This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

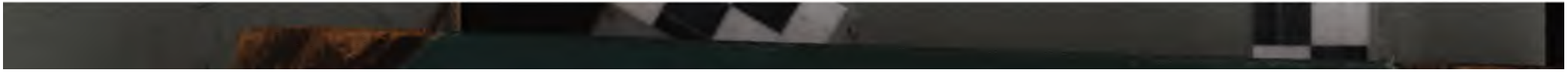

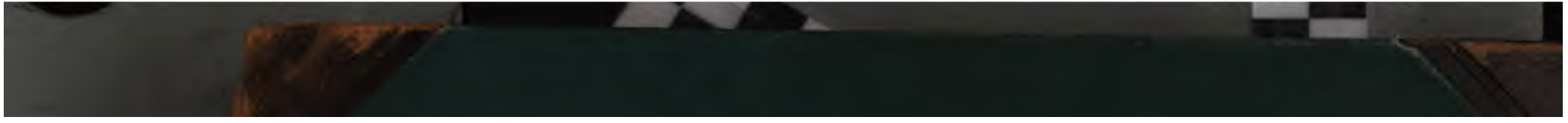

STANFORD
UNIVERSITY
LIBRARIES

Golitsyn, N.S.
5720

КНЯЗЪ Н. С. ГОЛИЦИНЪ.

ВЕЛИКИТѢ ПОЛКОВОДЦИ ВЪ ИСТОРИЯТА.

ЧАСТЬ ПЪРВА.

ВЕЛИКИТѢ ПОЛКОВОДЦИ ВЪ ДРЕВНИТѢ ВРЕМЕНА:

Александръ Великий, Анибалъ и Юлий Цезаръ.

Прѣвелъ

КАПИТАНЪ ИВ. П. МАРКОВЪ.

(Артилеристъ).

СОФИЯ
Придворна Печатница Бр. Прошкови
1899.

U51
G6
v.1

Faites la guerre offensive comme Alexandre, Annibal, César, Gustave-Adolphe, Turenne, le prince Eugène et Frédéric; — lisez, relisez l'histoire de leurs 83 campagnes, modelez-vous sur eux, — c'est le seul moyen de devenir grand capitaine et de surprendre le secret de l'art: votre génie, ainsi éclairé, vous fera rejeter des maximes opposées à celles de ces grands hommes.

Napoléon I.

(Mémoires de Montholon, II, 189).

La connaissance de la grande tactique ne s'acquiert que par l'expérience et par l'étude de l'histoire des campagnes de tous les grands capitaines.

Napoléon I.

(Mémoires de Montholon, II, 51).

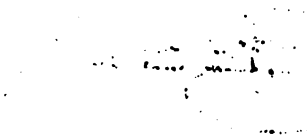

„Водете настѫпателната война като Александра Великий, Анибала, Цезаря, Густавъ-Адолфа, Тюренна, принцъ Евгения и Фридриха Великий; четете, изучвайте историята на тѣхнитѣ 83 похода, съобразявайте се съ тѣхъ, — това е единственното срѣдство да станете великъ полководецъ и да проникните въ тайната на искуството; гения ви, просвѣтенъ по този начинъ, ще ви накара да отхвърлите правилата, противни на правилата на тѣзи велики хора*).“

„Знанието на висшата тактика, (т. е. стратегията), се придобива само съ опитность и изучване историята на походитѣ на всичкитѣ велики полководци**).“

Тѣзи думи на най великия полководецъ и първостепененъ воененъ авторитетъ отъ най новитѣ времена съдържатъ въ себѣ си дълбока и обширна смисъль и велики истини. Господствующата въ числото на послѣднитѣ е тъзи, че най добритѣ образци за изучване и вникване въ искуството на воденето войната сѫ походитѣ на поименованитѣ отъ Наполеона I седемь велики полководци отъ древнитѣ и новитѣ врѣмена.

Отъ високо уважение къмъ тѣзи знаменити думи на Наполеона I, записани по негова диктовка въ заточението му на островъ Св. Елена, военното потомство ги признало за ржководящъ основенъ законъ за себѣ си, като присъединило къмъ седемтѣхъ велики полководци, поименовани отъ Наполеона I, и самия него, по всички несъмнѣни права, които той притѣжава за това.

Още въ първото петилѣтие (1821 — 1826 г.) слѣдъ смъртьта на Наполеона I и издаването на бѣлъ свѣтъ мислитѣ, мнѣнията и правилата му върху военното искуство, военната история и воденето на войната, въ пó много отъ 20 разни съчинения, на брой 70 тома, изучването войнитѣ и походитѣ на означенитѣ пó горѣ *осемь велики полководци въ историята* било прието, като основа за изучването на военната история и стратегията, като искуство и наука.

Въ 1827 година въ Франция и въ Германия, едноврѣменно и за първъ пѫть се появили напечатани двѣ издания посвятени на

*) Napoléon, memoires de Montholon II, 189.
**) Napoléon, memoires de Montholon II, 51.

събранието мислитѣ, мнѣнията и правилата на Наполеона I върху военното искуство, военната история и водението на войната. Тѣ били: 1) Въ Франция — *Maximes de guerre de Napoléon*, въ състава на *Bibliothèque portative de l'officier*, format in—32, безъ името на автора*); въ тѣхъ били събрани LXXVIII военни правила (maximes de guerre) на Наполеона I съ сжщо толкова забѣлѣжки на автора въ приложение къмъ тѣхъ, съ цѣль да се улеснятъ младитѣ офицери въ изучването войнитѣ и походитѣ на великитѣ полководци въ историята; —2) въ Германия — отъ капитана отъ Вюртембергския генералъ щабъ *Кауслера*, който избралъ отъ издаденитѣ слѣдъ смъртьта на Наполеона I записки, прѣписки и съчинения на послѣдния, всичко най забѣлѣжително и поучително, касающе се до искуството за водението на войната и до разни военни прѣдмѣти, и го издалъ, систематически нарѣдено, въ единъ общъ сборникъ, въ два тома, подъ заглавие: „Napoleons Grundsätze, Ansichten und Aeusserungen über Kriegskunst, Kriegsgeschichte und Kriegswesen, aus seinen Werken und seiner Correspondenz dargestellt.“ Това било, може да се каже, *пъленъ кодексъ на законитѣ за водението на войната и на всичко, касающе се до военното дѣло*, завѣщанъ на потомството отъ Наполеона I.

Шесть години слѣдъ това, въ 1833 г., на слѣдующата год. подиръ откриването на Императорската военна академия (днесь Николаевската академия на генералния щабъ) въ Петербургъ, пьрвия професоръ въ нея по тактиката, военната история и стратегията, генералъ-майоръ отъ артиллерията баронъ *Н. В. Медемъ* основалъ учебния си курсъ по послѣднитѣ двѣ науки, именно върху прѣимущественното изучване войнитѣ и походитѣ, както на седемтѣхъ велики полководци, поименовани отъ Наполеона I, тъй и тѣзи на послѣдния, а сжщо и онѣзи на русскитѣ полководци — Петра Великий и Суворова, всичко на 10 души. Заедно съ това и спомѣнатия пó горѣ сборникъ на *Кауслера* сжщо билъ приетъ по части за ржководство при прѣподаването на стратегията. Отъ тогава учебния курсъ по военната история и стратегията въ военната академия и послѣ въ Николаевската академия на генералния щабъ се е прѣподавалъ върху тѣзи главни основания.

Въ 1836 година пруския генералъ-лейтенантъ Фонъ-Лоссау издалъ съставеното отъ него, възъ основание на пьрвото отъ двѣтѣ изложени пó горѣ изрѣчения на Наполеона I, съчинение върху идеалитѣ за воденето на войната: „Ideale der Kriegführung, in einer Ana-

*) Отъ русска служба Инженеръ генералъ-майоръ Бюрно (Barnod).

lyse der Thaten der grössten Feldherrn," въ което описалъ характеристиката на седемтѣхъ велики полководци, поименовани отъ Наполеона I, както и тѣхнитѣ войни и походи. А въ 1845—47 г. той присъединилъ къмъ него — друго едно свое съчинение подъ заглавие: «Charakteristik der Kriege Napoleons,» 1—10, gr. 8°. Въ предговора на първото отъ тѣзи съчинения той направилъ твърдѣ остроумно и вѣрно расчленение на означеното по̀ горѣ изрѣчение на Наполеона I за седемтѣхъ велики полководци въ историята. Тѣзи сж били първитѣ и оставатъ единственнитѣ съчинения, съставени върху точното основание на това изрѣчение.

Въ тѣчение на 10 години отъ 1838 до 1848 г. въ битностьта ми, слѣдъ генералъ-майоръ барона *Медема*, професоръ по военната история и стратегията въ военната академия, азъ, съ нѣколко сътрудници офицери отъ генералния щабъ, които сж получили образованието си въ академията, съставихъ едно рѫководство за изучването на тѣзи двѣ военни науки, върху означенитѣ по̀ горѣ основания, приети още въ началото отъ генералъ-майора баронъ *Медема*. Понеже въ 1848 година бѣхъ назначенъ на друга длъжность, това рѫководство не можѐ да бѫде довършено и издадено. Но отъ 1872 година азъ почнахъ да го издавамъ въ прѣглѣданъ, поправенъ и значително попълненъ видъ, подъ заглавие: „*Всеобщая Военная исторія древнихъ, среднихъ, новыхъ и новѣйшихъ временъ до 1815 года включительно*". Въ издаденитѣ отъ нея до сега 8 части сж влѣзли, изложени съ особна подробность, войнитѣ и походитѣ на Александра Великий, Аннибала, Юлий Цезаря, Густавъ-Адолфа, Тюренна, принца Евгений Савойский и Фридриха Великий. Отъ тѣхъ, изложението войнитѣ и походитѣ на първитѣ шесть, рѣшихъ да издамъ сега, по примѣра на съчинението на генерала *Лоссау* — отдѣлно подъ заглавие: „*Великіе полководцы исторіи*," въ двѣ части, отъ които въ 1-та — войнитѣ и походитѣ на Александра Великий, Аннибала и Юлий Цезара, а въ 2-та — на Густавъ-Адолфа, Тюренна и принца Евгений Савойский. А въ слѣдующитѣ части ще бѫдѫтъ изложени по рѣдъ войнитѣ и походитѣ на Петра Великий, Фридриха Великий, Суворова и Наполеона I.

Като изложихъ по този начинъ вървежа, по който се е прилагала основната мисъль на Наполеона I за изучването на войнитѣ и походитѣ на великитѣ полководци въ историята — за улеснение на това изучване, както въ западна Европа, тъй и въ Русия, намирамъ за нуждно, подобно на генерала *Лоссау*, да направя едно кратко, но по възможность многостранно расчленение на означеното изрѣчение на Наполеона I.

I. *„Водете настжпателната война“* . . . Защо именно *настжпателната*, а не въобще войната? — Безъ съмнѣние за това, защото Наполеонъ I, въ съгласие съ поименованитѣ отъ него седемь велики полководци и съ личното свое убѣждение, признавалъ *настжпателния характеръ* за водението на войната като главенъ, първенствующъ, а *отбранителния* — само като временно изключение отъ общото правило и за това никакъ не спомѣналъ за него. А като сравнимъ изражението му: *„водете настжпателната война“*, съ опровержението му върху раздѣлението на войната отъ генерала Роня на нашественна и методическа*), можемъ пò ясно да разберемъ мисъльта му. „Всѣка *настжпателна* война“ — казва той — „е вече *нашественна*. Всѣка война, водена *по правилата на военното искуство, е методическа*. Плановетѣ на походитѣ могжтъ да се измѣняватъ до безконечность, но въобще тѣ биватъ *добри* и *лоши;* по нѣкога първитѣ не сполучватъ, а послѣднитѣ иматъ успѣхъ — по каприза на сждбата. *Нашествията* на Чингисъ-хана и Тамерлана сж били все-таки *методически* войни, защото сж били водени правилно и основателно, съотвѣтственно силитѣ и срѣдствата. Всѣка война трѣбва да бжде *методическа* тъй като тя трѣбва да бжде водена *съгласно правилата на военното искуство и съ една опрѣдѣлена цѣль*. Слѣдователно има два рода *настжпателни* войни: *добрѣ — съобразени по правилата на военното искуство,* и *лошо — съобразени, противни на тѣзи правила*“**). А като се вземе въ съображение, че Наполеонъ I никждѣ нищо не говори за *отбранителната* война, съ исключение само на едно мѣсто, показано пò долу, може, мислимъ, да се заключи, че той е признавалъ само една *настжпателна, нашественна, методическа война* и, че въ такава именно смисъль трѣбва да се разбиратъ думитѣ му: *„водете настжпателната война“*. Ако, въпрѣки това, както нему, тъй и на всичкитѣ велики полководци въ историята, съ исключение на Александра Великий, се е случвало да водятъ *отбранителна война* или, пò добрѣ да кажемъ, *отбранителни дѣйствия*, то тѣ всѣкога сж били само *временно изключение* отъ общото правило и никога не сж имали характеръ на *чиста, пасивна отбрана*, но всѣкога сж били съединени съ характера на *енергическо, рѣшително настжпление*. Най послѣ трѣбва въобще да кажемъ, че означенитѣ пò горѣ думи на Наполеона I сж били напълно съгласни съ всичкитѣ собственни негови войни, походи и военни дѣйствия — *настжпателни, нашественни* и *завоюватели*, съ исключение само периода на времето отъ Москва до Парижъ.

*) Kausler I стр. 120.
**) Mémoires de Montholon, II, 191.

II. *Като Александра, Анибала, Юлий Цезаря, Густавъ-Адолфа, Тюренна, принца Евгений Савойски и Фридриха**. Отъ числото на тѣзи велики полководци, само единъ Александръ Великий е водиль всѣкога исключително настжпателна война, а другитѣ — по нѣкога, много или малко продължително, то настжпателна, то отбранителна. Тъй Анибалъ само първитѣ три години въ Испания е водилъ настжпателна война, а останалитѣ 13 години, въ Италия и Африка — отбранителна, съединена съ настжпателенъ характеръ; Цезарь — въобще настжпателна, но често пжти тъй сжщо настжпателно-отбранителна (въ Епиръ и Тесалия, въ Александрия и Африка); Густавъ-Адолфъ — до 1630 г. настжпателно-отбранителна и само въ 1630—32 г. въ Германия настжпателна; Тюреннъ, принцъ Евгений и Фридрихъ Великий — прѣимущественно отбранителна. Но въобще главния характеръ на войната на послѣднитѣ 6 велики полководци билъ прѣимущественно, но не исключително настжпателенъ. Нѣма съмнѣние впрочемъ, че Наполеонъ I, указвайки на тѣхъ, като на образци за водението на настжпателната война, е разбиралъ собственно главния, първенствующия, настжпателния характеръ на воденитѣ отъ тѣхъ войни, исключвайки врѣменнитѣ имъ настжпателно-отбранителни военни дѣйствия или включвайки послѣднитѣ въобще въ рѣда на настжпателнитѣ войни. Обаче на едно мѣсто въ записките си, като говори за седемтѣхъ велики полководци и за истинскитѣ правила, по които тѣ сж водили войнитѣ*), той спомѣнува сжщо и за отбранителната война. „Истинскитѣ правила за водението на войната“ — казва той — „сж, които сж ржководили великитѣ полководци, подвизитѣ на които ни е запазила историята, каквито сж Александръ, Анибалъ, Цезарь, Густавъ-Адолфъ, Тюреннъ, принцъ Евгений и Фридрихъ Великий. — Александръ е извършилъ 8 похода, Анибалъ — 17, Цезарь — 13, Густавъ-Адолфъ 3**), Тюреннъ — 18, принцъ Евгений — 13 и Фридрихъ Великий — 11, всичко 83 похода. *Една подробно изложена история на тѣзи 83 похода би съставила пълно ржководство за изучването на военното искуство и би послужила като источникъ на ржководящи правила въ отбранителната и настжпателна война.* Слѣдъ това, като разглѣдалъ на кратко дѣйствията на всѣкиго отъ седемтѣхъ велики полководци въ походитѣ му, той прави общъ изводъ, че всички тѣзи полководци сж се ржко-

*) Mémoires de Montholon, II, 11.

**) 1 въ Лифляндия противъ русситѣ и 2 въ Германия противъ императора ѝ. Но това не е вѣрно: Густафъ-Адолфъ е извършилъ 2 похода (въ 1612—13 г.г.) противъ Дания, 1 походъ (въ 1615 г.) противъ Русия, 8 похода (въ 1621—29 г г.) противъ Полша и 2 похода (въ 1631—32 г.г) въ Германия, всичко 13 похода.

водили отъ еднакви главни, основни, истински правила за водението на войната и сѫ водили *методическа* война, т. е. съгласна съ тѣзи правила. А въ заключение, като се обрьща къмъ своитѣ 14 похода (въ Италия — 2, въ Германия — 5, въ Африка и Азия — 2, въ Полша и Руссия — 2, въ Испания — 1 и въ Франция — 2), Наполеонъ I казва, че всичкитѣ планове на неговитѣ 14 похода били тъй сѫщо съгласни съ истинскитѣ правила за водението на войната и, че войнитѣ му били смѣли, но методически.

По такъвъ начинъ, въ послѣдне-показаното мѣсто Наполеонъ I отнисалъ истинскитѣ правила за водението на войната не само къмъ настѫпателната война, но и къмъ отбранителната. А въобще почти на всѣкѫдѣ въ другитѣ мѣста на запискитѣ си той ималъ прѣдъ видъ исключително или поне прѣимущественно настѫпателната и методическа война.

Касателно включването отъ него въ числото на великитѣ полководци въ историята именно тѣзи седемь, които той наименовалъ, а не по̀ много или по̀ малко, или пъкъ други, трѣбва да кажемъ, че той, самъ великъ полководецъ, ималъ е пълно право на рѣшителенъ по този въпросъ гласъ — и негова гласъ върху това е несъмнѣнно вѣренъ. Всичкитѣ седемь поименовани отъ него лица по всички права напълно заслужвали да бѫдѫтъ турени въ числото на великитѣ полководци въ историята — по отношение собственно на *необикновеннитѣ имъ военни, умствени (на ума) и нравствени (на волята и характера) дарби*)*. Въ това отношение всички тѣ сѫ съвсѣмъ равни по между си. Но не може да се каже сѫщото въ отношение: 1) на самостоятелностьта въ дѣйствията имъ и 2) на обема и размѣра на извършенитѣ отъ тѣхъ подвизи и важностьта на политическитѣ имъ резултати. Въ тѣзи двѣ отношения, едни отъ тѣхъ прѣдставляватъ голѣмо сходство по между си, а други — много или малко различие. Александръ Великий, Густавъ Адолфъ и Фридрихъ Великий, а сѫщо Петръ Великий и Наполеонъ I, сѫ били съвсѣмъ самостоятелни, отъ никого независими, напълно свободни въ дѣйствията си монарси-полководци и сѫ извършили подвизи обширни и важни по политическитѣ имъ резултаги. Сѫщо трѣбва да се каже и за Цезаря, който, макаръ и да не билъ монархъ, но билъ самостоятеленъ, независимъ полководецъ, а послѣ и пълномощенъ диктаторъ. Но Анибалъ, Тюреннъ, принцъ Евгений и Суворовъ сѫ били полководци подчинени на правителствата си

*) „Първото нѣщо" — казва Наполеонъ (Las Cases: Mémorial de s-te Hélen, II, 7) — „което изведчѫкъ въздига генерала надъ тълпата, е *равновесието на ума и характера или волята*. Той трѣбва, изражающъ се фигурно, въ отношението на *основата* (характера или волята) и *височината* (ума) да съставлява, тъй да се каже, *квадратъ*.

и много или малко зависими и свързани въ дѣйствията си и макаръ да сѫ извършили отлични военни подвизи, но по размѣритѣ и политическата имъ важность далечъ не такива, може да се каже, *свѣтовни*, както напримѣръ завоюванието на Истока — отъ Александра, Запада — отъ Цезаря, Германия — отъ Густавъ-Адолфа, областитѣ на Швеция и пр. — отъ Петра Великий, Силезия и увеличението на Прусия — отъ Фридриха Великий, а почти цѣла западна Европа до прѣдѣлитѣ на Руссия — отъ Наполеона I. Тъй щото Анибалъ, Тюреннъ, принцъ Евгений и Суворовъ по всички права могѫтъ да бѫдѫтъ турени въ числото на великитѣ полководци въ историята— *по личнитѣ си достойнства, но не по свѣтовното значение на извършенитѣ отъ тѣхъ подвизи*, при всичко, че послѣднитѣ стоятъ извънрѣдно високо по отношение на частнитѣ интереси на държавитѣ имъ и по искуството на водението войната.

III. „*Четете, изучавайте историята на тѣхнитѣ 83*) похода и се съобразявайте съ тѣхъ*“. Това е — велика, безспорна истина, която се отнася не само до тѣзи походи, но и до 14-тѣхъ похода на Наполеона I и до всичкитѣ походи на Петра Великий и Суворова, тъй щото, спорѣдъ напълно вѣрнитѣ и прави думи на Наполеона I. *историята на походитѣ на всичкитѣ тѣзи 10 велики полководци дѣйствително може да състави пълно рѫководство за изучванието истинскитѣ правила на искуството за водението съгласно съ тѣхъ методическата война*“.

IV. „*Това е — единственото срѣдство да станете (devenir) великъ полководецъ и да проникните въ тайната на искуството (surprendre le secret de l'art)*“. Съ това, въпрѣки авторитета на Наполеона I, не можемъ да се съгласимъ. Четението и изучванието (повтарянието) историята на походитѣ на великитѣ полководци, безъ съмнѣние, може да ни покаже *истинскитѣ* правила на искуството за водението на *методическата* война и да послужи като срѣдство *да се образуваме по примѣритѣ на великитѣ полководци*, но *да направи* или *образува* велики полководци може само онѣзи, които сѫ *родени* за това и, по необикновеннитѣ си природни дарби, принадлѣжатъ къмъ малкия Сонмъ на особеннитѣ избранници въ високия рѣдъ на великитѣ полководци. Даже и *да проникнатъ въ тайната на искуството* е достѫпно едва-ли не само на тѣхъ, но не на всички, които четѫтъ и повтарятъ историята на походитѣ на великитѣ полководци.

V. „*Гения ви, просвѣтенъ по този начинъ, ще ви накара да отхвърлите правилата, противни на правилата на тѣзи*

*) Собственно 93 похода, а съ 14-тѣхъ похода на Наполеона I — 107, а пъкъ съ походитѣ на Петра Великий и Суворова — още по вече.

велики хора". — Въ буквална смисъль това е тъй сѫщо — безспорна истина, но само — при непрѣменното условие, което се заключава въ думитѣ на Наполеона I — *гения ви* (votre génie), а не *ума* ви, което има голѣма разлика. Человѣческия умъ, въобще казано, има твърдѣ различни степени на сила и свойства и не е чуждъ на лъжливитѣ заблуждения. Но това, което Наполеонъ I разбира подъ думата *геній*, е най високото проявление на человѣческия духъ, което се дава отъ природата само на малцина избранници, високо стоящи надъ обикновеннитѣ хора и умове.

Но кой слѣдъ това ще дързне да каже, че четението и изучването историята на походитѣ на великитѣ полководци може да бѫде плодотворно само за такъвъ родъ *гении?* Геннитѣ, които се раждатъ отъ вѣковетѣ, все пакъ се развиватъ и образуватъ още отъ млади, постепенно, чрѣзъ въспитанието, образованието, житейската опитность и се раскриватъ напълно, нѣкои по̀ рано, други по̀ късно, въ пълното развитие на годинитѣ и силитѣ, и има ли человѣческа възможность да се откриятъ прѣди това? Ако се допусне туй лъжливо умозаключение, че означеното четение и повтаряние е плодотворно само за геннитѣ, то би можало да се дойде до друго, още по̀ лъжливо и печално заключение, че за не-геннитѣ то е съвсѣмъ безплодно и за това непотрѣбно. Но това би било пагубенъ софизмъ, а истинската мѫдрость, напротивъ, го признава не само сѫществено полезно, но и необходимо, задължително за всѣки воененъ человѣкъ, безъ разлика на възрасть, чинъ и звание, който милѣе за военното си призвание и съзнава необходимостьта да достигне най високата степень на специалното, многостранно образование въ всичко, касающе се до него. Военната история, особенно на великитѣ полководци — е поле широко, като се почне отъ най дребнитѣ подробности до най висшитѣ сфери на военнитѣ съображения и дѣйствия, отъ прѣдмѣтитѣ, които влизатъ въ скромния кржгъ на длъжноститѣ на единъ подчиненъ офицеръ, до широкия кржгъ на важнитѣ и трудни длъжности на висшитѣ военни началници и на най главния прѣдводитель на войскитѣ. Всѣкий, споредъ силитѣ и цѣлитѣ си, може да избере това, което му е по̀ полезно и нужно, а особенно усърдния къмъ военното си призвание, любознателния и желающия да изучи всичко потрѣбно, както за най долнитѣ, тъй и за висшитѣ чинове на военната иерархия, всецѣло може да се посвяти съвсѣмъ не на безплодния трудъ за пълното и всестранно или поне най многостранно изучване на военната история. А военната история, особенно на великитѣ полководци, заслужва това и толкова е богата и щедра, щото, както единъ

древенъ грѣцки писатель (Дионъ Хрисостомъ) се е изразилъ за Илиадата на Хомера, „*всѣкиму, и на младежа, и на мѫжа, и на стареца, дава толкова, колкото всѣки може да вземе*“. И кой знае? — „дали нейното изучване не ще възпламени, въ ума и сърдцето на изучающия, онзи огънь, съ който сѫ горѣли великитѣ полководци?“ и не ще ли му помогне то, по изражението на Наполеона I, „*да похити тайната на искуството*“, както нѣкогажъ по прѣданието на древната грѣцка митология, Прометей похитилъ священния огънь отъ небето?

По поводъ на това, считамъ за нуждно да изложа на кратко съдържанието на расчлененението и изяснението на първото отъ прѣведенитѣ по горѣ изрѣчения на Наполеона I, въ прѣдисловието на генер. *Лоссау* къмъ съчинението му „Ideale der Kriegführung etc“.

„Трудна, достойна за размишление задача“ — казва *Лоссау* — „съставляватъ думитѣ на Наполеона. Лесно е да се каже — да се води настѫпателната война, както поименованитѣ отъ него велики полководци, но трудно е да се испълни това. Наполеонъ указва спомагателното срѣдство за туй — четение и изучване историята на походитѣ имъ. Но само това неможе още да образува единъ великъ полководецъ. Тукъ една мисъль само заслужва най сериозно внимание: тя се заключава въ думитѣ: *modelez — vous sur eux* (*съобразявайте*, образувайте, формирайте *се по тѣхъ*) и има такава обширна смисъль, щото трѣбва да бѫде разглѣждана, като главно условие на задачата. А ако съ това свържемъ изрѣчението на Фридриха Великий „*les faits passés sont bons pour nourrir l'imagination et meubler la mémoire: c'est un répertoire d'idées que le jugement doit épurer*,“ то ясно, мислимъ, ще бѫде, какъ трѣбва да се глѣда на тъзи задача. — Безъ чувството на *високото* и *великото*, най обширното учение не ще послужи за надлѣжаща оцѣнка на великитѣ хора и на подвизитѣ имъ и не ще възпламени въ ума и сърдцето онзи огънь, съ който сѫ горѣли великитѣ полководци, и въ тѣхъ ще се виждатъ само едни образци, достойни за изучване и подражание. Само едната *самоличность* (*Persönlichkeit*) рѣшава това, и туй именно е разбиралъ Наполеонъ въ 4-тѣ думи *modelez — vous sur eux* и въ друго едно свое изрѣчение *за силата на самоличността* на Александра, Анибала, Цезаря, Тюренна и Фрид-

*) Ce n'est pas l'armée romaine, qui a soumis la Gaule, mais César; ce n' est pas l'armée carthaginoise, qui faisait trembler la république romaine aux portes de Rome, mais Annibal; ce n'est pas l'armée macédonienne, qui a été sur l'Indus, mais Alexandre; ce n'est pas l'armée française, qui a porté la guerre sur le Weser, mais Turenne; ce n'est pas l'armée prussienne, qui a défendu la Prusse pendant sept ans contre les trois plus grandes puissances de l'Europe, mais Frédéric le Grand.

риха Великий*). За това отъ всичко най важно е *впечатлението* произвѣждано отъ *фактитѣ*, и въ зависимость отъ впечатлението, което фактитѣ произвѣждатъ на всѣкиго, може да се опрѣдѣли, до каква степень всѣкий може самъ себѣ си да образува по великитѣ образци и да върви тамъ, гдѣто *волята* се подчинява на зрѣлото рѣшение на разума, и по такъвъ начинъ да се осѫществи на *дѣло мисъльта*, достойна за едно такова рѣшение. По този пѫть на *личностьта* и *волята* вѣроятно сѫ вървѣли великитѣ образци и той именно, по извършването на подвизитѣ имъ, и може да бѫде изслѣдванъ. — Ума и твърдата воля всякога сѫ приковавали къмъ себѣ си щастието, до като сѫ били съединени по между си и съ смѣлостьта. По всички тѣзи причини Наполеонъ и казва: *гения Ви* (а не *ума Ви*), просвѣтенъ по този начинъ, ще ви накара да отхвърлите правилата, противни на правилата на тѣзи велики хора.„ — Волята изисква ежедневно упражнение, безъ което неможе да достигне значителна сила. У великитѣ хора тя е била въ постоянно напряжение и увеличение. При изучването подвизитѣ на великитѣ полководци трѣбва да изслѣдваме именно тъзи нравственна сила на волята за да можемъ да се убѣдимъ, обсѫдимъ и бѫдемъ въ състояние да приведемъ въ испълнение истинския начинъ на дѣйствията на тѣзи полководци. Наполеонъ искалъ *да се похити тайната на искуството* отъ хранилището й, както нѣкогажъ, по прѣданието на древнята митология, билъ похитенъ священния огънь отъ небето, съ това той разбиралъ, че всичката работа се заключава въ разяснението на тѣзи спомагателни срѣдства, тѣзи нравственни пружини, чрѣзъ които великитѣ полководци сѫ дѣйствували. Това и трѣбва да съставлява цѣлта на изучването войнитѣ и походитѣ имъ. Впрочемъ искуството за водението на войната е било и ще бѫде въ всичкитѣ врѣмена едно и сѫщо. Орѫдията на войната — армиитѣ и оржието — могѫтъ да се измѣняватъ, но съображенията, имѣющи за цѣль да побѣждаватъ неприятеля, всѣкога и неизмѣнно ще иматъ единъ и сѫщъ источникъ — *прѣвъсходството на ума на полководеца, подкрѣпенъ съ силата на волята му.* Самото щастие взема страната на тогова отъ двамата противодѣйствующи полководци, който прѣвъсхожда другия по силата на ума и волята. И, нѣма примѣръ, гдѣто въ това отношение по силния да бѫде надвиванъ отъ по слабия. За това именно каквото и пространство на време да лѣжи между великитѣ полководци, всѣкога неизмѣнни оставатъ сѫщитѣ качества, по които тѣ сѫ станали велики и които привличатъ нашето внимание. Въ тъзи смисъль нѣма нито *древне* нито *ново*, и походитѣ отъ Александра до Напо-

леона включително прѣдставляватъ *еднакъвъ интересъ* и възбуждатъ *еднакво сѫчувствие*, разбира се само за тогова, който разумява да изслѣдва причинитѣ на проявлението на тѣхнитѣ сили и не се задоволява съ единъ бѣгълъ поглѣдъ на историята на великитѣ военни събития. Наполеонъ не е можалъ да иска друго, като турилъ Александра, Анибала и Цезаря нарѣдъ съ великитѣ полководци отъ най новитѣ времена и като нарѣкълъ всѣкиго отъ тѣхъ идеалъ. Цѣлта на такава една мисълъ е велика и висока. Само този, който е вървялъ по този пѫть, може да проникне въ смисъльта на думитѣ на Наполеона: *„да се отхвърлятъ правилата, противни на правилата на великитѣ полководци.“* Къмъ това именно и трѣбва да се стрѣми *запознаването съ тѣхъ*, т. е. изучването на подвизитѣ имъ. За сходство на събитията нетрѣбва и да се мисли: На това прѣпятствува безконечното разнообразие на обстоятелствата. Наполеонъ е ималъ зорко прѣдъ видъ *свободата и независимостьта на искуството на полководеца*, за това именно думитѣ му и заслужватъ най голѣмо внимание.“

Съ тѣзи мисли и чувства на генерала *Лоссау* неможе да не се съгласимъ напълно.

Въ заключение, нѣка свършимъ съ сѫщото, което послужи за поводъ на изложенитѣ по̀ горѣ размишления и разсѫждения, именно съ думитѣ на Наполеона I:

„Четете и изучавайте историята на походитѣ на великитѣ полководци и се съобразявайте съ тѣхъ: това е единственното срѣдство да проникнете въ тайната на искуството и да отхвърлите правилата, противни на правилата на тѣзи велики хора.“

Априлий 1875 год. С.-Петербургъ.

Князъ Н. Голицинъ.

Източници и исторически помагала

за изслѣдване и изучване войнитѣ и походитѣ

на Александра Великий, Аннибала и Юлий Цезаря.

I. Александръ Великий.

Древни източници:

**1) *Арриянъ Никомидийски*, съврѣменникъ на императора Адриана (117—138 год. сл. Р. Х.), ученикъ на Епиктета, дълбокомислящъ философъ, знающъ, опитенъ и искусенъ полководецъ, най-добъръ, най-добросъвѣстенъ и най-справедливъ историкъ на Александра Великий. Главното и най-забѣлѣжително отъ дошлитѣ до насъ негови съчинения е: *De expeditione Alexandri libri VII* (*похода на Александра въ Персия и Индия*, въ 7 книги), достойно за уважение съчинение, съставено по изгубенитѣ за насъ записки на Александровитѣ военоначалници, Птоломея и Аристовула, които съ го придружавали въ Азия, — и *допълненията*, които съставляватъ 8-а книга. Това е — главния и най-добрия източникъ на военната история за Александръ Великий и, слѣдъ изгубването творенията на толкова древни писатели, остава прѣимущественно най-важния и полезния за изслѣдването и изучването ѝ, по причина на добрия отъ страна на Арриана изборъ въ източницитѣ. Оригинала билъ издаденъ въ 1704 г. (*Gronovius*), въ 1757 год. (*Raphel*), въ 1792 г. (*Borheck*), въ 1798 г. (*Schmieder*) и по-късно. А прѣводитѣ му: на французски (*Perrot d'Ablancourt*) 1664 г., на нѣмски (*Borheck*) — 1790—92 и 1813 г. на итаянски (*Lauro*) — 1793 г., на французски (*Chaussard*) — 1802 г., на английски (*Rooke*) — 1814 г., на русски (въ *Военна Библиотека*, подъ редакцията на *Сенковский* и барона *Медема*) — въ 1838—39 г. и др.

**2) *Диодоръ Сицилийски*, исторически писатель отъ врѣмената на Юлий Цезаря и Августа. Той употрѣбилъ 30 години за съставянието *всеобщата история* почти на всичкитѣ извѣстни то-

гава народи въ свѣта, отъ до-историческитѣ времена до началото на войната на Цезаря въ Галлия, и я нарѣкълъ *историческа библиотека* (*Diodori Siculi bibliothecae historicae libri XL*). Отъ 40-тѣ нейни книги до насъ сж дошли само 15 пълни: 1—5 и 11—20 и откъслеци отъ останалитѣ 25 книги. Тя се отличава прѣимущественно по точностьта си и въ военно отношение е забѣлѣжителна по това, че съдържа много свѣдения за военния битъ, военното дѣло и войнитѣ на много народи, особенно на римлянитѣ, и много точни описания за обсадитѣ на градоветѣ. Въ XVII книга сж изложени войнитѣ, походитѣ, сраженията, обсадитѣ и проч. на Александра Великий. Този е най-добрия источникъ слѣдъ Арриана. Оригинала е билъ издаденъ въ 1745 г. (*Wesseling*), въ 1793—1807 г. (*Eyring*), въ 1795—98 год. (*Wachler*), въ 1800 год. (*Eichstädt*) и проч. А прѣводитѣ му: на французски (*Terrasson*) въ 1777 г., на нѣмски (*Stroth* и *Kaltwasser*) въ 1782—87 г., и въ *Die griechischen Prosaiker, in neuen Uebersetzungen von Tafel, Osiander und Schwab*, въ 1826 год.

**3) *Плутархъ Херонейски* (50—130 г. сл. Р. Х.), ученъ и плодовидъ грьцки писатель, наставникъ (както прѣдполагатъ) на императора Траяна, написалъ до 300 философски и исторически съчинения, отъ които до насъ сж дошли само 125. Отъ тѣхъ историческитѣ стоятъ още по-горѣ отъ философскитѣ, особенно 44-тѣ сравнителни *жизнеописания на знаменитыть мжже въ Гърция и Римъ* (*Vitae parallelae XLIV, cum singulis aliquot* (*V*), на грьцки язикъ), въ военно отношение иматъ особенна цѣна, понеже съдържатъ характеристиката на великитѣ и други искусни полководци въ древностьта, между които и Александра Великий, за когото съдържатъ много важни подробности, разкази, анекдоти и проч. Оригинала билъ издаденъ: въ 1729 г. въ Лондонъ (*Bryan and Du Soul*), въ 1809 г. въ Парижъ (*Coray*), въ 1812—15 г. въ Лайпцигъ (*Schaefer*) и пр. — А прѣводитѣ му: на французски *Dacier* въ 1762 и 1812 г., на нѣмски *Schirach* въ 1777—80 г., *Kaltwasser* въ 1799—1806 г., *Bredow* (Alexander und Julius Caesar) въ 1814 гвд., на италиянски *Pompei* въ 1812 г., на английски *Langhorne* въ 1813 и 1819 г., на русски *Дестунисъ* въ 1820 г. и подъ редакцията на *Херре* въ 1862 г.

*4) *Квинтъ Курций Руфъ*, съвременникъ на Тиберия, Калигула, Клавдия и Нерона (14—68 г. сл. Р. Х.), преторъ, консулъ и най-послѣ проконсулъ въ Африка, гдѣто умрѣлъ въ 69 г. въ дълбока старость; ученъ човѣкъ и посрѣдственъ историкъ, особенно извѣстенъ съ своята *история за Александра Великий* (*Quinti Curtii*

Rufi de rebus gestis Alexandi Magni libri X), въ 10 книги отъ които до насъ сж дошли само послѣднитѣ 8. Съчинението му заключава въ себѣ си твърдѣ много любопитни и занимателни факти, но страда отъ недостатъкъ на критика и точность въ разказитѣ и прилича пò-вечето на исторически романъ, отколкото на история. — Оригинала е издаденъ въ 1648 г. (*Freinsheim*), въ 1670 г. (*Rapp*), въ 1724 год. (*Schnackenburg*, най-доброто издание), въ 1804 год. (*Schmieder*) и проч. Прѣводитѣ: на нѣмски *Wagner* (deutsch und lateinisch) 1768 год. и най-новото издание 1854 год. и *Ostertag* 1799 г., — на испански *Don Matteo Joannes de Segoria* 1781 г., на английски 1809 год. и на французски: *Vaugelas et Du Ryer* 1746 г., *Beauzée* 1818 г. и мн. др.

Най-нови исторически помагала:

5) Faits et conquêtes d'Alexandre le Grand, roi de Macédoine, 4^0 Paris 1581.

6) *De Bury*: Histoire de Philippe et d'Alexandre le Grand, 4^0 Paris 1760, — твърдѣ посрѣдственно съчинение.

7) *Desclaison:* Précis des histoires d'Alexandre le Grand et de Jules César, et de leurs faits militaires comparés, 2 v. 12^0 Paris 1784.

*8) *Rennel:* Memoir of a map of Hindostan, London 1793 (3-то издание), съобщава всичкитѣ необходими географически обяснения за похода на Александра Великий въ Индия.

*9) *D. Vincent:* The voyage of Nearchus, from the Indus to the Euphrate, 4^0 London 1797, — твърдѣ научни изслѣдвания, пояснени съ отлични географически карти.

**10) *Sainte-Croix:* Examen critique des anciens historiens d'Alexandre le Grand, 2-ро издание, значително попълнено, 4^0 Paris 1804, — съчинение, въ много отношения классическо, главно върху историята на Александра Великий и съдържа въ себѣ си даже много пò-вече, отколкото обѣщава заглавието му.

11) *Delagrave*: Histoire des révolutions et des guerres de la Grèce et de l'Asie depuis Cyrus jusqu'aux successeurs d'Alexandre, 8^0 Paris 1820.

*12) *Kausler:* Versuch einer Kriegsgeschichte aller Zeiten und Völker, und Wörterbuch und Atlas der Schlachten und Belagerungen, 4 B. 8^0 Stuttgart 1825—30.

*13) Handbibliothek für Offiziere etc. 1-r. Band 1-te Abth. Das Kriegswesen des Alterthums (v. *Cyriaci*) 16^0 Berlin 1828.

**14) *Napoléon I:* Oeuvres diverses, 1836, — въ тѣхъ се намиратъ много забѣлѣжки, относящи се до Александра Великий и неговитѣ войни, походи и разни военни дѣйствия.

**15) *Von Lossau* (Preus. Gen.-Lieut.): Ideale der Kriegführung etc. I-r. B. 1-te Abth. (Alexander der Grosse), 8^0 Berlin 1836, — прѣвъсходенъ критически разборъ на войнитѣ и походитѣ на Александра Великий (и на другитѣ 6 велики полководци въ историята поименовани отъ Наполеона I) и твърдѣ полезно помагало за изучването имъ.

*16) Bibliothèque historique et militaire, publiéé par *Liskenne* et *Sauvan*, 7 v. 8^0 et un supplément, Paris 1838—62, съдържа между друго прѣглѣданъ и поправенъ французския прѣводъ (Chaussard 1802 г.) на Арриана за походитѣ на Александра Великий и една статия за грѣцката тактика; — твърдѣ полезно помагало.

**17) *Droysen:* Leben Alexander des Grossen, 1855, — най-новото и най-доброто жизнеописание на Александра Великий.

II. Аннибалъ.

Древни источници.

**18) *Полибий* отъ Мегалополъ въ Аркадия (202—121 г. пр. Р. Х.), ученикъ на Филопемена и приятель на Сципионитѣ, въ времената на покорението на Гърция отъ римлянитѣ вземалъ дѣятелно участие въ прѣговоритѣ съ тѣхъ и послѣ цостжпилъ на тѣхна служба, придружавалъ Сципиона Емилиана въ Африка и послѣ билъ съ него при обсадата на Нуманция. Знаменитъ исторически и воененъ писатель, който съставилъ между друго една *всеобща история* въ 40 книги (*Polybii Megalopolitani* historiarum libri XL.) и едно съчинение за римскитѣ войски и лагери (De militia romanorum et de castrorum metatione). Отъ историята му до насъ сж дошли само 5 пълни книги (до 216 г.), а отъ останалитѣ (216—166 г.) и отъ послѣднето съчинение — само откъслеци. Пьрвитѣ 2 книги отъ историята сѣдържатъ, въ видъ на въведение, кратъкъ прѣглѣдъ на събитията до 220 г. Описвайки прѣимущественно събитията на войнитѣ на Римъ съ Картагенъ, Македония и Гърция, Полибий се докосва тъй сжщо до военнитѣ събития въ Гърция, Мала Азия и Египетъ. По точностьта и вѣрностьта на изложението и по изобилието на политическитѣ и военни свѣдения Полибий не е билъ надминатъ нито отъ едного отъ древнитѣ историци. Въ военно отношение историята му е скжпоцѣненъ источникъ за историята на воен-

ното искуство и военната история на древнитѣ народи, особенно на римлянитѣ, въ III и II вѣкове прѣди Р. Х. За 2-та пуническа война и за военнитѣ дѣйствия на Анибала този е — главния и най-добрия источникъ. Оригинала билъ издаденъ: въ 1670 г. (*Gronovius*), въ 1763 г. (*Ernesti*), въ 1789—95 г. (Schweighäuser) и пр. Прѣведенъ: отъ *Dom* (Dominus) *Thuillier*, ученъ Бенедиктински монахъ, на латински и французски — до 1727 г., — отъ le chevalier de *Folard*, 6 v. 4⁰ Paris 1727 (гл. по-долу), на нѣмски отъ *Oelsnitz* 7 B. 4⁰ Berlin 1755 и сжщо mit den Kriegsgedanken des H. von *Guischard* (гл. по-долу) vermehrt, 7 B. 4⁰ Wien 1760, — сжщия прѣводъ на *Dom Thuillier*, съ забѣлѣжкитѣ на *Фолара*, 7 v. 4⁰ 1752 и съкращенията му отъ — Chabot, 3 v 4⁰ Paris 1754, — на испански отъ Ruivamba 1788 г., на английски Hampton 1772 и 1809 г., на нѣмски отъ Benicken 1820 г. и др.

**19) *Титъ Ливий* отъ Патавия (днесъ Падуа, роденъ въ 59 г. до Р. Х., умрѣлъ въ 16 г. сл. Р. Х., съвременникъ на Августа и особенно покровителствуванъ отъ него; възъ основание на древнитѣ прѣдания и римскитѣ историци (начиная отъ Фабия Пиктора) съставилъ *римската история* отъ идването на Енея въ Италия до сраженето при Акцей, въ 140 или 142 книги (*Titi Livii Patavini* historia ab urbe condita libri CXL — CXLII), отъ които до насъ сж дошли само пьрвитѣ 10 и послѣ 21-та — 45-та, всичко 35 и малъкъ откъслекъ отъ 91-та. Военнитѣ събития сж описани отъ него много подробно, но той често бива легковѣренъ и се увлича въ пристрастие, въ 2-та пуническа война особенно къмъ Сципиона и противъ Анибала. Слѣдъ Полибия този е — главния и най добрия источникъ за 2-та пуническа война. Оригинала е билъ изданъ: въ 1469 г. (*Schweinheim* и *Pannarz*, и *Campanus*), въ 1710 г. (*Le Clerc* и *Freinsheim*), въ 1738 — 46 г. (*Drackenborch*), въ 1780—96 и 1813 г. (*Stroth*), въ 1785 и 1801—4 г. (*Ernesti*), въ 1784—6 и 1806 г. (въ Цвейбрюкенъ), въ 1807—8 година (*Ruperti*) и пр. Прѣводи: на французски *Du Ryer* 1696 г., на нѣмски *Wagner und Westphal* 1776 г., *Grosse* 1789—95 г. *Ostertag* 1790 г., на английски *Baker* 1814 г. и др.

*20) *Апиань Александрийски*, съвременникъ на Траяна, Адриана и Антонина, написалъ *римската история* отъ най древнитѣ времена до Августа, въ 24 книги (*Appiani Alexandrini Romanarum historiarum libri XXIV*), отъ които до насъ сж дошли само половината. Книгитѣ VI—VII съдържатъ описанието на войнитѣ на римлянитѣ противъ Анибала и испанцитѣ, а VIII — пуни-

ческитѣ войни. Аппианъ черпилъ свѣдения отъ разнородни източници, за което историята му е неравномѣрна компилация и може да служи само при внимателно употрѣбление. Тя не е съставена хронологически, но по държави и страни. Въ военно отношение заслужва внимание за това, че съдържа почти изключително историята на войнитѣ. Оригинала билъ изданенъ: въ 1670 г. (*Tollius*), въ 1785 г. (*Schweighäuser*), въ 1796 г. (*Taucher*) и пр. Прѣводи: на Италиански (*Braccio*) 1526, 1730 и 1791 г., на Испански 1542 г., на Французски 1659 и на Нѣмски (*Dillenius*) 1793—1800 г.

*21) *Флоръ*, живѣлъ въ края на I и въ началото на II вѣкъ сл. Р. Х., написалъ кратъкъ прѣглѣдъ на *римската история* (*Lucii Annaei Flori* epitome rerum romanarum libri IV), отъ основанието на Римъ до Августа. Оригинала билъ изданенъ: въ 1680 г. (*Grüv*), въ 1744 г. (*Ducker*) — най доброто издание, въ 1740 г. (*Fischer*) и въ 1819 г. (*Titze*), най новото издание.

**22) *Плутархъ* (гл. пó горѣ), който е съставилъ жизнеописанието на *Фабия Максима* (диктатора), *Павла Емилия*, *Марцелла*, *М. Катона* и *Фламиния*.

Най нови исторически помагала.

*23) *Chevalier de Folard:* Découvertes nouvelles sur la guerre, dans une dissertation sur Polybe, 1724, — и Histoire de Polybe, avec un commentaire ou un cours de science militaire, enrichi de nôtes critiques etc., 1727.

**24) *Montesquieu:* Considérations sur les causes de la grandeur et de la décadence des Romains, 1734, — знаменито ~~класическо~~ *) съчинение и особенно важно и полезно помагало.

*25) *Guischard* (нарѣченъ отъ Фридриха Великий — *Quintus Jcilius*, име на единъ отъ близкитѣ на Ю. Цезаря военни чинове: Mémoires militaires sur les Grecs et les Romains, pour servir de suite à l' histoire de Polybe, commentée par Folard, etc. 1757 — и Mémoires critiques et historiques sur plusieurs points d' antiquités militaires, 1774. Съчиненията на *Фолара* и *Гишара*, сѫщо както и написанитѣ по поводъ на тѣхъ: отъ *Chabot*, *Lo-Looz*, *Brézé* и *Фридриха Великий* (L'esprit du chevalier de Folard etc. 1760), се отнасятъ пó-вечето до тактиката, кастраметацията, фортификацията и полиорцетиката на гърцитѣ и римлянитѣ, и особенно до дълбокия и тънкия строй на войскитѣ, и прѣимущественно въ това отношение сѫ показани тукъ въ числото на помагалата.

*26) *De Mestre:* Annibal et Scipion, ou les grands capitaines, avec les ordres et plans de batailles, Paris 1768.

*) не може да бъде класическо съчинението на Монтескьо, понеже той съ Buffon, Voltaire е единъ отъ инициаторите [illegible] фр. Революция — и противни на кла[illegible] съчинението е просто рома[illegible]

*27) *Whitaker:* The course of Annibal over the Alps ascertained, 1794, — автора твърди, че Анибалъ е прѣминалъ прѣзъ Голѣмия Сенъ-Бернардъ.

28) *Cornova*: Zweiter punischer Krieg, nach Livius. 1798.

**29) *Bernewitz:* Leben Hannibals, 8⁰ Dresden 1806, — най-доброто и най-новото жизнеописание на Анибала.

*30) *D-r Becker:* Vorarbeiten zu einer Geschichte des zweiten punischen Krieges, 1810, — добро и полезно помагало.

**31) *Vandoncourt* (le général Guillaume de): Histoire des campagnes d'Annibal en Italie, suivie d'un abrégé de la tactique des Grecs et des Romains, 3 v. 4⁰ et 1 atlas, Milan 1812, — най доброто военно съчинение за походитѣ на Анибала, съставено възъ основание историята на Полибия и Тита Ливия.

**32) *De Luc:* Histoire de passage des Alpes par Annibal, 1818, — едно отъ най добритѣ съчинения по този прѣдмѣтъ.

**33) *D-r. Zander:* Der Heereszug Hannibals über die Alpen, 1823 u. 1828, — аналитически и критически разборъ на всичкитѣ съчинения върху този прѣдмѣтъ.

*34) *Kausler:* Versuch einer Kriegsgeschichte aller Zeiten und Völker etc.,—Wörterbuch und Atlas der Schlachten etc., 1825 — 30 (гл. пó горѣ).

**35) *Larauza*: Histoire critique du passage des Alpes par Annibal, 1826, — особенно добро и полезно помагало.

**36) *D-r Böttticher:* Geschichte der Karthager nach den Quellen, Berlin 1827, — най новото и най доброто изслѣдване по историята на Картагенъ.

*37) *Handbibliothek für Offiziere* etc. 1-r. Band 1-te Abth. Das Kriegswesen des Alterthums, 16⁰ Berlin 1828 (гл. пó горѣ.

*38) *Baron Felix de Beaujour*: De l'expédition d'Annibal en Italie, 1832.

**39) *Napoléon I:* Oeuvres diverses, 1836, — тѣ съдържатъ много бѣлѣжки, относящи се до Анибала и неговитѣ походи и военни дѣйствия.

**40) *Lossau*: Ideale der Kriegführung etc. 1-r B. 1-te Abth. Hannibal, Berlin 1836 (гл. пó горѣ), — съдържа много добъръ разборъ на военнитѣ дѣйствия и характеристиката на Анибала.

*41) *Vincke* (Freiherr von): Der zweite punische Krieg und der Kriegsplan der Karthagen, Berlin 1841.

**42) *Rauchenstein* (Profes.): Der Zug Hannibals über die Alpen. Eine Rechtfertigung der Darstellung des Titus Livius, Aarau 1850.

*43) *D-r Micke:* Geschichte des zweiten punischen Krieges, nebst einer historischen Einleitung, Breslau 1851.

**44) *Reichard*: Geographische Nachweisungen der Kriegsvorfälle Caesars und seiner Truppen in Gallien, nebst *Hannibals Zug über die Alpen, 1852.*

**45) *D-r Susemihe:* Kritische Skizzen zur Vorgeschichte des zweiten punischen Krieges, Greifswald 1853.

III. Юлий Цезарь.

Древни источници:

**46) *Каий Юлий Цезарь*, коментарии върху войната въ Галлия (Caii Iulii Caesaris Commentarii de bello gallico), въ 7 книги, доведени до сражението при Алезия и вземанието въ плѣнъ Верцингеторикса; а 8-та, послѣдня книга за войната въ Галлия и 3 книги за междуусобната война въ Италия, Испания, Гърция, Египетъ, Понтъ и Африка, сж съставени отъ легата и довѣренно лице на Цезаря *Хирций Панза* (Hirtius Pansa), по писмата и записките на Цезаря. Първитѣ 7 книги, написани лично отъ Цезаря, иматъ неотемленни голѣми достойнства, изложени сж съ простъ, благороденъ языкъ, много умно и искусно, испълнени сж съ несъмнѣнни свидѣтелства за високитѣ дарби на Цезаря и за искуството му въ политиката, стратегията, тактиката, военното управление, съ една дума въ всичкитѣ клонове на военното искуство, и съставляватъ образцово произведение за историята въобще и за военната особенно и за теорията на военното искуство въ древностьта, въ времената на Цезаря. Но тѣ не сж чужди и на нѣкои недостатъци, причината за които е тъзи, че сж били писани съ извѣстна политическа цѣль — да се увеличи политическото значение и влияние на Цезаря и партията му, прѣдъ рѣшителното му приближаване къмъ испълнение на политическитѣ му замисли — завладяването върховната власть въ римската република. Въ това отношение тѣ били въ тѣсна свързка съ всичкитѣ политически и военни дѣйствия на Цезаря въ време на войната въ Галлия и заедно съ тѣхъ — не сж нищо друго, освѣнъ едно хитро приготовление или, тъй да се каже, *въведение* къмъ послѣдующитѣ *актове на политическата драма, разиграна* отъ Цезаря *на сцената* на римската държава, която обемала познатия тогава свѣтъ въ Европа, Азия и Африка. Дѣйствително, защо Цезарь *самъ* описалъ *само първитѣ 7 години* отъ *войната си въ Галлия*, а не е описалъ нито 8-та послѣднята, нито послѣдующитѣ си походи въ междуусобната, александрийската, африканската и испанската

войни? Ако той е ималъ достатъчно време да опише първитѣ, въ време на самата война въ Галлия, то защо е нѣмалъ това време да опише послѣдующитѣ, сжщо на времето имъ? А древнитѣ и новитѣ му възхвалители особенно натякватъ на необикновенната му дарба и да говори, и да пиши, и да диктува, и да слуша въ едно и сжщо време. Но въ първитѣ 7 години отъ войната Галлия била вече съвсѣмъ покорена и това било най главното и най важното, достатъчно за политическитѣ цѣли на Цезаря, а 8-та година заключавала вече незначущи военни дѣйствия за довършването на завоюването; а съ движението за Италия се почнало вече рѣшително дѣйствие съ *меча* при помощьта на *политическитѣ срѣдства*, но вече безъ по̀ напрѣшната нужда отъ помощьта и на *перото*. Това може да служи за обяснение тъй сжщо и на хитрото изложение отъ Цезаря политическитѣ и военнитѣ си дѣйствия въ Галлия, като: твърдѣ простото имъ и естествено, на глѣдъ, обяснение, съ тѣхнитѣ причини и цѣли, а въ дѣйствителность не всѣкога точно и вѣрно по отношение къмъ хелветитѣ, галлитѣ, германцитѣ и британцитѣ, — оправдаване на дѣйствията си, които даже съвсѣмъ не подлѣжатъ на оправдание, — умълчаване на погрѣшкитѣ си и прѣдставлението имъ въ згодно или поне не въ незгодно за него отношение, — а напротивъ, натъкване върху сполучливитѣ си прѣдприятия и успѣшни дѣйствия, подъ външния видъ на скромностьта и пр. Къмъ това трѣбва още да прибавимъ, че съгласно вѣрната забѣлѣжка на Наполеона I, Цезарь не е всѣкога достатъчно точенъ при означението състава и броя на войскитѣ си, при описанието на военнитѣ имъ дѣйствия и особенно на мѣстноститѣ, гдѣто произлизали тѣ и прѣимущественно сраженията. „Цезарь въ Галлия“ — казва Наполеонъ I — „никога не казва, каква е била силата на армията му, нито на кое мѣсто се сражавалъ; сраженията му нѣматъ названия; продължителя му (т. е. Хирций Панза)“ е сжщо толкова *тъменъ*“ и проч. — слѣдователно и Цезарь въ това отношение е *тъменъ* и за това е *неясенъ*. Съ една дума — за да не се простираме излишно — какъвто билъ самъ Цезарь, като политически дѣятель, такива сж и коментариитѣ му върху войната въ Галлия — най съвършенъ неговъ отпечатъкъ, съ всичкитѣ му достойнства и недостатъци (както отъ послѣдующето изложение на войнитѣ, походитѣ и характеристиката му ясно ще се види). А колкото се касае до продължителя му, Хирций Панза, то Наполеонъ I направо го нарича *неспособенъ*, а изложението му — крайно *неискусно*, *тъмно* и често пжти *нелѣпо*, тъй щото неговитѣ 4 книги не само, че не могжтъ да иматъ никакво сравнение съ 7-тѣхъ книги на Цезаря, но и съставляватъ пълна

противоположность на тѣхъ по отношение на дарбата и искуството въ изложението. При всичко това въобще всичкитѣ 11 и особенно първитѣ 7 книги отъ комментариитѣ на Цезаря, и въ древнитѣ, и въ новитѣ времена сж се ползвали съ голѣма извѣстность, слава и уважение, възбуждали възторжно внимание къмъ себѣ си и се считали най добрия источникъ за запознаването съ историята на военното искуство въобще и искуството за водението войната въ частность— въ древнитѣ времена и особенно въ времето на Цезаря отъ римлянитѣ, другитѣ народи и лично отъ Цезаря. Тѣ били изучвани и по тѣхъ се образовали всички послѣдующи велики и искусни полководци, и тѣ дали поводъ за голѣмо число, много или малко забѣлѣжителни комментарии върху тѣхъ, особенно въ XVIII вѣкъ.

Оригинала имъ билъ издаденъ: най напрѣдъ — заедно съ другитѣ древни военни писатели, подъ заглавие: *Veteres de re militari scriptores*, *folio* въ 1524—32—35 г., 8^0 въ 1553—69—80 г. 4^0 въ 1584, 1602—7—44—70 г. и т. н., а отъ XVIII вѣкъ — въ 1712 г. (*Clarke* въ Лондонъ), въ 1737 г. (*Oudendorp* въ Лейденъ), въ 1780 г. (*Morus* въ Лайпцигъ), въ 1782 (въ Цвейбрюкенъ), въ 1805 г. (*Oberlin* въ Лайпцигъ), въ 1812 г (*Wetzel* въ Варшава) и пр.

Първия имъ прѣводъ билъ направенъ на французски языкъ, още въ XV вѣкъ отъ *Дю-Шенъ* (Jean du-Chène), по заповѣдь на Карла Смѣлий, херцогъ Бургундски, но билъ издаденъ едвамъ въ 1774 г. — Слѣдъ него послѣдвали много други въ разни години, именно отъ 1539 г. (на французски отъ *De Laigne*) и на разни языци, както въ 1589 г. на франц. отъ *Blaise de Vigenère*, въ 1619 г. на итал. отъ *Palladio*, въ 1758 и 1774 г. на франц. отъ *Guischard* (съ коментарии, особенно забѣлѣжителенъ), въ 1778 г. на нѣмски отъ *Wagner*, 1780 г. на франц. отъ *Davon*, 1782 г. отъ Warnéry и въ 1783 г. на нѣмски отъ Rösch (всички съ комментарии), въ 1789 г. на франц. отъ *le Comte Turpin de Crissé* (съ комментарии, особенно забѣлѣжителенъ), въ 1792 г. на франц. отъ *Vaudrécourt*, augmenté par Davon (сжщо забѣлѣжителенъ), въ 1801 г. на нѣмски отъ *Haus*, въ 1812 г. на английски отъ *Tower*, въ 1815 г. на нѣмски отъ *Wagner*, въ 1817 г. на нѣм. отъ *Strack* и др., въ туй число русския прѣводъ отъ *Клеванова* въ 1857 г.

*47) *Цицеронъ* (106—43 г. пр. Р. Х.); *рѣчитѣ* и *писмата* ку съставляватъ изобиленъ источникъ за историята на Римъ и между друго за живота и дѣйствията на Цезаря. Знаменития *Виландъ* (*Wieland*) въ 1808—11 г. издалъ въ 6 книги сборникъ на пис-

мата на Цицерона, прѣведени на нѣмски языкъ и расположени въ хронологически рѣдъ, съ прѣдварително разглѣждание живота на Цицерона. Този трудъ на *Виланда*, както и всичкитѣ му други съчинения, оригинални и прѣводни, дава истинско понятие за римската древность и особенно точно запознаване на Римъ въ епохата на Цицеронова животъ. Освѣнъ това *Middleton* издалъ въ 1741 г. на английски языкъ жизнеописанието на Цицерона: *Life of Cicero*, прѣведено на французски отъ аббата *Прево* (l'abbé Prévost).

*48) *Дионъ Кассий*, роденъ въ 155 г. сл. Р. Х. въ Никея, въ Витиния, съврѣменникъ на римскитѣ императори Пертинакса, Септимия Севера, Каракалла и Илиогабала (199—222), написалъ *римската история* отъ идването на Енея въ Италия до 228 г. сл. Р. Х., въ 80 книги, отъ които до насъ съ дошли напълно само 19 (36-та—54-та), а отъ останалитѣ извлѣчение отъ *Ксифилина*. Историята му (*Dionis Cassii Cocceani* historiarum romanarum libri LXXX) има това достойнство, че събитията сѫ расположени въ нея въ хронологически рѣдъ и съвременнитѣ на автора сѫ прѣдставени вѣрно, но недостатъцитѣ ѝ сѫ тѣзи, че автора често пѫти е несправедливъ въ сѫжденията си за великитѣ хора, суевѣренъ, раболѣпенъ и ласкателенъ, а риторическия му слогъ не е свойственъ на историята. — Оригинала ѝ билъ издаденъ въ 1750—52 г. (*Fabricius* и *Reimarus*), въ 1798 г. (*Morelli*) и пр., — а прѣводитѣ: англ. (*Manning*) 1704 г., нѣм. (*Wagner*) въ 1784—96 г., итал. въ 1790 г., нѣм. (*Penzel*) въ 1810 г. и проч.

**49) *Плутархъ* (гл. пó-горѣ): жизнеописанието на Помпея, Цезаря, Катона Утически, Цицерона, Брута и Антония. Отъ тѣхъ Цезаревото съдържа богати свѣдения за него.

**50) *Суетоний Транквилъ* (Suetonius Tranquillus), живѣлъ въ 70—121 г. сл. Р. Х., риторикъ и грамматикъ, приятель на Плиния младший, писмоводитель (magister epistolarum) на императора Адриана и доста добъръ исторически писатель, съставилъ подробни жизнеописания на 12 *Цезари* или римски императори отъ Цезаря до Домициана — твърдѣ полезенъ источникъ по военната история въ това време. Отъ тѣхъ жизнеописанието на Цезаря е особенно важно въ отношение на историята му. — Оригинала имъ (*Suetonii Tranquilli* vitae Caesarium XII) билъ издаденъ въ 1714—15 г. въ Лейварденъ (*Pitiskus*), въ 1736 г. въ Амстердамъ (*Burmann*), въ 1740 г. (*Grävius*), въ 1751 г. въ Лейденъ (*Oudendorp*), въ 1775 и 1805 г. въ Лайпцигъ (*Ernesti*), въ 1800 г. (*Bremi*), въ 1803 г. (*Wolf*) и др. А прѣводитѣ имъ: на итал. отъ *Paolo del Rosso* въ 1556, 1611, 1738 и 1807 г., на ан-

глийски въ 1672 г., на франц. отъ *La Harpe* въ 1770 г., на нѣм. отъ *Wagner* въ 1771 г., *Ostertag* въ 1788 г., *Schenk* въ 1828 година и проч.

*51) *Веллей Патеркулъ* (*Velleius Paterculus*), римски историкъ, живѣлъ отъ 20 г. пр. Р. Х. до 31 г. сл. Р. Х., билъ началникъ на конницата въ армията на Тиберия въ Германия, придружавалъ послѣдния въ другитѣ му походи и най послѣ билъ преторъ въ Римъ. Той билъ усърденъ привърженикъ и възхвалитель на Тиберия и на любимеца му Сеияна. Отъ неговата съкратена *римска история*, написана съ добъръ латински языкъ, но не безпристрастно по отношение на царствующий тогава домъ на Цезаритѣ, особенно къмъ Тиберия и Сеияна, до насъ сж дошли само 2 книги и тѣ безъ началото. Въ тѣхъ се съдържатъ тъй сжщо свѣдения за Юлий Цезаря. Изданието на оригинала: *Burmann* (1719 и 1744 г. въ Лейденъ), *Gruner* (1762 г. въ Кобленцъ), *Barbou* (1777 г. въ Парижъ), *Ruhnken* (1779 г. въ Лейденъ, най доброто), *Jani* и *Krause* (1800—3 въ Лайпцигъ), — а прѣводитѣ: англ. *Newcomb* (1724 г. въ Лондонъ), нѣмския Iakobs (1793 г. въ Лайпцигъ) и др.

Най нови исторически помагала:

52) *St. Gabriel Syméon:* César renouvellé par les observations de St. Gabriel Syméon, 8^0 Paris 1558.

53) *Rami*: Liber de militia J. Caesaris, 8^0 Francoturti 1584.

54) *Neumair:* J. Caesaris commentarii, in militairische Erinnerungen und Regeln gefasst, 8^0 Jena 1637.

55) *Le parfait capitaine*, autrement d'abrégé des commentaires de César, 8^0 Paris 1639, — сжщото par le duc de Rohan, 4^0 La Haye 1729 г., прѣведено на нѣмски 1730 г. и сжщото 12^0 Paris 1757.

56) *Kulpisii:* Bellum Caesaris et Ariovisti, commentatione politica illustratum, 4^0 Suobaci 1689.

*57) *De Bury*: Histoire de la vie de Jules César, 2 v. 8^0 Paris 1758.

**58) *Guischard:* Commentaires sur les commentaires de César, 1758 и 1774, — особенно важно и полезно помагало.

59) *Fezis*: Campagnes de Jules César dans les Gaules, 4^0 Milan 1760.

60) Observations sur la campagne de Jules César dans la Gaule, 8^0 Paris 1777.

*61) *Davon:* Analyse critique des faits de César, racontés par lui-mème, 12^0 Paris 1787.

62) Observations sur la campagne de Jules César en Espagne, contre les lieutenants de Pompée, et sur l'histoire detaillée que *M-r Guischard* en a faite, 1782.

*63) *Vaudrécourt:* Les commentaires de César, traduction nouvelle, suivie d'un examen de l'analyse critique que *M. Davon* a faite de ses guerres. 2 v. 8^0 Paris 1782 et 1787.

*64) *Warnéry* (général): Mélange de remarques, surtout sur César et autres anteurs militaires anciens et modernes, 8^0 Varsovie 1782.

**65) *Rösch:* Commentar über die Commentarien des Caesar, als eine Beantwortung der «Remarques sur César» des General *Warnéry,* nebst Beiträge zur römischen Taktik, 8^0 Halle 1783.

66) *Desclaisons:* Précis des histoires d'Alexandre le Grand et de Jules César, et de leurs faits militaires comparés etc., 2 v. 12^0 Paris 1784.

**67) *Comte Turpin de Crissé:* Commentaires sur les commentaires de César, 1785, — особенно важно и полезно помагало.

68) *Julius Caesar* und anderen Schriftstellern historische Nachweisungen, 1785—88.

**69) *Meissner:* Leben C. Julius Caesars, fortgesetzt von Haken, 3 B. 8^0 Berlin 1811, — на времето си най-доброто жизнеописание на Цезаря.

70) *Vacca Berlinghieri:* Examen des opérations et des travaux de César au siège d'Alesia, Lucques 1812.

71) *Beauchamp:* Vie de Jules César, suivie du tableau de ses campagnes etc. 8^0 Paris 1823.

*72) *Kausler:* Versuch einer Kriegsgeschichte aller Völker etc. 4 B. 8^0, und Wörterbuch und Atlas aller Schlachten etc., Stuttgart 1825—30, — кратко, но добро помагало.

*73) Les commentaires de César, edition de *Wailly,* revue et corrigée, 2 v. 32^0, Paris 1826, avec carte.

*74) *Handbibliothek für Offiziere* etc. 1-r B. 1-te Abth. Das Kriegswesen des Alterthums (von *Cyriaci*), 12^0 Berlin 1828, — сѫщо кратко, но добро помагало.

**75) *Napoléon I:* Précis des guerres de César, ecrit par *Marchand* sous la dictée de l'Empereur à S-te Hélène, 12^0 Paris 1836 — твърдѣ забѣлѣжително и любопитно: кратко изложение войнитѣ на Цезаря и забѣлѣжкитѣ върху тѣхъ на Наполеона I.

**76) *Lossau:* Ideale der Kriegführung etc. (гл. по-горѣ), 1-r. B. 1-te u. 2-te Abth. Caesar. 8⁰ Berlin 1836, — прѣвъсходно изложение и разборъ на войнитѣ и походитѣ на Цезаря и характеристиката му, и твърдѣ полезно помагало.

*77) *Bibliothèque historique et militaire*, publiée par *Liskenne* et *Sauvan*, 7 v. et supplément, 8⁰ Paris 1838—62 (гл. по-горѣ), T. 3-me César et ses commentaires, traduits par *Wailly*, 1840 — прѣводъ на Вали, прѣглѣданъ и поправенъ, а за това особенно полезенъ.

**78) *Göler* (Oberst, Freiherr von) — 1) Die Kämpfe bei Dyrrhachium und Pharsalus im J. 48 v. Chr., eine Kriegswissenschaftliche und philologische Forschung nach Caesars 3 B. des Bürgerkrieges, mit 1 lithochrom. Karte und 4 lith. und lithochrom. *Plänen*, gr. 8⁰ Karlsruhe 1854, — 2) Treffen bei Ruspina, nebst Beleuchtung einiger anderer Stellen in *Rustow's* Heerwesen und Kriegführung Caesars (гл. по-долу), ein Nachtrag zu «Die Kämpfe bei Dyrrhachium und Pharsalus», mit 1 lith. Tafel, lex. 8⁰ Karlsruhe 1855, — 3) Caesar's gallischer Krieg in den J. 58 bis 53 v. Chr., eine kriegswissenschaftliche und philologische Forschung, mit 10 lith. Tafeln lex. 8⁰ Stuttgart 1858, — и 4) Caesar's gallischer Krieg im J. 51 v. Chr., nach des Hirtius bell. gall. lib. VIII bearbeitet, nebst Erläuterungen über das römische Kriegswesen zu Caesar's Zeit, mit 1 chromolith. und 1 lith. Karten, lex. 8⁰ Heidelberg 1860; — тръдѣ добри и полезни помагала.

**79) *Köchly* und *Rüstow:* Einleitung zu C. Julius Caesars Commentarien über den gallischen Krieg, gr. 8⁰ Gotha 1857.

80) *Desjardins:* Alesia (7-me campagne de J. César), 1859.

**81) *Rüstow*: Heerwesen und Kriegführung C. Julius Caesars, mit dem Portrait Caesars nach einer antiken Büste im K. Museum in Berlin und 3 lith. Tafeln, 2-te verbesserte Auflage, 8⁰ Nordhausen 1862, — особенно добро и полезно помагало.

*82) *Untersuchungen:* über die Kriegführung der Römer gegen die Deutschen in den Feldzügen des Caesar, Drusus, Germanicus und Tiberius, von K. F. einem alten Soldaten, mit einer chromolith. Karte von Deutschland, 8⁰ Mainz 1862, — добро и полезно помагало.

**83) *Fallue*. Conquête des Gaules, analyse raisonnée des Commentaires de César, 8⁰ Paris 1862.

84) *Saulcy:* Les campagnes de J. César dans les Gaules, 8⁰ Paris 1862.

85) *Gravot:* Etude sur l'Alesia de César. Alise-Isernere (Ain), 1 v. 8⁰ Paris 1862.

86) *Dévélay:* Commentaires de J. César, campagne d'Espagne, 8⁰ Paris 1863.

**87) *Napoléon III:* Histoire de Jules César, T. 1 et II gr. 8⁰ Paris 1865, avec 1 Atlas, — важно и полезно помагало за това, че е съставено въз основание на всички главни и най добри древни източници и най нови исторически помагала, но, за съжаление, недовършено и при това изложено твърдѣ пристрастно къмъ Цезаря, съ прѣдвзета цѣль, — въ лицето на *древния* Цезарь да се възвеличи *новия* — Наполеонъ I, родоначалника на Наполеонидитѣ, който е ималъ много голѣмо сходство съ древния.

*88) *Alexandre Bertrand* et le général *Creuly:* Commentaires de J. César Guerre des Gaules, traduction nouvelle etc., 2 v. 8⁰ Paris 1865.

Общи за всички исторически помагала.

89) *Sixtus Arcerius:* Illustrium aliq proeliorum ex veteribus descriptio, — описание на най знаменититѣ сражения въ древнитѣ времена, съ изображения на бойнитѣ рѣдове, рѣдко издание отъ XVI вѣкъ.

*90) *Gronowii* (Jakob Gronow): Thesaurus antiquitatum romanorum graecarumque, XIII тома, 1697, съ *Iohanni Poleni* Supplement. V тома, 1737, — цѣлия X томъ е посвятенъ на военното устройство на римската държава и римскитѣ военни пѫтища; — богато помагало за изучване на грѣцкитѣ и особенно на римскитѣ военни древности.

*91) *Bossuet:* Discours sur l' histoire universelle, 3 v. 1680 и по̀ нови издания.

*92) 1) *Rollin:* Histoire ancienne etc. 6 v. 4⁰ Paris 1740, най новото издание въ 1824 г. прѣгледано отъ *Летрона* (*Letronne*), — и 2) Histoire romaine, continuée par *Crévier*, 8 v. 4⁰ Paris 1752.

*93) *Всеобща история на свѣта*, издадена въ Англия, на Английски языкъ, отъ обществото на ученитѣ; прѣведена на нѣмски съ забѣлѣжки, отъ *Baumgarten* 1746; — първитѣ 18 части съдържатъ всеобщата истрия на древнитѣ врѣмена; — классическо съчинение.

*94) *Guthrie, Gray* etc. *Всеобща история на свѣта*, на Английски языкъ, томоветѣ I—IV съдържатъ всеобщата история на древнитѣ времена; — прѣведена на нѣмски отъ Heyne 1766 г.; — сѫщо классическо съчинение.

*95) *Desbrosses:* Histoire de la république romaine dans le cours de VII Siecle, par Salluste, 3 v. 4⁰ Dijon 1777,— прѣведено на нѣмски отъ *Schlüter*, съ забѣлѣжки, 4 ч. 1799 г. Издателя на този прѣкрасенъ трудъ е почувствувалъ мисъльта да прѣведе и попълни Саллустия. Вънъ отъ прѣвода на исторіята за войнитѣ на Югурта и Катилина, той съдържа въ себѣ си цѣлия периодъ на времето между тѣхъ, отъ отричанието на Силла въ 79 г. до 67 г. пр. Р. Х. (отнася се до исторіята на Цезаря и Римъ отъ 100 до 67 г.)

*96) *Fergusson:* The history of the progress and termination of the Roman republic, 1783; — классическо съчинение.

97) *Vertot*: Histoire des révolutions arrivées dans le gouvernement de la republique Romaine, 1796.

98) *Всеобщи исторіи: Gaterer* (1792,) *Beck*, (1798) *Hübler* (1798 — 1803), *Bredow* (1799), *Röhmer* (1802), *Luden* (1814), *Dresch* (1815), *Heeren* (1810 и 1815 — 23), и най новитѣ *Schlosser*, *Weber*, *Becker*, *Wernicke* и др.

*99) *Michelet:* Histoire romaine, 1831.

*100) *Баронъ Зедделеръ* (генералъ майоръ): прѣглѣдъ на исторіята на военното искуство, ч. I на древнитѣ народи, С. П. Б. 1836.

*101) *Лоренцъ* (професоръ): Ржководство къмъ всебщата исторія, ч. I, С. П. Б. 1841.

*102) *Богдановичъ* (генералъ-майоръ): Исторія на военното искуство и най забѣлѣжителнитѣ походи, С. П. Б. 1853.

*103) *Mommsen:* Römische Geschichte, 3-te Aufl. 3 B. 1856.

*104) *Amédée Thierry*: Tableau de l' empire romain etc. 1862.

105) *Вагнеръ:* Римъ, началото, распространението и паданието на всемирната монархия на римлянитѣ, прѣводъ отъ нѣмски отъ *Евстатиевъ*, С. П. Б. 1865.

106) Главнитѣ и най добритѣ, *общи* и *военни енциклопедически ръчници*, *атласи* и др. т. исторически помагала, въ туй число *Русскія воененъ енциклопедически лексиконъ*, I-о падание 1837 — 52 г. подъ редакцията на генералъ-лейтенантъ баронъ *Зедделеръ* и 2-то издание 1854—58 г. — на генералъ-лейтенанта *Богдановича*.

И тѣй, отъ древнитѣ источници къмъ Александра Великий се отнасятъ 4, къмъ Анибала 5 и къмъ Цезаря 6, а отъ новитѣ и най новитѣ исторически помагала — къмъ Александра 11, къмъ Анибала 25 и къмъ Цезаря 38. Главнитѣ и най добритѣ мѣжду тѣхъ

сж: отъ древнитѣ источници — *Арриань*, *Полибий*, *Титъ-Ливий*, *Цезарь* и *Плутархъ*, и слѣдъ тѣхъ *Диодоръ*, *Квинтъ Курций*, *Аппианъ*, *Флоръ*, *Дионъ Кассий и Суетоний*, — а отъ новитѣ и най новитѣ — *Montesquieu*, *Guischard*, *Tupin de Crissé*, *S-te Croix*, *Rösch*, *Bernewitz*, *Meissner*, *Vaudoncourt*, *De Luc*, *Zander*, *Larauza*, *Napoléon I*, *Lossau*, *Droysen*, *Rüstow*, *Göler*, *Napoléon III* и слѣдъ това най добритѣ общеисторически помагала показани по̀ горѣ.

СЪДЪРЖАНИЕ.

I. АЛЕКСАНДРЪ ВЕЛИКИЙ.

Стр.

ГЛАВА I. **Македонци**. 37

I. Военното устройство, учрѣждения и искуство у македонцитѣ при Филиппа и Александра Великий . . . »

§ 1. Военното устройство, учрѣждения и искуство у гърцитѣ, отъ нашествието на персийцитѣ въ Гърция до времето на Филиппа Македонски . . . . . »

§ 2. Военното устройство, учрѣждения и искуство у македонцитѣ при Филиппа и Александра Великий. . 38

§ 3. Разнитѣ родове войски и тѣхното въоржжение . . 40

§ 4. Състава, силата, раздѣлението, строя и начина на дѣйствията на войскитѣ. Македонската фаланга и македонската тактика 42

§ 5. Вжтрѣшното устройство на македонската войска, кастраметацията, фортификацията, полиорцетиката и състоянието на военното искуство въобще у македонцитѣ при Филиппа и Александра Великий . . 45

ГЛАВА II. **Походитѣ на Александра Великий** (336—323 г. г.) . 47

§ 6. Пьрвитѣ години отъ живота на Александра Великий (356—336) . . . . . »

§ 7. Пьрвитѣ походи на Александра Великий противъ трибаллитѣ и Илирийцитѣ (335) 49

§ 8. Похода противъ Тива (335) 51

§ 9. Войната съ персийцитѣ (334—327). — Причинитѣ и цѣлта ѝ. — Относителното положение, силитѣ и пьрвоначалнитѣ прѣдположения за дѣйствията на двѣтѣ противни страни 52

I. Завоюванието источнитѣ брѣгове на срѣдиземно морѣ. 58

§ 10. 1-ия походъ въ Мала Азия (334). — Сражението при р. Граникъ. . . . . »

§ 11. 2-ия походъ въ Мала Азия (333). — Сражението при Иссъ. 62

§ 12. 3-ия походъ въ Сирия и Египетъ (333—332). . . . 68

ГЛАВА III. **Походитѣ на Александра Великий** (336—323) (продължение) 71

II. Завоюванието вжтрѣшнитѣ области на персийското царство . . . . . »

§ 13. 4-ия походъ въ Мессопотамия, Ассирия, Вавилония, Сузияна и Персия (331). — Сражението при Арбела. — Боя при персийскитѣ врата 71
III. Завоюването съверо-источнитѣ области на персийското царство 78
§ 14. 5-ия походъ въ Мидия, Партия, Хиркания, Арияна, Бактрияна и Согдияна (330) . . . . . »
§ 15. 6-ия походъ въ Согдияна (329) 84
§ 16. 7-ия и 8-ия походи въ Согдияна и Бактрияна (328—327) 86
ГЛАВА IV. **Походитѣ на Александра Великий** (336—323) (край) 89
§ 17. 9-ия походъ въ Индия (327—326). — Сражението при р. Хидаспъ . . . . . »
§ 18. 10-ия и послѣденъ, обратенъ походъ отъ Индия за Персия (326—325) 98
§ 19. Общъ изводъ за Александра Великий, като полководецъ, и за начина и искуството на воденето войната отъ него 102

Приложения:

I. Александръ Великий, царь македонски (къмъ характеристиката му) 108
II. Обяснение на двѣтѣ древни камеи, изображающи Александра Великий 113

II. АННИБАЛЪ.

ГЛАВА I. **Картагенци** 117
I. Военното устройство и военното искуство . . . . . »
§ 1. До края на 1-та пуническа война (241) г. . . . . »
§ 2. Слѣдъ 1-та пуническа война 120
ГЛАВА II. **Римляни** 124
§ 3. Военното устройство и военнитѣ учрѣждения . . . »
§ 4. Разнитѣ родове войски, въоржжението и броя имъ. 130
§ 5. Строя и начина на движенията и дѣйствията на войскитѣ 133
§ 6. Римския легионъ и римската тактика, прѣимуществата и недостатъцитѣ имъ и сравнението имъ съ грьцката фаланга и грьцката тактика 137
§ 7. Вжтрѣшното устройство и духа на войскитѣ и армиитѣ 141
§ 8. Кастраметацията, фортификацията и полиорцетиката 153
§ 9. Начина и искуството на воденето войната. — Състоянието на военното устройство и военното искуство въобще 160
§ 10. Морскитѣ военни сили и искуство. 166
ГЛАВА III. **Втората пуническа война** (218—202) 170
§ 11. Географически прѣглѣдъ на древна Италия и народитѣ, които обитавали въ нея. . . . . »

I. Събитията, които предшествували войната и я предизвикали 175
§ 12. Взаимнитѣ отношения на Римъ и Картагенъ; — войната на наемницитѣ . . . . . »
§ 13. Плана на Амилкара; — завоюването на Испания отъ картагенцитѣ (236—221) 177
§ 14. Анибалъ до 221 година 179
§ 15. Анибалъ отъ 221 година; — плана му 181
§ 16 Дѣйствията на Анибала въ Испания; — обсадата, прѣвземането и разрушението на Сагунтъ отъ него (221—219). 183
§ 17. Обявяването на войната и приготовленията за нея отъ двѣтѣ страни 186
ГЛАВА IV. **Втората пуническа война** (218—202) (продължение) 191
II. Първата половина отъ войната до сражението при Канна включително (218—216) . . . . . »
§ 18. *1-ия походъ въ 218 година.* Похода на Анибала отъ Новий Картагенъ до р. Родань . . . . . »
§ 19. Мѣркитѣ на римлянитѣ 192
§ 20. Въстанието ва цизалпинскитѣ галли; — прѣминуването на Анибала прѣзъ р. Родань; — конния бой на р. Родань 193
§ 21. Похода на Анибала отъ р. Родань до Алпитѣ; — отплуването на Корнелия Сципиона за Италия, а на Кнеия Сципиона за Испания 196
§ 22. Прѣминуването на Анибала прѣзъ Алпитѣ . . . 199
§ 23. Дѣйствията на Анибала и Корнелия Сципиона въ цизалпинска Галлия; — боя при р. Тицинъ; — отстжплението на Сципиона задъ р. Требия 205
§ 24. Присъединението на Семпрония къмъ Корнелия Сципиона; — сражението при р. Требия 208
§ 25. Зимнитѣ дѣйствия на Анибала и Корнелия Сципиона въ цизалпинска Галлия 211
§ 26. Дѣйствията на Кнеия Сципиона въ Испания . . . 213
ГЛАВА V. **Втората пуническа война** (218—202) (продължение) 214
II. Първата половина отъ войната до сражението при Канна включително (218—216) (край) . . . . . »
§ 27. *2-ия походъ въ 217 година.* — Приготовленията на римлянитѣ и на Анибала . . . . . »
§ 28. Прѣминуването на Анибала прѣзъ блатата на р. Арнъ. 216
§ 29. Сражението при Тразименското езеро 218
§ 30. Фабий — диктаторъ; — движението на Анибала въ Апулия и Кампания; — дѣйствията му и тѣзи на Фабия; — срѣщата при тѣснинитѣ на Галликанската планина и при Геруний. 220
§ 31. Дѣйствията по морето, въ Африка и Испания. . . 229
§ 32. *3-ия походъ въ 216 година.* — Приготовленията на римлянитѣ и на Анибала . . . . . »

§ 33. Прѣвземанието замъка на Канна отъ Анибала; — сраженията при Канна 231
§ 34. Мѣркитѣ на римлянитѣ и на Анибала; — въстанието въ Италия 239
§ 35. Дѣйствията на Анибала и на римлянитѣ въ Кампания; — 1-ия бой при Нола; — Анибалъ прѣзъ зимата въ Капуа 241
§ 36. Дѣйствията въ Испания. — Положението на двѣтѣ страни въ края на 216 година 246
ГЛАВА VI. **Втората пуническа война** (218—202) (продължение) 250
III. Втората половина отъ войната (215—202) . . . 251
§ 37. Обрата на войната въ полза на Римъ; — начина на воденията ѝ . . . . . »
§ 38. *4-ия походъ въ 215 година.* — Поражението на Постумия; — распрѣдѣлението на римскитѣ армии и плана на дѣйствията на римлянитѣ; — успѣхитѣ на римлянитѣ и несполукитѣ на Анибала и картагенцитѣ; — 2-ия бой при Нола 252
§ 39. *5-ия походъ въ 214 година.* — Разпрѣдѣлението на римскитѣ армии; — дѣйствията въ Кампания: — сраженията при Беневентъ; — 3-ия бой при Нола; — прѣвземанието на Казилинъ отъ римлянитѣ;—съюза на Сиракуза съ Картагенъ 257
§ 40. *6-ия походъ въ 213 година.* — Распрѣдѣлението на римскитѣ армии; — бездѣйствието въ Италия и Испания; — обсадата на Сиракуза отъ Марцелла . . 262
§ 41. *7-ия походъ въ 212 година.* — Распрѣдѣлението на римскитѣ армии: — прѣвземанието на Тарентъ отъ Анибала; — 2-то сражение при Беневентъ; — 1-то сражение при Хердонея; — блокирането на Капуа и прѣвземанието на Сиракуза отъ римлянитѣ; — несполукитѣ на римлянитѣ въ Испания. 266
§ 42. *8-ия походъ въ 211 година.* — Распрѣдѣлението на римскитѣ армии;—сраженията при Капуа;—движението на Анибала къмъ Римъ;—прѣвземанието на Капуа отъ римлянитѣ; — дѣйствията въ Испания и Сицилия 277
§ 43. *9-ия походъ въ 210 година.* — Распрѣдѣлението на римскитѣ армии; — измѣнението начина на дѣйствията на Анибала; — 2-то сражение при Херденея; — сраженията при Нумистръ; — прѣвземанието на Новий Картагенъ отъ Сципиона 282
§ 44. *10-ия походъ въ 209 година.* — Распрѣдѣлението на римскитѣ армии; — сраженията при Аскулъ; — прѣвземанието на Тарентъ отъ римлянитѣ; — дѣйствията въ Испания 287
ГЛАВА VII. **Втората пуническа война** (218—202) (край) . . 292
III. Втората половина отъ войната (215—202) (край) . »
§ 45. *11-ия походъ въ 208 година.* — Бездѣйствието въ Италия; — движението на Аздрубала къмъ Алпитѣ »

§ 46. *12-ия походъ въ 207 година.* — Движението на Аздрубала въ Италия; — сраженията при Грументъ; — движението на Клавдия Нерона отъ Апулия въ Умбрия; — сраженията при р. Метавръ 296
§ 47. *13-ия походъ въ 206 година.* — Бездѣйствието въ Италия; — сраженията при Илингъ въ Испания . 307
§ 48. *14-ия походъ въ 205 година.* — Сципионъ — консулъ; — плана му; — дѣйствията на Махона въ Лигурия 313
§ 49. *15-ия походъ въ 204 година.* — Прѣплуването на Сципиона въ Африка; — дѣйствията и побѣдитѣ му въ нея; — двукратния бой при Кротонъ въ Брутий 316
§ 50. *16-ия и послѣденъ въ Италия походъ въ 203 година.* — Дѣйствията и побѣдитѣ на Сципиона въ Африка; — поражението на Махона; — оттѣглюването на Анибала отъ Италия 319
§ 51. *17-ия и послѣденъ отъ войната походъ въ 202 година въ Африка.* — сраженията при Зама; — сключването на мира 322
ГЛАВА VIII. **Заключение** 328
§ 52. Общъ възглѣдъ върху 2-та пуническа война и върху дѣйствията на картагенцитѣ и римлянитѣ въ нея . »
§ 53. Общъ възглѣдъ върху дѣйствията на Анибала въ 2-та пуническа война 336
§ 54. Общъ изводъ за Анибала, като полководецъ, и за начина и искуството на воденето войната отъ него 338

III. ЮЛИЙ ЦЕЗАРЬ.

ГЛАВА I. **Римлянитѣ въ времето на междуусобията** (133—30) 351
§ 1. Военното устройство и военнитѣ учрѣждения въобще »
§ 2. Разнитѣ родове войски, въоръжението и числото имъ 353
§ 3. Строя и начина на дѣйствията на войскитѣ . . . 354
§ 4. Вѫтрѣшното устройство и духа на войскитѣ . . 357
§ 5. Кастраметацията, фортификацията, полиорцетиката и балистиката 359
§ 6. Състоянието на военото искуство въобще . . . 362
§ 7. Морскитѣ военни сили и искуство 363
ГЛАВА II. **Германци, галли, хелвети, британци и партяни** . 366
§ 8. Германци . . . . . »
§ 9. Галли 368
§ 10. Хелвети 371
§ 11. Британци . . . . . »
§ 12. Партяни 372
ГЛАВА III. **Войнитѣ и походитѣ на Юлий Цезаря** (58—45). . 374
I. Юлий Цезарь отъ рождението си до войната въ Галлия (100—59) . . . . . »
§ 13. Цезарь отъ рождението си до 18 годишна възрасть (100—82). . . . . »
§ 14. Цезарь въ гонение и въ Мала Азия (81—75) . . 376
§ 15. Цезарь въ обществени звания (74—60) 378

§ 16. Цезарь — консулъ (59) 381
II. Войната въ Галлия (58—51) 382
§ 17. 1-та година отъ войната въ Галлия (58). — 1-ия походъ противъ хелветитѣ; — боя при р. Араръ; — сраженіето при Бибракта . . . . . »
§ 18. 2-ия походъ противъ Ариовиста (58); — движеніето на Ариовиста и не Цезаря къмъ Везонций; — сраженіето близо до Рейнъ 390
§ 19. 2-та година отъ войната въ Галлия (57). — 3-ия походъ противъ белгитѣ; — боя при р. Аксона. . . 397
§ 20. Сраженіето при рѣка Сабисъ; — обсадата и прѣвземанието крѣпостьта на адуатикитѣ; — покоренію на приморскитѣ галли 401
ГЛАВА IV. **Войнитѣ и походитѣ на Юлий Цезаря** (58—45) (продължение) 405
II. Войната въ Галлия (58—51) (продължение). . . . »
§ 21. 3-та година отъ войната въ Галлия (56). — дѣйствията на легата Галба въ горнитѣ Алпи; — 4-ия походъ на Цезаря противъ венетитѣ. . . . . »
§ 22. Дѣйствията на легатитѣ Сабина и Красса. — 5-ия походъ на Цезаря противъ моринитѣ и менапиитѣ . 408
§ 23. 4-та година отъ войната въ Галлия (55). — 6-ия походъ на Цезаря противъ узипетитѣ и тенхтеритѣ; — 7-ия походъ задъ Рейнъ противъ германцитѣ (1-ия) 410
§ 24. 8-ия походъ на Цезаря въ Британия (1-ия); — 9-ия походъ противъ моринитѣ. 414
ГЛАВА V. **Войнитѣ и походитѣ на Юлий Цезаря** (58—45) (продължение) 419
II. Войната въ Галлия (58—51) (продължение) . . . »
§ 25. 5-та година отъ войната въ Галлия (54): — Дѣйствията на Цезаря въ Илирия и 10-ия му походъ въ земитѣ на тревиритѣ; — 11-ия му походъ въ Британия (2-ия) . . . . . »
§ 26. 12-ия походъ на Цезаря противъ Амбиорикса (54). 424
§ 27. 6-та година отъ войната въ Галлия (53). — 13-ия походъ на Цезаря противъ тревиритѣ, сеннонитѣ, карнутитѣ и менапиитѣ; — пораженіето на тревиритѣ отъ Лабиена 428
§ 28. 14-ия походъ на Цезаря противъ германцитѣ (2-ия). — Дѣйствията противъ Амбиорикса; — обсадата лагера на Цицерона отъ сикамбритѣ (53) 429
ГЛАВА VI. **Войнитѣ и походитѣ на Юлий Цезаря** (58—45) (продължение) 431
II. Войната въ Галлия (58—51) (край) . . . . . »
§ 29. 7-та година отъ войната въ Галлия; — движеніето на Цезаря отъ южна въ срѣдня Галлия; — дѣйствията му и тѣзи на Верцигеторикса . . . . . »
§ 30. Обсадата и прѣвземанието на Аварикъ и дѣйствията въ време и послѣ това 434

§ 31. Движението на Цезаря и на Верцингеторикса покрай рѣка Елаверъ къмъ Герговия; — обсата на Герговия и дѣйствията въ време на нея 436
§ 32. Въстанието на едуититѣ и на всичкитѣ галли; — дѣйствията на Цезаря и Лабиена и на легата Л. Цезаря; — мѣркитѣ на Верцингеторикса и движението му срѣщу Цезаря, а на Цезаря слѣдъ боя подирь него къмъ Алезиа 439
§ 33. Обсадата на Алезиа; — сраженията при нея, прѣвземанието ѝ и края на похода; — забѣлѣжки. . . 442
§ 34. 8-та и послѣдня година отъ войната въ Галлия (51).— Ново въстание на галлитѣ; — дѣйствията на Цезаря противъ битуригитѣ, карнутитѣ и беловакитѣ . 448
§ 35. Движението на Цезаря въ земитѣ на Амбиорикса и разорението имъ; — дѣйствията на легатитѣ Фабий и Канийний; — обсадата на Дивона или Кадурка; — дѣйствията на Цезаря въ Аквитания (51) 452
ГЛАВА VII. *Общъ възгледъ върху войната на Цезаря въ Галлия и върху начина и искуството на воденето ѝ отъ него* . 456
§ 36. Войната на Цезаря въ Галлия — въ военно-политическо отношение . . . . . »
§ 37. Войната на Цезаря въ Галлия — въ стратегическо отношение 459
§ 38. Начина и искуството на воденето войната отъ Цезаря въ Галлия. — 1) Приготовителнитѣ мѣрки и съображения прѣдъ похода 465
§ 39. 2) Испълнението на съображенията; — откриването походитѣ и понататъшнитѣ дѣйствия 469
§ 40. 3) Рѣшението и завършването на походитѣ; — дѣйствията послѣ сполукитѣ и несполукитѣ 470
§ 41. Тактическитѣ дѣйствия на Цезаря и устройството на войскитѣ му въ Галлия. 473
§ 42. Походнитѣ движения на Цезаревитѣ войски въ Галлия 475
§ 43. Начина на дѣйствията на Цезаревитѣ войски въ боя — въ Галлия. 480
§ 44. Полската фортификация; — полскитѣ лагери и укрѣпления 484
§ 45. Полиорцетиката. 489
§ 46. Заключение: Цезарь, армията и противницитѣ му, характера и резултатитѣ отъ войната въ Галлия . . 492
ГЛАВА VIII. **3-та римска междуусобна война на Цезаря съ Помпея и партията му** (49—45) 494
§ 47. Причинитѣ на войната; — политическото и стратегическото положение на двѣтѣ противни страни, на Цезаря и Помпея . . . . . »
I. Междуусобната война (49—48) 499
§ 48. Дѣйствията въ Италия. — Прѣминуването на Цезаря прѣзъ Рубиконъ и движението му къмъ Ариминий и Брундузий . . . . . »

§ 49. Блокирането на Помпея отъ Цезаря въ Брундузий; — оттѣглюването на Помпея въ Дирахий, въ Гърция 501
§ 50. Плановетѣ за дѣйствията на Помпея и Цезаря . . 502
§ 51. Мѣркитѣ на Цезаря въ Италия 504
§ 52. Движението на Цезаря къмъ рѣка Роданъ; — обсадата на Массилия; — движението на Цезаря въ Испания 505
§ 53. Дѣйствията въ Испания. — Дѣйствията на легатитѣ Фабия и Афрания при Илерда на р. Сикорисъ . . 506
§ 54. Дѣйствията на Цезаря противъ Афрания и Петреия при Илерда на р. Сикорисъ 507
§ 55. Движението на Афрания и Петреия и задъ тѣхъ на Цезаря отъ Илерда къмъ Иберъ 511
§ 56. Движението на Афрания и Петреия и задъ тѣхъ на Цезаря обратно къмъ Илерда 514
§ 57. Движението на Цезаря въ южна Испания противъ Варрона 515
§ 58. Резултатитѣ отъ дѣйствията на Цезаря въ Италия и Испания и забѣлѣжки 517
§ 59. Обсадата на Массилия; — Поражението на Куриона въ Африка. 519
ГЛАВА IX. **3-та римска междуусобна война на Цезаря съ Помпея и съ партията му** (49—45) (продължение) 522
I. Междуусобната война (49—48) (продължение) . . »
§ 60. Цезарь — диктаторъ — въ Римъ; — силитѣ и плановетѣ му и тѣзи на Помпея. . . . . »
§ 61. Дѣйствията по морето и въ Гърция. — Прѣминуването на Цезаря отъ Брундузий въ Епиръ; — дѣйствията по морето и въ Епиръ, Етолия, Тесалия и Македония. 524
§ 62. Движението на Помпея и Цезаря къмъ Аспарагий и Диррахий; — дѣйствията и сраженията при Дирахий 529
§ 63. Движението на Цезаря и слѣдъ него на Помпея въ Тесалия 535
§ 64. Сражението при Фарсалъ (29 юний 48 г.). . . . 540
§ 65. Бѣгството, прѣслѣдването и смъртьта на Помпея . 543
§ 66. Общъ прѣглѣдъ и забѣлѣжки. 544
ГЛАВА X. **3-та римска междуусобна война на Цезаря съ Помпея и послѣ съ партията му** (49—45) (продължение). 540
II. Александрийската война (48—47) . . . . . »
§ 67. Причинитѣ и цѣлитѣ на войната; — блокирането на Цезаря отъ египтянитѣ въ Александрия; — дѣйствията на сушата и морето . . . . . »
§ 68. Пристигането на 37-ия легионъ при Цезаря; — дѣйствията и побѣдитѣ на Цезаря по морето при Александрия 551

§ 69. Пристиганието на Митридата пергамски съ войски въ египетъ; — сражението при рѣка Нилъ; — прѣдаването Александрия на Цезаря и край на войната 553
§ 70. Забѣлѣжки. 554
§ 71. Похода на Цезаря противъ Фарнака. — Дѣйствията на Фарнака и Домиция въ Мала Азия; — сражението при Никополъ 556
§ 72. Движението на Цезаря отъ Египетъ прѣзъ Сирия за Мала Азия. 557
§ 73. Сражението при Зела 558
§ 74. Дѣйствията въ Илирия, Гърция и на морето. . . 559
§ 75. Цезарь въ Римъ. 560
§ 76. Забѣлѣжки. 561
ГЛАВА XI. **3-та римска междуусобна война на Цезаря съ Помпея и послѣ съ партията му** (49—45) (продължение) 563
III. Африканската война (47—46). . . . . . »
§ 77. Раздѣлението на Африка; — силитѣ, расположението имъ и плана на дѣйствията на Сципиона въ нея . »
§ 78. Мѣркитѣ на Цезаря; — прѣминуването му въ Сицилия и Африка и отбранителнитѣ му дѣйствия при Руспина. 566
§ 79. Настжпателнитѣ дѣйствия на Цезаря при Руспина и Уцита 571
§ 80. Движението на Цезаря и Сципиона къмъ Тапсъ и дѣйствията имъ 576
§ 81. Блокирането и обсадата на Тапсъ отъ Цезаря; — сражението при Тапсъ и край на войната . . . 580
§ 82. Забѣлѣжки. 583
ГЛАВА XII. **3-та римска междуусобна война на Цезаря съ Помпея и послѣ съ партията му** (49—45) (край). 589
§ 83. Цезарь въ Римъ . . . . . »
IV. Испанската война (46—45) 590
§. 84 Раздѣлението на Испания и положението на работитѣ въ нея въ 48, 47 и 46 година . . . . . »
§ 85 Прѣминуването на Цезаря отъ Италия въ южна Испания и военнитѣ дѣйствия въ нея 591
§ 86. Сражението при Мунда 593
§ 87. Послѣднитѣ военни дѣйствия на Цезаря въ Испания 594
§ 88. Забѣлѣжки. 595
ГЛАВА XIII. *Начина и искуството на водението междуусобната война отъ Цезаря* 597
§ 89 Въ военно-политическо отношение . . . . . »
§ 90. Въ стратегическо отношение 599
§ 91. Въ тактическо отношение 603
§ 92. Въ фортификационно и полиорцетическо отношение 607
§ 93. Заключение 609

ГЛАВА XIV. **Края на Цезарева животъ** и общъ изводъ за него, като полководецъ 614
§ 94. Цезарь — пожизненъ диктаторъ — въ Римъ. . . »
§ 95. Смьртьта на Цезаря 616
§ 96. Общъ изводъ за Цезаря, като полководецъ . . . 617

ЗАБѢЛѢЖКА. Печатнитѣ погрѣшки сѫ показани на стр. 632.

Карти, планове на сраженията, чертежи и снимки отъ камеитѣ,

Приложени къмъ I-та часть на „Великитѣ Полководци въ историята".

---

1. Снимки отъ двѣ древни камеи, изображающи Александра Вел.
2. Строя, построенията и движенията на македонската фаланга.
3. „ „ „ „ „ „ конница.
4. Планъ на сражението при р. Граникъ.
5. „ „ „ „ Иссъ.
6. „ „ „ „ Арбела.
7. „ „ „ „ р. Хидаспъ.
8. Карта на древна Азия.
9. „ „ „ Гърция.
10. „ „ „ Италия.
11. Чертежъ на оржжията и военнитѣ машини, които се употрѣбявали у римлянитѣ.
12. Чертежъ на строя на легиона въ разнитѣ времена и на римската армия въ боенъ рѣдъ.
13. Чертежъ на строя на легиона въ походенъ рѣдъ.
14. Чертежъ на лагера на римската консулска армия.
15. Карта на древна Европа.
16. „ „ прѣминуването на Анибала прѣзъ Алпитѣ.
17. Планъ на конния бой при р. Тицинъ.
18. „ „ сражението „ „ Требия.
19. „ „ „ „ Тразименското езеро.
20. „ „ „ „ Канна.
21. „ „ „ „ р. Метавръ.
22. „ „ „ „ Зама.
23. Карта на театра на войнитѣ на Юлий Цезаря въ Галлия и Испания въ 58—51 и 49 г. пр. Р. Х.
24. Планъ на дѣйствията на Цезаря противъ хелветитѣ на рѣка Роданъ (Рона) въ 58 г.
25. Планъ на сражението съ хелветитѣ на р. Араръ (Саона) въ 58 г.

26. Планъ на сраженіето съ хелветитѣ при Бибракта (Autun) въ 58 год. (1-ва позиция).
27. Планъ на сраженіето съ хелветитѣ при Бибракта (Autun) въ 58 г. (2-ра позиция).
28. Планъ на сраженіето съ Ариовиста въ 58 г.
29. „ „ „ при р. Аксона (Aisne) въ 57 г.
30. „ „ „ „ „ Сабисъ (Sambre) въ 57 г.
31. „ „ боя на Сабина съ Амбиорикса въ 54 г.
32. „ „ блокадата на лагера на Цицерона отъ Амбиорикса въ 54 год.
33. Планъ на обсадата на Герговия въ 52 г.
34. „ „ „ „ Алезия въ 52 г.
35. „ „ блокадата на Брундузий въ 49 г.
36. „ „ дѣйствията при Илерда на р. Сикоррисъ въ Испания въ 49 г (1-ий).
37. Планъ на дѣйствията при Илерда на р. Сикоррисъ въ Испания въ 49 г. (2-ий).
38. Планъ на дѣйствията при Илерда на р. Сикоррисъ въ Испания въ 49 г. (3-ий).
39. Планъ на дѣйствията при Диррахий въ 49—48 г.
40. „ „ сраженіето „ Фарсалъ въ 48 г.
41. „ „ дѣйствията „ Александрия въ 48—47 г.
42. „ „ сраженіето „ Зела въ 47 г.
43. „ „ дѣйствията „ Руспина и Уцита въ 47—46 г.
44. „ „ сраженіето „ Тапсъ въ 46 г.
45. „ „ „ „ Мунда въ 45 г.

I.

АЛЕКСАНДРЪ ВЕЛИКІЙ.

I.

II.

Александръ Великий, царь Македонски.

Снимки отъ древни камеи.

ГЛАВА I.

МАКЕДОНЦИ.

Военното устройство, учрѣждения и искуство у тѣхъ при Филиппа и Александра Великий.

§ 1. Военното устройство, учрѣждения и искуство у гърцитѣ отъ нашествието на персийцитѣ въ Гърция до Филиппа Македонски. — § 2. Военното устройство, учрѣждения и искуство у македонцитѣ при Филиппа и Александра Великий. — § 3. Разнитѣ родове войски и тѣхното въоржжение. — § 4. Състава, силата, раздѣлението, строя и начина на дѣйствията на войскитѣ. — Македонската фаланга и македонската тактика. — § 5. Вѫтрѣшното устройство и духа на македонската войска, кастраметацията, фортификацията, полиорцетиката и състоянието на военното искуство въобще у македонцитѣ при Филиппа и Александра Великий.

Источници: Херодотъ, Тукидитъ, Иустинъ, Аррианъ, Диодоръ Сицилийски и най новитѣ исторически помагала, показани по́-рано.

§ 1.

Военното устройство, учрѣждения и искуство у гърцитѣ отъ нашествието на персийцитѣ въ Гърция до Филиппа Македонски.

Нашествието на персийцитѣ въ Гърция, като подбудило гърцитѣ да развиятъ всичкитѣ си сили и дѣятелность, за запазването на независимостьта си, било първата и главна причина за бързото усъвършенствуване на гръцкото военно искуство. Дръзни за успѣхитѣ си надъ персийцитѣ прѣимущественно на правилното устройство и дѣйствие на войскитѣ си, гърцитѣ употрѣбили особенна грижа за по́ нататъшното имъ развитие и усъвършенствуване. Вслѣдствие на това, всичкитѣ отдѣли отъ военното искуство, особенно тактиката, постепенно достигнали въ Гърция до висока степень на развитие и съвършенство, и най напрѣдъ отъ гърцитѣ военното искуство било въздигнато въ степень на наука. Ислѣдвайки, изучвайки и усъвършенствувайки го, тѣ начерта-

ли за него правила, отъ които съ тѣчение на врѣмето постепенно се образувала пьрвата теория или наука на военното искуство.

Отъ всичкитѣ народи въ Гърция, славата за най голѣмото участие въ усъвьршенствуването на грьцкото военно искуство принадлѣжи на атинянитѣ, спартанцитѣ и най-послѣ на тивянитѣ. Тѣ пьрвенствували въ него надъ всичкитѣ други народи въ Гърция и имали вьрху тѣхъ рѣшително въ това отношение влияние.

Собственно искуството за водение на войната у гърцитѣ въ този периодъ слѣдвало сжщия постепененъ вървежъ, който се забѣлѣзва и въ другитѣ отдѣли на военното искуство. Още твърдѣ малко развито до пелопоннесската война, то значително се развило въ нея и още повече послѣ нея. Често воденитѣ отъ гърцитѣ, въ периода на врѣмето отъ свьршването ѝ до Филиппа Македонски, войни вънъ отъ прѣдѣлитѣ на Гърция и особенно високитѣ военни дарби и искуство на тримата най знаменити въ онова врѣме грьцки полководци — Ксенофонтъ, Агезилай и Епаминондъ, — били причина щото искуството за водението войната у гърцитѣ да получи сравнително съ по напрѣдъ по́ голѣмъ обемъ и размѣри, значение и важность.

При всичко това, въобще казано, войнитѣ, водени отъ гърцитѣ въ прѣдѣлитѣ на самата Гърция, както и искуството за водението имъ, по необходимость трѣбвало да иматъ и дѣйствително имали извънрѣдно малки и тѣсни размѣри и обемъ, и характеръ на малка война и набѣги. Причинитѣ за това, както и самия характеръ на вжтрѣшнитѣ междуусобни грьцки войни, напълно се изразили въ пелопонненсската война.

Колкото се отнася до военното искуство и военнитѣ учрѣждения на гърцитѣ, то тѣ вървели по другъ пжть, различенъ отъ този на грьцкото военно искуство. Тогазъ когато послѣднето постоянно и бързо се развивало, съвьршенствувало и въздигало, военното устройство и военнитѣ учрѣждения, заедно съ постепенния нравственъ упадъкъ на грьцкия народъ и войска, все по́ вече и по́ вече се измѣнявали по духъ и характеръ, и идвали до упадъкъ, макаръ и да запазвали много или малко прѣдишнитѣ си вънкашни форми.

Но македонцитѣ, които заели военното искуство на гърцитѣ, надминали въ него самитѣ си учители и образци.

§ 2.

Военното устройство, учрѣждения и искуство у македонцитѣ при Филиппа и Александра Великий.

До врѣмето на Филиппа, баща на Александра Великий, военния битъ и военното дѣло у македонцитѣ прѣдставляватъ сжщитѣ чърти, каквито и у гърцитѣ въ героическитѣ врѣмена. Правилно военно устройство нѣмало, а военното дѣло се намирало въ ниска степень на съвьршенство.

Но Филиппъ направилъ по отношение и на едното, и на другото такъвъ прѣвратъ, за какъвто историята дава малко примѣри. Прѣзъ 8 годишното си (368—360) стоение заложникъ въ Тива, кждѣто ималъ за учитель и образецъ Епаминонда (комуто тивянитѣ повѣрили въспитанието му), той получилъ отлично грьцко образование и до съвьршенство изучилъ военнитѣ учрѣждения и военното искуство на гърцитѣ. Надаренъ съ необикновенъ умъ, той

напълно оцѣнилъ всичкитѣ имъ прѣимущества и недостатъци, и питающъ вече въ себѣ си обширни честолюбиви замисли по отношение на Македония и Гърция, прѣдвидѣлъ какви извънрѣдни згоди можало да му достави създаването на една постоянна, народна, македонска войска правилно устроена по примѣра на грьцката, но чузда на нейнитѣ недостатъци и при това лично отъ него прѣдвождана. И щомъ като, слѣдъ смьртьта на пó голѣмия си братъ, македонския царь Пердикка III, убитъ въ едно сражение съ иллирийцитѣ (360),—избѣгалъ отъ Тива въ Македония, която обезпечилъ отъ вънъ, въстановилъ въ нея вжтрѣшния рѣдъ и тишина, и билъ провъзгласенъ за нейнъ царь (359), той веднага се заелъ съ прилагането на тъзи своя мисъль въ испълнение. Като установилъ гражданското устройство и начина на управлението на Македонското царство тъй, че древнитѣ, патриархални форми на македонския обществень битъ, оставайки въ сжщность неизмѣнни, слѣли се въ тѣхъ съ новитѣ — плодъ на високоразвитото гражданство и образование на гьрцитѣ,—Филиппъ далъ на Македония и съобразно съ това правилно военно устройство. Подробности за него, за съжаление, не сж извѣстни, но въ сжщность то се заключавало въ слѣдующето:

За да привърже къмъ себѣ си и прѣстола висшето благородно съсловие на македонския народъ, което още отъ край врѣме имало голѣма сила и влияние върху общественитѣ работи, и чрѣзъ това да възвиси царския санъ и да усили царската власть, Филиппъ се обкржжилъ съ македонски пьрвенци въ видъ на раскошенъ царски дворъ, а отъ благороднитѣ и видни македонски младежи образувалъ отборни дружини царски тѣлохранители, подъ название *агема**) *на етеритъ* (братя, съобщници, сподвижници на царя, понеже тѣ постоянно се ползували съ неговото съобщество). Окржжавайки винаги царя, придружавайки го на всѣкждѣ и сражавайки се въ биткитѣ подъ личното му прѣдводителство, етеритѣ били, тъй да се каже, заложници за вѣрностьта на висшето съсловие къмъ царя и сжщеврѣменно съставлявали разсадника на македонскитѣ военачалници и полководци. Отъ тѣхъ дѣйствително излѣзли всичкитѣ най добри полководци и сподвижници на Филиппа и Александра Великий. Освѣнъ агемата на етеритѣ, Филиппъ учрѣдилъ и друга отборна дружина царски тѣлохранители, подъ название *песетери*, съставена, както изглѣжда, отъ лица сжщо отъ благородно съсловие, или поне песетеритѣ се ползували съ еднакво съ етеритѣ право за царското съобщество.

Слѣдъ това отъ по отборнитѣ македонци отъ долнето, но свободно народно съсловие, Филиппъ образувалъ постоянна, правилно-устроена войска, въ състава на която първо мѣсто заемала знаменитата *македонска фаланга* отъ тѣжка пѣхота.

Въ случай на война, постояннata войска се усилвала: 1) спорѣдъ нуждата и повелението на царя, съ мѣстни или народни опълчения отъ разнитѣ области на Македония, — 2) въ зависимость отъ разширяването прѣдѣлитѣ на Македония и влиянието на македонцитѣ, — съ

*) *Агема* у македонцитѣ до Филиппа се наричала дружина отъ отбрани войски, които служили за тѣлохранители на царетѣ. Нѣкои прѣдполагатъ, че тя била първия опитъ за фалангата у македонцитѣ до Филиппа. Названието на агемата се запазило и при Филиппа, и при Александра Великий, и при всичкитѣ царе, приемници на Александровата монархия и всѣкога е означавало дружина царски тѣлохранители.

спомагателни войски отъ македонскитѣ данъкоплатци (тракийцитѣ, пеонянитѣ, трибаллитѣ, одризитѣ, иллирийцитѣ и тессалийцитѣ) и съюзници (гърцитѣ) — и 3) съ наемни войски, както грьцки, тъй и измежду нѣкои тракийски, иллирийски и други племена, останали независими отъ македонцитѣ.

И тъй: 1-о *ядрото* и главната сила на македонската армия се съставлявали отъ най отбраната, добрата и надѣжната часть на природнитѣ македонци — царскитѣ тѣлохранители и постоянната войска, и 2-о въобще по състава си отъ племена храбри, войнственни, чузди на разврата и пороцитѣ на гърцитѣ, и напълно покорни на волята на македонския царь — вождъ, македонската армия значително прѣвъсхождала армиитѣ на грьцкитѣ републики, съставени по онова врѣме до нѣкждѣ отъ войнственни граждани, но повечето отъ користолюбиви, буйни и своеволни наемници.

Отъ грьцкитѣ и римскитѣ историци може, мислимъ, да се заключи, че Филиппъ въвелъ въ Македония една правилна система за наборитѣ и, че съ тъзи цѣль, а сжщо и за пó голѣмо улеснение въ военното управление, той раздѣлилъ Македония на извѣстно число военни окржзи.

Правилното военно устройство, което македонското царство дължало на Филиппа, напълно се развило и утвърдило още при царуванието на този Господарь, благодарение на мждритѣ му мѣроприятия, и на постоянната му, дѣятелна за него грижа, и то се запазило неизменно и при Александра Великий. Като стжпилъ на македонския прѣстолъ (336), Александръ Великий намѣрилъ вече Македония силна и прѣвъсходно устроена въ военно отношение държава и само увеличилъ численната сила на македонската армия въобще и на македонскитѣ постоянни войски особенно, и учрѣдилъ нѣкои нови, отборни дружини, пó важни отъ които били иппаспиститѣ и аргираспидитѣ (гл. пó долу). Състава на македонската армия при него билъ сжщия, както и при Филиппа, съ тъзи само разлика, че въ войната съ персийцитѣ, освѣнъ показанитѣ пó горѣ войски, влизали още и азиятски войски събирани въ завоюванитѣ области на персийското царство.

§ 3.

Разнитѣ родове войски и тѣхното въоржжение.

Македонската армия се отличавала съ прѣвъсходенъ, въ правилна съразмѣрность, съставъ отъ всичкитѣ родове войски, различни и по въоржжение, и по начина на дѣйствията. Главни и най добри отъ тѣхъ били тѣжката и срѣдната пѣхота и конница; — а легкитѣ пѣши и конни войски били второстепенни, спомагателни.

Пѣхотата съставлявали: 1) тѣжката — *песетеритѣ, иппаспиститѣ* и *македонската фаланга*, 2) срѣдията — *аргираспидитѣ* и *пелтаститѣ*, и най послѣ 3) легката — тракийскитѣ, агриянскитѣ, пеонийскитѣ и иллирийскитѣ стрѣлци и пращници.

Песетеритѣ (пѣши братя, съобщници или сподвижници на царя) при Филиппа, на брой 3.000 души, се изваждали отъ шесть опрѣдѣлени за това окржга отъ Македония и се раздѣляли на сжщо толкова дружини или части, всѣка отъ по 500 души.

Иппаспиститѣ при Александра Ве-

ликий служили доброволно; 3000 отъ най отборнитѣ между тѣхъ съставлявали, както песетеритѣ при Филиппа, пѣша дружина царски тѣлохранители, подъ название *пѣша агема* или *пѣши агемати*, и си имали особенъ началникъ, който сжщеврѣменно билъ и единъ отъ висшитѣ сановници въ двора и войската. Останалитѣ иппасписти се раздѣляли на части, всѣка отъ по 500, а по̀ късно отъ 1000 и по̀ много хора, подъ началството на единъ хилиархъ. Иппаспиститѣ при Александра Великий заемали първото слѣдъ етеритѣ мѣсто въ армията.

Състава, силата и устройството на фалангата сж описани отдѣлно по̀ долу (§ 4).

Аргираспидитѣ или *среброщитници*, тъй нарѣчени по легкитѣ си, покрити съ сребърни листове щитове, съставлявали при Александра Великий тъй сжщо дружина царски тѣлохранители, и по въоржжението си принадлѣжали къмъ единъ разрядъ съ македонскитѣ пелтасти.

Въ легката пѣхота най добри стрѣлци били агриянскитѣ, изваждани отъ агриянитѣ, войнствено и храбро тракийско плѣме, което обитавало въ срѣдата на Хемския (днесъ Балканския) хребетъ.

Конницата съставлявали: 1) тѣжката — *етеритъ*, 2) срѣднята — *димахитъ*, и най послѣ 3) легката — македонскитѣ, тессалийскитѣ и особенно пеонийскитѣ и тракийскитѣ легки конници.

Първо мѣсто между дружинитѣ на царскитѣ тѣлохранители и въ цѣлата войска заемали етеритѣ — постоянни, доблѣстни, достойно — знаменити съобщници и сподвижници на Филиппа и особенно на Александра Великий, който всѣкога и въ всичкитѣ си битки се сражавалъ на чело на тѣхъ или обкржженъ отъ тѣхъ, и съ тѣхъ дѣлилъ всичкитѣ военни трудове и опасности. Етеритѣ се раздѣляли на 8 ила (ескадрона) всѣкой по 200, а въ нѣкои по 225 души — слѣдователно всичко етери имало 1600, или 1800 души. — 1-ия илъ билъ по̀ силенъ отъ другитѣ, считалъ се по̀ почетенъ и се наричалъ *царски*.

Димахитѣ, учрѣдени отъ Александра Великий, били сжщо такива въ конницата, каквито пелтаститѣ въ пѣхотата, имали като тѣхното, срѣдне по родъ и тяжесть, въоржжение и се сражавали на коне, но въ случай на нужда слизали и дѣйствували въ пѣши строй.

Въоржжението на македонскитѣ войски въобще било грьцко, но значително усъвършенствувано. Тѣжката пѣхота носила мечове, съ които можала и да сѣче и да мушка, и голѣми щитове — единъ човѣшки ръстъ. Но главното ѝ оржжие било *сариссата* или копие дълго до 24 фута *). Аргираспидитѣ и пелтаститѣ били въоржжени по̀ легко отъ тѣжката пѣхота, а димахитѣ — по̀ легко отъ тѣжката конница, именно: съ легки лати и щитове, мечове, и копия, удобни тъй сжщо и за хвърляние. Тѣжката конница била въоржжена съ мечове, щитове и дълги копия, а легката — една часть съ легки копия и дротици, а другата — съ лжкове. Въ тѣжката конница и конетѣ, и конницитѣ били покрити съ люспообразни лати.

Филиппъ и Александръ Великий първи почнали да употрѣбяватъ метателнитѣ орждия въ полето, впрочемъ твърдѣ рѣдко, само въ нѣкои особенни случаи, като напримѣръ за очистване тѣснинитѣ и брѣговетѣ на рѣкитѣ отъ неприятеля и др. т. А въ голѣмитѣ имъ полски сражения, употрѣблението на метателнитѣ орждия не се забѣлѣзва.

*) 1 футъ = 304 м. м — заб. пр.

Къмъ края на живота на Александра Великий отнасятъ тъй сжщо първоначалното въвеждание на слоноветѣ въ македонската войска, употрѣблението на които толкова се распространило впослѣдствие на истокъ. Въ боя при Хидаспъ съ индийския царь Поръ и въобще въ индийския походъ Александръ се снабдилъ съ голѣмъ брой отъ тѣзи животни и ги довелъ съ себѣ си въ Персия. Но той ги употрѣбявалъ само за прѣнасяние на тяжеститѣ, а въ полскитѣ сражения почнали да ги употрѣбяватъ вече слѣдъ неговата смъртъ.

§ 4.

Състава, силата, раздѣлението, строя и начина на дѣйствията на войскитѣ. — Македонската фаланга и македонската тактика.

Диодоръ Сицилийски и всички римляни, които сж писали по историята на Гърция, твърдятъ, че Филиппъ въ първата година на царуванието си *изобрѣтилъ* и *пръвъ* учрѣдилъ *фалангата*, която състояла отъ 6.000 души тѣжка пѣхота и се сражавала въ 16 рѣдиченъ строй. Но това не е толкова вѣрно. Филиппъ не е изобрѣтилъ, а само *усилилъ* и *усъвършенствувалъ* грьцката фаланга, която учрѣдилъ въ Македония не по̀ рано отъ 359 година. Споредъ Елиена първоначалната сила на македонската фаланга, заедно съ срѣднята и легката пѣхота и конница, които се числили къмъ нея, възлизала до 6.500 души, а Александръ Великий я увеличилъ двойно, т. е. до 13.000 души (сжщо заедно съ срѣднята и легката пѣхота и конница). Но отъ Арриана и други историци се вижда, че при тръгването на Александра отъ Македония за Мала Азия, македонската фаланга състояла отъ 12.000, а при Арбела вече отъ 16.400 оплити, безъ да се броятъ нито въ една, нито въ другия случай срѣднята и легката пѣхота и конница. Усъвършенствуването на фалангата отъ Филиппа се заключавало въ туй, че той съединилъ въ нея въ единъ нераздѣленъ съставъ тѣжката и срѣднята пѣхота и конница, като опрѣдѣлилъ относителната имъ съразмѣрность тъй, че конницата въобще съставлявала $^1/_4$, а срѣднята пѣхота — $^1/_2$ отъ тѣжката пѣхота. По такъвъ начинъ названието на *фалангата* получило у македонцитѣ вече по̀ бширно значение отъ онова, което до тогава имало у гърцитѣ: защото у първитѣ то означавало правилна македонска армия, а у послѣднитѣ собственно само една, дѣйствующа въ такъвъ строй, тѣжка пѣхота. Александръ Великий, като удвоилъ численната сила на фалангата, запазилъ установенния ѝ отъ Филипа съставъ, съ тъзи само разлика, че увеличилъ броя на състоявшата при нея легка пѣхота и конница, понеже войната съ персийцитѣ водилъ и въ планини, и на открити равнини.

По̀ послѣднитѣ грьцки и римски, а сжщо и най новитѣ тактици опрѣдѣлили нормалния съставъ и сила на правилната македонска фаланга или армия, въ пълното ѝ развитие, по слѣдующия начинъ:

Въ фалангата имало:

Тѣжка пѣхота или оплити	16384 души
Срѣдня пѣхота или пелтасти	8192 души
Конница тѣжка и срѣдня	4096 »
Всичко	28672 души
А съ началствующитѣ лица всичко до . . .	30000 души.

Слѣдователно:

Конницата съставлявала $^1/_3$ отъ срѣднята пѣхота, $^1/_4$ отъ тѣжката пѣхота, $^1/_8$ отъ цѣлата пѣхота и $^1/_7$ отъ цѣлата армия.

Срѣднята пѣхота — $^1/_2$ отъ тѣжката пѣхота и $^2/_7$ отъ цѣлата армия.

Тѣж. пѣхота — $^4/_7$ отъ цѣлата армия.

Филипъ приелъ за строя на тѣжката пѣхота *16-рѣдичната* джлбочина, защото тя давала на тѣжката пѣхота достатъчна твърдость и сила за нападение и отбрана, и лесно можала да бѫде увеличавана двойно и по̀ вече, за усилване на натиска, или пъкъ намалявана на половина, безъ обаче да се умалявала твърдостьта и силата на строя.

Първата, основната часть на македонската фаланга билъ *лохоса* или единъ рѣдъ отъ 16 оплити. Той се дѣлилъ на 2 *димерии*, а димерията на 2 *еномотии*. Прѣдния въ лохоса войникъ началствувалъ надъ него и се наричалъ *лохагосъ*, а послѣдния или задния, *урагосъ*, билъ длъженъ да слѣди за рѣда въ лохоса. И двамата се назначавали изъ между най-добритѣ, надѣжнитѣ и храбри войници.

По̀ нататашнитѣ подраздѣления на фалангата се образували чрѣзъ постепенното съединение на 2, 4, 8 и 16 лохоса. Тъй, 2 лохоса съставлявали *дилохия*, 2 дилохии — *тетрархия*, 2 тетрархии — *таксиархия*, и най послѣ 2 таксиархии — *синтагма* или *ксенагия*, т. е. правиленъ квадратъ отъ 16 оплити по фронта и толкова въ джлбочина (всичко 256 души). Синтагмата съставлявала най малката самостоятелна часть или тактическата единица на фалангата. Първия, главния ѝ началникъ се казалъ *синтагматархъ*, а втория *главенъ урагосъ*. Първия въ боя стоялъ на дѣсния флангъ на прѣднята рѣдица, а послѣдния отвадъ задъ срѣдата на синтагмата. При синтагматарха състоялъ 1 вѣстовой (или адютантъ), за прѣдаване на командитѣ му думи. Всѣка синтагма си имала знаме, знаменосецъ и тржбачъ.

По̀ голѣми подраздѣления отъ синтагмата, въ фалангата се образували чрѣзъ постепенното съединение на 2, 4, 8 и 16 синтагми. По такъвъ начинъ 2 синтагми съставлявали *пентекосиархия*, 2 пентекосиархии — *хилиархия*, 2 хилиархии — *мелархия* или *телархия*, и най послѣ 2 мелархии или телархии (т. е. 16 синтагми, 256 оплити по фронта, 16 въ джлбочина, а всичко 4096 оплити) — *проста* или *малка фаланга*, подъ началството на *фалангархъ*.

Слѣдъ това 2 прости или малки фаланги (512 оплити по фронта, 16 въ джлбочина, а всичко 8192 души) съставлявали *двойна фаланга* или *дифалангархия*, иначе *крило*, подъ началството на *дифалангархъ*, и най-послѣ 2 двойни фаланги (1024 оплити по фронта, 16 въ джлбочина, а всичко 16384 души) — *голѣма фаланга* или *тетрафалангархия*, подъ началството на тетрафалангархъ.

Пелтаститѣ имали еднакво съ оплититѣ число рѣдове по фронта, но двойно по̀ малка джлбочина, т. е. 8 рѣдици. Тѣхнитѣ подраздѣления съотвѣтствували на подраздѣленията на оплититѣ, а именно:

1 декурия пелтасти или единъ рѣдъ отъ 8 войници	съотв. на	1 лохосъ опл.
4 декурии или *систасъ*	„ „ „	тетрарх. „
2 систаса или *пентакондархия*	„ „ „	таксиарх. „
2 пентаконтархии или *екатонтархия*	„ „ „	синтагма „
2 екатонтархии или . . . *псилагия*	„ „ „	пентекосиархия „
2 псилагии или . . . . . *ксенагия*	„ „ „	хилиарх. „
2 ксенагии или . . . . . *систрема*	„ „ „	мелархия „
2 систреми или . . . . . *епиксенагия*	„ „ „	малка фаланга „

2 епиксенагии или . . . . . *стифосъ, крило*	съотв. на	двойна фаланга
и 2 стифоса или крила или *епитагма*	„ „	голѣма фаланга

Конницата (тѣжката и срѣднята) имала еднакво съ тѣжката и срѣднята пѣхота число рѣдове по фронта, но дълбочина — двойно пó малка отъ срѣднята и четворно пó малка отъ тѣжката пѣхота, т. е. 4 рѣдици. Нейнитѣ подраздѣления съотвѣтствували на подраздѣленията на тѣжката и срѣднята пѣхота, а именно:

		оплити		пелтасги
1 *илъ* конница, 16 конника по фронта и 4 въ дѫлбочина (всичко 64 души)	съотв. на 1	синтагма	и на 1	екатонтархия
8 ила или *ипархия*	„ „ „	мелархия	„ „ „	систрема
2 ипархии или *ефипархия*	„ „ „	мал фалан.	„ „ „	епиксенагия
2 ефипархии или *телосъ, крило* . . .	„ „ „	двойна фал.	„ „ „	стифосъ
и 2 телоса или крила, или *епитагма*. . .	„ „ „	гол. фалан.	„ „ „	епитагма

Строя и начина на дѣйствията на войскитѣ у македонцитѣ въ главнитѣ си основи били сѫщитѣ, каквито и у гърцитѣ, но значително усъвършенствувани отъ Филиппа и Александра Великий въ много отношения.

Усъвършенствуванията имъ се заключавали главно въ това, че: 1) тѣжката и срѣднята пѣхота дѣйствувала прѣимущественно настѫпателно и при това много или малко въ раздробени части, които взаимно поддържали едни други, съ което се възнаграждавало до извѣстна степень отсѫтствието на резерви, 2) конницата въобще извършвала нападенията си съ голѣма бързина и рѣшителность, а тѣжката особенно всѣкога въ сгѫстенъ строй, извършвайки удара съ копията, и най послѣ 3) легкитѣ войски, както пѣшитѣ тъй и коннитѣ, които въобще въ общия строй нѣмали опрѣдѣлено мѣсто и въ боя се сражавали пръснато, повечето пѫти обаче заставали и дѣйствували въ интервалитѣ между раздробенитѣ части на тѣжката и срѣднята пѣхота и конница, като съ дѣйствието на метателното си оржжие улеснявали и усилвали настѫплението имъ и удара съ ржчното оржжие.

Тѣжката пѣхота имала три рода строеве: 1) *разрѣденъ* за прѣглѣдъ, 2) *полусгѫстенъ* за движение прѣдъ неприятеля и за нападение и 3) *сгѫстенъ* или *синаспизмъ* за неподвижна отбрана и прѣимущественно противъ конница.

Въ боя, при дължина на сарисситѣ въ 24 фута, само първитѣ 6 рѣдици вземали сарисситѣ въ положение за бой; а останалитѣ 10 рѣдици, сарисситѣ на които не надминували линията на фронта на фалангата, опирали послѣднитѣ на рамената на непосрѣдственно прѣдъ тѣхъ стоявшитѣ оплити, за да отслабятъ дѣйствието на неприятелскитѣ стрѣли и камани.

За пропущание на лѣгкитѣ войски и за улеснение на движенията, мѣжду 1-та и 2-та, 3-та и 4-та малки фаланги се оставало по 20, а между 2-та и 3-та — 40 крачки интервалъ.

Отъ построенията на тѣжката пѣхота и отъ бойнитѣ рѣдове на фалангата или армията, най употрѣбителни били: 1) построението въ *клинъ* (*емволонъ*) или въ дѫлбоки четверожгълници, подобни на тивскитѣ, въ *стѫпала* отъ фланговетѣ или отъ срѣдата и въ *щипци* или *клѣщи* (*келемволонъ*) и 2) нападението съ едното или съ двѣтѣ крила върху едното или двѣтѣ неприятелски крила — въ косъ боенъ рѣдъ.

Въобще съ значителното усъвършенствуване на въоржжението, устройството и начина на дѣйстви-

ята на фалангата и съ искустното ѝ употрѣбление въ биткитѣ и приспособлението ѝ къмъ разнобразнитѣ видове на мѣстностьта и разнитѣ случайности и обстоятелства на война, Филиппъ и Александръ Великий умножили прѣимуществата и згодитѣ ѝ, отслабили нейнитѣ недостатъци и незгоди, и доказали каква извънрѣдна полза можало да се извлича отъ нея чрѣзъ искусното ѝ, съобразно съ обстоятелствата, употрѣбление. И дѣйствително тя имъ послужила като едно отъ главнитѣ срѣдства за издържанието на най блѣскави побѣди, разширението прѣдѣлитѣ на Македония и покорението на Гърция и на Персийското Царство.

По отношение на походнитѣ движения на Македонската фаланга или армия, особенно внимание заслужватъ: 1) прѣвъсходния, всѣкога съобразенъ съ мѣстностьта и обстоятелствата, и съпряженъ съ всички възможни военни прѣдпазливости, рѣдъ, съ които тѣзи движения се извършвали, и още по-вѣче 2) тѣхната необикновенна далечина, продължителность и бързина, които, въ нѣкой случай, възбуждатъ неволно удивление.

§ 5.

Вътрѣшното устройство на македонската войска, кастраметацията, фортификацията, полиорцетиката и състоянието на военното искуство въобще у македонцитѣ при Филиппа и Александра Великий.

Като прѣвъсхождала значително съврѣменната грьцка войска по състава и тактическото си устройство, македонската войска не по̀ малко прѣвъсхождала грьцката и по начина на началствуванието, както и по военната подчиненость, рѣдъ и духъ. Началствуванието надъ войската, което у гърцитѣ се раздѣляло между нѣколко полководци, избрани отъ народа и подчинени нему, у македонцитѣ било съсрѣдоточено, заедно съ царската власть, въ ржцѣтѣ на царя и за това имало извънрѣдно прѣимущество въ единството и силата. Строгата военна подчиненость и рѣдъ, неотслабно съблюдавани въ македонската войска отъ Филиппа и Александра Великий, съставлявали отличителна противоположность съ непокорството, своеволието и мятежния духъ на грьцката войска. Царската власть давала на Филиппа и Александра срѣдства и възможность, чрѣзъ строгото наказване на безрѣдията и прѣстжпленията и щедро награждаване на военнитѣ заслуги и отличия, постоянно да поддържатъ въ войската подчиненостьта, повиновението, отличенъ рѣдъ, истински воененъ духъ, чувството на честьта, любовь къмъ славата, пламенно усърдие и съревнувание, неуморима дѣятелность, удивително мжжество, твърдость и търпение, и непоколебима прѣданность и довѣрие къмъ царствующитѣ ѝ прѣдводители. Строги, по нѣкога даже жестоки били Александровитѣ наказания, но великодушието и щедростьта въ наградитѣ му, всѣкога съединени съ справедливость, далечъ надминували строгостьта на наказанията. Ето защо войската въ пълна смисъль на думата го боготворила и по една негова дума била готова на всички възможни трудове, лишения и опасности.

За издържанието на македонската войска неможе да се каже нищо положително. Изглѣжда, впрочемъ, че царскитѣ телохранители и нѣкой отъ отборнитѣ дружини по-

лучавали царски издържки въ натура, постояннитѣ войски и наемницитѣ — парична заплата (колко именно — неизвѣстно), а всички други войски служили на собственни разноски и издържки. Въ войната съ персийцитѣ, македонската войска била издържана прѣимущественно чрѣзъ правилна реквизиция отъ страната въ която дѣйствувала. Достойна е за внимание грижата на Александра Великий за своеврѣменното, достатъчно снабдявание на войската съ продоволствие и сжщеврѣменно—за всевъзможното спазване на страната и облегчението на жителитѣ въ врѣме на война.

Военнитѣ нрави и обичаи у македонцитѣ били сжщитѣ, каквито и у гърцитѣ. И Филипъ, и Александръ Великий всячески се трудили да сближатъ и съединятъ македонцитѣ съ гърцитѣ и да накаратъ послѣднитѣ да глѣдатъ на първитѣ, не като на чуздоплѣменни варвари, но като на едноплѣменни еллини. Тъй щото това, което се касае до военнитѣ нрави и обичаи на гърцитѣ, може да бжде отнесено тъй сжщо и къмъ македонцитѣ. Къмъ това трѣбва да прибавимъ, че особенно внимание заслужва точното съблюдение и извършвание отъ Александра Великий религиознитѣ обряди въ всичкитѣ случай и обстоятелства на война, и употрѣблението отъ него, между друго, религиозното влияние като едно отъ главнитѣ срѣдства за въодушевявание на войската.

Кастраметацията, фортификацията и полиорцетиката у македонцитѣ били турени отъ Филиппа и Александра Великий не само на сжщата степень, на каквато се намирали у гърцитѣ, но и значително усъвършенствувани, особенно съ искусното практическо приложение къмъ мѣстностьта и обстоятелствата. Царуванието на Александра Великий било даже най забѣлѣжителната въ този периодъ епоха, въ полиорцетическо отношение. Обсадата на Милетъ, Халикарнасъ, Тиръ, Газа и Аорнската скала безспорно свидѣтелствуватъ, както за личното полиорцетическо искуство на Александра, тъй и за онѣзи успѣхи, които полиорцетиката е направила въ негово врѣме и които длъжала лично нему.

Въобще въ врѣмето на Филиппа и Александра Великий всичкитѣ отдѣли на военното искуство и особенно тактиката достигнали у македонцитѣ пълно развитие и висока степень на практическо съвършенство въ сврѣменния свѣтъ. Македонцитѣ първенствували въ тѣхъ надъ всичкитѣ народи въ тогавашния свѣтъ и даже надъ гърцитѣ, и имали върху тѣхъ рѣшително въ това отношение влияние. И славата за това развитие и усъвършенствувание на военното искуство напълно принадлѣжала лично на Филиппа и Александра Великий.

ГЛАВА II.

Походитѣ на Александра Великий.

(336—323).

§ 6. Пьрвитѣ години отъ живота на Александра Великий (356—336). — § 7. Пьрвитѣ походи на Александра Великий противъ трибаллитѣ и илирийцитѣ (335). — § 8. Похода противъ тивянитѣ. — § 9. Войната съ Персийцитѣ (334—327). — Причинитѣ и цѣлта на тъзи война. — Относителното положение, силитѣ и пьрвоначалнитѣ прѣдположения за дѣйствата на двѣтѣ противни страни. — I Завоюванието източнитѣ брѣгове на срѣдиземно море. — § 10. I-ия походъ въ Мала Азия (334). — Сражението при Гранникъ. — § 11. 2-ия походъ въ Мала Азия (333). — Сражението при Иссъ. — § 12. 3-ия походъ въ Сирия и Египетъ (333—332).

Источници: Аррианъ, Диодоръ Сицилийски. Плутархъ, Иустинъ, Квинтъ Курций, de Bury, S-te Croix, Napoléon I: Mémoires de Montholon, Lossau и указанитѣ по́ горѣ.

---

§ 6.

Пьрвитѣ години отъ живота на Александра Великий (356—336).

Александръ Великий е роденъ въ Пелла, столица на Македония, на 22 Юлий 356 година — въ единъ и сжщи день съ прѣвземанието на Потидея отъ Филиппа, съ присжждането нему пьрвата награда на олимпийскитѣ игри, съ удьржанието отъ Парменіона една голѣма побѣда надъ илирийцитѣ и съ изгарянието храма на Диана въ Ефесъ — което и македонцитѣ, и гьрцитѣ, и самъ Филиппъ признали като явно прѣдзнаменование за бжджата необикновенна сждба на новороденя. Майката на Александра, Олимпия, била дьщеря на епирския царь Неоптолема. Народното прѣдание и всеобщото вѣрвание искарвали происхождението на Александра по баща отъ Херкулеса, а по майка отъ Ахилла. Още отъ малъкъ Александръ се отличавалъ съ тѣлесна сила, здравина и изящна, величественна красота и проявилъ необикновенни умственни и душевни способности, извънрѣдно буенъ, но силенъ и великъ характеръ, най строга умѣренность въ жизненнитѣ наслаждения и неограничено честолюбие. Успѣхитѣ и побѣдитѣ на Филиппа го огорчавали: *баща ми* — казвалъ той — *не ще остави за мене*

да извърша нищо велико и славно! Филиппъ му далъ всестранно възпитание. Най напрѣдъ неговъ възпитатель билъ Леонидъ, сродникъ на майка му и человѣкъ съ твърдѣ строги правила, а наставникъ—акарнанянеца Лисимахъ. Самъ Филиппъ се трудилъ да го управлява по̀ вечето съ съвѣти, отколкото съ сила, като забѣлѣзалъ, че той упорито се съпротивлявалъ на послѣднята, но лесно се покорявалъ на първитѣ. Наскоро обаче Филиппъ, като видѣлъ, че дарбитѣ на назначенитѣ възпитатели не стояли по̀ горѣ отъ тѣзи на Александра, повѣрилъ възпитанието му на Аристотеля, най ученията и най знаменития въ него врѣме философъ. А мѣсто за възпитанието на Александра опрѣдѣлилъ царския увеселителенъ замъкъ Нимфей, близо до града Миеса (и, както прѣдполагатъ, близо до родния градъ на Аристотеля, Стагира). Тукъ, далечъ отъ двора, въ спокойната тишина на нимфейскитѣ градини, Александръ изучилъ отъ Аристотеля словѣстнитѣ, нравственнитѣ, философскитѣ, политическитѣ науки, съ една дума — всичкитѣ клонове отъ тогавашнитѣ человѣчески знания, въ цѣлия имъ обемъ. За да му внуши и развие въ него геройски чувства и качества, Аристотель го каралъ да чете «Илиадата» и Александръ тъй страстно се увлѣкълъ въ нея, щото тя за винаги станала любимото му четение. Той я наричалъ *най добрия запасъ или материалъ за военното изкуство*, всѣкога и на всѣкждѣ я носилъ съ себѣ си и даже, спорѣдъ казването на Онесикрита, турвалъ я заедно съ меча си подъ възглавницата си когато лягалъ да спи. Но отъ всичкитѣ прѣдмѣти на человѣческитѣ знания, Аристотель съ особенна грижа се трудилъ да посвяти царския си възпитанникъ въ тайнитѣ на високата и трудна наука за царуването и даже, написалъ собственно за него едно съчинение върху този прѣдмѣтъ, което за съжаление до насъ не е дошло. Александръ страстно обичалъ и да чете, и да учи, и тъй лесно и скоро усвоилъ всичко прѣподавано нему и изучвано отъ него, щото като билъ още на 16 годишна възрасть нищо не било чуздо за него и той притежавалъ всеобемляющи познания. Развивайки ума и сърдцето си, той сѫщеврѣменно не прѣнебрѣгналъ и тѣлеснитѣ упражнения, и съ удивителна сила съединявалъ въ себѣ си необикновенна пъргавина и смѣлость. Тъй напримѣръ, когато билъ още дѣте, той укротилъ единъ свиренъ конь — Буцефалъ, на който никой не смѣялъ да възсѣдне. 340-та година била началото на политическото и военното му поприще. Въ тази именно година Филиппъ, като тръгналъ въ походъ за Тракия, повѣрилъ на 16 годишния Александръ управлението на Македония прѣзъ врѣмето на неговото отсѫтствие. Първия воененъ подвигъ на Александра билъ покорението на едно въстанало тракийско племе именуемо медари или меди. Той прѣвзелъ съ приступъ главния имъ градъ, испъдилъ жителитѣ му, населилъ го съ други отъ чуздо племена и го нарѣкълъ *Александрополъ*. На слѣдующата 339 година, когато Филиппъ се биялъ съ трибаллитѣ, въ Хемския хребетъ, той спасилъ живота на баща си и разбилъ трибаллитѣ. А въ 338 година участвувалъ съ Филиппа въ послѣдния му походъ въ Гърция, и въ сраженето при Херонея показалъ чудеса отъ храбрость, разбилъ тивянитѣ и истрѣбилъ тивската священна дружина. „*Сине мой*“ — казалъ му Филиппъ, пригрѫщайки го слѣдъ сраженето— „*Македония вмного малка за тебъ; търси си друго, достойно за тебъ царство*“. Но наскоро испъж-

данието на Олимпия отъ Филиппа нарушило постоянното, неизмѣнно до тогава, добро съгласие между бащата и нѣжно-любимия отъ него синъ, както и взаимнитѣ имъ, най дружелюбни отношения. Александръ взелъ страната на майка си и се оттѣглилъ съ нея въ Епиръ, като се изложилъ на гнѣва на Филиппа (337). И едва що Филиппъ се примирилъ съ Олимпия и Александра и тѣ се върнали отъ Епиръ, когато убийството на Филиппа отворило на Александра пжтя къмъ прѣстола (336).

§ 7.

Първитѣ походи на Александра Великий противъ трибаллитѣ и илирийцитѣ (335).

Съ смъртьта на Филиппа, цѣла Гърция и всички завоювани отъ него страни се раздвижили и заплашвали съ въстание. Трудностьта и опасностьта на Александровото положение се увеличили още пóвече съ неопрѣдѣления рѣдъ за наслѣдството на македонския прѣстолъ и съ прѣтенцитѣ за него отъ страна на братята на Александра, Птолемей и Арридей, и племянника му Аминтъ. Но Александръ отстранилъ, съ помощьта на привърженицитѣ си, прѣтендентитѣ на македонския прѣстолъ и признатъ за царь на Македония, той, слѣдъ като наказалъ съ смъртъ ўбийцитѣ на баща си, заминалъ за Гърция. По пжтя за тамъ строго наказалъ вѣроломнитѣ тессалийци и, подобно на Филиппа, билъ облѣченъ отъ гръцкия сеймъ въ Коринтъ въ званието върховенъ прѣдводитель на силитѣ, въоржжени отъ Гърция противъ персийцитѣ. Убѣденъ въ необходимостьта прѣди всичко да обезпечи външната безопасность на Македония и вжтрѣшната тишина въ Гърция, той най напрѣдъ се обърналъ противъ трибаллитѣ, едно отъ многобройнитѣ племена въ Тракия, което обитавало на дѣсната страна на Истръ или долний Дунавъ, малко пó горѣ отъ устията на тъзи рѣка, и което било въстанало въ съюзъ съ гетитѣ, които живѣяли на лѣвата ѝ страна. Като тръгналъ съ войскитѣ си, прѣзъ пролѣтьта 335 година, отъ Амфиполъ (близо до днешния Орфано въ Македония), по сѣвероизточна посока, той миналъ прѣзъ земитѣ на независимитѣ тракийски племена (въ тъй нарѣчената Румелия) и слѣдъ 10-дневенъ походъ дошълъ до Хемския хребетъ (днесъ Балканитѣ). Тракийцитѣ му прѣпрѣчили пжтя, като заели балканскитѣ тѣснини, входоветѣ и върховетѣ имъ, и се заградили съ кола. Александръ испратилъ дѣсното крило на фалангата, прѣдшествувано отъ стрѣлци, по върховетѣ на планинитѣ отъ тъзи страна, гдѣто имало пó удобни къмъ тѣхъ възлѣзи, и заповѣдалъ на рѣдоветѣ на оплититѣ да се растѣгнатъ и вървятъ тамъ гдѣто било възможно; — а самъ той, на чело на пѣшата агема, съ лѣвото крило, усилено съ хипаспиститѣ и агриянитѣ, стрѣмително нападналъ тракийцитѣ отъ лѣвата страна. Тракийцитѣ били отблъснати съ загуба до 1500 души убити и нѣколко плѣнени, и се пръснали по планинитѣ, като оставили въ ржцѣтѣ на македонцитѣ семействата и имотитѣ си. Като прѣминалъ прѣзъ Хемския хребетъ, Александръ влѣзълъ въ земитѣ на трибаллитѣ (въ днешна България) и прѣзъ тѣхъ се опжтилъ къмъ Истръ. Пó голѣмата часть отъ трибаллитѣ, съ семействата си, имуществата си и съ много независими тракийци, се скрили въ единъ островъ на Истръ, Певкея; а останалитѣ трибалли засѣднали въ

една гора близо до брѣга на рѣката. Александръ, най напрѣдъ ги пропѫдилъ отъ тамъ съ стрѣлцитѣ, послѣ стрѣмително ги нападналъ на открито поле съ фалангата и съ построената на фланговетѣ и конница и ги разбилъ съвършенно, като имъ нанесълъ загуба до 3000 души. На третия день слѣдъ това той пристигналъ на Истръ, заловилъ тамъ нѣколко дълги (военни) кораби, дошли отъ Византия, качилъ на тѣхъ толкова стрѣлци и оплити, колкото могли да побержтъ и заедно съ тѣхъ тръгналъ къмъ Певкея. Но малкия брой кораби и войска, многобройния неприятель, силната му стрѣлба изъ лѫкове, стръмнитѣ брѣгове на острова и бързината на течението на Истръ направили безплодни всичкитѣ усилия на Александра да излѣзе на сушата. Тогава той рѣшилъ да отиде по̀ нагорѣ, да прѣмине прѣзъ Истръ и да нападне гетитѣ, които, на брой около 4.000 души конни и по̀ много отъ 10000 души пѣши, се събрали да отбраняватъ противуположния брѣгъ. Съ помощьта на плотове, направени отъ кожи, които служили за шатри на войницитѣ и били напълнени съ слама, както и съ събранитѣ на Истръ отъ разни родове и величини кораби, той прѣминалъ прѣзъ една нощь съ 1500 души конница и 4000 души пѣхота на лѣвия брѣгъ. Като доближилъ гетитѣ скришно и въ извънрѣдна тишина, на разсъмване той тръгналъ срѣщу тѣхъ въ строенъ боенъ рѣдъ, имайки конницата на дѣсното, а пѣхотата на лѣвото крило. Изумени отъ ненадѣйното появяване на Александровитѣ войски и отблъснати отъ силния ударъ на македонската конница, гетитѣ въ ужасъ избѣгали въ находящия се задъ тѣхъ укрѣпенъ градъ съ намѣрение да се отбраняватъ въ него. Но, прѣдъ изгледа на грозното настжпление на македонската фаланга и конница въ боенъ рѣдъ, тѣ избѣгали съ семействата и имуществата си въ пустинитѣ на сѣверъ. Като завладѣлъ напуснатия отъ тѣхъ градъ и значителна въ него плячка, Александръ го разорилъ и слѣдъ туй се върналъ на дѣсния брѣгъ на Истръ. Побѣдата, която удържалъ надъ гетитѣ, произвела такова силно впечатление на съсѣднитѣ племена, щото тѣ, и въ туй число боийтѣ и сеннонитѣ — племена отъ *келтитѣ* или *германитѣ* (които названия гърцитѣ често смѣсвали), сжщо и трибаллитѣ, испратили на Александра дарове и му изявили покорностьта си.

Слѣдъ това Александръ отъ Истръ тръгналъ къмъ земитѣ на агриянитѣ и пеонянитѣ, и по пжтя се научилъ, че автариатитѣ, тавлантитѣ и много други племена, както отъ независима, тъй и отъ Македонска*) Илирия, въстанали противъ него и, че автариатитѣ рѣшили да му прѣградятъ пжтя. Лангаръ, царь или вождъ на агриянитѣ, който още при живота на Филиппа билъ въ приятелски отношения съ Александра, нахлулъ съ агрианитѣ, по собственна инициатива, въ земитѣ на автариатитѣ, разгра-

*) Подъ название Илирия или Илирика гърцитѣ и римлянитѣ разбирали, въ широка смисъль — всичкитѣ въобще земи на югъ отъ срѣдний Дунавъ до Адриатическото море и прѣдѣлитѣ на Епиръ, Македония и Тракия (сжщо както подъ название *Тракия* разбирали въобще всичкитѣ земи на югъ отъ долний Дунавъ или Истръ); — а въ тѣсенъ смисъль — собственно само приморската страна покрай источния брѣгъ на Адриатическо море (днесь австрийски: Илирия, Далмация, Херцеговина, княжеството Черна-Гора и турската область Албания) отъ Истрия (днесь Триестъ) до рѣкитѣ Савва и Дрина, Филипъ, бащата на Александра Великий, завоювалъ южната ѝ часть, която впослѣдствие взела да се нарича *гръцка Илирия*, а останалата наричали *независима*. Тавлантитѣ принадлѣжали къмъ племената на първата, а автариатитѣ, които живѣяли до границитѣ на Македония, — къмъ племената на послѣдната.

билъ ги и ги разорилъ, и съ това задържалъ въ тѣхъ автариатитѣ. А въ това време Александръ, слѣдвайки нагорѣ по рѣката Еригонъ (днесь р. Кючюкъ-Карасу, която се влива въ р. Вардаръ, въ Македония*) пристигналъ Пеллионъ (около днешния Стобъ на р. Кючюкъ-Карасу, на истокъ отъ Биголя или Манастиръ), най силния отъ укрѣпенитѣ градове въ земитѣ на въстаналитѣ племена отъ независима Илирия. Илирийцитѣ се расположили на окржжавшитѣ Пеллионъ, обраснали съ гжста гора планини, съ намѣрение отъ тамъ ненадѣйно да нападнатъ Александра; но като видяли, че той се готви да пръвземи Пеллионъ съ пристжпъ, спуснали се отъ планинитѣ и се затворили въ този градъ. Въ помощь на него дошли тавлантитѣ и тогава на мѣстността около Пеллионъ и на брѣговетѣ на Еригонъ, покрита съ планини и непроходими гори, се почнала дѣятелна и упорита малка война. Но Александръ, чрѣзъ разни военни хитрости и съ искуснитѣ дѣйствия на македонскитѣ войски, особенно на стрѣлцитѣ и пращницитѣ, както и съ мѣтателнитѣ орждия (послѣднитѣ той употрѣбявалъ за пропъждание на неприятеля отъ горитѣ и противоположния брѣгъ на рѣкитѣ), наскоро съвършенно разбилъ и пръсналъ тавлантитѣ и другитѣ илирийци, които слѣдъ това изгорили Пеллионъ и се скрили въ тавлантскитѣ планини.

§. 8.

Похода противъ Тивянитѣ. (335).

Въ туй време въ Гърция се пръсналъ слухъ, че Александръ билъ убитъ въ боя съ илирийцитѣ. Гръцкитѣ демагози се възползували отъ случая да подбудятъ цѣла Гърция на въстание. Тивянитѣ първи дали знакъ за това като повикали обратно изгнанницитѣ си, вѣроломно убили началницитѣ на македонския гарнизонъ въ тивския замъкъ Кадмея и се готвяли да испѣдятъ изъ него и самия гарнизонъ.

Като се научилъ за това, Александръ незабавно и съ извънрѣдна бързина тръгналъ отъ Пеллионъ прѣзъ Тесалия и термопилитѣ за Виотия. Но приближающъ се до Тива, той нееднократно се спиралъ за да даде време на мятежницитѣ да се вразумятъ и смирятъ, а като стигналъ въ Онхестъ, прѣдложилъ на тивянитѣ да се покорятъ и да му прѣдаджтъ главатаритѣ на мятежа. Но тѣзи послѣднитѣ, заедно съ възвърналитѣ се изгнанници, увѣрили тивянитѣ, че Александръ дѣйствително билъ убитъ въ Илирия, и че войскитѣ, които се намирали въ Онхестъ, били испратени изъ македония отъ Антипатра, подъ началството на другъ Александръ. Като подбудили по такъвъ начинъ народа на упорито съпротивление, тѣ блокирали Кадмейския замъкъ съ циркумъ и контръ-валационни линии, и като излѣзли отъ Тива съ конницата и лѣгката си пѣхота, нападнали на прѣднитѣ войски на Александра, който отивалъ вече отъ Онхестъ къмъ Тива, и убили нѣколко македонци, но били отблъснати обратно въ Тива. На другия день Александръ дошелъ до Тива и расположилъ стана си близо до Кадмейския замъкъ. За да избѣгне обаче кръвопролитието, той протакалъ времето за пристжпъ и отново убѣждавалъ тивянитѣ да се покорятъ; но изгнанницитѣ и другитѣ мятежници упорствували въ съпротивлението си. Въ туй време обаче,

*) Черна рѣка въ Македония.

единъ отъ Македонскитѣ военначалници, Пердикка, расположенъ съ командваната отъ него часть отъ фалангата най близо отъ всички до тивскитѣ укрѣпени линии, по собствена инициатива, безъ знанието и заповѣдьта на Александра, нападналъ послѣднитѣ и прѣвзелъ вънкашната имъ часть съ пристѫпъ. Слѣдъ него послѣдвалъ другъ военачалникъ, Аминтъ, съ най близката, началствувана отъ него часть отъ фалангата. Но и двамата срѣщнали между линиитѣ такова силно съпротивление, щото Александръ, опасающъ се, че могѫтъ да бѫдѫтъ разбити и истрѣбени отъ прѣвъсходящитѣ непріятелски сили, счелъ за необходимо да ги поддържи съ всичкитѣ останали войски. Най напрѣдъ тивянитѣ били отблъснати и прѣслѣдвани до самия храмъ на Херкулеса, близо до градскитѣ стѣни, но тукъ веднага се обърнали назадъ и въ свой рѣдъ отблъснали македонцитѣ. Тогава Александръ пусналъ въ боя пѣшата агема и останалитѣ части отъ фалангата. Тивянитѣ не устояли срѣщу тѣхния натискъ, избѣгали въ безрѣдица въ града и въ смущението си даже забравили или не успѣли да затворятъ слѣдъ себѣ си градскитѣ врати. Македонцитѣ нахлули подиръ тѣхъ въ града, заели заедно съ Кадмейския гарнизонъ, градскитѣ стени и площади и, крайно ожесточени противъ тивянитѣ, произвели мѣжду тѣхъ страшно кръвопролитие. 36,000 тивянци били продадени въ робство, малцина се спасили въ Атина, а всички останали били избити. Града билъ разрушенъ до основитѣ, но Кадмейския замъкъ билъ запазенъ въ цѣлость и заетъ съ силенъ македонски гарнизонъ.

Тъй се свършилъ похода противъ Тива, който се продължавалъ, отъ времето когато Александръ получилъ въ Пеллионъ първото извѣстие за въстанието, всичко само 14 дена — бързина необикновенна и спасителна. Тъй като прѣвземанието и разрушението на Тива, което било слѣдствие на необходимостьта и противъ волята на Александра съпряжено съ такова кръвопролитие, въ единъ мигъ турило край на вълненията въ Гърция и на готовностьта на гърцитѣ за общо въстание.

Слѣдъ това, като получилъ отъ всички гръцки републики, съ исключение на Спарта, увѣрения въ покорность и прѣданность, и повторно провъзгласенъ за прѣдводитель на гърцитѣ въ войната съ персийцитѣ, Александръ се върналъ въ Македония и дѣятелно се завзелъ съ приготовленията за тъзи война.

§ 9.

Войната съ Персийцитѣ. (334—327).

Причинитѣ и цѣлитѣ ѝ. — Относителното положение, силитѣ и първоначалнитѣ прѣдположения за дѣйствията на двѣтѣ противни страни.

Войната съ персийцитѣ въ Азия още отдавна съставлявала прѣдмѣтъ на общи и най живи желания на всичкитѣ гърци, тя била любимата имъ мечта. Прѣдшествующитѣ имъ войни съ този народъ, особенно отстѫплението на 10,000 гърци и походитѣ на Деркиллида и Агезилая, напълно ги убѣдили въ слабостьта на персийското царство и въ рѣшителното имъ прѣвъсходство надъ персийцитѣ по устройството на войскитѣ и военното искуство. Успѣха изглѣждалъ несъмненъ и общия гласъ на Гърция искалъ тъзи война, която трѣбвало за всѣкога да

освободи малоазиятскитѣ гърци отъ властьта на персийцитѣ, да покори на Гърция обширнитѣ и богати страни и многобройни народи и племена на истокъ и да распространи нейната слава до прѣдѣлитѣ на свѣта. Филиппъ Македонски напълно оцѣнявалъ съ проницателния си умъ ползата отъ войната съ персийцитѣ за себѣ си и за Гърция и вѣроятностьта на успѣха ѝ. За това именно тъзи война и била, прѣзъ всичкото време на царуванието му, постояненъ прѣдмѣтъ за неговитѣ мисли и желания. Нѣма, мислимъ, никакво съмнѣние, че той би завоювалъ персийското царство, ако да не бѣше убитъ тъкмо въ туй време, когато вече се готвялъ да отвори война противъ него. Александръ, заедно съ прѣстола, наслѣдилъ отъ Филиппа и великата му мисъль за покорението на персийското царство. Жаждата за слава и породеното отъ неговитѣ учени, чрѣзъ всеобнимающето образование и пламенно въображение, распалени отъ четението на Илиадата, желание да изучи и покори неизвѣстнитѣ до тогава страни на далечния истокъ — *можали да бѫдѫтъ силно*, но, безъ съмнение, *не сѫ били единственното побуждение* на Александра за прѣдприемането на войната противъ персийцитѣ. Освѣнъ общия гласъ на грьцкия народъ, тъзи война изисквали както интереситѣ на Гърция, тъй и собственитѣ интереси на Александра.

Както баща си, той напълно разбиралъ, че войната противъ персийцитѣ била най доброто срѣдство за пълното утвърдяване на властьта му надъ Гърция, неотдавна още покорена, — че гърцитѣ, сражавайки се противъ общия врагъ подъ знамената на македонцитѣ, по неволя трѣбвало да се съединятъ съ тѣзи послѣднитѣ — чрѣзъ тѣснитѣ връзки на братството и повиновението на единъ, общъ царь, — и най послѣ, че, като турвалъ въ испълнение отдавнашното желание на гърцитѣ, той отъ македонецъ, т. е. по мнѣнието на гърцитѣ, *варваринъ*, ставалъ *еллинъ*. Къмъ това трѣбва още да се прибави, че слѣдъ смьртьта на Филиппа войната съ персийцитѣ прѣдставлявала още по́ голѣма надѣжда за успѣхъ, отколкото затруднения. За да се увѣримъ въ това, достатъчно е само да сравнимъ относителното положение на персийското царство, съ това на Македония и Гърция взети заедно.

Персийското царство било *най обширното* и *най-богатото*, отъ всички сѫществувавши нѣкогажъ до тогава въ свѣта. То располагало съ брѣговетѣ на четири морета и заключвало въ себѣ си най добритѣ страни на Азия и Африка, богати и природно, и отъ съсрѣдоточената въ тѣхъ, почти всемирна търговия. Персийското правителство получавало, както отъ плащания отъ подвластнитѣ нему народи данъкъ, тъй и отъ много разни други источници, извънрѣдно голѣми доходи. Вънъ отъ това, въ Персеполъ, Екбатана, Суза, Вавилонъ, Арбела, Дамаскъ и други по́ важни градове били събрани неизброими съкровища и богатства.

Отъ четиритѣ морета, които мияли прѣдѣлитѣ на персийското царство, даже само брѣговетѣ на Срѣдиземно море отъ Хеллеспонтъ до Ливия били достатъчни за да направятъ отъ това царство една могѫща, пьрвостепенна морска дьржава. На тѣзи брѣгове се намирали най богати гори съ строителенъ материалъ и многобройни търговски и богати приморски градове съ прѣвъсходни пристанища, а жителитѣ на тѣзи градове били отлични моряци. По всички тѣзи причини персийцитѣ имали на Срѣдиземно море многобройна и твърдѣ добра флота. Кораби за нея давали финикиянитѣ, египтянитѣ и осо-

*) Връски и политически характеръ чрезъ който гърците чувам да бъдатъ покорени.

бенно жителитѣ на малоазиятскитѣ грьцки колонии и прилѣжащитѣ къмъ тѣхъ острови на Срѣдиземно море. Отъ тѣхъ и вземали почти исключително хора за флотата. На сжщитѣ тѣзи брѣгове се намирали богати морски складове и разни родове морски завѣдения. Не по̀ малко военни потрѣбности и срѣдства персийското правителство можало да извлича и на сушата, отъ вжтрѣшнитѣ си области. Покрити и съ обширни равнини, и съ високи планини, тѣ изобилствували съ многобройна и прѣвъсходна конница и легка пѣхота — стрѣлци и пращници. Тъй като даването на войски при поискание на такива, заедно съ плащането на данъка, било едно отъ главнитѣ задължения на подвластнитѣ области спрямо персийското правителство, то послѣднето имало всѣкога възможность да събира голѣми опълчения, съставени прѣимущественно отъ конница и легка пѣхота. А богатата държавна хазна му давала срѣдства, отъ времето на пелопоннесската война, всѣкога да държи на своя служба многобройна грьцка наемна пѣхота. Въ туй време такъвъ родъ пѣхота въ персийското царство имало до 50.000 души, което му давало не маловажна сила. Издържанието на войскитѣ въ мирно и военно време не струвало нищо на правителството, понеже лѣжало върху страната и грижата на сатрапитѣ. Къмъ всичко това трѣбва да се прибави, че самата обширность на персийското царство прѣдставлявала голѣми згоди за отбрана и значителни затруднения за завоюването му, и, че на персийския прѣстолъ въ това време стоялъ (отъ 336 година) Дарий III Кодоманъ, който прѣвъсхождалъ прѣдшественницитѣ си по мжжество, военно въспитание и много други частни и държавни добродѣтели и при това билъ обичанъ отъ персийцитѣ.

Но всичко това било нѣщожно при пълното разстройство на държавата въ политическо, гражданско, военно и нравственно отношение. Персийското царство въ това време не било нищо друго, освѣнъ несвързана съвакупность отъ най разнородни области, народи и племена. Персийскитѣ управници и разноплеменнитѣ обитатели на тѣзи области, не свързани по между си, нито съ отдалечения царски прѣстолъ, нито съ обще вѣроисповѣдание, язикъ, нрави и обичаи, нито съ здрави и надѣжни политически и граждански връзки, се намирали въ състояние почти на непрѣривно въстание противъ персийскитѣ царе, или пъкъ винаги били готови да се откажатъ отъ тѣхъ, да станатъ независими или да се покорятъ на чуздъ владѣтель или нѣкой щастливъ завоюватель. Много отъ подвластнитѣ на персийцитѣ народи и племена още отдавна нито данъкъ плащали, нито войска давали, и били почти независими. Други често отказвали да даджтъ и данъкъ. и войска. Вжтрѣ и на границитѣ (сѣверитѣ, источнитѣ и южнитѣ) на царството се намирали много полудиви, войнствени племена, които никога не признавали надъ себѣ си властьта на персийцитѣ и водили съ тѣхъ почти непрѣкъсната война. Малоазиятскитѣ грьцки колонии, които повече отъ единъ и половина вѣкъ се сражавали съ персийцитѣ за независимостьта си, поддържани отъ европейскитѣ гърци, — въ туй време, повече отъ всѣкога, замислявали да се освободятъ за винаги отъ ненавистното персийско подданство. Колкото се отнася до Египетъ, той още отъ самото му покорение отъ Камбиза, се намиралъ, може да се каже, постоянно въ въстание и въ туй време, подобно на малоазиятскитѣ гърци, само чакалъ първия згоденъ случай за пълното си освобождение. Въ-

обще всички подвластни на персийцитѣ народи и племена били въ най висока степень въодушевени отъ ненависть къмъ тѣхъ и отъ желание да възстановятъ независимостьта си. А самитѣ персийци съвсѣмъ загубили воинственния духъ и суровитѣ добродѣтели на прадѣдитѣ си, били до крайность изнѣжени, развратени, прѣдадени на раскошъ и невъздържание, и неспособни за мжжественно съпротивление противъ външния врагъ. При това тѣ не направили ни най малки успѣхи въ военното искуство и имали за него най несъвършенни и груби понятия, а общенароднитѣ персийски опълчения прѣдставлявали сжщия несвързанъ и безобразенъ хаосъ, какъвто и самото царство. Въ тѣхъ нѣмало нито правилно устройство, нито военна подчиненность и рѣдъ, и едничката правилно-устроена, надѣжна часть отъ персийскитѣ армии била грьцката наемна пѣхота.

Отъ друга страна Македония и Гърция, по пространство и по военнитѣ си срѣдства, далечъ отстжпвали на персийското царство, състявлявайки едвамъ $^1/_4$ часть отъ него. Паричнитѣ срѣдства на Александра били нищожни въ сравнение съ тѣзи на персийцитѣ: хазната му била истощена, царскитѣ земи раздадени, по̀ голѣмата часть отъ данъцитѣ на македонцитѣ опростена и за започване на войната или за първия походъ той ималъ на расположение, спорѣдъ казването на Аристовула — не по̀ много отъ 70 таланта (около 250.000 л.) и спорѣдъ Дурия — само за единъ мѣсецъ храна*). Най голѣмия брой войска и морски кораби, които Македония и Гърция можали да извадятъ, трѣбва, мислимъ, да се признае: 220.000 души пѣхота и 15.000 души конница, въоржжени прѣди смьртьта на Филиппа, за войната съ персийцитѣ, и не по̀ много отъ 500 или 600 триреми и други, отъ разна величина, военни и товарни кораби. Като сравнимъ тѣзи сили съ онѣзи, съ които Ксеркъсъ извьршилъ нашествието си въ Гърция, лесно ще бжде да се убѣдимъ въ относителната имъ слабость. Особенно чувствителна била слабостьта на флотата, защото, за завоюването на персийското царство, прѣвъзходството или, поне, равновѣсието и дѣятелното съдѣйствие на грьцката флота били сжществено необходими и извънрѣдно важни. Къмъ недостатъчностьта на военнитѣ сили и срѣдства на Македония и Гърция трѣбва да се прибави: 1) ненадѣжното вжтрѣшно състояние на Гърция и отношението ѝ къмъ Македония; 2) необходимостьта да бжде тя постоянно заета съ силна войска, за наблюдението ѝ, и запазването въ нея рѣда и тишината, и за обезпечението ѝ отъ покушенията както на персийцитѣ, тъй и на самитѣ гърци, и 3) неопрѣдѣленностьта за наслѣдството на македонския прѣстолъ.

Но за туй пъкъ, колко много македонцитѣ и гърцитѣ прѣвъсхождали персийцитѣ, като народъ и като войска, въ нравственно и военно отношение. Макаръ гърцитѣ и да били загубили вече добродѣтелитѣ, съ които се отличавали въ прѣдишнитѣ времена, обаче, движими отъ еднакво чувство на ненависть къмъ персийцитѣ, отъ желание да воюватъ съ тѣхъ, отъ увѣренность въ прѣвъсходството си и въ успѣха на тъзи война, и отъ славолюбие, — тѣ проявявали рѣдко единодушие въ всичко що се касаяло до туй велико, общенародно прѣдприятие. При това тѣ били най образования, най просвѣтения народъ, флотата имъ била първа, а войскитѣ имъ най добри слѣдъ македонскитѣ — на истокъ отъ тогавашния свѣтъ. Македонцитѣ, отстжпвайки имъ въ

*) Опискрить увѣрява впрочемъ, че той направилъ заемъ отъ 200 таланта (около 700.000 л.)

гражданското образование, прѣвъсхождали ги обаче съ мжжественния и войнственния си духъ, съ всички добродѣтели на единъ още младъ народъ, съ военното си устройство, строга военна подчиненность и рѣдъ, пълна покорность и искренна прѣданность къмъ младия си царь. А той, който съ царската власть съединявалъ военната и се явявалъ върховенъ, едновластенъ прѣдводитель на македонцитѣ и гърцитѣ противъ персийцитѣ, билъ надаренъ съ всички качества на единъ великъ человѣкъ, великъ господарь и великъ полководецъ, и далъ вече доказателства за искуството и щастието си. И тъй единодушието, нравственното прѣвъсходство, отличната войска и флота и единството на властьта надъ тѣхъ, която се намирала въ ржцѣтѣ на най способния и най искусния вождъ, какъвто нѣкогажъ до тогава се билъ явявалъ на свѣта — всичко това обѣщавало на македонцитѣ и гърцитѣ рѣшително надмощие надъ персийцитѣ и правяло несъмнѣнъ успѣха на прѣдприимаемата отъ тѣхъ война.

Александръ билъ до толкова убѣденъ въ това, испълненъ съ такава увѣренность въ искуството и щастието си, тъй силно въодушевенъ отъ великата мисъль да завоюва персийската дьржава, да подчини Азия подъ влиянието на Гърция, да распространи въ нея грьцкото просвѣщение, да образува една всемирна монархия и да учрѣди всемирна търговия, щото не искалъ даже да обьрне внимание на прѣдупрѣжденията на Парменона и Антипатра, нито да даде важность на нѣкои косвенни, второстепенни съображения. Парменионъ и Антипатръ го съвѣтвали именно — прѣди да прѣдприеме войната противъ персийцитѣ — да обезпечи самостоятелностьта на македонския прѣстолъ, като се ожени и дочака да му се роди синъ. Но Александръ не само, че отхвьрлилъ съвѣта имъ, но и рѣшилъ *незабавно да надпрьвари персийцитѣ съ откриване настжпателна война противъ тѣхъ въ собствените имъ прѣдѣли* и тъзи война да почне *съ завоюването източнитѣ брѣгове на Средиземно море*, за да може още въ самото начало да унищожи главната сила на персийцитѣ, която се заключавала въ флотата имъ, да завладѣе голѣмитѣ имъ морски срѣдства и съ това да обезпечи Македония, Гърция и съобщенията си съ тѣхъ. Вслѣдствие на това, като назначилъ Антипатра за свой намѣстникъ въ Македония и Гърция, и му оставилъ (спорѣдъ Диодора) 12,000 души пѣхота и 1,500 души конница, прѣзъ пролѣтьта 334 година тръгналъ отъ Македония по край брѣга на морето прѣзъ Тракия къмъ Сестосъ*), въ тракийския Херсонесъ, съ, спорѣдъ Аррiана, 30.000 души тѣжка и легка пѣхота и по̀ вече отъ 5.000 души конница**). Ако къмъ тѣхъ се прибавятъ 4 — 5.000 македонски войски, които се намирали

*) На с. отъ днешния Майдосъ и на ю. отъ Каллиполи.

**) Спорѣдъ Диодора състава на войскитѣ билъ слѣдующия:

10.000 души	македонска пѣхота,	Подъ началството на Парменiона
7.000 „	спомагателна „ на съюзнитѣ гърци и	
5.000 „	гърцки наемници.	
5.000 „	пѣши одриси, трибалли и илирийци,	Подъ началството на Филота.
1.000 „	агриански стрѣлци,	
1.500 „	македонска тѣжка конница.	
1.500 „	тесалийска конница. — Подъ началството на Каласа.	
600 „	гърцка тѣжка конница. — Подъ началството на Еригия и	
900 „	тракийска и пеонийска легка пѣхота. — Подъ началството на Касандра.	

Всичко 28.900 души тѣжка и легка пѣхота и 3.600 души конница, а всичко 32,500 души.

отъ по̀ рано съ Аттала (при Филиппа съ Парменіона) въ Мала Азия, то всичкитѣ сили, съ които Александръ се готвилъ да почне войната, която трѣбвало да рѣши сждбата на тогавашния свѣтъ, съставлявали не по̀ вече отъ 40.000 души! Но тъзи четиридесеть-хилядна армия била съставена повечето отъ най отборнитѣ македонски и грьцки войски и лично прѣдвождана отъ Александра. Отъ тѣхъ македонскитѣ войски (12 хилядната фаланга и 1500 души тѣжка конница) съставлявали най добрата и надѣжна часть и главната сила на армията. Доста добра била тъй сжщо и тессалийската конница (1.500 души). Въ грьцкитѣ войски, които влизали въ състава на армията, Александръ запазилъ собственното имъ въоржжение и устройство, съ исключение на 600 души най видни младежи отъ разнитѣ грьцки републики, които взелъ въ видъ на заложници и ги въоржжилъ както македонската тѣжка конница, като ги присъединилъ къмъ тъзи послѣднята, съ тъзи само разлика, че тѣ не се ползували съ неговото съобщество. Флотата на Александра състояла отъ 160 триреми и голѣмъ брой товарни кораби отъ разни голѣмини.

Похода отъ Македония до Сестосъ билъ извършенъ съ извънрѣдна бързина: на 20-ия день Александръ се намиралъ вече въ Сестосъ и щомъ пристигналъ тамъ веднага прѣкаралъ войскитѣ си съ флотата прѣзъ Хелеспонтъ и ги расположилъ на станъ близо до Абидосъ — безъ всѣкакво отъ страна на персийцитѣ съпротивление.

Персийцитѣ още отдавна знаяли за намѣренията на Александра, но не взели никакви мѣрки нито да възпрѣпятствуватъ на прѣминуването му прѣзъ морето, нито пъкъ за отбрана на западнитѣ брѣгове на Мала Азия. Персийскитѣ управители на приморскитѣ области на тѣзи брѣгове и не помислювали даже да употрѣбятъ съ тъзи цѣль нито прѣвъсходящата по силитѣ си персийска флота, нито събранитѣ отъ тѣхъ при Зелия (градъ, който лѣжалъ въ прѣдѣлитѣ на стара Троада на ю.-з. отъ Кизикъ), 20,000 души грьцка наемна пѣхота подъ началството на родосчанина Мемнона и 20.000 души азиятска конница, а допуснали Александра не само безпрѣпятственно да прѣмине прѣзъ Хеллеспонтъ, но и спокойно да се расположи на станъ на Малоазиятския брѣгъ. Въ командването на персийскитѣ войски нѣмало никакво единство, понеже то било раздѣлено между Мемнона и шесть персийски военачалници. Слѣдъ прѣминуването на Александра тѣ се събрали на съвѣтъ. Мемнонъ, едничкия способенъ и знающъ между тѣхъ, прѣдложилъ—на сушата да се избѣгва влизането въ общъ бой съ македонцитѣ, които имали по̀ многобройна пѣхота и били лично прѣдвождани отъ царя си, тогазъ когато Дария нѣмало при персийскитѣ войски, — да се испотжпчатъ ливадитѣ, да се истрѣби жетвата, даже да се разорятъ приморскитѣ градове, съ една дума—да се опустоши страната и да се лиши Александръ отъ срѣдства за храна и отъ възможность да продължава войната. А по море той съвѣтвалъ да се дѣйствува по най рѣшителенъ настжпателенъ начинъ, да се нападне съ персийската флота Гърция и Македония, да се подбудятъ тѣ на въстание, да се отрѣжатъ на Александра съобщенията съ тѣхъ и съ това да се принуди той да се върне за защитата имъ. Александръ напълно оцѣнилъ тѣзи мждро прѣдначертани дѣйствия; но невѣжитѣ и своекористни персийски прѣдводители отхвърлили това прѣдложение едни, защото го намирали противно на достойн-

ството на персийския царь и на персийското царство, други, защото не искали да допуснатъ разорението на областитѣ си, а нѣкои и за това, защото завиждали и недоброжелателствували на Мемнона и даже го подозирали въ измѣна или, поне, не му довѣрявали, като на гьркъ. Като отхвърлили умния и полезния му съвѣтъ, тѣ вмѣсто това рѣшили да разположатъ 40-хилядната си войска на дѣсния брѣгъ на рѣката Граникъ (която истичала изъ планината Ида и се вливала въ Пропонтида между Лампсакъ и Кизикъ, днесъ рѣка Салатдере) и тамъ да даджтъ на Александра отпоръ.

I.

Завоюванието Источнитѣ брѣгове на Срѣдиземно море.

§. 10.

1-ия походъ въ Мала Азия (334). — Сраженията при р. Граникъ

Първото дѣйствие на Александра слѣдъ прѣминуванието му прѣзъ Хелеспонтъ било — да отиде право срѣщу персийската войска къмъ Граникъ, за да влѣзе съ нея въ рѣшителенъ бой. Като присъединилъ при себѣ си отряда на Аттала, той тръгналъ съ 40-хилядната си (или около толкова) войска по край Лампсакъ (днесъ Ламсаки) къмъ Граникъ имайки въ срѣдата удвоена фаланга, по фланговетѣ — конницата, отпрѣдъ за наблюдение и разузнаване — часть отъ лѣгката пѣхота и конница, а отзадъ тяжеститѣ и обозитѣ. Като доближили до Граникъ (на 22 Май), легкитѣ войски открили цѣлата персийска конница, расположена на края на дѣсния, стръменъ брѣгъ на рѣката, а грьцката наемна пѣхота — на полегатитѣ височини задъ конницата. Александръ веднага рѣшилъ да прѣмине, прѣдъ очитѣ на персийцитѣ, прѣзъ Граникъ въ бродъ и да ги нападне отъ двата фланга. Парменионъ го съвѣтвалъ да отложи прѣминуванието прѣзъ рѣката до слѣдующия день, като му казвалъ, че било опасно прѣдъ очитѣ на непріятеля да се прѣминува прѣзъ една доста дълбока и твърдѣ бърза рѣка съ стръмни брѣгове и, че персийцитѣ, като имали по̀ малко пѣхота, сами щѣли прѣзъ нощьта да отстжпятъ. Но Александръ отговорилъ, *че срамно би било да се спре прѣдъ една рѣчица, слѣдъ като прѣкрачилъ прѣзъ Хелеспонтъ, и, че македонцитѣ трѣбвало още отъ началото да оправдаятъ внушаемия отъ тѣхъ страхъ.* Дѣйствително, трудностьта на прѣминуванието прѣзъ Граникъ прѣдъ очитѣ на персийцитѣ не само, че не го уплашила, но още повече го распалила; за него билъ необходимъ единъ мощенъ и рѣшителенъ ударъ, който още въ самото начало на войната да тури въ ужасъ персийцитѣ и да расклати голѣмото, но слабото имъ царство. Като възложилъ на Пармениона началството надъ лѣвото крило, той взелъ лично на себѣ си началството надъ дѣсното, — и двѣтѣ крила едновременно тръгнали къмъ рѣката и прѣзъ нея въ косо положение (вѣроятно на стжпала отъ двата фланга напрѣдъ). На чело на дѣсното крило вървяли етеритѣ, стрѣлцитѣ и агриянитѣ, слѣдъ тѣхъ конницата, въоржжена съ копия, пеонянитѣ, конния илъ на Сократа, дружината на аргираспидитѣ и най послѣ фалангитѣ на Пердикка, Кена и Амнита. На чело на лѣвото крило

вървяла тесалийската, съюзната спомагателна и тракийската конница, а задъ нея фалангитѣ на Кратера, Филиппа и Мелеагра. По̀ голѣмата часть отъ лѣгкитѣ войски и всичкитѣ мѣтателни орждия били оставени на лѣвия брѣгъ за да безпокоятъ съ дѣйствието си непріятеля и да отвличатъ вниманието му. Персийцитѣ, като познали Александра, ѣздящъ на конь на чело на дѣсното крило, по богатото му въоржжение, значително усилили лѣвото крило на конницата си. Тукъ именно е произлѣзалъ най упорнтъ конненъ бой. Македонската конница най напрѣдъ била отблъсната въ рѣката, но най послѣ взела върхъ надъ персийцитѣ. При този случай Александръ, сражающъ се на чело на етеритѣ, насмалко щелъ да бжде убитъ, но Клитъ спасилъ живота му. Между това Парменіонъ съ лѣвото крило ималъ сжщия успѣхъ надъ дѣсния флангъ на персийската конница. Когато по такъвъ начинъ и двата й фланга били отблъснати, тогава и центра дошелъ въ растройство и всичката персийска конница, като изгубила около 1,000 души убити, обърнала на бѣгъ въ пълна безрѣдица. Александръ не я прѣслѣдвалъ, но веднага нападналъ отъ фронта — съ фалангата, а отъ двата фланга — съ конницата, гръцката наемна пѣхота, която, по̀ вече отъ изумление, отколкото отъ твърдо рѣшение да се отбранява, още стояла неподвижно на мѣстото си. Тя обаче не издържала удара на македонската фаланга и конница, била раскъсана, довѣдена въ разстройство и, съ исключение на 2,000 души, взети въ плѣнъ и нѣколко други, които се скрили подъ тѣлата на убититѣ, била съвсѣмъ избита.

И тъй персийската войска била разбита и часть отъ нея избита, а другата се распръснала. Александръ се задоволилъ съ това и не я прѣслѣдвалъ. Той щедро наградилъ войницитѣ си: на падналитѣ въ боя (25 етери, 60 души отъ конницата и 30 души отъ пѣхотата) заповѣдалъ да въздигнатъ памятници, 300 персийски доспѣхи испратилъ въ храма на Минерва въ Атина, а взетитѣ въ плѣнъ гръцки наемници испратилъ въ окови въ Македония за да ги продаджтъ въ робство, защото тѣ, като измѣнили на отечеството си, сражавали се заедно съ персийцитѣ противъ гърцитѣ. Съ всички тѣзи мѣрки той ималъ прѣдъ видъ да усили ревностьта и усърдието на войската си, да распространи по цѣла Гърция славата на удържаната отъ него побѣда и за винаги да отнѣми отъ гърцитѣ желанието да постжпватъ на служба у персийцитѣ като наемници.

Дѣйствието отъ побѣдата при Граникъ било извънрѣдно. Като отворила войната, съ единъ ударъ, който подобно на гръмотевица, още при първата стжпка на Александра въ Мала Азия, съ всичката си сила се пръсналъ надъ персийцитѣ, тя имала сжщо толкова важни послѣдствия, колкото рѣшителни били резултатитѣ й въ самото сражение. Като съкрушила първитѣ сили, противопоставени отъ персийцитѣ на Александра, тя унищожила или поне извънрѣдно отслабила срѣдствата за по̀ нататашното имъ съпротивление въ Мала Азия и, може да се каже, почти безъ бой покорила тази страна на Александра. Други събрани войски въ нея персийцитѣ сж нѣмали, а останалитѣ имъ сили, които състояли часть отъ персийски, а по̀ голѣмата часть отъ гръцки наемни войски, били пръснати по гарнизонитѣ. Подвластнитѣ на персийцитѣ малоазиятски градове и племена едни слѣдъ други се покорявали на Александра. Отъ всички най напрѣдъ, непосрѣдственно слѣдъ побѣдата при Граникъ, се покорили най близки-

тѣ — мизийски и витински (въ днешния сѣверозападенъ Анадолъ), въ туй число и града Даскилъ (днесъ Диаскилло). Като оставилъ въ тѣзи градове часть отъ войскитѣ си съ македонски военначалници и съ заповѣдь да вематъ сжщия данъкъ, какъвто се плащало на Дария, и по този начинъ, като си създалъ първоначално основание за дѣйствията и като обезпечилъ тила си, Александръ съ главнитѣ сили тръгналъ за Лидия, къмъ Сардесъ (днесъ Сартъ на ис. отъ Смирна). Сардесъ и цѣла Лидия му се покорили доброволно. Като оставилъ сардийцитѣ и лидянитѣ да се управляватъ съгласно своитѣ обичаи и закони, съ условие да му бждатъ вѣрни, и като оставилъ въ сардийския замъкъ гарнизонъ, той тръгналъ по̀ нататъкъ къмъ Ефесъ (близо до днешната паланка Аясулукъ, на югъ отъ Смирна). Находившитѣ се въ Ефесъ грѣцки наемници избѣгали по морето на кораби, и Александръ, като влѣзалъ въ Ефесъ, възстановилъ въ него по̀ напрѣшния демократически начинъ на управление. Отъ тукъ той испратилъ Пармениона и Алкимала, всѣкиго съ по единъ отрядъ отъ 5,000 души пѣхота и 200 етери, въ градоветѣ на Иония и Еолия (на брѣговетѣ на Архипелага), да унищожатъ въ тѣхъ олигархията, да възстановятъ демокрацията и по̀ напрѣшнитѣ закони и да прѣкратятъ плащането данакъ на персийцитѣ. Съ останалитѣ сили той тръгналъ къмъ Милетъ (близо до днешната паланка Паладжа, при устието на р. Меандра) Градоначалника на Милетъ, Егезистратъ, най напрѣдъ прѣдложилъ на Александра да му прѣдаде града, но наскоро слѣдъ това, насърдченъ отъ слуховетѣ за една близка помощъ на персийцитѣ по сухо и по море, рѣшилъ да имъ запази Милетъ. Вслѣдствие на това, като изпразнилъ града, той се затворилъ въ вжтрѣшната му крѣпость. Александръ я обсадилъ по сухо и по море, а перссийската флота, при всичко, че брояла 400 кораба, не се рѣшила да прѣдприеме нѣщо за освобождението на Милетъ и се оттеглила къмъ носа Микале. Парменионъ съвѣтвалъ Александра да влѣзи съ нея въ бой. Но Александръ не се съгласилъ, защото флотата му била по̀ малобройна отъ персийската, а грѣбцитѣ въ нея били повечето гърци, на които Александръ малко вѣрвалъ; отъ друга страна, перссийската флота била съставена повече отъ корабитѣ на опитнитѣ и искусни въ морското дѣло кипряни и финикияни. Слѣдователно, успѣха на боя не билъ положителенъ, а пораженията на македонцитѣ по море можало да унищожи всичката полза отъ първоначалнитѣ, удържани отъ тѣхъ успѣхи, да расколебае Гърция и да повдигне въ нея въстание. Напротивъ, успѣхитѣ на македонцитѣ по сухо и завоюванието отъ тѣхъ морскитѣ брѣгове сами по себѣ си трѣбвало да лиши перссийцитѣ отъ флотата и отъ господството на морето. Между туй въ стѣнитѣ на милетската крѣпость била направена отъ стѣнобойнитѣ орждия една пукнатина и Александръ повѣлъ прѣзъ нея войскитѣ си на приступъ. Притиснати отъ македонцитѣ и отрѣзани отъ перссийската флота, милетянитѣ и бившитѣ съ тѣхъ грѣцки наемни войски били една часть избити, а другитѣ се мжчили да излѣзатъ на лодки въ морето, но били заловени отъ македонската флота, при което нѣкой отъ тѣхъ успѣли да избѣгатъ на близкия до пристанището островъ, но, заобиколени отъ македонскитѣ войски, тѣ постжпили (300 грѣцки наемници) на служба у Александра. Перссийската флота, която на празно се мжчи-

ла да примами флотата на Александра да излѣзи на морето и да я принуди да влезе въ бой, се оттеглила къмъ Самосъ, — слѣдъ което Александръ вьрналъ всичката си флота въ Гърция, понеже, вънъ отъ указанитѣ пó горѣ причини, той нѣмалъ достатъчно пари за издьржанието ѝ и не искалъ безъ особенна полза да раздѣля силитѣ си и да ги излага на поражение по части.

Слѣдъ туй той тръгналъ къмъ Халикарнасъ (днесъ Будрунъ), приморски градъ въ Кария, кждѣто били събрани много персийци и находившитѣ се на тѣхна служба грьцки наемни войски подъ началството на Мемнона, комуто Дарий повѣрилъ главното управление на Мала Азия и прѣдводителството на сухопѫтнитѣ и морски сили. Още отдавна и твърдѣ силно като укрѣпилъ Халикарнасъ, който и безъ това билъ доста силенъ природно, Мемнонъ расположилъ въ пристанището му персийскитѣ триреми и, въ случай на нужда, щелъ да употрѣби тѣхнитѣ гребци за отбрана на града.

Като завладялъ всичкитѣ градове по пѫтя отъ Милетъ до Халикарнасъ, Александръ заобиколилъ и обсадилъ този послѣдния. Обсадата му — една отъ най забѣлѣжителнитѣ въ числото на Александровитѣ, въ полиорцетическо отношение — се продължавала обаче, въпрѣки всичкото искуство на водението ѝ отъ Александра и необикновеннитѣ усилия и мѫжество на македонскитѣ войски, доста дълго, по причина на трудната мѣстность, силнитѣ укрѣпления и упоритата отбрана, била доста кръвопролитна и причинила на Александра твърдѣ голѣма загуба отъ хора. Два пѫти войскитѣ му насмалко щели да взематъ Халикарнасъ съ пристѫпъ; но първия пѫть на пристѫпъ отишла само часть отъ войската, а втория, Александръ, щадящъ града и надявайки се и безъ това да го принуди въ скоро време да се прѣдаде, заповѣдалъ на войскитѣ да отстѫпятъ. Дѣйствително, Мемнонъ и началствовавшия подъ него персийски полководецъ Оронтобатъ, като видяли разрушението или поврѣждението на стѣнитѣ, отслабванието на обсаденитѣ по причина на многото убити и ранени, и невъзможностьта дълго да се противятъ, подпалили и испразнили града, като се оттѣглили въ двата укрѣпени замъка, лѣжавши на островитѣ въ пристанището. Града билъ веднага заетъ отъ македонскитѣ войски и слѣдъ туй разрушенъ до основитѣ. А замъцитѣ, въ които се оттѣглили Мемнонъ и Оронтобатъ, Александръ не искалъ да обсажда, тъй като тѣ били силно защитени отъ мѣстностьта, обсажданието имъ изисквало много време, а прѣвземанието имъ, слѣдъ разрушението на Халикарнасъ, не било вече важно. И за това той оставилъ само една часть войска да ги наблюдава. Слѣдъ това всички женени войници испратилъ да прѣкаратъ зимата при семействата си въ Македония, съ заповѣдь да се вьрнатъ на слѣдующата пролѣть. А къмъ това време заповѣдалъ да събератъ въ Македония и Гърция и да му испратятъ въ Мала Азия колкото е възможно пó много пѣхота и конница. Пармениона съ етеритѣ, тессалийската и съюзната конница и съ всичкитѣ обози испратилъ въ Сардесъ. Въсползуванъ отъ спора на двамата карийски владѣтели, Пексодара и сестра му Ада, за властьта надъ Кария, той взелъ страната на послѣднята, която имала пó голѣми права за нея, и като ѝ далъ Кария, спечелилъ съ това въ нейното лице една вѣрна съюзница. А самъ той съ останалитѣ войски тръгналъ по брѣга на морето пò нататъкъ на истокъ къмъ Ликия и Памфилия. Всичкитѣ гра-

дове на тѣзи двѣ приморски области (въ туй число Фазелисъ, на югъ отъ днешна Адалия или Саталия, Перга и Аспендъ), съ изключение на нѣкои, взети съ приступъ или принудени да се прѣдадѫтъ, доброволно му се покорили (въ края на зимата прѣзъ 334 срѣщу 333 година).

И тъй, още въ първия си походъ, и за по̀ малко отъ година време, Александръ завладялъ цѣлия западенъ и половината отъ южния брѣгъ на Мала Азия отъ Даскилия до Аспендъ — *безъ съпротивление* (съ изключение на Милетъ и Халикарнасъ), благодарение на побѣдата при Граникъ, кроткото и справедливо обхождание съ доброволно покорившитѣ се и оставянето неприкосновени или пъкъ възстановяването прѣдишнитѣ имъ закони и начинъ на управление.

§ 11.

2-ия походъ въ Мала Азия (333). — Сраженето при Иссъ.

2-ия походъ на Александра въ Мала Азия въ 333 година билъ посвятенъ на покорение вѫтрѣшнитѣ й области, което, слѣдъ покорението на приморскитѣ области, не било вече тъй трудна работа и било извършено съ още по̀ малко съпротивление.

Като заповѣдалъ на Пармениона, съ находившитѣ се подъ началството му войски и пристигналитѣ отъ Македония и Гърция подкрѣпления, да тръгне отъ Сардесъ за съединение съ него къмъ Гордий въ Фригия (близо до днешния Севрихиссаръ на р. Сангарий или Сакарий) Александръ прѣзъ пролѣтьта въ 333 година тръгналъ за тамъ отъ Аспендъ и Перга прѣзъ земитѣ на воинственнитѣ писидийски планинци. Тѣ го срѣщнали съ упорито съпротивление, но той ги разбилъ въ единъ кръвопролитенъ бой, — на една мѣстность почти недостѫпна, взелъ съ приступъ часть отъ крѣпоститѣ имъ, а другата — принудилъ да се прѣдаде. Слѣдъ това той миналъ прѣзъ Келенъ и безпрѣпятственно дошълъ до Гордий, кѫдѣто се съединилъ съ Пармениона, подиръ което пакъ разполагалъ общо съ толкова войска, колкото и при Граникъ. Цѣла Фригия му се покорила доброволно, за което значително спомогнало между друго и обстоятелството, че Александръ разрѣзалъ *Гордиева възелъ*, като го разсѣкалъ съ меча си. Старото, суевѣрно прѣдание прѣдричало на този, който го развърже, владичеството надъ Азия — и той искусно се възползувалъ отъ това за да усили нравственното си влияние върху азиятцитѣ и мнѣнието за прѣдопрѣдѣленото нему отъ сѫдбата всемирно владичество, а сѫщо и за по̀ силно да въодушеви собственнитѣ си войски. Отъ Гордий той тръгналъ за Анкира (днесъ Ангора), и като пристигналъ, прѣзъ испратенитѣ до него пратеници, покорността на Пафлагония, заминалъ, безъ даже да влиза въ тази область, на югоистокъ прѣзъ Каппадокия за Киликия. Като бързалъ да заеме *Киликийскитѣ Врата* (днесъ планинскитѣ тѣснини, образуеми въ хребета на Тавръ отъ рѣката Чахитъ-чай) — единчкия проходъ въ планинитѣ, които отдѣляли Каппадокия отъ Киликия, на пѫтя отъ Тиана за Тарсъ (днесъ Тарсусъ), той миналъ прѣзъ Каппадокия безъ да се спира, а покорението й възложилъ на оставения въ нея съ една часть войска свой намѣстникъ. Като приближилъ до Киликийскитѣ Врата, той испратилъ срѣщу персийскитѣ войски, които ги заемали, Пармениона отъ фронта, а самъ тръгналъ въ обходъ. Персийскитѣ войски, безъ да дочакатъ на-

падението, избѣгали въ Тарсъ, а отъ тамъ, заедно съ сатрапа на Киликия Арзамъ — въ Сирия. Тогава Александръ безпрѣпятственно влѣзълъ въ Киликия и Тарсъ, гдѣто жителитѣ на града го посрѣщнали, като избавитель. Тукъ той опасно се разболѣлъ, споредъ едни — отъ предшествувавшитѣ извънмѣрни трудове, а споредъ други — отъ едно непредпазливо къпание въ рѣката Киндъ (днесъ Турсусъ чай). Болѣстьта за бавила малко дѣйствията на войскитѣ му. Обаче Парменионъ, съ спомагателната пѣхота, наемнитѣ гърци, тракийцитѣ и тессалийската конница, билъ испратенъ напредъ за да заеме *Сирийскитѣ Врата* — прохода отъ Киликия въ Сирия между Исския заливъ и Аманийския хребетъ, който отдѣлялъ тѣзи двѣ области една отъ друга (при днешния Бейлакъ, между Мессисъ и Скандерунъ, на най сѣверния край на Скандерунския заливъ).

Въ туй време, когато Александръ отивалъ отъ Памфилия прѣзъ Писидия, Фригия и Каппадокия за Киликия (прѣзъ пролѣтьта, лѣтото и въ началото на есеньта 333 год.), персийцитѣ дѣйствували настжпателно на морето. Като ималъ намѣрение да прѣнесе войната въ Македония и Гърция, Мемнонъ още въ края на 334 година, наскоро слѣдъ прѣвземането на Халикарнасъ, завладѣлъ Хиосъ, покорилъ всички градове въ Лесбосъ, обсадилъ въ него Митиленъ, но въ време на обсадата му се разболялъ и умрѣлъ. Неговата смьрть била голѣма загуба за Дария, а Александра избавила отъ единъ опасенъ противникъ. Персийцитѣ продължавали обаче обсадата на Митиленъ и, когато той наскоро имъ се прѣдалъ по договоръ, тѣ принудили и Тенедосъ да се покори, и испратили 10 триреми къмъ Цикладскитѣ острови. Но тѣзи триреми били разбити при островъ Китна отъ една малка гръцка ескадра събрана, по заповѣдь на Александра, при Явбея, за прикритие брѣговетѣ на Гърция и Македония. Слѣдъ това персийцитѣ не смѣяли вече да прѣдприематъ нищо нито противъ брѣговетѣ на Гърция, нито противъ гръцкитѣ острови.

Дарий, отъ своя страна, слѣдъ прѣтърпяното при Граникъ поражение, почналъ да събира при Вавилонъ многобройни войски, а между туй, като видялъ бързитѣ успѣхи на Александра, рѣшилъ да се отърве отъ него чрѣзъ убийство. Съ тъзи цѣль персийцитѣ успѣли да подкупятъ началника на тессалийската конница въ македонската войска, по име Александръ, но тъзи ниска злоумишленность била, за щастие, открита отъ Пармениона, и Александръ Великий, като простилъ великодушно измѣнника, спечелилъ съ това нови права за уважение и любовь отъ войската си (въ края на зимата 334 срѣщу 333 година). Прѣзъ лѣтото въ 333 година при Вавилонъ (близо до днешния градъ Хиллахъ, на дѣсния брѣгъ на Ефратъ, на ю. отъ Багдатъ, въ Иракъ — Араби) се събрала многобройна персийска войска, най-добрата часть и главната сила на която съставлявала грьцката наемна пѣхота. Споредъ казването на Курция, тя състояла отъ 250.000 души пѣхота и 60.000 души конница, а споредъ Арриана — отъ 30.000 грьцки наемници, 70.000 души персийска пѣхота и 30.000 души сжщо персийска конница, 50.000 мидийски, толкова арменски войски и съотвѣтствующе число опълчения отъ бактрийски, гиркански и разни други, подвластни на персийцитѣ народи и племена отъ Срѣдня Азия, а всичко отъ 600.000 души. Но исчислението на Арриана изглѣжда да е прѣувеличено. Лично прѣдводителствующъ тѣзи войски и заобиколенъ съ семейството и цѣ-

лия си дворъ, Дарий тръгналъ отъ Вавилонъ за Сирия, въ сѫщото време, когато Александръ отивалъ отъ Фригия прѣзъ Каппадокия за Киликия.

Тукъ Александръ, както казахме по̀ горѣ, се разболялъ: — но щомъ пооздравялъ, той тръгналъ отъ Тарсъ прѣзъ Сола противъ хищнитѣ обитатели на западна или планинска Киликия (по̀ послѣ Исаврия), и слѣдъ 7 дневенъ походъ, като ги принудилъ да се покорятъ, далъ на войскитѣ си въ Сола кратковремена почивка, въ време на която устроилъ тържественни игри. Източна или равнинна Киликия била вече покорена и Александръ, въ 1 година и 8 мѣсеца, като завоювалъ приморскитѣ и вѫтрѣшнитѣ области на Мала Азия, готвилъ се вече да пристѫпи къмъ по̀ нататъшното покорение на източнитѣ брѣгове на Срѣдиземно море — Сирия, Финикия и Палестина, когато се научилъ (прѣзъ ноември), че Дарий съ войскитѣ си стои на станъ въ Сирия, на два дена пѫть отъ Аманийския хребетъ и отъ прѣдѣлитѣ на Киликия. Македонскитѣ войски, на които той обявилъ това, едногласно молили по̀ скоро да ги поведѫтъ срѣщу Дария — и Александръ веднага тръгналъ покрай брѣга на морето на истокъ къмъ Сирийскитѣ Врата, за да нахлуе прѣзъ тѣхъ въ Сирия и да влѣзе съ Дария въ рѣшителенъ бой. Като оставилъ въ Иссъ (както прѣдполагатъ — близо до днешния Паласъ или Байассъ, между Мессисъ и Бейланъ) малъкъ гарнизонъ и всички ранени и болни отъ македонската войска, той прѣминалъ прѣзъ Сирийскитѣ Врата и, продължавайки движението си на югъ покрай морския брѣгъ, пристигналъ въ Мириандръ (на 200 стадии или 35 версти отъ Иссъ). Тукъ, за крайно негово удивление, той се научилъ, че Дарий се намиралъ въ тила му — въ Иссъ, отъ кѫдѣто самъ той прѣди малко билъ излѣзълъ. Той не искалъ да вѣрва, че персийцитѣ ще бѫдѫтъ до такава степень безразсѫдни, щото да напустнатъ равнинитѣ на Сирия, гдѣто прѣвъсходството на силитѣ и особенно на конницата имъ прѣдставлявало голѣми згоди, и да се рѣшѫтъ да влѣзатъ въ планинскитѣ тѣснини и проходи на Аманийския хребетъ, гдѣто всички тѣзи згоди се обръщали въ нула. Но наскоро, чрѣзъ испратенитѣ отъ него по море къмъ Иссъ нѣколко етери, той се удостовѣрилъ, че Дарий дѣйствително се намиралъ при Иссъ съ цѣлата си войска. Като дошълъ въ Сирия и като взелъ въ внимание благоразумнитѣ съвѣти на военачалницитѣ на наемнитѣ гърци, Дарий най напрѣдъ дѣйствително искалъ да дочака Александра на равнинитѣ на Сирия. Но наскоро нѣкои ласкатели го убѣдили, че ужъ бавностьта въ дѣйствията на Александра (вслѣдствие болѣстьта му въ Тарсъ, похода му противъ киликийскитѣ планинци и стоението му въ Сола) произлизала отъ това, че той се страхувалъ отъ Дария и избѣгвалъ боя съ него. Заслѣпенъ отъ ласкателствата и отъ надѣждата въ численното прѣвъсходство на силитѣ си, недопущайки, че Александръ ще може да се рѣши да тръгне противъ него отъ Киликия въ Сирия, и *увличанъ, по убѣждението на старитѣ, отъ сѫдбата*, Дарий прѣзрялъ всички съвѣти и прѣдупрѣждения на гръцкитѣ военачалници — и тръгналъ отъ Сирия прѣзъ *Аманийскитѣ Врата* (въ Аманийския хребетъ, днесъ Алма-Дагъ, прохода между Бейланъ и Аинъ-Табъ) за Киликия. Като намѣрилъ Аманийскитѣ Врата свободни, той прѣминалъ прѣзъ тѣхъ безпрѣпятственно, обърналъ се на югъ къмъ Иссъ и, като дошълъ до него въ туй време, когато Александръ отивалъ къмъ Мириандръ, завла-

дялъ този градъ и прѣдалъ намѣренитѣ въ него ранени и болни отъ македонскитѣ войски, както и малкия македонски гарнизонъ — на жестока смьрть.

И тъй и двѣтѣ противни войски, раздѣлени отъ планинитѣ, ненадѣйно се видяли една на друга въ тилъ, една на друга на съобщенията, тъй, че персийската била расположена съ тила си къмъ Гърция, а Александровата съ тила си къмъ Персия! Страненъ случай и странно положение произлѣзли отъ това, че Александръ, като заелъ Сирийскитѣ Врата, не заелъ Аманийскитѣ, които лѣжали близо до пьрвитѣ; поне нито Арианъ, нито другитѣ историци нищо за това не спомѣнуватъ. Прѣднамѣрено отъ страна на Александра опущение тукъ неможе да се съзрѣ; доказателство за това служи удивлението му и неискането да повѣрва на извѣстието, че Дарий се намира въ Иссъ. Че Александръ тръгналъ за Сирия не прѣзъ Аманийскитѣ Врата, а прѣзъ Сирийскитѣ, може да се обясни съ това, че Дарий споредъ слуховетѣ стоялъ на станъ по́ близо до послѣднитѣ, отколкото до пьрвитѣ, и притова Сирийскитѣ Врата се намирали на главния, правия пѫть на дѣйствията на Александра покрай източнитѣ брѣгове на Срѣдиземно море. Но причината, за гдѣто Аманийскитѣ Врата не били заети поне съ единъ малъкъ наблюдателенъ отрядъ отъ легки войски, не може да се обясни съ друго, освѣнъ съ малкото развитие и несъвършенното състояние въ онова време, както и въобще, много или малко, въ старитѣ времена, на полската служба въ легкитѣ войски. Както и да било прочее, Александръ се намиралъ въ много трудно положение и въ случай на пораженье се излагалъ на голѣма опасность. Но въ туй именно, което би уплашило обикновенния или посрѣдственния полководецъ, той виждалъ само залога на побѣдата за себѣ си и погубването на персийцитѣ. И дѣйствително, можала ли е побѣдата надъ Дария, който съ многобройната си войска се забуталъ въ планинитѣ, да бѫде макаръ и малко съмнителна за Александра? И за това, при всичко, че пьрвото му чувство било, както казахме, удивлението, но непосрѣдственно послѣдвалото слѣдъ него било радостьта и твьрдата увѣренность въ побѣдата. И тъзи увѣренность той напълно умѣялъ да прѣдаде и на войскитѣ си. Като събралъ всичкитѣ военачалници, той съ една силна, увлѣкателна рѣчь имъ прѣдставилъ всичкитѣ згоди на собственното имъ положение и всичкитѣ незгоди на положението на персийцитѣ, които обѣщавали на македонцитѣ несъмнѣнна побѣда, а пъкъ побѣдата—завоюването на персийското Царство, прѣдставилъ имъ всичкото прѣвъсходство на македонскитѣ войски надъ персийскитѣ и прѣдшествувавшитѣ успѣхи, и до такава степень ги распалилъ, щото тѣ радостно поискали веднага да тръгнатъ на бой. Всичкитѣ послѣдующи слѣдъ това распорѣждания на Александра заслужватъ пълно внимание. Той заповѣдалъ на войскитѣ най напрѣдъ да подкрѣпятъ силитѣ си, като се нахранятъ, слѣдъ това незабавно испратилъ часть отъ легката пѣхота и конница напрѣдъ да заематъ Сирийскитѣ Врата и да наблюдаватъ за персийцитѣ, а въ полунощь (прѣзъ ноември 333 година) тръгналъ слѣдъ тѣхъ съ главнитѣ сили. Като се спрѣлъ при Сирийскитѣ Врата на малка почивка, на разсъмнуване той излѣзълъ на равнината. Стисната между планинитѣ и морето, тъзи равнина била твърдѣ тѣсна и едва достатъчна за построението на македонскитѣ, а още по-малко — на персийскитѣ войски въ боенъ рѣдъ. Малката рѣчи-

ца Пинаръ, съ стръмни брѣгове, която се изливала отъ планинитѣ въ морето, я прѣсичала подъ правъ жгълъ: задъ нея се намирали Дариевитѣ войски. Като рѣшилъ съ дѣсното си крило да нападне, отъ къмъ планинитѣ, лѣвото крило на неприятеля въ косъ боенъ рѣдъ, като задържа лѣвото си крило, близо до морето, на едно мѣсто, и по този начинъ да отблъсне персийцитѣ отъ планинитѣ и да ги отхвърли въ морето — Александръ, съ излизането си на равнината, разгъналъ фалангата и турилъ: на дѣсния й флангъ — пѣшата агема, хипаспиститѣ и на края — етеритѣ и македонската и тесалийската конница, а на лѣвия — пелопонеската пѣхота и на края сжщата конница и другитѣ спомагателни съюзни войски. Въ този рѣдъ той тръгналъ напрѣдъ, като повѣрилъ лѣвото крило на Пармениона, а началството надъ дѣсното взелъ лично той.

Като видялъ настжплението му, Дарий испратилъ напрѣдъ отвъдъ Пинаръ до 30.000 души конница и около 20 000 стрѣлци и подъ тѣхното прикритие построилъ задъ Пинаръ: въ 1-а линия — 30.000 души грьцка наемна пѣхота, — задъ тѣхъ въ поддьржка — 60.000 тѣжко въоржжена кардухийска пѣхота, — на лѣвия флангъ на гьрцитѣ, една часть въ една линия съ тѣхъ и друга подъ жгълъ напрѣдъ (en potence), на прѣдпланинскитѣ височини — 20.000 души пѣхота, а всички останали войски — въ много линии, тѣсно расположени една задъ друга. Слѣдъ туй Дарий оттѣглилъ назадъ конницата и стрѣлцитѣ испратени отвъдъ Пинаръ и расположилъ по̀ голѣмата часть отъ конницата си на дѣсния флангъ при морето, гдѣто за нея било по̀ удобно и по̀ згодно да дѣйствува, а самъ въ колесница, заобиколенъ съ двора и тѣлохранителитѣ си, застаналъ посрѣдъ войскитѣ си. И тъй многобройната му войска, стисната между планинитѣ и морето, имала фронтъ твърдѣ тѣсенъ, а джлбочина извънрѣдно голѣма и била съвсѣмъ лишена отъ свобода за движения и дѣйствия.

Като разглѣдалъ расположението на персийцитѣ, Александръ намѣрилъ за нужно да направи слѣдующитѣ допълнителни распорѣждания: 1) тесалийската конница прѣмѣстилъ отзадъ фронта отъ дѣсния флангъ на лѣвия, — 2) дѣснофлангова конница прикрилъ прѣдъ фронта съ легка пѣхота и съ пеонянитѣ, дѣсното крило на фалангата съ стрѣлци, а цѣлото лѣво крило на Пармениона съ критскитѣ стрѣлци, тракийцитѣ, легката конница и гьрцкитѣ наемници, — 3) на Дариевата пѣхота, расположена въ дѣсно подъ жгълъ на височинитѣ, той противупоставилъ най напрѣдъ агрянитѣ и малко легка конница и стрѣлци; но, като я истикалъ на върха на планинитѣ, оставилъ противъ нея въ политѣ на послѣднитѣ, за наблюдение, само 300 души конница; а всички други, тукъ находивши се войски заедно съ гьрцкитѣ наемници, расположилъ на една линия съ дѣсното крило на войскитѣ си и така далъ на фронта на това крило по̀ голѣма дължина, отъ колкото тъзи, която имала противуположното лѣво крило на персийцитѣ.

Между това македонската войска продължавала да се движи напрѣдъ (вѣроятно на стжпала отъ дѣсния флангъ или пъкъ само съ дѣсното крило, тогазъ когато лѣвото стояло на едно мѣсто, а не чрѣзъ захождание съ цѣлата линия на лѣво, както нѣкой прѣдполагатъ). Александръ я водилъ бавно, за да избѣгне колебанието и разстройството на фалангата. Но едва дѣсното крило се приближило до Пинаръ на растояние едно хвърляние отъ стрѣла, когато Александръ, всички около не-

го и слѣдъ тѣхъ цѣлата дѣснофлангова конница се устрѣмили прѣзъ Пинаръ срѣщу лѣвото Дариево крило съ извънрѣдна бързина, за да устрашатъ персийцитѣ и по̀ скоро да излѣзатъ отъ сферата на дѣйствието на мѣтателното имъ оржжие и да влѣзатъ въ ржченъ бой. При първия ударъ, лѣвото Дариево крило (пѣхотата, която стояла на лѣвия флангъ на грѣцката наемна пѣхота) било отблъснато и избѣгало. Главата (или дѣсното крило) на македонската фаланга тръгнала слѣдъ конницата, но срѣдата, при прѣминуването прѣзъ стръмнитѣ брѣгове на Пинаръ, малко се отдѣлила отъ нея и при това разстроила рѣдицитѣ и рѣдоветѣ си. Дариевитѣ наемни гърци се възползували отъ това и стрѣмително ударили върху нея. Завързалъ се най упоритъ ржченъ бой, въ който македонци и гърци, като че ли състезающи се за първенство, сражавали се съ ожесточение. Но Александръ, като отблъсналъ и пръсналъ лѣвото Дариево крило, обърналъ на лѣво и ударилъ върху Дариевитѣ наемни гърци въ флангъ, разстроилъ рѣдоветѣ имъ, направилъ въ тѣхъ жестоко опустошение и най послѣ отхвърлилъ Дариевитѣ наемници отъ Пинаръ съ голѣма за тѣхъ загуба. Дарий веднага избѣгалъ лично назадъ въ планинитѣ. Между туй дѣснофланговата му конница още въ началото на сраженіето се устрѣмила прѣзъ Пинаръ срѣщу стоящата противъ нея тессалийска конница отъ Парменіоновото крило. Послѣднята се отклонила отъ удара и отстжпила. Персийската конница я прѣслѣдвала въ голѣма безрѣдица; но внезапно атакувана отъ цѣлата конница на Парменіона, слѣдъ единъ упоритъ, кръвопролитенъ коненъ бой, като видяла поражението на лѣвото крило и срѣдата на собственнитѣ си войски и бѣгството на Дария, избѣгала и тя задъ Пинаръ и по̀ нататъкъ, На всѣкждѣ отблъснати и разбити, прѣслѣдвани и жестоко поражавани отъ Македонската конница, Дариевитѣ войски се пръснали по планинитѣ, като загубили споредъ казванието на грѣцкитѣ историци, до 100 хиляди души убити, въ туй число до 10.000 конница. Цѣлия имъ станъ, съ всички находящи се въ него съкровища, падналъ въ ржцѣтѣ на побѣдителитѣ. Въ числото на взетитѣ въ него плѣнници били майката, жената, сестрата, сина и двѣтѣ дъщери на Дария, съ които Александръ се отнесълъ най великодушно. Загубата на македонската войска не надминувала, споредъ казванието на грѣцкитѣ историци, 4501 убити, въ числото на които се намирали 120 отъ по̀долнитѣ военачалници на фалангата. Самъ Александръ билъ доста тѣжко раненъ.

Разбитата персийска войска избѣгала въ пръснати тълпи отъ Киликия въ Каппадокия и Фригия, гдѣто по̀ голѣмата часть била избита отъ македонскитѣ гарнизони. Останкитѣ отъ грѣцкитѣ наемници (12.000) избѣгали въ Триполъ, въ Сирия, а отъ тамъ по море въ островъ Кипръ, въ Гърция и Египетъ. Самъ Дарий, едва съ 4 000 души войници, избѣгалъ въ Тапсакъ и задъ Ефратъ.

Такава била втората голѣма битка на Александра съ персийцитѣ, въ която прѣвъсходно съобразенитѣ и расчетени негови распорѣждания и отличнитѣ дѣйствия на войскитѣ му били увѣнчани съ пълна, рѣшителна побѣда, която имала още по̀ голѣмо значение и важность, отколкото първата побѣда при Граникъ. Въ нея вече не само една часть, а всичкитѣ въоржжени отъ Дария сили били съвсѣмъ съкрушени. За да се събератъ нови, сжщо толкозъ значителни, трѣбвало много време. Самъ Дарий се спасявалъ съ бѣгство, почти безъ войска, персийцитѣ се намирали въ ужасъ,

подвластнитѣ имъ народи — готови веднага да въстанатъ противъ тѣхъ и заедно съ многобройнитѣ имъ вжтрѣшни врагове да се присъединятъ къмъ щастливия побѣдитель. По такъвъ начинъ пжтя за Срѣдня Азия билъ съвсѣмъ отворенъ за Александра и появяването му въ нея при тѣзи обстоятелства неминуемо би повлѣкло слѣдъ себѣ си вжтрѣшенъ прѣвратъ въ персийското царство и би улеснило, ускорило неговото завоюване. Слѣдователно, какво би можало да бжде на глѣдъ, по̀ естественно отъ незабавното движение на Александра въ Срѣдня Азия, въ срѣдоточието на персийското царство? Какво по̀ близко и по̀ скоро би могло да води къмъ цѣлта на войната? Но вѣренъ на първоначалното, джлбоко — обмисленно, основателно свое прѣдначертание, Александръ не се увлѣкълъ отъ побѣдата, не тръгналъ за Срѣдня Азия, а продължавалъ движението си покрай източнитѣ брѣгове на Срѣдиземно море. Той никакъ не се страхувалъ да остави въ тила си такъвъ противникъ, като Дария, слѣдъ такова поражение, каквото му било нанесено при Иссъ, увѣренъ, че ще успѣе да покори и Сирия, и Финикия, и Палестина, и Египетъ прѣди още Дарий да може да събере нова, достатъчно силна войска. Но да отиде въ Срѣдня Азия, до като финикийскитѣ, палестинскитѣ и египетскитѣ брѣгове и съ тѣхъ флотата и господството на морето се намирали въ властьта на персийцитѣ, до като собственния му тилъ и съобщенията съ Македония и Гърция още не били напълно обезпечени, Александръ считалъ за твърдѣ рисковано, непрѣдпазливо, неблагоразумно. Тъзи прѣдпазливость въ дѣйствията му, тъзи твърдость и постоянство въ испълнението на първоначалното му прѣдначертание за войната, заслужватъ особенно внимание. Нищо не можало да ги поколебае, даже згоднитѣ и привлѣкателни прѣдложения на Дария, който наскоро слѣдъ боя при Иссъ прѣдлагалъ на Александра миръ, съюзъ, Мала Азия до р. Галисъ и да му заплати военнитѣ разноски. Но Александръ отхвърлилъ тѣзи прѣдложения. Въ отговора си до Дария, като доказалъ законностьта на войната, прѣдприета отъ него, като върховенъ прѣдводитель на гърцитѣ въ отмъщение за нашествието на персийцитѣ въ Гърция, а като македонски царь — за тѣхната вражда къмъ баща му, за съдѣйствието, което тѣ давали на враговетѣ му и за подкупването на убийци противъ него, — като обявилъ, че, слѣдъ удържанитѣ отъ него побѣди, Азия принадлѣжи нему, — той искалъ, щото Дарий да се яви при него, като прѣдъ законния й владѣтель, увѣряющъ, че въ такъвъ случай можалъ да очаква отъ великодушието на Александра нѣщо по̀ вече, отколкото се надявалъ; ако ли пъкъ иска да рѣши спора за господството въ Азия съ оржжие, то да не бѣга по̀ вече, защото Александръ навсѣкждѣ ще го настигне.

§ 12.

3-ия походъ въ Сирия и Египетъ (333—332).

Като рѣшилъ да отиде въ Сирия и Египетъ, Александръ испратилъ Парменіона съ една часть войска къмъ Дамаскъ, за да вземе находившитѣ се тамъ съкровища и хазна на Дария, а самъ съ главнитѣ сили тръгналъ отъ Иссъ прѣзъ Сирийскитѣ Врата по край морския брѣгъ на югъ. Парменіонъ испълнилъ възложеното му поржчение съ пъленъ успѣхъ

и безъ най малко съпротивление, а Арадъ (днесъ Тортоза), Сидонъ (днесъ Саидъ) и всички градове въ Сирия до самия Тиръ (днесъ Сиръ) се покорили на Александра доброволно. Жителитѣ на голѣмия, търговски и богатъ гр. Тиръ изявили готовность да пазятъ неутралитетъ и се задължавали да не пущатъ персийцитѣ, но сжщевременно не искали да пуснатъ въ Тиръ нито македонцитѣ, нито гърцитѣ. Разсърденъ отъ това и убѣденъ въ необходимостьта да владѣе Тиръ за да може напълно да покори Финикия, да располага съ морскитѣ й сили и срѣдства, да завоюва островъ Кипръ и Египетъ и да господствува на морето, освѣнъ това, като намиралъ за неблагоразумно, при движението си за Египетъ, да остави Тиръ задъ тила си — Александръ рѣшилъ да обсади този градъ, макаръ обсадата му да прѣдставлявала извънрѣдни затруднения. Тиръ лѣжалъ на единъ островъ на 4 стадий (около 1½ верста) отъ брѣга и билъ доста голѣмъ и силно укрѣпенъ. Обаче между брѣга и Тиръ морето на нѣкои мѣста било доста плитко и Александръ, възползуванъ отъ това, направилъ на туй пространство дървена плотина, за прѣкарване на стѣнобойни орждия. — Тирянитѣ, съ силно дѣйствие отъ мѣтателни орждия и оржжия и съ многото си морски кораби, извънрѣдно затруднявали работитѣ на македонцитѣ, нанисали на послѣднитѣ голѣми загуби и най послѣ, съ помощьта на единъ подпалителенъ корабъ (брандеръ) успѣли да изгорятъ плотината и стѣнобойнитѣ орждия. Тъзи несполука никакъ не поколебала Александра: той заповѣдалъ веднага да се направи нова плотина, по̀ здрава и трайна, и да се направятъ нови стѣнобойни орждия. Слѣдъ неимовѣрни усилия, плотината била най послѣ направена и расположенитѣ на нея орждия открили силно дѣйствие противъ градскитѣ стѣни. Въ сжщото време на Александра пристигнали до 220 морски кораби отъ финикийскитѣ градове, отъ Кипръ, Родосъ и Мала Азия. Тирянитѣ се отбранявали толкова искусно, колкото и мжжественно и упорито, и правяли безплодни всички усилия на Александра да завладѣе Тиръ съ правилна обсада, до като най послѣ били разбити на морето, слѣдъ което Тиръ, послѣ седеммѣсечна обсада и тридневенъ кръвопролитенъ пристжпъ, билъ взетъ (прѣзъ юний 332 г.) и разрушенъ, а отъ жителитѣ му 8.000 души паднали при пристжпа, 2.000 били наказани съ смьрть, 30.000 продадени въ робство, а останалитѣ успѣли да избѣгатъ въ Картагенъ. Споръ̀дъ казването на Арриана, македонцитѣ въ продължение на седеммѣсечната обсада на Тиръ загубили не повече отъ 400 души.

Между това Дарий, който ималъ въ тѣзи 7 мѣсеца доста време да събере нова войска и да освободи Тиръ, вмѣсто да направи това отново прибѣгналъ къмъ прѣговори, отстжпвалъ на Александра Азия вече до Ефратъ и му прѣдлагалъ богатъ откупъ за плѣненото си семейство, ржката на дъщеря си и съюзъ. Но отговора на Александра и сега билъ сжщия, какъвто и по̀ напрѣдъ, и Дарий, като изгубилъ надѣжда за примирение, отново почналъ да събира войска.

Безъ да обрьща на това внимание, Александръ, слѣдъ прѣвземането на Тиръ и покорението на цѣла Финикия, тръгналъ по брѣга на морето по̀ нататъкъ за Палестина. Всичкитѣ градове въ нея, както приморскитѣ, тъй и вжтрѣшнитѣ, въ туй число и Иерусалимъ, се покорили безъ съпротивление, съ исключение на силно-укрѣпенната Газа, която полководеца на Дария Бетисъ рѣшилъ да отбранява съ наемни аравийски вой-

ски. Слѣдъ двумѣсечна, трудна обсада на упоритоотбраняваната Газа, Александръ взелъ този градъ съ приступъ, направилъ отъ него военно стоварно мѣсто и турилъ тамъ гарнизонъ. А отъ жителитѣ му, всичкитѣ мжже загинали при обсадата и при приступа, а женитѣ и дѣцата били продадени въ робство.

Като покорилъ Финикия и Палестина, и като оставилъ и на тѣхъ свободно вжтрѣшното имъ устройство и начина на управлението, Александръ отъ Газа тръгналъ по брѣга на морето за Египетъ, съпроваждань отъ флотата, нѣколко кораба отъ която били испратени напрѣдъ къмъ Пелусий (близо до днешния Тинехъ). Слѣдъ 7 дневенъ походъ и плаване, войскитѣ и флотата пристигнали до Пелусий. Прѣдшествующитѣ успѣхи на Александра, покорението на Сирия, Финикия и Палестина, беззащитното състояние на Египетъ и ненавистьта на жителитѣ му къмъ персийцитѣ, като отворили на Александра свободенъ входъ въ него и въ богатата му столица Мемфисъ (на Нилъ, малко по́ горѣ отъ днешния Каиро) станали причина щото Александръ да покори Египетъ безъ всѣкакъвъ трудъ и съпротивление. Като турилъ въ устието на Нилъ основи на единъ градъ, нарѣченъ на неговото име *Александрия*, и слѣдъ едно пжтешествие въ Ливийскитѣ пустини до храма на Юпитера Аммона, Александръ въстановилъ старитѣ египетски закони, вѣра и обичаи, урѣдилъ работитѣ на Египетъ, назначилъ за номархи или управители на областитѣ природни египтяни, а за началници на войскитѣ, оставени въ Египетъ, и на гарнизонитѣ въ Мемфисъ и Пелусий — видни македонски военачалници, слѣдъ което прѣзъ пролѣтьта въ 331 година се върналъ въ Финикия при Тиръ.

ГЛАВА III.

Походитѣ на Александра Великий

(336—323).

II. Завоюванието вжтрѣшнитѣ области на персийското царство. — § 13. 4-ия походъ въ Мессопотамия, Ассирия, Вавилония, Сузияна и Персия (331). — Сражението при Арбела. — Боя при Персийскитѣ Врата. — III. Завоюванието сѣвероизточнитѣ области на персийското царство. — § 14. 5-ия походъ въ Мидия, Партия, Хиркания, Арияна, Бактрияна и Согдияна (330). — § 15. 6-ия походъ въ Согдияна (329). — § 16. 7-ия и 8-ия походи въ Согдияна и Бактрияна (328—327)

II.

Завоюванието вжтрѣшнитѣ области на персийското царство.

§ 13.

4-ия походъ въ Мессопотамия, Ассирия, Вавилония, Сузияна и Персия (331). — Сражението при Арбела. — Боя при Персийскитѣ Врата

Година и 3 мѣсеца (отъ боя при Иссъ прѣзъ ноември 333 година до възвръщанието въ Финикия прѣзъ пролѣтьта 331 година), употрѣбени за покорението на Сирия, Финикия, Палестина, Египетъ и прѣимущественно на Тиръ и Газа, Александръ оставилъ Дария съвсѣмъ безъ внимание. Но когато покорението на източнитѣ брѣгове на Срѣдиземно море било напълно довършено и обезпечено и вече настанало време да се пристжпи къмъ завоюванието вжтрѣшнитѣ области на персийското Царство, тогава Александръ, колкото и малко да уважавалъ Дария и персийцитѣ, показалъ обаче забѣлѣжителна прѣдпазливость. Шесть мѣсеца стоялъ той слѣдъ възвръщанието си отъ Египетъ, въ Финикия и това време употрѣбилъ за окончателното урѣждание на работитѣ и пълното си утвърдяване въ покоренитѣ области, за по̀ здраво да обезпечи тила и съобщенията си, да усили войската си съ подкрѣплепия отъ Македония и Гърция, и да вземе всички необходими за успѣха на прѣдстоящето прѣдприятие мѣрки. Така щото, той намиралъ за по̀ добрѣ да стои малко по̀ дълго време въ Финикия и послѣ съ единъ бързъ рѣшителенъ ударъ, въ нѣколко дневни или недѣлни дѣйствия да възнагради многото мѣсеци

на военното бездѣйствие, отколкото да дѣйствува на щастие и съ бързината си въ най рѣшителния моментъ на войната да прѣдостави всичко на случая. Този именно родъ съчетание, въ неговитѣ дѣйствия, на дѣятелность и бавность, рѣшителность и прѣдпазливость, всѣкога съобразено съ обстоятелствата, и съставлява едно отъ главнитѣ достойнства въ искуството на водението отъ него войната.

Най послѣ, въ края на августъ или въ началото на септемврий 331 година, той тръгналъ отъ Тиръ за Тапсакъ на Ефратъ (днесъ Елъ-Дере, на ис. отъ Керкисия, въ Алъ-Джезире — Азиятска-Турция), съ войската си, на брой пóвече отъ 40.000 души пѣхота и 7.000 души конница.

Между туй Дарий, който още разполагалъ съ значителна часть отъ царството си, въ която се намирали голѣми военни сили и срѣдства, успѣлъ да събере при Вавилонъ нови, многобройни пълчища. Силата имъ е показана у гръцкитѣ лѣтописци твърдѣ различно. Спорѣдъ едни тя възлизала до 400.000 души пѣхота и 40.000 души конница, спорѣдъ други до 600.000 души пѣхота и 145.000 души конница, спорѣдъ трети до 800.000 души пѣхота и 200.000 души конница, а спорѣдъ Арриана даже до единъ милионъ пѣхота съ 40.000 души конница. Всички тѣзи исчисления не заслужватъ вѣра; въ всѣки случай истината е тъзи, че войскитѣ, събрани отъ Дария слѣдъ боя при Иссъ, значително надминували на брой тѣзи — събрани прѣди него и били съставени отъ народи и племена, пó войнствени и храбри. При войскитѣ имало 200 военни колесници и 15 слона. Що се касае до употрѣблението на тѣзи войски, то едни отъ Дариевитѣ съвѣтници му прѣдлагали да испразни и разори всичкитѣ страни до Ефратъ и Тигръ, други — да не се осмѣлява да влиза въ рѣшителенъ бой, а да противудѣйствува съ умѣрена бавность и очаквание. Но Дарий не приелъ нито единия нито другия способъ за отбрана, а рѣшилъ съ часть отъ силитѣ си да защищава прѣминуването прѣзъ Ефратъ при Тапсакъ, а съ главнитѣ сили — трудното, по негово мнѣние, прѣминуване прѣзъ срѣдний Тигръ. Вслѣдствие на това, въ туй време, когато Александръ отивалъ отъ Тиръ за Тапсакъ, къмъ послѣдния градъ билъ испратенъ персийския полководецъ Мазей съ 3.000 души конница и 2.000 души гръцка наемна пѣхота, а самъ Дарий съ главнитѣ сили се расположилъ на лѣвата страна на срѣдний Тигръ, близо до паланката Гавгамела, лѣжаща на зап. отъ ассирийския градъ Арбела (днесъ Ербилъ, а Гавгамела между Ербилъ и Моссулъ, въ Кюрдистанъ — Азиятска Турция).

Но при приближението на Александра до Тапсакъ, Мазей и войската му безъ бой избѣгали къмъ Тигръ. Като прѣминалъ при Тапсакъ по двата, направени отъ македонскитѣ войски, моста на Ефратъ, и прѣдполагайки още, че Дарий и войскитѣ му се намиратъ при Вавилонъ, Александръ тръгналъ къмъ този градъ, но не по права и най къса посока отъ Тапсакъ, а на с.-ис. къмъ Тигръ, пжть, макаръ и пò дълъгъ, но несравненно пó удобенъ за движение на войски, изобиленъ съ храни за хората и конетѣ и при това минавалъ прѣзъ страна, въ която горѣщинитѣ били пó сносни. Това обстоятелство свидѣтелствува, както за грижата и попечението на Александра за войскитѣ си, тъй и за твърдата му увѣренность въ себѣ си, въ щастието си и въ успѣха. Като се научилъ въ време на похода отъ заловенитѣ плѣнници, че Дарий съ многобройна войска се намиралъ на лѣвата страна

на Тигръ, той ускорилъ движението си къмъ тъзи рѣка въ взетата вече посока. Щомъ дошълъ на дѣсния ѝ брѣгъ, срѣщу кардухийскитѣ планини (по̀ горѣ отъ Моссулъ), и не виждайки на другия брѣгъ персийскитѣ войски, той безпрѣпятственно и безъ голѣмъ трудъ прѣминалъ прѣзъ Тигръ и тръгналъ на долу по лѣвия му брѣгъ. На четвъртия день били срѣщнати малки персийски отряди, които веднага избѣгали. Отъ заловенитѣ отъ тѣхъ плѣнници Александръ разбралъ най послѣ, че Дарий билъ расположенъ при Гавгамела, на разстояние не по̀ голѣмо отъ единъ прѣходъ отъ македонската войска. Александръ продължавалъ да върви по̀ нататъкъ: но твърдото му рѣшение да влѣзе съ Дария въ бой, който трѣбвало окончателно да рѣши, кой отъ двамата да владѣе Азия, било съединено съ извънрѣдна прѣдпазливость. Прѣди всичко, като доближилъ до Гавгамела, той се спрѣлъ, разположилъ войската си въ укрѣпенъ станъ, далъ ѝ четиридневна почивка и съблюдавалъ всевъзможнитѣ военни охранителни мѣрки. Слѣдъ туй на петий день (1 октомврий 331 година), рано сутриньта, като оставилъ въ стана всичкитѣ обози и тяжести и всичкитѣ несражающи се или нестроеви хора, той тръгналъ напрѣдъ безъ товари и въ боенъ рѣдъ. И най послѣ, като се приближилъ до персийцитѣ, които тъй сжщо се построили въ боенъ рѣдъ, той послушалъ съвѣта на Пармениона и отложилъ нападението за слѣдующия день, а прѣзъ този день се ограничилъ съ внимателно разглѣждание мѣстността и расположението на персийцитѣ.

Персийската войска, която прѣзъ този и прѣдсшествующитѣ дни стояла въ бездѣйствие, била расположена на една широка и открита равнина, на сѣверъ отъ Гавгамела и била ограничена отъ западъ съ рѣдъ малки височини. На *лѣвото ѝ крило*, отъ фланга къмъ центра, били расположени бактриянитѣ, дагитѣ, арахотитѣ, персийцитѣ, сузиянитѣ и кадузиянитѣ, пѣши и конни, имайки отпрѣдъ си бактрийската и скитската конница, прикрита съ 100 военни колесници. *Въ срѣдата* на войската се намиралъ Дарий, заобиколенъ съ двора си, а прѣдъ него стояли 50 военни колесници и 15 слона, задъ които били расположени мардскитѣ стрѣлци. По двѣтѣ страни на Дария и на двора му, *въ линията* на бойния рѣдъ, стояли индийцитѣ, карийцитѣ, 15,000 *бѣзсмъртни* и 20,000 души грѣцка наемна пѣхота. На *дѣсното крило*, отъ центра къмъ фланга, стояли: сакесиянитѣ, албанцитѣ, хирканцитѣ, топириянитѣ, сакитѣ, партянитѣ, мидянитѣ, мессопотамцитѣ и келесириянитѣ. Прѣдъ дѣсното крило била расположена арменската и каппадокийската конница, прикрита съ 50 военни колесници. Най послѣ отзадъ, въ втора линия, се намирали уксиянскитѣ, вавилонскитѣ, аравийскитѣ и много други опълчения. Както пѣхотата, тъй и конницата, били построени въ голѣми, гжсти и дълбоки масси. Въ такова расположение персийцитѣ, очаквайки нападение прѣзъ деня, а послѣ прѣзъ нощьта, прѣкарали цѣлия день на 1-ий и цѣлата нощъ срѣщу 2-ий октомврий подъ оржжие, което извънрѣдно уморило и хората и конетѣ.

Слѣдъ като разглѣдалъ мѣстността и расположението на персийцитѣ, Александръ съ една кратка, но силна рѣчь въодушевилъ военачалницитѣ си, и увѣренъ въ тѣхното мжжество и храбрость, заповѣдалъ на войската да подкрѣпи силитѣ си съ храна, и слѣдъ туй да почива въ сжщия рѣдъ, въ какъвто прѣди това вървяла. Парменионъ прѣдложилъ да се извърши едно внезапно нощно

нападение на персийцитѣ, но Александръ не се съгласилъ на това, както защото считалъ такъвъ родъ нападение недостойно за себѣ и войската си, тъй и защото персийцитѣ опасавайки се отъ нощно нападение, взели противъ него мѣрки. Прѣзъ нощьта Александръ заспалъ тъй дълбоко, че на разсъмване едва можалъ да го събуди Парменионъ — обстоятелство, което доказва пълното спокойствие на духа му и неговата рѣшителность и увѣренность въ побѣдата. Още на прѣдвечерието, слѣдъ като разглѣдалъ мѣстностьта и расположението на персийската войска, той рѣшилъ да нападне лѣвото крило на персийцитѣ съ дѣсното свое крило, усилено съ най отборнитѣ войски, въ косъ боенъ рѣдъ, като задьржа лѣвото си крило, най много изложено на обходъ, на едно мѣсто. Този планъ за атака, безъ съмнѣние, билъ основанъ на това, че къмъ западъ или влѣво отъ персийскитѣ войски лѣжали упомѣнатитѣ по̀ горѣ малки височини и слѣдователно обезпечвали дѣсното македонско крило отъ обходъ и нападение въ флангъ и тилъ. А лѣвото македонско крило съ нищо не било обезпечено отъ обхода, понеже се намирало всрѣдъ съвсѣмъ открита равнина. Вслѣдствие на това, на 2-ий октомврий зарань̀та Александръ построилъ армията си по слѣдующия начинъ:

На *дѣсното крило*, подъ главното началство на Филота, расположилъ 8 ила етери, отъ които пьрвия или царския се намиралъ прѣдъ другитѣ; на дѣсния флангъ на етеритѣ — македонскитѣ стрѣлци и половината отъ агриянитѣ, поддьржани отъ грьцкитѣ наемни дружини; прѣдъ агриянитѣ и македонскитѣ стрѣлци — легката конница и пеонянитѣ, а още по̀ напрѣдъ — иностранната конница, на която заповѣдалъ да вземе персийцитѣ въ флангъ въ случай, че тѣ поискатъ да я заловятъ. Отъ фронта прикрилъ дѣсното крило съ останалитѣ агрияни, стрѣлци и пращици. Началството надъ цѣлото дѣсно крило взелъ лично той.

Въ *срѣдата* расположилъ македонската фаланга, състояща отъ 16.400 оплити и раздѣлена на 8 мелархии. На дѣсния ѝ флангъ се намирала пѣшата агема и ипаспиститѣ.

На *лѣвото крило*, свито малко назадъ, турилъ спомагателната съюзна пѣхота подъ началството на Кратера, а на фланга — съюзната грьцка и тессалийска конница подъ началството на Пармениона. Отъ фронта и фланга прикрилъ това крило съ грьцката наемна, тракийската, спомагателната и одризската конница. Главното началство надъ лѣвото крило възложилъ на Пармениона.

Такава била пьрвата бойна линия на Александровитѣ войски. Въ втората, на извѣстно растояние отъ пьрвата, Александръ расположилъ 8.200 пелтасти, раздѣлени на 8 систреми, като заповѣдалъ на началницитѣ имъ да се обьрнатъ съ фронта назадъ въ случай, че персийцитѣ заобиколятъ войската и я нападнатъ отъ тила, а тъй сжщо, въ случай на нужда — да разрѣдятъ или сгжстятъ строя си. Тракийската пѣхота била оставена да пази стана.

Александровата войска брояла всичко 40.000 души пѣхота и 7.000 души конница, отъ които: 16.400 оплити, 8.200 пелтасти и 4.100 души тѣжка конница, а останалитѣ 18.300 души състояли часть отъ тѣжка пѣхота, а по̀ голѣмата часть отъ легка пѣхота и конница.

Като построилъ войската си, Александръ тръгналъ напрѣдъ и, като доближилъ до непріятеля, заповѣдалъ и на двѣтѣ си линии да отидатъ вдѣсно, за да може македонското дѣсно крило да се подравни

съ лѣвото крило на неприятеля, понеже до това време етеритѣ, които той лично водилъ, се намирали срѣщу Дария и срѣдата на войскитѣ му.

Като видялъ движението на македонската войска вдѣсно и опасающъ се, че македонцитѣ може да заематъ височинитѣ, Дарий най напрѣдъ продължилъ лѣвото си крило въ лѣво, а послѣ заповѣдалъ на бактрийската и скитската конница да нападне дѣсния флангъ на македонцитѣ за да задържи по̀ нататашното имъ движение въ дѣсно. Но Александръ испратилъ противъ нея отъ фронта и въ флагъ иностранната конница отъ дѣсното си крило поддържана съ стрѣлци. Слѣдъ единъ упоритъ и кръвопролитенъ бой, бактрийската и скитската конница била доведена въ безрѣдица и персийцитѣ устрѣмили противъ Александра военнитѣ си колесници, въоржжени съ коси. Но отъ силната стрѣлба на македонскитѣ стрѣлци, като загубили много колесничари и коне убити и ранени, колесницитѣ не причинили почти никаква врѣда на македонцитѣ, които заловили по̀вечето отъ тѣхъ. Тогава Дарий повелъ цѣлата си войска. Александръ заповѣдалъ на легката конница отъ дѣсното крило да удари върху Дариевата лѣвофлангова конница, която застрашавала да заобиколи това крило, построилъ етеритѣ и македонската фаланга (спорѣдъ Арриана) *въ клинъ* и лично извършилъ съ тѣхъ стрѣмително нападение на срѣдата на Дариевитѣ войски. Боя не траялъ дълго: притискани отъ всѣкждѣ, раскъсани отъ македонската фаланга, войскитѣ отъ персийския центръ скоро били съвсѣмъ отблъснати. Дарий прьвъ побѣгналъ, а слѣдъ него послѣдвала и всичката срѣда отъ войскитѣ му, съ исключение на грьцката наемна пѣхота, която упорито се защищавала и почти цѣла паднала на мѣстото си. По сжщия начинъ и лѣвофланговата конница на Дария била съ голѣма загуба отблъсната и пръсната отъ легката конница на дѣсното Александрово крило.

Между туй една часть отъ индийската и персийската конница се възползувала отъ междината, образувана, при нападението отъ Александра центра на персийцитѣ, между срѣдата и лѣвото крило на македонската войска, — хвърлила се въ тъзи междина, дошла до македонския станъ, нападнала безоржжната тракийска пѣхота съвсѣмъ неочаквано и заедно съ находившитѣ се въ стана персийски плѣнници, които се присъединили къмъ нея, избила голѣмо число отъ тъзи пѣхота и почнала да граби стана Но втората линия отъ македонската войска (пелтаститѣ) се обьрнала съ фронта назадъ, нападнала неприятелската конница въ тилъ и часть отъ нея избила, а останалата пропъдила.

Въ сжщото време дѣсното крило на Дария заобиколило лѣвото крило на Александра и нападнало Парменона въ флангъ. Парменионъ, като извѣстилъ Александра за опасността, въ която се намиралъ, искалъ отъ него помощь. Александръ, който прѣслѣдвалъ разбитото лѣво крило и центра на персийцитѣ, веднага и бързо се обьрналъ съ етеритѣ противъ дѣсното неприятелско крило, но врѣдъ пжтя срѣщналъ пропъдената отъ македонския станъ индийска и персийска конница. За да си пробий пжть, послѣднята го нападнала въ една, плътносгжстена масса и се сражавала съ отчаяна храбрость. Вслѣдствие на това удара и боя били жестоки: 60 етери паднали убити, много ранени, но Александръ надвилъ най послѣ неприятелската конница и почти всичката я повалилъ на мѣстото; спасили се само малцина, които успѣли да си пробиятъ пжть. Слѣдъ туй, като дошълъ при лѣвото

си крило, Александръ намѣрилъ, че персийцитѣ, благодарение на храбростьта на тессалийската конница, били вече отблъснати. Тъзи конница, съ съдѣйствието на стрѣлцитѣ, нападнала отъ фронта и фланга дѣсното крило на персийцитѣ и съ това го задържала, а наскоро, като се научило за поражението и избѣгването на Дария, то тоже избѣгало.

И тъй персийцитѣ, имайки на своя страна прѣвъсходството въ силитѣ, почти заловили македонската войска и отъ двата фланга. Но македонцитѣ не само, че отблъснали фланговитѣ имъ нападения, но и сами разбили центра и двѣтѣ имъ крила.

Разбитата персийска войска избѣгала задъ находившата се въ тила ѝ рѣкичка Ликъ (днесъ Зарбъ) и прѣзъ Арбела. Александръ и Парменионъ, всѣки съ своето крило, прѣслѣдвали персийцитѣ до Ликъ. При това Парменионъ прѣвзелъ стана, всичкитѣ тяжести, слонове и камили на персийцитѣ. Като прѣминалъ прѣзъ Ликъ, Александръ привечерь расположилъ войската си на другия брѣгъ въ станъ, на почивка, а въ полунощь продължилъ прѣслѣдването и на другия день прѣвзелъ Арбела и въ нея съкровищата и оржжието на Дария.

Спорѣдъ казването на грѣцкитѣ историци, загубата на персийцитѣ въ Гавгамелския бой (извѣстенъ по̀ вече подъ название Арбелский) възлизала, спорѣдъ едни до 40.000, а спорѣдъ други до 100.000 и даже до 300.000 души, а загубата на македонцитѣ — спорѣдъ едни до 500, а спорѣдъ други само до 100 души и около 1000 коня. Тѣзи показания сж твърдѣ съмнителни; истината обаче е тъзи, че въобще загубитѣ на персийцитѣ били твърдѣ значителни, а тѣзи на македонцитѣ — маловажни.

Такава била третята голѣма битка на Александра съ персийцитѣ, която по искуството на неговитѣ расporѣждания, по отличното дѣйствие на войскитѣ му, по рѣшителностьта и важностьта на издържаната въ нея побѣда и послѣдствията ѝ, стои още по̀ горѣ отъ двѣтѣ прѣдшествующи битки при Граникъ иИссъ. Като се разглѣдатъ всичкитѣ съвокупно, може да се каже, че тѣ съставляватъ, като че ли три отдѣлни, но тѣсно свързани помежду си части на едно стройно цѣло, три послѣдователни, въ борбата на Азия съ Европа, развязки, важностьта и значението на които растяли постепенно все по̀ вече и по̀ вече.

Прѣдполагайки, че Александръ, като издържалъ побѣда, ще отиде къмъ Вавилонъ и Суза (въ околноститѣ на днешния Шушдéръ или Шустéръ, въ персийския Хузистанъ), пжтя къмъ който прѣдставлявалъ по̀ голѣми удобства за движението и храненето на македонскитѣ войски, отколкото пжтя къмъ Мидия, Дарий избѣгалъ въ Екбатана (въ околноститѣ на днешния Хамаданъ, въ персийската область Иракъ-Аджами), придруженъ отъ малобройна войска, останалата часть отъ която се пръснала по разни посоки. Александръ наистина не го прѣслѣдвалъ по̀ нататъкъ отъ Арбела, и тръгналъ право за Вавилонъ, и отъ тамъ за Суза. И двата тѣзи града му се покорили доброволно. Като далъ на войскитѣ си и въ двата кратковременна почивка, като урѣдилъ управлението на Армения, Месопотамия, Ассирия, Вавилония и Сузияна (днешнитѣ турски: Армения, Кюрдистанъ, Алъ-Джезире и Иракъ-Араби и персийския Хузистанъ) и като се усилилъ съ подкрѣпленията дошли отъ Македония и Гърция на брой около 10.000 души и съ спомагателнитѣ войски на много, доброволно покорившисе нему персийски владѣтели и велможи, и други подвластни на персийцитѣ племена, — Александръ тръгналъ

прѣзъ земитѣ на уксиянитѣ за собственна Персия къмъ Персеполъ (въ околноститѣ и на с. ис. отъ днешния Ширазъ, въ персийската область Фарсистанъ). Тѣзи отъ уксиянитѣ, които обитавали на равнинитѣ, покорили му се доброволно, а живущитѣ въ планинитѣ искали да му прѣградятъ пжтя въ тѣснинитѣ си. Но Александръ въ едно бързо нощно движение съ отборни войски, по едва проходимитѣ планински пжтища, надприварилъ, заобиколилъ и разбилъ уксиянитѣ въ тѣснинитѣ имъ, нанесълъ имъ голѣми загуби, взелъ значителна плячка и ги принудилъ да се покорятъ. Слѣдъ това испратилъ Пармениона съ обозитѣ, тесалийската, съюзната и иностранната конница и съ тѣжко-въоржженитѣ войски въ Персия по равнинитѣ между планинитѣ и морето; а самъ съ македонската пѣхота, етеритѣ, легката конница, агриянитѣ и стрѣлцитѣ, бързо тръгналъ прѣзъ планинитѣ къмъ *Персийскитѣ Врата* — планинския проходъ отъ Сузияна за Персия (въ Бахтиярския планински хребетъ, между днешнитѣ Шущеръ и Ширазъ). Тукъ го чакалъ персийския сатрапъ Ариобарзанъ съ 40.000 души пѣхота и 700 души конница, като заградилъ входа въ тѣснината съ каменъ валъ.

При всичко, че Арианъ не обяснява причинитѣ, по които Александръ раздѣлилъ войскитѣ си и лично отишелъ къмъ заетия отъ персийцитѣ проходъ, тогазъ когато можалъ да го избѣгне по голѣмия пжтъ, но нѣма, мислимъ, никакво съмнѣние, че той направллъ това първо, за да не остави персийцитѣ задъ тила си, второ за туй, щото съ едно рѣшително поражение на Ариобарзана на такава мѣстность, гдѣто той се считалъ за непобѣдимъ, да произвѣде още по̀ силно нравственно впечатление на персийцитѣ и да улесни, да ускори покорението на родната имъ страна, Персия, и свещеннитѣ за тѣхъ мѣста, Персеполъ и Пасаргада, — и най послѣ трето, по причина на страстьта си да прѣодолява прѣпятствията, затрудненията и опасноститѣ.

Като стигналъ до Персийскитѣ Врата, той се расположилъ на станъ въ политѣ на планинитѣ и на слѣдующата зарань нападналъ укрѣпената тѣснина. Подстжпитѣ къмъ нея били толкова трудни и персийцитѣ стрѣляли изъ нея съ лжкове и мѣтателни орждия тъй силно, щото Александръ билъ принуденъ да спрѣ нападението си. Като се научилъ отъ плѣнницитѣ, че тъзи тѣснина можала да бжде заобиколена, макаръ и по доста труденъ пжть, отъ лѣвата страна прѣзъ планината, той оставилъ Кратера съ началствуванитѣ отъ него и Мелеагра войски, съ нѣколко стрѣлци и 500 души конница, срѣщу тѣснината, съ заповѣдь да я нападне, щомъ чуе условния знакъ, подаденъ отъ Александра съ тржби, отъ другата страна на тѣснината. А самъ Александръ съ ипаспиститѣ, войскитѣ на Пердикка, най добритѣ стрѣлци, първия (царския) плъ на етеритѣ и часть отъ конницата, тръгналъ прѣзъ нощьта въ обходъ прѣзъ планинитѣ. Аминтъ, Филотъ и Кенъ повели останалата часть отъ войската прѣзъ равнинитѣ и получили заповѣдь да направятъ мостъ на рѣката, която прѣграждала входа въ Персия. Като изминалъ около 100 стадий (17 ½ версти), въпрѣки много трудната мѣстность, съ извънрѣдна бързина, повечето време бѣгомъ, Александръ, прѣди още да съмне срѣщналъ и избилъ най напрѣдъ едната, а послѣ другата прѣдня, охранителна стража на персийцитѣ; — третята, по приближението му, избѣгала не къмъ своитѣ войски, а на планинскитѣ върхове. По такъвъ

начинъ Александръ на разсъмване съвсѣмъ неочаквано се явилъ въ тилъ на Ариобарзана, испратилъ Птоломея съ 3.000 души пѣхота да прѣземе стана на персийцитѣ, който се намиралъ въ лѣво отъ него близо до тѣснината, а самъ, като построилъ войската въ боенъ рѣдъ и като подалъ условния знакъ съ тржбитѣ, стрѣмително нападналъ дѣсното крило на излѣзлия на срѣща му Ариобарзанъ и го взелъ въ флангъ. Въ сжщото време Кратеръ заелъ тѣснината отъ противуположната страна съ пристжпъ и нападналъ лѣвото крило на Ариоборзана отъ тила въ флангъ, а Птоломей прѣвзелъ стана на персийцитѣ. Атакувани отъ фронта и тила, заловени отъ двата фланга и отрѣзани отъ стана си персийцитѣ били отблъснати, разбити и пó голѣмата часть избити, или пъкъ като търсили спасение въ бѣгството загинали изъ пропаститѣ. Самъ Ариобарзанъ побѣгналъ въ планината.

Като издържалъ по този начинъ, чрѣзъ прѣвъсходнитѣ си распорѣждания, рѣшителенъ и бляскавъ успѣхъ, Александръ отново се съединилъ съ главнитѣ сили на войскитѣ си, прѣминалъ по направения вече отъ тѣхъ мостъ прѣзъ рѣката и тръгналъ за Персеполъ съ усилени прѣходи, за да прѣдвари разграбването на царскитѣ съкровища. На 11-ия день отъ излизанието си изъ Вавилонъ (въ послѣднитѣ дни на октомврий или първитѣ на ноемврий 333 година), той тържествено влѣзълъ въ Персеполъ, който побързалъ да му се покори, завладялъ въ него всичкитѣ царски съкровища, урѣдилъ управлението на Персия и, въ отмьщение за разрушението на Атина, изгарянието на храмоветѣ и разорението на Гърция отъ персийцитѣ при Дария и Ксеркса, изгорилъ въ Персеполъ царскитѣ дворци — постжпъкъ невеликодушенъ, неблагоразуменъ и недостоенъ за Александра.

И тъй, слѣдъ 6 мѣсечно стоение въ Финикия и мждро, прѣдпазливо бавение, Александръ съ послѣдующата бързина и искуство въ дѣйствията си, и съ рѣшителния ударъ, нанесенъ на Дария при Арбела, въ продължение на не пó вече отъ два мѣсеца време, покорилъ вжтрѣшнитѣ области и тритѣ столици или самото срѣдоточие на персийското царство, като успѣлъ въ сжщото време да покори още уксиянскитѣ планинци и да разбий Ариобарзана.

III.

Завоюванието сѣвероисточнитѣ области на персийското царство.

§ 14.

5-ия походъ въ Мидия, Партия, Хиркания, Ариана, Бактриана и Согдиана (330 г.).

Съ влизанието на Александра въ Персеполъ, цѣлта на войната съ персийцитѣ била вече на половина достигната. Пó голѣмата часть отъ персийското царство се намирала подъ негова власть и само източнитѣ области оставали непокорени. Но голѣмитѣ завоювания, извьршени отъ Александра, необходимо изисквали твьрдо обезпечение, а войскитѣ, посрѣдствомъ които тѣ били извьршени, искали почивка, попълване, у-

силване и урѣдба послѣ 4 годишната трудна война, и надлѣжаще приготовление за по́нататъшното ѝ продължение. Дарий, жалкий бѣглецъ, безъ власть и по́чти безъ войска и привърженици, персийски царь само по име, не възбуждалъ ни най малъкъ страхъ, но похода въ сѣвероисточнитѣ, извънрѣдно планински области на персийското царство, въ зимно време, билъ труденъ и опасенъ. За това именно Александръ и прѣкаралъ въ Персеполъ 4 мѣсеца (ноември и декември 331, януарий и февруарий 330 година), които употрѣбилъ за урѣждането вжтрѣшнитѣ работи и управлението на завоюванитѣ области, за покорението въ тѣхъ на нѣкои още не покорени племена и за усилването и устройството на войската си. А на пролѣть (въ мартъ) 330 година, като оставилъ въ Персеполъ тяжеститѣ и обозитѣ, той тръгналъ за Мидия (днешната персийска область Иракъ-Аджами) противъ Дария, не вече съ цѣль да го разбій въ нова битка, но да го удови въ плѣнъ, да го свали отъ прѣстола, да провъзгласи себѣ си за негов приемникъ и заедно съ това да покори Мидия, Партия и Хиркания. Той вървялъ съ такава бързина, щото на 15-ия день дошълъ вече въ Екбатана, която се намирала на 4.000 стадий (700 версти) отъ Персеполъ, като прѣминувалъ, по този начинъ, срѣдне по́ вече отъ 46 версти въ денонощие и още успѣлъ да покори по пѫтя паретакенското племе. Но Дарий не билъ вече въ Екбатана. Като прѣкаралъ тукъ всичкото време отъ боя при Арбела, съ единъ малъкъ брой събрана около него войска (до 6.000 души пѣхота и 3.000 души конница), той рѣшилъ да чака въ Мидия нѣкой благоприятенъ за него прѣвратъ на обстоятелствата, въ случай, че Александръ остане въ Вавилонъ или Суза; — а въ случай, че Александръ го прѣслѣдва — да продължава бѣгството си по́ нататъкъ на сѣвероистокъ прѣзъ Партия и Арияна за Бактрияна (прѣзъ днешния персийски Хорасанъ въ сѣверний Кабулъ и южний Туркестанъ), като по пѫтя опустоши страната. Съ тъзи цѣль той заблаговременно испратилъ къмъ *Каспийскитѣ Врата* (прохода въ планинитѣ между Мидия и Партия, днесъ Хаварската тѣснина, малко на ис. отъ Техеранъ) всичкитѣ си обози и скѫпоцѣнни нѣща; — а при извѣстието за движението на Александра къмъ Екбатана, и той съ войската си избѣгалъ къмъ Каспийскитѣ Врата и по́ нататъкъ въ Партия и Арияна. Александръ се спрѣлъ въ Екбатана най непродължително време, необходимо само за нѣкои граждански и военни распорѣждания. Именно той заповѣдалъ на Пармениона да събере въ Екбатанската крѣпость хазната и всичкитѣ съкровища на персийското царство, и слѣдъ туй съ грьцкитѣ войски, тракийцитѣ и по́голѣмата часть отъ конницата (съ исключение на етеритѣ) да замине прѣзъ земитѣ на кадузиянитѣ за Хиркания (днешния персийски Мазандеранъ). За пазенето на хазната и съкровищата той оставилъ въ Екбатанската крѣпость 6.000 души македонска пѣхота и малко конница, подъ началството на Харпала. Тессалийската и съюзната конница испратилъ въ малоазиятскитѣ приморски области, като я наградилъ съ увеличение на заплатата и като задьржалъ конетѣ ѝ и онѣзи отъ конницитѣ, които сами пожелали да останатъ и броя на които билъ доста значителенъ. Най послѣ той заповѣдалъ на Клита да дойде отъ Суза въ Екбтана и отъ тамъ съ отряда на Харпала да замине за Партия за да се съедини съ него А самъ той съ етеритѣ, легкитѣ войски, иностранната наемна конница,

македонската фаланга, стрѣлцитѣ и агриянитѣ бързо тръгналъ къмъ Рага (малко на с.-зап. отъ Техеранъ). Около 350 версти до този градъ той изминалъ въ 11 дни, като оставилъ много болни и загубилъ много коне по пжтя. Въ Рага стоялъ 5 дни, както за да даде необходимата почивка на войскитѣ, тъй и защото изгубилъ надѣжда да стигне Дария, който вече се намиралъ отвъдъ Каспийскитѣ Врата. На 6-ия день, той миналъ прѣзъ Каспийскитѣ Врата и влѣзълъ въ Партия (персийския Хорасанъ), но като доближилъ до града Екатонпилонъ (*стовратенъ*, по̀ послѣ Савла, въ околноститѣ на днешнитѣ Семнанъ и Дамганъ) научилъ се, че Бессъ, сатрапа на Бактрияна, Бразъ, арахотски и дрангски сатрапъ и Набарзанъ, който придружавалъ Дария съ 1000 души конница, уловили този послѣдния и го държали въ плѣнъ. Това извѣстие накарало Александра отново и съ удвоена бързина да тръгне напрѣдъ, но този пжть вече за да спаси живота на нещасния си съперникъ. Като взелъ съ себѣ си етеритѣ, легката конница и най отборнитѣ войници отъ фалангата и като имъ заповѣдалъ да вематъ съ себѣ си само оржжието си и храна за два дни, а на Кратера съ останалата войска да върви слѣдъ него въ малки прѣходи, Александръ пжтувалъ цѣла нощь и се спрѣлъ на почивка едвамъ на другия день около пладнѣ. Вечерьта той продължилъ движението си, пакъ вървялъ цѣла нощь и на зарань̀та пристигналъ на това мѣсто, гдѣто прѣди малко билъ расположенъ стана на Бесса и на другаритѣ му, но тѣ не били вече тамъ и той се научилъ, че завлѣкли съ себѣ си Дария въ окови и, че Бессъ възнамѣрявалъ да се провъзгласи за царь на сѣвероизточнитѣ области на персийското царство. Това извѣстие възбудило у Александра още по̀ силно желание да настигне Бесса и да спаси Дария. При всичко, че войскитѣ, които се намирали съ него, били до крайность изморени отъ усиленото и бързо движение и, че броя имъ постепенно намалявалъ съ увеличението броя на болнитѣ, слабитѣ и изостаналитѣ, Александръ пакъ тръгналъ бързо напрѣдъ, вървялъ цѣла нощь и на другия день по пладнѣ пристигналъ на това мѣсто, гдѣто похитителитѣ на Дария въ прѣдидущата нощь били расположени на станъ. Тукъ Александръ се научилъ, че тѣ щѣли да продължаватъ бѣгството си прѣзъ нощьта, и рѣшилъ да имъ прѣсѣче пжтя, като ги надпрѣвари по най късия, макаръ и безводенъ пжть. За да върви по̀ бърже и за да не го задържа пѣхотата, той снѣлъ отъ конетѣ 500 конници, качилъ на тѣхнитѣ коне толкова отборни оплити и на мръквание тръгналъ съ тѣхъ и етеритѣ по означения по̀ горѣ пжть. Иппаспиститѣ, агриянитѣ и часть отъ легката пѣхота и конница тръгнали по този пжть, по който бѣгалъ непріятеля, а останалата пѣхота вървяла слѣдъ тѣхъ построена въ пустъ четверожгълникъ. Цѣла нощь, на растояние 400 стадии (70 версти) припускалъ Александръ съ конния си отрядъ и на зарань̀та, имайки при себѣ си, споредъ казването на Плутарха, не по̀ вече отъ 60 *конници*, настигналъ най послѣ непріятелитѣ, които бѣгали въ пълна безрѣдица. Малцината отъ тѣхъ, които се осмѣлили да се съпротивятъ, той отблъсналъ и избилъ; — другитѣ, въ туй число Бессъ и другаритѣ му, успѣли да избѣгатъ. Но почти настигнати вече отъ Александра, тѣ нанесли на Дария смъртоносни рани и, като го хвърлили умирающъ на пжтя, сами съ 600 конници продължавали да бѣгатъ по̀ нататъкъ. Скоро слѣдъ това пристигналъ Алексан-

дръ и, като намѣрилъ Дария вече мъртавъ, пролялъ искренни сълзи надъ тѣлото на нещастния царь, което той искалъ да спаси.

Изложенитѣ тукъ дѣйствия на Александра, които обематъ отъ излизанието му отъ Персеполъ до настигванието на Дария, вече мъртавъ — около 4—5 седмици, наистина заслужватъ удивление.*) Таково извънмѣрно напряжение на силитѣ, такава бързина въ движенията могли бихж даже да се покажатъ невѣроятни, ако да не бѣхж потвърдени отъ едногласното свидѣтелствувание на всички гръцки историци, особенно на добросъвѣстния и справедливия жизнеописатель на Александра, Арианъ. Това напрягание на силитѣ и бързина въ движенията доказватъ безспорно, че, изискващъ отъ войскитѣ си извънмѣрни, почти невъзможни усилия, той и самъ ни най малко не жалилъ себѣ си, понеже се намиралъ всѣкога на чело на войскитѣ си, и че безпрѣкословното повиновение на послѣднитѣ проистичало както отъ тѣхната любовь и прѣданность къмъ него, тъй и отъ силното имъ въодушевление отъ личния неговъ примѣръ. Усиленното и бързо движение на Александра струвало, безъ съмнѣние, загубата на такова число слаби и изостанали хора и паднали коне, каквото би му струвалъ, убити и ранени, единъ частенъ бой съ неприятеля; но цѣлта, която той си задалъ, напълно оправдавала този родъ жертви. Ако ли пъкъ може да се покаже странно, че Александръ, царь и полководецъ, приелъ върху себѣ си длъжностьта на единъ частенъ началникъ на прѣденъ отрядъ войска, то това напълно се обяснява и оправдава отъ необикновената буйность и нетърпѣливость на характера му, отъ неговата страсть къмъ всичко необикновенно, отъ прѣзрѣнието на труда и опасноститѣ и отъ великодушната ревность на благородната му душа за спасението на нещастния Дарий.

Като заповѣдалъ да погребятъ тѣлото на Дария въ Персеполъ съ всички подобаващи на сана му и употрѣбявани у персийцитѣ почести и обряди, и като се провъзгласилъ за неговъ приемникъ, Александръ съсрѣдоточилъ при Екатонпилонъ всичкитѣ останали назадъ войски и наскоро тръгналъ на сѣверъ, за Хиркания (Мазандеранъ). За по̀ скорото и по̀ лесното ѝ покорение, а сжщо и за да принуди да се прѣдаджтъ наемнитѣ гърци, които до тогава били на служба при Дария, а сега се крияли въ планинитѣ и тѣснинитѣ между Партия и Хиркания, той раздѣлилъ войската си на три части. Съ едната испратилъ Кратера прѣзъ земитѣ на тапуритѣ; съ другата и всичкитѣ при нея тяжести и обози, испратилъ Еригия, по далечния пжть прѣзъ равнинитѣ; а съ третята и най силната, съставена прѣимущественно отъ леки войски, тръгналъ самъ той по най трудния, но най късия пжть прѣзъ планинитѣ. Мѣсто за съединението на всичкитѣ три части била опрѣдѣлена Зевдракарта въ Хиркания (въ околноститѣ на днешния Балфрухъ въ Мазандеранъ). Резултатитѣ отъ това били: безпрѣпятственно влизание на Александра, Кратера и Еригия въ Хиркания, съединението имъ при Зевдракарта и доброволно покорение подъ Александра на тапуритѣ, мнозина отъ персийскитѣ сатрапи и велможи и най послѣ на-

*) Нито Арианъ, нито другитѣ историци означаватъ съ мѣстни пунктове посоката по която бѣгалъ Бессъ и го прѣслѣдвалъ Александръ. Но тъй като Бессъ избѣгалъ въ Бактриана или сѣверний Кабулъ и южний Туркестанъ, то твърдѣ вѣроятно е, че Александръ го прѣслѣдвалъ отъ Семнанъ и Дамганъ по посока къмъ днешния Нишабуръ и Серахсъ, или къмъ Тершишъ и Турбутъ въ персийския Хорасанъ.

емнитѣ гърци на брой около 1.500 души. Като похвалилъ и наградилъ персийскитѣ сатрапи и велможи, които останали вѣрни на Дария даже до края на живота му, и като приелъ наемнитѣ гърци на своя служба съ заплата,—Александръ взелъ иппаспиститѣ, стрѣлцитѣ, агриянитѣ и часть отъ етеритѣ, фалангата и легката конница, и бързо нахлулъ въ земитѣ на войнственното племе марди, които лѣжали между Хиркания и Мидия (на с.-зап. отъ днешния Техеранъ) и били покрити съ високи планини и непроходими гори. Атакувани съвсѣмъ неочаквано и изненадано, мардитѣ не могли никждѣ да се укриятъ отъ него и притискани, поражавани на всѣкждѣ, принудени били да се покорятъ. По такъвъ начинъ Александръ безъ трудъ покорилъ Партия и Хиркания, завладѣлъ планинскитѣ проходи отъ Партия и Мидия за въ Хиркания и обезпечилъ съобщенията си както съ Хирканското (Каспийското) море, тъй и съ Екбатана, отъ кждѣто Парменионъ трѣбвало да се присъедини къмъ него съ главнитѣ сили на македонската войска.

Като покорилъ мардитѣ, Александръ далъ на войскитѣ 15 дневна почивка въ Зевдракарта. Въ това време дѣйствующитѣ му сили били разположени въ нѣколко части (ешалони) между Екбатана и Зевдракарта. Отъ тѣхъ главнитѣ, както се каза, се намирали съ Пармениона въ Екбатана и Мидия, а до 20.000 пѣхота и около 3 000 конница съ Александра въ Зевдракарта. Освѣнъ това, въ всичкитѣ завоювани области се намирали гарнизони, които обезпечвали както покорностьта и спокойствието имъ, тъй и съобщенията на Александра съ Македония и Гърция (330 г.).

Въ сѫщото време щастието благоприятствувало на Александра и въ Гърция. Антипатръ, съ бдителностьта и твърдостьта си, три години (334—332) пазилъ въ нея миръ и тишина. Но когато на четвъртата година (331) билъ принуденъ да се обърне къмъ Тракия за да усмири възникналия въ нея мятежъ, тогава спартанцитѣ, движими отъ умразата си къмъ Александра, отъ честолюбието на царя си Агиса и отъ златото на Дария, вдигнали общо въстание въ Пелопоннесъ и събрали до 22.000 души войска. Антипатръ, като усмирилъ мятежа въ Тракия, бързо тръгналъ съ силна войска за Пелопоннесъ и въ единъ бой при Мегалополъ (330) съвсѣмъ разбилъ спартанцитѣ и тѣхнитѣ съюзници, 3.000 отъ които, и въ туй число и Агисъ, паднали въ боя. Този бързъ и рѣшителенъ ударъ смирилъ гърцитѣ и затвърдилъ въ Гърция спокойствието, което отъ тогава до самата смъртъ на Александра не било вече нарушено нито единъ пѫть.

Слѣдъ 15 дневно стоение въ Зевдраката, Александръ рѣшилъ съ находившата се при него 23-хилядна войска да тръгне къмъ Бактрияна противъ избѣгалия тамъ Бессъ, като постепенно присъединява къмъ себѣ си войскитѣ, които се намирали въ тила му. Вслѣдствие на това, отъ Зевдракарта той тръгналъ най напрѣдъ за Арияна, къмъ единъ отъ градоветѣ ѝ, Сузия (на границитѣ на Арияна, Хиркания и Маргияна, малко на ю.-з. отъ днешния Серахсъ на р. Теджена, Серахса или Хератъ). Сатрапа на Арияна, Сатибарзанъ, се покорилъ доброволно и той го оставилъ въ това звание. Тукъ Александръ се научилъ, че Бессъ се провъзгласилъ за царь на Азия и, поддържанъ отъ бактриянитѣ и събранитѣ около него персийци, очаквалъ помощь още и отъ съюзницитѣ си, скититѣ. Вслѣдствие на това, Александръ веднага тръгналъ отъ Сузия за Бактрияна право къмъ Бактра (днесъ Балхъ въ южний Туркестанъ, близо до лѣвия

брѣгъ на рѣка Джейгуна или Аму-Дария). По пжтя за тамъ къмъ него се присъединила вече часть отъ войскитѣ, които дошли отъ Мидия. Но щомъ се отдалечилъ отъ Сузия, вѣроломния Сатибарзанъ въстаналъ, съ намѣрение да се присъедини къмъ Бесса и заедно съ него въ обща битка да задавятъ Александра съ прѣвъсходството на силитѣ си. Като се научилъ за това, Александръ повѣрилъ на Кратера главнитѣ сили, а самъ съ най отборната си войска, въ усилени прѣходи веднага тръгналъ назадъ и, въ два дни, като прѣминалъ 600 стадии (105 версти) съвсѣмъ неочаквано се явилъ прѣдъ Артакоана (градъ всрѣдъ Арияна, между днешнитѣ Хаффа въ персийския Хорасанъ и Хератъ въ Кабулъ) — срѣдоточие на въстанието. Сатибарзанъ и събраната отъ него войска избѣгали, но били бързо прѣслѣдвани и часть отъ войската била избита, а другата взета въ плѣнъ. Слѣдъ това, като обезпечилъ покорностьта на Арияна съ назначението на новъ, надѣженъ сатрапъ и съ основаване на една македонска колония, нарѣчена Александрия (днесъ Хератъ), Александръ се върналъ при войскитѣ си.

Въ това време билъ открить заговора на Филота, синъ на Пармениона, съ много други македонски военачалници, противъ живота на Александра. Поводъ за това послужило промѣнението, което станало, отъ времето на боя при Арбела и особенно слѣдъ смъртьта на Дария, както у самия Александръ, тъй и въ взаимнитѣ отношения между него и виднитѣ македонски военачалници. Отъ времето на смъртьта на Дария, Александръ вече се обявилъ за персийски царь и признатъ за такъвъ отъ по̀ голѣмата часть на персийцитѣ, почналъ да се окржжава съ тѣхъ, да ги приема въ дружинитѣ на тѣлохранителитѣ си, всячески да ги ласкае и да дава прѣдпочтение на источнитѣ нрави и обичаи. Но съ това той оскърбявалъ македонцитѣ и гърцитѣ и възбуждалъ противъ себѣ си незадоволствието имъ толкозъ по̀ вече, че постояннитѣ успѣхи на оржжието му породили у него високомѣрие и усилили честолюбието му; характера му станалъ извънрѣдно раздразнителенъ, а страститѣ и волята му — неукротими. Растяще постепенно, незадоволствието на македонскитѣ военачалници повело къмъ прѣстжпния заговоръ. Слѣдъ откриването на заговора, Филотъ и съмишленницитѣ му били сждени и убити по обичая на македонцитѣ (съ камъни). И наскоро самъ Парменионъ, достойния сподвижникъ на Филиппа и Александра, билъ убитъ въ Екбатана, твърдѣ вѣроятно — по заповѣдь на Александра, или отъ подозрѣние въ съмишленность съ сина му или го е било страхъ отъ отмъщението му слѣдъ убийството на Филота. Убийството на злоумишленницитѣ, заслужено и необходимо за поддържанието на рѣда, още по̀ вече усилило обаче незадоволствието на македонскитѣ военачалници и войски, и охладило любовьта имъ къмъ него и усърдието имъ за неговото благо.

Между туй той продължавалъ движението си за Бактрияна. За да се обезпечи отъ измѣна въ тила, той покорилъ владѣнията на сатрапа Барзанта и други земи въ страната на паропамисадитѣ до самата Арахозия (отъ днешния Хератъ до р. Гелмюнда или Гирмюнда въ Кабулъ). Слѣдъ туй продължилъ пжтя си по̀ нататъкъ прѣзъ покрититѣ съ планини земи на първитѣ индийски племена, къмъ планинския хребетъ на индийския Кавказъ или Паропамизкия, който отдѣлялъ земитѣ на паропамисадитѣ отъ Бактрияна (днесъ планинския хребетъ Хиндукушъ, единъ отъ

най високитѣ въ Азия, на границитѣ на Кабулъ и Туркестанъ). Този походъ билъ крайно отѣкчителенъ и и струвалъ на македонската войска доста голѣма загуба на хора. Настжпвало вече зима, която въ тѣзи планински страни ставала твърдѣ сурова; страдающа отъ студа, войската не по̀ малко чувствувала недостатъкъ отъ храна и даже гладъ, — съ неимовѣренъ трудъ се движила прѣзъ почти непроходимитѣ, покрити съ дълбокъ снѣгъ планини на Кавказъ и вънъ отъ всичко това трѣбвало да извършва неднократни и по двѣтѣ страни експедиции противъ туземнитѣ жители. Тъй, най послѣ тя стигнала до първия бактрийски градъ Драпсаки (близо до источницитѣ на днешната рѣка Балха отъ Хиндукушъ, на югъ отъ града Балха). Слѣдъ това столицата на Бактрияна, Бактра (Балхъ), била взета съ пристжпъ и цѣла Бактрияна (днесъ югоисточния Туркестанъ) покорена.

Бессъ избѣгалъ на сѣверъ задъ рѣката Оксъ (днесъ Джейгунъ или Аму-Дария), въ Согдияна (днесъ ханствата: Хиссарско, Коканъ и Бухара). Александръ отишълъ слѣдъ него сжщо за тамъ и въ 5 дни прѣминалъ прѣзъ Оксъ, споредъ казването на Арриана, съ помощьта на плотове, направени отъ кожи, служивши на войницитѣ за шатри, съшити заедно и напълнени съ слама и сухи лозови пръчки. Слѣдъ туй Александръ продължавалъ бързо да прѣслѣдва Бесса. Но скоро другаритѣ на послѣдния го прѣдали на Александра, който, слѣдъ като го подложилъ на жестоки истѣзания, испратилъ го въ Бактра, гдѣто впослѣдствие билъ наказанъ съ смьртъ

§ 15.

6-ия походъ въ Согдияна (329).

Като попълнилъ конницата си съ намѣренитѣ въ страната коне (тъй като по̀ голѣмата часть отъ тѣхъ загинали при прѣминуването прѣзъ Кавказъ и Оксъ), Александръ продължавалъ движението си на сѣверъ и дошълъ най напрѣдъ въ Мараканда (днесъ Самаркандъ въ Бухара), главенъ градъ на Согдияна, а послѣ при рѣка Яксартъ (днесь Сейгунъ или Сиръ-Дария), която съставлявала крайната на сѣверъ граница на персийското царство (отвъдъ нея се намирали вече широкитѣ пустини на Азиятска Скития). По пжтя отъ Мараканда къмъ Яксартъ, при прѣминуването прѣзъ хребета на Оксийскитѣ планини (днесь западний клонъ на Мусъ-Дагъ и Белурбъ-Дагъ), Александръ ималъ единъ распаленъ бой съ дивитѣ туземни жители, които били събрани на брой около 30.000 души, разбилъ ги, но самъ билъ тѣжко раненъ.

Слѣдъ пристиганието си при Яксартъ той принудилъ жителитѣ на лѣвия му брѣгъ да се покорятъ и турилъ въ по̀ важнитѣ имъ градове македонски гарнизони. Но наскоро тѣзи племена, къмъ които се присъединили много согдияни и бактрияни, вдигнали въстание, изклали македонскитѣ гарнизони и, като се затворили въ седемь града, приготвили ги за отбрана. Александръ, безъ да обрьща внимание на раната си, веднага и бързо тръгналъ къмъ най близкия отъ въстаналитѣ градове, Газа (въ околноститѣ на днешния Коканъ), и го взелъ съ пристжпъ. Въ наказание за въстанието, този градъ билъ разрушенъ, мжжкото му население избито, а женитѣ и дѣцата заробени. Слѣдъ това отъ всички най

силно укрѣпения градъ Кирополъ, съграденъ, по прѣданието, отъ Кира старший, и още други два града били тъй сжщо взети съ приставъ и имали сжщата участь. Жителитѣ на останалитѣ три града избѣгали, но били настигнати и заобиколени отъ Александровата конница и часть отъ тѣхъ избити или взети въ плѣнъ, а другитѣ се прѣдали. За да удържи за напрѣдъ тъзи страна въ покорность, Александръ почналъ да гради въ Яксартъ, близо и на истокъ отъ разрушения Кирополъ, голѣмъ укрѣпенъ градъ, нарѣченъ *Александресхата* или *Далечна Александрия* (около днешния Марашанъ, на ис. отъ Коканъ). Между това скититѣ, като се научили за въстанието на племената при Яксартъ, тръгнали въ голѣмъ брой къмъ тъзи рѣка, съ намѣрение, въ случай, че въстанието излѣзе успѣшно, да нападнатъ Александра. Въ сжщото време въ тила на Александра се повдигнало друго въстание, виновникъ и глава на което билъ Спитаменъ, единъ отъ бившитѣ другари на Бесса. Положението на Александра било трудно, но той излѣзълъ отъ него побѣдитель. Скититѣ, като дошли на дѣсния брѣгъ на Яксартъ, срѣщу градящия се отъ Александра градъ, взели да безпокоятъ македонцитѣ съ силна стрѣлба отъ лжкове, като съ туй дързко извиквали Александра на бой. Раздразненъ отъ това, Александръ най напрѣдъ съ дѣйствието на голѣмитѣ мѣтателни орждия принудилъ скититѣ да отстжпятъ отъ брѣга на рѣката, а слѣдъ туй прьвъ се спусналъ въ нея съ конницата, прикритъ отъ фронта съ легката пѣхота и придружаванъ отъ всички останали войски. Щомъ прѣминалъ прѣзъ Яксартъ, той веднага испратилъ противъ скититѣ часть отъ конницата. Но скититѣ издържали удара ѝ, заобиколили я, поразили я съ силна стрѣлба отъ лжковетѣ си и отстжпили въ рѣдъ. Александръ поддържалъ конницата си съ стрѣлцитѣ, агриянитѣ и легката пѣхота, а слѣдъ туй, когато легката пѣхота заобикаляла скититѣ и ги бияла въ флангъ, той съ всичката конница ударилъ върху тѣхъ отъ фронта. Атакувани отъ три страни, скититѣ обърнали на бѣгъ, като загубили до 1.000 души убити и 150 плѣнени, и били доста далечъ прѣслѣдвани отъ македонската войска, която при този случай много пострадала отъ голѣмитѣ горѣщини и жажда. Самъ Александръ, като се напилъ съ вода отъ една стояща такава, опасно се разболялъ и се върналъ съ войската си въ Александресхата. Скоро обаче той оздравялъ и сключилъ миръ съ скититѣ, които били испратили до него пратеници съ мирни прѣдложения.

Между това Спитаменъ обсадилъ Мараканда, която била заета отъ македонски войски. Но като се научилъ за приближението на испратения противъ него отъ Александра отрядъ войска (60 етери, 1.500 пѣши и 30 конни наемни гърци, всичко 2.360 души) подъ началството на Андромаха, Менедема и Карана, той снелъ обсадата и избѣгалъ отъ Скития къмъ границитѣ на Согдияна, (къмъ Сейгунъ или Сиръ-Дария). Усиленъ съ 600 души скитска конница, той скоро тръгналъ срѣщу Фарнука, който началствувалъ въ Мараканда, а сега го прѣслѣдвалъ заедно съ Андромаха, Менедема и Карана. Като ималъ добра и бодра конница, тогазъ когато македонската била уморена отъ дългия походъ и недостатъка на храната, той взелъ да безпокои послѣднята съ частни нападения въ разсипанъ строй и най послѣ принудилъ македонцитѣ да почнатъ да отстжпватъ къмъ гората близо до рѣката Политимета (днесь р.

Зарявшанъ, на която лѣжатъ Бухара и Самаркандъ). Каранъ съ конницата, безъ знанието на другитѣ прѣдводители, почналъ да прѣминува прѣзъ рѣката (въ околноститѣ на Бухара или пъкъ на Самаркандъ), съ надѣжда да намѣри на другия брѣгъ по̀ згодна за дѣйствие на конницата мѣстность. Като видѣла това, македонската пѣхота, която отстжпвала въ строй на *плесионъ* или продълговатъ четерожгълникъ, спуснала се въ безрѣдица сжщо къмъ рѣката. Спитаменъ се възползувалъ отъ това, нападналъ македонцитѣ, заобиколилъ ги, разбилъ и истрѣбилъ почти всичкитѣ, съ исключение само на 300 души пѣхота и 40 конници, които успѣли да си пробиятъ пжть и да се спасятъ. Като издържалъ такъвъ важенъ успѣхъ съ дѣйствия, които не били лишени отъ искуство, Спитаменъ се върналъ къмъ Мараканда и отново я обсадилъ.

Щомъ се научилъ за станалото, Александръ веднага тръгналъ отъ Александресхата за Мараканда, като взелъ съ себѣ си половината етери, всичкитѣ иппасписти, стрѣлцитѣ, агриянитѣ и часть отъ фалангата; останалитѣ войски слѣдвали отзадъ. Като изминали 1.600 стидии (162 ½ версти) въ три дни, на четвъртия зараньта пристигнали при Мараканда. Спитаменъ билъ снелъ вече обсадата и избѣгалъ въ скитскитѣ пустини. Александръ бързо го прѣслѣдвалъ, пропждилъ го въ пустинитѣ и, като се върналъ въ Согдияна, наказалъ жителитѣ ѝ, които взели участие въ въстанието, съ истрѣбление, разрушение на жилищата имъ и разорение на земитѣ имъ. Слѣдъ туй, като оставилъ въ Согдияна, за заеманието ѝ, нѣколко хиляди души войска, той прѣминалъ обратно прѣзъ Оксъ и зимата въ 329 срѣщу 328 год. прѣкаралъ въ Зариаспъ, въ Бактрияна (близо до Бактра или днешния Балхъ). Тукъ, заобиколенъ съ азиятски раскошъ, посрѣдъ държавнитѣ занятия, празнувания и пирувания, Александръ се явявалъ вече на най високата степень на силата и славата, но стрѣмящъ се още по̀ надалечъ, той проектиралъ вече въ ума си по̀ нататашни завоювания на истокъ. Тукъ сжщо македонската войска била усилена съ новодошлитѣ отъ Македония, Гърция и отъ разнитѣ области на срѣдня Азия подкрѣпления.

§ 16.

7-ия и 8-ия походи въ Согдияна и Бактрияна (328—327).

На пролѣть въ 328 година Александръ тръгналъ пакъ за Согдияна, въ която произлѣзли нови смущения. Като оставилъ половината отъ всичкитѣ си войски въ Бактрияна, за да я държатъ въ покорность и да не допущатъ или пъкъ да усмиряватъ бунтоветѣ, другата ѝ половина Александръ раздѣлилъ на 5 части, съ една отъ които лично тръгналъ за Мараканда. Като прѣминали Согдияна по разни посоки и принудили мятежницитѣ, които се затворили въ градоветѣ, да се прѣдаджтъ или покорятъ, всичкитѣ 5 части отъ войската отново се съединили при Мараканда.

Между туй Спитаменъ, съ една тълпа согдияни и 600 души массагетска или скитска конница, внезапно нападналъ една погранична бактрийска крѣпость, завладялъ я, исклалъ гарнизона ѝ, разорилъ околноститѣ на Бактра, разбилъ отъ засада македонцитѣ, които излѣзли срѣщу него въ малъкъ брой отъ този градъ, но скоро въ свой рѣдъ билъ разбитъ и ис-

пъденъ въ пустинитѣ отъ Кратера. Слѣдъ нѣколко време обаче той отново се явилъ въ Бактрияна съ скититѣ и въстаналитѣ согдияни и бактрияни. Кенъ, който началствувалъ въ туй време надъ македонскитѣ войски въ Бактрияна, отишълъ срѣщу него и въ единъ упоритъ, кръвопролитенъ бой го разбилъ съвършенно. Слѣдъ това поражение, согдиянитѣ и бактриянитѣ, които били съ Спитамена, се прѣдали на Кена, а скититѣ избѣгали въ пустинитѣ и увлѣкли слѣдъ себѣ си Спитамена. Но, като се научили за движението на Александра противъ тѣхъ, тѣ за да го омилостивятъ и го задържатъ, испратили му главата на Спитамена.

Слѣдъ туй Александръ се съединилъ съ Кратера и Кена въ Навтака (близо до Мараканда), гдѣто и прѣкаралъ зимата въ 328 срѣщу 327 година.

На пролѣть въ 327 г. той тръгналъ къмъ согдиянската планинска крѣпость (въ западн. клонъ на Кашгаръ-Даванъ на днешния Белурбъ-Дагъ), послѣдне убѣжище на мятежнитѣ согдияни и на прѣдводителя имъ Оксиартъ. Като не виждалъ никаква възможность съ обсада да вземе тъзи крѣпость, расположена на върха на една висока, стръмна, непристжпна, покрита съ снѣгъ планина, Александръ поканилъ отъ войската, срѣщу извънрѣдно щедра заплата, 300 души доброволци да отидатъ на пристжпъ. Тѣ съ неимовѣренъ трудъ, но сполучливо се искачили прѣзъ нощьта на върха на планината — и крѣпостьта била принудена да се прѣдаде. Александръ великодушно простилъ Оксиарта и се оженилъ за дъщеря му Роксана.

По такъвъ начинъ Согдияна, слѣдъ много и дълговременни усилия, била най послѣ напълно покорена и Александръ тръгналъ противъ паретакитѣ, най виднитѣ отъ които, и между тѣхъ главния — Хориенъ, се заключили въ Хориенската планинска крѣпость, расположена на една висока, непристжпна скала, заобиколена съ пропасти*). За да се искачатъ на нея, Александръ заповѣдалъ да отсѣкатъ дървета отъ съсѣдната гора и да направятъ стълби, съ които да се спустнатъ въ дъното на пропаститѣ и отъ тамъ съ земляни и дървени работи да се искачватъ на върха на скалата. Когато македонцитѣ се издигнали на такава височина, отъ която можали вече да безпокоятъ обсаденитѣ съ стрѣлба отъ лжковетѣ, тогава Хориенъ, имайки прѣдъ видъ примѣра на великодушната постжпка на Александра къмъ Оксиарта, влѣзълъ въ прѣговори и прѣдалъ крѣпостьта. Александръ, дѣйствително, и съ него постжпилъ твърдѣ великодушно и милостиво и отново повѣрилъ подъ негово управление и крѣпостьта, и окржга ѝ. А Хориенъ, въ знакъ на благодарность, далъ на македонската войска храна, отъ каквато тя крайно се нуждаяла. Слѣдъ това Александръ испратилъ Кратера съ една часть войска да довърши покорението на паретакитѣ, а той се върналъ въ Бактра. Кратеръ издържалъ, въ единъ кръвопролитенъ бой съ паретакитѣ, рѣшителна надъ тѣхъ побѣда и, като ги покорилъ съвършенно, присъединилъ се къмъ Александра въ Бактра.

Въ това време Ермолай и други петима македонски младежи, които били близки царски служители, образували новъ заговоръ противъ жи-

*) Нито отъ Арриана, нито отъ другитѣ историци не може положително да се заключи, гдѣ обитавали тѣзи паретаки и гдѣ се намирала хориенската планинска крѣпость, да-ли въ днешния Белурбъ-Дагъ, или въ западния му клонъ, или пъкъ въ Хиндукушъ? Но безъ съмнѣние — въ единъ отъ тѣхъ, а не въ Паретакена, която лѣжала на с. отъ самата Персия и на з. отъ Мидия, слѣдователно твърдѣ далечъ отъ Бактра и Александра.

вота на Александра. Но той билъ открить и злоумишленницитѣ, сждени и изобличени, били спорѣдъ македонския обичай, убити съ камъни, а обвинения въ съучастничество съ Ермолая философъ Каллистенъ затворенъ въ окови и, както нѣкои прѣдполагатъ, убитъ.

Съ прѣвземанието на Хориенската планинска крѣпость било довьршено покорението на сѣвероизточнитѣ области на персийското царство, което струвало на Александра, по причина на планинскитѣ свойства на страната и войнственния духъ на планинскитѣ жители, несравненно по́ голѣми усилия и жертви, и поискало много по́вече време (3½ години), отколкото покорението на приморскитѣ и вжтрѣшнитѣ области, взети отдѣлно. Дѣйствията на Александра въ сѣвероизточнитѣ области и цѣлия въобще периодъ отъ излизанието му отъ Персеполъ до покорението на Хориенската крѣпость включително, както и всѣка отдѣлна часть, всѣко отдѣлно дѣйствие отъ този периодъ, съставляватъ прѣдмѣтъ на висока занимателность и поучителность. Непрѣривно напряжение на силитѣ и бой, изумителна бързина, смѣлость, рѣшителность и разнообразие въ дѣйствията и цѣлъ рѣдъ частни, отдѣлни, настжпателни прѣдприятия (експедиции) — такива сж главнитѣ, отличителни тѣхни черти. Всѣко отъ тѣзи прѣдприятия и дѣйствия съставлява нѣщо като отдѣленъ епизодъ на едно стройно, велико цѣло, има свои особенности, забѣлѣжително е само по себѣ си, но всичкитѣ сж проникнати отъ единъ и сжщи, общъ за всички, духъ, всички въ еднаква степень и въ новъ, още по́ голѣмъ блѣсъкъ показватъ всичката сила на гения и всичкото искуство на Александра.

ГЛАВА IV.

Походитѣ на Александра Великий.

(336—323).

§ 17. Похода въ Индия (327—326). — Сраженіето при р. Хидаспъ. — § 18. Послѣдния обратенъ походъ отъ Индия въ Персия (326—325). — § 19. Общъ изводъ за Александра, като полководецъ, и за начина и искуството на воденіето войната отъ него.

§ 17.

Похода въ Индия (327—326). — Сраженіето при р. Хидаспъ.

Като завоювалъ персийското царство, Александръ прѣдприелъ завоюванието на Индия, подбужданъ за това и отъ пламенното си въображение, което се плѣнило отъ всичко чудно, необикновенно, и отъ стрѣмлението да осжществи обширнитѣ си политически и търговски планове, и отъ честолюбието, което, отъ тогава, отъ когато накаралъ да го признаватъ, че происхожда отъ боговетѣ и изисквалъ да му въздаватъ божески почести, било вече прѣминало границитѣ на благоразумието. Като искалъ да присъедини къмъ завоюванитѣ вече богати страни на Азия и Африка и тази страна, която била прославена съ още пó голѣмо, неисчерпаемо богатство, съ което тя, по общото вѣрвание, изобилно снабдявала цѣла Азия, — Александръ сжщевременно искалъ да распространи прѣдѣлитѣ на новата, обширната си монархия до крайнитѣ на истокъ, по тогавашнитѣ географически понятия, прѣдѣли на свѣта — до рѣката Гангъ и Индийския Океанъ.

Прѣдприемайки завоюванието на Индия, той не можалъ да има освѣнъ най непълни и невѣрни свѣдения за нея. Тѣ се ограничавали съ това, което можали да разузнаятъ неговитѣ съглѣдатели или да му съобщятъ жителитѣ отъ източнитѣ, съпрѣдѣлни съ Индия, области на бившето персийско царство. Ето защо особенно благоприятно за него обстоятелство било, че двама отъ главнитѣ и могжщи царе или владѣтели (раджи) въ горня Индия, Таксилъ и Поръ, които царували, първия — между Индъ и Хидаспъ*), втория — между Хидаспъ и Гангъ, надъ малкитѣ владѣтели или раджи въ тази часть на Индия, — се намирали въ вражда по между си. Александръ искусно се възползувалъ отъ това за пó лесното покорение на Индия. Поканенъ отъ Таксила противъ Пора, той още въ началото на пролѣтьта 327 година почналъ да се готви за походъ къмъ Индъ, а слѣдъ прѣваземанието

*) Хидаспъ — днесъ Джелам или Бехать (Djhelam, Jhylum, Behat).

на Хориенската планинска крѣпость, като оставилъ, за обезпечение на тила си, Аминта съ 10.000 души пѣхота и 3.500 души конница въ Бактрияна, въ срѣдата на пролѣтьта сжщата 327 година тръгналъ отъ Бактра (Балхъ) за земитѣ на паропамисадитѣ (сѣверний Кабулъ) съ 135-хилядна войска, т. е. три пжти по̀ голѣма отъ онъзи, съ която билъ почналъ войната. Тя била съставена, вънъ отъ македонцитѣ и гърцитѣ, още отъ партяни, арияни, бактрияни, согдияни, скити и други народи, които неотдавна били толкова враждебни на Александра. Азиятци въ нея имало, както изглѣжда, около $^2/_3$ (отъ 90 до 95.000 души), а македонци и гърци — $^1/_3$ (отъ 40 до 45.000 души). Въ 10 дни, като прѣминалъ отъ Бактра до Индийския Кавказъ или Паропамизъ (Хиндукушъ) и прѣзъ този послѣдния хребетъ, Александръ влѣзълъ въ земитѣ на паропамисадитѣ, и макаръ да ималъ силна и отлична войска съ която смѣло можалъ да отиде напрѣдъ, обаче не искалъ да прѣмине прѣзъ Индъ прѣди да покори земитѣ на дѣсната му страна и здраво да се затвърди въ тѣхъ, и за достигането на тъзи цѣль показалъ особенъ тактъ. Той повикалъ при себѣ си Таксила и по̀ близкитѣ малки индийски владѣтели, заключилъ съ Таксила съюзъ и взелъ отъ него обѣщание за съдѣйствие и необходимитѣ за Индия свѣдения. Като стигналъ до р. Кофенъ (днесъ Кабулъ), той раздѣлилъ войската си на двѣ части. Едната, подъ началството на Ефестиона и Пердикка, испратилъ прѣзъ Певкелаотида или страната на певкелитѣ (днесъ Джелалабадский и Пешаверский окржзи на дѣсната страна на долний Кабулъ) право къмъ Индъ, съ заповѣдь да покори всичкитѣ градове и, като стигне при Индъ, да направи всичкитѣ необходими приготовления за прѣминуване прѣзъ него. Съ другата часть той лично тръгналъ тъй сжщо къмъ Индъ, но въ лѣво отъ Ефестиона и Пердикка или по̀ на сѣверъ, близо до главния хребетъ на Кавказъ, по лѣвата страна на Кофенъ (Кабулъ). Движението и на двѣтѣ части отъ войската, и особенно Александровата, било извънрѣдно затруднено както отъ свойствата на страната, покрита съ високи, неудобопроходими планини, тъй и отъ необикновенно упоритото съпротивление на туземнитѣ, войнствени и забѣлѣжително храбри жители, които принадлѣжали прѣимущественно, както прѣдполагатъ, къмъ каститѣ на индийскитѣ войници. Войската на Александра на всѣка крачка трѣбвало да се сражава въ планини, тѣснини и долини, или пъкъ да прѣвзема съ пристжпъ укрѣпени градове и замъци, повечето отъ които били расположени по върховетѣ на високи и неудободостжпни планини и скали. Но на всѣкждѣ успѣха увѣнчавалъ оржжието на Александра, на всѣкждѣ туземцитѣ били разбити и принудени да се покорятъ. При този случай Александръ дѣйствувалъ, когато нуждата го изисквала, съ удивителна бързина и всѣкога съ необикновенно напряжение на силитѣ, рѣшително и смѣло. Той нападалъ неприятеля на всѣкждѣ, гдѣто и да го намѣрвалъ, даже и слѣдъ уморителни прѣходи, а градоветѣ и крѣпоститѣ — колкото непристжпни и да се показвали тѣ. Съ побѣденитѣ постжпвалъ много строго, особенно въ началото, ползувалъ се отъ всѣко срѣдство и случай да одържи най рѣшителни успѣхи, не щадилъ нито войскитѣ, нито себѣ си, — билъ нѣколко пжти раненъ и съ примѣра си силно въодушевявалъ и военачалницитѣ и войската. Вѣнецъ на кратковременния, но бляскавъ неговъ походъ на дѣсната страна на

Индъ било прѣземанието на Аорнската планинска скала, на дѣсния брѣгъ на тази рѣка, малко по́ горѣ отъ вливанието въ нея рѣката Кофенъ (около днешния градъ Кота, Cota). Тази скала се славила съ такава мѣстна сила и непристжпность, щото спорѣдъ прѣданията, даже самъ Херкулесъ не можалъ да я прѣземе. Това обстоятелство било достатъчно за да распали най силно Александра и да възбуди въ него твърдото намѣрение да прѣземе Аорнската скала. Тя имала, спорѣдъ Арриана, 200 стадии (35 версти) въ окржжность и 11 стадии (около 2 версти) най малка височина, била покрита съ гжста гора и служила за убѣжище на войнственнитѣ базири и други жители отъ съсѣднитѣ земи. Враждебнитѣ на базиритѣ племена показали на Александра възлѣза на скалата. Александръ испратилъ тамъ Птоломея съ часть отъ войската, и отъ двѣтѣ страни ходилъ нееднократно на пристжпъ, но безуспѣшно. Най послѣ обаче той успѣлъ да заеме двѣтѣ височини, които лѣжали срѣщу скалата и слѣдъ неимовѣрни усилия и трудъ, но въ твърдѣ скоро време, направилъ дървени съобщения отъ върховетѣ на тѣзи височини до скалата, турилъ на тѣхъ мѣтателни орждия и стрѣлци, и се готвилъ вече да открий по отбраняющитѣ се силна стрѣлба, когато уплашенитѣ базири влѣзли съ него въ прѣговори, съ намѣрение да ги продължатъ до вечерьта, а прѣзъ нощьта да избѣгатъ. Като се научилъ за това, Александръ чакалъ да мръкне и, като взелъ съ себѣ си 700 отборни войници, прьвъ на чело на тѣхъ се искачилъ на скалата тъкмо въ туй време, когато базиритѣ токо що почнали да излизатъ изъ нея. Македонцитѣ веднага ги нападнали и много отъ тѣхъ избили, а повечето отъ останалитѣ загинали въ пропаститѣ.

Като оставилъ на Аорнската скала единъ отрядъ войска, Александръ тръгналъ къмъ земитѣ на племето ассакени, които лѣжали на дѣсния брѣгъ на Индъ, по́ горѣ отъ Аорнската скала. Но прѣдшествующитѣ му успѣхи до толкова уплашили ассакенитѣ, които били събрани на брой около 20.000 души, щото, съ приближението му, тѣ убили прѣдводителя си и се прьснали.

Тогава Александръ се върналъ назадъ, надолу по Индъ къмъ югъ, приелъ покорностьта на градъ Ниса (около днешна Акора, въ долний Кибулъ), основанъ спорѣдъ баснословнитѣ прѣдания, отъ Вакха, — оставилъ неприкосновенно собственното му управление и всичкитѣ му права, и като взелъ само 300 нисски конници, пристигналъ най послѣ (на 16-ия день отъ излизанието му отъ Бактра) на това мѣсто на дѣсния брѣгъ на Индъ, гдѣто Ефестионъ и Пердикка, при дѣятелното съдѣйствие на Таксила и другитѣ съсѣдни индийски владѣтели, успѣли вече да съберж̀тъ голѣмо число кораби и да направятъ мостъ (както Арианъ прѣдполага— на кораби). Тукъ (по мнѣнието на най новитѣ изслѣдователи — на извѣстно растояние на сѣверъ отъ вливанието на рѣка Аттока въ Индъ, тамъ, гдѣто днесъ се намира града Аттока), въ време на лѣтното слънцестояние, Александръ прѣминалъ прѣзъ Индъ и влѣзълъ въ Таксилъ (около днешнитѣ Футшъ-Юнгъ и Равилъ-Пиндей въ земята на сейкитѣ или Пенджабъ), най голѣмия, най многолюдния и най богатия отъ граговетѣ между Индъ и Хидаспъ. Приетъ въ него по най приятелски начинъ отъ страна на Таксила и жителитѣ, той не само, че оставилъ на Таксила владѣнията му, но ги и увеличилъ съ присъединението на съсѣднитѣ земи и съ това спечелилъ въ неговото лице единъ вѣренъ съ-

юзникъ, а войскитѣ си усилилъ съ 5.000 души отъ Таксиловитѣ индийски войски.

Между това Поръ, когото съюза на Александра съ Таксила подбудилъ на дѣятелно съпротивление, събралъ по̀ вече отъ 30 000 души пѣхота и 6.000 конница, съ 420 военни колесници и по̀ много отъ 200 въоржжени слона, и се расположилъ съ тѣхъ на лѣвия брѣгъ на Хидаспъ, съ намѣрение да прѣгради тамъ пжтя на Александра или да влѣзе съ него въ бой. Като се научилъ за това, Александръ заповѣдалъ да разглобятъ моста на Индъ и да го прѣнесатъ, сжщо и корабитѣ, по сухо на Хидаспъ, оставилъ въ Таксила, въ видъ на гарнизонъ, всички ранени, а самъ съ всичкитѣ находивши се при него войски, тръгналъ къмъ Хидаспъ и се расположилъ на станъ на дѣсния му брѣгъ (близо до днешния Пиндей-Даденъ-Ханъ въ Пенджабъ), срѣщу Пора. Слѣдъ пристигането му при Хидаспъ, Поръ съ главнитѣ си сили останалъ въ по̀ напрѣшното си расположение на лѣвия брѣгъ на рѣката, а по̀ горѣ и по̀ долу по тѣчението ѝ расположилъ малки наблюдателни отряди. Александръ, за да го безпокои и да го въведе въ заблуждение касателно намѣренията си, сжщо раздѣлилъ войската си на нѣколко части, които се явявали едни слѣдъ други и въ разни мѣста на дѣсния брѣгъ на рѣката, разглѣждали мѣстностьта тукъ и на противуположния брѣгъ, и изслѣдвали джлбочината на рѣката. Въ сжщото време и корабитѣ, пренесени отъ Индъ, били спуснати въ Хидаспъ разпрѣдѣлени по разни мѣста на рѣката и заедно съ отрядитѣ, които се показвали на дѣсния брѣгъ, постоянно дьржали неприятеля въ недоумѣние и смущение и не му позволявали да взема никакви рѣшителни мѣрки. Освѣнъ това Александръ заповѣдалъ да се направятъ всички необходими распорѣждания за събиране на голѣми запаси храни и пръсналъ слухъ, че има намѣрение да дочака тукъ зимата, когато водата на Хидаспъ обикновенно спадала, тогазъ когато лѣтѣ, отъ честитѣ и силни дъждове и отъ топѣнието на снѣговетѣ по върховетѣ на планинитѣ, тя, напротивъ, необикновенно се повдигала, излизала изъ брѣговетѣ и заливала околностьта. А между това Александръ зорко и неуморно наблюдавалъ и слѣдилъ всичкитѣ движения на Пора и търсилъ най благоприятенъ случай и време да прѣмине ненадѣйно и скрито прѣзъ Хидаспъ, понеже билъ убѣденъ въ трудностьта за прѣминуването прѣзъ тъзи рѣка на сила, прѣдъ очитѣ на неприятеля. Освѣнъ гдѣто щелъ да бжде атакуванъ при самото излизание на противуположния брѣгъ отъ многобройната войска, военнитѣ колесници и слоноветѣ на Пора, но той особенно се страхувалъ, да не би изглѣда на слоноветѣ да уплаши непривикналитѣ къмъ него коне отъ конницата му и тогава конницитѣ, като не ще бжджтъ въ състояние да ги укротятъ и управляватъ, можало да бжджтъ завлѣчени отъ тѣхъ въ рѣката. За това той прибѣгналъ къмъ една хитрость: нѣколко нощи подъ рѣдъ заповѣдвалъ на конницата си да припуска нагорѣ и надолу покрай дѣсния брѣгъ на Хидаспъ, като издава голѣмъ викъ, шумъ и тржбни звукове, ужъ, че прѣминува или че е прѣминала вече прѣзъ рѣката. Щомъ Поръ, обезпокоенъ отъ това, идвалъ до лѣвия брѣгъ, македонската войска застава на противуположния брѣгъ въ боенъ рѣдъ. Убѣденъ най послѣ, че всичкия този шумъ прѣзъ нощитѣ билъ само едно празно смущение, Поръ прѣстаналъ да се безпокои отъ него и да идва при рѣката, а

само повторилъ на страничнитѣ си отряди, както и по̀ напрѣдъ, внимателно да наблюдаватъ по край рѣката непріятеля. Тогава Александръ веднага пристжпилъ къмъ испълнение на намѣрението си. Кратера съ часть отъ войската (тази надъ която началству: али той, Алкетъ и Полисперхонъ и 5.000 индийци) оставилъ въ стана срѣщу Пора, съ заповѣдь: ако Поръ тръгне противъ Александра съ всичкитѣ си сили, той да прѣмине прѣзъ Хидаспъ и да го нападне веднага, а ако само съ часть отъ силитѣ си, то да го нападне тогава, когато той влѣзе вече въ бой съ Александра. Самъ Александръ съ всичкитѣ останали войски прѣзъ нощьта отстжпилъ на извѣстно растояние отъ рѣката и послѣ, подъ прикритието на една гора, незабѣлѣзано за Пора и за войскитѣ му, тръгналъ надолу по дѣсната страна на Хидаспъ. На 150 стадии (26¼ версти) отъ македонския станъ, надолу по тѣчението на Хидаспъ, се намирали, покрити съ гжста гора, една висока скала на дѣсния брѣгъ на рѣката и срѣщу нея, на срѣдъ рѣката, единъ островъ. Рѣката, като обвивала съ тѣчението си тази скала, образувала тукъ исходяща къмъ страната на непріятеля джга. Това мѣсто именно Александръ избралъ за прѣминуване на рѣката. Срѣдъ пжтя между него и стана той оставилъ, при самия брѣгъ на рѣката, Мелеагра, съ единъ отрядъ конница и пѣхота, и съ заповѣдь — да прѣмине прѣзъ рѣката, щомъ Поръ влѣзе въ бой съ Александра. Въ сжщата нощь на мѣстото, избрано за прѣминуване прѣзъ рѣката, били събрани всички кораби, които се намирали на Хидаспъ. Съ пристигането на Александра на това мѣсто, появила се силна буря съ дъждъ и гръмъ, която въспрѣпятствувала на непріятеля да чува шума отъ работитѣ, оржжието и прѣминуването на Александровата войска. На разсъмване, когато бурята утихнала, Александръ билъ прѣкаралъ вече (часть на кораби и часть на плотове) на острова доста голѣмо число пѣхота и конница. Стражевитѣ отряди на Пора открили македонцитѣ едва тогава, когато послѣднитѣ вече дошли на брѣга на другата страна на острова. Тѣзи отряди веднага извѣстили за това на Пора. Между туй Александръ, който вървялъ на чело на войскитѣ си, видялъ, че се намира още не на лѣвия брѣгъ на рѣката, а на другъ единъ голѣмъ островъ, отдѣленъ отъ лѣвия брѣгъ съ единъ тѣсенъ ржкавъ. Макаръ водата въ този ржкавъ и да била доста много придошла отъ дъжда, обаче и конницата и пѣхотата успѣли да прѣминатъ прѣзъ него въ бродъ. Щомъ всичката войска прѣминала на лѣвия брѣгъ, Александръ турилъ на дѣсното си крило — коннитѣ агемати съ най отборнитѣ иппархи, прѣдъ тѣхъ — коннитѣ стрѣлци, задъ тѣхъ иппаспиститѣ и пѣшата агема, а по двѣтѣ страни на фалангата — стрѣлцитѣ, агриянитѣ и пращницитѣ. Слѣдъ това самъ той съ 5.000 души конница бързо отишелъ напрѣдъ противъ Пора, като заповѣдалъ на 6.000 души пѣхота да върви слѣдъ него. Между туй Поръ, по първото извѣстие, че македонцитѣ прѣминаватъ рѣката, испратилъ противъ тѣхъ сина си съ 2.000 души конница и 120 военни колесници. Но сина на Пора дошелъ, когато прѣминаването прѣзъ рѣката било вече свършено. Александръ веднага го нападналъ съ всичката си конница въ масса и го отблъсналъ. При това сина на Пора и съ него 400 души негови конници били убити, а военнитѣ колесници и по̀ голѣмата часть отъ конетѣ му взети отъ македонцитѣ. Слѣдъ туй Александръ веднага продължилъ настжплението си. Поръ, като се научилъ за поражението и смъртьта на сина си, оставилъ на лѣвия брѣгъ

на Хидаспъ една малка часть войска и слонове, която да задържа Кратера, а самъ съ 30.000 души пѣхота, 4.000 души конница, 300 военни колесници и 200 слона тръгналъ срѣщу Александра. Като достигналъ по пжтя си на такава мѣстность, която била удобна за дѣйствие на конницата и колесницитѣ, той построилъ на нея войската си въ боенъ рѣдъ. Отпрѣдъ турилъ слоноветѣ, на 100 крачки единъ отъ другъ, — задъ тѣхъ 1-та линия пѣхота, нѣкои отдѣления отъ която се расположили отпрѣдъ, въ празнинитѣ между слоноветѣ, — а задъ 1-та — 2-та линия пѣхота, която се простирала въ лѣво и въ дѣсно до конницата, разположена по двата фланга и прикрита съ военни колесници. Александръ, като се приближилъ до Поровата войска, спрѣлъ конницата си, за да даде време на пѣхотата де се доближи. А въ туй време, като разглѣдалъ расположението на Пора, което било силно прикрито въ центра отъ фронта, и като усѣтилъ намѣрението на противника, той рѣшилъ да нападне лѣвото му крило съ своето дѣсно крило въ косъ боенъ рѣдъ отъ фронта, въ флангъ и въ тилъ. Съ тъзи цѣль, слѣдъ пристигането на пѣхотата, той лично съ по̀ голѣмата часть отъ конницата си тръгналъ противъ края на лѣвото Порово крило. На Кена заповѣдалъ да заобиколи лѣвото крило на Пора съ началствуванитѣ отъ него и отъ Димитра части отъ конницата и да нападне Поровата войска въ тила тъкмо въ туй време, когато той ще нападне сжщото крило отъ фронта и фланга. А на фалангата заповѣдалъ да стои на мѣстото си и само тогава да нападне непріятеля отъ фронта, когато конницата ще го доведе въ безрѣдица на лѣвия флангъ.

Като се приближилъ до лѣвото Порово крило на растояние единъ стрѣличенъ хвърлей, Александръ извадилъ срѣщу фронта му 1000 души конни стрѣлци, които съ силна стрѣлба изъ лжковетѣ трѣбвало да го разстроятъ, отслабятъ и поколебаятъ. А самъ съ етеритѣ и останалата конница заобиколилъ това крило и се устрѣмилъ противъ него въ флангъ. Индийската конница отъ това крило сгжстила рѣдоветѣ си, за да издържи натиска на Александра, когато неочаквано видяла въ тила си Кена, подкрѣпенъ отъ Мелеагра, който билъ прѣминалъ вече рѣката. Тогава по̀ силната и храбра часть отъ тъзи конница останала срѣщу Александра, а другата, по̀ малката, обърнала назадъ противъ Кена. Възползуванъ отъ произлѣзлата при този случай бъркотия, Александръ стрѣмително нападналъ непріятелската конница. Тя била отблъсната и се хвърлила подъ защитата на слоноветѣ. Най близката часть отъ тѣзи послѣднитѣ била веднага обърната и устрѣмена противъ Александра и въ сжщото време македонската фаланга тръгнала напрѣдъ, подъ прикритието на силната стрѣлба на македонскитѣ стрѣлци. Завързалъ се бой, най жестокъ отъ всички, въ които нѣкогажъ се намирали македонцитѣ и гърцитѣ. Слоноветѣ раскъсвали и чупели най тѣснитѣ рѣдове на македонската фаланга, а индийската конница насърдчена отъ това, нападнала Александровата конница, обаче пакъ била отблъсната отъ нея къмъ слоноветѣ. Наскоро гжститѣ, тѣсно-сближени масси на македонската фаланга — отъ фронта, а на конницата — отъ лѣвия флангъ и тила, почнали по̀ силно да притискатъ индийската конница, пѣхота и слоноветѣ и да имъ нанасятъ жестоко кръвопролитие и опустошение. При това слоноветѣ причинявали по̀ голѣма врѣда на собственнитѣ си войски, отколкото на непріятелскитѣ: лишени

отъ слонаритѣ си, които всички били избити отъ македонскитѣ стрѣлци, разсвирѣпели отъ ранитѣ и болкитѣ, тѣ яростно се хвърляли по всички посоки и всичко тъпчали подъ краката си. Но македонцитѣ, разполагайки съ по̀ вече, отколкото индийцитѣ, мѣсто и свобода за движенията и дѣйствията си, дръпвали се настрана и пропущали слоноветѣ, слѣдъ което ги обсипвали съ стрѣли и ги убивали. Най послѣ македонската фаланга извършила послѣдния рѣшителенъ ударъ и заедно съ конницата съвсѣмъ смачкала Поровата войска. Половината отъ индийската конница била избита, по̀ голѣмата часть отъ индийската пѣхота — сжщо, а останалата успѣла да се спаси прѣзъ междинитѣ на Александровата конница. Кратеръ, като видялъ успѣха на Александра, прѣминалъ прѣзъ Хидаспъ, отблъсналъ оставената противъ него отъ Пора войска и заедно съ Александра прѣслѣдвалъ разбититѣ индийци. Тѣ понесли голѣми загуби, като изгубили около 23.000 души (20.000 пѣхота и 3.000 конница) убити, въ числото на които били двамата синове на Пора, всичкитѣ прѣдводители на войскитѣ му, колесничаритѣ и слонаритѣ. А колесницитѣ и останалитѣ живи слонове, съ много плѣнници и прѣбогата плячка, паднали въ ржцѣтѣ на побѣдителитѣ. Самъ Поръ показалъ необикновенно мжжество и храбрость, сражавалъ се като простъ войникъ до послѣдня крайность, билъ раненъ и съ голѣмъ трудъ билъ най послѣ склоненъ да се прѣдаде на Александра. Отъ уважение къмъ неговитѣ доблѣсти, Александръ не само, че му възвърналъ свободата, но запазилъ и царския му санъ, и царството му, което впослѣдствие значително още увеличилъ, и като побѣдилъ Пора най напрѣдъ съ силата на оржжието въ боя, слѣдъ туй го побѣдилъ съ великодушието си и съ това спечелилъ въ неговото лице единъ вѣренъ и прѣданъ съюзникъ.

И тъй, резултатитѣ отъ боя при Хидаспъ били: пълно и съвършено поражение на Пора и сжщо такава побѣда на Александра. Не струвала обаче малко побѣдата на Александра и, безъ всѣко съмнѣние, била спечелена съ несравненно по̀ голѣми усилия и трудъ, отколкото въ тритѣ прѣдшествувавши голѣми битки съ персийцитѣ при Граникъ, Иссъ и Арбела. Боя при Хидаспъ билъ най распалениятъ отъ всичкитѣ битки на Александра: нито въ една до тогава Александръ не срѣщалъ такова храбро и упорито съпротивление и, за да издържи побѣдата, той билъ принуденъ да прибѣгне къмъ напрягание на всичкитѣ си сили, на всичкия си гений. За това боя при Хидаспъ и прѣдшествувавшето го прѣминуване прѣзъ Хидаспъ, което принадлѣжи къмъ числото на най смѣлитѣ, искусни и блѣскави военни дѣйствия отъ този родъ, могжтъ да бжджтъ нарѣчени въ пълна смисъль на думата *образцови*. Особенно внимание въ тѣхъ заслужватъ: 1-о искуството, съ което Александръ показвалъ, на разни пунктове на рѣката, главитѣ на войскитѣ си и при това тъй распрѣдѣлилъ послѣднитѣ, щото тѣ лесно и скоро можали да бжджтъ съсрѣдоточени на кой-да-е пунктъ на брѣга; — 2-о всичкитѣ хитрости, употрѣбени отъ Александра за да въведе Пора въ заблуждение и безпечность; — 3-о мѣстото, което избралъ за прѣминуване прѣзъ рѣката; — 4-о оставанието Кратера и Мелеагра, даденитѣ имъ наставления и всички въобще распорѣждания за прѣминуванието на рѣката и за боя; — 5-о самото прѣминуване и боя, въ който индийцитѣ били поколебани най напрѣдъ отъ фланга, тила и най пос-

лѣ отъ фронта, — и б-о прѣвъсходнитѣ дѣйствия въ боя при Хидаспъ, не само на македонскитѣ и грьцкитѣ войски, но и на азиятскитѣ, които влизали въ състава на Александровата армия. Тѣзи войски, сжщитѣ, които у персийцитѣ и другитѣ източни народи се сражавали като *безпорядъчни стада*, — въ боя при Хидаспъ, началствувани отъ македонски и грьцки военачалници, лично прѣдводителствувани отъ великия македонски царь—полководецъ, употрѣбени съотвѣствено въоржжението, устройството и прѣимущественния начинъ на дѣйствията имъ, сражавали се отлично, въ прѣкрасенъ рѣдъ, подържали се взаимно едни други и значително способствували на Александра за издържанието на побѣдата.

Загубата на Александровитѣ войски въ боя при Хидаспъ възлизала, спорѣдъ казванието на Арриана, основано на разказитѣ на Птоломея и Аристовула, само до 310 человѣка (80 пѣши войници, 10 конни стрѣлци, 20 етери и 200 души конници), което изглѣжда несъобразно съ упорството на отбраната и силата на нападението и съмнително. Впрочемъ, ако даже тя да е била и по́ значителна отъ показанията отъ Арриана, то въ всѣки случай, по свойствата на биткитѣ въ старитѣ времена и тѣхнитѣ обикновенни резултати, лесно можала да бжде несравненно по́ слаба отъ загубата на индийската войска.

Като турилъ, за спомѣнь на побѣдата при Хидаспъ, основи на два града: *Буцефалия* (по името на падналия му въ този бой конь Буцефалъ)—на мѣстото гдѣто прѣминалъ прѣзъ Хидаспъ, и *Никея* — на мѣстото на самия бой, и като оставилъ Кратера съ една часть войска за съгражданието на тѣзи градове, Александръ тръгналъ по́нататъкъ къмъ р. Акесинъ (днесъ Дженабъ), който се вливалъ въ Хидаспъ. По пжтя къмъ него той покорилъ съпрѣдѣлнитѣ съ царството на Пора индийски племена, и земитѣ имъ съ 37 града присъединилъ къмъ владѣнията на Пора. Като приелъ освѣнъ това покорностьта на нѣкои други индийски владѣтели и независими племена, той прѣминалъ на плотове и кораби прѣзъ Акесинъ (по мнѣнието на Арриана — въ най широкото му мѣсто, гдѣто тѣчението му било по́ слабо) и, като оставилъ тукъ Кена съ една часть войска, бързо прѣслѣдвалъ индийския владѣтель, на име сжщо Поръ, който прѣди боя при Хидаспъ изявилъ готовность да се покори, а послѣ избѣгалъ отъ владѣнията си. По пжтя къмъ р. Хидраотъ (днесъ Равей или Рауви), който се вливалъ сжщо въ Хидаспъ, Александръ оставилъ гарнизони въ всичкитѣ по́ важни пунктове, за да обезпечи Кена и Кратера, а като стигналъ до Хидраотъ, испратилъ Ефестиона съ една часть войска да покори всичкитѣ независими племена на брѣговетѣ на тъзи рѣка и послѣ да навлѣзе въ владѣнията на избѣгалия Поръ. А самъ той прѣминалъ прѣзъ Хидраотъ (близо до днешния Лагоръ) и покорилъ часть отъ крайбрѣжнитѣ му жители. Като се научилъ, че катеянитѣ, оксидракитѣ, маллитѣ и много други, независими, войнствени индийски племена съставили помежду си съюзъ противъ него и се събрали подъ стѣнитѣ на крѣпостьта Сангала на лѣвия брѣгъ на р. Хипанисъ, четвърти притокъ на Индъ (днесъ рѣка Бедджахъ или Биасъ*), Александръ веднага и бързо тръгналъ за тамъ. На втория день той пристигналъ въ града Пимпрамъ, жителитѣ на който му се покорили,—тукъ далъ на войскитѣ си единъ день почивка и на слѣду-

*) Сангала се намирала срѣщу днешния Гурейпуръ или близо до това мѣсто.

ющия день пристигналъ при Сангала. Индийцитѣ били расположени на височинитѣ близо до тъзи крѣпость и заградени съ три рѣда кола. Александръ се приближилъ до тѣхъ най-напрѣдъ съ конницата, но срѣщнатъ съ силна стрѣлба изъ лжковетѣ имъ отъ горѣ на колата и като видялъ, че съ конницата нищо не можало да се направи, испратилъ напрѣдъ фалангата противъ най слабата часть на укрѣплението. Индийцитѣ били лесно отблъснати изъ-задъ първия рѣдъ на колата, но упорито се отбранявали задъ втория; а когато били изтикани и изъ-задъ него, тѣ напуснали укрѣпения си станъ, избѣгали въ Сангала и се затворили въ нея. Александръ веднага я заобиколилъ съ пѣхотата и конницата. Прѣзъ слѣдующата нощь индийцитѣ се опитали да избѣгатъ отъ Сангала, но се натъкнали на македонската конница и часть отъ тѣхъ били исклани, а останалитѣ се върнали въ крѣпостьта. Тогава Александръ направилъ около цѣлата крѣпость два рѣда землени вала съ ровове, прѣкъснати само на едно мѣсто отъ блато, при което той турилъ двойни стражи. Слѣдъ туй почнали да приближаватъ стѣнобойнитѣ орждия къмъ крѣпостнитѣ стѣни. Наскоро бѣглецитѣ увѣдомили Александра, че индийцитѣ рѣшили прѣзъ нощьта да излѣзатъ отъ Сангала и да си пробиятъ пжть прѣзъ стражата при блатото. Александръ скришно турилъ тамъ Птоломея съ 3 000 иппасписти, единъ отрѣдъ стрѣлци и всичкитѣ аријяни, и му заповѣдалъ да задържа индийцитѣ, а въ туй време да подаде знакъ съ тржби, по който другитѣ части отъ войската трѣбвало веднага да му отидатъ на помощь. Около 4-та стража прѣзъ нощьта (въ 3 часа зараньта) индийцитѣ дѣйствително излѣзли изъ крѣпостьта и се опжтили къмъ блатото, но срѣщнати и отъ всѣкждѣ притиснати отъ македонцитѣ, били отблъснати и съ загуба на по̀ много отъ 500 души отхвърлени обратно въ крѣпостьта. Въ туй време царя и вѣренъ съюзникъ на Александра Поръ пристигналъ съ 5.000 спомагателни индийски войски и голѣмъ брой слонове, а на скоро и стѣнобойнитѣ орждия били доведени до стѣнитѣ. Но още прѣди да се открие дѣйствието съ тѣхъ, македонцитѣ успѣли да подкопаятъ стѣнитѣ, да ги пробиятъ, да турятъ стжлби — и взели крѣпостьта съ пристжпъ. При този случай, споредъ Аријана, били убити 17.000 и взети въ плѣнъ 70.000 индийци и 500 души конница съ 300 военни колесници, — а македонцитѣ прѣзъ времето на обсадата и на пристжпа загубили само 100 души и около 1.200 души ранени. Сангала била разрушена до основитѣ, земитѣ ѝ раздадени на независимитѣ доброволно-покорившисе на Александра племена, а съюзнитѣ съ нея два града, напустнати отъ жителитѣ имъ, били заети отъ македонцитѣ.

Като повѣрилъ на Пора и на войскитѣ му заеманието и обезпечението на покорената страна, Александръ тръгналъ по̀ нататъкъ къмъ рѣка Хифазъ (днесь Сутледжъ или Сетледжъ), най крайния на истокъ отъ 5-тѣхъ лѣви притоци на Индъ.*)

*) Отъ 5-тѣхъ лѣви притоци на Индъ, Дженабъ (старий Акесинъ) е главния, който спазва названието си до самото вливание въ Индъ. Въ Дженабъ се вливатъ: отъ дѣсната страна: Джхеламъ или Бехатъ (старий Хидаспъ), а отъ лѣвата страна по̀ долу — Равей (старий Хидраотъ) и още по̀ долу — Гарра или Сутледжъ (старий Хифазъ), който се образува отъ сливанието на Беджаха или Биасъ (старий Хипанисъ) и Сутледжъ. Александръ прѣминалъ отдѣлно прѣзъ всѣки отъ тѣзи притоци въ горнитѣ имъ части, по посока отъ днешния гр. Атока прѣзъ Лагоръ къмъ Дели.

Като дошълъ до Хифазъ*), той възнамѣрявалъ вече да прѣмине прѣзъ него, за да покори, както казва Арианъ, лѣжащитѣ задъ тъзи рѣка до самия Гангъ плодородни и богати страни, които процъвтявали въ миръ и изобилие, и въ които живѣяли земледѣлчески, трудолюбиви и войнствени племена, — и да распространи завоеванията си до онзи прѣдѣлъ, гдѣто не би срѣщналъ вече съпротивление. Но македонскитѣ и грьцкитѣ войски, като не виждали край на походитѣ му и на трудоветѣ си, почнали да роптаятъ и по̀ вечето отъ тѣхъ рѣшително се отказали да вървятъ по̀ нататъкъ. Напразно Александръ прибѣгналъ къмъ всичкото си влияние върху тѣхъ, къмъ всичкото си краснорѣчие, да ги убѣди да го послѣдватъ и да довършатъ завоеванието на Азия. Кенъ, отъ името на всички македонци и гърци му прѣдставилъ колко малко вече отъ тѣхъ останали въ войската, колко сила и мжжество истощили, колко много желаяли да се възвърнатъ въ отечеството си, да се прѣдаджтъ слѣдъ трудоветѣ на спокойствие и се насладятъ отъ придобититѣ богатства, колко неблагоразумно би било да се принуждаватъ тѣ да вървятъ по̀ нататъкъ противъ волята имъ, най послѣ колко необходимо било за самия Александръ да покаже благоразумна умѣренность и прѣдпазливость и, като не се страхувалъ вече отъ никакви врагове, да се прѣдпази обаче отъ внезапнитѣ прѣвратности на сждбата и щастието. Александръ не отговорилъ нищо на всичко това и три дни чакалъ, щото войската да се вразуми и промѣни намѣрението си. Но, като видѣлъ противното, обявилъ най послѣ съгласието си за обратенъ пжть и съ това възбудилъ въ войската общъ въсторгъ и признателность.

§ 18.

Послѣдния, обратенъ походъ отъ Индия за Персия (326—325).

Като издигналъ на брѣга на Хифазъ, за ознаменување най далечния прѣдѣлъ на завоеванията си, 12 високи жертвенници (Alexandri Aræ), въ видъ на кули, като направилъ жертвоприношение, гимнастически игри и конски надприпускания, и като подчинилъ всичкитѣ страни до Хифазъ на Пора,—Александръ по сжщия пжть се върналъ назадъ прѣзъ Хидраотъ на това мѣсто при Акесинъ, гдѣто Ефестионъ билъ вече издигналъ новъ градъ. Като приелъ покорностьта на индийския царь Абиссарь, той прѣминалъ прѣзъ Акесинъ и дошълъ въ Никея и Буцефалия на Хидаспъ. Тукъ, подбуждань отъ желанието да отвори търговски пжть отъ срѣдня Азия прѣзъ океана и Индъ за Индия, той рѣшилъ да направи на Хидаспъ флота и да се спусне съ нея въ Индъ и по Индъ въ океана, като внимателно и подробно разглѣдва всички лѣжащи по пжтя страни и мѣста. Въ продължение на нѣколко мѣсеца (въ края на 326 и началото на 325 година) на Хидаспъ стояли вече часть събрани отъ индийскитѣ рѣки и часть на ново направени отъ ионянитѣ, кипрянитѣ, финикиянитѣ, египтянитѣ и други находивши се въ македонската войска родомъ отъ крайморскитѣ страни – около 2000, отъ разни голѣмини и родове, военни и товарни кораби за конницата и хранитѣ. Когато флотата била готова, Александръ съ иппаспиститѣ, стрѣлцитѣ,

*) Спорѣдъ Ренцеля — между днешнитѣ Аджодинъ и Дебалпуръ, а спорѣдъ Даниила и Гиббона — по права посока отъ Лагоръ къмъ Дели.

агриянитѣ и конницѣ агемати отплувалъ съ нея надолу по Хидаспъ за Индъ и по Индъ за океана, съпроваждант по дѣсния брѣгъ съ часть отъ пѣхотата и конницата подъ началството на Кратера, а по лѣвия— отъ главнитѣ сили на войската и 200 слона, подъ началството на Ефестиона. Въ продължение на 7 мѣсечното си плаване и походъ (въ 325 година) по тѣчението на Хидаспъ и Индъ (прѣзъ днешнитѣ земи на сейкитѣ и Синдъ), Александръ твърдѣ често билъ принуденъ да се сражава съ крайбрѣжнитѣ и индийскитѣ племена, отъ които по̀ важни и най силни и войнствени били маллитѣ (въ днешния Мултанъ), оксидракитѣ (Птоломей нарича и еднитѣ, и другитѣ каширеяни) и музиканитѣ. Тѣзи племена се съпротивлявали упорито, но били неоднократно разбивани и едни слѣдъ други покорени, градоветѣ имъ часть разрушени, часть заети съ гарнизони или заселени съ македонци и гърци, а земитѣ имъ въ които били съградени много нови градове и крѣпости и направени пристанища — подчинени на правилно управление и на назначени отъ Александра управители. Въ всичкитѣ дѣйствия противъ тѣзи племена Александръ, както по̀ напрѣдъ, билъ на всѣкждѣ прьвъ, ни най малко не щадилъ себѣ си и въ единъ случай — при прѣземанието съ приступъ главния градъ на маллитѣ, до толкова се увлякълъ отъ буйната си храбрость, щото насмалко щѣлъ да загини, испълняющъ дълга не на полководеца, а на простъ войникъ. Когато македонцитѣ нахлули въ града, маллитѣ се затворили въ вжтрѣшната крѣпость, защитена съ дебела стѣна, която, бидейки построена на склона на планина, външната страна била много висока, а вжтрѣшната напротивъ твърдѣ ниска. Раздразненъ отъ упоритото съпротивление на маллитѣ, Александръ заповѣдалъ да подкопаватъ стѣната и да турятъ на нея стѫлби. Бавностьта на тѣзи работи възбудила у него най голѣмо нетърпѣние, за това, като грабналъ една стѫлба, той се устрѣмилъ по нея и се искачилъ на стѣната. Слѣдъ него се спуснали и иппаспиститѣ, но стѫлбитѣ се строшили подъ тѣхъ— и Александръ останалъ на върха на стѣната, срѣщу множество малли, само съ тримата военачалници: Певкестъ, Леоннатъ и Абрей. Той скочилъ съ тѣхъ вжтрѣ въ крѣпостьта и като се допрялъ до стѣната, дълго се защищавалъ съ отчаяна храбрость, но най послѣ изнемощялъ отъ получената много дѫлбока, тѣжка и опасна рана отъ стрѣла въ горнята часть на гжрдитѣ. Отъ тримата военачалници, които били съ него, Абрей билъ убитъ, а Певкестъ и Леоннатъ, сами тѣжко ранени, съ голѣмъ трудъ могли да защищаватъ Александра, който лѣжалъ въ краката имъ безчувственъ. За щастие македонцитѣ успѣли въ туй време да се искачатъ на стѣната, да нахлуятъ въ крѣпостнитѣ врата и да избавятъ Александра, слѣдъ което прѣвзели крѣпостьта и избили всичкитѣ находивши се въ нея малли. За обща, искренна и най жива радость на цѣлата войска, Александръ, който нѣколко дни се намиралъ на смьрть, най послѣ оздравялъ и продължилъ плаванието си по тѣчението на Индъ за Океана. Въ време на това плаване той завладялъ главния, силно укрѣпенъ градъ на музиканитѣ; малко прѣди да дойде до Патала—градъ, който лѣжалъ на острова, образуемъ отъ двата ржкава на Индъ, близо до устието на тѣзи рѣка (гдѣто днесъ се намира градъ Татта), испратилъ Кратера съ войскитѣ на Аттала, Мелеагра и Антигена, съ нѣколко стрѣлци, раненитѣ, болнитѣ и неспособнитѣ да се сражаватъ етери и ма-

кедонци, и всичкитѣ слонове, прѣзъ Арахозия и Дрангияна за Кармания, и основалъ при Патала крѣпость и пристанище за военни кораби, а на югъ отъ Патала, въ самото устие на Индъ — градъ, нарѣченъ *Кълленъ* (*дървенъ градъ*, защото билъ направенъ отъ дърво). Отъ тукъ Александръ испратилъ Неарха съ флотата, по море, по край брѣга, къмъ устията на Тигръ и Ефратъ, а самъ съ главнитѣ сили на войската тръгналъ по брѣга на морето на западъ прѣзъ Гедрозия (днесъ южната часть на Белуджистанъ и въ нея най южната область Мекранъ). Тъзи страна образувала цѣла песачлива пустиня, на югъ ограничена съ Еритрейското море, а отъ сѣверъ заградена, като съ стѣна, отъ непристжпни скали. Покрита съ джлбоки, дрѣбни пясъци, лишена отъ вода, тъй като рѣкитѣ и вадитѣ се пълняли съ вода само когато валяли дъждове, тя била обитаема само на сѣверъ, близо до планинитѣ, отъ гедрозиянитѣ, и покрай морския брѣгъ—отъ бѣдни риболовци, които гърцитѣ наричали *ихтиофаги* (рибоѣдци). За Александра не било неизвѣстно, какви трудове и лишения му прѣдстояло да принесе въ похода прѣзъ Гедрозия. Той знаялъ, че никога и нито една войска не се е врѣщала отъ нея, че, спорѣдъ прѣданията, Семирамида се върнала отъ тамъ само съ 20 а Киръ съ 8 души. Но това само го распалило още по вече: той поискалъ да направи туй, което не могли да направятъ нито Семирамида, нито Киръ. За похода прѣзъ Гедрозия го подбуждала, впрочемъ, тъй сжщо и необходимостьта да придружава по край брѣга на морето и да снабдява по възможность съ храна и вода флотата си, която първа щела да извърши плаване въ Еритрейското море и да разглѣда персийския заливъ и устията на Тигръ и Ефратъ. Скжпо му струвалъ обаче похода прѣзъ Гедрозия. По̀ голѣмата часть отъ войската и почти всичкитѣ товарни животни загинали отъ горѣщина, жажда и изнурявание, посрѣдъ песъчливитѣ пустини, подъ ужасната горѣщина на слънцето. Войницитѣ скришно убивали конетѣ и катъритѣ, за да се хранятъ съ мѣсото имъ, а съ това, като се намалявали прѣвозъчнитѣ срѣдства, по неволя трѣбвало да се оставатъ много болни и слаби. Голѣмо число отъ изостаналитѣ загинали, като се заблудили въ пустинитѣ. Често въляли такива проливни дъждове, щото становетѣ на войската бивали съвсѣмъ потопявани въ вода. Не веднъжъ войската изгубвала пжтя въ пустинитѣ и съ голѣмъ трудъ отново намирала истинската посока. И посрѣдъ тѣзи бѣдствия, Александръ, самъ изнуренъ и слабъ, вървяль обикновенно пѣшъ на чело на войската, като давалъ личенъ примѣръ на мжжество, твърдость и търпѣние.

Най послѣ, слѣдъ 70 или 80 дневенъ походъ отъ устията на Индъ прѣзъ Гедрозия, Александръ пристигналъ въ Пура, главенъ градъ на гедрозитѣ (днесъ сжщо Пура, въ сѣверозападната область на Белуджистанъ, Кохистанъ), и тукъ далъ почивка на изнурената си войска.

По казването на древнитѣ историци, всичкитѣ бѣдствия, прѣнесени отъ Александровата войска въ Азия, взети заедно, далечъ неможали да се сравнятъ съ понесенитѣ отъ нея само въ похода прѣзъ Гедрозия, и Александръ извелъ едва едната й четвърть отъ този походъ. Спорѣдъ думитѣ на Плутарха, той загубилъ само въ този походъ около 100.000 души, но това е много прѣувеличено: понеже, по думитѣ на самия Плутархъ, Александръ, при излизанието изъ Индия, отъ устията на Индъ, ималъ всичко около 125.000 души пѣхота и около 15.000 души конница. Часть отъ тѣхъ

била качена на флотата, друга испратена съ Кратера въ Кармания, а третята, главната (вѣроятно не по̀ вече отъ 60 или 70 хиляди души) тръгнала прѣзъ Гедрозия. Слѣдователно, ако даже се допусне, че отъ тъзи послѣдната се върнала само $^1/_4$ (отъ 15.000 до 17.500 души), то всичката загуба на Александра ще възлиза отъ 45.000 до 52.500 души—число, макаръ и твърдѣ значително, но все по̀ малко, отколкото показаното отъ Плутарха.

Слѣдъ почивката въ Пура, Александръ влѣзълъ въ Кармания (днесъ югоисточната персийска область Керманъ), която лѣжала на западъ отъ Гедрозия по край брѣга на морето, —пуста на сѣверъ, но богата съ плодородни и добрѣ обработени полета и лозя на югъ. Въ Кармания се присъединили къмъ Александра— Кратеръ съ войската и слоноветѣ си, Клеандръ, Ситалкъ и Хераконъ съ войскитѣ си, които били останали въ Индия, и освѣнъ това много камили и товарни животни, съ което се попълнила загубата отъ хора и се набавили достатъчни срѣдства за прѣвозване. Слѣдъ това прѣзъ зимата въ 325 срѣщу 324 година Ефестионъ съ по̀ голѣмата часть отъ войската, товарнитѣ животни и слоноветѣ билъ испратенъ отъ Кармания по брѣга на морето въ Персия, Неархъ съ флотата го придружавалъ по край брѣга, а самъ Александръ съ легкитѣ войски, етеритѣ и единъ отрядъ стрѣлци тръгналъ за Пассаргада*) и отъ тамъ за Персеполъ и Суза, кждѣто и пристигналъ прѣзъ февруарий 324 година. Тукъ той наградилъ войскитѣ си извънрѣдно щедро: заплатилъ всичкитѣ дългове на военачалницитѣ и войницитѣ си, които спорѣдъ Аррiана, възлизали на сумма по̀ голѣма отъ 20,000 таланта (около 75 милиона лева), — на уволненитѣ отъ служба заплатилъ недодадената заплата, дневна заплата до пристигането имъ въ отечеството си и освѣнъ това по единъ талантъ на всѣкиго; подарилъ имъ за прѣзъ цѣлия животъ разни значителни и почетни прѣимущества, а на главнитѣ военачалници (на Ефестиона, Неарха, Певкеста, Онесикрита и др.), както и на всички македонски царски тѣлохранители раздалъ златни вѣнци. Слѣдъ туй, като разглѣдалъ лично Персийския заливъ и устията на Тигръ и Ефратъ, той отишелъ нагорѣ по Тигръ до града Опоисъ въ Персия (малко по̀ горѣ отъ днешния Багдатъ) и посѣтилъ Екбатана, като на всѣкждѣ се занимавалъ съ вжтрѣшното устройство на завоюванитѣ области и се трудилъ да слѣе македонцитѣ и гърцитѣ съ азиятцитѣ въ единъ народъ, съединилъ азиятскитѣ войски съ македонскитѣ и гръцкитѣ, и образувалъ нови азиятски войски, въоржжени и устроени по европейски. Между друго той лично извършилъ единъ походъ противъ косеянитѣ, диво и хищно племе на южнитѣ прѣдѣли на Мидия, въ продължение на 40 дни напълно ги покорилъ, взелъ имъ заложници и въ земитѣ имъ издигналъ крѣпости. Слѣдъ това той отишелъ въ Вавилонъ, гдѣто почналъ да се готви за новъ походъ въ Аравия, но тукъ се разболялъ и, понеже здравието му било вече разстроено отъ 12 годишнитѣ трудове и дѣятелность, слѣдъ 12 дневно болѣдуване, на 11 юний 323 година, на 33 годишна възрастъ, той свършилъ живота си, пълен съ велики и чудни подвизи!

Отъ тѣхъ послѣдния, прѣдсмъртния му походъ въ Индия е почти най забѣлѣжителния, макаръ и кратковременен. Дѣйствително, гения на Александра, прѣди да угасне на вѣки, се проявилъ въ нова, още по̀ го-

*) Пасаргада се намирала, както прѣдполагатъ, на днешната равнина Мурхабъ, на ю. вс. отъ Ширазъ и на ю. отъ езерото Бахтеганъ.

дѣма сила, въ новъ, още по̀ силенъ блясъкъ, както въ приготовленията за този походъ, тъй и въ първоначалнитѣ, и въ послѣдующитѣ му дѣйствия, и въ цѣлия му обемъ, и въ най малкитѣ му подробности.

Трѣбва да забѣлѣжимъ, обаче, че въ обратния походъ отъ Хифазъ до устията на Индъ и отъ тукъ въ Персия, сжщо и въ послѣдующитѣ слѣдъ туй до смьртьта му дѣйствия, Александръ се явява вече не толкова полководецъ-завоюватель, колкото господарь, напълно загриженъ за закрѣпяването на завоюванията си и за благосъстоянието на обширното си господарство. Като полководецъ, той още при Хифазъ, съ отказа на войската му да върви по̀ нататъкъ съ него, билъ принуденъ да тури прѣдѣлъ на побѣдоносното си шествие на истокъ. Прьвъ пжть неговата воля срѣщнала такова съпротивление, което той не билъ въ състояние да прѣодолѣе нито съ строгость, нито съ кротость, и, покоряющъ се на необходимостьта, прѣдприелъ обратния-походъ, съ цѣли повечето политически и търговски, отколкото военни.

§ 19.

Общъ изводъ за Александра Великий, като полководецъ, и за начина и искуството на воденето войната отъ него.

Изложението на походитѣ на Александра Великий ще заключимъ съ единъ общъ изводъ за самия него, като полководецъ, и за начина и искуството на воденето войната отъ него.

И тукъ ще се обьрнемъ най напрѣдъ къмъ най добрия, най добросъвѣстния и най справедливия отъ неговитѣ историци, джлбокомислящия философъ, опитния и знающия военното дѣло Аррианъ. Тъй описва той Александра*): «Александръ билъ надаренъ съ прѣкрасна вънкашность, бърза, неуморима рѣшителность, и храбрость, която всичко прѣодолява ла. Той ламтялъ за опасности, още по̀ вече за честь и слава. Доста равнодушенъ къмъ плътскитѣ удоволствия, той билъ ненаситенъ въ алчностьта си за по̀ възвишени, благородни наслаждения. Той притѣжавалъ рѣдкото искуство да избира въ труднитѣ обстоятелства най добритѣ срѣдства, да оцѣнява, да прѣдотгадава вѣроятностьта на успѣха. Той нѣмалъ равенъ на себѣ си по искуството да устроява войскитѣ, да ги въоржжава, да ги управлява, да имъ внушава довѣрие къмъ себѣ си и да ги насьрдчава, като лично прьвъ имъ даваль примѣръ за прѣодоляването на опасноститѣ съ непоколебима твьрдость. Въ съмнителнитѣ прѣдприятия, смѣлостьта му рѣшавала побѣдата. Кой по̀ добрѣ отъ него умѣялъ да надпрѣварва неприятеля и да го побѣждава тогава, когато той и не подозиралъ още движението на Александра противъ него? Той свято пазилъ дадената дума, умѣялъ да се прѣдпазва отъ всѣкаква измама и, безъ да оставя за себѣ си нѣщо, билъ извънрѣдно щедъръ къмъ другаритѣ си. Роденъ на свѣта по особенно прѣдопрѣдѣление на боговетѣ, той не билъ подобенъ никому отъ смьртнитѣ».

И дѣйствително, Александръ, като человѣкъ, стои на височина, едва достжпна за смьртнитѣ, — като полководецъ, явява въ себѣ си съединението на всички дарби, всички добродѣтели, всички военни съвършенства, въ тѣлесно, душевно и умственно отношение.

*) Походитѣ на Александра Великий, книга VII, глава 7.

Още отъ млади години извънрѣдната простота въ начина на живота, строгата умѣренность и въздържанность, и непрѣкъснатата дѣятелность още по̀ вече развили въ него необикновенната тѣлесна здравина и сила, съ които той билъ надаренъ отъ природата, и до толкова закалили тѣлото му, щото и студа, и горѣщината, и глада, и жаждата, и извънрѣднитѣ трудове и лишения, и тѣжкитѣ болѣсти, и жестокитѣ рани той билъ въ състояние да прѣнася и прѣнасялъ почти по невѣроятенъ начинъ.

И въ това, може да се каже, *желѣзно* тѣло била заключена и душа, сѫщо толкова мощна и твърда, дѣятелна и неуморима, — душа пламенна и възторжна, която била алчна за всичко велико, благо и полезно, испълнена съ най възвишени, благородни чувства.

И съ твърдата, неприклонна воля, съ бързата, смѣла рѣшителность, въ него билъ съединенъ единъ геният, свѣтълъ, прѣдвидливъ умъ, пламененъ — като душата му, бързъ — като волята му, обширенъ — като замислитѣ му. Но съзнанието на собственнитѣ сили, вѣрата въ своето прѣдназначение, довѣрието къмъ щастието си и пламенността на душата, толкозъ по̀ силна, понеже военнитѣ му подвизи били извършени въ годинитѣ на най силното дѣйствие на страститѣ (отъ 20 до 32), всичко това било причина, щото волята му често да взема върхъ надъ разсѫдъка и, невъздържана отъ него, водила по нѣкога къмъ излишна и даже дързка смѣлость. Но щастието, което винаги много или малко благоприятствува на смѣлитѣ и искусни полководци, всѣкога много или малко вѣрующи въ него, винаги и *о*време спасявало въ тѣзи случаи и Александра.

До провъзгласяването си за персийски царь, Александръ останалъ неизмѣнно-вѣренъ на простотата въ начина на живота, умѣренността и въздържанието, къмъ които билъ приученъ още отъ малъкъ. А макаръ въ края на живота си той и да се обкржжилъ съ източния раскошъ и великолѣпие, и да нарушавалъ по нѣкога законитѣ на умѣренността и въздържанието, това съвсѣмъ не било по вродена наклонность, а вслѣдствие на необходимостьта да се съобразява, отъ една страна — съ персийскитѣ, а отъ друга — съ македонскитѣ обичаи.

Но необикновенната му дѣятелность, неуморимость въ трудоветѣ, търпѣние въ лишенията и нуждата, неустрашимость и присѫтствие на духа въ опасноститѣ, и пламенната, буйна, отчаяна храбрость въ боевете били, прѣзъ цѣлия му животъ, всѣкога еднакви, неизмѣнни. И въ трудоветѣ, и въ опасноститѣ той всѣкога билъ прьвъ и, съ личния си примѣръ, като въодушевявалъ силно войскитѣ, безусловно ги увличалъ слѣдъ себѣ си. А въ боевете той се явявалъ истински герой, по̀ горѣ отъ смьртнитѣ, страшенъ и великъ, търсилъ опасноститѣ, хвърлялъ се въ най распаленото клане и, съ мощната си ржка, като съкрушавалъ всичко около него, распространявалъ смущение и ужасъ, смьрть и опустошение въ неприятелскитѣ рѣдове.

Ако къмъ всичко това се прибави неговото добродушно, кротко, любезно обхождание съ войскитѣ, необикновенното му попечение и грижа за тѣхъ, извънрѣдната му щедрость и постоянна справедливость въ наградитѣ, най послѣ — величественния му изглѣдъ и увлѣкателния му даръ на рѣчьта, то лесно щѣ бѫде да се разбере извънрѣдното нравственно влияние, което тойималъ върху войскитѣ си, неограниченната любовь, прѣданность и довѣрие, които имъ внушавалъ къмъ

себѣ си, и онова рѣдко искуство, съ което умѣялъ да ги подбужда къмъ най трудните и опасни подвизи, да ги насърдчава, въодушевлява, распалва и да имъ внушава мжжество, твърдость, търпѣние и благородни възвишени чувства къмъ честьта и славата. При всичко това, той всѣкога съблюдавалъ между тѣхъ строга военна подчиненность и рѣдъ, и ако при всичката му любовь къмъ тѣхъ, се случвало щото войскитѣ му да падатъ духомъ, да роптаятъ и да се отказватъ да му се покоряватъ, той съ присжтствието на духа, съ силата на убѣжденията, съ кротость, съединена съ твърдость и, въ случай на нужда, съ незабавни, справедливи мѣрки на строгость и наказания, всѣкога и скоро умѣялъ отново да ги обрьща къмъ чувството на дълга и повиновението. Само единъ пжть прѣзъ живота си — на Хифазъ — всичката му власть, всичкото му нравственно влияние се оказали безсилни и той по необходимость билъ принуденъ да се покори на волята на войската.

Той не билъ нито жестокъ, нито отмьстителенъ, въ всичкитѣ си дѣйствия и постжпки показвалъ истинско человѣколюбие и великодушие. Ако въ края на живота си и да проявявалъ по нѣкога особенна строгость, то за това той билъ подбужданъ отъ обстоятелствата и необходимостьта, а ако и да се поддавалъ на порывитѣ на гнѣва, това трѣбва да се отдаде на неговата младость, буйность и на естественнитѣ слѣдствия отъ влиянието на постоянното щастие и ласкателствата, на раздразнителностьта и на това, че той неможалъ да търпи противорѣчие и съпротивление.

Честолюбието му било неограничено, но благородно и възвишено. Той искалъ да завоюва свѣта, но за да распространи въ него грьцкото просвѣщение и да учрѣди всемирна търговия. Той отворилъ война съ персийцитѣ, за да имъ отмьсти за разорението на Гърция и да обогати послѣднята, а не лично себѣ си, доказателство за което служи обстоятелството, че по̀ голѣмата часть отъ съкровищата, добити отъ Азия, раздалъ на македонцитѣ и гърцитѣ, испратилъ ги въ Гърция, употрѣбилъ ги за съграждание на градове, за обще-полезни дѣла, и пр.

Въ всичкитѣ си дѣйствия той постоянно показвалъ политика извънрѣдно мждра и умѣрена, справедлива, блага и полезна. Съ нея той подготвялъ и улеснявалъ успѣхитѣ на оржжието си и съ нея утвърдявалъ и заякчавалъ завоюванията си. И ако обширната му монархия се распаднала, то вината за това била ранната, преждевременната му смьрть и, че нито единъ отъ приемницитѣ му нѣмалъ необходимитѣ дарби за поддържанието и продължението на неговитѣ дѣла.

Особенно внимание заслужва несъразмѣрностьта на силитѣ, срѣдствата и способитѣ му съ огромностьта и величието на прѣдприятието му, съ обширностьта, далечината и бързината на завоюванията му, и съ многобройностьта, важностьта и блясъка на успѣхитѣ и побѣдитѣ му. Само съ 40,000 души войска и съ 200 таланта той отворилъ война на персийския царь, който ималъ на расположение огромни сили, срѣдства и способи, и неизброими богатства. Въ продължение на войната той не можалъ лесно и скоро да попълва загубитѣ въ войскитѣ си, и само по̀ късно, слѣдъ завоюванието на вътрѣшнитѣ области на персийското царство, придобилъ значителни сили, способи и парични срѣдства. А до това време дължалъ успѣхитѣ си по̀ вече на мжжеството, дарбитѣ и искуството си, отколкото на силитѣ и срѣдствата си.

Военната му слава особенно се възвишава отъ обстоятелството, че той никога и отъ никого не е билъ побѣждаванъ, а всѣкога и надъ всички е билъ побѣдитель. Наистина, че военното му поприще не било продължително, и не се знае, въ случай, че той би живѣлъ по̀ дълго, да-ли всѣкога щеше да му благоприятствува щастието, и да-ли не щеше най послѣ то да измѣни и нему, както е измѣнявало на много други велики хора и полководци? Истина е тъй сѫщо, че въ войната съ персийцитѣ извънрѣдно му благоприятствували: 1) превъсходството на македонцитѣ и гърцитѣ надъ персийцитѣ и собственното му прѣвъсходство надъ Дария, а особенно 2) че при гениялнитѣ си дарби, той съединявалъ въ ржцѣтѣ си и властьта на полководеца, и властьта на монарха и 3) че той ималъ такива противници, като персийцитѣ. Отъ всичкитѣ народи въ Азия само тирянитѣ, согдиянитѣ, бактриянитѣ, скититѣ и индийцитѣ му се съпротивлявали храбро и упорито, а персийцитѣ — крайно малодушно и слабо. Но всичко това не само, че ни най малко не умалява достойнствата на подвизитѣ му и не помрачава славата на завоюванията му, но даже още по̀ вече ги възвишава. Тъй като въ умѣнието му всѣкога да съобразява дѣйствията си съ срѣдствата и обстоятелствата, съ свойствата на мѣстностьта и непрiятеля и съ дѣйствията на послѣдния, и въ извънрѣдното вслѣдствие на това разнообразие на дѣйствията му противъ разни народи и въ разни страни на Азия, именно и се заключава най главното достойнство на искуството за водението войната отъ него.

Неговъ начинъ за водението на война — казва Наполеонъ I*) *билъ методически и заслужва най голѣми по-*

*) Mémoires de Montholon. II. 10.

*хвали**). Той водилъ войната по прѣдварителенъ и дълбоко съобразенъ планъ, безъ никога да отстѫпва отъ него въ главнитѣ основи, безъ никога да испуща изъ видъ главната му цѣль, но съгласувайки го въ подробноститѣ на испълнението съ срѣдствата и непрѣривно измѣняющитѣ се на война обстоятелства.

Той дѣйствувалъ не иначе, освѣнъ като напълно обезпечавалъ тила и фланговетѣ си, като прикривалъ тази страна или този край, които трѣбвало да служатъ опора, основание на дѣйствията му, и съобщенията си съ тѣхъ, и като вземалъ всички необходими охранителни мѣрки. За това той оставялъ въ тила си много или малко силни отряди, а въ по̀ важнитѣ градове и крѣпости гарнизони, назначавалъ военни началници и граждански управители, обезпечавалъ се и съ кротки, и съ строги мѣрки, и съ безусловната покорность на побѣденитѣ, и съ згодни, надѣждни съюзи.

Обезпеченъ по такъвъ начинъ въ тила, той се устрѣмявалъ право къмъ най близкия прѣдмѣтъ на дѣйствията си — страната, края, града и прѣимущественно на този пунктъ, гдѣто се намирала неприятелската войска.

Той се движалъ и дѣйствувалъ прѣимущественно съ събрани сили; но, когато нуждата и обстоятелствата изисквали, той раздѣлялъ силитѣ си, обаче за туй, щото слѣдъ това отново пакъ да ги съсрѣдоточи.

Той се движалъ и дѣйствувалъ всѣкога съ извънрѣдна бързина и рѣшителность, като се трудялъ да изненада неприятеля, да го турва въ изумление и смущение — съ внезапното, неочакванното си появяване и нападение, и да го поражава — съ

*) Подъ *методически* начинъ за водението на войната Наполеонъ I разбира дѣйствия съобразни съ срѣдствата и обстоятелствата, т. е. разумни, обмислени, основателни.

стрѣмителностьта и силата на удара си.

Той водилъ войната съ извънрѣдна дѣятелность; но, когато нуждата и обстоятелствата изисквали, протакалъ, очаквалъ удобно време и случай, а въ туй време се усилвалъ и давалъ на войскитѣ си необходимата почивка.

Той дѣйствувалъ прѣзъ всѣко време на годината безъ разлика, зимѣ и лѣтѣ, въ страни равни и планински, плодородни и безплодни, населени и пусти; всѣкога съобразяющъ съ тѣхъ дѣйствията си и безъ никога да се затрудиява отъ прѣдставляванитѣ отъ тѣхъ прѣпятствия. Нито широкитѣ и бързи рѣки, нито високитѣ, непристжпни планини, нито песачливитѣ пустини — нищо не било въ състояние да го уплаши и задържи. Напротивъ, гдѣто имало най много прѣпятствия и опастности, тамъ по̀ охотно той насочвалъ шествието си, стига само да прѣдвиждалъ отъ това нѣкаква полза или згоди. Понѣкога обаче грижата за войската го принуждавала да прѣдпочита по̀ далечнитѣ, но по̀ удобни пжтища, отъ по̀ къситѣ, но по̀ трудни, и даже да прибѣгва къмъ избикаляние естественнитѣ прѣпятствия и расположения при тѣхъ непрiятель.

При всичката си дѣятелность, при всичката бързина на движенията си, той всѣкога ималъ особенна грижа за спазванието на войскитѣ си и обладавалъ рѣдкото искуство — щото колкото се движалъ напрѣдъ не само да не се отслабва, но даже и да се усилва. Като ималъ на Граникъ 40.000 души войска, въ послѣдующитѣ битки, въпрѣки намаленията, които произлизали въ интервала между тѣхъ (оставени въ тила гарнизони, убити въ срѣщитѣ съ непрiятеля, умрѣли отъ болѣсти, ранени, болни, възвърнати въ Македония и Гърция, и заселени въ Азия), той ималъ при Иссъ — сжщо 40.000, при Арбела — 47.000, а при тръгванието въ индийския походъ до 135,000 души. Той достигналъ това чрѣзъ усилване на войската си съ подкрѣпленията отъ Македония и Гърция (до 38.000 души въ продължение на цѣлата война) и особенно съ наборитѣ правени въ завоюванитѣ отъ него области въ Азия.

Той хранилъ войскитѣ си прѣимущественно съ реквизиция отъ страната, прѣзъ която минували или въ която дѣйствували войскитѣ му. което твърдѣ естественно, било най удобния и даже единственно-възможния начинъ за хранение при неговитѣ бързи и далечни движения и дѣйствия. Но на извѣстни растояния той учрѣждавалъ голѣми складове съ храни, отъ които войскитѣ, при движение напрѣдъ, се запасявали и носили на себѣ си или возили съ тѣхъ храна за толкова време, колкото имъ било опрѣдѣляно отъ Александра. А въ време на плаванието по Хидаспъ и Индъ и въ похода прѣзъ Гедрозия, хранитѣ били возени на флотата.

Сраженията на Александра се отличаватъ съ извънрѣдно искуство и заслужватъ особенно внимание въ тактическо отношение. Отличителната имъ черта била нападението съ едното (прѣимущественно дѣсното) усилено крило, или пъкъ и съ двѣтѣ, въ косъ боенъ рѣдъ, върху едното или двѣтѣ непрiятелски крила, отъ фронта, въ флангъ и въ тилъ. При това всичкитѣ движения и дѣйствия на Александровитѣ войски били извършвани извънрѣдно правилно и точно и всѣка часть, всѣки родъ войска всѣкога била употрѣбявана напълно съобразно съ нейното назначение, въоржжение и устройство, съ мѣстностьта, расположението и дѣйствията на непрiятеля, и съ обстоятелствата.

Обладающъ въ висша степень искуството да побѣждава въ боя, Алек-

сандръ обладавалъ и не по̀ малкото искуство да извлича отъ побѣдитѣ си най голѣми згоди и полза. Но той никога не се увличалъ отъ побѣдата, никога за прѣслѣдване на разбития и безопасния вече врагъ не жертвувалъ по̀ важни и положителни згоди. Но за туй пъкъ, ако нуждата и обстоятелствата изисквали, той прѣслѣдвалъ неприятеля съ неимовѣрно напряжение на силитѣ, бързина и рѣшителность. Най изумително въ това отношение било прѣслѣдването на Дария и Бесса.

Най послѣ — обсадитѣ на Александра безспорно го турватъ въ числото на най искуснитѣ полиорцетици въ древностьта, отъ които малцина имало нему подобни, още по̀ малко равни

И въ справедливото си удивление къмъ неговитѣ геніялни дарби и чудни военни подвизи, потомството го включило въ малкия, избранъ сонмъ на *най великитѣ въ свѣта полководци отъ всичкитѣ времена и народи*, и го признало за образецъ, напълно достоенъ за изучение и подражание.

Приложения.

I.

Александръ Великий, Царь Македонски.

(Къмъ характеристиката му, по ржководството на Лоссау, Дройзена и др.).

Въ допълнение на общия изводъ за Александръ Великий, като полководецъ, и за начина и искуството на водението войната отъ него, могжтъ да се даджтъ още слѣдующитѣ черти:

Богато надаренъ отъ природата съ всички тѣлесни, душевни и умственни качества, исключително заетъ съ великата мисъль за войната съ персийцитѣ и съ обширната имъ монархия, добрѣ знающъ и разбирающъ всичката трудность на това прѣдприятие, Александръ Великий се рѣшилъ на него за това именно, защото необикновенната *твърдость* на душата му значително прѣвъсхождала *силата на волята му*. Въ това се заключава главната черта на характера му; а неговата пламенность, въображение, познания и разсждъкъ били само спомагателни срѣдства. Въ дѣйствията му се забѣлѣзва прѣвѣсъ на волята надъ разсждъка, но това обстоятелство може да въведе въ заблуждение при съставянието на правилно сжждение за Александра. Тамъ, гдѣто трѣбвало да се съображаватъ най сложнитѣ и трудни обстоятелства, разсждъка никога не излъгвалъ Александра. Но щастието често пжти заставало на страната на прѣвѣса на волята му, отколкото на страната на прѣвѣса на разсждъка му. Това най напрѣдъ и най много се проявило при прѣминуването прѣзъ Граникъ: ако тукъ разсждъка бѣше взелъ върхъ надъ волята, то Александръ не би се рѣшилъ на това прѣминуване и не би произвелъ онова рѣшително нравственно впечатление, което било слѣдствие отъ него. При Иссъ, безъ съмнѣние, прѣдварително станала една погрѣшка, но щастието я направило причина за поражението на персийцитѣ. При Арбела и на Хидаспъ се вижда съчетание на разсждъка и волята въ еднаква мѣрка. Ако се разглѣждатъ тѣзи велики битки, вслѣдствие отъ които било покорението на цѣли царства, само като плодъ на искусни съображения, то собственно като съображения тѣ ще се покажатъ доста обикновенни и лесни. Но ако се вникне въ всичката джлбочина на испълнението на тѣзи съображения въ дѣйствителность, то ще се види, че испълнението стои неизмѣримо по̀ високо отъ съображенията, или дѣйствията, по̀ високо отъ замислитѣ, волята по̀ високо отъ разсждъка. Отъ тукъ и проистича онова високо уважение, което се възбужда у хората отъ всѣки великъ подвигъ, особенно на единъ великъ полководецъ. И за това именно необходимо е щото вѣрно да се съз-

нава тъзи взаимна свързка, за да може вѣрно да се оцѣнятъ и тѣзи спомагателни срѣдства, чрѣзъ които въ ума на Александра сж се слагали съображенията и чрѣзъ волята му можали да бѫджтъ турвани въ испълнение. Александръ ималъ за цѣль едно обширно завоюване, за което, безъ съмнѣние, необходими били неизброимо число отдѣлни прѣдприятия. Великото дѣло трѣбвало било да бѫде прѣдприето съ онзи ентусиазмъ, който една велика мисъль може да внуши на единъ великъ человѣкъ, който самъ въ себѣ си и въ своитѣ войски виждалъ срѣдствата за достиганието на своята цѣль. Това и възбудило въ Александра и чрѣзъ него въ войската му онова високо, възвишено настроение и онова силно нравственно напряжение, което ни е прѣдала историята. Съ това съвсѣмъ не се изключаватъ обаче прѣдварителнитѣ, разумни и хладнокръвни съображения; но щомъ тѣ били окончателно свършвани, тогава исчезвали всички срѣщнати, косвени, второстепенни съображения и въпроси, и всичката работа се заключавала само въ испълнението и дѣйствието.

Александръ ималъ противъ себѣ си макаръ и храбръ, но лошо устроенъ врагъ, който искалъ да заплаша съ численното си прѣвъсходство, но нѣмалъ нужната нравствена енергия, още въ началото се ограничилъ съ отбрана и при това взелъ погрѣшни мѣрки. Върху това именно и била основана първата, извънрѣдно рѣшителна стжпка на Александра — прѣминуванието му прѣзъ Граникъ прѣдъ очитѣ на неприятеля. Разбира се, че можало да бѫде отблъснатъ, но въ такъвъ случай Александръ вѣроятно би постжпилъ, както по̀ късно при Хидаспъ. Погрѣшното расположение на неприятеля, въодушевлението и храбростьта на Александровитѣ войски и извънрѣдната имъ способность да маневриратъ давали надѣжда за успѣхъ, който въ такива случаи рѣдко измамва, особенно когато на чело стои такъвъ великъ полководецъ, какъвто билъ Александръ. Щастието въ такива случаи по́вечето пѫти благоприятствува на великитѣ полководци, а то постоянно благоприятствувало на Александра, но не безъ всѣкакво участие отъ негова страна, а напротивъ именно вслѣдствие на силата на ума и волята му и особенно на твърдостьта на неговата душа. Живота, подвизитѣ, примѣра и продължителнитѣ му войни не можали да не произвеждатъ могжщо влияние върху всичкитѣ му войски въобще и върху македонцитѣ особенно, и тѣ безъ съмнѣние трѣбвало да бѫджтъ въодушевени съвсѣмъ иначе, отколкото онѣзи отъ тѣхъ, които не сж участвували въ неговитѣ войни. А като се прибави още и обстоятелството, че той билъ не само тѣхенъ върховенъ прѣдводитель, но и царь, то това, безъ съмнѣние, трѣбвало още по́ силно да дѣйствува върху тѣхъ, като му давало пълна, неограничена, отъ никого независяща власть, каквато никога не сж имали и не могжтъ да иматъ даже най добритѣ и най искуснитѣ полководци, подчинени на по́ горня власть. За това не може да не се съзнае, че съвокупностьта на всички тѣзи обстоятелства е помогнала на Александра въ испълнението на великитѣ му замисли, за които той прѣдъ никого не билъ отговоренъ, и благоприятствувала за испълнението имъ, при всичко, че основата имъ всетаки се заключавала единственно въ великата му личность.

Извънрѣдната здравина и тѣлесна сила давали на Александра такова рѣшително прѣимущество, безъ което той едва-ли би могълъ напълно

да довърши грамадните си предприятия. Само неговото *желязно* тѣло можало да изнася неимовѣрните напряжения на силите и трудовете на 13 годишния му военен и боен живот и особено да издържа огъня на пламенната му душа, и отъ това, между друго, и произлизала твърдата устойчивость на замислите му и тѣхното испълнение. Само смъртьта на порасналия съ него Ефестионъ, изгледа внезапно да отслабила тази сила на тѣлесно напряжение или поне дала поводъ къмъ този упадъкъ на тѣлесните сили, който го повелъ къмъ ненавременна смърть още въ цвѣта на възрастьта.

Може би да не е само едничката му тѣлесна сила, но въ съединение съ съзнанието на неговото душевно и умственно превъсходство и съ превѣса на волята му, тя, вѣроятно, толкова често го е увличала въ ржчния бой, като най послѣдния простъ войникъ. Голѣмо влияние въ това отношение можало да има върху него въсторженното отъ любимото четение на Илиадата настроение, вслѣдствие на което той се стрѣмилъ да подражава епическите герои отъ тази епическа поема и самъ се явявалъ въ много отношения подобенъ на тѣхъ, както и въобще цѣлата история на живота му и на военните му подвизи носи силенъ отпечатъкъ на епопеята отъ героическите времена. При това възниква даже въпроса, можалъ ли би той да достигне такива извънредни резултати, ако отъ преминуването прѣзъ Граникъ до превземането на Маллийския замъкъ включително бѣше вземалъ по̀ малко лично участие въ ржчния бой?

Операционните му планове, изключително насочени къмъ завоюването областите на персийската монархия, почти съвсѣмъ не били разваляни отъ неприятеля. Щомъ на послѣдния се нанесалъ силенъ ударъ, той избѣгвалъ далечъ и Александръ можалъ безпрѣпятственно да прилага въ испълнение предприятието си, което, разбира се, значително го улеснявало. Отъ Граникъ той дошълъ до Киликия, като едва при Иссъ срѣщналъ персийската армия, лично предвождана отъ Дария. Главната му цѣль първоначално била завоюването източните брѣгове на Средиземно море, за да отнеме отъ персийците и да придобие той господството по морето. Като срѣщналъ и разбилъ по този пѫть при Иссъ армията на Дария, той заминалъ по̀ нататъкъ за Сирия, Палестина и Египетъ. Съ такива противници, като Дария и персийците, този походъ билъ напълно сполучливъ, съ всичките му частни военни предприятия, като продължителната обсада на Тиръ, похода къмъ храма на Юпитера Аммона въ Египетъ и пр.

Извънредно опасно би могло да бѫде за Александра въ туй време въстанието противъ него на гърците въ Гърция, неизвѣстно по собственно-ли или по персийско подбуждение. Нѣма съмнѣние, че той не е можалъ да испусне това изъ видъ, да вземе своите мѣрки и напълно да се довѣри на Антипатра, оставенъ съ войски въ Македония и Гърция. Но съ вѣроятность може да се предположи, че отъ двѣте злини — въстанието на Гърция и възвръщанието му въ нея въ началото или въ срѣдата на войната съ персийците, той не е можалъ да не признае първата за много по̀ малко важна, отколкото втората — и това било оправдано отъ послѣдствията.

Безспорно е, че свойствата на противниците му, които се проявявали въ всичките имъ дѣйствия, много му съдѣйствували да спазва равнодушието си. Съ извънредно спокойствие устроилъ той, слѣдъ доста продължително отсѫтствие отъ Сирия, по̀

пататъшното си движение въ горня Азия и тъй безпрѣпятственно го довелъ до Арбела и довършилъ тамъ, както го и почналъ. Можало би даже, единъ видъ да се съжалява, че той не срѣщналъ при него по̀ голѣми затруднения, тъй като, по всѣка вѣроятность, непрѣменно би ги прѣодолѣлъ, което още по̀ вече щеше да възвиси славата му. Между туй това, което и както се случило, имало твърдѣ естественъ и простъ ходъ и въ състояние би било даже да намали възторга по случай на великитѣ му подвизи, ако прѣслѣдването на непріятеля слѣдъ побѣдата при Арбела, експедицията противъ уксиянитѣ и най послѣ неимовѣрното прѣслѣдване на Дария и послѣ на Бесса не бѣха проявили у него въ висока степень дарбитѣ на единъ необикновенъ полководецъ. Тѣзи му дѣйствия напълно съотвѣтствуватъ на истинския духъ и разумъ на войната и служатъ образецъ за всичкитѣ времена. Сжщо тъй достойни за всѣка похвала сж движението му къмъ Зевдракарта, дѣйствията му на южнитѣ брѣгове на Каспийско море и съединението на армията му въ Бактрияна. Всички тѣ тъй ясно изображаватъ възгледа на Александра върху положението му, щото достатъчно е само да се знаятъ, за да може доста опрѣдѣлително да се изучатъ подбудителнитѣ причинин а неговитѣ дѣйствия и проявения отъ тѣхъ истински тѣхенъ духъ. Най характеристическата черта на тѣзи прѣдприятия, както и на много подобни на тѣхъ въ тъзи война, е непрѣкъснатия рѣдъ дѣйствия, въ които неимовѣрното напряжение на силитѣ, боя въ всичкитѣ му видове и на най трудни мѣстности и отъ всѣкакъвъ родъ най смѣли прѣдприятия смѣняватъ едни други. Но още прѣди Александръ да дойде въ Бактрияна, билъ принуденъ да измѣни посоката на движението си за тамъ, за да направи безврѣденъ въ тила си обсипания съ милоститѣ му, но вѣроломенъ сатрапъ Сатибарзанъ, и само слѣдъ като извършилъ това, той съ единъ дългъ обходъ дошълъ въ Бактрияна.

Слѣдъ пълното надвиване на Дария — до началото на похода за Индия, дѣйствията на Александра въобще прѣдставляватъ картина на много отдѣлни експедиции противъ разни туземни племена, — експедиции, които нѣмали никаква обща свързка по между си Тѣ били, тъй да се каже, само отдѣлни епизоди отъ едно общо цѣло, извънрѣдно забѣлѣжителни всѣкий отдѣлно, но съ единъ общъ за всички характеръ, показанъ по̀ горѣ.

Похода въ Индия, напротивъ, отново прѣдставлява едно общо цѣло, което, по цѣлта и дѣйствующитѣ въ него сили, може да бжде уподобенъ само на прѣдшествувавшето прѣдприятие противъ Дария. Приготовлението, началото и испълнението на този походъ отново явяватъ всичкия гений на Александра въ пълния му блясъкъ. Александръ показва въ него такава прѣдвидливость, дѣятелность, лично въ всичко участие и взема такива искусни мѣрки, щото се явява въ него първостепененъ полководецъ. Доказателство за това служатъ и прѣдварителнитѣ, занимающи цѣлия походъ, завоювания, и одоляванието на всичкитѣ по пжтя обитающи племена, и всичкитѣ прѣдварителни мѣрки прѣдъ прѣминуванието прѣзъ Индъ и Хидаспъ. Буйния полководецъ самъ си турва окови и пристжпва къмъ испълнение не по̀ рано, освѣнъ тогава, когато замисленната отъ него работа напълно озрѣла и той вижда пълна увѣренность въ успѣха. Тогава вече послѣдвало самото испълнение, съ извънрѣдно напряжение на силитѣ и съ личното, непосрѣдственно уча-

стие на Александра. Въ такъвъ духъ и смисъль ни се прѣдставляватъ биткитѣ при Индъ и особенно при Хидаспъ — послѣднитѣ велики подвизи на Александра.

Послѣдующитѣ слѣдъ това дѣйствия, макаръ и да носятъ сжщия, както и пóнапрѣдъ, силенъ отпечатъкъ на неговата гениялность, но Александръ вече се явява въ тѣхъ пó вече като монархъ, грижущъ се за затвърдяванието и блáгото на безграничната си монархия, отколкото като полководецъ. Въ послѣднето отношение той, противъ волята си, билъ принуденъ да тури прѣдѣлъ на голѣмото си прѣдприятие, вслѣдствие пълното несъгласие на армията му съ неговитѣ възглѣди и намѣрения. Александръ, колкото и да се трудилъ, не билъ вече въ състояние да се противи на нейното непрѣодолимо стрѣмление къмъ края на трудоветѣ, и билъ принуденъ да отстжпи. И, може да се каже, за прьвъ пжть въ живота му, неговата воля останала безсилна и на властьта му била противупоставена такава прѣграда, която не можали да надвиятъ нито строгостьта, нито кротостьта.

Наскоро послѣдвалата подирь това смьртъ на Александра моментално прѣкъснала грижитѣ му за закрѣпяванието на обширната негова монархия и оставила неразрѣшенъ любопитния въпросъ, какво би станало и на Истокъ и на Западъ, ако той бъше живялъ пó дълго?

II.

Обяснение

на двѣтѣ древни камеи на Александра Великий, приложени въ началото на тъзи книга.

Желанието да се украси това издание съ изображенията на великитѣ полководци въ историята, поименувани отъ Наполеона I, не може да бѫде испълнено по отношение на Александра Великий и Юлий Цезаря иначе, освѣнъ чрѣзъ прилагание на снимки отъ древнитѣ *камеи* (лицата имъ изрѣзани върху скжпоцѣнни камъни), които сж стигнали до насъ и се съхраняватъ въ пó извѣстнитѣ за тѣхъ коллекции. Колкото се отнася до Аннибала, не е извѣстно, имало ли е и има ли негови камеи, но това изглѣжда съмнително.

Снимкитѣ отъ двѣтѣ древни камеи на Александра Великий, приложени въ началото на тъзи книга, сж заети отъ съчинението: *Dactyliotheca*) Zanettiana. Gemmæ antiquae Antonii Maria Zanetti Hyeronimi F. — Ant. Franciscus Gorius notis Latinis inlustravit. Italice eas notas reddidit Hyeronimus Franciscus Zanettius Alexandri F. — Venetiis MDCCL. — Ludovicae Ulricae Suecorum Gothorum Vandalorumque Reginae etc. dedicata,* — и по италиянски: *Le gemme antiche di Anton — Maria Zanetti di Girolamo illustrate, colle annotazione latine di Anton — Francesco Gori, volgarizzatte da Girolamo — Francesco Zanetti di Alessandro. Venezia MDCCL* (т. е. Дзанеттиева коллекция отъ камеи. Древни камеи, гравирани отъ Антоний — Мария Дзанетти (синъ на Иеронима), съ латински описания на Антония — Франциска Гори, прѣведено на италиянски языкъ отъ Иеронима Франциска Занетти (синъ на Александра). Венеция 1750.

Заемаме отъ тъзи книга слѣдующитѣ любопитни свѣдения за двѣтѣ камеи на Александра Великий.

Камеи I. Между най рѣдкитѣ по работа и искуство камеи въ музея на Дзанетти, който сега за прьвъ пжть се явява въ свѣта, пьрво мѣсто заема главата на Александра Великий, царь Македонски, издълбана релиефно върху прѣкрасенъ источенъ агатъ отъ единъ искусенъ грьцки художникъ. Александръ Великий е изобразенъ на него съ глава, покрита съ царска диадема (вѣнецъ), която се показва между рошавитѣ му коси и, освѣнъ това, украсени съ овенски рога, за да се покаже особеното почитание на Александра Великий къмъ Юпитера, понеже когато билъ въ Ливия, въ време на похода къмъ храма на Юпитера Амона, поискалъ да бѫде нарѣченъ синъ на послѣдния. По сжция начинъ той е изобразенъ на единъ срѣбърен медалъ въ Винчелспйския (Winchelsea) музей и още пó ясно на другъ, сжщо

*) *Дактилиотека* на грьцки языкъ означава коллекция или сбирка отъ дълбани камеи, както *библиотека* — сбирка отъ книги. Никадѣ *дактилиографиката* или рѣзбата върху камънитѣ не е била доведена до такава висока степень на съвършенство, както въ стара Гърция, въ която дълбанитѣ камъне не само, че ги носили на прьстени (отъ тукъ и названието имъ отъ δακτύλιος — прьстенъ), но ги употрѣбявали и като печать и украсявали съ тѣхъ богати съсѫди. Римлянитѣ много отстжпили въ това на гърцитѣ, но богатитѣ римляни върви почвали да събиратъ коллекции отъ дълбани камъни и отъ тѣхъ прьвъ въ това билъ Скавръ (Scaurus), доведенъ синъ на Силла, послѣ Помпей, Юлий Цезарь, Августъ и др.

срѣбърен, недавно издаденъ и поясненъ отъ отца Панелия отъ обществото на Иисуса (т. е. иезуитъ) и на други, упоменати и описани отъ знаменития Фрѣлилихъ (сжщо иезуитъ). Високото достоинство на сериозното и величественно лице, най живитѣ очи, войнственната храбрость (въспяти отъ Хомера въ великитѣ герои) по чудесенъ начинъ се виждатъ, вънъ отъ всичко друго, въ този неустрашимъ и неуморимъ войникъ. Нѣма нито една черта отъ лицето му, спомѣната отъ древнитѣ писатели, която да не е изразена върху тази камея отъ отличния художникъ съ извънрѣдна точность и старание, а именно: пълната сила на бодрата младость, величието на испъкналото чело, живитѣ очи, съ вѣжди, извити въ джга и като, че ли обърнати къмъ небето, прѣкрасенъ, правъ носъ, устни грациозно събрани и тънки, най послѣ нежна брадичка, съ чрѣзмѣрно дебела шия — всичко това доказва необикновенното внимание и старание на искусния творецъ на тази работа.

Камея II, по мнѣнието на нѣкои, изображава сжщо главата на Александра Великий. Тъй като мнозина антикварии и други любители на рѣдкитѣ древни работи забѣлѣзали, че на по̀ добритѣ медали, отрязани въ негова честь, е изобразена не неговата глава, а на войнственната Минерва, съ надпись ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ (царь Александръ), — то, макаръ и съ слаби доводи, обаче съгласно едни съ други, тѣ признали за вѣрно, че и на най рѣдкитѣ и добри камеи, подъ видъ на тази богиня на разума, мждростьта и храбростьта, е изобразенъ сжщия този Александръ Македонски. Тѣ подозирали даже, че сжщото е можало да стане и на другитѣ по̀ добри камеи, на които забѣлѣзали младия Херкулесъ, изобразенъ точно тъй, както се изображава Александръ на медалитѣ си, тъй щото, ако не всички то поне главнитѣ черти на мжжественното и пълно лице на Александра могжтъ да бжджтъ узнати отъ изразенитѣ такива въ лицето на Херкулеса. Тѣ много добрѣ знаяли, че Минерва е била богиня — покровителка както на Македония, тъй и на самия Александръ, и че Херкулесъ е билъ, единъ видъ, неговъ фамиленъ гений, тъй като и по̀ прѣди още македонскитѣ царе считали най-голѣмата за себѣ си слава происхождението имъ отъ Херкулеса. Но, вънъ отъ всичко друго, случайно по̀ близко до истината е прѣдположението на тѣзи, които мислятъ, че на такъвъ родъ камеи Александръ е изобразенъ подъ видъ не на Минерва, а на Ахилла, отъ когото, по казването на Веллеия Патеркула, Александръ казвалъ, че е произлѣзълъ рода на майка му Олимпия. Това мнѣние се подкрѣпя отъ единъ златенъ медалъ въ музея на великия тосканскі херцогъ. Сжщото нѣщо може да се види въ сжщинската, забѣлѣжителна и рѣдка камея, направена отъ искусния рѣзачь Николай Аванци, който живялъ и процвѣтявалъ въ XV вѣкъ и съ голѣма похвала се спомѣнува въ съчинението на *Вазари*: »Жизнеописание на живописцитѣ« (Vasari: Vite de' Pittori). Тази камея се пазила извѣстно време въ музея на венецианския болярин *Захарий Сагредо*, който справедливо я цѣнилъ твърдѣ високо. Искусния художникъ остроумно прибавилъ, въ видъ на украшение на корпуса, левска глава на лѣвото рамо, тъй като на медалитѣ на Александра често се вижда левъ и баща му Филиппъ ималъ обичай да носи на прьста си прьстенъ, на който билъ издълбанъ вървящъ левъ

II.

АННИБАЛЪ.

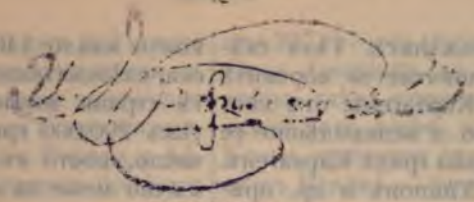

ГЛАВА I.

КАРТАГЕНЦИ.

§ 1. Военното устройство и военното искуство до края на 1-та пунпческа война (241 г.). — § 2. Слѣдъ 1-та пуническа война.

Источници: Диодоръ, Дионисий, Полибий, Титъ Ливий, Апиианъ, Иустинъ и най новитѣ писатели и издания, показани по́-горѣ.

§ 1.

Военното устройство и военното искуство до края на 1-та пуническа война (241 г.).

До края на първата пуническа война (241 г.), както и по́ рано, картагенската република била морска държава, която, за распространението на търговията и владѣнията си вънъ отъ Африка, на брѣговетѣ и островитѣ на западната часть на Срѣдиземно море; за държанието колонитѣ си въ постоянна зависимость и за обезпечението имъ отъ покушенията на външнитѣ врагове, прѣди всичко и най много имала нужда отъ господството въ тъзи часть на морето чрѣзъ една силна флота и слѣдъ това вече отъ сухопжтна войска, както за прѣвозването ѝ на флотата, тъй и за обезпечението на собственнитѣ си владѣния въ Африка. За това и сега, както по́ напрѣдъ и даже — въ време на послѣднитѣ войни въ Сицилия — още по́ вече, отколкото по́ напрѣдъ, военно-морскитѣ сили на Картагенъ били главнитѣ и заемали първо мѣсто, а военно-сухопжтнитѣ — второстепенно.

Господството по море, макаръ и ограничено, и първенството на флотата изисквали и стрували обаче огромно напряжение на сили и срѣдства, тъй като въ това време Картагенъ трѣбвало вече да воюва съ такива силни противници, като сиракузцитѣ и другитѣ гърци въ Сицилия и послѣ особенно — римлянитѣ. На това именно съперничество съ тѣхъ Картагенъ дължалъ извънрѣдното развитие на могжществото си по море, но това, сжщевременно, дава понятие за онѣзи голѣми срѣдства, които той ималъ на разположението си, за поддържание на това могжество на еднаква степень, въпрѣки честитѣ и много скжпи за него побѣди и успѣхи и още по́ често пораженія и несполуки. Ето защо у древнитѣ историци и писатели (Диодоръ, Полибий, Апиианъ и Аристотель) се срѣщатъ много по́ обстоятелственни свѣдения за морскитѣ сили на Картагенъ, отколкото

за военно-сухопѫтнитѣ. Тѣзи свѣдения даватъ понятие за морскитѣ пристанища на Картагенъ, отъ които най голѣмото и великолѣпно се намирало въ самия градъ Картагенъ, слѣдъ туй въ Хипонъ и др. приморски градове, — за морскитѣ учрѣждения и складове, за корабитѣ и флотитѣ, за направата, състава, устройството, началствуването и дѣйствията имъ и пр. Собственно военоморски или *дълги* кораби до пуническитѣ войни обикновенно били, както изглѣжда, *триремитъ* (т. е. съ 3 рѣда лопати), за направата на които картагенцитѣ взели за образци, вѣроятно, триремитѣ на италиянскитѣ и особенно на сицилийскитѣ гърци. Но обичая да се правятъ още пó голѣми военно-морски кораби (съ 4, 5, 6 и даже 7 рѣда лопати), който много се распространилъ слѣдъ смъртьта на Александра Великий и особенно отъ времето на Димитра Полиорцета, не останалъ чуздъ и за картагенцитѣ. Още въ 1-та пуническа война тѣ имали въ флотата си *квинквереми* (съ 5 рѣда лопати), а въ войната съ Пирра взели отъ него даже една *септирема* (съ 7 рѣда лопати)! Увеличването числото на рѣдоветѣ на лопатитѣ имало за цѣль да достигне най голѣма бързина на хода и движенията на корабитѣ, и въ тъзи бързина картагенцитѣ надминавали всичкитѣ други морски държави въ него време. Обикновенното число на военно-морскитѣ имъ кораби се опрѣдѣляло отъ вмѣстителностьта на морскитѣ имъ пристанища и въ сицилийскитѣ войни възлизало отъ 150 до 250, а въ 1-та пуническа даже отъ 200 до 350. Тъй, въ голѣмата морска битка, въ която Регулъ въ 257 г. си отворилъ съ римската флота пѫть за Африка, 350 картагенски галери, съ 150.000 души гребци и войска на тѣхъ, се сражавали срѣщу 330 римски галери, които имало 140.000 гребци и войска, слѣдователно — всичко отъ двѣтѣ страни имало 680 галери и на тѣхъ 290.000 гребци и войници! — число, което въ наше време даже мѫчно може да се повѣрва, колкото впрочемъ и достойно за вѣрвание да е свидѣтелствуването на такъвъ историкъ, като Полибия. Не пó малко неимовѣрно е и описанието му за тъзи голѣма битка: флотата на Регула, построена въ клинъ, прорязала картагенската, построена въ дъга съ цѣль да залови римската — и 50 картагенски галери били потопени съ всички находивши се на тѣхъ хора, 64 били взети отъ римлянитѣ въ плѣнъ, а всичко хора загинали пó вече отъ 30.000 души! Смѣтката на хората, които се намирали на галеритѣ, се основава на това, че на всѣка галера картагенцитѣ имали около $^{2}/_{3}$ гребци и около $^{1}/_{3}$ войници (на квинкверемитѣ, напримѣръ, имало 300 гребци и 120 войници). Гребцитѣ били роби, каквито правителството купувало за тъзи цѣль въ цѣли масси и вѣроятно ги дьржало въ пъленъ или половинъ съставъ и въ мирно време. Тъй, по казването на Аппиана, Аздрубалъ, въ време на 2-та пуническа война, въ единъ день купилъ за гребци 5.000 роби! — Флотитѣ имали собственни свои прѣдводители, които въ съвокупнитѣ дѣйствия съ армиитѣ се подчинявали — на прѣдводителитѣ на послѣднитѣ, а въ отдѣлнитѣ отъ тѣхъ дѣйствия — непосрѣдственно на сената.

Военно-сухопѫтнитѣ сили на Картагенъ, спорѣдъ казването на Полибия, никога не сѫ имали такова значение и важность, както морскитѣ, и не стояли на равно съ тѣхъ. При всичко това честитѣ, почти непрѣкъснати войни на Картагенъ и необходимостьта за распространението и обезпечението на вѫтрѣшнитѣ и външнитѣ му владѣния го ка-

рали да събира и държи тъй сжщо и многобройни сухопжтни армии, въ състава на които влизали прѣимущественно наемници отъ всевъзможнитѣ племена на западна Европа и Африка и само въ най малъкъ брой отъ собственнитѣ му африкански поданници — ливио-финикиянитѣ и особенно — гражданитѣ на самия Картагенъ. Тъй, по казването на Полибия, въ 70-хилядната картагенска армия имало всичко само 2.500 граждани на Картагенъ, и то отъ числото на най виднитѣ и най богатитѣ, които служили исключително въ тѣжката и богато-въоржжена конница, службата въ която била толкова скжпа, колкото и почетна (между другитѣ, външни знаци за отличие носили *пръстени* по числото на извършенитѣ походи, които съставлявали, както у римлянитѣ, исключително прѣимущество за *най виднитѣ конници*). Въ случай на особенна важность или необходимость, и другитѣ граждани на Картагенъ сжщо били длъжни да се въоржжаватъ, и тогава Картагенъ изваждалъ до 40.000 души пѣхота и до 1.000 души конница. Часть отъ тѣхъ съставлявала тѣжко и богато-въоржжената пѣша *свещенна дружина*, която служила, както изглѣжда, за тѣлохранителна стража на прѣдводителитѣ на армиитѣ.

Въоржжението, строя и начина на движенията и дѣйствията въ боя собственно на картагенскитѣ войски, както на пѣшитѣ, тъй и на конницитѣ, били, както изглѣжда, още отъ началото на сицилийскитѣ войни въ всичко или въ много сходни съ тѣзи употрѣбявани у италиянскитѣ и сицилийскитѣ гърци, а отъ времето на войната съ Пирра въ Сицилия и особенно на лакедемонянеца Ксантипъ, началникъ на грѣцкитѣ наемници въ картагенската армия въ време на 1-та пуническа война (отъ 258 или 257 г.) — съ грько-македонскитѣ. Само Анибалъ, въ 2-та пуническа война, слѣдъ сражението при Тразименското езеро и особенно при Канна, временно въвелъ въ армията си въ Италия — римскитѣ. Колкото се отнася до чуздоплеменнитѣ наемници въ състава на картагенскитѣ армии, то тѣ спазвали собственното си въоржжение и начинъ на дѣйствия въ боя. На чело на тѣхъ отъ времето на Ксантиппа, стояли, и при това несравнено по́ горѣ, грѣцкитѣ наемни войски, особенно пѣхотата. Отъ другитѣ, испанскитѣ, които съставлявали тѣжката пѣхота, се отличавали съ най добра дисциплина, галлскитѣ (неизвѣстно — отъ кждѣ, но вѣроятно отъ южна, приморска Галлия) — съ необикновенна храбрость, но сжщевременно съ дивость, грубость и даже звѣрство, а нумидийската легка конница — съ бързина, износливость и отлични дѣйствия въ полето и въ боя, но заедно съ това и съ неустройство и страсть къмъ грабежъ. Въ числото на наемницитѣ, въ състава на картагенскитѣ армии, въ това време влизали и жители отъ Италия, като отъ: Лигурия, Кампания и островитѣ Сардиния, Корсика, Болярскитѣ и др. — Освѣнъ пѣхота и конница, картагенцитѣ, до войната съ Пирра въ Сицилия употрѣбявали въ армиитѣ си военни колесници, но въ войната съ Пирра се научили отъ него да употрѣбяватъ на война и въ боя въоржжени слонове и въвели у тѣхъ си този обичай толкозъ по́ скоро и по́ лесно, защото въ Африка имало много слонове. Впослѣдствие съ тѣзи цѣль тѣ дори ходили на голѣмъ ловъ за слонове, въ който испращали даже най добри полководци, като напримѣръ Аздрубала, синъ на Гискона, и въ картагенскитѣ армии по́ късно винаги имало много слонове. А да прѣвозватъ слоноветѣ по море на флотата тѣ се научили, както се

вижда, едва въ времето на 1-та пуническа война, а може би още въ време на войната съ Пирра въ Сицилия.

Численната сила на армиитѣ имъ всѣкога била много или малко значителна, макаръ не до такава степень, както прѣувеличенно, изглѣжда, да я показватъ древнитѣ историци. Даже спорѣдъ умѣреннитѣ показания на Тимея, силата имъ била много по̀ значителна въ сицилийскитѣ войни, отколкото въ пуническитѣ, особенно въ 2-та. При всичко това, нѣма никакво съмнѣние, че да събере и да издържа 100 хилядна армия, съставена прѣимущественно отъ наемници, за Картагенъ, при голѣмитѣ му срѣдства, не струвало особенъ трудъ. Но значителната численна сила на армиитѣ му нищо или много малко значила въ държавно отношение, при явнитѣ недостатъци и незгоди въ състава имъ отъ наемници. Колкото силни и да били тѣ по числото на войскитѣ, но не съставлявали надѣжна сила въ държавно отношение, нито вънъ — противъ такива противници, като сицилийскитѣ гърци и особенно римлянитѣ, нито вжтрѣ — за обезпечение вжтрѣшната безопасность.

Такова въобще било състоянието на военното устройство и военното искуство у картагенцитѣ до края на 1-та пуническа война (241 г.).

§ 2.

Слѣдъ 1-та пуническа война.

Отъ това време военното устройство на Картагенъ почва постепенно, но бързо да клони къмъ упадъкъ, а военното искуство дължало блясъка си само на високитѣ лични военни дарби на Амилкара Барка, на зетя му Аздрубала и на синоветѣ му Аздрубала, Махона и особенно Анибала.

Причинитѣ за упадъка на военното устройство били нѣколко, които се съвпаднали въ едно и сжщо време. 1-о и въ картагенската република, както въобще и на истокъ, и въ Гърция, и въ Македония, упадъка на военното устройство билъ тѣсно свързанъ съ упадъка на цѣлото държавно устройство, и въ политическо, и въ гражданско и особенно въ нравственно отношение. Много още прѣди свършването на 1-та пуническа война държавното устройство на Картагенъ било разклатено и извратено отъ многото, вмъкнати въ него и пуснали джлбоки коренни злоупотрѣбления, отъ които главни били, спорѣдъ казванието на Аристотеля, *продажностьта на високитѣ длъжности и звания и обичая да обличатъ съ нѣколко отъ тѣхъ едно и сжщо лице*. Тѣ растяли мълкомъ и се открили особенно слѣдъ 1-та и въ време на 2-та пуническа война. Послѣдствията имъ били пагубни и то въ какво време? — въ най критическото за Картагенъ — въ време на грозното му сблъсквание съ войнственния Римъ! 2-о — възникването на двѣ могжщи и крайно враждебни една на друга, политически партии, аристократическата и демократическата, на чело на които стояли: на първата — знаменития Амилкаръ Барка, а на втората — не по̀ малко знаменития Ханнонъ. Тѣзи двѣ партии раздѣлили цѣлата Картагенска република и особенно правителството ѝ на двѣ — и естественно слѣдствие отъ това били непримиримия духъ на партиитѣ и жестокитѣ вжтрѣшни раздори и смутове. Но партията, тъй наричена *Барцинска*, била до края на 2-та пуническа война толкова силна, щото,

въпрѣки противудѣйствието на (опозицията) *Ханнонована*, умѣяла, подъ влиянието на Амилкара Барка и приемницитѣ на рода му, да прокарва всичкитѣ си държавни прѣдприятия — потушването бунта на наемницитѣ, завоюването на Испания и похода отъ нея въ Италия противъ римлянитѣ. А примѣра на Истокъ, Гърция и Македония достатъчно доказва, че въ древнитѣ времена въобще началото на вжртѣшнитѣ раздори, смутове и междуусобици всѣкога било края на държавното и военно благоустройство и начало на неустройството и упадъка му. 3-то — плана за завоюването на Испания, въ награда за изгубенитѣ Сицилия и Сардиния, замисленъ отъ Амилкара Барка и испълненъ отъ него, зетя му Аздрубала и синоветѣ му Анибала, Аздрубала и Махона, билъ толкова врѣденъ за Картагенъ, въ отношение на вжтрѣшната му политика, колкото блѣскаво великъ и забѣлѣжителенъ въ отношение на външната — противъ Римъ. Испания, населена съ народъ мжжественъ и войственъ, и прославенъ съ богатствата си (особенно съ срѣбърнитѣ си рудници), едва ли даже не по̀ вече отколкото древното *златно дъно* — на Индия, прѣдставлявала за Амилкара прѣвъсходно срѣдство да си състави име и слава чрѣзъ завоюването ѝ, да образува въ нея отлична война, напълно нему прѣданна армия, да придобие огромни парични срѣдства и, вслѣдствие на това, да има първенствующе влияние въ правителството на Картагенъ и да испълни замислитѣ си противъ Римъ, внушавани отъ дълбока ненависть къмъ него. И той постигналъ всичко това, макаръ и не напълно, по причина на прѣждевременната си смъртъ; — зетъ му Аздрубалъ продължилъ наченатото отъ него, но и той не го довършилъ, понеже билъ убитъ отъ убийци; и най послѣ то било испълнено отъ знаменития синъ на Амилкара — Анибалъ. Но златната рѣка, която отъ тогава протѣкла отъ Испания въ Картагенъ, погубила всичко, като усилила продажностьта и всеобщия развратъ на нравитѣ, което пагубно се отразило на държавното и военното устройство на Картагенъ. Вжтрѣшнитѣ раздори и смутове се усилили и произвели всеобщо разстройство, което имало извънрѣдно влияние, както върху 2-та пуническа война и нещастния ѝ исходъ за Картагенъ, тъй и въ 3-та пуническа война — за съвършенното му падание.

Всички тѣзи главни и много други второстепенни, но тѣсно свързани съ тѣхъ причини имали за слѣдствие това, че военното устройство на картагенската република слѣдъ 1-та пуническа война, макаръ и да спазвало сжщитѣ главни основи и вънкашни форми, както и по̀ напрѣдъ, но било вече силно измѣнено въ много отношения. На флотата, въ която по̀ напрѣдъ се заключавала главната сила, билъ нанесенъ съ мирния договоръ, който турилъ край на 1-та пуническа война, жестокъ ударъ, отъ който тя вече не можала на пълно да се поправи и, въпрѣки всичкото напряжение на усилията на картагенското правителство, да я възстанови, тя падала все по̀ вече и по̀ ниско, и най послѣ дошла до тамъ, че когато Сципионъ Африкански тръгналъ по море съ флота за Африка, то Картагенъ даже не билъ въ състояние да испрати противъ него флотата си! А по мирния договоръ, който прѣкратилъ 2-та пуническа война, Картагенъ даже билъ съвсѣмъ лишенъ отъ флота.

Но за туй пъкъ, отъ времето на заюването на Испания, първенството взело бързо да прѣминува на страната на сухопжтнитѣ военни сили на

Картагенъ, главно срѣдоточие на които станала — Испания. Главенъ виновникъ за това билъ Амилкаръ, комуто неможе да не си отдаде въ това отношение пълно право, каквито и да би били подбужденията му въ отношение на вжтрѣшната политика. Мисъльта му — да си създаде въ Испания твърдо и здраво основание на дѣйствията за една рѣшителна — на животъ или смърть — война съ ненавистния Римъ въ самата Италия, да образува за това една закалена въ боевете, напълно прѣданна нему, Амилкару, на рода и партията му, войска и да приготви всичко, необходимо за надѣжното и вѣрно водение на тази война — заслужва най голѣма похвала и достатъчно свидѣтелствува за високитѣ дарби на Амилкара. Още първото му движение отъ картагенскитѣ граници за Испания показало вѣрната и забѣлѣжителната му мисъль — за прьвъ пжть да извърши това безъ флота, съ исключение само на прѣминуването съ товарни кораби прѣзъ тѣсния проливъ на Херкулесовитѣ стълбове (днесъ Гибралтарския). Като потушилъ успѣшно бунта на картагенскитѣ наемници и било съ плячка, било съ злато, като се обезпечилъ съ прѣданностьта на войската си, той я повелъ по сухо прѣзъ Африка къмъ пролива и, като прѣминалъ прѣзъ него при Гадесъ (днесъ Кадиксъ), въ продължение на 9 години, било съ оржжие, било съ искусни прѣговори, покорилъ значителна часть отъ Испания (236 — 227). Зетъ му Аздрубалъ въ 6 години (227 — 221), повече съ прѣговори, отколкото съ оржжие, покорилъ още по голѣма часть отъ Испания и до толкова привлякълъ къмъ себѣ си испанскитѣ племена, щото, ако се вѣрва на Диодора, тѣ доброволно го избрали за свой прѣдводитель. Въ негово време цѣла южна Испания (днешна Андалузия, Мурсия и Гренада) се покорила на Картагенъ и града *Новий Картагенъ* (днесъ Картахена въ Мурсия), съграденъ отъ Аздрубала на брѣга на морето, станалъ срѣдоточие на силитѣ и властьта на картагенцитѣ въ нея. Слѣдъ смъртьта на Аздрубала въ 221 г., Анибалъ, продължавайки почнатото дѣло отъ Амилкара и Аздрубала, распространилъ още по вече владѣнията на Картагенъ въ Испания до р. Ебро, като въ 3 години време (221 — 219) покорилъ днешната Кастилия и Валенсия, въ послѣднята отъ които се намиралъ, на лѣвата страна на р. Ебро, голѣмия приморски градъ Сагунтъ (днесъ Мурвиедро), съюзенъ съ римлянитѣ, обсадата, прѣвземанието и разрушението на който и послужили поводъ за 2-та пуническа война. По такъвъ начинъ тримата даровити и искусни полководци на Картагенъ, Амилкаръ, Аздрубалъ и Анибалъ, единъ слѣдъ другъ, въ 18 години лесно покорили половината Испания до р. Ебро, здраво се утвърдили тамъ, създали отъ нея прѣвъсходно основание за бжджщитѣ войни противъ Римъ, а въ нея — отлична бойна войска, главната сила на която съставлявали войнственнитѣ и храбри испанци, вънъ отъ които армиитѣ на тримата тѣзи полководци имали въ състава си, както по напрѣдъ, и картагенски граждани, и африканци или ливио-финикияни, и наемници отъ галлитѣ и други племенна, и нумидийска легка конница. Но при сжщия съставъ, който имали и по напрѣдъ, армиитѣ имъ сега силно се отличавали отъ всички прѣдишни картагенски армии съ това, че били здраво сплътени съ дисциплина и отлично вжтрѣшно устройство и управление, воененъ духъ и рѣдъ. Съ една дума — такива сухопжтни армии Картагенъ до тогава не е ималъ и, при упадъка на флотата, твърдѣ естественно е, че могж-

ществото на Картагенъ отъ края на 1-та до края на 2-та пуническа война прѣминало отъ морето на сушата и отъ флотата въ армията въ Испания, но не въ Африка, гдѣто военното устройство на държавата падало все по̀ ниско и по̀ ниско. По̀ нататъшнитѣ подробности касателно тактическото и вжтрѣшното устройство на армията на Анибала въ началото и прѣзъ 2-та пуническа война ще бждатъ изложени по̀ долу въ описанието на тъзи война. А тукъ трѣбва само да прибавимъ, че военното искуство въобще въ цѣлия този периодъ до разрушението на Картагенъ, се проявява въ най висока степень и истински блѣсъкъ само въ дѣйствията на Амилкара, Аздрубала, особенно на Аннибала, братята му, Аздрубала и Махона, а сжщо до нѣкждѣ и временно на Ксантиппа, а като исключимъ тѣхнитѣ дѣйствия, ще кажемъ, че то стояло на твърдѣ ниска степень и слѣдъ 2-та пуническа война съвсѣмъ паднало.

ГЛАВА II.

РИМЛЯНИ.

§ 3. Военното устройство и военнитѣ учрѣждения. — § 4. Разнитѣ родове войски, въоржжението и числото имъ. — § 5. Строя и начина на движенията и дѣйствията на войскитѣ. — § 6. Римския легионъ и римската тактика, прѣимуществата и недостатъцитѣ имъ и тѣхното сравнение съ грьцката фаланга и грьцката тактика. — § 7. Вжтрѣшното устройство и духа на войскитѣ. — § 8. Кастраметацията, фортификацията и полиорцетиката. — § 9. Начина и искуството на воденето войната и състоянието на военното устройство и искуство въобще. — § 10. Морскитѣ военни сили и искуство.

Источници: Дионисий, Титъ Ливий, Аппианъ, Плутархъ, Полибий, Диодоръ; — нови и най нови: 1) по историята на военното искуство: Iustus Lipsius, Gronow, Sixtus Arcerius, Panoplia, Du Choul, Folard, Joly de Maizeroy, Eo-Looz, Feuquières, Rösch, Nast, St.-Gyr, Hoyer, Rheinhard, Laverne, Chantreau, Rogniat, Carrion Nisas, Ottenberger, Eöhr, Handbibliothek für Offiziere I B. I Abth., Rocquancourt, Бар. Зедделеръ, Богдановичъ, Rückert, De la Barre Du Parcq, Lamarre, — и 2) общеисторически помагала: Всеобща история на свѣта (на англ. яз.), Guthrie, Gray e. t. c., Rollin, Montesquieu, Goldschmith, Fergusson, Vertot, Lévesque, Hübler, Luden, Dresch, Heeren, Gatterer, Beck, Bredow, Remer, Schlosser, Weber, Becher, Wernicke, Wegner, Mommsen, Michel et Amédée Thirry, Лоренцъ и др.

§ 3.

Военното устройство и военнитѣ учрѣждения.

Цѣлото дьржавно военно устройство на Римъ било здраво утвьрдено върху прѣвъсходното основание на — *правото за служение въ войската (jus militiae)*. Съ този законъ се опрѣдѣляло, кой именно ималъ право и сжщевременно билъ длъженъ да служи въ войската, кой се освобождавалъ отъ тъзи длъжность и кой се лишавалъ отъ това право.

Римското правителство, признавайки, че да защищаватъ отечеството, като служатъ въ войската, били длъжни прѣимущественно *свободнородените, благороднитѣ, виднитѣ, богатитѣ* или *заможнитѣ* и *съ нищо неопорочените римски граждани*, само на тѣхъ прѣдоставило това почетно право, само на тѣхъ възлагало и тъзи почетна длъжность.

Тази правоспособность била опрѣдѣлена и единъ видъ ограничена съ извѣстни условия, а именно:

1-о *съ възрастьта* — не по́ долу отъ 17 и не по́ горѣ отъ 45 години. Никой по́ младъ отъ 17 и по́ старъ отъ 45 години не можалъ да бѫде задължѣнъ да служи на военна служба, при всичко, че можелъ да бѫде приетъ въ нея по собствена добра воля. Но законнитѣ срокове на дѣйствителната служба се считали само отъ 17 до 45 години. 28 годишния срокъ на военната служба не билъ непрѣкъснатъ, а можалъ да се прѣкъсва, стига само военнослужащия да е прослужилъ пълното число установени отъ закона 6-мѣсечни походи, въ пѣхотата — 20, а въ конницата — 10. Прослужилитѣ половината число отъ тѣзи походи — и само тѣ — имали право да получатъ обществени и държавни граждански служби. Слѣдъ достигането 45 годишна възрасть, римскитѣ граждани съвсѣмъ се освобождавали отъ задължението да служатъ въ войската и се причислявали къмъ *градскитѣ легиони (legiones urbanae)* или къмъ мѣстнитѣ гарнизонни войски. Тѣхнитѣ длъжности се ограничавали, въ мирно време — съ градска служба, а въ военно — съ отбрана на градоветѣ. Но онѣзи отъ тѣхъ, които сами доброволно или по приглашение на полководцитѣ отново постѫпвали на служба въ полскитѣ войски, се наричали *ветерани (veterani, emeriti, evocati)* и се ползували съ по́ голѣмо уважение и особенни прѣимущества.

2-о *съ имущественния цензъ*, а именно: 1-ия классъ включвалъ въ себѣ си римскитѣ граждани, които имали имущества на стойность не по́ малко отъ 100.000 римски асса*), 2-ия — не по́ малко отъ 75.000 асса, 3-ия — не по́ малко отъ 50.000 асса, 4-ия — не по́ малко отъ 25.000 асса и 5-ия — не по́ малко отъ 12.500 асса. А всички, които имали по́ малко отъ 12.500 асса, съставлявали 6-ий классъ, освободенъ отъ служба (гл. по́ долу). Но прѣдполагатъ, че когато слѣдъ и даже въ време на 2-та пуническа война числото на римскитѣ армии взело да се увеличава и често се събирали вече до 20 легиона и по́ много, римлянитѣ ограничили освобождението отъ военна служба по най малъкъ имуществен цензъ отъ 6.000 асса. Поне такова било постановлението, което сѫществувало въ първата половина на II вѣкъ прѣдъ Р. Х. (200—150 година.) т. е. въ време на римско-македонскитѣ и гръцкитѣ войни.

3-о *съ тѣлеснитѣ* или *физически* условия за приемание на военна служба, именно: ръста и тѣлесното здравие, бодрость, якость и сила. По отношение на ръста, историцитѣ казватъ, че римлянитѣ въобще, като били отъ малъкъ ръстъ*), не обрѫщали на него толкова внимание, колкото на здравото състояние, бодростьта, якостьта и силата на тѣлото. И въ това отношение рѣдко имъ се случвало да правятъ исключение, тъй като въ този периодъ нравитѣ на римлянитѣ били още много прости и сурови, за което и хора слаби, болни или съ тѣлесни недостатъци или пороци между тѣхъ имало твърдѣ малко. Обаче имало нѣкои тѣлесни недостатъци, които служили като прѣпятствие за приеманието въ войската, такива именно, които можали да затрудняватъ и да прѣпятствуватъ

*) Приблизително около 40.000 рубли = около 110.000 лева, или 1 асъ = около 1 л. и нѣколко ст. Заб. пр.

*) Всички не-италиански народи, особенно галлитѣ, били по́ високи отъ римлянитѣ. Цезарь казва, че високитѣ галли прѣзирали римлянитѣ именно заради малкия имъ ръстъ. А Пирръ казалъ на вербувача си: *„избирай високи, аз ще направя отъ тѣхъ силни“*.

за надлѣжното употрѣбление на оржжието и на дѣйствията въ строя, като: тѣлесни пороци въ ржцѣтѣ и краката, слабость на слуха и особенно на зрѣнието. Извѣстно понятие за това, което римлянитѣ искали отъ новобранцитѣ въ тѣлесно отношение, може да ни даде туй, което говори по този поводъ Вегеций, именно «новобранеца трѣбва да има очи — живи, глава — исправена, гжрди — широки, рамена — плътни, китките на ржцѣтѣ — голѣми, ржцѣ — дълги, коремъ — малъкъ, корпусъ — строенъ, крака и стжпки — по̀ малко мѣсисти, отколкото жилясти. Ако има всичко това, то нѣма защо да се глѣда на ръста, тъй като по̀ е нужно войницитѣ да бжджтъ здраво сложени, отколкото високи». Въобще прѣдполагатъ, че у римлянитѣ мѣрката на ръста за приемание на военна служба била: най голѣмата — 5 фута 10 дюйма римски (или 5 ф. 3 д. рус. = около 1 м. 60 с/м.), а умѣренната — 5 ф. 7 д. римски (или 5 ф. 10 лин. = около 1 м. 55 с/м.), но приемали и по̀ долу отъ послѣдната.

Най послѣ 4-то съ *нравственнитѣ условия*, именно неопозорени, безукоризнени въ всѣко отношение на нравственность и поведение — качества, които въ тѣзи най добри времена на римската република били, може положително да се каже, почти общи за римскитѣ граждани.

Освобождавали се отъ служба въ войската:

1) *По възрастъ* — гражданитѣ по̀ млади отъ 17 и по̀ стари отъ 45 години, безъ да имъ се прѣпятствува впрочемъ да постжпватъ волнослужащи (волонтери), но като имъ се зачита дѣйствителната служба само отъ 17 до 45 години (както е казано по̀ горѣ.

2) *По имущественъ цензъ* — всички граждани отъ 6-ий классъ, които до 2-та пуническа война — имали по̀ малко отъ 12.500 асса, а слѣдъ нея — по̀ малко отъ 6.000 асса (както е казано по̀ горѣ).

3) *По тѣлесни условия* — които неудовлетворявали изложеното въ това отношение по̀ горѣ.

4) Гражданитѣ, които въ време на набора, се намирали на общетвенна и държавна гражданска служба, отъ най долнитѣ до най горнитѣ — включително сенаторитѣ, безъ впрочемъ да се прѣпятствува и на тѣхъ да постжпватъ волнослужащи. Титъ Ливий казва, че само въ сражението при Канна загинали 80 такива сановници.

5) Жрецитѣ и авгуритѣ, съ исключение само на случаитѣ при нашествието на галлитѣ, когато жрецитѣ и авгуритѣ били длъжни да защищаватъ държавната хазна въ Капитолия.

6) Въ награда за особенни отличия или заслуги къмъ отечеството, принесени както отъ отдѣлни лица, тъй и отъ цѣли войскови отряди, или градове и даже области или племена отъ Италия. Такъвъ родъ освобождение отъ служба се продължавало отъ една до петъ и по̀ вече години и даже до пълно освобождение.

Най послѣ, съвсѣмъ се лишавали отъ правото да служатъ въ войската или се исключвали отъ нея:

1) *Волноотпуснатитѣ* въ никакъвъ случай не се допущали въ войската.

2) *Робитѣ*, по прѣзрението, което римлянитѣ имали къмъ тѣхъ, както и всичкитѣ въобще народи въ древностьта, което идвало до тамъ, че робитѣ ги считали наравно съ работния добитъкъ. Но имало извънрѣдни случаи отъ особенна важность или опастность, когато за робитѣ се правяло исключение, отъ което били лишени волноотпустнатитѣ, а именно: правителството купувало най

здравитѣ и силни роби отъ господаритѣ имъ и ги питало искатъ ли да служатъ на отечеството? — и като получавало, разбира се, удовлетворителенъ отговоръ, въоржжавало ги и образувало отъ тѣхъ отдѣлни отряди, подъ название волони (volones), които слѣдъ двѣ годишна добра и особенно отлична служба, отпущало на свобода. Тъй, слѣдъ сраженіето при Канна правителството купило и въоржжило 8.000 най здрави и силни роби, а за усилване на конницата — 270 апулийски овчари. Тѣзи волони показали голѣми отличия и за издържаната двѣ години слѣдъ това побѣда получили за награда — свобода. Но въ този периодъ такъвъ родъ случаи били твърдѣ рѣдко исключение.

3) *За наказанив* за военни и особенно за държавни прѣстжпъци и прѣстжпления, отъ войската *се исключавали*, както отдѣлни лица, тъй и цѣли отряди, и даже цѣли градове, области или племена отъ Италия били обявявани *недостойни да носятъ военната служба*. Тъй, слѣдъ оттѣглюванието на картагенцитѣ отъ Италия въ края на 2-та пуническа война, на подобно наказание били подхвърлени всичкитѣ жители на Брутий, Лукания, Пиценъ и други области отъ Италия, които слѣдъ сраженіето при Канна въстанали противъ Римъ и се присъединили къмъ Анибала.

Отъ всичко горѣизложено лесно може да се види, какъвъ прѣвъсходенъ въ всѣко отношение съставъ имала въ това време римската войска! Ето въ що се заключавали, както неговитѣ главни достоинства и сила, тъй и тѣзи на цѣлата римска република — до като той се спазвалъ въ този, както и въ прѣдидущия периодъ, неприкосновенъ. Такъвъ съставъ ний не намираме нито у единъ древенъ народъ, даже у гърцитѣ въ най добритѣ времена на тѣхната история. И не е чудно, гдѣто той възбуждалъ такова всеобщо удивление и уважение къмъ себѣ си, не само въ древнитѣ времена, но и въ срѣднитѣ, и новитѣ, и най новитѣ, и едва-ли не ще бжде справедливо и достойно да ги възбужда за винаги! Но това било само *основата* на цѣлото съградено върху него здание на военното устройство, както на цѣлия Римъ, тъй и на войскитѣ му, въ всички части и отношения, до най дрѣбнитѣ. Колкото по̀ далечъ и по̀ вече влизаме въ подробности, толзозъ по̀ вече се удостовѣряваме въ тѣхното прѣвъсходство.

Нѣка се обърнемъ най напрѣдъ да видимъ, какъ римлянитѣ извършвали обикновенния ежегоденъ наборъ на четиритѣ си легиона. Ний ще видимъ, съ какво внимание и подробность тѣ извършвали набора на добритѣ войници и уравнявали достойнствата имъ тъй, щото легионитѣ да иматъ най възможния равномѣренъ съставъ. Полибий съобщава вѣрни и точни свѣдения, какъ това се извършвало въ негово време, т. е. въ най доброто време на римската република въ този периодъ.

Слѣдъ избора на консулитѣ, избирали трибунитѣ: 14 отъ прослужилитѣ 5 години и 10 отъ прослужилитѣ 10 години. Слѣдъ туй, въ опрѣдѣления за набора день, сутриньта на Капитолия се изваждало знамето, херолдитѣ публично провъзгласявали по цѣлия Римъ за набора и всички пълнолѣтни граждани отъ 17 — 45 години се събирали въ Капитолия (а по̀ послѣ на Марсово поле задъ града), по триби, числото на които било постепено увеличено до 35. Трибунитѣ съ по 5 годишна служба се раздѣляли на 4 части, по числото на четиритѣхъ легиона: четирмата първоизбрани отъ народа или отъ консулитѣ се назначавали за пърдия

легионъ, слѣдующитѣ трима — за втория, слѣдующитѣ четирма — за третия и най подирь послѣднитѣ трима — за четвьртия. Слѣдъ туй десетѣ трибуни съ 10 годишна служба се распрѣдѣляли по сжщия начинъ, пьрвитѣ двама — въ пьрвия легионъ, слѣдующитѣ трима — въ втория, слѣдующитѣ двама — въ третия и послѣднитѣ трима — въ четвьртия. По такъвъ начинъ на всѣки легионъ се падали по 6 трибуни. Слѣдъ това трибунитѣ отъ всѣки легионъ сядали отдѣлно, извиквали трибитѣ по жребие изъ урни и избирали отъ тѣхъ по четири души, по възможность съ еднакви години, здравина и сила. Отъ тѣхъ едного избирали трибунитѣ на пьрвия легионъ, отъ тримата едного — трибунитѣ на втория, отъ двамата едного — трибунитѣ на третия, а послѣдния четвьртия се давалъ въ четвьртия легионъ. Отъ другата по рѣдъ триба избора почвали трибунитѣ отъ втория легионъ, а свьршвали трибунитѣ на пьрвия и тъй нататъкъ, до като всички четири легиона се попълвали по количество и въ пълна равномѣрность по отношение на годинитѣ и качествата на войницитѣ.

Тогава новобранцитѣ давали *военна клѣтва*. Единъ отъ тѣхъ високо изговарялъ слѣдующата, кратка и проста нейна формула: „*Кълна се да се покорявамъ на началницитѣ си и да употрѣбявамъ всичкитѣ си сили за да испълня това, което тѣ ми заповѣдватъ*“. Всички други прѣминували, единъ слѣдъ другъ, по край него, като всѣкий казвалъ: idem in me (и азъ сжщо).

Тъй като споредъ закона консулитѣ имали началническа власть надъ войскитѣ само вънъ отъ прѣдѣлитѣ на града Римъ, но не и въ тѣхъ (законъ сжщо твърдѣ мждъръ), то слѣдъ извьршения наборъ на легионитѣ, тѣ имъ опрѣдѣляли сборно мѣсто задъ границитѣ на града, или задъ градскитѣ врати, или въ най близкия градъ по пжтя на слѣдването на армията въ походъ или най послѣ въ нѣкои много или малко отдалечени мѣста. Тамъ и отивали новобранцитѣ по легионно безъ оржжие, тамъ ги распрѣдѣляли по разнитѣ родове войски и всѣки родъ получавалъ присвоенното нему оржжие, сжщо тамъ квесторитѣ (гл. по̀ долу) донасяли и легионнитѣ орли, които тѣ пазили въ държавното хазнохранилище въ Капитолия. Въ деня, опрѣдѣленъ за походъ, консула отивалъ въ храма на Марса, поклащалъ *щита* и *хастата* (полукопието) на статуята на Марса, принасялъ жертви и обѣти, и слѣдъ туй, като се обличалъ въ присвоенитѣ нему одѣжди на полководецъ, отивалъ на сборното мѣсто. Тукъ войската се очиствала чрѣзъ особенно жертвоприношение подъ название *люстрация* (lustratio) и тръгвала въ походъ.

Такъвъ билъ обикновенния рѣдъ за набора на легионитѣ и армиитѣ. Но въ случай на особенна важность, опасность и бързина, показанитѣ по̀ горѣ обряди и рѣдъ се съкратявали много или малко, и легионитѣ се събирали и тръгвали въ походъ по нѣкога даже въ тѣчение на едно денонощие. Въ такива случаи консула отивалъ въ Капитолия и изваждалъ тамъ двѣ знамена, едно — червено за пѣхотата, друго — по цвѣта на морската вода или зеленикаво за конницата. Тъй напримѣръ още въ 457 г., по заповѣдь на четвьртия диктаторъ Квинций Цинцинната, отъ зарания до вечерьта легионитѣ били напълно събрани и въоржжени, а на мръквание вече тръгнали отъ Марсово поле въ походъ за освобождението на консула Минуция, блокиранъ въ лагера си отъ еквитѣ. — 12 години слѣдъ това, легионитѣ били набрани въ единъ день, въ слѣдующия на разсъмване се събрали на

Марсово поле, въ 9 часа заранѣта тръгнали въ походъ, вечерьта се разположили на лагеръ на 10 римски мили (около 7 версти) отъ Римъ, слѣдъ два дни разбили непріятеля и на другия день се върнали въ Римъ, като извършили похода въ 4 дни, въ туй число единъ день наборъ и единъ день бой. Такъвъ родъ извънрѣдни набори се наричали *внезапни* или *по тревога* (legiones subitariae, tumultuariae).

Римската конница, която най напрѣдъ се именувала *celeres* (бързи, а спорѣдъ други — по името на първия ѝ началникъ, Фабий Целеръ), послѣ *flexumines*, пó послѣ *trossulis* (по името на града Троссула, въ Етрурия или Тусция — днесъ Тоскана, който тя прѣвзела сама, безъ помощьта на пѣхотата) и най послѣ —*equites* (конници, отъ *equus*—конь), имала съвсѣмъ отдѣленъ и различенъ отъ пѣхотата съставъ, устройство и начинъ за наборъ. Право и задължение да служатъ въ конницата имали само римскитѣ граждани отъ съсловието на *конницитѣ* (equites), които, вънъ отъ всичкитѣ показани пó горѣ общи условия за службата въ войската, удовлетворявали на имущественния цензъ съ не пó малко отъ 50.000 асса. Тѣ получавали коне отъ правителството и за отличителенъ знакъ носили златенъ пръстенъ. Набора имъ се извършвалъ отъ цензоритѣ, като се вземали единъ на 10 или 300 на 3.000 души пѣхота (гл. пó долу). Слѣдъ свършването на набора на конницитѣ въ конницата, тѣ давали сжщата клѣтва и по сжщия начинъ, както и новобранцитѣ отъ пѣхотата.

Набора на пѣхотата и конницата въ легионитѣ на римскитѣ съюзници се извършвалъ, по распорѣжданието на консулитѣ, едновременно съ набора на римскитѣ легиони въ Римъ, но въ пó малко сложенъ и пò вече простъ и ускоренъ способъ, при което консулитѣ увѣдомявали съюзницитѣ за числото на войскитѣ, които трѣбвало да се събератъ, и за сборното мѣсто на армията.

Твърдѣ любопитни сж свѣденията, които намираме у Полибия, за броя на римскитѣ и съюзни войски, които по закона Римъ въ този периодъ и въ извънрѣдни случаи можалъ да извади едновременно, и каква била спорѣдъ това численностьта на военнитѣ сили на Римъ и, слѣдователно, на цѣлото народонаселение на римскитѣ владѣния въ Италия. Тѣзи свѣдения се отнасятъ до епохата на нашествието, въ безбройни сили, на трансалпийскитѣ галли въ сѣверна Италия, гдѣто къмъ тѣхъ се присъединили цисалпийскитѣ галлски племена на инсубритѣ и боиитѣ, именно въ 225 г., между 1-та и 2-та пунически войни. Въ това време въ Римъ било направено *общо пръброяванив* на всичкото пълнолѣтно, способно да се сражава народонаселение въ подвластната на Римъ Италия и дало слѣдующитѣ резултати:

На дѣйствителна служба у двамата консули имало *четири римски легиона*, всѣкий отъ 5.200 души пѣхота и 300 души конница, и *съюзни спомагателни войски* 30.000 души пѣхота и 2000 конница, всичко	54.000 д.
Отъ областитѣ на сабинянитѣ и тиренянитѣ били извадени 50.000 души пѣхота и 4.000 души конница, всичко	54.000 „
Отъ апенинскитѣ планини били извадени 20.000 души войска, отъ умбритѣ и сарсинянитѣ и 20.000 души отъ венетитѣ и ценоманитѣ, всичко	40.000 „
Подъ стѣнитѣ на Римъ имало въ видъ на резервъ 20.000 души пѣхота и 1.500 души конница римски войски и 30.000 души пѣхота и 2.000 души конница съюзни войски, всичко	53.500 „
Всичко противъ галлитѣ можало да се употрѣбятъ напълно готови:	
Римски войски	43.500 „
Съюзни.	158.000 „
Всичко .	201.500 д.

Освѣнъ това, споредъ списъцитѣ, доставени на римския сенатъ, съюзницитѣ можали, въ случай на нужда, да извадятъ още:

	пѣхота	конница
Латинцитѣ	80.000 д.	5.000 д.
Самнитавитѣ	70.000 „	7.000 „
Япигитѣ и месапитѣ .	50.000 „	16.000 „
Луканяпитѣ.	30.000 „	3.000 „
Марситѣ, ферентинявитѣ и вестинявитѣ . . .	30.000 „	3.000 „
Всичко .	260.000 д.	34.000 д.
Въ Сицилия и Тарентъ имало два легиона .	8.400 д.	400 д.
Въ собствената область на Римъ и въ Кампания можало още да се събератъ	250.000 „	23.000 „
Всичко .	518.400 д.	57.400 д.
А всичко Римъ можалъ да употрѣби противъ галлитѣ	588.000 д.	58.400 д.
	или 646.400 души войска.	

За това лесно може да се исчисли, че всичкото народонаселение въ подвластната на Римъ Италия, отъ всички възрасти и отъ двата пола, съставлявало въ това време: свободното — не по̀ малко отъ 3.200.000 души и несвободното, т. е. робитѣ — примѣрно пакъ толкова, а заедно около 6½ милиона души, гжсто населени между двѣтѣ морета и дългия хребетъ на Апенинскитѣ планини, а не расхвърлени на огромно пространство въ страната.

Ето каква била въ това време, въ Италия, военната сила на римската република — сила, съ която Анибалъ трѣбвало да се бори въ 2-та пуническа война.

§ 4.

Разнитѣ родове войски, въоръженията и числото имъ.

Когато новонабранитѣ легиони, пѣхотата и конницата били събрани на сборното мѣсто, трибунитѣ распрѣдѣляли избранитѣ за въ пѣхотата, по възрасть въ разнитѣ ѝ родове, а именно:

Които имали отъ 17 до 25 години — въ *лекатa пѣхота*, която по̀ напрѣдъ състояла отъ *рорарии* (rorarii) и *акцензи* (accensi), а въ сегашния периодъ отъ единъ классъ *велити* (veliti), — отъ 25 до 30 години — въ *хастатитѣ* (hastati), отъ 30 до 40 — въ *принципитѣ* (principi) и най послѣ отъ 40 до 45 — въ *триариитѣ* (triarii).

Слѣдъ това распрѣдѣление, веднага давали на всѣки родъ пѣхота присвоеното нему въоръжение, а именно:

На велититѣ — кожани *шлемове*, малки, кржгли и легки дървени *щитове*, *мечове* и по седемь легки *дротици* на всѣкиго. Дротицитѣ били дълги два лакти (около 80 см.) и дебели единъ пръстъ, и имали много тънъкъ и остъръ върхъ, за да могжтъ да се искривяватъ, като паднатъ въ цѣлта, тъй щото неприятеля да не може да ги хвърля обратно.

На легионната или линейната пѣхота: *1) предпазително въоръжение*: кожани, покрити съ полировано желѣзо шлемове, съ високи, червени и черни пера (galea, capis), *гръдни лати* (loricae), които се прикрѣпявали къмъ тѣлото съ ремъци, покрити съ гъвки металически люспи и прикривали рамената, гжрдитѣ и корема, *ножни лати* или *наножници* (ocrae), подобни на грьцкитѣ крамиди, особенно дебели и здрави на дѣсния кракъ, който римскитѣ пѣхотни войници, като се сражавали прѣимущественно съ меча, искарвали напрѣдъ при дѣйствията съ послѣдния, и *щитове* (scutum), четверожгълни, полуцилиндрически, 1 м. 36 с. м. широки, съставени отъ нѣколко слѣпени дъсчици отъ здраво дърво, покрити съ дебела кожа и обковани по краищата съ дебели желѣзни нвици; на срѣдъ щита имало едно остро желѣзо,

съ което легионера, въ ржчния бой, можалъ да бий противника, и 2) *нападателно въоржжение*: главно *мечъ* (gladius), испански, отъ двѣтѣ страни остръ, дългъ безъ ржкохватката около 52 с. м., а широкъ 5, съ който можало еднакво удобно и да се мушка, и да се сѣче; едно *тѫжко копие* (pilum) 3 лакти (1 м. 21½ с. м.) дълго и 1 палма (по̀ вече отъ 5 с. м.) дебело и едно *лекко* (hasta) 3 лакти (1 м. 21½ с. м.) дълго и по̀ малко дебело, на всѣки легионеръ; острия имъ край ималъ кука съ която да се закачатъ и издърпватъ неприятелскитѣ щитове. Триаритѣ, които имали назначение прѣимущественно да извършватъ рѣшителенъ ударъ въ сгжстенъ строй, се въоржжавали, вмѣсто съ такива копия, съ пики 14 фута (4 м. 26 с. м.) дълги, а по нѣкога и съ нѣколко тънки и легки дротици, които носили въ лѣвата ржка, въ вдлжбнатата часть на щита.

Всичкото въобще въоржжение на римския легионеръ, както отбранителното, тъй и особенно нападателното, имало прѣвъсходни качества и важни прѣимущества. Отбранителното, по свойствата и здравината си, достатъчно защищавало, безъ обаче да прѣпятствува на свободното движение на тѣлото, ржцѣтѣ и краката; а нападателното било тъй добрѣ съобразено и направено и до такава степень дѣйствително, особенно меча, щото въ ржцѣтѣ на силнитѣ и пъргави римски войници пробивало най дебелитѣ и здрави лати и щитове и нанисало страшни рани. Титъ Ливий казва, че въ войнитѣ на римлянитѣ съ македонцитѣ и гърцитѣ, страшното дѣйствие на римския мечъ, който съ единъ замахъ отсичалъ глава, ржцѣ, крака и др. п., турвало въ ужасъ, и македонцитѣ, и гърцитѣ. Още по̀ страшно било дѣйствието на римския мечъ противъ галлитѣ, оржжието на които било лошо ковано, мечоветѣ се кривили, хабили, чупили и пр. За това меча билъ главното и любимо оржжие на римлянитѣ и съ него прѣимущественно тѣ издържали побѣдитѣ си.

Друго, важно прѣимущество на римското въоржжение било това, че всѣки родъ войска, въоржженъ съ него, билъ еднакво способенъ за всѣкакъвъ родъ служба и дѣйствия въ полето и въ боя. Линейната пѣхота можала удобно да дѣйствува, като легката, въ расипанъ строй, съ метателно оржжие, легката пѣхота — въ сгжстенъ строй, а конницата — въ пѣши.

Римската конница до 2-та пуническа война включително имала по̀ малко и по̀ лошо въоржжение, отколкото пѣхотата, именно: не носила лати, щитоветѣ ѝ били валчести отъ дебела кожа, която омѣквала отъ дъжда, мечоветѣ лоши, а копията тънки и гъвки, еднитѣ и другитѣ — хрупки и слаби, най послѣ по̀ често и по̀ добрѣ дѣйствувала въ пѣши, отколкото въ конни строй. За това тя значително отстжпвала прѣдъ конницата на Аннибала и даже по̀ послѣ — прѣдъ македонската и гръцката. Но римлянитѣ, всѣкога внимателни къмъ всичко, що се касаяло до доброто устройство на войскитѣ имъ, не закъсняли да се възползуватъ отъ опита на 2-та пуническа и македонскитѣ войни, и значително усъвършенствували въоржжението и устройството на конницата си, по примѣра на най добритѣ тогавашни отъ този родъ войски. Тѣ ѝ дали шлемове и лати, сжщо такива, каквито имала пѣхотата, наножници на двата крака, съ полуботуши, дротици и ягки пики 10—11 фута (3—3½ м.) дълги, съ двѣ острила на двата края (на долния като запасно), и най послѣ криви мечове, много здрави и остри. И още въ 1-та македонска война въоржже-

ната по този начинъ римска конница не само, че се сравнявала съ македонската и гръцката, но даже ги надминала въ дѣйствието на бѣлото оржжие. Но въ всички други отношения тя всѣкога била много или малко посрѣдственна, както защото се избирала изъ между по̀ изнеженото съсловие на конницитѣ, тъй и защото римлянитѣ въобще обрьщали по̀ голѣмо внимание на по̀ доброто въоржжение и устройство на пѣхотата си, признавайки я за главна сила на армиитѣ си, отколкото на конницата си, която считали като второстепененъ, спомагателенъ на пѣхотата родъ войска. Впрочемъ Сципионъ младший обрьщалъ по̀ голѣмо внимание на доброто устройство и строево образование на римската конница, и тя много дължала нему въ това отношение.

Къмъ причинитѣ за несъвършенството въобще на римската конница трѣбва да се прибави и несъвършенството на *конската сбруя*. Нито сѣдла, нито стрѣмена (въведени много по̀ късно, първитѣ — при Теодосий Вел., въ края на IV вѣкъ, а вторитѣ — въ VI вѣкъ) у римлянитѣ, както и у всичкитѣ други древни народи, нѣмало. Вмѣсто това, на всѣки конь имало по 2 покрова (или чапрака), доленъ и горенъ, отъ сукно, или кожа, или мѣхъ, закрѣпени съ коланъ, нагрждникъ и подопашникъ. Долния покровъ билъ по̀ дългъ и по̀ широкъ, по нѣкога съ шарки по краищата, а горния — по̀ късъ и по̀ тѣсенъ, съ изрѣзани шарки (фестони) на долнитѣ краища. Двата покрова се съединявали единъ съ другъ съ ленти, или копчета, или ремъци. Нагрждницитѣ и подопашницитѣ имали металически бляхове въ видъ на китки, цвѣтя, полумѣсеци и др. т. Най послѣ за управление на коня имало една юзда съ два повода и оглавнични ремъци и украшения. И на стъкмения по този начинъ конь сядалъ римския конникъ, носящъ на лѣвата си ржка щитъ, а въ самата лѣва ржка дьржалъ поводитѣ, а дѣсната му ржка била свободна за дѣйствие съ пиката и меча. Мжчно може да се разбере, какъ е можалъ той въ едно и сжщо време и да сѣди здраво на коня, и да го управлява, и да се прикрива съ щита, и да дѣйствува съ пиката и меча. Но лесно можемъ да си прѣдставимъ, че такъвъ родъ конница не е можала да бжде добра, а трѣбвало да бжде твърдѣ посрѣдственна, толкозъ по̀ вече, че римлянитѣ природно били по̀ скоро пѣхотинци, отколкото конници.

Товарнитѣ коне тъй сжщо имали врьхъ себѣ си доленъ и горенъ покровъ, но много по̀ прости.

Численната сила на разнитѣ родове войски, показани по̀ горѣ, въ състава на легионитѣ и армиитѣ, била слѣдующата:

Въ римския легионъ имало обикновенно 1.200 велити, 1.200 хастати, 1.200 принципи, 600 триарии и 300 конници, всичко 4.200 души пѣхота и 300 души конница, но по нѣкога имало всичко до 5 и 6.000 души, при което числото на триариитѣ (600) никога не се измѣнявало.

Въ легионитѣ на съюзницитѣ, конницата била двойно по̀ вече, отколкото въ римскитѣ, т. е. 600 души. $^1/_3$ отъ нея (200 души) и $^1/_7$ отъ пѣхотата (840 души), всичко 1040 души съставлявали отдѣленъ отрядъ войска подъ название *екстраординарии* (extraordinarii), който състоялъ въ непосрѣдственното распорѣждание на прѣдводителя на армията. А най-борната $^1/_3$ часть отъ екстраординарнитѣ войски (208 души), подъ название *аблекти* (ablecti) съставлявала тѣлохранителенъ отрядъ (конвой) на прѣдводителя на армията. По такъвъ начинъ най-виднитѣ войници и най-добри войски на съюзницитѣ се на-

мирали всѣкога при прѣдводителя на армията, прѣдъ неговитѣ очи и служили едновременно и за надѣженъ резервъ на армията, и като заложници за вѣрността на едноплеменницитѣ имъ.

Численната сила и състава на войскитѣ, събирани отъ подвластнитѣ на Римъ въ Италия и (по̀ късно) вънъ отъ нея народи, били различни, опрѣдѣляйки се отъ обстоятелствата. Но тѣзи войски не влизали въ състава на римскитѣ армии, а съставлявали особенни спомагателни отряди при тѣхъ.

Обикновенната римска консулска армия, подъ началството на една консулъ, състояла отъ 2 римски и 2 съюзни легиона, слѣдователно тя имала 16.800 души пѣхота и 1.800 души конница, а всичко 18.600 души войска, въ числото на които $^8/_9$ пѣхота и само $^1/_9$ конница, или конницата се отнасяла къмъ пѣхотата, както 1 : 9. Причинитѣ за тъзи нейна малобройность били: планинскитѣ свойства на мѣстностьта въ Италия, недостатъка въ тъзи страна на коне, способни за военно-конна служба и, както се каза по̀ горѣ, прѣдпочтението, което римлянитѣ давали на пѣхотата. Но отъ когато римлянитѣ, слѣдъ 2-та пуническа война взели да водятъ войни вънъ отъ Италия, тѣ почнали постепенно да увеличаватъ броя на конницата при армията си, съ спомагателни конни войски, давани отъ подвластнитѣ на Римъ народи, или пъкъ съ такива наемни.

Ако и двамата консули излизали въ полето, то съединенитѣ имъ армии имали всичко 37.000 души войска, но при извънрѣдни случаи — и по̀ вече. Тъй напримѣръ, въ сражението при Канна всѣкий отъ двамата консули началствувалъ надъ армия отъ 8 легиона, което съставлявало всичко 16 легиона и въ тѣхъ 80.000 души пѣхота и 7.200 души конница.

§ 5.

Строя и начина на движенията и дѣйствията на войскитѣ.

Строя и начина на дѣйствията на римскитѣ легиони по центурии били добри само въ войнитѣ на римлянитѣ по планинската и прѣсѣчена мѣстность и съ народитѣ на Италия: етрускитѣ, латинцитѣ, волскитѣ и самнитянитѣ, които се строили и въ боя се сражавали като тѣхъ или почти като тѣхъ. Но въ войнитѣ съ галлитѣ, съ Пирра и неговитѣ гърци и съ картагенцитѣ строя по центурии се оказалъ вече незгоденъ: малобройнитѣ, несвързани помежду си центурии не можали вече удобно да се сражаватъ и успѣшно да противустоятъ на натиска и удара на голѣмитѣ, сгжстени маси на галлитѣ, епирцитѣ и картагенцитѣ. И за това римлянитѣ измѣнили строя по центурии, като му дали по̀ голѣма свързка и твърдость, и като при това му спазили прѣдишнитѣ достойнства — гъвкостьта, чупливостьта и удобо-подвижностьта, важни прѣимущества, които били доказани вече отъ опита на многогодишнитѣ прѣдшествувавши войни.

Вслѣдствие на това, рорариитѣ били унищожени, а хастатитѣ и принципитѣ усилени чрѣзъ съединението на 2 центурии въ едно отдѣление, които отдѣления били нарѣчени *манипули* (manipulae). Отъ акцензитѣ и легковъоржженитѣ войници (leves) били образувани *велититѣ* (veliti). А триариитѣ и конницата запазили състава и строя си безъ измѣнение.

Отъ това време (279 — 275 г.), прѣдъ 1-та пуничиска война, римскитѣ легиони взели да се строятъ по манипули въ 3 линии: въ 1-та се

намирали хастатитѣ, въ 2-та — принципитѣ и въ 3-та триариитѣ. Това било основано на вѣрното убѣждение, че по̀ добрѣ било, първия натискъ да се извърши съ по̀ млади и по̀ буйни войници, като постепенно се поддържатъ отъ по̀ старитѣ и по̀ опитни и твърди. Всѣка отъ тритѣ линии се дѣлила на 10 манипули, а всѣка манипула отъ хастатитѣ и принципитѣ състояла отъ 120 войници, строила се по 12 души въ рѣдица или по фронта и по 10 души въ рѣдъ или въ джлбочина и се подраздѣляла на 2 центурии и на 12 декурии. А манипулитѣ на триариитѣ имали само по една центурия, отъ по 60 души всѣка, и се строили по 12 души по фронта и по 5 души въ джлбочина. Велититѣ се причислявали къмъ 1-та линия на хастатитѣ и къмъ 3-та — на триариитѣ, по 60 души на всѣка манипула, но опрѣдѣлени мѣста и строй нѣмали.

Въ 5 и 6-хилядниτѣ римски легиони, римлянитѣ увеличавали пропорционално численната сила на манипулитѣ на хастатитѣ и принципитѣ, но триариитѣ, както казахме, всѣкога оставали въ сжщия брой.

Въ строя всѣки легионеръ заемалъ мѣсто отъ 6 фута (1 м. 80 с. м.) необходимо за свободно дѣйствие съ дротика, копието, меча и щита. Но за отбрана срѣщу конницата рѣдоветѣ и рѣдицитѣ се сгжстявали на 3 и даже на 1 ½ футъ.

Въ общия строй, манипулитѣ се строили въ квинкунциаленъ (quincuncialis, en quinconce) или шахматенъ рѣдъ, съ интервали, равни на дължината на фронта на всѣка манипула въ разгънатъ строй, и на дистанция 50 крачки и по̀ вече линия отъ линия.

Конницата на римския легионъ се раздѣляла на 10 *турми*, по 30 конника и на 3 *декурии* по 10 конника всѣка. Турмитѣ се строили по 10 конника по фронта и по 3 въ джлбочина. Всичкитѣ 10 турми отъ легионната конница се наричали *крило* (ala).

Манипулитѣ и турмитѣ отъ едни и сжщи нумера (1-а, 2-а, 3-а, и пр.), съ причисленитѣ къмъ манипулитѣ велити, съставлявали по джлбочината на всичкитѣ 3 линии, сжщитѣ нумера *кохорти* (cohors, cohortes), именно: 1-тѣ манипули хастати, принципи и триарии, съ тѣхнитѣ велити и съ 1-та турма конница съставлявали 1-та кохорта, 2-тѣ — 2-а и т. н. Това било твърдѣ разумно учрѣждение, тъй като всѣка кохорта състояла отъ всички родове войници и имала, въ общия строй на легиона, свой строй отъ 3 линии въ джлбочина, съ резерви, които поддържали едни други. По такъвъ начинъ въ римския легионъ имало 10 кохорти, всѣка отъ 120 хастати, 120 принципи, 60 триарии, 120 велити и 30 конника, а всичко 420 души пѣхота и 30 души конница, но можала да дѣйствува, като самостоятелна тактическа единица, което давало голѣми згоди и заслужва особенно внимание.

Въ бойния рѣдъ на обикновенната римска консулска армия римскитѣ легиони се намирали въ срѣдата, 1-ия въ дѣсно, 2-ия въ лѣво, а легионитѣ на съюзницитѣ — на крилата (alae), 1-ия на дѣсното, 2-ия на лѣвото, за което послѣднитѣ често се наричали и *аларии* (alares). Конницата обикновенно се строила на крайнитѣ флангове на двѣтѣ крила на армията, въ 1 или 2 линии, но по нѣкога, споредъ обстятелствата или мѣстността, била располагана прѣдъ или задъ пѣхотата, или между линиитѣ, дѣйствувайки въ малки отдѣления прѣзъ интервалитѣ имъ. А екстраординарнитѣ войски и аблектитѣ на съюзницитѣ съставлявали отдѣлни резерви на армията.

Такъвъ билъ строя на римскитѣ легиони и армии отъ 279—275 г.

до края на 2-та пуническа война. Но послѣ той билъ малко измѣненъ съ това, че въ 1-та линия пакъ взели да турватъ, както по̀ напрѣдъ, принципитѣ, въ 2-та — хастатитѣ, задъ 2-та — велититѣ, ако тѣ не били употрѣбявани прѣдъ 1-та, — а 3-та линия на триариитѣ била оттеглена по̀ назадъ. Това измѣнение било основано на опита, придобитъ въ 2-та пуническа война, а именно — че сждбата на боя зависи ьe само отъ буйностьта и стрѣмителностьта на натиска и удара отъ 1-та линия, но и отъ нейната издържливость, устойчивость и твърдость.

Логистиката (искуството да се извършватъ въ извѣстенъ рѣдъ походнитѣ движения на армиитѣ) у римлянитѣ била, до самото сражение при Канна, въ доста неудовлетворително състояние. Армиитѣ имъ прѣминували отъ единъ лагеръ въ другъ безъ особенъ рѣдъ и надлѣжащи прѣдпазливости, за което често испадали въ засади или другъ родъ трудни и опасни положения, излагали се на ненадѣйни нападения и търпяли несполуки и даже поражения, както напримѣръ въ каудийскитѣ фуркули или планински тѣснини, при Тразименското езеро и проч. Но за туй, научени отъ опита, римлянитѣ скоро и значително усъвършенствували тъзи часть отъ тактиката си и това тѣ най напрѣдъ и особенно дължали на знаменития диктаторъ Фабий Кунктаторъ или медлитель, слѣдъ сражението при Канна. Отъ това време римскитѣ армии извършвали походнитѣ движения, спорѣдъ обстоятелствата, въ една или нѣколко колони, въ рѣдове, отдѣления, по кохорти, или въ линии въ боенъ рѣдъ. Отпрѣдъ, въ видъ на прѣдня стража (авангардъ) обикновенно вървяли екстраординарнитѣ войски и часть отъ велититѣ, а задъ тѣхъ, когато армията се движала съ дѣсния флангъ — 1-ия легионъ на съюзницитѣ, съ тяжеститѣ си и тѣзи на прѣднята стража отзадъ, — послѣ 1-ия и 2-ия римски легиони, сжщо съ тяжеститѣ си отзадъ, — слѣдъ това тяжеститѣ на 2-ия легионъ на съюзницитѣ и задъ тѣхъ самия този легионъ съ тяжеститѣ на заднята стража (арриергарда), която вървяла въ опашката на цѣлата армия и се състояла отъ аблектитѣ и останалата часть велити. Въ походнитѣ движения на армиитѣ съ лѣвия флангъ рѣда билъ сжщия, но обратенъ. Конницата вървяла обикновенно при тяжеститѣ и наблюдавала за рѣда въ тѣхъ. Въ похода, напрѣдъ и въ страни се испращали леки войски и много съглѣдатели (speculatores), за да разузнаватъ за непріятеля. А при отстжпление, екстраординарнитѣ войски, съ находившитѣ се при тѣхъ велити, съставлявали заднята стража (арриергарда).

Тъй прѣминували римскитѣ армии отъ единъ нощенъ лагеръ въ другъ. Устрояването на лагеритѣ, разполагането на войскитѣ въ тѣхъ и испълнението въ тѣхъ лагерната служба — сж изложени по̀ долу (§ 8). А тукъ по рѣда си трѣбва да се изложи начина на дѣйствията на римскитѣ армии въ боя.

Прѣди всичко трѣбва да кажемъ, че римлянитѣ, справедливо убѣдени въ несъмнѣнното и важно прѣимущество, въ физическо и особенно въ нравственно отношение, на инициативата и настжпателния начинъ на дѣйствията въ боя прѣдъ очакването и отбраната, винаги имали за правило и обичай — да нападатъ пьрви. Приготовленията за боя се заключавали въ слѣдующето: полководеца извѣстявалъ на армията за намѣрението си да нападне непріятеля и да влѣзе съ него въ бой, чрѣзъ окачване пурпуровата си мантия прѣдъ шатрата си (гл. по̀ долу

§ 7). По този знакъ, войскитѣ веднага приготвяли оржжието си и се нахранвали, слѣдъ туй полководеца съ една кратка рѣчь (allocutio) ги насърдчавалъ за достойно, мжжествено испълнение на дълга имъ, и армията, съ излизанието си изъ лагера, строила се прѣдъ него въ боенъ рѣдъ, тъй като римлянитѣ всѣкога имали обичай да се сражаватъ въ боя на много или малко близко растояние прѣдъ укрѣпения си лагеръ, като малка крѣпость и опоренъ пунктъ. По сжщата причина всички голѣми и малки тяжести на армията, въ туй число и товара (багажа) на войницитѣ, който въ похода носили вьрху себѣ си, се оставялъ въ лагера, подъ охраната на особно назначена за това стража.

Споредъ казването на Полибия и особенно на Вегеция, римлянитѣ имали въобще 7 бойни рѣдове въ армиитѣ си, а именно: 1-ия — *обикновенъ* (fronte longa, quadro exercitu), въ видъ на четверожгълникъ съ дългъ фронтъ, за фронтално, паралелно нападение, 2-ия и 3-ия — *кóси*, отъ дѣсното или лѣвото крило, 4-ия и 5-ия — *кóси и отъ двѣтѣ крила*, съ задържание центра на мѣсто (Сципионъ африкански при Илингъ), 6-ия — *сжщо косъ*, за атака съ едното крило и съ задържание на мѣсто центра и другото крило — и най послѣ 7-ия — *за атака съ едното крило и за отбрана съ центра и другото крило задъ естественно препятствие.* Но трѣбва да се забѣлѣжи, че тѣзи 7 римски бойни рѣдове на Вегеция, вьрху които въ новитѣ и най новитѣ времена е писано извънредно много и отъ твърдѣ много писатели, се отнасятъ пóвечето къмъ слѣдующитѣ периоди на пó голѣмото развитие на римската тактика и въобще на римското военно искуство, — и че тѣзи 7 бойни рѣдове били собственно само разни видове отъ двата главни тѣхни рода: *правия* и *косия*. А въ този периодъ римлянитѣ употрѣблявали пóвечето *правия съ фронтално нападение съ пѣхотата и само съ конницата въ фланъ и въ тилъ*.

Слѣдъ построението въ боенъ рѣдъ, както се каза пó горѣ, по първия сигналъ на тржбитѣ и роговетѣ цѣлата армия издавала *боенъ викъ* (barritus), по голѣмата или малка живость и сила на който прѣдводителя на армията можалъ вече да сжди за нравственното състояние на духа на войскитѣ и за вѣроятната участь на боя. По втория сигналъ съ тржбитѣ и роговетѣ цѣлата армия тръгвала напрѣдъ, а по третия извьршвала самото нападение, съ бърза крачка, силенъ викъ, удари съ копията по щитоветѣ и при звука на всички музикални инструменти — както за сплашване на неприятеля, тъй и за насърдчение и въодушевление на собственнитѣ войски.

Рѣда, вървежа и начина на боя били въобще слѣдующитѣ: велититѣ се расипвали прѣдъ фронта на армията и почвали боя съ хвърляние на дротицитѣ си и съ частни (т. е. по части) нападения, съ цѣль да изморятъ и растроятъ неприятеля. А съ приближението на линейнитѣ войски, тѣ бързо отстжпвали прѣзъ интервалитѣ между тѣхъ и една часть се оттѣглявала задъ 3-та линия на триариитѣ въ резервъ, а другата поддържала хастатитѣ и принципитѣ, снабдявала ги съ дротици и хасти и извеждала раненитѣ отъ строя.

Слѣдъ отстжпването на велититѣ, първото нападение извьршвала 1-та линия на хастатитѣ (пó послѣ принципитѣ). Като се доближавали до неприятеля на 10—12 крачки, тѣ хвърляли въ него хаститѣ си, при което първитѣ рѣдици малко се навеждали, и слѣдъ туй незабавно извьршвали ударъ съ мечове. Ако

бивали отблъснати, то бързо отстжпвали прѣзъ интервалитѣ на 2-та линия и се строяли задъ нея или и задъ триариитѣ. Второто нападение извършвала по сжщия начинъ 2-та линия на принципитѣ (пó послѣ хастатитѣ) и, ако бивала отблъсната, бързо отстжпвала прѣзъ интервалитѣ на 3-та линия на триариитѣ и се строила задъ нея или пъкъ въ сгжстени части (колони) въ самитѣ ѝ интервали. Между това триариитѣ въ 3-та линия всичкото време стояли на едно коляно, прикривайки се съ щитоветѣ отъ неприятелското метателно оржжие, и ако отблъснатитѣ хастати и принципи остжпвали задъ тѣхъ, то или сами или заедно съ всички други родове войска извършвали трето, послѣдне и рѣшително нападение (res ad triarios redit). Конницата на фланговетѣ, въ началото и въ продължение на боя, по общия въ древнитѣ времена обичай, извършвала стрѣмителни нападения върху находившата се срѣщу нея неприятелска конница, и ако я отблъсвала, то или я прѣслѣдвала или пъкъ нападала пѣхотата въ срѣдата на неприятелската армия въ флангъ и въ тилъ. Въ случай, че неприятелската армия потърпявала поражение, тогава конницата и велититѣ, поддържани отъ екстраординарнитѣ войски, прѣслѣдвали разбитата армия; а линейната пѣхота отново се построявала въ 3 линии и вървяла напрѣдъ задъ екстраординарнитѣ войски. А въ случай, че римската армия отстжпвала, то отстжплението ѝ се прикривало отъ велититѣ, конницата екстраординарнитѣ войски и триариитѣ.

Такива били пó общитѣ и пó обикновеннитѣ рѣдове, вървежъ и начинъ на боя на римскитѣ армии въ полето; но тѣ се измѣнявали почти въ всѣко сражение, много или малко, въ подробноститѣ, вслѣдствие съображенията и распорѣжданията на прѣдводителитѣ на армиитѣ, съгласно съ обстоятелствата, разположението на неприятеля и мѣстността, която римлянитѣ всѣкога вземали въ съображение, много пó вече, отколкото другитѣ народи и даже гърцитѣ. За това сраженията на римлянитѣ, имайки единъ общъ главенъ характеръ, въ подробноститѣ се видоизмѣнявали много или малко разнообразно.

§ 6.

Римския легионъ и римската тактика, прѣимуществата и недостатъцитѣ имъ и сравнението имъ съ грѣцката фаланга и грѣцката тактика.

Отъ изложеното пó горѣ може вече да си съставимъ понятие за прѣимуществата и недостатъцитѣ на тактическото устройство на римскитѣ войски и армии въ този периодъ въобще, въ отношение къмъ онѣзи народи, съ които римлянитѣ сж водили въ него войни, и особенно къмъ този народъ, който до тогава ималъ изключително въ това отношение първенство въ стария свѣтъ, именно къмъ гърцитѣ, съ които римлянитѣ за прьвъ пжть се сблъскали въ войнитѣ: съ Пирра въ Италия и пó късно съ Македония и Гърция. До това сблъскване, въ войнитѣ съ италиянскитѣ народи, даже въ продължителната и упорита война съ войнственнитѣ, храбри и небезискусни самнитяни, и съ неиталиянскитѣ народи — полудивитѣ, но войнственни, храбри и страшни галли, и най послѣ съ картагенцитѣ въ 1-та пуническа война, тактическото устройство на римскитѣ войски и армии явило несъмненно и рѣшително прѣвъсходство, макаръ и

да не прѣминало безъ уроци, много или малко — и по́ нѣкога твърдѣ много — жестоки. Но римлянитѣ не били такъвъ народъ, щото тѣзи уроци, колкото и жестоки да били, да прѣминатъ за тѣхъ безъ полза и безъ слѣда. Напротивъ, колкото тѣ били по́ жестоки, толковъ по́ голѣма полза извличали отъ тѣхъ римлянитѣ за себѣ си, и цѣлия периодъ на войнитѣ имъ отъ 343 година — началото на 1-та война съ самнитянитѣ — до войната съ Тарентъ и Пирра (282 — 272) и особенно отъ тѣзи послѣднята до пумантийската война включително (140 — 133), билъ за римлянитѣ отлична военно-практическа школа, въ която тактическото имъ искуство се възвисило, развило, възмужало и закрѣпнало до толкова, щото послѣ върху тѣзи твърда и здрава основа, взело да се възнася все по́ високо и по́ високо, да се распространява все по́ широко и по́ далечъ, и лесно и скоро повело — къмъ покорението отъ римлянитѣ полусвѣта извѣстенъ въ древностьта.

Но най любопитното явление въ този периодъ е — първото сблъсквание на римлянитѣ съ гърцитѣ въ военно отношение въобще и въ тактическо особенно. Тукъ вече лице срѣщу лице застанали двѣ тактически системи и форми, най старата — гръцката, въ формата на фалангата и най новата — римската въ формата на легиона, и много любопитно и особенно поучително ще бѫде да изслѣдваме на чия страна се оказало прѣимуществото?

И тъй нѣка разглѣдаме най напрѣдъ прѣимуществата и недостатъцитѣ на римскитѣ: система, тактика и легиона въобще, а слѣдъ туй — сравнително съ гръцкитѣ такива въ формата на фалангата.

Главнитѣ прѣимущества на първитѣ въобще били: 1) строя на легиона въ 3 линии съ резерви, съ тактическото му дѣление и по фронта, и въ дѫлбочина (по кохорти), — 2) взаимнитѣ подкрѣпления и смѣняванието на линиитѣ, съ което боя можалъ да се подновява 3 пѫти и всѣки пѫть съ прѣсни, по́ стари по възрасть и по́ добри войски, — 3) необикновенната гъвкость, чупливость и удобоподвижность на строя, които не изключвали необходимата му твърдость и сила и го правяли способенъ за всѣкакъвъ родъ движения и построения, а слѣдователно и за дѣйствие, на всѣкакъвъ родъ мѣстность, и равна, и прѣсечена, — 4) съединението и взаимната свързка на разнитѣ родове и части отъ войскитѣ въ легиона и кохортата, за което и една, и другата можали, спорѣдъ обстоятелствата, да дѣйствуватъ като самостоятелни тактически единици, — най послѣ 5) къмъ всичко това прѣвъсходното въоржжение и строево обучение на римскитѣ войници. Копията на хастатитѣ (по́ послѣ принципитѣ), които тѣ искусно хвърляли съдружно отъ най близко растояние (10 — 12 крачки), още въ самото начало на боя турвали неприятеля въ смущение и растройство, а незабавно слѣдовавшия слѣдъ туй общъ, бързъ и силенъ ударъ съ мечове довършвалъ поражението на неприятеля. А ако противника успявалъ да издържи и отблъсне първия натискъ и ударъ, той трѣбвало да издържа, единъ слѣдъ другъ и една по́ силенъ отъ другия, втория и третия. Тѣ били три жестоки удара съ цѣлия фронтъ на тритѣ линии на легиона, написани единъ слѣдъ другъ, както чука по наковалнята. Между туй шахматното расположение на манипулитѣ и по́ късно на кохортитѣ, като улеснявало смѣняванието на линиитѣ и сквознитѣ атаки*), прѣпятствувало на неприятеля да прониква въ интервалитѣ, а

*) Прѣзъ интервалитѣ на отпрѣдстоящитѣ войски. Заб. пр.

ако той и да правилъ успѣшни опити за това, то растройството на една или нѣколко манипули не можало да има особенно важно влияние върху цѣлия строй на легиона и върху сждбата на цѣлия бой; а за непрѣдвидени и крайни случаи всѣкога имало готовъ достатъченъ резервъ отъ екстраординарнитѣ войски и облектитѣ.

При всичко това, строя по манипули, както казахме по́ горѣ, проявилъ доста важни недостатъци, происходивши отъ раздробяването на войскитѣ на малки и слаби части — въ войнитѣ съ такива народи, като галлитѣ и по́ късно испанцитѣ. Тѣ, въ стрѣмителнитѣ си нападения съ цѣлата масса на огромнитѣ си сили, изведнъжъ проникивали въ интервалитѣ и заобикаляли манипулитѣ въ всичкитѣ 3 линии и по нѣкога довеждали цѣлата римска армия въ растройство. Това и накарало римлянитѣ да прѣминатъ къмъ по́ добрия и по́ згодния строй по кохорти, за който спомѣнахме по́ горѣ, а по нѣкога даже да строятъ легиона въ видъ на фаланга, безъ интервали, като вкарвали манипулитѣ или кохортитѣ отъ 2-та линия въ интервалитѣ на 1-та и като въоржжавали прѣднитѣ рѣдици съ дълги копия. Освѣнъ това, шахматния строй на легиона по манипули и по́ послѣ по кохорти изисквалъ, като непрѣменно условие, отлично тактическо, строево образование и особенна смѣтливость, самоувѣреность и твърдость, както отдѣлно отъ всѣки легионеръ, тъй и отъ цѣлия легионъ въобще. И до като — както въ този периодъ — римскитѣ легионери и легиони напълно удовлетворявали на това условие, вслѣдствие на постоянно, още отъ млади години, и отлично военно практическо образование и строево обучение, римлянитѣ нѣмало защо да се боятъ и тѣ въ всѣко трудно положение лесно и скоро намирали срѣдства да си помагатъ и не само да отблъсватъ неприятеля, но и напълно да му нанисатъ поражение. Но — това било само въ този периодъ: а по́ късно, както ще видимъ послѣ, много нѣщо се измѣнило въ това отношение.

Първото сблъсквание на римлянитѣ съ гърцитѣ — съ Пирра и послѣ, въ 1-та пуническа война, съ сицилийскитѣ гърци и съ картагенцитѣ, които се строяли и сражавали по гръцката система — за пръвъ пѫть противупоставило лице срѣщу лице римския легионъ и гръцката фаланга. Въ първитѣ дѣйствия на една противъ другата, всичкитѣ тактически движения и дѣйствия на легиона били прости, несложни, немногобройни, почти опрѣдѣлени за всѣки случай. А когато обстоятелствата излизали отъ рѣда на обикновеннитѣ, прѣдводителитѣ на римскитѣ армии, самолично, по внушение на собствената имъ опитность и военни дарби, вземали съобразни съ това мѣрки. Но въ 2-та пуническа война, въ дѣйствията противъ такъвъ великъ полководецъ, като Анибала, римлянитѣ скоро се убѣдили отъ жестокия за тѣхъ опитъ, че имъ било необходимо по́ внимателно и по́ дѫлбоко да изучатъ трудната наука на военното искуство и къмъ по́напрѣднитѣ си въ нея достойнства да присъединятъ именно по́ истънчено искуство. И първото начало, първата основа за това у тѣхъ турилъ диктатора Фабий, съ прѣвъсходната, може да се каже образцовата си система отъ *чисто-отбранително* свойство, а по́ нататъшно развитие и усъвършенствуване и далъ Сципионъ африкански младши, съ своята система отъ *настѫпателно-отбранително* свойство, която дарувала на римлянитѣ побѣдитѣ при Новий Картагенъ и Илингъ въ Испания и най послѣ при Зама въ Африка. Отъ

това време римската тактика взела вече все по̀ бързо, по̀ много и постоянно да се развива и съвършенствува, и вече въ края на този периодъ, въ войнитѣ съ Македония и Гърция, придобила рѣшителенъ прѣвѣсъ надъ грьцката тактика, а римския легионъ надъ македонската и грьцката фаланга. А когато това било постигнато, то за римското оржжие вече нищо не значило да надвива войскитѣ на Азия, Африка и Европа.

И тъй, нека съпоставимъ римския легионъ и грьцката фаланга и да сравнимъ прѣимуществата и недостатъцитѣ имъ въ дѣйствията на една противъ другата. И тукъ прѣди всичко се хвърля въ очи съвсѣмъ противуположния, главния характеръ на фалангата и легиона. У първата той билъ прѣимущественно неподвижно отбранителенъ, или настжпателенъ само на съвсѣмъ равна мѣстность, на малки растояния, въ цѣлъ съставъ и тѣсна, нераздѣлна свързка въ всичкитѣ части на фалангата. А главния характеръ на римския легионъ билъ прѣимущественно настжпателенъ, но при това и отбранителенъ, иначе настжпателно-отбранителенъ, тъй като римския легионъ можалъ съ еднакво удобство, сила и успѣхъ да дѣйствува и настжпателно, и отбранително, на всѣкакъвъ родъ мѣстность, и равна, и прѣсечена, на малки и на голѣми растояния, въ цѣлъ съставъ и по части. Фалангата нѣмала резерви и за това частното, както и общото ѝ растройство обикновенно водяло слѣдъ себѣ си изгубвание на сражението и пълно, съвършенно поражение. А легиона, напротивъ, построенъ въ 3 линии съ резерви, можалъ три пжти да подновява боя съ прѣсни войски. По въоржжение, грьцкия оплитъ, съ дългото си копие, билъ способенъ само за дѣйствие въ тѣсносгжстения строй на фалангата, а вънъ отъ него билъ съвсѣмъ неспособенъ за каквато и да било отбрана, сжщо както и грьцкия псилъ, който билъ съвсѣмъ безоржженъ. А римския войникъ, както легионера, тъй и велита, можалъ еднакво да дѣйствува и въ сгжстенъ, и въ расипанъ строй. Най послѣ, къмъ всичко това трѣбва да се прибави, че нито времето, нито опита можали да убѣдятъ гърцитѣ въ недостатъцитѣ на тактическата имъ система и, при всичко, че тѣ били много образованъ народъ и, заедно съ всички науки, много се занимавали и съ военната, но, по своята народна гордость и щестлавие, считайки се по̀ горѣ отъ всички народи, никога и нищо не измѣнявали въ нея и не заемали отъ другитѣ народи, и считали това единъ видъ унижение за себѣ си и за туй всѣкога спазвали тактическата си система все въ сжщия, едностранчивъ и несъвършенъ видъ. Напротивъ римлянитѣ, народъ по прѣимущество войнственъ, никога не прѣнебрѣгвали и винаги били готови да заематъ отъ другитѣ народи даже необразовани, туй, което намирали въ тѣхнитѣ военни учрѣждения практически полезно и достойно за подражание. Тъй, тѣ въ разни времена замѣнили прѣдишнитѣ си: дълги копия — съ къситѣ копия на самнитянитѣ, къситѣ мечове — съ по̀ дългитѣ, широки и остри отъ двѣтѣ страни на испанцитѣ, и малкитѣ щитове — съ дългитѣ, испъкнали щитове на сабинянитѣ; — конницата си слѣдъ войната съ Пирра взели да въоржжаватъ по примѣра на грьцкитѣ катафракти, а строя на легиона въ видъ на фаланга постепенно измѣнили въ строй по центурии, послѣ по манипули и най послѣ по кохорти.

По такъвъ начинъ въобще трѣбва да се каже, че римския легионъ, римската тактика и тактическа система имали рѣшително прѣвъсход-

ство надъ грѣцката фаланга и тактика. Истинностьта на това се потвърдява отъ историята и побѣдитѣ, издържани отъ римлянитѣ надъ македонцитѣ и гърцитѣ при Кинокефалъ, Пидна, Магнезия, Коринтъ и пр. Особенно сраженіето при Пидна служи като най добро свидѣтелство за това. Македонската фаланга била построена за бой на най згодна за нея мѣстность — открита равнина. Прѣдводителя на римската армия, консула Павелъ Емилій, като видялъ трудностьта да надвий тъзи огромна, дѫлбока, тѣсно-сгѫстена масса войски, покрита съ желѣзо и въоржжена съ дълги сарисси — съ право фронтално нападение, заповѣдалъ на легионитѣ, слѣдъ нѣколко лъжливи атаки, да отстѫпватъ съ бой, като правятъ частни нападения по кохорти за да изморятъ и растроятъ фалангата, и напълно постигналъ цѣлта си. Фалангата, слѣдвайки задъ отстѫпавщитѣ легиони, растроила и раскъсала рѣдоветѣ си, и римскитѣ войски, като се въвряли въ интервалитѣ имъ, съвършенно истрѣбили цѣлата фаланга.

§. 7.

Вѫтрѣшното устройство и духа на войскитѣ и арміитѣ.

Отъ тактическото устройство на римскитѣ войски и арміи, като се обрьщаме къмъ вѫтрѣшното, на чело на всичко трѣбва да туримъ военното образование и строевото обучение, не само слѣдъ постѫпванието на римскитѣ граждани на дѣйствителна служба, но още и прѣди това.

Римлянитѣ още отъ по̀ рано подготвяли младитѣ си граждани, по̀ млади отъ 17 години, за военна служба, но за тъзи цѣль постѫпвали съвсѣмъ различно отъ гърцитѣ. Тѣ не имъ прѣподавали военнитѣ науки и не се ограничавали само съ едни гимнастически упражнения, но имъ давали пълно, военно-строево образование, тъй щото, като достигали 17 годишна възрасть направо можали да постѫпватъ въ рѣдоветѣ на войската вече съвсѣмъ готови за служба въ нея. Тѣ не съдържали, както гърцитѣ, обществени училища и прѣподаватели по военнитѣ науки, понеже намирали това безполезно за массата на народа и даже врѣдно по отношение на безпрѣкословното повиновение на войницитѣ къмъ началницитѣ имъ и на строгото съблюдение военната подчиненность и рѣда въ войската. По такъвъ начинъ, макаръ тѣ, както и гърцитѣ, да имали народна форма на управление и да били свободни граждани на републиката, но, като били народъ прѣимущественно войнственъ и при това положителенъ и практически, съблюдавали въ войската и въ военната служба строга дисциплина, основана на подчиненността и повиновението и съединена съ знание отъ всички военно-служащи само практически-необходимото и полезно въ строя. А усъвършенствуванието въ теоритическитѣ военни познания на тѣзи отъ младитѣ граждани, които, по извѣстността на происхождението и рода си, можали да иматъ право за повишение и получаване на отличия, тѣ прѣдоставяли на тѣхнитѣ семейства, като само строго наблюдавали, щото всичкитѣ млади граждани, по̀ млади отъ 17 години, да се събиратъ въ опрѣдѣленото време на Марсово поле, на военни упражнения. Тукъ, въ присѫтствието на единъ военачалникъ и подъ ржководството на опитни войници, тѣ били обучавани: 1) на воененъ сто-

ежъ, ходъ, бѣгъ, качване на валове и височини, по единъ и съ цѣли отдѣления, безъ товаръ и съ пѣленъ войнишки товаръ; 2) скачание прѣзъ трапища и прѣгради, волтижирание и плаване; 3) дѣйствие съ разни родове оржжие, за което въ земята забивали дебели колове, въ които обучаемитѣ стрѣляли съ лжкове, хвърляли дротици и ги нападали съ мечове, като се учили да се прикриватъ съ щитоветѣ въ всѣко положение на тѣлото; при това всичкото въоржжение било два пжти пó тѣжко отъ обикновенното, за да може то отпослѣ, въ дѣйствителния бой съ неприятеля, да се покаже вече много пó легко, — и най послѣ 4) носение голѣми тяжести, извършване земляни работи, правяние укрѣпени лагери, отбрана и атака на послѣднитѣ и др. т.

Съ сжщия родъ упражнения, но пó усилени, занимавали войницитѣ на дѣйствителна служба, както въ полето — въ лагеритѣ, тъй и въ гарнизонитѣ — въ градоветѣ; при това, които показвали особенно отличие получавали награди въ пари и подаръци. Освѣнъ това, военното началство, основателно признавайки постоянната дѣятелность на войницитѣ, като най добро срѣдство за съхранение на здравието имъ, душевната и тѣлесната имъ бодрость, добрата нравственность и истинския военен духъ, занимавало войскитѣ тъй сжщо съ извършване на практически походи въ усилени прѣходи, съ пълно въоржжение и пѣленъ товаръ, разбиване и укрѣпяване полски лагери, лагерна служба, примѣрни сражения и разни военни игри, а сжщо ги употрѣбявало на обществени работи: съграждание на амфитеатри, правение водопроводи, държавни и военни пжтища (които всички били направени отъ войскитѣ) и др. т.

Чрѣзъ такъвъ родъ военни упражнения на римскитѣ граждане, още отъ твърдѣ млади, римското правителство лесно постигало необикновенно бързъ наборъ на легиони, напълно готови за незабавно излизание въ полето и за бойни дѣйствия въ него, при това възбуждающи неволно удивление за способността на римскитѣ войници безропотно да понасятъ извънрѣдни, неимовѣрни трудове, и горѣщина, и студъ, и лошо време, въ всѣко време на годината и (пó късно) при всѣкакви климатически условия. А между това историцитѣ твърдѣ рѣдко спомѣнуватъ за болѣсти, особенно заразителни, въ римскитѣ армии, и за загуби отъ тѣхъ.

Строевитѣ евволюции и *построения*, които се употрѣбявали въ римскитѣ войски, били подобни на грьцкитѣ и състояли:

Въ пьхотата (легионната) — отъ разни родове движения напрѣдъ и назадъ, въ рѣдове или съ цѣлия фронтъ, на дѣсно и на лѣво, въ рѣдици или флангове, отъ сгжстяване и разрѣдяване рѣдоветѣ и рѣдицитѣ, вдвоявания, захождания и др. т. Но, по свойството на устройството на легионитѣ, значителността на интервалитѣ между манипулитѣ, кохортитѣ и линиитѣ и происходящата отъ това гжвкость, чупливость и удобоподвижность на легионния строй, всички тѣзи еволюции и построения се извършвали съ много пó голѣмо удобство и бързина, отколкото въ тѣжкия и неповратливъ строй на грьцката фаланга. При това още и римската военна крачка била много или малко пó бърза: *обикновенната* (gradus militaris) — 120 крачки въ минута, *бързата* (gradus plenus)—145 и скоростьта на *бъгата* или *бъга* (cursus), зависяла отъ обстоятелствата. Всички въобще строеви еволюции, построения и движения се извърш-

вали съ мѣрна крачка въ кракъ, подъ такта на военна музика (гл. по̀ долу).

Въ конницата — еволюциитѣ, построенията и движенията въобще били по̀ прости и по̀ малосложни, отколкото въ пѣхотата. Но Сципионъ африкански младши, който слѣдъ смъртьта на баща си и на чича си билъ назначенъ началникъ на римскитѣ войски въ Испания, обърналъ особено внимание за по̀ доброто устройство и образование на конницата. Полибий ни е съхранилъ твърдѣ любопитни свѣдения за тѣзи еволюции, построения и движения, на които Сципионъ намиралъ за необходимо да упражнява римската конница въ всичкитѣ случаи. Тѣ се заключавали: за отдѣлнитѣ конници — обрьщания на дѣсно, на лѣво и кржгомъ, и ѣзда въ рѣдове и рѣдици, а за турмитѣ — заѣзди на дѣсно, на лѣво и кржгомъ; движения отдѣсно, отлѣво или отъ срѣдата по 1, 2, 3 и по̀ вече рѣдове или съ цѣлия фронтъ, прѣимущественно съ прѣпускание (галопъ или кариеръ); построения по декурии и турми фронтъ съ интервали или колони, които разгъвали фронта, отъ който отдѣленията отново се свъртали въ колони, — движения съ фронта напрѣдъ или съ заднята рѣдица назадъ, или съ фланговетѣ (рѣдицитѣ) на дѣсно или на лѣво и др. т.

Военнитѣ музикални инструменти, които се употрѣбявали въ римскитѣ войски, носили название: *lituus*, *tuba*, *tubicina*, *buccina* и *cornicen* или *cornus*. — *Lituus* (съотвѣтствувалъ на сегашния хорнъ, clairon) билъ съставенъ отъ тънко дърво, обвито съ кожа, издавалъ пронизителенъ звукъ и се употрѣбявалъ за разни сигнали, особено въ конницата и въ боя. *Tuba* и *tubicina* (мѣдни тржби), до 75 с/м. дълги, издавали звукъ по̀ гъстъ, пълненъ и високъ и се употрѣбявали сжщо за разни сигнали, къси и дълги, въ походъ, на лагеръ и въ боя. *Buccina*, нѣщо като сегашния рогъ (cornet, cornet à bouquin), и *cornicen* или *cornus* нѣщо като сегашната валторна (waldhorn, cor de chasse) Въобще римланитѣ употрѣбявали тѣзи музикални инструменти, като сигнали за испълнение на разнитѣ движения въ строя подъ оржжие и въ лагера, за събирание на работници, за аллокуции (рѣчи на прѣдводителитѣ на армиитѣ къмъ войскитѣ), за мълчание и тишина (сега командата: *мирно!*), за обявяване на наказанията или екзекуциитѣ, за тръгване въ походъ, за обявяване началото на дневнитѣ и нощни стражи, за смѣна на караулитѣ и часовитѣ, за разводъ въ лагера, за обѣдъ и вечеря, и др. т. Тѣзи сигнали били, за всѣка цѣль, различни и едни — къси, еднозвучни, а други — по̀ дълги и многозвучни, които съставлявали даже цѣли арии, отъ които главната и по̀ важна билъ тъй нарѣчения *classicum*. Само прѣдводителя на армията ималъ право да заповѣдва да се свири classicum и всѣки такъвъ прѣдводитель можалъ да има и често ималъ свой собственъ отъ такъвъ родъ сигналъ въ видъ на ария. Освѣнъ това военно-музикалнитѣ инструменти въ римскитѣ войски служили за равномѣрность на движенията, построенията и еволюциитѣ въ тактъ и за въодушевяване на войскитѣ до и въ време на боя.

Военнитѣ музиканти — хориститѣ, тржбачитѣ и свиривштѣ съ рогове — били распрѣдѣлени по разнитѣ отдѣления на легионитѣ (центуриитѣ, послѣ манипулитѣ и кохортитѣ, и турмитѣ) и при цѣлитѣ легиони, а сжщо при прѣдводителитѣ на армиитѣ и при висшитѣ и по̀ долнитѣ частни началници въ войската.

Знамената, подобни на сегашни-

тѣ, се употрѣбявали у римлянитѣ само като сигнали при набора на войскитѣ (гл. по̀ горѣ); а въ строя, намѣсто тѣхъ, въ пѣхотата и конницата, имало особенни отличителни *знаци* (signa) или значки. Въ най пьрвитѣ времена тѣ били много прости — *снопчѣ сѣно*, завързано на върха на едно копие, а послѣ носимо на върха на особенно дрьвце; джлбано (рѣзано) изображение на свита китка отъ човѣшка ржка (manus), отъ което и произлѣзло названието *манипула* (manipula) — пълна шепа (т. е. шепа войници). Но знака на легиона билъ римския едноглавъ *орелъ*, срѣбърenъ или позлатенъ, на върха на едно дрьвце, напрѣки на което, подъ орела, било прикрѣпено разноцвѣтно платанце, съ номера на легиона, кохортата и манипулата. Легионния орелъ се намиралъ всѣкога при 1-та манипула на триариитѣ и билъ повѣряванъ лично на нейния примипилъ (1-ия центурионъ отъ 1-та манипула). За това линиитѣ на хастатитѣ и принципитѣ се наричали тъй сжщо *антесигнани* (antesignani), т. е. стоящи прѣдъ легионнитѣ знаци или орли. Знацитѣ или щандартитѣ на конницата (vexillae) били направени отъ платно съ огненъ или свѣтло-червенъ цвѣтъ. Римлянитѣ глѣдали на знацитѣ и особенно на орлитѣ си, като на священни прѣдмѣти, грижливо ги пазили и загубата имъ считали, като най голѣмъ позоръ за легионитѣ. Случвало се, че прѣдводителитѣ на римскитѣ армии, въ случай на упорство въ боя и колебание на побѣдата, заповѣдвали да хвърлятъ орлитѣ въ рѣдоветѣ на неприятеля, за да накаратъ съ това войскитѣ си да ги спасятъ чрѣзъ всички жертви и съ това да рѣшатъ побѣдата.

Военното началствуване въ римскитѣ легиони и армии имало правилна иерархия или чиноначалие.

Въ римскитѣ легиони имало слѣдующитѣ началствующи чинове:

Младши отъ долу: 1) *декурioни* (decuriones) или *десетници* (съотвѣтствували на сегашнитѣ унтеръ-офицери), всѣки отъ които началствувалъ надъ 10 войници (единъ задъ другъ) или единъ рѣдъ и съставлявали пьрвата рѣдица на манипулата. Освѣнъ това при всѣка манипула имало: единъ *знаконосецъ* (signifer), който носилъ *знака* (signa) или значёка на манипулата, избиралъ се всѣкога измежду по̀ силнитѣ и храбри войници и за отличие носилъ шлемъ, покритъ съ кожа отъ левска или мечешка глава, и единъ *тржбачъ*; 2) *подцентурioни* (duplicati, tergi ductores) или *петдесетници* (съотвѣтствували на сегашнитѣ субалтернъ-офицери); тѣ се назначавали отъ военнитѣ трибуни, по избора на центурионитѣ, и стояли отзадъ задъ манипулитѣ, които вслѣдствие на това центурионитѣ можали по̀ смѣло да водятъ въ боя, като не се страхували отъ безрѣдица въ заднитѣ рѣдици; 3) *центурioни* (centuriones, ductores ordinum) или *стотници* (съотвѣтстували на сегашнитѣ капитани); тѣ се назначавали отъ прѣдводителитѣ на армиитѣ, по избора на военнитѣ трибуни; въ всѣка манипула имало двама такива, старший и младший; пьрвия стоялъ на дѣсния, а втория на лѣвия флангъ на прѣднята рѣдица (на декурионитѣ); старшия центурионъ отъ 1-та манипула на триариитѣ се наричалъ *примипилъ* (primipilus, пьрво копие), ползувалъ се съ достойнството на конникъ, съ право да засѣдава въ военния съвѣтъ и други почетни прѣимущества, и нему исключително се повѣрявало охранението на легионния орелъ; — при избора на центурионитѣ въобще, спорѣдъ казванието на Полибия, обрьщали особенно внимание не само на мжжеството и храбростьта имъ, но и на твьрдостьта на

характера и военната опитность, тъй като главната имъ длъжность била да съблюдаватъ строгъ воененъ рѣдъ въ манипулитѣ; центурионитѣ (както и всички въобще частни началници въ легионитѣ) се отличавали съ разни украшения по шлемоветѣ и латитѣ, и носили лозови пръчки, за незабавно наказване виновнитѣ прости войници.

Въ римската конница всѣка турма се началствувала отъ 1 *декурионъ* и подъ него 1 *поддекурионъ*; старшия отъ декурионитѣ началствувалъ цѣлата римска конница въ римския легионъ.

Срѣдни военни чинове били *военнитѣ трибуни* (tribunes militum, съответствували на сегашнитѣ щабъ-офицери); тѣ се избирали първоначално отъ сената, а послѣ отъ прѣдводителитѣ на армиитѣ; въ римския легионъ такива имало най напрѣдъ по 4: 1 старши и 3 младши, които началствували отдѣленията въ линейната пѣхота, послѣ по 6, по единъ старши и по единъ младши на всѣка отъ 3-тѣ линии, и най послѣ по 10, по числото на кохортитѣ, и по единъ на всѣка; старшитѣ отъ тѣхъ имали право да засѣдаватъ въ военния съвѣтъ и началствували надъ легиона по рѣдъ (ако той не се намиралъ подъ началството на легата).

Легионитѣ и кохортитѣ на съюзницитѣ се началствували отъ *префекти* (praefecti); а другитѣ частни началници били сжщитѣ, каквито и въ римскитѣ легиони.

Старши чинове били *легатитѣ* (legati — посланници), които се наричали тъй, защото най напрѣдъ се *изпращали* отъ сената въ армията, въ качество на членове на военния съвѣтъ и за да началствуватъ армиитѣ, въ случай на смъртъ или болѣсть на прѣдводителя ѝ; а въ послѣдствие прѣдводителитѣ на армиитѣ сами избирали легатитѣ изъ между военнитѣ трибуни и имъ възлагали началството надъ единъ, два или по̀ вече легиони или пъкъ отдѣлни войскови отряди (за което легатитѣ съответствували единъ видъ на сегашнитѣ генерали).

Най послѣ *висшата* степень въ военното чиноначалие заемали *прѣдводителитѣ на армиитѣ*, а именно, както и по̀ напрѣдъ, *единъ* отъ двамата *консули* — ако на полето се намирала една армия, или и *двамата* — ако били 2 армии, като началствували надъ двѣтѣ по рѣдъ въ продължение на едно денонощие. Това имало голѣми неудобства и незгоди и често ставало причина за голѣми нещастия (както напримѣръ, въ сражението при Канна). А за това често пжти, при особенно важни и опасни случаи, римлянитѣ избирали *диктатори* съ неограничена власть. Прѣвъ диктаторъ билъ Ларций Флавъ, избранъ въ 497 година, въ войната съ латинцитѣ. Отъ тогава до началото на войнитѣ съ самнитянитѣ въ 343 година (въ 154 години) били избрани 33 диктатори, а въ периода отъ 343 до 133 година (въ 210 години) 49, всичко 82, отъ които, въ послѣдния периодъ, най забѣлѣжителни били: Папирий Курсоръ въ 309 г., Фабий Максимъ въ 216 г. и Цецилий Метеллъ въ 204 г. Диктатора си избиралъ самъ, а по нѣкога сената или народа му назначавали другарь или помощникъ, съ звание *магистръ* или *началникъ* на конницата (magister equitum). А когато, слѣдъ 2-та пуническа война, римлянитѣ взели да водятъ войни вънъ отъ Италия, тогава главното началство надъ римскитѣ и всички други войски въ покоренитѣ и подвластни на Римъ области се повѣрявало на *проконсули, пропретори* или *проквестори*, т. е. на лица, които, като прослужвали 1 година въ Римъ въ звание *консули, претори* или *квестори* (гл. по̀ долу), били

назначавани *намѣстници* въ спомѣнатитѣ по̀ горѣ области, споредъ степеньта на важностьта на послѣднитѣ, съ неограничена власть, както военна, тъй и гражданска, което извънредно способствувало на бързината, рѣшителностьта и силата на военнитѣ предприятия и дѣйствия на римскитѣ армии. А слѣдъ истичание срока на дадената на намѣстницитѣ власть, тѣ били длъжни да даватъ на римския сенатъ отчетъ за употрѣбената отъ тѣхъ власть и за дѣйствията си. Въ случай на несполучливъ исходъ въ военнитѣ имъ дѣйствия, римския сенатъ постжпвалъ много по̀ благоразумно отъ грьцкитѣ и картагенското правителства, като рѣдко наказвалъ намѣстницитѣ, понеже справедливо се страхувалъ да не би съ това да увеличи важностьта на несполукитѣ въ очитѣ на войската и народа, да унижи достойнството на званието на намѣстницитѣ и да отслаби дѣятелностьта на послѣднитѣ отъ страхъ на наказание.

Отличителнитѣ външни знаци на прѣдводителитѣ на римскитѣ армии били: пурпурова мантия или багряница (paludamentum), богато въоржжение и раскошна конска сбруя. Освѣнъ това, тѣ били придружавани отъ *ликтори* (lictores), учрѣдени още отъ Ромула официални служители на висшето началство въ Римъ. Тѣ прѣдшетствували най напрѣдъ царетѣ, а послѣ консулитѣ, диктаторитѣ и другитѣ висши длъжностни сановници въ Римъ, и ги придружавали, въ опрѣдѣленото за всѣкиго число (отъ 2 до 12), испълнявали заповѣдитѣ имъ, свързвали прѣстжпницитѣ отъ римскитѣ граждани, наказвали ги тѣлесно съ дебели пржчки, екзекутирали ги съ отсичание на главата и др. т., за което носили една връзка пръчки завързани около дългата дрьжка на носимата отъ тѣхъ брадва.

Главното управление (сега главния щабъ) на римската армия се съставлявало: 1) атъ *квестори* (quaestores) или ковчежници и интенданти на армиитѣ; тѣ стояли на равна степень съ легатитѣ и съдѣйствували на прѣдводителитѣ на армиитѣ въ подробноститѣ на раздаването заплатата на войскитѣ, вземание контрибуции, распрѣдѣление на плячката, раздаване на облѣклото, въоржжението, храната и одьржкитѣ за тѣхъ, и за това вѣроятно получавали или сами водили строевитѣ списъци на легионитѣ; на тѣхъ се повѣрявало пазението на легионнитѣ орли въ Капитолия въ мирно време и раздаването имъ, сжщо както и въоржжението, а на конницата и коне—слѣдъ набора на легионитѣ; тъй като тѣ били граждански сановници въ Римъ, то числото имъ било ограничено и не всичкитѣ армии имали такива при себѣ си; въ такъвъ случай прѣдводителя на армията повѣрявалъ испълнението на тѣхнитѣ длъжности на едного отъ легатитѣ; 2) *Контубернали* (contubernales), избирани обикновенно изъ между младежитѣ отъ виденъ родъ; тѣ състояли при прѣдводителя на армията, прѣдавали заповѣдитѣ и испълнявали поржченията му, учили се на военното дѣло подъ личното му ржководство и др. т. (съотвѣтствували единъ видъ на сегашнитѣ лични адютанти и състоящитѣ за особенни поржчки); *мензори* (mensores), *цензори* (censores) и *метатори* (metatores), които измѣрвали и означавали лагеритѣ, и 4) *антимензори* (antimensores) и *антицензори* (anticensores), които разузнавали пжтищата и мѣстността и опрѣдѣляли мѣста за лагеритѣ (всички съотвѣтствували единъ видъ на сегашнитѣ офицери отъ генералния щабъ); 5) *либрарии* (librarii) и *фрументарии* (frumentarii), лица подчинени на квес-

торитѣ, по пазението и раздаването на храната и фуража (съотвѣтствували на сегашнитѣ чинове отъ интендантското вѣдомство); най послѣ 6) *авгури* (augures) или жреци—прѣдрицатели на волята на боговетѣ и успѣха или неуспѣха на прѣдприятието или сраженіето, по разни бѣлѣзи: по хвърченіето и викането на птицитѣ, по кълването на кокошкитѣ, по молнията и гръма, по вжтрѣшноститѣ на приносимитѣ въ жертва животни и много други, груби язически суевѣрия, по̀ вечето лъжливи; понеже римлянитѣ, крайно суевѣрни, както и гърцитѣ и всички въобще язичници, тъй сжщо се страхували да почватъ война или да влизатъ въ бой, безъ да испитатъ по̀ напрѣдъ, ужъ, волята на боговетѣ си, която разбира се, всѣкога се съгласувала, както и у гърцитѣ, съ волята на прѣдводителитѣ на армиитѣ.

Заплата на римскитѣ войски се давала, отъ 405 — 404 г., т. е. отъ времето на началото на войната съ веиентянитѣ и обсадата на града Веий, въ пѣхотата по 3 римски *асса* (около 19½ или 21 стотинки), а въ конницата (отъ 402 г.) по 9 *асса* (около 58½—63 стот.) въ день на всѣки войникъ, а на долнитѣ частни началници въ войската по 6 *асса* (около 39—42 стотинки) въ день на всѣкиго. Въ 2-та пуническа война, слѣдъ сраженіето при Тразименското езеро, по причина на оскждность въ държавната хазна, стойностьта на асса се покачила отъ 3½ до 16 асса въ единъ римски динаръ, но и заплатата се увеличила сразмѣрно отъ 3—6—9 асса до 5½—11—16½, и въ такъвъ размѣръ останала неизмѣнна до Юлий Цезаря. Но отъ заплатата се правяли опрѣдѣлени удрьжки за въоржжение, храна, фуражъ, коне и пр. (гл. по̀ долу).

Облѣклото на римскитѣ войници, твърдѣ просто и еднакво у проститѣ войници и частнитѣ началници въ войската, състояло: 1) отъ *туника* (tunica), носима на тѣлото: тя била направена отъ вълненъ платъ, тѣсна до пояса, широка съ гънки отъ пояса до коленетѣ, разрязана на гжрдитѣ, и опасана съ широкъ коженъ коланъ (cingulum), на който отъ дѣсната страна висялъ меча; 2) *намьтка*, първоначално (при царетѣ) тога (toga), а послѣ *сагума* (sagum) или собственно *военна намьтка*, отъ грубъ и дебелъ вълненъ платъ съ жълточервеникавъ цвѣтъ, най напрѣдъ четворожгълна, а послѣ закржглена, дълга до колене и се закопчавала на дѣсното рамо или отпрѣдъ; у частнитѣ началници въ войската тя била отъ по̀ тънъкъ платъ съ бѣлъ цвѣтъ и малко по̀ дълга, а у прѣдводителитѣ на армиитѣ — отъ пурпуровъ или аленъ платъ до петити, съ ресни по края, и се наричала paludamentum (багряница); 3) *пенула* (penula), тѣсна намѣтка, разрязана само отгорѣ за главата, отъ дебелъ вълненъ платъ съ тъмнокафянъ цвѣтъ и съ отдѣлна качулка или капюшонъ; тя се обличала отъ часовитѣ и отъ всички въобще въ лошо, дъждовно или студено време; 4) *лацерна* (lacerna) подобна на пенулата, но отъ по̀ тънъкъ платъ съ разни цвѣтове; 5) *леона* (leona) сжщо подобна на пенулата, но отъ по̀ дебелъ платъ, съ дълги влакна, която се носила зимѣ въ голѣмъ студъ. Въ конницата конницитѣ носили обикновенно сжщото облѣкло, каквото и пѣшитѣ войници, а въ празникъ, на церемониитѣ и на параднитѣ прѣгледи — *бъли тоги* (trabea), съ пурпурови ивици на длъжъ и по краищата. За обуща служели *сандали* (caligae), т. е. дебели кожени стжпала, които се прѣвързвали къмъ краката съ ремъци. Нека прибавимъ къмъ това, че римскитѣ войници стрижа-

ли косата си ниско, а брадата си брѣсняли.

За *конската сбруя* въ римската конница се каза вече по̀ горѣ (§ 4). Сѫщо тамъ е показано и *въоръжението*, отъ което гръднитѣ лати се тургали върху туниката, а ножнитѣ на голъ кракъ.

Облѣклото и въоръжението въобще и конетѣ на римскитѣ конници се давали отъ правителството, часть — срѣщу удържки отъ заплатата и часть — за смѣтка на плячката отъ непріятеля. Раздаването имъ и удържкитѣ за тѣхъ отъ заплатата лѣжали на длъжноститѣ на квесторитѣ (гл. по̀ горѣ). Но въ време и слѣдъ 2-та пуническа война, по причина на поскжпване на цѣнитѣ, облѣклото се давало, както изглѣжда, безъ удържки. Спазването на оржжието и замѣняването на изгубеното или повръдено въ похода се отнасяло на смѣтка на войницитѣ, отъ които се правяли за това удържки отъ заплатата. Всѣки родъ оржжие се изработвало отъ особенни оржжейници (по̀ късно въ оржжейни заводи) и всичкото оржжие се пазяло въ особенни складове (арсенали), подъ вѣдѣнието на квесторитѣ.

Коне на римскитѣ конници се давали отъ правителството, но за това се изисквало, освѣнъ условията на цензa, и непрѣменно условие на безукоризненна нравственность. Съ тѣзи цѣль цензоритѣ правяли ежегодно на 15 юлий строги прѣглѣди на римскитѣ конници (equitum probatio). На тѣзи прѣглѣди, които се правяли на публична площадь, цензоритѣ строго изслѣдвали нравственността и поведението на конницитѣ, безъ да прощаватъ не само малодушието, но даже изнеженността и нерадѣнието. Слѣдъ туй всички конници въ единообразно военно облѣкло и въ строй, прѣминували възсѣднали на конетѣ си покрай цензоритѣ, които отнѣмали лошо глѣданитѣ коне, безъ вече да ги замѣстватъ съ други и съ това лишавали конницитѣ, за наказание, отъ честьта да служатъ въ конницата. Слѣдъ изслужването на опрѣдѣления срокъ отъ 10 години или походи, конницитѣ възвръщали конетѣ си на цензоритѣ. Квесторитѣ правели опрѣдѣленитѣ удържки отъ тѣхната заплата, за даденитѣ имъ коне.

Храната и фуража се давали отъ квесторитѣ, въ опрѣдѣлени дажби, срѣщу удържки отъ заплатата. Обикновенитѣ дажби били: *зърненъ хлѣбъ* на пѣши римски войникъ — по 4 римски мѣрки (примѣрно отъ 2 до 3 четверика*) въ мѣсецъ, а на римски конникъ — по 12 мѣрки (отъ 6 до 9 четверика) за него и двама слуги, и *ечмикъ* по 42 мѣрки (отъ 20 до 30 четверика) за 3 коня; а въ съюзнитѣ легиони: на пѣшия войникъ — толкова, колкото и на римския, — но на конния, за него, 1 слуга и 2 коня — само 8 мѣрки зърненъ хлѣбъ и 35 мѣрки ечмикъ. По нѣкога за порция ечмикъ опрѣдѣляли извѣстна цѣна и я давали въ пари. Хлѣбнитѣ порции на войницитѣ отъ съюзнитѣ легиони се давали безплатно, но отъ войницитѣ на римскитѣ легиони правяли за тѣхъ удържки отъ заплатата. Въ този периодъ, до междуусобицитѣ, римската мѣрка хлѣбъ струвала 1 ассъ (6½—7 стотинки), тъй щото еднодневната заплата почти исплащала едномѣсечната порция хлѣбъ. Раздаването на хлѣба въ зърна ставало 8, 10, 15 и до 30 дни напрѣдъ. Дадения въ натура зърненъ хлѣбъ римскитѣ войници (като не знаяли още употрѣблението на печения хлѣбъ) сами стривали между камъни, а по̀ послѣ го меляли въ ржчни воденич-

*) 1 четв = около 1½ крина = около 15 оки. Заб. пр.

ки, и пекли отъ него на въглища питки или пъкъ варили единъ видъ каша. При този случай трѣбва да кажемъ, че, по общия обичай на римлянитѣ, римскитѣ войници се храняли обикновенно само 2 пжти въ день: зарань — малка закуска, на крачъ, и вечерь (въ 1-та стража, между 6 и 9 часа) — вечеря (coena), сѣднали или лѣжишкомъ, а прѣдъ всѣко сражение по́вечето пжти зарань — по́ голѣма закуска.

Събирането на хранитѣ за хората и конетѣ на римскитѣ армии ставало часть съ контрибуции и реквизиции въ неприятелската и покорена страна, а часть съ купуване, или пъкъ съ подряди за смѣтка на хазната. Контрибуциитѣ и реквизициитѣ се извършвали отъ квесторитѣ и по́ послѣ отъ намѣстницитѣ въ областитѣ, които испращали събранитѣ провизии въ складоветѣ (магазинитѣ) на армиитѣ. А покупкитѣ се правяли отъ назначавани отъ сената сановници, или отъ прѣдводителитѣ на армиитѣ, или пъкъ, по тѣхно распорѣждание, отъ квесторитѣ.

Военнитѣ тяжести, по самото си название у римлянитѣ (impedimenta, прѣчки, прѣпятствия), явно показватъ, че послѣднитѣ имали вѣрно понятие за тѣзи, толкова неизбѣжна, колкото и крайно отѣкчителна принадлѣжность на армиитѣ въ походъ. За това именно тѣ се трудяли, по възможность, *за намалението на припаситѣ и за увеличението на приносимитѣ* отъ самитѣ войници военни тяжести, и за това приучвали римскитѣ граждани още отъ млади да носятъ на себѣ си такива огромни тяжести, които сега възбуждатъ въ насъ неволно удивление. Именно, римския пѣхотенъ войникъ носилъ на себѣ си въ походъ: 1) на дѣсното рамо — 2 или по́ много кола (палисадини) за укрѣпявание на лагера; 2) на края на тѣзи колове — привързана къмъ тѣхъ чанта съ багажа на войника и съ зърненъ хлѣбъ за 14 дни или 2 седмици; 3) щитъ, копие и до 7 легки дротици — въ лѣвата ржка, въ куфината на щита, и 4) шлемъ на гжрдитѣ, висящъ на ремъкъ. Всичко това взето заедно и събрано съ тяжестьта на гржднитѣ и ножнитѣ лати съставлявало извънрѣдно голѣма тяжесть, която римския пѣхотенъ войникъ прѣнасялъ върху себѣ си и въ ужасната горѣщина на южното слънце, и въ гжстия прахъ, и въ силния вѣтъръ, и подъ проливния дъждъ, и въ джлбока каль! Впрочемъ разумното распрѣдѣление на носимитѣ тяжести, съ всевъзможното имъ равновѣсие, облекчавало до извѣстна степень носението имъ. Въ случай на ненадѣйна срѣща съ неприятеля и при необходимость веднага да се влѣзе съ него въ бой, на римския легионеръ не оставало освѣнъ да снеме отъ дѣсното си рамо на земята коловетѣ съ багажа и да тури на главата си шлема — и той билъ въ единъ мигъ готовъ да влѣзе въ бой съвсѣмъ легко, безъ товаръ. А по нѣкога, когато се случвало да се отбраняватъ срѣщу конница, римскитѣ легионери стоварвали коловетѣ съ товара прѣдъ себѣ си и се защищавали задъ тѣхъ, като задъ валъ.

А военнитѣ тяжести, които се возяли задъ армиитѣ на товарни коне, мулета, катъри или магарета, се състояли отъ неудобоносимитѣ прѣдмѣти: шатри, лагерни и готварски принадлѣжности, землекопни инструменти, разни други тяжести и пр. Тѣхното количество и това на товарнитѣ животни подъ тѣхъ било точно опрѣдѣлено и ограничено съ най крайната необходимость (по 1 муле или катъръ на центурия).

Всичко това правяло римскитѣ армии извънрѣдно способни за бързи и далечни движения — прѣимуще-

ство, което нѣмали армиитѣ нито на единъ отъ древнитѣ народи, даже на гърцитѣ, особенно въ този периодъ.

Нестроеви чинове и лица, които състояли при римскитѣ армии, били: лѣкаритѣ, слугитѣ или робитѣ на частнитѣ началници въ войската и на конницитѣ, и 8 центурии (по 2 на легионъ) военноработници: оржейници, дърводѣлци, ковачи и пр. А на женитѣ закона строго запрѣщавалъ да се намиратъ при армиитѣ.

Най строгото съблюдение на строгитѣ военни закони за *подчиненостьта, повиновението* и *реда*, основани върху една разумна система на *наказания* и *награди*, било най здравата и надѣжна опора на силата, побѣдоносностьта и непобѣдимостьта на римскитѣ армии въ най добритѣ времена на римската република — въ прѣдидущия и сегашния периодъ. Само по този способъ било възможно за римскотото правителство отъ единъ грубъ, необразованъ, своеволенъ, буенъ и войнственъ народъ, да образува една правилно-устроена, напълно покорна и послушна, търпѣлива и въздържана войска. И римскитѣ легиони и армии били всѣкога непобѣдими, до като прѣдводителитѣ имъ съблюдавали въ тѣхъ строгата военна дисциплина, и били побѣждавани само тогава, когато прѣдводителитѣ допущали най малкото й отслабване. И въ това отношение римлянитѣ тъй сжщо нѣмали не само равни, но и подобни на себѣ си въ числото на всички древни народи, безъ да се исключватъ и гърцитѣ, които всѣкога, даже въ най добритѣ времена, се отличавали съ своеволие, неповиновение, раздори, буйство и мятеженъ духъ.

Слѣдъ набора на римскитѣ легиони и раздаването на въоржжението, името на всѣки римски войникъ въ строя се начертавало на щита му, заедно съ номера на неговата центурия и по̀ късно кохорта; освѣнъ това, щитоветѣ на всѣка кохорта били боядисвани съ еднакъвъ цвѣтъ. Никой войникъ не можалъ да бжде употрѣбенъ на частна работа и билъ длъженъ да испълнява само длъжноститѣ и работитѣ на полската и лагерна военна служба. На растояние 1000 римски крачки отъ Римъ, прѣдводителя на римската армия ималъ вече пълно право на животъ и смьрть надъ чиноветѣ въ армията и можалъ самъ да ги сжди и осжжда безапелационно, но по̀ вечето пжти назначавалъ воененъ сждъ чрѣзъ военния съвѣтъ, подъ свое прѣдсѣдателство. Подъ негова власть, военнитѣ трибуни налагали парични глоби, вземали залози (по нѣкога хасти, което се наричало censio hastaria) и както тѣ, тъй и центурионитѣ, налагали тѣлесни наказания съ пръчки (на римскитѣ войници), или пъкъ съ тояги (на съюзнитѣ или неримски). А ликторитѣ испълнявали смьртнитѣ присжди на прѣдводителитѣ на армиитѣ — съ пръчки или съ отсичание на главата. Ако военния съвѣтъ осжждалъ войника на наказание съ пръчки или тояги (fustuarium), то прѣдсѣдателствующия трибунъ допиралъ до него една тояга, и по този знакъ всички други войници се хвърляли върху осждения съ тояги и камъни, и ако той успявалъ да се спаси отъ смьртьта, то никой, даже роднинитѣ му, не можали вече да го приематъ при себѣ си. По закона на 12-тѣ скрижали или таблици (449 г.), този, който е подбудилъ враговетѣ противъ отечеството или е прѣдалъ на непрiятеля граждани, който въ бой се сражавалъ не въ рѣдъ, напущалъ войсковата си часть, длъжноститa си, мѣстото си или военния постъ, войсковия си знакъ, който хвърлялъ или давалъ оржжието си, който повдигалъ бунтъ—се наказвалъ съ смьрть. Ако цѣла войскова часть въ

боя обрѣщала гърбъ, то била *децимирана*, т. е. 10-ия человѣкъ, а по нѣкога 8-ия и даже 5-ия билъ наказванъ съ смърть, а останалитѣ се турвали отдѣлно вънъ отъ лагера и получавали, намѣсто зърненъ хлѣбъ, ечмикъ.

Който откраднлъ въ своя полза часть отъ военната плячка — билъ осѫжданъ най напрѣдъ — на изгнание, послѣ — на заточение и по̀ късно — да възвърне четворно по̀ вече отъ откраднатото и даже на смърть.

Бѣглецитѣ (дезертиритѣ) вѫтрѣ въ държавата били наказвани съ пръчки, вързвани на позоренъ стълбъ и продавани, а тѣзи отъ римскитѣ граждани, които избѣгвали къмъ неприятеля (които се отдалечавали отъ лагера на такова растояние, отъ което не можало да се чува звука на тржбитѣ) били распъвани на кръстъ, а на другитѣ — отсичали главата.

Явното неповиновение се наказвало съ смърть. Часовой, заспалъ или напустналъ мѣстото си, и въобще всѣко нарушение на правилата на строевата, лагерната и полската служба, се наказвало тѣлесно съ пръчки или тояги (fustuarium), съ толкова удари, колкото съотвѣтствували на вината.

Сѫщото наказание се налагало на крадцитѣ, лъжесвидѣтелитѣ, развратницитѣ и др. т., както крадеца наказвали и тогова, който лъжливо си присвоявалъ нѣкой отличенъ боенъ подвигъ.

А за по̀ малки прѣстѫпки войницитѣ били наказвани съ глоби отъ заплатата, пълни или частични (което се казвало aere dirutus).

Въобще военнитѣ закони и наказанията за военнитѣ прѣстѫпления и прѣстѫпки у римлянитѣ били много строги; главнитѣ видове наказания били: смърть, тѣлесни наказания, парични глоби и посрамване (demissio ignominiosa) или изключване отъ военна служба, присѫждане да се носи скъсано облѣкло, исправяне на позоренъ стълбъ и др. т.; — нито сана, нито чина, нито видния родъ, нито даже числото на виновнитѣ, можали да избавятъ нѣкого отъ тѣзи наказания; най послѣ, съ тѣзи именно строги закони и наказания римлянитѣ поддържали въ войскитѣ си строгата военна дисциплина, каквато не е имало нито у единъ отъ древнитѣ народи, даже у гърцитѣ.

Но — трѣбва да прибавимъ — въ този периодъ на най добритѣ времена на римската република, нравитѣ въ нея били още толкова прости и строги, честьта толкова развита, а любовьта къмъ отечеството и уважението къмъ закона и дълга толкова дѫлбоки и силни, щото военнитѣ прѣстѫпления и наказанията за тѣхъ били рѣдки, а военно-дисциплинарнитѣ закони били по̀ вечето прѣдупрѣдителни, отколкото наказателни, тъй като испълнението на своя дългъ отъ всички и отъ всѣкиго въ римската войска било подбуждано не отъ страха на наказанието, но отъ онѣзи възвишени и благородни чувства, за които говорихме по̀ горѣ.

Военнитѣ награди, отъ своя страна, имали за источникъ сѫщитѣ побуждения, като извънрѣдно възбуждали, насърдчавали и възнаграждавали мѫжеството, храбростьта, любовьта къмъ отечеството и къмъ неговата полза и слава, уважението къмъ закона, дълга и честьта, и всичкитѣ най добри военни и граждански добродѣтели. Военнитѣ награди въобще състояли: въ производство въ по̀ горенъ классъ въ войската или въ чинъ; увеличение на заплатата; парични награди; подарявание богато почетно оръжие; плѣтени вѣнци отъ разни растения, и такива сребърни или златни, огърлици, гри-

вни (браслети) и др. т., а сжщо подаряване на земи, пожизненни пенсии, зачитане години въ службата, освобождение отъ нея и др. т., и такива се давали както на отдѣлни лица, тъй и на цѣли войскови части.

Тѣзи, които освобождавали нѣкой отрядъ войска, заобиколенъ отъ неприятеля, и съ това спасявали на отечеството много негови граждани, получавали *вѣнецъ на главата отъ прясна трѣва* (по̀ късно златенъ), а които спасявали живота на нѣкой римски гражданинъ или съюзникъ— сжщо вѣнецъ *отъ джбови листа*, който турвали на главата имъ спасенитѣ отъ тѣхъ; който пръвъ се искачвалъ на стѣната на неприятелски градъ, получавалъ *вѣнецъ отъ дрѣвесни листа* (по късно златенъ съ зжбци); който пръвъ влизалъ въ неприятелския лагеръ или укрѣпление— *златенъ вѣнецъ* съ зжбци въ видъ на плѣтъ; който извършвалъ нѣкой извънрѣдно храбъръ подвигъ — *простъ златенъ вѣнецъ*, съ надписъ, за какво именно отличие; който ранявалъ неприятеля въ единоборство — *хаста безъ наконечникъ* (hasta pura), а ако го убивалъ, то *огърлица, гривна* или (конника) *конска сбруя*. Други почетни награди за особенни военни отличия се опрѣдѣляли отъ прѣдводителитѣ на армиитѣ и състояли отъ срѣбърни или златни огърлици, гривни, верижки и др. т. вещи, оржжия, коне и проч.

По нѣкога римскитѣ войници получавали за награда земи или били освобождавани отъ данъци, за всичката или нѣколко годишна служба и др. т. Съ земи често награждавали сжщо непрятелскитѣ бѣглеци, както напримѣръ испанскитѣ и нумидийскитѣ, които въ 2-та пуническа война получили земи въ Сицилия.

Паричнитѣ, продоволственнитѣ и фуражнитѣ награди състояли въ едновременни парични отпуски, въ прибавление на половина или пълна заплата или порция и проч.

Военнитѣ награди на цѣли войскови части състояли въ трофеи по тѣхнитѣ войскови знаци и орли, а по нѣкога въ парични отпуски и др. т.

Всички въобще военни награди били провъзгласявани и раздавани публично и придружавани съ похвални рѣчи, а удостоенитѣ за тѣхъ – освобождавани, слѣдъ свършване срока на службата, отъ данъци и заемали почетни мѣста въ народнитѣ събрания и на общественнитѣ игри. А на прѣстарелитѣ и осакатенитѣ (adynati) давали заплата отъ хазната, заселявали ги въ римскитѣ колонии, назначавали ги на длъжности въ подвластнитѣ на Римъ области и др. т.

Но най голѣмата степень на военни награди, еднакво способна и да възбуди, и да удовлетвори честолюбието, била участьта на прѣдводителитѣ на армиитѣ, които сж се ознаменували съ много или малко важни военни подвизи, успѣхи или побѣди; войскитѣ ги провъзгласявали *императори* (imperator — повелитель, владика), а сената имъ правилъ *голѣмъ триумфъ* (triumphus) или *малъкъ* (ovatio). При голѣмия триумфъ полководеца — триумфаторъ, съ лавровъ вѣнецъ на глава, съ пурпурова, шита съ злато мантия, влизалъ въ Римъ на великолѣпна тържественна колесница. Напрѣдъ му носяли взетитѣ отъ него трофеи, най богатата плячка и изображенията на побѣденитѣ или покоренитѣ отъ него народи, области или градове. Около колесницата му вървяли по̀ виднитѣ плѣнници, а задъ нея слѣдвали войскитѣ му, въспѣвайки неговитѣ подвизи. Тържественното шествие отивало право въ Капитолия, гдѣто публично се извършвало жертвоприношение на Юпитера Капитолийски, а слѣдъ това слѣдвали все-

народни пирувания, игри и раздаване дарове на войската и народа; а триумфалнитѣ врати, колони и др. т. паметници прѣдавали на потомството името и подвизитѣ на триумфатора.

Малкия триумфъ, или овацията, състояла само въ това, че триумфатора влизалъ въ Римъ възсѣдналъ на конь, безъ да бѫде придруженъ отъ войската.

Въ числото на военнитѣ закони и награди забѣлѣжителни сж сѫщо и тѣзи, съ които се опрѣдѣлятъ начина и рѣда за распрѣдѣлението на *плячката*, взета въ боя отъ непріятеля. Въ случай на издържание побѣда надъ непріятеля въ полето и прѣземание на негова лагеръ или градъ, военнитѣ трибуни избирали извѣстно число войници отъ всѣка центурия, манипула и кохорта, за събиране плячката и доставянието ѝ въ своитѣ легиони; останалитѣ войски стояли въ туй време въ строя подъ оржжие. Военнитѣ трибуни събирали всичката плячка на едно мѣсто и се распорѣждали съ продаващето ѝ отъ квестора и распрѣдѣлението ѝ на войскитѣ по опрѣдѣлението на прѣдводителя на армията. При това всѣки войникъ получавалъ само половината отъ това, което му се слѣдвало, а другата половина се пазила въ складоветѣ при легионнитѣ орли и знаци. Всѣки легионъ ималъ, по числото на кохортитѣ, 10 свои запасни парични бурси или чанти, отъ които извѣстна часть съставлявала 11-та бурса за погрѣбване тѣлата на легионеритѣ. При распрѣдѣлението плячката, на извѣстни, опрѣдѣлени части, участвували всичкитѣ чинове отъ армията, отъ прѣдводителя ѝ до най долнитѣ, сѫщо и тѣзи, които заемали стражата, испратенитѣ на каквито и да било служебни работи и даже болнитѣ.

Въобще за дѣлежа на военната плячка, взета отъ непріятеля, сѫществували особенни правила или по̀ скоро обичаи, които строго се съблюдавали. Именно — плячката се дѣлила на три части, които се опрѣдѣляли: едната — за дьржавната хазна, другата — за прѣдводителя на армията, а третата — за частнитѣ началници въ войската и за самитѣ войски, въ опрѣдѣленна съразмѣрность. Но когато почнали да награждаватъ началницитѣ и войницитѣ съ пари и земи, тогава военната плячка се давала една часть въ дьржавната хазна, а другата се прѣдоставлявала на прѣдводителитѣ на армиитѣ, които често я употрѣбявали за народни игри, издигание на обществени паметници и здания и др. т.

§ 8.

Кастраметацията, фортификацията и полиорцетиката.

Отъ самото основание на Римъ и началото на военното му устройство, римлянитѣ имали вече обичай да усилватъ градоветѣ и полскитѣ си станове съ искуственни укрѣпления. До Полибия обаче нито единъ отъ древнитѣ историци не говори за системата, която сѫществувала у римлянитѣ за укрѣпяванието на градоветѣ и становетѣ. Но несъмнѣнно е, че туй искуство процьвтявало у тѣхъ още въ прѣдидущия и началото на сегашния периодъ, доказателство за което служи, между друго, изумлението на Пирра, когато той, въ войната съ римлянитѣ въ Италия, за пьрвъ пѫть видялъ укрѣпения имъ воененъ станъ и признalъ въ строителитѣ му голѣмо искуство. А пьрвитѣ обстоятелни

свѣдения за построението, разположението и укрѣплението на римскитѣ полски станове и за службата въ тѣхъ съобщава *Полибий*, и по тѣзи свѣдения може вече да се сѫди, до каква степень на искуство и съвършенство тѣ дѣйствително сѫ били доведени у римлянитѣ вече въ време на пуническитѣ войни. Рѣшително може да се каже, че въ това отношение римлянитѣ надминували всичкитѣ древни народи и даже гърцитѣ. Много по̀ късно отъ Полибия, вече при императора Адриана, за римскитѣ полски укрѣпени станове по̀ подробно, въ нѣкои отношения, говори другъ единъ римски списатель, именно — *Игинъ* (Hyginus), който билъ *громатикъ* или воененъ землемѣръ, слѣдователно специалистъ по този прѣдмѣтъ. Полибий изглѣжда да бѫде по̀ точенъ и вѣренъ въ описанието на очертанията на становетѣ, а Игинъ съобщава много профили на укрѣпленията, които вѣроятно сѫ употрѣбявани още въ прѣдишнитѣ времена. За това ний ще попълваме показанията на едина, гдѣто може и трѣбва, съ показанията на другия и ще изложимъ по рѣдъ: 1) избора на мѣстността въ полето, въ време на походъ, за лагери; 2) разбиването (обозначението, заемането) на лагеритѣ отъ войскитѣ; 3) фигурата и вѫтрѣшното разположение на лагеритѣ; 4) укрѣпяването имъ, и най послѣ 5) лагерната служба.

Въ походитѣ въ военно време, римскитѣ армии, слѣдъ извършването на единъ дневенъ или усиленъ прѣходъ, за нощуване се располагали непрѣменно въ укрѣпени лагери. За разположението имъ римлянитѣ избирали прѣимущественно открита и равна, не прѣсѣчена, мѣстность, а на възлиста или хълмиста мѣстность тѣ се трудяли да располагатъ лагеритѣ на полѣгатитѣ склонове на малкитѣ височини, съ задния фасъ на върха имъ. При това тѣ глѣдали, щото на близо да нѣма господствующи височини, нито такава мѣстность, ползвайки се отъ която, неприятеля можалъ би скрито и незабѣлѣзано да се приближи до лагера; мѣстността подъ самия лагеръ да не бѫде прѣсѣчена съ рѣкички, вади, сухи овраги или ями и др. т., да има на близо достатъчно вода и гора за огневе и варение на храната, мѣста за паша на конетѣ и проч. Но, въ случай на необходимость, тѣ разполагали лагеритѣ и на прѣсѣчена мѣстность, като приспособявали къмъ нея разположението имъ, съ спазване на показанитѣ по̀ горѣ условия.

Щомъ армията приближавала до мѣстото опрѣдѣлено за нощуване, единъ трибунъ и нѣколко центуриони се испращали напрѣдъ, избирали мѣсто за лагеръ, както се каза по̀ горѣ, а слѣдъ това най високия и удобния на него пунктъ — за разположението на *претория* или шатрата на консула или въобще на прѣдводителя на армията, забивали тукъ знамето и означавали съ малки, разноцвѣтни знакове главнитѣ жгли на лагера и съ малки колчета или вѣхи неговитѣ подраздѣления. Всичко това се извършвало всѣкога еднообразно, тъй като, съ исключение на особеннитѣ, извънрѣдни случаи, размѣритѣ били опрѣдѣлени еднъжъ за винаги неизмѣнни, което прѣдставлявало голѣмо удобство, и единъ лагеръ билъ съвсѣмъ подобенъ на другъ, само че на друго мѣсто. Ето защо войскитѣ много скоро и лесно заемали, укрѣпявали и устроявали вѫтрѣшностьта на лагера. За това особенно много помагало, между друго, обстоятелството, че всѣки римски легионеръ въ походъ носилъ на дѣсното си рамо, както казахме по̀ горѣ, по 2 и по̀ много остри колове (палисадини), 5 — 3 с.м. дебели, на

долнитѣ крайща на които се оставали, за свързване по между имъ, нѣколко дълги и жилави клонове. Тѣзи колове се забивали на бермата на лагерния валъ, наклонно къмъ полето, и като давали твърдость и сила на вала, имали значително прѣвъсходство надъ дебелитѣ колове на гърцитѣ, съ много къси и остри съчки, за което гръцкитѣ войници не можали да ги носятъ на себѣ си, а въ случай на нападение отъ неприятеля, послѣдния лесно ги измъкналъ.

За скорото и лесно заемание, укрѣпяване и устройство на лагеритѣ много помагало сжщо и това, че римскитѣ войници още отъ млади били приучени на всѣкакъвъ родъ тѣжки трудове и работи, въ туй число землекопнитѣ въобще и построяването на лагери особенно, тъй щото това за тѣхъ не било нѣщо ново, а работа отдавна позната и обиковенна.

Ако лагера трѣбвало да се заеме и устроява далечъ отъ неприятеля, то при приближението на армията до мѣстото, избрано отъ трибуна и центурионитѣ за лагеръ, всики разни родове войски направо заемали опрѣдѣленитѣ имъ мѣста, снимали оржжието и товара си и незабавно пристжпвали къмъ земляните работи по укрѣпяването на лагера, а слѣдъ туй вече къмъ вжтрѣшното му очертание и устройство. А ако лагера трѣбвало да се устроява наблизо или прѣдъ неприятеля, то часть отъ войскитѣ се испращала напрѣдъ за прикритие на работитѣ, а останалитѣ войски бързо укрѣпявали най напрѣдъ лагера, а послѣ го заемали и устроявали отвжтрѣ.

Необходимо е тукъ да се обясни по̀ напрѣдъ общата фигура на римския лагеръ, вжтрѣшнитѣ му подраздѣления и способитѣ за укрѣпяването му.

Кастраметацията или постройката на лагеритѣ у римлянитѣ, най съвършена въ цѣлата древность, била единственната, основана на разумни начала. Римлянитѣ още отъ край време били избрали за лагеритѣ си форма на правиленъ *квадратъ*, като основателно я намирали за най прилична и удобна за установяването и съблюдението на правилностьта и рѣда. Лагера на обикновенната римска консулска армия отъ 4 легиона ималъ по 2150 фута (около 900 кр.) въ всѣка страна на квадрата. Но понеже численната сила на легионитѣ не била всѣкога еднаква, то явявало се нужда по нѣкога да се увеличава или намалява дължината на странитѣ. Лагера се раздѣлялъ по цѣлата широчина отъ единъ *главенъ пжть* (via principalis) или улица 100 фута (40 кр.) широка, на двѣ части: *претентурма* (praetentura) или прѣдна и по̀ голѣма, и *ретентурма* (retentura) или задня и по̀ малка. Въ първата се располагали легионитѣ, а въ другата военначалницитѣ, екстраординарнитѣ войски, аблектитѣ, площадитѣ за събиране на войскитѣ и други, — разнитѣ лагерни принадлѣжности, тяжеститѣ и пр. Всрѣдъ ретентурната часть и, по възможность, на високо мѣсто, се намиралъ *претория* (praetorium); квадратно, 200 фута (80 кр.) по странитѣ, мѣсто, всрѣдъ което се располагала шатрата на прѣдводителя на армията, а задъ нея шатритѣ на състоявшитѣ при него чинове и слуги. Прѣдъ претория, по край прѣдния му фасъ и главния пжть, се располагали шатритѣ на трибунитѣ и префектитѣ обърнати къмъ легионитѣ надъ които тѣ началствували, заемайки 50 фута (20 кр.) джлбочина. Отъ дѣсната страна на претория, на разстояние 100 фута (40 кр.) отъ него, се располагали шатритѣ на квестора, помощницитѣ му и *квестория* (quaestorium) или площадь, на която квестора раздавалъ на войницитѣ заплата и хра-

на, а отъ лѣвата страна — шатритѣ на легатитѣ, контуберналитѣ, мензоритѣ и пр. и *форума* (forum) или площадь, която служила като мѣсто за пазарь. Странични улици 50 фута (20 крачки) широки отдѣляли квестория и форума отъ шатритѣ на конницата и пѣхотата на аблектитѣ, волонтеритѣ и ветеранитѣ (ablecti, voluntares et veterani equiteset pedites), отъ които конницата била обърната съ фронта къмъ претория, а пѣхотата къмъ вала. Задъ претория, квестория и форума минувалъ ретентурния или заденъ пѫть или улица 100 фута (40 кр.) широкъ. Задъ него въ срѣдата се располагали конницата и пѣхотата на екстраординарнитѣ войски, обърнати: първата — къмъ претория, а втората къмъ вала; а на фланговетѣ имъ се оставали празни мѣста за разположението на спомагателнитѣ войски, ако тѣ се намирали при армията, за походнитѣ болници и др. т.

Въ претентурната часть се располагали легионитѣ, римскитѣ по срѣдата, а съюзнитѣ по странитѣ, еднитѣ и другитѣ въ кохортни колони, тъй щото манипулитѣ и турмитѣ отъ еднаквитѣ номера се намирали на една линия. На всѣка шатра се полагало по 10 фута (4 крачки) мѣсто на дължъ и ширъ, а на всѣка манипула (съ изключение на триаритѣ) и турма по 100 фута (40 крачки) въ туй число и мѣстото за турване на оржжието и товара, а въ конницата и за коновезитѣ; а манипулитѣ на триаритѣ заемали само 50 фута (20 крачки) въ дължочина.

Отъ претория къмъ срѣдата на прѣдния фасъ на лагера минувалъ перпендикулярно на главния пѫть или улица, *преторияньския* (via praetoriana) пѫть, 50 фута (20 крачки) широкъ. По двѣтѣ му страни и съ фронта къмъ него се располагала римската легионна конница, задъ шатритѣ на която, съ тила къмъ нея, се располагали шатритѣ на триаритѣ; съ фронта къмъ тѣзи послѣднитѣ и отдѣлени отъ тѣхъ съ паралелни на преторияньския пѫть или улица, по двѣтѣ страни, странични пѫтища или улици по 50 фута (20 крачки) широки, се располагали шатритѣ на принципитѣ, а съ тила къмъ тѣхъ — шатритѣ на хастатитѣ, сѫщо отдѣлени съ пѫтища или улици 50 фута (20 крачки) широки отъ шатритѣ на съюзнитѣ легиони, расположени по̀ нататъкъ на дѣсната и лѣвата страна, сѫщо тъй, както и римскитѣ легиони. Но понеже съюзна конница, като се извадятъ екстраординарнитѣ войски и аблектитѣ, оставала по̀ вече, а пѣхота по̀ малко, отколкото въ римскитѣ легиони, то турмитѣ заемали празнитѣ мѣста на манипулитѣ.

Претентурната часть била раздѣлена въ дължочина да двѣ равни половини съ единъ пѫть или улица 50 фута (20 кр.) широка, паралелна на главната и се наричала *петишна* (quintana), понеже минувала задъ петитѣ манипули.

Въ разположението на манипулитѣ шатритѣ на центурионитѣ съставлявали 1-та линия, и 1-тѣ манипули и турми били обърнати съ фронта къмъ вала, а 10-тѣ къмъ глания пѫть.

Между най крайнитѣ шатри и вала, по двѣтѣ страни на лагера се оставало празно пространство 200 фута (80 кр.) широко, за помѣстване на плѣнницитѣ, плячката и часть отъ велититѣ (другата часть отъ които се располагала при манипулитѣ отъ линейната пѣхота), за свободенъ входъ и исходъ на войскитѣ и за построяването имъ, въ случай, че непріятеля нападне лагера и пр. Тукъ, вѣроятно, се устроявали и кухнитѣ.

Всѣки лагеръ ималъ четири врати: 1) *преторианска* (porta praetoriana) или прѣдня, изъ която войскитѣ излизали въ походъ или за бой; *декуманска* (porta decumana) или задня, изъ която изнисали нечистотиитѣ и извеждали прѣстжпницитѣ за екзекутиране; 3) и 4) *главни, дѣсна и лѣва, страничии* (porta principalis dextra et sinistra), които служили тъй сжщо за влизание и излизание на войскитѣ. Но освѣнъ тѣзи врати правели се още нѣколко малки исхода за въ случай на вилазки.

Такава била общата фигура на лагера на обикновенната римска консулска армия, вжтрѣшното му раздѣление и расположението въ него на войскитѣ, началницитѣ, чиновеѣ, лицата и разнитѣ принадлѣжности на армията, улицитѣ, площадитѣ и вратитѣ. Описанието имъ бѣше необходимо за прѣдварителното запознаване съ тѣхъ прѣди да бжде изложенъ рѣда и способа за укрѣпяването на лагера, което, както по̀ горѣ казахме, прѣдшествувало вжтрѣшното устройство; по рѣда на работитѣ, лагера билъ прѣди всичко укрѣпяванъ отвънъ, а слѣдъ туй вече устроянъ отвжтрѣ.

По отношение на укрѣпяването на римскитѣ лагери, прѣди всичко трѣбва да се каже, че тѣ били отъ двоенъ родъ: *временни* или *обикновени* (castra), правени за едно или по̀ вече нощувания, — и *дълговременни* или *постоянни* (castra stativa), за много или малко по̀ продъжително време.

Временнитѣ лагери се укрѣпявали съ малъкъ землянъ валъ, усиленъ съ чимове, съ плѣтъ или палисадъ на бермата на вала (гл. по̀ горѣ) и съ ровъ отпрѣдъ, широкъ 5 фута (2 кр.) и джлбокъ 3. А дълговременнитѣ лагери имали по̀ значителни профили, по̀ високъ землянъ валъ, съ облѣкло и зжбци отъ чимове, плѣтъ и фашини, и съ ровъ отпрѣдъ, широкъ 10 фута (4 кр.) и джлбокъ 7 фута (3 кр.). По̀ късно по нѣкога на фасоветѣ и на жглитѣ правяли издигнати, полукржгли укрѣпления, които давали флангова и крьстосана отбрана и на тѣхъ турвали, освѣнъ стрѣлци и пращници, но и метателни орждия. Но, въ този периодъ, подобни на послѣдния родъ лагери се правяли още твърдѣ рѣдко. Въ еднитѣ и въ другитѣ лагери главнитѣ врати и малкитѣ исходи се прикривали съ подвижни застави и съ малки, отдѣлни, полукржгли укрѣпления съ валъ и ровъ.

Устройството и съдържанието въ исправность разнитѣ части отъ външнитѣ укрѣпления на лагера лѣжали на длъжноститѣ на расположенитѣ по край и близо до тѣхъ войскови части, именно: прѣдния и задния фасове — на римскитѣ легиони, а страничнитѣ — на съюзнитѣ. Всѣка манипула отъ тѣхъ имала своя, опрѣдѣлена часть отъ външното укрѣпление на лагера, при влизането въ който тя отивала право къмъ нея и я устроявала, а послѣ наблюдавала за цѣлостьта и исправностьта ѝ, подъ отговорностьта на старшия центурионъ отъ тъзи манипула.

Когато лагера билъ съвсѣмъ укрѣпенъ и готовъ отвънъ (което ставало много скоро), тогава войскитѣ прѣди всичко давали клѣтва, че нищо не ще похитятъ около него, но всичко намѣрено отъ тѣхъ ще доставятъ на дежурния по легиона трибунъ. Слѣдъ туй всѣки легионъ назначавалъ по 2 манипули за расгъване шатритѣ на прѣдводителя на армията, на легатитѣ и на другитѣ началствующи лица, за снабдяването имъ съ вода, дърва и проч. А всички останали войски, въ туй време, распъвали другитѣ шатри, урав ня-

вали пѫтищата и турвали въ надлѣжащия вѫтрѣшенъ рѣдъ цѣлия латеръ (което тъй сѫщо ставало много скоро). Заедно съ това веднага се турвали на всѣкждѣ караули и часови. Караулитѣ при претория, при палаткитѣ на легатитѣ, квестора, трибунитѣ и въ другитѣ мѣста въ ретентурната часть се давали отъ легионитѣ по рѣдъ, при манипулитѣ — отъ самитѣ манипули, а при вратитѣ (**stationes justae**), на вала (**custodiae**) и прѣдъ лагера (**stationes**) — отъ велититѣ. Пълния караулъ състоялъ отъ 1 декурионъ и 8 прости войници, тъй като римлянитѣ раздѣляли денонощието на 8 части и смѣнявали часовитѣ прѣзъ всѣки 3 часа. Нощното време се раздѣляло на 4 стражи: 1-а отъ 6 часа вечерьта (залязване на слънцето) до 9 часа вечерьта, 2-а — отъ 9 часа до полунощь, 3-а — отъ полунощь до 3 часа зарaньта (разсъмване) и 4-а — отъ 3 до 6 часа зарaньта (изгрѣване на слънцето). За това и караулитѣ се раздѣляли на дневни (**exubii**) и нощни (**vigiliae**).

Всѣка зарань легатитѣ, трибунитѣ и префектитѣ на съюзницитѣ се събирали въ претория, за получване на заповѣди и лозинката, които се прѣдавали, чрѣзъ опрѣдѣлени за това дьсчици (**tesserae**), на центурионитѣ отъ 10-тѣ манипули и турми; тѣзи центуриони прѣдавали дьсчицитѣ на центурионитѣ отъ 9-тѣ манипули и турми и тъй нататъкъ до 1-тѣ, а отъ тѣхъ тѣ по сѫщия рѣдъ се врьщали на трибунитѣ.

На пладнѣ, прѣдъ претория, се извьршвалъ развода, на който декурионитѣ получавали заповѣди и по нѣколко дьсчици съ номерата на караулитѣ, които били длъжни да прѣдаватъ на обходитѣ или рундоветѣ.

Обходитѣ или рундоветѣ се испълнявали отъ конницата по рѣдъ, а именно: декурионитѣ на 1-тѣ турми — въ 1-ия день, на 2-тѣ — въ 2-ия и тъй нататъкъ, назначавали за обходъ по 4 конника, които, като получвали отъ дежурнитѣ трибуни дьсчицитѣ съ написанитѣ на тѣхъ заповѣди и като опрѣдѣляли рѣда по между си, на мръквание (6 часа) се събирали въ палатката на примипила. По сигнала за почвание на нощнитѣ обходи, очерѣдния конникъ, придруженъ отъ другитѣ, обикалялъ, въ опрѣдѣлената за неговия легионъ часть отъ лагера, всичкитѣ постове вѫтрѣ, на вала и при вратитѣ. Ако ги намиралъ въ исправность, той вземалъ отъ караулнитѣ декуриони по една отъ прѣдаденитѣ тѣмъ дьсчици съ нóмера на караула; а въ противенъ случай повиквалъ за свидѣтели другаритѣ си и, безъ да взема дьсчица, отивалъ пó нататъкъ. Слѣдъ 1-ия очерѣденъ конникъ, постоветѣ по сѫщия рѣдъ се обикаляли отъ 2-ия, 3-ия и 4-ия. А на разсъмване (6 часа) всичкитѣ нощни конни обходи прѣдавали взетитѣ отъ тѣхъ дьсчици на дежурнитѣ трибуни, които по този начинъ и узнавали, кои караули били исправни или неисправни.

Хранението въ лагера ставало два пѫти въ день: зарань — легка *закуска* на кракъ, а вечерь (въ 1-та стража) — пълна *вечеря* (**coena**), сѣднали или лѣжишкомъ.

Снеманието на лагера и излизанието изъ него се извьршвало по 3 сигнала: по 1-ия — войницитѣ растурвали и сгъвали палаткитѣ, по 2-ия — турвали ги на колата и натоварвали на товарнитѣ животни тяжеститѣ си, а по 3-ия — строили се и тръгвали отъ лагера.

Въ *фортификацията*, както полската, тъй и дълговременната, и въ *полиорцетиката*, римлянитѣ, още до пуническитѣ войни и особенно прѣзъ

и слѣдъ тѣхъ, направили още по̀ голѣми успѣхи, отколкото по̀ напрѣдъ. Нѣма съмнѣние, че тѣ много заели въ това отношение отъ италиянскитѣ и сицилийскитѣ гърци, но, както обикновенно и въ всичко друго, съ собственни военно-практически приспособления и усъвършенствувания, много или малко разнообразни спорѣдъ обстоятелствата. Всичкитѣ римски градове въ Италия били вече правилно оградени съ високи и дебели (до 50 фута — 20 кр.) каменни стѣни, съ издадени напрѣдъ кржгли или четверожгълни кули на фасоветѣ и прѣимущественно на исходящитѣ жгли, една отъ друга на растояние едно хвърление съ стрѣла (около 90 саж. — 270 кр.), за кръстосано обстрѣлвание на пространството отпрѣдъ. Тѣзи кули значително командували надъ стѣнитѣ, за да би могло отъ тѣхъ да се дѣйствува въ флангъ и въ тилъ на неприятеля, който би атакувалъ градскитѣ стѣни. На върха на стѣнитѣ правяли широки ходове, прикрити отъ къмъ полето съ малки, издадени навънъ, каменни валове съ зжбци и навѣсни бойници. Прѣдъ стѣнитѣ и кулитѣ ископавали широкъ и джлбокъ, сухъ и, ако можало, прѣимущественно пълненъ съ вода ровъ. А вжтрѣ въ укрѣпенитѣ градове, по̀вечето пжти на високи и неудободостжпни мѣста, правели вжтрѣшни малки крѣпости или градски замъци (цитадели), укрѣпявани сжщо тъй, както и самитѣ градове. Съ една дума — дългогодишната фортификация у римлянитѣ, въ този периодъ, въ главнитѣ си основи и черти, имала сжщия видъ, какъвто и у гърцитѣ и у всичкитѣ въобще древни народи, съ нѣкои само частни измѣнения по духа и характера на римлянитѣ.

Сжщото трѣбва да се каже и за състоянието въ туй време у римлянитѣ на полиорцетиката, която, по способитѣ, срѣдствата и формитѣ си, имала общъ съ древността въобще и особенъ въ този периодъ характеръ. Ще забѣлѣжимъ само, че полиорцетиката, както и фортификацията, полската и дългогодишната, достигнали у римлянитѣ най голѣмото си развитие и съвършенство въ периода на римскитѣ междуусобици и въ първитѣ времена на империята. А въ сегашния периодъ тѣ продължавали само постепенно да се развиватъ и съвършенствуватъ и отъ тѣхъ най високо стояла полската фортификация и, въ нѣкои случаи, благодарение на нѣкои искусни римски полководци, сжщо и полиорцетиката. Тъй, напримѣръ, обсадитѣ на римлянитѣ, въ време на пуническитѣ войни, на Лилибей — отъ диктатора Корунканий, Сиракуза въ Сицилия — отъ Марцелла и Картагенъ въ Африка и Нуманция въ Испания — отъ Сципиона младший африкански, принадлѣжатъ къмъ числото на най забѣлѣжителнитѣ въ древността. Въ тѣхъ особенно, както и въобще въ обсадитѣ, извършени въ този периодъ отъ римлянитѣ, най ясно може да се види съчетанието на полскитѣ фортификационни и обсадни работи отъ разенъ родъ и видъ, и успѣхитѣ направени въ тѣхъ отъ римлянитѣ. Тъй, напримѣръ, при блокадата на Нуманция, Сципионъ направилъ циркумъ и контръ-валационни линии до 11 версти въ окржжность, които състояли отъ валъ, високъ 10 (4 кр.) и дебелъ 8 фута (3 кр.) прикритъ съ дебелъ, наклоненъ плѣтъ, брустверъ съ зжбци и високи укрѣпления (или бастиони) покрай валоветѣ на линиитѣ, за помѣстване въ тѣхъ наблюдателни караули, срѣлци и метателни орждия. Легионитѣ били расположени въ отдѣлни укрѣпени лагери между линиитѣ, а тамъ, гдѣто линиитѣ се прѣкъсвали съ блата, били направени

земляни насипи съ сжщо такива валове. А за да се скъсатъ съобщенията на жителитѣ на Нумация съ околноститѣ по рѣка Дурий (днесъ Дуро), на нея били направени и пуснати плаващи укрѣпления (естакади), а на двата ѝ брѣга — отдѣлни укрѣпления (фортове). Жителитѣ на Нумация, слѣдъ продължителна и упорита отбрана, загинали часть отъ гладъ, часть въ направената отъ тѣхъ голѣма, отчаяна вилазка; а останалитѣ подпалили града и изгоряли въ огъня.

Метателнитѣ орждия (tormenta), се употрѣбявали отъ римлянитѣ въ този периодъ изключително само при обсада и отбрана на градоветѣ. Отъ тѣхъ катапултитѣ (catapultae) се употрѣбявали още по́напрѣдъ, отъ времето на обсадата на Вей, а въ този периодъ взели да се употрѣбяватъ и баллиститѣ (ballistae).

Стѣнобойнитѣ орждия и машини сжщо се употрѣбявали въ този периодъ отъ римлянитѣ при обсадата на градоветѣ, но още рѣдко и то само твърдѣ проститѣ и не сложни, като: таранитѣ, най напрѣдъ най прости (terebrae), отъ една греда съ желѣзна овча глава на края, а послѣ усъвършенствувани (aries: simplex — на ржцѣ и pensilis — на въжета или вериги), отворени, а послѣ затворени като костенурки (testudo arierata) или подвижна кула (turis arierata). Но послѣднитѣ, по́ усъвършенствувани и по́ сложни принадлѣжатъ по́ вечето къмъ послѣдующитѣ периоди.

А въ този периодъ въобще, може да се каже, като главни полиорцетически срѣдства за прѣвземание непріятелскитѣ градове или за принуждаването имъ да се прѣдаджтъ, на римлянитѣ служили прѣимущественно тѣснитѣ блокади посрѣдствомъ сгжстени кржгомъ, циркумъ и контръ-валационни линии, съ голѣми профили и въ които най голѣма важность и значение имали разнитѣ родове и видове полски фортификационни работи.

§ 9.

Начина и искуството за воденето войната. — Състоянието на военното устройство и военното искуство въобще.

Начина и искуството за воденето войната отъ римлянитѣ въобще въ този периодъ били въ пълно съгласие съ военното устройство и военнитѣ учрѣждения на Римъ, съ тактическото и вжтрѣшното устройство на римскитѣ войски, и особено съ духа, побужденията и стрѣмленията на римския народъ и съ политиката на римското правителство, което се съсрѣдоточавало въ римския сенатъ.

Стрѣмлението къмъ завоювания, вродено въ Римъ по самото му происхождение и начало, се проявило още въ най първитѣ времена на сжществуването му. При управлението на царетѣ то било често пжти обуздавано отъ миролюбивата имъ политика, но, съ учрѣдяването на народно управление, станало вече не само сжществена потрѣбность за римската република, но даже и необходимо условие за нейното политическо битие. Тъй като само чрѣзъ обрѣщание върху външнитѣ работи вниманието и силата на народа, извънрѣдно буенъ, страстенъ, беспокоенъ, войнственъ и алченъ за слава, власть и още по́ вече за обогатяване чрѣзъ плячка, и съ удовлетворяване на тѣзи му силни страсти, римското правителство е можало да съблюдава вжтрѣшното благоустрой-

ство и безопастность въ държавата. Освѣнъ това, ежегодното промѣнение на консулитѣ въ Римъ, а въ време и слѣдъ пуническитѣ войни — и на намѣстницитѣ въ покоренитѣ области и страни, постоянно подбуждало еднитѣ и другитѣ къмъ нови войни, като най вѣрно срѣдство за придобивание слава, богатство, уважение отъ съгражданитѣ, обществени и държавни отличия, награди, достойнства и съ тѣхъ значение и сила.

За това римското правителство усърдно търсило поводи за война, обявявало такава за най малки, дѣйствителни или мними, оскърбления честьта на римската държава и народъ или за нарушение на тѣхнитѣ права и интереси, искусно се вмѣсвало въ вжтрѣшнитѣ работи на чуждитѣ народи и въ международнитѣ помежду тѣхъ отношения, при което обикновенно, покровителствувало пó слабитѣ противъ пó силнитѣ, за да би могло, скривайки властолюбивитѣ си намѣрения подъ външнитѣ побуждения на великодушието и справедливостьта, да ослаби пó силнитѣ и най послѣ да покори и еднитѣ и другитѣ. А въ борбата си съ голѣмитѣ и силни държави или съ съюзитѣ на нѣколко държави противъ Римъ, то турвало въ дѣйствие всичкитѣ способи и срѣдства на политиката си, за да би могло, слѣдвайки правилото *divide et impera* (раздѣляй и владѣй), да раздѣли и отслаби силитѣ на противницитѣ, да надвий и покори послѣднитѣ раздѣлно, едно слѣдъ друго. А въ срѣдствата за това то не правило изборъ и всички тѣ били пригодни и служили за постигание на цѣльта му. То бунтувало народитѣ, като имъ обѣщавало свобода, привличало часть отъ противницитѣ и съ подкупъ, и съ ласкателства, и съ значителностьта и блѣсъка на прѣдлаганитѣ възнаграждения, и търпѣливо прѣнасяло оскърбленията и частнитѣ несполуки и загуби, като отлагало отмьщението си за пó благоприятно време, случай и обстоятелства. А противъ пó опасния врагъ то устрѣмявало изобщо всичкитѣ си сили, срѣдства и способи, и не прѣкратявало войната до тогава, до когато не достигало пълно и съвършенно одолявание надъ противника и сжщо такова тържество за себѣ си. А ако побѣдения противникъ билъ принуденъ да се смири и да иска миръ, тогава то се съгласявало на това, но на такива условия, които имали за цѣль да довьршатъ неговото истощение, изнѣмощение и отслабване до най послѣдня степень. То му отнимало най добритѣ области, флотата, сухопжтнитѣ и морски военни складове и запаси, или пъкъ до крайность ограничавало числото на сухопжтнитѣ му войски и морски кораби, истощявало държавнитѣ му доходи и хазната му съ непомѣрни парични контрибуции, запрѣщавало му да обявява война и да сключва миръ и съюзи безъ съгласието на римския сенатъ и прѣдоставяло на себѣ си правото да рѣшава пó важнитѣ и даже вжтрѣшни негови работи*).

Като вземало тайно рѣшение да води война съ единъ или другъ народъ или държава, то, още прѣди обявяването ѝ по приетия рѣдъ, трудило се всячески пакъ тайно, подробно и обстоятелно да изучи военнитѣ сили, срѣдства и способи на този народъ или държава, расположението на умоветѣ въ тѣхъ, личностьта, способноститѣ и

*) Забѣлѣжително е, че политиката на *языческия Римъ* отъ 754 година прѣдъ Р. Х. до IV вѣкъ слѣдъ Р. Х. и на *християнския Римъ* отъ VI вѣкъ слѣдъ Р. Х. до днесь е била една и сжща, т. е. по днешното изражение — езуитска.

характера на полководцитѣ имъ, свойствата на страната имъ, съ едѣна дума — всичко, което му било необходимо да знае за да може да съобразява съ него политическитѣ и военнитѣ си дѣйствия. Съобразно съ това, то съставлявало общия планъ на войната и първоначалнитѣ военни дѣйствия, и го пазило въ много голѣма тайна, като се трудяло между това да въвежда противника въ заблуждение чрѣзъ лъжливи слухове, движения и дѣйствия. А между туй въ Римъ, у съюзницитѣ и у подвластнитѣ народи се събирали войски, на най згоднитѣ мѣста се учрѣдявали складове за храни (**horrea**), подвижни складове съ оржжия (**armentaria**), оржжейни заводи (**fabricae**) и др. п.

Щомъ всички прѣдварителни приготовления за войната били напълно свършени, тогава римския сенатъ я обявявалъ на противника чрѣзъ *фециалитѣ* или жрецитѣ, по извѣстни обряди. Тѣ искали отъ името на *римския сенатъ и народъ* удовлетворение за нанесеното имъ оскърбление или за нарушението правата и интереситѣ имъ. Въ случай на отказъ, единъ отъ фециалитѣ хвърлялъ на неприятелската земя едно окървавено копие, което и служило за знакъ на тържественно обявяване войната и се казвало *clarigatio*. А когато владичеството на римлянитѣ взело да се распространява задъ прѣдѣлитѣ на Италия, тогава обряда за обявяване на войната се испълнявалъ на тъй нарѣченото *бранно* или *военно поле* (**agger hostilis**) задъ стѣнитѣ на Римъ. Слѣдъ обявяване на войната, веднага се отваряли, до свършването ѝ, вратитѣ на Янусова храмъ — и римскитѣ армии излизали въ полето.

Пó горѣ казахме, че въ обикновенни случаи нормалната сила на римската консулска армия не надминувала броя отъ 4 легиона, 2 римски и 2 съюзни, тъй като римлянитѣ признавали истинската сила на армията не въ броя на войскитѣ, а въ доброто имъ устройство, мужество и храбрость, и въ военнитѣ дарби и искуство на главния имъ прѣдводитель. Но въ случаитѣ на особенна важность или опасность, или когато било необходимо да се води война съ единъ или нѣколко силни противници, римлянитѣ изваждали въ полето нѣколко армии, броя на легионитѣ въ които достигалъ по нѣкога значителна степень. Тъй въ войната противъ галлитѣ (226-220 г.) слѣдъ 1-та пуническа война, Римъ извадилъ 5 армии и 2 легиона (всичко 22 легиона), вънъ отъ многото спомагателни войски, а въ 2-та пуническа война и слѣдъ нея броя на римскитѣ армии и легиони въ полето често бивалъ и още пó значителенъ и постепенно се увеличавалъ заедно съ распространението завоеванията на римлянитѣ вънъ отъ Италия (въ Африка, Испания, Македония, Гърция и на Истокъ). Но тогава римлянитѣ пó вечето пжти увеличавали броя на съюзнитѣ и спомагателнитѣ войски въ 1-та линия, а областитѣ на народитѣ, които давали тѣзи войски, заемали съ собственни римски войски, въ видъ на резерви, съ което дьржали тѣзи народи въ нужното повиновение, обезпечвали страната и съобщенията въ тила на дѣйствующитѣ армии и, като водяли войната пó вечето съ съюзни и спомагателни войски, спазвали собственнитѣ си войски и силитѣ на своя народъ, които иначе, безъ опасность да бжджтъ истощени, не би били достатъчни за Римъ да води честитѣ си, почти непрѣкъснати и кръвопролитни войни.

Начина и искуството за воденето войната отъ римлянитѣ до пуническитѣ войни били подобни на тѣзи,

свойственни и на гърцитѣ до времето на Филиппа и Александра Македонски. Обема, размѣритѣ и характера на римскитѣ войни въ това време не можали да бѫджтъ особенно значителни и важни, по ограниченността и на политическитѣ, и на военнитѣ цѣли, и на театритѣ на войнитѣ, и на военнитѣ дѣйствия, и на числото и силата на римскитѣ армии, и на географическитѣ свѣдения. Но вече 1-та и особенно 2-та пунически войни значително разширили областьта на войната у римлянитѣ, и тя, съразмѣрно съ увеличението на важността и значението на политическитѣ и военни цѣли и на театритѣ ѝ, както и на числото и силата на римскитѣ армии и, заедно съ това, съ разширението областьта на географическитѣ свѣдения, почнала да взема все по̀ голѣми размѣри и да получава все по̀ голѣмо значение и важность. Но и тогава, както и по̀ напрѣдъ, основнитѣ начала за воденето на войната отъ римлянитѣ били извънрѣдно смѣли, рѣшителни и вѣрни, макаръ и твърдѣ прости и несложни. И въ войната, както и въ боя, като турвали отъ всичко по̀ горѣ прѣимуществото на надпрѣварването и прѣдначинанието (инициативата) и най рѣшителнитѣ настжпателни дѣйствия въ съвокупность съ всички сили, съ цѣль на рѣшителенъ бой въ открито поле, римлянитѣ устрѣмявали армиитѣ си отъ собственнитѣ прѣдѣли въ неприятелскитѣ, право тамъ, гдѣто се намирала неприятелската войска, и веднага се трудяли да я разбиятъ въ бой или по другъ начинъ да ѝ нанесатъ рѣшителенъ ударъ. И въ това извънрѣдно имъ способствувала и малобройността на армиитѣ имъ, и военнитѣ тяжести при тѣхъ, и необикновенната имъ удобоподвижность, и бързината на движенията имъ, и особено обичая всѣка нощь да се располагатъ въ укрѣпени лагери и да се сражаватъ отпрѣдъ или близо до тѣхъ — все такива важни прѣимущества, каквито нѣмали даже гърцитѣ. Имайки въ всѣки свой укрѣпенъ лагеръ единъ видъ малка подвижна крѣпость, която, заедно съ събранитѣ въ нея военни запаси, образувала силенъ и здравъ опоренъ пунктъ, римлянитѣ нѣмали нужда да създаватъ въ тила на армиитѣ си, въ цѣлия край или цѣлата страна, особено мѣстно основание за дѣйствията си, нито пжтища за дѣйствия отъ него, нито съобщения съ него, и да обезпечватъ както тѣхъ, тъй и фланговетѣ и тила си съ дѣйствия въ полето или съ искуственни прѣгради. И за това тѣ имали прѣимуществото да дѣйствуватъ въ коя да е посока съ еднаква бързина, смѣлость и рѣшителность. А за въ случай на несполука, тѣ всѣкога имали задъ себѣ си, на близо — надѣжно убѣжище въ укрѣпенитѣ си лагери, въ които можали да се отбраняватъ, като въ малки крѣпости, а на далечъ, въ видъ на резерви—собственнитѣ си, римски войски въ областитѣ на съюзницитѣ или на данъкоплатцитѣ си.

И тъй, въ начина и искуството на воденето войната отъ римлянитѣ главно, най важно значение имала, както всѣкога и на всѣкждѣ въ древността, *тактиката*, силни спомагателни срѣдства на която давала *полската фортификация*, или, съ други думи, *боя* на открито поле, но подкрѣпенъ и усиленъ въ тила съ *укрѣпенъ лагеръ* и рѣшающъ на бойнитѣ полета сждбата на армиитѣ, народитѣ и господарствата. За това, като съберемъ всичко, което по̀ горѣ казахме за състоянието у римлянитѣ въ това време на тактиката, кастраметацията, фортификацията и полиорцетиката и за начина и искуството на воденето отъ тѣхъ войната, ще получимъ общо

понятие за съвременното състояние у тѣхъ на всичкото военно искуство, което вече и въ този периодъ значително се развило и усъвършенствувало, а въ слѣдующия достигнало най висока степень и рѣшително надминало състоянието му у всичкитѣ древни народи и даже у гърцитѣ и македонцитѣ, до и послѣ Филиппа и Александра Македонски. По̀ вече отъ 6 вѣка подъ рѣдъ (754—133), постепенно, стжпка по стжпка, но постоянно, непрѣкъснато отивайки напрѣдъ, римлянитѣ прѣминали всичката опитна, практическа, военна и бойна школа на военното искуство въ всичкитѣ му отдѣли, видове и отношения. И вече слѣдъ 2-та пуническа война тѣ излѣзли отъ нея, може да се каже, напълно готови за война съ цѣлия, извѣстенъ тогава свѣтъ. Но и тогава тѣ не се спрѣли на пжтя, но продължавали да вървятъ напрѣдъ все къмъ по̀ голѣмо и по̀ голѣмо съвършенство, най високата степень на което и достигнали именно въ слѣдующия, мраченъ периодъ на послѣднето и смутно време на римската република. А военното имъ устройство и военнитѣ учрѣждения у тѣхъ, напротивъ, въ сегашния периодъ достигнали най висока степень на развитие и съвършенство, а въ слѣдующия взели вече да идватъ въ упадъкъ. И тъй двата тѣзи периода, всѣки въ своето отношение, взети заедно, съставляватъ *три вѣка* на най голѣмото развитие и съвършенство на военното устройство, учрѣждения и искуство у римлянитѣ и, заедно съ това и вслѣдствие на това, и на най голѣмото развитие на държавната имъ сила и власть и разширение прѣдѣлитѣ на държавата имъ отъ Атлантическия океанъ до вжтрѣшна Азия. Още въ сегашния периодъ до началото на междуусобицитѣ, тѣ покорили цѣла Италия, островитѣ Сицилия, Сардиния и Корсика, значителни части отъ Галлия, Испания и Африка, и най послѣ Илирия, Македония и Гърция, макаръ и слѣдъ трудни, тѣжки и кръвопролитни войни и не рѣдко — силни пораженія и даже опастность, която застрашавала самото политическо сжществувание на римската република отъ страна на галлитѣ, Пирра и особенно на Ханнибала. Вниквайки внимателно въ причинитѣ на такова тържество на оржжието имъ надъ всичкитѣ имъ противници, не може да не се дойде до убѣждението, че тѣ се заключавали въ необикновенното и рѣшително прѣвъсходство на римлянитѣ надъ всичкитѣ други съвременни народи, не прѣимущественно въ този или онзи родъ и видъ военно устройство, учрѣждения и искуство, но въ *съвокупностьта на всички тѣхъ взобщи*, по удивителенъ начинъ *съгласувани* и *съединени помежду си, сосрѣдоточени и устрѣмени къмъ една обща, главна цѣль*, къмъ която се стрѣмилъ Александръ Великий, но която постигнали римлянитѣ, именно — *завоюванието на извѣстния тогава свѣтъ!* Неможе, наистина, да не се чудимъ на този джлбокъ умъ и практически смисъль, съ които у римлянитѣ всичкитѣ части отъ военното имъ устройство, учрѣждения и искуство, отъ най главнитѣ до най дрѣбнитѣ, и всички заедно въ обща съвокупность, били съобразени, съгласувани и устрѣмени къмъ една цѣль. Не е чудно, гдѣто и въ древнитѣ, и въ новитѣ времена тѣ възбуждали къмъ себѣ си такива възхитителни чувства на възторгъ и възхваление. Вегеций, като се удивлява на основната съразмѣрность на всичкитѣ съставни части на римския легионъ, идва въ единъ видъ възторгъ, като казва: «учрѣждението на легиона трѣбва да е внушено

отъ нѣкоя мждрость, свърхъ-человѣческа!» А Иосифъ Флавий се изразява по този прѣдмѣтъ съ още по̀ голѣма сила: «Ако разглѣдаме» — казва той — «до каква степень римлянитѣ изучвали военното искуство, то не може да не се съгласимъ, че голѣмото могжщество, до което тѣ достигнали, не е било даръ на щастието, но награда на тѣхната мждрость. Тѣ не чакали война, за да се упражняватъ да владѣятъ оржжието; не се вижда, щото тѣ, заспали на лоното на мира, да почватъ да турватъ въ движение ржцѣтѣ си само тогава, когато необходимостьта ги събуждала; никога тѣ не прѣкъсвали военнитѣ си упражнения, като че ли оржжието се родило заедно съ тѣхъ и влизало въ състава на тѣлеснитѣ имъ членове, — и тѣзи военни игри сж джлбокомисленно изучване начина на биткитѣ. Всѣки день всѣки войникъ прави опити съ силата и мжжеството, за това дѣйствителнитѣ битки не прѣдставляватъ за него нищо ново и мжчно; навикнали да пазятъ рѣдоветѣ си въ строя, римскитѣ войници никога незнаятъ разстройство и безрѣдица въ тѣхъ, никога страха не помрачава разсждъка имъ, никога умората не истощава силитѣ имъ. Тѣ сж увѣрени въ побѣдата, защото сж увѣрени, че ще срѣщнатъ непиятели, които не приличатъ на тѣхъ, и можало би да се каже, безъ страхъ на погрѣшка, че тѣхнитѣ упражнения сж битки безъ проливание на кръвь, а биткитѣ — кръвопролитни упражнения». Ще забѣлѣжимъ, че това сж говорили не язичници, но една (Вегеций)—християнинъ, а другия (Иосифъ Флавий) — юдей. А какъ се отзоваватъ за сжщото нѣщо грьцкитѣ и римскитѣ писатели, особенно Полибий и Титъ Ливий, можемъ до извѣстна степень да си прѣставимъ отъ приведенитѣ думи на Вегеция и Иосифа Флавия. Титъ Ливий, между друго (кн. IX, гл. 17—20), разглѣжда твърдѣ любопитния въпросъ, именно — какво би било, ако Александръ Великий би живялъ по̀ дълго и, като обърнеше завоюванията си отъ Истокъ на Западъ, би се сблъскалъ съ римлянитѣ, и по този случай подробно разглѣжда, кой отъ тѣхъ би останалъ побѣдитель. Дѣйствително — въпросъ любопитенъ и занимателенъ, който дава поводъ за сравнение на гърцитѣ и римлянитѣ въ отношение на военното дѣло въобще. Гърцитѣ, по високото си образование, стояли рѣшително на чело на цивилизацията на древния свѣтъ и надминували въ нея всичкитѣ тогавашни народи и самитѣ римляни. Народъ извънрѣдно остроуменъ, тѣ не само практически усъвършенствували военното искуство, но и създали пълната му теория или военна наука, толкозъ необходима, по тѣхното мнѣние, за успѣха на войната, колкото и отличното устройство, образование и храбрость на войската, и военнитѣ дарби на прѣдводителя ѝ. А между това военната имъ система, като достигнала извѣстни прѣдѣли, не отишла по̀ нататъкъ и останала въ сжщия видъ, безъ да заема отъ никого нищо и безъ никога да се измѣнява въ нѣщо. А римлянитѣ, народъ, въ най добритѣ времена на републиката много по̀ малко образованъ и даже съвсѣмъ необразованъ, обладавалъ други прѣимущества, съ които, въ военно отношение, много ги надминувалъ, а именно — съ простъ и здравъ практически смисълъ, всецѣло устрѣменъ къмъ сплотяване на цѣлия римски народъ въ едно военно тѣло, въодушевено отъ най строго благоустройство, рѣдъ и военна дисциплина. Тѣ не изучвали военната наука и сами не я създали, но за туй

постоянно изучавали военното дѣло въ всичкитѣ му тънкости, практически, до съвършенство, въздигнали го на върха на искуството — и още при първото имъ сблъсквание, макаръ неучени, но въоржжени съ легиона, съ гърцитѣ, макаръ и учени, но въоржжени съ фалангата, въ единъ мигъ ги съкрушили и наскоро безъ особенъ трудъ покорили и Македония, и Гърция. А като побѣдили и покорили македонцитѣ и гърцитѣ, тѣ вече не срѣщали достойни за себѣ си противници нито въ далечния истокъ, нито въ западна Европа — до като държавното и военното имъ устройство не взело бързо да клони къмъ упадъкъ. Но до тогава, до когато то се пазило ненарушимо и го въодушевявалъ духа на най добритѣ времена на римската република, римлянитѣ, въ военно отношение, били рѣшително прьвъ и единственъ народъ въ древния свѣтъ!

За това именно тѣхната военна история безспорно, безусловно, въ всѣко отношение, напълно и всѣкога е достойна за внимателно изучване — даже и въ нашия, гордъ съ успѣхитѣ и изобрѣтенията си вѣкъ, въ който много и твърдѣ много още можемъ не безъ полза да се научимъ отъ римлянитѣ.

§ 10.

Морскитѣ военни сили и искуство.

За довършване картината на военното устройство и искуство у римлянитѣ въ този периодъ, остава още да кажемъ нѣколко думи за състоянието у тѣхъ въ това време на морскитѣ военни сили и искуство, толкозъ по̀ вече, че въ този периодъ тѣ се явяватъ вече дѣятели не само на сушата, но и на морето, и още отъ началото съ не по̀ малко забѣлѣжителни успѣхи и слава.

До 1-та пуническа война, заети съ войнитѣ съ народитѣ на Италия, тѣ нѣмали нужда отъ флота. Но нуждата отъ нея се оказала неминуема още въ 1-та пуническа война, която имала за цѣль завоюванието на Сицилия, за което било необходимо да се прѣнесжтъ тамъ войски и да се държатъ постоянни съобщения съ Римъ и Италия. И тукъ не може да не се удивляваме, съ каква енергия и бързина римлянитѣ — народъ военно-сухопжтенъ — създали такава флота, щото вече въ 260 г. (въ 5-та година отъ войната) издържали, подъ прѣдводителството на консула Дуиллия, *първата* си побѣда надъ картагенцитѣ *по море*, а 3 години слѣдъ това, въ 257 г. (въ 8-та година отъ войната) — *втора*, съ голѣма флота, подъ прѣдводителството на консула Регула, която състояла отъ 350 триреми, на които имало 140.000 войска и гребци! Отъ туй време тѣ вече постоянно имали на моретата флоти, съ които въ време на 1-та пуническа война прѣнесли войната въ Африка, довършили завоюванието на Сицилия, покорили островитѣ Сардиния, Корсика и други въ западната часть на Срѣдиземно море, а послѣ съ помощьта на флотитѣ си прѣнесли войната въ Испания, Африка, Македония и Гърция.

Въ самото начало на 1-та пуническа война (въ 264 — 261 г.) тѣ прѣнасяли войскитѣ си отъ Италия въ Сицилия на морски кораби, които събирали, заедно съ гребцитѣ, отъ жителитѣ на приморскитѣ брѣгове на покорената отъ тѣхъ Италия — етрускитѣ и особенно гръцкитѣ колонисти въ южна Италия или Велика Гърция. Но скоро съ свойственната си прѣдвидливость, тѣ се убѣдили, че

за да истикатъ картагенцитѣ изъ Сицилия, необходимо било да ги побѣдятъ въ тѣхния елементъ — морето и слѣдъ туй въ собствената имъ страна — Африка, подъ стѣнитѣ на самия Картагенъ. Единъжъ рѣшени на туй, тѣ нищо не пощадили за да създадатъ срѣдства за него — и всичката грижа и бреме за изваждането на една слѣдъ друга флота възложили на приморскитѣ си, италиянски и грѣцки, съюзници въ Италия, които понесли голѣми загуби отъ това и най послѣ били разорени. Полибий твърди, че ужъ една картагенска трирема, която испаднала въ ржцѣтѣ на римлянитѣ, послужила на послѣднитѣ като образецъ за построяването на флотата си. Но това не трѣбва да се приема иначе, освѣнъ като риторическо украшение, употрѣбено отъ Полибия, въ увлѣчението му, да възхвали и възвеличи римлянитѣ. Тѣни най малко не сж се нуждаяли въ това защото и безъ него извършили, съ създаването на флотата, необикновенъ подвигъ. Владѣющи всичкитѣ приморски брѣгове на Италия, населени съ търговски мореходци, и находящи се въ съюзъ съ сиракузцитѣ и Мессана (или Мессена) въ Сицилия, тѣ не сж можали да нѣматъ понятие отъ корабостроението, нито сж чувствували недостатъкъ отъ корабостроители, нито пъкъ сж имали нужда да вематъ уловената картагенска трирема, като образецъ за направа на сжщо такива триреми у тѣхъ. Римския сенатъ просто заповѣдвалъ на приморскитѣ си съюзници да изваждатъ флоти — и тѣ изваждали такива, макаръ и съ цѣната на разоренето си. Много по̀ удивително е, че за прѣдводители на флотитѣ си римския сенатъ назначавалъ не търци и не етруски, а римляни, които били съвсѣмъ незапознати съ морското дѣло, и пакъ издържали морски побѣди. При всичко, че въ 260 г. една римски консулъ Сципионъ, съ 17 триреми, билъ заобиколенъ и взетъ въ плѣнъ отъ картагенцитѣ, но за туй пъкъ другия консулъ Дуилий ималъ надъ тѣхъ пълна и съвършенна побѣда, съ помощьта на изобретения отъ него *гарванъ* (corvus) или голѣма кука, съ която римскитѣ триреми се закачали за картагенскитѣ на абордажъ и римскитѣ войници се сражавали съ картагенскитѣ на триремитѣ имъ сжщо, както и на сушата. Картагенцитѣ, които съвсѣмъ не очаквали това и заети исключително съ маневриране, били разбити, но слѣдъ туй изобрѣтили, както наглѣжда, срѣдство за да противудѣйствуватъ на Дуиллиевия гарванъ и да го обрьщатъ въ нула; поне впослѣдствие за него вече нищо не се спомѣнува въ историята. Три години слѣдъ това (257) истощението на срѣдствата принудило римлянитѣ да съставятъ извънрѣдно смѣлъ, но и рѣшителенъ планъ — да прѣнесжтъ войната право въ Африка, като възложили испълнението му на консулитѣ Манлия и Регула, вече съ 350 триреми и 140.000 войска и гребци на тѣхъ, както по̀ горѣ казахме. Консулитѣ до нѣкждѣ прикрѣпили триремитѣ си една до друга, за да ги държатъ въ тѣсно съединение и да направятъ безпомощно искуството на картагенцитѣ въ маневрирането, построили цѣлата си флота въ клинъ или жгълъ, разскъсали растѣгнатата въ джга линия на картагенската флота, разбили я, часть отъ нея потопили, часть взели въ плѣнъ и си пробили пжть за Африка. Когато въ 255 г. римската флота загинала на брѣговетѣ на Сицилия отъ буря, римския сенатъ почналъ да прави нова флота и умножилъ числото на морскитѣ колонии, които били учрѣдени въ началото на войната и които били длъжни да

носятъ всичкитѣ повинности на военно-морската служба, за което за винаги получили пълно освобождение отъ военно-сухопжтната служба (sacrosanctam vacationem). Какво напряжение на сили употрѣбили римлянитѣ на морето и колко имъ струвало това, може да се види отъ туй, че отъ времето на експедицията на Регула въ 257 г. до 253 г. (въ 5 години време) тѣ се лишили отъ 700 триреми! А приморскитѣ градове и колонии били до толкова истощени и разорени, щото не били вече въ състояние да изваждатъ нито морски кораби, нито гребци, и за това римския сенатъ билъ принуденъ да прѣкрати временно войната по море. Но въ 250 г. римлянитѣ извадили нова флота, за да блокиратъ по море обсадения отъ тѣхъ по сухо гр. Лилибей въ Сицилия. А въ 249 г. консула Аппий Клавдий Пулхеръ влѣзълъ при града Дрепанъ (Drepanum), въ Сицилия, въ морско сражение съ картагенската флота — и билъ разбитъ, при което загинали 117 кораби и 20.000 души! И втори пжть истощението на срѣдствата принудило римлянитѣ да се откажатъ отъ война по морето. Най послѣ въ 247 г., вслѣдствие на смѣлитѣ, рѣшителни и крайно разорителни за римлянитѣ, настжпателни дѣйствия на Амилкара Барка въ Сицилия и даже на брѣговетѣ на Италия, римската аристокрация, сенаторитѣ и конницитѣ рѣшили да създадатъ флота на своя смѣтка и испълнили това съдружно. Прѣдводителя на тъзи нова флота, Лутаций Катулъ, въ 241 г. съвсѣмъ неочаквано се явилъ при брѣговетѣ на Сицилия, блокиралъ по море Лилибей и Дрепанъ и наскоро, при островъ Егуза, срѣщу Лилибей, разбилъ испратената отъ Картагенъ флота, отъ която 50 кораби били потопени, а 90 взети въ плѣнъ. Тъзи рѣшителна побѣда по море, издържана отъ Лутация Катула, съ по̀ голѣмо искуство, отколкото щастие, турила край на 1-та пуническа война.

Слѣдъ нея римската политика излѣзла вече изъ прѣдѣлитѣ на Италия и кржга ѝ взелъ постепенно да се разширява въ всички страни, слѣдователно — въ окржжающитѣ Италия морета Срѣдиземно и Адриатическо и въ окржжающитѣ Гърция, и задъ тѣхъ морета. И за това римлянитѣ отъ туй време почти постоянно вече испращали въ тѣзи морета флоти, както по сухо испращали армии. Съ помощьта на тѣзи флоти тѣ веднага слѣдъ 1-та пуническа война завладяли Сардиния и други острови на Срѣдиземно море, въ време на 2-та пуническа война прѣнесли войната въ Испания и Африка, а слѣдъ нея — въ Илирия, Македония, Гърция и по̀ нататъкъ на Истокъ. Ето картината на началото и постепенното развитие на морскитѣ военни сили у римлянитѣ и господството имъ по моретата, способна да възбуди не по̀ малко удивление, отколкото бързото нараствание на военно — сухопжтнитѣ имъ сили и господството имъ на сушата.

Колкото се отнася до външното и вжтрѣшното устройство на римскитѣ флоти, то първото (направата, снаряжението, дѣйствието на корабитѣ, снабдяванието имъ съ гребци и пр.) било подобно на съвременното, общеупотрѣбително у италиянскитѣ и сицилийскитѣ гърци, картагенцитѣ и другитѣ приморски народи, а второто почивало на общитѣ съ военно-сухопжтнитѣ сили закони. По обичая си — нищо да не прѣнебрѣгватъ отъ чуздитѣ народи и да заематъ отъ тѣхъ всичко практическо — по̀ добро и по̀ полезно, римлянитѣ и по отношение на правението, снаряжението, управлението и дѣйствието съ военно-морскитѣ кораби и проч. правили такъвъ родъ

заемание и отъ гърцитѣ, и отъ картагенцитѣ, и отъ илирийцитѣ, които се считали отлични корабостроители и мореходци, но всичкитѣ имъ заимствувания носили, както и въ сухопѫтната войска, отпечатъка на римския здравъ, практически смисъль. Главния видъ и главната сила на флотитѣ имъ били *триремитѣ*, но слѣдъ 2-та пуническа война тѣ вече взели да правятъ, военно-морски кораби и съ по̀ вече рѣдове лопати, особенно по 5 (квинкереми). Отношението на гребцитѣ и войницитѣ на всѣки воененъ корабъ въобще било, както у картагенцитѣ, както 3 : 2, т. е. срѣщу $^{3}/_{5}$ отъ първитѣ имало $^{1}/_{5}$ отъ послѣднитѣ. Началството надъ флотитѣ се повѣрявало по̀ вечето пѫти на прѣдводителитѣ на прѣвозванитѣ на тѣхъ сухопѫтни армии или войскови отряди, но по нѣкога (въ този периодъ твърдѣ рѣдко) на особенни прѣдводители (duumviri). Римскитѣ флоти, както и другитѣ съвременни, извършвали или бързи прѣминувания на малки растояния отъ Италия или Сицилия въ Африка, Испания, Илирия, Македония и Гърция, или пъкъ по̀ далечни плавания по край брѣговетѣ, при което всѣка нощь приставали на брѣга и по нѣкога римлянитѣ измъквали на него корабитѣ и ги заграждали съ укрѣпенъ лагеръ; — а хранитѣ се возили задъ флотитѣ на товарни *кръгли* кораби. Въ морскитѣ сражения римлянитѣ въобще прѣдпочитали закачването на абордажъ и боя на корабитѣ, подобенъ на сухопѫтния, за да рѣшатъ побѣдата въ него съ оржжие — отколкото маневрирането. А въ войната въобще, като имали по̀ голѣмо прѣвъсходство по сухо, отколкото по море, тѣ се трудили, гдѣто и когато можало, да рѣшаватъ войната съ сухопѫтни армии, съ съдѣйствието на флотитѣ, а не обратно, и въ всѣки случай сухопѫтната война прѣдпочитали прѣдъ морската.

ГЛАВА III.

Втората пуническа война

(218—202).

§ 11. Географически прѣглѣдъ на древна Италия и народитѣ, които обитавали въ нея. — I. Събитията, които прѣдшествували войната и я прѣдизвикали. — § 12. Взаимнитѣ отношения на Римъ и Картагенъ; — войната на наемницитѣ. — § 13. Плана на Амилкара; — завоюванието на Испания отъ картагенцитѣ (236—221). — § 14. Аннибалъ до 221 г. — § 15. Аннибалъ отъ 221 година; — плана му. — § 16. Дѣйствията на Аннибала въ Испания; — обсадата, прѣвземанието и разрушението на Сагунтъ отъ него (221—219). — § 17. Обявяванието на войната и приготовленията за нея и отъ двѣтѣ страни.

Древни източници: Полибий (книга I, II и III), — Диодоръ (откъслеци), — Титъ Ливий (книга XX, XXI и XXVII), — Апиианъ и Флоръ; — най нови исторически помагала; военни: Vaudoncourt, Kausler, Lossau, Liskenne et Sauvan: Bibliothèque histor. et milit. ч. 2-а, Bernewitz и пр.; — общи: Montesquieu, Heeren, Becker, Böttticher, Лоренцъ и др. показани по̀ горѣ.

---

§. 11.

Географически прѣглѣдъ на древна Италия и народитѣ, които обитавали въ нея.

Границитѣ на древна Италия били: на сѣверъ Алпитѣ, на западъ и на югъ Срѣдиземно (Mediterraneum vel Jnternum mare), а на истокъ Адриатическо море (Adriaticum mare). Най голѣмата ѝ дължина отъ сѣверъ къмъ югъ била 150 географически мили (1050 версти), най голѣмата широчина по политѣ на Алпитѣ 100 мили (700 версти), а по срѣдата на полуострова — 26 мили (182 версти), площадь — 9.750 квадратни мили (68.250 квадратни версти). Съ хребета на Апенинскитѣ планини, които държатъ посока отъ сѣверъ на юго-истокъ, а послѣ на юго-западъ, тя се раздѣляла на двѣ неравни половини, отъ които сѣверо-източната била равна, открита и плодородна страна, а юго-западната — прошарена съ планини, тѣсни планински долини и малки приморски равнини. Въ пьрвитѣ времена на Римъ, Апенинския хребетъ билъ покритъ съ гжсти гори. Главни рѣки били: Падъ (Padus днесъ По), Атезисъ (А-

thesis Adige), които се вливали въ Адриатическо море, и Тибръ (Tiberis Tibre) въ Срѣдиземно море. Почвата била една отъ най плодороднитѣ въ Европа, особенно въ равнинитѣ, но въ много планински мѣста не била добра за обработване. До като Срѣдиземно море служило главенъ пжть за търговията, Италия, по положението си, изглѣждала най важната страна за тъзи часть на свѣта; но тя твърдѣ малко се ползвала отъ това прѣимущество въ древността.

Тя се раздѣляла на 3 части: I) *Горня* или *сѣверна* — отъ Алпитѣ до двѣтѣ рѣкички Рубиконъ и Макра, — но само южната ѝ половина била обърната въ римска провинция слѣдъ 1-та пуническа война, между 225 и 222 година, а сѣверната до Алпитѣ — слѣдъ 2-та пуническа война; а право на гражданство тя подучила и била причислена къмъ останалата Италия едва въ времето на Юлий Цезаря; — II) *срѣдня* или *собствена Италия*, отъ Рубиконъ и Макра до рѣкитѣ Силаръ и Френто, — III) *долня* или *южна*, иначе *Велика Гърция*, отъ Силаръ и Френто до южнитѣ брѣгове и носове на морето.

I. *Горнята* или *сѣверна Италия* заключавала: 1) цизалпинската или прѣдъ-алпийската Галлия и 2) Лигурия.

1) *Цизалпинска Галлия* (Gallia Cisalpina aut Togata), била нарѣчена тъй въ противуположность на *трансалпинската* или *задъ-алпийската* или *собствена Галлия*, понеже била населена по̀ вечето съ галски племена. Тя заемала една обширна равнина, прѣсѣчена отъ рѣката Падъ (По) на двѣ половини: сѣверна — *транспаданска* или *задъ-паданска Галлия* (gallia Transpadana), която заключавала въ себѣ си и Венеция (Venetia) Карния и Истрия, и южна — *цис-паданска* или *прѣдъ-паданска Галия*.

Въ транспадански Галлия, обитаема отъ галлскитѣ племена на таврините, инсубритѣ и ценоманитѣ, главни рѣки били: Падъ (Padus), съ сѣверни притоци: Дуранция (Durantia, днесъ Дурия, Дореа или Дюрансъ), Тицинъ (Ticinus, Тессинъ), Аддуа (Addua, Адда), Оллий (Ollius, Оллио), Минций (Mincius, Минчи) и други по̀ малки. Рѣкитѣ Атезисъ (Athesis, Адижъ), Медоакъ (Medoacus, Brenta), Пиава (Piavis, Пиаве), Тилавентъ (Tilaventus, Талиямento) и Сонций (Sontius, Изонцо) се вливали въ Адриатическо море. Езера въ нея имало: Вербанско (Verbanus, Лаго Маджоре) Ларийско (Larius, Лаго ди Комо) и Бенакско (Benacus, Лаго ди Гарда).

Въ циспаданска Галлия, обитаема отъ галлскитѣ племена на боинитѣ, сеннонитѣ и лингонитѣ, главни рѣки били, освѣнъ Падъ, южнитѣ му притоци: Танаръ (Tanarus, Танаро), Требиа (Trebia, Требия), Таръ (Tarus, Таро) и др.

Градоветѣ въ цизалпинска Галлия въобще сж произлѣзли по̀ вечето отъ римскитѣ колонии или поселения, учрѣдени отъ римлянитѣ постепенно съ завоюването на тъзи страна и по̀ вечето отъ тѣхъ и до сега спазватъ прѣдишнитѣ си названия, именно: на югъ отъ Падъ (образувани по̀ рано) Равенна, Бононна (Bononia, Болония), Мутина (Модена), Парма, Плаценция (Пиаченца) и др., а на сѣверъ отъ Падъ (образувани по̀ късно) Мантуа, Кремона, Бриксна (Брешиа), Медиоланъ (Mediolanum, Миланъ), Тицинъ (Ticinum, Павия), Августа на Таврините (Augusta Taurinorum, Туринъ) и други на истокъ отъ Атезисъ (Адижъ), образувани още по̀ късно.

2) *Лигурия*, нарѣчена тъй по обитавшитѣ въ нея отъ старо време лигурийски племена на антеменитѣ, статиеллитѣ и апуанитѣ, обемала приморска-

та страна между рѣкитѣ Варъ (Varus, Var) и Макра. Главни и много стари градове въ нея били — Генуа (Genua), Ницеа (Ницца) и Аста (Асти).

II. *Срѣдня* или *собствена Италия*, между рѣкитѣ Рубиконъ и Макра и рѣкитѣ Силаръ и Френто, заключава 6 области: *Етрурия*, *Лаций* и *Кампания* на западъ и *Умбрия*, *Пиценъ* и *Самний* на истокъ.

1) *Етрурия* (Etruria, Tuscia, Tyrrhenia) се отдѣляла на сѣверъ съ рѣката Макра отъ Лигурия, а на югъ съ рѣката Тибръ отъ Лаций и Умбрия. Главна рѣка въ нея била Арнъ (Arnus, Arno), а езера: Тразименско (Lago di Perugia) и Волсинийско. Етрурия, страна прѣимущественно планинска, само близо до брѣговетѣ на морето равнинна, била отечество и срѣдоточие на много древния и, въ времената до усилването на Римъ, могжщия и цвѣтущъ народъ етрусцитѣ, образуванъ вѣроятно отъ смѣшението на древнитѣ туземни племена на магелитѣ, волсинийцитѣ, тарквинянитѣ, фалисцитѣ, церитянитѣ и веиентянитѣ, съ грьцкитѣ колонии; отъ послѣднитѣ етрусцитѣ заели писменността, но не и искуството имъ, а богатството и раскоша си длъжали на морската търговия. Градове въ Етрурия имало: между Макра и Арнъ-Пиза (Pisae, Pisa), Пистория, (Pistoria, Pistoia), Флоренция (Florentia), Фесула (Fiesolae); между Арнъ и Тибръ — Волатерра (Volaterrae, Volterre), Волсиний (Volsinium, Volseno) при езерото подъ сжщото название, Клузий (Clusium, Chiusi), Арреций (Arretium, Arrezzo), Кортона (Cortona), Перузия (Perusia, Perudgia) близо до езерото подъ сжщото название или Трасименското, Фалерий (Falerii, Falari) и богатия градъ Вей (Veii). Тѣзи 12 главни градове имали всѣки свой вождъ или старейшина (Lucumo) и макаръ да се намирали въ тѣсни връзки и отношения по между си, но не образували, както изглѣжда, единъ общъ съюзъ.

2) *Лаций* (Latium), собствено страната на латинцитѣ или латинянитѣ, отъ Тибръ на сѣверъ до Цирцейския (Circeii) носъ на югъ, се наричала *Древний Лаций* (Latium vetus); — но впослѣдствие къмъ него се присъединила и страната отъ Цирцейския носъ до рѣка Лирисъ (Liris), нарѣчена *Новий Лаций* (Latium novum), тъй щото Лаций въобще се заключавалъ между рѣкитѣ Тибръ, Арнъ и Лирисъ, Тирренското море и Апенинитѣ. Главни рѣки били: Анио (Anio, Teverone) и Аллио (Allio), които се вливали въ Тибръ, и Лирисъ (Liris, днесъ Garigliano) въ Срѣдиземно море. Срѣдоточие на латинитѣ (Latini) билъ древния Лаций; тъй като прѣимущественно отъ тѣхъ билъ основанъ Римъ, то *латинската* нация и латинския языкъ станали господствующи въ Италия. Но покрай латинцитѣ обитавали въ Лаций многобройни малки планински племена, едни — герницитѣ, сабинянитѣ, еквитѣ и марситѣ на истокъ, а други — волсцитѣ, рутулитѣ и аврунцитѣ — на югъ. Градове въ древний Лаций имало: главенъ — Римъ (Roma), други — Тибуръ (Tibur, Tivoli), Тускулъ (Tusculum), Алба-Лонга (Alba Longa), Остия (Ostia), Лавиний (Lavinium), Анций (Antium), Габіа (Gabiae), Велитра (Velitrae) — главенъ градъ на волсцитѣ, и др. по̀ малки, а въ новий Лаций: Фонди (Fondi), Терацине или Анксуръ (Terracine, Anxur), Арпинъ (Arpinum), Минтурнъ (Minturnes) и Формий (Formies).

3) *Кампания* (Campania), между р. Лирисъ на сѣверъ и р. Силаръ на югъ, най плодородна, но вулканическа страна покрай Тирренското море, получила названието си отъ обитавшето въ нея племе кампани

(Campani).—Рѣки: Лирисъ, Вултурнъ (Vulturnus, Voltorno) и Силаръ (Silarus, Se'o). — Огнедишащата планина — Везувий. Градове: главенъ — Капуа (Capua), Линтернъ (Linternum), Кума (Cumae), Неаполъ (Neapolis, Niapoli) или новий градъ (Новградъ), Херкуланъ (Herculanum), Помпей (Pompeii), Стабиа (Stabiae), Нола (Nola), Суррентъ (Surrentum, Sorrento), Салернъ (Salernum) и пр.

4) *Умбрия* (Umbria), между р. Рубиконъ на сѣверъ, р. Езисъ (Aesis, Gesano), която я отдѣляла на югъ отъ Пиценъ, и р. Наръ (Nar, Nero), сжщо на югъ и я отдѣляла отъ сабинянитѣ. — Умбритѣ, които я населявали въ старо време, се пръснали въ пó голѣмата часть на Италия.—Градове: Ариминъ (Ariminum, Rimini), Сполеций (Spoletium, Spoletto), Нарниа (Narnia, Narni), Окрикулъ (Ocriculum, Otricoli) и др.

5) *Пицен*ъ (Picenum, днесъ Marche d'Ancone или Анконска Мархия), между р. р. Езисъ на сѣверъ и Атернъ (Aternus, Pescara) на югъ; равнинна и плодородна страна, обитаема отъ пицентитѣ. Градове: Анкона (Ancona) и Аскулъ—Пиценъ (Asculum Picenum, днесъ Ascoli).

6) *Самний* (Samnium, днесъ Абруццо), планинска страна на истокъ покрай Адриатическо море, отъ р. Атарнъ (Atarnus) до р. Френто (Frento, днесъ Fortore) на югъ, и на западъ отвъдъ Апенинитѣ — до Етрурия, Лаций и Кампания. Главно племе — самнитянитѣ, други пó малки — марруцинитѣ и пелигнитѣ на сѣверъ, френтанитѣ на истокъ, пирпинитѣ на югъ и други. Рѣки: Сагръ (Sagrus, днесъ Sangro) и Тифернъ (Tiffernus, днесъ Biferno). Градове: Беневентъ (Beneventum, днесъ Benevento), Каудий (Caudium)—главни; вънъ отъ тѣхъ, градове имало малко. Тъй като обработването на земята въ тъзи планинска страна изисквало голѣми и тѣжки трудове, то самнитянитѣ били народъ грубъ и твърдѣ войнственъ, обаче занимавали се и съ земледѣлие, и съ скотовъдство. Страната имъ, по извънрѣдно планинскитѣ си свойства, била твърдѣ труднодостжпна.

III. *Долня* или *южна Италия*, иначе *Велика Гърция*, нарѣчена тъй по многото находивши се въ нея, прѣимущественно по брѣговетѣ на моретата, грьцки колонии. Тя заключавала 4 области, 2 на западъ: *Лукания* и *Бруттий*, и 2 на истокъ: *Апулия* и *Калабрия*.

1) *Лукания* (Lucania), пóвечето планинска страна, между р. р. Силаръ на сѣверъ и Лаусъ (Laus, днесъ Lao) на югъ, и между Тирренското море и Тарентинския заливъ, нарчала се тъй по обитавшето въ нея племе Лукани (Lucani), родъ отъ авзонитѣ (Ausones), главно племе въ южна Италия. Градове: Пестъ или Посидония (Poestum, Posidonia, днесъ въ развалини), Хелиа или Велиа (Helia, Velia), Сибарисъ (Sibaris), отослѣ Турии (Thurii) и Копиа (Copiae), Хераклеа (Heraclea), Метапонтъ (Metapontum) и др.

2) *Бруттий* (Bruttium, днесъ Калабрия), югозападния край на южна Италия, въ видъ на тѣсенъ полуостровъ, отъ р. Лаусъ до носа Регий (Rhegium, днесъ Reggio), а на истокъ до р. Брандань (Brandanus). Планинска страна, обитаема вжтрѣ отъ бруттийци, полудивъ родъ отъ авзонитѣ, а по всичкото продължение на морскитѣ брѣгове заета съ богати грьцки колонии. Градове: Козенция (Cosentia, днесъ Cosenza), Пандозиа Регий (Pandosia Rhegium, днесъ Reggio), Мамертъ (Mamertum, днесъ Opido), Петилия (Petilia, днесъ Stromboli) и пр.

3) *Апулия* (Apulia, днесъ Пулиа или Капитаната и областьта Бари), равнинна, плодородна и пастбищна

страна покрай Адриатическо море, до Апигийския носъ, между р. р. Френто и Брандань и Апеннинитѣ. Рѣки: Ауфидъ (Aufidus, днесъ Офанто) и Цербалъ (Cerbalus). Тя се раздѣляла: 1) на Даунийска Апулия (Apulia Daunia) на сѣверъ и 2) на Пеуцетийска Апулия (Apulia Peucetia) на югъ, отдѣлена една отъ друга съ р. Ауфидъ. Градове: въ първата — Сипонтъ (Sipontum), Луцериа (Luceria) и др., а въ втората — Барий (Barium, днесъ Bari), Канна (Cannae), Венузиа (Venusia), Канузий (Canusium, днесъ Canossa), Пеуцеция (Peucetia) и др.

4) *Калабрия* (Calabria) или *Мессапия* (Messapia), малъкъ тѣсенъ полуостровъ, съставляющъ юго-источния край на Южна Италия, между Тарентинския заливъ и Адриатическо море, и се свършвалъ съ Япигийския носъ. Тя се раздѣляла на Япигийска и Мессапийска или Салентийска. Градове: Брундузий (Brundusium, днесъ Brindisi), Тарентъ (Tarentum), Хидрунтъ (Hidruntum, днесъ Otranto), Галлиполъ (Gallipolis, днесъ Gallipoli) и др.

Принадлѣжавши на Италия считатъ тъй сжщо 3-тѣ голѣми острови: *Сицилия*, *Сардиния* и *Корсика*. Но слѣдъ завоюванието имъ отъ римлянитѣ въ 1-та и послѣ 1-та пуническа война, тѣ не влизали въ състава на Италия, а само съставлявали подвластни на Римъ провинции. Макаръ брѣговетѣ имъ да били заети съ чуждестранци, прѣимущественно гърци, но вжтрѣ въ тѣхъ обитавали туземни племена, отъ които главното и пó извѣстно било племето на сикулитѣ (Sicules), което прѣминало отъ Италия въ Сицилия и дало на послѣднята своето назвние.

1) Сицилия (Sicania, Trinacria), съ носоветѣ: Пелоръ (Pelorum, днесъ Faro di Messina), Пахинъ (Pachynum, днесъ Capo Passaro) и Лилибей (Lilybaeum, Capo di Marsallo), планини: Етна, Ерикъ (Erix, днесъ Monte San-Giuliano) и Маро (Maro, днесъ Mandonia), езера: Пергуза (Pergusa и Камарина (Camarina, днесъ Lago di Camarina), рѣки: Симетъ (Symaethus, днесъ Джиаретта), двѣ рѣки Химери (Hymera, днесъ Fiume Grande и Fiume Salto)и Хипса (Hipsa, днесъ Vilici) — и градове: Сиракуза (Siracusae) — главенъ, Мессана (Messana, днесъ Мессина), Тавроменъ (Tauromenium, днесъ Taormina), Катана (Catana), Агригентъ Agrigentum, днесъ Girgenti), Лилибей (Lilybaeum), Панормъ (Panormus, днесъ Palermo), Химера (Hymera), Аргирий (Argyrium, днесъ Argirona) и др.

2) *Сардиния* (Sardinia); въ нея рѣки: Тирсъ (Tnyrsus, днесъ Tirso), Терминъ (Terminus, днесъ Coguinas), Сепръ (Saeprus, днесъ Fumendosa) и градове: Нара (Nara), Валенция (Valentia), Каралисъ (Caralis, днесъ Cagliari), Корносъ (Cornos, днесъ Gorneto), Олбиа (Olbia) и др.

3) *Корсика* (Cyrnus) съ Священия носъ (Sacrum promontorium, днесъ Capo Corso), — планини: Ауреусъ (Aureus mons), — рѣки: Тавола (Tavola, днесъ Galo) и Ротанъ (Rotanus, днесъ Tavignano) — и градове: Мариано (Mariano), Алерия (Aleria), Клуний (Clunium, днесъ S-ta-Catarina), Урциний (Urcinium, днесъ Ajaccio) и др.

Освѣнъ тѣхъ пó малки острови: 1) *Мелита* (Melita, днесъ Малта), — 2) *Гаулъ* (Gaulus, днесъ Gozzo), — 3) близо до Сицилия — *Еолскитѣ* или *Вулканскитѣ* (днесъ Липарски): *Липари*, *Стронгиль* (Strongyle, днесъ Stromboli), — *Етатскитѣ*: *Форбанция* (Forbantia, днесъ Levanzo), *Карпария* (Carparia, днесъ Fivagnana), — *Косура* (Cosura, днесъ Pantalarea); — 4) въ Тиренското море: *Капрея* (Capreae, днесъ Capri), *Прохита* (Prochyte, днесъ Procida), *Инария* (Aenaria, днесъ Ischia), *Понтатария* (Pon-

dataria, днесъ Venotiene), *Понция* (Pontiat, днесъ Ponza), *Илва* (Ilva, днесъ Елба), *Планазия* (Planasia днесъ Pianosa), — и 5) въ Адриатическо море островъ *Диомеде* (днесъ Tremiti).

I.

Събитията, които прѣдшествували войната и я прѣдизвикали.

§ 12.

Взаимнитѣ отношения на Римъ и Картагенъ; — войната на наемницитѣ.

За да можемъ си състави надлѣжаще понятия за взаимнитѣ отношения на Римъ и Картагенъ въ продължение на 23 години между 1-та и 2-та пунически войни, необходимо е: 1-о да вземемъ въ съображение, въ обща съвакупность, всичко, изложено по̀ горѣ въ § § 1—10 и 2-о да влѣземъ въ разглѣждането на онѣзи обстоятелства и събития, които сж послѣдвали слѣдъ 1-та война, прѣдшествували 2-та и я прѣдизвикали.

Политическото съперничество на Римъ и Картагенъ — двѣ съсѣдни най могжщи, но сжществено различни една отъ друга, древни републики — още въ продължение на първата война между тѣхъ се обърнало въ взаимна вражда, ожесточение и ненависть, които постепенно се усилвали все по̀ вече и по̀ вече, особено отъ страна на Картагенъ — и не безъ причини. Римъ, слѣдвайки обикновенната си политика (§ 9) — да отслабва побѣдения сиденъ врагъ до послѣдня крайность, безъ всѣко милосърдие, постжпилъ и продължавалъ да постжпва въ отношение на Картагенъ не само сурово и жестоко, но и явно несправедливо, като признавалъ всичкитѣ срѣдства пригодни и позволителни за достигането на собственнитѣ си цѣли. Прьвъ примѣръ за това той показалъ въ прѣписването на Картагенъ крайно тѣжки и унизителни условия на мира въ 241 година, а вторий — наскоро послѣ това.

Слѣдъ сключването на мира, Амилкаръ снелъ отъ себѣ си началството надъ картагенската армия въ Сицилия и възложилъ на полководеца Гистона да распусне състоявшитѣ въ тъзи армия наемници.

Тъй като заплатата, която имъ се слѣдвала, съставлявала доста значителна сумма пари, а финанситѣ на Картагенъ били крайно истощени, то Гистонъ почналъ да прѣкарва наемницитѣ въ Африка по части, за да би могло правителството да има време и възможность да намѣри срѣдства за удовлетворението имъ сжщо по части.

Но користолюбивитѣ наемници прѣдявили такива искания, които далечъ надминали очакванията и смѣткитѣ на картагенското правителство, а именно тѣ поискали да имъ се даде не само тѣхната заплата, но и тъзи, която се слѣдвала на убититѣ имъ другари въ Сицилия, както и възнаграждение за всичкитѣ имъ убити и умрѣли тамъ коне, а въ случай на отказъ заплашвали да нападнатъ и разграбятъ богатия, търговски градъ Картагенъ. Но когато, уплашено отъ това, правителството се съгласило на тѣхнитѣ искания, тогава тѣ, като послушали коварнитѣ внушения на кампанеца Спен-

дия и на африканеца Матоса, че правителството ужъ мисляло да ги измами, разбунтували се и рѣшили сами да се удовлетворятъ съ разграбването на града Картагенъ. Въ тъзи страшна опасность, правителството можадо да имъ противупостави само около 10.000 национални картагенски и африкански войски, но началството надъ тѣхъ, вслѣдствие завистьта и интригитѣ на нѣкои по̀ видни картагенски родове, повѣрило не на Амилкара, а на Ханнона. Ханнонъ обаче дѣйствувалъ тъй не искусно и несполучливо, щото бунтовницитѣ наскоро обсадили града Картагенъ и къмъ тѣхъ се присъединили още и подвластнитѣ на картагенцитѣ африканци (ливио-финикиянитѣ). Едва тогава, когато опасностьта достигнала вече до най висока степень, началството надъ картагенската армия било повѣрено на Амилкара. Той веднага проявилъ всичкото си искуство, като съумѣлъ и успѣлъ да раздѣли съединенитѣ сили на бунтовницитѣ и безпощадно почналъ да ги разбива и истрѣбва по части. За щастие, въ това му помагалъ и Иеронъ, сиракузския царь, който добрѣ разбиралъ, споредъ думитѣ на Полибия, че Сиракуза ще може да пази независимостьта си само до тогава, до когато между Римъ и Картагенъ ще има равновѣсие. Въ 237 г. Амилкаръ, съ прѣземанието на Тунисъ, въ който Матосъ търсилъ послѣдне убѣжище и спасение, напълно довършилъ тъзи опасна за Картагенъ война и съ това си спечелилъ славата на спаситель на отечеството, благодарностьта на съотечественницитѣ си и значително усилилъ влиянието си и това на своя родъ и привърженцитѣ си въ държавнитѣ работи.

Между туй Римъ по недостоенъ начинъ се възползувалъ отъ стѣснителното и опасно вжтрѣшно положение на Картагенъ. Наемницитѣ му, които се намирали на островъ Сардиния, сжщо въстанали и — когато картагенцитѣ почнали да вематъ мѣрки за усмирението имъ — тѣ се обърнали къмъ Римъ съ молба да ги вземе подъ свое покровителство и защита. И Римъ не се засрамилъ да се съгласи на това, сжщо както въ 264 г. не се засрамилъ да вземе подъ защитата си мамертинскитѣ разбойници! Той обявилъ въоржжението на Картагенъ — за нарушение на мира и завладялъ за винаги Сардиния — а Картагенъ, и безъ това вече истощенъ, за да отклони една нова, невъзможна за него война, билъ принуденъ да се съгласи да заплати на Римъ още 1200 таланта! Тогава враждата на Картагенъ противъ Римъ се прѣобърнала вече въ непримирима ненависть и жажда за отмьщение, общи за цѣлия картагенски народъ и особенно за Амилкара, рода и привърженцитѣ му. Тѣзи чувства порастнали до такава степень, щото за тѣхъ били пожертвувани всички основни правила на държавната политика, която за дълго време станала изражение на политиката на Амилкара Барка и негова родъ. Противната на тѣхъ партия на Ханнона, рода и привърженцитѣ му, сподѣляйки тѣзи чувства, не по̀ малко ревностно се трудила обаче, за спазването мира съ Римъ. Впрочемъ и Амилкаръ, колкото и да желаялъ една нова война съ Римъ, обаче при високата си държавна мждрость, искалъ да я прѣдприеме само тогава, кагато достави на Картагенъ необходимитѣ за нея сили, срѣдства и способи. Съ тъзи цѣль той съставилъ и прѣдложилъ на Картагенското правителство забѣлѣжителния планъ — да се възнагради Картагенъ за загубата на Сицилия, Сардиния, Корсика и другитѣ острови — *съ завоюването на Испания.*

§ 13.

Планъ на Амилкара;—завоюването на Испания отъ картагенцитѣ (236-221).

Завоюването на Испания прѣдставлявало толкова несъмнѣни, очевидни згоди, колкото заедно съ това било и трудно. Згодитѣ му се заключавали въ това, че Испания била щедро снабдена отъ природата съ всѣкакъвъ родъ естественни богатства: многобройни голѣми и корабоплавателни рѣки, обширни и отлични гори, полезни за направа на флота, и неисчерпаеми минерални богатства въ планинитѣ, особенно срѣбърни рудници, които се славили съ изобилието си; а населена била съ извънрѣдно войнствени и храбри племена. Естественитѣ богатства на Испания можали да дадѫтъ на Картагенъ изобилни срѣдства и способи, а народонаселението ѝ — отлични войски въ състава на армиитѣ му. Но, отъ друга страна, и мѣстността — рѣкитѣ, горитѣ и планинитѣ, и народонаселението на Испания прѣдставлявали такива мѫчнотии за прѣодолѣване, за завоюване на тази страна и твърдо закрѣпяване въ нея, щото въ Картагенъ никой и никога до тогава не смѣялъ даже да помисли за такова прѣдприятие. Амилкаръ пръвъ и явно го замислилъ, като справедливо съзнавалъ себѣ си способенъ да го испълни, и този планъ той замислилъ не само за едно възнаграждение на Картагенъ за неговитѣ загуби, но и съ цѣль, по̀ далечна и дѫлбока, която обаче държалъ тайно въ себѣ си, именно, като завоюва Испания и силно се утвърди въ нея, да образува отъ нея прѣвъсходно основание за дѣйствията на една война противъ Римъ по сухо, въ самата Италия, въ самото срѣдоточие на могѫществото му, и заедно съ това да образува въ Испания отлична, закалена въ боевете и напълно прѣданна нему, на Амилкара, войска, главната сила на която щели да съставляватъ войнственнитѣ и храбри испанци и страшнитѣ за римлянитѣ, ненавидящитѣ ги съсѣдни Галли. Планъ, както виждаме, достоенъ за Амилкара толкова, колкото самъ Амилкаръ билъ достоенъ за такъвъ планъ. И първатѣ, главнитѣ згоди на този планъ били толкова очевидни, а влиянието на Амилкара и довѣрието на правителството и народа къмъ него толкозъ силни, щото, въпрѣки всичкото противудѣйствие на Ханнона, рода и партията му, правителството не можало да не се съгласи на прѣдложението на Амилкара и му довѣрило испълнението му, убѣдено, че, въ случай на сполука, то дѣйствително ще принесе на Картагенъ много по̀ голѣми згоди, отколкото ако той задържеше за себѣ си Сицилия, Сардиния, Корсика и всички други острови. А картагенския народъ, испълненъ съ непримирима ненависть къмъ римлянитѣ, подкрѣпилъ отъ своя страна съгласието на правителството съ пълно удобрение.

И прѣвъсходния планъ на Амилкара билъ испълненъ отъ него (макаръ, по причина на смъртьта му, и не напълно) още въ самото начало по твърдѣ забѣлѣжителенъ начинъ. Тъй като Картагенъ нѣмалъ вече достатъчна флота за да прѣкара армията си въ Испания и при това самата благоразумна прѣдпазливость изисквала избѣгването на това, за да не се възбуди вниманието и противудѣйствието на Римъ, то Амилкаръ рѣшилъ да изведе войската си отъ картагенскитѣ граници по сухо прѣзъ пустинитѣ на Африка къмъ Херкулесовитѣ стълбове (днесъ Гибралтарския проливъ) и да прѣмине тамъ на товарни кораби въ градъ Гадесъ (днесъ Кадиксъ) въ

Испания. За извършването на този труденъ походъ, Амилкаръ, слѣдъ като се обезпечилъ съ вѣрността, прѣданността и повиновението на картагенската войска, до нѣкждѣ съ пари, до нѣкждѣ съ плячка, въ 236 година благополучно извършилъ и похода прѣзъ Африка, и прѣминуването въ Газесъ. Като почналъ отъ тукъ, той въ 9 години време (236—227) водилъ войната въ Испания съ такова искуство и успѣхъ, щото до нѣкждѣ съ кротко обрьщение и мждри прѣговори, а пóвечето съ силата на оржжието уѣлъ и успѣлъ да покори значителна часть отъ южна Испания и да утвьрди вече въ нея властьта на Картагенъ на здрава основа. Въ 227 г. той, спорѣдъ Аппиана, билъ убитъ въ единъ бой съ испанцитѣ, а спорѣдъ Диодора билъ се удавилъ въ една рѣка, и войската му била до толкова прѣданна нему и на рода му, щото провъзгласила за свой прѣдводитель зетя му. Аздрубала, а картагенското правителство не можало да не утвьрди този изборъ. Аздрубалъ искусно и сполучливо продължавалъ почнатото отъ Амилкара и, дѣйствувайки пóвечето съ кротки мѣрки и искусни прѣговори, отколкото съ силата на оржжието, успѣлъ, по думитѣ на Диодора, да привлѣче къмъ себѣ си испанскитѣ племена до такава степень, щото тѣ доброволно го избрали за свой *стратигосъ-автократосъ* или вождъ-царь. По думитѣ на сжщия историкъ, силитѣ на Аздрубала въ Испания възлизали вече до 60.000 души пѣхота, 8.000 конница и 200 слона. Той значително още увеличилъ владѣнията на Картагенъ въ Испания и на източния й брѣгъ основалъ главенъ градъ, който нарѣкълъ *Новъ Картагенъ* (днесъ Картахена въ Мурсия). На сжщия брѣгъ се намирали много, търговски и богати, гръцки колонии, които извличали голѣма полза отъ търговията си съ испанцитѣ. Най значителна и най силна отъ тѣзи колонии билъ града Сагунтъ или Закинтъ, колония отъ островъ Закинтъ въ Гърция, на дѣсната страна на р. долний Иберъ (днесъ Ебро), близо до устието му. Съ утвърдяването на картагенцитѣ въ Испания, гръцкитѣ колонии въ нея не само, че се лишили отъ живото згоди, които имали пó напрѣдъ отъ търговията си съ испанцитѣ, но даже почнали да се страхуватъ за независимостьта си, и за това се обърнали къмъ Римъ съ молба за покровителство и защита. Послѣдния, който отдавна вече зорко и ревниво слѣдилъ за успѣхитѣ на картагенцитѣ въ Испания, радостно се възползувалъ отъ този удобенъ случай да имъ тури най послѣ прѣграда, взелъ Сагунтъ подъ покровителството си и поискалъ отъ Аздрубала, щото р. Иберъ да бжде опрѣдѣлена за прѣдѣлъ на картагенскитѣ владѣния въ Испания. Аздрубалъ, като не намиралъ още владичеството на Картагенъ въ тази страна достатъчно здраво, за да може да почне война съ Римъ, билъ принуденъ да сключи съ него договоръ, по който признадъ Сагунтъ подъ покровителството на Римъ, а р. Иберъ граница на картагенскитѣ владѣния, и всѣко неприятелско дѣйствие на картагенцитѣ противъ първия и прѣминуването на войскитѣ имъ прѣзъ послѣдния трѣбвало да съотвѣтствува на нарушение мира между Римъ и Картагенъ — още едно ново и насилствено вмѣсване на първия въ работитѣ на послѣдния! Наскоро слѣдъ това, въ 221 г. Аздрубалъ билъ убитъ отъ единъ испанецъ за лично отмьщение, и всичката картагенска войска въ Испания веднага и единодушно избрала на мѣстото му за свой полководецъ сина на А-

милкара, Аннибалъ, макаръ той и да билъ само на 24 годишна възрасть, а картагенското правителство въпрѣки съпротивлението на Ханнона и партията му, утвърдило избора на войската.

§ 14.

Аннибалъ до 221 година.

Аннибалъ, единъ отъ четирмата синове на Амилкара Барка, билъ роденъ въ 245 г.*) и още отъ малъкъ проявилъ необикновенни умствени способности и душевни качества и получилъ най пространно гръцко образование. Възпитанието му ржководилъ самъ баща му, който съзнавалъ голѣмитѣ му способности и до безумие го обичалъ. Въ основата на възпитанието му той турилъ сжщитѣ чувства, които въодушевлявали самия него — пламенна любовь къмъ отечеството и *непримирима вражда къмъ Римъ*. Това се потвърдява отъ собственитѣ думи на Аннибала, казани отъ него на Антиоха сирийски и показани отъ Полибия (кн. III гл. III): «*Когато баща ми се готвеше да тръгне съ армията за Испания, азъ бѣхъ само на 9 години;* азъ стояхъ при жертвенника въ туй време, когато баща ми принасяше жертва на Юпитера. Слѣдъ възлиянията и другитѣ прѣдписани обряди, Амилкаръ, като отстрани всички жреци, каза ми да се доближа и, ласкающъ ме, попита ме: не бихъ ли поискалъ да го придружавамъ въ армията? Азъ му отговорихъ, съ свойственната на възрастьта ми живость, че не само гдѣто нищо тъй много не желая, но даже убѣдително моля да ми позволи това. *Тогава той ме улови за ржка, повъде ме къмъ жертвенника и ми заповъда да се закълна надъ жертвитѣ, че азъ никога не ще бжда приятель на римлянитѣ.*» Слѣдъ туй той го взелъ съ себѣ си въ армията и въ Испания, но, спорѣдъ едни, слѣдъ нѣколко време го испратилъ обратно въ Картагенъ за да продължава възпитанието и образованието си при учени гърци, а спорѣдъ други свѣдения — Аннибалъ се върналъ въ Картагенъ вече слѣдъ смъртьта на Амилкара, въ 227 година. Но първото е пó вѣроятно отъ послѣднето 1-о, защото Аннибалъ въ Испания не можалъ, както трѣбва да продължава възпитанието и образованието си, и 2-о защото, както е извѣстно, Аздрубалъ, достойно цѣнящъ способноститѣ на Аннибала, знающъ, колко той можалъ да му бжде полезенъ и като искалъ да му способствува, както за да добие военна опитность, тъй и за да се отличи и повиши, повикалъ го въ 224 година (когато той билъ на 21 годишна възрасть и слѣдователно възпитанието и образованието му били довършени) въ Испания. Партията на Ханнона всѣкакъ се трудила да възпрѣпятствува за испращанието на Аннибала; но пó силната Барцинска партия надвила — и Аннибалъ отишълъ въ Испания. Аздрубалъ веднага му повѣрилъ началството надъ всичката конница (може би за туй, защото, между друго, Аннибалъ билъ много пъргавъ и искусенъ въ тѣлеснитѣ упражнения, владѣние на оржжието и въ *ъздата на конь* и билъ

*) Рождението му неправилно се показва отъ едни въ 247, а отъ други въ 246 година. По собственитѣ му думи, казани на Антиоха сирийски и показани отъ Полибия (кн. III гл. III), *той билъ на 9 години, когато баща му се готвилъ да тръгне въ 236 година за Испания.* Слѣдователно той е роденъ въ 245 година, въ 221 г. той е билъ на 24 години, а въ продължение на 2-та пуническа война отъ 218 до 202 г. — на 27—43 годишна възрасть.

отличенъ ѣздачъ). Тукъ ще приведемъ думитѣ на такъвъ свидѣтель, когото ни най малко не можемъ да подозираме въ пристрастие къмъ Анибала, а именно — Титъ Ливий. «Отъ самото начало» — казва той — «Аннибалъ обърналъ върху себѣ си поглѣдитѣ и добилъ любовьта на цѣлата войска. Съ особно съчувствие глѣдали на него старитѣ, заслужили войници, които намирали въ чертитѣ му поразително сходство съ тѣзи на баща му, тѣхния любимъ полководецъ. Но скоро личнитѣ му качества още по̀ вече привързали къмъ него сърдцата на всички. Дѣйствително, никой и никога не е съединявалъ до такава степень, въ характера си, умѣнието да се повинува и да началствува, а за това трудно би било да се рѣши, кой го обичалъ по̀ вече, полководеца или войската? Него, прѣдпочтително прѣдъ другитѣ, избиралъ Аздрубалъ всѣки пѫть, когато трѣбвало да се тури въ испълнение нѣкое прѣдприятие, което изисквало особенна рѣшителность и смѣлость. А войскитѣ къмъ никого не показвали такова довѣрие, каквото имали къмъ него, когато той ги прѣдводителствувалъ. Никой не го прѣвъсхождалъ по неустрашимость, когато прѣдстояла опастность, нито по присѫтствие на духа въ самата опастность. Никакви трудове не можали да надвиятъ тѣлеснитѣ му сили и твърдостьта на духа му. Той еднакво търпялъ и студа, и горѣщината. Извънрѣдно умѣренъ и въздържанъ въ храната и питието, той ялъ и пилъ само въ такава мѣрка, каквато изисквала най строгата необходимость. Той се трудилъ и почивалъ и денемъ, и нощемъ безъ разлика, като посвятявалъ за сънь само свободното отъ занятията си време и безъ да търси за сънъ нито тишина, нито спокойно лѣгло. Често войскитѣ го виждали да спи на гола земя, облѣченъ като простъ войникъ, между стражитѣ и часовитѣ. Отъ равнитѣ си той се отличавалъ не по раскошно облѣкло, но съ по̀ добро оржжие и коне, и билъ въ едно и сѫщо време и най добрия пѣши, и най добрия коненъ войникъ въ войската. Най послѣ той всѣкога прьвъ отивалъ на бой и послѣденъ се врьщалъ отъ него»*). «Аннибалъ прослужилъ подъ началството на Аздрубала въ Испания три години (224—221), въ продължение на които грижливо се трудилъ да се образова по примѣра на най искуснитѣ военни хора въ армията и лично да се упражнява въ всичко онова, което образува великия полководецъ.

*) Слѣдъ това Титъ Ливий вече извѣнява на безпристрастието си и, въ противуположность на военнитѣ добродѣтели на Аннибала, описва неговитѣ, ужъ, пороци: *безчеловѣчна жестокость, коварство, отсѫтствие на всѣко уважение къмъ справедливостьта и къмъ всичко, което може да има най священо за человѣка, всѣкакъвъ страхъ къмъ боговетѣ, всѣкакво уважение къмъ святостьта на клѣтвитѣ, всѣко религиозно чувство!* Но това описание на мнимитѣ Аннибалови пороци отъ римския историкъ, като произтича само отъ дълбоката ненависть на римлянитѣ къмъ Аннибала, толкова е лъжливо и несправедливо, колкото напротивъ съ вѣрни и несъмнѣнни високитѣ качества на душата му и на военнитѣ му добродѣтели, които не можали да му откажатъ даже жестокитѣ му прагове. Нито Полибий, нито Плутархъ, който често ималъ случая да говори за Аннибала, не му приписва нито единъ отъ пороцитѣ, упомѣнати отъ Титъ Ливий, пъкъ и самото изложение на събитията отъ този послѣдния явно опровергава дѣйствителностьта и даже възможностьта на тѣзи пороци, както ще бѫде доказано на своето мѣсто по̀ долу.

§ 15.

Аннибалъ отъ 221 година; — плана му.

Щомъ Аннибалъ билъ провъзгласенъ и утвърденъ въ звание главенъ прѣдводитель на картагенската армия въ Испания, веднага взелъ явно рѣшение — да довърши завоюването на Испания, а тайно рѣшилъ — да испълни слѣдъ това плана, наслѣденъ отъ Амилкара и Аздрубала, който тѣ, по причина на прѣждевременната си смъртъ, не успѣли да турятъ въ испълнение, а именно — *като се утвърди здраво въ Испания и опирайки се на нея, да премине съ армията презъ р. Иберъ, Пиринеитѣ, р. Родань (днесъ Рона) и Алпитѣ, и презъ земитѣ на трансалпинскитѣ и цисалпинскитѣ галли да внесе настжпателна война въ Италия и да нападне Римъ въ самото сръдоточие на владичеството и могжществото му!* Планъ, който справедливо е поразявалъ всѣкого и всѣкиго, както съ необикнаемата си грандиозность, величие, геніялность, тъй и съ трудностьта и смѣлостьта си! Че този планъ билъ най напрѣдъ съставенъ още отъ Амилкара и отъ него наслѣденъ и отъ Аздрубала и отъ Аннибала, но туренъ въ испълнение едва отъ послѣдния, свидѣтелствува историята и древнитѣ историци, особенно Полибий. Послѣдния, като разглѣжда истинскитѣ причини на Аннибаловата (т. е. 2-та пуническа) война (кн. III гл. II и III), най напрѣдъ опровергава мнѣнието на нѣкои Аннибалови историци, ужъ че първата причина за войната била обсадата на Сагунтъ отъ Аннибала, а втората — прѣминуването му съ армията прѣзъ р. Иберъ, противъ договора на Аздрубала съ Римъ. Полибий право казва, че, споредъ неговото мнѣние, и едното, и другото само послужило за начало на войната, но съвсѣмъ не било то причината за нея. Тъй сжщо той опровергава мнѣнието на римския историкъ Фабия, ужъ че причинитѣ за войната били скжперничеството и неограниченото честолюбие на Аздрубала, оскърблението, нанесено на Сагунтъ, тайното намѣрение на Аздрубала, а послѣ и на Аннибала, да образуватъ отъ картагенскитѣ владѣния въ Африка и Испания монархия(!) въ своя полза, противъ желанията и намѣренията на картагенското правителство и народъ, отъ които, ужъ, никой не одобрявалъ нито разрушението на Сагунтъ, нито войната, прѣдприета отъ Аннибала противъ Римъ! Като опровергава основателно и вѣрно нелѣпостьта на това мнѣние на Фабия, источникъ за която била ненавистьта на Римъ къмъ Картагенъ и къмъ Аннибала, Полибий, отъ своя страна, прѣдполага, че причини за войната имало три: първо — ненавистьта на Амилкара къмъ Римъ и твърдото му намѣрение да отмъсти на послѣдния, второ — новата, несправедлива и недостойна постжпка на Римъ противъ Картагенъ, т. е. завладяването на Сардиния и принуждението на Картагенъ да заплати още 1200 таланта, въ 237 г., и най послѣ трето — завоюването на Испания отъ Амилкара (продължено отъ Аздрубала и довършено отъ Аннибала). Къмъ това Полибий прибавя, че макаръ Амилкаръ да умрѣлъ 10 години (по̀ право 9 години — 227 — 218 г.) прѣди войната, обаче лесно може да се докаже, че той билъ главния и виновникъ и за доказателство излага споменатитѣ по̀ горѣ (§ 14) думи на Аннибала казани на Антиоха сирийски. «Не може да не се съзнае» — прибавя Полибий — «че това свидѣтелство за ненавистьта на Амилкара къмъ Римъ и за всички замисли, съ-

ставени отъ него противъ римлянитѣ — е точно, вѣрно и не подлѣжи на възражение. Но тъзи негова ненависть се проявява още по́ вече въ това, което той *направилъ впослѣдствие* (т. е. слѣдъ смъртьта си), «тъй като той създалъ противъ римлянитѣ двама врагове: зетя си, Аздрубала, и сина си, Анибала, и то такива, щото слѣдъ туй не му трѣбвало вече да прави нищо по́ вече за да прояви ненавистьта си къмъ римлянитѣ въ всичката ѝ сила. Аздрубалъ умрѣлъ прѣди още да успѣе да тури плана му въ испълнение, но Анибалъ намѣрилъ впослѣдствие случай явно да се прѣдаде на тъзи вражда противъ римлянитѣ, която му завѣщалъ баща му.»

Сжждението на Полибия е безспорно вѣрно и не подлѣжи на съмнѣние. Сравнявайки неговото кратко и въ сгжстена форма повѣствование съ по́ подробното, обстоятелно изложение на Титъ Ливий и попълвайки едно друго, при помощьта на една внимателна и строга критика и подробни изслѣдвания, историческитѣ писатели на новитѣ и най новитѣ времена дошли до едногласно заключение, че *плана на втората пуническа война* (както я наричали римлянитѣ) или *Анибаловата* (както я наричалъ Полибий и другитѣ гърци), *приложенъ въ испълнение отъ Анибала, билъ съставенъ още отъ Амилкара и, прѣди смъртьта му, прѣданъ на Аздрубала.* Днесъ това вече е истина, не подлѣжаща на съмнѣние и не изисквающа доказателства.

Грандиозностьта, трудностьта и смѣлостьта на този планъ, сж толкова очевидни, колкото и згодитѣ и прѣимуществата му въ случай на сполука. Прѣди още да бжде внесена войната въ самото сърдце на Италия, необходимо било да се довърши завоюванието на Испания, здраво и надѣжно да се утвърди властьта въ нея, да се направятъ всички необходими военни приготвления за похода отъ тамъ по сухо за въ Италия и слѣдъ това да се прѣодолѣятъ голѣмитѣ прѣпятствия отъ страна *на природата* — двата извънрѣдно голѣми планински хребета, на Пиринеитѣ и особенно на Алпитѣ, и отъ страна *на жителить* — войнственнитѣ и храбри галли между Пиринеитѣ, Алпитѣ, и сѣверна Италия, — прѣпятствия, които въ тѣхъ времена справедливо се броили и дѣйствително били *непрѣодолими* за една армия съ всичкитѣ ѝ принадлѣжности — конница, товарни животни и тяжести, а за картагенската армия, въ която обикновенно имало и слонове —още по́ вече. Но и при сполучливо прѣодолявание на всички тѣзи прѣпятствия, необходимо било още, щото между настжпающата армия и главното основание на дѣйствията — Испания, да се установятъ здрави и надѣжни съобщения прѣзъ прѣминатото голѣмо пространство на страната, тъй като само отъ Испания картагенската армия можала да получава подкрѣпления, срѣдства и способи, потрѣбни за водението на войната въ Италия. А за получавание такива отъ Картагенъ нѣмало никаква надѣжда, както защото главния източникъ на силитѣ, срѣдствата и способитѣ за водението на войната въ Италия трѣбвало вече да се намира въ картагенскитѣ владѣния въ Испания, а не въ Африка, тъй и защото Картагенъ билъ истощенъ отъ 1-та пуническа война и лишенъ отъ по́ голѣмата часть на флотата си, а господството по море вече напълно принадлѣжало на Римъ.

По всички тѣзи причини, вписанието на войната отъ Испания прѣзъ Галлия въ Италия несъмнѣнно и безусловно изисквало прѣдварително: дълбоко съображение, вѣрна оцѣнка, грижливо приготовление и надѣжно

обезпечение чрѣзъ здраво утвърждение въ Испания, съ оставание въ нея часть отъ армията и разузнаване на пжтищата за въ Галлия и Италия, свойствата и срѣдствата на страната и расположението на жителитѣ по тѣзи пжтища, а слѣдъ туй — самото испълнение съ особенни: силна воля, мжжество, твърдость, енергия, рѣшителность и искуство, за да би могло да се увѣнчѣе то съ пълень успѣхъ. Но за туй пъкъ, въ този послѣдния случай, то можало да обѣщае голѣми згоди и прѣимущества въ настжпателната война противъ Римъ, отъ къмъ тъзи страна, отъ която той никакъ не можалъ да очаква и дѣйствително не я очаквалъ — въ самата Италия и въ самото срѣдоточие на могжществото му, безъ съмнѣние — и при тѣзи извънрѣдни условия на нравственна сила и високо искуство, за които спомѣнахме по́ горѣ. До колко Аннибалъ съотвѣтствувалъ за тъзи велика, но трудна задача и какъ той я испълнилъ отъ началото до края — ще бжде изложено по́ долу.

§ 16.

Дѣйствията на Аннибала въ Испания; — обсадата, прѣвземането и разрушението на Сагунтъ отъ него (221—219 г.).

Както казахме вече, Аннибалъ се рѣшилъ прѣди всичко да довърши завоюването на Испания и здраво да се утвърди въ нея. Той извършилъ това въ два похода (221 – 220), макаръ и съ голѣми усилия. Най напрѣдъ се обърналъ противъ племето олкади на р. Тагъ (близо до днешния градъ Толедо) и обсадилъ главния имъ градъ Алтея (спорѣдъ други Картея, около днешния градъ Окана) съ такава енергия и сила, щото наскоро го прѣвзелъ. Уплашени отъ това, другитѣ градове на олкадитѣ се покорили доброволно. Като имъ взелъ значителенъ париченъ откупъ (или, както казва Полибий, *като испродалъ жителитѣ имъ*) и като придобилъ съ това голѣми парични срѣдства, той се върналъ съ армията си да прѣзимува въ Новий Картагенъ. Щедъръ къмъ войскитѣ си, той ги наградилъ съ пари, обѣщалъ имъ за напрѣдъ награди и грижливо се потрудилъ за снабдяването имъ съ всичко потрѣбно, чрѣзъ което още по́ вече привлякълъ къмъ себѣ си любовьта и прѣданностьта имъ. На слѣдующата година (220) прѣзъ лѣтото той тръгналъ противъ племето ваккеяни, които обитавали близо до р. Дуро (днесъ Дуеро), и веднага прѣвзелъ градоветѣ имъ Ермантика или Салмантика (днесъ Саламанка) и Арбокала (днесъ Тордесилясъ на р. Дуеро), послѣдния отъ които показалъ упорито съпротивление. Въ време обсадата на Арбокала, избѣгалитѣ отъ Салмантика жители се съединили съ избѣгалитѣ олкади и съ обитавшитѣ на западъ отъ послѣднитѣ карпезиянци или карпетанци и на брой до 100.000 души нападнали Аннибала въ туй време, когато той отивалъ отъ Арбокала къмъ р. Тагъ. При този случай Аннибалъ се показалъ проницателенъ, смѣлъ и рѣшителенъ полководецъ. Като намѣрилъ за неблагоразумно и опасно — било да прѣмине прѣзъ р. Тагъ прѣдъ очитѣ на неприятеля, било той пръвъ да нападне по́-многобройния противникъ, който можалъ да го задави съ силитѣ си, той заелъ силна по мѣстность позиция, като на глѣдъ показвалъ, че иска да остане и се отбранява на нея. Но прѣзъ слѣдующата нощь прѣминалъ задъ р. Тагъ и заелъ на извѣстно растояние отъ

нея друга силна позиция. Неприятеля взелъ това като признакъ на страхъ отъ страна на Аннибала и почналъ да прѣминува по части прѣзъ рѣка Тагъ въ бродъ. Но Аннибалъ тъкмо въ туй време го нападналъ съ главнитѣ си сили отъ фронта, а съ часть отъ конницата, прѣкарана отвъдъ р. Тагъ — отъ тила, и нанесълъ на съюзнитѣ испанци пълно и съвършенно пораженіе и голѣма загуба. Тъзи побѣда му дала възможность да продължава и издържи по̀ нататъшни успѣхи. Той покорилъ не само карпетанцитѣ и турдитанцитѣ (въ днешнитѣ Андалузия и Естрамадура, между устията на Гвадіяна и Гвадалквивиръ), но и всички племена по дѣсната страна на р. Иберъ, слѣдъ което се върналъ да прѣзимува въ новий Картагенъ.

Най послѣ въ 219 г. Аннибалъ намѣрилъ, че настанало вече и време, и възможность да влѣзе въ явно спрѣчкване съ Римъ. Случай за това не закъсняло да се прѣдстави. На источния брѣгъ на Испания били останали независими само грьцкитѣ колонии и главната между тѣхъ — Сагунтъ. Тѣ се намирали подъ покровителството на Римъ, отъ времето на договора му съ Аздрубала, макаръ и не утвърденъ отъ римския сенатъ. Като прѣдвидѣли опасността, която ги застрашавала отъ страна на Аннибала, тѣ се обърнали къмъ Римъ за помощь. Обаче римския сенатъ намѣсто веднага да имъ изпрати на помощь войска, дълго се съвѣщавалъ и най послѣ рѣшилъ да изпрати въ Испания пратеници, за да се удостовѣри за положението на работитѣ и да убѣди Аннибала — точно да испълнява условията на договора, сключенъ съ Аздрубала. Полибий казва (кн. III гл. IV), че »Аннибалъ приелъ римскитѣ пратеници въ Новий Картагенъ и имъ казалъ, че между сагунтянитѣ неотдавно станалъ бунтъ, че тѣ повикали римлянитѣ за посрѣдници и че римлянитѣ несправедливо осждили на смьрть нѣкои отъ градоуправителитѣ на Сагунтъ; че той, Аннибалъ, не ще остави тъзи несправедливость не наказана и че картагенцитѣ всѣкога имали за обичай да защищаватъ невинно угнетенитѣ.» «А между туй» — прибавя Полибий — «Аннибалъ изпратилъ въ Картагенъ да кажатъ на сената, какъ мисли да постжпи съ сагунтянитѣ, които, възгордени отъ съюза си съ римлянитѣ, лошо постжпвали съ нѣкои отъ поданницитѣ на картагенската република.» «Съ една дума» — заключава Полибий — «Аннибалъ не разсжждавалъ, но само се повинувалъ на ослѣплявшия го гнѣвъ и раздражение. Вмѣсто истинскитѣ подбудителни причини за дѣствията си, той се опиралъ на празни прѣдлози — обикновенно заблуждение на тѣзи, които, малко загрижени за справедливостьта, покоряватъ се само на гласа на обезумялитѣ ги страсти, отъ което и произлѣзло това, че, като скрилъ истинската причина на дѣйствията си и изложилъ друга, на нищо не основана, той билъ признатъ инициаторъ на една война, противна не само на здравия разумъ, но и на всички закони на справедливостьта.» При всичката добросъвѣстность на Полибия не може да не се види въ тѣзи думи приятеля на Сципионитѣ и римлянитѣ и нито сянка отъ справедливость. Полибий повтарялъ това, което говорили римлянитѣ, които ненавиждали и картагенцитѣ, и Аннибала. Спорѣдъ други свѣдения, заслужившащи по̀ голѣмо довѣрие и съгласни съ характера, побужденията и намѣреннята на Аннибала, послѣдния, когато вече твърдо рѣшилъ да почне войната противъ Римъ, възползувалъ се за тъзи цѣль отъ единъ случай, който тъкмо на време му се

прѣдставилъ, а именно: отъ спрѣчкването, възникнало между сагунтянитѣ и едно погранично съ тѣхъ испанско племе, което се намирало въ подданство на Картагенъ, — отъ произлѣзлия въ сѫщото време и, вѣроятно, вслѣдствие на сѫщата причина, бунтъ въ Сагунтъ и отъ оскърбленето при този случай на картагенцитѣ отъ сегунтянитѣ, съ една дума — не празни прѣдлози, а доста справедливи прични. А да съобщава на римскитѣ пратеници истинскитѣ подбудителни причини за дѣйствията си било би отъ негова страна твърдѣ глупаво. При това трѣбва да кажемъ още, че, спорѣдъ други свѣдения, римскитѣ пратеници се явили при Аннибала не въ Новий Картагенъ, а вече подъ Сагунтъ, въ време на обсадата му, и Аннибалъ никакъ не ги приелъ, за което тѣ и отишли въ Картагенъ, гдѣто картагенцитѣ нарочно проточили прѣговоритѣ съ тѣхъ, казали имъ, че сагунтянитѣ сами дали поводъ за враждебни дѣйствия противъ тѣхъ, а между друго дали имъ уклончивъ отговоръ, тъй щото тѣ се върнали въ Римъ съ празни рѫцѣ.

А между това Аннибалъ влѣзълъ съ силна армия въ владѣнията на Сагунтъ и обсадилъ този голѣмъ и многолюденъ градъ, расположенъ на високия брѣгъ на морето, отъ три страни, отъ едната отъ които, съ главнитѣ сили — срѣщу тъзи часть на града, която била расположена въ една дълбока лощина. Но тукъ градскитѣ стѣни били по̀ високи отколкото въ другитѣ мѣста, и обсадитѣ машини дѣйствували безъ особенъ успѣхъ. А обсаденитѣ се отбранявали много упорито и правяли чести и силни вилазки, при една отъ които Аннибалъ билъ тѣжко раненъ въ боя и принуденъ, по тъзи причина и по причина на голѣмата загуба въ войскитѣ си, да обърне временно обсадата въ блокада. Като почувствувалъ малко облекчение отъ раната си, той подновилъ обсадата още по̀ дѣятелно и по̀ силно отколкото по̀ напрѣдъ и на много мѣста турилъ тарани и костенурки за прикритие на работницитѣ. Въпрѣки упоритото съпротивление на обсаденитѣ, часть отъ стѣнитѣ имъ и три кули били разрушени, и обсаждающитѣ направили приступъ. Но обсаденитѣ упорито се защищавали въ развалинитѣ, като съ особенъ успѣхъ дѣйствували съ фаларики или запалителни стрѣли. Слѣдъ продължителенъ и кръвопролитенъ бой въ развалинитѣ, картагенцитѣ били принудени да отстѫпятъ съ голѣма загуба, а обсаденитѣ бързо поправили развалените стѣни. Въ това именно време дошли двамата пратеници на римския сенатъ, но Аннибалъ не ги приелъ и тѣ отишли въ Картагенъ, а отъ тамъ, безъ да получатъ удовлетворителенъ отговоръ, върнали се въ Римъ. Тогава вече римския сенатъ въ всѣки случай трѣбвало незабавно да испрати войска на помощь на Сагунтъ, който Римъ билъ взелъ подъ свое покровителство; но сената не направилъ това, а продължавалъ безполезно да се съвѣщава, какъ да постѫпи въ случая. А въ туй време Аннибалъ настойчиво и дѣятелно продължавалъ обсадата, направилъ една висока подвижна кула, въоржилъ я съ стрѣлци и метателни орждия, доближилъ я до градската стѣна, изгонилъ отъ послѣднята тъзи, които я отбранявали, подкопалъ стѣната и съборилъ значителна часть отъ нея. Тогава картагенскитѣ войски нахлули въ града, но били спрѣни въ него отъ нови укрѣпления. Като рѣшилъ да се задържи на това мѣсто, Аннибалъ заповѣдалъ да го заобиколятъ съ валъ, и почналъ силно да разрушава града съ метателнитѣ орждия. Но обсаденитѣ продължавали упо-

дия и на африканеца Матоса, че правителството ужъ мисляло да ги измами, разбунтували се и рѣшили сами да се удовлетворятъ съ разграбването на града Картагенъ. Въ тъзи страшна опасность, правителството можало да имъ противупостави само около 10.000 национални картагенски и африкански войски, но началството надъ тѣхъ, вслѣдствие завистьта и интригитѣ на нѣкои по̀ видни картагенски родове, повѣрило не на Амилкара, а на Ханнона. Ханнонъ обаче дѣйствувалъ тъй не искусно и несполучливо, щото бунтовницитѣ наскоро обсадили града Картагенъ и къмъ тѣхъ се присъединили още и подвластнитѣ на картагенцитѣ африканци (ливио-финикиянитѣ). Едва тогава, когато опасностьта достигнала вече до най висока степень, началството надъ картагенската армия било повѣрено на Амилкара. Той веднага проявилъ всичкото си искуство, като съумѣлъ и успѣлъ да раздѣли съединенитѣ сили на бунтовницитѣ и безпощадно почналъ да ги разбива и истрѣбва по части. За щастие, въ това му помагалъ и Иеронъ, сиракузския царь, който добрѣ разбиралъ, спорѣдъ думитѣ на Полибия, че Сиракуза ще може да пази независимостьта си само до тогава, до когато между Римъ и Картагенъ ще има равновѣсие. Въ 237 г. Амилкаръ, съ прѣвземанието на Тунисъ, въ който Матосъ търсилъ послѣдне убѣжище и спасение, напълно довършилъ тъзи опасна за Картагенъ война и съ това си спечелилъ славата на спаситель на отечеството, благодарностьта на съотечественницитѣ си и значително усилилъ влиянието си и това на своя родъ и привърженцитѣ си въ дьржавнитѣ работи.

Между туй Римъ по недостоенъ начинъ се възползувалъ отъ стѣснителното и опасно вжтрѣшно положение на Картагенъ. Наемницитѣ му, които се намирали на островъ Сардиния, сжщо въстанали и — когато картагенцитѣ почнали да вематъ мѣрки за усмирението имъ — тѣ се обьрнали къмъ Римъ съ молба да ги вземе подъ свое покровителство и защита. И Римъ не се засрамилъ да се съгласи на това, сжщо както въ 264 г. не се засрамилъ да вземе подъ защитата си мамертинскитѣ разбойници! Той обявилъ въоржжението на Картагенъ — за нарушение на мира и завладялъ за винаги Сардиния — а Картагенъ, и безъ това вече истощенъ, за да отклони една нова, невъзможна за него война, билъ принуденъ да се съгласи да заплати на Римъ още 1200 таланта! Тогава враждата на Картагенъ противъ Римъ се прѣобьрнала вече въ непримирима ненависть и жажда за отмьщение, общи за цѣлия картагенски народъ и особенно за Амилкара, рода и привьрженцитѣ му. Тѣзи чувства порастнали до такава степень, щото за тѣхъ били пожертвувани всички основни правила на дьржавната политика, която за дълго време станала изражение на политиката на Амилкара Барка и негова родъ. Противната на тѣхъ партия на Ханнона, рода и привьрженцитѣ му, сподѣляйки тѣзи чувства, не по̀ малко ревностно се трудила обаче, за спазването мира съ Римъ. Впрочемъ и Амилкаръ, колкото и да желаялъ една нова война съ Римъ, обаче при високата си дьржавна мждрость, искалъ да я прѣдприеме само тогава, кагато достави на Картагенъ необходимитѣ за нея сили, срѣдства и способи. Съ тъзи цѣль той съставилъ и прѣдложилъ на Картагенското правителство забѣлѣжителния планъ — да се възнагради Картагенъ за загубата на Сицилия, Сардиния, Корсика и другитѣ острови — *съ завоюването на Испания.*

§ 13.

Плана на Амилкара;—завоюването на Испания отъ картагенцитѣ (236-221).

Завоюването на Испания прѣдставлявало толкова несъмнѣни, очевидни згоди, колкото заедно съ това било и трудно. Згодитѣ му се заключавали въ това, че Испания била щедро снабдена отъ природата съ всѣкакъвъ родъ естественни богатства: многобройни голѣми и корабоплавателни рѣки, обширни и отлични гори, полезни за направа на флота, и неисчерпаеми минерални богатства въ планинитѣ, особенно срѣбърни рудници, които се славили съ изобилието си; а населена била съ извънрѣдно войнствени и храбри племена. Естественитѣ богатства на Испания можали да даджть на Картагенъ изобилни срѣдства и способи, а народонаселението ѝ — отлични войски въ състава на армиитѣ му. Но, отъ друга страна, и мѣстността — рѣкитѣ, горитѣ и планинитѣ, и народонаселението на Испания прѣдставлявали такива мжчнотии за прѣодолѣване, за завоюване на тъзи страна и твърдо закрѣпяване въ нея, щото въ Картагенъ никой и никога до тогава не смѣялъ даже да помисли за такова прѣдприятие. Амилкаръ пръвъ и явно го замислилъ, като справедливо съзнавалъ себѣ си способенъ да го испълни, и този планъ той замислилъ не само за едно възнаграждение на Картагенъ за неговитѣ загуби, но и съ цѣль, по̀ далечна и джлбока, която обаче държалъ тайно въ себѣ си, именно, като завоюва Испания и силно се утвърди въ нея, да образува отъ нея прѣвъсходно основание за дѣйствията на една война противъ Римъ по сухо, въ самата Италия, въ самото срѣдоточие на могжществото му, и заедно съ това да образува въ Испания отлична, закалена въ боевете и напълно прѣданна нему, на Амилкара, войска, главната сила на която щели да съставляватъ войнственнитѣ и храбри испанци и страшнитѣ за римлянитѣ, ненавидящитѣ ги съсѣдни Гали. Планъ, както виждаме, достоенъ за Амилкара толкова, колкото самъ Амилкаръ билъ достоенъ за такъвъ планъ. И първатѣ, главнитѣ згоди на този планъ били толкова очевидни, а влиянието на Амилкара и довѣрието на правителството и народа къмъ него толкозъ силни, щото, въпрѣки всичкото противудѣйствие на Ханнона, рода и партията му, правителството не можало да не се съгласи на прѣдложението на Амилкара и му довѣрило испълнението му, убѣдено, че, въ случай на сполука, то дѣйствително ще принесе на Картагенъ много по̀ голѣми згоди, отколкото ако той задържеше за себѣ си Сицилия, Сардиния, Корсика и всички други острови. А картагенския народъ, испълненъ съ непримирима ненависть къмъ римлянитѣ, подкрѣпилъ отъ своя страна съгласието на правителството съ пълно удобрение.

И прѣвъсходния планъ на Амилкара билъ испълненъ отъ него (макаръ, по причина на смъртьта му, и не напълно) още въ самото начало по твърдѣ забѣлѣжителенъ начинъ. Тъй като Картагенъ нѣмалъ вече достатъчна флота за да прѣкара армията си въ Испания и при това самата благоразумна прѣдпазливость изисквала избѣгването на това, за да не се възбуди вниманието и противудѣйствието на Римъ, то Амилкаръ рѣшилъ да изведе войската си отъ картагенскитѣ граници по сухо прѣзъ пустинитѣ на Африка къмъ Херкулесовитѣ стълбове (днесъ Гибралтарския проливъ) и да прѣмине тамъ на товарни кораби въ градъ Гадесъ (днесъ Кадиксъ) въ

Испания. За извършването на този труденъ походъ, Амилкаръ, слѣдъ като се обезпечилъ съ вѣрността, прѣданността и повиновението на картагенската войска, до нѣкждѣ съ пари, до нѣкждѣ съ плячка, въ 236 година благополучно извършилъ и похода прѣзъ Африка, и прѣминуването въ Гадесъ. Като почналъ отъ тукъ, той въ 9 години време (236—227) водилъ войната въ Испания съ такова искуство и успѣхъ, щото до нѣкждѣ съ кротко обрьщение и мждри прѣговори, а пóвечето съ силата на оржжието умѣлъ и успялъ да покори значителна часть отъ южна Испания и да утвърди вече въ нея властьта на Картагенъ на здрава основа. Въ 227 г. той, спорѣдъ Аппиана, билъ убитъ въ единъ бой съ испанцитѣ, а спорѣдъ Диодора билъ се удавилъ въ една рѣка, и войската му била до толкова прѣданна нему и на рода му, щото провъзгласила за свой прѣдводитель зетя му, Аздрубала, а картагенското правителство не можало да не утвърди този изборъ. Аздрубалъ искусно и сполучливо продължавалъ почнатото отъ Амилкара и, дѣйствувайки пóвечето съ кротки мѣрки и искусни прѣговори, отколкото съ силата на оржжието, успялъ, по думитѣ на Диодора, да привлѣче къмъ себѣ си испанскитѣ племена до такава степень, щото тѣ доброволно го избрали за свой *стратигосъ-автократосъ* или вождъ-царь. По думитѣ на сжщия историкъ, силитѣ на Аздрубала въ Испания възлизали вече до 60.000 души пѣхота, 8.000 конница и 200 слона. Той значително още увеличилъ владѣнията на Картагенъ въ Испания и на источния ѝ брѣгъ основалъ главенъ градъ, който нарѣкълъ *Новъ Картагенъ* (днесъ Картахена въ Мурсия). На сжщия брѣгъ се намирали много, търговски и богати, грьцки колонии, които извличали голѣма полза отъ търговията си съ испанцитѣ. Най значителна и най силна отъ тѣзи колонии билъ града Сагунтъ или Закинтъ, колония отъ островъ Закинтъ въ Гърция, на дѣсната страна на р. долний Иберъ (днесъ Ебро), близо до устието му. Съ утвърдяването на картагенцитѣ въ Испания, грьцкитѣ колонии въ нея не само, че се лишили отъ много згоди, които имали пó напрѣдъ отъ търговията си съ испанцитѣ, но даже почнали да се страхуватъ за независимостьта си, и за това се обърнали къмъ Римъ съ молба за покровителство и защита. Послѣдния, който отдавна вече зорко и ревниво слѣдилъ за успѣхитѣ на картагенцитѣ въ Испания, радостно се възползувалъ отъ този удобенъ случай да имъ тури най послѣ прѣграда, взелъ Сагунтъ подъ покровителството си и поискалъ отъ Аздрубала, щото р. Иберъ да бжде опрѣдѣлена за прѣдѣлъ на картагенскитѣ владѣния въ Испания. Аздрубалъ, като не намиралъ още владичеството на Картагенъ въ тъзи страна достатъчно здраво, за да може да почне война съ Римъ, билъ принуденъ да сключи съ него договоръ, по който призналъ Сагунтъ подъ покровителството на Римъ, а р. Иберъ граница на картагенскитѣ владѣния, и всѣко неприятелско дѣйствие на картагенцитѣ противъ първия и прѣминуването на войскитѣ имъ прѣзъ послѣдния трѣбвало да съотвѣтствува на нарушение мира между Римъ и Картагенъ — още едно ново и насилственно вмѣсване на първия въ работитѣ на послѣдния! Наскоро слѣдъ това, въ 221 г. Аздрубалъ билъ убитъ отъ единъ испанецъ за лично отмьщение, и всичката картагенска войска въ Испания веднага и единодушно избрала на мѣстото му за свой полководецъ сина на А-

милкара, Аннибалъ, макаръ той и да билъ само на 24 годишна възрасть, а картагенското правителство въпрѣки съпротивлението на Ханнона и партията му, утвърдило избора на войската.

§ 14.

Аннибалъ до 221 година.

Аннибалъ, единъ отъ четирмата синове на Амилкара Барка, билъ роденъ въ 245 г.*) и още отъ малъкъ проявилъ необикновенни умствени способности и душевни качества и получилъ най пространно гръцко образование. Възпитанието му ржководилъ самъ баща му, който съзнавалъ голѣмитѣ му способности и до безумие го обичалъ. Въ основата на възпитанието му той турилъ свщитѣ чувства, които въодушевлявали самия него — пламенна любовь къмъ отечеството и *непримирима вражда къмъ Римъ*. Това се потвърдява отъ собственитѣ думи на Аннибала, казани отъ него на Антиоха сирийски и показани отъ Полибия (кн. III гл. III): «*Когато баща ми се готвеше да тръгне съ армията за Испания, азъ бѣхъ само на 9 години;* азъ стояхъ при жертвенника въ туй време, когато баща ми принасяше жертва на Юпитера. Слѣдъ възлиянията и другитѣ прѣдписани обряди, Амилкаръ, като отстрани всички жреци, каза ми да се доближа и, ласкающъ ме, попита ме: не бихъ ли поискалъ да го придружавамъ въ армията? Азъ му отговорихъ, съ свойственната на възрастьта ми живость, че не само гдѣто нищо тъй много не желая, но даже убѣдително моля да ми позволи това. *Тогава той ме улови за ржка, повъде ме къмъ жертвенника и ми заповъда да се закълна надъ жертвитъ, че азъ никога не ще бъдж приятель на римлянитъ.*» Слѣдъ туй той го взелъ съ себѣ си въ армията и въ Испания, но, спорѣдъ едни, слѣдъ нѣколко време го испратилъ обратно въ Картагенъ за да продължава възпитанието и образованието си при учени гърци, а спорѣдъ други свѣдения — Аннибалъ се върналъ въ Картагенъ вече слѣдъ смъртьта на Амилкара, въ 227 година. Но първото е пó вѣроятно отъ послѣднето 1-о, защото Аннибалъ въ Испания не можалъ, както трѣбва да продължава възпитанието и образованието си, и 2-о защото, както е извѣстно, Аздрубалъ, достойно цѣнящъ способноститѣ на Аннибала, знающъ, колко той можалъ да му бъде полезенъ и като искалъ да му способствува, както за да добие военна опитность, тъй и за да се отличи и повиши, повикалъ го въ 224 година (когато той билъ на 21 годишна възрасть и слѣдователно възпитанието и образованието му били довършени) въ Испания. Партията на Ханнона всѣкакъ се трудила да възпрѣпятствува за испращанието на Аннибала; но пó силната Барцинска партия надвила — и Аннибалъ отишълъ въ Испания. Аздрубалъ веднага му повѣрилъ началството надъ всичката конница (може би за туй, защото, между друго, Аннибалъ билъ много пъргавъ и искусенъ въ тѣлеснитѣ упражнения, владѣние на оржжието и въ *ъздата на конь* и билъ

*) Рождението му неправилно се показва отъ едни въ 247, а отъ други въ 246 година. По собственитѣ му думи, казани на Антиоха сирийски и показани отъ Полибия (кн. III гл. III), *той билъ на 9 години, когато баща му се готвилъ да тръгне въ 236 година за Испания.* Слѣдователно той е роденъ въ 245 година, въ 221 г. той е билъ на 24 години, а въ продължение на 2-та пуническа война отъ 218 до 202 г. — на 27—43 годишна възрасть.

отличенъ ѣздачъ). Тукъ ще приведемъ думитѣ на такъвъ свидѣтель, когото ни най малко не можемъ да подозираме въ пристрастие къмъ Анибала, а именно — Титъ Ливий. «Отъ самото начало» — казва той — «Аннибалъ обърналъ върху себѣ си погледитѣ и добилъ любовьта на цѣлата войска. Съ особно съчувствие гледали на него старитѣ, заслужили войници, които намирали въ чертитѣ му поразително сходство съ тѣзи на баща му, тѣхния любимъ полководецъ. Но скоро личнитѣ му качества още по̀ вече привързали къмъ него сърдцата на всички. Дѣйствително, никой и никога не е съединявалъ до такава степень, въ характера си, умѣнието да се повинува и да началствува, а за това трудно би било да се рѣши, кой го обичалъ по̀ вече, полководеца или войската? Него, прѣдпочтително прѣдъ другитѣ, избиралъ Аздрубалъ всѣки пѫть, когато трѣбвало да се тури въ изпълнение нѣкое прѣдприятие, което изисквало особенна рѣшителность и смѣлость. А войскитѣ къмъ никого не показвали такова довѣрие, каквото имали къмъ него, когато той ги прѣдводителствувалъ. Никой не го прѣвъзхождалъ по неустрашимость, когато прѣдстояла опастность, нито по присѫтствие на духа въ самата опастность. Никакви трудове не можали да надвиятъ тѣлеснитѣ му сили и твърдостьта на духа му. Той еднакво търпялъ и студа, и горѣщината. Извънрѣдно умѣренъ и въздържанъ въ храната и питието, той ялъ и пилъ само въ такава мѣрка, каквато изисквала най строгата необходимость. Той се трудилъ и почивалъ и денемъ, и нощемъ безъ разлика, като посвятявалъ за сънъ само свободното отъ занятията си време и безъ да търси за сънъ нито тишина, нито спокойно лѣгло. Често войскитѣ го виждали да спи на гола земя, облѣченъ като простъ войникъ, между стражитѣ и часовитѣ. Отъ равнитѣ си той се отличавалъ не по раскошно облѣкло, но съ по̀ добро оржжие и коне, и билъ въ едно и сѫщо време и най добрия пѣшп, и най добрия коненъ войникъ въ войската. Най послѣ той всѣкога прьвъ отивалъ на бой и послѣденъ се врьщалъ отъ него»*). «Аннибалъ прослужилъ подъ началството на Аздрубала въ Испания три години (224—221), въ продължение на които грижливо се трудилъ да се образова по примѣра на най искуснитѣ военни хора въ армията и лично да се упражнява въ всичко онова, което образува великия полководецъ.

*) Слѣдъ това Титъ Ливий вече измѣнява на безпристрастието си и, въ противуположность на военнитѣ добродѣтели на Аннибала, описва неговитѣ, ужъ, пороци: *безчеловѣчна жестокость, коварство, отсѫтствие на всѣко уважение къмъ справедливостьта и къмъ всичко, което може да има най священо за человѣка, всѣкакъвъ страхъ къмъ боговетѣ, всѣкакво уважение къмъ свлтостьта на клѣтвитѣ, всѣко религиозно чувство!* Но това описание на мнимитѣ Аннибалови пороци отъ римския историкъ, като проистича само отъ дълбоката ненависть на римлянитѣ къмъ Аннибала, толкова е лъжливо и несправедливо, колкото напротивъ съ вѣрни и несъмнѣнни високитѣ качества на душата му и на военнитѣ му добродѣтели, които не можали да му откажатъ даже жестокитѣ му врагове. Нито Полибий, нито Плутархъ, който често ималъ случая да говори за Аннибала, не му приписва нито единъ отъ пороцитѣ, упомѣнати отъ Титъ Ливий, пъкъ и самото изложение на събитията отъ този послѣдния явно опровергава дѣйствителностьта и даже възможностьта на тѣзи пороци, както ще бѫде доказано на своето мѣсто по̀ долу.

§ 15.

Анибалъ отъ 221 година; — плана му.

Щомъ Анибалъ билъ провъзгласенъ и утвърденъ въ звание главенъ прѣдводитель на картагенската армия въ Испания, веднага взелъ явно рѣшение — да довърши завоюването на Испания, а тайно рѣшилъ — да испълни слѣдъ това плана, наслѣденъ отъ Амилкара и Аздрубала, който тѣ, по причина на прѣждевременната си смъртъ, не успѣли да турятъ въ испълнение, а именно — *като се утвърди здраво въ Испания и опирайки се на нея, да прѣмине съ армията прѣзъ р. Иберъ, Пиринеитѣ, р. Родань (днесъ Рона) и Алпитѣ, и прѣзъ земитѣ на трансалпинскитѣ и цисалпинскитѣ галли да внесе настѫпателна война въ Италия и да нападне Римъ въ самото сърдоточие на владичеството и могѫществото му!* Планъ, който справедливо е поразявалъ всѣкого и всѣкиго, както съ необнимаемата си грандиозность, величие, геніялность, тъй и съ трудностьта и смѣлостьта си! Че този планъ билъ най напрѣдъ съставенъ още отъ Амилкара и отъ него наслѣденъ и отъ Аздрубала и отъ Анибала, но туренъ въ испълнение едва отъ послѣдния, свидѣтелствува историята и древнитѣ историци, особенно Полибий. Послѣдния, като разглѣжда истинскитѣ причини на Анибаловата (т. е. 2-та пуническа) война (кн. III гл. II и III), най напрѣдъ опровергава мнѣнието на нѣкои Анибалови историци, ужъ че първата причина за войната била обсадата на Сагунтъ отъ Анибала, а втората — прѣминуването му съ армията прѣзъ р. Иберъ, противъ договора на Аздрубала съ Римъ. Полибий право казва, че, спорѣдъ неговото мнѣние, и едното, и другото само послужило за начало на войната, но съвсѣмъ не било то причината за нея. Тъй сѫщо той опровергава мнѣнието на римския историкъ Фабия, ужъ че причинитѣ за войната били скѫперничеството и неограниченото честолюбие на Аздрубала, оскърблението, нанесено на Сагунтъ, тайното намѣрение на Аздрубала, а послѣ и на Анибала, да образуватъ отъ картагенскитѣ владѣния въ Африка и Испания монархия(!) въ своя полза, противъ желанията и намѣренията на картагенското правителство и народъ, отъ които, ужъ, никой не одобрявалъ нито разрушението на Сагунтъ, нито войната, прѣдприета отъ Анибала противъ Римъ! Като опровергава основателно и вѣрно нелѣпостьта на това мнѣние на Фабия, источникъ за която била ненавистьта на Римъ къмъ Картагенъ и къмъ Анибала, Полибий, отъ своя страна, прѣдполага, че причини за войната имало три: първо — ненавистьта на Амилкара къмъ Римъ и твърдото му намѣрение да отмъсти на послѣдния, второ — новата, несправедлива и недостойна постѫпка на Римъ противъ Картагенъ, т. е. завладяването на Сардиния и принуждението на Картагенъ да заплати още 1200 таланта, въ 237 г., и най послѣ трето — завоюването на Испания отъ Амилкара (продължено отъ Аздрубала и довършено отъ Анибала). Къмъ това Полибий прибавя, че макаръ Амилкаръ да умрѣлъ 10 години (по̀ право 9 години — 227 — 218 г.) прѣди войната, обаче лесно може да се докаже, че той билъ главния и виновникъ и за доказателство излага спомѣнатитѣ по̀ горѣ (§ 14) думи на Анибала казани на Антиоха сирийски. «Не може да не се сѣзнае» — прибавя Полибий — «че това свидѣтелство за ненавистьта на Амилкара къмъ Римъ и за всички замисли, съ-

ставени отъ него противъ римлянитѣ — е точно, вѣрно и не подлѣжи на възражение. Но тъзи негова ненависть се проявява още по́ вече въ това, което той *направилъ впослѣдствие* (т. е. слѣдъ смъртьта си), «тъй като той създалъ противъ римлянитѣ двама врагове: зетя си, Аздрубала, и сина си, Аннибала, и то такива, щото слѣдъ туй не му трѣбвало вече да прави нищо по́ вече за да прояви ненавистьта си къмъ римлянитѣ въ всичката ѝ сила. Аздрубалъ умрѣлъ прѣди още да успѣе да тури плана му въ испълнение, но Аннибалъ намѣрилъ впослѣдствие случай явно да се прѣдаде на тъзи вражда противъ римлянитѣ, която му завѣщалъ баща му.»

Сжждението на Полибия е безспорно вѣрно и не подлѣжи на съмнѣние. Сравнявайки неговото кратко и въ сгжстена форма повѣствование съ по́ подробното, обстоятелно изложение на Титъ Ливий и попълвайки едно друго, при помощьта на една внимателна и строга критика и подробни ислѣдвания, историческитѣ писатели на новитѣ и най новитѣ времена дошли до едногласно заключение, че *плана на втората пуническа война* (както я наричали римлянитѣ) или *Аннибаловата* (както я наричалъ Полибий и другитѣ гърци), *приложенъ въ испълнение отъ Аннибала, билъ съставенъ още отъ Амилкара и, прѣдъ смьртьта му, прѣданъ на Аздрубала.* Днесъ това вече е истина, не подлѣжаща на съмнѣние и не изисквающа доказателства.

Грандиозностьта, трудностьта и смѣлостьта на този планъ, сж толкова очевидни, колкото и згодитѣ и прѣимуществата му въ случай на сполука. Прѣди още да бжде внесена войната въ самото сърдце на Италия, необходимо било да се довърши завоюванието на Испания, здраво и надѣжно да се утвърди властьта въ нея, да се направятъ всички необходими военни приготвления за похода отъ тамъ по сухо за въ Италия и слѣдъ това да се прѣодолѣятъ голѣмитѣ прѣпятствия отъ страна *на природата* — двата извънрѣдно голѣми планински хребета, на Пиринеитѣ и особенно на Алпитѣ, и отъ страна *на житѣлитѣ* — войнственнитѣ и храбри галли между Пиринеитѣ, Алпитѣ, и сѣверна Италия, — прѣпятствия, които въ тѣхъ времена справедливо се броили и дѣйствително били *непрѣодолими* за една армия съ всичкитѣ ѝ принадлѣжности — конница, товарни животни и тяжести, а за картагенската армия, въ която обикновенно имало и слонове —още по́ вече. Но и при сполучливо прѣодолявание на всички тѣзи прѣпятствия, необходимо било още, щото между настжпающата армия и главното основание на дѣйствията — Испания, да се установятъ здрави и надѣжни съобщения прѣзъ прѣминатото голѣмо пространство на страната, тъй като само отъ Испания картагенската армия можала да получава подкрѣпления, срѣдства и способи, потрѣбни за водението на войната въ Италия. А за получаване такива отъ Картагенъ нѣмало никаква надѣжда, както защото главния источникъ на силитѣ, срѣдствата и способитѣ за водението на войната въ Италия трѣбвало вече да се намира въ картагенскитѣ владѣния въ Испания, а не въ Африка, тъй и защото Картагенъ билъ истощенъ отъ 1-та пуническа война и лишенъ отъ по́ голѣмата часть на флотата си, а господството по море вече напълно принадлѣжало на Римъ.

По всички тѣзи причини, вписанието на войната отъ Испания прѣзъ Галлия въ Италия несъмнѣнно и безусловно изисквало прѣдварителио: джлбоко съображение, вѣрна оцѣнка, грижливо приготовление и надѣжно

обезпечение чрѣзъ здраво утвърждение въ Испания, съ оставание въ нея часть отъ армията и разузнавание на пѫтищата за въ Галлия и Италия, свойствата и срѣдствата на страната и расположението на жителитѣ по тѣзи пѫтища, а слѣдъ туй — самото испълнение съ особенни: силна воля, мѫжество, твърдость, енергия, рѣшителность и искуство, за да би могло да се увѣнчѣе то съ пъленъ успѣхъ. Но за туй пъкъ, въ този послѣдния случай, то можало да обѣщае голѣми згоди и прѣимущества въ настѫпателната война противъ Римъ, отъ къмъ тъзи страна, отъ която той никакъ не можалъ да очаква и дѣйствително не я очаквалъ — въ самата Италия и въ самото срѣдоточие на могѫществото му, безъ съмнѣние — и при тѣзи извънрѣдни условия на нравственна сила и високо искуство, за които спомѣнахме пó горѣ. До колко Аннибалъ съотвѣтствувалъ за тъзи велика, но трудна задача и какъ той я испълнилъ отъ началото до края — ще бѫде изложено пó долу.

§ 16.

Дѣйствията на Аннибала въ Испания; — обсадата, прѣвземанието и разрушението на Сагунтъ отъ него (221—219 г.).

Както казахме вече, Аннибалъ се рѣшилъ прѣди всичко да довърши завоюванието на Испания и здраво да се утвърди въ нея. Той извършилъ това въ два похода (221 – 220), макаръ и съ голѣми усилия. Най напрѣдъ се обърналъ противъ племето олкади на р. Тагъ (близо до днешния градъ Толедо) и обсадилъ главния имъ градъ Алтея (спорѣдъ други Картея, около днешния градъ Окана) съ такава енергия и сила, що-то наскоро го прѣвзелъ. Уплашени отъ това, другитѣ градове на олкадитѣ се покорили доброволно. Като имъ взелъ значителенъ париченъ откупъ (или, както казва Полибий, *като испродалъ жителитѣ имъ)* и като придобилъ съ това голѣми парични срѣдства, той се върналъ съ армията си да прѣзимува въ Новий Картагенъ. Щедъръ къмъ войскитѣ си, той ги наградилъ съ пари, обѣщалъ имъ за напрѣдъ награди и грижливо се потрудилъ за снабдяванието имъ съ всичко потрѣбно, чрѣзъ което още пó вече привлякълъ къмъ себѣ си любовьта и прѣданностьта имъ. На слѣдующата година (220) прѣзъ лѣтото той тръгналъ противъ племето ваккеяни, които обитавали близо до р. Дуро (днесъ Дуеро), и веднага прѣвзелъ градоветѣ имъ Ермантика или Салмантика (днесъ Саламанка) и Арбокала (днесъ Тордесилясъ на р. Дуеро), послѣдния отъ които показалъ упорито съпротивление. Въ време обсадата на Арбокала, избѣгалитѣ отъ Салмантика жители се съединили съ избѣгалитѣ олкади и съ обитавшитѣ на западъ отъ послѣднитѣ карпезиянци или карпетанци и на брой до 100.000 души нападнали Аннибала въ туй време, когато той отивалъ отъ Арбокала къмъ р. Тагъ. При този случай Аннибалъ се показалъ проницателенъ, смѣлъ и рѣшителенъ полководецъ. Като намѣрилъ за неблагоразумно и опасно — било да прѣмине прѣзъ р. Тагъ прѣдъ очитѣ на неприятеля, било той прьвъ да нападне пó-многобройния противникъ, който можалъ да го задави съ силитѣ си, той заелъ силна по мѣстность позиция, като на глѣдъ показвалъ, че иска да остане и се отбранява на нея. Но прѣзъ слѣдующата нощь прѣминалъ задъ р. Тагъ и заелъ на извѣстно растояние отъ

нея друга силна позиция. Неприятеля взелъ това като признакъ на страхъ отъ страна на Аннибала и почналъ да прѣминува по части прѣзъ рѣка Тагъ въ бродъ. Но Аннибалъ тъкмо въ туй време го нападналъ съ главнитѣ си сили отъ фронта, а съ часть отъ конницата, прѣкарана отвъдъ р. Тагъ — отъ тила, и нанесълъ на съюзнитѣ испанци пълно и съвършенно поражение и голѣма загуба. Тъзи побѣда му дала възможность да продължава и издържи по̀ нататъшни успѣхи. Той покорилъ не само карпетанцитѣ и турдитанцитѣ (въ днешнитѣ Андалузия и Естрамадура, между устията на Гвадияна и Гвадалквивиръ), но и всички племена по дѣсната страна на р. Иберъ, слѣдъ което се върналъ да прѣзимува въ новий Картагенъ.

Най послѣ въ 219 г. Аннибалъ намѣрилъ, че настанало вече и време, и възможность да влѣзе въ явно спрѣчкване съ Римъ. Случай за това не закъсняло да се прѣдстави. На източния брѣгъ на Испания били останали независими само грьцкитѣ колонии и главната между тѣхъ — Сагунтъ. Тѣ се намирали подъ покровителството на Римъ, отъ времето на договора му съ Аздрубала, макаръ и не утвърденъ отъ римския сенатъ. Като прѣдвидѣли опасността, която ги застрашавала отъ страна на Аннибала, тѣ се обърнали къмъ Римъ за помощь. Обаче римския сенатъ намѣсто веднага да имъ испрати на помощь войска, дълго се съвѣщавалъ и най послѣ рѣшилъ да испрати въ Испания пратеници, за да се удостовѣри за положението на работитѣ и да убѣди Аннибала — точно да испълнява условията на договора, сключенъ съ Аздрубала. Полибий казва (кн. III гл. IV), че »Аннибалъ приелъ римскитѣ пратеници въ Новий Картагенъ и имъ казалъ, че между сагунтянитѣ неотдавно станалъ бунтъ, че тѣ повикали римлянитѣ за посрѣдници и че римлянитѣ несправедливо осждили на смьрть нѣкои отъ градоуправителитѣ на Сагунтъ; че той, Аннибалъ, не ще остави тъзи несправедливость не наказана и че картагенцитѣ всѣкога имали за обичай да защищаватъ невинно угнетенитѣ.» «А между туй» — прибавя Полибий — «Аннибалъ испратилъ въ Картагенъ да кажатъ на сената, какъ мисли да постжпи съ сагунтянитѣ, които, възгордени отъ съюза си съ римлянитѣ, лошо постжпвали съ нѣкои отъ поданницитѣ на картагенската република.» «Съ една дума» — заключава Полибий — «Аннибалъ не разсжждавалъ, но само се повинувалъ на ослѣплявшия го гнѣвъ и раздражение. Вмѣсто истинскитѣ подбудителни причини за дѣствията си, той се опиралъ на празни прѣдлози — обикновенно заблуждение на тѣзи, които, малко загрижени за справедливостьта, покоряватъ се само на гласа на обезумялитѣ ги страсти, отъ което и произлѣзло това, че, като скрилъ истинската причина на дѣйствията си и изложилъ друга, на нищо не основана, той билъ признатъ инициаторъ на една война, противна не само на здравия разумъ, но и на всички закони на справедливостьта.» При всичката добросъвѣстность на Полибия не може да не се види въ тѣзи думи приятеля на Сципионитѣ и римлянитѣ и нито сянка отъ справедливость. Полибий повтарялъ това, което говорили римлянитѣ, които ненавиждали и картагенцитѣ, и Аннибала. Спорѣдъ други свѣдения, заслужающи по̀ голѣмо довѣрие и съгласни съ характера, побужденията и намѣренията на Аннибала, послѣдния, когато вече твьрдо рѣшилъ да почне войната противъ Римъ, възползувалъ се за тъзи цѣль отъ единъ случай, който тъкмо на време му се

прѣдставилъ, а именно: отъ спрѣчкването, възникнало между сагунтянитѣ и едно погранично съ тѣхъ испанско племе, което се намирало въ подданство на Картагенъ, — отъ произлѣзлия въ сѫщото време и, вѣроятно, вслѣдствие на сѫщата причина, бунтъ въ Сагунтъ и отъ оскърбленето при този случай на картагенцитѣ отъ сегунтянитѣ, съ една дума — не празни прѣдлози, а доста справедливи прични. А да съобщава на римскитѣ пратеници истинскитѣ подбудителни причини за дѣйствията си било би отъ негова страна твърдѣ глупаво. При това трѣбва да кажемъ още, че, спорѣдъ други свѣдения, римскитѣ пратеници се явили при Анибала не въ Новий Картагенъ, а вече подъ Сагунтъ, въ време на обсадата му, и Анибалъ никакъ не ги приелъ, за което тѣ и отишли въ Картагенъ, гдѣто картагенцитѣ нарочно проточили прѣговоритѣ съ тѣхъ, казали имъ, че сагунтянитѣ сами дали поводъ за враждебни дѣйствия противъ тѣхъ, а между друго дали имъ уклончивъ отговоръ, тъй щото тѣ се върнали въ Римъ съ празни рѫцѣ.

А между това Анибалъ влѣзълъ съ силна армия въ владѣнията на Сагунтъ и обсадилъ този голѣмъ и многолюденъ градъ, расположенъ на високия брѣгъ на морето, отъ три страни, отъ едната отъ които, съ главнитѣ сили — срѣщу тъзи часть на града, която била расположена въ една дълбока лощина. Но тукъ градскитѣ стѣни били по̀ високи отколкото въ другитѣ мѣста, и обсаднитѣ машини дѣйствували безъ особенъ успѣхъ. А обсаденитѣ се отбранявали много упорито и правяли чести и силни вилазки, при една отъ които Анибалъ билъ тѣжко раненъ въ боя и принуденъ, по тъзи причина и по причина на голѣмата загуба въ войскитѣ си, да обърне временно обсадата въ блокада. Като почувствувалъ малко облегкчение отъ раната си, той подновилъ обсадата още по̀ дѣятелно и по̀ силно отколкото по̀ напрѣдъ и на много мѣста турилъ тарани и костенурки за прикритие на работницитѣ. Въпрѣки упоритото съпротивление на обсаденитѣ, часть отъ стѣнитѣ имъ и три кули били разрушени, и обсаждающитѣ направили пристѫпъ. Но обсаденитѣ упорито се защищавали въ развалинитѣ, като съ особенъ успѣхъ дѣйствували съ фаларики или запалителни стрѣли. Слѣдъ продължителенъ и кръвопролитенъ бой въ развалинитѣ, картагенцитѣ били принудени да отстѫпятъ съ голѣма загуба, а обсаденитѣ бързо поправили разваленитѣ стѣни. Въ това именно време дошли двамата пратеници на римския сенатъ, но Анибалъ не ги приелъ и тѣ отишли въ Картагенъ, а отъ тамъ, безъ да получатъ удовлетворителенъ отговоръ, върнали се въ Римъ. Тогава вече римския сенатъ въ всѣки случай трѣбвало незабавно да испрати войска на помощь на Сагунтъ, който Римъ билъ взелъ подъ свое покровителство; но сената не направилъ това, а продължавалъ безполезно да се съвѣщава, какъ да постѫпи въ случая. А въ туй време Анибалъ настойчиво и дѣятелно продължавалъ обсадата, направилъ една висока подвижна кула, въоръжилъ я съ стрѣлци и метателни орждия, доближилъ я до градската стѣна, изгонилъ отъ послѣднята тъзи, които я отбранявали, подкопалъ стѣната и съборилъ значителна часть отъ нея. Тогава картагенскитѣ войски нахлули въ града, но били спрѣни въ него отъ нови укрѣпления. Като рѣшилъ да се задържи на това мѣсто, Анибалъ заповѣдалъ да го заобиколятъ съ валъ, и почналъ силно да разрушава града съ метателнитѣ орждия. Но обсаденитѣ продължавали упо-

рито да се отбраняватъ и задъ всѣка развалена прѣграда незабавно издигали нова. Обаче картагенцитѣ приближавали и ги истиквали все пó вече и пó вече къмъ цитаделя, а отъ римлянитѣ помощь не идяла, и отслабенитѣ, изнурени жители на Сагунтъ силно вече страдали отъ гладъ, болѣсти и смьртность. Сагунтъ билъ вече близко до падание, когато въстанието на оретанянитѣ и карпетанцитѣ (въ днешна Кастилия) принудило Аннибала съ часть отъ армията да отиде да ги усмири, като оставилъ Махарбала, синъ на Имилкона, съ другата часть отъ армията да продължава обсадата на Сагунтъ. Като усмирилъ въстанницитѣ и се върналъ при Сагунтъ въ едно кратко време, гдѣто намѣрилъ, че обсаждающитѣ направили нова развалина въ послѣднята стѣна, той прѣдприелъ общъ пристжпъ и отхвърлилъ обсаденитѣ въ цитаделя. Единъ отъ обсаденитѣ излѣзълъ изъ цитаделя и по собственна инициатива прѣдложилъ да прѣдаде послѣдния по капитулация, но не се рѣшилъ да приеме тѣжкитѣ условия на Аннибала. Тогава Аннибалъ повторно направилъ общъ пристжпъ къмъ цитаделя и го прѣвзелъ, въпрѣки най упоритото съпротивление на обсаденитѣ, които не искали и да става дума за прѣдавание и отхвърляли всичкитѣ прѣдложения на Аннибала. Като не виждали никакви срѣдства за спасение, пó виднитѣ отъ тѣхъ хвърлили въ огъня цѣлата обществена хазна и всичкитѣ си драгоцѣности и сами изгорѣли заедно съ тѣхъ. Въ сжщото време се съборила отдавна разрушаваната една голѣма кула и картагенскитѣ войски нахлули прѣзъ образуваната отъ това развалина, като въ разгара на ожесточението си распространявали наоколо смьрть и развалини. Жителитѣ се затворили въ домоветѣ си, подпалили ги, изгорѣли въ тѣхъ — и Сагунтъ, слѣдъ 8 мѣсечна обсада, билъ взетъ и съвсѣмъ изгоренъ и разрушенъ.

Обсадата и отбраната му правятъ голѣма честь и на Аннибала съ войскитѣ му, и на обсаденитѣ, но много малко честь на римлянитѣ, които, като взели сагунтянитѣ, както вземали и мамертинцитѣ, и много други подъ защитата си, не испратили на Сагунтъ въ помощь войска и съ това станали виновници за жестоката му участь и покрили себѣ си съ голѣмъ срамъ. Но, вънъ отъ това, паданието на Сагунтъ имало за тѣхъ още пó голѣмо значение, понеже послужило като явенъ поводъ за спрѣчкване съ Картагенъ и за начало на 2-та пуническа война, твърдѣ неблагоприятна за тѣхъ.

§ 17.

Обявяването на войната и приготовленията за нея и отъ двѣтѣ страни.

По смисъльта на договора между Римъ и Аздрубала, обсадата, прѣвземанието и разрушението на Сагунтъ отъ Аннибала съставлявали вече явно нарушение на мира между Римъ и Картагенъ. Пó горѣ обяснихме, че Аннибалъ тайно ималъ именно това намѣрение, слѣдователно билъ пьрвия и главния инициаторъ за войната. Но да бжде той обвиненъ въ това не може, по всички причини, достатъчно вече обяснени пò горѣ. Отъ своя глѣдна точка, той билъ съвсѣмъ правъ. Но формалното обявяване на войната не послѣдвало отъ негова страна. Щомъ извѣстието за прѣвземанието и разрушението на Сагунтъ достигнало до Римъ, тогава и едва тогава римския сенатъ прѣстаналъ да се съвѣщава за възможностьта на войната, и, като видялъ, че тя е вече неизбѣжна, все-

таки, за спазване установенитѣ формалности, испратилъ въ Картагенъ 5 видни пратеници да питатъ картагенския сенатъ, съ негово ли съгласие или не Анибалъ разрушилъ Сагунтъ, и въ първия случай да обявятъ война, а въ втория да искатъ прѣдаването на Анибала. Въ картагенския сенатъ произлѣзли по този случай распалени прѣния: Ханвонъ и партията му, разбира се, поддържали исканията на римскитѣ пратеници и посочвали лошитѣ сѣтнини отъ несправедливо почнатата война; но много по̀ силнатата Барцинска партия, опирайки се на чувствата и мнѣнието на болшинството отъ нацията, обявила се рѣшително въ полза на войната. На римскитѣ пратеници не казали това явно, а давали сжщо такива уклончиви отговори, каквито и на пьрвитѣ пратеници. Тогава единъ отъ пратеницитѣ, Квинтъ Фабий Веррукозъ, изваденъ отъ търпѣние отъ взаимнитѣ продължителни прѣния, обявилъ на картагенския сенатъ (по думитѣ на Полибия), че му донесълъ на гжрдитѣ подъ тогата си два жребия: *война* или *миръ*, и питалъ: кой отъ тѣхъ ще му бжде угодно да извади той? — «какъвто на тебѣ ще бжде угодно» — едногласно отговорилъ сената. Фабий възразилъ, че ще извади *война*, и цѣлия сенатъ въ единъ гласъ отговорилъ: «*Приемаме я*»! и тъй — «*война*»! отговорилъ Фабий — и съ тъзи дума римскитѣ пратеници излѣзли изъ сената и заминали за Испания, гдѣто най напрѣдъ успѣли да въоржжатъ противъ картагенцитѣ племето бергузияни (близо до днешния Балагеръ въ Каталония) и нѣкой други племена на лѣвата страна на р. Иберъ. Но волцияните или волцитѣ (близо до днешна Аинса на сѣверъ отъ Лерида) не искали даже да ги слушатъ и ги испъдили, а по тѣхния примѣръ и нѣкои други племена въ Испания, които слѣдъ паданието на Сагунтъ станали още по̀ враждебни на Римъ, рѣшително се обявили противъ него и взели страната на Картагенъ — обстоятелство, извънрѣдно благоприятно за Анибала въ самото начало на трудното му прѣдприятие. За да ги привърже още по̀ вече къмъ себѣ си, Анибалъ, като расположилъ армията на зимовище 219—18 г. въ Новий Картагенъ, позволилъ на испанскитѣ спомагателни войски да прѣкаратъ зимата у тѣхъ въ отечеството си.

И тъй мира билъ прѣкъснатъ отъ Анибала, а войната формално обявена отъ римлянитѣ или, ако щете, отъ тѣхъ и отъ картагенцитѣ едновременно. Да разглѣдаме сега политическитѣ цѣли и военнитѣ сили, срѣдства, способи, приготовления и планове на двѣтѣ страни, като почнемъ отъ Римъ.

И тукъ, прѣди всичко, трѣбва да изразимъ неволно изумление по поводъ дѣйствията на римския сенатъ въ послѣднитѣ години прѣдъ обявяването на войната. Вижда се, че обикновенната мждрость на този, до тогава толкова мждръ, римски сенатъ по нѣкаква сжда била наложена на пълно помрачение и слѣпота и той правялъ само необясними и непростителни грѣшки слѣдъ грѣшки. При будното, ревниво наблюдение за всичко, което се отнасяло до Картагенъ и отношенията му къмъ Римъ, римския сенатъ по необяснимъ начинъ не можалъ да проникне въ истинската цѣль на подбужденията и дѣйствията на Амилкара, Аздрубала и Анибала въ Испания, не можалъ да се досѣти, защо имъ била нуждна Испания, — за да имъ прѣгради по̀ нататъшнитѣ успѣхи въ нея взелъ недостойни за него полумѣрки, съ сключване договора съ Аздрубала, и, убѣденъ въ неминуемостьта на една нова вой-

на, нищо не прѣдприемалъ за отстранението ѝ или поне да си приготви залози за най голѣми и вѣрни успѣхи въ нея, а напротивъ правялъ всичко за ускорението ѝ и за още по́ голѣмо раздразнение и ожесточение на Картагенъ, съ несправедливото отнемание отъ него Сардиния посрѣдъ мира и налагание нему нова контрибуция отъ 1.200 таланта. Като взелъ подъ свое покровителство и защита Сагунтъ и другитѣ грьцки колонии въ Испания, той не имъ оказалъ о́време нито едното, нито другото, и като че ли не желающъ и даже опасающъ се отъ новата война, вмѣсто да испрати войски — два пѫти съвсѣмъ безполезно испращалъ до Аннибала и въ Картагенъ пратеници да губи време за празни и безплодни прѣговори. Най послѣ — което е най важното — когато войната била вече неизбѣжна и даже обявена, той и не подозиралъ, отъ къмъ коя страна ще го грози страшната опасность. Въ странното си заслѣпение, той билъ убѣденъ, че театръ на новата война ще бѫде както по́ напрѣдъ — Сицилия и новия — Испания. Това се вижда отъ първитѣ му военни разпорѣждания слѣдъ обявяването на войната. Въ 218 година билъ направенъ наборъ на 6 римски легиона, всѣкий отъ по 4.000 души пѣхота и 300 души конница, всичко 24.000 души пѣхота и 1.800 души конница; съюзницитѣ извадили 44.000 души пѣхота и 4.000 души конница, което съставлявало всичко-навсичко 68.000 пѣхота и 5.800 конница или 73.800 души всичко въобще войска. Освѣнъ това приготвена била флота отъ 220 квинкверем (съ 5 рѣда лопати) и 20 легки морски кораби. Тѣзи сили били распрѣдѣлени и получили слѣдующия родъ назначение: една отъ консулитѣ, Тиб. Семпроний Лонгъ, съ 2 римски легиона, 17.800 души съюзни войски (16.000 пѣхота и 1.800 конница), 160 квинкверем и 12 легки кораби, получилъ назначение да прѣмине въ Сицилия и отъ тамъ въ Африка. Другия консулъ, П. Корнелий Сципионъ, съ 2 римски легиона, 14.000 пѣхота и 1.200 души конница съюзници, 60 квинкверем и 8 легки кораба, получилъ назначение да прѣмине въ Испания и да противудѣйствува въ нея на Аннибала. Най послѣ претора Л. Манлий, съ сѫщо такива сили, съ каквито и Сципионъ, но само съ 1000 души конница, билъ испратенъ въ Цизалпинска Галлия, да я държи въ покорность и рѣдъ. И тъй отъ 73.800 души войска — 26.400 съ Семпрония били испратени въ Сицилия и Африка, 23.800 съ Сципиона въ Испания и 23.600 съ Манлия въ Цизалпинска Галлия. «Това распрѣдѣление на силитѣ показва» — казва генералъ Водонкуръ — «колко римлянитѣ се бъркали относително Аннибала и колко малко имъ били извѣстни неговитѣ срѣдства. Тѣ не сѫ се съмнявали въ намѣрението му да ги нападне въ самата Италия*), и не направили нищо, каквото било нужно за да го задържатъ. Упоени отъ тържеството си надъ Картагенъ въ 1-та война съ него и послѣ нея, прѣзирайки побѣденитѣ отъ тѣхъ картагенци, тѣ не намирали за нужно да правятъ извънрѣдни усилия за новата война съ тѣхъ. Тѣ даже и не подозирали, че Аннибалъ ималъ и сила, и твърдость на духа, необходими за испълнение на замисленото отъ него прѣдприятие. Тѣ намислили да направятъ диверсия въ Африка, но тъзи диверсия можала да бѫде дѣйствителна само при условие на спокойствие въ Италия. Тѣ испратили Сципиона да нападне Аннибала въ Испания, но

*) Едва-ли, както ще видимъ по́ долу.

му дали само 22.000 души пѣхота и 1.800 души конница»*). Съ една дума — и въ числото, и въ състава, и въ распрѣдѣлението на военнитѣ сили на Римъ прѣдъ началото на войната не се вижда никаква особенна мждрость, а послѣдующитѣ събития ще докажатъ даже, че тѣ били крайно погрѣшни. Между туй, по всчислението на Полибия (изложено по́ горѣ въ глава II § 3), римлянитѣ въ туй време можали да располагатъ въ Италия съ въоржжени сили, които възлизали до 700.000 души пѣхота и 70.000 души конница. А тѣ извадили само $^1/_{10}$ часть отъ тѣхъ, което доказва още веднажъ, че тѣ въ заслѣплението си и не подозирали, какво ги чакало.

Да се обърнемъ сега къмъ Анибала и да видимъ, какви распорѣждания направилъ той отъ своя страна. Още въ 219 година, слѣдъ расподагането на армията си на зимовище въ Новий Картагенъ, той почналъ да взема всички мѣрки за успѣха въ испълнението на прѣдприятието си въ 218 год. Прѣди всичко той испратилъ довѣренни лица по този пжть, по който ималъ намѣрение да слѣдва отъ Новий Картагенъ къмъ Пиринеитѣ и Алпитѣ, прѣзъ земитѣ на трансалпинскитѣ галли, съ заповѣдь да разглѣдатъ пжтищата прѣзъ планинитѣ и да разузнаятъ расположението на галлскитѣ племена и тѣхнитѣ прѣдводители. Испратенитѣ хора, като се върнали, съобщили му, че галлитѣ сж подозрителни, планинитѣ извънрѣдно високи, а пжтищата прѣзъ тѣхъ извънрѣдно трудни. Но това ни най малко не уплашило Аннибала и не го отклонило отъ твърдото му намѣрение. Той взелъ мѣрки за обезпечението не само на Испания, но и на Африка, и мждро назначилъ за първата цѣль часть отъ африканскитѣ войски, а за втората — часть отъ испанскитѣ, а именно: въ Африка испратилъ 13.850 души пѣхота и 1.200 души конница испански войски и 900 болярски стрѣлци; въ Испания оставилъ брата си, Аздрубала, съ 12.650 д. пѣхота (11.850 африканци, 300 лигурийци и 500 болярски стрѣлци), 2.550 души конница (450 ливио-финикияни и африканци, 300 испано- илергети и 1800 нумидийци или мавританци), а всичко съ 15.200 души войска, 21 слонъ и 50 морски кораби, по́ вечето съ 5 рѣда лопати. Най послѣ за похода въ Италия, подъ личното си прѣдводителство, опрѣдѣлилъ една армия на брой около 90.000 души пѣхота и 12.000 души конница, както африкански, тъй и испански и други европейски войски. При армията се намирали тъй сжщо 37 слона, товарни животни и тяжести. Всичката тази армия къмъ края на зимата била събрана при Новий Картагенъ и готова за походъ.

Като сравнимъ взаимното распрѣдѣление на силитѣ отъ двѣтѣ страни, можемъ още по́ вече да се убѣдимъ въ погрѣшностьта му отъ страна на римлянитѣ. Въ туй време, котато по́ голѣмото число отъ войскитѣ имъ — 26.400 — било назначено въ Сицилия и Африка, 23.800 имали назначение да прѣминатъ въ Испания, гдѣто оставалъ Аздрубалъ съ 15.200 души войска, и само 23.600 били испратени въ Цизалпинска Галлия, за кждѣто щелъ да замине Анни-

*) При това Водонкуръ забѣлѣзва, че пълния съставъ на всичкитѣ римски армии не бил съгласенъ съ общеприетатѣ у римлянитѣ правила (по единъ легионъ съюзници на единъ римски легионъ и слѣдователно всичко 6 отъ първитѣ срѣщу 6 отъ послѣднитѣ), и за това прѣдполага, че тукъ трябва да има нѣкаква грѣшка въ текста на древнитѣ историци, които се потвърдява и отъ послѣдующитѣ събития

балъ съ главната часть отъ войскитѣ си, по̀ вече отъ 100.000 души. Слѣдователно римлянитѣ, като раздѣлили силитѣ си на три части, по̀ голѣмата испратили въ Африка, а по̀ малката въ Цизалпинска Галлия! По̀ нататъшното изложение ще покаже, какви послѣдствия трѣбвало да произлѣзатъ отъ това.

ГЛАВА IV.

Втората пуническа война

(218—202).

II. Първата половина отъ войната до сражението при Канна включително (218—216). — § 18. 1-ия походъ въ 218 г. — Похода на Анибала отъ Новий Картагенъ до р. Роданъ. — § 19. Мѣркитѣ на римлянитѣ. — § 20. Въстанието на цизалпинскитѣ галли; — прѣминуването на Анибала прѣзъ р. Роданъ; — конния бой при р. Роданъ. — § 21. Похода на Анибала отъ р. Роданъ до Алпитѣ; — отплуването на Корнелия Сципиона въ Италия, а на Кнеия Сципиона въ Испания. — § 22. Прѣминуването на Анибала прѣзъ Алпитѣ. — § 23. Дѣйствията на Анибала и на Корнелия Сципиона въ Цизалпинска Галлия; — боя при р. Тицинъ; — отстѫплението на Сципиона задъ р. Требия. — § 24. Присъединението на Семпрония къмъ Корнелия Сципиона; — сражението при р. Требия. — § 25. Зимнитѣ дѣйствия на Анибала и Корнелия Сципиона въ Цизалпинска Галлия. — § 26. Дѣйствията на Кнеия Сципиона въ Испания.

Източници и най нови исторически пособия — показанитѣ въ глава III.

II.

Първата половина отъ войната до сражението при Канна включително (218—216).

§ 18.

1-ия походъ въ 218 година.

Похода на Анибала отъ Новий Картагенъ до р. Роданъ.

Въ края на пролѣтьта 218 година (въ края на май) Анибалъ тръгналъ съ прѣдводителствуваната отъ него армия отъ Новий Картагенъ прѣзъ Етониссъ (днесъ Лумбенсъ, на ю.-з. отъ Валенсия) къмъ р. Иберъ, прѣзъ който миналъ въ 3 колони, покорилъ илергетитѣ (въ Арагония, между Ебро и Сегра), баргузиянитѣ (близо до Балагеръ), авзе-

танянитѣ (близо до Вичъ и Хирона) и други племена, които обитавали въ политѣ на Пиринеитѣ. Като ги покорилъ не безъ трудъ и усилия, той оставилъ, за управлението имъ, Ханнона съ 10.000 души пѣхота и 1.000 души конница, и продължавалъ похода си къмъ Пиринеитѣ. Въ този походъ, около 3.000 карпетанци, уплашени отъ трудностьта и опасностьта на Аннибаловото прѣдприятие, избѣгали отъ армията. Опасающъ се, че съ вземание на строги мѣрки може да ожесточи другитѣ испанци, Аннибалъ показалъ на глѣдъ, ужъ, че самъ той позволилъ на карпетанцитѣ да си отидатъ, и распусналъ още около 7.000 души, изявивши желание да се върнатъ, чрѣзъ което искалъ да добие расположението на испанцитѣ и да обнадѣжи войницитѣ си, че тѣ за напрѣдъ лесно ще могжтъ да получаватъ уволнение отъ армията.

Продължавайки похода си по̀ нататъкъ къмъ Пиринеитѣ, той пристигналъ въ Илліберисъ (днесъ Елне, Elne), гдѣто се научилъ, че аквитанскитѣ галли се събрали въ Русцино (днесъ Перпиниянъ), за да му прѣградятъ пжтя. Въ туй време армията му брояла вече само 50.000 души пѣхота и 9.000 души конница. Опасающъ се, че ще забави похода си, той успялъ съ прѣговори и пари да склони галлитѣ съ добро да го пропуснатъ прѣзъ земитѣ си и продължилъ похода си къмъ устията на р. Роданъ.

Пжтя, който той прѣминалъ отъ Новий Картагенъ до прѣдѣлитѣ на Галлия, Полибий опрѣдѣля съ слѣдующитѣ растояния: отъ Новий Картагенъ до р. Иберъ — 2.200 римски стадии (около 55 нѣмски мили или 385 версти) и отъ р. Иберъ до Емпория, малъкъ приморски градецъ на границата на Испания и Галлия — 1.600 стадии (около 40 мили или 280 версти), всичко 3.800 стадии (около 95 мили или 665 версти). Но въ колко дни Аннибалъ прѣминалъ това пространство, свѣдения нѣма. Въ този походъ армията му се намалила вече почти на половина (отъ 100.000 — на 59.000) и била доста надѣжна, при всичко, че слѣдъ оттѣглюването на около 10.000 карпетанци и други недоволни, въ нея пакъ имало, може би, и още такива, които на драго сърдце бихж си отишли, ако можехж. Отъ това лесно може да се заключи, каква извънрѣдна сила и твърдость на духа и волята, какво внимателно наблюдение се изисквало отъ страна на Аннибала, за да може да държи такава една армия въ покорность и рѣдъ и чрѣзъ единъ необикновенно далеченъ и труденъ походъ да я води прѣзъ високитѣ планини, неудободостжпнитѣ пжтища, прѣзъ земитѣ на враждебно расположенитѣ галлски племена. Макаръ до насъ и да не сж дошли никакви други свѣдения по този прѣдмѣтъ, освѣнъ изложенитѣ по̀ горѣ, но не може да има съмнѣние, че само влиянието на великата личность на Аннибала е държало армията му въ пълно довѣрие и покорность къмъ него.

§ 19.

Мѣркитѣ на римлянитѣ.

Между туй въ Римъ се получило извѣстие отъ гр. Массилия (днесъ Марсилия), въ Галлия, че Аннибалъ прѣминалъ прѣзъ р. Иберъ и отива къмъ Роданъ. Би трѣбвало, поне сега, когато вече нѣмало никакво съмнѣние за истинскитѣ намѣрения на Аннибала, римлянитѣ да испiedят

противъ него въ Цизалпинска Галлия главнитѣ си сили, като оставятъ само часть отъ тѣхъ за охранение на Сицилия, Сардиния и Корсика, и да не испращатъ съвсѣмъ безполезно никакви войски нито въ Африка, нито въ Испания. Но, както казахме по̀ горѣ, римския сенатъ билъ обзетъ отъ необяснимо заслѣпление и даже, по думитѣ на самия Титъ Ливий, отъ безпокойствие и страхъ. Изглѣждало, че внезапната, непрѣдвидена отъ него опасность го поразила до толкова, щото го лишила отъ способностьта спокойно и здраво да разсѫждава и му внушавала само страхъ. Подъ влиянието на това, той не само, че нищо не измѣнилъ въ прѣдишнитѣ си распорѣждания, но и заповѣдалъ на Семпрония, Сципиона и Манлия незабавно да тръгнатъ за опрѣдѣленитѣ имъ области, а въ Цизалпинска Галлия — да оградятъ съ стѣни римскитѣ колонии Плаценция и Кремона, а всички римски колонисти (до 6.000) да се събератъ въ тѣхъ.

Дѣйствително, Римъ се застрашавалъ отъ голѣма опасность, понеже въ Италия идялъ такъвъ полководецъ, като Аннибала, съ една армия, придобила вече голѣма опитность въ продължение на 18 годишната сурова война въ Испания, противъ войнственнитѣ и храбри въ нея племена, съ армия, винаги побѣдоносна и силно въодушевена отъ издържанитѣ отъ нея побѣди и отъ прѣвземанието и разрушението на могѫщия Сагунтъ. Между туй римлянитѣ можали да ѝ противупоставятъ само новонабрани войски, а войнитѣ въ Сардиния, Корсика, Илирия, Истрия, Лигурия и Цизалпинска Галлия, по̀ свойствата си, по̀ скоро растроили римскитѣ войски, отколкото да имъ доставили голѣма опитность и полза. Тъй щото римлянитѣ дѣйствително имало отъ що да се страхуватъ, но туй именно и трѣбвало да подбуди римския сенатъ да вземе въ тѣзи извънрѣдни обстоятелства, и съобразни съ тѣхъ извънрѣдни мѣрки, обаче той нищо такова не направилъ.

§ 20.

Въстанието на цизалпинскитѣ галли; — прѣминуването на Аннибала прѣзъ р. Родавъ; — конния бой при тъзи рѣка.

Скоро опасностьта за римлянитѣ взела да растѣ все по̀ вече и по̀ вече. Първото ѝ проявление било въстанието на цизалпинскитѣ галли. Боитѣ, като се научили за прѣминуването на Аннибала прѣзъ Пиринеитѣ, за пропущанието му отъ аквитанскитѣ галли и за движението му къмъ р. Родавъ, и вѣроятно тайно подбутнати отъ него и очаквайки наскоро помощьта му, въстанали, увлѣкли слѣдъ себѣ си инсубритѣ и нападнали римскитѣ колонисти въ Плаценция. Находившитѣ се тамъ римски комисари се спасили съ бѣгство въ Мутина (днесъ Модена) и били обсадени въ нея отъ боитѣ и инсубритѣ. Претора Манлий, който се намиралъ въ туй врѣме, както изглѣжда, още на границитѣ на Лигурия, тръгналъ съ армията си прѣзъ Парма за Мутина. Недостатъчно благоразуменъ и прѣдпазливъ, той, отивайки за Мутина, избралъ най̀ късия пѫть, който обаче минувалъ прѣзъ гѫститѣ гори около Плаценция, и едва влѣзалъ въ тѣхъ, пѫтующъ безъ всѣкакви прѣдпазителни мѣрки, испадналъ въ засада и билъ тъй жестоко поразенъ отъ галлитѣ, щото едва можалъ да отстѫпи на една горска поляна, гдѣто заелъ

укрѣпенъ лагеръ. Галлитѣ не го атакували повторно и се оттѣглили, а той продължилъ похода си прѣзъ сжщитѣ гори, но тогава тѣ отново го атакували и разбили въ тѣхъ, като го принудили съ загуба да излѣзе изъ горитѣ и да отстжпи къмъ Танеда (днесъ Танедо близо до Парма), гдѣто се укрѣпилъ, а галлитѣ го обсадили. Въ Римъ веднага заповѣдали на втория преторъ Аттилия бързо да отиде на помощь на Манлия, съ единъ римски легионъ и 5.000 съюзници (всичко 9.300 души) отъ армията на Сципиона. Като се научили за движението на Аттилия, галлитѣ снели обсадата на Мутина и Танеда.

А Сципионъ, като набралъ набързо единъ новъ римски легионъ, сѣдналъ съ войскитѣ си въ Остия на кораби и по край брѣговетѣ на Лигурийското море пристигналъ на 5-ия день до Массилия, излѣзълъ на крайното източно устие на Роданъ, разположилъ се на лѣвия му брѣгъ на лагеръ и се научилъ, че Анибалъ вече билъ миналъ прѣзъ Пиринеитѣ, което никакъ не искалъ да повѣрва. Прѣдполагайки, че Анибалъ е още далечъ и не ще пристигне скоро при Роданъ, той останалъ въ лагера си, като испратилъ само нагорѣ по лѣвия брѣгъ на Роданъ 300 души римска конница и 200 души галлска на смѣтка на жителитѣ на Массилия. Това било отъ негова страна една важна погрѣшка: намѣсто да испраща 500 души конница за разузнавание, по̀ умѣстно би било самъ да отидѐше напрѣдъ задъ р. Роданъ, тъй като цѣлта му трѣбвало да бжде прѣгражданието на Анибала пжтя за Италия.

Между това Анибалъ, като склонилъ и нарбонскитѣ галли, както и аквитанскитѣ, било съ прѣговори и пари, било съ заплашвания, да го пропустнатъ, безпрѣпятственно дошълъ прѣзъ днешнитѣ градове Нарбоннъ и Нимъ до р. Роданъ, и отъ устието на тъзи рѣка за 4 дни — въ земитѣ на галлското племе волци (Volcae arecomici), близо до днешния гр. Рокеморъ (Roquemaure), на с. отъ Авинионъ, като прѣминалъ отъ Пиринеитѣ до това мѣсто, спорѣдъ Полибия, всичко 1600 стадии (около 40 мили или 280 версти). Като намѣрилъ за удобно тукъ да прѣмине прѣзъ Роданъ, той съ прѣговори и пари склонилъ галлитѣ — волци да му отстжпятъ за тъзи цѣль всичкитѣ си кораби и лодки и да помогнатъ на войскитѣ му да направятъ нови. Въ туй време галлитѣ — кавари, които живѣяли на лѣвия брѣгъ на Роданъ, събрали се на него съ цѣлъ да не допуснатъ Анибала да прѣмине рѣката. Но Анибалъ испратилъ нощемъ Ханнона, синъ на Бомилкара, съединъ отрядъ войска, по̀вечето испанска на растояние едно денонощие нагорѣ по дѣсния брѣгъ на Роданъ, гдѣто на срѣдъ рѣката имало единъ островъ, съ заповѣдь да прѣмине тамъ рѣката и скрито, пакъ нощемъ, да тръгне по лѣвия и брѣгъ и да нападне каваритѣ въ тилъ, като извѣсти за това на Анибала чрѣзъ условенъ знакъ: запалване голѣмъ огънь съ голѣмъ димъ. Всичко това било точно испълнено и имало пъленъ успѣхъ: Анибалъ, щомъ видялъ дима отъ огъня, незабавно тръгналъ прѣзъ рѣката — и каваритѣ, атакувани отъ него отъ фронта, а отъ Ханнона отъ тила, били разбити и се пръснали. Слѣдъ туй Анибалъ прѣкаралъ прѣзъ рѣката цѣлата си армия съ всичкитѣ и тяжести, товарни животни и слонове (което е описано отъ Полибия и Титъ Ливия съ голѣми подробности), расположилъ се на лагеръ на лѣвия и брѣгъ, срѣщу мѣстото на прѣминуванието прѣзъ нея и, като се научилъ, че при устията на Роданъ се

намирала римската армия (на Сципиона), испратилъ за разузнаването то ѝ, надолу по лѣвия му брѣгъ, 500 души нумидийска конница. По такъвъ начинъ въ едно и сѫщо време, вървяли и отъ двѣтѣ страни едни срѣщу други, по 500 души конници. Тѣ се срѣщнали близо до лагера на Аннибала (както прѣдполагатъ — около днешния Соргъ, Sorgues) и веднага влѣзли въ упоритъ бой, въ който римлянитѣ загубили 140, а нумидийцитѣ 200 души, но най послѣ послѣднитѣ били отблъснати, а римската конница се приближила до лагера на Аннибала, разглѣдала го и се върнала при армията си.

Положението на Аннибала слѣдъ прѣминуването прѣзъ Роданъ било доста трудно: главната му цѣль била — колкото може по̀ скоро да прѣмине Алпитѣ и да влѣзе въ Италия, а между туй времето било вече къмъ края на лѣтото, отъ къмъ Алпитѣ се намирали галлитѣ, а отъ къмъ морето римската армия, и на кждѣто и да се обърнеше, той би ималъ въ тила си или римлянитѣ, или галлитѣ, и даже би могълъ да се изложи на едновременното имъ нападение отъ фронта и тила. Но, цѣнящъ времето и твърдо намѣренъ да не влиза въ бой съ римската армия прѣди да стигне въ Италия, за което трѣбвало всячески да я избѣгва и се отдалечи отъ нея, той *рѣшилъ — да върви къмъ Алпитѣ*, за което и обстоятелствата, и самитѣ римляни много му способствували.

Първо—боитѣ испратили до него пратеници да му извѣстятъ, че цизалпинскитѣ галли въстанали противъ римлянитѣ, че послѣднитѣ се намирали въ такова положение, щото не можали и да помислятъ за испращането противъ него къмъ Алпитѣ единичката армия (на Манлия и Атилия), която имали въ Цизалпинска Галлия; при това жителитѣ на послѣднята молили Аннибала по̀ скоро да отиде въ тѣхната обширна и въ всѣко отношение богато надарена отъ природата страна и обитаема отъ народи, ненавидящи римлянитѣ и расположени къмъ картагенцитѣ, отъ които се надявали да получатъ помощь. Чрѣзъ сжщитѣ тѣзи пратеници Аннибалъ, безъ съмнѣние, добилъ и нужнитѣ свѣдения за пѫтищата и проходитѣ прѣзъ Алпитѣ за Цизалпинска Галлия, както и за галлскитѣ племена, които обитавали на това пространство. Като обяснилъ всичко туй на войскитѣ си, Аннибалъ ги въодушевилъ съ мѫжество и твърдость за прѣдприемане и извършване прѣминуването прѣзъ Алпитѣ за Цизалпинска Галлия, тъй щото тѣ били напълно расположени за прѣодоляването на всички трудове и опасности, свързани съ него.

Второ — отъ страна на римлянитѣ обстоятелствата благоприятствували на Аннибала по тъзи причина, че, освѣнъ гдѣто римлянитѣ погрѣшно распрѣдѣлили силитѣ си, но още Манлий, по собствена своя вина, билъ разбитъ отъ цизалпинскитѣ галли, което принудило сената да го подкрѣпи съ половината отъ армията на Корнелия Сципиона, който съ останалата половина не билъ вече въ състояние, съ увѣренность въ успѣха, да задържи Аннибала при Роданъ или да въспрѣпятствува на движението му къмъ Алпитѣ и прѣзъ тѣхъ. И при всичко, че Сципионъ, слѣдъ възвръщанието на конницата му, веднага тръгналъ съ всичкитѣ си войски къмъ това мѣсто, гдѣто конницата му била разглѣдала лагера на Аннибала, но стигналъ тамъ едва на 3-ия день отъ тръгването на Аннибала за Алпитѣ, и увѣренъ, че Аннибалъ ще употрѣби твърдѣ много време за прѣминуването прѣзъ тѣх-

а той, Сципионъ, ще успѣе много по́ скоро отъ него да се върне въ Италия и да му прѣпрѣчи пжтя при излизането изъ Алпитѣ, върналъ се въ лагера си при устието на Родань и отъ тамъ рѣшилъ да испрати брата си, Кнеия Сципиона, съ по́ голѣмата часть отъ войскитѣ, по море въ Испания, а самъ съ по́ малката часть да се върне сжщо по море въ Италия — нова и важна погрѣшка отъ негова страна. Всичко това доказва, че Корнелий Сципионъ, както и римския сенатъ, макаръ и да съзналъ трудностьта и опасностьта на положението на Римъ и Италия, но не въ надлѣжаща ясность и степень, и неправилно, твърдѣ самонадѣяно, прѣувеличавалъ трудностьта на Аннибаловото прѣдприятие, считайки го даже за невъзможно и главно — безъ да има истинско понятие за характера и искуството на Аннибала. Отъ началото и до края, всичкитѣ му распорѣждания били погрѣшни: намѣсто самъ съ всичкитѣ си войски да отиде задъ Родань противъ Аннибала, той испратилъ само 500 души конница за разузнаване, а слѣдъ възвръщанието ѝ, макаръ и да тръгналъ противъ Аннибала, но като се научилъ, че той вече отишълъ къмъ Алпитѣ, върналъ се при морето и рѣшилъ да испрати брата си въ Испания, а самъ да се върне въ Италия. По такъвъ начинъ въобще римлянитѣ, намѣсто да испратятъ главнитѣ си сили веднага и отъ фронта, и отъ тила противъ Аннибала и само една часть отъ тѣхъ въ Испания, — тѣ въ най критическата за тѣхъ минута неблагоразумно и непрѣдпазливо раздробили силитѣ си, на всѣкждѣ били слаби, особенно противъ Аннибала, и като че ли сами нарочно му отваряли пжтя за Италия. А най голѣмата вина въ даденото време, именно при Родань, пада върху Корнелия Сципиона, който, подобно на римския сенатъ, тъй сжщо се намиралъ и дѣйствувалъ въ състояние на нѣкакво необяснимо заслѣпление. А послѣдствията отъ това били извънрѣдно важни.

§ 21.

Похода на Аннибала отъ Родань до Алпитѣ; — отплуването на Корнелия Сципиона за Италия, а на Кнеия Сципиона за Испания.

И тъй, въ едно и сжщо време, Корнелий Сципионъ заминалъ по море за Пиза, Кнеий Сципионъ по море съ флотата за Испания, а Аннибалъ тръгналъ за Алпитѣ. По коя посока и пжть? Отъ тукъ, макаръ и не отъ самото начало, възниква голѣмо разногласие отъ страна на новитѣ писатели, които се трудили да опрѣдѣлятъ посоката и пжтя на Аннибалова походъ къмъ Алпитѣ и прѣзъ Алпитѣ въ Италия, основавайки се на показанията на Полибия и Титъ Ливия. И макаръ тѣзи двама историци много или малко да сж съгласни помежду си въ своитѣ показания, но трудностьта за удовлетворителното разрѣшение на въпроса, *по кой именно пжть* Аннибалъ миналъ Алпитѣ, се заключавала въ туй, че въ епохата, когато той извършилъ този прѣходъ, всичкото пространство на прѣминатата отъ него страна между Родань и Тицинъ или поне горний Падъ (По), обитаемо отъ независими племена на трансалпинскитѣ галли, било съвсѣмъ неизвѣстно на римлянитѣ. Полибий, който е роденъ въ 202 (спорѣдъ други въ 204) година, лично посѣтилъ всичкитѣ пжтища по които Аннибалъ миналъ Алпитѣ — вече 30 или по́ много години слѣдъ това, обаче още можалъ да добий отъ старцитѣ

нужнитѣ указания и описва всичкитѣ мѣста съ голѣма точность и вѣрность. А Титъ Ливий е роденъ почти единъ и половина вѣкъ по̀ късно (въ 59 г. сл. Р. Х.), заемалъ свѣденията си отъ Полибия, но самъ не посѣтилъ пжтя, който Анибалъ прѣминалъ, макаръ въ негово време пжтищата прѣзъ Алпитѣ да били вече много по̀ извѣстни на римлянитѣ. Но и една и другия, въ епохата на събитието, което имали да описватъ, като намирали тъзи мѣстность твърдѣ малоизвѣстна, странитѣ и племената — безъ име, безъ опрѣдѣлени граници, не имѣющи възможность да означаватъ мѣстноститѣ иначе, освѣнъ съ характера имъ, често пжти общъ за много части отъ тѣзи планини, по необходимость трѣбвало да ни оставятъ голѣма неопрѣдѣленность относително пжтя, по който миналъ Анибалъ, и особенно за този пунктъ отъ планинския хребетъ на Алпитѣ, прѣзъ който той проникналъ въ Италия. За това много нови писатели въ XVIII и XIX вѣкъ посвятили трудоветѣ си на специални учени изслѣдвания за разяснение на казаната неопрѣдѣленность и за разрѣшение на трудно разрѣшимия въпросъ, спомѣнатъ по̀ горѣ. И макаръ трудоветѣ имъ да разяснили твърдѣ много и едни по̀ вече, други по̀ малко вѣроподобно да указали минатия пжть отъ Анибала, но при всичко това, въ строга смисъль, този въпросъ и до сега остава и за всѣкога, вижда се, ще трѣбва да остане неразрѣшенъ: тъй като кому кога ще бжде възможно положително да твърди, че Анибалъ дѣйствително миналъ по този, а не по другъ пжть? И макаръ, собственно въ военно-историческо отношение, този въпросъ и да не съставлява особенна важность, тъй като достатъчно е да знаемъ, че Анибалъ прѣминалъ Алпитѣ и извършилъ това прѣминуване съ неимовѣрни затруднения, смѣлость, но и прѣдпазливость, твърдость и рѣшителность, и какво влияние имало това върху армията му, похода ѝ и послѣдующитѣ военни дѣйствия, обаче при всичко това не можемъ 1-о да не направимъ една разлика между много или малко близкитѣ или далечни, легки или трудни пжтища и пунктове по които миналъ Анибалъ прѣзъ Алпитѣ и 2-о да не разглѣдаме за туй на кратко главнитѣ, сжществующи по този въпросъ, мнѣния.

Ржководство за това могжтъ да служатъ, отъ всички посвятени на този прѣдмѣтъ съчинения, прѣимущественно двѣ: едното — *Histoire critique du passage des Alpes par Annibal etc., par J. L. Larauza,* ancien maitre de conférences à l'école normale, 8° Paris 1826, а другото — *D-r Zander: Der Heereszug Hannibals über die Alpen*, Hamburg 1823 и 1828, — въ които сж събрани и критически разглѣдани всички резултати отъ най новитѣ изслѣдвания. Отъ тѣхъ първото е особенно забѣлѣжително по това, че автора му употрѣбилъ по този въпросъ най подробни критически изслѣдвания на текстоветѣ на Полибия, Титъ Ливия и на всички най нови писатели, и лично ги провѣрилъ най подробно върху всичкитѣ пжтища прѣзъ Алпитѣ. Резултатъ отъ това било, че той раздѣлилъ въобще на *три системи* тѣзи части отъ Алпитѣ, прѣзъ които трѣбвало да мине Анибалъ: 1-та — *пенински Алпи*, 2-та — *грѣцки Алпи* и 3-та *котиевски* (cottiennes ou maritimes), т. е. прибрѣжни или приморски *Алпи*. Прѣзъ послѣднитѣ пжтя на Анибала прѣкарватъ, прѣзъ **Monte-Viso** — *Marquis de Saint-Simon* (1770 г.)*), *abbé Denina* (1790 — 92

*) Туренитѣ въ скобки години показватъ времето когато сж издадени съчиненията на тѣзи писатели.

а той, Сципионъ, ще успѣе много по́ скоро отъ него да се върне въ Италия и да му прѣпрѣчи пжтя при излизанието изъ Алпитѣ, върналъ се въ лагера си при устието на Родань и отъ тамъ рѣшилъ да испрати брата си, Кнеия Сципиона, съ по́ голѣмата часть отъ войскитѣ, по море въ Испания, а самъ съ по́ малката часть да се върне сжщо по море въ Италия — нова и важна погрѣшка отъ негова страна. Всичко това доказва, че Корнелий Сципионъ, както и римския сенатъ, макаръ и да съзналъ трудностьта и опасностьта на положението на Римъ и Италия, но не въ надлѣжаща ясность и степень, и неправилно, твърдѣ самонадѣяно, прѣувеличавалъ трудностьта на Аннибаловото прѣдприятие, считайки го даже за невъзможно и главно — безъ да има истинско понятие за характера и искуството на Аннибала. Отъ началото и до края, всичкитѣ му распорѣждания били погрѣшни: намѣсто самъ съ всичкитѣ си войски да отиде задъ Родань противъ Аннибала, той испратилъ само 500 души конница за разузнавание, а слѣдъ възвръщанието ѝ, макаръ и да тръгналъ противъ Аннибала, но като се научилъ, че той вече отишълъ къмъ Алпитѣ, върналъ се при морето и рѣшилъ да испрати брата си въ Испания, а самъ да се върне въ Италия. По такъвъ начинъ въобще римлянитѣ, намѣсто да испратятъ главнитѣ си сили веднага и отъ фронта, и отъ тила противъ Аннибала и само една часть отъ тѣхъ въ Испания, — тѣ въ най критическата за тѣхъ минута неблагоразумно и непрѣдпазливо раздробили силитѣ си, на всѣкждѣ били слаби, особенно противъ Аннибала, и като че ли сами нарочно му отваряли пжтя за Италия. А най голѣмата вина въ даденото време, именно при Родань, пада върху Корнелия Сципиона, който, подобно на римския сенатъ, тъй сжщо се намиралъ и дѣйствувалъ въ състояние на нѣкакво необяснимо заслѣпление. А послѣдствията отъ това били извънрѣдно важни.

§ 21.

Похода на Аннибала отъ Родань до Алпитѣ; — отплуването на Корнелия Сципиона за Италия, а на Кнеия Сципиона за Испания.

И тъй, въ едно и сжщо време, Корнелий Сципионъ заминалъ по море за Пиза, Кнеий Сципионъ по море съ флотата за Испания, а Аннибалъ тръгналъ за Алпитѣ. По коя посока и пжть? Отъ тукъ, макаръ и не отъ самото начало, възниква голѣмо разногласие отъ страна на новитѣ писатели, които се трудили да опрѣдѣлятъ посоката и пжтя на Аннибалова походъ къмъ Алпитѣ и прѣзъ Алпитѣ въ Италия, основавайки се на показанията на Полибия и Титъ Ливия. И макаръ тѣзи двама историци много или малко да сж съгласни помежду си въ своитѣ показания, но трудностьта за удовлетворителното разрѣшение на въпроса, *по кой именно пжть* Аннибалъ миналъ Алпитѣ, се заключавала въ туй, че въ епохата, когато той извършилъ този прѣходъ, всичкото пространство на прѣминатата отъ него страна между Родань и Тицинъ или поне горний Падъ (По), обитаемо отъ независими племена на трансалпинскитѣ галли, било съвсѣмъ неизвѣстно на римлянитѣ. Полибий, който е роденъ въ 202 (спорѣдъ други въ 204) година, лично посѣтилъ всичкитѣ пжтища по които Аннибалъ миналъ Алпитѣ — вече 30 или по́ много години слѣдъ това, обаче още можалъ да добий отъ старцитѣ

нужнитѣ указания и описва всичкитѣ мѣста съ голѣма точность и вѣрность. А Титъ Ливий е роденъ почти единъ и половина вѣкъ по̀ късно (въ 59 г. сл. Р. Х.), заемалъ свѣденията си отъ Полибия, но самъ не посѣтилъ пжтя, който Анибалъ прѣминалъ, макаръ въ негово време пжтищата прѣзъ Алпитѣ да били вече много по̀ извѣстни на римлянитѣ. Но и една и другия, въ епохата на събитието, което имали да описватъ, като намирали тъзи мѣстность твърдѣ малоизвѣстна, странитѣ и племената — безъ име, безъ опрѣдѣлени граници, не имѣющи възможность да означаватъ мѣстноститѣ иначе, освѣнъ съ характера имъ, често пжти общъ за много части отъ тѣзи планини, по необходимость трѣбвало да ни оставятъ голѣма неопрѣдѣленность относително пжтя, по който миналъ Анибалъ, и особенно за този пунктъ отъ планинския хребетъ на Алпитѣ, прѣзъ който той проникналъ въ Италия. За това много нови писатели въ XVIII и XIX вѣкъ посвятили трудоветѣ си на специални учени изслѣдвания за разяснение на казаната неопрѣдѣленность и за разрѣшение на трудно разрѣшимия въпросъ, спомѣнатъ по̀ горѣ. И макаръ трудоветѣ имъ да разяснили твърдѣ много и едни по̀ вече, други по̀ малко вѣроподобно да указали минатия пжть отъ Анибала, но при всичко това, въ строга смисъль, този въпросъ и до сега остава и за всѣкога, вижда се, ще трѣбва да остане неразрѣшенъ: тъй като кому кога ще бжде възможно положително да твърди, че Анибалъ дѣйствително миналъ по този, а не по другъ пжть? И макаръ, собственно въ военно-историческо отношение, този въпросъ и да не съставлява особенна важность, тъй като достатъчно е да знаемъ, че Анибалъ прѣминалъ Алпитѣ и извършилъ това прѣминуване съ неимовѣрни затруднения, смѣлость, но и прѣдпазливость, твърдость и рѣшителность, и какво влияние имало това върху армията му, похода ѝ и послѣдующитѣ военни дѣйствия, обаче при всичко това не можемъ 1-о да не направимъ една разлика между много или малко близкитѣ или далечни, легки или трудни пжтища и пунктове по които миналъ Анибалъ прѣзъ Алпитѣ и 2-о да не разглѣдаме за туй на кратко главнитѣ, сжществующи по този въпросъ, мнѣния.

Ржководство за това могжтъ да служатъ, отъ всички посвятени на този прѣдмѣтъ съчинения, прѣимущественно двѣ: едното — *Histoire critique du passage des Alpes par Annibal etc., par J. L. Larauza*, ancien maitre de conférences à l'école normale, 8° Paris 1826, а другото — *D-r Zander: Der Heereszug Hannibals über die Alpen*, Hamburg 1823 и 1828, — въ които сж събрани и критически разглѣдани всички резултати отъ най новитѣ изслѣдвания. Отъ тѣхъ първото е особенно забѣлѣжително по това, че автора му употрѣбилъ по този въпросъ най подробни критически изслѣдвания на текстоветѣ на Полибия, Титъ Ливия и на всички най нови писатели, и лично ги провѣрилъ най подробно върху всичкитѣ пжтища прѣзъ Алпитѣ. Резултатъ отъ това било, че той раздѣлилъ въобще на *три системи* тѣзи части отъ Алпитѣ, прѣзъ които трѣбвало да мине Анибалъ: 1-та — *пенински Алпи*, 2-та — *грѣцки Алпи* и 3-та *котиевски* (cottiennes ou maritimes), т. е. прибрѣжни или приморски *Алпи*. Прѣзъ послѣднитѣ пжтя на Анибала прѣкарватъ, прѣзъ **Monte-Viso** — *Marquis de Saint-Simon* (1770 г.)*), *abbé Denina* (1790 — 92

*) Туренитѣ въ скобки години показватъ времето когато сж издадени съчиненията на тѣзи писатели.

и 1805) и *Reichhardt;*— прѣзъ **Mont-Génevre**: едни — *Honoré Bouche* (1664), *Folard* (1728), *Dutems* (1788), *Vaudoncourt* (1812) и *comte de Fortia d'Urban* (1812) — прѣзъ *Col de Sestrières* и долината *Pragelas*, а други — *d'Anville*, *Gibbon* (1796) и *Letronne* (1819) — прѣзъ долината *d' Oulx et d'Exiles* до *Susa* и *Rivoli;* — прѣзъ **Mont-Cénis**: *Simler*, *Mann* (1770), *Grosley* (1764) *Graf von Stolberg* (1794) и *Saussure*, — *a Albanis Beaumont* (1806) — прѣзъ долината *Viù* и *Lanz* на с. и. отъ *Mont Cénis*; — прѣзъ **грьцкитѣ Алпи** и именно прѣзъ **малкия Сенъ-Бернардъ** *(Centronis jugum):* римския историкъ *Coelius Antipater*, *Fergusson* (1783), *генералъ Melville* (1812), *Deluc* (1818), който разглѣдалъ този въпросъ отъ всички най добрѣ, и *Larenaudière*, който приелъ съ нѣкои измѣнения мнѣнието на *Делюка*; — и най послѣ прѣзъ **пеннинскитѣ Алпи** и именно прѣзъ **голѣмия Сенъ-Бернардъ**: *Плиний старшій*, *le père Menestrier* (езуитинъ) (1697), *Chrétien de Lorges* (1789), *Cluvier*, *Bourrit*, *Whitaker* (1794), *de Landine* и *de Rivaz* (1813).

И тъй отъ 29 писатели, 3 били за *Monte Viso*, 8 за *Mont Genèvre*, 6 за *Mont Cénis*, 5 за *Малкия Сенъ Бернардъ* и 8 за *Голѣмия Сенъ Бернардъ*, но въ най голѣмо съгласие съ Полибия и Титъ Ливия, и съ най голѣмо основание и вѣроподобие — тѣзи 6, *които се обявяватъ за Mont Cénis*, за което и ний ще се ржководимъ прѣимущественно отъ тѣхъ, като раздѣлимъ цѣлия пѫть на Аннибала на 3 части: 1) отъ *Рокеморъ* или пó право Монфоконъ (Montfaucon) на лѣвия брѣгъ на Роданъ или Рона — до влизанието въ Алпитѣ, 2) отъ влизанието въ Алпитѣ — до излизанието изъ тѣхъ, — и 3) отъ излизанието изъ Алпитѣ до Туринъ, при това ще означаваме всѣки пѫть съ днешнитѣ му мѣстни названия, на своето мѣсто, по рѣда на времето и изложението.

И тъй Аннибалъ, като прѣстоялъ три дни въ лагера при *Монфоконъ*, тръгналъ отъ тамъ нагорѣ по лѣвия брѣгъ на *Рона* до вливанието въ нея р. *Изеръ* (Isére, старата р. Изара), гдѣто и пристигналъ на 4-ия день отъ похода си прѣзъ Оранжъ, Монтелимаръ и Валансъ. При това всичката пѣхота вървяла напрѣдъ, слѣдъ нея всичкитѣ тяжести и товарни животни, а самъ Аннибалъ съ слоноветѣ и конницата въ опашката, за да прикрива движението отъ страна на армията на Сципиона. Отъ Монфоконъ до устието на р. Изеръ той прѣминалъ безпрѣпятственно 600 римски стадии (около 77 ½ версти) въ 4 дни, по 19 и нѣщо версти на день.

Като дошълъ до мѣстото, гдѣто р. р. Рона и Изеръ се сливатъ, отъ което се образувалъ тъй нарѣчения у Полибия и Титъ Ливия *островъ на алоброгитѣ*, по името на обитавшитѣ при Изеръ галлски племена, Аннибалъ намѣрилъ тамъ двама братя, които се карали за владѣнието надъ алоброгитѣ. Като разглѣдалъ спора помежду имъ по мнѣнието на болшинството на народа и старейшинитѣ му и по строга справедливость, той взелъ страната на пó голѣмия братъ, на име Бранкъ, турилъ го въ владѣние на страната и съ това спечелилъ въ неговото лице единъ признателенъ и полезенъ съюзникъ, който го снабдилъ съ храна, топло облѣкло и съ всичко нужно за прѣминуването на Алпитѣ и изявилъ желание да го придружи до входа въ тѣхъ.

Слѣдъ това Аннибалъ продължилъ похода си на горѣ по лѣвия брѣгъ на р. Изеръ, прѣзъ земитѣ на трикастинитѣ, воконтийцитѣ и три-

кoритѣ (принадлѣжавши къмъ общото племе на алоброгитѣ), прѣзъ днешнитѣ *Сенъ-Назеръ*, *Гренобль* и *Жиеръ* до *Монмелианъ* и вливанието на р. Аркъ въ р. Изеръ отъ лѣвата страна. Въ продължение на този 10 дневенъ походъ той прѣминалъ 800 стадии (около 100 и нѣщо версти, вече по 10 версти въ день), безъ да бѫде обезпокояванъ отъ галлскитѣ племена, или защото билъ придружаванъ отъ Бранка, или пъкъ защото галлитѣ не смѣяли да го нападнатъ на мѣстность, още не тъй много планинска и доста открита.

§ 22.

Прѣминуването на Анибала прѣзъ Алпитѣ.

Като изминалъ 800 стадии на горѣ по лѣвия брѣгъ на р. Изеръ, на едно малко или голѣмо растояние отъ него, Анибалъ свърналъ, паралелно съ извиването му отъ с.-ис. на ю.-з., малко въ дѣсно, къмъ първата тѣснина, която водила вече въ главния хребетъ на Алпитѣ. По това време Бранкъ, който го придружавалъ, върналъ се назадъ, а обитавшитѣ въ тѣзи мѣста галли отъ сѫщото главно племе на алоброгитѣ заели височинитѣ, които командвали надъ тѣснината, прѣзъ която Анибалъ трѣбвало да мине. Анибалъ се спрѣлъ на лагеръ срѣщу тѣснината и испратилъ находившитѣ се при него галли напрѣдъ да разузнаятъ мѣстностьта и неприятеля. Като се върнали, тѣ му съобщили, че неприятеля, само денемъ заемалъ височинитѣ надъ тѣснината, а нощемъ се връщалъ въ наблизо-лѣжавшия свой градъ. Тогава Анибалъ на другия день рано сутриньта прѣнесълъ лагера си при самия входъ въ тѣснината; а прѣзъ нощьта, като оставилъ лагернитѣ огневе да горятъ, взелъ съ себѣ си най отборнитѣ войски и навлязълъ въ тѣснината, слѣдъ него тръгнали и останалитѣ войски, а въ опашката пъ тяжеститѣ, слоноветѣ и най послѣ конницата. Още въ сѫщата нощь Анибалъ заелъ съ прѣднитѣ си войски височинитѣ надъ тѣснината, а алоброгитѣ, като се върнали на заранья та и ги намѣрили заети, нападнали отъ страничнитѣ тѣснини опашката на Анибаловата армия, тяжеститѣ и конницата, и ги довели до такава безрѣдица и растройство, щото Анибалъ билъ принуденъ да слѣзе долу съ войскитѣ, които заемали височинитѣ, за да отблъсне галлитѣ. Като повалилъ едни на мѣсто, а другитѣ распѫдилъ, той прѣкаралъ цѣлата си армия прѣзъ тѣснината и тръгналъ право къмъ най близкия градъ на галлитѣ, който тѣ били напуснали, заловилъ въ него много коне, добитъкъ и храни, и тукъ далъ на армията си единъ день почивка. Този прьвъ бой съ галлитѣ при влизанието въ Алпитѣ (днесъ между Croix d'Aiguebelle и Argentil, близо до сливанието на р. Аркъ съ рѣка Изеръ) му струвалъ обаче доста значителна загуба отъ хора, коне, товарни животни и тяжести, и по свойствата на мѣстностьта насмалко щелъ да стане твърдѣ опасенъ за армията му. При това този бой го задьржалъ 4 дни (въ туй число 1 день почивка). Това било вече около срѣдата на октомврий.

На 5-тия день отъ влизанието си въ Алпитѣ, Анибалъ пакъ тръгналъ напрѣдъ и три дни вървялъ безъ да срѣщне прѣпятствие отъ страна на мѣстностьта и неприятеля, като слѣдвалъ на горѣ тó по лѣвата, тó по дѣсната страна на р. Аркъ, на извѣстно растояние отъ нея, и прѣзъ тѣзи мѣста, гдѣто днесъ се намиратъ

Saint-Jean de Maurienne, *Saint-Michel*, *Lessaussaye*, *Modane* и *Villarau-din*. Въ тѣзи мѣста има дълбоки долини съ богати ливади и растения, въ които Анибалъ и расположилъ армията си да нощува на лагеръ и ималъ изобилни пасбища за конетѣ и добитъка.

На 7-ия день многобройни тълпи туземци излѣзли да пострѣщнатъ Анибала съ зелени клончета и вѣнци, въ знакъ на миръ, и заявили, че като не желаяли нито нему, нито на себѣ си зло, искатъ миръ съ него и му прѣдлагали заложници. Анибалъ не имъ се довѣрявалъ, обаче съгласилъ се на прѣдложенията имъ, като за всѣки случай взелъ прѣдпазителни мѣрки. Туземцитѣ му дали заложници, добитъкъ и повели армията му по́ нататъкъ въ 7-ия и 8-ия день.

Но на 8-ия день, сжщитѣ онѣзи галли, които нападнали Анибала въ първата тѣснина, отново се събрали, спуснали се слѣдъ него и го нападнали отъ тила и отъ върховетѣ на планинитѣ тъкмо въ туй време, когато армията му прѣминувала прѣзъ единъ тѣсенъ и дълбокъ проходъ, трудиодостжпенъ и съ пропасти по странитѣ. Тукъ армията на Анибала можала да бжде изложена на твърдѣ голѣма опасность, ако той не билъ взелъ о́време мѣрки да испрати конницата съ тяжеститѣ въ главата, а пѣхотата въ опашката; тъй щото послѣднята посрѣщнала удара на галлитѣ, като въспрѣпятствувала да се нанесе на армията по́ голѣма загуба. При всичко това галлитѣ, като спущали отъ върха на тѣсninата голѣми камъни, распространили въ армията на Анибала такава безрѣдица и страхъ, щото Анибалъ билъ принуденъ цѣла нощь да прѣкара съ половината отъ войскитѣ си на единъ *бьлъ* (по думитѣ на Полибия) хълмъ, за да обезпечи прѣминуването на конницата съ тяжеститѣ.

Това мѣсто съотвѣтствува на тѣсninата между днешнитѣ *Thermignon* и *Lans-le-Bourg*, на дѣсния, стръменъ брѣгъ на р. Аркъ, образуемъ отъ голѣми, *съвсѣмъ голи скали*, срѣщу които, на лѣвия брѣгъ на р. Аркъ, се намира една скала отъ бѣлъ гипсъ, която жителитѣ наричатъ *le rocher blanc* или *le plan de roche blanche* или *le rocher du plan de la Bormette*, и върха на която образува съвсѣмъ голо, отъ бѣлъ цвѣтъ плато, долу обраснало съ чамъ. Тя можала да служи за Анибала силна и надѣжна позиция, отъ която той можалъ, съ стрѣлцитѣ и пращницитѣ, да обезпечва отъ галлитѣ прѣминуването на конницата си съ тяжеститѣ.

На 9-ия день галлитѣ се оттѣлили и Анибалъ продължавалъ да се искачва къмъ прѣвала на *Mont-Cénis*, като слѣдвалъ, както и по́ напрѣдъ по долината на р. Аркъ. При този походъ галлитѣ го нападали вече не въ масси, а въ отдѣлни тълпи, на згодни за тѣхъ мѣста, то́ отпрѣдъ, то́ отзадъ, при това всѣкога успявали да залавятъ часть отъ тяжеститѣ му. При тѣзи обстоятелства слоноветѣ принесли голѣма полза, понеже галлитѣ се страхували отъ тѣхъ и се принуждавали да бѣгатъ. По пладнѣ или вечерьта на 9-ия день отъ похода армията на Анибала достигнала най послѣ върха *Mont-Cénis* (днесъ малко по́ нататъкъ отъ *chalet de la Meut*), възлѣза на който отъ къмъ Савойя — е единъ отъ най легкитѣ и най малко опасни въ всичкитѣ Алпи. Растоянието, което армията на Анибала прѣминала отъ *Lans-le-Bourg* до върха, било 18 римски мили (или 18 и нѣщо версти). Тукъ Анибалъ расположилъ армията си на лагеръ и ѝ далъ 2 дни почивка (10-ия и 11-ия дни). Мѣстото на нейния ла-

теръ, безъ съмнѣние, било не на самия върхъ, но на находящата се по̀ долу отъ него равнина, доста дълга и широка, покрита съ ливади, насрѣдъ съ езеро съ прѣкрасна вода и съ доста умѣренна, даже въ напрѣднала есень, температура на въздуха. Тъй щото тя въ всѣко отношение прѣдставлявала голѣми удобства за да бжде расположенъ на нея лагера на Аннибаловата армия. По думитѣ на Полибия, той се расположилъ тукъ въ епохата на *залязванието на плеядитѣ*, което въ негово време съотвѣтствувало на 26 октомврий новъ стилъ.

Полибий казва по̀ нататъкъ, че Аннибалъ, като забѣлѣзалъ душевния отпадъкъ у по̀ голѣмата часть отъ войницитѣ си, който се распространилъ вслѣдствие на понесенитѣ и очакванитѣ трудове и лишения, показалъ имъ равнинитѣ на брѣговетѣ на р. Падъ, напомнилъ имъ доброто расположение на обитавшитѣ тамъ галли, показалъ имъ даже посоката, въ която се намиралъ Римъ, и съ това ги насърдчилъ до извѣстна степень. Дѣйствително, по̀ долу отъ мѣстото, гдѣто билъ расположенъ лагера на Аннибала, на полуспуска има едно високо издадено мѣсто, отъ което за тѣзи, които идатъ отъ къмъ Савойя, се открива въ ясно време равнината на Суза и даже на далечъ Туринъ. Това издадено мѣсто, както нѣкои прѣдполагатъ, се намира на планината *Saint-Martin*, прѣдъ *Малкия Монъ-Сенисъ*, и прѣдставлява изгледа прѣзъ Сузската долина къмъ Туринъ. Между туй нито отъ Голѣмия, нито отъ Малкия Сенъ-Бернардъ не се виждатъ нито равнинитѣ на Италия, нито нѣкои други — още едно отъ многото доказателства, че Аннибалъ миналъ прѣзъ Монъ-Сенисъ.

На 12-ия день Аннибалъ почналъ да се спуща отъ Монъ-Сенисъ, безъ съпротивление отъ страна на туземцитѣ, съ исключение на нѣкои хищници, които скрито глѣдали да заграбятъ нѣкои отъ тяжеститѣ. Но извънрѣдно трудната, стръмна и урвеста мѣстность и падналия джлбокъ снѣгъ били причина щото Аннибалъ да загуби по̀-много хора и животни, отколкото прѣзъ цѣлия до тогава походъ въ планинитѣ. На скоро армията дошла до такова едно мѣсто, гдѣто, по причина на не отдавна срутената земя и твърдѣ тѣсния проходъ, надъ края на една джлбока и тѣсна пропасть, въ дъното на която тѣчала рѣкичка, не било възможно нито за слоноветѣ, нито за товарнитѣ животни да вървятъ по̀ нататъкъ. Аннибалъ искалъ, но не можалъ да избѣгне това мѣсто билъ принуденъ да се спрѣ тукъ и заповѣдалъ на войскитѣ да расчистятъ пжтя, колкото да могжтъ да прѣминатъ слоноветѣ и товаритѣ. Когато това било направено, той испратилъ напрѣдъ цѣлата конница и всичкитѣ товарни животни да пасжтъ на такива мѣста по̀ долу, гдѣто още не билъ падналъ снѣгъ. Едва на 3-ия день слѣдъ това, т. е. на 15-ия день, цѣлата армия съ слоноветѣ успѣла постепенно да се спусне отъ тѣзи мѣста на равнинитѣ на р. Падъ, въ земитѣ на инсубритѣ. Тукъ на Аннибала останали вече само 12.000 души африканска пѣхота, около 8.000 испанска и 6.000 души конница, «както» — прибавя Полибий — «той самъ означилъ това въ единъ надписъ, изрѣзанъ на една колона въ Луцинія» (прѣдъ оттѣглюванието си отъ Италия въ Африка, гл. по̀ долу).

Такова е на кратко повѣствуванието на Полибия за спущанието на Аннибала отъ Алпитѣ въ долината на р. Падъ. Споредъ най новитѣ обяснения за това спущание

отъ Монъ-Сенисъ, Анибалъ билъ спрянъ на пѫтя, който днесъ води отъ *Grand-Croix* къмъ *plaine St.-Nicolas la Ferrière*, расположилъ армията си на *plaine St.-Nicolas* и заповѣдалъ да направятъ удобенъ за прѣминуване на слоноветѣ и товарнитѣ животни, засипания пѫть по края на тѣсната и дѫлбока пропасть, на дъното на която тѣчала рѣкичката *Cénise*, слѣдъ като, вѣроятно, се опиталъ да избѣгне този засипъ, като се спусналъ въ пропастьта, което несполучилъ и му струвало загубата на много хора, коне, товарни животни и слонове. Разработванието на пѫтя се продължило 2 дни (12-ия и 13-ия); на 13-ия день той испратилъ конетѣ отъ конницата и всичкитѣ товарни животни да пасѫтъ на това мѣсто по̀ долу, което днесъ се намира между паланката *Novalese* и града Суза и даже въ дѫлбоката долина на *Суза*, гдѣто нѣмало снѣгъ, но имало пасбищни ливади. На 14-ия день той прѣкаралъ, по доста разработения вече пѫть, слоноветѣ и самъ съ всичката останала армия вървялъ слѣдъ тѣхъ до мѣсторасположението на конницата и товаритѣ. А на 15-ия день съ цѣлата си армия тръгналъ вече отъ *Суза* по̀ нататъкъ на долу по тѣчението на р. Дория (Dorea) къмъ *Риволи*, който се намира при исхода отъ Алпитѣ въ равнинитѣ, на 8 мили отъ *Турин*ъ. Долината, въ която лѣжи Суза, въ началото е стѣснена още съ високи планини, но постепенно се разширява и послѣднитѣ планини сѫ: на дѣсно — *Mont St.-Michel* или *Monte Picheriano*, а на лѣво, по̀ нататъкъ — *Mont Musinet*. А слѣдъ спущанието отъ височинитѣ, на които се намира града Риволи, почватъ се вече равнини чакъ до Туринъ и по̀ далечъ. При Риволи Анибалъ расположилъ армията си на лагеръ и ѝ далъ почивка. Тукъ отъ политѣ на Алпитѣ, се почвали вече земитѣ на цизалпинскитѣ галли и именно на племето таврини, главния градъ на които (въ времето на римската империя нарѣченъ *Augusta Taurinorum*) се намиралъ на това мѣсто, гдѣто днесъ е Туринъ.

Тъй извършилъ Анибалъ знаменитото си прѣминуване прѣзъ Алпитѣ, по описания по̀ горѣ пѫть прѣзъ Монъ-Сенисъ, въ полза на който, въ сравнение съ другитѣ пѫтища, говорятъ твърдѣ много и сериозни доказателства, между които, като главни, може дасе покажатъ слѣдующитѣ: 1) по този пѫть, на всѣка стѫпка намираме Полибия и Титъ Ливия въ пълно съгласие и по между си и по отношение на мѣстността, текстоветѣ имъ взаимно се поясняватъ безъ особенъ трудъ и усилие, разясняватъ и мѣстата, прѣзъ които минува този пѫть, и всички произлѣзли на него случаи, всички обстоятелства при прѣминуванието на Анибала прѣзъ Алпитѣ се възстановяватъ на този пѫть напълно удовлетворително, а растоянията на всѣкждѣ въ строга точность съотвѣтствуватъ на указванитѣ отъ Полибия; 2) цѣлия този пѫть по долинитѣ на р. р. Рона, Изеръ, Аркъ и Дория, само съ прѣвала между послѣднитѣ двѣ — е най естественния и вѣроподобния, въ онъзи епоха, когато въ Алпитѣ и по двѣтѣ имъ страни не сѫществували още никакви искуствени пѫтища, прѣкарани отъ римлянитѣ много по̀ късно, слѣдъ завоюванието на Галлия, и най послѣ 3) този пѫть, който всичкото време върви на горѣ по тѣчението на рѣкитѣ до тѣхнитѣ източници, билъ най древния, който служилъ, безъ съмнѣние, още отъ стари времена, за съобщение на дивитѣ и полудиви народи, които обитавали по едната и по другата страна на Алпитѣ, а сѫщо и за набѣгитѣ и нашествията на тран-

салпинскитѣ галли въ Италия. Всички тѣзи прѣимущества не се прѣдставляватъ нито отъ единъ отъ другитѣ три пѫтя прѣзъ Алпитѣ, нито прѣзъ Монте-Визо, нито прѣзъ Монъ-Женевръ, нито особенно прѣзъ Голѣмия и Малкия Сенъ-Бернардъ. Безъ да ги разглѣждаме подробно, ще покажемъ само пунктоветѣ на посоката имъ, за да може да се направи сравнение съ пѫтя прѣзъ Монъ-Сенисъ:

1) *Пѫтя прѣзъ Монте-Визо* върви отъ мѣстото, гдѣто Анибалъ прѣминалъ прѣзъ Рона на горѣ по долината на р. *Aigues*, която се влива близо до това мѣсто въ Рона отъ лѣвата ѝ страна, отъ източницитѣ на р. *Aigues* прѣминува прѣзъ планинския върхъ въ долината на р. *Durance* и прѣзъ *Gap*, *Chorges*, *Embrun* и *Montdauphin* лѣви притоци на р. *Durance* излиза на *Монте-Визо*, отъ тукъ се спуща къмъ източницитѣ на р. По и взема посока къмъ *Пинеролъ* или къмъ *Туринъ*.

2) Пѫтя прѣзъ *Mont-Gênevre* или отъ *Montdauphin* къмъ източника на р. *Durance*, отъ тамъ прѣзъ *la Vachette* и *Cezanne* къмъ *Пинеролъ* или къмъ *Суза*, или отъ *Гренобль* нагорѣ по долината на р. *Drac* до източника ѝ и отъ тамъ прѣзъ *Gap* и по̀ нататъкъ, както се каза по̀ горѣ, или пъкъ най послѣ отъ *Гренобль* прѣзъ *Vizille*, *Bourg d'Oysans*, *Pied du Lautaret*, *la Vachette* и по̀ нататъкъ, както е показано по̀ горѣ.

3) Пѫтя прѣзъ *Малкия Сенъ-Бернардъ* — отъ устието на р. Изеръ нагорѣ по лѣвия брѣгъ на Рона до *Vienne*, а отъ тамъ прѣзъ *Bourgoin*, *St. Genix*, *Yenne*, *le Bourget*, *Chambéry* и *Montmeillan*, нагорѣ по дѣсния брѣгъ на р. Изеръ, прѣзъ *Conflans*, *Moustiers*, *Малкий Сенъ-Бернардъ*, *Aoste*, *Bard*, и *Yvrée* къмъ Туринъ.

И най послѣ 4) най далечния и труденъ пѫть прѣзъ *Голѣмий Сенъ-Бернардъ* — отъ *Vienne* нагорѣ по лѣвия брѣгъ на р. Рона до Женевското езеро, по край южния му брѣгъ до *Villeneuve*, а отъ тамъ нагорѣ по лѣвия брѣгъ на р. Рона до *Martigny*, *Branchies* и *Голѣмий Сенъ-Бернардъ* къмъ *Aoste* и по̀ нататъкъ, както е показано по̀ горѣ.

Безъ да говоримъ вече за всички въобще свойства и достойнства на тѣзи пѫтища, особенно на послѣднитѣ два, достатъчно е да ги прослѣдимъ по една подробна карта, за да се увѣримъ въ голѣмитѣ или малкитѣ имъ неудобства сравнително съ пѫтя прѣзъ Монъ-Сенисъ.

За неизлишно намѣрихме да влѣземъ тукъ въ нѣкои подробности касателно всички тѣзи пѫтища, отъ една страна — за да освѣтлимъ по възможность прѣминуването на Анибала прѣзъ Алпитѣ, а отъ друга — защото въ новитѣ военно-исторически съчинения пѫтищата на това прѣминуване сѫ показани различно (напримѣръ у Водонкура — по долинитѣ на р. р. Рона, Дромъ, дѣсния притокъ на Дюранс̀ь и самата тъзи послѣдня рѣка прѣзъ Монъ-Женевръ, — у Лоссау — прѣзъ малкия Сенъ-Бернардъ по пѫтя, показанъ по̀ горѣ, и пр.), много или малко подробно или кратко, или пъкъ само съ забѣлѣжка, че този въпросъ е ислѣдванъ отъ мнозина, но неразрѣшенъ напълно отъ никого, и че сбирката на тѣзи ислѣдвания може да се намѣри въ указиваемитѣ съчинения.

Нѣка се обърнемъ сега къмъ общитѣ резултати отъ цѣлия прѣходъ на Аннибала прѣзъ Алпитѣ, въ отношение на прѣминатото отъ него растояние, времето и загубитѣ и останалитѣ сили отъ армията му.

По̀ горѣ казахме, че той прѣдприелъ похода отъ Новий Картагенъ късно прѣзъ пролѣтьта (безъ съмнѣние слѣдъ размразяването на рѣкитѣ и въ началото на изникването

на трѣвата), съ една армия, силитѣ на която възлизали на 102.000 души, отъ които 11.000 оставилъ съ Ханнона въ Испания на лѣвата страна на р. Иберъ. Слѣдъ прѣминуването на Пиринеитѣ (вѣроятно въ началото на лѣтото), армията му вече брояла само 50.000 души пѣхота и 9.000 души конница. Пжтя отъ Пиринеитѣ до Роданъ, отъ Роданъ до Алпитѣ и прѣзъ Алпитѣ въ Италия до Риволи той изминалъ въ тѣчение на лѣтото и първата половина на есеньта, понеже прѣзъ върха на Алпитѣ миналъ въ края на октомврий и се спусналъ отъ тѣхъ въ началото на ноемврий. Въ Риволи, у политѣ на Алпитѣ, армията му вече брояла само 20.000 души пѣхота и 6.000 конница въ строя, слѣдователно въ продължение на цѣлия походъ отъ Новий Картагенъ до Италия броя на пѣхотата му се намалилъ съ 70.000, а на конницата само съ 6.000 (послѣднята загуба служи за доказателство, каква особенна грижа ималъ той за спазването на конницата си). А отъ прѣминуването прѣзъ Роданъ до влизането въ Италия той загубилъ до 30,000 души пѣхота и 3000 души конница, а спорѣдъ казването на римския историкъ Цинций Алиментъ, приведено отъ Титъ Ливий, всичко до 36.000 души войска.

Въ отношение на прѣминатото отъ него растояние, трѣбва да кажемъ, че, по исчислението на Полибия, той прѣминалъ отъ Новий Картагенъ до р. Иберъ — 2.200 римски стадии или 275 римски мили (пó вече отъ 275 версти), отъ р. Иберъ до Емпория на границитѣ на Испания и Галлия — 1600 стадии или 200 мили, отъ Емпория до р. Роданъ — сжщо толкова, отъ р. Роданъ до Алпитѣ — 1400 стадии или 175 мили и отъ влизането въ Алпитѣ до излизането изъ тѣхъ 1.200 стадии или 150 мили, а всичко 8.000 стадии или 1000 римски мили (пó вече отъ 1.000 версти) въ 6 мѣсеца (отъ май до ноемврий).

Касателно самото прѣминуване прѣзъ Алпитѣ, трѣбва да кажемъ, че въ отношение на трудностьта, опасностьта и загубитѣ, то прѣдсталява три послѣдователни степени: 1-та най малка — отъ р. Роданъ до влизането въ Алпитѣ, 2-та пó голѣма — отъ влизането въ Алпитѣ до върха имъ и 3-та най голѣмата — отъ върха имъ до политѣ. Отъ Роданъ до Алпитѣ похода му не прѣдставлявалъ особенни трудности, опасность и загуби, но качването по Алпитѣ — малко пó вече, а спущането отъ тѣхъ на равнинитѣ на Италия — най много. Споредъ казването на Полибия и Титъ Ливия, само късия спускъ отъ Алпитѣ на едно растояние, което съставлявало $^1/_3$ отъ растоянието отъ влизането въ Алпитѣ до върха имъ и въ тѣчение само на 4 дни, Ханнибалъ понесълъ несравненно пó голѣми трудове, опасность и загуби, макаръ и да не се сражавалъ съ галлитѣ, отколкото при искачването на Алпитѣ, което съставлявало $^2/_3$ отъ растоянието, въ тѣчение на 11 дни, макаръ при този послѣдния походъ да се сражавалъ два пжти съ галлитѣ. Това произлѣзло първо, защото всички въобще възлѣзи на Алпитѣ отъ къмъ Франция и Савойя сж пó дълги и пó полѣгати, отколкото спусковетѣ имъ къмъ Пиемонтъ въ Италия, кждѣто тѣ сж несравненно пó къси и стръмни, почти отвѣсни и прѣсѣчени съ високи планини, и джлбоки долини*), — и второ,

*) Тъй, напримѣръ, ако изобразимъ пжтя, който Ханнибалъ прѣминалъ отъ влизането въ Алпитѣ отъ къмъ Монмелянъ, прѣзъ Монъ-Сенисъ, до Риволи — въ профилъ, то ще се прѣдстави триѫгълникъ, едната страна на който, отъ Монмелянъ до Монъ-Сенисъ (височината на който се показва отъ французскитѣ учени въ 982 тоаза надъ повърхностьта на

защото Анибалъ искачилъ Алпитѣ, прѣминалъ по тѣхъ и се спусналъ отъ тѣхъ вече въ края на октомврий и началото на ноемврий, когато вече въ Алпитѣ пада много новъ снѣгъ, който денемъ се топи, а нощемъ замръзва. Анибалъ би избѣгналъ трудноститѣ отъ тъзи послѣдната причина, ако би можалъ да прѣмине Алпитѣ единъ мѣсецъ по̀ рано, но отъ горѣизложеното лесно може да се види, че това било за него невъзможно.

Въ общъ изводъ, за похода му отъ Испания до Италия трѣбва да се каже, че той му струвалъ много време и трудъ и билъ съпряженъ съ голѣми опастности и загуби на хора, коне, товарни животни и слонове (отъ 37 такива останали по̀ малко отъ половината) и, че Анибалъ се явилъ въ Италия само съ 26.000 души войска, изнурена отъ дългия и труденъ походъ, едва-ли не паднали духомъ, особенно прѣдъ видъ на това, че войната съ римлянитѣ още не била почната, а едва сега трѣбало да се почне, и каква война, и съ каква държава? — която, както видѣхме, можала, въ случай на нужда, да извади до 800.000 души войска! Какво значила прѣдъ тъзи сила шепата 26.000 души Анибалова войска? И ако Анибалъ бѣше обикновенъ человѣкъ и полководецъ, то цѣлото му прѣдприятие би можало да се нарѣче чиста глупость. Но за това именно, защото Анибалъ билъ не само необикновенъ, но и великъ человѣкъ и полководецъ, който о̀време всичко прѣдвидѣлъ, съобразилъ и расчелъ, то прѣдприятието му и съставлява единъ отъ най великитѣ подвизи, не само въ древностьта, но и за всичкитѣ времена, имало начало и послѣдствия необикновенни и всѣкога и за всички, особенно за военнитѣ хора, ще бжде прѣдмѣтъ, достоенъ за удивление и изучване.

§ 23.

Дѣйствията на Анибала и Корнелия Сципиона въ цизалпинска Галлия; — Боя при р Тицинъ; — отстъплението на Сципиона задъ р. Требия.

Анибалъ, като се спусналъ отъ Алпитѣ на равнинитѣ, далъ на армията си два дни почивка въ земитѣ на тавринитѣ (при днешния гр. Риволи). Тавринитѣ имали война съ инсубритѣ, съюзници на Анибала, който и се трудилъ да ги примири и да привлѣче тавринитѣ на своя страна, но напразно. За това той тръгналъ къмъ главния имъ градъ (днесъ Туринъ), блокиралъ го и на третия день го прѣвзелъ съ бой чрѣзъ приступъ, при това за наказание и примѣръ, истрѣбилъ всичкитѣ жители на града. Това вселило такъвъ страхъ у тавринитѣ и съсѣдни племена, щото тѣ веднага се покорили на Анибала.

Като накаралъ цизалпинскитѣ галли да въстанатъ, той още отъ първата стжпка искалъ да поддържи и награди тѣзи отъ тѣхъ, които били въ съюзъ съ него, строго да накаже онѣзи, които се осмѣлявали да бжджтъ противъ него, и съ това да покаже разликата между неговитѣ дѣйствия и тѣзи на римлянитѣ. Послѣднитѣ не помогнали о̀време на Сагунтъ, били виновници за неговото разрушение и съ това охладили къмъ себѣ си съюзницитѣ си. За усмирението на въстаналитѣ инсубри и бои

Средиземно море) ще състави $^2/_3$ отъ цѣлото растояние отъ Монмелянъ до Риволи, съ възвишение доста полѣгато, а другата страна, отъ върха на Монъ-Сенисъ до Риволи — само $^1/_3$ отъ цѣлото растояние и съ твърдѣ стръменъ, почти отвѣсенъ спускъ къмъ Италия.

тѣ взели слаби мѣрки, които се свършили съ несполука, Сципиона безполезно испратили къмъ Массилия, а Семпрония сжщо тъй безполезно — въ Сицилия. А римския сенатъ се намиралъ въ страхъ и вцѣпенение, не правилъ нови набори и не вземалъ никакви рѣшителни мѣрки противъ грозящата го опастность, съ което дьржалъ всичкитѣ народи на Италия въ недоумѣние и колебание. Всичко това не можало да не бжде извѣстно на Аннибала чрѣзъ цизалпинскитѣ галли, и той билъ доста искусенъ, за да не испуща случая да се възползува отъ това, колкото може по̀ скоро и, като тръгне напрѣдъ, да поддьржи цизалпинскитѣ галли, да вдигне всеобщо и рѣшително въстание между тѣхъ, да се възползва отъ всичкитѣ имъ сили, срѣдства и способи, да ги лиши отъ най близката римска армия (на Манлия и Аттилия) и да я отблъсне отъ Цизалпинска Галлия съ рѣшителенъ ударъ. Но прѣди да тръгне съ тъзи цѣль напрѣдъ, той трѣбвало да се обезпечи отъ тила, което и постигналъ съ прѣвземането главния градъ на тавринитѣ, истрѣблението на жителитѣ му и принуждението на тавринитѣ и съсѣднитѣ племена да му се покорятъ.

Като постигналъ това, той тръгналъ на долу по лѣвата страна на р. Падъ и наскоро се научилъ, че Сципионъ вече се върналъ въ Италия и отивалъ съ армията си къмъ р. Падъ, което най напрѣдъ никакъ не искалъ да повѣрва.

Между туй Сципионъ дѣйствително, отъ лагера си близо до Массилия, като испратилъ брата си Кнея Сципиона съ войскитѣ му по море за Испания, самъ сжщо по море отплувалъ по край брѣговетѣ за Етрурия, излѣзълъ въ Пиза, взелъ началството надъ войскитѣ на Манлия и Аттилия, новонабрани, неопитни и уплашени вслѣдствие несполукитѣ, които прѣтърпяли, и съ усилени прѣходи тръгналъ къмъ р. Падъ, по посока къмъ Павия близо до устието на р. Тицинъ, за да нападне Аннибала при самото му излизание изъ Алпитѣ, прѣди армията му да може да почини отъ трудоветѣ изнесени при прѣминуването имъ. Но по пжтя къмъ р. Падъ той съ очудване се научилъ, че Аннибалъ вече прѣминалъ Алпитѣ и сжщо тъй не искалъ да вѣрва това, както и Аннибалъ — за неговото скоро възвръщание въ Италия и движението му къмъ р. Падъ. Като прѣминалъ прѣзъ тъзи рѣка малко по̀ долу отъ устието на р. Тицинъ, Сципионъ се расположилъ на лагеръ близо до Павия и се трудилъ да въодушеви войскитѣ си съ необходимостьта и несъмнѣнностьта на една побѣда надъ Аннибала. Между това побѣдата надъ него никакъ не била несъмнѣнна, тъй като прѣимуществата не били на Сципионова страна. Той ималъ 18.000 души пѣхота и 1.800 души конница, и на мѣсто да се расположи и да чака Аннибала на дѣсния брѣгъ на Падъ, погрѣшно миналъ на лѣвата му страна, гдѣто на широкитѣ равнини нищожната му на брой конница не можала съ надѣжда за успѣхъ да дѣйствува противъ конницата на Аннибала (която, както видѣхме, състояла отъ 6.000 души). Тъзи рѣшителность на Сципиона да отиде срѣщу Аннибала, съ цѣль да влѣзе съ него въ бой на открити равнини, съ слаба конница, била твърдѣ смѣла и много неблагоразумна.

Аннибалъ, който вървялъ по лѣвата страна на Падъ, употрѣбилъ отъ своя страна, спорѣдъ думитѣ на Полибия, слѣдующето срѣдство за да убѣди войскитѣ си, че не имъ остава друго, освѣнъ да побѣдятъ или да умрѫтъ. Той събралъ прѣдъ тѣхъ

плѣненитѣ въ Алпитѣ галли, заповѣдалъ да ги турятъ въ окови и да ги биятъ, а слѣдъ туй, като изложилъ прѣдъ тѣхъ скжпи облѣкла, оржжие и др. т., попиталъ плѣнницитѣ, кои отъ тѣхъ искатъ да се сражаватъ по между си за да получатъ тѣзи скжпоцѣнности и заедно съ тѣхъ свобода. Всички заявили, че желаятъ и по жребий били назначени тѣзи отъ тѣхъ, които трѣбвало да се сражаватъ. Войскитѣ на Аннибала, като съжалили неучаствувавшитѣ въ боя и падналитѣ въ него, поздравили побѣдителитѣ, а Аннибалъ прѣдставилъ на войскитѣ си, че и тѣхното положение било сжщо такова и, че и тѣмъ не оставало друго, освѣнъ да побѣдятъ или да умрѣтъ, и съ това, казва Полибий, извънрѣдно повдигналъ духа въ тѣхъ.

Като доближилъ до р. Тицинъ, той се расположилъ на лагеръ въ земитѣ на инсубритѣ, при Виктумилия (близо до днешния гр. Новара), и испратилъ Махарбала съ 800 дущи нумидийска конница да разори земитѣ на съюзнитѣ съ римлянитѣ галли, но съ заповѣдь по възможность да ги щади, за да ги привлѣче на своя страна.

Между туй Сципионъ направилъ (близо до днешна Павия) мостъ на р. Тицинъ, прикрилъ го съ укрѣпление и се расположилъ прѣдъ него на лагеръ, а на другия день тръгналъ нагорѣ по дѣсния брѣгъ на Тицинъ, като испратилъ напрѣдъ часть отъ конницата си за разузнавание. Въ сжщото време Аннибалъ тръгналъ надолу по дѣсния брѣгъ на Тицинъ. И той, и Сципионъ, като се научили отъ испратената отъ тѣхъ конница за движението имъ единъ срѣщу другъ, на другия день лично направили рекогносцировка, Аннибалъ — съ всичката си конница, а Сципионъ — съ конницата и пѣшитѣ велити, като всѣки оставилъ пѣхотата си отзадъ въ лагеритѣ. Като се сближили и двамата построили войскитѣ си въ боенъ рѣдъ: Сципионъ — съ дѣсния флангъ къмъ Тицинъ, имайки велититѣ и галлската конница отпрѣдъ въ 1-а линия, а римската и съюзната конница отзадъ въ 2-а линия, а Аннибалъ — съ лѣвия флангъ къмъ Тицинъ, въ една линия, като турилъ картагенската тѣжка конница въ срѣдата, а легката нумидийска по фланговетѣ, тъй щото линията на фронта му била по̀ дълга отъ римската. Римскитѣ велити открили боя, но като видяли, че картагенската конница се движи срѣщу тѣхъ стройно, бѣгомъ отстжпили задъ конницата си прѣзъ интервалитѣ ѝ. Слѣдъ туй произлѣзълъ упоритъ коненъ бой, въ който и двѣтѣ страни нѣколко пжти се атакували една друга. Но нумидийската конница заловила двата фланга на римската и нападнала нея и велититѣ отъ двата фланга и тила. Велититѣ се хвърлили въ интервалитѣ на конницата си и съ това я стѣснили и растроили, и скоро римската конница, атакувана отпрѣдъ, отъ страни и отзадъ, била доведена въ пълно растройство, което се увеличило още по̀ вече вслѣдствие на туй, че Сципионъ билъ тѣжко раненъ и едва спасенъ отъ 17 годишния си синъ (впослѣдствие знаменития Сципионъ младши африкански). По̀ голѣмата часть отъ римската конница се пръснала и избѣгала назадъ въ лагера си, а останалата отстжпила сжщо тамъ прикривайки Сципиона. Римлянитѣ понесли голѣма загуба, но картагенцитѣ още по̀ голѣма. Аннибалъ не прѣслѣдвалъ римската конница, вѣроятно, защото очаквалъ да бжде тя подкрѣпена отъ римската пѣхота и не искалъ само съ конницата си да влиза въ общъ бой и да се изложи на случайноститѣ му.

Сципионъ, твърдѣ късно убѣденъ

въ численното прѣвъсходство на картагенската конница на удобнитѣ за нейнитѣ дѣйствия равнини и като направилъ голѣма погрѣшка — гдѣто не повелъ пѣхотата си задъ конницата, този пѫть благоразумно прѣминалъ обратно, не само задъ р. Тициносъ, но и задъ р. Падъ и отстѫпилъ къмъ входа въ планинитѣ на дѣсния му брѣгъ, прѣзъ които Анибалъ трѣбвало да мине за въ Италия. А Анибалъ, като се научилъ за отстѫплението на Сципиона, тръгналъ подирѣ му, но не можалъ да прѣмине р. Падъ по моста, който Сципионъ развалилъ, и тръгналъ нагорѣ по лѣвия брѣгъ на Падъ, миналъ прѣзъ него (близо до днешния Камбио) по направения отъ него, Анибала, мостъ и испратилъ Махона съ конницата напрѣдъ, да разузнае за армията на Сципиона, а самъ съ своята армия се расположилъ на лагеръ. Тукъ съюзнитѣ съ римлянитѣ галли отъ лѣвата страна на Падъ испратили до него пратеници да му прѣдложатъ съюзъ, войски и храни.

Сципионъ, като отстѫпилъ задъ р. Требия, расположилъ се на дѣсния й брѣгъ, въ политѣ на високитѣ планини (близо до днешния Нивиано), на една планинска и прѣсѣчена мѣстность, неудобна за дѣйствията на картагенската конница. Нумидийската конница го прѣслѣдвала до Требия.

§. 24.

Присъединението на Семпрония къмъ Корнелия Сципиона; — сраженето при р. Требия.

Между това римския сенатъ най послѣ заповѣдалъ на Семпрония да се присъедини съ армията си къмъ армията на Сципиона. Семпроний, като испратилъ армията си по Адриатическо море за Ариминий (Римини), оставилъ въ Сицилия претора Марка Емилия съ 50 голѣми кораби, Помпония испратилъ въ Калабрия, да защищава брѣговетѣ на Италия, а самъ съ 10 кораба сѫщо отишълъ въ Ариминий и отъ тукъ незабавно тръгналъ съ армията си въ усилени прѣходи къмъ р. Требия, гдѣто и се съединилъ съ армията на Сципиона.

Анибалъ отъ своя страна тръгналъ надолу по дѣсната страна на Падъ и се расположилъ на дѣсния брѣгъ на дѣсния му притокъ, р. Тидоне, близо до р. Требия. Тукъ лигурийцитѣ му прѣдложили да се присъединятъ къмъ него и да го снабдятъ съ храна. Независимо отъ това, Анибалъ намиралъ за необходимо да има задъ тила си нѣкой силенъ и надѣженъ магазиненъ пунктъ и за това искалъ да обсади и да прѣвземе Кластидий (днесъ Кастеджио), гдѣто римлянитѣ имали голѣми магазини. Но той го завладѣлъ безъ обсада, като подкупилъ римския началникъ на този градъ, а съ взетитѣ при този случай римски плѣнници постѫпилъ великодушно. Слѣдъ това, като видѣлъ, че галлитѣ-анаманци, които обитавали между р. р. Падъ и Требия, не се присъединяватъ къмъ него и не препятствуватъ на римлянитѣ да се снабдяватъ отъ земитѣ имъ съ храна, и имайки заедно съ това прѣдъ видъ да въвлѣче твърдѣ буйния и непрѣдпазливия Семпроний въ общъ бой, Анибалъ испратилъ 2.000 души пѣхота и 1.000 души конница да разоряватъ земитѣ на анаманитѣ. Послѣднитѣ поискали помощь отъ консулитѣ. Сципионъ, наученъ вече отъ опита, съвѣтвалъ да не имъ се дава помощь и да изнуряватъ Анибала съ бавяне и очакване. Но Семпроний билъ съвсѣмъ на друго мнѣ-

ние, настоялъ да се помогне на анаманитѣ и испратилъ по́ голѣмата часть отъ конницата и 1.000 души стрѣлци да нападнатъ картагенцитѣ, които разорявали и грабили земитѣ на анаманитѣ. Картагенцитѣ били разбити, но, като получили подкрѣпление, въ свой рѣдъ разбили римлянитѣ. Тогава самъ Семпроний излѣзълъ изъ лагера си съ всичката конница и легка пѣхота и испѫдилъ картагенцитѣ. Обаче Анибалъ не се мръдналъ отъ лагера си, безъ съмнѣние съ цѣль още по́вече да увеличи буйностьта и самоувѣренностьта на Семпрония, и не се излъгалъ. Семпроний, гордъ отъ издържания успѣхъ, взелъ да мисли за по́ скоро влизание въ общъ бой съ армията на Анибала. Напразно Сципионъ го раздумвалъ за това: Семпроний опасающъ се да не бѫде надпрѣваренъ съ оздравяването на Сциона или съ близкия изборъ на нови консули, рѣшилъ да се възползва отъ пьрвия удобенъ случай за да удържи побѣда надъ Анибала.

Послѣдния желаялъ това толкова, колкото и Семпроний, както, защото по́ добрия отъ двамата консули, Сципионъ, билъ раненъ, а другия билъ твърдѣ буенъ и непрѣдпазливъ, а войскитѣ имъ нѣмали бойна опитность, тъй и защото справедливо намиралъ крайно незгодно за себѣ си да стои въ бездѣйствие. Знающъ много добрѣ свойствата на двамата консули, на войскитѣ имъ и на галлитѣ, легкомисленни и непостоянни, увѣдомяванъ отъ галлскитѣ съглѣдатели за всичко, което произлизало въ римския лагеръ, и добрѣ изучилъ вече мѣстностьта между двѣтѣ армий — открита равнина, на дѣсната страна на когато протичала рѣкичка въ единъ дѫлбокъ оврагъ, обрасналъ съ гѫстъ и бодливъ трънакъ, — той расположилъ в ь него, на близко растояние отъ римския лагеръ, въ засада, по́ малкия си братъ, Махона, съ 1.000 пѣхотинци и 1.000 конници. А на другия день на разсъмване испратилъ задъ Требия нумидийската конница да безпокои римлянитѣ и заповѣдалъ на армията си да се приготви за бой.

При пьрвото извѣстие за нападението на нумидийцитѣ, Семпроний веднага испратилъ противъ тѣхъ всичката си конница, слѣдъ нея 6000 души пѣхота и най послѣ самъ излѣзълъ изъ лагера съ всички останали войски, които нищо прѣди това не били яли. Това било въ самото начало на зимата, валяло снѣгъ и водата на Требия била високо издигната отъ дъждовете. Римскитѣ войски най напрѣдъ много распалено прѣслѣдвали нумидийцитѣ, които, като се пристрували, че ужъ отстѫпватъ отъ боя, завличали ги слѣдъ себѣ си. Но когато Римлянитѣ прѣминали прѣзъ Требия въ бродъ до гѫрди въ вода, то отъ студа и глада толкова отслабнали, щото едвамъ можали да дьржатъ оржжието въ ржцѣтѣ си.

Тогава Анибалъ испратилъ напрѣдъ около 8.000 болярски стрѣлци и легката пѣхота, за да прикрие останалата си армия, съ която тръгналъ слѣдъ тѣхъ и въ която всички войници били успѣли вече да се нахранятъ. На извѣстно растояние прѣдъ лагера си той построилъ въ фаланга 20.000 души пѣхота въ една линия, въ срѣдата на която турилъ галлитѣ, по двѣтѣ имъ страни африканцитѣ, а на фланговетѣ испанцитѣ. А конницата си, на брой (заедно съ спомагателната галлска) до 10.000 души, турилъ по равно на фланговетѣ, на извѣстно растояние отъ тѣхъ вдѣсно и влѣво, тъй щото да не се намира срѣщу римската пѣхота, но да може да заобиколи римската конница. А прѣдъ

интервалитѣ между пѣхотата и конницата той турилъ слоноветѣ. Всичко това било дѫлбоко съобразено и вѣрно расчетено.

Между туй Семпроний повикалъ назадъ конницата си и построилъ и двѣтѣ римски армии (16.000 души римска и 20.000 души съюзна пѣхота и 4.000 души римска и съюзна конница, всичко 40.000 души) въ обикновенния строй въ 3 линии, съ велититѣ отпрѣдъ и конницата по фланговетѣ.

Боя на прѣднитѣ легки войски билъ толкова згоденъ за картагенцитѣ, колкото незгоденъ за римскитѣ. Анибалъ, като повикалъ назадъ своитѣ, турилъ ги задъ слоноветѣ, между тѣжката пѣхота и конницата. Велититѣ отстѫпили задъ триариитѣ, а принципитѣ, като влѣзли въ интервалитѣ на хастатитѣ, образували съ тѣхъ една линия, въ видъ на фаланга, на брой 20.000 или 21.000 души. Но фланговетѣ на тази линия, като срѣщнали слоноветѣ, карани отзадъ отъ легката пѣхота, не можали да вървятъ напрѣдъ. Въ туй време фланговата картагенска конница ударила отъ фронта и двата фланга на римската и, като я отблъснала лесно и скоро, съ една часть я прѣслѣдвала, а съ другата часть и нумидийцитѣ нападнала римската пѣхота отъ фланговетѣ и тила, тъкмо въ туй време, когато и двѣтѣ линии отъ тѣжката пѣхота и отъ двѣтѣ страни се сблъскали и срѣдата на римската линия принудила срѣдата на картагенската да отстѫпи. Но фланговетѣ на римскитѣ линии, атакувани отъ фронта и тила съ слоноветѣ, легката пѣхота и конницата на Анибала, били истикани назадъ, тогазъ когато срѣдата на римскитѣ линии вървяла напрѣдъ, отъ което цѣлата римска бойна линия образувала строй въ видъ на клинъ, върха или главата на който разкъсалъ най послѣ срѣдата на картагенската линия, гдѣто се намирали галлитѣ и африканцитѣ, и нанесла на еднитѣ и на другитѣ силно поражение и голѣма загуба. Но съ това самата тя отрязана вече отъ фланговетѣ си, отстѫпила, на брой около 10 000 души, къмъ Плаценция. А фланговетѣ на римскитѣ армии, съвсѣмъ заобиколени и отдѣлени единъ отъ другъ съ слоноветѣ, легката пѣхота, конницата и, отъ засадата, съ войскитѣ на Махона, дошли въ най голѣма безрѣдица и били почти съвсѣмъ избити. Часть отъ тѣхъ успяла да се измъкне, но загинала въ Требия, или въ бѣгството си била истрѣбена отъ слоноветѣ и отъ картагенската конница; само малцина успѣли да се присъединятъ къмъ войскитѣ, които отстѫпили къмъ Плаценция, или да се спасятъ въ лагера си. Картагенцитѣ прѣслѣдвали римлянитѣ само до Требия. Побѣдата на Анибала била пълна и съвършенна, а загубата въ армията му била по̀ значителна между галлитѣ, отколкото между африканцитѣ, испанцитѣ и другитѣ войски. Но всичката армия на Анибала силно пострадала отъ влагата и студа и вслѣдствие на това загубила много хора и коне; а слонове останали вече много малко. Сципионъ, съ лагерната стража и останкитѣ отъ армията, прѣзъ сѫщата нощь отстѫпилъ въ Плаценция, гдѣто и се съединилъ съ Семпрония и войскитѣ му. Слѣдъ туй Семпроний лично отишълъ въ Римъ, а войскитѣ останали подъ началството на Сципиона.

§ 25.

Зимнитѣ дѣйствия на Анибала и Корнелия Сципиона въ цизалпинска Галлия.

Сципионъ стоялъ въ строго-отбранително положение, като грижливо избѣгвалъ всѣкакъвъ бой съ Анибала и напълно прѣдоставилъ въ негова власть околната страна. Анибалъ, изглѣжда, че трѣбвало и можалъ да нанесе повторенъ и рѣшителенъ ударъ на римскитѣ армии, които се намирали въ Плаценция, като ги принудеше, било съ бой на открито поле, било съ обсаждание или пъкъ блокиране на Плаценция, да сложатъ оржжие. Но той твърдѣ добрѣ познавалъ прѣдпазливия характеръ и начинъ на дѣйствията на Сципиона и знаялъ, че не ще може да го примами и увлѣче въ бой, както Семпрония. Отъ друга страна нито той, нито войскитѣ му обичали обсадитѣ, а при това нѣмалъ при себѣ си нуждитѣ обсадни машини и орждия. Блокирането би поискало много време и би било за него не само безполезно, но и врѣдно въ много отношения, а между това той билъ почти увѣренъ, че Сципионъ ще се държи въ Плаценция до тогава, до когато не пристигне новия наборъ на армията. Освѣнъ това Анибалъ, който всичко прѣдвиждалъ, расчитвалъ и оцѣнявалъ, ясно виждалъ, че макаръ и да надминувалъ Сципиона по броя на конницата, но му отстжпвалъ въ пѣхотата, и най послѣ, че той, Анибалъ, трѣбвало строго да се грижи за хранението на армията си и особенно благоразумно и прѣдпазливо да дѣйствува въ отношение на съюзницитѣ си, цизалпинскитѣ галли, между които лесно можало да се породи незадоволствие по причина на водената война въ страната имъ — война, тяжестьта на която тѣ трѣбвало да носятъ безъ особенна полза за тѣхъ. Но отъ друга страна Анибалъ съзнавалъ тъй сжщо, че не само не трѣбвало да стои въ бездѣйствие, но напротивъ колкото може пò вече и пó добрѣ да се ползва отъ издържаната отъ него побѣда. За това всичкитѣ му пó нататъшни зимни дѣйствия противъ Сципиона и по отношение на съюзнитѣ цизалпински галли били основани на тѣзи съображения, а именно — всѣкакъ и колкото може пò вече да врѣди на Сципиона и на съюзницитѣ му въ страната, и да привлича къмъ себѣ си и удържа на своя страна цизалпинскитѣ галли. Съ тѣзи цѣль той почналъ да разорява съ нумидийската си конница всичкитѣ околности на Плаценция, тъй щото Сципионъ най послѣ можалъ да добива храни само по р. Падъ. Освѣнъ туй Анибалъ съ това отрѣзалъ на Сципиона съобщенията съ Етрурия, отъ кждѣто той трѣбвало и можалъ да чака подкрѣпления и транспорти. За да лиши Сципиона отъ срѣдства за получаване на храна и по р. Падъ, той рѣшилъ съ едно внезапно нощно нападение да завладѣе малкия укрѣпенъ градъ Емпорий (Emporium Placentiorum), който се намиралъ на дѣсния брѣгъ на Падъ, малко на с. отъ Плаценция. Въ една нощь той тръгналъ къмъ него съ конницата и легката си пѣхота; но римскитѣ стражи вдигнали тревога и такъвъ силенъ викъ, щото той билъ чутъ въ Плаценция, и Сципионъ веднага тръгналъ съ конницата си къмъ Емпорий, като благоразумно заповѣдалъ на пѣхотата да върви слѣдъ него въ боенъ рѣдъ. Въ произлѣзлия коненъ бой Анибалъ билъ раненъ,

а конницата му отблъсната и пропѫдена. Като се почувствувалъ по̀ добрѣ отъ раната, Аннибалъ, за да се възнагради за несполуката въ прѣдприятието си противъ Емпорий, рѣшилъ да прѣвземе укрѣпения и заетия отъ римлянитѣ градецъ Викумвия, на границата на гало-анаманскитѣ земи и Лигурия, за да обезпечи съобщенията си съ тѣзи послѣднята. Околнитѣ жители, които търсили убѣжище въ Викумвия, излѣзли срѣщу Аннибала, но той ги разбилъ и отблъсналъ въ Викумвия, гдѣто тѣ вселили такъвъ страхъ, щото града на другия день се прѣдалъ на Аннибала. За да сплаши римскитѣ гарнизони въ другитѣ градове, Аннибалъ избилъ римския гарнизонъ на Викумвия, а самия този градецъ прѣдалъ на войскитѣ си на разграбване. Слѣдъ това прѣзъ останалото време на зимата Аннибалъ далъ на войскитѣ си почивка, а въ туй време всѣкакъ се трудилъ да обезпечи съюза си съ цизалпинскитѣ галли, чрѣзъ всѣкакви мѣрки да привлѣче тѣхъ и довѣрието и расположението имъ къмъ себѣ си, да се сдобие съ нови съюзници, да обезпечи способитѣ за хранението на армията си и да вземе всичкитѣ необходими мѣрки за откриването на по̀ нататъшнитѣ военни дѣйствия още съ влизанието на пролѣтьта.

Но още въ края на зимата (прѣзъ февруарий 217 година), като омѣкнало времето, той тръгналъ съ цѣлата си армия нагорѣ по долината на Требия, съ цѣль да влѣзе въ Етрурия прѣзъ Апенинския хребетъ, който отдѣлялъ Лигурия отъ Етрурия, и съ миръ или съ сила да привлѣче послѣднята на своя страна и да надпрѣвари въ нея римскитѣ армии отъ новия наборъ. Но при искачването на този планински хребетъ той билъ застигнатъ отъ такава страшна буря, каквато не видялъ даже въ Алпитѣ, съ извънрѣдно голѣмъ друдъ се искачилъ на планината, а по̀ нататъкъ не можалъ никакъ да върви и билъ принуденъ да се върне, като загубилъ много хора, коне, товарни животни и още 7 слона отъ тѣзи, които му били останали, слѣдъ което се расположилъ на лагеръ близо до Плаценция.

Въ туй време Семпроний се върналъ вече отъ Римъ въ Плаценция. По буйния си, но неблагоразуменъ характеръ, не наученъ отъ опита на сраженията при р. Требия той тръгналъ противъ Аннибала, прьвъ го нападналъ на открито поле, отблъсналъ го до самия му лагеръ и даже го атакувалъ въ него, но слѣдъ упоритъ и отъ двѣтѣ страни бой, подалъ сигналъ за отстѫпление. Аннибалъ испратилъ отъ лагера си всичката пѣхота противъ центра му отъ фронта, а конницата противъ двата му фланга. Произлѣзлия вслѣдствие на това жестокъ и кръвопролитенъ бой билъ прѣкратенъ едва съ настѫпването на нощьта и струвалъ еднаква и за двѣтѣ страни загуба (до 600 пѣхотинци и 300 конници отъ всѣка страна), но много по̀ чувствителна за римлянитѣ, защото у тѣхъ имало убити много римски конници, 5 военни трибуни и 3 префекта отъ съюзницитѣ.

Слѣдъ това, Аннибалъ и Семпроний заели зимни квартири, първия въ Лигурия, а послѣдния — въ Лука и околноститѣ. Лигурийцитѣ се присъединили къмъ Аннибала и въ знакъ на вѣрность прѣдали му уловенитѣ отъ тѣхъ въ плѣнъ 2 квестори, 2 военни трибуни и 5 римски конници, почти всички синове на римски сенатори.

§ 26.

Дѣйствията на Кнеия Сципиона въ Испания.

Въ туй време когато това произлизало въ сѣверна Италия, Кнеий Сципионъ, като излѣзълъ въ Испания близо до Пиринеитѣ, донѣкждѣ миролюбиво, донѣкждѣ съ силата на оржжието покорилъ испанскитѣ племена близо до морето и Пиринеитѣ и тръгналъ къмъ Иберъ, разбилъ при Циссъ Ханнона, който искалъ да му прѣгради пжтя, уловилъ него и испанския прѣдводитель Индибилиса въ плѣнъ и заминалъ по̀ нататъкъ. Но Аздрубалъ съ 9.000 души войска прѣминалъ прѣзъ Иберъ, нападналъ ненадѣйно излѣзлитѣ отъ римската флота на брѣга гребци и войници, по̀ голѣмата часть отъ тѣхъ истрѣбилъ, а останалата испждилъ на корабитѣ имъ и слѣдъ туй се расположилъ да зимува въ Новий Картагенъ, а Кнеий Сципионъ близо до днешната Таррагона.

ГЛАВА V.

Втората пуническа война (218—202).

(Продължение).

II. Първата половина отъ войната до сраженіето при Канна включително (218—216). — § 27. 2-ия походъ въ 217 година. — Приготовленията на римлянитѣ и на Анибала. — § 28. Прѣминуванието на Анибала прѣзъ блатата на рѣка Арнъ. — § 29. Сраженіето при Тразименското езеро. — § 30. Фабій-диктаторъ; — движението на Анибала въ Апулия и Кампания; — дѣйствията му и тѣзи на Фабия; — срѣщитѣ при тѣснинитѣ на Галликанската планина и при Геруній. — § 31. Дѣйствията по морето, въ Африка и въ Испания. — § 32. 3-ия походъ въ 216 година. — Приготовленията на римлянитѣ и на Анибала. — § 33. Прѣвземанието отъ Анибала замъка на Канна; — сраженіето при Канна. — § 34. Мѣркитѣ на римлянитѣ и на Анибала; — въстанието въ Италия. — § 35. Дѣйствията на Анибала и римлянитѣ въ Кампания; — 1-ия бой при Нола; — Анибалъ прѣзъ зимата въ Капуа. — § 36. Дѣйствията въ Испания; — положеніето на двѣтѣ страни въ края на 216 г.

Източници и исторически помагала — показанитѣ въ глава III.

II.

Първата половина отъ войната до сраженіето при Канна включително (218—216).

§ 27.

2-ия походъ въ 217 година.

Приготовленията на римлянитѣ и на Анибала.

Прѣзъ февруарій 217 година, въ Римъ, една отъ двамата новоизбрани консули, Фламиній, билъ, като че ли нарочно, съ най лошъ нравъ. Гордъ, самонадѣянъ и, като Семпрония, неблагоразумно буенъ и непрѣд-

пазливъ, той почналъ работата си тъй, че възбудилъ незадоволството и на сената, който не билъ доволенъ още отъ първото му прѣди това консулство, и на народа. Той не искалъ да чака установеното време за встжпването си въ длъжность и заминалъ за Ариминий, безъ да испълни никакви религиозни обряди, изисквани отъ закона, като заповѣдалъ на Семпрония, съ бившата му армия, назначена сега по жребий на Фламиния, да го чака въ Ариминий. Сената испратилъ подиря му прѣдложение да се върне въ Римъ, но Фламиний не послушалъ и, като присъединилъ къмъ армията си (бившата Семпрониева) 2 легиона на Атилия, назначени за другия консулъ Сервилий, прѣминалъ прѣзъ Апенинитѣ и влѣзълъ въ Етрурия. Сервилий останалъ въ Римъ, за устройството на новонабранитѣ войски и за да испрати храни въ Ариминий и Етрурия; а прѣзъ мартъ той тръгналъ съ 2 новонабрани легиони за Ариминий.

Анибалъ отъ своя страна съ всѣкакви мѣрки се трудилъ да привлѣче съюзницитѣ на Римъ въ Италия на своя страна. Съ плѣнницитѣ имъ се обрьщалъ най кротко и любезно, внушавалъ имъ, че прѣминалъ Алпитѣ и прѣодолялъ толкова трудове и опасности не за да ги покори и разори, а напротивъ да ги освободи отъ римското иго и да имъ възвьрне земитѣ и градоветѣ, свободата и правата, отъ които римлянитѣ ги били лишили, и че за това собственнитѣ имъ интереси изисквали да се присъединятъ къмъ него противъ общия врагъ, и слѣдъ туй той ги пущалъ да си отидатъ въ отечеството безъ откупъ. По такъвъ начинъ съюзницитѣ на Римъ въ Италия навсѣкждѣ вече клониля на негова страна и се въздьржали още само за това, защото той се намиралъ далечъ, а римскитѣ армии близо. Той употрѣбявалъ тъй сжщо всевъзможни мѣрки за да задьржи на своя страна цизалпинскитѣ галли, които вече почнали да се колебаятъ, недоволни отъ това, че носили върху себѣ си тяжестьта на войната, която пропълзила въ тѣхната страна, безъ обаче да имъ доставя никаква полза (т. е. плячка отъ грабежъ), а за това тѣ карали Анибала по̀ скоро да върви напрѣдъ, за да прѣнесе войната по̀ нататъкъ въ собственнитѣ земи на Римъ. Даже станали нѣколко покушения противъ живота на Анибала, тъй щото той, за да избѣгне лично застрашавшата го опасность, всѣкидневно се прѣобличалъ въ разни облѣкла, носилъ перуки отъ разни цвѣтове косми и др. т.

По всички тѣзи и много други причини, той рѣшилъ още въ самото начало на пролѣтьта да тръгне за Етрурия, кждѣто, както знаялъ, билъ дошълъ вече Фламиний и се расположилъ при Ареций (днесъ Арецио). Споредъ прѣдварително и подробно събранитѣ отъ него свѣдения, отъ Лигурия за Етрурия водили два пжтя, едина—главния, удобенъ и извѣстенъ на римлянитѣ, но билъ дългъ и избикалялъ, прѣзъ Бонония (днесъ Болония), Мутина (днесъ Модена) и подвластнитѣ на Римъ земи, а другия — прѣзъ Парма и Апуа (днесъ Понтремоли), по край брѣга на морето и нагорѣ по дѣсния брѣгъ на Арнъ, по̀ късъ и по̀ малко извѣстенъ или даже неизвѣстенъ на римлянитѣ, но твърдѣ труденъ по причина на разливитѣ на тъзи рѣка, които образували блата. На първия отъ тѣзи пжтища, който излизалъ къмъ Ареций, въ мѣстность планинска и прѣсѣчена, Фламиний можалъ на всѣка крачка да задьржа Анибала съ пѣхотата си, безъ Анибалъ да има възможность съ полза да употрѣбява конницата

си. Освѣнъ това Аннибалъ знаялъ, че Сервилий трѣбвало скоро да пристигне съ 2 легиона въ Ариминий и, ако тръгне слѣдъ него, можалъ да го нападне отъ тила въ туй време, когато Фламиний ще го нападне отъ фронта, за това Аннибалъ не се поколебалъ да избере втория пѫть въ обходъ на Фламиния отъ лѣвата страна, толкозъ пó вече, че по свѣденията, които събралъ, разливитѣ и блатата на р. Арнъ имали твърдо дъно.

§ 28.

Прѣминуването на Аннибала прѣзъ блатата на р. Арнъ.

Въ началото на Мартъ Аннибалъ тръгналъ въ походъ по тъзи посока въ слѣдующия рѣдъ: напрѣдъ вървяли испанскитѣ и африканскитѣ войски и между тѣхъ тяжеститѣ, за да би могли въ похода да иматъ всичко нужно подъ ржка; задъ тѣхъ въ срѣдата вървяли спомагателнитѣ галлски войски, като най малко надѣжни, и най послѣ въ опашката всичката конница, подъ началството на Аннибалова братъ Махона, комуто Аннибалъ заповѣдалъ да тика галлитѣ и да ги принуждава да вървятъ напрѣдъ. Испанскитѣ и африканскитѣ войски минали прѣзъ разлива безъ особенъ трудъ, както защото минали първи, тъй и защото били стари, навикнали на военнитѣ трудове войски. Но галлитѣ, които слѣдвали задъ тѣхъ вървяли много пó мжчно, по разровената отъ прѣднитѣ войски и тяжеститѣ долня почва, и понесли голѣми загуби отъ изнуряването и лишенията. Впрочемъ и цѣлата армия въобще много потърпяла отъ този походъ, който се продължавалъ 4 дни и 3 нощи, по вода, като само сегисъ тогисъ почивала върху тяжеститѣ или върху труповетѣ на падналитѣ животни. Самъ Аннибалъ, който пѫтувалъ на едничкия останалъ живъ слонъ, едва можалъ да доискара съ него и се лишилъ отъ едното си око вслѣдствие на възпаление, което не можалъ въ това време да излѣкува както трѣбва. Най послѣ, като прѣминалъ прѣзъ разлива, съ загуба на много хора и коне, той расположилъ армията си на лагеръ близо до днешна Флоренция.

Прѣминуването му прѣзъ разлива на р. Арнъ било, слѣдъ прѣминуването на Алпитѣ, вторий случай отъ тѣзи, въ които Аннибалъ, при всичката си грижа за армията и нейнитѣ войски, не се колебаялъ да избира труднитѣ и опасни пѫтища, стига само тѣ да водили къмъ пó успѣшно достигание на първенствующата, най важната, прѣдположена отъ него цѣль — да се нанесе на Римъ, по възможность най голѣма врѣда. Имайки постоянно прѣдъ видъ тъзи велика за него цѣль, той не се колебаялъ въ избора на срѣдствата за достигането ѝ, макаръ и, съ голѣмо или малко пожертвуване на войскитѣ си въ сраженията или въ походнитѣ трудове, и въ това билъ, както Александръ Великий, напълно правъ, като, не за голѣма слава, но за най голѣмъ успѣхъ, избиралъ понѣкога срѣдства, свързани съ извънрѣдно голѣми трудове, опасности и жертви.

Първата му грижа слѣдъ прѣминуването прѣзъ разлива била да събере обстоятелни и вѣрни свѣдения за страната, жителитѣ и срѣдствата ѝ и за неприятеля. Отъ тѣзи свѣдения се оказало, че жителитѣ на страната били наклонни да въстанатъ противъ римлянитѣ и да се присъединятъ къмъ Аннибала, стра-

ната била една отъ най богатитѣ въ Италия, изобилна съ храни и добитъкъ, а Фламиний билъ човѣкъ съ лошъ нравъ, крайно щеславенъ, самолюбивъ, самонадѣянъ и невѣжественъ. Отъ това Анибалъ заключилъ, че не ще му бѫде трудно да увлѣче Фламиния въ сражение, като раздразни яростьта или самолюбието му. Вслѣдствие на това той тръгналъ нагорѣ по лѣвия брѣгъ на р. Арнъ и послѣ по височинитѣ покрай *Клузийскитѣ блата* (днесъ la Chiana), като оставилъ армията на Фламиния при Арреций влѣво отъ себѣ си и като разорявалъ страната по пѫтя.

Фламиний, силно раздразненъ отъ това, събралъ воененъ съвѣтъ и прѣдложилъ незабавно да тръгнатъ по слѣдитѣ на Анибала и да влѣзатъ съ него въ рѣшителенъ бой. Напразно членоветѣ на военния съвѣтъ му обяснявали, че благоразумието изисквало пó напрѣдъ да дочакатъ присъединението на Сервилия, а за сега — да испратятъ по слѣдитѣ на Анибала само конницата и легката пѣхота, за да въспрѣпятствуватъ на разорението на страната. Фламиний, още пó силно раздразненъ, излѣзълъ изъ военния съвѣтъ, далъ сигналъ за походъ и бой и тръгналъ къмъ Кортона. Частнитѣ началници въ войската били недоволни отъ това, но войскитѣ, напротивъ, имайки пълно довѣрие въ Фламиния и съчувствувайки му, вървяли като на вѣрна побѣда. Вѣроятно по тъзи причина армията на Фламиния (37.000 души пѣхота и 3.600 конница) вървяла въ обикновенния до тогава походенъ рѣдъ, безъ особенни прѣдпазителни мѣрки отпрѣдъ и по странитѣ.

Полибий и Титъ Ливий упрѣкаватъ Фламиния за гдѣто не послушалъ мнѣнието на военния съвѣтъ и не останалъ при Арреций. Но генералъ Водонкуръ, безъ да оправдава Фламиния, не се съгласява обаче напълно съ упрѣцитѣ на Полибия и Титъ Ливия, за което подробно разглѣжда взаимното положение и движения на Анибала и Фламиния. Първия, казва той, можалъ да избиколи края на Клузийскитѣ блата само при Клузий (днесъ Chiusa), отъ кждѣто за Римъ водили два пѫтя, една право прѣзъ Вулсиний и Сутрий, прѣзъ горитѣ и планинитѣ на Циминийския планински хребетъ, а другия, пó употрѣбителенъ въ лѣво прѣзъ тѣснинитѣ между Кортона и Тразименското езеро (днесъ lago di Perugia) и прѣзъ градоветѣ Перузия, Тудеръ и Америя. Анибалъ избралъ този послѣдния пѫть, който пó вече съответствувалъ на намѣрението му да се движи пó близо до Фламиния и съ това да го въвлѣче въ бой. И дѣйствително, по казването на Полибия и Титъ Ливия, той вървялъ много бавно — не пó вече отъ 10 римски мили (малко пó вече отъ 10 версти) въ день, като често се располагалъ на лагеръ, за да дразни все пó вече и пó вече Фламиния. Послѣдния отъ своя страна — казва Водонкуръ — като знаялъ, че Анибалъ се намиралъ въ Етрурия, отъ кждѣто прѣминалъ къмъ Флоренция и тръгналъ нагорѣ по р. Арнъ и покрай Клузийскитѣ блата, разорявайки земитѣ на римскитѣ съюзници и направляющъ се къмъ Римъ, прѣдъ който нѣмало никакви войски, — безъ съмнѣние, трѣбвало да прѣдизвѣсти на римския сенатъ, за да може той да събере войски за отбрана на подстѫпитѣ къмъ Римъ, а самъ — да върви задъ Анибала, безъ да влиза съ него въ бой и безъ да се грижи за съединението си съ Сервилия, за когото било пò важно да стои въ Аримний, за да държи въ покорность цизалпинскитѣ галли. Но Фламиний въ всѣки случай трѣбвало да надпрѣвари Анибала въ тѣснинитѣ на

Тразименското езеро и, като му прѣпрѣчи този пжть, да го принуди да отиде по другия пó труденъ пжть. А ако Фламиний не би успѣлъ да заеме тѣснинитѣ прѣди Аннибала, то той трѣбвало поне да се спрѣ въ наблюдателно положение при Кортона. Той ималъ 37.000 души пѣхота и 3.600 души конница, съ които можалъ да прѣпятствува на Аннибала да прѣдприема нѣщо важно, като непрѣстанно го безпокои и задържа отъ къмъ тила. За това, казва Водонкуръ, вината на Фламиния състояла не въ това, че той напусналъ расположението си при Арреций и тръгналъ слѣдъ Аннибала, а въ туй, че той безразсждно, като Семпрония, рѣшилъ както и да било и гдѣто и да било непрѣменно да влѣзе съ Аннибала въ бой. Но въ такъвъ случай той би трѣбвало поне да се движи съ всички възможни прѣдпазителни мѣрки отпрѣдъ и особенно отъ страни, имайки прѣдъ себѣ си вече два примѣра — боя при Тицинъ и сраженето при Требия. Но за това прѣди всичко необходимо било щото на мѣстото на Фламиния да билъ единъ благоразуменъ, прѣдпазливъ и искусенъ полководецъ; а Фламиний, съ безразсждството си, съвсѣмъ не билъ способенъ да испълни това, което *би трѣбвало*, и като че ли самъ доброволно отивалъ на явна пропасть.

Аннибалъ, напротивъ, тукъ, както и отъ самото си влизание въ Италия, въ всичко и на всѣка стжпка, показалъ висока степень на искуство въ съображенията си и испълнението имъ. Влизанието му въ Лигурия и отъ нея въ Етрурия, пжтя който избралъ и всичкитѣ мѣста на които располагалъ лагеритѣ си сж достойни за особенна похвала. Съ движението и дѣйствията си въ Лигурия и Етрурия той обезпечилъ тила и съобщенията си прѣзъ Алпитѣ съ Испания и Картагенъ и можалъ смѣло да върви напрѣдъ къмъ Римъ. А колкото се отнася до Фламиния, то знающъ характера и неспособноститѣ му, той не само, че не се боялъ отъ него, но съ тъзи именно цѣль и се движалъ бавно по взетата посока, разорявайки страната, за да въвлѣче безразсждния си противникъ въ бой на такова мѣсто, гдѣто ималъ пълна увѣренность да го разбий. А за това, и съ бавното си движение, и съ разорението на страната, той все пó вече и пó вече го дразнилъ и подбуждалъ да търси бой.

§ 29.

Сраженето при Тразименското езеро.

Като влѣзълъ въ тѣснинитѣ на Тразименското езеро, той се научилъ, че Фламиний вървялъ задъ него — и веднага рѣшилъ тукъ, въ самитѣ тѣзи тѣснини, да нагласи една небивала, безпримѣрна до тогава засада, като расположи въ нея не единъ отрядъ войска, а — *цѣлата си армия*. Мѣстностьта на сѣверния брѣгъ на езерото тъкмо напълно благоприятствувала за това. Пжтя отъ Ареций, като се спущалъ прѣзъ една лощина между планинитѣ къмъ езерото, свръщалъ на лѣво покрай сѣверния му брѣгъ, по една тѣсна тѣснина между него и планинитѣ, която се разширочавала малко пó надалечъ, гдѣто се намирала една доста широка лощина, по която протичала въ езерото рѣкичка, а задъ тъзи лощина пжтя отново влизалъ въ друга тѣснина между планинитѣ и езерото, и най послѣ, на источния брѣгъ на езерото, като прѣминувалъ прѣзъ една рѣкичка въ друга една лощина, повдигалъ се на планината съ посо-

ка къмъ Перузия. Въ втората отъ тѣзи лощини, Анибалъ се разположилъ самъ съ най добритѣ си испански и африкански войски, въ първата лощина турилъ галлскитѣ войски и конницата, а болярскитѣ стрѣлци и легката пѣхота — скрити, на височинитѣ надъ тѣснината, между двѣтѣ лощини.

Фламиний, като дошълъ до сѣверния брѣгъ на езерото, разположилъ се на лагеръ и на другия день на разсъмване тръгналъ по край брѣга, въ обикновенъ походенъ рѣдъ, безъ ни най малки прѣдпазителни мѣрки, безъ да разглѣда тѣснинитѣ и пжтищата, нито отпрѣдъ, нито отлѣво, имайки прѣдъ видъ само едно — какъ по̀ скоро да стигне Анибала. Слънцето още не било изгрѣло, когато той съвсѣмъ навлѣзълъ въ тѣснината въ една колона съ тѣсенъ фронтъ, и въ полусвѣтлината не можалъ да забѣлѣжи Аннибаловитѣ войски, искустно скрити въ засада, а когато дошълъ до втората лощина заповѣдалъ на войскитѣ си да удвоятъ походната колона, за да вървятъ съ по̀ широкъ фронтъ. Тъкмо въ това време Анибалъ далъ сигналъ за общо нападение и повелъ испанскитѣ и африканскитѣ войски срѣщу главата на римската колона; въ сжщото време галлскитѣ войски и конницата стрѣмително я нападнали въ флангъ и тилъ, а болярскитѣ стрѣлци и легката пѣхота почнали да я поражаватъ въ тѣснината отгорѣ. Всичко това произлѣзло въ единъ мигъ и съ извънрѣдна стрѣмителность и сила. Атакувани съвсѣмъ изненадано, римскитѣ войски дошли въ пълна безрѣдица, която се усилила още отъ внезапно падналата гжста мжгла, въ която тѣ не можали да различаватъ нито неприятелскитѣ, нито даже своитѣ войски. Тѣ едва успѣли да се въоржжатъ и били принудени да се сражаватъ гдѣто се намирали, безъ всѣкакъвъ строй и рѣдъ, въ отдѣлни тълпи и много отъ тѣхъ били убити още намѣсто безъ всѣкаква защита. Фламиний и частнитѣ началници напразно се трудили да построятъ войскитѣ въ нѣкакъвъ рѣдъ: легиони, кохорти, манипули, велити, принципи, хастати, триарии, конница, тяжести — всичко се разбъркало; но като имали отъ три страни неприятель, а отъ четвърта, задъ себѣ си, езерото и като не виждали никакво спасение, римскитѣ войски около три часа време се сражавали съ ожесточено отчаяние. Въ това кръвопролитно побоище, Фламиний, който самъ отчаяно-храбро се сражавалъ, билъ заобиколенъ и убитъ отъ галлитѣ и тѣлото му не могли да намѣрятъ подъ цѣла грамада убити. Най послѣ, задавени, истрѣбвани по отдѣлно, римлянитѣ били съвсѣмъ разбити. Онѣзи отъ тѣхъ, които се намирали въ най тѣснитѣ мѣста на тѣснината, се удавили въ езерото или сами се убили; около 10.000 души, не по̀ вече, успѣли както и да било да се пръснатъ по разни пжтища и да избѣгатъ въ Римъ, а около 6.000 души, които се намирали въ главата на колоната — да се примъкнатъ въ планината и да отстжпятъ къмъ Перузия; а всички други били избити. Но и 6-тѣ хиляди, които отишли къмъ Перузия не се спасили: Аннибалъ испратилъ слѣдъ тѣхъ Махарбала съ тѣжката конница, задъ която испратилъ испанцитѣ съ легката конница, и на слѣдующата зарань тѣзи 6.000 римски войски сложили оржжие, съ едничко условие — да имъ се запази живота. Но Анибалъ унищожилъ договора, сключенъ отъ Махарбала, като обявилъ, че послѣдния не е получилъ за това пълномощие, и обявилъ римскитѣ войници за военно-плѣнници, а на съюзнитѣ далъ свобода и ги пусналъ

да си отидатъ дома, като пакъ имъ повторилъ, че дошълъ не да огнетява, а да освободи жителитѣ на Италия.

Побѣдата на Аннибала и поражението на римската армия били толкова пълни и съвършенни, щото военната история на древнитѣ времена — когато биткитѣ обикновенно се свършвали съ огромна загуба за побѣденитѣ, нѣдали прѣдставлява другъ подобенъ примѣръ. Отъ 40.600 души войски въ строя (безъ да се броятъ нестроевитѣ), римската армия, съ исключение на около 10.000 души, които се пръснали и се спасили, загубила по̀ вече отъ 15.000 души убити и около 15.000 плѣнени! А загубата на Аннибаловата армия не надминувала 1.500 души. Това било въ пълна смисъль на думата *побоище* и *избиване* на римската армия и страшенъ, подобенъ на гръма, ударъ, нанесенъ на ненавистния за Аннибала и картагенцитѣ Римъ, който ударъ несравненно надминалъ пьрвитѣ два, при Тицинъ и Требия!

Слѣдъ сражението, Аннибалъ расположилъ армията си на квартири — за почивка.

Пьрвитѣ извѣстия за сражението произвели голѣмо смущение между народа въ Римъ, който на тълпи се събралъ противъ сената. Да се крие истината било невъзможно — и едва претора Помпоний отъ висотата на катедрата произнесълъ: «Ний загубихме едно голѣмо сражение,» когато ужаса и скърбьта станали всеобщи. Само сената не забравилъ своя дългъ: преторитѣ го дьржали въ пъленъ съставъ нѣколко дни подъ рѣдъ, отъ сутринь до вечерь. Въ туй време се получило извѣстие за ново нещастие: Семпроний испратилъ на Фламиния пропретора Центения съ 4.000 души конница, въ помощь противъ прѣвъсходящата на брой конница на Аннибала. Послѣдния, като се научилъ за това, испратилъ срѣщу Центения Махарбала съ часть отъ конницата и съ легката пѣхота. Центений въ единъ бой съ него изгубилъ половината отъ конницата си, а останалата на другия день била взета въ плѣнъ. Тогава вече сената билъ принуденъ да вземе извънрѣдни и рѣшителни мѣрки за защита не само на римскитѣ области, но и на самия Римъ. По законитѣ оставало само едно срѣдство — да се избере диктаторъ. Но диктатора трѣбвало да бѫде прѣдложенъ отъ едного отъ консулитѣ, а една отъ тѣхъ билъ убитъ, другия — отсѫтствувалъ. За това сената рѣшилъ диктатора да бѫде избранъ отъ народа, но, отъ уважение къмъ закона, за да не бѫде той нарушенъ — съ звание *продиктаторъ*. Избора на народа падналь върху *Квинта Фабия Максима Веррукоза*, а той избралъ за магистръ или началникъ на конницата *Минуция Руфа*. Фабий билъ человѣкъ въ напрѣднала възрасть, който още по̀ рано не веднѫжъ се билъ отличилъ съ военнитѣ си подвизи и който съединявалъ въ себѣ си мѫжеството и рѣшителностьта съ мѫдростьта, прѣдвидливостьта и прѣдпазливостьта.

§ 30.

Фабий — диктаторъ; — движението на Аннибала въ Апулия и Кампания; — дѣйствията му и тѣзи на Фабия; — срѣщитѣ при тѣсninитѣ на Галликанската планина и при Геруний.

Пьрвото мѣроприятие на Фабия и Минуция било распорѣждането имъ да се укрѣпи Римъ, да се раставятъ стражи и да се развалятъ мостоветѣ. Слѣдъ туй Фабий, като се условилъ съ сената касателно военнитѣ дѣй-

ствия и нужнитѣ за това сили, заповѣдалъ на Минуция да събере 2 легиона, като имъ опрѣдѣлилъ сборно мѣсто въ Тибуръ (днесъ Тиволи), а на селскитѣ жители да обяви, щото тѣ, при приближението на Анибала, да изгорятъ домоветѣ си и храбитѣ по полето и да се оттѣглятъ въ укрѣпенитѣ градове. Слѣдъ това Фабий лично отишълъ въ Окрикулъ (днесъ Otricoli), на лѣвия притокъ на Тибръ, на с. отъ Римъ, за да поеме началството надъ пристигналата вече тамъ армия на Сервилия, който, като ималъ нѣколко неважни срѣщи съ въстаналитѣ галли и като имъ взелъ единъ безъ особенно значение градъ, при извѣстието за поражението на Фламиния при Тразименското езеро бързо тръгналъ къмъ Римъ. Фабий му заповѣдалъ да отбранява съ флотата брѣговетѣ на Италия и да прѣслѣдва картагенската ескадра, която прикривала единъ транспортъ, назначенъ за Испания, а самъ съ легионитѣ на Сервилия се върналъ въ Тибуръ и, като присъединилъ при себѣ си 2-та легиона отъ новия наборъ, заминалъ за сѣверна или Даунийска Апулия (Apulia Daunia), за кждѣто въ това време билъ тръгналъ Анибалъ.

Послѣдния, слѣдъ като далъ на армията си почивка, тръгналъ прѣзъ Умбрия къмъ Сполеций (днесъ Spoletto), нападналъ този градъ, но билъ отблъснатъ и отишълъ къмъ Пиценъ, опустошавайки всичко по пжтя си съ мечъ и огънь. Като дошълъ до Атрия (днесъ Adria, близо до брѣга на Адриатическо море) въ южний Пиценъ, страна изобилна съ храни, той отново далъ на армията си по̀ продължителна почивка, отъ каквато тя крайно се нуждаяла, слѣдъ едногодишния, почти непрѣкъснатъ и труденъ походъ отъ Новий Картагенъ. Хората били нападнати отъ една кожна болѣсть подобна на краста или кель, — конетѣ били изморени и съсипани, а ранените искали лѣкувание. Анибалъ облегчилъ всичко това колкото можалъ по̀ добрѣ и, възползванъ отъ близостьта на морето, за прьвъ пжть испратилъ въ Картагенъ извѣстие за всичко, което извьршилъ, и съ това особенно много зарадвалъ картагенцитѣ. Слѣдъ туй, като поправилъ армията си, той тръгналъ за Даунийска Апулия и, като разорилъ земитѣ на обитавшитѣ по пжтя му племена, расположилъ се на лагеръ въ околноститѣ на Луцерия и Арпи.

На прьвъ поглѣдъ може да се покаже странно, че той се отдалечилъ отъ Цизалпинска Галлия въ Апулия. Нито Полибий, нито Титъ Ливий не обясняватъ причинитѣ за това. Но нѣма съмнѣние, че такъвъ великъ полководецъ, като Анибала, е направилъ това не безъ нѣкои важни причини. Твърдѣ вѣроятно е, че, като повдигналъ цизалпинскитѣ галли на пълно въстание, той постоянно ималъ прѣдъ видъ да повдигне на такова и всички народи и племена въ срѣдня и южна Италия, съобразно съ което и дѣйствувалъ, както по̀ горѣ се каза, и малъ голѣмъ успѣхъ въ това. Послѣ побѣдата при Тразименското езеро той, безъ съмнѣние, не намиралъ още за своевременно и благоразумно да отиде право къмъ Римъ, гдѣто можалъ да бжде стѣсненъ и даже заобиколенъ отпрѣдъ и отзадъ отъ римскитѣ армии; а да стои въ Етрурия и Умбрия било невъзможно. За това не му оставало друго, освѣнъ отъ всички страни да заобиколи Римъ, да повдигне противъ него всички подвластни нему народи въ Италия, да му отнеме съ това срѣдствата за отбрана, а между туй да се сближи съ морето и да открий съобщение съ Картагенъ, а може би и съ Гърция.

Фабий, като дошълъ въ Даунийска Апулия, расположилъ се на лагеръ на около 6 мили (пó вече отъ 6 версти) отъ лагера на Анибала. Послѣдния още на другия день тръгналъ срѣщу него, извиквайки го единъ видъ на бой въ открито поле. Но Фабий не мръдналъ отъ лагера си, което най напрѣдъ удивило Анибала, а послѣ го убѣдило, че Фабий — не билъ Семпроний, нито Фламиний. Обаче, за да го испита, той взелъ да разорява наоколо земитѣ на римскитѣ съюзници, като често промѣнявалъ мѣстата на лагеритѣ си, бързо движущъ се отъ една къмъ друга и нагласявайки на Фабиевитѣ войски засади. Но Фабий се ограничавалъ да слѣдва задъ движенията на Анибала отъ страна, по височинитѣ, не твърдѣ близо, за да избѣгва боя съ него, и не твърдѣ далечъ, за да го неиспуща изъ видъ. Войскитѣ си държалъ постоянно въ лагеритѣ, безъ да ги пуща на фуражировки, отъ каквито и не се нуждаялъ, понеже получавалъ всичко нужно отъ къмъ тила си. Въ лагера му се пазяла най строга дисциплина и точно се испълнявала лагерната служба. Ако ли пъкъ Анибаловитѣ фуражири идвали много близо, то Фабиевата конница и лека пѣхота ги пропѫждали съ ущьрбъ, съ което Фабий причинявалъ на Анибала загуба, и възстановявалъ малко-по-малко довѣрието на армията къмъ себѣ си.

Такъвъ благоразуменъ и прѣдпазливъ начинъ въ дѣйствията на Фабия, напълно съобрàзенъ съ обстоятелствата, справедливо възбуждалъ удивлението и похвалата на древнитѣ и новитѣ историци. Главнитѣ причини за това били, първо, численната сила на армията му — само 36.000 души пѣхота и 3.600 конница, и второ, състава на тѣзи сйли — новонабрани, още неопитни войски, тогазъ когато армията на Анибала състояла отъ стари войски, закалени въ трудоветѣ и боеветѣ, и които не можали вече да се надяватъ нито за отстѫпление, нито за помощь, а имъ оставало само едно — да побѣдятъ или да умрѫтъ. Ето защо на Фабия било необходимо да приучва и своитѣ войски малко-по-малко къмъ трудоветѣ и боеветѣ. Но този начинъ въ дѣйствията на Фабия не се харесвалъ нито на Анибала, който ясно виждалъ намѣрението да се погуби армията му безъ бой, нито на Минуция Руфа, койтоималъ характеръ много сходенъ съ този на Семпрония и Фламиния и за това наричалъ прѣдпазливостьта на Фабия лѣнность и страхъ и непрѣстанно заявявалъ, че трѣбвало колкото може пó скоро да се влѣзе въ бой съ неприятеля.

Между туй Анибалъ, като се трудилъ всѣкакъ да принуди Фабия да влѣзе въ бой, тръгналъ за Самний, разорилъ земитѣ на града Беневентъ и прѣвзелъ добрѣ укрѣпения градъ Телезия и въ него голѣма плячка. Но Фабий отишълъ слѣдъ него и само го наблюдавалъ, като постоянно избѣгвалъ боя. Това накарало най послѣ Анибала да тръгне за Кампания — най богата и изобилна отъ областитѣ на Италия, която му обѣщавала голѣма плячка и храна за зимата. Съ това той се надявалъ или да принуди най послѣ Фабия на бой, или пъкъ, въ противенъ случай, да накара нѣкои съюзни съ Римъ градове да се присъединятъ къмъ него, Анибала. Съображенията му били напълно вѣрни и макаръ Кампания да била отъ три страни заобиколена съ планини, прѣзъ които имало само три прохода за влизание и излизание, но Анибалъ се надявалъ вслѣдствие на това да добий още пó важни

успѣхи. И за туй той, като влѣзълъ отъ Самний въ Кампания прѣзъ тѣснинитѣ на Ерибанската или Галликанската планина (mons Eribanus aut Gallicanus), спусналъ се на тъй нарѣченитѣ *Коллатински полета* или *равнини* и се расположилъ на лагеръ на дѣсната страна на р. Вултурнъ, по̀ долу отъ днешна Капуа. Като укрѣпилъ лагера си, той испратилъ Махарбала съ нумидийската конница да разори земитѣ на града Фалернъ и цѣлата страна до Синуесса.

Фабий се удивилъ на смѣлостьта на Аннибала, но още по̀ вече се утвърдилъ въ приетия отъ него начинъ за дѣйствие: той тръгналъ слѣдъ Аннибала по планинскитѣ височини за земитѣ на Фалернъ, гдѣто се расположилъ на лагеръ въ политѣ на планинигѣ на неудободостжпна мѣстность и тамъ стоялъ въ бездѣйствие, само наблюдавайки Аннибала, но безъ да му прѣпятствува да разорява страната. Туй усилило незадоволствието на армията му и особенно на Минуция, а и въ Римъ всички били недоволни отъ това и даже сената не одобрявалъ начина на Фабиевитѣ дѣйствия. При всичко това, Фабий рѣшилъ да не отстжпва отъ него, за което не може да не се въздаде пълно право и похвала нему и на неговия всецѣло основателенъ и мждръ начинъ на дѣйствие: той напълно вѣрно оцѣнилъ взаимното си относително положение съ това на Аннибала. Отъ друга страна, като разглѣждаме начина на дѣйствията на послѣдния особенно впечатление ни прави това, че той, имайки за главна цѣль да повдигне противъ Римъ съюзницитѣ му, а армията на Фабия да принуди да влѣзе въ бой на равнинитѣ, страшно разорявалъ земитѣ на пьрвитѣ и съ това, разбира се, не ги възбуждалъ противъ Римъ и не ги привличалъ къмъ себѣ си, а напротивъ и самъ се лишавалъ отъ срѣдства за храна, а пъкъ и Фабия никакъ не успявалъ чрѣзъ това да принуди, както Семпрония и Фламиния, да влѣзе въ бой на равнинитѣ; а да го напада въ лагеритѣ му по планинитѣ, не намиралъ за възможно и полезно. Слѣдователно той не постигалъ нито едната, нито другата цѣль и колкото по̀ вече отивалъ напрѣдъ, толкова това било по̀ врѣдно за него и по̀ полезно за Фабия. Послѣдния разбиралъ туй много добрѣ и въ начина на дѣйствията си и тѣзи на Аннибала виждалъ най вѣрното срѣдство да погуби послѣдния. Ето защо начина на Фабиевитѣ дѣйствия принася голѣма честь на послѣдния и заслужва пълна похвала, тогазъ когато начина на дѣйствията на Аннибала, обясняемъ само отъ желанието да привлѣче Фабия на бой, остава, отъ страна на такъвъ великъ полководецъ, малко тьменъ и даже страненъ, толкозъ по̀ вече, че Аннибалъ още отъ пьрвитѣ дѣйствия на Фабия противъ него е можалъ да заключи и дѣйствително заключилъ, че срѣщу него не стои вече Семпроний или Фламиний. Въ Кампания той билъ затворенъ, като въ клѣтка, отъ окржающитѣ тъзи область отъ три страни планини, само съ три входа и исхода; а Фабий, съ расположението си при исхода отъ планинитѣ въ Кампания, близо до Фалернъ, лесно можалъ да прѣгради на Аннибала този проходъ прѣзъ планината, прѣзъ който той влѣзълъ въ Кампания, и дѣйствително направилъ това, като заелъ новъ лагеръ близо до планинския проходъ прѣзъ Галликанската планина и стоялъ тамъ прѣзъ лѣтото, до като Аннибалъ продължавалъ да разорява западна Кампания.

Послѣдния, като видялъ най пос-

лѣ, че не успѣва съ това да принуди Фабия да влѣзе въ бой на равнинитѣ на Кампания, рѣшилъ да прѣнесе събранитѣ въ нея храни и плячка въ тѣзи мѣста на южна Италия, гдѣто мислилъ да прѣкара зимата. Като се научилъ за това, Фабий испратилъ Минуция съ силенъ отрядъ войска да заеме планинскитѣ тѣснини на Аппиева пжть за Римъ, между Терацина (Terracina) и Фонди (Fondi), а другъ единъ отрядъ отъ 4.000 души — да заеме планинскитѣ тѣснини на Галликанската планина, усилилъ гарнизона на Казилинъ, а самъ съ главнитѣ си сили се расположилъ на лагеръ близо до планинскитѣ височини между Калеа (Calvi) и Галликанската планина, като испратилъ Хостилия Манцина съ 400 души конница на разузнаване. Съ една дума — той прѣградилъ на Анибала исхода отъ Кампания на сѣверъ съ часть отъ силитѣ на Минуция, а на югъ съ главнитѣ сили подъ личното свое началство.

Хостилий, привърженецъ на Минуция и на боя съ Анибала, нападналъ срѣщнатитѣ отъ него нумидийци и ги прѣслѣдвалъ до картагенския лагеръ. Но излѣзлата изъ него всичка Анибалова конница отблъснала въ свой рѣдъ и прѣслѣдвала Хостилия. Послѣдния най послѣ се спрѣлъ, влѣзълъ въ бой, билъ заобиколенъ, разбитъ и убитъ, а останкитѣ отъ отряда му се спасили въ лагера на Фабия. Това сблъсквание, макаръ и не важно, можало би, мислимъ, да послужи като потвърждение на приетия отъ Фабия начинъ за дѣйствие: но нито Минуций, нито Фабиевата армия не се убѣдили отъ туй и продължавали да желаятъ и даже да настояватъ за бой. Фабий не обрьщалъ внимание на това, а само се расположилъ по̀ близо до Анибала, но както и по̀ напрѣдъ въ планинитѣ. На другия день Анибалъ построилъ армията си срѣщу него на равнината въ боенъ рѣдъ и испратилъ напрѣдъ легката си конница за да завърже бой съ армията на Фабия, която се построила тъй сжщо въ боенъ рѣдъ прѣдъ самия си лагеръ. Но Фабий отблъсналъ нумидийцитѣ и не мръдналъ отъ мѣстото си, тъй щото Анибалъ билъ принуденъ отново безъ успѣхъ и съ загуба да се върне въ лагера си. Като нѣмалъ възможность нито да остане въ разорената отъ него котловина на Кампания, нито съ сила да мине прѣзъ заетитѣ отъ Фабия планински тѣснини на Галликанската планина, той прибѣгналъ до слѣдующата военна хитрость: заповѣдалъ да избержтъ, отъ взетия плячка добитъкъ, 2.000 най силни вола, да вържатъ на роговетѣ имъ сухи пръчки и други горящи вѣщества, и около 3-та нощна стража (между полунощь и 3 часа заранта) да подпалятъ послѣднитѣ и да гонятъ воловетѣ, придружени отъ легката пѣхота, къмъ височината срѣщу тѣснинитѣ. Легката пѣхота трѣбвало да се пръсне на дѣсно, и на лѣво и, като нададе силенъ викъ, да заеме върха на височината и да нападне римскитѣ стражи, които я заемали. А самъ той тръгналъ задъ легката пѣхота, имайки отпрѣдъ африканската пѣхота, задъ нея конницата съ тяжеститѣ и плячката, а въ опашката испанската и галлската пѣхота. Римскитѣ стражи на височината, като видѣли приближавшитѣ се огневе, сторили ги въ тъмнината на цѣлата картагенска армия и щели вече да тръгватъ на срѣща ѝ, но като видѣли воловетѣ съ огневетѣ на рогата уплашили се и даже не отстжпили на прѣдишното си мѣсто на височината, а влѣзли въ частенъ бой съ легката картагенска пѣхота, на което обаче побъркали воловетѣ, които се хвърлили между тѣхъ. Това

се продължавало до разсъмване. Фабий, като чулъ шумà, като видялъ огневетѣ и опасавайки се отъ нѣкоя военна хитрость, турилъ всичката си армия подъ оржжие, но не я извелъ изъ лагера. А Анибалъ, възползуванъ отъ това, успѣлъ още прѣди да се съмне да прѣкара цѣлата си армия прѣзъ планинскитѣ тѣснини безпрѣпятственно, макаръ и не лесно. На разсъмване се завързалъ бой вече на планинскитѣ височини, но Анибалъ, като усилилъ прѣднята си пѣхота съ испанската, принудилъ войскитѣ на Фабия да отстжпятъ въ лагера си съ загуба около 1.000 души, тогазъ когато войскитѣ на Анибала не понесли почти никаква загуба. Като излѣзълъ изъ планинитѣ, Анибалъ се расположилъ въ политѣ имъ, близо до Алифъ въ Самний, а Фабий — срѣщу него на една силна мѣстность въ планинитѣ.

Това распространило страхъ между съюзницитѣ на Римъ, които взели вече да се отчайватъ отъ надѣждата да се избавятъ най послѣ отъ Анибала, явно почнали да роптаятъ противъ Фабия и силно да го укоряватъ. А Анибалъ, показвайки на видъ, ужъ, че отива къмъ Римъ прѣзъ източний Лаций, тръгналъ за земитѣ на пелигнитѣ, въ сѣверний Самний, и почналъ да ги разорява. Фабий вървялъ покрай планинитѣ слѣдъ неговото движение, като всѣкога заставалъ между него и Римъ. Наскоро Анибалъ, като се научилъ отъ съглѣдвачитѣ си, че въ околноститѣ на Луцерия (Lucera) и Герио или Геруния (Dragonara), два града въ сѣверна, Даунийска Апулия, се намиратъ голѣми запаси пшеница и че града Геруний билъ твърдѣ удобенъ за да се учрѣди въ него складъ съ храни за прѣзъ зимата, промѣнилъ посоката и прѣзъ земитѣ на френтанитѣ, въ източний Самний, тръгналъ къмъ Геруний, който лѣжалъ въ политѣ на планината Либурнъ, на сѣверъ отъ Луцерия. Като не сполучилъ да склони жителитѣ на Геруний съ прѣговори и обѣщания да му прѣдаджтъ града, той въ скоро време го прѣвзелъ съ приступъ, жителитѣ му истрѣбилъ, а града разрушилъ, като оставилъ само стѣнитѣ му и тѣзи кжщи, които заелъ за складове за храни. А армията си расположилъ подъ стѣнитѣ на Геруний въ силно укрѣпенъ лагеръ.

Фабий, който вървялъ слѣдъ Анибала отъ страна, по планинитѣ, расположилъ се срѣщу него близо до Ларинъ (Larino), на дѣсната страна р. Тифернъ (Biferno), сжщо въ силно укрѣпенъ лагеръ. Слѣдъ това той трѣбвало да отиде въ Римъ за испълнение на религиознитѣ обряди, за което прѣдалъ началството надъ армията на Минуция, като на тръгване му поржчалъ да не прѣдприема нищо въ отсжтствието му и да дѣйствува както той, Фабий, дѣйствувалъ, а не както Семпроний и Фламиний, като оправдавалъ това съ туй, че на побѣдитѣ на Анибала билъ туренъ вече прѣдѣлъ и съ това билъ изгладенъ спомѣна за потърпянитѣ несполуки.

Но въ Римъ общественото мнѣние, крайно възбудено отъ приятелитѣ на Минуция и отъ враговетѣ на Фабия противъ послѣдния и даже сподѣляно отъ сената, било съвсѣмъ отъ другъ родъ. Двѣ обстоятелства усилили това още по̀ вече: 1-о, че Анибалъ заповѣдалъ да не разоряватъ частнитѣ имоти на Фабия, което хвърляло върху послѣдния сѣнка на измѣнничество и 2-о, че Фабий, по бившитѣ въ 1-та пуническа война примѣри, сключилъ съ Анибала договоръ за размѣнявание на плѣнницитѣ, по който за всѣки военнoплѣнникъ, въ случай на невъзможность да се замѣни той, се

плащало по 2½ фунта сребро, и по такъвъ начинъ Фабий получилъ 247 римски плѣнници по̀ вече, отколкото той далъ такива картагенски. Сената не утвърдилъ този договоръ и отказалъ да отпусне на Фабия отъ държавната хазна похарченитѣ отъ него пари. Тогава Фабий продалъ имотитѣ си, пощадени отъ Аннибала, и отъ взетитѣ пари внесълъ прѣхарченото въ държавната хазна. Но този му благороденъ постжпкъ не вразумилъ нито сената, нито приятелитѣ на Минуция и враговетѣ на Фабия, а Минуций, насърдченъ отъ това, само глѣдалъ по̀ скоро да влѣзе въ бой съ Аннибала и вече слѣзълъ отъ планинитѣ къмъ политѣ имъ и заелъ новъ лагеръ по̀ близо до Аннибалова.

Аннибалъ знаялъ всичко това много добрѣ и той не пропусналъ да се възползува отъ него при първия удобенъ случай, който не закъснялъ да се прѣдстави.

Като намиралъ недостатъчни за армията си за прѣзъ зимата събранитѣ запаси храни въ Кампания и Самний, и особенно нуждающъ се отъфуражъ, какъвто въ околната страна изобилствувалъ, той ежедневно испращалъ ⅔ отъ армията си на фуражировка въ тила на лагера си, а самъ въ сжщото време излизалъ прѣдъ лагера съ легката пѣхота, да разузнава неприятеля и да прикрива лагера и фуражиритѣ си. А като се научилъ, че Минуций слѣзълъ отъ планинитѣ и се приближилъ до него, той тръгналъ съ ⅔ отъ армията си сжщо напрѣдъ и се разположилъ близо до Геруний на лагеръ на една височина, а останалата ⅓ отъ армията си испратилъ както по̀ напрѣдъ на фуражировка. За да примами Минуция на бой, той испратилъ прѣзъ нощьта 2.000 души конница да заеме една височина между двата лагера, която командвала надъ римския. На разсъмване Минуций нападналъ тъзи конница съ легката си пѣхота, изпждилъ я, заелъ височината и расположилъ на нея цѣлата си армия на лагеръ. Аннибалъ, надѣвайки се скоро да има бой, нѣколко дни подъ рѣдъ държалъ всичката си армия събрана въ лагера, но като видялъ, че Минуций не излиза отъ лагера си, отново испратилъ по̀ голѣмата часть отъ армията си на фуражировка. Тогава Минуций излѣзълъ съ цѣлата си армия отъ лагера и тръгналъ право срѣщу лагера на Аннибала. Като се приближилъ до него, той построилъ тѣжката пѣхота въ боенъ рѣдъ, а легката съ конницата испратилъ противъ Аннибаловитѣ фуражири въ отдѣлни отряди, като запрѣтилъ да вематъ плѣнници. Атакувани изненадано Аннибаловитѣ фуражири били часть избити, а часть се спасили въ лагера си. Между това римската тѣжка пѣхота дошла до такава дързость, че взела даже да измъква стобора, който ограждалъ вала на Аннибалова лагеръ. Аннибалъ не можалъ да излѣзе изъ него нито противъ римлянитѣ, нито въ помощь на фуражиритѣ си, и билъ принуденъ да се защищава, както можалъ, въ лагера си, до като не пристигнали 4.000 фуражири, които успѣли да се събержтъ въ Лагера при Геруний. Това му дало най послѣ възможность да излѣзе отъ лагера си и да се построи прѣдъ него въ боенъ рѣдъ. Тогава Минуций отстжпилъ, доволенъ отъ това, че нанесълъ на неуязвимия до тогава Аннибалъ чувствителна загуба и даже го държалъ обсаденъ въ лагера му. А Аннибалъ, като отдавалъ на Минуция право за искусното му дѣйствие, и грижащъ се за запазването на Геруний, намѣрилъ за по̀ добрѣ да отстжпи въ прѣдишния си лагеръ при него. А щомъ той отстжпилъ, Минуций веднага се рас-

положилъ на лагеръ на сѫщото мѣсто, гдѣто прѣди това стоялъ Анибалъ, и отъ тогава римскитѣ войски ходили на фуражировка смѣло и рѣшително, а картагенскитѣ съ по̀ голѣми прѣдпазливости.

Извѣстията за това, разбира се, причинили въ Римъ много голѣма радость и още по̀ вече утвърдили общото лъжовно мнѣние, спорѣдъ което само страха на Фабия (тъй наричали мѫдрата му прѣдпазливость) билъ вината за гдѣто до тогава не били издържани никакви успѣхи надъ Анибала; а Минуция всички въ Римъ прѣвъзнасяли до небеса. Народния трибунъ Цецилий Метеллъ даже публично обвинилъ Фабия, че нарочно искалъ да протака войната за да продължи властьта си и въ заключение прѣдложилъ да не се пуща Фабий отъ Римъ въ армията до тогава, до когато той не назначи другъ консулъ на мѣстото на убития Фламиний, и да се издаде законъ съ който да се прѣправни властьта на диктатора съ тъзи на магистра на конницата.

Фабий се оправдалъ твърдѣ разумно и просто, като казалъ, че се съмнява въ важностьта на побѣдата, която Минуций издържалъ, и ако това и да било истинно, той се страхува по̀ вече отъ сполуката, отколкото отъ несполуката, че потърпѣнитѣ несполуки сѫ произлѣзли само отъ непрѣдпазливостьта на полководцитѣ, че въ тогавашнитѣ обстоятелства по̀ голѣма слава било да се запази армията безъ позоръ, отколкото да се погубятъ много хиляди хора, най послѣ, че докато той носи званието диктаторъ, магистра на конницата трѣбва да му даде отчетъ за гдѣто е влѣзълъ въ бой противъ неговитѣ заповѣди, а той, Фабий, ще докаже, че единъ добъръ полководецъ се надява по̀ вече на прѣдпазливостьта, отколкото на щастието и сполуката.

Но сената сподѣлялъ мнѣнието на народа, и Фабий, като не искалъ съ присѫтствието си да оправдае единъ законъ, противенъ на държавнитѣ учрѣждения, веднага събралъ народнитѣ комиции и, слѣдъ като избрали за консулъ (2-ий пѫть) Атилия Регула, заминалъ за армията на прѣдвечерието на гласуването на новия законъ. На другия день, прѣдложенъ на народа и, за негова угода, поддържанъ отъ Теренция Варрона (плебей, синъ на единъ заможенъ мѣсопродавецъ, който прѣдидущата година билъ преторъ) този законъ за прѣравнението властьта на диктатора съ тъзи на негова магистръ на конницата, извѣстенъ подъ названието *Метелловъ законъ* (lex Metella) и не чуванъ до тогава въ римската република, билъ гласуванъ и приетъ съ болшинство на гласоветѣ.

Фабий получилъ извѣстие за това по пѫтя къмъ армията и прѣдоставилъ на времето да рѣши правото между него и римското правителство и народа, а сѫщо и между приятелитѣ на Минуция и неговитѣ, на Фабия, врагове. А Минуций толкова се възгордялъ, щото явно обявявалъ твърдото си намѣрение да слѣдва своя начинъ на дѣйствие и прѣдложилъ на Фабия или да началствуватъ армията по рѣдъ, или да я раздѣлятъ по между си по равно. Фабий отговорилъ, че новия законъ *раздѣлилъ* властьта му, но не му я *отнелъ*, и за това избралъ втория способъ, като искалъ да запази поне половината армия, отколкото да погуби цѣлата. Вслѣдствие на това, 2-ия и 3-ия римски легиони, съ половината пѣхота, конница, спомагателни и съюзни войски паднали по жребий на Фабия а 1-ия и 4-ия римски легиони, сѫщо съ другата половина отъ войскитѣ — на Минуция, който веднага се отдѣлилъ отъ Фабия и се распо-

ложилъ прѣдъ него въ отдѣленъ лагеръ.

Аннибалъ билъ въ възторгъ отъ всичко това и върху него основалъ плана си. Той рѣшилъ да заеме височината между него и Минуция, згодна и за двамата, но тъй, че туй да послужи само за поводъ на общъ бой. А между това той искалъ да нагласи засада въ една отъ лощинитѣ на откритата наоколо равнина, кждѣто и расположилъ прѣзъ нощьта 5.000 души пѣхота и 500 души конница, а за да скрий това, на разсъмване заелъ височината съ легката пѣхота. Минуций испратилъ противъ нея легката си пѣхота, а слѣдъ нея конницата, и скоро самъ тръгналъ съ легионитѣ въ боенъ рѣдъ. Съ изгрѣване на слънцето, римлянитѣ, като обърнали всичкото си внимание на височината, незабѣлѣзали засадата, която се намирала въ дѣсно отъ тѣхъ, и атакували легката пѣхота на Аннибала на височината. А Аннибалъ постепенно усилвалъ легката си пѣхота съ тѣжката, самъ тръгналъ слѣдъ нея съ конницата, и по такъвъ начинъ боя малко-помалко станалъ общъ. Римскитѣ велити били отхвърлени къмъ легионитѣ, които дошли въ растройство; обаче тѣ отново се устроили и боя се завързалъ по всичката линия. Въ туй време, по дадения отъ Аннибала сигналъ, войскитѣ, отъ засадата, се спуснали въ флангъ и въ тилъ на Минуциевата армия, която, атакувана отъ всички страни, била близка къмъ пропастьта: още една минута — и тя би била съвсѣмъ разбита. Но Фабий, който слѣдилъ вървежа на боя, безъ ни най малко да се бави извелъ армията си изъ лагера и въ боенъ рѣдъ тръгналъ на помощь на Минуция, къмъ дѣсния му флангъ. Като поддържалъ този флангъ, той въ пъленъ рѣдъ тръгналъ противъ Аннибала. Но послѣдния, доволенъ отъ издържания успѣхъ и като нѣмалъ намѣрение да продължава боя съ бодрата армия на Фабия, заповѣдалъ да се отстжпи, като казалъ при това, спорѣдъ думитѣ на нѣкои: «Най послѣ молнията, която дълго ходи по планинитѣ, се пръсна съ дъждъ!» Фабий и Минуций сжщо отстжпили въ лагеритѣ си. Загубата на Минуция била доста голѣма, особенно въ легионитѣ.

Слѣдъ боя, Минуций събралъ войскитѣ си и като казалъ, че общата имъ непрѣдпазливость била вината за тѣхното нещастие, убѣдилъ ги да се подчинятъ на по̀ искусния и способенъ полководецъ. Слѣдъ това той извелъ армията си отъ лагера ѝ, присъединилъ я къмъ армията на Фабия, снелъ отъ себѣ си властьта, която му далъ народа, и молилъ Фабия да прости него и войскитѣ му и отново да ги приеме подъ началството си. Фабий го похвалилъ, което той напълно заслужилъ, за тъзи благородна постжпка и го оставилъ, както по̀ напрѣдъ, магистръ на конницата. Величието на Фабиевата душа произвело извънрѣдно впечатление въ негова полза и на умоветѣ въ Римъ и на Аннибала. Въ Римъ това отново расположило народа въ полза на Фабия, а въ Аннибала възбудило голѣмо уважение къмъ него.

Като укрѣпилъ височината, на която произлѣзло сражението и като я съединилъ съ коммуникационни линии съ укрѣпения си лагеръ при Геруний, Аннибалъ расположилъ тукъ армията си на зимни квартири.

§ 31.

Дѣйствията по морето, въ Африка и Испания.

Между това Сервилий, като пропѫдилъ картагенскитѣ ескадри, излѣзълъ на брѣга на Африка, но скоро ималъ несполука въ единъ бой, която му струвала около 1000 души загуба и го принудила да се върне въ Италия. Фабий, комуто срока на диктаторството наближавалъ да се свърши, заповѣдалъ на Сервилия, заедно съ другия консулъ Атилия, да дойде въ армията и да поеме началството ѝ. Тѣ разположили армията на зимовище въ *дървени шалаши*, на сѫщото мѣсто гдѣто тя се намирала, и продължавали да дѣйствуватъ по плана на Фабия, като нападали фуражиритѣ на Анибала и непрѣстанно безпокоили армията му.

Въ Испания картагенската флота, подъ началството на Аздрубала, била разбита отъ Кнеия Сципиона при устието на Иберъ, като загубила 31 отъ корабитѣ си. Друга една картагенска флота, която получила заповѣдь да тръгне за Пиза, за да усили Анибала въ Италия, била принудена отъ Кнеия Сципиона да търси убѣжище въ брѣговетѣ на Сардиния, а послѣ въ Картагенъ. Въ поддържка на Кнеия Сципиона билъ испратенъ брагъ му Публий Корнелий Сципионъ съ 20 кораба, и двамата тѣ заели близо до Сагунтъ лагеръ, отъ който сполучливо извършвали и распространявали завоюванията си въ вѫтрѣшностьта на Испания. Чрѣзъ прѣдателството на единъ испанецъ, тѣ заловили онѣзи испански заложници, които Анибалъ взелъ отъ пó важнитѣ градове въ Испания, въ залогъ за вѣрностьта имъ. Сципионитѣ постѫпили съ тѣхъ твърдѣ великодушно, което накарало много испански градове да се отмѣтнатъ отъ Картагенъ.

§ 32.

3-ия походъ въ 216 година.

Приготовленията на римлянитѣ и на Анибала.

За 216-та година въ Римъ били избрани за консули: Теренций Варронъ, на страната на когото билъ почти цѣлия народъ, и Емилий Павелъ, прѣдложенъ и поддържанъ отъ аристокрацията. Слѣдъ избора на консулитѣ, сената заповѣдалъ да се произведе наборъ отъ 10.000 души, за попълнение на всѣки отъ 5-тѣхъ находивши се на служба легиони до числото 5.000 души пѣхота (вмѣсто 4.200) и 300 души конница (вмѣсто 200) срѣщу онова отъ прѣдидущата година. Освѣнъ това набрани били 4 нови римски легиони въ сѫщата сила, а съюзницитѣ извадили всичко 9 легиона съ сѫщото число пѣхота и двойно число конница. По такъвъ начинъ цѣлата войска брояла 9 римски и 9 съюзни, всичко 18 легиона и въ тѣхъ: римска пѣхота 45.000, съюзна 45 000, всичко 90.000, римска конница 2.700, съюзна 5 400, всичко 8.100, а всичко 98.100 души, — сили, каквито римлянитѣ до тогава и въ такъвъ брой не били изваждали. Сената най послѣ дошълъ до убѣждение, че било необходимо да употрѣби извънрѣдно напряжение на сили за да вземе върхъ надъ грозния врагъ, който нападналъ републиката въ самото срѣдоточие на владѣнията ѝ, и за това рѣшилъ да набере 8 консулски легиона, вмѣсто обикновеннитѣ 4, за да би можалъ поне съ огромното

прѣвъсходство на силитѣ си да задави Анибала. Но при това сената направилъ голѣма погрѣшка, като образувалъ твърдѣ малъкъ брой конница (8.100 души) срѣщу конницата на Аннибала (до 10.000), която при това била стара, бойна и отлична, и брояла до 2.000 души прѣвъсходна нумидийска лека конница, тогазъ когато римската и съюзната конница била по̀ голѣмата часть (по̀ вече отъ 5.000) ново-набрана, неопитна и много отстжпвала на картагенската. Тъй щото конницата била слабата страна въ състава на римскитѣ армии. Иеронъ, сиракузски царь, испратилъ 1000 стрѣлци и пращници, 300.000 мѣрки пшеница и 20.000 мѣрки ечмикъ, съ съвѣтъ да се направи диверсия въ Африка. Сената испълнилъ това само наполовина, като прибавилъ 25 квинквереми къмъ флотата на пропретора Отацилия въ Сицилия и, като му разрѣшилъ да прѣмине въ Африка, ако той намѣри това за полезно. Въ Италия консулитѣ съединили подъ началството си 4-тѣ легиона, които се намирали при Геруний, и 4-тѣ ново-набрани, а претора Постумий испратили съ единъ римски и единъ съюзенъ легионъ въ Цизалпинска Галлия. На двамата Сципиони въ Испания продължили началствуването още на една година и имъ испратили нужнитѣ подкрѣпления, за по̀ успленно водение на войната.

Новитѣ консули, прѣди тръгването си отъ Римъ за армията, говорили на народа съвсѣмъ различно единъ отъ другъ и съ това вече като че да прѣдричали бжджщитѣ събития. Грубия и буенъ Варронъ обвинявалъ аристокрацията, че била привлякла Анибала въ Италия, гдѣто той трѣбвало още дълго да стои, ако армиитѣ бихж се повѣрявали на такива хора, като Фабия; но че той, Варронъ, ще свърши войната отъ единъ пжть съ една блѣскава побѣда, още въ сжщия день, щомъ види неприятеля! Емилий Павелъ, напротивъ, говорилъ съ достойнство, мждро и справедливо: »чудно ми е, какъ единъ полководецъ, който не е видялъ още нито своята, нито неприятелската армия, нито тѣхното расположение, и незапознатъ съ мѣстнитѣ обстоятелства, може, прѣди още да излѣзе отъ Римъ, да начертае плана за похода и да прѣдскаже деня за влизането си въ бой. Колкото се касае до мене, убѣденъ, че хората не управляватъ събитията, а събитията хората, азъ не могж да прѣдскажа нищо отъ сега; азъ съмъ увѣренъ, че дѣйствията, които се управляватъ мждро и разсждливо, всѣкога биватъ щастливи, а безумната смѣлость може да има за послѣдствие само нещастие.« Историцитѣ казватъ, че Фабий при този случай убѣждавалъ Емилия Павла въ необходимостьта да не отстжпва отъ този начинъ на дѣйствия, по който той, Фабий, се ржководилъ, на което Емилий Павелъ му отговорилъ, че ако единъ диктаторъ не е можалъ да устои противъ интригитѣ на своя магистръ на конницата, то толковъ по̀ мжчно ще бжде на единъ консулъ да се противи на другаря си; — »самъ азъ« — прибавилъ той — »едва избѣгнахъ, прѣди нѣколко години, повдигнатата противъ мене буря; желая всичко да отива колкото може по̀ добрѣ, но ако би се случило нѣкое нещастие, то прѣдпочитамъ да падна подъ ударитѣ на неприятеля, отколкото отново да прѣдамъ главата си на яростьта на моитѣ съграждани.« Тѣзи думи на Варрона и Емилия Павла достатъчно рисуватъ всѣкиго отъ тѣхъ и сж полезни за вникване и разбиране на послѣдующитѣ събития.

Слѣдъ набора на новитѣ легиони, новонабранитѣ войски, пѣхотата и

конницата, дали не обикновенната, а нова клѣтва — *да не се пръдавать на бъство и да не напущать ръдоветѣ си, съ исключение само на случаить за вземание или искание на оржжие, за поражение на непрятеля или за спасяване на съражданить си.* Тъзи нова клѣтва сжщо трѣбва да се има прѣдъ видъ при разглѣждането на послѣдующитѣ събития.

Между това Аннибалъ стоялъ въ зимното си расположение при Геруний не само до началото на пролѣтьта, но даже до мѣсецъ май, когато въ Апулия вече почвали да зрѣятъ хранитѣ въ полето — бездѣйствие, което не се обяснява достатъчно нито отъ Полибия, нито отъ Титъ Ливия, и което остава за насъ непонятно и странно, както и много други работи въ този походъ отъ страна на Аннибала. Армията му въ продължение на три мѣсеца прѣзъ зимата е можала, струва ни се, достатъчно да почине, да се поправи и да събере нужнитѣ храни. Жетва ли е чакалъ Аннибалъ! или нѣкой благоприятенъ за него обратъ на работитѣ въ южна Италия? Извѣстно е само, че всички запаси съ храни, които той събралъ въ Геруний, били изѣдени, а околната страна не можала вече да му доставлява нови, понеже римския сенатъ заповѣдалъ на селскитѣ жители да прѣкаратъ запаситѣ си въ градоветѣ, а останалото слѣдъ туй, било отнесено отъ войскитѣ и отъ едната и отъ другата страна, вслѣдствие на което Аннибалъ не можалъ вече да стои при Геруний — *по недостатъкъ на храна* и необходимо било да промѣни мѣстото на *расположението си за да се снабди* съ такава. Но сжщевременно, Аннибалъ не искалъ и да излиза отъ Апулия, въ която билъ увѣренъ, че ще намѣри по̀вече, отколкото въ други области, срѣдства за хранение на армията си. Ето защо той рѣшилъ да отиде къмъ разрушения въ прѣдидущата година градъ Канна, на югъ отъ равнинитѣ на Апулия, на дѣсния брѣгъ на р. Ауфидъ (днесъ Офанто). Въ замъка (или цитаделя) на този бивши градъ, който останалъ въ властьта на римлянитѣ, послѣднитѣ били събрали всичкитѣ запаси съ храни отъ околната страна.

§. 33.

Прѣвземането замъка на Канна отъ Аннибала; — сражението при Канна.

Съ намѣрение да завладѣе тѣзи запаси и да принуди римлянитѣ да влѣзатъ въ сражение, Аннибалъ бързо тръгналъ къмъ замъка на Канна, прѣвзелъ го съ внезапно нападение и пристжпъ съ бой и се расположилъ при него на лагеръ. Съ това той лишилъ римлянитѣ отъ единъ силно упоренъ и складоченъ пунктъ въ тъзи страна и отъ всички запаси съ храни въ нея, и, като придобилъ тѣзи згоди на своя страна, постигалъ и другата си цѣль — възможностьта да принуди римлянитѣ на сражение, което не би могълъ да постигне, ако останеше въ южна Апулия. А бързото му движение къмъ замъка на Канна имало за цѣль да прѣдвари усилването на гарнизона му отъ римскитѣ армии при Геруний и да тури тѣзи армии, които имали относително по̀ малобройна конница, въ невъзможность да слѣдватъ прѣзъ открититѣ равнини на Апулия задъ Аннибала, който ималъ по̀ силна и по̀ добра конница. За това движението му отъ Геруний къмъ Канна, и по съображенията, и по испълнението си, заслужва пълно внимание и одобрение.

Съвсѣмъ противното трѣбва да се каже за дѣйствията на проконсулитѣ Сервилия и Регула, които временно (до пристигането на новитѣ консули) началствували надъ римскитѣ армии при Геруний. Тѣ не взели никакви мѣрки, нито за надлѣжно обезпечение на складоветѣ си въ замъка на Канна, чрѣзъ усилване на укрѣпленията и гарнизона му, нито за своевременно откриване движението на Аннибала къмъ него, толкозъ по̀ вече, че, за да се движатъ слѣдъ него и да избѣгнатъ боя на равнинитѣ, трѣбвало да направятъ единъ далеченъ обходъ по край политѣ на планинитѣ. Небрѣжността имъ достигала до тамъ, че тѣ се убѣдили въ опасността, която застрашавала складоветѣ имъ, едва тогава, когато получили извѣстие за прѣвземането имъ отъ Аннибала. А слѣдъ това, като незнаяли какво да прѣдприематъ, тѣ нѣколко пѫти испращали въ Римъ да питатъ сената, какво да правятъ, като прѣдставлявали работата тъй, че тѣ не можали нито да стоятъ на едно мѣсто въ тъзи истощена вече страна, нито да се приближатъ до Аннибала, безъ опасность да бѫдѫтъ принудени да влѣзатъ съ него въ сражение, което имъ било заповѣдано да избѣгватъ (като, че ли между тѣзи двѣ крайности тѣ не можали да измислятъ никакви други срѣдства, като, напримѣръ, подобно на Фабия, веднага да се разположатъ прѣдъ Аннибала на непристѫпенъ лагеръ въ планинитѣ). Сената рѣшилъ, че не оставало нищо друго, освѣнъ *да се влѣзе съ Аннибала въ сражение* (противъ мѫдрото правило на Фабия), обаче заповѣдалъ на проконсулитѣ да не влизатъ въ такова до пристигането на новитѣ консули и легиони. При това болшинството и на сената, и на народа, справедливо възлагало надѣждитѣ си на Емилия Павла.

Слѣдъ пристигането на консулитѣ и легионитѣ въ лагера на армиитѣ при Геруний, консулитѣ най напрѣдъ се заели съ сливането на новитѣ легиони съ старитѣ и съ устройството на армиитѣ. А слѣдъ това Емилий Павелъ употрѣбилъ всички възможни доводи за да въодушеви до най висока степень войскитѣ си и да имъ прѣдстави, че сега настанало времето да се загладятъ съ една положителна побѣда всички прѣдишни несполуки, които не били освѣнъ слѣдствие отъ погрѣшки. На другия день и двамата консули съ армиитѣ си (силитѣ на които възлизали до 80.000 души пѣхота и 7.200 души конница въ строя) тръгнали къмъ Канузий (днесъ Сапо̀на) и, като пристигнали тамъ на 2-ия день, расположили се на лагеръ задъ този градъ, на дѣсния брѣгъ на р. Ауфидъ на 6 римски мили (по̀ вече отъ 6 версти) отъ лагера на Аннибала задъ замъка на Канна. Емилий Павелъ, като видялъ, че околнитѣ, открити равнини били згодни за Аннибала, но незгодни за римлянитѣ, мислилъ да привлѣче Аннибала на мѣстность, по̀ удобна за дѣйствията на римската пѣхота, отколкото за картагенската конница. Но Варронъ, толкова безразсѫденъ, колкото неспособенъ и невѣжъ, билъ съвсѣмъ на друго мнѣние, вслѣдствие на което произлѣзло не само взаимно несъгласие между двамата консули, но и спрѣчкване. Варронъ прѣзрително укорявалъ Емилия Павла въ бавностьта на Фабия, а Емилий Павелъ напомнялъ на Варрона безразсѫдната смѣлость на Семпрония и Фламиния. Разбира се, че отъ това нищо добро неможало да се очаква.

На другия день слѣдъ пристигането на консулитѣ въ Канузий, Вар-

ронъ, началствующъ по рѣда си надъ армитѣ, тръгналъ да се приближи до лагера на Аннибала. Послѣдния веднага излѣзълъ срѣщу него съ легката си пѣхота (8.000) и конницата (10.000) и атакувалъ съ тѣхъ римскитѣ войски въ време на похода имъ, щомъ тѣ минали покрай Канузий. Първото сблъсквание било твърдѣ силно и довело прѣднитѣ римски войски въ извѣстно растройство. Но Варронъ ги поддържалъ съ нѣколко кохорти отъ екстраординарнитѣ войски, които вървяли отзадъ, и всички заедно (всичко около 7.000 конница, 19.000 велити и 12.000 тѣжка пѣхота = 38.000) стрѣмително атакували легката пѣхота и конницата на Аннибала. Боя се продължавалъ до вечерьта и билъ въ полза на римлянитѣ, въпрѣки очакванията на Аннибала: Той се страхувалъ даже, да не би това да направи лошо впечатление на армията му. Неможе да се откаже, че въ този прѣденъ бой неспособния Варронъ се распорѣдилъ по̀ добрѣ отъ Аннибала, колкото това и да се вижда странно, а именно съ това, че подкрѣпилъ и поддържалъ прѣднитѣ си конни и пѣши легки войски съ тѣжката пѣхота, тогазъ когато Аннибалъ нѣмалъ тѣжка пѣхота задъ конницата си, за да поддържи послѣднята, и слѣдователно ималъ противъ себѣ си както тѣзи незгоди, тъй и прѣвъсходството въ силитѣ.

На другия день рѣда за началствуване билъ на Емилия Павла. Положението му било доста трудно: той еднакво и справедливо намиралъ за незгодно, и да остане на това мѣсто, гдѣто се свършилъ прѣдния бой и римскитѣ армии се расположили вечерьта на лагеръ, и да отстжпи назадъ на мѣстность, по̀ згодна за пѣхотата. Между тѣзи двѣ крайности той избралъ срѣдата, за да може поне до нѣкждѣ да подобри расположението на армитѣ и, прикривайки своитѣ фуражири, да безпокои неприятелскитѣ, а именно $^{2}/_{3}$ отъ войскитѣ на армиитѣ оставилъ тамъ, кждѣто тѣ се намирали, а $^{1}/_{3}$ расположилъ на другия брѣгъ на р. Ауфидъ, около 1.300 крачки отъ голѣмия лагеръ и малко по̀ далечъ отъ лагера на Аннибала. Съ такова раздѣление на двѣтѣ армии на двѣ части той може би, искалъ, въ случай на неуспѣхъ отъ страна на по̀ голѣмата часть, да спаси поне по̀ малката. Аннибалъ, отъ своя страна, като видялъ, че най послѣ настанало времето на толкозъ много желаемата и отдавна очакваната отъ него битка, и като искалъ да изглади въ войскитѣ си неблагоприятното впечатление отъ боя на прѣдидущия день, събралъ ги и, по казването на Полибия, произнесълъ прѣдъ тѣхъ твърдѣ убѣдителна рѣчь, въ която ясно имъ изложилъ всичкитѣ прѣимущества на мѣстността за тѣхъ и незгодитѣ ѝ за римлянитѣ, което обѣщавало несъмнѣнна побѣда на първитѣ, и имъ прѣдставилъ всичкитѣ добри слѣдствия отъ издържанитѣ по̀ рано отъ тѣхъ побѣди и особенно отъ тъзи, която сега имъ прѣдстои да издържатъ, и съ това извънмѣрно насърдчилъ и въодушевилъ войскитѣ си. Макаръ, произнисанието на такъвъ родъ рѣчи отъ полководцитѣ къмъ войскитѣ имъ прѣдъ сраженията и да било общо употрѣбление въ древността, обаче за достовѣрността имъ, разбира се, не може да се гарантира. Но смисъльта на рѣчитѣ, произнесени и отъ Аннибала въ това време, и отъ Емилия Павла по̀ рано, не противурѣчатъ на вѣроятността и само въ това отношение и трѣбва да се спомѣне за тѣхъ

Слѣдъ това Аннибалъ заповѣдалъ силно да укрѣпятъ лагера, а на другия день — войскитѣ да се нахра-

нятъ и се приготвятъ за бой, и, като извелъ цѣлата си армия отъ лагера, построилъ я прѣдъ него, съ дѣсний флангъ къмъ р. Ауфидъ, въ боенъ рѣдъ, извиквайки единъ видъ римлянитѣ на бой. Но Емилий Павелъ не излѣзълъ отъ голѣмия си лагеръ и се ограничилъ само съ това, че силно укрѣпилъ двата лагера и обезпечилъ съ стражи съобщенията и подвозването на хранитѣ отъ къмъ тила. Аннибалъ, като постоялъ нѣколко време въ боенъ рѣдъ и като видялъ, че римлянитѣ не излизатъ отъ лагеритѣ си, върналъ се въ своя, като испратилъ само нумидийската конница задъ р. Ауфидъ, да безпокои войскитѣ въ малкия римски лагеръ и да имъ прѣпятствува да водятъ конетѣ на Ауфидъ на водопой. Нумидийцитѣ не само, че испълнили това, но даже се приближили до самия лагеръ и дързко нападнали стражитѣ и часовитѣ му.

Варронъ, а съ него и всички римски войски, били вънъ отъ себѣ си отъ такава дързость и горяли отъ нетърпѣние да влѣзатъ въ бой. И за това на другия день Варронъ, като билъ по рѣда си главнокомандующъ, още на разсъмване далъ сигналъ за бой, безъ да каже нито дума за това на Емилия Павла, и прѣкаралъ всичкитѣ войски отъ голѣмия лагеръ на другата страна на Ауфидъ, гдѣто намиралъ мѣстностьта по̀ удобна за развиване на всичкитѣ си сили. Като прѣкаралъ войскитѣ прѣзъ Ауфидъ, той ги построилъ въ боенъ рѣдъ и присъединилъ къмъ тѣхъ всичкитѣ войски отъ малкия лагеръ. Дѣснофланговата римска конница (2.400 души) той допрялъ до лѣвия брѣгъ на Ауфидъ, като я построилъ въ една линия. Въ срѣдата турилъ римскитѣ легиони на дѣсно, а съюзнитѣ на лѣво, не въ обикновенния имъ строй, но като построилъ манипулитѣ по 10 души по фронта и 16 души въ дълбочина, за да даде на многобройната римска пѣхота по̀ голѣма дълбочина, а впрочемъ расположилъ манипулитѣ въ 3 линии, въ шахматенъ рѣдъ. Въ строя, въ бойния рѣдъ, имало всичко 15 легиона пѣхота, тъй като 16-ия легионъ съ пѣхотата отъ екстраординарнитѣ войски (всичко около 11.000 души) билъ оставенъ въ голѣмия лагеръ, за да нападне лагера на Аннибала, въ време на боя. Конницата на екстраординарнитѣ и съюзнитѣ войски (всичко 4.800 души) била турена на лѣвия флангъ въ една линия, безъ да се допира отлѣво до никакво естественно прѣпятствие. Всичката лека пѣхота съ стрѣлцитѣ и пращицитѣ на царя Иерона въ срѣдата, била турена доста далечъ прѣдъ фронта на армията въ една линия. Варронъ взелъ началството надъ лѣвото крило, Емилий Павелъ надъ дѣсното, а Проконсула Сервилий надъ центра.

Между туй Аннибалъ, щомъ видялъ движението на римлянитѣ задъ Ауфидъ, веднага испратилъ тамъ болярскитѣ пращици и стрѣлци и всичката си лека пѣхота, съ заповѣдь да се расположатъ срѣщу римската армия и да закриятъ отъ нея построението и расположението на своята. Като прѣкаралъ послѣднята въ 2 колони прѣзъ Ауфидъ, той я построилъ задъ лекката си пѣхота въ боенъ рѣдъ въ една линия, а именно: всичката испанска и галлска конница (8.000 души) — на лѣвото крило, съ лѣвия флангъ къмъ Ауфидъ, $^2/_3$ въ 1-а, а $^1/_3$ въ 2-а линия, — нумидийската конница (2.000 души) — на дѣсното крило, въ отдѣлни части прѣдъ фронта на цѣлото лѣво крило на римлянитѣ, и най послѣ всичката си тѣжка пѣхота (около 32.000 души)—африканската, най добрата, по фланговетѣ, въ фаланга отъ 16 души въ дълбочина и по отдѣления отъ 1000 души всѣко, като я въоржжилъ

съ римско оржжие, взето отъ римлянитѣ въ прѣдшествувавшитѣ сражения, — а испанската и галлската — въ срѣдата между африканската, въ особенни отдѣления, испански и галлски послѣдователно, но въ джлбочина само отъ 10 души. На легката пѣхота заповѣдалъ, по обикновенния сигналъ, да отстжпи задъ 1-та линия и да се построи въ 2-та задъ срѣдата и двѣтѣ крила. Самъ той съ брата си Махона взелъ началството надъ пѣхотата, Ханнонъ — надъ дѣсното, а Аздрубалъ — надъ лѣвото крило.

Причинитѣ и цѣлта на показаното тукъ построение на Аннибаловата армия въ боенъ рѣдъ били слѣдующитѣ:

Бързината, съ която римлянитѣ се строили за бой, веднага прѣдставила на Аннибала цѣлото имъ построение, съ което той и съобразилъ своето. Примѣра на произлѣзлия прѣди това прѣденъ бой го накаралъ да се страхува, че римската конница може пакъ да бжде поддържана съ часть отъ римската пѣхота, за което той и турилъ всичката си по̀ добра конница, испанска и галлска, на лѣвото крило и при това по̀ голѣмата часть въ 1-а линия, а по̀ малката въ 2-а, тъй като р. Ауфидъ прѣчала да бжде построена тя въ една линия, за да може да залови римската дѣснофлангова конница. А нумидийската конница на дѣсното крило, макаръ и по̀ слаба на брой, той намиралъ достатъчна да противудѣйствува на лѣвофланговата римска конница и при това се надявалъ още, че ще може о́време да свърши на лѣвото си крило, за да даде, въ случай на нужда, помощь на дѣсното. Колкото се касае до пѣхотата въ центра, — то причината и цѣлта за да бжде построена въ показания по̀ горѣ рѣдъ била една скроена отъ него хитрость. Примѣра на сраженцето при р. Требия, гдѣто раскъсването центра на неговата армия отъ центра на римската станало причина за пълното пораженне на цѣлата римска армия, го накаралъ и сега да завлѣче центра на римската армия въ клѣщи или щипци, образувани отъ центра на неговата армия, но тъй, че центра на римската армия да не може, както при р. Требия, да си пробий пжть, а напротивъ да бжде спрѣнъ отпрѣдъ и заловенъ отъ странитѣ. Ето защо той турилъ испанската и галлската пѣхота, като по̀ слаба, въ центра, въ джлбочина отъ 10 души, а африканската, като най добра, по фланговетѣ, въ джлбочина отъ 16 души, а на легката си пѣхота опрѣдѣлилъ да се построи послѣ въ 2-а линия задъ тѣжката пѣхота и конницата.

Като свършилъ построението на армията, той тръгналъ напрѣдъ съ центра на пѣхотата си, испанската и галлската, въ клинъ съ върха напрѣдъ и съ стжпала назадъ къмъ линията на африканската пѣхота. Боя и отъ двѣтѣ страни почнали легкитѣ войски и го продължавали съ еднаква упоритость и успѣхъ. Между това Аннибалъ заповѣдалъ на Аздрубала да атакува дѣснофлангова-та римска конница. Удара на двѣтѣ флангови конници билъ извънрѣдно силенъ, а ржчния бой — упоритъ. Много отъ римскитѣ конници слѣзли отъ конетѣ си и се сражавали пѣши, което дало на Аннибала поводъ да каже, че «спорѣдъ него това било все едно, като че да му прѣдавали тѣзи конници съ вързани ржце и крака.» Най послѣ римската конница била задавена отъ прѣвъсходната по качество и количество испанска и галлска конница, разбита, отблъсната, прѣслѣдвана и почти всичката избита безъ милость. Емилий Павелъ, доста тѣжко раненъ, едва се спасилъ и застаналъ на

чело на пѣхотата. Въ сѫщото време нумидийцитѣ, като безпокоили лѣвото римско крило съ отдѣлни нападения отъ фронта, задържали го прѣдъ себѣ си.

Въ туй време легката пѣхота и отъ двѣтѣ страни, като прѣкратила боя, отстѫпила бѣгомъ, римската — прѣзъ интервалитѣ на 1-та и 2-та линии въ интервалитѣ на 3-та (триариитѣ), а картагенската — задъ 1-та линия въ 2-та. Манипулитѣ на принципитѣ влѣзли въ интервалитѣ на манипулитѣ на хастатитѣ и еднитѣ и другитѣ въ една линия, въ строй на фаланга, послѣдвани отъ 2-та линия на триариитѣ и велититѣ, тръгнали напрѣдъ. Скоро центра на 1-та линия срѣщналъ главата на клина на 1-та Аннибалова линия и произвѣлъ силенъ ударъ противъ нея. Испанската и галлската пѣхота, храбра, но лошо въоржжена, най напрѣдъ издържала удара, безъ да растрои рѣдоветѣ си, но скоро била принудена да отстѫпи прѣдъ натиска на римлянитѣ, а тѣзи послѣднитѣ, вслѣдствие самата стрѣмителность на натиска имъ, въ свой рѣдъ образували строй въ видъ на клинъ, който проникналъ все по̀ вече и по̀ вече въ строя на картагенската пѣхота, който вземалъ видъ на клещи или щипци. Въ едно и сѫщо време триариитѣ и велититѣ се натрупали върху принципитѣ и хастатитѣ, испанската и галлската пѣхота продължавала да отстѫпва на стѫпала отъ срѣдата назадъ, а африканската пѣхота по фланговетѣ, напротивъ, настѫпвала. При това римскитѣ легионери почнали да се стѣсняватъ косо отъ фланговетѣ къмъ центра, като тикали послѣдния напрѣдъ, при което рѣдоветѣ почнали да се разстрояватъ.

Между туй Аздрубалъ, като довършилъ поражението на дѣснофланговата римска конница, пришусналъ съ конницата си задъ линията на римската пѣхота въ тилъ на лѣвофланговата ѝ конница. Послѣднята, застрашавана отпрѣдъ отъ нумидийцитѣ, а отзадъ отъ Аздрубала, обърнала на бѣгъ и се пръснала по равнината, а съ нея избѣгалъ и толкозъ храбрия прѣди боя Варронъ. Аздрубалъ испратилъ нумидийцитѣ да прѣслѣдватъ бѣгающитѣ, а той се устрѣмилъ въ помощь на пѣхотата си. Въ туй време главата на клина на римския центръ, като нахлувала все по̀ вече и по̀ вече, най послѣ сближила странитѣ си съ линията на африканската пѣхота. Тогава Аннибалъ удвоилъ рѣдоветѣ на отстѫпавшитѣ испанци и галли съ стоявшата задъ тѣхъ легка пѣхота, за да спрѣ настѫплението на клина на римлянитѣ, а африканската пѣхота въ сѫщото време съ захождание на дѣсно и на лѣво атакувала римския клинъ отъ двѣтѣ страни и раскѫсала фланговетѣ му. Отъ друга страна Аздрубалъ, като раздѣлилъ конницата си на части, атакувалъ римската пѣхота отъ тила и отъ двата фланга прѣзъ интервалитѣ на африканската пѣхота. Римскитѣ легионери, стѣснени до такава степень, щото едва можали да се защищаватъ съ оржжието си, и като разбъркали съвсѣмъ рѣдоветѣ си, атакувани отъ всички страни, не можали вече да противупоставятъ на неприятеля правиленъ строй и били принудени да се сражаватъ всѣки отдѣлно. Напразно Емилий Павелъ се трудилъ да устрои римскитѣ войски: той падналъ съ славна геройска смьрть, сражающъ се очаяно въ страшния ржченъ бой. Слѣдъ това боя се обърналъ вече просто въ общо истрѣбление на римлянитѣ.

Между туй 11.000 римски войски, оставени въ голѣмия лагеръ, атакували лагера на Аннибала. Но послѣдния ималъ прѣдпазливостьта силно да укрѣпи лагера и да го заеме съ

силна стража, която се сражавала тъй упорито, щото задържала атакующитѣ до края на сражението. А тогава Аннибалъ ѝ отишълъ на помощь съ часть отъ армията си. При този случай римлянитѣ загубили до 2.000 души въ атаката на лагера, а останалитѣ били отблъснати въ тѣхния лагеръ и на другия день взети въ него въ плѣнъ.

Поражението на 87-хилядната римска армия било още по́ рѣшително и пълно, отколкото поражението на Фламиния при Тразименското езеро. По́ много отъ 40.000 души римска пѣхота и 4.000 римска конница били убити, въ туй число консула Емилий Павелъ, проконсула Сервилий, квесторитѣ Атилий и Бибакулъ, бившия магистръ на Фабиевата конница Минуций,много консулски лица, бивши претори и едили 21 военни трибуни и 80 сенатори, които служили въ армията като волонтери. Около 300 съюзни конници и 70 римски се спасили съ Варрона въ Веноза, 2.000 се пръснали по полетата и на другия день били удовени въ плѣнъ отъ нумидийцитѣ, 360 души били взети въ плѣнъ въ сражението. Отъ пѣхотата 10.000 се спасили въ голѣмия лагеръ и 7.000 въ малкия, отъ 10 до 12.000 се пръснали по разни страни и успѣли да избѣгнатъ прѣслѣдването на картагенцитѣ, а 3.000 били взети въ плѣнъ. Съ една дума — огромната 87-хилядна римска армия била въ единъ мигъ истрѣбена съ единъ, подобенъ на молнията, ударъ, като че ли тя и да не сѫществувала!

Загубата на картагенцитѣ възлизала само до 4.000 испанци и галли, 1.500 африканци и 200 души конница, всичко 5.700 души.

На прѣвъсходнитѣ съображения, распорѣждания и дѣйствия на Аннибала, въ сраженето при Канна, пълна противуположность съставляватъ многото груби погрѣшки на Варрона и помощницитѣ му (съ исключение на Емилия Павла). Главни отъ тѣхъ били: 1) като взелъ лично началството надъ лѣвото крило, Варронъ искалъ, вижда се, да произведе съ него главния рѣшителенъ ударъ, но нищо такова не направилъ, не отблъсналъ нумидийцитѣ, стоящъ прѣдъ тѣхъ въ бездѣйствие и, застрашаванъ отъ атаката на Аздрубала, позорно избѣгалъ; 2) той не подкрѣпилъ дѣсно-фланговата римска конница съ легионната пѣхота и съ това допусналъ поражението ѝ отъ лѣвофланговата конница на Аннибала; 3) съвсѣмъ погрѣшно построилъ легионната пѣхота въ строй на фаланга, като увеличилъ дълбочината на манипулитѣ и като вкаралъ манипулитѣ на принципитѣ въ интервалитѣ на манипулитѣ на хастатитѣ, а велититѣ въ интервалитѣ на триаритѣ, съ което съвсѣмъ лишилъ легионната пѣхота отъ гъвкость на строя, удобоподвижность и свобода въ дѣйствията, — и 4) не взелъ върху себѣ си личното началство надъ огромната масса легионна пѣхота, вслѣдствие на което тя била почти съвсѣмъ прѣдоставена сама на себѣ си и, когато Емилий Павелъ дошълъ при нея, тя се намирала вече въ голѣма безрѣдица и разстройство.

Отъ 17.000 римски войски, които се спасили въ голѣмия и малкия лагери, по́ голѣмата часть била безъ оржжие и началници и имала много ранени. Тѣзи, които се намирали въ голѣмия лагеръ прѣдложили на онѣзи въ малкия да се присъединятъ къмъ тѣхъ и заедно да отстжпятъ въ Канузий (днесъ Canosa), на ю. отъ Канна. Това прѣдложение било отхвърлено отъ по́вечето отъ войскитѣ въ малкия лагеръ, но 600 души отъ по́ храбритѣ, подъ прѣдводителството на военния три-

бунъ Семпрония Тудитана, успѣли прѣзъ нощьта да прѣминатъ прѣзъ нумидийцитѣ, да минатъ р. Ауфидъ и, като се съединили въ голѣмия лагеръ съ 3.500 души пѣхота и 200 конници, сжщо отъ пó храбритѣ, благополучно отишли въ Канузий.

На другия день послѣ сраженіето, Аннибалъ, слѣдъ като погрѣбалъ убититѣ (въ туй число, съ особенни почести, тѣлото на Емилия Павла), атакувалъ малкия лагеръ. Останалитѣ въ него римски войски се прѣдали съ условие на париченъ откупъ. Примѣра имъ послѣдвали и войскитѣ, които останали въ голѣмия лагеръ.

Тогава именно, както казватъ историцитѣ, висшитѣ началници на картагенската армия, поздравлявайки Аннибала съ побѣдата, съвѣтвали го (особенно Махарбалъ) да отиде право къмъ Римъ. Но Аннибалъ отговорилъ, спорѣдъ едни — съ отказъ, а спорѣдъ други — уклончиво, като казалъ, че това трѣбва пó напрѣдъ да се обмисли. Полибий не спомѣнува нищо за това, но Титъ Ливий и Плутархъ казватъ, ужъ, че Махарбалъ, единъ отъ висшитѣ началници въ конницата, смѣлъ, рѣшителенъ, пъргавъ ѣздачъ, съвѣтвалъ Аннибала веднага да отиде право къмъ Римъ, и когато Аннибалъ му отговорилъ, че трѣбва още да се помисли върху това, буйния Махарбалъ ужъ възразилъ: «*ти умѣешъ да побѣждавашъ, но не умѣешъ да се ползувашъ отъ побѣдата*». Тѣзи думи на Махарбала, истински или измислени, дошли до потомството, обърнали се въ поговорка и послужили за поводъ на распалени прѣния, строги обвинения и усърдна защита на Аннибала. Всички историци го обвиняватъ за отказа да отиде къмъ Римъ, но неоснователно и несправедливо. Римлянитѣ, дѣйствително, били лишени отъ 16 легиона, но никой отъ съюзницитѣ имъ още не се билъ отказалъ отъ тѣхъ явно, Римъ билъ пазенъ отъ силенъ гарнизонъ, а много ли струвало на римлянитѣ въ най непродължително време да събератъ нова, многобройна армия? — За завладяванието на Римъ чрѣзъ внезапно нападение, открытъ пристжпъ, блокада или обсада, не можало и да се мисли разумно. Движението право къмъ Римъ можало би да бжде отличенъ набѣгъ или партизанско дѣйствие за Махарбала, но въ никакъвъ случай не би могло да бжде основателно съобразено и правилно испълнено (това, което *Наполеонъ I* разбира подъ *методическо*) дѣйствие за такъвъ полководецъ, като Аннибала, въ такава война, като тъзи, съ такава армия, като неговата, въ тѣзи обстоятелства, въ които той се намиралъ, и противъ такива врагове, като Римъ и римлянитѣ Да съвѣтватъ да се върви право къмъ Римъ можали — Махарбалъ и древнитѣ историци, но да испълни това никакъ не можалъ — Аннибалъ. За него, слѣдъ сраженіето при Канна, било необходимо пó напрѣдъ да повдигне противъ Римъ всичкитѣ му съюзници и всички народи въ Италия, и тогава само, като съвсѣмъ уедини Римъ, да го съкруши, както съкруши армиитѣ му при Требия, Тразименското езеро и Канна. Ето мисъль, напълно достойна за Аннибала — и кой ще се осмѣли да каже, че той не е билъ правъ? — За това ще говоримъ още пó долу; а тукъ, въ заключение трѣбва да спомѣнемъ за участьта на римскитѣ войски, които се спасили послѣ сраженіето при Канна.

4.300 отъ тѣхъ, както се каза пó горѣ, се спасили въ Канузий. При тѣхъ, освѣнъ Семпрония, имало още 4 военни трибуни: Фабий (синъ на бившия диктаторъ), Публиций Би-

булъ, Корнелий Сципионъ (въ послѣдствие знаменития *Сципионъ младши Африкански*) и Аппий Клавдий. Началството било повѣрено на Сципиона и Аппия Клавдия. До като тѣ се съвѣщавали, какво да правятъ, увѣдомили ги, че едно голѣмо число млади войници, на чело съ Цецилия Метелла, отчаяни за спасението на републиката, готвили се да избѣгатъ отъ Италия. Сципионъ съ членоветѣ на военния съвѣтъ незабавно отишълъ при тѣхъ и, съ мечъ въ ржка, ги накаралъ да се закълнатъ, че тѣ не ще напуснатъ отечеството въ опасностьта. Въ туй време около 4.000 души, отъ пръснатитѣ по разни страни, се събрали въ Венузия (днесъ Venosa), на ю. з. отъ Канузий. Тукъ дошълъ, като бѣглецъ, и виновника на всичкото бѣдствие — Варронъ. Като се научили за това, Сципионъ и Аппий Клавдий испратили до него за заповѣди. Варронъ само отишълъ при тѣхъ съ спасенитѣ въ Венузия 4.000 души и, като събралъ въ Канузий до 14.000 души, взелъ мѣрки да се образува отъ тѣхъ една малка консулска армия. Странно изглѣжда, че той избралъ за това Канузий, прѣдъ очитѣ на Аннибала, а не Венузия, пò отдалечена отъ него. Но не трѣбва да се забравя, че той билъ — Варронъ.

§ 34.

Мѣркитѣ на римлянитѣ и на Аннибала; — въстанието въ Италия.

Извѣстието за страшното *Канско побоище*, за убиването на Емилия Павла, за истрѣблението на огромната армия — довело Римъ въ ужасъ. Нѣмало вече нито полководецъ, нито армия, Аннибалъ владѣялъ Апулия, Самний, почти цѣла Италия... Само единъ римски сенатъ не се очаялъ, а напротивъ, въ тѣзи именно трудни и опасни обстоятелства, отново скочилъ отъ сънъ и показалъ всичката си твърдость, всичкото си мжжество, всичката си мждрость, които не веднъжъ е показвалъ пò напрѣдъ въ подобни обстоятелства. При първото извѣстие за бѣдствието, преторитѣ Фурий и Помпоний събрали сената на съвѣщание за мѣркитѣ, които било необходимо да се вематъ. Бившия диктаторъ Фабий пръвъ прѣдложилъ прѣди всичко да се испрати часть отъ конницата по Аппиева пжть да разузнае, гдѣ се намира Варронъ съ останкитѣ отъ армията и особенно Аннибалъ, и слѣдъ това, сенаторитѣ да се погрижатъ за възстановление на спокойствието въ града и да заповѣдатъ щото всичкитѣ вѣстители отъ армията безъ изключение да се испращатъ само до преторитѣ и да се ислушватъ изключително въ сената. Мнѣнието на Фабия било прието и испълнено и наскоро се получили извѣстия отъ Варрона отъ Канузий. Тогава скърбьта и отчаянието вече станали общи за цѣлия Римъ. Обаче сената и тукъ ограничилъ продължителностьта на всенародния трауръ само на 30 дни. Но слѣдъ това се получило ново тревожно извѣстие отъ Отацилия, пропретора на Сицилия, че една картагенска флота разорявала владѣнията на царя Иерона, а друга се събирала въ Егатскитѣ острови, съ цѣль да нападне Лилибей и римскитѣ владѣния въ Сицилия, за което Отацилий молилъ да се испрати друга флота въ подкрѣпление на тъзи, която се намирала въ негово распорѣждание.

Вслѣдствие на това сената заповѣдалъ на претора Марцелла, който

се намиралъ въ Остия съ флотата, опрѣдѣлена за Сицилия, да испрати часть отъ войскитѣ си въ Римъ, а самъ той съ единъ легионъ да отиде въ Канузий и тамъ да вземе началството надъ армията, а на другаря му, претора Фурия — да отиде съ флотата въ Сицилия. На Варрона било прѣдложено, като прѣдаде началството на Марцелла, да отиде въ Римъ.

Марцеллъ, като испратилъ въ Римъ 1500 морски новобранци, а единъ морски легионъ въ Кампания, заминалъ за Канузий, а Фурий съ флотата за Сицилия.

Прѣдъ видъ на извънрѣднитѣ обстоятелства и необходимостьта да се образува нова армия, сената по собственно распорѣждание назначилъ диктаторъ — Юния Пера, който избралъ за свой магистръ на конницата Тиберия Семпрония Гракха. Двамата тѣ незабавно произвели наборъ на 4 легиона и 1000 конници, испратили пълномощници за събиране войски у съюзницитѣ, заповѣдали да се приготвятъ всички родове оржжия, каквито имало въ запасъ и взети отъ неприятелитѣ, най послѣ — взели една извънрѣдна мѣрка — купили 8.000 най силни роби, които доброволно се съгласили да постжпятъ на военна служба, съ обѣщание да имъ даджтъ послѣ свобода, въоржжили ги и ги включили въ рѣдоветѣ на армията — пръвъ примѣръ отъ подобенъ родъ у римлянитѣ.

Между това Анибалъ, отъ своя страна, освободилъ безъ откупъ всички плѣнени римски съюзници въ сражението при Канна и слѣдъ него, а съ плѣненитѣ римляни постжпилъ много кротко и великодушно и имъ прѣдложилъ да се откупятъ срѣщу опрѣдѣлена цѣна, на което тѣ радостно се съгласили и получили позволение отъ Анибала да испратятъ за тъзи цѣль 10 свои избранници въ Римъ, подъ клѣтва, че тѣ ще се върнатъ. Анибалъ испратилъ съ тѣхъ видния картагенецъ Карталонъ, да влѣзе въ прѣговори за миръ, ако римлянитѣ покажатъ наклонность къмъ това.

При приближението имъ до Римъ, сената, като прѣдложилъ на Карталона да се оттѣгли отъ владѣнията на републиката, приелъ избранитѣ плѣнници вънъ отъ града. Слѣдъ като ги ислушалъ, мнѣнията се раздѣлили, впрочемъ само касателно въпроса за источника отъ който трѣбвало да се направи откупа. Но единъ отъ сенаторитѣ, Манлий Торкватъ, заявилъ, че тѣзи римски войници, които не испълнили клѣтвата си и прѣдпочели позорния плѣнъ прѣдъ славната смьрть, не сж достойни за откупъ — и сената отхвърлилъ просбата на плѣнницитѣ, толкозъ по́ вече, че никакъ не искалъ да истощава държавната хазна за да обогатява Анибала.

Но истрѣблението на римската армия при Канна не било още едничкото нещастие за Римъ: послѣдствията му били още по́ страшни и по́ опасни. Извѣстието за побѣдата на Анибала се разнесло по цѣла Италия — и едни слѣдъ други въстанали противъ Римъ ателланитѣ, калатинитѣ, гирпинитѣ, почти цѣла Апулия, самнитянитѣ, брутийцитѣ (съ исключение жителитѣ на Петелия), луканцитѣ (съ исключение на грьцкитѣ приморски градове), метапонтянитѣ, кротонцитѣ, локрянитѣ и цѣла Цизалпинска Галлия. Обаче никой отъ съюзницитѣ на Римъ не се отказалъ още отъ него и мжжеството на гражданитѣ му било такова, че когато Варронъ се приближавалъ до Римъ, цѣлия сенатъ и висшитѣ сановници на града *излѣзли да го посрещнатъ, като му благодарили за то-*

ва, че той не се отчаялъ за спасението на отечеството! (Политическа комедия

съвсѣмъ по духа на римския сенатъ (гл. за това по̀ горѣ въ гл. II).

§ 35.

Дѣйствията на Анибала и на римлянитѣ въ Кампания; — първия бой при Нола; — Анибалъ прѣзъ зимата въ Капуа.

Между туй Анибалъ, слѣдъ прѣвземанието и разрушението на двата римски лагера при Канна, отишълъ въ Самний, а отъ тамъ въ земитѣ на гирпинитѣ, гдѣто чрѣзъ измѣна завладѣлъ града Компса, турилъ въ него гарнизонъ, стоварилъ тукъ тяжеститѣ и плячката си и раздѣлилъ армията си на двѣ части. Съ еднатa испратилъ брата си, Махона, въ Бруттий, да заеме въ него градоветѣ, които би се покорили доброволно, а останалитѣ да прѣвземе съ сила. А самъ той съ другата часть отъ армията миналъ прѣзъ Кампания за Неаполъ, съ цѣль да го прѣвземе и се здобие съ едно морско пристанище. Като доближилъ до Неаполъ, той турилъ единъ силенъ отрядъ нумидийци въ засада, въ една дълбока лощина, а другъ единъ отрядъ нумидийци испратилъ въ безрѣдица къмъ самитѣ градски врати. Испратената отъ града конница отблъснала тѣзи нумидийци, които я завлѣкли къмъ засадата, и, атакувана отъ нея, тя била отблъсната съ загуба и се пръснала. Но, като дошълъ слѣдъ това до самия градъ, Анибалъ намѣрилъ, че той билъ силно укрѣпенъ и безъ обсада не можалъ да бѫде взетъ, за което се отказалъ отъ намѣрението да го прѣвземе и тръгналъ за Капуа.

Този обширенъ, многолюденъ и богатъ главенъ градъ на Кампания още слѣдъ сражението при Тразименското езеро намислилъ да се откаже отъ Римъ. А слѣдъ сражението при Канна той билъ готовъ веднага да се присъедини къмъ Анибала, но се страхувалъ да пожертвува 300 свои конници, които се намирали въ римската армия въ Сицилия. За това жителитѣ му и особенно управителя на града, привърженецъ на Анибала, Пакувий Калавий, прибѣгнали до една хитрость, като испратили най напрѣдъ пратеници до Варрона, въ Венузия, за да разберѫтъ положението на работитѣ. Малодушния Варронъ поискалъ въ помощь на Римъ отъ Капуа 30.000 души пѣхота, 4.000 души конница, храна и пари. Пратеницитѣ, като се върнали, казали, че Римъ не билъ въ състояние да се противи на Анибала и слѣдователно настанало времето за Капуа, при съдѣйствието на Анибала, да придобий господството надъ Италия. Но старейшинитѣ на града убѣдили жителитѣ да испратятъ пратеници и въ Римъ съ прѣдложение щото единъ отъ консулитѣ да се избира изъ между гражданитѣ на Капуа. Разбира се, че това прѣдложение било отхвърлено отъ сената съ негодувание — и капуанскитѣ пратеници, испѫдени отъ Римъ, отишли право при Анибала и сключили съ него договоръ, въ силата на който Анибалъ можалъ да въведе войскитѣ си въ Капуа, но се задължавалъ да запази на този градъ законитѣ и управлението му и да не принуждава жителитѣ му да влизатъ на военна служба, а тѣ се задължили да му даджтъ 300 римски конници, които да размѣни срѣщу 300-та капуански конници въ Сицилия. Слѣдъ сключването на този договоръ, капуанцитѣ избили римския гарнизонъ и всичкитѣ находивши се въ Капуа

римляни и тѣхни съюзници. На другия день Аннибалъ влѣзълъ въ града съ малко число войска и, като потвърдилъ договора си, далъ на капуанцитѣ най щедри обѣщания съгласни съ тѣхнитѣ желания.

Махонъ, като испълнилъ въ Брутий възложеното му поржчение, билъ испратенъ отъ Аннибала отъ тамъ въ Картагенъ, да даде отчетъ за дѣйствията и успѣхитѣ на Аннибала въ Италия и да моли да му се испрати войска, пари и храна. Ханнонъ въстаналъ противъ това, но картагенския сенатъ рѣшилъ да испрати на Аннибала 4.000 нумидийци, 40 слона и значителна сумма пари, а въ Испания да испрати съ Махона пълномощникъ за да произведе наборъ отъ 20.000 души пѣхота и 4.000 души конница за армиитѣ въ Испания и Италия, което обаче било испълнено много бавно.

Въ Римъ диктатора Юний, като присъединилъ къмъ 2-та градски легиона, събрани отъ консулитѣ въ началото на годината, новонабранитѣ роби, кохортитѣ на пиценитѣ и семнонскитѣ галли, даже прѣстжпницитѣ, затворени въ тъмницитѣ за углавни прѣстжпления или за дългове и които се съгласили съ службата въ войската да се освободятъ отъ хазната или отъ затвора, въоржжилъ 6.000 души такава войска съ оржжие, взето нѣкогажъ отъ галлитѣ, оставилъ достатъченъ гарнизонъ въ Римъ и тръгналъ за Кампания съ 25-хилядна, доста добрѣ устроена и въоржжена армия.

Между това Аннибалъ, като направилъ отъ Капуа още единъ несполучливъ опитъ да завладѣе Неаполъ, отишълъ къмъ града Нола, гдѣто народа билъ за него, но сената испратилъ да иска помощь отъ Марцелла, който въ туй време се намиралъ около Казилинъ. Марцеллъ тръгналъ къмъ Нола въ обходъ прѣзъ планинитѣ, като избѣгналъ Капуа, а Аннибалъ отново отишълъ къмъ Неаполъ, но като се научилъ, че въ него влѣзълъ повикания отъ жителитѣ на помощь римски префектъ Юний Селланъ съ единъ отрядъ войска, обсадилъ града Нуцерия (днесъ Nocera), на ю. и. отъ Нола и Неаполъ. Глада скоро принудилъ жителитѣ на Нуцерия да се прѣдаджтъ съ условие да имъ се подари живота. Тѣ се спасили въ Неаполъ, Нола и градоветѣ на Кампания, а Аннибалъ прѣдалъ на войскитѣ си Нуцерия на разграбване и слѣдъ туй я изгорилъ и съборилъ стѣнитѣ й.

Марцеллъ, като дошелъ въ Нола,ималъ на своя страна само сената на този градъ, а народа билъ на страната на Аннибала. На чело на народа стоялъ единъ младъ человѣкъ, на име Банций, който билъ служилъ въ римскитѣ армии и, тѣжко раненъ въ сражението при Канна, билъ спасенъ и облагодѣтелствуванъ отъ Аннибала. Марцеллъ го повикалъ при себѣ си и напълно го привлякълъ на своя страна съ ласкателства, щедри и почетни награди и обѣщание за още по́ голѣми.

Между туй Аннибалъ се върналъ къмъ Нола и Марцеллъ непрѣстанно го безпокоилъ съ частни нападения отъ града. Скоро сенаторитѣ го увѣдомили, че прѣдводителитѣ на народната партия се намирали въ тайни сношения съ Аннибала и рѣшили, въ туй време, когато армията на Марцелла бѫде построенна прѣдъ градскитѣ стѣни, да разграбятъ тяжеститѣ й и да заключатъ градскитѣ врати. Тогава Марцеллъ, за да прѣдвари застрашающата го опасность, рѣшилъ да влѣзе въ бой и за това на слѣдующата зарань построилъ армията си въ града, близо до тритѣ врати къмъ страната на непріятеля, съ тяжеститѣ задъ нея, а всичкитѣ нестроеви и неспособни

да се сражаватъ, турилъ на градскитѣ стѣни да ги пазятъ. Близо до срѣднитѣ врата той турилъ римскитѣ легиони и римската конница, а близо до другитѣ двѣ врати — новитѣ легиони, конницата на съюзницитѣ и легката пѣхота. При тяжеститѣ турилъ стража да ги пази отъ грабежъ, а на градскитѣ жители запрѣтилъ, подъ страхъ на най строго наказание, да се приближаватъ до градскитѣ стѣни, съ една дума — всичкитѣ му мѣрки били твърдѣ благоразумни и съединени съ хитрость.

Анибалъ, като стоялъ по̀ голѣмата часть отъ деня въ боенъ рѣдъ прѣдъ лагера си и очуденъ, че римската армия не излиза и, че на градскитѣ стѣни не се виждатъ войски, помислилъ, че тайнитѣ му сношения сж открити и, че Марцелъ отъ страхъ не смѣе да излѣзе отъ града, и затова рѣшилъ да атакува града съ открита сила. Като взелъ отъ лагера си нужнитѣ орждия и машини, той повелъ къмъ града тѣжката пѣхота въ колони по фалангови отдѣления, като я прикрилъ отпрѣдъ съ легката пѣхота, а конницата слѣдвала задъ тѣжката пѣхота. Когато главата на колонитѣ ѝ се приближила вече до градската стѣна, Марцелъ далъ сигналъ за атака и извелъ всичкитѣ си войски, съ пѣхотата напрѣдъ, отъ всичкитѣ врати едновременно. Самъ той въ центра построилъ Каннскитѣ легиони по кохорти въ двѣ линии и, като отблъсналъ лесно легкитѣ войски на Анибала, стрѣмително и силно атакувалъ главата на тѣжката му пѣхота, а въ туй време римската конница, като испрѣварила двата фланга, атакувала отъ двѣтѣ страни конницата на Анибала, която вървяла отдѣсно и отлѣво напрѣдъ. Всичко това довело армията на Анибала въ голѣма безрѣдица, толкозъ по̀ вече, че тѣжката му пѣхота била обременена съ орждията и машинитѣ, които носила и возила. Обаче старитѣ и опитни Анибалови войски скоро се поправили и устроили, а Анибалъ, като разгъналъ колонитѣ, построилъ ги въ боенъ рѣдъ. Боя вече наближавалъ да се уравновѣси, когато тъкмо въ туй време се явили двѣтѣ флангови части на Марцелловата армия и атакували слѣдвавщата напрѣдъ тѣжка пѣхота на Анибала съ легкитѣ си войски и конницата отъ двата фланга. Атакувана едновременно отъ фронта и фланговетѣ, армията на Анибала дошла въ такава безрѣдица, че Анибалъ вече не можалъ да възстанови боя въ своя полза и билъ принуденъ да отстжпи съ загуба до 2.800 души, тогазъ когато римлянитѣ загубили не по̀ много отъ 800 души. По такъвъ начинъ хитрия Анибалъ билъ за прьвъ пжть побѣденъ отъ не по̀ малко отъ него хитрия Марцелъ, хитростьта надвила хитростьта и римлянитѣ прьвъ пжть побѣдили побѣдоносния Анибалъ, а това, въ него време и въ тогавашнитѣ обстоятелства, било извънрѣдно важно. Всичката честь за това принадлѣжала на Марцелла, който доказалъ, че не билъ отъ числото на обикновеннитѣ полководци, което послѣдствията напълно потвърдили.

Анибалъ, като загубилъ надѣжда да завладѣе Нола, расположилъ се на лагеръ срѣщу града Ацерра (днесъ Azzera), на с.-ис. отъ Нола. Слѣдъ отстѣглуването му, Марцелъ, като се върналъ съ армията си въ Нола, заключилъ слѣдъ себѣ си градскитѣ врати и, като наказалъ съ смьрть 70 отъ главнитѣ привьрженци на Анибала, прѣдалъ властьта въ града на сената, който останалъ вѣренъ на Римъ, и тръгналъ къмъ Суессула (днесъ Sestola), близо и на с. отъ Ацерра.

Аннибалъ прѣдложилъ на този градъ да се прѣдаде, и, като получилъ отказъ, обсадилъ го. Но жителитѣ, като не се надявали да устоятъ, направили съ общи сили вилазка и, като се промъкнали прѣзъ недовършената още и лошо пазена циркумвалационна линия на Аннибала, оттѣглили се въ вѣрнитѣ на римлянитѣ градове въ Кампания. Аннибалъ изгорилъ и разрушилъ Ацерра и, като се научилъ, че диктатора Юний отивалъ съ новитѣ легиони къмъ Казилинъ, близо до Капуа, тръгналъ и той съ цѣль да испрѣвари тамъ Юния. Той се надявалъ, че градеца Казилинъ не билъ заетъ и ще му бѫде прѣданъ отъ расположенитѣ въ негова полза кампанци, но се излъгалъ: той билъ случайно заетъ отъ 1.000 или 1.500 души римски и пренестински, перузиянски и други съюзни войски, които закъсняли да стигнатъ за сраженето при Канна и послѣ за сбора на войскитѣ въ Римъ, и за това се затворили въ Казилинъ. Тукъ, като видяли, че жителитѣ иматъ намѣрение да се прѣдадѫтъ на Аннибала, тѣ ги изклали прѣзъ нощьта и рѣшили да се държатъ въ Казилинъ до послѣдня крайность. Аннибалъ, като не успѣлъ веднага да завладѣе Казилинъ, два пѫти се опитвалъ да го вземе съ сила, но гарнизона се отбранявалъ тъй храбро и упорито, щото Аннибалъ билъ принуденъ да отстѫпи съ загуба и слѣдъ туй обсадилъ Казилинъ. Обаче гарнизона продължавалъ да се отбранява толкова упорито и искусно, че най послѣ Аннибалъ се принудилъ да обърне обсадата въ блокада и, като оставилъ часть отъ армията си да заема циркумвалационната линия, върналъ се съ главнитѣ сили въ Капуа.

Тукъ той прѣкаралъ зимата — и всички историци едногласно, съ Титъ Ливия на чело, обвиняватъ Аннибала за това, като казватъ, че ужъ стоението му прѣзъ зимата въ Капуа развратило и нравственно отслабило, даже погубило армията му. Тѣзи негови обвинения били приети и отъ всички пó нови историци, безъ всѣко доказателство за справедливостьта имъ. А въ това именно отношение тѣзи обвинения и сѫ слаби до крайность, понеже сѫ много или малко неоснователни, невѣрни и несправедливи. И можало ли е да бѫде иначе, когато тѣ нѣмали никакво друго основание, освѣнъ прѣдубѣждението на римлянитѣ и ненавистьта имъ къмъ Картагенъ и особенно къмъ Аннибала.

Отъ времето на расположението му на зимни квартири въ Капуа, щастието, както ще видимъ пó долу, взело да му измѣнява; но че причината за това било именно зимуването му въ Капуа — туй е римска и при това недобросъвѣстна и нелѣпа измислица. Извънмѣрната гордость на римлянитѣ била до толкова унижена и оскърбена съ грамаднитѣ поражения, които Аннибалъ имъ нанесълъ, че тѣ, до тогава побѣдоносни и непобѣдими, не знаяли какъ достатъчно да го оклѣветятъ. Това било за тѣхъ пó лесно, отколкото да съзнаятъ собственнитѣ си, въ продължение на цѣли три години, най груби погрѣшки, достатъчно указани пó горѣ и главнитѣ отъ които били тѣзи, че тѣ срѣщу такъвъ полководецъ, като Аннибала, постоянно противупоставяли най безумнитѣ и неспособнитѣ отъ съгражданитѣ си, като Семпрония, Фламиния и особенно Варрона, а благоразумнитѣ, като Корнелия Сципиона и Емилия Павла, не умѣяли да цѣнятъ, а мѫдрия Фабий даже всѣкакъ унижавали и оскърбявали. Като побѣдили всички народи въ Италия по отдѣлно и, въ 1-та

пуническа война картагенцитѣ — пó-вечето съ отличното си военно устройство, настойчивость и енергия въ дѣйствията си, отколкото съ искуство, тѣ търпѣли само поражение слѣдъ поражение, щомъ се испрѣчвали лице съ лице срѣщу такъвъ великъ полководецъ, като Анибала. А Титъ Ливий, въ увлѣчението си отъ националната своя гордость, още ималъ дързостьта да пита, какво би станало, ако Александръ Великий, като покорилъ Истока, би обърналъ оржжието си на Западъ и би срѣщналъ *римлянитѣ*, прѣдводителствувани отъ *Папирия Курсора!* Наистина гордость, която идвала до безумие! Но като се врьщаме къмъ указанитѣ пó горѣ обвинения на Анибала, трѣбва да кажемъ, че колкото и да била уморена армията му отъ три-годишнитѣ, непрѣкъснати, трудни походи и военни дѣйствия и колкото и да било раскошно зимното ѝ стоение слѣдъ това въ такъвъ богатъ градъ, като Капуа, обаче послѣдующитѣ ѝ 12 годишни, безпримѣрно трудни и опасни, военни подвизи въ Италия могжтъ, мислимъ, да служатъ като най добро доказателство, че тя не се е изнѣжила и не се е развратила въ Капуа, отколкото всичкитѣ други недобросъвѣстни обвинения въ противното, измислени отъ римлянитѣ и повтаряни отъ пó новитѣ историци. Военнитѣ хора — справедливо казва генералъ Водонкуръ — много добрѣ знаятъ, че една армия, добрѣ дисциплинирана и хранена, не се изнѣжва и не се развращава отъ раскошни зимни квартири и, че нѣма никаква нужда да се истощава тя зимно време съ непрѣстанно расположение въ лагери, само за да се поддържи въ нея дисциплината, мжжеството и храбростьта на войскитѣ.

Въ края на зимата (вече въ 215 година) Аннибалъ извелъ армията си отъ зимнитѣ квартири въ Капуа и околноститѣ ѝ и се върналъ съ нея къмъ Казилинъ, който още стоялъ блокиранъ и гарнизона на който вече силно страдалъ отъ гладъ. Римската армия на диктатора Юния въ това време била расположена между Казилинъ и Калатиа (днесъ Cajazzo); но въ отсжтствието на Юния, който отишълъ въ Римъ, магистра на конницата му, Семпроний, не смѣялъ да вкара въ Казилинъ никакъвъ транспортъ съ храни, безъ да влѣзе въ бой съ Анибала, което строго му било запрѣтено отъ Юния. Отъ друга страна Марцеллъ въ Нола, удържанъ отъ сената на града и отъ приидването на водата въ Вултурнъ, не можалъ да се отдалечи отъ Нола и да прѣдприеме нѣщо въ съгласие съ Семпрония. Тъй щото гарнизона на Казилинъ, като не получавалъ помощь и доведенъ отъ глада до най послѣдня крайность, най послѣ билъ принуденъ да прѣдложи да се прѣдаде на Аннибала. Аннибалъ най напрѣдъ не искалъ и да слуша за капитулация по нѣкакви условия, но послѣ умѣкналъ и се съгласилъ да пусне гарнизона срѣщу парѝченъ откупъ — и гарнизона, отслабенъ на половина, оттѣглилъ се въ Кума, на брѣга на морето на з. отъ Неаполъ.

Между това въ Римъ се получило извѣстие отъ пропретора Отацилия отъ Сицилия, че претора Фурий се върналъ отъ Африка въ Лилибей тѣжко раненъ и че, както той, тъй и Отацилий имали крайна нужда за пари, храна и всѣкакъвъ родъ военни запаси. За сжщото нѣщо извѣстявалъ и пропретора Маммула отъ Сардиния. Сената имъ отговорилъ, че не е въ състояние съ нищо да имъ помогне и прѣдоставлявалъ на тѣхъ сами да изнамѣрятъ срѣдства за издържанието на армиитѣ си и флотитѣ. А слѣдъ това Ота-

цилий се обърналъ къмъ царя Иерона, а Маммула къмъ нѣкои градове на Сардиния, съ молба за помощь, каквато тѣ и получили отъ тѣхъ.

Слѣдъ туй римския сенатъ повикалъ Варрона въ Римъ, да назначи другъ диктаторъ, който да попълни значителната, слѣдъ сраженіето при Канна, загуба на сенаторитѣ. Варронъ назначилъ за диктаторъ магистра на конницата си, Фабия Бутео, а този послѣдния избралъ, съ съгласието на сената и народа, 177 нови сенатори и слѣдъ това снелъ отъ себѣ си званието диктаторъ, а Варронъ се върналъ при армията си. По този начинъ, до новитѣ избори, началството надъ римскитѣ армии въ полето било раздѣлено между консула Варрона и претора Марцелла.

§ 36.

Дѣйствията въ Испания. — Положеніето на двѣтѣ страни въ края на 216 год.

Между това, когато туй произлизало въ Италия, Сицилия, Сардиния и Африка, Аздрубалъ въ Испания получилъ заповѣдь отъ картагенския сенатъ да замини съ армията си за Италия, гдѣто да се съедини съ Анибала. Слуха за това причинилъ голѣмо смущеніе между испанцитѣ, които, като се бояли отъ римлянитѣ слѣдъ отдалечаванието на Аздрубала, замисляли вече да сключатъ миръ съ тѣхъ. Аздрубалъ увѣдомилъ за това нѣщо сената, като му казвалъ, че за да удържи Испания за себѣ си, въ случай на заминуванието му за Италия, необходимо било да испрати въ Испания друга армия. Вслѣдствие на това сената испратилъ въ Испания Имилкона съ други войски. Като се съединилъ съ Аздрубала, Имилконъ му съобщилъ заповѣдьта на сената да прѣдаде нему, на Имилкона, управлението на Испания, а той да замини за Италия. Аздрубалъ събралъ отъ испанцитѣ голѣма сумма пари, за да откупи съ тѣхъ свободното си прѣминуване прѣзъ Галлия, и тръгналъ къмъ р. Иберъ. Като се научили за това, Кней и Корнелий Сципионъ съединили войскитѣ си и, като минали на дѣсния брѣгъ на р. Иберъ, обсадили града Иберъ (днесъ Tortosa), съ цѣль да привлѣкатъ тамъ Аздрубала. Послѣдния дѣйствително тръгналъ противъ тѣхъ, но, въ произлѣзлото вслѣдствие на това сражение, напуснатъ отъ спомагателнитѣ си испански войски, билъ разбитъ, съ голѣма за него загуба, останкитѣ отъ армията му се пръснали, самъ той едва се спасилъ съ малцина други, а лагера му билъ взетъ и разграбенъ отъ побѣдителитѣ. Тъзи побѣда имала за слѣдствие това, че много, отъ колебавшитѣ се племена въ Испания веднага се отмѣтнали отъ Картагенъ, а Аздрубалъ не само, че билъ принуденъ да се откаже отъ надѣждата да прѣмине въ Италия, но даже едва виждалъ възможностьта да се удържи въ Испания.

Виновникъ за това пораженіе билъ самъ той, тъй като не разбралъ хитростьта на Сципионитѣ и не продължавалъ движеніето си за Италия, като прѣдостави на Имилкона да задържа Сципионитѣ, или, поне, заедно съ него да влѣзе въ бой съ тѣхъ. Освѣнъ това, и разпорежданията му за боя били погрѣшни.

И тъй въ края на 216 година, слѣдъ изминуванието на три години отъ началото на войната, двѣтѣ воюющи страни се намирали въ слѣдующето относително положеніе:

Анибалъ, който пръвъ почналъ войната съ едно смѣло движение прѣзъ Иберъ, Пиринеитѣ, Роданъ и Алпитѣ въ сѣверна Италия и по̀ нататъкъ прѣзъ Падъ до самата ѝ южна часть, който въ единъ бой и три сражения унищожилъ 5 римски армии, съ което нанесълъ на Римъ четири жестоки удара, който повдигналъ противъ него почти цѣла Италия, — слѣдъ рѣшителното сражение при Канна не отишълъ право къмъ Римъ, но се заелъ съ прѣвземанието малкитѣ градове въ Кампания, то̀ съ сила, то̀ съ блокиране, то̀ съ обсада, за която обаче нѣмалъ необходимитѣ обсадни машини и орждия. Въ тѣзи, на глѣдъ, не важни дѣйствия минувало време, а между това то било драгоцѣнно и за двѣтѣ страни, за римлянитѣ — да съберѫтъ, устроятъ и приучатъ къмъ войната новитѣ си армии, а за Анибала — да имъ въспрѣпятствува въ това и да имъ нанеса, единъ слѣдъ другъ, нови удари. Като прѣкаралъ въ тѣзи дѣйствия всичкото време отъ сражението при Канна до началото на зимата, Анибалъ обсаждалъ малкия градецъ Казилинъ, а самъ съ главнитѣ сили на армията си се расположилъ да зимува въ Капуа, която нѣкои писатели сравнявали съ древнитѣ Содомъ и Гоморъ. Нема̀ право е казалъ Махарбалъ, че Анибалъ умѣялъ да побѣждава, но не умѣялъ да се ползва отъ побѣдитѣ си? Нема̀ Капуа е била дѣйствително *Канна* за неговата армия (Capuam Hannibali Cannas fuisse), споредъ изражението на римлянитѣ? За отговоръ на това може да служи — *само името на Анибала*. Този, който не се поколеба да тури въ испълнение великото прѣдприятие, замисленно отъ Амилкара и не испълнено, по причина на смьрть, нито отъ него, нито отъ зетя му, Аздрубала, този, който въ три години време довелъ грозния до тогава Римъ до края на гибелта, можалъ ли е да не я довьрши и да се заеме съ неважни дѣйствия противъ нѣкакви градлета — *безъ достатъчно основателни причини?* Очевидността на това не иска доказателства. Всичко, което изглѣжда неясно, тьмно, загадочно, непонятно, даже странно въ дѣйствията на Анибала слѣдъ сражението при Канна, изведнъжъ се уяснява и става понятно, щомъ се сравнятъ дѣйствията и взаимното относително положение на правителствата на Картагенъ и Римъ, и съ това веднага ще се отстрани тъй сѫщо всѣки смѣлъ до дьрзость опитъ не само да се обвини, но даже да се осѫжда такъвъ великъ человѣкъ и полководецъ, като Анибала.

Въ дѣйствията на двѣтѣ правителства именно и се заключава всичката разгадка на тъзи загадка, надъ разрѣшението на която толкова се затруднявали, много или малко историци, повтаряйки само думитѣ на Махарбала или Титъ Ливия и на другитѣ римски историци.

Стига само да се сравнятъ едновременнитѣ дѣйствия на правителствата на Картагенъ и Римъ — и всичко ще стане ясно. Не трѣбва да се забравя, че Анибалъ не билъ царь или пълновластенъ и независимъ монархъ на Картагенъ, а само пълномощенъ, но все пакъ зависимъ отъ правителството си полководецъ. Той си създалъ основание за дѣйствията въ Испания, но главното основание за него оставала пакъ Африка: отъ тамъ, и именно отъ Картагенъ, той трѣбвало да получава и висшитѣ разрѣшения, и подкрѣпления въ войски, и помощи въ пари, храна и всичко необходимо за продължение на войната съ свойтѣ стари, бойни, но топящи се като снѣгъ, войски (стига само да си припомнимъ три годиш-

нитѣ непрѣкъснати трудове, бойни дѣйствия и лишения отъ началото на похода отъ Новий Картагенъ до края на 216 година). А какво било и какво правяло картагенското правителство за поддържанието на Аннибала? Разцѣпвано отъ политическитѣ партии, Барцинската и Ханноновата, то заедно съ болшинството само *се радвало* на успѣхитѣ на Аннибала, а съ меншеството имъ *противудѣйствувало*, както и лично на нему, и въ общъ резултатъ му давало такава помощь, която неможе и да се нарѣче помощь. 12.000 души пѣхота, 1.500 души конница, 20 слона и 1.000 таланта срѣбро (около 3.000.000 лева), испратени съ Махона на Аннибала въ Италия, заповѣдь до Аздрубала да отиде да се съедини съ него въ Италия и испращанието на Имилкона съ една армия и флота въ Испания — такава ли помощь трѣбвало да даде картагенския сенатъ на Аннибала, слѣдъ сраженіето при Канна? Та и можалъ ли е той да даде друга, и по прѣобладающия духъ въ картагенската република и нейното правителство, и по това разлагание, на което именно въ туй време взело да се излага вжтрѣшното, политическо и военно, устройство на Картагенъ, както вече обяснихме по̀ горѣ въ глава I? Въ най рѣшителната епоха на войната, почната отъ Аннибала съ разрѣшението на картагенското правителство и съ удобрѣнието на народа, първото не поддържало Аннибала, както трѣбвало, нито съ войска, нито съ флота, нито съ срѣдства, нито съ способи, и като че ли съвсѣмъ го прѣдоставило на собственната му сждба и съ това по̀ рано готвяло нему и на Картагенъ неминуема гибель.

Тъй ли дѣйствувало, отъ друга страна, правителството на Римъ? Наистина, три години прѣзъ войната и нѣколко години прѣди нея то паднало въ нѣкакво несвойственно нему и непонятно умопомрачение и слабохарактерность, и само правяло погрѣшки, една отъ друга по̀ груби, отъ които искусно се ползвалъ Аннибалъ. Но четиритѣ жестоки удара, нанесени нему отъ послѣдния, като че да го пробудили отъ сънь, просвѣтили го умственно, укрѣпили го нравственно и, колкото картагенското правителство все по̀ вече и по̀ вече падало въ това отношение, римското, напротивъ, все по̀ много и по̀ много се възвишавало. Начало и здрава основа за това било турнато — съ избора на Фабия и съ въвеждането отъ послѣдния мждрия свой начинъ за дѣйствие. Още една, послѣдня погрѣшка направило то съ избиранието за консулъ безрасждния и неспособенъ Варронъ, което довело страшното поражение при Канна и всичкитѣ му послѣдствия. Но тъзи погрѣшка вече била *послѣдня* и слѣдъ нея всички дѣйствия на римското правителство стават безукоризнени и клонятъ къмъ една цѣль — тържество на Римъ и погубване на Аннибала въ Италия и владичеството на Картагенъ въ Испания и Африка.

Като се съпостави всичко това заедно, ще се види ясно, че вината за всичко съвсѣмъ не билъ Аннибалъ, а картагенското правителство, което дѣйствувало въ висша степень неразумно и недостойно, тогазъ когато римското правителство, напротивъ, дѣйствувало постоянно все по̀ вече и по̀ вече мждро. А като се дойде до това заключение, никой, вѣрваме, не ще дързне да обвинява Аннибала или поне да бжде въ недоумѣние, защо той не направилъ това или пъкъ онова, а правялъ, което и както той намиралъ за нужно, полезно и възможно. Нека бждеше на негово мѣсто, да прѣдполо-

жимъ, Александръ Великий, пълновластенъ монархъ на Македония, Гърция и Истока, нѣма съмнѣние, мислимъ, че той слѣдъ сражението при Канна би отишълъ право къмъ Римъ и веднага би го задавилъ и би свършилъ съ него. Но Аннибалъ билъ, макаръ и такъвъ великъ человѣкъ и полководецъ, какъвто и Александръ Великий, но не билъ монархъ отъ никого независимъ, а полководецъ напълно зависимъ отъ правителството си. Но да се сѫди за това, което, ужъ, *можалъ и билъ длъженъ* да направи Аннибалъ — *по дѣвшнитѣ военни понятия*, е голѣма погрѣшка, за да не кажемъ нѣщо по̀ вече, отъ страна на мнозина, при това твърдѣ почтенни, военни и не-военни писатели. А къмъ такъвъ родъ погрѣшки въ сѫжденията върху военнитѣ дѣйствия на полководцитѣ въ древнитѣ времена всѣкога води и ще води неволното, но неблагоразумно увлѣчение да се сѫди по днешнитѣ военни понятия. Ето защо не може да не се отдаде пълно право на генерала Водонкура, който твърдѣ внимателно обсѫжда положението и дѣйствията на Аннибала и не само не взема на себѣ си смѣлостьта да го обвинява, но и напълно влиза въ положението му и му въздава слѣдуемата справедливость, честь, одобрение и похвала.

ГЛАВА VI.

Втората пуническа война (218—202).

(Продължение).

III. Втората половина отъ войната (215—202). § 37. Обратa на войната въ полза на Римъ; — начина на воденето ѝ. — § 38. 4-ия походъ въ 215 година. — Поражението на Постумия; — распрѣдѣлението на римскитѣ армии и плана на дѣйствията на римлянитѣ; — успѣхитѣ на римлянитѣ и несполукитѣ на Анибала и картагенцитѣ; — 2-ия бой при Нола. — § 39. 5-ия походъ въ 214 година. — Распрѣдѣлението на римскитѣ армии; — дѣйствията въ Кампания; — сражението при Беневентъ; — 3-ия бой при Нола; — прѣвземанието на Казилинъ отъ римлянитѣ; — съюза на Сиракуза съ Картагенъ. — § 40. 6-ия походъ въ 213 година. — Распрѣдѣлението на римскитѣ армии; — бездѣйствието въ Италия и Испания; — обсадата на Сиракуза отъ Марцелла. — § 41. 7-ия походъ въ 212 година. — Распрѣдѣлението на римскитѣ армии; — прѣвземанието на Тарентъ отъ Анибала; — 2-то сражение при Беневентъ; — 1-то сражение при Хердонея; — блокирането на Капуа и прѣвземанието на Сиракуза отъ римлянитѣ; — несполукитѣ на римлянитѣ въ Испания. — § 42. 8-ия походъ въ 211 година. — Распрѣдѣлението на римскитѣ армии: — сражението при Капуа; — движението на Анибала къмъ Римъ; — прѣвземанието на Капуа отъ римлянитѣ: — дѣйствията въ Испания и Сицилия. — § 43. 9-ия походъ въ 210 година. — Распрѣдѣлението на римскитѣ армии; — измѣнението начина на дѣйствията на Анибала; — 2-то сражение при Хердонея; — сражението при Нумистръ; — прѣвземанието на Новий Картагенъ отъ Сципиона. — § 44. 10-ия походъ въ 209 година. — Распрѣдѣлението на римскитѣ армии; — сражението при Аскулъ; — прѣвземанието на Тарентъ отъ римлянитѣ; — дѣйствията въ Испания.

Древни источници и най нови исторически помагала — показанитѣ по̀ горѣ въ гл. III.

III.

Втората половина отъ войната (215 – 202).

§ 37.

Обрата на войната въ полза на Римъ; — начина на воденето ѝ.

Слѣдъ сраженіето при Канна, войната почнала вече да се обрьща въ полза на Римъ. Главнитѣ причини за това, обяснени вече до нѣкждѣ пò горѣ (§ 36), били: 1-во и особенно това, че партията на Ханнона въ Картагенъ, която постоянно и всѣкакъ се трудила да лиши противната на нея Барцинска партия отъ народното довѣріе, успѣла найпослѣ да постигне това тъкмо въ най важната епоха на войната — слѣдъ сраженіето при Канна, — и 2-ро, отъ друга страна, напротивъ, това, че римлянитѣ, научени отъ горчивия за тѣхъ опитъ въ пьрвитѣ три години отъ войната, благоразумно се отказали отъ пьрвоначалния начинъ на воденіето ѝ прѣзъ тѣзи три години и приели мждрата система на Фабия, която и слѣдвали вече неотстжпно

Слѣдствията отъ едната и другата причини били:

Отъ страна на Картагенъ — това, че правителството му помагало на Аннибала и Аздрубала и ги поддържало въ Италия и Испания съвсѣмъ неудовлетворително, небрѣжно, бавно и слабо, отъ което военнитѣ сили и срѣдства на Аннибала и Аздрубала постоянно се намалявали и макаръ да се попълвали съ силитѣ и срѣдствата на онѣзи страни, въ които се намирали Аннибалъ и Аздрубалъ, но съ голѣмъ трудъ и не въ онѣзи степень и условия, каквито би трѣбвало за да може войната да се продължава съ сила, настойчивость и успѣхъ. Армията на Аннибала все пò вече и пò вече се пълнила съ туземци отъ Италия, които се били отмѣтнали отъ Римъ, и получавала разноплеменень съставъ, който затруднявалъ поддьржанието въ нея строгата дисциплина и единството на духа, толкозъ пò вече, че туземцитѣ на Италия, Галлия и Испания съсѣдни съ нея, имали прѣдъ видъ собственнитѣ си интереси пò вече, отколкото тѣзи на Картагенъ. А приетата отъ римлянитѣ система за воденіето на войната не позволявала на Аннибала да удовлетворява желанията на съюзницитѣ си въ Италия и на спомагателнитѣ имъ войски, както пò напрѣдъ, съ издьржанието на една слѣдъ друга побѣда надъ римлянитѣ, а напротивъ често излагала самия него на голѣми или пò малки пораженія. А послѣднето обстоятелство, съединено съ туй, че бремето на войната, водена отъ Аннибала въ Италия, за интереситѣ на Картагенъ, съ всиката си тяжесть лягало върху съюзницитѣ му въ тъзи страна пò вече и пò вече охлаждало послѣднитѣ къмъ него.

А отъ страна на римлянитѣ, напротивъ, пораженіето при Канна не само не имъ подѣйствувало врѣдно, но до висока степень полезно, понеже ги събудило отъ пò прѣдишния сънъ, равнодушіе и неблагоразуміе и пробудило у тѣхъ тъзи необикновенна, нравственна енергия, къмъ която Римъ билъ толкова способенъ и която всѣкога показвалъ пò напрѣдъ въ трудни и опасни обстоятелства. Като приели Фабиевата система за воденіето на войната, тѣ вече грижливо се отклонявали отъ боя съ Аннибала въ згодни

за него, и незгодни за тѣхъ обстоятелства, и влизали въ бой само когато имали вѣрна надѣжда за успѣхъ. А въ такъвъ случай, при всичкото прѣвъсходство на военнитѣ дарби и личното искуство на Аннибала, римскитѣ войски стояли по̀ горѣ отъ неговитѣ въ отношение на тактическото устройство, начина на дѣйствията и нравственното въодушевление, а при това били и прѣдводителствувани не вече отъ такива хора, като Семпрония, Фламиния и Варрона, както по̀ напрѣдъ, но все отъ много или малко способни и искусни полководци, на чело на които стояли Фабий и Марцеллъ.

Тъй щото и характера на войната, и начина на водението ѝ вече съвсѣмъ се измѣнили. Отъ *настжпателна* отъ страна на Аннибала и *отбранителна* отъ страна на римлянитѣ до тогава, тя се обърнала въ *настжпателно-отбранителна* и отъ двѣтѣ страни, съединена съ расположение въ силни по мѣстность лагери, маневрирание противъ фланговетѣ и съобщенията на противника, стрѣмление за завладяване важнитѣ, полезни и нужни мѣстни пунктове или градове, блокирание или обсаждание на послѣднитѣ и, въ случаитѣ, показани по̀ горѣ, съ частни битки или и съ голѣми, общи сражения, успѣха въ които рѣшавала силата, управлявана отъ искуството. Всичко това, взето заедно, придава на втората половина на войната особенъ военен интересъ, още по̀ голѣмъ, отколкото въ първата половина на войната, защото тукъ именно високитѣ военни дарби и искуство на Аннибала се явяватъ въ още по̀ голѣмъ блясъкъ.

§ 38.

4-ия походъ въ 215 година.

Пораженията на Постумия; — распрѣдѣлението на римскитѣ армии и плана на дѣйствията на римлянитѣ; — успѣхитѣ на римлянитѣ и несполукитѣ на Аннибала и картагенцитѣ; — 2-рия бой при Нола.

Когато настжпило времето за изборитѣ въ Римъ, сената повикалъ диктатора Юния, магистра на конницата му Семпрония Гракха и претора Марцелла. По указанието на Юния, за консули били избрани Семпроний Гракхъ и находившия се въ Цизалпинска Галлия претора Постумий. Слѣдъ това Юний, като оставилъ Семпрония Гракха въ Римъ, върналъ се въ армията си, която се намира на лагеръ при Теана (днесъ Геано), на с.-з. отъ Капуа.

Но наскоро слѣдъ това въ Римъ се получило извѣстие, че Постумий, съ 25 хилядната си армия (2 римски и 2 съюзни легиона) въ Цизалпинска Галлия билъ нападнатъ ненадѣйно отъ боиитѣ въ гората подъ название Litana Silva, и билъ убитъ, а цѣлата му армия разбита и истрѣбена. Това извѣстие отново хвърлило Римъ въ очаяние и страхъ, но Семпроний Гракхъ успокоилъ сената и народа и, по негово мнѣние, рѣшено било: 1) да се прѣкрати войната съ цизалпинскитѣ галли и да се води тя само противъ Аннибала, — и 2) точно да се установятъ римскитѣ сили, обърнати противъ послѣдния. Вслѣдствие на това армията на бившия диктаторъ Юния била повѣрена на Семпрония; всичкитѣ войски отъ армията на Марцелла, които участвували въ сражението при Канна, за наказание били испратени въ Сицилия, съ задължение да служатъ въ нея до свършването на войната; всички най силни войници отъ армията на Юния били испратени тъй сжщо въ

Сицилия да доислужатъ сроковетѣ на службата си; 2-та легиона, които се намирали въ Сицилия, били извикани въ Италия; за консула, който щелъ да бѫде избранъ намѣсто Постумия, били опрѣдѣлени 2-та градски легиона на града Римъ, съ присъединенитѣ къмъ тѣхъ нужното число съюзни войски, и най послѣ на Варрона било прѣдложено да началствува надъ армията си, оставена въ сѫщия съставъ.

Въ мартъ Семпроний встѫпилъ въ длъжность, претора Аппий билъ испратенъ въ Сицилия, претора Муций въ Сардиния, на Марцелла била запазена властьта на проконсулъ (намѣсто Постумия) и слѣдъ това било постановено, щото Семпроний незабавно да събере градскитѣ легиони въ Калесъ (днесъ Calvi), на с.-з. отъ Капуа, и да ги испрати съ Марцелла въ укрѣпения му лагеръ близо до Суессула (днесъ Sestola), на ю.-и. отъ Капуа; Аппий да замине за Сицилия съ назначенитѣ за тамъ Каннски легиони и, най послѣ, Сицилийскитѣ легиони да се върнатъ въ Римъ.

Това распрѣдѣление на римскитѣ армии било много по̀ добро, отколкото въ прѣдидущата година. Въ основата му било турено мѫдрото намѣрение на сената да дѣйствува противъ Аннибала по сѫщия способъ, по който сената дѣйствувалъ слѣдъ сраженнето при Канна, именно — да раздѣли силитѣ си за да отцѣпи отъ Аннибала привлѣченитѣ отъ него съюзници въ Италия, за което да заема Лукания и Брутий и постоянно да застрашава първатѣ съ часть отъ силитѣ си, а Аннибала да окрѫжава съ армиитѣ си тъй, че да му прѣпятствува да испраща нови отряди близо до Римъ, съ една дума — отъ всѣкѫдѣ да стѣснява Аннибала. При това Нола отъ една страна и укрѣпения лагеръ на Марцелла близо до Суессула служили за твърдѣ добри упорни пунктове, сѫщо както и Канузий, който държалъ въ покорность Апулия, прикривалъ Тарентъ и Брундузий и съ удържанието на който Варронъ принесълъ едничката услуга на отечеството си. Въ лагера близо до Суессула билъ расположенъ Марцеллъ съ 2 легиона, Семпроний съ 2 легиона въ Теана, а Варронъ билъ оставенъ въ Канузий, като по този начинъ окрѫжавали Аннибала отъ три страни.

Наскоро на мѣстото на убития Постумий билъ избранъ за консулъ Марцеллъ, но авгуритѣ или, по̀ добрѣ, аристократитѣ, като не искали и двамата консули да бѫдатъ отъ плебеитѣ, обявили религиозна неправилность въ избора на Марцелла и послѣдния самъ се отказалъ отъ консулството, а намѣстото му избрали бившия диктаторъ Фабий. Заедно съ това, распрѣдѣлението на армиитѣ било измѣнено тъй, че легионитѣ на Юния, които се намирали въ Теана, били повѣрени на Фабия, а 2 легиона волони (роби и прѣстѫпници) и два легиона съюзници (25.000 души) — на Семпрония въ Синуесса. Претора Валерий билъ испратенъ въ Апулия да вземе началството надъ армията на Варрона, легионитѣ на когото, слѣдъ смѣняванието имъ съ легионитѣ въ Сицилия, Валерий трѣбвало да употрѣби за отбрана на брѣговетѣ отъ Тарентъ до Брундузий, заедно съ 25 морски кораби. На претора Фулвия било възложено сѫщо съ 25 кораба да отбранява брѣговетѣ (западнитѣ) на Лаций и Тирения. Пропретора Отацилий съ флотата си билъ испратенъ въ Сицилия. На Марцелла запазили званието проконсулъ и му повѣрили 2-та легиона въ Суессула. Най послѣ на Варрона възложили да събере войски въ Пиценъ, за запазванието на тази область.

Въ това време Филипъ II, царь Македонски, испратилъ до Анибала пратеници да сключатъ съ него съюзъ, за взаимна помощь. Пратеницитѣ му успѣли да излѣзатъ на ю. отъ Кротонъ и да минатъ прѣзъ римскитѣ отряди въ Апулия, като казвали, че били испратени да сключатъ съюзъ съ Римъ, отишли право при Анибала, сключили съ него настжпателенъ и отбранителенъ съюзъ и съ трима старши картагенски военачалници, които Анибалъ испратилъ съ тѣхъ, тръгнали назадъ. Но на морето тѣ били хванати отъ римлянитѣ и принудени да имъ дадатъ договора и писмата на Анибала, които тѣ испратили на римския сенатъ. Филипъ испратилъ други пратеници, които имали по̀ добъръ успѣхъ, но това било вече къмъ края на лѣтото и Филипъ прѣзъ тази година не можалъ нищо да прѣдприеме. А римлянитѣ взели противъ него надлѣжащи мѣрки.

Между това въ Кампания капуанцитѣ много искали да привлѣкатъ на своя страна жителитѣ на града Кума, които били вѣрни на римлянитѣ, и като испитали всички срѣдства за това, най послѣ прибѣгнали до една хитрость: тѣ поканили кумскитѣ сенатори въ градъ Гама (днесъ Cuarto), на с.-ис. отъ Кума, на единъ религиозенъ праздникъ въ време на който се готвили съ единъ отрядъ отъ войскитѣ си внезапно да завладѣятъ Кума. Жителитѣ на послѣдния, подозирайки въ това нѣкоя хитрость, съгласили се, но прѣдизвѣстили Семпрония, който прѣминалъ въ това време отъ лагера близо до Синуесса въ другъ лагеръ близо до Литернъ (днесъ Patria), на с. отъ Кума. Семпроний късно срѣщу деня на праздника се приближилъ до Кума, а близо до Гама скрито се разположили 14.000 капуански войски, съ намѣрение, прѣзъ 2-та нощна стража, въ време на религиознитѣ обряди въ Гама внезапно да нападнатъ Кума и да завладѣятъ града безъ съпротивление. Но Семпроний въ сжщото време тръгналъ отъ Кума за Гама и всрѣдъ нощь внезапно нападналъ лагера на капуанския отрядъ, отъ който около 2.000 били убити, а останалитѣ избѣгали въ Капуа. Семпроний загубилъ не по̀ вече отъ 100 души, прѣвзелъ и разграбилъ лагера на капуанцитѣ и веднага пакъ се върналъ къмъ Кума, опасающъ се да не бжде атакуванъ отъ Анибала, който билъ разположенъ въ това време на лагеръ въ планината Тифатъ, на и. близо до Капуа.

Анибалъ още на другия день отишълъ къмъ града Кума и обсадилъ въ него Семпрония. И двамата направили по една кула, обсадна и отбранителна, и ги доближили до градската стѣна. Но Семпроний успѣлъ да подпали Анибаловата кула и въ сжщото време направилъ вилазка, тъй искусно съобразена и извършена, че нанесълъ на Анибала една загуба отъ 1.300 души убити и 50 души плѣнени. На другия день Анибалъ построилъ армията си прѣдъ града въ боенъ рѣдъ, извикъвайки Семпрония на бой, но като видялъ, че той не излиза, снелъ обсадата и се върналъ въ лагера си на планината Тифатъ, безъ успѣхъ въ прѣдприятието си противъ малкия градецъ Кума, но съ загуба, доста чувствителна за армията му.

Въ сжщото време единъ отъ легатитѣ на Марцелла, Семпроний Лонгъ, нападналъ близо до Грументъ въ Лукания (днесъ Saponara въ Калабрия) Аннибалова военоначалникъ Ханнонъ и го разбилъ, като му нанесълъ загуба по̀ голѣма отъ 2.000 души и му взелъ 42 значки или знамена. Ханнонъ съ останкитѣ отъ отряда си отстжпилъ въ Бруттий.

А претора Валерий влѣзълъ отъ Луцерия въ земитѣ на гирпинитѣ, прѣвзелъ имъ 3 града и по̀ вече отъ 1.000 плѣнници, между които, трима главни инициатори на въстанието наказалъ съ смърть, и се върналъ въ Луцерия.

По такъвъ начинъ началото на този 4-ия (1-ия слѣдъ сраженіето при Канна) походъ било вече въ врѣда на Аннибала. Продължението и края му не били по̀ сполучливи.

Римския сенатъ, като се научилъ за договора на Филиппа съ Аннибала, испратилъ къмъ брѣговетѣ на Македония и Епиръ Валерия Левина съ войскитѣ на Варрона на 50 кораби, да наблюдаватъ Филиппа.

Фабий прѣминалъ прѣзъ р. Вултурнъ, съединилъ се съ Семпрония, двамата заедно прѣвзели градоветѣ Компултерия, Требула (днесъ Trentola) и Сатикула (днесъ Caserta Vecchia) въ Кампания, които били пуснали картагенски гарнизони, и въ тѣхъ много плѣнници. Слѣдъ туй Фабий отишълъ къмъ Суессула, Марцелла испратилъ въ Нола, а Семпроній се върналъ въ Кума.

Между туй Махонъ, брата на Аннибала, билъ готовъ вече да тръгне отъ Картагенъ по море за Бруттий съ 60 кораба, 12.000 души пѣхота, 1.500 души конница, 20 слона и 1000 таланта срѣбро, за да се съедини съ Аннибала, когато старѣйшинитѣ на жителитѣ въ Сардиния испратили да молятъ картагенския сенатъ да изгони отъ Сардиния слабитѣ римски гарнизони и да завладѣе обратно острова. Вслѣдствие на това Махонъ билъ испратенъ, вмѣсто въ Италия, въ Испания, Аздрубалъ (не брата на Аннибала, а другъ) съ нова войска въ Сардиния, а Бомилкаръ, вмѣсто Махона, съ подкрѣпленията и паритѣ при Аннибала — въ Бруттий. Но пропретора Манлий Торкватъ съ 22.000 души пѣхота и 1.200 души конница, испратенъ отъ Италия, разбилъ въстаналитѣ сардинци и послѣ вторий пѫть — съединенитѣ имъ войски съ тѣзи на Аздрубала, като имъ нанесълъ загуба отъ 12.000 души убити и 3.700 души плѣнени, и отново покорилъ Сардиния.

Въ сѫщото време Отацилий съ 50 кораба отишълъ да разорява брѣговетѣ на Африка, но като се научилъ за отиванието на Аздрубала въ Сардиния, заминалъ за тамъ, по пѫтя срѣщналъ на морето картагенската ескадра, която се възвръщала отъ тамъ, разбилъ я, взелъ ѝ 7 кораба, а останалитѣ пръсналъ. А картагенския сенатъ, възползуванъ отъ отдалечението на Отацилия, испратилъ въ Италия, вмѣсто Махона, Бомилкара съ подкрѣпленията и паритѣ, опрѣдѣлени за Аннибала. Бомилкаръ безъ прѣпятствие излѣзълъ въ Локра, въ южний Бруттий, и като се съединилъ съ Ханнона, който отстѫпилъ отъ Лукания (гл. по̀ горѣ), прѣдалъ му подкрѣпленията и паритѣ.

Между това когато туй произлизало на морето, въ Сардиния и въ Бруттий, Марцеллъ отъ Нола правилъ набѣги въ земитѣ на гирпинитѣ и каудийскитѣ самнитяни и ги разорявалъ съ огънь и мечъ. Гирпинитѣ и самнитянитѣ поискали защита отъ Аннибала и той тръгналъ отъ лагера си въ планината Тифатъ къмъ Нола и се расположилъ срѣщу нея на лагеръ на сѣверната ѝ страна. Тукъ се присъединилъ къмъ него Ханнонъ съ подкрѣпленията и паритѣ. Аннибалъ, като искалъ да отнеме отъ римлянитѣ Нола и самъ да владѣе този важенъ и нуженъ за него градъ, но като не успѣлъ да склони жителитѣ му да взематъ неговата страна, рѣшилъ да вземе града съ пристѫпъ. Но въ сѫщото време, когато той повелъ

срѣщу него армията си, Марцеллъ тъй сѫщо, както въ 1-ия бой при този градъ, излѣзълъ изъ него съ всичката си армия, атакувалъ Анибала и вече довелъ прѣднитѣ му войски въ растройство и безрѣдица; обаче армията на Анибала скоро се устроила и боя станалъ общъ, но билъ прѣкратенъ отъ внезапно появившата се силна буря. На третия день Марцеллъ, възползванъ отъ това, че Аннибалъ испратилъ единъ силенъ отрядъ на фуражировка, излѣзълъ изъ града и се построилъ въ боенъ рѣдъ, извикващъ Анибала на бой. Аннибалъ го приелъ: фуражиритѣ му незабавно се върнали, а въоръженитѣ жители на Нола се присъединили къмъ Марцелла, който ги турилъ въ резервъ. Римлянитѣ атакували първи и твърдѣ силно, а картагенцитѣ се отбранявали много упорито, и побѣдата дълго се колебала, но най послѣ картагенцитѣ били надвити и отблъснати въ лагера си, като загубили до 5.000 души убити, 600 души плѣнени, 6 слона и 19 значки или знамена. Марцеллъ отстжпилъ въ Нола, като загубилъ не пó вече отъ 1000 души. А на 3-ия день слѣдъ това 1.272 испански и нумидийски конници се прѣдали на римлянитѣ и впослѣдствие имъ служили вѣрно, за което слѣдъ свършването на войната били наградени съ земи въ тѣхнитѣ страни и въ Сицилия.

И тъй щастието рѣшително взело да измѣнява на Аннибала! Като испратилъ Ханнона съ войскитѣ му обратно въ Брутий, той се оттѣглилъ отъ Кампания въ Апулия и се расположилъ въ сѣверната ѝ часть, въ Арпи, на зимни квартири.

Слѣдъ оттѣглюването му отъ Кампания, Фабий прѣнесълъ отъ Нола и Неаполъ въ лагера при Суессула голѣми запаси храни, оставилъ въ този лагеръ силенъ отрядъ войска а самъ съ главнитѣ сили отишълъ къмъ Капуа и почналъ да разорява околноститѣ ѝ. Капуанцитѣ испратили противъ него 6.000 души отъ войскитѣ си, отъ които лошата имъ пѣхота не се осмѣлявала да влѣзе съ него въ бой, но доста добрата конница — непрѣстанно го безпокоила съ частни нападения. Фабий, като разорилъ земитѣ на Капуа, върналъ се въ лагера си при Суессула и се расположилъ въ него на зимовище, като заповѣдалъ на Марцелла да остави въ Нола само необходимото за защитата ѝ число войски, а останалитѣ да распусне. Семпроний прѣминалъ отъ Кума въ Луцерия, въ Апулия, за да наблюдава прѣзъ зимата Аннибала, като испратилъ претора Валерия съ легионитѣ му въ Брундузий, за да пази земитѣ на саллентинцитѣ и да приготви всичко нужно за война съ Филиппа македонски прѣзъ слѣдующата година.

Между това въ Брутий Имилконъ, единъ отъ военачалницитѣ на Аннибала, слѣдъ нѣколко мѣсечна трудна обсада и упорита отбрана на Петелия, принудилъ този градъ, а слѣдъ него и града Консенция (днесъ Cosenza) да се прѣдадѫтъ. Ханнонъ обсадилъ Регий, а Амилкаръ Локра. Послѣдний принудилъ локрянитѣ да прѣдадѫтъ града по капитулация и да сключатъ настжпателенъ и отбранителенъ съюзъ съ Аннибала. Брутийцитѣ, излъгани въ надѣждата си, че ще придобиятъ плячка въ Регий и Локра, събрали 15.000 души войска, съ намѣрение да обсадятъ, прѣвзематъ и разграбятъ богатия гръцки градъ Кротонъ (днесъ Cortona) на брѣга на морето, но испратили да искатъ съгласието на Аннибала, който ги испратилъ при Ханнона, а Ханнонъ не имъ далъ никакъвъ отговоръ. Тогава брутийцитѣ сами оти-

ши къмъ Кротонъ и били пуснати да влѣзатъ въ него отъ народната партия, расположена къмъ Анибала, а сената и аристократитѣ се оттѣглили въ вжтрѣшната крѣпость и, обсадени въ нея, отбранявали се тъй упорито, че брутийцитѣ повикали на помощь Ханнона. Обсаденитѣ прѣдали крѣпостьта само за това, защото локрянитѣ имъ прѣдложили убѣжище у тѣхъ.

Въ Апулия Семпроний и Анибалъ водили прѣзъ зимата малка война, успѣха въ която билъ почти всѣкога на страната на римлянитѣ, съ голѣма полза за войскитѣ имъ. Въ края на годината Фабий по заповѣдь на сената, укрѣпилъ Путеоли (днесъ Pozzuoli) близо до Неаполъ, важно тържище на храни, и турилъ въ него гарнизонъ.

Въ Испания двамата Сципиони продължавали да иматъ успѣхи, но молили сената да имъ испрати облѣкло, храна и пари, отъ които имали нужда. Истощението на държавната хазна накарало сената да прѣдостави това на частна доставка, която и взели върху себѣ си частни лица отъ патриотизмъ. Като получили нужното, Сципионитѣ снабдили съ храна Илитургия (днесъ Andujar въ Jaen), обсаждаема отъ Аздрубала, Махона и Амилкара, синъ на Бомилкара. Слѣдъ туй тѣ влѣзли въ бой съ тѣзи послѣднитѣ, разбили ги съвършенно и послѣ това още веднажъ близо до града Индибилъ (днесъ Tragguera близо до Тортоса въ Валенсия). Тѣзи двѣ поражения стрували на картагенцитѣ една загуба до 30.000 души убити, 6.000 плѣнени, 101 знаме и 14 слона.

И тъй въобще, на слѣдующата година слѣдъ сражението при Канна, успѣха и прѣвѣса въ войната минали вече на страна на римлянитѣ и не само противъ Анибала и не само въ Италия, но и противъ всичкитѣ картагенски полководци, въ Сардиния, Испания и на морето.

§ 39.

5-ия походъ въ 214 година.

Распрѣдѣлението на римскитѣ армии; — дѣйствията въ Кампания; — сражението при Беневентъ; — 3-ия бой при Нола; прѣвземането на Казилинъ отъ римлянитѣ; — съюза на Сиракуза съ Картагенъ.

Въ Римъ за тъзи година били избрани: консули—Фабий и Марцеллъ, а претори — Фулвий Флаккъ, Отацилий Крассъ, Фабий Максимъ (синъ на консула) и Корнелий Лентулъ.

Слѣдъ туй армиитѣ били распрѣдѣлени по слѣдующия начинъ: на проконсула Семпрония — въ Апулия, на Варрона — въ Пиценъ, на Муция—въ Сардиния, на пропретора Валерия — въ Брундузий, на Помпония — въ Цизалпинска Галлия, на претора Корнелия — въ Сицилия, а на Отацилия била повѣрена флотата въ брѣговетѣ ѝ. Наскоро слѣдъ това сената постановилъ да се въоржжатъ 20 легиона, като назначилъ по 2 на всѣки консулъ (на Фабия по̀ напрѣшнитѣ, а на Марцелла нови), на Корнелия — въ Сицилия и на Муция — въ Сардиния — по 2 легиона, които вече се намирали тамъ, на Помпония въ Ариминий, въ Цизалпинска Галлия — 2 нови легиона, на Семпрония — 2 по̀ напрѣшнитѣ, на претора Фабия — 2-та легиона на Марка Валерия, а на този — 1 легионъ на Публия Валерия, на Варрона — 1 неговъ легионъ въ Пиценъ, на Сципионитѣ—2-та тѣхни легиони въ Испания и най послѣ 2-та градски легиони отъ новия на-

боръ — за охраната на Римъ. Отъ тѣзи 20 легиона, 14 били стари, а 6 щели да бѫджтъ на ново набрани, а всички заедно трѣбвало да съставятъ до 100.000 души пѣхота и до 18.000 души конница, всичко до 118.000 души. Флотата рѣшено било да се усили до 150 кораба, въ туй число 100 нови. Съ единъ новъ законъ се постановявало, щото всички частни лица, които имали притѣжание отъ 50.000 до 1.000.000 и пóвече асса, да извадятъ всѣки отъ 1 до 7 гребци за флотата. Ето какви сили извадилъ тъзи година Римъ противъ Картагенъ въобще и частно противъ Аннибала!

Отъ пó нататашното изложение ще се види, че въ тъзи и слѣдующитѣ години главната цѣль на римскитѣ полководци била постоянно да окрѫжаватъ Аннибала съ двѣ или три армии, да го изморяватъ и отслабватъ съ непрѣкъснати прѣдвижения и съ дѣйствия на малка война, а да влизатъ съ него въ сражения само при увѣренность въ побѣдата. Четири римски армии, поне, всѣкога се намирали на полето въ собственна Италия — въ Кампания и Апулия, и въ туй време когато едни отъ тѣхъ наблюдавали Аннибала и слѣдили за движенията му, другитѣ дѣйствували противъ полководцитѣ му и постепенно истръгвали отъ тѣхъ покоренитѣ отъ него земи. А въ Кампания, главната цѣль на римлянитѣ била собственно да завладѣятъ Капуа и, като лишатъ Аннибала отъ този важенъ за него, опоренъ пунктъ въ тъзи область, да го истикатъ изъ нея.

Аннибалъ, отъ своя страна, като не получавалъ своевременно и въ надлѣжаща степенъ помощь отъ Картагенъ (който по лъжливата си търговска политика, считалъ за пó важно и нуждно да държи за себѣ си Испания, отколкото да поддържа Аннибала въ Италия), билъ почти съвършенно прѣдоставенъ въ нея на собственнитѣ си сили, срѣдства и способи, които постепенно се намалявали, и се държалъ въ Италия само съ силата и прѣвъсходството на високитѣ си дарби. Той съсрѣдоточилъ военнитѣ си дѣйствия въ Кампания, Апулия, Калабрия, Лукания и Брутий, именно съ цѣль да се сближи съ Картагенъ и постоянно да застрашава Римъ, но окрѫженъ отъ римскитѣ армии, на брой никога пó малко отъ 80.000 души, принуденъ билъ да употрѣбява всичката сила на искуството си за да не бѫде задавенъ отъ тѣхъ.

Жителитѣ на Капуа, уплашени отъ силитѣ на римлянитѣ, повикали Аннибала на помощь. Аннибалъ, който и самъ се боялъ за Капуа, прѣминалъ отъ Арпи въ прѣдишния си лагеръ въ планината Тифатъ близо до Капуа. Слѣдъ това, като оставилъ въ него нумидийцитѣ и испанцитѣ, съ останалитѣ войски се разположилъ близо до Авернското езеро (днесъ Lago d' Averno), между Кума и Путеоли (Pozzuoli), съ намѣрение да завладѣе този послѣдния градъ. Сѫщевременно той заповѣдалъ на Ханнона да отиде отъ Брутий въ Кампания.

Консула Фабий, като се научилъ за това, заповѣдалъ на сина си, прѣтора Фабия, да заеме въ Луцерия мѣстото на Семпрония, който получилъ назначение да се разположи въ Беневентъ, за да наблюдава непріятеля и да задържа Ханнона. А самъ консула Фабий останалъ въ лагера при Нола за да стѣснява Капуа, а въ Нола имало римски гарнизонъ.

Слѣдъ пристигането на Аннибала при Авернското езеро, нѣколко млади аристократи отъ Тарентъ го помолили да отиде въ този градъ, като обѣщавали, че жителитѣ му ще

го пуснатъ. Анибалъ приелъ тази молба толкозъ по̀ охотно, че макаръ и да владѣлъ вече морскитѣ пристанища въ Локра и Кротонъ, обаче намиралъ за твърдѣ важно и необходимо да владѣе тъй сжщо и пристанищата въ Тарентъ или Брундузий, за да приготви на Филиппа Македонски мѣсто за десантъ и упоренъ пунктъ въ южна Италия.

Между туй, като разорилъ земитѣ на Кума до Мизенския носъ, той се расположилъ на лагеръ близо до Путеоли, гдѣто имало 6.000 души римски гарнизонъ. Но като намѣрилъ този градъ доста добрѣ укрѣпенъ и пазенъ, той тръгналъ да разорява околноститѣ на Неаполъ. Близостьта му до Нола подбудила привърженицитѣ му въ нея да го молятъ да се приближи до този градъ. Но Марцеллъ се научилъ за това и веднага прѣминалъ отъ Калесъ (Calvi) прѣзъ р. Вултурнъ въ Суессула и отъ тамъ съ 6.000 души пѣхота и 300 души конница отборни войски отишълъ да надпрѣвари Анибала въ Нола.

Въ сжщото врѣме Семпроний, като дошълъ до Беневентъ и се научилъ, че Ханнонъ дошълъ близо до лѣвия брѣгъ на р. Калоръ (днесъ Calore), лѣвъ притокъ на р. Вултурнъ, расположилъ се на лагеръ на една миля (по̀ вече отъ една верста) отъ лагера на Ханнона. Два отъ четиритѣ му легиона състояли отъ волони, на които била обѣщана, но още не дадена свобода. Волонитѣ, които до тогава испълнявали длъжноститѣ си усърдно и аккуратно, роптаяли, но Семпроний, съ разрѣшението на сената и Марцелла, обѣщалъ имъ свобода, ако тѣ испълнятъ, както трѣбва, дълга си въ едно сражение съ Ханнона и ако всѣкий отъ тѣхъ му донесе по една неприятелска глава. Волонитѣ, отъ своя страна, съ възторгъ му обѣщали да си извоюватъ свободата и Семпроний още на слѣдующата зарань излѣзълъ изъ лагера си и построилъ армията си въ боенъ рѣдъ. Ханнонъ, отъ своя страна, направилъ сжщото съ своитѣ 17.000 души пѣхота (по̀ вечето брутийци и луканци) и 1.200 души конница (почти всички нумидийци и мавританци). Първото сблъсквание било много силно и успѣха въ продължение на цѣли 4 часа еднакъвъ. Между това волонитѣ заети съ отсичание главитѣ на раненитѣ или убититѣ неприятелски войници, почти че неможали вече да се сражаватъ. Тогава Семпроний имъ обявилъ, че тѣ вече си извоювали свободата, и за това да не се занимаватъ по̀ вече съ отсичание на глави, а да вървятъ на бой, който и се подновилъ съ нова сила. Въ сжщото време римската конница получила заповѣдь да атакува фланговетѣ. Но нумидийцитѣ се сражавали тъй храбро и тъй упорито, щото побѣдата още не склонявала на страната на римлянитѣ. Тогава Семпроний отново обявилъ на волонитѣ, че тѣ не ще получатъ свобода, ако не разбиятъ неприятеля. Това заплашване тъй подѣйствувало на тѣхъ, че тѣ, заедно съ всичкитѣ други войски отъ римската армия, произвели такъвъ очаенъ, дружен и силенъ ударъ, щото най послѣ взели върхъ надъ армията на Ханнона, отблъснали я въ лагера ѝ и нахлули въ него заедно съ нея. Тукъ боя се продължавалъ съ ожесточение, но римскитѣ плѣнници, които се намирали въ лагера, въоржжили се съ каквото можали, нападнали картагенцитѣ отъ тила и почти цѣлата армия на Ханнона била истрѣбена, а самъ Ханнонъ едва се спасилъ съ 2.000 души. Римлянитѣ загубили около 2.000 души. Лагера на Ханнона билъ прѣданъ на римскитѣ войски на разграбване, но добитъка, който на-

мѣрили въ него, билъ запазенъ за възвръщание на стопанитѣ му.

Семпроний, като се върналъ въ лагера си, дарувалъ свобода на всички волони, даже и на онѣзи, които се сражавали по̀ лошо отъ другитѣ и не участвували въ атаката и прѣвземането лагера на Ханнона, като наказалъ послѣднитѣ само съ това, че имъ заповѣдалъ, прѣзъ всичкото време на службата си *да ядятъ прави*. Слѣдъ това Семпроний се върналъ въ Беневентъ, гдѣто билъ приетъ, като побѣдитель, а войскитѣ му щедро угостени отъ жителитѣ.

По поводъ на сражението и побѣдата при Беневентъ трѣбва да се отдаде пълна справедливость и честь на консула Фабия — за испращането на Семпрония къмъ този градъ, а на Семпрония — за рѣшителностьта му да влѣзе въ бой съ Ханнона и за распорѣжданията му до, въ време и слѣдъ сражението. За това и резултатитѣ му били извънрѣдно згодни за римлянитѣ и незгодни за Аннибала, като съвсѣмъ развалили плана за дѣйствията на послѣдния. Лишенъ отъ съдѣйствието на Ханнона, той билъ принуденъ да се ограничи съ запазването на Капуа и съ дѣйствия за завладяването на Нола — само съ собственнитѣ си сили, — тъй като тѣзи два града въ Кампания имали еднаква, голѣма важность и за него и за римлянитѣ.

Дѣйствително, въ туй време, когато Семпроний отивалъ и дѣйствалъ противъ Ханнона, Аннибалъ отъ околноститѣ на Неаполъ се приближилъ до Нола и се расположилъ на лагеръ на западъ отъ нея. Марцеллъ веднага дръпналъ къмъ себѣ си отъ Суессула останалата си армия и прѣзъ нощьта испратилъ легата си Клавдия Нерона съ отборна конница — да заобиколи Аннибала и да го атакува отъ тила въ туй време, когато той ще го атакува отъ фронта. На слѣдующата зарань той излѣзълъ отъ Нола, атакувалъ Аннибала и вече отблъсналъ армията му, но като не виждалъ атаката на Клавдия Нерона въ тила на Аннибала, не се рѣшилъ да продължава атаката си по̀ нататъкъ и отстжпилъ, като загубилъ около 400 души и като нанесълъ на Аннибала загуба до 2.000 души. Вечерьта Клавдий Неронъ се върналъ безъ всѣкакъвъ успѣхъ и полза, безъ да билъ видялъ неприятеля — неизвѣстно защо. На другия день Марцеллъ отново излѣзълъ отъ Нола, извиквайки Аннибала на бой, но Аннибалъ не излѣзълъ отъ лагера си и, обезнадѣженъ вече да завладѣе Нола, слѣдъ трикратенъ, незгоденъ за него бой при този градъ, тръгналъ къмъ Тарентъ.

Между това цензоритѣ въ Римъ взели строги мѣрки противъ тѣзи, които не испълнили дълга си въ сражението при Канна и слѣдъ него, а сената заповѣдалъ, освѣнъ това, щото находившитѣ се въ туй число конници да служатъ до края на войната въ Сицилия *пѣши* (само за Варрона било направено изключение отъ тѣзи строги мѣрки, които той отъ всички най много заслужвалъ!). Гражданитѣ на Римъ, въ порива на патриотизма, поели върху себѣ си много отъ расходитѣ, необходими за воденето на войната, които държавната хазна не била въ състояние да удовлетвори. А конницитѣ и центурионитѣ въ армиитѣ се отказали да получаватъ заплата.

Между това консула Фабий се расположилъ на лагеръ срѣщу Казилинъ, който градъ той искалъ да завладѣе. Въ Казилинъ имало 2.000 капуанци и 700 души картагенски войски за гарнизонъ. Старшия отъ управителитѣ на Капуа почналъ да събира войски, за да нападне Фа-

бия и да спаси Казилинъ. Фабий поискалъ отъ Марцелла да се присъедини къмъ него или да му изпрати Семпрония, който билъ влѣзълъ въ Лукания. Марцеллъ, за да спечели време, оставилъ 2.000 души за усилване на гарнизона въ Нола, а самъ съ останалитѣ си войски дошълъ при Казилинъ и заедно съ Фабия, но отъ двѣ разни страни и отъ два отдѣлни лагера, обсадилъ този градъ. Обсаденитѣ се отбранявали тъй упорито, че Фабий вече искалъ да снеме обсадата, но Марцеллъ го убѣдилъ да я продължава. Доведенъ най послѣ до крайность, гарнизона се прѣдалъ на Фабия по капитулация и вече почналъ да излиза изъ града, но Марцеллъ завзелъ градскитѣ врати и, като че ли нищо незнающъ за капитулацията, сключена съ Фабия, нападналъ гарнизона и часть отъ него избилъ, а часть взелъ въ плѣнъ. Около 50 души, които излѣзли първи, Фабий испратилъ въ Капуа, а останалитѣ въ Римъ.

Прѣвземанието на Казилинъ било вторий, згоденъ за римлянитѣ резултатъ отъ побѣдата при Беневентъ, и дало на римлянитѣ срѣдства да обсадятъ и да прѣвзематъ Капуа при първъ удобенъ случай.

Слѣдъ прѣвземанието на Казилинъ, Марцеллъ се върналъ къмъ Нола и Суессула, а Фабий отишълъ въ Самний, почналъ да го разорява, взелъ въ плѣнъ градоветѣ: Телезия (Telese), Компса (Conza) въ земитѣ на гирпинитѣ и Еца (Troja) въ Апулия, взелъ богата плячка въ пари и добитъкъ, и истрѣбилъ или взелъ въ плѣнъ до 25.000 души, въ туй число 370 бѣглеци римски войници, които испратилъ въ Римъ, гдѣто били наказани съ смъртъ. Семпроний, който отишълъ слѣдъ Ханнона въ Лукания, набралъ въ нея нѣколко кохорти, на които възложилъ да разоряватъ страната, гдѣто се намиралъ Ханнонъ. Но послѣдния ги разбилъ и отстжпилъ отъ Семпроний въ Брутий. Семпроний прѣвзелъ Бландъ (днесъ Marateo) въ Лукания, а претора Фабий — Аккуа (Accadia) въ Апулия.

Слѣдъ туй римскитѣ армии се разположили на зимни квартири: консула Фабий — въ Суессула, Марцеллъ — въ Нола, Семпроний — въ Лукания, а претора Фабий — въ околноститѣ на Хердонея (Ordona) въ Апулия.

Анибалъ, като дошълъ до Тарентъ намѣрилъ го вече заетъ отъ римскитѣ войски на М. Ливия, легатъ на претора М. Валерия, испратенъ отъ този послѣдния. Анибалъ, като прѣстоялъ нѣколко дни прѣдъ Тарентъ, отложилъ за друго, по̀ удобно време намѣрението си да го прѣвземе и се разположилъ да зимува на лагеръ при Салапия (Salpi) въ Апулия, кждѣто събралъ запаси съ храни отъ Метапонтъ (днесъ Torre a mare di Metaponto) и Хераклеа въ Лукания. А нумидийската и мавританската конница испратилъ, за попълнение съ коне, въ земитѣ на саллентинцитѣ и въ апулийскитѣ гори.

Въ Сицилия царь Иеронъ умрѣлъ, а 15-годишния му внукъ и приемникъ, Иеронимъ, рѣшилъ да се откаже отъ Римъ и да влѣзе въ прѣговори съ Анибала, но билъ убитъ отъ заговорници. Републиканската партия, като взела властьта въ Сиракуза, рѣшила да поддържа съюза съ Римъ, но била свалена отъ партията на привърженцитѣ на Картагенъ, която се обявила противъ Римъ и отворила война противъ римскитѣ войски въ Сицилия. Примѣра на Сиракуза послѣдвали много градове въ Сицилия. Това накарало римския сенатъ да испрати тамъ Марцелла съ 2-та му легиона.

Филипъ Македонски, който тръг-

налъ за Италия и по пжтя обсадилъ Апполония, билъ разбитъ отъ претора Марка Валерия Невия и принуденъ да изгори флотата си и по сухо да отстжпи въ Македония.

Въ Испания Публий Корнелий Сципионъ прѣминалъ р. Иберъ, за да поддържи новитѣ съюзници на римлянитѣ, застрашавани отъ Аздрубала и Махона. Най напрѣдъ той прѣтърпѣлъ поражение близо до Валерия или Castrum altum (днесъ Valera, близо до Valverde, въ Куенса), което го принудило да отстжпи въ планината (днесъ Sierra de Alcaras), гдѣто къмъ него се присъединилъ Кней Сципионъ, въ сжщото време когато къмъ Аздрубала и Махона се присъединилъ Аздрубалъ, синъ на Гискона, обаче сражение между тѣхъ не произлѣзло. Между това града Кастулонъ (днесъ Castro близо до Linares, напр. Гвадалквивиръ, въ Хаенъ) се обявилъ въ полза на римлянитѣ, а картагенцитѣ, за да се възнаградятъ за това, обсадили Илитургисъ (днесъ Andujar, по̀ долу на р. Гвадалквивиръ). Но Кней Сципионъ успѣлъ да влѣзе съ единъ легионъ въ този градъ и накаралъ картагенцитѣ да снематъ обсадата му, испждилъ ги тъй сжщо отъ Бигерра (около Iniesta въ Куенса) и ги принудилъ да отстжпятъ къмъ Мунда (днесъ Монда, близо до Малага), гдѣто отишълъ слѣдъ тѣхъ, разбилъ ги тамъ въ едно голѣмо сражение и би истрѣбилъ цѣлата имъ армия, ако раната, която получилъ, не накарваше легатитѣ му да отстжпятъ. Наскоро слѣдъ това Кней Сципионъ отново разбилъ картагенцитѣ въ друго едно сражение, тъй че въобще картагенцитѣ понесли прѣзъ тази година въ Испания загуба до 36.000 души убити и взети въ плѣнъ и много знамена. Слѣдъ това Сципионитѣ завладяли разрушения Сагунтъ, въ който имало само единъ слабъ картагенски гарнизонъ, и, като повикали въ него останкитѣ отъ бившитѣ му жители, почнали да го възстановяватъ. А турдетанцитѣ (племе въ днешна Севилия), които особенно съдѣйствували на Аннибала въ прѣвземанието на Сагунтъ, били наказани съ разрушение на градоветѣ имъ, а самитѣ тѣ обърнати въ роби.

И тъй и прѣзъ тази година успѣха въ войната на всѣкждѣ билъ на страната на Римъ.

§ 40.

6-ия походъ въ 213 година.

Распрѣдѣлението на римскитѣ армии; — бездѣйствието въ Италия и Испания; — обсадата на Сиракуза отъ Марцелла.

Въ Римъ за тази година били избрани: за консули — претора Квинтъ Фабий (синъ на бившия диктаторъ, а послѣ консулъ) и Семпроний Гракхъ, а за претори — Атилий Регулъ, Семпроний Тудитанъ, Фулвий Центуманъ и Емилий Лепидъ. На консулитѣ било възложено да водятъ войната противъ Аннибала, Фабий — съ 2-та легиона на баща си, а Семпроний — съ 2 легиона волони, претора Емилий — въ Лукерия, въ Апулия, съ 2-та бивши легиона на Фабия, претора Семпроний — въ Аримний, въ Цизалпинска Галлия, съ 2-та легиона на Помпония, Фулвий — въ Суессула, съ 2-та градски легиона, проконсула Марцеллъ — въ Сицилия съ неговитѣ 2 легиона, а пропретора Корнелий, съ неговитѣ 2 по напрѣшни легиона — въ старата римска провинция Сицилия. На Отацилия оставили началството надъ

флотата; пропретора Маркъ Валерий съ 1 легионъ останалъ въ Гърция, Варронъ сжщо съ 1 легионъ въ Пиценъ, а пропретора Муций съ двата си легиона въ Сардиния. Освѣнъ това събрани били още 2 градски легиона и 20.000 съюзни войски, тъй щото Римъ ималъ прѣзъ тази година всичко 22 легиона (въ туй число 2 легиона въ Испания), което съставлявало около 110.000 души пѣхота и около 20.000 души конница. Отъ тѣзи 22 легиона 13 били въ Италия, гдѣто било рѣшено да се дѣйствува сжщо тъй, както и въ прѣдидущата година, и консула Семпроний да продължава войната въ Лукания, а консула Фабий, имайки при себѣ си за легатъ баща си, да прѣмине въ Апулия. Отъ 13 легиона въ Италия, 2 охранявали Римъ, 2 били въ Цизалпинска Галлия, 1 въ Пиценъ, а 8 противъ Анибала, именно 2 въ Хердонея, 2 въ Луцерия, 2 противъ Ханнона и 2 срѣщу Капуа.

Първото дѣйствие се почнало съ прѣвземанието отъ консула Фабия града Арпи или Аргириппа въ Апулия, на с. отъ Хердонея, чрѣзъ ненадѣйно нападение въ една бурна нощь. Гарнизона (5.000 картагенски и 3.000 градски войски) се приготвилъ за защита вжтрѣ въ града, но градскитѣ войски и 1000 испански минали на страната на римлянитѣ, а картагенскитѣ войски били пуснати свободно да излѣзатъ въ Салапия.

Въ Кампания 120 капуански конници се прѣдали на претора Фулвия въ Суессула съ условие да имъ се възвърнатъ земитѣ, въ случай че римлянитѣ взематъ Капуа.

Анибалъ, като прѣкаралъ цѣлото лѣто прѣдъ Тарентъ безъ всѣка възможность да го прѣвземе, ограничилъ се само съ прѣвземанието на нѣколко градове и села въ земитѣ на саллентинцитѣ. Консула Семпроний прѣкаралъ тъй сжщо всичкото време въ маловажни дѣйствия и сблъсквания и прѣвзелъ нѣколко малки градове въ Лукания. Въ Брутий римлянитѣ почнали да намиратъ привърженци, а два града, Турий и Консенция, имъ се прѣдали. Другитѣ градове би послѣдвали примѣра имъ, ако единъ префектъ отъ съюзницитѣ, съ една тълпа роби и селяне, не бѣ поискалъ да разорява земитѣ имъ; но Ханнонъ разбилъ и пръсналъ тази тълпа. По такъвъ начинъ тази година въ Италия минала въ бездѣйствие и отъ двѣтѣ страни.

Въ Испания сжщо не произлѣзло нищо забѣлѣжително, съ исключение на това, че Сципионитѣ, като се научили за обявената на Картагенъ война отъ Сифакса, царь на массесилийскитѣ нумидийци, прѣдложили на послѣдния съюзъ. Сифаксъ сключилъ съ тѣхъ договоръ и го испратилъ на утвърждение на проконсулитѣ, а на подвластнитѣ си нумидийци въ картагенскитѣ армии заповѣдалъ да минатъ на служба у римлянитѣ. Целтиберянитѣ сжщо сключили съюзъ съ римлянитѣ и присъединили къмъ тѣхъ спомагателнитѣ си войски, които се намирали въ карагенскитѣ армии.

Но отъ друга страна въ Сицилия произлѣзли твърдѣ важни и забѣлѣжителни дѣйствия, а именно — знаменитата обсада на Сиракуза отъ Марцелла.

Когато Аннибалъ, като миналъ Алпитѣ, влѣзълъ въ Италия, картагенцитѣ се опитвали отново да заематъ Сицилия, но безуспѣшно, и вече не правили подобенъ родъ покушения до тогава, до когато Аннибалъ, като се намиралъ вече въ срѣдня и южна Италия, не почналъ да дѣйствува за оттѣглюването на Сицилия отъ съюза ѝ съ Римъ. Но това нѣмало никакъвъ успѣхъ, до като билъ живъ Иеронъ.

сиракузски царь, който въ продължение на 50 години билъ постояненъ и вѣренъ съюзникъ на Римъ, и въ щастието и въ нещастието му. Но всичко се измѣнило съ смъртьта му въ 215 година: 15 годишния му безуменъ внукъ Иеронимъ, който го наслѣдилъ тъкмо въ това време, когато обстоятелствата изисквали зрѣлъ умъ и силна воля отъ страна на сиракузския царь, който ималъ влияние върху цѣла Сицилия, — противъ мждрата политика на дѣда си, влѣзълъ въ сношение съ Анибала. При всичко, че въ 214 година той билъ убитъ отъ заговорници, но въ Сиракуза станалъ политически прѣвратъ, този градъ отново се обявилъ за република и върховната власть въ него заграбили, съ помощьта на долнята класса, Анибаловитѣ пратеници, братята Епикидъ и Иппократъ, които постоянно дѣйствували, разбира се, като врагове на Римъ. Цѣла Сицилия дошла въ страшно вълнение и въ тѣзи именно обстоятелства, въ 213 година, билъ испратенъ въ нея Марцеллъ съ 2 легиона и флотата на Отацилия. Марцеллъ сключилъ съ Сиракуза миръ и призналъ републиката ѝ, съ сжщитѣ владѣния, каквито ималъ Иеронъ. Но Епикидъ, испратенъ въ градъ Леонтина въ качество на градоначалникъ, нарушилъ мира съ римлянитѣ. Марцеллъ поискалъ да му прѣдаджтъ него и Иппократа, но послѣдния избѣгалъ при брата си въ Леонтина, гдѣто и двамата се укрѣпили и отказали да се покоряватъ на сиракузското правителство. Отъ Сиракуза испратили противъ тѣхъ войски, които, заедно съ римскитѣ, трѣбвало да покорятъ Леонтина. Но сиракузскитѣ войски по пжтя за тамъ се научили, че ужъ Марцеллъ вече взелъ Леонтина и исклалъ въ нея всичкото мжжко население, което било лъжа, пуснатa отъ Епикида и Иппократа, съ цѣль да наострятъ сиракузцитѣ противъ римлянитѣ. Дошлитѣ отъ Леонтина при войскитѣ Епикидъ и Иппократъ не само, че потвърдили тъзи лъжа, но и жаловито молили за защита. Тогава сиракузскитѣ войски се възбунтували, началницитѣ имъ, за да спасятъ живота си, избѣгали, а Епикидъ и Иппократъ, на чело на мятежнитѣ сиракузски войски, тръгнали къмъ Сиракуза, съмишленницитѣ имъ ги пуснали въ града гдѣто тѣ, като избили или изгонили всички принадлѣжавши на противната партия хора, заграбили върховната власть. Тъй като тя прѣминала вече въ ржцѣтѣ на отявленитѣ врагове на Римъ, то Марцеллъ, като завладялъ Леонтина, веднага тръгналъ къмъ Сиракуза, за да я обсади по сухо и по море. Като наближилъ до града, той се расположилъ най напрѣдъ близо до храма на Юпитера Олимпийски и скоро обсадилъ града по сухо, отъ къмъ Ексапилскитѣ врата — съ римски и съюзни войски подъ началството на проконсула Аппия Клавдия, а по море, отъ къмъ Ахрадина — самъ съ 60 кораби отъ флотата.

Трѣбва да кажемъ, че за развитието и успѣхитѣ на полиорцетиката извънрѣдно способствували, слѣдъ смъртьта на Александра Великий, между друго, и развитието и успѣхитѣ на математическитѣ и техническитѣ науки въ Гърция и между гърцитѣ на всѣкждѣ въобще. А отъ времето на Димитра полиорцета и обсадата на Родосъ отъ него въ 305 година, тѣзи науки направили между гърцитѣ още по̀ голѣми успѣхи, понеже въ грько-азиятскитѣ държави била призната извънрѣдната важность на тѣзи науки за развитието на промишленностьта, търговията, мореплаването, а сжщо за обсадата и отбраната на градоветѣ. Срѣдото-

чие на разработването на тѣзи науки станала Александрия въ Египетъ, и тамъ имало и отъ тамъ излизали всѣкога множество отлични математици, механици, строители на машини, орждия, кораби, крѣпости и пр. Сиракуза, като морска и търговска държава, не можала да не вземе тъй сжщо участие въ новитѣ открития и изобрѣтения, и Иеронъ испратилъ въ Александрия, за изучването имъ, сродника си, Архимеда. Послѣдния, надаренъ съ необикновенни способности къмъ означенитѣ по̀ горѣ науки, не само дълбоко ги изучилъ, но и ги попълнилъ съ собственни открития и изобрѣтения и ги приспособилъ къмъ отбраната на Сиракуза. Въ туй, което говорятъ по този въпросъ Титъ Ливий, Плутархъ и другитѣ древни историци, безъ съмнѣние—има твърдѣ много прѣувеличение и краснорѣчие, безъ специално знание на работата, тъй щото отъ тѣхнитѣ разкази мжчно можемъ да си съставимъ достатъчно ясно понятие за срѣдствата, които Архимедъ употрѣбилъ при отбраната на Сиракуза. Тъй, напримѣръ, Плутархъ казва, че Архимедъ, още по заповѣдь на Иерона, приготвилъ много обсадни и отбранителни машини и орждия, които стояли безъ употрѣбление до тогава, до когато самъ Архимедъ не ги приспособилъ и не ги употрѣбилъ въ дѣйствие за отбраната на Сиракуза противъ Марцелла. По думитѣ на Плутарха, Архимедъ хвърлялъ отъ машинитѣ и орждията си извънрѣдно голѣми и тѣжки камъни толкозъ точно, щото всѣки пжть налучвалъ въ цѣлта, и съ такива голѣми количества снаряди, щото още отъ много далечъ разстройвалъ обсаднитѣ работи на римлянитѣ и дѣйствието на корабитѣ имъ по морето. Въ послѣднитѣ Архимедъ, ужъ, спущалъ отъ градскитѣ стѣни машини съ куки, подобни на желѣзни ржцѣ, които повдигали корабитѣ на въздуха и ги хвърляли обратно въ морето съ дъното на горѣ или ги разбивали въ скалиститѣ брѣгове. Зонара казва даже, че ужъ Архимедъ, чрѣзъ запалителни стъкла, произвелъ пожаръ въ римската флота. Всичко това и нему подобно можало би да бжде възможно, но не може да бжде достовѣрно. Както и да било прочее, не подлѣжи на съмнѣние, че Архимедъ, съ механическитѣ си изобрѣтения и отбранителни машини, орждия и дѣйствия унищожавалъ всичкитѣ обсадни работи, машини и орждия на римлянитѣ, и на морето, и особенно на сушата, гдѣто по думитѣ на Плутарха, задавалъ на римлянитѣ такъвъ страхъ, че тѣ трѣперяли само при единъ поглѣдъ на всѣко парче отъ дърво, което се подавало отъ стѣнитѣ, като вземали това за нѣкоя нова машина на великия математикъ. За това Марцеллъ и билъ най послѣ принуденъ да обърне обсадата въ блокада. Съ намѣрение да вземе града съ пристжпъ, той направилъ, освѣнъ многото разни обсадни машини и орждия, една самбука отъ 8 морски кораби или галери, на която турили една висока дървена кула, която надминувала градскитѣ стѣни. Но Архимедъ, безъ да допусне самбуката до стѣнитѣ, развалилъ я съ балиститѣ, а по сухо въ сжщото време развалилъ костенуркитѣ, подвижнитѣ галлери и другитѣ скрити ходове на римлянитѣ. А когато Марцеллъ и Аппий Клавдий, прѣдполагайки, че машинитѣ на Архимеда, по величината си, можали да дѣйствуватъ разрушително само на далечъ, приближили войскитѣ си до самитѣ градски стѣни, тогава Архимедъ ги обсипалъ съ такъвъ градъ стрѣли, дървета и камъни, че уплашенитѣ римски вой-

ски отстжпили въ растройство, безрѣдица и съ голѣма загуба, и тогава именно послѣ 8 мѣсечни, безплодни трудове да прѣвземе Сиракуза съ обсада (значи вече въ началото на 212 година), Марцеллъ обърналъ обсадата въ блокада по сухо и по море, и, като оставилъ Аппия Клавдия съ половината отъ армията и съ флотата срѣщу Сиракуза, самъ съ другата половина на армията тръгналъ за вжтрѣшностьта на Сицилия, да накаже градоветѣ ѝ, които се прѣдали на картагенцитѣ.

§ 41.

7-ия походъ въ 212 година.

Распрѣдѣлението на римскитѣ армии; — прѣвземанието на Тарентъ отъ Анибала; — 2-то сражение при Беневентъ; — 1-то сражение при Херсонея; — блокирането на Капуа и прѣвземането на Сиракуза отъ римлянитѣ: — неуспѣхитѣ на римлянитѣ въ Испания.

Въ Римъ, по причина на отсжтствието на консулитѣ, билъ избранъ за диктаторъ Клавдий Центо, който избралъ за магисгръ на конницата Квинта Фулвия Флакка. Слѣдъ това за консули били избрани сжщия този Квинтъ Фулвий Флаккъ и находившия се въ Сицилия, при блокирането на Сиракуза, Аппий Клавдий, а за претори: Кней Фулвий Флаккъ, Клавдий Неронъ, Юний Силанъ и Корнелий Силла. Публий Сципионъ, синъ на Публия Корнелия Сципиона, който се намиралъ въ Испания и извѣстенъ въ послѣдствие подъ името *Сципионъ Младши Африкански*, билъ назначенъ едилъ (първо начало на политическото му поприще).

Римскитѣ армии били распрѣдѣлени по слѣдующия начинъ: двамата консули били противупоставени лично противъ Анибала, една — съ 2-та легиона на бившия консулъ Фабия, а другия — съ 2-та легиона на бившия преторъ Фулвия; — претора Кней Фулвий, братъ на консула, билъ назначенъ въ Апулия, съ 2-та легиона на Емилия, който се намиралъ въ Луцерия; — на Клавдий Нерона било възложено да заема лагера при Суессула, съ 2-та легиона, които Варронъ ималъ въ Пиценъ; — на една и на другия било разрѣшено да попълнятъ легионитѣ си съ нови набори; — претора Юний билъ испратенъ въ Етрурия, която не била напълно надѣжна, съ 2-та градски легиона отъ прѣдидущата година, които се намирали въ лагера при Суессула; — претора Силла останалъ въ Римъ; — всички останали полководци отъ прѣдидущата година запазили мѣстата и войскитѣ си, а именно: проконсула Семпроний — въ Лукания, пропретора Семпроний — въ Ариминий, пропретора Лентулъ — въ Лилибей, въ Сицилия, проконсула Марцеллъ — при блокадата на Сиракуза, пропреторитѣ: Отацилий — надъ флотата при Сицилия, Муций — въ Сардиния, Маркъ Валерий — въ Гърция и двамата Сципиони — въ Испания. Съ набора на 2-та нови градски легиона, Римъ извадилъ прѣзъ тази година всичко 25 легиона (около 125.000 души пѣхота и 22.500 души конница, всичко 147.500 души).

Консулитѣ, понеже срѣщали затруднения въ новитѣ набори, вслѣдствие на това, че числото на младитѣ хора по̀ голѣми отъ 17 години много се намалило, прѣдложили на сената, и сената се съгласилъ и постановилъ: да се произведжтъ *извънредни набори на младежи по̀ млади отъ 17 години*, понеже 1-о рим-

скитѣ армии въ 6 години война понесли гомѣми загуби отъ хора и 2-о не можали вече да се попълватъ нито отъ Цизалпинска Галлия, нито отъ Самний, нито отъ цѣла южна Италия (ето какво направилъ Анибалъ въ 6 години, и то само наполовина!)

Въ тъзи година римлянитѣ имали въ Италия 16 легиона — по̀ вече отъ 100.000 души противъ Анибала, който нѣмалъ по̀ много отъ 80.000 души, половината отъ които били отъ италиянски плѣмена, отцѣпени отъ Римъ, и войскитѣ на които Анибалъ употрѣбявалъ само въ тѣхнитѣ земи, слѣдователно съ не по̀ вече отъ 40.000 души, той се движилъ въ южна Италия, всрѣдъ 100.000 римски войски, които отъ всички страни го окржжавали, слѣдили за него, но не се осмѣлявали да го атакуватъ всички заедно отъ единъ пжтъ.

При всичко това, римския сенатъ и въ тъзи година распрѣдѣлилъ армиитѣ и съставилъ плана на дѣйствията много добрѣ. Рѣшено било да се обсади Капуа, за което били назначени до 60.000 души войски на двамата консули и на Клавдия Нерона, Семпроний въ Лукания ималъ противъ Ханнона до 20,000 и претора Фулвий въ Апулия до 18.000 души.

Дѣйствията въ тъзи година се почнали съ прѣвземанието, най послѣ, на Тарентъ отъ Анибала, чрѣзъ прѣдателство и ненадѣйно нападение. Поводъ за това послужило смъртното наказание на тарентинскитѣ заложници въ Римъ, които избѣгали отъ него, но били уловени. Това наказание разгнѣвило тарентинцитѣ и ги накарало да се отмѣтнатъ отъ Римъ. Въ Тарентъ се образувалъ заговоръ, заговорницитѣ тайно се сговорили съ Анибала, който стоялъ на лагеръ на три прѣхода (60 римски мили или около 65 версти) отъ Тарентъ, сключили съ него взаимносгоденъ договоръ и се условили за времето и начина по който да му прѣдаджтъ града. Отъ едната и другата страна били употрѣбени разни хитрости, не само да не възбудятъ подозрението на римския гарнизонъ, но и да отвлѣкжтъ бдителностьта му. Между това Анибалъ отъ своя страна пръснали слухъ, че не е здравъ, а послѣ — че е опасно болѣнъ. На навечерието на условения день той се приближилъ до Тарентъ на 15 мили (по̀ вече отъ 15 версти) съ такива прѣдпазливости, че това се показало само като едно обикновенно настжпление на прѣднитѣ легки войски. Той взелъ съ себѣ си 10.000 отборни войски отъ пѣхотата и конницата, а на 4 мили напрѣдъ испратилъ 80 нумидийци, съ заповѣдь да се пръснатъ по полетата и да заловятъ или да убиватъ всички срѣщнати по пжтя жители, за да прикриятъ движението му. Началника на римския гарнизонъ въ Тарентъ, като взелъ нумидийцитѣ за обикновенни фуражири, испратилъ противъ тѣхъ за разузнавание една малка войскова часть, която донесла, че армията на Аннибала не била промѣнила расположението си. А прѣзъ нощьта Анибалъ скрито се приближилъ до една отъ вратитѣ на града; заговорницитѣ исклали римската стража при нея и я прѣдали на Аннибала, който, като оставилъ вънъ отъ вратитѣ 2.000 души отъ конницата си, нахлулъ съ пѣхотата на пазарната площадь, отъ кждѣто испратилъ 2.000 души отъ галлската си пѣхота въ три отряда по главнитѣ улици на града, съ заповѣдь да убиватъ всички срѣщнати римляни, но да не закачатъ градскитѣ жители, за което къмъ всѣки отрядъ придалъ по нѣколко души отъ заговорницитѣ. Римския гарнизонъ и началника му, като чули шума и като

се досѣтили, че неприятеля е въ града, хвърлили се въ вжтрѣшния замъкъ (или цитадель) и успѣли да се затворятъ въ него, като загубили много хора убити въ нощната тъмнина.

Това прѣвземание на Тарентъ отъ Аннибала е изложено тукъ съ нѣкои подробности, 1-о като единъ отъ многото примѣри на военнитѣ хитрости, които се употрѣбявали за завладяването на непріятелскитѣ градове въ древнитѣ времена въобще и отъ Аннибала особенно, — и 2-о като доказателство за хитростьта на Аннибала и небрѣжностьта на началника на римския гарнизонъ, при всичко, че градската, както и лагерната служба у римлянитѣ се извършвали обикновенно тръдѣ строго.

И тъй Аннибалъ завладялъ Тарентъ, но не можалъ да вземе замъка (или цитаделя) му безъ който и пристанището на Тарентъ, което имало особенна важность за Аннибала, не било въ негова власть, слѣдователно това било за него полууспѣхъ или даже не успѣхъ: до като римлянитѣ владѣяли замъка, всички згоди били на тѣхна страна, а всички незгоди на Аннибалова страна. Пьрвитѣ, като имали въ замъка опоренъ пунктъ, можали да обсадятъ Тарентъ по сухо и по море, и съ това да принудятъ Аннибала да съсрѣдоточи къмъ Тарентъ главнитѣ си сили, като напусне другитѣ области въ южна Италия, или да загуби много време, или пъкъ да се изложи на случайноститѣ на едно сражение.

Но римския сенатъ не се отклонилъ отъ главната, прѣдначертана отъ него цѣль — непрѣменно да вземе Капуа и се ограничилъ само съ усилването на гарнизона въ тарентския замъкъ, което за сената било напълно възможно, тъй като и морето, и пристанището на Тарентъ били за него отворени.

Аннибалъ най напрѣдъ искалъ да вземе замъка съ приступъ, но като разглѣдалъ извънрѣдно силното му положение по мѣстность и по укрѣпленията, които ималъ, ограничилъ се да го стѣсни отъ къмъ града, като заповѣдалъ да се направи между него и града една контръ-валационна линия. Като отблъсналъ една вилазка направена отъ римския гарнизонъ, като довършилъ укрѣпената си линия и като оставилъ за заеманието и отбраната ѝ достатъчно войски, той се оттѣглилъ отъ Тарентъ и разположилъ цѣлата си армия въ лагеръ на 5 мили отъ града. Наскоро той се опиталъ да вземе замъка съ обсада, но римския гарнизонъ, усиленъ съ подкрѣпления, направилъ силна вилазка и изгорилъ всичкитѣ му обсадни машини. Тогава Аннибалъ се отказалъ отъ намѣрението си да вземе замъка съ обсада и, като обезпечилъ отъ него Тарентъ по сухо, убѣдилъ тарентинцитѣ да блокиратъ замъка и по море, и ги научилъ, какъ да прѣкаратъ ескадрата си по сухо, на шайни, прѣзъ улицитѣ на града до пристанището. Тарентинцитѣ испълнили това успѣшно и слѣдъ нѣколко дни ескадрата имъ застанала на котва срѣщу замъка. Тогава Аннибалъ се върналъ въ по̀ напрѣшния си лагеръ, на три прѣхода отъ Тарентъ, и се расположилъ въ него съ армията си на зимовище.

Между това консулитѣ съединили армиитѣ си и тръгнали за Самний, ужъ за покорението на тъзи область, но въ дѣйствителность за да застрашаватъ Капуа. Капуанцитѣ и кампанцитѣ прѣдвидѣли опасностьта, която застрашавала Капуа и като глѣдали постоянното разорение на страната имъ, повикали Аннибала на помощь. Аннибалъ, като не искалъ да прѣкъсне прѣдприятието си противъ Тарентъ, заповѣдалъ на Ханнона да отиде съ армията си отъ Брутий

къмъ Капуа, за да снабди послѣднята съ храна.

Ханнонъ тръгналъ незабавно, сполучливо миналъ покрай римскитѣ армии и се расположилъ на згодна мѣстность на 3 мили отъ Беневентъ, гдѣто заповѣдалъ на всички съюзни околни жители да стоварятъ въ лагера му запаси съ хлѣбъ, а на капуанцитѣ опрѣдѣлилъ, кога да испратятъ при него колкото може по̀ вече кола и товарни животни. Но небрѣжнитѣ капуанци испратили само 400 такива. Ханнонъ ги укорилъ за това и имъ заповѣдалъ да испратятъ всички прѣвозъчни срѣдства, каквито можали да съберѫтъ. —

Въ туй време жителитѣ на Беневентъ вече успѣли да съобщатъ за всичко на консулитѣ, които рѣшили, Фулвий съ армията си веднага да тръгне противъ Ханнона. Като дошълъ до Беневентъ и се научилъ, че Ханнонъ съ часть отъ армията си отишълъ на фуражировка, а въ лагера му дошли до 2.000 капуански кола, Фулвий рѣшилъ веднага да се възползва отъ това и да атакува лагера на Ханнона. Около 4-та стража прѣзъ слѣдующата нощь (прѣдъ разсъмване), като оставилъ всичкитѣ си тяжести въ Беневентъ, той тръгналъ право къмъ лагера на Ханнона и, безъ да глѣда, че билъ расположенъ на неудободостѫпни височини, атакувалъ го при изгрѣване на слънцето. Войскитѣ и отъ двѣтѣ страни се били съ ожесточение, но картагенцитѣ отблъснали първитѣ атаки на рамлянитѣ съ голѣма загуба за послѣднитѣ. Обаче това неотслабило упоритостьта на римлянитѣ и тѣ съ необикновенно напряжение на силитѣ, но и съ голѣма загуба достигнали най послѣ самия ровъ на лагера. Фулвий, опасающъ се отъ още по̀ голѣмо кръвопролитие, искалъ вече да подаде сигналъ за отстѫпление; но римскитѣ войски толкова се увлѣкли въ разгара на боя, особенно когато единъ началникъ на една съюзна кохорта и слѣдъ него единъ 1-ий центурионъ (примипилъ) отъ принципитѣ хвърлили въ непрителския лагеръ знамената си, че цѣлъ единъ легионъ взелъ съ пристѫпъ часть отъ вала и главнитѣ врати и нахлулъ въ лагера. Тогава Фулвий насърдчилъ другитѣ войски да не оставатъ легиона, който билъ навлязълъ въ лагера — и тѣ въ единъ мигъ нахлули въ него прѣзъ вала. Слѣдъ това боя вѫтрѣ въ лагера се обърналъ въ клане на картагенци: до 6.000 отъ тѣхъ били избити, а 7.000, съ всички капуанци, колата и товарнитѣ имъ животни, взети въ плѣнъ. Слѣдъ туй Фулвий заповѣдалъ да развалятъ лагера и се върналъ въ Беневентъ, гдѣто слѣдъ два дни се присъединилъ къмъ него другия консулъ, Аппий Клавдий. А Ханнонъ съ фуражиритѣ си се спасилъ въ Брутий.

Дѣйствията на двамата консули въобще заслужватъ голѣма похвала. Движението имъ въ Самний било твърдѣ разумна диверсия за да се отвлѣче вниманието на Аннибала отъ Кампания и да се приготви въ нея обсадата на Капуа. Въ туй време, когато консулитѣ застрашавали сѣверна, а претора Кней Фулвий южна Апулия, въ Кампания билъ укрѣпенъ замъка Вултурнъ, при устието на р. Вултурнъ и въ него и въ Казилинъ били събрани голѣми запаси храни за армиитѣ, които щели да обсаждатъ Капуа. Това не би можало да стане, ако Аннибалъ би билъ въ Кампания, а за това консулитѣ и се трудили да го отвличатъ отъ нея, но безъ сами тѣ да се отдалечаватъ отъ Беневентъ, който градъ билъ важенъ за тѣхъ въ случай на една обсада на Капуа и още за това, че Аннибалъ би можалъ да застане при Беневентъ между тѣхнитѣ двѣ армии

и армията на Семпрония въ Лукания и или да разбій послѣдния, или пъкъ да го принуди да испразни Лукания. За това и рѣшението имъ да отидатъ срѣщу Ханнона къмъ Беневентъ, а Фулвий — незабавно да атакува лагера на Ханнона, било съвсѣмъ правилно, а дѣйствията на Фулвия и особенно на войскитѣ му при атаката и прѣвземането на лагера имъ правятъ голѣма честь.

Поражението на Ханноновата армия, въ туй време, когато Анибалъ билъ задържанъ до зимата при Тарентъ, имало твърдѣ важни и згодни за римлянитѣ послѣдствия. Обсадата и вземането на Капуа слѣдъ това почти не подлѣжали вече на съмнѣние, а съ паданието на Капуа, цѣла Кампания прѣдстояла вече да бжде загубена за Анибала. Послѣдния, като тръгналъ най напрѣдъ къмъ Тарентъ съ намѣрение непрѣменно да го завладѣе, безъ съмнѣние вървалъ, че, до като той не се отдалечи отъ Тарентъ, то и римскитѣ армии не ще измѣнятъ расположението си и за това Ханнонъ ще може искусно да мине между тѣхъ и да снабди Капуа съ храна. И Ханнонъ, дѣйствително, искусно испълнилъ началото на поржчението си и сполучливо би го довършилъ, ако да не бѣше *непростителната небрѣжность и неиспълнителность на капуанцитѣ*, които станали причина за несполуката на Ханнона и успѣха на римлянитѣ, съединени съ отсжтствието на Ханнона отъ лагера и съ рѣшителната атака на този лагеръ и вземането му отъ римскитѣ войски съ пристжпъ и бой. По такъвъ начинъ обстоятелствата сами се стѣкли толкова згодно за римлянитѣ, колкото незгодно за Анибала, при всичко, че съображенията и распорѣжданията му били съвършено правилни и вѣрни.

Между това капуанцитѣ, като се научили за поражението на Ханноновата армия при Беневентъ, отново и настоятелно молили Анибала пó скоро да имъ отиде на помощь. Анибалъ, макаръ и да се билъ расположилъ вече на зимни квартири, обаче веднага тръгналъ за Кампания. А до като той отивалъ за тамъ, легата Сервилий, испратенъ отъ претора Корнелий въ Етрурия да купи храни, благополучно вкаралъ въ замъка на Тарентъ, по море, единъ транспортъ съ храни, при всичко, че на пристанището стояла тарентинската ескадра. Но въ Лукания римлянитѣ се лишили отъ два града, Метапонтъ и Турий, отъ които първия, слѣдъ оттѣглюването на римския гарнизонъ се прѣдалъ на Анибала, а втория билъ прѣвзетъ отъ Ханнона, при съдѣйствието на жителитѣ, слѣдъ разбиването на излѣзлия на срѣща му слабъ римски гарнизонъ.

Консулитѣ, слѣдъ сраженията при Беневентъ, имайки вече насрѣща си само армията на Анибала, на брой не пó вече отъ 40.000 души, тогазъ когато тѣ имали на расположение 60.000, рѣшили незабавно да се възползватъ отъ туй за да завладѣятъ най послѣ Капуа. А за това тѣ заповѣдали на Семпрония да остави въ сѣверна Лукания всичката си тѣжка пѣхота на лагеръ, а той съ леката пѣхота и конницата да прѣмине при Беневентъ. Семпроний вече щелъ да тръгва за тамъ, когато билъ измѣнически убитъ отъ единъ привърженецъ на Анибала, който билъ обѣщалъ на Ханнона да му прѣдаде Семпрония. Това било голѣма загуба за римлянитѣ, тъй като историята прѣдставлява Семпрония справедливъ, добъръ, способенъ, храбъръ и прьвъ, който, послѣ Марцелла, ималъ успѣхи надъ Анибала.

Въ туй време консулитѣ влѣзли вече въ капуанскитѣ земи и почнали да ги разоряватъ, но, както се

вижда, не взели при това нужнитѣ прѣдпазителни мѣрки и, атакувани отъ капуанцитѣ, които поддържали картагенската конница подъ началството на Махона, потърпяли поражение, съ загуба на 1.500 души. Тѣ станали по̀ прѣдпазливи, обаче останали прѣдъ Капуа.

А Аннибалъ, като миналъ прѣзъ Апулия, расположилъ се близо до Беневентъ, и на третия день, като не се съмнявалъ въ побѣдата надъ армията на консулитѣ, която вече потърпяла едно поражение, извикалъ ги на бой близо до Капуа, които и приели поканата му. Първото сблъсквание било въ тѣхна врѣда; за да се избавятъ отъ многобройната легка конница на Аннибала, тѣ заповѣдали на своята конница да я атакува. Но въ туй време на фланговетѣ и на двѣтѣ армии се показали войски (тѣ били легионитѣ на Гракха, водени отъ квестора Корнелия) — и полководцитѣ, въ недоумѣние, що значи това, дали въ едно и сжщо време, всѣки отъ своя страна, сигнали за отстжпление. Слѣдъ това консулитѣ за да отдалечатъ Аннибала отъ Капуа, раздѣлили се: Фулвий тръгналъ къмъ града Кума, а Аппий къмъ Лукания. Аннибалъ отишълъ слѣдъ Аппия. Но послѣдния, като избѣгналъ постоянно сблъсквание съ него, накаралъ го да върви подирѣ му то̀ къмъ една, то̀ къмъ друга страна и, като го изморилъ достатъчно, веднага, щомъ Аннибалъ най послѣ се спрѣлъ, той бързо тръгналъ пакъ къмъ Капуа.

Излъгания отъ него Аннибалъ скоро намѣрилъ случай да се възнагради за безполезнитѣ движения отъ едно мѣсто на друго.

Нѣкой си Центений Пенула, който билъ извършилъ нѣколко похода въ звание примипилъ, и се отличилъ въ сраженията, а сега уволненъ отъ служба, живѣялъ въ Римъ, помолилъ сената да му позволи да събере 3 000 волонтери, съ които обѣщавалъ да принесе на републиката голѣми услуги и да употрѣби противъ Аннибала такива военни хитрости, съ каквито той толкова пжти излъгвалъ римскитѣ полководци. Сената легковѣрно повѣрвалъ на тъзи глупава хвалба и далъ на Центения 8.000 римски и съюзни войски. Центений тръгналъ съ тѣхъ за Лукания, кждѣто пристигналъ вече съ двойно увеличено (16.000) число войски, тъкмо въ туй време, когато Аннибалъ, който слѣдвалъ задъ Аппия, се спрѣлъ. Центений веднага му прѣдложилъ бой, а Аннибалъ го приелъ, безъ да се съмнява въ побѣдата надъ такъвъ полководецъ и такава армия. Макаръ първата атака на Центения да била отблъсната, но боя се продължавалъ почти два часа и би се продължавалъ, може би, още по̀ вече, ако Центений, увличанъ отъ спомѣнитѣ на прѣдишнитѣ си подвизи и особенно отъ желанието да не прѣживѣе срама на едно поражение, вслѣдствие на собственното си неблагоразумие, не се хвърляше въ най опаснитѣ мѣста на боя, и не би билъ най послѣ убитъ въ рѣдоветѣ на неприятеля. А тогава малката му армия, доведена въ безрѣдица и растройство и заловена отъ конницата на Аннибала, била истрѣбена, съ исключение на около 1.000 души, които успѣли да се спасятъ.

Слѣдъ това Аннибалъ вѣроятно би отишълъ пакъ къмъ Капуа, ако не му се прѣдставеше удобенъ случай да удържи нова побѣда. Испратени отъ жителитѣ на Апулия хора го увѣдомили, че претора Фулвий и войскитѣ му, обрѣменени съ плячка, не съблюдавали по̀ напрѣшната прѣдпазливость и строга дисциплина. Аннибалъ веднага тръгналъ

срѣщу тѣхъ къмъ Хердонея (днесъ Ord'ona), която тѣ били обсадили, и се расположилъ на лагеръ близо до тѣхния лагеръ. Като се научили за пристиганието му, войскитѣ на Фулвия едва що не излѣзли изъ лагера си за да нападнатъ Аннибала, но били задьржани само съ обѣщание, че на другата зарань ще влѣзатъ въ бой. Аннибалъ отъ своя страна, като се научилъ за тѣзи безрѣдици, още прѣзъ нощьта турилъ 3.000 души легка пѣхота въ засада задъ селскитѣ здания, огради и въ шубрацитѣ; на Махона съ 2.000 нумидийци заповѣдалъ да заеме въ време на боя пѫтищата, по които римлянитѣ би можали да избѣгатъ въ лагера си, а той рано сутриньта построилъ армията си прѣдъ своя лагеръ. Фулвий сѫщо извелъ армията си и я построилъ срѣщу Аннибаловата, но твърдѣ близо и въ голѣма безрѣдица, вслѣдствие своеволието на войскитѣ. Като искалъ да сравни дължината на фронта си съ дължината на Аннибалова фронтъ, той намалилъ джлбочината му и построилъ 1-ия римски и 2-ия съюзни легиони по кохорти въ една линия, задъ тѣхъ — останалата пѣхота по сѫщия начинъ, всичката си конница — на половина по фланговетѣ, а легката пѣхота пръсналъ прѣдъ фронта. А Аннибалъ, който, независимо отъ отдѣленитѣ войски въ засадата и съ Махона, билъ пакъ по̀ силенъ отъ Фулвия, построилъ армията си както обикновенно: тѣжката пѣхота въ фаланга отъ 16 души въ джлбочина — въ срѣдата, тѣжката конница — на половина по фланговетѣ, а легката пѣхота — прѣдъ фронта. Римлянитѣ едва издържали първия ударъ: Фулвий, невѣжъ и глупаво-смѣлъ, като Центения, но не толкова храбъръ, щомъ видялъ лошия вървежъ на боя, избѣгалъ съ 200 души конница, а армията му, атакувана отъ всички страни отъ Аннибала, а отъ войскитѣ отъ засадата и въ тилъ, била избита, съ исключение на не по̀ вече отъ 2.000 души, които успѣли да се спасятъ.

Съ тѣзи двѣ, една слѣдъ друга, рѣшителни побѣди, Аннибалъ дѣйствително богато възнаградилъ прѣдшествувавшитѣ си несполуки. Извѣстието за това смутило малко римския сенатъ, но било уравновѣсено съ извѣстията за успѣхитѣ на консулитѣ. Послѣднитѣ получили заповѣдь да присъединятъ къмъ себѣ си останкитѣ отъ войскитѣ на Центения и Фулвия. Но слѣдъ това се получило извѣстие, че волонитѣ на Семпрония, считайки се освободени отъ дадената нему клѣтва да служатъ въ войската, самоволно напуснали знамената си и се разотишли. Обаче тѣ всички били изловени и отново турени подъ знамената.

Добритѣ извѣстия отъ консулитѣ се заключавали въ туй, че слѣдъ възвръщанието на Аппия Клавдия двамата консули веднага стѣснили Капуа, опирайки се на Казилинъ и Вултурнъ, (глѣдай по̀ горѣ), кждѣто прѣнесли по море и по р. Вултурнъ всички запаси съ храни, събрани въ Сардиния и Етрурия, освѣнъ това, че въ Путеоли по море и отъ Путеоли за въ армията било урѣдено постоянно и надѣжно подвозване на храни. Като заповѣдали на Клавдия Нерона да остави въ лагера при Суессула само необходимото за пазението му число войски, а съ останалитѣ да се присъедини къмъ тѣхъ, тѣ окржжили Капуа отъ три страни съ три армии и веднага почнали да правятъ силно укрѣпени контръ- и циркумвалационни линии. Капуанцитѣ правяли чести вилазки, за да забавятъ или развалятъ обсаднитѣ работи, но всѣки пѫть били отблъсвани и най послѣ се затворили

въ Капуа, като отново испратили до Анибала пратеници съ силни молби да имъ дойде на помощь. А римския сенатъ отъ своя страна заповѣдалъ на консулитѣ да обявятъ на капуанцитѣ, че тѣзи отъ тѣхъ, които се прѣдаджтъ доброволно, ще бждтъ опростени; обаче никой не се възползувалъ отъ това.

Дѣйствията на консулитѣ прѣзъ тъзи година били толкова благоразумни, колкото и прѣдпазливи. Още отъ самото начало на годината тѣ рѣшили да обсадятъ Капуа и нищо не можало да ги отклони отъ това, макаръ работитѣ нѣколко пжти да вземали лошъ за тѣхъ обратъ. Като се обезпечили отъ страна на Анибала, и съ заеманието на лагеръ при Суессула, и съ заповѣдьта до Семпрония съ часть отъ армията си да заеме Беневентъ, тѣ, располагайки съ 60.000 и даже 65.000 души, можали спокойно да обсадятъ Капуа или да се обърнатъ противъ Анибала, въ случай, че той се опжти срѣщу тѣхъ съ не по̀ вече отъ 40.000 души. Смъртьта на Семпрония и испразванието на Лукания отъ армията му промѣнили положението на работитѣ, но консулитѣ не измѣнили намѣрението си, а напротивъ напълно се обезпечили съ подвозванието на храни. Избѣгванието на волонитѣ разстроило едната отъ тритѣ имъ армии, но за късо време и само ги принудило да се откажатъ отъ заеманието на Беневентъ, а лагера при Суессула да пазятъ само съ часть отъ армията на Клавдия Нерона. Но безразсждството и малодушието на претора Фулвия отново измѣнили положението на работитѣ, като открили Апулия, обаче и това не отклонило консулитѣ отъ твърдото имъ намѣрение да обсадятъ Капуа.

Колкото се отнася до Анибала, той, като прѣкаралъ почти цѣлата година прѣдъ Тарентъ и най послѣ, като го завладялъ, не извлѣкълъ отъ това всичката полза, която очаквалъ, понеже не прѣвзелъ замъка на града, и макаръ да тръгналъ послѣ за Капуа, но билъ искусно отвлѣченъ отъ нея отъ Аппия Клавдия, а послѣ, макаръ и да разбилъ Центения и Фулвия, но, съ исключение на загубата, нанесена на римлянитѣ, и испразванието отъ тѣхъ Лукания и Апулия, никакви особенно важни и полезни за себѣ си згоди не придобилъ.

По такъвъ начинъ, като се съпоставятъ резултатитѣ отъ дѣйствията на двѣтѣ страни въ тъзи година, не може да не се доде до заключение, че тѣ били по̀ згодни за римлянитѣ, отколкото за Анибала.

Слѣдъ сражението при Хердонея, Анибалъ отишълъ къмъ Тарентъ и отново се опиталъ да прѣваеме замъка, но билъ отблъснатъ и отишълъ къмъ Брундузий, но и него не можалъ да вземе, тъй като той билъ добрѣ укрѣпенъ и пазенъ, а между жителитѣ му Анибалъ нѣмалъ привърженци. Тукъ именно дошли при него пратеницитѣ на капуанцитѣ, на които той обѣщалъ въ скоро време да накара римлянитѣ да снематъ обсадата на Капуа (разбира се — въ слѣдующата година, понеже въ тъзи било вече много късно).

Въ Сицилия Марцеллъ, както се каза по̀ горѣ, като оставилъ Аппия Клавдия (въ края на 212 година назначенъ консулъ) съ часть отъ армията и флотата да блокира Сиракуза по сухо и по море, съ другата часть отъ армията отишълъ вжтрѣ въ острова, за да накаже градоветѣ, които се прѣдали на картагенцитѣ. Като прѣвзелъ Мегара, Хелоръ, Ербеса, Енна и други градове и укрѣпения лагеръ на Ипократа при Аквилея, въ края на 212 година той

се вьрналъ къмъ Сиракуза и искалъ да се опита да я завладѣе чрѣзъ тайни сношения съ нѣкои отъ жителитѣ, привьрженци на римлянитѣ. Но заговора билъ открить и заговорницитѣ наказани съ смьрть. Наскоро единъ отъ римскитѣ войници намѣрилъ на градската стѣна, близо до Трогилското пристанище, такова мѣсто, гдѣто стѣната можало да се искачи съ обикновенни обсадни стѫлби. Марцеллъ рѣшилъ да се възползува отъ това, а случая не закъснялъ да се прѣдстави. Бѣглецитѣ увѣдомили Марцелла, че въ Сиракуза скоро ще има 3-дневенъ празникъ въ честь на Диана, въ продължение на който на народа обикновенно се раздавало вино. Марцеллъ заповѣдалъ на войскитѣ да се приготвятъ за пристѫпъ, избралъ за тъзи цѣль най храбритѣ и опитни началници и войници и опрѣдѣлилъ пристѫпа прѣзъ нощьта срѣщу втория день на празника, съ туй прѣдположение, че по̀ голѣмата часть отъ жителитѣ и войскитѣ, като се напиятъ съ вино, дѫлбоко ще заспѫтъ. Въ опрѣдѣлената нощь и часъ нѣколко римски охотници тихо се искачили на указаното мѣсто на градската стѣна, убили стражата и, като искъртили градскитѣ врати, дали условенъ знакъ. Часть отъ римскитѣ войски веднага влѣзла прѣзъ тѣзи врати въ градската часть Тихе, а другитѣ въ сѫщото време тръгнали къмъ Епиполъ на планината и къмъ Ахрадина. Сънливитѣ и уплашени жители и войски на Сиракуза се хвърляли въ пълна безрѣдица то̀ противъ римлянитѣ, то̀ вѫтрѣ въ града. На разсъмване боя въ града и на стѣнитѣ му станалъ общъ. Епикидъ, който началствувалъ въ островъ Ортигия, дошълъ на помощь на жителитѣ и войскитѣ на Сиракуза, но като видялъ, че Епиполъ билъ вече заетъ отъ римлянитѣ, и опасавайки се да не бѫде отрѣзанъ, отстѫпилъ къмъ Ахрадина. Марцеллъ, като искалъ да пощади тъзи красива часть на града, прѣдложилъ на Епикида да се прѣдаде; но тъй като войскитѣ на Епикида състояли по̀вечето отъ избѣгали римски войници, то тѣ се отказали да се прѣдаджтъ. Тогава Марцеллъ извелъ войскитѣ си отъ Ахрадина къмъ Епиполъ и отрѣзалъ отъ тамъ всички пѫтища, които водили въ града. Наскоро сиракузския военачалникъ Филодемъ прѣдложилъ на Марцелла да му прѣдаде замъка (цитаделя) Евриалъ, съ условие да се даде свободенъ исходъ на гарнизона. Но прѣди Марцеллъ да успѣе да заеме Евриалъ, картагенската ескадра, която стояла въ пристанището на Сиракуза, възползувана отъ една бурна нощь, която принудила римската флота да се оттѣгли отъ пристанището въ морето, успѣла да отиде въ Картагенъ за помощь и скоро се върнала съ такава състояща отъ 100 кораба и войски на тѣхъ. А Марцеллъ, като взелъ Евриалъ, блокиралъ Ахрадина съ войски въ три лагера, съединени съ укрѣпена линия. Сиракузцитѣ ги нападнали отъ двѣ страни: Имилконъ съ картагенскитѣ войски, по край брѣга на старото пристанище, нападналъ лагера на претора Криспина, а Епикидъ направилъ вилазка противъ лагера на Марцелла; въ сѫщото време картагенската флота, като застанала при самия брѣгъ на пристанището, прѣпятствувала на римлянитѣ да си подаватъ единъ другиму помощь. Но и двѣтѣ нападения били отблъснати и Имилконъ пропѫденъ до градската стѣна. Прѣзъ есеньта въ града и въ лагеритѣ се появила силна чума, жертва на която станали много хиляди граждани и войници, обаче военнитѣ дѣйствия не се прѣкратя-

вали. Бомилкаръ, който втори пѫть отишълъ въ Картагенъ, довелъ отъ тамъ нова флота отъ 130 военни и 70 товарни кораби. Противнитѣ вѣтрове му въспрѣпятствували да заобиколи Пахинския носъ (днесъ Pacharo). Епикидъ, опасающъ се, че картагенцитѣ може да се върнатъ въ Африка, прѣдалъ защитата на Ахрадина на началницитѣ на наемнитѣ войски и отишълъ въ Хераклея, гдѣто на морето стоялъ Бомилкаръ, и го убѣдилъ въ необходимостьта да се влѣзе въ сражение. Щомъ настаналъ источенъ вѣтъръ, картагенската флота заплувала наоколо носа, но едва що го обкржжила, тя срѣщнала римската флота, готова за бой — и избѣгала къмъ Тарентъ, а товарнитѣ кораби въ Африка. А Епикидъ, като загубилъ всѣка надѣжда за спасението на Сиракуза, оттѣглилъ се въ Агригентъ. Тогава жителитѣ на Сиракуза влѣзли въ прѣговори съ Марцелла, който имъ опрѣдѣлилъ доста легки и згодни условия. Но римскитѣ бѣглеци, страхувайки се, че ще ги прѣдаджтъ на Марцелла, и подученитѣ отъ тѣхъ наемни войски се възбунтували, убили началницитѣ на града и, като избрали отъ своята срѣда нови такива, рѣшили да се защищаватъ въ Ахрадина и Ортигия до послѣдня крайность Между това градската депутация, която била испратена до Марцелла за прѣговори, като се върнала, успокоила наемнитѣ войски, началника на които Мерикъ тайно се съгласилъ да прѣдаде Ортигия на римлянитѣ. По заповѣдь на Марцелла, една квинкверема прѣзъ нощьта пристанала до Аретузскитѣ врати и находившитѣ се въ нея римски войски били пуснати въ Ортигия. На слѣдующата зарань римскитѣ войски направили едно лъжовно нападение на Ахрадина, гарнизонитѣ на която и тѣзи на Ортигия дошли на мѣстата на лъжовното нападение, а въ туй време другитѣ римски войски отплували на товарни кораби въ Ортигия, въ която били пуснати отъ влѣзлитѣ пѫ рано тамъ войски и я завладяли. Мерикъ съ наемнитѣ войски се прѣдалъ на римлянитѣ и жителитѣ на града отворили на Марцелла вратитѣ, като го молили да ги пощади. Като обезпечилъ дьржавната хазна и домоветѣ на римскитѣ привьрженци съ охранителни стражи, всички останали слѣдъ това здания Марцеллъ прѣдалъ на разграбване на войскитѣ си, които взели при това толкова голѣма и богата плячка, щото Титъ Ливий, спорѣдъ както казва, незнаялъ можало ли е да се вземе пѫ голѣма въ самия Картагенъ. За съжаление при разграбването на града загиналъ и Архимедъ, макаръ Марцеллъ строго да заповѣдалъ да се пощади негова животъ. Вземането на Сиракуза имало за слѣдствие постепенното възвръщание въ покорность на пѫ голѣмата часть отъ отцѣпенитѣ градове, тѣзи които упорствували били взети съ сила, а заетитѣ отъ картагенцитѣ, като не получавали помощь, прѣдали се — и въ 210 година цѣла Сицилия била напълно и съвсѣмъ покорена отъ римлянитѣ *и обърната въ римска провинция*. За това дѣйствията въ Сицилия и особенно обсадата и прѣвземането на Сиракуза отъ Марцелла въ 212 година били най важни въ тъзи година събития.

Около сжщото това време Отацилий отплувалъ отъ Лилибей съ 80 военни кораби къмъ брѣговетѣ на Африка и внезапно заловилъ въ пристанището на Утика 130 кораби, натоварени съ хлѣбъ, съ който снабдилъ Сиракуза и римскитѣ войски на Марцелла, които имали нужда за хлѣбъ.

Въ Испания прѣзъ тъзи година

Сципионитѣ, като събрали 20.000 спомагателни войски отъ келтиберянитѣ (въ сѣверната часть на днешна Арагония, на дѣсната страна на р. Ебро), рѣшили настойчиво и дѣятелно да продължаватъ войната, за да въспрѣпятствуватъ на движението на Аздрубала за Италия и даже, въ случай на възможность, съвсѣмъ да истрѣбятъ или да истикатъ картагенската армия. Съ тѣзи цѣль тѣ *раздѣлили* (съвсѣмъ погрѣшно) силитѣ си: Кней съ ½ отъ войскитѣ отишълъ срѣщу Аздрубала, братъ на Анибала, къмъ Аниторгисъ (както прѣдполагатъ, около днешния Алкарасъ, въ Ла-Манча), а Корнелий съ ⅔ се расположилъ на лагеръ близо до Махона, братъ на Анибала, и другия Аздрубалъ, синъ на Гискона. Корнелий, като се научилъ, че Индибилисъ, прѣдводителя на едетянитѣ (на дѣсния брѣгъ на р. Иберъ, на югъ отъ келтиберянитѣ) съ 8.000 души отива на съединение съ Махона и Аздрубала, синъ на Гискона, рѣшилъ да разбий Индибилиса и тръгналъ противъ него, като оставилъ легата Фонтеия съ малъкъ брой войски въ лагера. Но Махонъ и Аздрубалъ се научили за движението му, и едва той нападналъ Индибилиса, когато самъ билъ атакуванъ въ тила отъ Массинисса, царь на Массесиллийскитѣ нумидийци, поддържани отъ останалата армия на Махона и Аздрубала. Въ произлѣзлия бой, Корнелий Сципионъ билъ убитъ, а армията му обърната въ бѣгство и се спасила въ лагера си, но съ голѣма загуба. Слѣдъ това Махонъ и Аздрубалъ, Гисконова синъ, се присъединили къмъ Аздрубала, Анибалова братъ, който склонилъ спомагателнитѣ войски на келтиберянитѣ да напуснатъ Кнеия Сципиона и да си отидатъ дома. По такъвъ начинъ, слѣдъ пораженията на армията на Корнелия, двѣтѣ картагенски армии се съединили между двѣтѣ раздѣлени римски армии. Кней Сципионъ нощемъ тихо тръгналъ да се съедини съ армията на брата си, безъ да знае още, че той е убитъ, а тя разбита. Но Массинисса, който зорко го наблюдавалъ и слѣдилъ, тръгналъ подирѣ му, настигналъ го и цѣлия день го безпокоилъ и го заддържалъ. Прѣзъ нощьта Кней се расположилъ на една височина, но нѣмалъ време да се укрѣпи на нея, а на другия день рано сутриньта билъ атакуванъ отъ всичкитѣ съединени сили на картагенскитѣ армии и убитъ въ боя, а армията му съвсѣмъ разбита и само останкитѣ ѝ се спасили въ лагера на легата Фонтеия.

Рѣшителното пораженіе на армиитѣ на двамата Сципиони ги заплашвало съ пълна гибель въ Испания, но тѣ били спасени съ храбростьта и искуството на единъ младъ римски конникъ, по име Марций. Едногласно провъзгласенъ за главенъ прѣдводитель, той прѣкаралъ останкитѣ на двѣтѣ армии на дѣсната страна на р. Иберъ, расположилъ ги въ силноукрѣпенъ лагеръ и ги снабдилъ съ храна, събрана въ околната страна. Махонъ и Аздрубалъ, Гисконова синъ, прѣминали прѣзъ р. Иберъ и се расположили въ отдѣлни лагери, първия — срѣщу, а втория — на фланга на римския лагеръ. Аздрубалъ се опиталъ да прѣвземе послѣдния съ открита сила, но билъ отблъснатъ съ загуба. Марций, недоволенъ отъ това, осмѣлилъ се да нападне Махона и Аздрубала, разбилъ ги и ги принудилъ съ голѣма загуба да отстжпятъ задъ р. Иберъ.

И тъй щастието, което благопріятствувало на римското оржжие на всички театри на военнитѣ дѣйствия прѣзъ тази година, било неблагопріятно за него само въ Ис-

пания, но Марций спасилъ въ нея останкитѣ отъ армиитѣ на Сципионитѣ и успѣлъ да се удържи въ тъзи важна за римлянитѣ страна.

§ 42.

8-ия походъ въ 211 година.

Распрѣдѣлението на римскитѣ армии; — сраженията при Капуа; — движението на Анибала къмъ Римъ; прѣвземанието на Капуа; — дѣйствията въ Испания и Сицилия.

Въ Римъ за тъзи година били избрани: за консули — Кней Фулвий Центумалъ и Публий Сулпиций Галба Максимъ, а за претори — Л. Корнелий Лентулъ, М. Корнелий Цетегъ, Кней Сулпиций и Калпурний Пизонъ. Армиитѣ (25 легиона — около 125.000 пѣхота и 22.000 конница, а всичко около 147.000 души) били распрѣдѣлени по слѣдующия начинъ: въ *Италия* 16 легиона (10 полски, 4 градски и 2 волони), именно: 6 полски подъ началството на проконсулитѣ Аппий и Фулвий — при обсадата на Капуа, до вземанието на този градъ, — по 2 полски въ Етрурия и Цизалпинска Галлия, подъ началството на пропреторитѣ, въ първата — Юний, а въ втората — Семпроний, — 2 по̀ напрѣшнитѣ градски легиона — въ Римъ, 2 такива събрани на ново, а 2 легиона волони се прѣустроявали и наскоро се присъединили съ консулитѣ къмъ легионитѣ при обсадата на Капуа; — *въпъ отъ Италия*: въ Сицилия — 2 легиона на проконсула Марцелла и 2 легиона на претора Сулпиция, въ Сардиния — 2 легиона на претора Корнелия Лентула, въ Испания — 2 легиона, въ Гърция — 1 легионъ на М. Валерия, съ 1 морски легионъ и 50 квинквереми. На Отацилия оставили началството надъ флотата и войскитѣ на нея въ брѣговетѣ на Сицилия и Италия.

Военнитѣ прѣдвижения, дѣйствия и събития въ края на прѣдидущата година не позволили на сената въ началото на тъзи година да противупостави на Анибала особенна армия, която да го държи далечъ отъ Капуа, и го принудили да се държи до чистоотбранителна система, като само дѣятелно обсажда този градъ съ 70.000 души, расположени въ силно-укрѣпени обсадни линии. Рѣшено било прѣди всичко да се вземе непрѣменно Капуа, а послѣ вече да се обърнатъ противъ Анибала.

Капуа била съвсѣмъ затворена отъ римлянитѣ (обаче единъ нумидиецъ успѣлъ да се промъкне прѣзъ линиитѣ и да занесе на Анибала писмо отъ капуанцитѣ съ молба за помощь). Всичката надѣжда на капуанцитѣ била само въ помощьта на Анибала. Вилазкитѣ имъ били отблъснати и макаръ конницата имъ да била по̀ добра отъ римската, но пѣхотата — тъй лоша, щото нѣмало никаква възможность успѣшно да се атакуватъ съ нея линиитѣ на римлянитѣ. Прѣвъсходството на капуанската конница породило у римлянитѣ мисъльта да усъвършенствуватъ легката си пѣхота, за да може да поддържа и съдѣйствува на конницата. За това въ легионитѣ избрали най младитѣ, пъргави и живи войници и ги научили да въсядатъ конетѣ на конницата задъ конницитѣ, по даденъ сигналъ да скачатъ отъ тѣхъ и да дѣйствуватъ пѣша заедно съ конницата. Тѣ били въоржжени съ малки кржгли щитове и всѣки носялъ по 7 дротици. Когато били достатъчно подготвени, проконсулитѣ дали поводъ за коненъ бой, въ който новата легка пѣхота, заедно съ

конницата, довела капуанската конница въ растройство и безрѣдица, отблъснала я съ голѣма за нея загуба и я испѫдила до градскитѣ врати, тъй щото тя несмѣяла вече да се показва. Този успѣхъ накаралъ римлянитѣ да запазятъ новия усъвършенствуванъ родъ велити и да ги създаджтъ при легионитѣ по Манипули, всѣка подъ началството на единъ центурионъ.

Между това Анибалъ, подбужданъ отъ молбитѣ на капуанцитѣ за помощь, каквато имъ и обѣщалъ, най напрѣдъ се двоумялъ да отиде ли веднага къмъ Капуа или пó напрѣдъ да се опита още еднѫжъ да вземе Тарентския Замъкъ? и едната, и другия били твърдѣ важни и нужни за него. Но най послѣ рѣшилъ да отиде къмъ Капуа и, като оставилъ всичкитѣ си голѣми тяжести въ Апулия, бързо тръгналъ за Кампания съ отборнитѣ, най силни и бодри хора отъ пѣхотата и конницата си (всичко отъ 30 до 32.000 души) и съ 33 слона. Като прѣвзелъ по пѫтя замъка на Калация (днесъ Cajazza) и гарнизона й, той се расположилъ на лагеръ въ една лощина на планината Тифатъ, близо до Капуа, и извѣстилъ на капуанцитѣ, въ опрѣдѣленъ день и часъ да направятъ силна вилазка, едновременно съ неговата атака. Въ опрѣдѣленото време той се спусналъ отъ планината Тифатъ и тръгналъ срѣщу римскитѣ линии, а капуанцитѣ излѣзли изъ вултурнскитѣ врати съ всичкитѣ свои и картагенски войски — на Ханнона и Бостара. Това причинило най напрѣдъ извѣстно смущение между римлянитѣ, но наскоро Фулвий съ своитѣ и Клавдиевитѣ легиони (всичко около 42.800 души) застаналъ срѣщу Анибала, а Аппий съ войскитѣ си (около 23.360 души) — срѣщу капуанцитѣ; триариитѣ, екстраординарната пѣхота и велититѣ били оставени въ лагеритѣ и линиитѣ; Клавдий Неронъ, който стоялъ на лагеръ отъ къмъ Суессула, оставилъ при себѣ си конницата на 6-ия легионъ (320 души), а легата К. Фулвий, братъ на консула, билъ туренъ отъ къмъ Вултурнъ, съ съюзната конница отъ легионитѣ на консула и Клавдия Нерона (2.400 души), да наблюдава и прикрива съобщенията съ Казилинъ. Шумната атака на капуанцитѣ била лесно и скоро отблъсната, но за Фулвия работата била пó мѫчна. Той излѣзълъ отъ укрѣпената линия съ тѣжката пѣхота на 8-тѣхъ римски и съюзни легиона (около 25.000 души) и я построилъ близо прѣдъ лагера си, въ исходящия жгълъ на циркумвалационната линия, въ двѣ пълни линии, хастатитѣ въ 1-та, а принципитѣ въ 2-та, съ 960 души конница раздѣлена по равно на двата фланга, като оставилъ триариитѣ въ лагера да го пазятъ. Анибалъ отъ своя страна построилъ всичката си тѣжка пѣхота (около 20.000 души) въ една линия, слоноветѣ, както изглѣжда, задъ нея, а тѣжката конница (около 4.000 души) съ нумидийцитѣ малко отдалечена по фланговетѣ. Войската му брояла всичко отъ 30 до 32.000 души. Първия ударъ той извършилъ само съ пѣхотата си и то извънрѣдно силно, тъй щото едно отдѣление отъ испанската пѣхота, съ 3 вървящи задъ него слона, отблъснало стоявшитѣ срѣщу него хастати отъ 1-та линия и принципитѣ отъ 2-та. Но отблъснатитѣ манипули отново се построили часть прѣдъ испанцитѣ, а другата на фланговетѣ имъ. Фулвий, като видялъ това, заповѣдалъ да атакуватъ туй отдѣление испанци отъ всички страни. При всичко това, испанцитѣ проникнали до самия римски лагеръ, гдѣто слоноветѣ били убити и се търкулили въ рова. Ако Анибалъ имаше 2-а линия, то римския лагеръ

би можалъ да бѫде взетъ, или, поне, находившитѣ се вънъ отъ него римски войски би могли много да пострадатъ прѣди да достигнатъ страничнитѣ врати. Но понеже Аннибалъ ималъ само една линия, а отблъснатитѣ манипули заели, както изглѣжда, празнината образувана въ центра на римската линия, а легатитѣ Порций Лициний и Попилий съ триариитѣ, които пазяли лагера, отблъснали всичкитѣ усилия на испанцитѣ да се искачатъ на вала, то най послѣ послѣднитѣ, атакувани отъ всички страни, били избити. А Аннибалъ, като не виждалъ особенъ успѣхъ нито отъ тѣхната атака, нито отъ тъзи на другитѣ части отъ линията си, отстѫпилъ въ пъленъ рѣдъ. Пѣхотата му, като задминала фланговитѣ части на конницата, прѣстроила се въ колони, а цѣлата конница останала на опашката ѝ и прикривала нейното отстѫпление. Фулвий не прѣслѣдвалъ Аннибала и сѫщо отстѫпилъ въ лагера си. Между това Аппий отблъсналъ капуанцитѣ и ги отхвърлилъ съ голѣма за тѣхъ загуба въ Капуа, но при това билъ тѣжко раненъ съ дротикъ въ гѫрдитѣ.

Положението на Аннибала било незавидно. Благоразумната прѣдпаздивость на консулитѣ, които не извели отъ обсаднитѣ линии всичкитѣ си войски за да влѣзатъ въ общо сражение въ полето, силния отпоръ, който дали и на Аннибала, и на капуанцитѣ, и несполуката на първия и послѣднитѣ въ атаката — всичко това убѣдило Аннибала, че съ силата на оржжието не ще принуди консулитѣ да снематъ обсадата на Капуа. Да остане близо до този градъ, въ истощената отъ римлянитѣ и отъ войната страна, било невъзможно, а да отстѫпи отъ Капуа безъ всѣкакъвъ успѣхъ и полза, намиралъ безъ съмнѣние, недостойно и срамно за себѣ си. Въ туй положение той намислилъ да направи онова, което не направилъ веднага слѣдъ сражението при Канна, именно — *да отиде къмъ Римъ*, но не съ цѣль да го завладѣе, а за да принуди съ това едного отъ консулитѣ съ половината отъ обсадната армия да отиде въ помощь на Римъ, и, като го отвлѣче отъ Капуа, бързо да се върне къмъ този градъ и да принуди другия консулъ да снеме обсадата му, а може би и да разбий и двамата по отдѣлно. Но за да не уплаши капуанцитѣ съ отдалечаването си и да ги подбуди съ това да се прѣдаджтъ, той успѣлъ тайно да имъ съобщи за намѣренията си и, като се распорѣдилъ да съберѫтъ всичкитѣ находивши се на р. Вултурнъ, по̀ долу отъ Калатия, кораби, а армията му да се снабди съ храна за 10 дена, прѣзъ една нощь дошълъ съ нея до брѣга на рѣката, прѣкаралъ я до изгрѣването на слънцето прѣзъ Вултурнъ, и тръгналъ къмъ Римъ.

Фулвий незабавно увѣдомилъ за това сената и туй произвѣло въ Римъ голѣмо смущение. Нѣкой си прѣдложилъ да се извикатъ незабавно при Римъ всичкитѣ армии, но бившия диктаторъ Фабий, като усѣтилъ хитростьта на Аннибала, обяснилъ това, като прибавилъ, че нѣмало нужда да се извикватъ никакви войски при Римъ, за защитата на който били достатъчни находившитѣ се въ него четири и новонабранитѣ и сега устроявани легиони (около 24—25.000 души). Тогава Валерий Флакъ прѣдложилъ едно срѣдне срѣдство — да се съобщи на консулитѣ, колко войска имало въ Римъ, и да се прѣдостави на тѣхъ да рѣшатъ, може ли и трѣбва ли единъ отъ тѣхъ да дойде при Римъ. Това прѣдложение било прието. Фулвий намѣрилъ за възможно да отдѣли отъ

обсадната армия 16.000 души отборна войска (15.000 пѣхота и 1.000 души конница), съ които и тръгналъ къмъ Римъ, като оставилъ ранения Апий съ останалата армия да продължава обсадата на Капуа. Като се научилъ, че Анибалъ вървялъ по латинския пжть (via Latina) той тръгналъ по Апиева (via Appiana), като заповѣдалъ на всички жители по него да приготвятъ за войскитѣ му храна.

Между това Анибалъ вървялъ доста бавно, именно съ цѣль да накара консулитѣ да отдѣлятъ отъ обсадната армия по̀ голѣма часть отъ силитѣ ѝ. Слѣдъ прѣминуването прѣзъ Вултурнъ, той съ малки прѣходи тръгналъ прѣзъ Калесъ (днесъ Calvi), Алифъ (днесъ San-Germano), Аквинъ и Интерамния (днесъ Isola) къмъ р. Лирисъ (днесъ Garigliano), моста на която развалили жителитѣ на Фрегелъ, като извѣстили въ Римъ за пристигането на Анибала. Това възбудило въ Римъ още по̀ голѣмъ страхъ и смущение. Но сената не загубилъ бодрость и твърдость, заповѣдалъ да се заематъ съ войски Капитолия, градскитѣ стѣни, згоднитѣ пунктове задъ града, даже Албанската планина (Albanus mons) и наскоро се научилъ за приближението на Фулвия.

Анибалъ прѣминалъ, обаче, прѣзъ р. Лирисъ и продължавалъ да върви прѣзъ Лабикъ (днесъ Colonna) и Тускулъ (днесъ Frascati), свърналъ на дѣсно къмъ Габия и най послѣ се расположилъ на лагеръ на Пупинийскитѣ полета, близо до лѣвия брѣгъ на р. Анио (днесъ Teverone), на 8 римски мили или 64 римски стадии (по̀ вече отъ 8 версти) отъ Римъ. Нумидийцитѣ, които вървяли прѣдъ него, почнали да разоряватъ околностьта.

Въ самия день на пристигането му, консулитѣ събирали и устроявали въ Римъ легионитѣ, а Фулвий, като влѣзълъ въ Римъ прѣзъ Капенскитѣ врати, прѣминалъ прѣзъ цѣлия градъ и се расположилъ на лагеръ вънъ отъ него, между Есквилинскитѣ и Колинскитѣ врати, по посока, гдѣто стоялъ Анибалъ. Сената и консулитѣ отишли въ лагера на Фулвия и въ единъ общъ съвѣтъ рѣшили: на претора Пизона да повѣрятъ охранението на Капитолия, а консулитѣ съ армиитѣ си да се присъединятъ къмъ Фулвия, което щело да състави до 40.000 души (слѣдователно по̀ вече, отколкото ималъ Анибалъ, именно 25 до 30.000 души).

На другия день Анибалъ се приближилъ още по̀ вече до Римъ и и се расположилъ на лагеръ на 5 мили отъ него, на Тибуртинския пжть (via Tiburtina), на лѣвия брѣгъ на р. Анио. Съ 2.000 души конница той отишълъ напрѣдъ до храма на Херкулеса при Колинскитѣ врати, да разглѣда мѣстностьта. Фулвий заповѣдалъ на конницата си да атакува Анибаловата, а консулитѣ заповѣдали на 1.200 нумидийски бѣглеци да минатъ прѣзъ града и Есквилинскитѣ врати и сжщо да атакуватъ. Движението на нумидийцитѣ прѣзъ града причинило въ него такова смущение, че сената, за успокоение на жителитѣ, заповѣдалъ на всички бивши диктатори, консули и цензори да влѣзатъ въ правата на по̀ напрѣшната си власть, до като непріятеля не се отдалечи.

Анибалъ, като свършилъ оглѣда си, върналъ се въ лагера и се научилъ, че Фулвий дошълъ само съ 16.000 души, а при обсадата на Капуа пакъ оставали по̀ вече отъ 50.000, слѣдователно твърдѣ много за да може да вземе обсаднитѣ линии съ сила. При това Фулвий и консулитѣ съ своитѣ 40.000 души приближили на 1 миля (по̀ вече отъ една

верста) до лагера му, расположили се срѣщу него на лагеръ и даже се построили прѣдъ него за бой. Да влѣзне въ бой съ тѣхъ било незгодно, а да се върне назадъ къмъ Капуа още по́ незгодно, защото тогава би испадналъ между двѣтѣ римски армии, всѣка отъ които била почти двойно по́ силна отъ неговата. Не му оставало друго, освѣнъ да се отклони и отъ двѣтѣ, като прѣдостави Капуа на участьта ѝ, колкото и жално да му било за този градъ и колкото незгодно и да било за него паданието му. Но нѣмало какво да се прави и той съ единъ голѣмъ обходъ прѣзъ Самний, Даунийска или сѣверна Апулия и Лукания отишълъ въ южний Брутий, гдѣто се опитвалъ, но несполучливо, да завладѣе внезапно Регий (днесъ Reggio). Консулитѣ тръгнали слѣдъ него и, при прѣминуването му прѣзъ р. Анио, нанесли му едно малко частно пораженне, но и сами понесли послѣ сжщото и отишли по́ нататъкъ въ Апулия; а Фулвий се върналъ къмъ Капуа.

Диверсията на Аннибала отъ Капуа къмъ Римъ съставлява, по съображението си, едно отъ най добритѣ му стратегически дѣйствия и не сполучила само за това, защото, като че ли нарочно, всички обстоятелства се сложили противъ успѣха въ испълнението ѝ. А благоразумната и прѣдпазлива твърдость и рѣшителность на Фулвия заслужватъ пълни удобрения и похвали.

Капуанцитѣ, като видяли, че Фулвий се върналъ, но Аннибала нѣмало, отчаяли се, толкозъ по́ вече, когато проконсулитѣ повторно имъ обявили обща прошка до истичането на опрѣдѣленъ срокъ. Тѣ не се рѣшавали да се довѣрятъ на това, а когато испратенитѣ отъ Ханнона и Бостара нѣколко нумидийци, съ писма до Аннибала, били хванати отъ римлянитѣ и върнати назадъ съ отсѣчени до киткитѣ ржцѣ, тогава капуанския сенатъ се събралъ на съвѣщание за прѣдаването на града. 28 сенатори, главатари на въстанието, за да не паднатъ въ ржцѣтѣ на римлянитѣ, отровили се, а останалитѣ се прѣдали на произвола на побѣдителитѣ. На другия день Фулвий вкаралъ въ Капуа 1 римски и 2 съюзни легиона, обезоржжилъ жителитѣ, обявилъ картагенцитѣ въ Капуа за военно-плѣнници, взелъ сенаторитѣ подъ стража, заповѣдалъ на квесторитѣ да вематъ подъ вѣдомството си всички парични срѣдства на града (70 фунта злато и 3.200 сребро). 53 сенатори, които участвували въ въстанието, били заточени въ тъмница и тамъ обезглавени. Около 3.000 капуански аристократи били тъй сжщо затворени въ тъмница, още по́ голѣмо число прѣселени и турени подъ надзоръ. А римския сенатъ заповѣдалъ, щото всички останали граждани на Капуа да се продаджтъ въ робство, и въ града да се оставятъ само земледѣлцитѣ, освободенитѣ отъ робство и художницитѣ, за управлението на които билъ испратенъ отъ Римъ единъ префектъ. А зданията и земитѣ на града били конфискувани въ полза на римския народъ.

Тъй била взета и жестоко наказана отъ римлянитѣ Капуа, която първа дала знакъ за отцѣпването на съюзницитѣ на Римъ въ Италия. Паданието ѝ оставило Кампания въ властьта на римлянитѣ — и за винаги лишило Аннибала отъ достжпа въ нея.

Въ Испания римския сенатъ испратилъ Клавдия Нерона съ 12.000 души пѣхота (римска и съюзна по равно) и 1.100 души конница (300 римска и 800 съюзна), като му възложилъ и началството въ тази страна. Клавдий Неронъ, като излѣзълъ въ

Тарраконъ и събралъ армията, незабавно тръгналъ противъ Аздрубала, Аннибалова братъ, расположенъ на лагеръ между Илитургисъ (днесъ Andujar) и Ментеза (днесъ San-Tome, близо до Casorla) въ планинитѣ. Клавдий Неронъ тъй заобиколилъ и стѣснилъ Аздрубала, че послѣдния влѣзълъ въ прѣговори за прѣдаване, но само за да спечели време, и успѣлъ да изведе армията си отъ планинитѣ по скрити и трудни пжтеки. Римския сенатъ, крайно недоволенъ отъ Клавдия Нерона, искалъ, но не знаялъ съ кого да го замѣсти. Тогава 24-годишния Публий Сципионъ изявилъ желание за това и, едногласно избранъ отъ народа, билъ испратенъ въ Испания. За помощникъ и съвѣтникъ му дали пропретора Силана и му дали още 10.000 души пѣхота и 1.000 души конница. Като излѣзълъ въ Испания, Сципионъ, по причина на напрѣдналото време на годината, расположилъ римската армия на зимни квартири. Аздрубалъ, Аннибалова братъ, билъ вече расположенъ на такива въ околноститѣ на днешна Валенсия, Махонъ — около Сиера Морена, а другия Аздрубалъ — въ Гадесъ (днесъ Cadix).

Въ Сицилия, слѣдъ завръщанието на Марцелла въ Римъ, мѣстото му заелъ претора Корнелий Цетегъ. 8.000 души картагенска пѣхота и 3.000 нумидийци излѣзли около Пахинския носъ и заели нѣколко съсѣдни градове, но Цетегъ ги атакувалъ и ги истикалъ, а градоветѣ взелъ обратно. Около това време една картагенска ескадра блокирала Тарентския замъкъ, но по недостатъкъ на храна била принудена да се оттѣгли.

Слѣдъ вземанието на Капуа, римлянитѣ вече много по̀ малко, сравнително съ по̀ напрѣдъ, се страхували отъ Аннибала и за това сената испратилъ една отъ двамата консули — Сулпиция, въ Гърция на мѣстото на Валерия Левина, а другия — Кнея Фулвия, повикалъ въ Римъ, да произведе наборитѣ.

И тъй похода въ тъзи година билъ вече напълно въ полза на римлянитѣ и неблагоприятенъ за Аннибала.

§ 43.

9-ия походъ въ 210 година.

Распрѣдѣлението на римскитѣ армии; — измѣнението начина въ дѣйствията на Аннибала; — 2-то сражение при Хердонея; — сраженията при Нумистръ; — прѣвземанието на Новий Картагенъ отъ Сципиона.

Въ Римъ за тъзи година били избрани: за консули — Маркъ Валерий Левинъ, който до тогава билъ въ Гърция, и Маркъ Клавдий Марцеллъ, покорителя на Сиракуза, а за претори — П. Манлий Вулзо, Л. Манлий Ацидинъ, Леторий и Пинций Алиментъ. Сената рѣшилъ да намали числото на дѣйствующитѣ войски въ Италия: 4 легиона счелъ за достатъчно да дѣйствуватъ противъ Аннибала, а 2 легиона въ Капуа — да охраняватъ Кампания и да застрашаватъ Лукания. Обсадата на Тарентъ била пакъ отложена, тъй като необходимо било по̀ напрѣдъ да се довърши покорението на Сицилия, въ която картагенцитѣ заемали още Агригентъ, а нумидийския полководецъ Мутинъ я разорявалъ съ войскитѣ си. Цизалпинска Галлия се намирала още въ въстание, Етрурия се колебала, а жителитѣ на Арреций били готови да въстанатъ. За това било рѣшено: 1) противъ Аннибала да се води само малка война на постоветѣ, като постепенно му се отнематъ градоветѣ, располо-

жени къмъ него; — 2) замъка на Тарентъ да се прѣдостави на собственитѣ си сили и отбрана; — 3) да се распуснатъ нѣколко римски и съюзни легиони, а отъ два распуснати римски да се образува единъ отъ 5.000 души пѣхота и 300 души конница, като се уволнятъ прѣимущественно войницитѣ, които получавали голѣми заплати, и това сжщото да се направи по отношение на съюзнитѣ легиони; — 4) на консулитѣ да се даджтъ 4-тѣ легиона, които се намирали въ Цизалпинска Галлия и въ Етрурия; една отъ консулитѣ да дѣйствува противъ Аннибала, а другия, съ своитѣ 2 и съ 2-та Кански легиона на претора Цинция, и съ флотата — въ Сицилия, претора Леторий съ 2 легиона — въ Цизалпинска Галлия, пропретора Пизонъ съ 2 градски легиона — въ Етрурия, проконсула Квинтъ Фулвий съ 2 легиона да остане въ Капуа, проконсула Кней Фулвий съ 2 легиона — въ Апулия, претора П. Манлий Вулзо съ 2 легиона — въ Сардиния и Сципионъ съ 4 легиона — въ Испания; — 5) П. Сулпиций да запази началството надъ флотата съ единъ легионъ отъ новия наборъ; — най послѣ 6) консулитѣ да събержтъ 2 нови градски легиона. Тъй щото Римъ ималъ въ тъзи година 23 легиона (около 115.000 пѣхота и 20.000 конница, всичко около 135.000 души). Италия се паднала на консула Марцелла, а Сицилия на Левина.

По причина на нѣмание пари въ държавната хазна, сенаторитѣ пьрви, слѣдъ тѣхъ съсловието на конницитѣ и най послѣ народа доброволно пожертвували каквито скжпоцѣнни метали имали въ кюлчета и монети.

Аннибалъ, отъ своя страна, вслѣдствие вземанието на Капуа отъ римлянитѣ и измѣнението по причина на това положението на работитѣ на военния театръ въ южна Италия, билъ принуденъ тъй сжщо да измѣни начина на дѣйствията си. Тъй като Кампания станала вече основание за дѣйствията на римлянитѣ, отъ която тѣ можали въ едно и сжщо време да застрашаватъ Апулия, Лукания и Брутий, и да отнематъ отъ Аннибала градоветѣ, които той ималъ въ тѣхъ, то послѣдния се видялъ принуденъ да напусне много, заети отъ войскитѣ му, пунктове въ тѣзи три области, твърдѣ много пръснати за да може съ успѣхъ да ги пази, — да съсрѣдоточи по̀ вече армията си, за да би можалъ да прѣпятствува на съединението на римскитѣ армии противъ него, а отъ друга страна да може да дѣйствува отъ Брутий, спорѣдъ обстоятелствата, то̀ въ Лукания, тѝ въ Апулия. За такъвъ родъ промѣнение въ начина на дѣйствията Аннибалъ билъ подбуденъ, освѣнъ отъ казаното, още и отъ туй обстоятелство, че безполезностьта на движението му къмъ Римъ и вземанието на Капуа отъ римлянитѣ до извѣстна степень уплашили и охладили къмъ него съюзницитѣ му въ Италия въобще и въ южна Италия особенно, за което той се боялъ, да не би пръснатитѣ му и слаби гарнизони, въ случай на въстание, да се изложатъ на поражение и съ това да ослабятъ още по̀ вече и безъ туй не особенно силната му армия. Вслѣдствие на това, той испразнилъ много, по̀ маловажни градове, но, за да ги не остава на римлянитѣ, разрушилъ ги. Обаче това още по̀ вече възбудило неудоволствието на съюзницитѣ му и се отразило въ негова врѣда, а на римлянитѣ, напротивъ, послужило въ полза. Пьрвия градъ, който вслѣдствие на това се прѣдалъ на римлянитѣ, била Салапия — въ срѣдня, приморска Апулия, при което 500 нумидийци, които я заемали, слѣдъ упорито съпротивление, били истрѣ-

бени, съ исключение на 50 души, взети въ плѣнъ.

И тъй положението на римлянитѣ въ южна Италия ставало все по́ вече и по́ вече грозно и настжпателно, а това на Аннибала — трудно, опасно и отбранително.

Между туй римския гарнизонъ въ Тарентския замъкъ взелъ вече да чувствува силна нужда за храна и едничката му надѣжда да получи такава била — по морето, съ флота отъ Сицилия. Префекта на Регий събралъ 20 голѣми и малки военни кораби, съ които и заминалъ заТарентския замъкъ, прикривайки единъ транспортъ съ храни. Но на 15 мили отъ Тарентъ римската ескадра била атакувана отъ тарентската и часть отъ нея потопена, часть отхвърлена на брѣга, а товарнитѣ кораби се спасили съ бѣгство. За туй пъкъ на сушата 2.000 души отъ римския гарнизонъ разбили 4.000 тарентски фуражири и часть отъ тѣхъ истрѣбили, часть пръснали. По този начинъ и римския гарнизонъ, и жителитѣ на Тарентъ, които еднакво се нуждаяли за храна, били лишени отъ получването ѝ.

Марцеллъ, наскоро слѣдъ вземането на Салапия, прѣвзелъ още 2 града въ Самний и въ тѣхъ около 3.000 Аннибалови войски въ плѣнъ и голѣми запаси съ жито и ечмикъ. А проконсула Кней Фулвий се разположилъ на лагеръ срѣщу Хердонея (близо до Салапия), въ Апулия, съ намѣрение да обсади и да вземе този градъ, който билъ въстаналъ слѣдъ сраженето при Канна, но не билъ силенъ нито по мѣстность, нито по гарнизона си, и съ нѣкои отъ жителитѣ на който Фулвий се намиралъ въ тайни сношения. Аннибалъ, като се научилъ за това отъ съглѣдвачитѣ си, оставилъ тяжеститѣ си въ Брутий на сигурно мѣсто, а самъ съ армията, на брой около 25 или 30.000 души тѣжка пѣхота и около 6.000 души конница, тръгналъ набързо съ усилени прѣходи къмъ Хердонея и застаналъ въ боенъ рѣдъ близо до лагера на Фулвия. Послѣдния, макаръ да билъ по́ слабъ отъ Аннибала (20.000 души пѣхота и 1840 души конница), обаче не се отклонилъ отъ боя, излѣзълъ отъ лагера си и построилъ тѣжката си пѣхота по кохорти въ 2 линии, по единъ римски и единъ съюзенъ легионъ въ всѣка, велититѣ отпрѣдъ, а конницата по равно на фланговетѣ. Аннибалъ, отъ своя страна, построилъ тѣжката си пѣхота (която на брой надминувала римската) сжщо въ 2 линии, съ легката пѣхота отпрѣдъ, а конницата по фланговетѣ, тѣжката въ двѣ, а легката задъ нея — въ една линия. Боя се почналъ отъ двѣтѣ страни съ силно дѣйствие на легката и тѣжката пѣхота, а конницата и отъ двѣтѣ страни стояла и наблюдавала. Когато Аннибалъ видялъ, че всичкото внимание на римлянитѣ се съсрѣдоточило въ боя на пѣхотата, тогава заповѣдалъ на конницата си отъ 2-та и 3-та линии бързо да отиде на дѣсно и на лѣво и, като залови фланговетѣ на римската армия, да я атакува въ тила. Лѣвофланговата конница атакувала екстраординарнитѣ кохорти въ римския лагеръ, дѣснофланговата, нумидийцитѣ — 2-та римска линия въ тила, а Аннибалъ въ туй време събралъ двѣтѣ линии на тѣжката си пѣхота и усилилъ атаката срѣщу 1-та римска линия. Послѣдната обаче се сражавала въ рѣдъ и упорито, но единъ отъ легионитѣ въ 2-та линия билъ доведенъ отъ атаката на нумидийцитѣ въ разстройство и билъ отхвърленъ върху 1-та линия, която той довелъ сжщо въ разстройство. Тогава римската армия,

атакувана отъ фронта и тила, била изложена на пълно поражение: Кней Фулвий, 11 военни трибуни и по̀ голѣмата часть отъ войскитѣ на армията били убити, а останалата часть почти всичката взета въ плѣнъ или истрѣбена въ време на бѣгството ѝ, и само около 3.000 души се присъединили къмъ Марцелла въ Самний. Анибалъ нѣмалъ довѣрие въ жителитѣ на Хердонея, за това ги прѣселилъ въ Метапонтъ и Турий въ Брутий, наказалъ съ смъртъ тѣзи, които били въ тайни сношения съ Фулвия, а града изгорилъ, и, като се върналъ въ Брутий, расположилъ се на лагеръ на височинитѣ на ис. отъ града Нумистръ (днесъ Nicastro), който държалъ още страната на римлянитѣ: вѣроятно той ималъ за цѣль да го прѣвземе. Марцеллъ, като искалъ да възнагради загубата отъ 2-то сражение при Хердонея, тръгналъ отъ Самний прѣзъ Лукания къмъ Нумистръ, расположилъ се на лагеръ на равнината, срѣщу лагера на Анибала, и още на другия день излѣзълъ изъ лагера си и се построилъ прѣдъ него за бой, съ лѣвия флангъ къмъ града, тѣжката пѣхота — по кохорти въ 2 линии, по 2 легиона въ всѣка, легката пѣхота отпрѣдъ, а конницата по флагноветѣ. Анибалъ сжщо излѣзълъ отъ лагера си и се построилъ за бой на височинитѣ, съ дѣсния флангъ къмъ града, като турилъ тѣжката пѣхота — въ 2 линии, испанцитѣ — въ 1-та, а африканцитѣ и галлитѣ — въ 2-та, болярскитѣ стрѣлци и пращници и легката пѣхота — отпрѣдъ, конницата — по фланговетѣ, а слоноветѣ — задъ 1-та линия. Когато легкитѣ войски отъ двѣтѣ страни завързали боя, слоноветѣ били поведени напрѣдъ, но, както изглѣжда, оттѣглени назадъ безъ успѣхъ. И двѣтѣ първи линии се сражавали съ еднакъвъ успѣхъ до вечерьта, когато били смѣнени отъ вторитѣ линии, между които произлѣзълъ новъ, упоритъ бой, който се продължавалъ до късно вечерьта, която го прѣкратила безъ рѣшителенъ успѣхъ нито за едната, нито за другата страна. На слѣдующата зарань Марцеллъ отново излѣзълъ отъ лагера и се построилъ за бой, но като видѣлъ, че Анибалъ не излиза отъ лагера си, събралъ раненитѣ и погрѣбалъ убититѣ си войници. Прѣзъ слѣдующата нощь Анибалъ тихо и скрито излѣзълъ отъ лагера си и тръгналъ за Апулия, за да не отслабва армията си съ сражения безъ резултати, да се сближи съ Тарентъ и да удържи на своя страна съюзницитѣ си въ Апулия. Непонятно се вижда само това, защо той при Нумистръ употрѣбилъ само една фронтална усилена атака, безъ обикновеннитѣ си и едва — що прѣдъ това употрѣбени при Хердонея, едновременни атаки отъ двата фланга и тила, които могли би да му доставятъ рѣшителни резултати.

Марцеллъ на другия день, като видѣлъ оттѣглюването на Анибала, оставилъ въ Нумистръ раненитѣ и единъ слабъ гарнизонъ, и съ усилени прѣходи тръгналъ подиръ Анибала, когото и настигналъ при Венузия. Въ продължение на нѣколко дена той постоянно се разполагалъ на лагеръ срѣщу Анибала и непрѣстанно го безпокоилъ съ частни нападения съ пѣхотата и конницата, при което успѣха бивъ почти всѣкога на страната на римлянитѣ. Подобенъ родъ дѣйствия уморявалъ и ослабвалъ армията на Анибала и за това не му се харесвалъ, и той почналъ да се движи въ разни посоки по Апулия, по̀ вечето нощемъ, употрѣбявайки всевъзможни хитрости, за да въвлѣче Марцелла въ незгоденъ за него бой. Но Марцеллъ, толкозъ благоразу-

менъ и прѣдпазливъ, колкото искусенъ и рѣшителенъ, продължавалъ да дѣйствува както пó напрѣдъ, като неотстжпно слѣдвалъ задъ Анибала и го безпокоилъ съ дѣйствията на малка война, но се пазилъ отъ военнитѣ му хитрости, като тръгвалъ въ походъ само денемъ и внимателно разузнавалъ мѣстностьта.

Въ края на лѣтото римския сенатъ закупилъ въ Етрурия хлѣба и го доставилъ, съ подкрѣпление отъ 1.000 души римски и съюзни войски, въ Тарентския замъкъ. Въ сжщото време въ Римъ пристигнали пратеницитѣ на нумидийския царь Сифакса, за утвърждение на договора сключенъ между него и Сципионитѣ. Трима сенатори били испратени съ тѣзи пратеници въ Африка, да сключатъ съюзи съ другитѣ, пó малки владѣтели, а особенни пратеници, съ сжщата цѣль, до египетския царь Птоломея IV Филопаторъ. Като отнелъ отъ Картагенъ Сицилия, готвящъ се да му отнеме и Испания, но имайки още Анибала въ южна Италия, римския сенатъ се трудилъ да възбуди противъ него въ Африка и вънъ отъ нея колкото може пó вече врагове.

Въ Сицилия консула Левинъ доближилъ съ легионитѣ си до Агригентъ (въ който се намиралъ Ханнонъ съ силенъ картагенски гарнизонъ) и успѣлъ да привлѣче на своя страна Мутила, който билъ недоволенъ отъ Ханнона. Мутилъ прѣдалъ Агригентъ на Левина, и картагенския гарнизонъ билъ избитъ, съ исключение на малцина, които се спасили съ Ханнона; а главатаритѣ на въстанието били наказани съ смърть. Слѣдъ това всички останали непокорени градове въ Сицилия били взети или сами се покорили и цѣла Сицилия била съвсѣмъ усмирена и покорена отъ римлянитѣ. Левинъ, повиканъ слѣдъ това отъ сената въ Римъ по случай на изборитѣ, прѣдалъ управлението на Сицилия на претора Цинция, а Валерия Мессала съ часть отъ флотата испратилъ въ Африка, да я разорява и да разузнава за дѣйствията на картагенцитѣ. Мессала наскоро увѣдомилъ сената, че Массинисса се намиралъ съ 5.000 нумидийци въ Картагенъ, гдѣто събирали и готвили силна армия, въ подкрѣпление на Аздрубаловата въ Испания, отъ кждѣто щела да замине за Италия, и че сжщевременно картагенцитѣ готвили многобройна флота за да излѣзатъ въ Сицилия. Вслѣдствие на това Левинъ се върналъ въ Сицилия, а Марцеллъ, по заповѣдь на сената, избралъ за диктаторъ Квинта Фулвия, който се намиралъ въ Капуа, а той избралъ за магистръ на конницата Лициния Красса.

Въ Испания Сципионъ тайно извършилъ прѣзъ зимата всички нуждни приготовления за обсадата на Новий Картагенъ и на пролѣть тръгналъ въ походъ за тъзи обсада, която извършилъ тъй дѣятелно и искусно, щото взелъ Новий Картагенъ прѣди още картагенскитѣ полководци въ Испания да могжтъ да му дойдатъ на помощь. Вземанието на този градъ — главенъ складоченъ и упоренъ пунктъ за картагенцитѣ въ Испания, нанесло силенъ ударъ на владичеството имъ въ нея и приготвило послѣдующитѣ имъ неуспѣхи въ тъзи страна.

§ 44.

10-ия походъ въ 209 година.

Распрѣдѣлението на римскитѣ армии; — сражението при Аскулъ; — прѣвземанието на Тарентъ отъ римлянитѣ; — дѣйствията въ Испания.

Въ Римъ за тъзи година били избрани: за консули — Фабий, бившия диктаторъ и консулъ, и Квинтъ Фулвий, а за претори — Ветурий Филонъ, Квинкций Криспинъ, Хостилий Тубулъ и Ауранкулей. Рѣшено било да се обсади Тарентъ и обсадата му била възложена на Фабия. Вземанието на Тарентъ имало извънрѣдна важность за римлянитѣ, понеже отнемало отъ Аннибала този главенъ упоренъ за него пунктъ въ южна Италия и заедно съ това пунктъ за съобщенията му съ Картагенъ и Филиппа Македонски, което трѣбвало да принуди Аннибала, стиснатъ отъ всички страни въ южна Италия, да се оттѣгли най послѣ отъ нея въ Африка. На прьвъ поглѣдъ изглѣжда, че по̀ добрѣ би било обсадата на Тарентъ да се възложеше на Фулвия, който вече доказалъ искуството си съ прѣвземанието на Капуа, тогазъ когато Фабий ималъ задъ себѣ си само една слава за отклонението отъ боя съ Аннибала, съ когото обаче той не се осмѣлилъ нито еднъжъ да влѣзе въ бой както това направилъ Марцеллъ. Но Фулвий билъ отъ плебеитѣ и всички патриции поддьржали принадлѣжавшия къмъ тѣхъ Фабий, а обикновенната политика на Римъ не допущала честото употрѣбление на едни и сжщи лица, което често водило къмъ туй, че интереситѣ на частнитѣ лица и на политическитѣ партии не били съгласни съ интереситѣ на дьржавата и даже противни и врѣдни за нея. Както и да било, обсадата на Тарентъ била възложена на Фабия съ 2-та градски легиона, които Пизонъ въ прѣдидущата годинаималъ въ Етрурия. Обсадата трѣбвало да се прикрива отъ 2 армии: на консула Фулвия, въ Лукания, отъ 2-та легиона на Левина, които били въ Сицилия, и на проконсула Марцелла, въ Апулия, съ 2-та легиона, съ които той дѣйствувалъ въ прѣдидущата година. За охранението на Кампания, билъ назначенъ въ Капуа претора Криспинъ съ 2-та легиона, коитоималъ по̀ напрѣдъ Фулвий, — въ Цизалпинска Галлия — претора Ветурий съ 2-та легиона на Летория, — въ Сардиния — претора Ауранколей съ 2-та легиона на Манлия, а въ Сицилия — проконсула Левинъ и пропретора Цинций, съ 2-та Каннски легиона и 2-та легиона на Фулвия, попълнени съ новитѣ набори (именно съ нумидийцитѣ и бившитѣ сиракузски войски), тъй щото Цинций съ половината армия охранявалъ Сиракуза и областьта ѝ, а Левинъ съ другата половина и съ всичкитѣ нумидийци, — останалата часть на Сицилия, като снабдявалъ съ храни Римъ и армията на Фабия при обсадата на Тарентъ, и като испратилъ 30 военни кораба на Фабия, а 70 къмъ брѣговетѣ на Африка, да ги разоряватъ. Пизонъ билъ назначенъ да остане въ Етрурия съ 2-та градски легиона, намѣсто които било заповѣдано да се събератъ 2 нови сжщо такива. Най послѣ въ Испания началствуванието на Сципиона и Силана съ 4-тѣ легиона било продължено до втора заповѣдь. Вслѣдствие на всичко това, Римъ ималъ въ тъзи година всичко 21 легионъ, безъ да се броятъ сицилийскитѣ.

При набора на войскитѣ прѣзъ тъзи година между латинскитѣ съюзни-

ци на Римъ и въ римскитѣ колонии, които били недоволни отъ строгитѣ мѣрки на сената противъ Каннскитѣ и двата Фулвиеви легиона, тогазъ когато Анибалъ отпущалъ военноплѣнницитѣ безъ откупъ, — 12 римски колонии отказали да извадятъ хора и да даджтъ пари, но 18 други римски колонии заявили, че и хора, и пари иматъ на расположение и че сж готови да доставятъ още по̀ вече такива, въ случай на нужда. Сената обявилъ на послѣднитѣ почетна благодарность, а първитѣ наказалъ — съ пълно прѣзрѣние.

Недостатъка на пари въ държавната хазна билъ до такава степень, щото принудилъ да се прибѣгне до неприкосновеннитѣ парични запаси, които и били распрѣдѣлени между консулитѣ и другитѣ полководци и употрѣбени за облѣкло на армията въ Испания.

Двамата консули, прѣди заминуванието си отъ Римъ, се съгласили, че до като Криспинъ съ една армия охранява Кампания, двѣ други да занимаватъ Анибала, Фулвиевата — въ Лукания, а Марцелловата — въ Апулия, тъй щото да не му даватъ спокойствие и да му прѣпятствуватъ да се доближи до Тарентъ. Освѣнъ това консулитѣ рѣшили да се направи диверсия даже въ самия Брутий, а именно: Фабий заповѣдалъ на префекта въ Регий да присъедини находившитѣ се въ този градъ брутийски изгнанници къмъ 8.000 такива отъ Сицилия и всичкитѣ да ги испрати въ Калабрия да обсадятъ Каулония (днесъ Castelvetere близо до Ghito), та да привлѣкатъ тамъ Анибала, съ цѣль да го накаратъ да снеме обсадата.

Трѣбва да се отдаде право на консулитѣ за това, че цѣлия този планъ на дѣйствията имъ билъ много добрѣ съобразенъ.

Между това Анибалъ се расположилъ на лагеръ близо до Канузий (днесъ Canosa), който искалъ да завладѣе, както за прикритието на Тарентъ, тъй и за да може отново да влѣзе въ Апулия, въ която той нѣмалъ вече нито единъ градъ. Тогава Марцеллъ рѣшилъ да се доближи до него, да го безпокои и уморява съ малка война и, въ случай на възможность, да се срази съ него и да го разбий. Вслѣдствие на това щомъ поникнала трѣвата, той тръгналъ къмъ Канузий. Анибалъ, за да избѣгне боя съ Марцелла, тръгналъ отъ равнинитѣ по прѣсѣчената и гориста мѣстность на дѣсната страна на р. Ауфидъ (днесъ Ofanto), между Канузий и Венузия. Марцеллъ вървялъ слѣдъ него неотстжпно, като се располагалъ близо до него и го извиквалъ на бой, щомъ той се располагалъ на лагеръ. Анибалъ се задоволявалъ само съ пропжждането на противника съ легката си пѣхота и конница, но избѣгвалъ сражението, на което обаче най послѣ билъ принуденъ. Продължавайки да върви нагорѣ по дѣсната страна на р. Ауфидъ, той се страхувалъ да не испадне между армиитѣ на Марцелла и Фулвия, и за това миналъ на лѣвата страна на р. Ауфидъ и на равнинитѣ между Аскулъ (днесъ Ascoli) и Хердонея. Тукъ Марцеллъ го настигналъ тъкмо въ туй време, когато той укрѣпявалъ лагера си, и нападналъ работницитѣ му тъй силно, щото Анибалъ билъ принуденъ да построи армията си въ боенъ рѣдъ и да влѣзе въ сражение. То се продължавало съ еднакъвъ успѣхъ до мръкване, когато и двѣтѣ армии прѣкратили боя и наскоро укрѣпили лагеритѣ си на близо една отъ друга. На разсъмване на слѣдующия день Марцеллъ построилъ армията си прѣдъ лагера въ боенъ рѣдъ: въ 1-та линия — дѣсния легионъ на съюзницитѣ, екстраординарнитѣ кохорти

и 20-ия римски легионъ, а въ 2-та линия — 18-ия римски легионъ и лѣвия легионъ на съюзницитѣ. Аннибалъ, комуто омръзнало вече неотстжпното прѣслѣдване на Марцелла, рѣшилъ да приеме боя и построилъ армията си сжщо прѣдъ лагера въ 2 линии. Слѣдъ 2 часовъ упоритъ бой, дѣсния легионъ на съюзницитѣ и екстраординарнитѣ кохорти били отблъснати. Марцеллъ испратилъ 18-ия легионъ на помощь на 1-та линия, но въ туй време когато той бавно вървялъ напрѣдъ, а отблъснатитѣ войски, напротивъ, бързо отстжпвали, цѣлата римска армия дошла въ безрѣдица и се спуснала назадъ въ лагера си, като загубила 2.700 души (въ туй число 2 трибуна и 4 центуриона) и 6 легионни орли. Марцеллъ наказалъ избѣгалитѣ и обявилъ, че на другия день армията трѣбва отново да се срази и да изглади срама за поражението. На другия день на разсъмване той пакъ извелъ армията отъ лагера и построилъ въ 1-та линия лѣвия легионъ на съюзницитѣ, 4 кохорти отъ дѣсния легионъ, които били загубили орлитѣ си, и 18-ия легионъ, а въ 2-та—20-ия легионъ на дѣсн. флангъ, екстраординарнитѣ кохорти и останалитѣ 6 кохорти отъ дѣсния легионъ на съюзницитѣ. Марцеллъ лично началствувалъ центра, а легатитѣ му Корнелий Лентулъ и Клавдий Неронъ — крилата. Аннибалъ, като видялъ, че Марцеллъ отново излѣзълъ отъ лагера и построилъ армията, и удивлявайки се на неговата настойчивость, сжщо излѣзълъ изъ лагера си и построилъ армията си въ 2 линии: въ 1-та най добритѣ си войски, испанскитѣ, а слоноветѣ между 1-та и 2-та. Първото сблъсквание било извънрѣдно силно и отъ двѣтѣ страни и боя дълго се продължавалъ съ еднакъвъ успѣхъ. Най послѣ Аннибалъ испратилъ напрѣдъ слоноветѣ: тѣ довели първитѣ рѣдове на римлянитѣ въ безрѣдица, която може би щела да се распространи по цѣлата римска армия, ако трибуна Децимъ Флавий не би грабналъ значёка на 1-та манипула на хастатитѣ отъ 18-ия легионъ и я повелъ тамъ, гдѣто слоноветѣ правили най голѣмо опустошение, въ рѣдоветѣ на римлянитѣ. Тукъ той нападналъ слоноветѣ съ полукопията (pilum), много отъ тѣхъ ранилъ, а раненитѣ слонове въ бѣгството си увлѣкли и здравитѣ и всички заедно довели картагенската армия въ безрѣдица. 1-та римска линия, възползвана отъ това, атакувала картагенцитѣ, довела ги въ пълно разстройство и ги обърнала въ бѣгство. Марцеллъ прѣслѣдвалъ бѣгущитѣ чакъ до лагера имъ. Тъй като входа въ него билъ заграденъ отъ два убити слона, то бѣгущитѣ били принудени да се катерятъ прѣзъ вала, при което много отъ тѣхъ били убити. Картагенската армия изгубила около 8.000 души и 5 слона, а римската — 1.700 легионери и 1.300 съюзници. На другия день Аннибалъ отстжпилъ и се оттѣглилъ въ Брутий, а Марцеллъ, обрѣмененъ отъ голѣмото число ранени и като не искалъ да се отдалечава много отъ Фабия, не отишълъ слѣдъ Аннибала.

Слѣдвайки приетия отъ тѣхъ начинъ за дѣйствие, римлянитѣ постепенно стѣснявали Аннибала въ Брутий. Фулвий, обезпеченъ въ тила отъ армията, която заемала Капуа, възползвалъ се отъ това време, когато Аннибалъ, отслабенъ отъ биткитѣ съ Марцелла, не можалъ нищо да прѣдприеме, до като не попълни армията си — и отишълъ въ земитѣ на гирпинитѣ, въ южний Самний. Гирпинитѣ се покорили на Фулвия и му прѣдали картагенскитѣ гарнизони, които се намирали въ градоветѣ имъ. Отъ тукъ Фулвий отишълъ

въ Лукания, гдѣто най напрѣдъ му се покорили волцитѣ или вулцитѣ, на сѫщитѣ условия. За да подбуди на сѫщото и другитѣ племена, Фулвий се отнасялъ съ тѣхъ много кротко, съ което ги привличалъ къмъ себѣ си, и даже нѣкои общини въ самия Бруттий вече почнали да влизатъ въ прѣговори съ него. Марцеллъ, слѣдъ сражението при Аскулъ, се расположилъ при Венузия, отъ кѫдѣто удобно можалъ да дѣйствува било противъ Аннибала, било въ помощь на една или пъкъ на другия консулъ. Най послѣ Фабий влѣзълъ въ земитѣ на саллентинцитѣ, въ срѣдня Калабрия, гдѣто взелъ обратно Мандуриа, на ю. ис. отъ Тарентъ, и въ нея 4.000 души картагенски гарнизонъ. Отъ тукъ тръгналъ къмъ Тарентъ и се расположилъ на лагеръ на западъ отъ него, при устието на пристанището му. Тъй като картагенската флота прѣди това се оттѣглила и морето било свободно, то той събралъ тукъ една ескадра отъ военни и товарни кораби и ги употрѣбилъ една часть за доставка на материяли, потрѣбни за обсадата, а другата за турване на тѣхъ метателнитѣ орждия и обсаднитѣ машини.

Между това Аннибалъ дѣйствително, както прѣдвидѣлъ Фабий, отишълъ на помощь на Каулония (гл. по̀ горѣ). Съ приближението му, отряда отъ изгнанницитѣ, който обсаждалъ този градъ, отстѫпилъ на близо на една силна по мѣстность позиция въ планината Каулона, гдѣто билъ блокиранъ отъ Аннибала и по недостатъкъ на храна, принуденъ да се прѣдаде — загуба за римлянитѣ не особенно важна, по състава на този отрядъ, който билъ единъ видъ пожертвуванъ.

Щастието особенно благоприятствувало на римлянитѣ: Фабий се готвилъ за трудна и продължителна обсада на Тарентъ, а между туй той взелъ този градъ много лесно и безъ обсада. Гарнизона, който Аннибалъ оставилъ въ Тарентъ, билъ почти всичкия съставенъ отъ бруттийци. Началника имъ, вслѣдствие една особенна хитрость, употрѣбена отъ Фабия, съгласилъ се да прѣдаде на римлянитѣ вратитѣ и часть отъ стѣнитѣ, които той пазилъ. Фабий, като оставилъ часть отъ войскитѣ отъ къмъ пристанището, скришно избиколилъ града и се расположилъ на истокъ отъ него. По даденъ сигналъ, на пристанището, въ замъка и на корабитѣ едновременно затрѫбили всичкитѣ трѫби и се почнала лъжлива атака. Началника на гарнизона Демократъ отишълъ съ него къмъ тъзи страна, а въ туй време Фабий доближилъ до градската стѣна, отъ никого не заета, заповѣдалъ на часть отъ войскитѣ си да се искачатъ на нея и да искъртятъ най близкитѣ врати, което и било извършено съ пъленъ успѣхъ, и на разсъмване всичкитѣ войски на Фабия влѣзли въ града и се построили на главната площадь. Демократъ се обърналъ противъ тѣхъ, но въ произлѣзлия при това бой билъ убитъ, а войскитѣ му отблъснати и се пръснали по домоветѣ, но били прѣслѣдвани и по̀ вечето избити, въ туй число много картагенци, тарентинци и даже нѣколко бруттийци. Града билъ даденъ на разграбване и римлянитѣ взели въ него 30.000 роби, много злато, сребро, скѫпоцѣнности, статуи, картини и пр.

А Аннибалъ, слѣдъ освобождението на Каулония, но още прѣди вземането на Тарентъ, тръгналъ съ усилени прѣходи къмъ този послѣдния градъ. По пѫтя къмъ него се научилъ, че той билъ вече взетъ, обаче расположилъ се на 5 мили на западъ отъ него, а слѣдъ нѣколко дена

отстжпилъ къмъ Метапонтъ. Отъ тукъ той испратилъ двама жители отъ града съ писма отъ началницитѣ му до Фабия, съ прѣдложение да му прѣдаджтъ града, а самъ приготвилъ засада на пжтя, по който Фабий трѣбвало да мине. Но хитростьта нѣмала успѣхъ: прѣдпазливия Фабий не се измамилъ, не отишълъ въ Метапонтъ и до края на годината останалъ въ Тарентъ, а Марцеллъ въ Венузия, Фулвий въ Лукания, а Анибалъ въ Метапонтъ, отблизо наблюдаванъ отъ 3-тѣ римски армии.

Въ Испания Сципионъ се трудилъ цѣлата зима да спечели расположението на испанскитѣ племена, за което възвърналъ даденитѣ отъ тѣхъ заложници, тъй щото испанцитѣ, които картагенцитѣ не щадили достатъчно, почнали да клонятъ на страната на римлянитѣ. Трима главни испански прѣдводители, Едеконъ, Индибилисъ и Мандоний първи се явили при Сципиона и примѣра имъ послѣдвали всички племена на брѣговетѣ на р. Иберъ. Въ началото на пролѣтьта Сципионъ рѣшилъ веднага да почне похода; като нѣмалъ отъ що да се страхува отъ къмъ морето, той извадилъ корабитѣ отъ флотата си на брѣга при Тарраконъ, попълнилъ съ екипажитѣ имъ легионитѣ си, прѣминалъ прѣзъ р. Иберъ и съ усилени прѣходи тръгналъ противъ Аздрубала, братъ на Анибала, расположенъ близо до Бекула (днесъ Baesa въ областьта Jaen). Аздрубалъ билъ много загриженъ почти отъ общото отцѣпване на испанцитѣ отъ Картагенъ, и самата тъзи причина го подбудила да се рѣши да влѣзе въ бой съ Сципиона и, въ случай на несполука, да събере останкитѣ отъ армията си и да отиде прѣзъ Галлия въ Италия на съединение съ Анибала. Вслѣдствие на това, като се научилъ за движението на Сципиона противъ него, той се расположилъ на лѣвия брѣгъ на р. Бетисъ (днесъ Гвадалквивиръ), съ тила си къмъ нея, имайки прѣдъ себѣ си една равнина, окржжена съ височини, на които расположилъ прѣднитѣ си стражи. Сципионъ заповѣдалъ на легката си пѣхота и отборнитѣ кохорти да атакуватъ тѣзи височини, а той подъ тѣхното прикритие съ половината отъ армията си, а съ другата половина легата му Лелий — заобиколили тѣзи височини отдѣсно и отдѣво и атакували армията на Аздрубала отъ двата фланга тъкмо въ това време, когато тя се строила въ боенъ рѣдъ за да отиде напрѣдъ на помощь на прѣднитѣ си стражи на височинитѣ. Резултата отъ всичкитѣ три атаки на Сципиона билъ този, че армията на Аздрубала била разбита и пръсната съ загуба на 8.000 души убити и 12.000 души плѣнени, въ туй число 2.000 души конница. Тогава Аздрубалъ, като събралъ останкитѣ отъ армията си и като взелъ слоноветѣ и колкото можало по̀ вече пари, отстжпилъ къмъ р. Тагъ, за да отиде отъ тамъ къмъ Пиринеитѣ. Слѣдъ това той, Махонъ и Аздрубалъ, Гисконова синъ, се сговорили, щото първия отъ тѣхъ да попълни армията си съ испанци и незабавно да тръгне прѣзъ Пиринеитѣ за Галлия, втория да прѣдаде армията си на Аздрубала, Гисконова синъ, и лично да отиде на Болярскитѣ острови, да наеме войски въ тѣхъ, а третия да прѣмини съ армията въ Лузитания (днесъ Португалия) като внимателно избѣгва всѣкакъвъ бой съ Сципиона, — и най послѣ Массинисса, съ 3.000 души отборна конница, да остане въ южна Испания, да наблюдава римлянитѣ и да ги безпокои. Всичко това било незабавно испълнено. А Сципионъ, който заелъ лагера на Аздрубала, Анибалова братъ, като видялъ, че лѣтото наближава къмъ края,

но нито една отъ картагенскитѣ армии не се показва, испратилъ извѣстно число войски къмъ Пиринеитѣ, а той се расположилъ на зимовище въ Тарраконъ и околноститѣ.

ГЛАВА VII.

Втората пуническа война (218—202).

(Край).

III. Втората половина отъ войната (215—202) (край). — § 45. 11-ия походъ въ 208 година. — Бездѣйствието въ Италия; — движението на Аздрубала къмъ Алпитѣ. — § 46. 12-ия походъ въ 207 година. — Движението на Аздрубала въ Италия; — Сражението при Грументъ; — движението на Клавдия Нерона отъ Апулия въ Умбрия; — сражението при р. Метавръ. — § 47. 13-ия походъ въ 206 година. — Бездѣйствието въ Италия; — сражението при Илингъ въ Испания. — § 48. 14-ия походъ въ 205 година. — Сципионъ — консулъ; — плана му, прѣминуването въ Сицилия и дѣйствията въ нея; — дѣйствията на Махона въ Лигурия. — § 49. 15-ия походъ въ 204 година. — Прѣминуването на Сципиона въ Африка, дѣйствията и побѣдитѣ му въ нея; — двукратния бой при Кротонъ въ Бруттий. — § 50. 16-ия походъ въ 203 година. — Дѣйствията и побѣдитѣ на Сципиона въ Африка; — поражението на Махона; — оттѣглюването на Аннибала отъ Италия въ Африка. — § 51. 17-ия и послѣдния походъ въ 202 година въ Африка. — Сраженията при Зама; — сключването на мира.

Древни източници и най нови исторически помагала — показанитѣ по горѣ въ гл. III.

III.

Втората половина отъ войната (215—202).

(Край).

§ 45.

11-ия походъ въ 208 година.

Бездѣйствието въ Италия; — движението на Аздрубала къмъ Алпитѣ.

Въ Римъ за тъзи година били избрани: за консули — Марцеллъ и Квинкций Криспинъ, а за претори — Лициний Крассъ, Лициний Варъ, Юлий Цезарь и Клавдий Фламинний. Сената рѣшилъ да распусни 2 зе-

гиона, да намали числото на легионитѣ въ дѣйствувашитѣ армии до 21 и да ги распрѣдѣли, споредъ положението на работитѣ въ Италия и вънъ отъ нея, по слѣдующия начинъ: 2 легиона на Марцелла и 2 легиона на Криспина — въ Апулия и Лукания противъ Анибала, 2 легиона на претора Клавдия Фламиния — въ Тарентъ, да го заематъ и охраняватъ, 1 легионъ на проконсула Фулвия — въ Капуа, 2 легиона на пропретора Хостилия Тубула — въ Етрурия, 2 легиона на Ветурия — въ Цизалпинска Галлия, 2 легиона на Ауранкулея — въ Сардиния, 2 Каннски легиона на Юлий Цезаря — въ Сицилия, 4 легиона на Сципиона — въ Испания и 2 градски легиона — въ Римъ. На Сципиона било заповѣдано да испрати въ Сардиния 50 военни кораба, за увеличение до 100 кораба — флотата, която пазила брѣговетѣ на Италия, Сицилия и Сардиния, подъ началството на проконсула Левина, комуто било заповѣдано да излѣзе на брѣговетѣ на Африка. Сулпиций запазилъ началствуването надъ флотата въ Гърция. На претора Лициния Вара било заповѣдано да поправи 30 военни кораба, които се намирали въ Остиа, да прибави при тѣхъ 20 кораба отъ съюзницитѣ и да пази съ тѣхъ брѣговетѣ около Римъ.

Отъ страна на Анибала, отслабенъ и притиснатъ въ южна Италия, нѣмало никаква опасность, напротивъ самъ той се намиралъ въ такава; — но въ Картагенъ се пронавеждали голѣми сухопѫтни и морски въоржжения, съ каква именно цѣль — римлянитѣ не знаяли; а на сѣверъ се очаквало движението на Аздрубала въ Италия, Цизалпинска Галлия се намирала въ въстание, а Етрурия въ вълнение и колебание. Слѣдователно отъ югъ и особенно отъ сѣверъ Римъ се заплашвалъ отъ по̀ голѣма опасность, отколкото отъ страна на Анибала. Етрурия и особенно града Арреций силно смущавали сената, за което той и заповѣдалъ на Хостилия незабавно да вземе заложници. Хостилий вкаралъ въ Арреций 1 легионъ, заелъ вратитѣ, взелъ за заложници и испратилъ въ Римъ 120 дѣца на сенаторитѣ въ града и конфискувалъ имуществото на 7 сенатори, които били избѣгали съ дѣцата си. Смутенъ отъ това, римския сенатъ испратилъ въ Арреций, за гарнизонъ, 1 градски легионъ, а Хостилий съ 2 легиона почналъ да се движи изъ Етрурия, за да я дьржи въ покорность.

Между това Криспинъ, като попълнилъ легионитѣ си (бившитѣ Фулвиеви) въ Лукания съ новитѣ набори, тръгналъ къмъ Локра, въ южний Брутий, на ис. отъ Регий, и обсадилъ този градъ. Но като се научилъ, че Анибалъ тръгналъ отъ Метапонтъ къмъ Кротонъ, сѫщо въ Брутий, а Марцеллъ пристигналъ вече при армията си въ Венузия, Криспинъ снелъ обсадата на Локра, съединилъ се съ Марцелла, за съвмѣстни дѣйствия съ него, и двамата се расположили на лагери между Венузия и Банция (днесъ Santa Maria di Vanzo). Анибалъ отишълъ слѣдъ Криспина и се расположилъ на лагеръ близо до Банция, като стоялъ срѣщу двѣтѣ римски армии въ отбранително положение и водилъ само малка война съ легката си конница. Консулитѣ заповѣдали обаче на часть отъ Тарентския гарнизонъ и на Цинция съ една ескадра отъ Сицилия да блокиратъ и обсадятъ Локра. Анибалъ, увѣдоменъ отъ жителитѣ на Фурий за движението на войскитѣ отъ Тарентъ къмъ Локра, турилъ по пѫтя имъ въ засада 3.000 души пѣхота

и 2.000 души конница — и римскитѣ войски, които се движили безъ опасение и прѣдпазливость били разбити и отъ тѣхъ 2.000 души убити, 1.200 души взети въ плѣнъ, а останалитѣ избѣгали въ Таренъ.

Между туй Марцеллъ много искалъ да принуди Анибала да влѣзе въ бой; но Аннибалъ, като ималъ много слаби сили за да влѣзе въ бой съ 2-тѣ римски армии, прибѣгналъ и противъ тѣхъ до хитрость и засада, възползванъ за това отъ мѣстностьта между него и римскитѣ лагери. Именно — между тѣхъ се намирала една обраснала съ гора височина, не заета нито отъ римлянитѣ, на които не билъ извѣстенъ противуположния склонъ на височината, който се простиралъ до лагера на Аннибала, нито отъ този послѣдния, тъй като той намиралъ тъзи височина по̀ згодна да разположи на нея засада, отколкото лагеръ, и за това се задоволилъ само, като турилъ въ гората на височината силенъ караулъ отъ нумидийци, но тъй, че той билъ напълно скритъ въ нея. Въ двата римски лагера всички искали да се заеме височината съ войска и даже да се направи на нея укрѣпление. Това подбудило Марцелла да прѣдложи на Криспина — да отидатъ двамата заедно на височината и лично да се удостовѣрятъ и закрѣпятъ на нея. Криспинъ се съгласилъ и двамата консули, придружени отъ военнитѣ трибуни: Марцеллъ, синъ на консула, и Манлий, 2 префекта отъ съюзницитѣ, 180 етрурски и 40 фрегеллски конници, тръгнали къмъ височината, при това Марцеллъ заповѣдалъ на армията си да бѫде готова да тръгне сѫщо за тамъ, ако мѣстностьта на височината се окаже удобна за расположение на войскитѣ.

Нумидийскитѣ началници на височината, като видяли, че консулитѣ идатъ къмъ нея, испратили часть отъ нумидийцитѣ да заематъ входа въ лощината, която водяла къмъ височината и която се допирала до една малка открита равнина прѣдъ лагера на Марцелла. Когато по този начинъ на консулитѣ било отрѣзано отстѫплението, нумидийцитѣ, като излѣзли изъ гората на височината, атакували ги отъ всички страни. Малкия отрядъ на консулитѣ се отбранявалъ упорито, но етрурскитѣ конници се разбѣгали, и съ консулитѣ останали само 40-тѣ фрегеллски конници. Послѣднитѣ заобиколили и прикрили консулитѣ, но скоро Марцеллъ билъ убитъ съ единъ ударъ отъ копие, Криспинъ получилъ двѣ тѣжки рани, сина на Марцелла билъ тъй сѫщо раненъ, Манлий, 1 префектъ и 18 конници били взети въ плѣнъ, а останалитѣ (въ туй число Криспинъ и сина на Марцелла) успѣли най послѣ да се спасятъ въ лагера си, гдѣто войскитѣ се приготвили, но не могли да дадѫтъ помощь, понеже всичко това станало въ единъ мигъ. Аннибалъ, като искалъ да се възползва отъ страха, който това, спорѣдъ него, вселило у римлянитѣ, расположилъ армията си на сѫщата тъзи височина, и тукъ като намѣрилъ тѣлото на убития Марцеллъ, заповѣдалъ да го погребятъ съ почести.

Тъй загиналъ отъ внезапна смърть, на 60 годишна възрасть, единъ отъ най отличнитѣ римски полководци, съ блѣскаво военно поприще, побѣдитель на галлитѣ, покоритель на Сиракуза и който — обстоятелство, което най много възвишава славата му — *първъ* турилъ прѣдѣлъ на побѣдитѣ и успѣхитѣ на Аннибала, и *отъ седемтѣхъ* голѣми сражения съ него е изгубилъ само *едно*. Смъртьта му била едничкото пятно въ негова животъ, тъй като, както справедливо казва Титъ Ливий, не била

достойна нито за годинитѣ му, нито за благоразумната прѣдпазливость на отличния полководецъ. Но той не заслужвалъ горчивитѣ упрѣци на Полибия въ невѣжество. Той дѣйствително постжпилъ крайно непрѣдпазливо, като отишълъ лично да разгледа мѣстностьта, намѣсто да испрати другиго съ единъ отрядъ, но той не направилъ нищо, което би могло да изложи на опасность цѣлата му армия, и смьртьта му била голѣма загуба за римлянитѣ. А плана на дѣйствията му и тѣзи на Криспина прѣзъ тъзи година, обясненъ по̀ горѣ, заслужва всѣко одобрение и, безъ скрьбния случай при Банция, резултатитѣ му би били, безъ съмнѣние, твърдѣ згодни за римлянитѣ. Колкото се касае до Аннибала, то и неговитѣ дѣйствия прѣзъ тъзи година сж напълно достойни за такъвъ великъ полководецъ. Лишенъ отъ възможность да влиза въ открить бой съ по̀ силния на брой неприятель, той замѣнилъ силата съ хитростьта и, отлично ползующъ се отъ мѣстностьта, два пжти нанесълъ на неприятеля частни пораженія, отъ които послѣднето при Банция, по силното си нравственно влияние, почти се равнявало на побѣда.

Послѣ тъзи случка, Криспинъ прѣмѣстилъ лагеритѣ на армиитѣ на друго мѣсто и както той, тъй и Аннибалъ, се ограничили само съ взаимно наблюдение. Но Криспинъ, страхувайки се, че Аннибалъ, който ималъ на расположение прьстена на убития Марцеллъ, може да го употрѣби съ нѣкоя хитрость, веднага прѣдупрѣдилъ близкитѣ градове за опасностьта, на която тѣ можали да бждатъ изложени. Дѣйствително, Аннибалъ вече писалъ отъ името на Марцелла до жителитѣ на Салапия, да се приготвятъ да приематъ римската армия. Жителитѣ на Салапия, прѣдупрѣдени отъ Криспина, удвоили стражитѣ при вратитѣ и на стѣнитѣ ѝ турили отборни войски отъ гарнизона при вратитѣ, отъ които неприятеля трѣбвало да влѣзе. Около 4-та стража прѣзъ нощьта (3 часа сутриньта) Аннибалъ дошълъ до вратитѣ, имайки на чело римскитѣ бѣглеци. Но стражата при вратитѣ вдигнала вратната рашетка на височина само на единъ човѣшки ръстъ, пуснала около 600 бѣглеци и, като спуснала рашетката, избила ги всичкитѣ, а останалитѣ отблъснала отъ върха на стѣнитѣ. И тъй Аннибалъ не сполучилъ да вземе Салапия чрѣзъ хитрость и отишълъ на помощь на Локра, обсадена отъ Цинций. Съ приближението му, Махонъ, който началствувалъ въ Локра, направилъ силна вилазка. Римскитѣ войски се отбранявали упорито, но атакувани въ тила отъ нумидийцитѣ, оставили обсаднитѣ си машини и бързо сѣднали на корабитѣ си.

А Криспинъ, като се научилъ, че Аннибалъ се намира въ Бруттий, заповѣдалъ на Марцелла младший да отведе армията на баща си къмъ Венузия, а той съ своята тръгналъ къмъ Капуа, като испросилъ отъ сената да обезпечи Тарентъ, а нему да испрати нѣкои разумни хора, за съвѣщание, понеже лично, по причина на ранитѣ си, не можалъ да отиде въ Римъ. Сената възложилъ на младия Фабий да вземе началството надъ армията на Марцелла, при Криспина испратилъ трима сенатори и взелъ мѣрки за обезпечението на Тарентъ и съюзнитѣ градове.

Прочее, съ исключение на описанитѣ по̀ горѣ събития, никакви особенни военни дѣйствия въ южна Италия прѣзъ тъзи година нѣмало и положението на двѣтѣ страни въ нея може да се нарѣче военно бездѣйствие, което въ туй време взело все по̀ често да се повтаря.

Много по̀ важни били събитията, които се готвили въ сѣверна Италия, Испания и Африка, интереса за които все по̀ вече и по̀ вече се увеличава, колкото този въ южна Италия се намалява.

Проконсула Левинъ, който тръгналъ прѣзъ лѣтото отъ Сицилия съ 100 военни кораба къмъ брѣговетѣ на Африка, излѣзълъ на тѣхъ, разорилъ околноститѣ на Клипея (днесъ Аклабия), близо до Тунисъ и, като се научилъ за приближението на картагенската флота отъ 83 военни кораба, отплувалъ на срѣща ѝ, атакувалъ я и я разбилъ, като взелъ 18 кораба.

Въ Испания Аздрубалъ, брата на Анибала, като попълнилъ армията си съ испанци и като се снабдилъ съ пари, тръгналъ къмъ Пиринеитѣ и прѣзъ Галлия къмъ Алпитѣ. Но, като се бавилъ въ Испания и излѣзълъ изъ нея доста късно, той, макаръ съ помощьта на паритѣ да вървялъ прѣзъ Галлия много по̀ лесно и удобно, отколкото Анибалъ, обаче дошълъ до Алпитѣ (на сжщото мѣсто, гдѣто миналъ Анибалъ) твърдѣ късно, именно когато тамъ настанала вече зима, та и за това, безъ да влиза въ тѣхъ, расположилъ се въ политѣ имъ на зимни квартири. Това било — *първото* му закъснение, което, както ще видимъ по̀ долу, имало за него и особенно за Анибала твърдѣ лоши послѣдствия.

§ 46.

12-ия походъ въ 207 година.

Движението на Аздрубала въ Италия; — сражението при Грументъ; — движението на Клавдия Нерона отъ Апулия въ Умбрия; — сражението при рѣка Метавръ.

Въ Римъ за тъзи година били избрани: за консули — Клавдий Неронъ и Ливий Салинаторъ, а за претори — Порций Лициний, Мамилий, А. и К. Хостилий Катони. На пропретора Варрона било възложено управлението на Етрурия, а двама сенатори испратени въ Массилия да разузнаятъ за движението на Аздрубала въ Италия. Слѣдъ като се получили чрѣзъ тѣхъ свѣденията, изложени по̀ горѣ, рѣшено било да се извадятъ 2 легиона по̀ вече, отколкото прѣдидущата година, за да имать противъ Аздрубала двѣ консулски армии и даже, въ случай на нужда, третя въ Етрурия, а противъ Анибала, сжщо три армии, които да го задържатъ въ Лукания и Бруттий. Вслѣдствие на това на консула Ливия била опрѣдѣлена Цизалпинска Галлия и въ нея една армия (2 легиона); на консула Клавдий Нерона — Бруттий и въ него сжщо една армия (2 легиона), съ заповѣдь да събере 2 нови градски легиона; на претора Порций — една армия въ Цизалпинска Галлия; на пропретора Варрона една армия (2 легиона) сжщо тамъ; на проконсула Фулвия — една армия (2 легиона) въ Лукания; на пропретора Клавдия — една армия (2 легиона) въ Тарентъ и въ земитѣ на салентинцитѣ; на претора Мамилия — една армия (2 легиона) въ Сицилия, а на претора К. Хостилия — една армия (2 легиона) въ Сардиния; на пропретора Хостилия Тубула — 1 легионъ въ Капуа; на Сципиона — 4 легиона въ Испания и най послѣ флотата при Сицилия — на Левина, а въ Гърция — на Сулпиция. При това на консулитѣ било прѣдоставено да правятъ набори, да набержтъ армиитѣ и да измѣняватъ расположението имъ — по тѣхно

усмотрѣние. Всичко това било испълнено при най добро съгласие между консулитѣ. Волонитѣ отново били повикани на оржжие и распрѣдѣлени въ 19-ий и 20-ий легиони въ Етрурия. Казватъ тъй сжщо, че Сципионъ испратилъ на Ливия отъ Испания 8.000 испанци и Галли, 2.000 легионери и 1.000 души испанска и нумидийска конница, а Мамилий отъ Сицилия — 4.000 стрѣлци и пращници.

По такъвъ начинъ прѣзъ тъзи година Римъ извадилъ всичко 9 армии въ съставъ 23 легиона и 3 флоти (при Сицилия, Испания и Гърция.)

Въ началото на пролѣтьта сената получилъ извѣстие, че Аздрубалъ се снелъ отъ зимнитѣ квартири и минува Алпитѣ, че 8.000 лигурийци се въоржжавали съ намѣрение да се присъединятъ къмъ него, щомъ той излѣзе отъ Алпитѣ въ равнинитѣ на Италия, и че претора Порций тръгналъ за тамъ съ цѣль да възпрѣпятствува на съединението имъ. Това подбудило да се ускорятъ всички въоржжения и откриването на похода.

Аздрубалъ, дѣйствително, въ самото начало на пролѣгьта тръгналъ отъ зимнитѣ си квартири при политѣ на западния склонъ на Алпитѣ, прѣзъ сжщия планински хребетъ и по сжщия пжть, по който миналъ Анибалъ. Прѣди да изложимъ движението му прѣзъ Алпитѣ, трѣбва да кажемъ нѣколко думи за това, което го прѣдшествувало. Полибий обсипва съ купъ похвали Аздрубала, признавайки го за великъ полководецъ, а движението му отъ Испания прѣзъ Алпитѣ въ Италия тъй примѣрно, както и това на Анибала. Но съ това мнѣние, доста странно отъ страна на такъвъ разуменъ историкъ, като Полибия, не можемъ да се съгласимъ. Аздрубалъ билъ безспорно добъръ полководецъ, но нито въ дѣйствията си въ Испания, нито въ движението си отъ тамъ прѣзъ Алпитѣ въ Италия, нито най послѣ въ дѣйствията си въ Италия (както по̀ долу ще бжде изложено), не показалъ нищо, което да явява въ него такъвъ великъ полководецъ, какъвто билъ братъ му Анибалъ. Въ Испания, съ исключение на пораженията, които нанесълъ на двамата Сципиони и което по̀ вечето дължалъ на тѣхната непрѣдпазливость и на отцѣпването на целтиберянитѣ, отколкото на собственното си искуство, всичкитѣ му други военни дѣйствия сж ознаменувани само съ несполуки и поражения не по негово нещастие, а по негова вина. Движението си отъ Испания за Италия прѣдприелъ въ всѣко отношение твърдѣ късно — не веднага, щомъ получилъ заповѣдь за това отъ картагенския сенатъ, и не въ най благоприятното за това време, когато въ Испания двамата Сципиони били разбити, а въ Италия Анибалъ още владѣялъ Капуа и завладялъ Тарентъ, а римлянитѣ се лишили отъ една армия при Хердонея и отъ друга, която се пръснала слѣдъ смъртьта на Семпрония ,т. е. въ 212 година, а едва въ 208 година — 4 години по̀ късно, когато работитѣ въ Испания и Италия вече взели напълно згоденъ за Римъ и незгоденъ за Картагенъ и за Анибала обратъ. Ако той бѣше прѣдприелъ движението си за Италия въ 212 година, то съ голѣма вѣроятность и даже съ увѣренность може да се прѣдположи, че Римъ би билъ туренъ на края на пропастьта. Но въ 208 година положението било вече съвсѣмъ друго и движението на Аздрубала би можало да бжде полезно само при испълнението му съ всичко изисквано отъ обстоятелствата искуство — о̀ време, колкото може бързо и пра-

во въ южна Италия, на съединение съ Анибала, което съставлявало главната и най важна цѣль на това движение. Но Аздрубалъ, като се бавилъ въ Испания цѣли 4 години, като испусналъ благоприятнитѣ за него време и обстоятелства, прибавилъ къмъ това още слѣдующитѣ погрѣшки: 1-о влѣзълъ въ бой съ Сципиона при р. Бетисъ и въ този бой, вслѣдствие на неискусни разпорѣждания, билъ разбитъ съ голѣма загуба, което отслабило армията му и го задържало още въ Испания, — и 2-о, вслѣдствие на това, тръгналъ прѣзъ Пиринеитѣ къмъ Алпитѣ въ такова късно време на годината, че пристигналъ при западното подножие на Алпитѣ къмъ самото начало на зимата въ тѣхъ (прѣзъ ноември) и за това билъ принуденъ да прѣкара цѣлата зима на зимни квартири, тогазъ когато Анибалъ тръгналъ отъ Новий Картагенъ въ края на пролѣтьта, въ края на октомврий прѣминалъ прѣзъ Алпитѣ въ Италия, а прѣзъ декемврий вече разбилъ Сципиона при р. Тицинъ и Семпрония при р. Требия. Но къмъ тѣзи двѣ погрѣшки — каквито и да били уважителнитѣ причини за закъсняването му — Аздрубалъ, слѣдъ прѣминуването на Алпитѣ, присъединилъ третя и по̀ важна, която ще бжде изложена по̀ долу. А закъснението му, разбира се, позволило на римлянитѣ о̀ време да вематъ всички необходими прѣдпазителни мѣрки и да го срѣщнатъ въ Италия вече не тъй, както срѣщнали Анибала — неприготвени, а на противъ напълно готови.

Колкото се отнася до самото движение на Аздрубала отъ Испания прѣзъ Пиринеитѣ, Галлия и Алпитѣ за въ Италия, то съвсѣмъ не било вече тъй трудно, както 10 години прѣди това за Анибала. Анибалъ билъ *първия* отъ древнитѣ полководци, който миналъ прѣзъ Алпитѣ съ правилно-устроена армия, тяжести и даже слонове, и макаръ да извършилъ това прѣминуване съ неимовѣренъ трудъ и голѣма загуба, но всичко въ продължение само на двѣ седмици (отъ влизането до излизането изъ Алпитѣ). Но за Аздрубала движението отъ Пиринеитѣ къмъ Алпитѣ и прѣзъ Алпитѣ било вече несравнено по̀ лесно: трансалпинскитѣ галли, особенно арвернитѣ (днесь овернцитѣ), не само че не го срѣщнали враждебно, както Анибала, но даже приятелски, давали му храна, дали му войска и го прѣкарали прѣзъ всичкитѣ пжтища по които миналъ Анибалъ. Отъ тѣхъ пжтищата прѣзъ Алпитѣ станали вече много по̀ удобни и лесни: непрѣкъснатото, въ продължение на 10 години, движение по тѣхъ на иноплеменницитѣ навикнало вече галлитѣ да глѣдатъ добрѣ на послѣднитѣ и даже смѣгчило нравитѣ имъ, толкозъ по̀ вече, защото тѣ вече добрѣ знаяли, че тѣзи иноплеменници нѣмали никакви враждебни намѣрения противъ тѣхъ, а изключително противъ римлянитѣ, които галлитѣ ненавиждали. И тъй труда и опасността за Аздрубала били много по̀ малки, отколкото за Анибала, а времето, което той употрѣбилъ, било много по̀ дълго. Но като миналъ най послѣ Алпитѣ и влѣзълъ въ долината на р. Падъ въ сѣверна Италия, Аздрубалъ, намѣсто да върви право, неуклонно къмъ главната си цѣль — да се съедини съ Анибала въ южна Италия, избѣгвайки боя съ римскитѣ армии, той направилъ третя и най непростителна грѣшка. Като си въобразилъ, че прѣвземането на такава могжща римска колония, като Плаценция (днесъ Piacenza), ще тури Римъ и цѣла Италия въ ужасъ, той *я обсадилъ*! Обсадата на такъвъ силенъ градъ,

разбира се, трѣбвало да поиска твърдѣ голѣмъ трудъ, загуба и особенно време, а времето и силитѣ на армията именно и трѣбвало да бѫдѫтъ драгоцѣнни за Аздрубала. За това той и билъ жестоко наказанъ отъ послѣдствията, които били пагубни не само за него, но и за Анибала и Картагенъ.

Доказателство, че движението му на съединение съ Аннибала, даже при всичкитѣ благоприятни за Римъ обстоятелства, заплашвало послѣдния съ голѣма опасность, служи това, че безпокойствието и страха въ него били извънрѣдни. За да се избави отъ тази опасность, за него била необходима една двойна побѣда — и надъ Аздрубала, и надъ Аннибала. А кой би можалъ да гарантира, че тя ще бѫде издържана, а въ случай на неиздържанието ѝ — че Аздрубалъ и Аннибалъ не ще се съединятъ и не ще разнесѫтъ Римъ? Пораженията при Тицинъ, Требия, Тразименското езеро, Канна и послѣдвалитѣ слѣдъ тѣхъ, до неотдавнашната смърть на двамата консули въ боевете, още били твърдѣ прѣсни въ памятьта на римлянитѣ и тѣ достатъчно вече били привикнали на побѣдитѣ на едни, но и на пораженията на други свои полководци. Съ една дума — Римъ се намиралъ въ голѣмо смущение и то не безъ причини. Но, както ще видимъ, туй не се продължавало дълго и самъ Аздрубалъ помогналъ за това.

Аннибалъ знаялъ, че братъ му тръгналъ отъ Испания за Италия, но сѫдящъ по собственния си опитъ, че движението му ще поиска много трудъ и време, не очаквалъ скорото му пристигание, и за това почналъ похода доста късно. Като излѣзълъ отъ зимнитѣ си квартири близо до Метапонтъ въ Бруттий, той тръгналъ за Апулия и вече дошълъ до Ларинъ на р. Тифернъ (днесъ Larino на р. Biferno), на границата между Апулия и Самний, когато се научилъ, че Аздрубалъ обсадилъ Плаценция, а за това като не искалъ, до съединението си съ него, да се излага на стѣснението и даже на блокирането отъ тритѣ римски армии, взелъ да отстѫпва къмъ южна Апулия. Претора К. Хостилий, като се научилъ за това, тръгналъ противъ Аннибала и, като настигналъ армията му въ време на похода въ безрѣдица, атакувалъ я съ отборни войски и ѝ нанесълъ частно поражение, съ загуба около 4.000 души убити и 9 знамена. Пропретора Клавдий сѫщо тръгналъ отъ земитѣ на саллентинцитѣ за Апулия, тъй че Аннибалъ, като искалъ да избѣгне двѣтѣ римски армии, върналъ се въ Бруттий съ загуба, но безъ полза. А виновенъ за това билъ Аздрубалъ.

Пропретора Клавдий се върналъ въ земитѣ на лентинцитѣ, а Хостилий отишълъ къмъ Капуа и въ Венузия срѣщналъ Клавдия Нерона, който отъ двѣтѣ армии образувалъ една пълна и отборна за себѣ си, а другата заповѣдалъ на Хостилия да отведе въ Капуа и да я прѣдаде на проконсула Фулвия.

Между туй Аннибалъ, като се върналъ въ Бруттий, събралъ при себѣ си всичкитѣ гарнизони, които ималъ въ него, и тръгналъ къмъ Грументъ (днесъ Saponara) въ Лукания, съ надѣжда да вземе обратно градоветѣ ѝ, които се били прѣдали на римлянитѣ. Въ сѫщото време Клавдий Неронъ тръгналъ отъ Венузия сѫщо къмъ Грументъ, съ голѣми прѣдпазливости, и се расположилъ на лагеръ много близо (на 1.500 крач. или 1 верста) до лагера на Аннибала, расположенъ не по̀ далечъ отъ 500 крач. отъ стѣнитѣ на Грументъ. Между двата лагера имало една малка равнина; въ тила на Аннибалова лагеръ се намиралъ Грументъ, отдѣсно — рѣ-

кичката Ацирисъ (днесъ Agri), а отлѣво — съвсѣмъ голи хълмове, които никакъ не изглѣждали удобни за засада; а римския лагеръ ималъ рѣкичката отлѣво, а хълмоветѣ отдѣсно. На малката равнина между двата лагера всѣки день произлизали сблъсквания между прѣднитѣ легки войски, а римската армия никакъ не излизала изъ лагера си въ пъленъ съставъ, тъй като Клавдий Неронъ ималъ прѣдъ видъ само да задържа Анибала отъ движението му на съединение съ Аздрубала. А Анибалъ, напротивъ, като видялъ, че не ще може да се отдѣли безъ бой, трудилъ се да извика на такъвъ римлянитѣ и всѣки день се построявалъ за бой. Това подбудило Клавдия Нерона да употрѣби противъ него сжщитѣ военни хитрости, които той самъ употрѣбявалъ съ такъвъ успѣхъ. Той испратилъ прѣзъ една нощь 5 кохорти и 5 манипули при политѣ на заднитѣ склонове на хълмоветѣ, като имъ опрѣдѣлилъ време, въ което да атакуватъ. На другия день рано сутриньта цѣлата римска армия излѣзла отъ лагера, построила се за бой и бързо тръгнала къмъ лагера на Анибала. Армията на послѣдния бързо се уловила за оржжие и тръгнала срѣщу неприятеля въ извѣстна безрѣдица. Клавдий Неронъ поискалъ да се възползва отъ това и заповѣдалъ на конницата отъ 3-ия легионъ да атакува прѣднитѣ войски на Анибала, за да ги отблъсне прѣди тѣ да успѣятъ да се построятъ за бой. Конницата отблъснала прѣднитѣ войски и 1-та римска линия влѣзла вече въ бой. Картагенскитѣ войски, макаръ и въ безрѣдица, но поддържани отъ постепенно идящитѣ отзадъ, упорито се съпротивлявали на римлянитѣ, които, въ пъленъ рѣдъ, ги избутвали все по́ вече и по́ вече. Анибалъ се трудилъ да възстанови рѣда въ армията си и би успѣлъ да постигне това, ако бойния викъ на римскитѣ кохорти, които искочили отъ задъ хълмоветѣ отъ лѣвата страна, не бѣ уплашилъ войскитѣ му, които се страхували, че може да бждатъ отрѣзани отъ лагера си. Скоро тѣ дошли въ разстройство и безрѣдица, хвърлили се къмъ лагера си и успѣли да се спасятъ въ него, макаръ, атакувани отъ римската конница въ тилъ, а отъ кохортитѣ въ флангъ, тѣ загубили около 8.000 души убити, 700 плѣнени, 9 знамена, 4 слона убити и 2 взети отъ римлянитѣ, които отъ своя страна загубили само около 500 души.

На слѣдующия день Клавдий Неронъ отново се построилъ за бой, но като видялъ, че Анибалъ не излиза, заповѣдалъ да погребятъ убититѣ (знакъ на побѣда) и въ слѣдующитѣ дни пръсналъ конницата си около Анибалова лагеръ и даже заплашвалъ да атакува послѣдния. Работата се свършила съ това, че Анибалъ прѣзъ една нощь, като оставилъ огневетѣ и прѣднитѣ палатки, а на вала часть отъ нумидийцитѣ, около 3-та стража (12 — 3 ч. зараньта) тихо излѣзълъ отъ лагера и тръгналъ за Апулия, безъ съмнѣние за да отиде на съединение съ Аздрубала. На другия день зараньта Клавдий Неронъ отново приближилъ до картагенския лагеръ, но като разбралъ, че Анибалъ си отишълъ, тръгналъ слѣдъ него съ усилени прѣходи, настигналъ го близо до Венузия, стрѣмително атакувалъ изненадано армията му въ време на похода и ѝ нанесълъ до 2.000 д. загуба. Послѣ това Анибалъ, вече доста много отслабенъ, отстжпилъ къмъ Метапонтъ, отъ кждѣто испратилъ Ханнона да събира войски въ Бруттий. Когато такива били събрани, той отново тръгналъ по сжщия пжть къмъ Венузия и послѣ къмъ Канузий. Клавдий Неронъ вървялъ неотстжпно

слѣдъ него, безъ да го испуща изъ видъ и заповѣдалъ на Фулвия да застане съ армията си въ Лукания тъй щото постоянно да държи Аннибала между тритѣ римски армии.

Между това Аздрубалъ, който напразно загубилъ времето си за обсадата на Плаценция, свършилъ съ това, че я снелъ безъ да вземе този градъ, и най послѣ тръгналъ за южна Италия, като испратилъ напрѣдъ 4 галлски и 2 нумидийски конника, да увѣдоми Аннибала за движението си и за посоката му. Удивително, че тѣзи конници благополучно прѣминали прѣзъ цѣла Италия до самата Апулия, но сбъркали пѫтя за Метапонтъ, гдѣто тогава се намиралъ Аннибалъ, и, като се доближили много до Тарентъ, били уловени отъ римскитѣ войски и испратени подъ стража при Клавдия Нерона. Послѣдния, като прочелъ писмата отъ Аздрубала до Аннибала и като се удостовѣрилъ въ грозящата опасность, рѣшилъ, че понеже обстоятелствата излизали съвсѣмъ отъ рѣда на обикновеннитѣ, то и мѣркитѣ, които било необходимо да се взематъ въ тѣхъ сѫщо трѣбвало да бѫдѫтъ извънрѣдни. Той испратилъ уловенитѣ писма на сената, и тъй като Аздрубалъ викалъ Аннибала да се съедини съ него въ Умбрия, то съвѣтвалъ да се повика въ Римъ легиона отъ Капуа и да се испратятъ 2-та градски легиона въ Нарниа (днесъ Narni), въ южна Умбрия (което и било испълнено), а за себѣ си увѣдомилъ, че веднага ще тръгне за Пиценъ на съединение съ консула Ливия. Слѣдъ това той распратилъ до всички жители, по пѫтя му за Пиценъ, куриери съ заповѣдь да приготвятъ за армията му храна, кола, коне, товарни животни и проч., необходими за ускорение и обезпечение на движението му; избралъ отъ армията си единъ отрядъ отборни войски (6.000 души пѣхота и 1.000 души конница), на който заповѣдалъ да бѫде готовъ за походъ въ Лукания, и, като излѣзълъ съ него нощемъ, бързо заминалъ за Пиценъ (днесъ Анконска Мархия), а армията оставилъ подъ началството на легата си Кация.

Въ Римъ, за удивление, никой не умѣялъ достойно да оцѣни рѣшителностьта на Клавдия Нерона, а напротивъ всички се уплашили и бояли, да не би Аннибалъ да се устрѣми слѣдъ него и да задави малкия му отрядъ, или да атакува и разбий армията му, отслабена и началствувана отъ неизвѣстния още легатъ, а отъ друга страна, да не би самъ Клавдий Неронъ да бѫде разбитъ отъ сѫщия този Аздрубалъ, който вече го билъ излъгалъ въ Испания и когото, слѣдъ прѣминуването му прѣзъ Алпитѣ, турвали едва-ли не пó високо и отъ Аннибала. Такъвъ билъ страха, който още внушавали на римлянитѣ Аннибалъ и Аздрубалъ, и който не имъ позволявалъ даже вѣрно и достойно да оцѣняватъ смѣлитѣ и искусни съображения на собственнитѣ си полководци! Послѣдствията скоро имъ доказали, до каква степень тѣ били заслѣпени.

Клавдий Неронъ, като се отдалечилъ достатъчно отъ Аннибала, обявилъ на войскитѣ си истинската цѣль на движението имъ, като прибавилъ, че нито единъ полководецъ до тогава не се е осмѣлявалъ на такова прѣдприятие, на глѣдъ толкова смѣло и опасно, но въ дѣйствителность тъй вѣрно и водяще къмъ несъмнѣнна побѣда, понеже армията на консула Ливия била пó многобройна и пó добра отъ всички, които се сражавали съ Аннибала, и за това най малкото й подкрѣпление несъмнѣнно ще склони побѣдата на нейна страна, толкозъ пó

вече, че той взелъ всички мѣрки да скрий отъ неприятеля движението си и появяването на отряда му въ минутата на боя да бѫде съвсѣмъ неочаквано, най послѣ — че отряда му, като се излагалъ само на часть отъ опасността, можалъ да бѫде увѣренъ, че славата ще му принадлѣжи нераздѣлно. Това извънрѣдно въодушевило както войскитѣ му, тъй и всичкитѣ жители въ страната, които ги срѣщали и испращали съ възторгъ, провъзгласявайки ги за спасители на отечеството въ опасността.

Клавдий Неронъ не испусналъ тъй сѫщо о́ време да попита консула Ливия, какъ желае той, денемъ или нощемъ отряда му, на Клавдия Нерона, да се присъедини къмъ него, и въ единъ ли лагеръ да се разположи съ неговата армия или отдѣлно? Ливий му отговорилъ, че не намира за нужно да увеличава лагера си и заповѣдалъ вече на войскитѣ да приематъ въ рѣдоветѣ си войницитѣ му, на Клавдия Нерона, по оржжие и чинове, което не било мѫчно, тъй като отряда на послѣдния, макаръ и да се увеличилъ по пѫтя съ присъединението на много ветерани и волонтери, но, като пѫтувалъ безъ тяжести, заемалъ малко мѣсто. Ливий билъ разположенъ въ това време на лагеръ близо до устието на р. Метавръ (днесъ Metauro) и близо до Фанъ (Fanum Fortunae, въ земитѣ на сеннонскитѣ галли, днесъ Fano, между Римини и Анкона). Претора Порций, който отстѫпвалъ прѣдъ Аздрубала и непрестанно го безпокоялъ и задържалъ, расположилъ се въ отдѣленъ лагеръ, въ дѣсно отъ Ливия, по́ близо до Фанъ, а Аздрубалъ — срѣщу Ливия, на 500 крачки отъ него, съ дѣсния флангъ къмъ Метавръ.

Клавдий Неронъ, благодарение на всички мѣрки, които о́време взелъ, вървялъ тъй бързо, че цѣлия пѫть — 270 римски мили (378 версти) отъ Канузий до Фанъ — извършилъ въ 7 дена, слѣдователно около 40 мили (56 версти) въ денонощие — два пѫти по́ вече отъ обикновенитѣ римски дневни прѣходи отъ 20 мили! Като се приближилъ скрито до лагера на Ливия, привечерь той се разположилъ задъ едни височини, а прѣзъ нощьта тихо влѣзълъ въ лагера на Ливия. На другия день се събралъ воененъ съвѣтъ, въ който болшинството на гласоветѣ било на мнѣние да се даде на новодошлитѣ войски почивка и време да се приготвятъ за бой. Но Клавдий Неронъ възстаналъ противъ това, като прѣдставилъ, че най малкото закъснение можало да отвори очитѣ на Аннибала и да му позволи да разбий армията му, на Клавдия Нерона, която останала въ Апулия, и да се съедини съ Аздрубала, тогазъ когато, до като Аннибалъ още прѣдполагалъ, че прѣдъ него стои цѣлата консулска армия, можало било да се разбий Аздрубалъ и да се унищожи армията му. Всички се съгласили съ Клавдия Нерона и незабавно билъ подаденъ сигналъ за бой и армията построена въ боенъ рѣдъ. Аздрубаловата била тъй сѫщо построена за бой: но Аздрубалъ, като излѣзълъ малко напрѣдъ съ единъ малъкъ отрядъ конница, забѣлѣзалъ, че у нѣкои римски легионери щитоветѣ не били очистени (полировани), че между римската конница имало коне, по́ слаби отъ другитѣ, и че армията на Ливия изглѣждала ужъ по̀ силна. Това възбудило въ него подозрѣние, той далъ сигналъ за отстѫпление и испратилъ конни отряди, както за разузнаване, тъй и за да уловятъ пѣтници. Възвърналитѣ се конници извѣстили, че въ римскитѣ лагери нѣмало никакво промѣнение; но по̀ по-

слѣ той се научилъ, че въ лагера на Порция се чувалъ само единъ сигналъ, а въ лагера на Ливия два. Тогава вече у него не останало никакво съмнѣние, че прѣдъ него се намирали и двамата консули, което го турило въ пълно недоумѣние и той помислилъ, че или Анибалъ билъ разбитъ, или билъ измаменъ, или пъкъ най послѣ, че писмата му, на Аздрубала, били уловени. Подъ влиянието на тѣзи обезпокоителни мисли той рѣшилъ да отстжпи и да продължи движението си за южна Италия. Въ 1-та стража прѣзъ нощьта (слѣдъ 6 часа вечерьта), като заповѣдалъ да загасятъ огневетѣ въ лагера, тръгналъ нагорѣ по лѣвия брѣгъ на Метавръ. Водачитѣ, вѣроятно, не били достатъчно пазени и една отъ тѣхъ се скрилъ, а другия избѣгалъ задъ Метавръ. Вслѣдствие на тъмнината отъ настжпавшата и настжпила вече нощь, армията на Аздрубала се движила на сполука и не въ надлѣжащъ рѣдъ: много отъ войницитѣ, като излѣзли изъ рѣдоветѣ, вървяли отдѣлно на страна и даже лягали на земята. Аздрубалъ, за да запази рѣда въ движението, заповѣдалъ, до разсъмване знамената да вървятъ покрай брѣга на Метавръ, а на разсъмване искалъ да прѣмине рѣката въ бродъ и да се отдѣли чрѣзъ нея отъ римскитѣ армии. Но въ тъмнината не било възможно да се виждатъ знамената, а честитѣ извилини на Метавръ само увеличавали и затрудняавали движението, толкозъ пó вече, че Метавръ все пó вече се стѣсняалъ отъ планинитѣ и ставалъ джлбокъ и неудобопроходимъ въ бродъ. Всичко това крайно забавило движението на Аздрубаловата армия, а на римлянитѣ дало време и възможность да отидатъ слѣдъ нея. Клавдий Неронъ прьвъ я настигналъ съ всичката конница, а слѣдъ него пристигналъ Порций съ легката пѣхота, и двамата почнали силно да притискатъ Аздрубаловитѣ войски, които вървяли въ опашката на армията му. Като видялъ, че въ тѣзи обстоятелства не било възможно вече да продължава движението си, Аздрубалъ избралъ на най близката височина (около 10 римски мили или 14 версти отъ Фанъ) едно равно мѣсто за лагеръ и заповѣдалъ да го укрѣпятъ. Но слѣдъ това пристигналъ и Ливий съ всичката тѣжка пѣхота и не въ походенъ рѣдъ, а въ боенъ — въ колони по кохорти и безъ тяжести, и всичката римска армия веднага се построила въ боенъ рѣдъ. Тогава и Аздрубалъ, като видялъ, че не било възможно вече да избѣгне сражението, построилъ армията си сжщо въ боенъ рѣдъ. Лѣвия си флангъ той допрѣлъ до една рѣкичка и го прикрилъ съ оврага и склона на височината, и за това рѣшилъ да произведе атаката съ дѣсното си крило, кждѣто и турилъ най добритѣ си и надѣжни войски — испанскитѣ и африканскитѣ, подъ личното си началство, въ центра турилъ лигурийцитѣ, а на лѣвото крило галлитѣ, отъ всички най малко надѣжни. Отпрѣдъ турилъ единственнитѣ си 10 слона, а конницата (за която никждѣ не се спомѣнува) вѣроятно задъ пѣхотата, тъй като по фланговетѣ нѣмало мѣсто за нея. Колко именно войска ималъ той — не е точно извѣстно, но сждящи по това, че Ливий и Порций, които имали, до пристигането на Клавдия Нерона, около 34.000 души, не се рѣшавали да атакуватъ Аздрубала, съ вѣроятность прѣдполагатъ, че той трѣбвало да има въ строя горѣ-долу 40.000 души, а консулитѣ и Порций имали всичко около 42.000 души, слѣдователно въобще силитѣ и отъ двѣтѣ страни били почти равни. Въ

римската армия, Клавдий Неронъ, съ войскитѣ на отряда си (около 8.000), съставлявалъ дѣсното крило срѣщу галлитѣ, легионитѣ на Порция — центра срѣщу лигурийцитѣ, а легионитѣ на Ливия — лѣвото крило срѣщу испанцитѣ и африканцитѣ. Тъй като бойното поле било стѣснено на ширъ отъ мѣстностьта, то Аздрубалъ построилъ армията си въ 2, а консулитѣ своитѣ въ 3 линии. Римската конница (която не участвувала въ боя) по сжщата причина била турена, вѣроятно, задъ 3-та линия.

Аздрубалъ, който съ отчаяна смѣлость твърдо рѣшилъ да побѣди или да умрѣ, пръвъ отворилъ боя съ една силна атака противъ Ливия съ дѣсното си крило. Пърдия ударъ билъ извънрѣдно силенъ и африканскитѣ войски съ еднакъвъ успѣхъ се сражавали съ 1-та линия на Ливия. Слоноветѣ най напрѣдъ я довели въ безрѣдица, но когато двѣтѣ първи римски линии се сближили, слоноветѣ, притиснати отъ сражающитѣ се, изплашени отъ шума на сраженията и отъ вика на сражавшитѣ се, и поражавани отъ римлянитѣ, нанесли сжщо толкова врѣда на собственнитѣ си войски, колкото и на римскитѣ. Между това Клавдий Неронъ, като видялъ, че мѣстностьта не му позволявала да аттакува галлитѣ нито отъ фронта, нито отъ фланга, сжщо и на галлитѣ да атакуватъ него, искусно се въсползувалъ отъ това за да извърши едно движение и атака, които трѣбвало да рѣшатъ побѣдата. Като оставилъ на мѣстото имъ кохортитѣ си отъ 1-та линия, той, подъ прикритието имъ, отишълъ съ кохортитѣ отъ 2-та и 3-та линии задъ римскитѣ армии въ лѣво и атакувалъ испанцитѣ (на крайния дѣсенъ флангъ на Аздрубала) въ флангъ и въ тилъ. Тогава испанцитѣ, атакувани отъ три страни, били съвсѣмъ разбити, а пораженнето имъ постепенно прѣминало върху африканцитѣ, лигурийцитѣ и най послѣ върху галлитѣ; послѣднитѣ отъ всички най малко се съпротивлявали и, почти безъ да се отбраняватъ, позволявали да ги убиватъ или вематъ въ плѣнъ. Отъ 10-тѣ слона, 6 били убити отъ самитѣ слонари, а 4 взети отъ римлянитѣ. А Аздрубалъ, слѣдъ безполезни усилия да поддържи рѣда въ войскитѣ си и подвизитѣ на отчаяна лична храбрость, като видялъ, че всичко загинало, хвърлилъ се всрѣдъ римскитѣ кохорти и падналъ съ достойна за сина на Амилкара и брата на Анибала смъртъ. Армията му понесла такова пораженне, което било подобие на пораженнето на римлянитѣ при Канна: съ исключение на 5.400 души взети въ плѣнъ и малцина, които успѣли да се спасятъ (въ туй число, вѣроятно и конницата), почти всички останали войски отъ тъзи армия, които се намирали въ боя, били избити. Римлянитѣ изгубили 8.000 души, но освободили 4.000 римски военноплѣнници.

Разглѣждайки въ съвокупность движенията и дѣйствията на Аздрубала и на римскитѣ консули, особенно на Клавдия Нерона, до сражението при Метавръ и въ самото това сражение, не може да не се упрѣкне пърдия и да не се отдаде пълна похвала на послѣдния. Нещастната сждба на Аздрубала неволно възбужда пълно съчувствие къмъ него, но Аздрубалъ самъ билъ виновенъ за нея, както съ спомѣнатото вече по́ горѣ закъснение въ Испания, Галлия и особенно при съвсѣмъ непотрѣбната и безполезна обсада на Плаценция, тъй и съ това, че, още въ самото начало на срѣщата си съ Порция и Ливия, не отстжпилъ прѣдъ тѣхъ скрито и ти-

хо нощемъ, както обикновенно отстжпвалъ Аннибалъ (безъ да гаси, а поддържайки огневетѣ, и не въ 1-та, а въ 3-та стража прѣзъ нощьта прѣди разсъмвание) и не тръгналъ бързо въ обходъ къмъ южна Италия, съ една дума — всѣкога и въ всичко се бавилъ и постжпвалъ неискусно и не òвреме, като испущалъ изъ видъ главната си цѣль — съединението съ Аннибала, който, напротивъ, никога не правилъ нищо подобно. И при това за върхъ на нещастието си, той, като че нарочно, постжпвалъ тъй (разбира се, безъ да знае това) именно въ туй време, когато Клавдий Неронъ намислилъ и съ удивителна бързина и успѣхъ испълнилъ извънрѣдното си смѣло, даже рисковано, но и твърдѣ искусно движение отъ Канузий къмъ Фанъ, на съединение съ Ливия, — като се съединилъ съ него, настоялъ за незабавното атакуване на Аздрубала и най послѣ въ самото сражение съ искусното си движение на лѣвия флангъ на Ливия и атаката на дѣсното Аздрубалово крило въ флангъ и въ тилъ, рѣшилъ побѣдата, а съ нея и сждбата на Аздрубала и даже на самия Аннибала. Плана на Клавдия Нерона, всичкитѣ му мѣрки за успѣшното му испълнение, необикновенната бързина и успѣхъ на движението му и въобще всичкитѣ му дѣйствия до и въ време на сражението при Метавръ, едногласно, справедливо и достойно се възхваляватъ отъ древнитѣ и нови историци и напълно заслужватъ това. Смѣлостьта и риска на движението на Клавдия Нерона се заключавали въ туй, че можали да изложатъ отслабената съ 6,000 отборни войски армия на Клавдия Нерона при Канузий на поражение отъ Аннибала, а за това изисквали толкова прѣдпазливости противъ послѣдния, колкото, и даже още по̀ вече, бързина въ движението на отряда на Клавдия Нерона. Но и въ едното и въ другото отношение Клавдий Неронъ взелъ всички необходими мѣрки — и, както се каза по̀ горѣ, въ 7 дена изминалъ 270 римски мили отъ Канузий до Фанъ! При това за забѣлѣзване и достойно за всѣка похвала е тъй сжщо взаимното съгласие на двамата консули по между имъ и на военния съвѣтъ съ вѣрното мнѣние на Клавдия Нерона. Най послѣ трѣбва да кажемъ, че Клавдий Неронъ расчиталъ много по̀ вече на нравственното влияние, което ще произведе върху Аздрубала внезапното му съединение съ Ливия, отколкото на усилването 34-хилядните войски на Ливия съ 6 хилядния си отрядъ — и не се излъгалъ, както по̀ горѣ това се обясни по отношение на Аздрубала. По такъвъ начинъ въобще, въ всичкия този кратковременен, но до висока степень важенъ и забѣлѣжителенъ периодъ отъ похода и даже отъ войната, Клавдий Неронъ се явява истински неговъ герой, стоящъ много по̀ горѣ отъ Аздрубала и даже — взето изключително само за това време — по̀ горѣ и отъ Аннибала. Дѣйствително, пълното бездѣйствие на послѣдния при Канузия въ време на отсжтствието на Клавдий Нерона — е такава загадка, която съ нищо не може да се обясни. Наистина, че писмата на Аздрубала били уловени и Аннибалъ, като не получавалъ отъ него извѣстие и като незнаялъ гдѣ се намира, чакалъ само увѣдомление за да тръгне на съединение съ него. Но какъ тъй той, обикновенно толкова прѣдпазливъ и прѣдвидливъ, при това ималъ и много съглѣдвачи, и такива отлични разузнавачи, като нумидийцитѣ, цѣли двѣ седмици (както ще видимъ по̀ долу), е стоялъ срѣщу армията на Клавдия Нерона, подъ началството на

легата Кация, и нищо незнаялъ за движението и отсѫтствието на Клавдия Нерона — е наистина необяснимо. Тъзи часть отъ историята на Полибия, въ която той подробно говори върху това, за съжаление е изгубена, за което и не може да се сѫди за причинитѣ на бездѣйствието на Анибала и незнанието му за отсѫтствието и движението на Клавдия Нерона. Нѣма съмнѣние, прочее, че у такъвъ великъ полководецъ, какъвто билъ Анибалъ, такива причини е имало и не безъ основание, и че ако той би се научилъ за движението на Нерона, то навѣрно незабавно би атакувалъ армията на Кация, и ако я разбиеше, бързо би отишълъ на сѣверъ да се съедини съ Аздрубала. Но щастието вече съвсѣмъ го напуснало и минало на страната на римлянитѣ — и побѣдата при Метавръ била за него такъвъ ударъ, отъ който той не можалъ вече да се поправи, а не както римлянитѣ, които, слѣдъ страшното побоище при Канна, умѣли и успѣли не само да се поправятъ, но и напълно да склонятъ сѫдбата на войната на своя страна.

Извѣстието за побѣдата при Метавръ произвело въ Римъ такъвъ всеобщъ възторгъ, че, по думитѣ на Титъ Ливия, тримата легати, испратени отъ консула Ливия да занесатъ това извѣстие, едва могли да си пробиятъ пѫтъ до сената прѣзъ многобройнитѣ тълпи народъ, които излѣзли да ги посрѣщнатъ вънъ отъ градскитѣ врати. Сената назначилъ три дни за обществени молитви, а между това героя на побѣдата—Клавдий Неронъ, още на другата нощь слѣдъ сраженето, тръгналъ съ отряда си по сѫщия пѫтъ обратно за Канузий и вървялъ още по̀ бърже, тъй че на 6-ия день влѣзълъ вече въ лагера си! А на слѣдующата зарань той заповѣдалъ да хвърлятъ отсѣчената глава на нещастния Аздрубалъ въ прѣднитѣ стражи на Анибала и испратилъ при него двама плѣнници, да го увѣдомятъ за всичко станало. Анибалъ, при всичката твърдость на духа си, поразенъ, като отъ гръмъ, отъ този страшенъ за него ударъ, не можалъ да се въздържи отъ неволното възклицание, че »ясно вижда въ това злочестата сѫдба на Картагенъ!« Слѣдъ нѣколко дни той заминалъ за Бруттий, гдѣто събралъ пръснатитѣ си навсѣкждѣ гарнизони и принудилъ жителитѣ на Метапонтъ и Лукания, които още били на негова страна, да напуснатъ градоветѣ си и да тръгнатъ слѣдъ него.

Въ Испания Ханнонъ, който дошълъ отъ Картагенъ съ войски да смѣни Аздрубала, съединилъ се съ Махона, който се върналъ отъ Болярскитѣ острови, и двамата заедно се расположили на лагеръ въ земитѣ на целтиберянитѣ, за да събератъ въ тѣхъ войски. Сципионъ испратилъ противъ тѣхъ легата Силана съ единъ отрядъ около 10.000 души пѣхота и 500 души конница. Силанъ извършилъ това движение тъй искусно, че нападналъ съвсѣмъ ненадѣйно Махона, който стоялъ въ отдѣленъ лагеръ съ 9.000 целтиберяни, и взелъ лагера му съ приставъ, а слѣдъ туй разбилъ и взелъ въ плѣнъ Ханнона съ армията му, който дошълъ твърдѣ късно въ помощь на Махона. Послѣдния, съ 2.000 души пѣхота и съ конницата се спасилъ при Аздрубала, Гисконова синъ, който се намиралъ въ областьта на Бетика (днесъ Андалузия), на с. отъ Гадесъ (днесъ Cadix). Сципионъ тръгналъ противъ Аздрубала, но той настанилъ войскитѣ си по гарнизони и се завърналъ въ Гадесъ. Тогава Сципионъ, вмѣсто да обсажда всички тѣзи градове, испратилъ бра-

та си, Луция (извѣстенъ впослѣдствие подъ името *азиятски*) съ 10.000 души пѣхота и 1000 души конница, да обсади града Орингѝсъ (който се намиралъ въ днешната область Севилия, между Ossuna и Ronda) главенъ складоченъ и опоренъ пунктъ на картагенцитѣ. Този градъ билъ взетъ съ приступъ и тогава Корнелий Сципионъ се расположилъ на зимовище въ Тараконъ.

Отъ друга страна Валерий Левинъ съ флотата отишълъ въ брѣговетѣ на Африка, разорилъ околноститѣ на Утика (днесъ Боасхатръ, близо до Тунисъ), атакувалъ и разбилъ картагенската флота състояща отъ 70 кораба, която плувала за Сицилия, взелъ 17 кораба и потопилъ 4. А въ Гърция Сулпиций, като съединилъ флотата си съ тъзи на Атала, пергамски царь, извършилъ съ послѣднята нѣколко прѣдприятия противъ владѣнията на Филиппа Македонски и се върналъ да зимува въ Егина (днесъ Енгия въ Атинския заливъ).

Въ края на годината римския сенатъ, като получилъ донесение отъ Ливия, че армията на Порция (2 легиона) била достатъчна за Цизалпинска Галлия, постановилъ: Ливий да се върне въ Римъ съ армията си, а Клавдий Неронъ лично безъ армията си, което означавало, че първия се удостоявалъ съ голѣмъ триумфъ, а втория съ малъкъ. Този триумфъ билъ толкозъ по̀ великолѣпенъ, понеже билъ *първъ* отъ времето на началото на тъзи война. Ливий влѣзълъ въ Римъ на колесница, придруженъ отъ легионитѣ си, а слѣдъ него вървялъ Клавдий Неронъ самъ, на конь, но поглѣдитѣ на всички и похвалитѣ на войницитѣ били обърнати къмъ Клавдия Нерона, когото всички провъзгласявали за побѣдитель на Аздрубала.

§ 47.

13-ия походъ въ 206 година.

Бездѣйствието въ Италия; — сраженнето при Илингъ въ Испания.

Въ Римъ за тъзи година били избрани: за консули — К. Цицилий Метеллъ и Ветурий Филонъ, а за претори — Сервилий, М. Цицилий Метеллъ, Клавдий Азеллий и Мамилий Туринъ. Тъй като побѣдата при Метавръ съвсѣмъ измѣнила положението на работитѣ въ Италия и Ханибалъ, лишенъ отъ всѣка надѣжда за помощь отъ Испания и Картагенъ, нищо неможалъ да прѣдприеме съ отслабената си армия противъ Капуа и Тарентъ и билъ принуденъ да се ограничи съ собственната си отбрана въ часть отъ Лукания и Брутий, то сената намѣрилъ за възможно да распусне 2-та легиона на Ливия и 3-тѣ легиона на Фулвия и да намали армията до 19 легиона, отъ които само 4 (т. е. 2 армии) щели да бѫдѫтъ употрѣбени противъ Ханибала. Вслѣдствие на това на послѣдния били противупоставени двамата консули съ двѣ армии или 4 легиона, проконсула Ливий съ 2-та легиона волони на Варона билъ назначенъ въ Етрурия, — претора Мамилий съ 2 легиона на Порция — въ Цизалпинска Галлия, — претора Сервилий съ Каннскитѣ легионни — въ Сицилия, — претора Клавдий съ 2 легиона — въ Сардиния, — претора Хостилий съ 2 легиона — получилъ заповѣдь да се върне въ Римъ, Сципионъ съ 4 легиона — да остане въ Испания, пропреторитѣ Хост-

тилий и Клавдий, всѣки съ по 1 легионъ — да останатъ въ Капуа и Тарентъ, проконсула Левинъ — да прѣдаде на претора Сервилия въ Сицилия 30 военни кораба, а съ останалитѣ да се върне, и най послѣ Сулпиций — да остане въ Гърция. На двамата консули било заповѣдано да възвърнатъ по домоветѣ имъ всичкитѣ селски жители, на които по̀ рано било заповѣдано да се укриятъ въ градоветѣ. Но по̀ голѣмата часть отъ тѣзи селски жители загинала въ време на войната или се намирала въ армиитѣ, тъй щото за полскитѣ работи недостигали нито работници, нито добитъкъ. Обаче много отъ земле-владѣлцитѣ се върнали на селскитѣ си работи, особенно въ близскитѣ до Римъ области, а далечнитѣ на сѣверъ и особенно на югъ били много или малко разорени отъ войната.

Похода билъ почнатъ съ влизанието на консулитѣ въ земитѣ на Консенция (днесъ Cosenza) въ срѣдний Бруттий, и съ разорението имъ. Но атакувани въ една планинска тѣснина отъ бруттийцитѣ и нумидийскитѣ стрѣлци, консулитѣ се изложили на голѣма опасность, обаче успѣли да се измъкнатъ изъ тѣснината и отишли противъ луканцитѣ, като ги принудили да се покорятъ безъ бой.

Аннибалъ не мърдалъ отъ Бруттий и римлянитѣ не смѣяли да го атакуватъ тамъ, толкозъ страшно още било за тѣхъ самото му име! Нѣма никакво съмнѣние, че начина на дѣйствията му въ това трудно положение, въ което се намиралъ сега, заслужва още по̀ голѣмо удивление, отколкото въ най голѣмото му щастие и успѣхи. По̀ вече отъ 12 години вече той водилъ войната въ самото срѣдоточие на владѣнията на Римъ въ Италия, далечъ отъ Картагенъ и Испания, съ разноплеменна армия, която постепенно се намалявала по число и по сила, която често се нуждаяла и отъ заплата, и отъ облѣкло, и отъ храна, която прѣнасяла неимовѣрни трудове, лишения и опасности, но която, при всичко това, никога не скъсвала връзкитѣ, които съединявали войскитѣ по между имъ и съ великия имъ полководецъ. Особенно слѣдъ пораженията и смъртьта на Аздрубала Аннибалъ заслужва най голѣмо удивление. Лишенъ отъ всичкитѣ си надѣжди, които възлагалъ на помощьта на Аздрубаловата армия, принуденъ да се оттѣгли въ южната часть на Бруттий и само отъ нея да извлича всичко, необходимо за издържание на армията си, но отъ друга страна да намалява тѣзи срѣдства съ отнемание ржцѣтѣ отъ селскитѣ работи и да събира подъ знамената си колебающитѣ се племена, които само алчностьта за пари, грабежъ и плячка, подбуждала къмъ военната служба, той пакъ умѣялъ всичкото време да държи тѣзи армия въ строга дисциплина и повиновение. Оставенъ съвършенно на произвола на сждбата отъ правителството си, което мислило само да удържи Испания за себѣ си, понеже отъ нея добивало пари, Аннибалъ само съ величието и силата на характера и искуството си още се дьржалъ въ Италия, тъй щото двѣтѣ и тритѣ римски армии, които го окржжавали, никога несмѣяли едновременно, съвокупно и рѣшително да го атакуватъ, което било най възможно за тѣхъ и отъ година на година ставало все по̀ лесно и по̀ лесно. И като си спомнимъ, че това били *римски* армии, често пжти прѣдвождани отъ *отлични* полководци, то удивлението къмъ Аннибала става още по̀ голѣмо.

Но тамъ, гдѣто нѣмало Аннибала, оржжието на римлянитѣ на всѣкждѣ тържествувало, особенно тамъ,

гдѣто, както въ Испания, се намиралъ такъвъ полководецъ, какъвто билъ вече много обѣщавшия младий Корнелий Сципионъ. Аздрубалъ, Гисконова синъ, и Махонъ употрѣбили цѣлата зима за попълвание и прѣобразувание на армията си въ областьта на Бетика (днесъ Андалузия), на лѣвата страна на р. Бетисъ (днесъ Гвадалквивиръ), като имали задъ тила си за главенъ складоченъ и опоренъ пунктъ въ южна Испания приморския градъ Гадесъ (Cadix). Въ началото на пролѣтьта, тѣ имали вече въ армията си около 50.000 души пѣхота и около 4.500 души конница (въ туй число, както изглѣжда, около 20.000 души африканска пѣхота и около 1.500 души нумидийска конница). Съ тъзи армия тѣ прѣминали р. Бетисъ и се расположили на лагеръ на дѣсния й брѣгъ, близо до града, който Полибий нарича *Илипа*, а Титъ Ливий *Силпия* и който, като се сжди по описанието на послѣдния, трѣбва да се е намиралъ на това мѣсто, гдѣто по̀ късно билъ града *Илипа*, който още по̀ късно се наричалъ *Италика* (Italica) и *Стара Севилия* (Sevilla veja), на ис. или на ю.-ис. отъ днешна Севилия, близо до Санъ-Лукаръ, на дѣсния брѣгъ на р. Гвадалквивиръ. Лагера на Аздрубала и Махона билъ расположенъ на гребена на едни височини, у политѣ на които се простирала една равнина, която се прѣграждала отъ противуположната страна съ сжщо такива височини, — но въ какво положение относително Бетисъ, съ фронта, тила или единъ отъ фланговетѣ къмъ него, отъ текстоветѣ на Полибия и Титъ Ливия не се вижда. Обаче отъ послѣдующитѣ дѣйствия трѣбва, мислимъ, да се заключи, че той билъ расположенъ съ дѣсния флангъ по посока къмъ р. Бетисъ, а съ фронта къмъ сѣверо-истокъ, отъ кждѣто Аздрубалъ и Махонъ очаквали Сципиона.

Послѣдния сжщо употрѣбилъ зимата за усилвание на армията си (4 легиона) съ наборъ на спомагателни испански войски, обаче безъ броя имъ да надминува това на римскитѣ войски, понеже помнилъ нещастната участь на баща си и на чича си, които загинали вслѣдствие на измѣната и отцѣпването на испанцитѣ. За това той испратилъ легата си Силана до едного отъ най могжщитѣ въ Испания владѣтелни прѣдводители, Колхасъ, да получи обѣщанитѣ отъ него спомагателни войски, а самъ, като оставилъ въ Тарраконъ римски гарнизонъ, тръгналъ на юго-западъ къмъ р. Бетисъ, като на всѣкждѣ по пжтя оставалъ въ градоветѣ римски гарнизони и присъединявалъ къмъ себѣ си вербуванитѣ спомагателни испански войски. Между Кастулонъ и Бекула на р. Бетисъ, къмъ него се присъединилъ Силанъ съ 3.000 души пѣхота и 500 души конница испански войски, съ които силитѣ на Сципионовата армия възлѣзли приблизително до 45.000 души пѣхота и 3.000 души конница (въ туй число римски отъ 23 до 24.000 души и около 20 — 22.000 испанци). Съ тъзи армия той настжпилъ противъ Аздрубала и Махона тъй, че ги отрѣзалъ отъ Гадесъ и — както по̀ нататъкъ ще видимъ — отъ р. Бетисъ и се расположилъ на противуположнитѣ на Картагенския лагеръ височини, както изглѣжда, съ лѣвия флангъ по посока къмъ р. Бетисъ.

Едва войскитѣ на Сципиона почнали да укрѣпяватъ лагера си, когато противъ тѣхъ тръгнали: Махонъ — съ тѣжката конница, а Массиниса — съ нумидийската. Но Сципионъ отъ по̀ рано взелъ мѣрки противъ това, като турилъ конницата си въ засада, освѣнъ гдѣто укрѣпя-

ването на лагера се прикривало, както обикновенно, отъ легката пѣхота, поддържана отъ стражевитѣ кохорти. Срѣщната съ тѣзи войски отъ фронта и атакувана отъ римската конница изъ засадата, конницата на Махона и Массиниса била отблъсната съ загуба. Слѣдъ нѣколко дни, рано сутриньта, и двѣтѣ армии, римската пó напрѣдъ, излѣзли отъ лагеритѣ си и се построили на равнината, въ политѣ на височинитѣ, въ боенъ рѣдъ, по слѣдующия начинъ:

Сципионъ ималъ прѣдъ видъ: 1-о да не противупоставя на испанскитѣ войски испански, 2-о като удържа неприятеля въ центра, силно да го атакува отъ двата фланга съ римската пѣхота и конница, съ легионната пѣхота — отъ фронта, а съ легката пѣхота и съ конницата въ флангъ и въ тилъ. Вслѣдствие на това, той най напрѣдъ испратилъ срѣщу неприятелския лагеръ всичката си легка пѣхота и конницата, а подъ тѣхното прикритие излѣзълъ самъ съ всичката си тѣжка пѣхота, която построилъ всрѣдъ равнината, срѣщу неприятелския лагеръ.

Аздрубалъ, като видѣлъ излизанието на римската легка пѣхота и конницата, испратилъ сжщо и своитѣ, а като видѣлъ слѣдъ това и излизанието на римската тѣжка или легионна пѣхота, побързалъ самъ да излѣзе съ тѣжката си пѣхота, която и построилъ тъй сжщо на равнината, срѣщу римската, въ една линия, африканската — въ центра, а испанската — на фланговетѣ. А когато Сципионъ повикалъ назадъ конницата си, то и Аздрубалъ повикалъ своята и турилъ тѣжката по фланговетѣ на пѣхотата, а нумидийската по фланговетѣ на тѣжката, а пъкъ слоноветѣ прѣдъ тѣхъ.

Между туй Сципионъ съ тѣжката си пѣхота, прикрита съ легката, тръгналъ напрѣдъ и, като дошълъ до линията на фронта на неприятелската тѣжка пѣхота на 500 крачки, бързо прѣстроилъ тѣжката си пѣхота въ този боенъ рѣдъ, въ който искалъ да атакува, а именно: испанскитѣ войски — въ центра, а римскитѣ и съюзнитѣ — по половина на фланговетѣ, всички въ три линии, по манипули, въ шахматенъ рѣдъ, за да могжтъ прѣзъ интервалитѣ да минатъ велититѣ и конницата. До като той строялъ тѣзи войски, отпрѣдъ се бияда легката пѣхота, а когато свършилъ построението, той оттѣглилъ назадъ велититѣ си и ги турилъ задъ линията на тѣжката пѣхота, а конницата — задъ тѣхъ. Слѣдъ това той веднага построилъ тѣжката пѣхота по кохорти и тръгналъ напрѣдъ, съ дължина на фронта пò малка отъ неприятелската, която на двата си фланга била по 150 крачки пó дълга отъ римската. Като наближилъ до неприятелската линия на 200 крачки, той заповѣдалъ на испанцитѣ въ центра да продължаватъ движението напрѣдъ съ бавни крачки, а на кохортитѣ и конницата да завиятъ, дѣснитѣ — на дѣсно, а лѣвитѣ — на лѣво; слѣдъ туй самъ Сципионъ съ една пълна кохорта на дѣсния флангъ, а Марций и Силанъ съ сжщо такава кохорта на лѣвия, тръгнали съ бърза крачка косо, право къмъ краищата на дѣсния и лѣвия флангъ на неприятелската армия, а задъ тѣхъ съ сжщо такава крачка и въ сжщата посока послѣдвали всички останали кохорти отъ дѣсния и лѣвия римски флангове. Движащи се по този начинъ, фланговитѣ кохорти били вече близо до неприятеля, когато испанскитѣ войски били далечъ отъ него. Първитѣ отъ тѣхъ, като се доближили до неприятеля, бързо разгънали фронта прѣдъ него, на дѣсния флангъ — велититѣ и конницата на дѣсно, а тѣжката

пѣхота — на лѣво, а на лѣвия флангъ — обратно, тѣжката пѣхота — паралелно на испанската пѣхота отъ непріятелската армия, наравно съ фланговетѣ ѝ, а велититѣ и конницата — по̀ навънъ отъ вънкашния ѝ флангъ. Слѣдъ това велититѣ обсипали съ метателното си оржжие слоноветѣ, които нанесли сжщо толкова и даже по̀ голѣма врѣда на своитѣ, отколкото на римскитѣ войски, и въ едно и сжщо време, на дѣсния и на лѣвия флангове, римскитѣ и съюзнитѣ войски изведнъжъ и стрѣмително атакували фланговѝтѣ непріятелски войски: испанската пѣхота и тѣжката и легка конница, тѣжката пѣхота — отъ фронта, а велититѣ и конницата — съ захождание и заѣздъ на лѣво и на дѣсно — въ флангъ и въ тилъ.

Тукъ е изложенъ подробно постепенния вървежъ на движенията и прѣстроенията на Сципионова центръ и фланговетѣ му, но въ дѣйствителность това било извършено въ време на похода, извънрѣдно бързо, стройно, точно, вѣрно и въ рѣдъ, тъй щото, изобщо казано, до като центра вървялъ много бавно напрѣдъ, двѣтѣ крила бързо го надпрѣварили въ коси посоки и атакували и двѣтѣ непріятелски крила отъ фронта, фланговетѣ и тила. Резултата отъ всички тѣзи, извънрѣдно искусни и забѣлѣжителни съображения, движения и построения на Сципиона билъ именно такъвъ, какъвто той желаялъ и очаквалъ. Картагенската конница била лесно и скоро заловена, атакувана, отблъсната, разбита и пръсната; слоноветѣ се хвърлили върху своята пѣхота, а испанцитѣ, които не били въ състояние да се съпротивляватъ на римската легионна пѣхота, при това отъ зараньта не яли и не пили, уморени и доведени въ безрѣдица и растройство, били разбити. Ако африканската пѣхота въ центра на Аздрубалота армия не била устроена малко по̀ добрѣ отъ испанската, то всичката тъзи армия би била истрѣбена; но тъзи пѣхота, до тогава удържана отъ испанската въ центра на римската армия, отстжпила въ голѣмъ рѣдъ, удържала прѣслѣдванието на римлянитѣ и съ това спасила разбититѣ останки на армията си.

Сражението при Илингъ и всичкитѣ съображения и распорѣждания на Сципиона прѣдъ и въ време на него сж изложени тукъ съ извѣстна подробность по тъзи причина, че 1-о отъ всички древни и нови военни историци и писатели едногласно сж признати за примѣрни и извънрѣдно искусни и забѣлѣжителни въ *тактическо* отношение, и дѣйствително сж такива, — и 2-о въ *стратегическо* отношение тъй сжщо имали извънрѣдно важни резултати и послѣдствия. По̀ голѣмата часть отъ съюзницитѣ на картагенцитѣ въ Испания веднага се отцѣпила отъ тѣхъ, а Аздрубалъ искалъ да прѣмине на лѣвата страна на р. Бетисъ и да отстжпи къмъ Гадесъ, но отъ расположението на Сципиона билъ отрѣзанъ и отъ едното и отъ другото (доказателство, че той, по необяснимъ начинъ, се сражавалъ съ дѣсния флангъ къмъ Бетисъ) и билъ принуденъ да върви по дѣсния брѣгъ на Бетисъ. Но настигнатъ отъ Сципиона въ туй време, когато искалъ да се расположи въ укрѣпенъ лагеръ на височинитѣ близо до устието на Бетисъ въ морето, и значително отслабенъ съ истрѣблението на едната и съ бѣгството на другата часть отъ испанскитѣ си войски, билъ повторно разбитъ и само 6.000 останки отъ 50-хилядната му армия успѣли да се спасятъ въ укрѣпения лагеръ близо до устието на Бетисъ, а самъ Аздрубалъ намѣрилъ убѣжище по

море въ Гадесъ. А Сципионъ, като оставилъ Силана съ 10.000 души пѣхота и 1000 души конница срѣщу лагера на 6-хилядната картагенска войска, вриалъ се въ Тарраконъ. Наскоро Махонъ тъй сжщо напусналъ останкитѣ отъ армията и намѣрилъ спасение въ Гадесъ. Лишени отъ началникъ и отъ надѣжда за помощь, тѣзи останки отъ картагенската армия се прѣдали на Силана, който слѣдъ това се присъединилъ къмъ Сципиона. Послѣдния, слѣдъ нѣколко време, обсадилъ Илитургисъ (днесъ Andujar), а Марций въ сжщото време Кастубонъ на близо единъ отъ другъ: първия отъ тѣзи градове билъ взетъ съ приступъ, а втория се прѣдалъ, и Марций билъ испратенъ къмъ Астапъ, близо до Гадесъ (вѣроятно около днешния Хересъ близо до Кадиксъ). Въоржженитѣ му жители излѣзли да се биятъ съ Марция, но били разбити, а останалитѣ въ града подпалили го и загинали въ огъня.

Между това Сципионъ отишълъ отъ Тарраконъ въ Новий Картагенъ, гдѣто се разболялъ. Въ Испания се пръсналъ слухъ, че той ужъ билъ умрѣлъ, който слухъ подбудилъ Индибилиса и Мандония, владѣтелни прѣдводители на нѣкои племена въ часть отъ днешна Каталония, а сжщо и 8.000 римски войски, расположени на лагеръ близо до устието на днешната р. Хукаръ, на югъ отъ Валенсия — да въстанатъ. Това послѣдне въстание било усмирено отъ Сципиона, който, като прѣминалъ съ армията си на лѣвата страна на р. Иберъ, разбилъ Индибилиса и Мандония въ едно сражение, слѣдъ което тѣзи двама прѣдводители се покорили отново. Слѣдъ туй Сципионъ, като оставилъ въ Тарраконъ Силана съ часть отъ войскитѣ, съ останалитѣ тръгналъ за Гадесъ. Близо до този градъ той сключилъ съ Массиниса прѣдварителни условия за миренъ договоръ. А Махонъ, брата на Аннибала, който се намиралъ въ Гадесъ, получилъ отъ картагенския сенатъ пари и заповѣдь да отиде по море съ флота въ Цизалпийска Галлия и Лигурия, да събере тамъ наемни войски и да се присъедини съ тѣхъ къмъ Аннибала. Като взелъ отъ Гадесъ всичкитѣ пари и богатства, каквито можалъ да намѣри въ него, Махонъ отишълъ по море въ Балярскитѣ острови, гдѣто прѣкаралъ въ по малкия отъ тѣхъ (Minorca) зимата въ укрѣпенъ лагеръ, който отпослѣ се обърналъ въ градъ, носящъ и днесъ названието *порть Махонъ* (Port Mahon). Аздрубалъ, Гисконова синъ, още прѣди това отишълъ отъ Гадесъ въ Африка, а слѣдъ отдалеченето и на Махона отъ този градъ, послѣдния се прѣдалъ на римлянитѣ. Като довършилъ съ това покорението на Испания, Сципионъ оставилъ въ нея римската армия подъ началството на легатитѣ Корнелия Лентула и Манлия Ацидина, и отишълъ въ Римъ.

И тъй побѣдата на Сципиона при Илингъ въ 206 година покорила Испания на римлянитѣ, сжщо, както побѣдата при р. Метавръ въ 207 година, благодарение на Клавдия Нерона, възстановила властьта на Римъ въ Италия, съ исключение са, мо на часть отъ Бруттий и Луканияв която още се държалъ грозния за Римъ Аннибалъ, и за свършването на войната оставало само да се истика той най послѣ съвсѣмъ отъ Италия и да се побѣди Картагенъ въ собственнитѣ му владѣния въ Африка. А за прѣминуването прѣвѣса на войната на страна на Картагенъ нѣмало вече никаква надѣжда.

§ 48.

14-ия походъ въ 205 година.

Сципионъ — консулъ; — Плана му; — дѣйствията на Махона въ Лигурия.

Въ Римъ за тъзи година били избрани: за консули — Корнелий Сципионъ, покорителя на Испания, едногласно, и Лициний Крассъ, а за претори — Лукреций, Октавий, Сервилий Цепионъ и Емилий Папъ. На консула Лициний билъ опрѣдѣленъ Бруттий, а на Сципиона Сицилия. Но общественното мнѣние желаяло и изисквало отъ послѣдния много по́ вече, именно — да свърши най послѣ войната, която толкова дълго се продължавала и била толкова тѣжка за всички, като за едничко срѣдство намирали прѣнасянието ѝ въ Африка, съ което да бѫде извиканъ тамъ Анибалъ за защитата на Картагенъ, а едничкия полководецъ, способенъ за това, считали Сципиона. Нѣма съмнѣние, че тъзи мисъль е била внушена и поддържана лично отъ Сципиона и че тя била напълно основателна. Насърдченъ отъ успѣхитѣ си въ Испания, испълненъ отъ увѣренность въ себѣ си, като приготвилъ несъмнѣнни срѣдства за успѣхъ, най послѣ подбужданъ отъ честолюбивото желание да свърши колкото може по́ скоро войната и да побѣди непобѣдимия до тогава Анибалъ, а съ него и ненавистния Картагенъ, Сципионъ явно говорилъ, че е избранъ консулъ за *да довърши, а не да продължи* войната, и че необходимо било да се прѣдостави нему прѣнасянието ѝ въ Африка. Сената подложилъ това на обсѫждание. Фабий и Фулвий, бивши диктатори и консули, отъ завистъ се въспротивили на прѣдложението на Сципиона, но послѣдния опровергалъ доводитѣ имъ, а останалитѣ сенатори, страхувайки се, да не би той да се обърне къмъ народа, който напълно му съчувствувалъ, избрали една срѣдня мѣрка, която обаче лошо скривала нерасположението имъ. Рѣшено било — да се позволи на Сципиона да прѣмине въ Африка, *ако ползата на републиката поиска но за това не му било дадено нито войска нито пари за снаряжение на флота*, каквато въ Сицилия вече нѣмало. Съ това свое рѣшение, дьржавния римски сенатъ показалъ твърдѣ малко патриотизмъ и великодушие, но твърдѣ много ниски побуждения и малодушие!

Сципионъ не искалъ да настоява и да се кара съ сената, а се обърналъ къмъ съюзницитѣ на Римъ. Всичкитѣ, особенно етрускитѣ, умбритѣ, сабинянитѣ, марситѣ, пелигнитѣ, марруцинитѣ и вестинитѣ, побързали да се отзоватъ на поканата му и съ такава готовность и изобилие го снабдили съ хора, пари, материяли, храни и проч., че слѣдъ 45 дни отъ започването на първия военно-морски корабъ, Сципионъ излѣзълъ на морето вече съ 30 военни и 30 товарни кораби, на които, освѣнъ морскитѣ екипажи, имало 7.000 души волонтери.

Армиитѣ били распрѣдѣлени по слѣдующия начинъ: консула Лициний получилъ 2-та легиона на Ветурия, проконсула Метеллъ запазилъ 2-та свои легиона, проконсула Ливий останалъ въ Цизалпинска Галлия съ своитѣ 2 легиона, претора Лукреций получилъ 2-та легиона на Мамилия въ Цизалпинска Галлия, претора Октавий 2 легиона въ Сардиния, претора Емилий — 2-та Канински легиона въ Сицилия, Корнелий и Манлий запазили сво-

итѣ 4 легиона въ Испания съ звание проконсули, Клавдий и Хостилий останали въ Капуа и Тарентъ всѣкий съ по 1 легионъ, и най послѣ градскитѣ легиони отъ 207 година останали за гарнизонъ въ Римъ, тъй щото всичко на служба имало пакъ 19 легиона.

Въ началото на лѣтото Махонъ прѣминалъ на 30 кораба отъ островъ Минорка, съ събранитѣ въ него прѣзъ зимата 12.000 души пѣхота и 2.000 души конница, въ Генуа, която намѣрилъ безъ войски и я заелъ. Жителитѣ на днешна Албенга, които воювали съ другитѣ планински жители въ приморскитѣ Алпи, го повикали на помощь. Махонъ оставилъ въ Савона тяжеститѣ си, съ 10 кораба да ги пазятъ, останалитѣ 20 испратилъ въ Картагенъ и отишълъ въ земитѣ на албенгитѣ, съ които сключилъ съюзъ. Този съюзъ и военната извѣстность на Махона въ скоро време му позволили да усили малката си армия съ галли, които отъ всѣкждѣ бързали да застанатъ подъ знамената му. Римския сенатъ, увѣдоменъ за това, заповѣдалъ на Ливия съ 2-та си легиона волони да се спрѣ въ Ариминий, а на Сервилия да испрати 2-та градски легиона отъ Римъ въ Арреций.

Въ туй време въ Бруттий римскитѣ армии и тѣзи на Анибала стояли въ бездѣйствие, вслѣдствие на чумата, която върлувала въ тѣхъ. Въ това именно време Анибалъ, расположенъ на лагеръ около Кротонъ, въздигналъ близо до храма на Юнона Луцинийска памятникъ, върху който заповѣдалъ да начертаятъ, на грѣцки и пунически языкъ, подвизитѣ му.

Близо до Сардиния претора Октавий заловилъ 80 картагенски товарни кораби съ храни.

Сципионъ, като дошълъ въ Сицилия, заелъ се съ устройството на 7-тѣхъ хиляди свои волонтери, въ видъ на легионъ, и имъ придалъ 300 души конница, събрана и снабдена съ коне, оржжие и пр. за смѣтка на богатитѣ семейства въ Сицилия.

Въ Испания Индибилисъ и Мандоний отново въстанали и, като се съединили съ седетанитѣ (около днешна Хирона) и илергетитѣ (на дѣсната страна на р. Сегра, въ Арагония), прѣминали прѣзъ р. Иберъ съ 30.000 души пѣхота и 4.000 души конница. Проконсулитѣ веднага тръгнали срѣщу тѣхъ и влѣзли въ сражение, въ което най напрѣдъ 12-ия легионъ силно пострадалъ, но послѣ, когато 13-ия легионъ влѣзълъ въ 1-та линия, а неприятелската конница била отблъсната, всичката останала испанска армия била разбита, съ загуба на 13.000 души убити (въ туй число Индибилисъ) и 800 души взети въ плѣнъ. Слѣдъ това въстаналитѣ испанци се покорили и прѣдали Мандония и другитѣ главатари на въстанието, които и били наказани съ смърть.

Между това Сципионъ заповѣдалъ да поправятъ 30-тѣ военни кораба, които се намирали въ Сицилия, а на легата си Лелия да направи съ тѣхъ десантъ въ Африка. Лелий пристаналъ при Хиппонъ (Hippone Regium, днесъ Бона), и тогава картагенския сенатъ, уплашенъ отъ застрашающата Картагенъ опасность за нахлуването на Сципиона, намислилъ да я отстрани съ една диверсия въ Италия, като ускори движението въ нея на Махона. За това той му испратилъ 25 военни кораба, 6.000 души пѣхота, 800 души конница, 7 слона и доста значителна сумма пари, за да събере колкото може по̀ скоро войски и да тръгне на съединение съ Анибала. Махонъ веднага поискалъ войски отъ галлитѣ и лигурийцитѣ; но пър-

витѣ обявили за невъзможно да направятъ това явно прѣдъ очитѣ на римската армия, която стояла въ Аримининй, а обѣщали да направятъ всичко възможно, но тайно; — а лигурийцитѣ, които нѣмали такива причини, обѣщали да даджтъ войска слѣдъ два мѣсеца. Между това проконсула Ливий се съединилъ съ Лукреция и, като влѣзълъ въ земитѣ на боиитѣ, расположилъ се тъй, щото да може да наблюдава Махона и да му прѣгради пжтя за южна Италия.

Въ Хиппонъ Лелий ималъ свиждание съ Массинисса, който, понеже билъ изгоненъ отъ Сифакса изъ владѣнията си, канилъ Сципиона да ускори идването си въ Африка, гдѣто обѣщалъ съ всички мѣрки да му съдѣйствува и особенно го съвѣтвалъ да не се довѣрява на Сифакса, който клонилъ къмъ страната на картагенцитѣ. Но приготовленията на Сципиона още не били свършени и той билъ принуденъ да отложи за извѣстно време отплуването си за Африка. А между това той намѣрилъ възможность да се възползва отъ стоението си въ Сицилия, за да извърши едно прѣдприятие, което по̀ рано се опитвалъ да извърши консула Криспинъ (гл. по̀ горѣ) и което имало за цѣль още по̀ вече да стѣсни Аннибала въ южна Италия, а именно — да завладѣе града Локра, което и сполучилъ чрѣзъ прѣдаването нему една отъ двата замъка на Локра отъ заговорници, склонени да направятъ това отъ Локрийскитѣ изгнанници, които живѣяли въ Регий. Този замъкъ билъ ненадѣйно взетъ съ часть отъ римския гарнизонъ въ Регий, а Амилкаръ, който началствувалъ надъ картагенския гарнизонъ въ Локра, отстжпилъ съ него въ другия замъкъ. Аннибалъ, като се научилъ за това, приближилъ се до този замъкъ и заповѣдалъ на Амилкара да направи силна вилазка въ туй време, когато той самъ ще нападне замъка, заетъ отъ римлянитѣ. Сципионъ, отъ своя страна, като се научилъ за движението на Аннибала къмъ Локра, веднага отплувалъ отъ Мессена съ часть отъ флотата и пристигналъ до Локра вечерьта въ сжщия день, когато Аннибалъ дошълъ до този градъ. Прѣзъ нощьта Сципионъ излѣзълъ на брѣга и построилъ войскитѣ си вжтрѣ въ града, задъ стѣнитѣ му, а на другия день, когато войскитѣ на Аннибала приближили съ стжлби до замъка, Сципионъ излѣзълъ изъ града и ги отблъсналъ съ загуба. Аннибалъ, който неочаквалъ това и се научилъ за пристигането на Сципиона, прѣзъ слѣдующата нощь отстжпилъ отъ Локра, като заповѣдалъ на Амилкара да напусне замъка. А Сципионъ, като оставилъ въ Локра гарнизонъ, върналъ се въ Сицилия.

Въ Гърция етолянитѣ сключили миръ съ Филиппа македонски. Семпроний, испратенъ отъ сената съ 10 000 души пѣхота, 1000 души конница и 30 военни кораба въ Гърция да смѣни Сулпиция, трудилъ се да побърка на този миръ, но слѣдъ нѣколко незначителни сблъсквания съ епирцитѣ и съюзницитѣ имъ, като видялъ, че тѣ му дотѣгнали съ тази война, самъ склонилъ на мирнитѣ прѣдложения на Филиппа и сключилъ съ него миренъ договоръ, който въ слѣдующата 204 година билъ утвърденъ отъ римския сенатъ, а Семпроний се върналъ съ войскитѣ си въ Римъ.

§ 49.

15-ия походъ въ 204 година.

Прѣминуването на Сципиона въ Африка; — дѣйствията и побѣдитѣ му въ нея; — двукратния бой при Кротонъ въ Бруттий.

Въ Римъ за тъзи година били избрани: за консули — Корнелий Цетегъ и Семпроний Тудитанъ (който билъ въ Гърция), а за претори — Т. Клавдий Неронъ (не този, който билъ консулъ, а другъ), Марций Ролла, Скрибаний Либонъ и Помпоний Мато. Тъй като въ римскитѣ и въ Аннибаловата армии въ южна Италия върлувала чума и други болѣсти, то рѣшено било една отъ двѣтѣ армии тамъ да се распусне. Консула Корнелий билъ назначенъ въ Етрурия съ 2-та градски легиона, консула Семпроний съ 2 нови легиона — въ Бруттий, претора Помпоний съ 2-та Каннски легиона — въ Сицилия, Сципионъ, въ звание проконсулъ и съ 2-та Сицилийски легиона и единъ събранъ отъ него, и съ флотата си — сжщо въ Сицилия, проконсула Лициний съ 2 легиона — въ Бруттий, претора Скрибоний съ 2 легиона — въ Цизалпинска Галлия, претора Лукреций съ 2 легиона — да наблюдава Махона въ Лигурия, проконсулитѣ Корнелий и Манлий съ 2 (намѣсто 4) легиона — въ Испания и най послѣ Клавдий и Хостилий, всѣки съ по единъ легионъ — въ Капуа и Тарентъ. Тъй щото тъзи година на служба имало пакъ 19 легиона.

Въ началото на годината жителитѣ на Локра се оплакали на Сципиона отъ злоупотрѣблението и лихоимството на назначения въ този градъ префектъ Племиний. Но Сципионъ, твърдѣ много заетъ съ военнитѣ си приготовления или, може би, твърдѣ много довѣряющъ се на Племиния, не удовлетворилъ оплакванията на локрянитѣ, които тогава поднесли оплакванията си на сената. Тукъ враговетѣ на Сципиона и на чело на тѣхъ бившия диктаторъ Фабий (за неговъ срамъ) и почти всички главни сенатори, отъ подла завистъ къмъ Сципиона, искали свалянието му и повикването му въ Римъ. За щастие сената се засрамилъ отъ такава несправедлива присжда и испратилъ въ Локра и Сицилия претора Помпония съ 2-ма народни трибуни и 10 слѣдователи, да ислѣдватъ оплакванията на локрянитѣ. Слѣдствието се свършило съ туй, че Племиний и 32 негови съучастници били осждени и затворени въ тъмница въ Римъ (*първо* проявление на обществено лихоимство между римлянитѣ), а Сципионъ не само, че билъ напълно оправданъ, но, спорѣдъ отзива на слѣдователитѣ, билъ признатъ за единъ-кия человѣкъ, който билъ въ състояние да довърши войната. Вслѣдствие на това сената разрѣшилъ на Сципиона да отплува за Африка, когато и съ каквито войски поиска, което правело на сената голѣма, а на Фабия и враговетѣ на Сципиона твърдѣ малка честь

Между това въ Африка Аздрубалъ, Гисконова синъ, намѣрилъ срѣдство да отклони Сифакса отъ съюза съ римлянитѣ, като му далъ за жена красивата си дъщеря, прочутата Софонизба, въ която Сифаксъ се билъ влюбилъ. По нейно влияние, Сифаксъ испратилъ да кажатъ на Сципиона, че ако римлянитѣ излѣзатъ въ Африка, той ще бжде принуденъ да се обяви противъ тѣхъ. Сципионъ, за да не се лиши и отъ помощьта на Массинисса, побързалъ да замине за Африка. Като събралъ всичкитѣ си войски и флотата въ

Лилибей, той се сговорилъ съ Помпония касателно състава на армията, прѣдназначена за Африка, и охранението на Сицилия. Отъ числото на всичкитѣ легиони подъ тѣхното распорѣждание, Сципионъ избралъ прѣимущественно 2-та Каннски, на които далъ No. No. 5-ий и 6-ий, тъй като тѣ били съставени отъ най стари, заслужили и опитни войници, осждени да служатъ до края на войната за поражението при Канна, за което, спорѣдъ мнѣнието на Сципиона, тѣ не били виновни. Избора имъ възбудилъ между тѣхъ възторгъ, твърдѣ понятенъ и толкозъ пó голѣмъ, че тѣ, както и всички други войски въ Сицилия, успѣли вече да оцѣнятъ високитѣ достоинства на Сципиона и да се привържатъ къмъ него отъ все сърдце и душа. Сципионъ усилилъ тѣзи 2 легиона до 6.200 души пѣхота и 300 души конница въ всѣкий, уволнилъ неспособнитѣ за служба ветерани и ги замѣнилъ съ волонтери отъ пó напрѣдъ събрания отъ него легионъ, усиленъ сжщо до такова число пѣхота и конница. Като образувалъ по този начинъ (съ легионитѣ на съюзницитѣ) една отлична армия, на брой около 40.000 души пѣхота и 2.700 души конница, той я качилъ на 400 товарни кораба и, подъ прикритието на прѣдни 40 военно-морски кораба, раздѣлени на 2 ескадри, заминалъ за Африка, като началствувалъ лично дѣсното крило и като ималъ подъ свое началство брата си Луция, а началството надъ лѣвото крило възложилъ на вѣрния си летатъ Лелия.

Като миналъ благополучно морето, той излѣзълъ на носа на западъ отъ Картагенъ и доближилъ съ армията си на 1 миля (около 1½ верста) до Утика (днесь Боасхатъ, близо до Тунисъ), а флотата му хвърлила котва въ пристанището на този градъ. Ужасъ се распространилъ въ Картатенъ, който нѣмалъ въ това време нито армия, нито полководецъ за съпротивление на Сципиона, стоящъ почти подъ стѣнитѣ на столицата. Тамъ билъ само Аздрубалъ, Гисконова синъ, но и той се намиралъ при Сифакса. Сената веднага испратилъ да го повика въ Картагенъ и да го убѣди да склони Сифакса да се въоржжи противъ Сципиона, а между туй почналъ на бързо да събира войска и възложилъ на Ханнона, синъ на Амилкара, съ 4.000 души конница, да наблюдава Сципиона. Ханнонъ, слѣдъ като направилъ нѣколко разузнавания, небрѣжно се расположилъ на квартири въ едно село, на 15 мили отъ римския лагеръ. Сципионъ, като искалъ да се избави отъ Ханнонова отрядъ, испратилъ противъ него Массинисса, който се билъ присъединилъ къмъ римската армия съ нумидийска конница, на брой около 2.000 души, и самъ тръгналъ слѣдъ него съ римската конница, която скрилъ въ засада задъ едни хълмове. Конницата на Ханнона бързо излѣзла отъ квартиритѣ си и отблъснала Массинисса до засадата, но стрѣмително атакувана изъ нея отъ римската конница, заловена и заобиколена отъ Сципиона и Массинисса, била разбита, принудена да избѣга и прѣслѣдвана, като загубила около 3.000 души убити (въ туй число Ханнонъ и 200 видни картагенци) и взети въ плѣнъ. Слѣдъ това Сципионъ обсадилъ Утика — и направилъ почти сжщото, за което толкова укорявали Аннибала, когато той слѣдъ сражението при Канна не отишълъ къмъ Римъ. Но обстоятелствата били съвсѣмъ други: Аннибалъ основателно не намѣрилъ за благоразумно и прѣдпазливо да отиде къмъ Римъ, както достатъчно се обясни на своето мѣсто пó горѣ; — а Картагенъ билъ съвсѣмъ

беззащитенъ, както вжтрѣ, тъй и отъ вънъ въ полето, и Сципионъ, послѣ поражението на Ханнона, можалъ съ отличната си армия да го завладѣе или поне да го блокира по сухо и по море, като оставеше само часть отъ войскитѣ да наблюдава Утика и да го прикрива отъ страна на този градъ. А до като той 40 дни обсаждалъ Утика, Аздрубалъ съ 50.000 души пѣхота и 10.000 души конница и Сифаксъ съ 30.000 души пѣхота и 3.000 души конница, всичко съ 80 000 души пѣхота, и 13.000 души конница — два пжти по́ вече отъ колкото ималъ Сципионъ — се расположили на лагеръ близо до лагера на този послѣдния. Благоприятната минута била испусната, приближавала вече зимата — и Сципионъ намѣрилъ за по́ благоразумно да снеме обсадата на Утика и да се расположи на зимни квартири. Като прѣминалъ задъ р. Баградасъ (днесъ Мегердахъ), той расположилъ армията си на това мѣсто на морския брѣгъ, което отъ тогава се наричало по името му Корнелия — Castra Cornelia (днесъ Геллахъ), и като истѣглилъ корабитѣ отъ флотата си на брѣга, оградилъ тѣхъ и армията съ укрѣпенъ лагеръ. Да се прѣдпочте обсадата на Утика прѣдъ движението къмъ Картагенъ, отъ страна на такъвъ полководецъ, като Сципиона, е малко необяснимо и странно; но вѣроятно Сципионъ е ималъ за това достатъчно причини.

Въ Италия, може да се каже, че нѣмало вече война. Анибалъ, съвсѣмъ стѣсненъ въ околноститѣ на Кротонъ — едничъкъ пунктъ, който му оставалъ въ южна Италия, билъ туренъ въ пълно бездѣйствие. Едничката му надѣжда била въ армията на Махона, която той билъ принуденъ да очаква, безъ да има смѣлостьта да я присрѣщне. Въ армията му почти никакъ не останали отъ старитѣ войници, които се сражавали при Треббия, Тразименското езеро и Канна: тя била съставена отъ най разноплеменъ и разнороденъ сборъ отъ войски и не била доста силна за да удържи побѣда надъ 2-тѣ римски армии, които постоянно я притискали, но все още не се осмѣлявали да атакуватъ — Аннибала! Тѣ непрѣкъснато го безпокоили съ частни дѣйствия на малка война, но да го атакува съ съвокупнитѣ сили на 2-тѣ римски консулски армии (на брой до 40.000 души и по́ много) — никой отъ римскитѣ полководци не се рѣшавалъ, такова могжщо било нравственното влияние даже само отъ името му — явление, което много или малко се забѣлѣзва въ историята на всичкитѣ велики полководци: всѣки отъ тѣхъ, самъ по себѣ си струвалъ цѣла армия! Обаче и Марцеллъ, и Фулвий, и Клавдий Неронъ не се боями да мѣрятъ силитѣ си съ него, и то съ успѣхъ: но не всички римски полководци приличали на тѣхъ и *благоразумната прѣдпазливость* на по́ вечето отъ тѣзи полководци едвали не надминувала вече границитѣ и идвала до *страхъ*, който силно противурѣчилъ на смѣлитѣ до дързость и сурови до жестокость дѣйствия на римскитѣ полководци противъ *по́ слабитѣ* — черта, не твърдѣ похвална за римлянитѣ.

Обаче консула Семпроний, който едва пристигналъ съ армията си, дързналъ да се срѣщне съ Аннибала и тръгналъ къмъ Кротонъ. Но Аннибалъ, като левъ, заобиколенъ отъ ловци, атакувалъ смѣлия Семпроний изненадано и го изпѣдилъ въ лагера му, съ загуба на около 1.200 души, но не счелъ за нужно да го атакува въ самия лагеръ. Семпроний, като получилъ такова заплашване, повикалъ Луциния да се съедини съ него и прѣзъ нощьта

тръгналъ да го срѣщне. Като се съединили, той се върналъ назадъ и се осмѣлилъ да извика Аннибала на бой, който и билъ приетъ отъ Аннибала, но се разрѣшилъ не въ негова полза, а въ тъзи на Семпрония — и разбития Аннибалъ, като загубилъ около 4.000 души, отстжпилъ къмъ Кротонъ.

Между това Махонъ още не прѣдприемалъ движението си за южна Италия, но Етрурия била вече готова да въстане въ негова полза, обаче била удържана въ повиновение отъ движенията и дѣйствията на консула Корнелия.

§ 50.

16-ия и послѣдния въ Италия походъ въ 203 год.

Дѣйствията и побѣдитѣ на Сципиона въ Африка; — пораженията на Махона; — оттѣглюването на Аннибала отъ Италия.

Въ Римъ за тъзи година били избрани: за консули — Сервилий Цепионъ и Сервилий Хеминъ, а за претори—Корнелий Лентулъ, Квинктилий Варъ, Елий Петъ и Виллий Таппулъ. Цепионъ съ 2 легиона на Семпрония билъ назначенъ въ Бруттий, Хеминъ съ 2 легиона на Корнелия — въ Етрурия, Корнелий съ 2 легиона на Скрибония — въ Цизалпинска Галлия, Семпроний — съ 2 легиона на Лициния въ Бруттий, претора Квинктилий Варъ — съ 2 легиона на Лукреция въ Цизалпинска Галлия, претора Виллий съ 2 легиона, 3.000 души отъ новия наборъ за попълването имъ и 13 военни кораба за попълване на флотата до 40 кораба — въ Сицилия, а претора Лентулъ съ 2 легиона — въ Сардиния. Въ Испания били оставени сжщитѣ проконсули и сжщата армия. На Сципиона било продължено началствуването до свършването на войната. На пропретора Октавия били дадени 13 военни кораби и 2000 души войска да отбранява брѣговетѣ на Сардиния, а на пропретора Марция — 40 военни кораба и 3.000 души войска да отбранява брѣговетѣ на Италия. Най послѣ събрани били 2 нови градски легиона, тъй щото въ тъзи година всичко на служба имало 20 легиона (около 185 или 190.000 души) и 160 военни кораба.

Въ Африка картагенцитѣ прѣзъ зимата, съ цѣль да спечелятъ време и да забавятъ дѣйствията на Сципиона, накарали Сифакса да прѣдложи на послѣдния условия за миръ. Тѣ се надявали, че като започнатъ прѣговори, ще дадатъ време или на Махона — да прѣдприеме рѣшително движение, което би принудило Сципиона да се върне въ Италия, или пъкъ на Аннибала да се върне въ Африка. Сципионъ, който не мислилъ за миръ, а глѣдалъ какъ да се избави отъ арміитѣ на Аздрубала и Сифакса, съ готовность се съгласилъ да влѣзе въ прѣговори за миръ — за да може, подъ този прѣдлогъ да разглѣда расположението и взаимнитѣ съобщения на отдѣлнитѣ лагери на Аздрубала и Сифакса. Той испратилъ при Сифакса пълномощници и даже се съгласилъ да прѣкрати временно военнитѣ дѣйствия. А когато пълномощницитѣ му, които нѣколко пжти ходили въ лагеритѣ на Аздрубала и на Сифакса, му съобщили всичкитѣ нужни свѣдения, отъ които той видялъ, че и двата лагера били неправилно и лошо расположени и, че службата въ тѣхъ се испълнявала много небрѣжно, тогава прѣкъсналъ прѣ-

говоритѣ. А съ приближението на пролѣтьта (прѣзъ февруарий) той испратилъ 2.000 души да заематъ онова мѣсто прѣдъ Утика, гдѣто пò рано билъ расположенъ на лагеръ въ време на обсадата на този градъ, за да се обезпечи отъ нея страна, и слѣдъ туй почналъ да се готви, ужъ за подновяване на тъзи обсада. Аздрубалъ и Сифаксъ обърнали на това всичкото си внимание, а Сципионъ въ 1-та стража прѣзъ нощьта (между 6 и 9 часа вечерьта) тихо излѣзълъ изъ лагера си, той съ едната половина отъ армията, а Лелий съ другата, и двамата въ едно и сжщо време прѣзъ нощьта внезапно нападнали и двата лагера, взели ги съ бой и ги изгорили, и съвсѣмъ разбили Аздрубала и Сифакса, като имъ нанесли голѣма загуба — до 40.000 души убити и до 5.000 души (въ туй число 11 картагенски сенатори) взети въ плѣнъ, съ 174 знамена, 2.700 коня и 6 слона.

Обаче, слѣдъ нѣколко дни, Аздрубалъ и Сифаксъ, като успѣли набързо да наберѫтъ нови войски, да получатъ подкрѣпление отъ 4.000 целтиберяни и да съберѫтъ всичко до 30.000 души войска, тръгнали къмъ Утика, обсадена отъ Сципиона. Като оставилъ часть отъ войскитѣ да продължаватъ обсадата на Утика, Сципионъ съ главнитѣ си сили тръгналъ срѣщу Аздрубала и Сифакса — и повторно ги разбилъ. За да не ги остави отново да се съединятъ, той испратилъ Лелия и Массинисса да ги прѣслѣдватъ съ всичката римска и нумидийска конница и съ единъ отрядъ отборна пѣхота, а самъ, прѣди да се върне въ Утика, прѣвзелъ градоветѣ въ околноститѣ на Картагенъ и въ туй число Тунисъ, който градъ намѣрилъ напустнатъ. Картагенцитѣ, силно смутени отъ обсадата на Утика, искали да принудятъ отъ къмъ морето снеманието ѝ, за което събрали голѣма флота и я испратили срѣщу Сципионовата. Тъй като послѣднята била много пó слаба, то Сципионъ ѝ заповѣдалъ да отстжпи вжтрѣ въ пристанището и да се прикрие съ 4 линии товарни кораби, расположени страна до страна, скрѣпени съ вериги и покрити съ дървена настилка, на която Сципионъ турилъ 1000 души отборна пѣхота и особенно стрѣлци. Колкото силна и да била атаката на картагенската флота, но отбраната на римлянитѣ била още пó силна, тъй щото картагенцитѣ били принудени да се оттѣглятъ, като успѣли само да взематъ и да отвлѣкатъ съ себѣ си 6 кораба отъ 1-та линия.

Между това Лелий, който вървялъ съ усилени прѣходи, въ 15 дни дошълъ въ владѣнията на Массинисса, който и влѣзълъ безпрѣпятственно въ обладанието имъ. Отъ тукъ той и Лелий отишли въ владѣнията на Сифакса, разбили го въ едно сражение, въ което той билъ раненъ и взетъ въ плѣнъ, наскоро завладяли столицата му, Цирта, и цѣлата му область и слѣдъ туй се върнали при Сципиона. Слѣдъ възвръщанието имъ, Сципионъ съ часть отъ армията се върналъ въ Тунисъ, гдѣто довършилъ почнатитѣ укрѣпления.

Притиснати по такъвъ начинъ отъ всички страни, картагенцитѣ отново прибѣгнали къмъ прѣговори за миръ, само за да спечелятъ време. Пълномощницитѣ имъ се съгласили на всичкитѣ условия на Сципиона и искали примирие, за да испратятъ пратеници въ Римъ, което имъ било позволено. А картагенския сенатъ се възползувалъ отъ това, за да испрати на Анибала и на Махона рѣшителна заповѣдь да се върнатъ въ Африка.

Между това Махонъ отишълъ въ Цизалпинска Галлия и вече стигналъ до земитѣ на Инсубритѣ. Проконсула Корнелий и претора Квинктилий тръгнали срѣщу него и го извикали на бой, а той, намѣсто да се отклони отъ боя, не намѣрилъ за нужно да се откаже отъ него. 11-ия и 12-ия легиони на Квинктилия били построени по кохорти въ 1-та линия, а 13-ия и 14-ия на Корнелия —сѫщо тъй въ 2-та. Махонъ построилъ армията си сѫщо въ 2 линии, а слоноветѣ турилъ на фланговетѣ задъ конницата. Корнелий, като видѣлъ, че неприятеля упорито издържалъ боя съ 1-та линия на пѣхотата, прѣдложилъ да се извърши обща атака съ конницата. Квинктилий взелъ испълнението на това върху себѣ си и съ сина си Марка тръгналъ съ конницата на всичкитѣ четири легиона противъ неприятеля. Но Махонъ испратилъ срѣщу него слоноветѣ: уплашени отъ тѣхъ, конетѣ на римската конница се спрѣли на мѣсто, и тази конница силно пострадала отъ нумидийскитѣ стрѣлци. И въ 1-та линия на пѣхотата 12-ия легионъ сѫщо силно пострадалъ и едва се държалъ. Корнелий му испратилъ на помощь 13-ия легионъ отъ 2-та линия, а Махонъ отъ своя страна испратилъ галлитѣ отъ 2-та си линия противъ този легионъ, но тѣ били отблъснати. Въ туй време хастатитѣ отъ 11-ия легионъ, като се построили въ манипули, атакували слоноветѣ съ дротици и ги отхвърлили върху собственитѣ имъ войски, които вслѣдствие на това дошли въ безрѣдица и растройство, а общата атака на двѣтѣ римски линии увеличила още по̀ вече тази безрѣдица и принудила цѣлата армия на Махона да отстѫпи. До като Махонъ се намиралъ въ първитѣ рѣдове, той още поддържалъ рѣда въ армията си и въ отстѫплението ѝ; но когато той билъ тѣжко раненъ въ крака надъ колѣното и изнесенъ отъ боя почти умиращъ, тогава цѣлата му армия дошла въ пълно растройство и била разбита, съ загуба до 5.000 души убити и 18 знамена. Римлянитѣ загубили 2.300 души убити, по̀ вечето отъ 12-ия легионъ, въ туй число 3 военни трибуни и 18 римски конници.

Махонъ прѣзъ слѣдующата нощь отстѫпилъ съ малки прѣходи въ земитѣ на албенгцитѣ, гдѣто и получилъ заповѣдьта на сената да се върне въ Африка, но по пѫтя на морето близо до Сардиния умрѣлъ отъ раната си, а часть отъ корабитѣ му била взета отъ римската флота.

И тъй — и послѣднята надѣжда на Аннибала, угаснала и той останалъ *самъ* въ Италия при Кротонъ! Консула Цепионъ покорилъ вече много градове въ Бруттий и по̀ голѣмата часть отъ тази область, и даже, по̀ думитѣ на римския историкъ Валерия Анциата, ужъ разбилъ Аннибала близо до Кротонъ, но Титъ Ливий намира това показание за лъжливо. Въ края на лѣтото Аннибалъ получилъ заповѣдьта на сената да се върне въ Африка. Много тѣжко било за него да напусне Италия, свидѣтелка на толкова негови побѣди, отъ която го истръгналъ младия и щасливъ римски полководецъ, който отведнъжъ се осмѣлилъ да събори Картагенъ, тогазъ, когато той, побѣдителъ при Канна, не се осмѣлилъ да нападне Римъ. Горчиво било за него да види, какъвъ злощастенъ резултатъ достига най смѣлото отъ прѣдприятията, замислени и испълнени до тогава. Но — необходимо било да се подчини на сената и да се покори на сѫдбата, съвсѣмъ противна на Картагенъ — и той, като оставилъ, само за очи, слаби гарнизони въ нѣколко малки градове въ Брут-

тий, които още се намирали въ негова власть, съ останалитѣ си войски, на брой около 24.000 души, сѣдналъ на корабитѣ, които ималъ на разположението си (Картагенъ даже не му испратилъ флота!), на туй мѣсто на югъ отъ Кротонъ, гдѣто стоялъ на лагеръ и което отъ тогава се наричало *лагеръ на Анибала* (castra Annibalis), а днесъ се казва li Castelli — и заминалъ за Африка.

§ 51.

17-ия и послѣдния отъ войната походъ въ 202 година въ Африка.

Сражението при Зама; — сключване на миръ.

Въ Римъ за тази година били избрани: за консули — М. Сервилий Хеминъ и Т. Клавдий Неронъ. Отъ тѣхъ Сервилий съ два легиона билъ назначенъ въ Етрурия, а Клавдий Неронъ получилъ флота отъ 50 военни хораба; претора Сексций съ 2 легиона — въ Цизалпинска Галлия, претора Ливий съ 2 легиона — въ Бруттий, претора Тремелий съ 2 легиона — въ Сицилия. 2 легиона имало въ Испания, 1 въ Сардиния, 2 градски въ Римъ и 3 легиона съ Сципиона въ Африка. Слѣдователно всичко на служба имало 16 легиона.

По̀ горѣ казахме, че въ прѣдидущата година картагенцитѣ, за да спечелятъ време, искали и получили отъ Сципиона съгласие да сключатъ примирие и да испратятъ въ Римъ пратеници да водятъ прѣговори за миръ. Тѣзи пратеници, като дошли въ Римъ, молили римския сенатъ, мира да бѫде сключенъ не на условията, указани отъ Сципиона, но на тѣзи, върху които билъ сключенъ мира, който прѣкратилъ 1-та пуническа война. Условията на Сципиона се заключавали въ туй, че картагенцитѣ трѣбвало 1-во да възвърнатъ всички римски плѣнници и бѣглици, 2-ро да се откажатъ отъ Испания, 3-то да оттѣглятъ арминтѣ си отъ южна Италия (Анибала) и отъ Цизалпинска Галлия (бившата на Махона), 4-то да отстжпятъ всичкитѣ острови между Италия и Африка, 5-то да даджтъ всичкитѣ си морски кораби, съ исключение на 20 и 6-то да даджтъ 500.000 мѣрки пшеница и 300.000 мѣрки ечмикъ. Слѣдъ нѣколко прѣговори и прения съ картагенскитѣ пратеници, римския сенатъ ги испратилъ въ Африка при Сципиона, да разрѣши самъ той просбата имъ.

Между туй претора Лентулъ испратилъ на Сципиона отъ Сардиния по море 100 кораба съ храни, а Октавий отъ Сицилия — 200 кораба тъй сжщо съ храни, подъ прикритието на 30 военни кораба. Първия транспортъ пристигналъ благополучно, но втория, застигнатъ отъ буря при брѣговето на Африка, билъ исхвърленъ, военнитѣ кораби — на Аполлоновия носъ (днесъ Разъ-Зибебъ), а товарнитѣ — часть на острова Егимуръ, при входа на картагенския заливъ, а часть на югъ отъ него, около мѣстността, която носила название *Aquae calidae* (топли води, днесъ Хамаметъ). Користолюбието и коварството на картагенцитѣ не устояли противъ удобния случай да се сдобиятъ съ плячка отъ римлянитѣ, въпрѣки примирието: картагенския сенатъ ималъ недобросъвѣстността да заповѣда на Аздрубала, съ 50 военни кораба, да залови римския транспортъ на Октавия. Сципионъ, справедливо разсърденъ отъ такова низко коварство,

испратилъ по море въ Картагенъ трима отъ висшитѣ си военачалници, да искатъ пълно удовлетворение. Но не само, че то било отказано, а даже римскитѣ пратеници били атакувани отъ 3 картагенски военни кораба и само по щасливъ случай успѣли да се спасятъ. Въ сжщото време при Сципиона пристигнали отъ Римъ картагенскитѣ пратеници, но той не искалъ и да ги слуша, върналъ ги въ Картагенъ и се приготвилъ за дѣятелно продължение на войната.

Това произлизало още въ края на 203 година. Въ сжщата година, въ края на лѣтото (прѣзъ августъ) Анибалъ, като извършилъ благополучно прѣминуването си по море отъ Италия въ брѣговетѣ на Африка (при всичко, че римлянитѣ въ Сицилия и при брѣговетѣ на Италия имали голѣма флота), излѣзълъ при Лептисъ (днесъ Лемта), близо до Адруметъ, на источния брѣгъ на Визакенската область, на ю. ис. отъ Картагенъ. Като далъ на войскитѣ си нѣколко дневна почивка, той прѣминалъ при Адруметъ (днесъ Херкла или Еркла) и присъединилъ къмъ себѣ си останкитѣ отъ армията на Махона (около 12.000 души) и новосъбранитѣ войски отъ Картагенъ слѣдъ пораженето на Аздрубала (сжщо около 12.000 души), тъй щото съставила се една армия на брой около 48.000 души, която той и почналъ да устройва колкото може по̀ добрѣ.

Сципионъ, слѣдъ прѣкъсване на примирието, употрѣбилъ зимата и часть отъ пролѣтьта въ 202 год. за завладяване останалитѣ градове въ околноститѣ на Картагенъ, та да може съвсѣмъ да отрѣже послѣдния отъ вжтрѣшностьта на страната. А Анибалъ, понеже нѣмалъ достатъчно конница, поискалъ и получилъ отъ нумидийския царь Тихей, съюзникъ на Сифакса, 2.000 нумидийци въ подкрѣпление. За да спрѣ разорителнитѣ дѣйствия на Сципиона и по̀ скоро да свърши войната, или съ траенъ и згоденъ миръ, или съ рѣшително сражение, той прѣминалъ отъ Адруметъ къмъ Зама, въ 5 прѣходи (100 версти) на западъ отъ Картагенъ (положението на Зама не може точно да се опрѣдѣли) и поискалъ отъ Сципиона свиждание за прѣговори. Сципионъ, при когото въ туй време Массинисса довелъ 6.000 души пѣхота и 4.000 души конница, се разположилъ съ армията си близо до града Надогара или Наррагарра (близо до Зама, но положението му не е извѣстно) и исказалъ съгласие да се срѣщне съ Анибала, който и се приближилъ съ армията си до лагера на Сципиона на растояние около 4 мили (около 6 версти). На другия день тѣзи двама знаменити полководци имали свиждание и водили помежду си прѣговори, които обаче нѣмали никакъвъ резултатъ, тъй като Сципионъ настоявалъ на безусловната покорность на Картагенъ.

На слѣдующия день (въ края на пролѣтьта или началото на лѣтото) и двѣтѣ армии едновременно излѣзли отъ лагеритѣ си и се построили на откритата равнина, близо до града Зама, въ боенъ рѣдъ, по слѣдующия начинъ:

Сципионъ ималъ 3 римски и 3 съюзни легиона, всѣки по 6.200 души, а всичко въ тѣхъ: тѣжка пѣхота 12.000 хастати, 12.000 принципи и 6.000 трнарии, или всичко 30.000 души, — легка пѣхота около 12.000 души, всичко пѣхота 42.000 души, — конница римска и съюзна 2.700 души, нумидийска 4.000 и всичко 6.700 души, а всичко войска — 48.700 или около 50.000 души. — Сципионъ построилъ 6-тѣ си легиона въ 3 линии, по манипули, хастатитѣ — въ 1-та, съ интервали равни

на дължината на фронта на манипулитѣ, принципитѣ — въ 2-та и триаритѣ въ 3-та, но не въшахматенъ рѣдъ, а манипули задъ манипули, съ цѣль да остави между тѣхъ интервали за пропущание слоноветѣ, каквито у Анибала се виждало да има много. Лелий съ легионната римска и съюзна конница билъ туренъ на лѣвото крило, а Массинисса съ нумидийцитѣ — на дѣсното. Легката си пѣхота Сципионъ турилъ въ интервалитѣ на 1-та линия на хастатитѣ, за по̀ добрѣ да прикрий разположението на 2-та и 3-та линии, и заповѣдалъ тя да отвори боя, като атакува слоноветѣ и, въ случай, че бѫде истикана отъ тѣхъ, да ги завлѣче въ интервалитѣ на манипулитѣ отъ 1-та линия, отъ кѫдѣто най пъргавитѣ велити трѣбвало да отстѫпятъ задъ 3-та линия, а другитѣ — на дѣсно и на лѣво задъ 2-та и 3-та линия. Фронта на римската тѣжка пѣхота състоялъ по този начинъ отъ 60 манипули, съ по 20 рѣда всѣка, на продължение 7.200 римски фута (съ интервалитѣ).

Анибалъ, отъ своя страна, ималъ, по думитѣ на нѣкои историци, всичко около 50.000 души войска, а по думитѣ на Полибия, въ 1-та линия — 12.000 души, а обстоятелствата на сражението свидѣтелствуватъ, че въ втората линия той трѣбвало да има почти сѫщо толкова, а въ 3-та двойно, т. е. 24.000; числото на конницата му не е точно извѣстно, но, изглѣжда, да било равно на числото на Сципионовата или малко по̀ малко. Като прикрилъ фронта на армията си съ 80 слона, Анибалъ построилъ задъ тѣхъ въ 1-та линия около 12.000 спомагателни войски лигурийски, галлски, болярски и мавритански — останки отъ армията на Махона, въ фаланга отъ 10 рѣдици въ дълбочина, на дължина малко по̀ вече отъ 3.600 римски фута (слѣдователно — два пѫти по̀ къса отъ фронта на римската тѣжка пѣхота). Въ 2-та линия, на обикновенно растояние задъ 1-та, Анибалъ построилъ картагенската и африканската тѣжка пѣхота (събрана слѣдъ поражението на Аздрубала), почти въ сѫщото число 12.000 и въ сѫщия строй. Въ 3-та линия, на растояние малко по̀ вече отъ една римска стадия (125 геометрически — 190 обикновенни крачки) задъ 2-та линия (слѣдователно на по̀ голѣмо растояние отъ това между 1-та и 2-та линия), построилъ ветеранитѣ си отъ Италия, по̀ вечето бруттийци, на брой около 24.000 души, сѫщо въ строй на фаланга, отъ 10 рѣдици дълбочина, а дължина, почти равна на фронта на римската тѣжка пѣхота. На дѣсното крило, срѣщу Лелия, Анибалъ турилъ картагенската конница, а на лѣвото срѣщу Массинисса — нумидийската. Такъвъ родъ построение на Анибаловата армия било основано на знанието отъ него силата на Сципионовата армия и обикновенния строй и начинъ на дѣйствията на римскитѣ войски въ боя. Сждящъ по дължината на фронта имъ, че тѣ сѫ построени по манипули и че манипулитѣ на принципитѣ ще влѣзатъ, както обикновенно, въ интервалитѣ на манипулитѣ на хастатитѣ, а само триаритѣ ще останатъ въ резервъ, Анибалъ, безъ съмнѣние, се надѣвалъ, че краищата на римскитѣ линии не ще бѫджтъ въ състояние да заловятъ 1-та и 2-та му линии, безъ сами да се изложатъ на опасностьта да бѫджтъ заловени отъ неговата 3-та линия, и че за това първатѣ му двѣ линии ще раскъсатъ центра на римскитѣ линии и че той ще довърши поражението имъ съ 3-та си линия прѣди още 3-та римска линия на триаритѣ да успѣе да възстанови рѣда

и боя. А въ случай, че потърпятъ пораженіе двѣтѣ му първи линіи, той, безъ съмнѣніе, се надѣвалъ, че това ще произлѣзе не безъ безрѣдица въ първитѣ двѣ римски линіи, отъ която и искалъ да се възползва за да ги атакува съ 3-та си линія. За това той и турилъ 3-та си линія на такова растояніе задъ 2-та, щото отблъснати 1-та и 2-та линія да могжтъ свободно да отстжпятъ на дѣсно и на лѣво.

Щомъ двѣтѣ арміи се построили, Аннибалъ пръвъ испратилъ напрѣдъ цѣлата линія отъ слоноветѣ. Но обикновеннитѣ у римлянитѣ, въ началото на боя, звукове отъ всички тржби и рогове, шума на оржжието и бойния викъ исплашили слоноветѣ и часть отъ тѣхъ се обърнала назадъ и довела въ безрѣдица лѣвофланговата нумидийска конница. Массинисса се възползвалъ отъ това и, като ударилъ противъ тъзи конница, лесно я отблъсналъ. Всички останали слонове се спуснали срѣщу велититѣ и ги разбъркали, но и сами били изранени отъ тѣхъ и най послѣ по̀ голѣмата часть въ центра, били вкарани въ интервалитѣ на римскитѣ линіи, а на дѣсното крило се обърнали назадъ и разбъркали картагенската конница. Лелій тъй сжщо се възползвалъ отъ това и отблъсналъ тъзи конница. По такъвъ начинъ и отъ двѣтѣ страни останала всичката пѣхота, коя то и тръгнала една срѣщу друга съ тиха крачка и въ рѣдъ, съ исключеніе 3-та линія на Аннибала, която останала на мѣстото си. Но Сципіонъ излъгалъ надѣждитѣ и очакванията на Аннибала и, като усѣтилъ намѣреніето му, намѣсто да испрати принципитѣ задъ хастатитѣ, събралъ послѣднитѣ въ сжстенъ строй на фаланга, въ еднаква дължина съ фронта на 1-та Аннибалова линія, и стрѣмителнно атакувалъ съ тѣхъ тъзи послѣднята, като ги поддържалъ съ 2-та и 3-та си линіи. Удара на хастатитѣ билъ извънрѣдно силенъ, а съпротивлението на 1-та линія на Аннибала — упорито; но най послѣ, като не била въ състояніе да се съпротивлява на хастатитѣ, които били по̀ добрѣ въоржжени и устроени, и не поддържана отъ 2-та си линія, която отъ страхъ не мръднала отъ мѣстото си, 1-та Аннибалова линія била принудена да отстжпи и, прѣдполагайки, че 2-та линія ѝ измѣнила, яростно се хвърлила противъ нея. 2-та линія, отъ своя страна, съ сжщо такова яростно очаяніе, се отбранявала, тъй че и отъ двѣтѣ страни имало доста много убити и ранени. А между туй, хастатитѣ ги притискали все по̀ вече и по̀ вече, и тогава и двѣтѣ първи линіи на Аннибала се обърнали най послѣ противъ тѣхъ и ги довели въ извѣстно растройство. Но 2-та линія на принципитѣ пристигнала на помощь на 1-та и първитѣ двѣ линіи на Аннибала били съвсѣмъ отблъснати, разбити и почти истрѣбени. Останкитѣ имъ се спуснали къмъ 3-та линія и биха довели и нея въ разстройство, ако Аннибалъ не би ѝ заповѣдалъ да насочи копията си противъ тѣхъ.

Тогава Сципіонъ рѣшилъ да употрѣби другъ, новъ строй за атака на 3-та линія на Аннибала — най добритѣ негови войски отъ послѣдния му резервъ. Тъй като тъзи линія имала фронтъ почти два пжти по̀ дълъгъ, отколкото линіята на хастатитѣ, и Сципіонъ не искалъ Аннибалъ да го залови, при това той билъ увѣренъ, че конницата му ще се върне отъ прѣслѣдванието и ще му помогне да побѣди Аннибала, то и не счелъ за нужно да държи въ резервъ 3-та си линія на триариитѣ, а напротивъ самъ искалъ да залови Аннибала. Вслѣд-

ствие на това, той заповѣдалъ на хастатитѣ да отстжпятъ и до като тѣ се строили на това мѣсто, гдѣто най напрѣдъ се сблъскали съ 1-та линия на Аннибала, заповѣдалъ да отбержтъ прѣдъ тѣхъ раненитѣ и разхвърленото оржжие и да очистятъ мѣстото; на принципитѣ заповѣдалъ да сгжстятъ манипудитѣ си на дѣсно и на лѣво и да застанатъ на една линия съ хастатитѣ на фланговетѣ имъ, а на триариитѣ — да направятъ сжщото и да застанатъ по фланговетѣ на принципитѣ. По такъвъ начинъ той построилъ всичката си тѣжка пѣхота, въ строй на фаланга, въ една линия, която значително надминувала дължината на 3-та линия на Аннибала, и атакувалъ послѣднята, която била тръгнала въ туй време напрѣдъ. Боя се подновилъ съ нови сили и упоритость, и билъ почти равенъ, тъй като Аннибалъ ималъ около 24.000 души, а Сципионъ, който билъ загубилъ вече отъ 3 до 4.000 души — около 27 или 26.000, а въоржжението и строя били почти еднакви. Но когато Лелий и Массинисса се върнали отъ прѣслѣдването и атакували линията на Аннибала въ тилъ, тогава тя дошла въ безрѣдица и растройство. По̀ голѣмата часть отъ войскитѣ ѝ била избита, а по̀ малката се спасила чрѣзъ бѣгство, но на откритата равнина била прѣслѣдвана отъ конницата на Сципиона и понесла голѣма загуба. Картагенцитѣ загубили всичко до 20.000 души убити, около 20.000 плѣнени, 133 знамена и 11 слона, а римлянитѣ около — 2.000 души убити.

Такова било това *послѣдно* сражение при Зама, което рѣшило сждбата на войната и на Картагенъ. Побѣденъ Аннибалъ, като провъзгласилъ: *края на Картагенъ*! намѣрилъ спасение съ нѣколко конници въ Адруметъ. А побѣдителя — Сципионъ, като разграбилъ лагера на Аннибала, върналъ се къмъ Утика, гдѣто намѣрилъ претора Лентула съ 50 военни и 100 товарни кораба съ храни. Като присъединилъ тъзи ескадра отъ 50 кораба къмъ своята, той заминалъ за Картагенъ, да го блокира по море, а на легата си Кнеия Октавия възложилъ да води армията сжщо за тамъ и да блокира града по сухо (Лелий билъ испратенъ въ Римъ да извѣсти за побѣдата). Прѣдъ Картагенъ Сципионъ срѣщналъ единъ морски корабъ съ картагенски пратенници, които отивали да молятъ за миръ. Като имъ опрѣдѣлилъ да отидатъ въ Тунесъ, той се върналъ въ Утика, отъ кждѣто тръгналъ съ армията си за онзи лагеръ, който по̀ напрѣдъ заемалъ при Тунесъ. По пжтя за тамъ той се научилъ, че сина на Сифакса, Вермина, идялъ съ една армия въ помощь на Картагенъ. Сципионъ испратилъ срѣщу него всичката си конница и часть отъ пѣхотата. Вермина билъ разбитъ и едва се спасилъ, като загубилъ 15.000 души убити, 1.200 души взети въ плѣнъ, 1.500 коня и 72 знамена.

Слѣдъ тъзи повторна побѣда, Сципионъ прѣдписалъ на картагенцитѣ условията за мира спорѣдъ които: 1-о тѣ запазвали за себѣ си въ Африка градоветѣ, които владѣяли въ нея до началото на тъзи война, сжщо общественнитѣ и частнитѣ си имущества, 2-о запазвали сжщо законитѣ, управлението и обичаитѣ си, и противъ Картагенъ нѣмало да се продължаватъ военнитѣ дѣйствия, — 3-то тѣ трѣбвало да върнатъ на римлянитѣ всичко взето отъ тѣхъ въ време на примирието и всичкитѣ римски плѣнници и бѣглеци, — 4-о да даджтъ всичкитѣ си военни кораби съ исключение на 10, — 5-о да не водятъ никаква война безъ съгласието на римския сенатъ, —

6-о да възвьрнатъ на Массинисса всичкитѣ му владѣния и тѣзи на прадѣдитѣ му, въ размѣра, който ще бѫде указанъ, — 7-о да даджтъ на римската армия храна за 3 мѣсеци и заплата до като се утвьрди мирния договоръ отъ римския сенатъ и народъ, — 8-о да заплатятъ 10.000 таланта срѣбро въ продължение на 10 години и 9-о да даджтъ 100 заложници отъ най виднитѣ родове на Картагенъ, по избора на Сципиона.

Тѣзи условия били приети отъ картагенцитѣ, утвьрдени отъ римския сенатъ и народъ и съ това била прѣкратена 2-та пуническа война, която се продължавала, отъ времето на вземанието на Сагунтъ и обявяванието на войната, 18 години.*)

---

*) Отъ Адруметъ Аннибалъ отишълъ въ Картагенъ, който не билъ виждалъ цѣли 36 години. Тукъ Аннибалъ, слѣдъ 36 годишни необикновенни, славни, макаръ и не всѣкога щастливи подвизи, трѣбвало сега да убѣждава съотечественницитѣ си да молятъ за миръ смьртнитѣ му врагове. Макаръ и да били жестоки условията, на които Римъ се съгласилъ да даде миръ на Картагенъ, но Аннибалъ се надявалъ, че слѣдъ време ще може да подпови борбата съ гордия съперникъ на отечеството му. Той се радвалъ въ Картагенъ на пълно уважение и получилъ началството надъ армия въ вѫтрѣшностьта на Африка, но скоро билъ извиканъ обратно и избранъ за преторъ или началникъ на републиката. На това ново за него поприще той показалъ пó напрѣшната дѣятелность и скоро успѣлъ да тури въ рѣдъ разстроенитѣ финанси на дьржавата. Но ненавистьта противъ Римъ го увлѣкла въ връзки съ Антиоха III, царь Сирийски, а враговетѣ му, на чело на които стоялъ Ханнонъ, не закъснели да съобщатъ това въ Римъ. Въ Картагенъ дошли римски пратенници да искатъ прѣдаванието на Аннибала, който, като се научилъ за това избѣгалъ въ Тиръ и отъ тамъ отишълъ въ Ефесъ, столица на Антиоха (195 г.). Тукъ той убѣдилъ царя да обяви на Римъ война, театръ за която пакъ прѣдназначавалъ Италия; и въ сѫщото време, имайки още силна партия въ Картагенъ, трудилъ се да склони съотечественницитѣ си на съюзъ съ Антиоха, но Картагенския сенатъ не се рѣшилъ да влѣзе въ нова борба съ Римъ. Въ Антиоха, Аннибалъ не намѣрилъ нито смѣлость, нито дѣятелность, необходими за испълнение на велики прѣдприятия. Напразно той убѣждавалъ царя да влѣзе въ съюзъ съ Филиппа Македонски и, въ случай на отказъ отъ негова страна, да испрати войски прѣзъ Тракия въ Македония, за да лиши Римъ отъ помощьта на македонцитѣ. Сѫщо безуспѣшни били и другитѣ му съвѣти, напр. да го испрати съ флота къмъ брѣговетѣ на Африка и Италия или да заеме Корсика. Най послѣ въ 190 година Антиохъ испратилъ Аннибала при финикийцитѣ, да приготви тамъ флота, която трѣбвало да се съедини съ сирийската при Хеллеспонтъ. Обаче римлянитѣ разбили по отдѣлно сирийскитѣ флоти, и Антиохъ, като билъ слѣдъ това побѣденъ отъ Корнелия Сципиона при Магнезия, сключилъ позоренъ миръ, въ условията на който между друго влизало и прѣдаванието на знаменития Картагенски емигрантъ. Аннибалъ още еднъжъ се спасилъ отъ отмьщението на Римъ и избѣгалъ при Прузия, царь Витински (189 г.), гдѣто станалъ душата на съюза между Прузия и много съсѣдни владѣтели противъ Евмена, царь Пергамски, съюзникъ на римлянитѣ. Прѣдводителствующъ значителна войска, той още еднъжъ направилъ името си страшно и удьржалъ нѣколко побѣди по сухо и по море; но въпрѣки тѣзи успѣхи, Азия трѣперяла прѣдъ Римъ, и слабия Прузий, по исканието на римския сенатъ, билъ готовъ да прѣдаде Аннибала. Само чрѣзъ смьртьта героя можалъ да се избави отъ плѣнъ; той взелъ отрова**), която всѣкога носилъ въ прьстена си, и по този начинъ свьршилъ живота си на 65 годишна възрасть, въ 183 г. пр. Р. Х., въ сѫщата година съ другъ единъ знаменитъ изгнанникъ, нѣкогашъ щастливия неговъ съперникъ, Сципионъ Африкански.

В. Е. Лексиконъ.

**) „pour delivrer, dit-il les romains de la terreur que leur inspire un vieillard dont-ils n'osent pas même attendre la mort". Il avait alors 64 ans (183).

. . Gr. dic. universel.
P. Larousse

Заб. на прѣводача.

ГЛАВА VIII.

Заключение.

§ 52. Общъ възглѣдъ върху 2-та пуническа война и върху дѣйствията на картагенцитѣ и римлянитѣ въ нея. — § 53. Общъ възглѣдъ върху дѣйствията на Анибала въ 2-та пуническа война. — § 54. Общъ изводъ за Анибала, като полководецъ, и за начина и искуството на водението войната отъ него.

---

§ 52.

Общъ възглѣдъ върху 2-та пуническа война и върху дѣйствията на картагенцитѣ и римлянитѣ въ нея.

Като изложихме 2-та пуническа война въ частнитѣ ѝ подробности, нѣка хвърлимъ единъ общъ поглѣдъ върху нея въ военно отношение.

Двѣтѣ най могжщи въ древностьта, но сжществено различни една отъ друга, републики: войнственната — римска и търговската — картагенска, слѣдъ първото сблъсквание помежду си въ Сицилия, на морето и въ Африка въ 1-та пуническа война, която се свършила съ тържеството на римската и унижението на картагенската, останали въ крайно враждебни отношения една къмъ друга. Мира, който прѣкратилъ 1-та пуническа война, не билъ и не можалъ да бжде продължителенъ и траенъ, тъй като неприятелскитѣ отношения между Римъ и Картагенъ, които постепенно се усилвали отъ дѣйствията имъ въ време на мира, отъ страна на Римъ — въ Италия, Сицилия, Сардиния, Илирия, Истрия и Гърция, а на Картагенъ — въ Испания, растяли все по̀вече и по̀вече и довели най послѣ Римъ и Картагенъ, тъй да се каже, до едноборство за животъ или смьрть. Тѣ не можали вече да сжществуватъ нарѣдъ единъ до другъ и една отъ тѣхъ трѣбвало да загине. И двата еднакво сждѣйствували за окончателното спрѣчкване, но го извьршилъ не Римъ, а Картагенъ, въ лицето на прѣдставителя на по̀ силната въ него политическа партия Барцинската — Анибалъ, възъ основание на плана, много прѣди това замисленъ отъ Амилкара и наполовина испълненъ отъ него, отъ зетя му Аздрубала и отъ сина му Анибала. Прѣвземанието и разрушението отъ послѣдния покровителствувания отъ Римъ и съюзния съ него Сагунъ послужили дѣйствителенъ поводъ за явно спрѣчкване и война, още прѣди да бжде обявена такава отъ римлянитѣ. Слѣдъ това Анибалъ веднага отишълъ прѣзъ Алпитѣ въ Италия и почналъ въ нея най рѣшителни настжпателни дѣйствия противъ Римъ, на който въ три години време нанесълъ, единъ слѣдъ другъ,

четири удара, единъ отъ другъ по́ силенъ и по́ жестокъ, повдигналъ цѣла сѣверна и часть отъ южна Италия противъ Римъ и турилъ послѣдния въ най опасно положение.

По такъвъ начинъ войната била почната отъ Картагенъ и три години водена отъ него, въ лицето на Аннибала, по най рѣшителенъ *настжпателенъ* начинъ, въ самата Италия, въ самото срѣдоточие на владѣнията на Римъ, даже твърдѣ близо до него. А Римъ, толкова войнственъ, гордъ и грозенъ до тогава, атакуванъ рѣшително, отъ тъзи страна, отъ която съвсѣмъ не очаквалъ това, веднага билъ отхвърленъ на чуздата до тогава за него почва на собствената си *отбрана*. Но падналъ въ едно необяснимо заслѣпление, твърдѣ много гордъ отъ по́ напрѣшнитѣ си военни успѣхи, доста много навикналъ не да се отбранява, а да напада другитѣ, и не разбирайки още, какъвъ человѣкъ и полководецъ билъ Аннибалъ, показалъ не мждрость, а безразсждность и даже безумие, като избралъ, намѣсто *чиста пасивна отбрана — настжпателна* и като избиралъ за испълнението ѝ, единъ отъ другъ, по́ неспособни полководци — груби погрѣшки, които не правяли честь на войнственно-мждрия до тогава Римъ. Но това му послужило за полза и за добра военно-практическа школа — и четиритѣ жестоки удара, които му били нанесени, събудили го отъ съня, снели отъ него завѣсата на заслѣплението и го научили на новъ, до тогава неизвѣстенъ нему и неупотрѣбяванъ отъ него начинъ за водението на войната — най напрѣдъ *чисто-отбранителна*, а послѣ постепенно все по́ вече и по́ вече *настжпателно-отбранителна*, първата мисъль за която далъ и първитѣ основи на която турилъ диктатора Фабий. И отъ тогава успѣха въ войната веднага почналъ да клони на страната на Римъ противъ Картагенъ, толкозъ по́ вече, че послѣдния, отъ своя страна, взелъ да дѣйствува постепенно все по́ вече и по́ вече, не само безразсждно, но и недостойно. Намѣсто, въ рѣшителната си война съ Римъ въ Италия, съ всички сили, срѣдства и способи да поддържи великия си полководецъ Аннибала, комуто вече длъжалъ толкозъ голѣмитѣ първоначални успѣхи, Картагенъ, винаги въ всичко търговски и алченъ за пари, въ които признавалъ главната сила, обърналъ всичкото си внимание не на Италия, Римъ и Аннибала, а на Испания, отъ кждѣто тѣчала въ него златна рѣка, но не като на главно основание за военнитѣ дѣйствия противъ Римъ въ Италия, а само съ ниски, своекористни цѣли подобно на всичкитѣ си по́ напрѣшни завоювания — обогатяване съ естественитѣ богатства на завоюванитѣ страни и съ търговията.

По такъвъ начинъ, въ едно и сжщо време, военната политика на Римъ и на Картагенъ взела съвсѣмъ противуположни посоки, отъ страна на Римъ — право и неуклонно къмъ главната цѣль за съсипването на Картагенъ, най напрѣдъ съ истикването на Аннибала отъ Италия, а на картагенцитѣ отъ Сицилия, Сардиния и прѣимуществено отъ Испания, а отъ страна на Картагенъ — къмъ второстепенната и лъжовна цѣль за завоюването и закрѣпяването си въ Испания, което не било стрѣмление къмъ главната цѣль на войната, а отклонение отъ нея. Но и въ тѣзи противуположни посоки отъ двѣтѣ страни, каква голѣма разлика има въ характера на дѣйствията: необикновенна енергия, постоянство, твърдость, рѣшителность, мждрость и искуство отъ страна на Римъ — и, напротивъ, сжщо толкова необикновенна лѣность, непостоян-

ство, непослѣдователность, бавность, нерѣшителность, слабость, неразумие и неискуство въ дѣйствията отъ страна на Картагенъ, а особенно неговото невнимание и даже неблагодарность къмъ Анибала, когото почти съвършенно жертвувалъ на произвола на сждбата! При такъвъ родъ военно-политически дѣйствия на Римъ и Картагенъ, можало ли е да има съмнѣние, на коя страна напълно ще склони успѣха на войната! И той можеше да склони на страната на Римъ не слѣдъ 18 годишна война, а много по̀ рано, ако да не бѣше грозно и страшно за римлянитѣ, даже само името на Анибала. 15 години слѣдъ сражението при Канна, при всичко, че Картагень не поддържалъ Анибала въ Италия, а Римъ и искуснитѣ му полководци все по̀ вече и по̀ вече го стѣснявали отъ всички страни и най послѣ го истикали въ най южната часть на Бруттий, той не само, че се държалъ въ Италия, но и продължавалъ да държи римлянитѣ и полководцитѣ имъ въ постояненъ страхъ. Това могжщо нравственно влияние на личността му, съединено съ високото му военно искуство, било причина, че римскитѣ полководци, като почнали да дѣйствуватъ по системата на Фабия — настжпателно-отбранителна, наблюдателна, въ силни по мѣстность укрѣпени лагери, — съ нѣкои исключения, изобщо казано, твърдѣ дълго и буквално вече се държали до тази система, и то пакъ вслѣдствие само на единъ страхъ отъ името на Анибала. Имайки, отъ времето на сражението при Канна, постоянно отъ 20 до 25 легиона въ разнитѣ театри на военнитѣ дѣйствия и по 2 и 3 армии (отъ 4 до 12 легиона) противъ самия Анибалъ, тѣ нито еднъжъ не сж имали нито мисъльта, нито куража рѣшително да го нападнатъ съ тѣзи съвокупни армии въ едно и сжщо време, съ което би могли, ако не да му нанесжтъ рѣшително поражение, то въ всѣки случай да го истикатъ отъ Италия, много по̀ рано отъ 203 година. Па и въ 203 година не сж тѣ, които го истикали отъ Италия, а Картагенъ, който го повикалъ назадъ, понеже билъ атакуванъ отъ Сципиона въ Африка. Чудно изглѣжда, че нѣкои полководци, като напримѣръ Марцеллъ, искусно ползующи се отъ благоприятнитѣ обстоятелства, не еднъжъ успявали да нанисатъ на Анибала частни поражения, но да отидатъ право и рѣшително противъ него, съ съвокупнитѣ сили на 2—3 армии отъ веднъжъ, никога не имъ достигало смѣлость и воля. Всѣка година срѣщу него били изваждани поне 2 армии, да го наблюдаватъ и стѣсняватъ, но не и да водятъ рѣшителни дѣйствия противъ него. Двѣ римски армии заедно съставлявали до 40.000 души, несравненно по̀ добрѣ въоржжени, отколкото почти сжщото число войски, които Аннибалъималъ въ послѣднитѣ години въ Италия. Но ако римскитѣ полководци намирали за недостатъчни тѣзи 40 хиляди римски войски срѣщу 40.000 войски на Аннибала, то, прѣдъ видъ на по̀ скорошното му истиквание отъ Италия, всѣкога лесно и удобно можали да съсрѣдоточатъ противъ него не 2, а 3 армии (60.000) и даже 4 (80.000) и да дѣйствуватъ по рѣшителенъ, настжпателенъ начинъ. Но тѣ никога не направили това, до самото му оттѣглювание отъ Италия само съ 24.000 души, слѣдъ като оставилъ въ Бруттий може би не по̀ вече отъ 5 — 6000 души по гарнизонитѣ. А причинитѣ за това били — пакъ сжщата висока личность на Анибала, необикновеното му искуство, нравственното му влияние върху римлянитѣ и страха, който той внушавалъ *само съ името си!* —

Може да се каже. *че той самъ струвалъ* цѣла многобройна армия и римлянитѣ даже съ 3 — 4 армии не би се осмѣлили рѣшително да дѣйствуватъ противъ него. А между това тѣ тъй смѣло, прѣдприимчиво и рѣшително, както обикновенно по̀ напрѣдъ, дѣйствували тамъ, гдѣто нѣмали на срѣща си Аннибала, и въ южна, и въ срѣдня, и въ сѣверна Италия, и въ Сицилия, Сардиния, Испания и Африка. И тъй, колкото и естественъ и понятенъ да е страха, който имали отъ Аннибала, пакъ мислимъ, че тѣзи отъ край време войнствени и храбри римляни, които имали такова прѣвъсходно военно устройство и многобройни войски, и всѣкога смѣли и рѣшителни — противъ *по̀ слабитѣ*, били вече твърдѣ *прѣдпазливи*, за да не кажемъ *страхливи*, прѣдъ Аннибала, когото можали да задавятъ съ двойна и тройна сила: тъй като много случаи доказватъ, че колкото великъ и да билъ той лично, но войскитѣ му, особенно на край време, били много иди малко лоши и при първа несполука обрѣщали гърбъ и били излагани на поражение. Общия изводъ отъ това може да бѫде този, че макаръ римлянитѣ слѣдъ сраженцето при Канна до края на 203 година да дѣйствували противъ Аннибала твърдѣ благоразумно, прѣдпазливо и искусно, но не доволно смѣло, рѣшително и не съгласно съ обикновенния начинъ на дѣйствията имъ, и че ако тѣ съ благоразумието и прѣдпазливостьта въ дѣйствията си бѣхѫ съединили по̀ голѣма смѣлость и рѣшителность, то можехѫ по̀ скоро да истикатъ Аннибала отъ Италия и да свършатъ войната. И ако у тѣхъ не бѣше се явилъ такъвъ достоенъ за Аннибала съперникъ и искусенъ, смѣлъ и прѣдприимчивъ полководецъ, като Сципиона африкански, който прѣнесълъ войната въ Африка, атакувалъ въ нея Картагенъ, разбилъ въ нея всичкитѣ му армии и най послѣ самия Аннибалъ, то кой знае? — може би послѣдния щеше да се задьржи още въ Италия и войната не би била свършена тъй скоро. Примѣра на сѫщия този Сципионъ може да служи като още по̀ добро доказателство за това. Защо толкова искусния, колкото смѣлъ и рѣшителенъ неговъ планъ да прѣнесе и свърши войната въ Африка не само не дошълъ на умъ никому отъ полководцитѣ на Римъ, но и възбудилъ въ сената и особенно у Фабия и по̀ старитѣ сенатори неудобрение? Това имъ правяло толкова малко честь, колкото голѣма честь правело на Сципиона. Нѣка се явѐше Сципионъ по̀ рано — и войната би била прѣкратена по̀ скоро. Забѣлѣжително е, че започната съ едно велико прѣдприятие отъ такъвъ великъ полководецъ, като Аннибала, проточена вслѣдствие недостойната политика на Картагенъ, излишната прѣдпазливость и недостатъчна смѣлость на римскитѣ полководци, при необикновенни, примѣрни дѣйствия отъ страна на Аннибала и особенно при влиянието и страха отъ името му, тя била свършена, и твърдѣ скоро и рѣшително, въ полза на Римъ, съ сѫщо такова велико прѣдприятие на не по̀ малко великия полководецъ, какъвто билъ Сципионъ, и при това такъвъ младъ, какъвто Аннибалъ билъ въ началото на войната. Много искусни полководци имали римлянитѣ въ тъзи война, но Сципионъ, както и Аннибалъ, билъ — *единъ*. Кой отъ тѣхъ стоялъ по̀ горѣ — ще бѫде казано по̀ долу.

И тъй въобще войната, почната отъ Аннибала и 3 години водена отъ него по рѣшителенъ *настжпателенъ* начинъ противъ Римъ въ Италия, а отъ римлянитѣ, неблагоразумно и непрѣдпазливо — тъй сѫщо

настѫпателно, 14 години слѣдъ това се води и отъ Анибала, и отъ римлянитѣ въ Италия *настѫпателно-отбранително*, а въ Сицилия, Испания и най послѣ въ Африка отъ римлянитѣ по̀ вече и по̀ вече рѣшително *настѫпателно* и на свършване по най рѣшителенъ *настѫпателенъ* начинъ въ Африка отъ Сципиона.

По сѫщата причина 2-та пуническа война, както въобще, тъй и особенно въ по̀ голѣмата си половина отъ 215 до 203 година включително въ Италия, е извънрѣдно забѣлѣжителна въ *стратегическо* отношение. До това време, съ изключение може би само походитѣ на Александра Великий, въ войнитѣ на древнитѣ времена главна роля играяла тактиката, а стратегията била много проста и несложна. Участьта на войнитѣ се рѣшавала по̀ вечето на бойнитѣ полета съ бой, и за това и двѣтѣ страни отивали право една срѣщу друга, влизали въ бой и едната побѣждавала, другата потърпявала поражение, по̀ вечето пѫти съединено съ истрѣбление на армията ѝ. Ако даже и да се случвали дѣйствия, които да излизали отъ този обикновенъ пѫть, това ставало или вслѣдствие употреблението на нѣкои военни хитрости, или пъкъ отъ нѣкои особенни съображения на искуснитѣ полководци. Но такива съображения и дѣйствия, които да проистичатъ отъ желанието не да се търси, а да се избѣгва боя, да се побѣди непиятеля не съ силата на оржжието, а съ хитростьта на ума, не съ дѣйствия въ боя, а съ движения въ полето, въ обходъ на фланговетѣ, въ тила и на съобщенията, и др. т., се срѣщатъ твърдѣ малко и рѣдко, именно за това, защото и двѣтѣ страни еднакво дѣйствували по рѣшителенъ настѫпателенъ начинъ. Тъй дѣйствували и народитѣ на Истокъ, и гърцитѣ, и римлянитѣ до 2-та пуническа война и даже въ самата тъзи война, всѣкога и на всѣкждѣ, гдѣто нѣмали насрѣща си Анибала, а въ пьрвитѣ 3 години отъ войната — даже и противъ Анибала. Но отъ времето на приеманието отъ тѣхъ Фабиевата система за настѫпателно-отбранителната война, която приѫдила и Анибала да прибѣгне къмъ сѫщата, въ южа Италия, въ тѣчение на 13 години отъ сраженията при Канна до сраженията при Зама, ний за прьвъ пѫть въ древностьта виждаме едно явление, може да се каже, съвсѣмъ ново. И двѣтѣ страни еднакво, или едната по̀ вече, другата по̀ малко, избѣгватъ боя, като се располагатъ въ силни по мѣстность, по̀ вечето планинска, укрѣпени лагери, зорко наблюдающи и слѣдящи една за друга, прѣминавайки отъ единъ силенъ лагеръ въ другъ, често въ обходъ на фланговетѣ, застрашавайки и съобщенията, дѣйствующи съ малки отряди и малка война, противъ фуражиритѣ и отдѣлнитѣ отряди, отнимайки една отъ друга способитѣ за хранение, укрѣпенитѣ градове вѫтрѣ въ страната или на брѣговетѣ на морето, влизайки по нѣкога въ частенъ бой съ малки части, а въ голѣми сражения на открито поле — рѣдко, освѣнъ тогава, когато за това се прѣдставлявалъ особенно благоприятенъ случай или никакъ не било възможно да се избѣгне сраженията, било отъ едната, или и отъ двѣтѣ страни. Такъвъ начинъ на дѣйствия, може положително да се каже, никога до тогава не билъ срѣщанъ въ древнитѣ войни, и това безпорно трѣбва да се признае за явление, твърдѣ забѣлѣжително въ отношение на искуството за воденията на войната, тъй като ясно показва прѣобладаванието-

то на хитростьта, ума и искуството надъ простата и груба вещественна сила, съ една дума — по изражението на Юлий Цезаря — *на ума надъ меча* (Iulius Caesar non minus praeclarum censuit *consilio* quam *gladio* superare).

Разглѣдвайки дѣйствията на римлянитѣ въ 2-та, най занимателната часть на войната, трѣбва да кажемъ, че въ това време тѣ водили *правилна* война, основана на едно *общо* и на ежегодни *частни* прѣдначертания, измѣнявани само въ подробноститѣ на испълнението съгласно съ обстоятелствата. Тѣ всѣкога разполагали армиитѣ си тъй, щото да прикриватъ Римъ, най близкитѣ до него и другитѣ най важни по обстоятелствата, области на Италия, постоянно да наблюдаватъ Аннибала и постепенно да го стѣсняватъ, да държатъ въ покорность Цизалпинска Галлия на сѣверъ, Сицилия на югъ, Сардиния на морето и Испания на западъ. При това всѣка армия въ южна, срѣдня и сѣверна Италия имала задъ себѣ си обезпечено основание на дѣйствията — страната, въ която, въ единъ главенъ и въ нѣколко второстепенни, укрѣпени пунктове, се намирали военнитѣ ѝ складове съ храни, подкрѣпления и пр., и която ѝ служила за упора на дѣйствията или убѣжище въ случай на несполука. Такива основания противъ Аннибала тѣ имали: най напрѣдъ — Лаций, послѣ Кампания и Самний и по̀ късно Лукания, Апулия и Калабрия, а въ тѣхъ главни упорни пунктове — Капуа и Тарентъ. Опирайки се на тѣхъ, тѣ дѣйствували съ отдѣлни армии, които се намирали въ свързка по между си и въ случай на нужда се съединявали, а послѣ пакъ се раздѣляли. Тѣ се движили противъ Аннибала, спорѣдъ обстоятелствата, то̀ бавно и прѣдпазливо, то̀ извънрѣдно бързо и рѣшително. Много отъ тѣхнитѣ движения сж особенно забѣлѣжителни по искуството на съображенията и бързината и успѣха въ испълнението. Едно отъ най забѣлѣжителнитѣ въ числото имъ било движението на Клавдия Нерона съ 6.000 души къмъ р. Метавръ въ 7 дни и обратно въ 6. При това начина на дѣйствията на Аннибала, съединенъ съ често употрѣбление на военни хитрости, засади и др. т., ималъ влияние и на римлянитѣ, като и тѣ взели да прибѣгватъ къмъ сжщото и да нагласяватъ на Аннибала примки. При това римскитѣ полководци умѣяли да пазятъ намѣренията си въ тайна и да прониквать въ намѣренията на противницитѣ си и даже често въ тѣзи на Аннибала. Тѣ водили войната дѣятелно, но слѣдъ поражението при Канна извънрѣдно прѣдпазливо, впослѣдствие по̀ смѣло, а къмъ края, както казахме, вече твърдѣ нерѣшително и даже боязливо. Военнитѣ дѣйствия тѣ почвали обикновенно въ началото на пролѣтьта, съ поникването на трѣвата за храна на конетѣ, но по нѣкога и лѣтѣ, а ги свършвали рано или късно прѣзъ есеньта, като се разполагали на зимовище по квартири или въ укрѣпени лагери. По нѣкога тѣ и прѣзъ зимата произвеждали частни военни дѣйствия съ отдѣлни отряди, като водили малка война. Ежегодно тѣ изваждали въ полето, спорѣдъ обстоятелствата, отъ 4 до 6 армии (8—12 римски легиона и толкова съюзни, слѣдователно отъ 75.000 до 111.000 души) въ Италия и толкова въ Сицилия, Сардиния и Испания, а всичко отъ 10 до 13 армии (20—24 римски легиона и отъ 150.000 до 200.000 и 220.000 души войска!). Само въ сражението при Канна тѣ имали, както знаемъ, 2 армии = 16

легиона = 80.000 души пѣхота и 7.200 конница. Освѣнъ това тѣ постоянно имали, особенно въ края на войната, нѣколко флоти (отъ 50 до 100 военни кораба, съ голѣмо количество товарни) въ брѣговетѣ на Италия, Сицилия, Сардиния и Испания. По това може да се сѫди, до какво голѣмо развитие можали да достигатъ и дѣйствително достигали въоръженитѣ сили на Римъ, сухопѫтнитѣ и морскитѣ, въ време на 2-та пуническа война. Но това струвало голѣми расходи, тъй щото още прѣзъ половината и даже въ началото на войната държавната хазна била крайно истощена и само съ пожертвуванията на богатитѣ съсловия и частни лица между римскитѣ граждани и съюзници можали да бѫдѫтъ удовлетворявани необходимитѣ и твърдѣ значителни расходи за войната. Резултатъ отъ това било, че Римъ никога нѣмалъ недостатъкъ нито отъ войски, нито отъ флоти, нито отъ срѣдства за издържанието имъ. А къмъ края на войната римлянитѣ вече почнали да намаляватъ числото на войскитѣ и на флотитѣ си въ Италия, като ги усилвали само въ Испания и най послѣ въ Сицилия и особенно въ Африка. Хранението на дѣйствувавшитѣ войски се извършвало много грижливо и правилно, чрѣзъ фуражировки и возение на запаси отъ храни по сухо, по рѣкитѣ и по море. Складоветѣ съ храни се учрѣдявали въ тила на армиитѣ, въ укрѣпени градове и лагери, съобщенията на армиитѣ съ които били грижливо пазени. Въ това отношение особенно забѣлѣжително е устройството и обезпечението на подвозитѣ и складоветѣ съ храни до и въ време обсадата на Капуа, а сѫщо и въ време на дѣйствията на римскитѣ армии противъ Аннибала въ Лукания и Апулия, Бруттий и Калабрия. Обезпечвайки собственнитѣ си съобщения съ складоветѣ на запаситѣ си, римскитѣ полководци често прибѣгвали къмъ дѣйствия противъ съобщенията на Аннибала съ неговитѣ складове и даже противъ самитѣ тѣзи складове, отъ което и отъ двѣтѣ страни възниквали въобще дѣйствия въ обходъ на фланговетѣ и на съобщенията.

Въ отношение на тактическитѣ дѣйствия на римскитѣ войски въ боя, трѣбва да кажемъ, че въ сраженията на Сципиона, Марцелла и другитѣ пó добри римски полководци въ това време често се забѣлѣзватъ много или малко искусни и забѣлѣжителни съображения, построения, движения и дѣйствия. Но, въобще казано, тѣ били само случайни и частни видоизмѣнения на една и сѫща главна форма, която оставала неизмѣнна, тъй като и оржжието оставало неизмѣнно. Въ сѫщность, сраженията прѣдставляватъ все едно и сѫщо явление: отъ едната страна легиона въ три линии, отъ другата фалангата въ една (у Аннибала отъ половината на войната пó вечето въ двѣ линии), и въ двѣтѣ страни легката пѣхота — отпрѣдъ, конницата — по фланговетѣ, а у картагенцитѣ, освѣнъ това, слоноветѣ прѣдъ цѣлата линия или прѣдъ двѣтѣ крила. Слоноветѣ, които основателно прѣнебрѣгвалъ Александръ Великий, но, за удивление, Аннибалъ не прѣнебрѣгвалъ, и въ тази война, както пó вечето и въ прѣдишнитѣ, нанисали много пó голѣма врѣда на своитѣ войски, отколкото на неприятелскитѣ, като се обрьщали противъ тѣхъ и ги довеждали въ безрѣдица и разстройство, за което често бивали причина за поражението имъ. Постоянното, неизмѣнно, въ всѣки случай, построение на конницата по фланговетѣ, всѣкога имало за цѣль залавянието

на неприятеля и нападението му отъ фланговетѣ и тила, което и се случвало обикновенно отъ едната или отъ другата страна, на една или на двата фланга, и съдѣйствувало за побѣдата. А въ дѣйствията на тѣжката пѣхота, на легиона и фалангата, една противъ другата, се забѣлѣзва почти всѣкога еднакво простата фронтална, паралелна атака и само рѣдко въ косъ боенъ рѣдъ, толкова любимъ отъ Филипа и Александра Македонски и отъ гърцитѣ отъ времето на Епаминонда, но не отъ една отъ фланговетѣ, а и отъ двата, въ видъ на щипци или клѣщи (келемволонъ), или отъ центра, въ видъ на клинъ (емволонъ). При това строя на легиона въ 3 линии по́вечето пѫти ималъ значително и често рѣшително прѣимущество прѣдъ строя на фалангата, и само въ искуснитѣ ржцѣ на Анибала фалангата надвивала легиона. Но, въобще казано, тактиката въ тъзи война, както римската отъ страна на римлянитѣ, тъй и гръцката отъ страна на картагенцитѣ, не прѣдставлява нищо ново и забѣлѣжително, и тактическитѣ дѣйствия и на двѣтѣ страни, въ продължение на цѣлата война, значително отстѫпватъ на стратегическитѣ въ 2-та половина на войната, отъ страна на Анибала и римлянитѣ въ южна Италия и на Сципиона въ Испания и особенно въ Африка.

Прѣслѣдването на побѣдѣния слѣдъ боя, съ такова или подобно напряжение на сили и енергия, каквото виждаме у Александра Великий, въ тъзи война било рѣдкость. По́вечето пѫти побѣдителя се ограничавалъ съ побѣдата въ боя, или и съ вземането неприятелския лагеръ, или, освѣнъ това, съ близко прѣслѣдване на побѣдения съ конницата.

Въ полиорцетическо отношение, т. е. обсадата и отбраната на укрѣпенитѣ градове, римлянитѣ въобще стояли много по́ горѣ отъ картагенцитѣ и много тѣхни обсади, особенно на Сиракуза отъ Марцелла, а сѫщо на Капуа и Тарентъ, се отличаватъ съ голѣмо искуство и заслужватъ особенно внимание. Само отбраната на Сиракуза отъ Архимеда стои по́ горѣ отъ всички, и съ извънрѣдното си искуство още по́ вече възвишава обсадата и прѣвземането на Сиракуза отъ Марцелла.

Въ заключение трѣбва да кажемъ, че отъ числото на всички римски полководци, които сѫ дѣйствували въ тъзи война, най високо стоятъ: временно, въ пьрвитѣ години слѣдъ сражението при Канна — *Фабий*, като такъвъ, който турилъ пьрвото начало и основание на настѫпателно-отбранителната система за воденето на войната отъ римлянитѣ, но който послѣ не съотвѣтствувалъ вече на потрѣбноститѣ на времето и обстоятелствата, — слѣдъ него *Марцеллъ*, който турилъ прѣдѣлъ на Аннибаловитѣ побѣди, самъ го побѣждавалъ и взелъ Сиракуза, но особенно *Сципионъ* достоенъ съперникъ на Анибала, който рѣшилъ войната.

Колкото се касае до дѣйствията на картагенцитѣ и на полководцитѣ имъ (освѣнъ Анибала) въ тъзи война, то за тѣхъ въобще може да се каже, че тѣ значително отстѫпвали въ много отношения прѣдъ дѣйствията на римлянитѣ на всичкитѣ театри на войната. Даже дѣйствията на беспорно най добритѣ, послѣ Анибала, картагенски полководци, братята му, Аздрубалъ и Махонъ, не се отличаватъ съ особенно искуство, а нѣкои отъ тѣхъ, както се каза при изложението имъ, даже били съпряжени съ голѣми или малки погрѣшки. А слѣдъ смьртьта на

Аздрубала и Махона, Аннибалови братя, Аздрубалъ, Гисконова синъ, и Сифаксъ, до възвръщанието на Аннибала въ Африка, били по̀ вече отъ посрѣдственни противници на Сципиона.

И тъй, по всички изложени по̀ горѣ причини, 2-та пуническа война прѣдставлява за изслѣдователя ѝ, въ военно отношение, извънрѣдна разнообразность, необикновенна занимателность и висока степень на поучителность и заслужва пълно внимание и подробно изучване.

Но всичко това се възвишава особенно и още по̀ вече — съ участието и дѣйствията въ нея на *Аннибала*.

§ 53.

Общъ възглѣдъ върху дѣйствията на Аннибала въ 2-та пуническа война.

Като привелъ въ испълнение едно отъ най великитѣ военни прѣдприятия въ древностьта, Аннибалъ билъ, отъ началото до края, и главенъ дѣятель въ него, душата и героя му, и прѣзъ всичкото време на 2-та пуническа война привлича къмъ себѣ си всичкото внимание и възбужда въ най висока степень удивлението на изслѣдователя ѝ.

При всичко, че основната мисъль за движението отъ Испания прѣзъ Пиринеитѣ, Галлия и Алпитѣ и за вписанието на войната въ Италия, Аннибалъ наслѣдилъ отъ баща си и чича си, но най близкото съображение и самото ѝ испълнение напълно принадлѣжали нему и само тѣ даже би били достатъчни да увѣковечатъ името му. Прѣдприятието му поражава съ необикновенната си смѣлость, но то не било безразсѫденъ и дързъкъ рискъ, тъй като отъ по̀ рано било дълбоко съобразено, вѣрно прѣсмѣтнато, подробно приготвено и надѣжно обезпечено съ здраво закрѣпявание властьта на Картагенъ въ Испания, чрѣзъ оставание въ нея Аздрубала и Ханона съ часть отъ силитѣ и съ разузнавание на пѫтищата прѣзъ Пиринеитѣ, Галлия и Алпитѣ за Италия, свойствата и срѣдствата на страната и расположението на жителитѣ ѝ по тѣзи пѫтища. Слѣдъ това самото испълнение на туй прѣдприятие било извършено съ такава необикновенно силна воля, твърдость, мѫжество, рѣшителность и искуство, че било увѣнчано съ пъленъ успѣхъ.

Слѣдъ прѣминуването прѣзъ Алпитѣ се почва първия периодъ на рѣшителнитѣ *настѫпателни* дѣйствия на Аннибала въ Цизалпинска Галлия, срѣдня и южна Италия. Водени съ малки сили противъ неприятель, прѣвъсходенъ по число и по военнно устройство и духъ, съ рѣшителна цѣль за бой, тѣзи дѣйствия явяватъ съчетание на смѣлость и рѣшителность, благоразумна прѣдпазливость и тънка хитрость, мѫдра политика и високо искуство въ съображението и испълнението. И плодоветѣ имъ били четиритѣ рѣшителни и бляскави побѣди при Тицинъ, Треббия, Тразименското езеро и Канна, които, заедно съ прѣвъсходното движение отъ Лигурия прѣзъ блатата на рѣка Арно, въ тилъ и на съобщенията на Фламиния съ Римъ, сѫ достойни да се турятъ нарѣдъ съ прѣминуването прѣзъ Алпитѣ и прѣдаватъ на първата половина на Аннибаловата война въ Италия особенъ свѣтълъ бляскъ.

Съ сражението при Канна се свършва първия и се почва втория периодъ на дѣйствията на Аннибала въ Италия. Щастливата му звѣзда

почва да гасне — и войната, въ очитѣ на политическия историкъ, почти рѣшена вече въ полза на Римъ въ Италия, отъ сега придобива по̀ голѣма важность въ Испания и по̀ късно въ Африка, и за това Анибалъ по̀ вече е извѣстенъ по дѣйствията си до сражението при Канна, отколкото послѣ него. Но военния историкъ и всѣки воененъ человѣкъ глѣдатъ на това иначе: въ тѣхнитѣ очи, ако Анибалъ е великъ до сражението при Канна, то послѣ него той се явява още по̀ великъ. Отъ това именно време, когато римлянитѣ почнали да слѣдватъ Фабиева прѣдпазливъ начинъ за воденето на настжпателно-отбранителната война и да противупоставятъ на Анибала най добритѣ си полководци, всичко се измѣнило за него. Почти съвсѣмъ не поддържанъ отъ правителството си и като че ли съвсѣмъ прѣдоставенъ отъ него на произвола на сждбата, принуденъ съ слабитѣ си сили, въ по̀ вече и по̀ вече тѣсния кржгъ на дѣйствията си въ южна Италия, да води трудна и опасна *настжпателно-отбранителна* война противъ искусенъ и непрѣстанно усилвающъ се непріятель, Анибалъ рѣшително надминалъ всичко, каквото военната история на прѣдшествувавшитѣ древни времена прѣдставлява най добро и най искусно въ воденето на такъвъ родъ война. При несъразмѣрната си численна слабость, той не дѣйствувалъ съ съвокупни сили и съ цѣль за бой, както въ първата половина отъ войната, но съ раздѣлени сили, съ цѣль да задържа и пази заетитѣ отъ него земи и градоветѣ въ тѣхъ, да събира въ тѣхъ нужнитѣ за водение на войната срѣдства и способи, да отвлича вниманието и силитѣ на непріятеля отъ важнитѣ за него, Анибала, пунктове, да държи противницитѣ си въ бездѣйствие, или да ги уморява и отслабва съ движения отъ едно мѣсто на друго и съ частни, при всѣки удобенъ случай, нападения и пораженія. Такъвъ родъ настжпателно-отбранителни дѣйствія въ южна Италия, които малко-по-малко се обърнали въ чисто-отбранителни въ Бруттий, при извънрѣдното разнообразие прѣдставляватъ прѣобладанието на хитростьта и високата степень на искуството, и справедливо трѣбва да се нарѣкатъ примѣрни. Въ това именно време, внимателно слѣдящи всичкитѣ движения на Анибала, посрѣдъ нѣколкото римски армии, ний го виждаме вече съвсѣмъ лишенъ отъ всѣкаква помощь отъ страна на картагенското правителство, виждаме какъ постепенно все по̀ вече и по̀ вече се стѣсняватъ създаденитѣ отъ него въ южна Италия срѣдства и способи, и заедно съ отдѣлнитѣ си отряди, какъ самъ той не рѣдко прѣтърпява чести несполуки и пораженія. И слѣдъ всичко това, той, единственно съ силата на гения си, почти цѣли 13 години се съпротивлява на римлянитѣ и се държи въ Италия, често даже побѣждавайки римлянитѣ и постояно заставляющъ ги да се страхуватъ само отъ името му. Като вижда всичко това, человѣкъ неволно се обзема отъ още по̀ голѣмо удивление къмъ него, отколкото въ първата половина на войната. Въ това именно време негова гений се явява въ още по̀ голѣми, отколкото по̀ напрѣдъ, сила и блѣсъкъ, макаръ подвизитѣ на Анибала и да не сж толкова блѣскави и громки. И почти съ увѣренность може да се каже, че ако той още отъ самото начало бѣше о̀време и както трѣбва поддържанъ отъ правителството си и не бѣше найпослѣ повиканъ отъ него въ Африка, то и не би могли да го изпъкатъ отъ Италия и войната би мо-

жала да има съвсѣмъ други резултати.

Но когато и Аздрубалъ, и Махонъ, Аннибалови братя, били убити, а армиитѣ имъ разбити, и самъ Аннибалъ билъ извиканъ отъ Италия въ Африка, тогава вече всичко било загубено за Картагенъ и единчката му надѣжда се заключавала въ Аннибала и армията му, или пóдобрѣ да кажемъ, само въ Аннибала. И той направилъ всичко, което можалъ, за да облегчи сждбата на Картагенъ или да одържи побѣда надъ Сципиона. Но щастието рѣшително му измѣнило: стѣчението на най неблагоприятни обстоятелства обърнало противъ него невѣрнитѣ случайности на сраженіето, безсилни и безполезни били великитѣ му дарби противъ прѣвратноститѣ на сждбата — и съ побѣдата надъ него отъ Сципиона при Зама рѣшена била и войната, и участьта на Картагенъ.

§ 54.

Общъ изводъ за Аннибала, като полководецъ, и за начина и искуството на воденіето войната отъ него.

Като съединихме всичкитѣ черти отъ характера и дѣйствията на Аннибала, нѣка го изобразимъ сега като самостоятеленъ полководецъ, въ пълното развитие на силитѣ и дѣятелностьта му, а сжщо начина и искуството на воденіето войната отъ него. При това занимателно и поучително ще бжде да го сравнимъ съ Александра Великий и да укажемъ на чертитѣ както въ сходството, тъй и въ различието на характера, срѣдствата, обстоятелствата, положеніето, начина и искуството въ дѣйствията и на двамата.

И прѣди всичко трѣбва да кажемъ, че и Аннибалъ, както Александръ Великий, сжщо явява въ себѣ си съединение на необикновенни военни дарби, доблѣсти и съвършенства, и въ тѣлесно, и въ душевно, и въ умственно отношение.

Не обладающъ, мислимъ, нито вънкашна красота, нито тѣлесна сила, съ каквито билъ надаренъ Александръ Великий, Аннибалъ обаче, както и Александръ, се отличавалъ съ необикновенно тѣлесно здравие и въ еднаква съ него степень билъ въ състояние да принася и принасялъ всевъзможнитѣ промѣнения на въздуха, времето, лишения и трудове. Но въ напрѣдналата си възрасть, както и въ пьрвитѣ години на младостьта си, той всѣкога еднакво прѣнебрѣгвалъ удобствата и наслажденията въ живота, съблюдавалъ строга въздьржанность и умѣренность, и водилъ животъ простъ, суровъ и дѣятеленъ.

Той билъ надаренъ съ душа, ако и не толкова пламена и въсторжна, като Александровата, но сжщо толкова велика, мощна и твърда, дѣятелна и неуморима, испълнена съ сжщо толкова възвишени и благородни чувства. Както Александръ Великий, той не билъ природно нито жестокъ, нито отмьстителенъ, не билъ тъй сжщо нито коваренъ, нито вѣроломенъ, както, отъ ненависть къмъ него, сж го клѣветили римлянитѣ и Титъ Ливий. Ако въ войната въ Италия той и да проявявалъ понѣкога мстителность и жестокость въ отношение на римлянитѣ, той билъ увличанъ за това отъ джлбоката си ненависть къмъ Римъ, въ която порасналъ и билъ въспитанъ и която още отъ млади години завладяла всичкитѣ способности на душата му. Но той нѣмалъ буйния и раздразнителенъ нравъ на Александра, и макаръ и той да

не търпялъ нито противурѣчие, нито съпротивление, но по̀ добрѣ умѣялъ да укротява страститѣ си и да скрива мислитѣ и чувствата си, като нито съ думи, нито съ жестове, нито даже съ измѣнение чертитѣ на лицето си не ги изявявалъ никому, даже и на най близкитѣ си хора. Тъзи именно власть на Аннибала надъ себѣ си, съединена съ скритностьта на нрава му, и дала на Титъ Ливия поводъ да го обвини *въ коварство* — обвинение, за което нѣма нито сѣнка отъ справедливость.

У Аннибала, както и у Александра, необикновенната *сила на ума* била съединена съ необикновенната *сила на волята*, но въ надлѣжаще, постоянно *равновѣсие*, което, по мнѣнието на Наполеона I, е сжществено необходимо за единъ полководецъ; но у Александра това равновѣсие било нарушавано често отъ излишека на буйностьта и прѣвѣса на волята надъ разсждъка. Причинитѣ на такова различие се заключавали както въ личния характеръ на Александра и Аннибала, тъй и въ възрастьта, въ която всѣки отъ тѣхъ извьршилъ военнитѣ си подвизи, а именно: пьрвия — между 20-та и 32-та година отъ живота си, а втория — между 25-та и 44-та, слѣдователно послѣдния въ по̀ зрѣла възрасть, отколкото пьрвия.

Необикновенния умъ на Аннибала се отличавалъ съ особенна основателность, дълбочина, обширность, проницателность и съ проявяванитѣ въ всичкитѣ му постжпки и рѣчи: острота, тънкость и хитрость. Той билъ тъй сжщо украсенъ съ разнообразни познания, тъй като, както казахме по̀ горѣ, Аннибалъ още отъ младъ получилъ добро грьцко образование и въ това отношение стоялъ много по̀ горѣ отъ римскитѣ полководци, понеже грьцкото образование по него време още не било распространено между римлянитѣ.

Сжщо, както силата на ума у Аннибала се проявявала въ всичкитѣ му дѣйствия съ основателность, обмисленность и искуство въ съображенията, тъй и силата на волята му, съединена съ прѣдпримчивость, смѣлость и твьрдость на духа, се проявявала въ най труднитѣ и опасни обстоятелства съ рѣшителность, постоянство и даже настойчивость и упоритость въ испълнението.

Както Александръ, Аннибалъ билъ неуморимъ въ трудоветѣ, неустрашимъ въ опасноститѣ и храбръ въ боеветѣ, но, както забѣлѣзва Полибий, въ боя той не забравялъ дълга на полководеца и, безъ особенна нужда и полза, не се хвърлялъ легкомисленно въ ржченъ бой и не излагалъ живота си на опасность, като простъ войникъ.

Както Александръ, и Аннибалъималъ необикновенно нравственно влияние надъ войскитѣ си, дарба да съблюдава между тѣхъ военната подчиненность и рѣдъ, съ излишна строгость да не отнема отъ тѣхъ охотата да служатъ и да не ги принуждава да бѣгатъ, и сжщевременно дарба да имъ внушава неограничена любовь и уважение, прѣданность и довѣрие къмъ него, мжжество, твьрдость и търпѣние въ най труднитѣ и опасни обстоятелства и блѣскава храбрость въ боеветѣ. Както Александръ, и той постигалъ това съ постоянна и неуморна грижа за тѣхъ и тѣхнитѣ нужди, съ кротки, любезни обноски съ тѣхъ, съ справедливи награди и наказания, съ личния си примѣръ и необикновенния даръ на словото си. Високо цѣнящъ този даръ у Пира (когото той особенно цѣнилъ и уважавалъ) и турвайки този даръ наравно съ пълното знание на военното дѣло, което, по негово мнѣние, о-

бладавалъ този царь - полководецъ, Анибалъ и самъ се отличавалъ съ даръ на [словото, който се заключавалъ не въ ораторско многословие и краснорѣчие, но въ джлбочина и вѣрность на мислитѣ, изразявани въ малко думи, съ необикновенна сила на убѣждение, ако се сжди за това, не толкова по бойнитѣ рѣчи, показани и може би съчинени отъ историцитѣ, отколкото по многото остроумни негови изрѣчения, които отъ устнитѣ прѣдания сж прѣминали въ историята.

Но ако и Александръ и Анибалъ съ еднакви срѣдства еднакво достигали да спечелватъ любовьта и довѣрието на войскитѣ си и да съблюдаватъ между тѣхъ строга военна подчиненность и рѣдъ, то ще забѣлѣжимъ, че за Анибала това било несравненно по̀ трудно и му принасяло по̀ голѣма честь и слава, особенно въ 2-та половина на войната. Въ Италия той прѣдводителствувалъ армия отъ най разнороденъ съставъ, отъ войски разноплеменни, различни по между си и по происхождение, и по нрави и обичаи, и по языкъ, а Александръ въ Азия — армия, ядрото и главната сила на която съставлявали еднороднитѣ, отлично-устроени и въодушевени македонски и грьцки войски. А между това, прѣзъ 16 годишната война войскитѣ на Анибала нито единъжъ не му отказали довѣрието и повиновението си (съ исключение, може би, прѣдаването на римлянитѣ 1272 души отъ испанската и нумидийската конница въ 215 година, слѣдъ 2-ия бой при Нола, и нѣкои други частни случаи на побѣзи отъ армията му у римлянитѣ), нито еднъжъ не се обезчестили съ своеволие, буйство или явенъ бунтъ, макаръ много често да били принудени да принасятъ трудове, да търпятъ лишения и да прѣодоляватъ опасности, наистина неимовѣрни. Напротивъ, въ армията на Александра, още въ половината отъ походитѣ му въ Азия, взели да възникватъ незадоволствия, ропотъ и даже заговори, и най послѣ явното съпротивление на цѣлата армия при р. Хифазъ да върви по̀ нататъкъ на истокъ — принудило Александра да спрѣ побѣдоносното си шествие къмъ Гангъ и Индийското море и да прѣдприеме обратенъ походъ за Персия.

Както Александръ, и Анибалъ билъ честолюбивъ, но честолюбието му, както и това на Александра било най естественно и възвишенно, понеже имало за источникъ — любовьта къмъ отечеството и ненавистьта къмъ Римъ, а за цѣль — съ свалянието на Римъ да се въздигне Картагенъ. Великата Анибалова душа била жедна за честь и слава, но не лично за себѣ си и била непричастна къмъ властолюбието, користолюбието или къмъ други нѣкои низки побуждения.

Въ всичкитѣ си дѣйствия и Анибалъ, както Александръ, явявалъ мждра и искусна политика, но при това тънка и хитра. Съ рѣдкото умѣние да завързва тайни сношения, да води прѣговори и да склонява хората на своя страна и съ силата на убѣжденията, и съ ласкателства, и съ подаръци, и съ заплашвания, неуловимо и искусно употрѣбявани въ дѣйствие, о̀врѣме и на мѣсто, понѣкога подкрѣпени съ силата на оржжието, той умѣялъ да привлича къмъ себѣ си и да задържа на своя страна трансалпинскитѣ и цизалпинскитѣ галли, и по̀ голѣмата часть отъ народитѣ въ Италия. Почти цѣла Кампания, Самний, Апулия, Лукания, Калабрия и Бруттий били въ съюзъ съ него и му оказвали много или малко дѣятелна помощь и съдѣйствие, капуанцитѣ отъ съюзни-

ци на Римъ се обърнали въ жестоки негови врагове, Етрурия се намирала въ вълнение и се колебаяла, и отъ 30-тѣ римски колонии, 12 отказали на Римъ съдѣйствието си! И всичко това било плодъ отъ политиката на Аннибала, толкозъ по̀ искусна, колкото за него било по̀ трудно, отколкото за Александра, да привлича къмъ себѣ си и да удържа на своя страна съюзницитѣ, като ги отцѣпва отъ Римъ и ги възбужда противъ него, тъй като, при всичката си ненависть къмъ него, трансалпинскитѣ и цизалпинскитѣ галли били народъ крайно легкомисленъ и непостояненъ, и затова били малонадѣжни съюзници, а народитѣ на Италия извънрѣдно много се бояли отъ Римъ и отъ отмъщението му въ случай на несполука отъ страна на Аннибала.

Несъразмѣрностьта на силитѣ, срѣдствата и способитѣ на Аннибала съ грамадностьта и величието на прѣдприятието му, съ прѣпятствията и затрудненията, съ които той трѣбвало да се бори, съ силитѣ, срѣдствата и способитѣ на Римъ, съ продължителностьта на войната, съ одържанитѣ отъ него успѣхи и достигнатитѣ резултати, била още по̀ значителна и поразителна, отколкото у Александра. Отъ 100.000 души, които ималъ въ Новий Картагенъ, само 26.000 минали Алпитѣ и отворили войната противъ силния и грозенъ Римъ, и отъ тогава силитѣ на Аннибала въ Италия никога не надминували 40—50.000 души, тогазъ когато римлянитѣ постоянно имали отъ 50 до 70.000 (а при Канна даже до 90.000) само срѣщу него, безъ да се броятъ войскитѣ, които дѣйствували противъ отрядитѣ му. Като нѣмалъ нито флота, нито съобщения по море съ Картагенъ и Испания, и като почти не получавалъ подкрѣпления и помощь отъ правителството си, Аннибалъ билъ принуденъ самъ да създава всички необходими нему срѣдства и способи за водението на войната, а армията си да попълва и усилва съ набори отъ съюзницитѣ си, като всячески ги ласкае и щади и като строго избѣгва насилственнитѣ мѣрки. А за това и запазването, и попълването, и усилването на войскитѣ му било за него много по̀ трудно, отколкото за Александра.

Рѣдко е имало полководецъ, който, при необикновени военни дарби и всички права на сполука, да е билъ по̀ вече отъ Аннибала подвергнатъ на прѣвратноститѣ на сѫдбата и измѣнчивостьта на щастието, — рѣдко е имало отъ него *по̀ нещастенъ*, но и *по̀ великъ* въ нещастието си, — рѣдко, най послѣ, нѣкой възбужда съ това и по̀ голѣмо съчувствие къмъ себѣ си. Въ това именно и се заключава една отъ най поразителнитѣ черти въ разликата между Александра и Аннибала. Щастието никога не измѣнявало на Александра, но измѣнило на Аннибала вече слѣдъ сраженията при Канна, въ 4-та година отъ 16-годишната му война противъ Римъ. Александръ билъ всѣкога и надъ всички побѣдитель, а Аннибалъ само до сражението при Канна, а послѣ него, при всичкото си искуство, търпялъ чести несполуки и поражения, отъ които послѣднето при Зама даже рѣшило войната въ полза на Римъ. Всичко постоянно благоприятствувало на Александра въ войната въ Азия, напротивъ всичко постоянно неблагоприятствувало на Аннибала въ послѣднитѣ 13 години отъ войната му въ Италия и Африка. Александръ билъ и полководецъ, и монархъ, който неограничено располагалъ съ силитѣ, срѣдствата и способитѣ на Македония и на завоюванитѣ отъ него страни и до нѣкждѣ и на Гърция.

А Анибалъ билъ само полководецъ, подчиненъ на картагенското правителство, напълно зависимъ отъ него и не само не поддържанъ отъ него както трѣбвало, но и постоянно срѣщалъ съпротивление и противудѣйствие отъ страна на Ханнона и партията му, и за това принуденъ билъ да води войната съ тѣзи сили, срѣдства и способи, които ималъ на расположението си и получавалъ отъ съюзницитѣ си въ Италия. Александръ водилъ война противъ една държава, която се намирала до висока степень въ вжтрѣшно, гражданско и военно, разстройство и въ която господствувавшия народъ — народившитѣ се, изнежени, невойнствени и малодушни персийци имали най печално военно устройство и най груби понятия за военното дѣло; а другитѣ народи на Азия, които храбро и упорито се съпротивлявали на Александра, били народи диви или полудиви. При това Александръ, съ исключение само на Мемнона, нѣмалъ противъ себѣ си нито единъ способенъ, знающъ и искусенъ полководецъ. А Анибалъ, напротивъ, водилъ война съ една държава, която се намирала въ пълно развитие на силитѣ, имала прѣвъсходно военно устройство, неистощими сили, срѣдства и способи и мждро правителство, — съ народъ мжжественъ, войнственъ, храбъръ, испълненъ съ любовь къмъ отечеството, опитенъ и искусенъ въ военото дѣло, увѣнчанъ съ слава отъ пó прѣдишни побѣди, жеденъ за нови успѣхи и завоювания, най послѣ — прѣдвожданъ отъ способни, опитни и искусни полководци. И въ много други отношения Александръ въ Азия се намиралъ въ обстоятелства, несравненно пó благоприятни, отколкото Анибалъ въ Италия. Отъ това не трѣбва обаче да се заключава, че Анибалъ, като полководецъ, стоялъ пó горѣ отъ Александра: и единъ, и другия, като полководци, сж еднакво велики, еднакво възбуждатъ съчувствие и удивление, но всѣкий въ свой родъ, и ако Александръ е великъ въ щастието, то Анибалъ, безспорно, е сжщо толкова великъ въ нещастието.

Въ отношение собственно на начина и искуството за водението войната, дѣйствията на Анибала, както и на Александра, били основани на еднакви или поне на твърдѣ сходни главни начала и въ това отношение прѣдставляватъ голѣмо сходство по между си.

И Анибалъ, както и Александръ, водилъ война, по изражението на Наполеона I — *методическа*, т. е. основана на извѣстна *метода* или способъ, върху прѣдварително и искусно съобразено прѣдначертание или планъ, неизменно испълняванъ въ главнитѣ основания, но въ подробноститѣ на испълнението искусно приспособяванъ къмъ обстоятелствата и срѣдствата.

Той всѣкога ималъ въ тила си устроено и обезпечено основание на дѣйствията — страната или пространството на края, въ който се намирали складоветѣ и подкрѣпленията му, и което му служило за опора на дѣйствията, источникъ за силитѣ, срѣдствата и способитѣ му и убѣжище въ случай на нужда или несполука. Такива били за него: най напрѣдъ Испания, Цизалпинска Галлия и Лигурия, послѣ Апулия, Кампания, Лукания, Калабрия и най послѣ Бруттий. Той постоянно държалъ съобщения съ тѣхъ, обезпечени нѣкои съ гарнизони въ градоветѣ, а пó вечето съ съюзи.

Имайки по този начинъ тила си обезпеченъ, той дѣйствувалъ до сражението при Канна съ съвокупни, а слѣдъ него съ раздѣлени сили, като присъединявалъ къмъ себѣ си въ

послѣдния случай, споредъ нуждата и обстоятелствата, отдѣлно-дѣйствувавшитѣ си отряди, или пъкъ самъ съ главнитѣ сили се съединявалъ съ едни или съ други отъ тѣхъ, съ една дума — то̀ съсрѣдоточавайки, то̀ раздѣляйки силитѣ си, при което ималъ особенно искуство бързо и въ̀време да съсрѣдоточава главнитѣ си сили на най важнитѣ пунктове за рѣшителни дѣйствия.

Той се движилъ и дѣйствувалъ по̀ вечето съ бързина и рѣшителность, всѣкога съединени съ предпазливость, скритность и хитрость, като се трудялъ не само да надпрѣварва неприятеля, да го довежда въ изумление и смущение съ ненадѣйностьта и внезапностьта на появяването си и да го поразява съ стрѣмителностьта и силата на нападението си, но и всячески да го измамва, да го въвежда въ заблуждение и да го вкарва въ погрѣшки. Хитростьта на ума му и скритностьта на нрава му били причина: 1-о, гдѣто той особенно обичалъ и употрѣбявалъ засадитѣ, нощнитѣ движения, внезапнитѣ нападения и въобще всѣкакъвъ родъ военни хитрости, особенно се отличавалъ въ тѣхъ, съ тѣхъ одържа̀лъ побѣдитѣ при Требия и Тразименското езеро и се спасилъ отъ опасностьта въ тѣснинитѣ на Галликанската планина въ Кампания. По честото употрѣбление на военнитѣ хитрости Анибалъ силно се отличавалъ отъ Александра Великий, който напротивъ, обичалъ да дѣйствува денемъ, открито, безъ да прибѣгва къмъ хитрости, а нощнитѣ нападения считалъ неудобни, незгодни и даже недостойни за него и за войскитѣ му; — 2-о, че той умѣялъ да пази намѣренията си въ тайна и дѣйствувалъ самостоятелно, безъ да иска и безъ да приема отъ никого съвѣти, — и 3-о, че той ималъ особенна дарба да прониква въ характера и намѣренията на противницитѣ си, да се ползва отъ слабоститѣ и погрѣшкитѣ имъ и съ това да съобразява собственнитѣ си дѣйствия. Тъй побѣдилъ той Семпрония, Фламиния и Варрона.

Той водилъ войната дѣятелно, но предпазливо, и особенно слѣдъ сражението при Канна често билъ принуждаванъ отъ обстоятелствата да бави, да очаква и даже много или малко продължително да бездѣйствува.

Той дѣйствувалъ прѣимущественно лѣтѣ (за по̀ удобно хранение на войскитѣ), понѣкога пролѣть и есень, и рѣдко зимѣ. Но когато нуждата и обстоятелствата настоятелно изисквали, той дѣйствувалъ прѣзъ всѣко време на годината еднакво и въобще не се затруднявалъ отъ никакви прѣпятствия отъ страна на природата и хората. Нищо въ такива случаи не можало да го уплаши и задържи, и въ това отношение за него, както и за Александра Великий, гдѣто имало по̀ вече затруднения и опасности, тамъ имало и по̀ голѣма слава. Особенно това свидѣтелствуватъ прѣходитѣ му прѣзъ Алпитѣ и прѣзъ блатата на р. Арно.

Чрѣзъ искусната политика, мждритѣ военно-домакински мѣрки и грижата за войкитѣ си, той постигалъ това, че въ продължение на войната не само да не се отслабва, но и да се усилва. Тъй въ продължение на 16-тѣ години война въ Италия той ималъ всѣкога по̀ вече и никога по̀ малко отъ 26.000 души войска, съ които миналъ прѣзъ Алпитѣ, а слѣдъ истичането на това време прѣминалъ въ Африка съ 24.000 души, като оставилъ още отъ 5 до 6.000 въ Брутий. Той попълвалъ армията си почти исключително съ набори отъ съюзнитѣ съ него и заемани отъ него области въ Италия и само твърдѣ рѣдко и малко съ подкрѣпления отъ Африка.

Той хранилъ армията си чрѣзъ събиране на храни отъ заеманата отъ него страна, лѣтѣ — чрѣзъ фуражировки, а есень, зимѣ и пролѣть — отъ складове, събрани прѣзъ лѣтото. Тѣзи складове той учрѣдявалъ въ укрѣпенитѣ градове, замъци или лагери. Въ Италия той въобще билъ доста свързанъ съ хранението на армията си, съ обезпечение на фуражиритѣ си, складоветѣ съ запаситѣ и съобщенията съ послѣднитѣ. За да лишава неприятеля отъ способитѣ за хранение и да ги доставя на своитѣ войски, той често прибѣгвалъ къмъ дѣйствия противъ складоветѣ съ запаситѣ на неприятеля и съобщенията му съ тѣхъ.

Тактическитѣ му дѣйствия сжщо заслужватъ особенно внимание и похвали. Тѣ всѣкога били съобразени съ мѣстностьта и обстоятелствата, съ силата, свойствата, расположението и дѣйствията на неприятеля, и много или малко съединени съ скритность и разни военни хитрости, особенно съ нападения отъ засади. Въ походнитѣ движения Анибалъ распрѣдѣлялъ войскитѣ си по̀ вечето тъй, че най добритѣ и надѣжни (испанскитѣ и африканскитѣ) вървяли на чело, а по̀малко надѣжнитѣ (галлскитѣ и съюзнитѣ италиянски), съ тяжеститѣ въ срѣдата, а пъкъ конницата и легката пѣхота, споредъ обстоятелствата, отпрѣдъ, отзадъ или отстрани. Въ боя той се придьржалъ обикновенно до правилата на грьцката тактика, като располагалъ въ срѣдата тѣжката пѣхота, въ строй на фаланга, въ една, отъ половината на войната въ двѣ, а при Зама даже въ три линии, легката пѣхота прѣдъ нея, слоноветѣ прѣдъ цѣлия фронтъ на армията, а конницата по фланговетѣ, тѣжката на една, а нумидийската на другия. За по̀ удобни и успѣшни дѣйствия на слоноветѣ, фалангата и конницата, той избиралъ за бой прѣимущественно равна и открита мѣстность, но и на нея умѣялъ искусно да се ползва отъ най малкитѣ неравности и вдлъбнини, лощини и оврази, за да скрива войски и да нагласява засади. Като бивалъ почти всѣкога по̀ слабъ отъ неприятеля, той винаги се трудилъ да дава на армията си, по̀ дългъ фронтъ, отколкото фронта на непрятелската армия, съ което добивалъ възможность да залавя послѣднята, и при това дѣйствувалъ прѣимущественно по *настжпателно-отбранителенъ* начинъ, като увличалъ неприятеля въ първото отъ негова страна нападение и слѣдъ туй, като минувалъ самъ той въ настжпление, нападалъ съ легката пѣхота, слоноветѣ и фалангата въ праволинеенъ или (както при Требия и Канна) клѣщеобразенъ строй — отъ фронта, а съ конницата залавялъ неприятеля отъ фланговетѣ и, заедно съ отрядитѣ изъ засадитѣ — отъ тила. При това всѣки родъ войска той употрѣбявалъ съотвѣтственно съ оржжието и назначението му, по най згоденъ начинъ, а всички заедно дѣйствували въ рѣдъ и правилно, като дьржали свръзка по между си и взаимно̀ се поддьржали едни други. Особенно отлично Анибалъ умѣялъ да употрѣбява въ боевете конницата си, извънрѣдно се грижилъ за нея и я спазвалъ, и тя въ всичкитѣ му сражения вземала главно участие и често рѣшавала побѣдата. Необяснимо е само, какъ той можалъ да употрѣбява слоноветѣ, дѣйствията на които всѣкога и на всѣкждѣ били по̀ вечето врѣдни, отколкото полезни, а за римскитѣ войски въ тѣзи времена — вече добрѣ познати и не страшни. Въ това отношение той тъй сжщо се отличавалъ отъ Александра, който не употрѣбявалъ слоноветѣ, справедливо прѣнебрѣгвающъ ги, като срѣдство, недостойно за пра-

вилно-устроени войски и за истинското искуство. Изобщо казано главнитѣ отличителни черти на Анибаловата тактика въ боя били: най напрѣдъ — да се доведе неприятеля въ разстройство и безрѣдица съ леката пѣхота и слоноветѣ, и съ конницата да се порази неприятелската конница, а слѣдъ това — едновременно, дружно и силно да се нападне неприятелската тѣжка пѣхота отъ фронта съ фалангата, а отъ фланготь и отъ тила съ конницата и отрядитѣ отъ засадитѣ. Съ такъвъ родъ дѣйствия въ боя той по̀ вечето пжти достигалъ най-рѣшителни резултати, не само поражение, но почти пълно истрѣбление на неприятелскитѣ армии, както напримѣръ при Требия и Канна. А сражението при Тразименското езеро прѣдставлява рѣдъкъ въ военната история и забѣлѣжителенъ примѣръ на нападение отъ една *цѣла* армия друга неприятелска армия — отъ засада.

Основавайки се на толкозъ извѣстнитѣ въ историята думи казани отъ Махарбала на Анибала слѣдъ сражението при Канна, нѣкои историци обвиняватъ Анибала въобще въ туй, че той, умѣющъ да побѣждава въ боя, не се ползвалъ отъ удържанитѣ побѣди и не извличалъ отъ тѣхъ най голѣмитѣ по възможность згоди за себѣ си. Но тѣзи обвинения не сж справедливи, както и нѣкои други въ сжщия родъ, и Анибалъ достатъчно доказалъ, мислимъ, че умѣялъ да извлича отъ побѣдитѣ си всички згоди, каквито само можалъ да извлича отъ тѣхъ споредъ обстоятелствата, въ които се намиралъ, споредъ силитѣ, съ които располагалъ, и споредъ главната цѣль, съ която дѣйствувалъ. Прѣслѣдвайки разбития въ боя неприятель, когато нуждата това изисквала, а обстоятелствата позволявали, бързо, настойчиво и силно, той обаче, сжщо както и Александръ Великий, не се увличалъ отъ побѣдата и по̀вечето пжти се задоволявалъ само съ испжждание отъ бойното поле и съ близко прѣслѣдване на неприятеля слѣдъ побѣдата. Но тукъ имало още една причина, която съставлява една отъ отличителнитѣ и забѣлѣжителни черти въ дѣйствията на Анибала въ боя и на война, а именно — удвояване прѣдпазливостьта слѣдъ всѣкакъвъ родъ сполука въ още по̀ голѣмъ размѣръ, отколкото слѣдъ неполука.

Въ полиорцетическо отношение Анибалъ стои по̀ долу отъ Александра Великий и даже отъ много други полководци въ древностьта, и нито една отъ малкото му обсади, освѣнъ обсадата на Сагунтъ, не заслужва особенно внимание. Но това съвсѣмъ не произлиза отъ туй, че Анибалъ не билъ искусенъ полиорцетикъ, а отъ това, че въобще, като не обичалъ нито обсадитѣ, нито блокадитѣ на градоветѣ, той ги избѣгвалъ, и по нерасположението и неспособностьта на войскитѣ си къмъ тѣхъ, и по нѣмание при армията си нужнитѣ за това машини, орждия и способи, и за туй, че скжпилъ и времето, и особенно войскитѣ си. По всички тѣзи причини той и прѣдпочиталъ да прѣвзема градоветѣ или съ открита сила съ пристжпъ, или съ внезапно нападение, а прѣимущественно чрѣзъ тайни сношения или прѣговори съ жителитѣ, съ помощьта на измѣна и прѣдателство и разни военни хитрости. Едничката му голѣма обсада — на Сагунтъ, въ 219 година, била водена отъ него, макаръ съ голѣмо напряжение на сили и съ голѣма дѣятелность, но и съ много по̀ голѣмъ трудъ и загуба, отколкото успѣхъ, до като най послѣ тя му омрѣзнала и той взелъ града и замъка му съ

петократенъ, извънрѣдно кръвопролитенъ пристжпъ.

Въ заключение не ще бжде излишно да се прибави, че нѣкои писатели, основающи се върху съжденията на Титъ Ливий и други римски историци, сравняватъ Аннибала съ негова и на Картагенъ побѣдитель — Сципиона Африкански. Послѣдния безспорно билъ необикновенъ человѣкъ и отличенъ политикъ и полководецъ. Той билъ надаренъ съ прѣвъсходенъ умъ и прѣкрасни душевни качества: благость, кротость, справедливость и великодушие, които, въ съединение съ неговата щедрость, спечелили му неограничената любовь на войскитѣ и прѣданностьта на съюзницитѣ. Подобно на Аннибала, той водилъ простъ, въздържанъ и дѣятеленъ животъ, постоянно поддържалъ въ войскитѣ си строга военна подчиненность и рѣдъ, умѣялъ да пази намѣренията си въ тайна, да проника въ характера и намѣренията на противницитѣ си, да съобразява съ тѣхъ дѣйствията си и искусно да съединява силата съ хитростьта, билъ отличенъ тактикъ, храбръ безъ да се пали въ боя, неустрашимъ въ опасноститѣ, неуморимъ въ трудоветѣ, най послѣималъ необикновенъ даръ на словото и особенна дарба хитро и искусно да управлява умоветѣ. Неоспоримо свидѣтелство за високото му искуство, като политикъ и полководецъ, служатъ всичкитѣ му дѣйствия въ Испания и Африка, особенно плана му да рѣши войната съ прѣнасянието ѝ въ Африка и испълнението на този планъ отъ него. Но, подобно на Александра Великий, той водилъ войната въ обстоятелста, несравненно по́ благоприятни, отколкото Аннибалъ. Нито въ Испания, нито въ Африка той не се намиралъ, както Аннибалъ, въ срѣдоточието на една могжща държава, подобна на римската, и нѣмалъ противъ себѣ си нито войски, тъй прѣвъсходно устроени, както римскитѣ, нито полководци, по способности и искуство равни или даже подобни на онѣзи, които римлянитѣ, отъ времето на сражението при Канна, противупоставяли на Аннибала. Напротивъ, и въ Испания, и въ Африка той ималъ насрѣща си лошо устроени или съвсѣмъ неустроени, макаръ и храбри войски и, съ исключение на Аздрубала, Аннибалова братъ, въ Испания и на Аннибала въ Африка — полководци твърдѣ посрѣдственни. Това ни най малко не унижава впрочемъ достойнствата на Сципиона, като полководецъ, нито искуството въ дѣйствията му и водението на войната отъ него, и той справедливо трѣбва да бжде туренъ въ числото на най добритѣ и най забѣлѣжителни древни полководци. Но, по право, той не може да бжде туренъ *наравно съ Аннибала*, както се мжчили да направятъ това Титъ Ливий и други римски историци, отъ народно щеславие и ненависть къмъ Аннибала, даже самъ Полибий, отъ лично расположение и приятелство къмъ Сципиона, сжщо както и нѣкои нови писатели, които твърдѣ много имъ вѣрвали въ това. Римскитѣ историци казватъ даже, че ужъ Аннибалъ, въ разговора си съ Сципиона, при личното имъ свиждание прѣдъ сражението при Зама, самъ си опрѣдѣлилъ трето мѣсто послѣ Александра Великий и Пирра, и на въпроса на Сципиона: *»какво би казалъ той* (Аннибалъ), *ако би го* (Сципиона) *побѣдилъ«*, отговорилъ ужъ, *»че въ такъвъ случай би застаналъ по́ горѣ и отъ Александра, и отъ Пирра, и отъ всички бивши по́ рано полководци«*. Този отговоръ, никакъ не свойственъ нито на характера, нито на начина

въ мислитѣ, нито на чувствата на Аннибала, не е нищо друго, освѣнъ хвалба за Сципиона и при това не толкова тънка, и твърдѣ вѣроятно — че това е собственно изобрѣтение на нѣкого отъ римскитѣ историци.

Но потомството, пó справедливо къмъ Аннибала, отколкото римлянитѣ и тѣхнитѣ историци, съ Титъ Ливия на чело, и даже самъ Полибий, съ безпристрастната си присжда го е турило пó горѣ и отъ Пирра, и отъ Сципиона, *наравно съ Александра Великий, въ числото на най великитѣ полководци отъ всички времена и народи*, и образецъ, напълно достоенъ за удивление, изучвание и подражание.

Прочети и „Анибал" от Мирко Иелузих – биб. „безсмъртни образи" – Издание Смирнаров 1943 г.

III.

ЮЛИЙ ЦЕЗАРЬ.

III.

ЮЛИЙ ЦЕЗАРЬ.

I.

ЮЛИЙ ЦЕЗАРЬ
снимка отъ една древна камея.

II.

ЮЛИЙ ЦЕЗАРЬ
снимка отъ единъ древенъ бюстъ
находящъ се въ Берлинския музей.

ГЛАВА I.

Римлянитѣ въ времената на междуособията.

(133—30 г. до Р. Х.).

§ 1. Военното устройство и военнитѣ учрѣждения въобще. — § 2. Разнитѣ родове войски, въоржжението и числото имъ. — § 3. Строя и начина на дѣйствията на войскитѣ. — § 4. Вжтрѣшното устройство и духа на войскитѣ. — § 5. Кастраметацията, фортификацията, полиорцетиката и балистиката. — § 6. Състоянието на военното искуство въобще. — § 7. Морскитѣ военни сили и искуство.

Древни источници: главни: Аппианъ, Плутархъ, Дионъ Кассий, Веллеий Патеркулъ, Титъ Ливий, Саллустий, а сжщо Иустинъ, Флоръ, Павзаний, Евтропий, Иосифъ Флавий и книгитѣ на Маккаввеитѣ; — най нови исторически помагала: Rollin и Crévier, Fergusson, Vertot, Lévesque, Vegner, Michelet, Mommsen, Amédée Thierry, особенно Montesquieu. — Desbrosses: histoire de la république romaine (1777), Hegevisch, Heeren, Лоренцъ, — Ottenberger, Kausler, Liskenne et Sauvan: Bibl. histor. et milit., и др. показани по̀ горѣ.

---

§ 1.

Военното устройство и военнитѣ учрѣждения въобще.

Отъ началото на межуусобията въ Римъ, военното устройство и военнитѣ му учрѣждения съвсѣмъ се измѣняватъ по сжщество и духъ, и бързо клонятъ къмъ упадъкъ. Главнитѣ причини за това били: всеобщото вжтрѣшно разстройство — неизбѣжно слѣдствие отъ междуусобията, и незаконнитѣ, пагубни мѣрки на честолюбцитѣ, които се домогвали до върховната власть. Отъ тѣхъ Марий пръвъ нанесълъ жестокъ ударъ на древнитѣ, прѣвъсходни военни учрѣждения на Римъ. Като достигналъ консулко звание, той честолюбецъ, по происхождение плебей и врагъ на аристокрацията, въ 107 година, въ време на войната съ Югурта, събралъ една армия — въпрѣки основнитѣ държавни учрѣждения — отъ *най бѣдния класъ и отъ освободени и неосвободени роби*, и съ помощьта на тѣзи, слѣпо нему прѣданна войска, завладялъ върховната власть въ Римъ. Примѣра му послѣдвали и всички други знаменити честолюбци въ него време: Силла, Крассъ, Помпей, Цезарь, Антоний, Лепидъ, Октавиянъ, и по такъвъ начинъ главната основа за съвършенството на военното устройство въ Римъ — *пръвъсходния съставъ на римскитѣ армии — била съкрушена за винаги*, а заедно съ това и

самото военно устройство на тази държава получило *съвсѣмъ другъ видъ*.

Правото да се служи въ войската прѣстанало вече да се счита за най почетно прѣимущество на римския гражданинъ и да бѫде едничкия пѫть къмъ общественнитѣ звания и отличия. Виднитѣ и богати римски граждани считали вече службата въ войската за тѣжко задължение и всячески се трудили да я избѣгватъ. А по̀ напрѣшния законъ по който трѣдвало да се прослужи опрѣдѣлено число години въ войската за да се добие право за обществени звания — не се вече съблюдавалъ. По такъвъ начинъ римскитѣ армии, като не се съставлявали вече отъ най добрата, най отборната часть на гражданитѣ, набирали се почти исключително отъ най бѣднитѣ граждани — *пролетарии* (които нѣмали нито състояние, нито имущества), освободени роби, римски данъкоплатци, иностранци, даже отъ прѣстѫпници, разбойници и особенно отъ роби (Марий си съставилъ отъ послѣднитѣ даже особенна стража тѣлохранители). Въ състава на римскитѣ армии въ това време, се явявали въ голѣмъ брой (у Помпея при Фарсалъ до 2000 души) и *ветерани*, заселени въ раздаденитѣ имъ отъ полководцитѣ (Сила прьвъ) конфискувани и завоювани земи, и *повиквани* отъ тѣзи полководци, въ особенно важни случаи, на служба въ войската, за което се и наричали *евокати* (evocati), и въ службата се ползвали съ много и голѣми прѣимущества.

Подраздѣлението войскитѣ на римски, съюзни и спомагателни, сѫществувало само до съюзническата война (90— 88). Отъ това време, съ даруването на италиянскитѣ римски съюзници правото на римско гражданство, названието *съюзни войски* исчезнало и останало само подраздѣлението войскитѣ на *римски* набирани въ Италия, и на *спомагателни* или *алариеви кохорти* (auxiliares vel alariae cohortes), набирани въ римскитѣ *провинции* (provinciae) или въ подвластнитѣ на Римъ области вънъ отъ Италия, сѫщо и по наемъ или доброволно условие изъ между независимитѣ отъ Римъ народи въ Европа, Азия и Африка.

Набора на римскитѣ войски въ Италия ставалъ безъ разлика на происхождение, съсловие, състояние и нравственность. Въ замѣна на всичко това, Марий въвелъ само двѣ условия — *на ръста и тѣлесната сила*. Това било стѫпка къмъ варварството, тъй като нравствената сила се замѣнила съ грубата физическа. И за да се постѫпи въ римската конница не се искали вече прѣдишнитѣ условия на богато състояние, но набора въ нея се произвеждалъ сѫщо тъй, както и въ пѣхотата, и почти исключително между подвластнитѣ на Римъ и независимитѣ отъ него народи. А гражданитѣ отъ съсловието на римскитѣ конници били съвсѣмъ освободени отъ служба въ конницата и се явяватъ въ армиитѣ вече само лично при особитѣ на полководцитѣ, въ разни висши и почетни звания, или като тѣхни тѣлохранители. Набора на войскитѣ въобще се извършвалъ вече безъ да се съблюдаватъ прѣдишнитѣ законни форми, безъ разлика на трибитѣ и по̀ вечето пѫти по жребий. А случаитѣ за отклонение или освобождение отъ набора и отъ военната служба произлизали все по̀ често, и по̀ често, вслѣдствие на подкупъ отъ едната и продажность, лихоимство и злоупотрѣбления отъ другата страна.

Набранитѣ войски давали клѣтва за вѣрность не вече на републиката и отечеството, но на този полководецъ, който ги набиралъ, и само

по отношение на него нарушението на клѣтвата се считало за измѣна. А необходимостьта да се водятъ почти непрѣкъснати и продължителни, вжтрѣшни и външни войни, да се поддържа незаконно придобитата върховна власть, да се държатъ завоюванитѣ страни въ покорность и да се защищаватъ границитѣ на държавата отъ почнатитѣ вече нападения отъ народитѣ на срѣдня Европа и горня Азия, подбуждала полководцитѣ съвсички мѣрки да държатъ войскитѣ колкото може по̀ дълго време подъ знамената и да не ги распущатъ вече слѣдъ свършването на войнитѣ, но да ги държатъ и въ мирно време.

И тъй военното звание, толкозъ почетно по̀ напрѣдъ, станало вече просто *занятъ*, а армиитѣ, до тогава народни, временни, отличающи се по прѣвъсходния си съставъ отъ отбрани граждани, станали вече по сжществото си *навмни, постоянни*, само, че не по силата на закона, а въпрѣки него, — съединявали въ себѣ си всички недостатъци на единъ лошъ съставъ и на единъ неправиленъ, безразборенъ наборъ, и съ бързото распространение властьта на римлянитѣ въ Европа, Азия и Африка, тѣ постепенно се умножавали на брой. Необходимостьта да се държатъ завоюванитѣ страни въ покорность и да се защищаватъ тѣ отъ нападенията на вънишнитѣ врагове принуждавала постепенно да се заема съ особенна армия всѣка отъ провинциитѣ, на които била раздѣлена държавата. Армиитѣ въ провинциитѣ били подчинени подъ управителитѣ на послѣднитѣ — проконсулитѣ, които били прослужили вече една година като консули, и преторитѣ. Въ ржцѣтѣ на проконсулитѣ и преторитѣ била съединена висшата въ провинциитѣ имъ, военна и гражданска власть, и това съединение на военната власть съ гражданската било причина за извънрѣдното самовластие, притѣснения и лихоимство отъ страна на управителитѣ.

§ 2.

Разнитѣ родове войски, въоржжението и числото имъ.

Нововъведения способъ за набора и състава на армиитѣ билъ естественната причина, гдѣто войскитѣ не можали вече да бжджтъ, както по̀ напрѣдъ, раздѣляни по възрастьта на войницитѣ, на классове. Названията на хастатитѣ, принципитѣ и триариитѣ исчезнали, и на мѣсто тѣзи *три* съставилъ се *единъ* родъ тѣжка или линейна пѣхота, безъ особенно наименование. А названието на велититѣ макаръ и да се запазило, но се давало вече на легката пѣхота, която се набирала отъ подвластнитѣ народи и не влизала въ състава на легионитѣ.

Конницата се състояла както по̀ напрѣдъ отъ тѣжка и легка, но вънъ отъ това Титъ Ливий и Юлий Цезарь спомѣнуватъ още за единъ срѣденъ родъ конница (cetrati), подобна на грьцкитѣ пелтасти. Този родъ конница не принадлѣжалъ обаче къмъ състава на легионитѣ.

Въоржжението на войскитѣ било сжщото, каквото и по̀ напрѣдъ.

Относителното число на разнитѣ родове войски въ легионитѣ и армиитѣ се измѣнило съ това, че само тѣжката пѣхота въ легионитѣ и собственната легионна конница имали опрѣдѣленъ съставъ, именно отъ 4 до 5.000 души първата и 300 души втората, макаръ този съставъ и да не билъ постояненъ. А числото на спомагателната легка пѣхота и тѣжка и легка конница било неопрѣдѣлено и зависило отъ обстоя-

телствата, но въобще било увеличено сравнително съ пó напрѣшното. Особенно числото на спомагателната конница, съ тѣчение на времето, постепенно се умножавало, и тъзи конница била пóвечето твърдѣ добра, тъй като римлянитѣ, съ распространението на завоюванията си, постеленно усилвали собствената си конница съ много или малко добрата испанска, галлска, германска, гръцка, азиятска и африканска или нумидийска конница. Отъ тѣхъ испанската, галлската, германската и гръцката конница била пó вечето тѣжка, а азиятската и африканската — легка. Въобще конницата въ това време почнала вече да съставлява $^1/_8$ и даже $^1/_7$ отъ римскитѣ армии.

Численната сила на легионитѣ не била еднаква, но срѣднята възлизала обикновенно отъ 4 до 6.000 души, като никога не надминувала послѣднето число, но често пжти, отъ загубитѣ въ войнитѣ, съставлявала и пó малко отъ 4.000 души. Тъй напримѣръ, Цезарь при Фарсалъ въ 8 легиона ималъ само 22.000 души, т. е. срѣдне по 2.750 души въ легионъ.

Численната сила на армиитѣ била твърдѣ различна, тъй като армиитѣ не състояли вече, както пó напрѣдъ, постоянно отъ 4, но почти всѣкога отъ пó вече легиони, даже до 10 и пó много, безъ да се брои спомагателната пѣхота и конница, както, напримѣръ, у Цезаря въ Галлия, у Помпея въ междуусобната война съ Цезаря и у полководцитѣ въ послѣдующитѣ времена.

Къмъ числото на особенноститѣ въ този периодъ трѣбва да се отнесе распространившето се въ римскитѣ армии употрѣбление на метателнитѣ орждия и слоноветѣ въ полето, особенно въ времето на Цезаря и Помпея. При всѣки легионъ почнали вече да возятъ въ походъ до 30 малки, легки или полски *катапулти* и *баллисти* (гл. пó долу § 5), къмъ всѣка отъ които се полагало по 10 души прислужници. Тѣзи орждия обаче не се употрѣбявали въ полскитѣ сражения, но, както и пó напрѣдъ, при прѣминуване прѣзъ тѣснини, рѣки и особенно при атака и отбрана на лагери и укрѣпления. Слоноветѣ, напротивъ, взели вече да се употрѣбяватъ и въ полскитѣ сражения, особенно въ края на този периодъ, въ Испания, Гърция, Азия и Африка.

§ 3.

Строя и начина на дѣйствията на войскитѣ.

До времето на Мария римския легионъ обикновенно се раздѣлялъ, строилъ и дѣйствувалъ сжщо, както и пó напрѣдъ, т. е. въ квинкунциаленъ строй по *манипули*, но нѣкога и по *кохорти*. Впрочемъ строя по кохорти означавалъ още всѣкакъвъ родъ временно, въ видъ на исключение, съединение и построение съвмѣстно на двѣ или пó много манипули отъ една и сжща или отъ разни линии, когато се явявало нужда да се даде на строя пò голѣма твърдость.

Но въведения отъ Мария новъ родъ съставъ въ римскитѣ армии направилъ вече невъзможенъ всѣки другъ строй на легиона. Щомъ легионитѣ взели да се съставляватъ отъ хора неопитни, не приучени на дѣйствие въ строй по манипули, щомъ войницитѣ отъ легиона не можали вече да се раздѣлятъ на классове, то естественно, че и дѣйстви-

ето на легиона въ строй по манипули не можало вече да съединява въ себѣ си условията на успѣха и самия този строй трѣбвало да се измѣни. Къмъ това се присъединило още и друго обстоятелство, именно — състава, устройството и начина на дѣйствията на нѣкой отъ народитѣ, съ които римлянитѣ водили въ този периодъ външни войни, като: галлитѣ, германцитѣ, понтийскитѣ войски, партянскитѣ и нумидийскитѣ. Сражавайки се прѣимущественно, а нѣкои и исключително на коне, и дѣйствувайки съ многобройни сили, тѣ принудили римлянитѣ, по необходимость, още по̀ вече отколкото по̀ напрѣдъ да увеличатъ самостоятелностьта на частитѣ или отдѣленията на легиона.

Тъй щото отъ времето на Мария квинкунциалния строй на легиона по манипули билъ замѣненъ пакъ съ квинкунциаленъ строй на сжция по *кохорти въ 3 линии*. Легиона не се дѣлилъ вече на 30 манипули отъ три рода тѣжка пѣхота, но на 10 кохорти, съставени всѣка отъ 3 манипули и отъ 400 до 500 и по нѣкога до 600 души единъ къвъ родъ тѣжка пѣхота безъ особенно название. Дължочината на строя, пространството, което заемалъ всѣки войникъ въ рѣдицата и рѣда, и шахматното расположение на първитѣ двѣ линии останали сжщитѣ, както и по̀ напрѣдъ. Но кохортитѣ имали вече отъ 40 до 50 и 60 рѣда по фронта, интервалитѣ между кохортитѣ, най напрѣдъ равни на дължината на фронта имъ, въ послѣдствие взели все по̀ вече и по̀ вече да се намаляватъ, а дистанциитѣ между линиитѣ били малко по̀ голѣми отъ прѣдишнитѣ. Линиитѣ взели вече да се означаватъ не съ названието на классоветѣ на войницитѣ, а съ номера 1-а, 2-а и 3-а. 1-та линия състояла отъ четири, а 2-та и 3-та — всѣка отъ по три кохорти. Кохортитѣ отъ 2-та линия заставали срѣщу интервалитѣ на кохортитѣ отъ 1-та линия, а въ 3-та линия 1-та или дѣсната и 3-та или лѣвата кохорти задъ 1-та и 4-та кохорти отъ 1-та линия, за по удобно да прикриватъ фланговетѣ на легиона, а 2-та кохорта отъ 3-та линия — въ центра ѝ, задъ 2-та кохорта отъ 2-та линия. Войницитѣ отъ 1-та и 2-та линии се наричали, както и по̀ напрѣдъ, *антесигнани*, т. е. стоящи прѣдъ знамената; а въ 3-та или резервната линия се турвали най храбритѣ, а по нѣкога и най високитѣ и силни войници. При 1-та кохорта отъ тъзи линия, подъ охраната на нейния примипилъ, се намиралъ и легионния орелъ. Освѣнъ това, всѣка кохорта имала свое знаме или свой значѣкъ, подобни на по̀ напрѣшнитѣ въ манипулитѣ.

Противъ този обикновенъ строй на легиона по кохорти по нѣкога правили слѣдующитѣ измѣнения: 1) легиона дѣлили не на 10, а на 15 кохорти, като съединявали наедно не по 3, а по 2 манипули и ги располагали по 5 кохорти въ всѣка отъ тритѣ линии, — или пъкъ легиона, раздѣленъ на 10 кохорти, строили въ 2 линии, по 5 кохорти въ всѣка; — но Юлий Цезарь и Помпей всѣкога дѣлили и строили легиона тъй, както се каза по̀ горѣ; — 2) кохортитѣ строили по нѣкога въ 5 рѣдици, за увеличение дължината на фронта, както напримѣръ Цезарь при Фарсалъ; — 3) интервалитѣ между кохортитѣ умалявали много или малко, а по нѣкога и съвсѣмъ унищожавали, като сгжстявали легиона въ фаланга; а дистанциитѣ между линиитѣ, напротивъ, увеличавали, както напримѣръ Церарь — до 300 фута или до 130 крачки; — най послѣ 4) легионния орелъ често пжти турвали, особенно въ началото, не въ 3-та, а въ 1-та линия.

Отъ особеннитѣ построения на легиона въ това време много по̀ често отколкото по̀ напрѣдъ се срѣщатъ построенията: *въ костенурка*, даже въ полето (както, напримѣръ, у Антония противъ партянитѣ), въ видъ на празни или пълни вжтрѣ *четверожгълници* срѣщу неприятель и особенно срѣщу конница, които нападали отъ всички страни (както, напримѣръ, у Мария противъ Югурта и у Цезаря противъ галлитѣ на р. Сабисъ и въ Африка при Руспина[1], и др.

Обикновенния походенъ рѣдъ билъ подобенъ на по̀ напрѣшния, но при приближението до неприятеля, а по нѣкога (напримѣръ противъ галлитѣ, нумидийцитѣ, партянитѣ и др. народи) и *всичкото време въ похода*, вървяли въ рѣдъ, извѣстенъ подъ название agmen quadratum, т. е. въ видъ на празенъ вжтрѣ четверожгълникъ. Тъй, напримѣръ, вървялъ Марий противъ Югурта, Крассъ и Антоний противъ патрянитѣ, легатитѣ Котта и Титурий противъ Амбиорикса и др. Особенно забѣлѣжителни сж походнитѣ движения на Мария противъ Югурта. Той се движилъ всѣкога въ колона по легионно; Силла съ конницата и Манлий съ пращницитѣ, стрѣлцитѣ и спомагателнитѣ лигурийски кохорти прикривали колоната, една — отдѣсно, а другия — отлѣво. Отпрѣдъ и отзадъ вървяли, подъ началството на трибуни, по нѣколко легионни кохорти безъ тяжести. А напрѣдъ и въ страни се испращали съглѣдвачи (speculatores) отъ туземци, за разузнаване на неприятеля.

И въ този периодъ тоже често се срѣщатъ, особенно въ походитѣ на Цезаря, извънрѣдно бързи движения. Тъй, напримѣръ, при обсадата на Герговия, въ Галлия, Цезарь тръгналъ въ полунощь съ конницата си и 4 легиона безъ тяжести противъ едуитѣ или едуититѣ, настигналъ ги на 32—34 версти, окржжилъ ги, принудилъ ги да сложатъ оржжие, далъ на войскитѣ 3 часа почивка и на другата зарань прѣди изгрѣване на слънцето се върналъ въ лагера си подъ Герговия, слѣдователно изминалъ отъ 64 до 68 версти въ 24 часа и освѣнъ това се и сражавалъ!

Въ бойнитѣ рѣдове на армиитѣ, римскитѣ легиони както по̀ напрѣдъ заставали въ центра, а кохортитѣ на спомагателнитѣ войски — по фланговетѣ. Велититѣ заемали всичкитѣ интервали между кохортитѣ, легионитѣ и турмитѣ въ конницата, а сжщо тѣ били турвани отпрѣдъ, по фланговетѣ и задъ линиитѣ, съ една дума — всичкитѣ отдѣления на тѣжката пѣхота и конницата били отъ всички страни заобиколени съ легка пѣхота. Въ отношение на употрѣблението на конницата, въ този периодъ се вижда значително измѣнение, сравнително съ по̀ напрѣшното. Тя била твърдѣ често разполагана цѣла въ масса отпрѣдъ, отзадъ или на единъ отъ фланговетѣ на пѣхотата. Тъй, напримѣръ, Цезарь въ Галлия често я тургалъ въ 1-та линия, за да разпръсва многобройната галлска конница и да обезпечава отъ нея пѣхотата си. При Фарсалъ Помпей ималъ всичката си конница съсрѣдоточена на лѣвия, а Цезарь на дѣсния флангъ. При Уцита у Сициона всичката линейна конница се намирала на дѣсния флангъ, а нумидийската — задъ пѣхотата; а у Цезаря всичката конница била на лѣвия флангъ. Въобще Цезарь почти всѣкога държалъ всичката конница събрана и я употрѣбявалъ въ масси, като самостоятеленъ родъ войска. Подобно на галлитѣ и германцитѣ, и римлянитѣ въ това време постоянно имали обичай да смѣсватъ отдѣленията на конницата съ отдѣленията на легката пѣхота и мно-

го по́ често отъ по́ напрѣдъ, къмъ всѣки конникъ даже присъединявали по единъ велитъ, когото той прѣнасялъ, въ случай на нужда, на коня си. Такъвъ родъ съединение на конницата съ легката пѣхота особенно се забѣлѣзва у Цезаря. Неговата конница почти всѣкога била по́ малобройна отъ конницата на противницитѣ му, и за това той я поддържалъ съ легката пѣхота и даже съ тѣжката, както напримѣръ, при Фарсалъ — съ 6 кохорти, а при Уцита — съ цѣлия 5-ий легионъ и легката пѣхота, при това и въ двата случая съ голѣмъ успѣхъ.

Начина на дѣйствията на разнитѣ родове войски, легионитѣ и армиитѣ билъ подобенъ на по́ напрѣшния. Боя начевала легката пѣхота; слѣдъ туй 1-та линия извършвала нападението, а другитѣ двѣ я поддържали, като подкрѣпявали по́ слабитѣ или застрашаванитѣ пунктове, или прикривали фланговетѣ, или пъкъ увеличавали дължината на фронта. Легката пѣхота прикривала или поддържала всичкитѣ дѣйствия на тѣжката пѣхота и конницата, а тъзи послѣднята извършивала нападения въ малки отдѣления и често въ цѣли масси съвокупно, прѣимущественно на единъ отъ фланговетѣ. Противъ партянитѣ и нумидийцитѣ армиитѣ често дѣйствували настжпателно-отбранително въ строй на четверожгълникъ. Но, дѣйствувайки по този начинъ противъ партянитѣ, Крассъ билъ разбитъ отъ тѣхъ, а Антоний едва можалъ да ги отблъсне.

Въобще сраженията въ това време прѣдставляватъ извънрѣдно разнообразие въ употрѣблението на разнитѣ родове войски въ съвокупность и въ срѣдствата за одържанието на побѣдитѣ. Въ това отношение най високо отъ всички стоятъ сраженията на Цезаря, сжщо, както и самъ той, като тактикъ, стои по́ горѣ отъ всички прѣдшествувавши го и послѣдующи слѣдъ него полководци въ древността. Тактиката при него достигнала, може да се каже, най висока степень на развитие въ древнитѣ времена.

§ 4.

Вжтрѣшното устройство и духа на войскитѣ.

Въ началствуването, образованието, издържанието, военния рѣдъ и въобще въ вжтрѣшното устройство и духа на римскитѣ войски въ това време се забѣлѣзватъ голѣми прожѣнения.

Званието на диктатора станало цѣль и орждие на честолюбцитѣ, които се стрѣмили къмъ върховната власть, и се давало почти непрѣкъснато. На легатитѣ полководцитѣ взели вече да повѣряватъ началствуването надъ единъ или нѣколко легиона. Това звание се обърнало, единъ видъ, въ старшинй отъ подчиненнитѣ на полководеца военачалнически чинове. При това и числото на легатитѣ се умножило. Тъй, Помпей въ войната съ морскитѣ разбойници ималъ 15, а Цезарь въ Галлия — 10 легати, които обикновенно началствували надъ легионитѣ и отрядитѣ. Военнитѣ трибуни началствували надъ кохортитѣ, а надъ центуриитѣ въ кохортитѣ — центурионы, отъ които старшия центурионъ отъ 1-та центурия на 1-та кохорта, продължавалъ да се нарича примипилъ и той ималъ мѣсто и гласъ въ военния съвѣтъ.

Военнитѣ упражнения били сжщитѣ, каквито и по́ напрѣдъ, само че не между гражданитѣ, а въ войскитѣ, особенно въ Помпеевитѣ и

Цезаревитѣ. По казването на Саллустия, самъ Помпей билъ извънрѣдно искусенъ въ всѣкакъвъ родъ гимнастически и военни упражнения. Войскитѣ въ това време били занимавани сѫщо и съ разни държавни работи и постройки, особенно съ правение военни пѫтища въ завоюванитѣ области, укрѣпяване на постоянни лагери и градове, и др. т.

Заплатата на войницитѣ била удвоена отъ Цезаря прѣдъ началото на войната му съ Помпея, т. е. прѣдъ 1-ия испански походъ, и отъ това време пѣшия войникъ получавалъ 10 римски асса (около 60 стотинки) въ день, центуриона — двойно, а конника въ конницата — три пѫти по́ вече. Отъ заплатата, както по́ напрѣдъ, се правяли разни удържки.

Въ отношение на военния рѣдъ и духъ, римскитѣ войски въ това време се намирали, тъй да се каже, въ прѣходно състояние отъ прѣдишното съвършенство къмъ разстройство и упадъкъ, и прѣдставляватъ зрѣлище и странно, и печално. Тѣ безспорно още се отличавали и съ храбрость, и рѣдъ, и благоустройство, поддържани много или малко отъ строгостьта на военнитѣ закони. Несъмнѣнно доказателство за това служатъ многобройнитѣ и блѣскави побѣди на римлянитѣ, обширнитѣ имъ завоювания и бързото распространение на властьта имъ въ Европа, Азия и Африка въ това време. Но, отъ друга страна, римскитѣ войски вече били въодушевени, не отъ благородни чувства на честь и любовь къмъ отечеството и слава, но отъ дива свирѣпость, кръвожадность, страсть къмъ грабежъ, алчность за плячка и най гнусно користолюбие. *Римски* вече само по име, тѣ въ сѫщность принадлѣжали на онѣзи честолюбци, които ги набирали, издържали на свои разноски и, като угодявали всѣкакъ на грубитѣ и низкитѣ имъ страсти, употрѣбявали ги като слѣпо орждие за да испълнятъ прѣстѫпнитѣ си замисли — незаконно присвоявание върховната власть въ Римъ. Безъ срамъ признавайки за правило, че *ідьто в добрь, тамъ в и отечьство* (ubi bene, ibi patria), тѣ еднакво жестоко грабили и разорявали римскитѣ и неприятелскитѣ земи и проливали кръвьта на мирнитѣ, беззащитни жители, явно въставали противъ правителството и самитѣ си полководци, когато не бивало удовлетворявано користолюбието имъ, и не ги било срамъ да вематъ дѣятелно участие въ прѣстѫпни заговори противъ държавата, подобни на тѣзи на Катилина, въ бунтове, мятежи и междуусобици. Даже самитѣ Цезареви войски, толкозъ храбри и честолюбиви, колкото и прѣданни на Цезаря, дързнали еднъжъ, увлѣчени отъ користолюбие, явно да въстанатъ противъ него, и само мждростьта, твърдостьта и присѫтствието на духа у Цезаря можали да ги обърнатъ къмъ чувството на дълга и повиновението, и да спасятъ Римъ отъ разграбване и кръвопролитие. И самия способъ за усмирението имъ отъ Цезаря достатъчно свидѣтелствува вече за нравственното разстройство и упадъка на римскитѣ войски. Извѣстно е, че Цезарь, като се явилъ прѣдъ бунтовницитѣ, попиталъ ги: *какво искате, другари?* — *Увольнение*, отговорили тѣ. — *Ще го получите, граждани,* възразилъ Цезарь — и само названието *граждани,* толкозъ почетно и тѣсно свързано съ званието на войника по́ напрѣдъ, се считало вече толкова унизително и оскърбително за войницитѣ сега, че войскитѣ на Цезаря веднага се раскаяли и смирили.

Отъ казаното по́ горѣ лесно мо-

же да се заключи, че въ римскитѣ войски въ това време по единъ страненъ начинъ, вслѣдствие личнитѣ интереси на полководцитѣ, строгостьта на военнитѣ закони била съединена съ най срамното имъ отслабване. А заедно съ това и наказанията за военнитѣ прѣстжпки и прѣстжпления, въ едни случаи били не само строги, но даже и жестоки, а въ други, напротивъ, слаби, несъобразни съ вината и не съгласни съ справедливостьта и законитѣ, — съ една дума — напълно зависяли отъ произвола на полководцитѣ. А военнитѣ награди, съ распространението на раскоша, съ развращението на нравитѣ и отслабването на законитѣ, взели да се раздаватъ по̀ често, по̀ неумѣренно, по̀ малко справедливо, често пжти не само несъгласно съ законитѣ, но и противъ тѣхъ, и като загубили прѣдишната си, главна цѣна — почетностьта, придобили въ замѣна на това голѣма или малка степень на стойность, раскошъ, високомѣрие и великолѣпие, които удовлетворявали користолюбието и щеславието. Тъй, намѣсто прѣдишнитѣ прости и скромни, но обикновенно почетни вѣнци отъ трѣви и дрьвесни листа̀, се раздавали почти исключително вѣнци отъ най рѣдки и скжпи растения и цвѣтя, и такива отъ скжпоцѣнни метали. Въ видъ на награда (а по̀ послѣ и за пари), взели да освобождаватъ висшитѣ чинове отъ лагерната служба, а проститѣ войници — отъ копание на укрѣпления и други работи въ лагеритѣ. А въ отношение на присжждание триумфи взели по̀ често и по̀ често да отстжпватъ отъ законнитѣ правила и форми, и да правятъ противузаконни исключения. Тъй, съ голѣмъ триумфъ почнали да удостояватъ не само проконсулитѣ, преторитѣ и пропреторитѣ, но даже лица, които нѣмали никакви обществени звания. Тъй, напримѣръ, Фулвий билъ награденъ съ голѣмъ триумфъ въ звание проконсулъ, а Помпей три пжти въ звание римски конникъ и частенъ человѣкъ. Заедно съ това извънрѣдно се увеличилъ и раскоша и великолѣпието на голѣмитѣ триумфи, които по нѣкога се продължавали и по нѣколко дни. Освѣнъ това въ туй време у римлянитѣ се забѣлѣзва и нова награда за полководцитѣ — да имъ се издигатъ побѣдни трофеи. Съ тъзи висока честь били удостоени впрочемъ само Помпей и Цезарь.

§ 5.

Кастраметацията, фортификацията, полиорцетиката и балистиката.

Периода на междуусобията безспорно съставлява епохата на най голѣмото развитие и най цвѣтущето състояние на кастраметацията, полската и дълговременна фортификация, полиорцетиката и баллистиката у римлянитѣ.

Расположението на римскитѣ лагери било сжщото, както и по̀ напрѣдъ, но укрѣпяването имъ станало доста по̀ сложно и по̀ силно. На укрѣпленията въобще давали много по̀ голѣми и по̀ силни профили, валоветѣ правили по̀ високи и по̀ дебели, а рововетѣ по̀ вечето водни — по̀ широки и по̀ дълбоки, укрѣпленията усилвали съ кули съ бойници, съ скрити ходове между кулитѣ надъ вала, — съ дебелъ стоборъ, вълчи ями, засѣки и др т. Съ една дума — лагеритѣ и особенно постояннитѣ взели съвсѣмъ да приличатъ на малки крѣпости (фортове).

Полската фортификация не се ограничавала впрочемъ само съ едно укрѣпяване на лагеритѣ, но получила и значително приложение въ укрѣпяването на бойнитѣ мѣста. Тъй, Силла направилъ противъ понтийскитѣ колесници силенъ стоборъ, съ ровове по фланговетѣ между 1-та и 2-та линии, а Марий противъ тевтонитѣ силно укрѣпилъ бойното си расположение на полуострова при извора на Роданъ (Рона). Въобще полската фортификация, по̀ вече съобразна съ римския, отколкото съ грѣцкия, строй и начинъ въ дѣйствията на войскитѣ, била и развита въ това време много по̀ вече у римлянитѣ, отколкото у гърцитѣ.

Въ отношение на полиорцетиката, римлянитѣ, освѣнъ общитѣ, изложени по̀ горѣ, способи и срѣдства за атака и отбрана на градоветѣ, употрѣбявали въ това време още слѣдующитѣ:

Въ пристжпитѣ съ открита сила тѣ често прибѣгвали къмъ една особенна машина подъ название *tolleno* или *ковчеженъ гарванъ:* тя състояла отъ една дълга грѣда, която на срѣдата била прикрѣпена къмъ друга напрѣчна грѣда, лѣжаща върху два вертикални стълба. На единъ край на дългата грѣда се намиралъ единъ голѣмъ дървенъ ковчегъ, въ който влизали войници, а на другия край били прѣмѣтнати въжета, посрѣдствомъ които ковчега съ войницитѣ се издигалъ на стѣната. Съ открита сила градоветѣ прѣвземали сжщо чрѣзъ тъй нарѣчената *корона* (urbem corona oppugnare aut capere) или *вѣнецъ*, т. е. около града располагали въ 2 линии пѣхотата и въ 3-та конницата, и по такъвъ начинъ се приближавали къмъ него, като постепенно стѣснявали кржга и подъ прикритието на костенурки и легката пѣхота носили стълби, фашини и пр. Обикновеннитѣ пристжпи се извършвали съ костенурки отъ щитове и по нѣкога твърдѣ успѣшно. Така Антоний взелъ по този способъ прѣдмѣстията на Кремона.

При блокадитѣ града окржжавали всѣкога съ контръ-и циркумъвалационни линии, способа на укрѣплението на които въобще се схождалъ съ способа на укрѣплението на полскитѣ лагери; но понѣкога тѣ състояли отъ още по̀ сложни и силни укрѣпления, за издигането на които се извършвали извънрѣдно голѣми работи. Особенно внимание въ това отношение заслужватъ контръ-и циркумъ-валационнитѣ линии въ блокадитѣ и обсадитѣ, извършени отъ Цезаря, и прѣимущественно при обсадата на Алезиа въ Галлия, сжщо и укрѣпенитѣ му линии при Диррахий въ Епиръ. При Алезиа, заета съ 80.000 галли подъ прѣдводителството на вожда имъ, Верцингеторикса, Цезарь ископалъ първоначално два рова, джлбоки и широки 20 фута, на 400 крачки отъ тѣзи мѣста, гдѣто щели да бждатъ направени контръ-и циркумъ-валационнитѣ линии. Тѣзи ровове били прѣдназначени да прикриватъ направата на линиитѣ отъ галлитѣ отъ къмъ Алезиа и полето. Подъ тѣхно прикритие и били издигнати двѣтѣ линии, отъ които контръ-валационната имала 11.000 крачки (около 7½ версти), а циркумъ-валационната 14.000 крачки (около 9½ версти) въ окржность. Укрѣпленията на всѣка линия състояли отъ: 1) валъ съ зжбчато гржбно прикритие (брустверъ), полукржгли издигнати укрѣпления (бастиони), на разстояние 80 крачки едно отъ друго, и съ наклоненъ къмъ полето стоборъ; 2) широкъ и джлбокъ ровъ, на много мѣста напълненъ съ вода; 3) засѣки прѣдъ рова, отъ 5 рѣда дървета, долнитѣ крайща на които би-

ли закопани въ земята, а клоноветѣ отвънъ заплѣтени, и 4) 8 рѣда шахматообразно-расположени вълчи ями прѣдъ засѣкитѣ; между вълчитѣ ями и крайнитѣ външни ровове били нахвърлени острокрайщници (шострапи). Тѣзи укрѣпления могжтъ да даджтъ въобще понятие за полскитѣ укрѣпления на римлянитѣ въ това време.

Правилнитѣ обсади се извършвали прѣимущественно чрѣзъ *насипъ* (agger), значението и цѣлта на който се обясниха по́ горѣ. Заедно съ издигането на насипа устройството му постепенно прикривали съ дървени щитове (crates, plutei, днесъ блинди, мантелети). Посрѣдствомъ тѣзи насипи се приближавали до градскитѣ стѣни, разбивали ги съ стѣнобойни орждия или ги събаряли чрѣзъ подкопи. Всичкитѣ обсади на Цезаря се извършвали чрѣзъ насипи, и нѣкои отъ неговитѣ насипи имали извънрѣдна височина, широчина и дебелина. Тъй, напримѣръ, при обсадата на Аварикъ въ Галлия (днесъ Буржъ въ Франция) насипа на Цезаря ималъ 330 фута или по́ вече отъ 95 метра широчина. Но най голѣмия насипъ билъ, мислимъ, направенъ отъ Силла при обсадата на Массада. Той ималъ 286 фута височина, върху него се намирало едно укрѣпление (подобно на днешния кавалеръ) отъ 70, а върху укрѣплението — една кула отъ 85 фута височина, което съставлявало всичко 441 футъ (по́ вече отъ 130 м.) височина надъ земната повърхность!

Подкопитѣ се употрѣбявали твърдѣ често и се извършвали много разнообразно. Особенно внимание заслужватъ подкопитѣ работи, които извършилъ Силла при обсадата на Атина.

Подвижнитѣ машини, които се употрѣбявали отъ римлянитѣ въ правилнитѣ обсади, състояли отъ 1) *подвижни скрити ходове* (vineae, musculi и др.) и *щитове* (plutei и др.); — 2) *костенурки* (testudines) отъ разни устройства, назначения и наименования; — 3) *подвижни кули* (turres ambulatoriae), въобще отъ три вида голѣмина: *малки* или 10-ярусни имали до 180 фута височина и до 50 широчина, *срѣдни* или 15-ярусни — до 270 фута високи и до 60 широки, и *голѣми* или 20-ярусни — до 360 фута високи и до 70 широки; тѣзи размѣри впрочемъ се измѣнявали доста различно; въ труднитѣ и продължителни обсади, като, напримѣръ, въ обсадата на Массилия отъ Цезаря, близо до градския ровъ строили даже неподвижни, каменни кули; — най послѣ 4) *стѣнобойни орждия* (terebrae), главния видъ отъ които билъ *тарана* (aries), значително усъвършенствуванъ вече въ това време въ устройството си и обикновенно прикритъ, заедно съ хората, които дѣйствували при него, съ костенурки (testudines arieratae), или се тургалъ въ долнитѣ яруси на подвижнитѣ кули (turres arieratae): — дължината на таранитѣ се простирала отъ 15—35 метра, тяжесть до 1500 klg. и по́ вече, а за дѣйствие при всѣки таранъ се изисквало отъ 100 до 1000 души, раздѣлени на смѣни.

Метателнитѣ орждия се раздѣляли: по устройството и дѣйствието си — на *катапулти* (catapultae) и *балисти* (ballistae), а по голѣмина на *голѣми* или *тѣжки* и на *малки* или *леки*. Голѣмитѣ катапулти хвърляли голѣми копия, снопъ стрѣли и другъ родъ тѣла *хоризонтално*, на растояние отъ 400 до 800 крачки, и се употрѣбявали само при отбрана на градове и полски укрѣпления. Малкитѣ катапулти или *скорпиони* хвърляли сжщо копия и стрѣли *хоризонтално*, но на растояние само

отъ 300 до 500 крачки и се употрѣбявали прѣимущественно въ полето. Както голѣмитѣ, тъй и малкитѣ катапулти хвърляли по нѣкога даже *запалителни стрѣли* (falari cae, malleoli), съ калчища, сяра, смола и други горящи вещества и състави на върха имъ. Баллиститѣ хвърляли камъни и други тѣжки тѣла *навѣсно* голѣмитѣ — съ тяжесть до 15 klg. и по̀ вече, на растояние отъ 400 до 600 крачки, и се употрѣбявали по̀вечето при атака и отбрана на градоветѣ и полскитѣ укрѣпления, а малкитѣ или *онагритѣ* се употрѣбявали прѣимущественно въ полето. Освѣнъ това имало *сложни баллисти*, които дѣйствували и навѣсно и хоризонтално, и *ржчни скорпиони* и *онагри*, носими и привеждани въ дѣйствие само отъ единъ человѣкъ. Голѣмитѣ или тѣжки орждия и военни машини строили вънъ отъ дѣйствието на градскитѣ истрѣли и ги докарвали по направени вече равни пѫтища или дървени постилки. Орждията располагали на най згоднитѣ пунктове, съобразно съ величината имъ и далечината на растоянието отъ града, за да прикриватъ докарването на машинитѣ и самата атака на града. Колкото се отнася до силата на дѣйствието, както на метателнитѣ, тъй и на стѣнобойнитѣ орждия, ако вѣрваме на древнитѣ писатели, тя била извънрѣдно голѣма, тъй че най високитѣ, дебели и здрави стѣни, прѣгради и тѣла не сѫ можали да ѝ противустоятъ.

Всички означени тукъ срѣдства за атака се употрѣбявали въ голѣмитѣ, правилни обсади, отдѣлно или съвокупно, съобразно съ обстоятелствата.

Отбраната на градоветѣ се извършвала съ сѫщитѣ срѣдства, както и по̀ напрѣдъ, но значително умножени и усъвършенствувани и извънрѣдно разнообразни. Главни отъ тѣхъ били: дѣйствията съ метателнитѣ орждия, подкопитѣ и противуподкопитѣ, вилазкитѣ, разваляние работитѣ и машинитѣ на обсаждавшия или поне затруднение или спиране на подвозването и дѣйствието на машинитѣ му, — разни родове прикрития на стѣнитѣ и отбранявшитѣ ги войници отъ дѣйствията на обсаждавшитѣ и тѣхнитѣ машини, издигание на стѣни или правение нови такива задъ тѣхъ и най послѣ отбрана на брешитѣ и вѫтрѣшностьта на градоветѣ.

Въобще, съ съотвѣтственнитѣ на времето си успѣхи, както въ атаката, тъй и въ отбраната на градоветѣ, голѣмитѣ обсади се продължавали обикновенно твърдѣ дълго, водили се съ голѣми усилия и трудове, упоритость и искуство, и рѣдко се свършвали съ прѣдаване на обсаденитѣ градове по договоръ, а по̀ вечето съ прѣвземанието имъ съ приступъ.

Най забѣлѣжителни обсади въ него време били обсадата на Атина отъ Силла (87—86) и всички обсади на Цезаря, които прѣдставляватъ върха на полиорцетическото искуство въ това време, а особенно обсадитѣ на Алезиа и Массилия.

§ 6.

Състоянието на военното искуство въобще.

Ако отъ една страна периода на римскитѣ междуусобици е ознаменуванъ съ измѣнение и упадъкъ на военното устройство и военнитѣ учрѣждения на Римъ и съ нравственния упадъкъ на римскитѣ войски, то отъ друга страна, въ отношение на военното искуство въобще, той

наистина съставлява най любопитната, най занимателнатаи най поучителната епоха въ военната история на Римъ и даже на всички древни времена. Дѣйствително, въ това именно време римлянитѣ, прѣдвождани отъ такива полководци, като Мария, Силла, Метеля, Лукулла, Помпея, Антония и особенно най великия отъ тѣхъ — Цезаря, сж водили въ разни страни и противъ разни народи въ свѣта такива войни, като външнитѣ противъ Югурта, кимвритѣ и тевтонитѣ, Митридата, испанцитѣ, галлитѣ, германцитѣ и партянитѣ, и вжтрѣшнитѣ междуусобни съ Сертория, Марий съ Силла и Помпей съ Цезаря, и сж издържали такива побѣди, като тѣзи при Секстийска Аква, Херонея, Орхоменъ, Фарсалъ, Тапсъ, Мунда, Филиппи и др. Въ това време тактиката, логистиката, кастраметацията, фортификацията, полиорцетиката, балистиката, съ една дума — всички отдѣли на военното искуство, имайки на чело такива дѣятели, каквито означенитѣ по̀ горѣ полководци и надъ всички тѣхъ Цезаря, се явяватъ безспорно въ най висшата степень на развитието, съвършенството и блясъка въ древностьта.

§ 7.

Морскатѣ военни сили и искуство.

Войнитѣ, водени отъ римлянитѣ въ времената на междуусобицитѣ, въ страни, отдѣлени отъ Италия съ море, сжщо и на самото море, като съединили тѣсно сухопжтнитѣ военни дѣйствия съ морскитѣ, като дали на послѣднитѣ по̀ голѣмо значение и важность, и като направили необходимо за римлянитѣ съдържанието на силни, постоянни флоти, станали причина, щото морскитѣ военни сили и искуство у този народъ да достигнатъ въ това време значителна степень на развитие и съвършенство, и Римъ се явява вече дѣржава толкова силна на морето, колкото и на сушата. Помпей и синъ му, Секстий, направили римската флота особенно силна и грозна, а войната между Антония и Октавияна била водена прѣимущественно на морето и рѣшена на него съ побѣдата въ знаменитата морска битка при носа Акций.

По тѣзи причини, състоянието на морскитѣ военни сили и искуство у римлянитѣ въ времето на междуусобицитѣ заслужва особенно внимание. Безъ да влизаме впрочемъ въ подробното му разглѣждание, ще се ограничимъ съ единъ кратъкъ поглѣдъ върху устройството на морскитѣ военни кораби и морскитѣ екипажи и войски, началствуването въ флотата, военнитѣ пристанища, военната морска тактика и искуство, и наградитѣ за заслугитѣ и отличията показани на морето.

За направата на корабитѣ имало опрѣдѣлени особени, обществени, корабостроителни гори (silvae publicae), а за избора и сѣчението на горитѣ били установени опрѣдѣлени правила. Военнитѣ кораби (naves bellicae) се раздѣляли на: 1) *голѣми*, които по броя на рѣдоветѣ на лопатитѣ се наричали, *биреми, триреми, квинквереми, хексери, октери* и пр.; отъ тѣхъ най употрѣбителни били триремитѣ и квинкверемитѣ; 2) *лѣки* военни кораби (lusorrae naves) отъ 1 или 2 рѣда лопати, които се употрѣбявали по̀ вечето за наблюдение и разузнаване (naves speculatoriae), и 3) *малки* кораби или военни лодки (naves actuariae). Освѣнъ това имало *товарни* кораби (naves corbitiae), отъ които

легкитѣ се наричали cimbae, а Цезарь въ Галлия употрѣбявалъ по рѣкитѣ и въ устията на рѣкитѣ *понтони* (pontones) — единъ родъ галски тѣжки рѣчни кораби. За произвеждание на ударъ, военнитѣ кораби били въоржжавани съ надводни и даже подводни, съ желѣзо обковани *рила* (rostra ferramenta). А за прѣдпазване отъ ударитѣ на непиятелскитѣрила,странитѣ на военнитѣ кораби били прикривани съ уши или щитове отъ дебели грѣди. Голѣмитѣ, по нѣкога даже и легкитѣ военни кораби имали палуби (tabulata, catastromata), на които се тургали военни орждия и машини, 2 или 3 ярусни кули и въ време на боя на тѣхъ ставалъ ржченъ бой. Въ числото на военнитѣ машини се намирали абордажни куки отъ разни видове, устройство и названия (ferreae manus, harpagones, corvus и др.), спускателни мостове (sambuca и др.), запалителни орждия и машини, които хвърляли запалителни вещества и снаряди, машини за повдигание и потопяване непиятелскитѣ кораби, за разрушение градскитѣ стѣни и др. т. Римлянитѣ употрѣбявали тъй сжщо особенни запалителни кораби (брандери).

Хората въ флотата (морскитѣ екипажи) се раздѣляли на гребци (remiges) или матроси, и на морски войски (classiarii, epibatae, navales). Гребцитѣ или матроситѣ били набирани отъ сжщитѣ съсловия и по сжщия начинъ, както и по̀ напрѣдъ, а морскитѣ войски — както легионитѣ. Еднитѣ и другитѣ давали клѣтва, каквато и сухопжтнитѣ войски, за вѣриость на полководеца, който ги набиралъ. На квинкверемитѣ имало по 400 гребци, а на другитѣ кораби — съразмѣрно. Морскитѣ войски били въоржжени сжщо, както и сухопжтнитѣ, но освѣнъ това имали дълги копия, коси на дълги дръжки, сѣкири отъ двѣтѣ страни остри и др. т. оржжия за абордажи и бой на корабитѣ. Гребцитѣ тоже били въоржжени.

Началствующи чинове въ флотата имало: 1) началници на лопатнитѣ рѣдове, които означавали мѣрката на гребенето чрѣзъ удари съ чукче; 2) особни чинове, които имали надзоръ за въжата, руля, мачтитѣ, платната, котвитѣ и пр. 3) кормилчици (gubernatores, magistri navium), опитни и искусни моряци, които добрѣ знаяли морскитѣ вѣтрове, пристанища и пр.; 4) наварки (navarchi) — началници на корабитѣ, и 5) *корабленни прѣфекти* (praefecti navis), които началствували морскитѣ войски на корабитѣ. А главното прѣдводителство на флотитѣ принадлѣжало на консулитѣ или преторитѣ, или пъкъ било повѣрявано на особни началници съ звание *прѣдводитель* и *прѣфектъ на флотата* (dux praefectusque classis).

Военнитѣ пристанища били естественни или природни и искуственни. Послѣднитѣ състояли отъ една плотина въ видъ на полукржгъ съ два мола, които се вдавали далечъ въ морето. Входа, въ който често се намирали сигнални кули, се затварялъ съ вериги. Вжтрѣ въ пристанището правили: нѣколко отдѣления, отдѣлени едни отъ други съ каменни стѣни, за по̀ добро обезпечение на корабитѣ отъ вѣтъра, верфитѣ, складоветѣ и пр. Отъ къмъ морето пристанищата се прикривали съ ограда отъ дебели дървета въ единъ или нѣколко рѣда, и прѣдъ нея — сгжстени рѣдове стари кораби, а по сухо — съ земляни, дървени или каменни валове съ ровове, кули и врати.

Прѣдъ излизанието на флотитѣ въ морето, най напрѣдъ сѣдали на корабитѣ гребцитѣ, а послѣ морскитѣ войски, произвеждало се прѣглѣдъ

на флотитѣ съ разни религиозни и тържественни обряди, и слѣдъ това излизали въ морето, най напрѣдъ легкитѣ, слѣдъ тѣхъ голѣмитѣ и най послѣ товарнитѣ кораби. При десантитѣ измъквали корабитѣ на брѣга и, ако нуждата изисквала, ограждали ги отъ къмъ морето съ стоборъ, а по сухо — съ полски укрѣпления.

Морскитѣ сражения произлизали по̀ вечето пжти близо до брѣговетѣ, за което и внимателно слѣдили времето на приливитѣ и отливитѣ. Прѣдъ сраженията облегчавали корабитѣ по възможность отъ всичко лишно, свивали платната и отпущали мачтитѣ, за да не може вѣтъра да прѣпятствува на гребението, и се строили въ боенъ рѣдъ. Бойни рѣдове имало разни: обикновенния и по̀ употрѣбителенъ (acies duplex) състоялъ въ туй, че флотата се строила въ прави линии, имайки по̀ голѣмитѣ кораби въ 1-а, а по̀ малкитѣ въ 2-а линия, или въ вгжната линия (acies lunatas falcata), имайки по̀ голѣмитѣ и по̀ добритѣ кораби по фланговетѣ, или пъкъ въ испъкнала линия, имайки този родъ кораби въ върха на джгата или отпрѣдъ, — или въ клѣщи (forceps) противъ клинъ, или пъкъ въ клинъ (acies cuneata) противъ клѣщи. Сигналитѣ за бой били сжщитѣ, каквито и въ сухопжтнитѣ войски и дѣйствия, вдигание червенъ флагъ на преторианския (адмиралския) корабъ, и свирение съ всички тржби и рогове, каквито имало въ флотата. Слѣдъ туй всичкитѣ гребци и войски на флотата издавали боенъ викъ и пѣяли боенъ химнъ въ честь на Марса или Аполона. Боя се почвалъ съ дѣйствието на метателнитѣ орждия и оржжия; слѣдъ това 1-та линия, поддържана отъ втората, произвеждала нападение на лопатитѣ, при което всѣки корабъ се трудилъ да обезоржжи или да потопи неприятелския чрѣзъ ударъ съ рилото си въ срѣдата или по край страничната часть на кораба, тъй щото да го пробий или да строши лопатитѣ му. Слѣдъ това вече се залавяли на абордажъ и влизали въ ржченъ бой на палубитѣ. Въ време на боя хвърляли въ неприятелскитѣ кораби разни запалителни материяли и състави и често употрѣбявали брандеритѣ. Пьрвитѣ отъ тѣхъ били съ особенъ успѣхъ употрѣбени отъ Октавияна въ сраженето при Акций.

Тъзи флота, която издържала побѣда, отпразнувала я съ побѣдни викове и музика, а носовитѣ части на всичкитѣ си кораби украсявала съ лаври. Награди за морскитѣ побѣди имало: морски вѣнецъ (corona navales), сини знамена и морски триумфъ (triumphis navalis).

ГЛАВА II.

Германци, галли, хелвети, британци и партяни.

§ 8. Германци. — § 9. Галли. — § 10. Хелвети. — § 11. Британци. — § 12. Партяни.

Древни източници: Юлий Цезарь, Саллустий, Титъ Ливий, Страбонъ, Суетоний, Апианъ, Иустинъ, Дионъ Кассий, Веллей Патеркулъ, Трогъ Помпей и Орозъ (за партянитѣ), — и най новитѣ исторически помагала: Montesquieu, Vertot, De Brosses, Hogewisch, Heeren, Лоренцъ и др. показани по̀ горѣ.

§ 8.

Германци.

Распространявайки властьта си въ Европа и Азия, римлянитѣ пръвъ пѫть, въ времето на междуусобицитѣ, се сблъскали въ Европа — съ германцитѣ, трансалпинскитѣ галли, хелветитѣ и британцитѣ, а въ Азия — съ партянитѣ. По важностьта и забѣлѣжителностьта на войнитѣ имъ съ тѣзи народи, необходимо е на кратко да очертаемъ тукъ военния битъ на послѣднитѣ и състоянието на военното дѣло у тѣхъ въ това време.

Първо мѣсто въ числото на тѣзи народи принадлѣжи на германцитѣ, както, защото съ тѣхъ най напрѣдъ се сблъскали римлянитѣ, тъй и защото въ историческо отношение германцитѣ били най забѣлѣжителния отъ всички народи, съ които римлянитѣ нѣкогажъ сѫ водили войни. Впрочемъ, въ периода на междуусобицитѣ, римлянитѣ само два пѫти имали случай да воюватъ съ германцитѣ: пърдия пѫть — въ продължение на времето отъ 113 до 101 година, когато кимвритѣ и тевтонитѣ, двѣ германски племена, нахлули въ срѣднедунавскитѣ земи, въ Хелвеция, цизалпинска и трансалпинска Галлия и въ Испания, но два пѫти разбити отъ Мария въ трансалпинска и послѣ въ цизалпинска Галлия, оттѣглили се обратно въ Германия и прѣзъ този периодъ вече не се врѣщали; а втория пѫть — въ продължение на времето отъ 58 да 54 година, когато Цезарь, въ Галлската война, извършилъ противъ германцитѣ единъ походъ (58) на лѣвата и два (55—54) на дѣсната страна на Рейнъ. За това римлянитѣ въ туй време твърдѣ малко още познавали германцитѣ, и именно толкова, колкото можа́ли да съберѫтъ свѣдения за тѣхъ въ време на дѣйствията на Мария и Цезаря. Отъ тѣзи свѣдения въобще се оказва слѣдующето:

Кимвритѣ и тевтонитѣ по тѣлосложение били извънрѣдно високи, здрави, силни и бодри, а по нравъ лю-

ти, свирѣпи и буйно храбри, но не можали да понасятъ голѣми горѣщини и продължителни тѣжки трудове, нѣмали достатъчно търпѣние, твърдость и постоянство и, дързки при сполука, очайвали се при несполука. Нашествието си въ юго-западна Европа тѣ извършили въ твърдѣ значителни сили, съ семействата и стадата си. Тѣ се сражавали часть на коне, а по̀ вечето пѣши. Отъ тѣхъ пѣшитѣ били въ оржжени легко и лошо, съ най просто и грубо оржжие, и до нѣкждѣ отъ геройство и самохвалство, до нѣкждѣ отъ прѣзрѣние къмъ неприятеля, често, отивайки въ бой, събличали се голи до пояса, вслѣдствие на което обаче търпѣли голѣми загуби отъ ранени и убити. Но конницитѣ имъ били въоржжени много добрѣ и богато. Тѣ носили гладко-источени (полирани) и бляскави стоманени лати, бѣли дървени щитове, а намѣсто шлемове — глави отъ разни диви звѣрове съ растворени уста и съ високи пера въ видъ на крила, което ги правяло страшни на глѣдъ. Всѣки конникъ ималъ по единъ дълъгъ и тѣжъкъ мечъ и по два дротика. Кимвритѣ и тевтонитѣ се сражавали обикновенно прѣдъ становетѣ си, загради отъ всички страни съ кола, и въ самитѣ станове оставали семействата и стадата си. За бой тѣ се строили въ голѣми, тѣсно сгжстени, квадратни масси, а въ сражението съ Мария при Верцелла (101) кимвритѣ въ първитѣ рѣдове били свързани съ вериги, прикрѣпени къмъ щитоветѣ имъ, за по̀ добро пазяние на равнението, непроницаемостьта и твърдостьта на строя. Тѣ и тевтонитѣ имали тржби и, намѣсто знамена, дрьвца съ грубо изваяни звѣрове, животни, птици и др. т. Въ боя тѣ вървели съ страшенъ шумъ и викъ или, по̀ добрѣ да се каже, съ дивъ ревъ, отъ който, по думитѣ на римскитѣ историци, кръвьта замръзвала въ жилитѣ на най храбритѣ войници, и първото нападение извършвали съ неимовѣрна распаленость, ярость, стрѣмителность и сила, но ако неприятеля го издържалъ хладнокръвно и непоколебимо и ако при това времето било горѣщо, тѣ скоро изнемощявали и, по думитѣ на римскитѣ писатели, отслабвали *тѣломъ* и *духомъ*, *като жени и дѣца*. А ако били отблъснати въ становетѣ си, тѣ се отбранявали въ тѣхъ съ необикновенна упоритость ожесточение и даже остървенение, дѣйствувайки съ дротици, мечове и сѣкири изъ-задъ колата и отгорѣ тѣхъ. Женитѣ въ боя помагали на мжжетѣ, като имъ подавали и промѣнявали оржжието, изнасяли раненитѣ и убититѣ, и др. т., а при нападенията на становетѣ имъ отъ неприятеля вземали най дѣятелно участие въ боя и се сражавали съ не по̀ малка отъ мжжетѣ храбрость упоритость и ожесточение.

Цезарь, въ коментариитѣ или запискитѣ си за галлската война, дава твърдѣ малко свѣдения за германцитѣ. Отъ тѣхъ се вижда само, че германцитѣ били народъ мжжественъ, войнственъ, храбръ, гордъ поради независимостьта си, страстно привързанъ къмъ нея и необикновенно щеславенъ. Най многобройното, силно и войнственно германско племе, по думитѣ на Цезаря, били *суевитѣ* или съюзъ отъ 100 племена подъ общо название *суеви*. Всѣко отъ тѣзи съюзни племена ежегодно испращало по 1.000 войници на война. Прѣдводителя на суевитѣ, Ариовистъ, въ прѣговоритѣ си съ Цезаря обявилъ, че *германцитѣ — сж народъ, който рѣдко живѣе подъ покривъ, но който всичкото врѣме прѣкарва на война, привикналъ е да владѣе оржжието и е непобѣдимъ*. Други двѣ гер-

мански племена, тенхтеритѣ и узипетитѣ или узипиянитѣ, които прѣминали при Цезаря прѣзъ Рейнъ въ Галлия, съ женитѣ и дѣцата си, на брой по̀ вече отъ 43.000 души, гордо обявили на Цезаря, че *бащитѣ и дѣдитѣ имъ ги научили никога и отъ никого да не искатъ пощада*. Всички въобще германци, по думитѣ на Цезаря, имали голѣмъ ръстъ, звѣрски видъ и били до неимовѣрность смѣли, рѣшителни, даже дързки. Тѣ се сражавали по̀ вечето пѣши, но главната сила и най добрата часть отъ опълченията имъ съставлявала конницата, добрѣ въоржжена и устроена. Всѣки конникъ прѣнасялъ на коня си по единъ пѣши войникъ. Ако боя ставалъ упоритъ, то пѣшитѣ войници скачали отъ конетѣ, излизали напрѣдъ и вземѣли дѣятелно участие въ боя. Ако ли нѣкой отъ конницитѣ билъ раненъ, то тѣ го извасяли изъ боя. Тѣ били толкова легки и бързи на бѣгъ, щото често пѫти, държащи се съ една ржка за гривата на коня, бѣгали заедно съ него, даже когато конетѣ припускали най силно. Въ боя германцитѣ се строили по племена, поколения и семейства, въ тѣсно-сгжстени квадратни части или отдѣления. Нападенията извършвали съ мечове въ ржка и въ боя често строили костенурка, прикрита съ щитове отпрѣдъ, отстрани и отгорѣ. А становетѣ си заграждали отъ всички страни съ тѣсносближени кола, [не толкозъ за отбрана, колкото да лишатъ всѣкиго отъ надѣжда да избѣга. Въ всичко друго германцитѣ, противъ които се сражавалъ Цезарь, прѣдставляватъ общи черти на сходство съ кимвритѣ и тевтонитѣ.

§ 9.

Галли.

Второто мѣсто слѣдъ германцитѣ принадлѣжи на трансалпинскитѣ галли, покорени отъ Цезаря слѣдъ 7-годишна, най упорита война съ тѣхъ. Въ коментариитѣ на Цезаря намираме обстоятелни и любопитни свѣдения за този народъ и за страната въ която той обитавалъ. Послѣднята заключавала въ себѣ си пространството между Атлантическия океанъ, Рейнъ, Алпитѣ, Срѣдиземно море и Пиринеитѣ, и съставлявала *собствена Галлия*, която римлянитѣ, за отличие отъ *близката* (до Римъ), *цизалпинска* или прѣдъ-алпийска (Gallia citerior aut cisalpina), нарѣкли *далечна, трансалпинска* или задъ-алпийска (Gallia ulterior aut transalpina), а тъй сжщо *широкодрѣшна* (braccata) — по носимитѣ отъ жителитѣ ѝ, широки долни дрѣхи, и *дълговласа* (comata) — поради дългитѣ имъ, распуснати коси. Цезарь я раздѣлилъ, по различието въ нарѣчието на жителитѣ ѝ, на 3 главни части: *Белгийска Галлия* или *Белгика* — на сѣвероистокъ между Рейнъ и Секвана (днесъ Сена), *Аквитанска Галлия* или *Аквитания* — на югозападъ, между Гарумна (днесъ Гаронна), океана и Пиринеитѣ, и *Келтийска Галлия* или *Келтика* — въ срѣдата, между океана, Секвана, Роданъ и Гарумна. Югоисточната часть на Галлия, по край Срѣдиземно море, отъ Алпитѣ до Пиринеитѣ, още дълго прѣди Цезаря била завоювана отъ римлянитѣ и обърната въ римска *провинция*, която по̀ късно по главния си градъ, Нарбонъ, била нарѣчена *Нарбонска Галлия* (днесъ Провансъ въ Франция). Впрочемъ Белгика, Келтика и Аквитания се различавали не само по нарѣчията на жителитѣ имъ, но и по нравитѣ и обичаитѣ на послѣднитѣ, а сжщо

и по собственнитѣ си топографически и климатически свойства.

Белгика на сѣверъ, близо край морето, била страна равна, покрита съ гори и прѣсѣчена съ много рѣки и блата, а на югъ — планинска и гориста. Жителитѣ ѝ, споредъ думитѣ на Цезаря, происхождали по́ вече отъ германцитѣ, които прѣминали Рейнъ и се заселили въ тъзи страна, като испѫдили туземцитѣ. По това ли происхождение отъ германцитѣ или по близкото си съсѣдство съ тѣхъ и по отдалеченността си, напротивъ, отъ римлянитѣ, белгитѣ, чужди на раскоша и наслажденията, били най силния, войнственния и храбрия, но и най необразованния и грубия народъ въ Галлия. Най забѣлѣжителни племена по войната си съ Цезаря били: *моринитѣ* и *нервиитѣ* — по брѣга на океана, *суессонитѣ* и *ремитѣ* — на истокъ отъ тѣхъ, *веромандуитѣ* и *белловакитѣ* — въ срѣдата между единтѣ и другитѣ, *лѣвкитѣ* — на истокъ и *медиоматрикитѣ* — на западъ отъ вогезскитѣ планини, *верозунитѣ* — по двѣтѣ страни на р. Моза (днесъ Маасъ), *требокитѣ*, *неметитѣ*, *убиянитѣ* и *батавиитѣ* — на лѣвия брѣгъ на долний Рейнъ, и на западъ отъ тѣхъ — *менапиитѣ* и *адуатикиитѣ* или *тунгритѣ*.

Келтика била страна хълмиста, съ много равнини и обширни гори. Тъзи ѝ часть около брѣговетѣ на океана се наричала *Арморика* или *Армурика:* тукъ дѣятелно се извършвало мореплаването и риболовството. Въ Келтика обитавали само едни собственно келтийски племена, каквито имало твърдѣ много. Най забѣлѣжителни отъ тѣхъ по войната имъ съ Цезаря били: *едуитѣ* или *едуиитѣ* и *карнутитѣ* — по цѣлото тѣчение на р. Лигеръ (днесъ Луара), *семетитѣ*, *курiосолитѣ* и *унелитѣ* — по брѣга на океана, отъ устието на р. Лигеръ до устието на р. Самара (днесъ Соммъ), *сенонитѣ*, *лингонитѣ* и *паризиянитѣ* — по тѣчението на р. Секвана, *боиитѣ* и *авлеркитѣ* — вжтрѣ въ страната, *арвернитѣ*, *кадуркитѣ* и *лемовикитѣ* — на сѣверъ отъ Гарумна, и *секванитѣ* и *равракитѣ* — между р. Араръ (днесъ Сaона) и срѣдний Рейнъ. Жителитѣ на Келтика, като живѣяли по́ близо до римлянитѣ, отколкото белгитѣ, и като водили дѣятелна вжтрѣшна търговия, били по́ богати и по́ образовани отъ всички други галли и нѣмали дивитѣ и сурови нрави на белгитѣ, при всичко че били народъ сжщо тъй храбъръ.

Най послѣ Аквитания била страна прѣсѣчена съ много рѣки, но не твърдѣ плодородна; въ нея се намирали сжщо гори и планини. Жителитѣ ѝ били часть едноплеменни съ иберийцитѣ или испанцитѣ, и часть келти. И еднитѣ и другитѣ много си приличали съ испанцитѣ. Най забѣлѣжителни племена отъ тѣхъ по войната си съ Цезаря били: *битуригитѣ*, *конвенитѣ* и *аускитѣ*.

Но въ главнитѣ черти всички въобще галли, споредъ описанието на Цезаря, си приличали по между си. Всички се отличавали съ високъ ръстъ, тѣлесна здравина и сила, способность да търпятъ студа, простодушие и извънрѣдна храбрость. Но родени въ страна влажна и студена, тѣ, както германцитѣ, не понасали горѣщинитѣ и, изнемощавайки отъ тѣхъ, слабѣяли тѣломъ и духомъ. Безъ да се плашатъ отъ никакви опасности, тѣ се бояли отъ трудоветѣ и нѣмали нито твърдость, нито търпѣние, необходими за понасянието имъ, били легкомисленни и непостоянни, при сполука били безразсждно смѣли и дързостни, а при несполука падали въ скърбь и очаяние. Извънрѣдно щестливи, тѣ обичали да носятъ скжпи дрѣхи

и украшения, били страстни къмъ златото и паритѣ, крайно суевѣрни и жестоки, люти и свирѣпи на война и даже въ мирно време.

Общественното имъ устройство прѣдставлявало слѣдующитѣ главни черти:

Нисшето съсловие или простия народъ се намиралъ почти въ робство и не се зачиталъ за нищо. Всичката власть, всичкото влияние, всички права и прѣимущества, всички почести и отличия принадлѣжали на двѣ висши съсловия — *друидитъ* или жрецитѣ, и *конницитѣ*, както ги нарича Цезарь, понеже тѣ не се сражавали иначе, освѣнъ на коне. Друидитѣ сждили споветѣ и спрѣчкванията, частни и общи, оплакванията и углавнитѣ дѣла, рѣшавали въпроситѣ за миръ и война между племената и прочие. За това тѣ имали голѣмо влияние върху общественнитѣ работи и управлението и се ползвали съ голѣмо уважение. Къмъ съсловието на конницитѣ принадлѣжали всички благородни и видни галли (като днешното дворянство). Главното имъ, най почетно занятие било войната — и тѣ я водили непрѣкъснато. Лова билъ сжщо любимо тѣхно занятие. Тѣмъ принадлѣжало и гражданското управление и отъ тѣхната срѣда ежегодно се избирали, както главнитѣ граждански управители, тъй и главнитѣ военни прѣдводители. Всѣко племе имало свое особенно управление и свои особенни управители и прѣдводители; но сжщевременно тѣ съставлявали единъ народъ, общитѣ работи на който се рѣшавали въ общенародни събрания. Трѣбва обаче да забѣлѣжимъ, че до и въ време на войната съ Цезаря галлитѣ въобще били постоянно раздѣлени на двѣ противни и враждебни една на друга политически партии, отъ които на чело на едната стояли едуитѣ или едуититѣ, отдавнашни съюзници на римлянитѣ, а на чело на другата — тѝ арвернитѣ, тѝ секванитѣ, а въ време на войната съ Цезаря — ремитѣ. Сжщо тъй били раздѣлени и всички други племена и общини взети по отдѣлно. Цезарь грижливо поддържалъ това раздѣление и твърдѣ искусно се ползвалъ отъ него.

Военното устройство на галлитѣ се прѣдставлява въ слѣдующия видъ:

При обикновеннитѣ случаи на война отивали най видноитѣ конници съ собственнитѣ си дружини, съставени отъ домочадията имъ, подвластното имъ простолюдие и *солдуритъ*. Тъй се наричали младежитѣ отъ благородно происхождение, които доброволно постжпвали при конницитѣ на служба като оржженосци, давали имъ клѣтва за вѣрность и повиновение, учили се при тѣхъ на всичко, което се отнасяло до военното дѣло, и сподѣляйки съ тѣхъ трудоветѣ, подвизитѣ и славата имъ, участвували и въ тѣхнитѣ забавления, ловъ, пирувания и др. т. Солдуритѣ, както и всички други отъ благородно происхождение войници въ дружинитѣ, се сражавали на коне, а простолюдието — пѣша. А въ случай на особенна важность или опасность извършвало се общо въоржжение на едно или нѣколко съединени племена, и въ тѣзи общенародни опълчения висшето съсловие съставлявало пакъ конницата, а простия народъ пѣхотата. Както въ обикновеннитѣ случаи, тъй и въ извънрѣднитѣ обстоятелства, отъ съсловието на конницитѣ се избиралъ, въ общенародни събрания, главенъ воененъ прѣдводитель, който обаче ималъ твърдѣ ограничена власть и се намиралъ въ голѣма зависимость отъ прѣдводителитѣ на частнитѣ дружини. Главната сила и най добрата часть на галлскитѣ опълчения със-

тавлявала, естественно, отличната конница отъ числото на конницитѣ, добрѣ и богато въоржжена, съ шлемове и лати, щитове, мечове и дротици, и ѣздящи на добри коне. По́ голѣмата часть отъ пѣхотата била въоржжена само съ дълги мечове и голѣми щитове. Въ боя конницитѣ съставлявали прѣднята рѣдица, въ разгънатия строй, а солдуритѣ имъ, на извѣстно растояние задъ тѣхъ и въ сжщо такъвъ строй — заднята. Пѣхотата се сражавала въ много или малко силни, тѣсносгжстени, квадратни части или отдѣления, подъ прѣдводителството на родоначалницитѣ, старейшинитѣ или конницитѣ си. И галлитѣ, както германцитѣ, като отивали на бой, вдигали страшенъ шумъ и викъ, и пѣшитѣ отъ тѣхъ често пжти се събличали голи до поясъ, и сжщо, като германцитѣ, галлитѣ извьршвали пьрвото нападение распалено, но, въ случай на упорито съпротивление отъ страна на неприятеля, скоро изнемощявали тѣломъ и отпадали духомъ. При всичко това тѣ справедливо се славили, като особенно храбри войски, най добро свидѣтелство за което могжтъ да служатъ всичкитѣ имъ битки съ Цезаря, а и самъ Цезарь имъ отдава напълно слѣдуемото се право за това.

§ 10.

Хелвети.

Хелветитѣ, жители на *Хелвеция* (днешна Швейцария), които участвували въ нашествията на кимвритѣ и тевтонитѣ и по́ късно се сражавали въ трансалпинска Галлия съ Цезаря, били, по думитѣ на послѣдния, народъ необразованъ, грубъ, гордъ и жеденъ за завоювания и користь, но мжжественъ, войнственъ и храбръ. Всѣкий отъ благороднитѣ, видни и богати хелвети ималъ своя дружина, съставена отъ негови домочадци, приятели, домашната му челядъ и доброволци, по нѣкога на брой до 10—15.000 души. Прѣдводителствувайки такъвъ родъ дружина, той отиналъ на война за да отнима чужди земи, да се обогатява съ грабежъ и плячка, и да удовлетворява страститѣ си къмъ войната и юначеството. Хелветитѣ се сражавали обикновенно пѣша, съ извънрѣдна твьрдость, упоритость и настойчивость, отпрѣдъ, около или отзадъ колата и обозитѣ си, въ строй, който ималъ видъ на квадратна фаланга, т. е. еднаква широчина и джлбочина, и прикриванъ отпрѣдъ, отстрани и отгорѣ съ костенурка отъ щитове. Тѣ имали сжщо и конница, макаръ и малобройна. Въ всичко друго приличали на германцитѣ и галлитѣ.

§ 11.

Британци.

Британцитѣ, британитѣ или брититѣ били отъ келтийско происхождение, но по́ диви и груби, отколкото галлскитѣ келти. Часть отъ тѣхъ живѣяли въ градове и по́ вечето въ отдѣлни селения въ горитѣ, съ каквито била покрита Британия, въ колиби, оградени съ землянни окопи; тѣ шарили тѣлото си, обличали се въ звѣрски кожи, управлявали се отъ много княжчета и царчета, по нѣкога и отъ царици, и се поминували съ скотовъдство, търговия съ звѣрове и роби, война и грабежъ. Оржжието имъ състояло отъ дълги мечове, сѣкири и дротици. Тѣ носили

щитове, но шлемове и лати не употрѣбявали, имали малки, но силни и бързи коне, и сами били добри конници. Главната имъ сила съставлявали военнитѣ колесници, които тѣ употрѣбявали съ голѣмо искуство въ боя, устрѣмявали ги съ голѣма бързина и сила право въ срѣдата или въ интервалитѣ на неприятелскитѣ рѣдове, и внезапно ги спирарали, скачали на земята, сражавали се пѣша и пакъ сѣдяли на тѣхъ, въ случай, че били много притискани. Само Цезарь не прѣнебрѣгналъ този начинъ на дѣйствие, който съединявалъ, споредъ него, легкостьта и бързината на конницата съ твърдостьта и устойчивостьта на пѣхотата. Въобще британцитѣ били много пъргави и особенно искусни въ управлението на конетѣ. Впрочемъ военното дѣло у тѣхъ се намирало въ най грубо състояние.

§ 12.

Партяни.

Партянитѣ, народъ отъ скитско происхождение, обитавали въ горня или срѣдня Азия въ страната, която лѣжала на ю. отъ Хиркания и на ис. отъ Мидия, — покрита съ голи планини и песачливи пустини, безплодна, студена въ планинскитѣ, горѣща въ нискитѣ си части и за това особенно способствувала за образуването на силни тѣлесно, сурови по нрави и мжжественни войници. До Александра Великий партянитѣ били подвластни на персийскитѣ, а слѣдъ смьртьта му — на сирийскитѣ царе. Въ 256 година до Р. Х., възползвани отъ паданието на грькобактрийското царство и смутоветѣ въ сирийското, тѣ образували независимо партянско царство, основатель на което и родоначалникъ на царствующата династия на *Арзакидитѣ* билъ *Арзакъ I*. Въ слѣдующитѣ послѣ това 100 години, войнственнитѣ и честолюбиви Арзакиди разширочили прѣдѣлитѣ на партянското царство на ис. до Индъ, а на зап. до Ефратъ. Тукъ, слѣдъ паданието на царството на Митридата В., тѣ дошли въ съприкосновение и най послѣ се сблъскали съ римлянитѣ и сжщо, както германцитѣ на сѣверъ, въ Европа, тъй и тѣ на истокъ, въ Азия, около 300 год. (отъ 54 прѣдъ Р. Х. до 226 слѣдъ Р. Х.) противупоставяли непрѣодолима прѣграда на завоюванията на римлянитѣ, силно стѣснявали отъ истокъ римскитѣ прѣдѣли и не веднъжъ въ войнитѣ си съ рямлянитѣ нанисали на послѣднитѣ жестоки поражения, до като най послѣ не отстжпили мѣстото си на персийцитѣ.

По думитѣ на Трога Помпея и други римски и грьцки историци, партянитѣ, въ периода на войнитѣ си съ римлянитѣ, били народъ коваренъ, жестокъ, по̀ вечето хитъръ и дързъкъ, отколкото храбъръ, при това обезспокоително-дѣятеленъ, който непрѣстанно търсилъ поводъ за въшни или вжтрѣшни войни, и прѣданъ на раскошъ, наслаждения и развратъ. Управлението му било монархическо-аристократическо: властьта на царетѣ, избирани исключително отъ рода на Арзакидитѣ, била ограничена отъ единъ висши държавенъ съвѣтъ, отъ *суренитѣ* или полководцитѣ и отъ силната аристокрация. Царски столици били: лѣтна — Екбатана, а зимна — Ктезифонъ. Конната служба съставлявала най почетното прѣимущество и отличие на висшето, благородно и свободно съсловие. Числото на робитѣ било много голѣмо и непрѣстанно се умно-

жавало (понеже господаритѣ имъ нѣмали право да ги освобождаватъ), и за това партянскитѣ армии всѣкога били съставени прѣимущественно отъ роби, които образували твърдѣ добра легка конница. Армиитѣ се прѣдводителствували обикновенно отъ самитѣ царе, или отъ братята, синоветѣ или близкитѣ имъ роднини, при които въ такъвъ случай всѣкога състоялъ единъ отъ най опитнитѣ и най добритѣ полководци, като съвѣтникъ и ржководитель. Въоржжението на партянитѣ и начина на дѣйствията имъ въ боя запазили сжщитѣ черти, каквито всѣкога имали у скититѣ. Въоржжени прѣимущественно съ метателно оржжие — лжкове и дротици, партянитѣ се славили съ извънрѣдно неуловимо, искусно, вѣрно и силно дѣйствие съ тѣхъ, а особенно съ стрѣлбата си изъ лжковетѣ отъ горѣ на конетѣ при най силно припускание напрѣдъ и назадъ. За това тѣ били сжщо толкова страшни при бѣгство, колкото и при нападение и прѣслѣдване. Тѣ имали впрочемъ тъй сжщо и пѣхота, и тѣжка конница, въ която конниницитѣ — може би по примѣра на прѣдишнитѣ съсѣди и властители на партянитѣ, персийцитѣ — били отъ глава до крака покрити съ лати. Въ полето, ако неприятеля дѣйствувалъ настжпателно, партянитѣ отстжпвали пръснато, като силно стрѣляли съ лжковетѣ си и правяли чести нападения отъ фронта, фланговетѣ и тила, въ отдѣлни тълпи отъ смѣли конници, поддържани отъ силни отряди. Като отслабвали и уморявали съ това неприятеля, тѣ произвеждали общо, дружно, рѣшително нападение отъ нѣколко страни При отстжпление на неприятеля, тѣ бързо и силно го прѣслѣдвали, дѣйствувайки впрочемъ сжщо, както и при настжплението му. Чрѣзъ такъвъ начинъ на дѣйствие, отъ край време свойственъ на скититѣ, партянитѣ разбили и истрѣбили армията на Красса при Карра къмъ Мессопотамия (53), — армията на Антония принудили съ голѣма загуба да отстжпи отъ Мидия (36) и впослѣдствие спирали всичкитѣ усилия на римлянитѣ за распространението прѣдѣлитѣ на римската държава на истокъ. При този начинъ на дѣйствие и при тъзи конница въ състава на партянскитѣ армии, твърдѣ естественно е, че партянитѣ се сражавали всѣкога на равнинитѣ, а боя на прѣсѣчена мѣстность грижливо избѣгвали, като се трудили да увлѣкжтъ неприятеля на равна и открита мѣстность. Въобще постоянната черта въ дѣйствията на партянитѣ въ полето и въ боя била стрѣмлението да задавятъ неприятеля съ численно прѣвъсходство на силитѣ, а тамъ, гдѣто само една сила не била достатъчна — да прибѣгватъ къмъ помощьта на военнитѣ хитрости.

ГЛАВА III.

Войнитѣ и походитѣ на Юлий Цезаря.

(58—45 г. до Р. Х.).

I. Юлий Цезарь отъ рождението си до войната въ Галлия (100—59). § 13. Цезарь отъ рождението си до 18 годишна възрасть (100—82). — § 14. Цезарь въ гонение и въ Мала Азия (81—75). — § 15. Цезарь въ обществени звания (74—60). § 16. Цезарь — консулъ (59). — II. Войната въ Галлия (58—51). — § 17. 1-та година отъ войната въ Галлия (58). — 1-ия походъ противъ хелветитѣ; — боя при р. Араръ; — сражението при Бибракта. — § 18. 2-ия походъ противъ Ариовиста (58); — движението на Ариовиста и Цезаря къмъ Везонций; — сражението близо до Рейнъ. — § 19. 2-та година отъ войната въ Галлия (57): — 3-ия походъ противъ белгитѣ; — боя при р. Аксона. — § 20. Сражението при р. Сабисъ; — обсадата и превземанието крѣпостьта на адуатикитѣ; — покорението на приморскитѣ галли.

Древни источници: Суетоний и Плутархъ (живота на Цезаря); — Дионъ Касий (кн. XXVII—LI); — Апиианъ (войнитѣ съ Митридата и междуусобнитѣ); — отъ Юлий Цезаря коментарии върху войната въ Галлия (VIII кн.) и междуусобнитѣ войни (III кн.); — коментарии (писани не отъ Юлий Цезаря) върху александрийската, африканската и испанската войни. — Веллеий Патеркулъ (II кн.); — (Иустинъ XLII кн.) и др. Най нови исторически помагала: Guichard, Davon, Warnery, Rosch, Vaudrécourt, Turpin de Crissé, Perrot d'Ablancourt, Wailly, Vacca Berlinghieri, Beauchamp, De Bury, Meissner, Haken, Hoyer, Kausler, Reichard, Napoléon I, Lossau, Rüstow, Liskenne et Sauvan: Bibliothèque histor. et milit., Desjardins, Fallue, Saulcy, Develay, Napoléon III и пр. (гл. по̀ горѣ).

I.

Юлий Цезарь отъ рождението си до войната въ Галлия (100—59).

§ 13.

Цезарь отъ рождението си до 18 годишна възрасть (100—82).

Каий Юлий Цезарь е роденъ въ 100 година прѣди Р. Х. (654 г. отъ основанието на Римъ), въ петия мѣсецъ (quintilis, който за това и билъ впослѣдствие нарѣченъ на негово име *Юлий*). По баща той происхождалъ

отъ едно коляно на твърдѣ древния и извѣстенъ родъ на *Юлиитѣ*, което коляно отъ края на 3-ия вѣкъ приело прѣзимето *Цезари*. Рода на Юлиитѣ билъ прѣселенъ отъ Тулла Хостилия отъ Алба въ Римъ и отъ тогава принадлѣжалъ къмъ съсловието на римскитѣ патриции, а отъ времето на учрѣждението на републиката постоянно билъ обличанъ въ висши обществени въ Римъ звания. За бащата на Каия Юлия Цезаря се знае само това, че той билъ преторъ и умрѣлъ, когато синъ му билъ на 16 години (84). Майката на Каия Юлия Цезаря, Аврелия, отъ извѣстенъ, макаръ и плебейски по происхождение родъ, била жена съ възвишенъ характеръ и строга нравственность, усърдно се занимавала съ възпитанието на сина си и особенно съдѣйствувала, съ разумното и просвѣтеното си ржководство, за развитието на щастливитѣ му природни дарби и за приготовлението му къмъ достойно испълнение на бждщето му призвание. И синъ ѝ напълно усвоилъ плодоветѣ на нейнитѣ грижи. Той се училъ тъй сщо и при галла М. Антония Гнифона, философъ и учитель по краснорѣчието, уменъ, всестранно ученъ и знающъ грьцката и латинска литература, която изучилъ въ Александрия. Въ това време грьцкия и латинския езици били напълно въ еднаква степень достояние за всѣки образованъ римлянинъ, за което и Юлий Цезарь още отъ малъкъ владѣялъ и двата съ еднакво съвършенство (и даже послѣднитѣ му думи къмъ Брута при убийството му били грьцки: Καὶ σύ τέκνον! т. е. и ти, дѣте или сине!). Макаръ и да билъ жеденъ за наслаждения, обаче, по думитѣ на Суетония, той не прѣнебрѣгналъ нищо за приобретяване на онѣзи достойнства, които водили младитѣ патриции къмъ общественнитѣ звания. Като искалъ да се отличи между всичкитѣ си връсници, той не се ограничилъ съ изучването на наукитѣ и литературата, но и самъ билъ списатель, и въ числото на съчиненията му се спомѣнуватъ: *Похвали къмъ Херкулеса*, трагедията *Едипъ*, *сбирка на избрани изрѣчения* и книгата *за пророцанията*, написани съ такъвъ чистъ и правиленъ языкъ и слогъ, че му спечелили извѣстность на отличенъ списатель. Но, по думитѣ на Тацита, той билъ по̀ малко щастливъ въ стихотворното искуство; обаче до насъ сж дошли нѣколко негови стихове въ спомѣнь на Теренция, които не сж лишени отъ изящность.

И тъй възпитанието образувало отъ Юлий Цезаря единъ отличенъ, напълно образованъ младъ человѣкъ. По казването на римскитѣ писатели, той съединявалъ въ себѣ си съ добрината на сърдцето си — необикновенъ умъ, съ свърхестественната си храбрость — увлѣкателно краснорѣчие, забѣлѣжителна память, безгранична щедрость и рѣдкото качество — спокойствие при случай на гнѣвъ. «Неговата снисходителность» — казва Плутархъ — «неговата вежливость, благосклонния му приемъ — качества, които той притѣжавалъ въ степень по̀ висока отъ възрастьта му, спечелили му любовьта на народа.»

Заедно съ тѣзи природни дарби, развити съ бляскаво възпитание, въ него се съединявали и външни или тѣлесни прѣимущества. Доста високия ръстъ и правилното му тѣлосложение придавали на цѣлата му външность изящна приятность, която го отличавала отъ всички други. Той ималъ черни очи, проницателенъ поглѣдъ, блѣдно лице, правъ и доста дългъ носъ, правилни и малки уста, но устни малко дебели, което придавало на долнята часть на лицето му изражение на благоволение, когато широкото му

чело показвало особеното развитие на умственнитѣ способности. Лицето му, когато билъ младъ, било доста пълно, но на бюстоветѣ, направени въ края на живота му, се изображява по̀ испито и изнурено. Цезарь ималъ звученъ и трѣперливъ гласъ, благородни тѣлодвижения и цѣлия му вънкашенъ изглѣдъ билъ испълненъ съ достойнство. Тѣлосложението му, най напрѣдъ нѣжно, съ тѣчение на времето заякнало отъ умѣрениостьта въ храната и питието и отъ навика да се излага на всички въздушни промѣнения и непогоди. Отъ младъ навикналъ на всички тѣлесни упражнения, той извънрѣдно смѣло и пъргаво ѣздилъ на конь и лесно прѣнасялъ лишенията и трудоветѣ. Въздьржанъ въ обикновенния си животъ, той не врѣдилъ на здравието си съ неумѣренностьта нито въ трудоветѣ, нито въ наслажденията. Той грижливо се занимавалъ съ вънкашностьта си: гладко бръснялъ брадата си, искусно чешалъ косата си отзадъ напрѣдъ, което въ напрѣдналата възрастъ му служило да прикрива голитѣ мѣста на главата си. Дрѣхи носялъ шикарни, съ ресни по тогата и съ небрѣжно запасанъ поясъ, по обичая на изнѣженитѣ контита въ него време. По този именно поводъ Силла казвалъ, че трѣбва да се пазятъ отъ този младъ человѣкъ съ *слабо-запасания поясъ*. Най послѣ, Цезарь обичалъ картинитѣ, статуитѣ, скжпоцѣнитѣ камъни и всѣкога носялъ на пръста си пръстенъ съ изрѣзано върху него изображение на въоржжена Венера, въ спомѣнь на своето — по негово мнѣние — происхождение отъ Венера и Анхиса.

Така е изобразенъ Юлий Цезарь въ младостьта си, до 18 годишна възрасть, въ тѣлесно, умственно и нравственно отношение, отъ Плутарха и отъ много други римски писатели. Отъ това изображение може въобще да се извади заключение, че Цезарь, въ тѣлесно и нравственно отношение, съединявалъ въ себѣ си свойства, рѣдко съединени въ единъ человѣкъ, а именно: аристократическа тѣлесна нѣжность — съ нервическия темпераментъ на военния человѣкъ, изящность на ума — съ дѣлбочина въ размишленията, любовь къмъ раскоша и изящнитѣ искуства — съ страсть къмъ военния животъ въ всичката му простота и суровость, съ една дума съ изящностьта на очерователнитѣ външни форми — съединявалъ енергията на повелителния характеръ.

Такъвъ билъ 18-годишния Цезарь, който привличалъ вечѐ върху себѣси общото внимание въ Римъ, когато Силла станалъ диктаторъ (въ 82 г.). Още прѣди 4 години (въ 86 г.), по влиянието на чича му, знаменития Марий, жененъ за леля му, Юлия, той билъ назначенъ, на 14-годишна възрасть, жрецъ на Юпитера. А на 16 години билъ згоденъ, противъ волята му, за дъщерята на единъ богатъ римски конникъ, Коссуций, но слѣдъ смъртьта на баща си отказалъ да се ожени за нея, и слѣдъ една година се оженилъ за Корнелия, дъщеря на Корнелия Цинна, бивши другарь на Мария и прѣдставитель на партията му. Отъ този бракъ му се родила дъщеря Юлия, за която впослѣдствие се оженилъ Помпей.

§ 14.

Цезарь въ гонение и въ Мала Азия (81—75).

Подозрително и враждебно глѣдалъ Силла на Цезаря. Прѣди всичко той поискалъ да го принуди да напусне (repudiare) жена си Корне-

лия; но Цезарь не го послушалъ, безъ да се бои за живота си. За това Силла го лишилъ отъ сана жрецъ, отъ зестрата на жена му и отъ наслѣдството на рода му. Цезарь, за да избѣгне гоненията на Силла, билъ принуденъ да се крий въ разни мѣста въ околноститѣ на Римъ и еднъжъ, заловенъ отъ една шайка убийци, наети отъ Силла, подкупилъ началника ѝ, Корнелия Фагита, като му далъ 2 таланта (около 10.000 лева), и спасилъ живота си. Между това всеобщото съчувствие къмъ него било толкова силно, че най послѣ Силла, отстжпвайки прѣдъ влиятелнитѣ ходатайства за Цезаря, съгласилъ се да го помилва, като прибавилъ: «Нѣка се испълни вашето желание, но знайте, че този, помилването на когото вий искате, нѣкогажъ ще бжде виновника за загиването партията на силнитѣ, за която ний заедно се сражавахме, защото, вѣрвайте ме, въ този младъ человѣкъ се крий нѣколко Мариевци» (Суетоний: *Цезарь*). Силла не се излъгалъ; Цезарь дѣйствително билъ Марий — великъ полководецъ, но съ много по́ обширенъ военненъ гений, Марий — врагъ на олигархията, но безъ страстна ненависть и безъ жестокость, най послѣ Марий — не человѣкъ на партията си, но человѣкъ на времето си.

Помилвания Цезарь не искалъ да бжде равнодушенъ свидѣтелъ на кръвожадното управление на Силла и отишълъ (въ 81 г.) въ Мала Азия, гдѣто намѣрилъ убѣжище при царя на Витиния Никомеда. Наскоро той взелъ участие въ военнитѣ дѣйствия противъ Митридата, като постжпилъ доброволецъ подъ началството на претора Минуция Терма, въ качество на неговъ *контубернал* (contubernales били млади хора отъ видни фамилии, които състояли при полководеца, били най близки негови сподвижници и подъ негово ржководство изучавали военното дѣло на практика). Минуций Термъ испратилъ Цезаря при Никомеда, да го склони да съдѣйствува въ обсадата на Митиленъ. Цезарь успѣлъ въ това и лично съдѣйствувалъ за прѣвземането на този градъ, при което, за спасението живота на единъ римски войникъ, получилъ отъ Терма въ награда граждански венецъ (corona civica). Наскоро слѣдъ това той се върналъ въ Витиния, да защищава тжжбата на едного отъ довѣрителитѣ си, отъ благодарность за оказаното нему гостоприемство въ Витиния. Но честото му прѣкарване при двора на Никомеда послужило на враговетѣ му като поводъ за срамни обвинения противъ Цезаря, които отпослѣ проникнали даже въ нѣкои прѣния на римския сенатъ и въ пѣснитѣ на римскитѣ войници, които придружавали Цезаря при триумфа му. Но Цезарь съ негодование опровергалъ тѣзи гнусни обвинения.

Като участвувалъ въ сухопжтнитѣ военни дѣйствия, за прьвъ пжть, при обсадата на Митиленъ, той сжщо тъй за прьвъ пжть взелъ участие и въ военнитѣ дѣйствия, по море — въ флотата на проконсула Сервилия (въ 78 г.), комуто било възложено да води войната противъ киликийскитѣ морски разбойници. Но той не стоялъ дълго при Сервилия и, като се научилъ за смъртьта на Силла, върналъ се въ Римъ (въ 78 г.). Тукъ той благоразумно се държалъ съвсѣмъ на страна отъ съперничеството на двамата консули Лепида и Катула, като прѣдпочелъ да влияе на общественното мнѣние, публично позорящъ съ думи клевретитѣ на Силла, за да се покаже и ораторъ, и патриотъ. Съ тъзи цѣль той публично обвинилъ едного отъ тѣзи клеврети на Силла, Долабелл, бивши консулъ и управитель на Ма-

кедония, въ злоупотрѣбления по управлението ѝ. Сжда, съставенъ отъ сжщо такива клеврети на Силла, оправдалъ Долабелла, но общественното мнѣние прѣвъзнесло Цезаря за смѣлостьта, патриотизма и бляскавото му краснорѣчие. Насърдченъ отъ това, Цезарь обвинилъ нѣкогоси Антония Гибридъ въ туй, че той, като началствувалъ единъ отрядъ конница, извършилъ грабежи въ нѣкои части на Гърция, когато Силла се врьщалъ отъ Азия. Обвинения билъ тъй сжщо оправданъ, но популярностьта на Цезаря станала още по̀ голѣма. Слѣдъ това, Цезарь защищавалъ още нѣколко угнетени гърци, съ което заслужилъ благодарностьта на всички гърци въ Римъ, мнѣнието на които имало за него голѣма тяжесть и влияние.

Обаче, въпрѣки спечелената отъ него слава на публиченъ ораторъ, Цезарь, рѣшенъ да остане чуздъ въ смутоветѣ на Римъ и Италия, прѣдпочелъ отново да се оттѣгли временно и отишълъ (въ 76 г.) въ Родосъ да се усъвършенствува въ наукитѣ, тъй като този градъ, подобно на Александрия, билъ въ това време центръ на наукитѣ, мѣстосѣдалище на най знаменититѣ философи и школа за най видниттѣ младежи. Но на пжтя по морето за Родосъ, близо до едно отъ Спорадскитѣ островчета, Фармакуза, Цезарь билъ хванатъ въ плѣнъ отъ морскитѣ разбойници. Тѣ му поискали 20 таланта (около 100.000 лева). Той имъ се присмѣлъ за тъзи малка сумма и имъ казалъ, че ще имъ даде 50 таланта, които и изпратилъ слугата си да заеме отъ близкитѣ градове. А въ туй време той прѣкаралъ 40 дни въ ескадрата на разбойницитѣ и имъ внушилъ такова уважение и даже страхъ къмъ него, че, по думитѣ на Плутарха, изглѣждало да билъ по̀ скоро тѣхенъ царь, отколкото плѣнникъ, и, шегувайки се, казвалъ имъ, че, еднъжъ да се освободи, всичкитѣ ще ги распне на крьстъ! — Като получилъ и имъ заплатилъ обѣщанитѣ пари, той излѣзълъ на брѣга и веднага приготвилъ кораби, нападналъ изненадано разбойницитѣ, взелъ паритѣ си и всичката имъ плячка, а самитѣ тѣхъ прѣдалъ на проконсула на Азия Силана. Но понеже Силанъ искалъ да ги продаде, а не да ги накаже съ смьрть, не ги приелъ, и тогава Цезарь отишълъ въ Перга и тамъ дѣйствително ги распналъ на крьстъ.

Слѣдъ туй той отишълъ въ Родосъ за да се ползува отъ учението на Аполлония Молона, единъ отъ най знаменититѣ учители по краснорѣчието въ него време. Но наскоро подновената отъ Митридата въ Мала Азия война противъ римлянитѣ и движението му къмъ Кизикъ подбудила Цезаря да напусне учебнитѣ си занятия и да отиде въ провинцията Азия. Като събралъ тукъ на своя смѣтка войски, той испждилъ отъ тъзи провинция Митридатова управитель и удържалъ въ покорность тѣзи градове, които били съмнителни или се колебаяли въ вѣрностьта си къмъ римлянитѣ.

§ 15.

Цезарь въ обществени звания. (74—60).

Между това приятелитѣ на Цезаря въ Римъ сполучили да го назначатъ главенъ жрецъ (pontifex). Това го накарало да отиде въ Римъ, но отъ страхъ да не испадне пакъ въ ржцѣтѣ на разбойницитѣ, той

миналъ прѣзъ Адриатическия заливъ на една 4-лопатна лодка, придруженъ само отъ двама приятели и 10 роби. Като пристигналъ благополучно въ Римъ (въ 74 г.), той билъ избранъ съ значително болшинство на гласоветѣ за воененъ трибунъ, обаче не се възползувалъ отъ това да вземе участие въ военнитѣ дѣйствия на римлянитѣ, нито въ Испания противъ Сертория, нито въ Азия противъ Митридата, нито на истокъ противъ варваритѣ и морскитѣ разбойници, нито въ самата Италия противъ въстаналитѣ роби. Цезарь не искалъ да служи нито въ една отъ римскитѣ армии, понеже всички се намирали подъ началството на привърженцитѣ на партията на Силла. А когато римското оржжие въстържествувало на всѣкждѣ и на чело на републиката се явили двама консули — съперници, Помпей и Крассъ, Цезарь почналъ рѣшително, макаръ и прѣдпазливо, да дѣйствува съ цѣль да си образува силна партия, да спечели расположението на народа и да придобие значение и тяжесть, а за достигание на тъзи цѣль употрѣбявалъ всевъзможни срѣдства, и раскошъ, и расточителность, и ласкателства по отношение на долнята класса, като съ развратния животъ прикривалъ обширни честолюбиви замисли. И макаръ той и да се разорилъ, но напълно постигналъ цѣльта си, като распространилъ и утвърдилъ влиянието си тъй, че нищо вече не можало да го поколебае. Нѣма никакво съмнѣние, че той въ това време вече ималъ прѣдъ видъ да достигне върховната въ Римъ власть и да уничтожи републиката. Вниманието му било постоянно обърнато върху възстановлението на мариянската и съсипването на силланската партия. Първо, явно свидѣтелство за расположението на простия народъ къмъ него било назначението му воененъ трибунъ (гл. по̀ горѣ) и послѣ квесторъ, а второ — всеобщото одобрение, когато той, слѣдъ смъртьта на леля си, вдовицата на Мария, се осмѣлилъ публично да произнесе похвална рѣчь за нея и да носи слѣдъ тѣлото ѝ изображението на Мария, а слѣдъ смъртьта на жена си, Корнелия, дъщеря на Цинна, пакъ публично произнесълъ и ней похвална рѣчь. Наскоро слѣдъ това (въ 68 г., на 32 годишна възрасть) той отишълъ въ Испания, въ звание квесторъ въ армията на проконсула Антистия Вета. Тукъ, както казватъ нѣкои историци, като видялъ статуята на Александра Великий, той горчиво заплакалъ, укорявайки се въ това, че не извьршилъ още нищо въ тѣзи години на възрастьта си, въ които Александръ билъ покорилъ вече значителна часть отъ тогавашния свѣтъ. Поразенъ отъ тъзи мисъль, той, още прѣди да истѣче срока на квесторството му, взелъ отпускъ, върналъ се въ Римъ и почналъ тайно да подбужда на въстание транспаданскитѣ галли, които нѣмали, но много искали да иматъ право на римски гражданинъ. Като не успѣлъ да ги подбуди само защото консулитѣ задьржали въ Италия войскитѣ, които трѣбвало да отидатъ въ Мала Азия противъ Митридата, той прибѣгналъ къмъ други срѣдства — тайни и прѣстжпни интриги и сплѣтни. Силни подозрѣния паднали върху него за участие въ 1-ия заговоръ на Катилина (66 г.) и въ заговора на Пизона. Но това никакъ не отслабило расположението на народа къмъ него: напротивъ, курулното му едилство*) още по̀ вече го уси-

*) *Едилитѣ* (aediles) завѣждали и надзиравали всичкитѣ обществени въ Римъ зрѣлища, здания, постройки и полицията на градскитѣ пазари. Най напрѣдъ такива имало

лило, вслѣдствие на великолѣпнитѣ игри, които той, въ званието си едилъ, давалъ на народа и които по грандиозността си надминували всичко, каквото нѣкогажъ до тогава били виждали въ този родъ въ Римъ. Силенъ отъ спечеленото, по този начинъ, извънрѣдно разположение на народа, той дързналъ да възстанови въ Капитолия унищоженитѣ по народна присжда статуи на Мария, съ побѣднитѣ въ негова чест трофеи и надписи — и всички се изумили отъ тази извънрѣдна смѣлость, но никой не дързналъ да възпрѣпятствува на Цезаря, а Мариевата партия се насърдчила и отново се явила на свѣтъ. Катулъ и заедно съ него много други виждали въ тази постжпка на Цезаря явно стрѣмление за унищожение на републиката, но Цезарь съ силата на краснорѣчието си не само напълно опровергалъ мнѣнието на Катула, но и постигналъ това, щото постжпката му да бжде одобрена отъ самия сенатъ (65 г.).

Но интригитѣ и сплѣтнитѣ му да бжде испратенъ въ Египетъ и да тури тази страна и ос. Кипръ въ подданство на Римъ — не сполучили. Катулъ силно въстаналъ противъ това, и Цезарь, макаръ и поддържанъ отъ Красса, потърпялъ несполука.

Като излѣзълъ отъ едилството, той приелъ (въ 64 г.) званието углавенъ сждия (judex quaestionis) и осждилъ на смърть всички виновници въ убийството на проскриптитѣ (при Силла), но спасилъ отъ всички най много виновния Катилина, което потвърдило подозрѣнието въ съумишленността му съ послѣдния. И макаръ нищо достовѣрно да не е извѣстно касателно участието му въ 2-ия заговоръ на Катилина, но несъмнѣнно е, че той се намиралъ въ връзки съ него и му благоприятствувалъ, вѣроятно съ намѣрение да се възползва отъ плодоветѣ на прѣдприятието му, въ случай на сполука. Подозрѣнията противъ Цезаря били толкова силни, че той единъ день, на площадьта, насмалко щелъ да бжде убитъ отъ конницитѣ и само застжпничеството на Цицерона могло да спаси живота му. При сжденето на заговорницитѣ, той искаzалъ мнѣние да бждатъ затворени до животъ въ тъмница; но Цицеронъ и Катонъ го опровергали и заговорницитѣ били наказани съ смърть (63 г.).

Въ сжщата 63 година Цезарь, въпрѣки домогванията на най видниtѣ и най влиятелнитѣ граждани въ Римъ, билъ облѣченъ въ звание върховенъ жрецъ (pontifex maximus), а въ 62 година назначенъ преторъ. Но съ расположението на народа къмъ него растяла и ненавистьта на аристокрацията противъ него, и това съсловие даже го отстранило отъ преторството, обаче слѣдъ нѣколко дни било принудено да му го възвърне.

Слѣдъ излизането си отъ преторството, Цезарь получилъ управлението на Испания (въ края на 61 година), но, задържанъ отъ заимодавцитѣ си, той можалъ да тръгне отъ Римъ само, когато Крассъ поржчителствувалъ за петата часть отъ дълговетѣ му, които възлизали до 1.300 таланта (около 6.000.000 лева).

Испания се намирала тогава въ миръ и тишина, но Цезарь намѣрилъ случай да възбуди въ нея война, далъ нѣколко сражения, взелъ много градове въ Лузитания и Галлика (днешна Галиция) и взелъ такава голѣма и богата плячка, че освѣнъ гдѣто щедро наградилъ войскитѣ си, но и заплатилъ всичкитѣ си дългове въ Римъ. Войската, въ знакъ на бла-

само двама отъ плебситѣ (aediles plebis), но отъ началото на 3-ия вѣкъ прѣдъ Р. Х. къмъ тѣхъ били прибавени още двама отъ патрицитѣ (aediles curules).

годарность, го провъзгласила съ титлата *императоръ* и, по видимому, той заслужилъ триумфъ, но, като утвърдилъ въ Испания рѣда и тишината, и като се върналъ въ Римъ още прѣди срока на началствуването си, той се отказалъ отъ триумфа, за да бжде избранъ за консулъ, тъй като спорѣдъ закона той трѣбвало да иска и да чака триумфа вънъ отъ Римъ, а консулството — въ стѣнитѣ му. Тукъ, въ време на изборитѣ за 59 година, той извършилъ едно важно дѣло — примирилъ Помпея съ Красса и заключилъ съ тѣхъ този троенъ съюзъ, който въ историята е извѣстенъ подъ название *1-ия триумвиратъ* и който прѣдалъ всичката власть въ Римъ въ ржцѣтѣ на тѣзи трима знаменити честолюбци. Тукъ държавния умъ на Цезаря се явилъ въ пълната си сила: Цезарь тъй искусно съумялъ да се възползва отъ влиянието и значението на Помпея и Красса, че всичкитѣ згоди и всичката слава на триумвирата имъ принадлѣжала нему.

§ 16.

Цезарь - Консулъ (59).

Слѣдъ това Цезарь билъ назначенъ консулъ, заедно съ Калпурний Бибулъ, но той отстранилъ съвършенно послѣдния и билъ, може да се каже, не само едничкия консулъ, но и почти пъленъ диктаторъ. Като достигналъ най високата степень на народната любовь, той, опирайки се на нея, принудилъ да се приематъ, въпрѣки желанието и интереситѣ на сената и аристокрацията, 4 важни закона,*) да му се повѣри управлението на Илирия и Цизалпинска Галлия, съ 3 легиона, за 5 години, и слѣдъ това да се прибави къмъ туй още една римска провинция въ трансалпинска Галлия и 1 легионъ. По такъвъ начинъ той получилъ или, по̀ добрѣ да се каже, самъ избралъ и взелъ подъ управлението си, не нѣкоя страна въ Азия, която би могла само да го обогати, но най важната въ политическо и военно отношение, отъ всички страни принадлѣжавши на римската република, тъй като тя служила за Италия и Римъ единъ видъ прѣграда отъ нападенията на галлитѣ и германцитѣ, — страна, въ която той по тъзи причина можалъ да си спечели бляскава слава и главно — да си образува една прѣданна нему войска. Вънъ отъ това той накаралъ да признаятъ за приятели и съюзници на римския народъ Ариовиста, прѣдводитель на германското племе суеви, съ звание *царь*, и Птоломея Авлета, египетски царь (отъ послѣдния взелъ голѣма сумма пари, която пръсналъ между народа). Понеже трѣбвало да замини за Галлия, той оженилъ дъщеря си Юлия за Помпея, за да може съ това по̀ вече да усили връзкитѣ си съ него въ време на отсжтствието си, а той се оженилъ за Калпурния, дъщеря на Пизона, понеже послѣдния щелъ да бжде избранъ консулъ за 58-та година. Най послѣ, той съвсѣмъ отстранилъ двѣ лица, отъ които най много се боялъ, именно

*) 1) За спабдяването съ земи, отъ обществените полета, уволненитѣ въ оставка войници и бѣднитѣ граждани, 2) за утвърдяването всичкитѣ распорѣждания на Помпея въ Азия, 3) за утвърдяване прошението на обществото на участницитѣ (по̀ голѣмата часть отъ съсловието на конницитѣ) въ откупитѣ на Азия и 4) за причислението на П. Клодия отъ патрицитѣ въ плебеитѣ. Съ първитѣ три закона Цезарь напълно привлѣкълъ на своя страна уволненитѣ войници, бѣднитѣ граждани, Помпея и конницитѣ, а Клодий билъ избранъ отъ него като орждие за дѣйствие върху долната класса.

— Цицерона, принуденъ самъ да се осжди на изгнание отъ Римъ, и Катона, заточенъ на ос. Критъ. И слѣдъ това вече, въ началото на 58-а година, Цезарь заминалъ за цизалпинска Галлия и отъ туй време се почва новия, най бляскавъ периодъ отъ живота му. »Войнитѣ« — казва Плутархъ — »водени отъ него отъ тогава, и знаменититѣ походи, съ които той покорилъ Галлия, му отворили съвсѣмъ другъ пжть и съ тѣхъ се почналъ за него, единъ видъ, новъ животъ. На това именно поприще той ни се явява такъвъ великъ воененъ человѣкъ, такъвъ искусенъ полководецъ, какъвто до тогава не е имало нито единъ отъ тѣзи, които сж възбудили най голѣмо удивление и сж спечелили най голѣма слава съ подвизитѣ си.*) «Отъ своя страна ще прибавимъ още, че до началствуванието си въ Галлия, Цезарь въобще се явява въ отношение на умъ и характеръ — въ бляскава, но въ нравственно отношение — въ незавидна страна. Справедливото и безпристрастното му изображение, въ пьрвитѣ тѣзи 40 години отъ живота му, бѣше необходимо за пълнотата на изображението му, като полководецъ, въ послѣдующитѣ 14 години, и за пó добро вниквание и справедливо оцѣнение на силното промѣнение, което произлѣзло у него въ този послѣдния и бляскавъ периодъ отъ живота му.

II.

Войната въ Галлия (58—51).

§ 17.

1-та година отъ войната въ Галлия (58).

1-ия походъ противъ хелветитѣ; — боя при р. Араръ; — сражението при Бибракта.

Като избралъ за свое управление Галлия, Цезарь желаялъ война — и хелветитѣ скоро му дали случай за такава.

Подбудени отъ единъ отъ най виднитѣ си прѣдводители, властолюбивия *Оргеториксъ*, който ималъ тайно намѣрение да стане царь, тѣ още въ 61 година се рѣшили да излѣзатъ отъ твърдѣ тѣсната за тѣхъ и отъ всички страни ограничена съ планини и рѣки, Хелвеция, и да се прѣселятъ въ пó пространната и плодородна Галлия. Като открили истинскитѣ намѣрения на Оргеторикса и тайния му договоръ, сключенъ съ *Кастика*, прѣдводитель на секванитѣ, и *Думнорикса* прѣдводитель на едуитѣ**) — двѣ съсѣдни съ хелветитѣ галлски племена — съ цѣль да помагатъ единъ другиму за достигание на царска власть, — хелветитѣ искали да прѣдаджтъ Оргеторикса на сждъ и смьртно наказание; но въ туй време той умрѣлъ или, както прѣдполагатъ, самоубилъ се. Туй обаче никакъ не измѣнило намѣрението на хелветитѣ да се прѣселятъ въ Галлия и тѣ употрѣбили двѣ години (60—59) време за необходимитѣ приготовления къмъ това — събирание храни, товарни

*) Плутархъ подразбира тукъ прѣдшествувавшитѣ *римски* полководци, отъ които спомѣнава даже Фабия, Метелла, Сципионитѣ, Мария, Силла, Лукулла и самия Помпей, и турва Цезаря пó високо отъ всички тѣхъ.

**) Секванитѣ обитавали въ Franche-Comté, а едуитѣ — въ южната часть на Бургония и въ близкитѣ съсѣдни съ нея земи.

животни и кола, и усилване съ съюзници и съмишленници изъ между съсѣднитѣ равраки, тулинги, латобриги и заселенитѣ въ Норикъ бои.*)

За прѣселение отъ Хелвеция въ Галлия имало само два пжтя: една — прѣзъ земитѣ на секванитѣ, между Роданъ и Юра, тѣсенъ и труденъ, по който едва можала да мине една кола и слѣдователно една шепа хора, като заеме върха на тѣснината, лесно можала да спрѣ многобройния непріятель; — другия — прѣзъ римската провинция (т. е. принадлѣжавшата на римлянитѣ часть отъ Галлия), много по́ късъ и удобенъ. Тукъ на Роданъ, който отдѣлялъ Хелвеция отъ земитѣ на аллоброгитѣ,**) на много мѣста имало удобни бродове, а въ Генева (днесъ Женева), градъ на аллоброгитѣ, на лѣвия брѣгъ на Роданъ, имало мостъ. За това хелветитѣ избрали този послѣдния пжть, толкозъ по́ вече, че се надявали да склонятъ на своя страна и да привлѣкатъ къмъ себѣ си аллоброгитѣ, които още не били напълно покорени отъ римлянитѣ; а въ противенъ случай — съ сила да ги принудятъ да ги пустнатъ прѣзъ земитѣ си.

Като свършили всичкитѣ си приготовления за похода, въ началото на 58 (по юлианския календаръ) тѣ се снабдили за 3 мѣсеца съ брашно и, като изгорили 12-тѣ си града, 400 села и всичкитѣ си запаси съ хлѣбъ, съ цѣль да се лишатъ отъ всѣка надѣжда за възвръщание нѣкогажъ въ отечеството си и да се подбудятъ къмъ прѣодолявание на всички възможни трудове и опасности, на брой 368.000 души (мжже, жени и дѣца), отъ които 92.000 способни да се сражаватъ мжже, тръгнали съ обозитѣ и имуществата си къмъ общото сборно мѣсто на дѣсния брѣгъ на Роданъ срѣщу Генева, кждѣто опрѣдѣлили да се събержтъ къмъ 28 Мартъ*).

Като се научилъ за това, Цезарь бързо заминалъ отъ Римъ за Генева и, като пристигналъ тамъ на 8-ия день, веднага заповѣдалъ да съборятъ моста на Роданъ и да събержтъ въ римската провинция колкото може по́-вече войски, тъй като въ тъзи область имало всичко само единъ, набранъ въ нея, легионъ — 10-ия**). Хелветитѣ испратили да го молятъ да ги пропусне прѣзъ римската провинция, като се обѣщавали да не я разоряватъ. Но Цезарь нѣмалъ никакво намѣрение да ги пропусне, защото: 1) помнялъ пораженията, което едноплеменницитѣ имъ, прѣди 49 години (въ 107 г.) въ Галлия, нанесли на римската армия на консула Кассия, който лично падналъ въ боя, а армията му била принудена да прѣмине подъ иго; 2) той не допущалъ за възможно, че такъвъ народъ и въ такъвъ брой, като хелветитѣ, можалъ да прѣмине прѣзъ римската провинция, безъ да я разори, и 3) твърдѣ вѣроятно е —

*) Равракитѣ обитавали въ южний Елзасъ, около днешния Базелъ, тулингитѣ и латобригитѣ — както изглѣжда, въ съсѣдство съ тѣхъ, защо въ Елзасъ или въ Лотарингия, понѣ били родомъ отъ срѣдня Галлия, а Норикъ заключавалъ часть отъ днешна Бавария и отъ австрийскитѣ владѣния.

**) Галлитѣ — аллоброги обитавали въ днешнитѣ Савойя и Дофине.

*) 28 мартъ по римския календаръ, който въ туй време билъ много разбъркапъ, съотвѣтствувалъ, по мнѣнието на Наполеона I — на 8 януарий, а по исчисленията на Гишара — на началото или срѣдата на февруарий.

**) Turpin de Crissé основателно забѣлѣзва, че Цезарь много по́ рано би можалъ да се научи за намѣренията на хелветитѣ и да прѣхвърли въ римската провинция 1 или 2 отъ тритѣ легиона, които се намирали около Аквилея въ цизалпинска Галлия, гдѣто отъ тѣхъ нѣмало особенна нужда. Хелветитѣ двѣ години се готвили за прѣселение, а Цезарь, като билъ въ 59 година консулъ, ималъ пълно право да разполага съ войскитѣ по свое усмотрѣние.

че той не искалъ да допусне и самото прѣселение на хелветитѣ, което отъ една страна би повлѣкло слѣдъ себѣ си прѣселението въ Хелвеция, на границитѣ на римската република, безпокойнитѣ и опасни германци, а отъ друга — би увеличило числото на враговетѣ на римлянитѣ въ трансалпинска Галлия, която Цезарь, безъ съмнѣние, въ туй време вече ималъ намѣрение да завоюва. Но за да спечели време и да успѣе да събере новъ наборъ войски, той прѣдложилъ на хелветитѣ да испратятъ за отговоръ подиръ двѣ седмици, къмъ 13 априлий*) Хелветитѣ се съгласили на това, а Цезарь, почти прѣдъ очитѣ имъ, съ удивителна дѣятелность и бързина издигналъ въ тѣзи двѣ седмици, съ войскитѣ на 10-ия легионъ и тѣзи, които постепенно пристигали отъ римската провинция — единъ землянъ валъ, 16 римски фута високъ и 19.000 крачки (около 24 версти) дължъ, покрай лѣвия брѣгъ на Родань, отъ езерото Леманъ до планината Юра. Прѣдъ вала той ископалъ широкъ и дълбокъ ровъ, — а на мѣстата, най-удобни за прѣминуването на галлитѣ прѣзъ Родань въ бродъ и на кораби, издигналъ малки, затворени укрѣпления (фортове) и покрай цѣлия лѣвъ брѣгъ на Родань расположилъ верига караули.

Необяснимо се вижда, какъ тъй хелветитѣ, щомъ пристигнали при Родань, не се опитали да прѣминатъ прѣзъ него насила, послѣ се съгласили на 2 седмично отлагание и прѣзъ тѣзи двѣ седмици стояли въ бездѣйствие, не прѣпятствували на работитѣ на Цезаря, не си пробили пѫть на сила или не отишли по другия пѫть. А когато въ опрѣдѣления день тѣ испратили до Цезаря за отговоръ (макаръ отговора му да билъ прѣдъ очитѣ имъ, т. е. укрѣпената му линия), тогава той имъ обявилъ, че законитѣ и обичаитѣ на римлянитѣ не му позволяватъ да ги пропусне прѣзъ римскитѣ владѣния; ако ли пъкъ тѣ се опитатъ да минатъ насилственно, то той е рѣшенъ и ще умѣе да ги недопусне до това. Излъганитѣ хелвети се опитали, макаръ и късно, да минатъ прѣзъ Родань на лодки, плотове и въ бродъ; но всичкитѣ имъ опити както денемъ, тъй особенно нощемъ, останали безполезни и, навсѣкждѣ отблъснати отъ войскитѣ на Цезаря, тѣ по необходимость били принудени да се рѣшатъ да отидатъ по другия пѫть прѣзъ земитѣ на секванитѣ. Но понеже не можали да минатъ прѣзъ този пѫть безъ съгласието на секванитѣ, тѣ се обърнали къмъ посрѣдничеството на *Думнорикса, Орѣгориксовъ* зетъ, твърдѣ уважаванъ отъ секванитѣ по причина на високото му звание и особенно на щедростьта му. По негово ходатайство секванитѣ се съгласили да пропуснатъ хелветитѣ, а хелветитѣ се задължили да не разоряватъ земитѣ на секванитѣ, въ удостовѣрение на което и двата народа дали единъ другиму заложници.

Като се научилъ, че хелветитѣ рѣшили да отидатъ прѣзъ земитѣ на секванитѣ и едуитѣ за да се въдворятъ въ земитѣ на сантонитѣ*) близо до града Толоза или Тулуза въ римската провинция, Цезарь разбралъ, колко опасно би било за послѣднята въдворението въ нейно съсѣдство на войнственнитѣ и враждебни на римлянитѣ хелвети, които би владѣли извънредно изобилнитѣ съ хлѣбни растения равнини. И за това, като повѣрилъ на Лабиена (е-

*) По мнѣнието на Наполеона I — къмъ 23 януарий, а по исчислението на Гишара — въ първитѣ числа на мартъ.

*) Бившата область Saintonge, днесъ департаментъ въ долня Шаранта, на дѣсната страна на долня Гаронна.

динъ отъ легатитѣ му, въ когото ималъ най-голѣмо довѣрие) заемането и отбраната на вала край Родань, и като смѣтналъ, че хелветитѣ ще се движатъ много бавно, Цезарь съ извънрѣдна бързина отишълъ лично въ цизалпинска Галлия, набралъ въ нея 2 нови легиона (11-ий и 12-ий), присъединилъ къмъ тѣхъ старитѣ три (7-ия, 8-ия и 9-ия), които зимували въ околноститѣ на Аквилея, и съ тѣзи 5 легиона тръгналъ съ усилени прѣходи и по най-късия пжть прѣзъ града Оцелъ и земитѣ на центронитѣ, гароцелитѣ, катуригитѣ, воконтянитѣ и аллоброгитѣ за въ земитѣ на сегузиянитѣ, които лѣжали на сѣвернитѣ граници на римската провинция, по другата страна на Родань[1]). Всичко това той извършилъ съ извънрѣдна бързина, при всичко, че при прѣминуването му прѣзъ Алпитѣ, центронитѣ, гароцелитѣ и катуригитѣ му прѣградили пжтя и той билъ принуденъ на всѣка крачка да се сражава съ тѣхъ въ планинитѣ, като на всѣкждѣ ги отблъсналъ съ успѣхъ.

Хелветитѣ, напротивъ, прѣзъ всичкото това време се движили толкова бавно, че успѣли да минатъ само прѣзъ земитѣ на секванитѣ и да влѣзатъ въ земитѣ на едуитѣ, като почнали жестоко да грабятъ и разоряватъ послѣднитѣ. Едуитѣ, като съюзници на римлянитѣ, обърнали се къмъ Цезаря съ молба за помощь, а въ сжщото време и съ сжщо такава молба испратили при него пратеници и съюзницитѣ на едуитѣ, амбарритѣ[1]) и аллоброгитѣ, часть отъ които обитавали на дѣсната страна на Родань. Цезарь не можалъ по-вече да търпи хелветитѣ да грабятъ и разоряватъ земитѣ на съюзницитѣ и поданницитѣ на римлянитѣ, и увѣрилъ едуитѣ, амбарритѣ и аллоброгитѣ, че не ще закъснѣе да тури край на това, но само искалъ отъ тѣхъ спомагателни войски и особенно конница, каквато той съвсѣмъ нѣмалъ въ армията си[2]). Вслѣдствие на това, най-виднитѣ отъ едуитѣ (въ туй число Думнориксъ) наскоро се присъединили къмъ него съ конни и нѣколко пѣши дружини.

Между това легкитѣ прѣдни войски увѣдомили Цезаря, че ¾ отъ хелветитѣ (жители на три окржга или кантона отъ Хелвеция) прѣминали на кораби и плотове прѣзъ р. Араръ (днесъ Саона) близо до града Кабиллонъ (днесъ Шалонъ на Саона), — а останалата ¼ (жители на четвьртия окржгъ — тигуриницитѣ) съ обозитѣ още се намирали на другата страна на Араръ[3]). Слѣдъ получването на това извѣстие, Цезарь още въ слѣдующата нощь прѣзъ

[1]) Оцелъ — днесъ градъ Екзилъ (Exilles), въ Пиемонтъ, на прѣвала прѣзъ Монъ-Женевръ (Mont-Genevre) и на пжтя отъ Суза за Бриансонъ, въ Франция, въ департамента на горнитѣ Алпи, — центронитѣ, гароцелитѣ и катуригитѣ обитавали на пространството между днешнитѣ Суза и Бриансонъ, — воконтянитѣ — въ департамента на р. Дромъ, а сегузиянитѣ — въ департамента на Рона. И тъй Цезарь въобще слѣдвалъ по посока на днешнитѣ Екзилъ, Бриансонъ, Амбрюнъ (Embrun), Ди (Die) и Лионъ.

[1]) Амбарритѣ обитавали, мислимъ, между днешнитѣ Лионъ и Маконъ, по двѣтѣ страни на Саона.

[2]) Забѣлѣжително е, че въ продължение на цѣлата война въ Галлия Цезарь съвсѣмъ нѣмалъ въ армията си *римска* конница, но спомагателна галлска, началството надъ която повѣрявалъ, въпрѣки обичая на римлянитѣ и вѣроятно по политически причини, на галлски видни прѣдводители.

[3]) Хелвеция се раздѣляла, по думитѣ на Цезаря, на 4 окржга (кантона), а Тулонжонъ (Toulongeon, единъ отъ коментаторитѣ на Цезаревитѣ записки) прѣдполага, че тѣ се образували отъ четиритѣ голѣми рѣки, които прорязватъ Швейцария. Тигуриницитѣ били жители на днешния дюрихски кантонъ и потомци на сжщитѣ онѣзи тигуриници, които въ 107 година разбили консула Кассия. Цезарь казва, че хелветитѣ прѣминали Араръ съ голѣмъ трудъ — въ *20 дена*; но Наполеонъ I забѣлѣжилъ, че това не е толкова вѣрно.

3-та нощна стража[1]) бързо тръгналъ съ тритѣ стари легиона (7-ия, 8-ия и 9-ия) нагорѣ по лѣвия брѣгъ на Араръ къмъ мѣстото гдѣто хелветитѣ прѣминали тъзи рѣка. Слѣдъ единъ усиленъ прѣходъ, на разсъмване той нападналъ съвсѣмъ неочаквано тигуринцитѣ и много отъ тѣхъ повалилъ на мѣсто, а останалитѣ избѣгали и се скрили въ близкитѣ гори[2]). По такъвъ начинъ, казва Цезарь, било отмъстено, и за поражението на Кассия, и за смъртьта на падналия съ него Пизонъ, дѣдо на Цезарева тъстъ по сжщото име.

Веднага слѣдъ поражението на тигуринцитѣ, Цезарь, безъ всѣкаквоотъ страна на хелветитѣ прѣпятствие[3]) въ *вдно денонощие* направилъ мостъ и миналъ по него прѣзъ Араръ, т. е. направилъ това, за което хелветитѣ употрѣбили *20 денонощия!* Изумени отъ бързината му, тѣ испратили до него пратеници, които обявили, че ако Цезарь иска миръ, то хелветитѣ ще се заселятъ тамъ, гдѣто той имъ укаже, а ако война, то нѣка си припомни само поражението на Кассия. Цезарь отговорилъ спокойно, безъ гнѣвъ, че е съгласенъ на миръ, ако хелветитѣ даджтъ заложници и удовлетворятъ едуитѣ, амбарритѣ и аллоброгитѣ за причиненитѣ имъ загуби. „*Хелветитѣ сж навикнали да взематъ, а не да даватъ заложници*" — гордо отговорили пратеницитѣ и съ това се свършили прѣговоритѣ.

На другия день хелветитѣ тръгнали по-нататъкъ за земитѣ на сантонитѣ. Цезарь испратилъ слѣдъ тѣхъ всичката си конница (испратена отъ едуитѣ и съюзницитѣ имъ, и тъзи събрана въ римската провинция) на брой 4.000 души, да ги слѣди по кой пжть ще вървятъ. Увлѣчена отъ прѣслѣдването и главно — прѣдвождана отъ Думнорикса, който измѣнявалъ на Цезаря[1]), тъзи конница влѣзла въ бой, на незгодна за нея мѣстность, съ 500 души хелветска конница — и Думнориксъ прьвъ, а слѣдъ него всички други позорно избѣгали. Горди отъ този успѣхъ, хелветитѣ по́ смѣло почнали да се спиратъ и даже да се сблъскватъ съ прѣднитѣ войски на Цезаря. Но той, като билъ по́вече отъ два пжти по́ слабъ отъ хелветитѣ[2]), дѣйствувалъ доста прѣдпазливо, като избѣгвалъ общия бой и се задоволявалъ само неотстжпно да върви слѣдъ тѣхъ и да не имъ позволява да правятъ фуражировки и да грабятъ страната. По този начинъ той и хелветитѣ вървяли 15 дни, като постоянно се разполагали на 5—7 мили ($7^1/_2$—$10^1/_2$ версти) разстояние между тѣхъ.

Между това, колкото по́вече Цезарь се отдалечавалъ отъ Араръ, за да не губи изъ видъ хелветитѣ, толкова по́вече намалявали въ армията му запаситѣ съ хранитѣ, а способитѣ за попълването имъ се затруднявали. Тѣзи, които той билъ заповѣдалъ да откаратъ по вода нагорѣ по Араръ, ставали безполезни; хранитѣ още не били озрѣли и да-

---

[1]) 3-та нощна стража у римлянитѣ обемала времето отъ полунощь до 3 часа сутрѣньта или до разсъмване.

[2]) Слѣдователно на дѣсната страна на Араръ останали вече само 276.000 души хелвети, отъ които $^1/_4$, т. е. 69.000 души способни да се сражаватъ.

[3]) Необяснимо е, какъ тъй 69.000 хелвети не въспрѣпятствували на прѣминуването, прѣдъ очитѣ имъ, на 30.000 Цезареви войски.

[1]) Turpin de Crissé и нѣкои други писатели основателно упрѣкватъ Цезаря за туй, че той не повѣрилъ началството надъ конницата въ този случай на нѣкого отъ римлянитѣ, колкото уважителни и да били политическитѣ му причини.

[2]) Цезарь ималъ 5 легиона или 30.000 души пѣхота, и 4.000 души конница (Лабиенъ още не се билъ присъединилъ къмъ него), а хелветитѣ, както се каза, 69.000 души способни да се сражаватъ.

же трѣвата била още малка[1]; — а едуитѣ, които обѣщали да доставятъ хлѣбъ, бавили доставката му, въпрѣки непрѣстаннитѣ искания на Цезаря. Като искалъ да разбере причинитѣ по които произлиза това, той узналъ най-послѣ, че едничката причина била тайнитѣ интриги и измѣната на Думнорикса. Като се удостовѣрилъ въ туй, Цезарь постжпилъ твърдѣ умно и искусно: той не се разгнѣвилъ и не искалъ да отмьщава, не разгласилъ това и не прибѣгналъ до сждъ и наказание на Думнорикса, съ което би възбудилъ само неудоволствието на едуитѣ и би изложилъ войскитѣ си на смьрть отъ гладъ, но повикалъ при себѣ си Думнорикса и въ присжтствието само на брата му, Дивициака, вѣренъ и усърденъ съюзникъ на римлянитѣ, изобличилъ го въ измѣна, но го простилъ отъ уважение къмъ Дивициака, като го съвѣтвалъ за напрѣдъ да бжде по́ прѣдпазливъ; а за по́-голѣма сигурность заповѣдалъ тайно да го слѣдятъ.

Въ сжщия този день прѣднитѣ войски извѣстили на Цезаря, че хелветитѣ се расположили на станъ въ политѣ на една планина, на 8 мили (по́вече отъ 11 версти) отъ римската армия. Цезарь веднага заповѣдалъ да разузнаятъ положението и свойствата на тъзи планина и околнитѣ пжтища, които водили на върха ѝ. Като получилъ за това удовлетворителни свѣдения, той испратилъ присъединения вече къмъ него Лабиенъ, въ 3-та стража прѣзъ нощьта, съ 2 легиона и съ заповѣдь скрито да заеме върха на планината и да нападне хелветитѣ въ тилъ тъкмо въ туй време, когато той ще ги нападне отъ фронта. А самъ той съ всички останали войски въ 4-та стража прѣзъ нощьта[1] тръгналъ, прѣдшествуванъ отъ всичката конница, право срѣщу хелветитѣ, по сжщия пжть, по който тѣ прѣди това вървяли. Надъ легкитѣ войски, които вървяли прѣдъ конницата, началствувалъ Консидий, военачалникъ знающъ и опитенъ въ военното дѣло. На разсъмване, когато Цезарь се намиралъ вече на около 1.500 крачки отъ лагера на хелветитѣ, Консидий дошълъ при него съ извѣстие, че върха на планината е заетъ отъ *хелветитѣ*, които той *позналъ по въоржжението и знамената*. Слѣдъ това донесение Цезарь намѣрилъ за по́ благоразумно да отстжпи къмъ най-близката височина, на която и построилъ армията си въ боенъ рѣдъ. А между това върха на планината билъ заетъ не отъ хелветитѣ, а отъ Лабиена, когото Консидий, по нѣкакъвъ страненъ случай, сторилъ за неприятеля; а хелветитѣ, които до разсъмване съвсѣмъ не подозирали близостьта на Цезаря и расположението на Лабиена въ тила имъ, снели лагера си и бързо отстжпили. По такъвъ начинъ Цезарь се лишилъ, до нѣкждѣ по своя вина[2], отъ удобния и згодния случай да разбий хелветитѣ и да рѣши войната съ тѣхъ.

На слѣдующия день, като чувствувалъ вече крайна нужда за храна, Цезарь свърналъ на страна и тръгналъ къмъ главния градъ на едуитѣ — Бибракта (днесъ Autun), който се намиралъ на 18 мили (27 версти) отъ него и въ който имало голѣми запаси хлѣбъ. Да-ли сж взели това за страхъ отъ негова страна или, може би, имали намѣрение да

[1] Това било въ срѣдата или въ края на априлий по юлианския календаръ. Климата на Галлия въ древно време билъ твърдѣ суровъ.

[1] Отъ 3 до 6 часа заранта.

[2] Попеже не прѣзувѣдомилъ Консидия за испращанието на Лабиена, не се условилъ съ Лабиена за сигнали и не се удостовѣрилъ въ точностьта на донесението на Консидия (Turpin de Crissé).

му отрѣжатъ срѣдствата за хранение, хелветитѣ се обърнали назадъ и тръгнали сѫщо за Бибракта. Съ приближението имъ, Цезарь испратилъ срѣщу тѣхъ всичката си конница да ги задържи, а самъ въ туй време построилъ цѣлата си армия [1] на близката планина до Бибракта, въ боенъ рѣдъ. Отпрѣдъ, на полусклона, той турилъ 4-тѣ стари легиона (7-ия, 8-ия, 9-ия и 10-ия) въ 3 линии, а отзадъ на върха на планината — всичкитѣ обози подъ прикритието на двата нови легиона (11-ия и 12-ия), спомагателнитѣ войски и издигнатитѣ отъ тѣхъ укрѣпления. Хелветитѣ, като събрали отзадѣ си всичкитѣ обози, сгѫстили рѣдоветѣ, отблъснали Цезаровата конница и, като построили фаланга [2], прикрита отпрѣдъ, отъ страни и отгорѣ съ костенурка отъ щитове, тръгнали къмъ планината срѣщу 1-та линия на римската армия. Цезарь, като искалъ да докаже на войскитѣ си, че е готовъ напълно да раздѣли съ тѣхъ опасностьта и да побѣди или умрѣ, слѣзълъ отъ коня си и го испратилъ назадъ; примѣра му послѣдвали всички окрѫжавши го и всички частни началници въ войската. Слѣдъ това 4-тѣ прѣдни легиона, като испуснали дротицитѣ си, стрѣмително се спуснали отъ планината, съ мечове въ ржка, срѣщу хелветитѣ. Завързалъ се упоритъ и жестокъ ржченъ бой, въ който и двѣтѣ страни дълго се сражавали съ еднаква храбрость, безъ да отстѫпватъ нито една крачка. Най послѣ обаче хелветитѣ били доведени въ разстройство и, като понесли голѣма загуба, изнемощявайки отъ ранитѣ, почнали да отстѫпватъ съ бой въ долината и отъ нея на друга една планина, на 100 крачки отъ първата. Цезарь ги прѣслѣдвалъ, сѫщо съ бой, съ 4-тѣ прѣдни легиона въ сѫщия боенъ рѣдъ, като оставилъ обозитѣ и 2-та задни легиона на върха на планината. Тъкмо въ туй време, когато 4-тѣ прѣдни легиона се искачвали слѣдъ хелветитѣ на планината, 15.000 бои и тулинги неочаквано нападнали дѣсния флангъ и тила на легионитѣ. Като видѣли това и остѫпавшитѣ хелвети се обърнали назадъ и нападнали римлянитѣ отъ фронта.

Положението на Цезаря било трудно и опасно; но той веднага противупоставилъ 3-та линия срѣщу боитѣ и тулингитѣ, а 1-та и 2-та срѣщу другитѣ хелвети — и на срѣдъ планината произлѣзълъ повторенъ, упоритъ бой, който се продължавалъ до вечерьта. Най послѣ часть отъ хелветитѣ била принудена да отстѫпи на върха на планината, а другата — къмъ обозитѣ въ политѣ ѝ, и тукъ произлѣзълъ 3-ий, най упоритъ бой, който се продължавалъ късно слѣдъ полунощь, и се свършилъ съ това, че римлянитѣ завладѣли всичкитѣ обози и цѣлия лагеръ на хелветитѣ [1]. Разбити напълно и понесли голѣма загуба, хелветитѣ, на брой вече не по̀ много отъ 130.000 души, се оттѣглили съ най голѣма бързина въ противуположна отъ първата посока, а именно къмъ с.-ис. — и, като вървели непрѣстанно денемъ и нощемъ,

[1] Всичко войски у Цезаря при Бибракта, по думитѣ на Наполеона I имало:

6 легиона пѣхота	36.000 души
Конница	4.000 „
Спомагателни войски отъ 20 до 30.000 „	
Всичко отъ 60.000 до 70.000 души	

Но числото на спомагателнитѣ войски изглѣжда да бѫде прѣувеличено. Цезарь не означава числото на войскитѣ си; достовѣрно обаче е това, че той билъ по̀ слабъ отъ хелветитѣ.

[2] Споредъ Turpin de Crissé — 2 голѣми фаланги въ 1-а линия и една (15.000 бои и тулинги) въ 2-а, въ видъ на резервъ и за прикритие на обозитѣ.

[1] Сраженията при Бибракта произлѣзли въ първата половина на май по юлианския календаръ (Наполеонъ I).

4-ия день дошли въ земитѣ на
нгонитѣ[1]). Цезарь не можалъ вед-
га да ги прѣслѣдва, понеже, както
мъ казва, три дни билъ задържанъ
мѣстото на сражението заетъ съ
ненитѣ и погрѣбението на убититѣ
йници отъ армията му — доказа-
лство, че побѣдата не била спе-
лена лесно и му струвала доста
жпо[2]). Но веднага слѣдъ сраже-
ието той испратилъ на лингонитѣ
повѣдь да не даватъ на хелветитѣ
каква помощь, нито въ пари, нито
храна, нито въ каквото и да било
, като ги заплашвалъ, че въ про-
венъ случай ще постжпи съ тѣхъ
що, както съ хелветитѣ. А слѣдъ
и дни тръгналъ съ цѣлата си ар-
я съ усилени прѣходи слѣдъ хел-
титѣ. Лингонитѣ го послушали —
хелветитѣ, доведени отъ гладъ
крайность, испратили до Цезаря
атеници да изявятъ покорность
да молятъ за миръ. Цезарь имъ
искалъ заложници и да прѣда-
тъ оржжието на избѣгалитѣ при
хъ роби. До като това се извър-
вало, настжпила нощьта и 6.000
бигенияни[3]) като се измъкнали тай-
отъ лагера, тръгнали къмъ Рейнъ
Германия. Като се научилъ за то-
, Цезарь веднага испратилъ запо-

[1]) Часть отъ Бургония и по̀ голѣмата часть
. Шампания; — главния градъ на лингонитѣ
ъ Андаматунъ на р. Матрона (днесъ Лангръ,
р. Марна).

[2]) Распорѣжданията на Цезаря за боя и въ
чалото и края на боя били прѣвъсходни;
послѣ първото отблъсване на хелветитѣ
направилъ, по мнѣнието на Turpin de
lassé, двѣ погрѣшки: 1) съ оставянето
а легиона и спомагателнитѣ войски безъ
якаква полза отзадъ на върха на планината,
и 2) като се увлякълъ въ прѣслѣдването
хелветитѣ отъ планина въ планина, не
ащечилъ дѣсния флангъ и тила си, билъ
бяколенъ, заловенъ и се наложилъ на най
лѣка опасность да бѫде разбитъ.

[3]) Едни прѣдполагатъ, че урбигенянитѣ оби-
али около града Урбъ (днесъ Орбъ, въ
дтския кантовъ), а други около Бернъ, но
щинскитѣ имъ жилища не сѫ точно извѣстни.

вѣдь до жителитѣ на тѣзи земи, прѣзъ
които урбигенянитѣ трѣбвало да ми-
натъ, да ги задържатъ и да му ги
доведжтъ. И такова било нравствен-
ното влияние отъ побѣдата му надъ
хелветитѣ, че тъзи заповѣдь била
точно испълнена. Съ урбигенянитѣ
се постжпило — казва Цезарь — *като
съ врагове*, което значи, че тѣ били
наказани съ смьрть — жестокость,
недостойна за Цезаря! За това пъкъ,
по отношение на другитѣ хелвети,
той показалъ голѣмо великодушие
и много мждра политика: слѣдъ като
дали заложници, оржжието и бѣг-
лецитѣ, той ги помилвалъ и имъ за-
повѣдалъ да се върнатъ въ Хелве-
ция и да възстановятъ изгоренитѣ
отъ тѣхъ градове и села, при което
заповѣдалъ на аллоброгитѣ да ги
снабдятъ до Хелвеция съ храна[1]);
а храбритѣ боии заселилъ, по мол-
бата на едуитѣ, въ земитѣ на тѣзи
послѣднитѣ.

Такъвъ билъ 1-ия походъ на Це-
заря въ Галлия — походъ, който,
като се сжди по многобройностьта
и приготовленията на хелветитѣ, не
би ималъ, може би, такъвъ бързъ и
сполучливъ исходъ за римлянитѣ,
ако хелветитѣ, при всичката си храб-
рость, не бѣха толкова невѣжествени,
ако дѣйствуваxж съ по̀ голѣма
бързина и рѣшителность, ако между
тѣхъ имаше по̀ голѣмо съгласие,
единство и воененъ рѣдъ, и главно —
ако противъ тѣхъ не стоеше такъвъ

[1]) Цезарь казва, че въ стана на хелветитѣ, слѣдъ
сражението при Бибракта, били намѣрени
написани съ *гръцки букви именни списъци* на
всички хелвети, които излѣзли отъ Хелвеция,
и че по тѣзи списъци тѣ били всичко 368.000
мъже, жени и дѣца, отъ които 92.000 мъже
способни да се сражаватъ. А по исчислението,
направено по заповѣдь на Цезаря, въ Хелве-
ция се върнали само 110.000 души. Отъ това
не трѣбва обаче да се заключава, забѣлѣзва
Наполеонъ I, *че въ Галлия сѫ загинали*
258.000 души хелвети: много отъ тѣхъ се прѣс-
нали и пѣкои се заселили въ Галлия, а много
се върнали въ Хелвеция по̀ късно.

полководецъ, като Цезаря, бързината, рѣшителностьта и искуството въ дѣйствията на когото заслужватъ най голѣми похвали. При всичко това, трѣбва обаче да съзнаемъ, че той направилъ въ този походъ нѣколко важни (указани по̀ горѣ) погрѣшки — за това, вижда се, защото за прьвъ пжть въ живота си ималъ главното началство надъ една голѣма армия, въ една важна война противъ многоброенъ и опасенъ непрятель, и нѣмалъ още надлѣжаща въ това опитность.

§ 18.

2-ия походъ противъ Ариовиста (58).

Движението на Ариовиста и Цезаря къмъ Везонций; — сражението близо до Рейнъ.

Слѣдъ свършването на похода противъ хелветитѣ, почти всички племена на келтийска Галлия испратили до Цезаря депутации да го поздравятъ, да му изявятъ благодарностьта си — и да го помолятъ да ги защити и ги избави тъй сжщо отъ Ариовиста и германцитѣ, които дошли въ Галлия по слѣдующия случай:

Двѣтѣ враждебни политически партии, на които (както по̀ горѣ казахме) били раздѣлени келтийскитѣ галли и отъ които на чело на едната стояли едуитѣ, а на другата — секванитѣ, поддьржани отъ арвернитѣ[1]), дълго водили междуусобна война и най послѣ едуитѣ взели върхъ, а секванитѣ и арвернитѣ повикали на помощь Ариовиста, като му обѣщали щедро възнаграждение. Ариовистъ, като дошълъ изъ-отвъдъ Рейнъ съ своитѣ 15.000 души суеви, скоро склонилъ успѣха и прѣвѣса въ войната на страната на секванитѣ и арвернитѣ, наложилъ на едуитѣ и съюзницитѣ имъ данъкъ, взелъ имъ заложници и ги накаралъ да се закълнжтъ, че тѣ никога не ще поискатъ назадъ заложницитѣ си и не ще искатъ помощь отъ съюзницитѣ си — римлянитѣ, нито ще се трудятъ за освобождението си отъ подчиненността на секванитѣ и арвернитѣ, или по̀ добрѣ да се каже — отъ тъзи лично нему. Тъй като той подчинилъ и самитѣ секвани и арверни подъ властьта си, завладялъ една третя отъ земитѣ имъ, въдворилъ се между тѣхъ съ своитѣ суеви, и понеже числото на послѣднитѣ скоро се умножило съ новодошлитѣ изъ-отвъдъ Рейнъ до 120.000 души, то, въ време на похода на Цезаря противъ хелветитѣ, той се готвялъ да завладѣе още една третя отъ земитѣ на секванитѣ и арвернитѣ. Подпаднали по такъвъ начинъ подъ тѣжкото иго на германскитѣ *варвари*, повикани отъ самитѣ тѣхъ на помощь, и справедливо страхувайки се, че тѣ може да завоюватъ цѣла Галлия, келтийскитѣ галли и особенно едуитѣ, секванитѣ и арвернитѣ убѣдително молили Цезаря за помощь, като заявявали, че ако римлянитѣ откажатъ да имъ даджтъ такава, то нищо друго не имъ оставало, освѣнъ да се прѣселятъ отъ Галлия въ нѣкоя друга страна.

Много причини подбуждали Цезаря да се застжпи за галлитѣ и да не позволява на германцитѣ да ги притѣсняватъ и да се въдворяватъ въ Галлия. Но особенно срамно считалъ той и за себѣ си, и за римската република и народъ да допусне, щото едуитѣ, отдавна прия-

[1]) Арвернитѣ обитавали въ тъзи часть на келтийска Галлия, която съответствувала на днешнитѣ департаменти Пюи-де-Домъ и Луара, или Овернъ (Auvergne).

нати за приятели и съюзници на римлянитѣ, да бѫдѫтъ поробени отъ германцитѣ, и намиралъ опасно за римската политика, въдворяването на германцитѣ въ Галлия: тъй като, ако тѣ бихѫ я покорили, лесно би можали да навлѣзатъ въ римската провинция и послѣ въ Италия. Освѣнъ това просбата на галлитѣ напълно съотвѣтствувала, мислимъ, на личнитѣ, тайни намѣрения и на политиката на самия Цезарь, които, както по всичко може да се заключи, клонили къмъ туй, щото, като изгони хелветитѣ и послѣ германцитѣ отъ Галлия, да привлѣче съ това галлитѣ на своя страна и, ползвайки се отъ междуусобицитѣ имъ, да покори най послѣ самитѣ тѣхъ подъ властьта на римлянитѣ. И за това Цезарь, като обѣщалъ на галлитѣ да употрѣби всички срѣдства за удовлетворението и спокойствието имъ, испратилъ да иска отъ Ариовиста лично свиждание; но Ариовистъ гордо и дързко му отказалъ въ това. Тогава Цезарь испратилъ при него пратеници съ просба да не извиква пó вече германци въ Галлия, самъ той да се върне и да позволи на секванитѣ да даджтъ на едуитѣ заложницитѣ имъ, и най послѣ — да не причинява никаква врѣда на едуитѣ и съюзницитѣ имъ и да не воюва съ тѣхъ. Въ случай, че това бѫде испълнено — обявявалъ Цезарь — Ариовистъ ще остане както пó напрѣдъ приятель и съюзникъ на римлянитѣ; а въ противенъ случай Цезарь, въ качеството си управитель на римската провинция, ще бѫде длъженъ, на основание опрѣдѣлението на римския сенатъ въ 61 година, всячески да защищава едуитѣ и другитѣ съюзници на римлянитѣ въ Галлия. На това Ариовистъ гордо възразилъ, че той покорилъ едуитѣ съ силата на оржжието, че нито той на римлянитѣ, нито римлянитѣ нему нѣматъ никакво право да прѣдписватъ, какъ да се постжпва съ покоренитѣ народи, че той нѣма да възвърне на едуитѣ заложницитѣ имъ, но и нѣма да воюва съ тѣхъ, ако само тѣ рѣдовно ще му плащатъ данъкъ и ще испълняватъ другитѣ, приети отъ тѣхъ върху себѣ си задължения; а въ противенъ случай званието имъ съюзници на римлянитѣ не ще ги спаси. А колкото се касаяло до заплашванията на Цезаря, то Ариовистъ обявилъ, че не се страхува отъ тѣхъ, тъй като никой още до тогава не е въставалъ противъ него съ война безъ ущърбъ и гибель за себѣ си, и че ако Цезарь иска да сравни съ него силитѣ си, то лично ще испита, на що билъ способенъ храбрия, отъ никого още до тогава не побѣденъ народъ, най опитенъ въ военното дѣло и който 14 години вече не знаялъ що е покривъ.

Едновременно съ този гордъ отговоръ на Ариовиста, при Цезаря дошли пратеници отъ едуитѣ и тревиритѣ[1]) съ оплаквания, че дошлото изъ-отвъдъ Рейнъ германско племе гаруди разорявало земитѣ на едуитѣ, а 100 окржга или контона отъ суевитѣ[2]) дошли на дѣсния брѣгъ на Рейнъ и се готвили да прѣминатъ въ Галлия. Цезарь виждалъ ясно, че не можало и не трѣбвало пó вече да се бави, но трѣбвало да нападне Ариовиста прѣди той да бѫде усиленъ съ суевитѣ. За това, като се запасилъ колкото можало пó скоро съ храна, той тръгналъ съ усилени прѣходи противъ Ариовиста [3]).

[1]) Тревиритѣ обитѣвали около днешния Триръ, на р. Мозелъ, въ пруската рейнска провинция.

[2]) Пó право — съюзъ отъ 100 германски племена подъ общо название *суеви*.

[3]) Цезарь не означава отъ кадѣ и за кадѣ, но вѣроятно отъ границитѣ на земитѣ на едуитѣ и лингонитѣ, прѣзъ Араръ, за всрѣдъ земитѣ на секванитѣ.

Слѣдъ 3-дневенъ походъ той се научилъ, че Ариовистъ съ всичкитѣ си сили отивалъ къмъ Везонций на р. Дубиса[1]), главенъ градъ на секванитѣ, за да го завладѣе. Везонций билъ доста силенъ и по мѣстното си положение, и по укрѣпленията си, и съдържалъ голѣмо количество отъ всѣкакъвъ родъ запаси. А за туй тойималъ въ тѣзи обстоятелства особенна важность въ военно отношение и за Цезаря, и за Ариовиста, и Цезарь, като рѣшилъ непрѣменно да надпрѣдвари въ него Ариовиста, успѣлъ въ това, като се движилъ съ усилени прѣходи денемъ и нощемъ, и, като влѣзълъ безпрѣпятственно въ Везонций, турилъ въ него гарнизонъ.

Въ Везонций той стоялъ нѣколко дена за да уреди начина на храненето на армията, и въ туй време разказитѣ на галлитѣ и търговцитѣ за голѣмия ръстъ, извънрѣдната храбрость, искуството въ военното дѣло и страшния видъ на германцитѣ распространили въ цѣлата армия на Цезаря внезапенъ и голѣмъ страхъ. На този страхъ най напрѣдъ се поддали военнитѣ трибуни, префектитѣ и всички онѣзи, които отъ приятелство къмъ Цезаря тръгнали слѣдъ него отъ Римъ, но били изнѣжени отъ живота въ Римъ, а опитность военна и на безстрашие, която се придобива въ лагеритѣ, нѣмали[2]) Нѣкои отъ тѣхъ, подъ разни прѣдлози, даже поискали отпускъ, а други паднали въ дълбоко очаяние, мислили само за смъртьта, и всички се заели изключително съ съставление на духовни завѣщания. Малко-по-малко страха се распространилъ даже между най старитѣ и опитни войници, центурионитѣ и началницитѣ на конницата, които, за да не дадѫтъ поводъ на подозрѣние въ малодушие, казвали, че ужъ не се страхуватъ отъ германцитѣ, а отъ труднитѣ пѫтища, обширнитѣ и непроходими гори и почти отъ пълната невъзможность за возение на храна. Много отъ тѣхъ даже заявили на Цезаря, че ако той даде заповѣдь за походъ, войскитѣ нѣмало да го послушатъ.

Такъвъ общъ, необикновенъ *страхъ въ цѣлата армия*[1]) заплашвалъ съ най голѣма опасность и можалъ да има най врѣдни, най гибелни послѣдствия, ако Цезарь не би спазилъ всичкото присѫтствие на духа и макаръ най малко да бѣ се смутилъ. Но Цезарь не билъ такъвъ: както Александра Великий и Аннибала, той се възвисявалъ заедно съ опасностьта — и въ този случай проявилъ всичката си нравственна сила, всичкото си нравственно влияние. Той не се разгнѣвилъ, не прибѣгналъ къмъ сила и строгость или пъкъ къмъ изобличение на войскитѣ, но къмъ убѣждение на умоветѣ имъ и възвишение на духа имъ. Като събралъ воененъ съвѣтъ, на който повикалъ даже центурионитѣ отъ долния классъ, той произнесълъ, съ основа краснорѣчие, което обладавалъ въ такава висока степень, сила, убѣдителна и увлѣкателна рѣчь. Като укорилъ присѫтствующитѣ за това,

[1]) Днесъ Безансонъ (Besançon), на р. Дубъ (Doubs), въ Франшъ-Конте, въ департамента на рѣка Дубъ.

[2]) Цезарь разбиралъ тукъ лицата и чиноветѣ, които съставлявали главното управление или както е днесъ — главния щабъ на армията.

[1]) По мнѣнието на Turpin de Crissé той произлѣзълъ единственно за това, че Цезарь не занимавалъ войскитѣ съ учения или работи, но ги оставилъ въ бездѣйствие, което повлѣкло слѣдъ себѣ си празни приказки и въображаемъ страхъ. И въ този случай вината била пакъ неопитностьта на Цезаря. Трѣбва впрочемъ да забѣлѣжимъ, че Цезарь въ запискитѣ си умишленно, вижда се, се распространява по въпроса за страха на армията му, за пó силно да покаже собственната си съобразителность, силата на краснорѣчието си и нравственото си влияние.

че тѣ си позволили да си присвояватъ правото да разсѫждаватъ върху прѣдмѣта и цѣлта за движението на армията, той имъ прѣставилъ, че отъ Ариовиста, който длъжалъ на Цезаря званието си царь и съюзникъ на Римъ, не би трѣбвало, по право, да се очаква нарушение на дълга на признателностьта и задълженията на единъ съюзникъ; че ако даже той би поискалъ да води война противъ римлянитѣ, то все пакъ нѣмало причини тѣ да се боятъ отъ него и да се очайватъ въ собственнитѣ си сили и въ распорѣжданията на полководеца си; че още прадѣдитѣ имъ, подъ прѣдводителството на Мария, съ честь и слава се сражавали съ германцитѣ и ги побѣждавали, че и въ неотдавнашната война съ робитѣ тѣ доказали всичкото си прѣвъсходство надъ германцитѣ, макаръ и запознати съ устройството и дисциплината на римскитѣ войски; че германцитѣ не еднъжъ сѫ били побѣждавани отъ сѫщитѣ тѣзи хелвети, които малко прѣди това римлянитѣ побѣдили, — а побѣдитѣ си надъ хелветитѣ Ариовистъ длъжалъ пó вечето на уморяването и безгрижието на галлитѣ и на собственната си хитрость и сполука, отколкото на мѫжеството и храбростьта си; че тѣзи, които прикривали страха си съ мнимата опасность да бѫджтъ изложени на недостатъкъ отъ храна или да вървятъ по трудни пѫтища, присвоявали си непринадлѣжаще тѣмъ право, като не довѣрявали на полководеца си или като мислили да го учатъ, какъ той да постѫпва; че секванитѣ, лингонитѣ и другитѣ съсѣдни съ тѣхъ племена ще доставятъ хлѣбъ, който освѣнъ това е озрялъ вече и по полетата; колкото до пѫтищата, тѣ скоро сами ще се убѣдятъ, че пѫтищата не сѫ трудни и сѫ проходими; че той не вѣрва и никакъ не се страхува, че войскитѣ не ще тръгнатъ слѣдъ него; че ако и да се случвало, щото войски да отказвали да се покорятъ на полководцитѣ си, то обикновенно на такива, които сами били виновни за това, или по несполукитѣ си, или по користолюбието и лихоимството си, но че цѣлия му животъ, на Цезаря, свидѣтелствувалъ за безкористието му, сѫщо, както похода противъ хелветитѣ — за щастието и сполуката му на война; че за това той не само не ще забави, но и ще ускори похода, и ще тръгне още въ слѣдующата 4-та стража прѣзъ нощьта, и тогава ще види, кое чувство е пó силно въ войската, чувството на страха или това на честьта и дълга; а ако тя не тръгне слѣдъ него, той и тогава ще замини само съ единъ 10-ия легионъ, въ мѫжеството на който не се съмнявалъ и който ще му служи за преторианска стража[1].

Думитѣ на Цезаря, прѣдадени отъ началницитѣ на войскитѣ, мгновенно измѣнили расположението на умоветѣ въ армията, като замѣнили упадъка на духа, очаянието и страха — съ бодрость, въодушевление и извънрѣдно стрѣмление къмъ боя съ германцитѣ. 10-ия легионъ веднага испратилъ при Цезаря военнитѣ си трибуни да му изявятъ благодарность за доброто мнѣние, което ималъ за него и готовность да върви слѣдъ Цезаря. А другитѣ легиони испратили да искатъ прошка и да го увѣрятъ, че никога не сѫ били причастни нито въ съмнѣнието, нито

1) Цезарь особенно обичалъ този легионъ и ималъ въ него голѣмо довѣрие. Една или нѣколко най отборни кохорти се отдѣляли въ това време за лично охранение на полководеца и се наричали *преторияньски кохорти*. Пó горѣ нарочно е прѣдставена почти цѣлата рѣчь на Цезаря тъй, както тя е изложена въ записките му, за да се покаже, какви доводи употрѣбявалъ той за да убѣждава и въодушевява войскитѣ си.

въ страха, не сѫ имали намѣрение да подчинятъ Цезаревитѣ намѣрения на собственнитѣ си и сѫ напълно готови да испълнятъ всичко, каквото и да заповѣда той.

Като по този начинъ бляскаво възтържествувалъ, съ силата на красноречието си и дарбата да убѣждава и увлича умоветѣ, надъ опасното заблуждение и упадъка на духа въ войскитѣ си, Цезарь побързалъ да се възползва отъ ревностьта имъ къмъ боя и въ опрѣдѣленото отъ него време (въ 4-та стража прѣзъ нощьта) тръгналъ отъ Везонций по пжтя, намѣренъ и указанъ отъ видния едуецъ, Дивициака, въ когото изъ между всички галли Цезарь ималъ най голѣмо довѣрие. Този пжть, макаръ и да увеличилъ похода почти съ 40 римски мили (60 версти), но за туй пъкъ исключвалъ горитѣ и тѣснинитѣ, и минувалъ по открити равнини[1]).

На 7-ия день отъ непрѣстанния си походъ, Цезарь се научилъ, че Ариовистъ се намиралъ на не по̀ вече отъ 24 римски мили (36 версти) отъ него. Отъ своя страна Ариовистъ, като се извѣстилъ за приближението на Цезаря, самъ прѣдложилъ свиждание, което по̀ напрѣдъ отказвалъ. Цезарь, заключвайки отъ това, че Ариовистъ се опомнилъ и станалъ по̀ благоразуменъ, съгласилъ се на свиждание, което било опрѣдѣлено да стане на 5-ия слѣдъ това день. Ариовистъ — страхувайки се ужъ отъ засада — молилъ Цезаря да не води съ себѣ си пѣхота, но и двамата да се явятъ придружени само отъ конници. Цезарь се съгласилъ и на това; но като нѣмалъ пълно довѣрие въ галлската си конница, спѣшилъ я и на конетѣ ѝ качилъ войници отъ любимия си 10-ий легионъ. Въ опрѣдѣленния день Цезарь и Ариовистъ, всѣкий придруженъ отъ 10 приближени и довѣрени тѣмъ конници, се срѣщнали на една малка височинка посрѣдъ голѣмата равнина между лагеритѣ на двѣтѣ войски. А конницата и отъ двѣтѣ страни се спрѣла на 200 крачки отъ височината. Цезарь повторилъ на Ариовиста по̀ напрѣшнитѣ си искания и получилъ въ сжщия родъ гордъ, надмѣненъ и даже дързъкъ отговоръ, съ прибавление, че галлитѣ сами го извикали, Ариовиста, — че покорената отъ него часть на Галлия принадлѣжи нему по право на завоюване, — че римлянитѣ не могжтъ да иматъ никаква намѣса въ тази работа, че *самъ Цезарь*, споредъ него, *има намѣрение да завоюва Галлия*, и ако не се оттѣгли отъ нея, то Ариовистъ ще дѣйствува противъ него, като противъ врагъ, и знае даже, че *убиването му въ боя ще принесе голѣма услуга на политическитѣ му врагове въ Римъ, които не еднѫжъ увѣдомявали за това Ариовиста;* а ако Цезарь се оттѣгли отъ Галлия, то Ариовистъ, въ благодарность за това, не ще го безпокои и даже ще му окаже, ако стане нужда съдѣйствие. Безъ гнѣвъ и раздражение, спокойно и хладнокръвно възразявалъ Цезарь, като опровергавалъ доводитѣ на Ариовиста и мнимитѣ му права върху Галлия (келтийска), като му противупоставялъ дѣйствителнитѣ (по думитѣ на Цезаря, но сжщо толкова мними въ сжщность) права върху нея на римлянитѣ. Между туй конницата, която придружавала Ариовиста, приближила малко-по-малко до височината и взела да хвърля върху Цезаря и тѣзи лица, които били съ него — стрѣли и камъни. Прѣдъ видъ на такова подло коварство, Цезарь веднага прѣкъсналъ прѣговоритѣ и се оттѣглилъ,

[1]) По жилището на Наполеонъ I, по посока отъ Безансонъ къмъ Безфортъ, въ Елзасъ, въ департамента на горний Рейнъ.

като запрѣтилъ на конницата си да отговаря съ стрѣлба на стрѣлбата на германцитѣ, понеже искалъ да нѣма и сѣнка на несправедливость отъ негова страна. Високомѣрието, нахалството и коварството на Ариовиста силно възнегодували Цезаревата войска и още по̀ вече усилили ревностьта ѝ за бой.

Слѣдъ два дни Ариовистъ поискалъ ново свиждание или поне изпращание на едно довѣренно лице за продължение на почнатитѣ прѣговори. Цезарь нѣмалъ никакво намѣрение да се явява отново лично на свиждание, нито да излага на опасность нѣкого отъ римлянитѣ; но, като не искалъ рѣшително да откаже на Ариовиста, той му испратилъ Валерия Процилла, родомъ галлъ, но по звание римски гражданинъ, и Метция, който ималъ връзки съ Ариовиста по случай на гостоприемство. Но щомъ тѣ пристигнали въ лагера на германцитѣ, Ариовистъ ги обявилъ за съглѣдатели и ги затворилъ въ окови.

Въ сѫщия день той снелъ лагера си и го расположилъ въ политѣ на една планина, на растояние 6 мили (9 версти) отъ Цезарева лагеръ. А на другия день пакъ го снелъ и, като миналъ покрай и прѣдъ очитѣ на Цезаревата армия, расположилъ се на 2 мили (около 3 версти) отъ нея, въ тила ѝ, за да може да ѝ прѣсича подвозването на хранитѣ, които доставлявали секванитѣ и едуитѣ. Такъвъ родъ расположение и цѣль на Ариовиста не били лишени отъ искуство, но движението му прѣдъ очитѣ на Цезаревата армия го излагало на опасность да бѫде атакуванъ и разбитъ въ време на похода. Цезарь му позволилъ обаче да мине безпрѣпятственно, и странно, непонятно изглѣжда, какъ тъй не се възползвалъ отъ толкова удобния случай да разбий германцитѣ въ туй време, когато тѣ се движили и, обрѣменени отъ обозитѣ, вѣроятно вървяли много или малко въ безрѣдица. Това е толкозъ по̀ малко обяснимо, защото въ слѣдующитѣ 5 дни той постоянно всѣки день строилъ армията си въ боенъ рѣдъ прѣдъ лагера си и прѣдлагалъ на Ариовиста бой, но той не го приемалъ и не излизалъ отъ лагера си, като се ограничавалъ съ частнитѣ дѣйствия и нападения отъ страна на 6.000 души отъ конницата си, при всѣки отъ конницитѣ на която се намиралъ по единъ легкъ, пъргавъ и много бързъ на бѣгъ, пѣши войникъ, както за това се каза по̀ горѣ. Въ този родъ дѣйствия германцитѣ имали голѣмо прѣимущество надъ римлянитѣ, и Цезарь, опасавайки се да бѫде лишенъ отъ храна, намѣрилъ за необходимо да възстанови и обезпечи съобщенията си съ секванитѣ и едуитѣ. За това, като построилъ армията си въ 3 линии, той миналъ въ боенъ рѣдъ покрай и прѣдъ очитѣ на Ариовистова лагеръ и на 600 крачки (около ½ верста) въ тила му, на една згодна мѣстность, почналъ да строи съ войскитѣ отъ 3-та си линия, подъ прикритието на 1-та и 2-та линии — малъкъ укрѣпенъ лагеръ. Ариовистъ испратилъ около 16.000 души пѣхота съ всичката си конница да възпрѣпятствува на работитѣ; но Цезарь ги отблъсналъ и, като оставилъ въ укрѣпения лагеръ 2 легиона съ часть отъ спомагателнитѣ войски, съ останалитѣ 4 легиона се върналъ въ прѣдишния си голѣмъ лагеръ. По такъвъ начинъ Ариовистъ, койтоималъ намѣрение да отрѣже на Цезаря съобщенията и подвоза на хранитѣ, самъ се видялъ заобиколенъ отъ фронта и тила отъ Цезаревата армия.

На другия день Цезарь извелъ войскитѣ си отъ двата лагера и, като се построилъ въ боенъ рѣдъ, прѣдло-

жилъ на Ариовиста бой. Той не го приелъ; но щомъ Цезарь въвелъ войскитѣ обратно въ двата лагера, Ариовистъ испратилъ часть отъ войскитѣ си да нападнатъ малкия отъ тѣхъ и тукъ произлѣзълъ доста упоритъ бой, който се продължавалъ до вечерьта и въ който и отъ двѣтѣ страни имало много ранени, но се свършилъ безъ резултатъ. Като не можалъ да си обясни, защо гордитѣ и храбри германци не приематъ общия бой, Цезарь распиталъ плѣнницитѣ и разбралъ, че причинитѣ за това били: обичая на германцитѣ да не влизатъ въ бой съ неприятеля прѣди прорицателкитѣ изъ между германскитѣ жени да обявятъ, може ли и трѣбва ли да се сражаватъ съ него, — и обявлението на тѣзи прорицателки въ дадения случай, че германцитѣ нѣмало да одържатъ побѣда, ако влѣзатъ въ бой прѣди новолуние. Цезарь веднага рѣшилъ да се възползва отъ толкозъ благоприятния за него суевѣренъ прѣдразсждъкъ на германцитѣ.

Още на другия день[1]) като оставилъ въ всѣки отъ двата си лагера достатъчно число войски за охранението имъ, той разгъналъ прѣдъ малкия лагеръ всичкитѣ спомагателни войски, за да скрий отъ германцитѣ сравнително по̀ слабитѣ си на брой легиони или линейни войски. Слѣдъ това, като построилъ армията си въ 3 линии, той тръгналъ срѣщу лагера на Ариовиста. Тогава вече германцитѣ, като видяли, че нѣма възможность да се избѣгне общия бой, по необходимость били принудени да излѣзатъ отъ лагера си и се построили прѣдъ него *по племена*, всѣко племе[2]) отдѣлно, съ равни между тѣхъ интервали, а за да прѣградятъ на малодушнитѣ пжтя за бѣгство, сгжстили въ тила и на фланговетѣ си всичкитѣ си кола и голѣми тяжести въ тѣсни рѣдове[1]).

Цезарь, като опрѣдѣлилъ на квестора си мѣсто при една, а на легатитѣ си — по единъ при всѣки отъ другитѣ легиони, самъ отворилъ боя, като нападналъ съ дѣсното си крило лѣвото неприятелско крило, понеже забѣлѣзалъ, че то било найслабата часть отъ бойния рѣдъ на германцитѣ. Римскитѣ войски тръгнали противъ германцитѣ, а германцитѣ на срѣща имъ — съ такава стрѣмителность, че не успѣли даже да хвърлятъ дротицитѣ си и веднага влѣзли въ упоритъ ржченъ бой. Германцитѣ се сражавали въ тѣсно сгжстени фаланги, прикривайки се съ костенурки отъ щитове; обаче римскитѣ войски наскоро ги довели въ разстройство, отблъснали ги и ги принудили на бѣгство. Между това дѣсното крило на германцитѣ, което било по̀ многобройно, силно притискало лѣвото крило на римлянитѣ, до като младия Крассъ (синъ на Триумвира), който началствувалъ конницата на това крило, не подкрѣпилъ 1-та и 2-та линии съ третята. Това рѣшило побѣдата въ полза на Цезаря: скоро и дѣсното крило на германцитѣ, както лѣвото, било доведено въ разстройство и отблъснато, и всички германци избѣгали безъ да се спиратъ къмъ Рейнъ, който се намиралъ на 50

[1]) По мнѣнието на Наполеона I — въ септемврий по римския или въ юний по юлианския календаръ.

[2]) Гаруди, маркоманни, трибокки, вангиони, немети, седузияни и суеви.

[1]) Наполеонъ I казва, че Ариовистъ *не билъ по' силенъ* отъ Цезаря; но това едва-ли е вѣрно. Още много по̀ рано числото на суевитѣ въ Галлия се простирало до 120.000 души, а въ това време вѣроятно било още по̀ значително, и ако се прѣдположи даже само четвъртата имъ часть способни да се сражаватъ, то и тогава тѣ би надминали числото на Цезаревитѣ войски, което, слѣдъ загубата при Бибракта, съставлявало вѣроятно много по̀ малко отъ 60 и даже отъ 50.000.

мили (около 75 версти) отъ мѣстото на сраженіето[1]). Една часть отъ тѣхъ го прѣплувала, а друга, и въ туй число Ариовистъ, прѣминала съ намѣренитѣ на брѣга каици: а всички останали били исклани отъ Цезаревата конница, която ги прислѣдвала. При този случай Цезарь отървалъ и спасилъ отъ неминуема смьрть Процилла и Меттия, което, спорѣдъ неговитѣ думи, го зарадвало не по̀ малко отъ одьржаната рѣшителна побѣда.

Тъзи побѣда толкова уплашила суевитѣ, които били дошли до дѣсния брѣгъ на Рейнъ, че тѣ бързо се вьрнали въ земитѣ си, прѣслѣдвани отъ убиянитѣ, които обитавали на долний Рейнъ (въ околноститѣ на днешния Келнъ), и които при този случай истрѣбили много отъ тѣхъ.

И тъй, като извьршилъ блѣскаво два похода въ една година, Цезарь расположилъ армията си, още въ обичай по него време, на зимни квартири въ земитѣ на секванитѣ и, като повѣрилъ началството надъ нея на Лабиена, лично той отишълъ въ цизалпинска Галлия, за да присжтствува, както казва въ записките си, на общенародното въ нея събрание, — а въ сжщность да бжде близо до Римъ и внимателно да слѣди за всичкитѣ му вжтрѣшни работи.

За дѣйствията на Цезаря въ похода противъ Ариовиста въобще може да се направятъ сжщитѣ бѣлѣжки, каквито и за дѣйствията му въ похода противъ хелветитѣ. Цезарь и въ тѣхъ тъй сжщо показалъ извънрѣднитѣ си военни дарби, похвална умѣренность, благоразумие и извънрѣдна бързина, на която много дължалъ успѣхитѣ си; но, нѣмайки още надлѣжаща опитность въ водението на войната и нѐ довѣрявайки напълно на себѣ си и на щастието си, дѣйствувалъ твърдѣ много прѣдпазливо, и направилъ нѣкои доста важни погрѣшки. По̀ горѣ, на мѣстото си, бѣха обяснени нѣкои отъ тѣхъ. Освѣнъ това ще забѣлѣжимъ, че неизвѣстно и необяснимо е, защо той не е знаялъ по̀-рано за раздоритѣ и междуусобицитѣ на галлитѣ слѣдъ пристиганието му въ Галлия, за силитѣ и дѣйствията на Ариовиста, не разбилъ конницата и 16.000 души пѣхота, които Ариовистъ испратилъ да въспрѣпятсвуватъ за укрѣпяванието на малкия Цезаревъ лагеръ, а въ сражението съ Ариовиста (което той не е изложилъ доста ясно) не застаналъ на лѣвото крило на армията си срѣщу дѣсното, *по̀ силното* крило на германцитѣ? Въ заключение ще кажемъ, че макаръ той и да нарѣкълъ походитѣ противъ хелветитѣ и Ариовиста *двѣ важни войни*, но това не е толкова вѣрно, и — съгласно мнѣнието на Наполеона I — не струвало особенъ трудъ за римската армия, прѣдвождана отъ Цезаря, да възтържествува надъ многобройнитѣ и храбри, но невежественни, безъ правилно устройство хелвети и германци, при всичко, че това ни най-малко не унижава впрочемъ достойнствата и славата на Цезаря.

§. 19.

2-та година отъ войната въ Галлия (57).

3-ия походъ противъ белгитѣ; — боя при р. Аксона.

Прѣзъ зимата Цезарь се научилъ, че белгитѣ, страхувайки се отъ наслуванието му въ земитѣ имъ и подбуждани отъ много келтийски гал-

[1]) Мѣстото на сраженията на Цезаря съ Ариовиста не е точно извѣстно, но би трѣбвало да се намира между Безансонъ и Базелъ, по мнѣнието на Наполеона I — около Беффортъ (Beffort) или Белфортъ въ Елзасъ, въ департамента на горний Рейнъ.

ли, съставлявали силенъ съюзъ противъ римлянитѣ, като взаимно си давали едни на други заложници за вѣрность. Зарадванъ вжтрѣшно, безъ съмнѣние, че му се дава поводъ да нападне и покори белгитѣ, Цезарь рѣшилъ да ги надпрѣвари, като внесе войната въ тѣхната страна, което било напълно благоразумно въ военно, макаръ и не съвсѣмъ справедливо въ политическо отношение. Като набралъ въ цизалпинска Галлия два нови легиона (13-ий и 14-ий), той ги испратилъ въ началото на лѣтото въ келтийска Галлия и самъ дошълъ въ армията, щомъ пониквала трѣвата[1]. Като заповѣдалъ на съсѣднитѣ съ белгитѣ келтийски галли да разузнаятъ, какво се върши у първитѣ, той се научилъ, че белгитѣ дѣйствително събирали силна войска. Вслѣдствие на това, като употрѣбилъ 11 дни за снабдяването на армията си съ храна, той тръгналъ отъ земитѣ на сеннонитѣ[2] и слѣдъ 15 дневенъ походъ стигналъ до границитѣ на земитѣ на белгитѣ.

Движението му било толкова бързо, а пристигането му на границитѣ на земитѣ на белгитѣ — толкова неочаквано, че най-близкото белгийско племе на ремитѣ[3] веднага и доброволно му се покорило, дало заложници, обѣщало се да даде и спомагателни войски, и храна, и съобщило най-първитѣ свѣдения за белгитѣ, за съюза имъ по между тѣхъ и даже съ отвъдъ рейнскитѣ германци, и за числото на войскитѣ, които тѣ взаимно се задължили да извадятъ на полето и които трѣбвало да възлѣзатъ до 308.000 души[1], подъ главното прѣдводителство на царя или краля на суессонитѣ, Галба. Вслѣдствие на тѣзи свѣдения, Цезарь, за да накара белгитѣ да раздѣлятъ многобройнитѣ си сили и да има работа само съ часть отъ тѣхъ, испратилъ прѣдводителя на едуитѣ, Дивициака, съ опълченията на едуитѣ, ремитѣ и сеннонитѣ, въ земитѣ на белловакитѣ, да ги разори. А самъ той, като получилъ извѣстие, че белгитѣ съ всичкитѣ си сили идяли срѣщу него и се намирали вече наблизо, бързо тръгналъ съ цѣлата си армия[2] къмъ рѣка

---

[1]) Бъ май по римския или по мнѣнието на Наполеона I — прѣзъ *февруарий* по юлианския календаръ, т. е. въ началото *не на лѣтото, а на пролѣтьта*, — което не е толкова вѣрно, понеже трѣвата въ студената Галлия пониквала късно.

[2]) Жители на Агендикъ на р. Ионна (днесъ Сансъ, Sens, на р. Ионнъ, Ionne) и на окржга му (въ западна Шампания).

[3]) Жители на Дурокорторъ на р. Базилия (днесъ Реймсъ на р. Велъ, Vèle) и окржга му (въ сѣверна Шампания и Илъ-де-Франсъ).

[1]) Най многобройното и храбро племе отъ белгитѣ — *белловакитѣ* (жители на днешния Бове, Beauvais, въ Илъ-де-Франсъ, съ окржга) се задължили да извадятъ 60.000, съсѣдитѣ имъ — *суессионитѣ* или *суессонитѣ* (жители на днешния Суассонъ на р. Енъ, Aisne, въ Илъ-де-Франсъ, съ окржга) — 50.000, — *нервиитѣ* или *нервийцитѣ* (жители на днешния Хенегау и часть отъ Брабантъ и Фландрия) — 50.000, — *атребатитѣ* (жители на днешния Аррасъ, въ Артуа съ окржга) — 15.000, — *амбиянитѣ* (жители на Самаробрива, днесъ Амиенъ, въ Пикардия, съ окржга) — 10.000, — *моринитѣ* (жители на днешна Булона съ окржга) — 25.000, — *менапиитѣ* (по брѣга на океана, въ французска и белгийска Фландрия) — 9.000, — *калетитѣ* (жители на Pays-de-Caux въ Нормандия) — 10.000, — *велокаситѣ* (жители на окржга Velin въ Нормандия) и *веромандуитѣ* (жители на окржга Vermandois въ Пикардия) — 10.000, — *адуатикитѣ* (жители на белгийската область Намюръ) — 29.000, — най послѣ *кондрузиянитѣ*, *ебуронитѣ*, *цезиянитѣ* и *пеманиянитѣ* (жители на белгийската область Лютихъ, великото Луксенбурско херцогство и часть отъ земитѣ на Триръ на р. Мозелъ) — 40.000. — По такъвъ начинъ съюза отъ 15-тѣ изброени отъ Цезаря белгийски племена обемалъ всичката часть на сѣверна Франция, юго-западна Белгия, великото Люксенбурско херцогство и източната часть на пруската долнорейнска область, между морето и рѣкитѣ: Сена, Енъ (Aisne) и Мозелъ.

[2]) Армията му състояла отъ 8 легиона (около 48.000 души пѣхота) и отъ неопрѣдѣлено число пѣши и конни спомагателни войски, съ които

Аксона (днесъ Aisne), на границитѣ на земитѣ на ремитѣ, прѣминалъ прѣзъ нея по единъ мостъ и се расположилъ на дѣсния ѝ брѣгъ[1]), прѣдъ моста, на една височина, съ полѣгатъ склонъ по странитѣ и къмъ лѣжавшето прѣдъ нея блато. Лагера на армията си оградилъ съ валъ 12 фута високъ, и ровъ 18 фута широкъ; а на лѣвия брѣгъ моста прикрилъ съ едно прѣдмостно укрѣпление, въ което турилъ 6 кохорти (3.000 души). Съ подобно расположение на двата брѣга на Аксона той 1) прикрилъ земитѣ на ремитѣ, суессонитѣ и едуитѣ, отъ които получавалъ храна, и 2) обезпечилъ собственнитѣ си съобщения съ тѣхъ.

Скоро белгитѣ блокирали градеца Бибраксъ (днесъ Биевръ), който принадлѣжалъ на ремитѣ и се намиралъ на 8 римски мили (11 версти) прѣдъ Цезаря, като се опитвали да го взематъ съ пристжпъ. Но били отблъснати, макаръ и много трудно, отъ малобройния гарнизонъ, а на другия день, когато Цезарь испратилъ въ помощь на Бибраксъ нумидийцитѣ, критскитѣ стрѣлци и болярскитѣ си пращици — тѣ разорили околноститѣ и се расположили на лагеръ на обширното пространство срѣщу Цезаря, на 2 мили (около 3 версти) отъ него[2]).

Цезарь твърдѣ благоразумно рѣшилъ да избѣгва най напрѣдъ общия бой съ пó многобройнитѣ войнственни и храбри белги, а да дѣйствува противъ тѣхъ само съ конницата си. Но като се удостовѣрилъ слѣдъ нѣколко дни, че спомагателната му галлска конница не била пò лоша отъ белгийската, той оставилъ въ лагера си 13-ия и 14-ия легиони, а другитѣ расположилъ въ боенъ рѣдъ прѣдъ лагера. Фронта му билъ прикритъ съ блатото, а за обезпечение на фланговетѣ си отъ обхода на белгитѣ, Цезарь издигналъ по двѣтѣ страни на височината, перпендикулярно къмъ линията на фронта на армията, по единъ валъ, дълъгъ около 400 крачки, съ ровъ и кули по крайщата и въоржжилъ тѣзи кули съ метателни орждия. Белгитѣ, които съ нетърпѣние очаквали да влѣзатъ въ бой, за да нанесжтъ на Цезаря, още въ самото начало, рѣшителенъ ударъ, сжщо се построили въ боенъ рѣдъ прѣдъ лагера си. Въ това положение и тѣ, и Цезарь доста дълго стояли въ бездѣйствие, очаквайки, щото противната страна да мине прѣзъ блатото, безъ обаче нѣкой отъ тѣхъ да ималъ намѣрение да го прѣмине. А между това конницата и на двѣтѣ страни влѣзла въ бой на пространството между двѣтѣ армии. Успѣха въ него окончателно останалъ на страната на Цезаревата конница, и тогава Цезарь, като видялъ, че белгитѣ не прѣминуватъ блатото, въвелъ армията си обратно въ лагера. Белгитѣ, като намѣрили на Аксона, пó долу отъ Цезарева лагеръ, бродове, испратили на лѣвата страна на тъзи рѣка часть отъ силитѣ си, за да взематъ съ пристжпъ прѣдмостното укрѣпление и да завладѣятъ моста на Цезаря, или пъкъ — въ случай на несполука — да разорятъ, поне, земитѣ на ремитѣ, отъ които Цезарь получавалъ храна. Като се научилъ, че белгитѣ прѣминуватъ прѣзъ Аксона, Цезарь веднага миналъ на лѣвата страна на рѣката съ легко-въоржженнитѣ нумидийци, стрѣлцитѣ и пращницитѣ си, бързо отишълъ срѣщу белгитѣ, неочаквано и стрѣмително ги нападналъ тъкмо когато

силитѣ ѝ трѣбвало да възлизатъ до 60—70.000 души, безъ да се считатъ опълченията, испратени съ Дивициака.

[1]) Малко пó долу отъ днешното селение Pontâ Vaire на р. Енъ, близо до Краонъ.

[2]) Съ дѣсния флангъ къмъ днешния Краонъ, въ началото на юлий по римския календаръ (Наподеонъ I).

прѣминували прѣзъ Аксона и много отъ тѣхъ повалилъ на мѣсто, а останалитѣ принудилъ, съ силното дѣйствие на метателното оржжие, да се върнатъ на дѣсния брѣгъ. Наскоро белловакитѣ, като се научили, че Дивициакъ отива да разорява земитѣ имъ, отдѣлили се отъ другитѣ белги и бързо отишли да бранятъ земитѣ си. Белгитѣ, като немогли да задържатъ белловакитѣ съ никакви увѣщания, като не виждали възможность да нападнатъ Цезаря нито отъ фронта, нито отъ фланговетѣ или отъ тила, отблъснати съ загуба при прѣминуването прѣзъ Аксона и нуждающи се вече отъ храна, рѣшили да се разотидатъ въ земитѣ си и всѣко племе отдѣлно да се отбранява въ тѣхъ тротивъ Цезаря, а всички да се събиратъ тамъ кждѣто проникне армията му. Вслѣдствие на това, прѣзъ 2-та стража на слѣдующата нощь тѣ излѣзли отъ лагера си съ голѣмъ шумъ и викъ и тръгнали въ такава безрѣдица и съ такава бързина, че движението имъ приличало по̀ вече на бѣгство слѣдъ нѣкое поражение.

Като не можалъ да си обясни причинитѣ за това и благоразумно прѣдпазвающъ се отъ нѣкоя хитрость и засада, Цезарь не излѣзълъ веднага отъ лагера си, но, като се увѣрилъ въ отстжплението на белгитѣ, испратилъ за прѣслѣдването имъ всичката си конница, поддържана отъ Лабиена съ 3 легиона. Атакувани отъ тѣхъ нѣколко пжти прѣзъ деня, белгитѣ, които вървяли въ опашката, били разбити и по̀ вечето истрѣбени, а другитѣ ускорили бѣгството си. На другия день Цезарь, за да не даде на белгитѣ време да се опомнятъ, тръгналъ за земитѣ на съсѣднитѣ съ ремитѣ суессони, право къмъ главния имъ градъ Новиодунъ (днесъ Суассонъ)[1]. Като извършилъ единъ усиленъ прѣходъ и дошълъ до Новиодунъ, той незабавно направилъ пристжпъ къмъ него, но, като не можалъ да го вземе по този способъ — както казва въ записките си — *по причина на широкитѣ и дълбокитѣ му ровове и високи стѣни*[1]), веднага направилъ всички приготовления за по̀ скорото му вземание съ правилна обсада. Уплашени отъ обсаднитѣ му работи и машини, жителитѣ на Новиодунъ, чрѣзъ посрѣдничеството на ремитѣ, съ които били въ съюзъ, покорили се, дали заложници и прѣдали всичкото оржжие, което се намирало въ града имъ. Слѣдъ това Цезарь веднага тръгналъ къмъ Братуспантий (днесъ Бове, Beauvais), градъ въ земитѣ на белловакитѣ. Жителитѣ му искали милость и Цезарь, като имъ дарувалъ такава по ходатайството на Дивициака и едуитѣ, които били въ съюзъ съ белловакитѣ, ограничилъ се съ вземането на 600 заложници и отбирание на оржжието имъ и тръгналъ за земитѣ на амбиянитѣ. Амбиянитѣ му се покорили доброволно и безусловно, и Цезарь заминалъ на с.-ис. за земитѣ на нервиитѣ. По свѣденията, които събралъ въ време на похода, нервиитѣ странели отъ търговията и раскошъ, и неизнѣжени отъ тѣхъ, били народъ грубъ, звѣрски, войнственъ, извънрѣдно храбъръ и твърдо рѣшенъ по никакъвъ начинъ да не се покоряватъ на римлянитѣ.

Слѣдъ 3-дневенъ походъ въ земитѣ имъ[2]), Цезарь узналъ, че се намиралъ на 10 мили (около 15 версти) отъ р. Сабисъ (днесъ Самбра), че нервиитѣ, съединени съ атребатитѣ и веромандуитѣ, били расположени

[1]) По мнѣнието на други — Нойонъ, Noyon; — *но мнѣнието* въ полза на Суассонъ е по̀вѣроятно.

[1]) Нѣкои писатели, напротивъ, утвърждаватъ, че той билъ просто *отблъснатъ*, тъй като твърдѣ много се надивалъ за лесното вземане на града съ пристжпъ и не взелъ надлѣжните за успѣха мѣрки.

[2]) Въ края на юлий по римския календаръ (Наполеонъ I).

на другата (дѣсната) страна на тъзи рѣка[1]) и се готвили да даджтъ на това мѣсто отпоръ на римлянитѣ, — че тѣ очаквали още пристигането на адуатикитѣ, които вече се намирали на пжть,—а женитѣ, дѣцата и всички неспособни да се сражаватъ мжже скрили въ едно непристжпно и заобиколено съ блата мѣсто. Цезарь веднага испратилъ напрѣдъ легкитѣ си конни и пѣши войски за разузнавание и съ тѣхъ центурионитѣ за да намѣрятъ удобно мѣсто за разположение на лагеръ. Между това нѣкои отъ белгитѣ и галлитѣ, които се намирали въ армията на Цезаря, отишли прѣзъ нощьта при нервиитѣ и имъ съобщили, че между легионитѣ въ похода слѣдвали много тяжести и за това лесно било, като нападнатъ внезапно легионитѣ, да ги разбиятъ отдѣлно и да имъ взематъ тяжеститѣ. Това било толкова по̀ удобно, защото мѣстностьта при самия Сабисъ била гориста, прѣсѣчена и слѣдователно особенно удобна за дѣйствията на нервиитѣ, главната сила на които се заключавала въ пѣхотата, а конница нѣмали много и била лоша. Дѣйствително, нервиитѣ рѣшили да се възползватъ отъ доставенитѣ имъ свѣдения и, като задържали Цезаревата легка конница чрѣзъ направенитѣ въ горитѣ на Сабисъ засѣки, расположили се съ всичкитѣ си сили скрито въ засада на покрития съ гора върхъ на една отдѣлна височина, която имала полѣгатъ и голъ склонъ къмъ дѣсния брѣгъ на протѣкавшия у политѣ ѝ Сабисъ, джлбочината на който на това мѣсто възлизала само до 3 фута; а у политѣ на височината, покрай Сабисъ, тѣ турили само часть отъ конницата си за наблюдение. Насрѣща, на 200 крачки, на противуположния брѣгъ на Сабисъ се намирала сжщо такава отдѣлна, съ полѣгатъ склонъ къмъ рѣката, височина, която испратенитѣ отъ Цезаря центуриони избрали за расположение на лагера.

§ 20.

Сраженнето при р. Сабисъ; — обсадата и прѣвземанието крѣпостьта на адуатикитѣ; — покорението на приморскитѣ галли.

Като испратилъ напрѣдъ конницата, Цезарь тръгналъ слѣдъ нея къмъ Сабисъ и неприятеля съ легионитѣ си; но приближавайки се измѣнилъ по обичая си, рѣда за слѣдванието на армията и въ главата вървяли вече 6-тѣ стари легиона, задъ тѣхъ — всичкитѣ тяжести, а на опашката — двата новонабрани легиона. Съ пристигането си при Сабисъ, конницата прѣминала прѣзъ него съ стрѣлцитѣ и пращницитѣ, и завързала бой съ неприятелската конница; а 6-тѣ прѣдни легиона почнали работитѣ по укрѣплението на лагера: 9-ия и 10-ия — на лѣвия фасъ, 8-ия и 11-ия — на прѣдния, обърнатъ къмъ Сабисъ, а 7-ия и 12-ия — на дѣсния. Но щомъ слѣдъ тѣхъ се показали тяжеститѣ, то нервиитѣ, атребатитѣ и веромандуитѣ се устрѣмили отъ засадата си върху Цезаревата конница, отблъснали я, хвърлили се подирѣ ѝ на другата страна на Сабисъ и нападнали всичкитѣ 6 Цезареви легиона, които укрѣпявали лагера, отъ всички страни едновременно, атребатитѣ — 9-ия и 10-ия легиони, веромандуитѣ — 8-ия и 11-ия, а самитѣ нервии — 7-ия и 12-ия, които заловили и отъ дѣсния флангъ, и даже тръгнали въ тилъ на римския лагеръ. Всичко това било извършено, по думитѣ на Цезаря, тъй неочаквано и бързо,

[1]) Близо до днешния Мобёжъ (Наполеонъ I.)

щото не само, че римската армия не успѣла да се построи, както трѣбвало, за бой, но даже и войскитѣ не успѣли да наложатъ шлемоветѣ си и да снѣматъ покривкитѣ отъ щитоветѣ. А между това конницата и легката пѣхота на Цезаря, отблъснати изъ-отвъдъ рѣката, спуснали се да бѣгатъ въ разни посоки; примѣра имъ послѣдвали и всички нестроеви: военнитѣ слуги, тѣзи, които се намирали при тяжеститѣ и др. и даже тревирскитѣ конници, които се считали за едни отъ най храбритѣ между галлскитѣ, бързо тръгнали обратно за въ земитѣ си, распространявайки на всѣкждѣ по пжтя вѣсть за пълно поражение на римлянитѣ.

Въ това крайно трудно положение, армията на Цезаря се излагала на опасность да бжде съвсѣмъ разбита и даже съвършенно истрѣбена, и само двѣ обстоятелства — по откровенното и благородно съзнание на самия Цезарь — я спасили: 1-о) че войскитѣ, като били отлично обучени въ строя и като придобили отъ прѣдшествувавшитѣ дѣйствия противъ неприятеля надлѣжаща опитность, сами добрѣ знаяли, какво трѣбвало да правятъ, и 2-о) че при всѣки легионъ се намирали легатитѣ, на които Цезарь и въ този случай, както обикновенно, запрѣтилъ да се отдѣлятъ отъ работницитѣ прѣди лагера да бжде съвсѣмъ укрѣпенъ, и които вслѣдствие на това можали сами да се распорѣждатъ по свое усмотрѣние, безъ да чакатъ заповѣди отъ Цезаря. Всѣки легионъ се построилъ и се отбранявалъ тамъ, гдѣто се намиралъ, както позволявали свойствата на мѣстностьта и краткостьта на времето, отдѣлно отъ другитѣ легиони и даже безъ да ги виждатъ задъ гжститѣ шубраци. По такъвъ начинъ армията била раздробена на части и образувала неправиленъ строй въ видъ на три-странникъ или по̀скоро испжкнала джга, и нѣмало никаква възможность нито да се съблюдава единство въ управлението и дѣйствията ѝ, нито да се подкрѣпяватъ ѐвреме слабитѣ ѝ части. Като дошълъ най напрѣдъ при 10-ия легионъ на лѣвия флангъ, като го насърдчилъ и му заповѣдалъ да мине въ настжпление, Цезарь тръгналъ съ сжщата цѣль, отъ легионъ на легионъ, по̀ нататъкъ къмъ дѣсния флангъ. Лабиенъ, като събралъ 9-ия и 10-ия легиони и отблъсналъ находившитѣ се срѣщу него атребати, прѣслѣдвалъ ги по петитѣ къмъ рѣката и даже отвъдъ рѣката до самия неприятелски лагеръ, който и завладялъ, като истрѣбилъ въ време на прѣслѣдването голѣмо число атребати. 8-ия и 11-ия легиони, въ центра, сжщо отблъснали най послѣ и прѣслѣдвали къмъ рѣката веромандуитѣ. Но 7-ия и 12-ия легиони на дѣсния флангъ, като останали сами и заобиколени, силно притискани почти отъ всички страни отъ нервиитѣ, понесли голѣма загуба отъ убити или ранени началници и прости войници, изгубили единъ орелъ, едва можали да се държатъ противъ по̀ многобройния и постоянно усилвающъ се съ подкрѣпления неприятель и се намирали въ най очаяно положение. Тъкмо въ това време дошълъ при 12-ия легионъ Цезарь. Като сграбчилъ отъ единъ войникъ щита му, той се спусналъ напрѣдъ, силно насърчилъ войскитѣ и заповѣдалъ да разрѣдятъ стѣсненитѣ си рѣдове. Насърдчени и въодушевени отъ личното присжтствие, примѣра и храбростьта на Цезаря, войскитѣ отъ 12-ия легионъ удвоили усилията си и успѣли да удържатъ напора на нервиитѣ, а слѣдъ присъединението наскоро къмъ 12-ия легионъ, по заповѣдь на Цезаря, и близкия 7-ия легионъ, тогава и двата заедно взели вече да се отбраня-

ватъ по̀ смѣло, дружно и успѣшно. А слѣдъ пристигането, отъ една страна — 13-ия и 14-ия легиони, които вървяли въ опашката на армията, а отъ друга — 10-ия, испратенъ отъ Лабиена изъ-отвъдъ Сабисъ на помощь, прѣвѣса и успѣха минали напълно на страната на римлянитѣ, и тогава противъ нервиитѣ веднага и отъ разни страни тръгнали не само 5-тѣ означени по̀ горѣ легиона, но и конницата, която побързала да се върне, и даже самитѣ военни слуги и другитѣ нестроеви. Нервиитѣ се сражавали съ очаяна упоритость и съ такава храбрость и непоколибимость, че самъ Цезарь се произнася за тѣхъ въ запискитѣ си съ най голѣма похвала. Но това именно и било причина за почти съвършенното истрѣбление на нервиитѣ, тъй че когато старцитѣ, женитѣ и дѣцата имъ, скрити срѣдъ блатата, излѣзли отъ тамъ да искатъ отъ Цезаря милость, то оказало се, че отъ 600-тѣ прѣдводители на това племе останали всичко само трима, а отъ 60.000 души способни да се сражаватъ — 500. Като се съжалилъ надъ участьта имъ, Цезарь не само, че имъ подарилъ живота, но имъ оставилъ и земитѣ и градоветѣ.

Като се научили за поражението на нервиитѣ, атребатитѣ и верομандуитѣ, адуатикитѣ се върнали въ земитѣ си и, като опразнили всичкитѣ си градове и малки крѣпости, затворили се съ всичкото си имущество въ една своя крѣпость[1]), много силна по мѣстното си положение. Тя била заобиколена съ високи скали и дълбоки пропасти, и единчкия, подѣгатъ възлѣзъ за въ нея, широкъ 200 фута, билъ прѣграденъ съ двоенъ рѣдъ дебели стѣни. Цезарь бързо тръгналъ къмъ нея, и слѣдъ пристигането му, адуатикитѣ най напрѣдъ правили чести вилазки и влизали въ малки сблъсквания. Но когато Цезарь заобиколилъ крѣпостьта съ контръ-валационна линия отъ 15 римски мили (22½ версти) въ окржжность и 12 фута височина, съ кули или малки крѣпости (фортове) на близки една отъ друга растояния, а особенно когато адуатикитѣ видяли голѣмитѣ, дървени, обсадни кули, лесно доближавани отъ римлянитѣ къмъ крѣпостьта, тѣ били поразени отъ таково изумление и страхъ, че поискали миръ, и, по исканието на Цезаря, прѣхвърлили прѣзъ стѣнитѣ голѣмо количество оржжие, макаръ то да съставлявало само третята часть отъ всичкото, което се намирало въ крѣпостьта, двѣтѣ трети отъ което адуатикитѣ скрили. Цезарь влѣзълъ въ крѣпостьта, но на мръквание извелъ войскитѣ си обратно въ лагера, страхувайки се — както казва въ запискитѣ си — *да не би жителитѣ да бѣджтъ отъ тѣхъ прѣзъ нощьта докачени.* Но адуатикитѣ се покорили таящи у себѣ си коварни замисли — и въ 3-та стража прѣзъ нощьта (малко слѣдъ полунощь) съ всичкитѣ си сили ненадѣйно нападнали лагеря на Цезаря, обаче били срѣщнати отъ бързо събранитѣ римски войски, и макаръ да се сражавали съ очаяна храбрость, но най послѣ били отблъснати съ загуба на 4.000 убити. На слѣдующата зарань Цезаревитѣ войски нахлули въ крѣпостьта и 53.000 адуатики, намѣрени въ нея, били, по заповѣдь на Цезаря, продадени въ робство, за наказание на измѣната.

Въ сжщото време Цезарь получилъ извѣстие отъ Красса, когото билъ испратилъ съ единъ легионъ[1])

[1]) Днесъ Фале (Falais) на р. Мехень (Mehaigne), на еднакво растояние отъ Лютихъ и Намюръ (Наполеонъ I).

[1]) Кога и съ кой именно легионъ — не е извѣстно; всичкитѣ 8 Цезареви легиона били въ сражението при Сабисъ, а отъ това сражение до вземанието крѣпостьта на адуатикитѣ изминало, мислимъ, много малко време за туй,

въ земитѣ на венетиѣ, унеллитѣ, озисмиитѣ, куриосолититѣ, сезувиянитѣ, авлеркитѣ и редонянитѣ, които обитавали въ сѣверо-западна Галлия по брѣговетѣ на Океана[1]), че всички тѣзи племена се покорили на римлянитѣ.

Успѣхитѣ на Цезаря въ Галлия произвели въ Римъ най голѣма радость, а на Галлитѣ и даже на отвъдъ-рейнскитѣ германци — такова силно впечатление, че нѣкои племена отъ тѣхъ испратили до Цезаря пратеници да изявятъ готовность да се покорятъ и да даджтъ заложници. Но като бързалъ да отиде въ цизалпинска Галлия, Цезарь опрѣдѣлилъ на пратеницитѣ да се върнатъ въ началото на слѣдующето лѣто и заминалъ, като расположилъ армията на зимни квартири въ земитѣ на карнутитѣ (pays de Chartres, въ сѣверний Орлеанъ), андитѣ (Anjou) и туронитѣ (Touraine), съсѣдни на юго-западъ съ страната, въ която произлизали военнитѣ дѣйствия прѣзъ тъзи година.

Разглѣдвайки дѣйствията на Цезаря въ този походъ въобще, трѣбва, съгласно съ мнѣнието на най новитѣ писатели, да се отдаде пълно право и похвала на: 1) намѣрението му да надпрѣвари белгитѣ съ внисанието войната въ собственната имъ страна; 2) бързото, вслѣдствие на това, движение и неочакваното му появяване на границитѣ на земитѣ на белгитѣ; 3) испращанието отъ него Дивициака въ земитѣ на белловакитѣ за да отвлѣче часть отъ силитѣ на белгитѣ; 4) прѣвъсходното му расположение и дѣйствия въ боя при Аксона; 5) бързото му движение противъ нервиитѣ и послѣ противъ адуатикитѣ, и 6) дѣятелностьта и бързината въ обсаднитѣ му работи противъ Новиодунъ и крѣпостьта на адуатикитѣ. Най добрата похвала за всички тѣзи дѣйствия служатъ резултатитѣ имъ — раскъсването съюза на белгитѣ и покорението, едни слѣдъ други, ремитѣ, суессонитѣ, белловакитѣ, амбиянитѣ и най послѣ адуатикитѣ. Но и въ този походъ Цезарь направилъ четири погрѣшки: 1) безъ да се приготви извършилъ пристжпъ къмъ Новиодунъ — и билъ отблъснатъ; 2) допусналъ нервиитѣ и съюзницитѣ имъ да го нападнатъ отъ засада съвсѣмъ изненадано и насмалко щелъ да бжде съвсѣмъ разбитъ, да загуби цѣлата армия и да се лиши отъ всички надѣжди за военни и политически успѣхи: 3) не турилъ въ крѣпостьта на адуатикитѣ гарнизонъ — и се изложилъ на внезапно нощно нападение и насмалко даже на поражение, и 4) не приелъ веднага прѣдложената му слѣдъ това отъ нѣкои галлски и германски племена покорность. Най важната отъ тѣзи погрѣшки, по едногласното съзнание на най новитѣ писатели, въ туй число и Наполеонъ I, била втората. Като видялъ конницата и легката си пѣхота, които се намирали на другия брѣгъ въ бой съ неприятелската конница, че не отиватъ по̀ нататъкъ отъ края на гората находивша се на върха на височината, той не дочакалъ, щото тѣ да проникнатъ вжтрѣ въ гората и да разглѣдатъ, какво имало въ нея, — въпрѣки обичая на римлянитѣ въ подобни случаи — не държалъ часть отъ войскитѣ, поне единъ легионъ, прѣдъ лагера въ готовность за бой, и гдѣто не билъ разбитъ съвършенно, но напротивъ самъ одържалъ рѣшителна побѣда, той *напълно* дължалъ това *не на себѣ си*, а на от-

---

щото Крассъ да би могълъ отъ Сабисъ да отиде до брѣговетѣ на океана, да приеме покорностьта на 7 племена и да извѣсти за това на Цезаря. Като описва похода си противъ венетитѣ, Цезарь казва, че съ Красса билъ 3-ия легионъ, но не обяснява отъ кадѣ се взелъ този легионъ.

[1]) Въ днешна Нормандия и Бретанъ.

личнитѣ *си войски*. А описанието на това сражение отъ него (въ запискитѣ му) явно показва желанието му само да оправдае погрѣшката или по̀ скоро погрѣшкитѣ си въ него.

ГЛАВА IV.

Войнитѣ и походитѣ на Юлий Цезаря.

(58—45 г. до Р. Х.).

(Продължение).

§ 21. 3-та година отъ войната въ Галлия (56). — Дѣйствията на легата Галба въ горнитѣ Алпи; — 4-ия походъ на Цезаря противъ венетитѣ. — § 22. Дѣйствията на легатитѣ Сабина и Красса. — 5-ия походъ на Цезаря противъ моринитѣ и менапиитѣ. — § 23. 4-та година отъ войната въ Галлия (55). — 6-ия походъ на Цезаря противъ узипетитѣ и тенхтеритѣ. — 7-ия походъ задъ Рейнъ противъ германцитѣ (1-ий). — § 24. 8-ия походъ на Цезаря въ Британия (1-ий). — 9-ия походъ противъ моринитѣ.

Източници и исторически помагала — показани по̀ горѣ.

II.

Войната въ Галлия (58—51).

(Продължение).

§ 21.

3-та година отъ войната въ Галлия (56).

Дѣйствията на легата Галба въ горнитѣ Алпи; — 4-ия походъ на Цезаря противъ венетитѣ.

Заминувайки, слѣдъ свършването на прѣдшествувавшия походъ, за цизалпинска Галлия, Цезарь испратилъ легата си Сервия Галба съ 12-ия легионъ и часть отъ конницата въ земитѣ на нантуатитѣ, веритѣ и седунянитѣ[1]), да отвори и обезпечи право и най-късо военно съобщение и заедно съ това свободенъ търговски пѫть между цизалпинска и трансалпинска Галлия прѣзъ горнитѣ Алпи[1]), гдѣто до тогава търговията се извършвала съ голѣма опасность и високи мита. Слѣдъ нѣколко сполучливи за Галба сблъсквания съ планинцитѣ и прѣвземание на много тѣхни укрѣпени малки градове, жителитѣ отъ околната страна поискали миръ, испратили заложници, и Галба, като оставилъ 2 кохорти въ земитѣ на нан-

[1]) Горний и долний Валисъ (Valais).

[1]) Отъ Миланъ прѣзъ Симплонъ и Сенъ-Бернардъ въ долината на Рона (Наполеонъ I).

туатитѣ, съ останалитѣ войски се расположилъ на зимни квартири въ селението Октодуръ[1], което укрѣпилъ съ валъ съ ровъ. Но слѣдъ нѣколко дни верагритѣ и седунянитѣ, страхувайки се отъ пълно покорение отъ римлянитѣ, пръзирайки малобройностьта на Галбовия отрядъ и съ надѣжда лесно да го истрѣбятъ, внезапно заели върховетѣ на планинитѣ, окржжавши Октодуръ, и отъ всички страни нападнали Галба, който още не билъ напълно довършилъ укрѣпленията си. Слѣдъ единъ упоритъ и жестокъ бой, който се продължавалъ повече отъ 6 часа подъ рѣдъ, уморенитѣ Галбови войски, едва съ голѣмъ трудъ можали да се държатъ противъ по̀ многобройния неприятель и се излагали на опасность да бжджтъ съвсѣмъ избити, но, за тѣхно щастие, Галба ималъ благоразумието да послуша дадения му съвѣтъ отъ единъ трибунъ и единъ примипилъ, и направилъ отъ всичкитѣ исходи едновременно вилазка, като нападналъ неприятеля тъй стрѣмително и неочаквано за него, че повече отъ 10.000 души повалилъ на мѣсто, а останалитѣ принудилъ да избѣгатъ, прѣслѣдвалъ ги и ги пръсналъ. Въпрѣки този важенъ успѣхъ, Галба, като не се считалъ въ безопасность въ тъзи страна и при това нуждающъ се отъ храна, отишълъ въ земитѣ на нантуатитѣ, а отъ тамъ съ цѣлия си отрядъ въ земитѣ на алоброгитѣ, гдѣто и се расположилъ на зимни квартири.

Между това младия Крассъ, който приелъ, както се каза по̀-горѣ, покорностьта на приморскитѣ племена въ западна Галлия, расположилъ се съ легиона си (3-ия) на зимни квартири въ земитѣ на андитѣ (областьта Anjou)[2], като испратилъ нѣколко префекти и трибуни въ земитѣ на евзубиитѣ[1], куриосолититѣ и венетитѣ[2], за събиране въ тѣхъ храни, отъ каквито той се нуждаялъ. Венетитѣ били най важното и съ значение племе по цѣлото крайбрѣжие, понеже имали много кораби, съ които водили търговия съ Британия, били най знающитѣ и най опитнитѣ отъ всичкитѣ си съсѣди въ морското дѣло и владѣяли всичкитѣ пристанища на прибрѣжната страна, което турило въ тѣхна зависимость всичкитѣ чуждестранни мореплаватели на океана. По дадения отъ тѣхъ знакъ, всички крайбрѣжни жители, опомнени вече отъ пърдия страхъ, въстанали противъ римлянитѣ, задържали испратенитѣ отъ Красса военачалници, увѣдомили го, че ще ги отпуснатъ, ако той имъ даде взетитѣ заложници, а между това единодушно рѣшили да защищаватъ независимостьта си и за нищо да не се покоряватъ на римлянитѣ.

Увѣдоменъ за това отъ Красса, Цезарь заповѣдалъ веднага да се направятъ на р. Лигеръ (Луара) морски кораби, да се набержтъ въ провинцията (римска Галлия) гребци и да се доставятъ матроси и кормилници. А щомъ това било извършено и времето на годината позволило, самъ Цезарь дошълъ въ армията. Като се научили за пристигането му, венетитѣ и съюзницитѣ имъ дѣятелно се приготвили за отбрана, събрали голѣми запаси храни въ градоветѣ си и колкото можало по̀вече кораби въ венетскитѣ

[1] Днесъ Мартини.

[2] По мнѣнието на Наполеона I, Крассъ се расположилъ близо до днешния Нантъ на долня Луара.

[1] Turpin de Crissé предполага, че това е погрѣшка и че префектитѣ и трибунитѣ били испратени не при *евзубиитѣ*, които обитавали близо до днешна Барселонетта, слѣдователно — твърдѣ далечъ, но при *лексовиитѣ*, които живѣели въ окржга на днешния Кутанс (Coutance).

[2] Венетитѣ живѣели въ днешния Морбиханъ (Morbihan), въ Бретанъ; главния имъ градъ билъ Дариоригъ (днесъ Ванъ, Vannes).

пристанища, и сключили съюзъ съ озисмнитѣ, лексовиитѣ, наннетитѣ, амбианитѣ, диаблинтитѣ, моринитѣ и менапиитѣ[1]), и повикали на помощь и британцитѣ. Тѣ твърдѣ основателно възлагали голѣма надѣжда на много, твърдѣ згодни за тѣхъ и незгодни за римлянитѣ обстоятелства, които трѣбвало значително да ги улеснятъ, а римлянитѣ — да затруднятъ въ водението на войната въ тѣхнитѣ земи и води. По̀ голѣмата часть отъ градоветѣ, въ които били събрани главнитѣ имъ военно — сухопѫтни и морски сили, срѣдства и способи, били расположени по брѣга на океана, на мисове и носове. Достѫпитѣ къмъ тѣхъ, а заедно съ това блокадата и обсадата имъ били извънрѣдно трудни, по суша — по причина на приливитѣ, а по море — по причина на отливитѣ, които ставали много силни и всѣкога по два пѫти въ денонощие. Освѣнъ това, градоветѣ на венетитѣ и на съюзницитѣ имъ били обезпечени, по сухо — съ трудностьта за хранението на римлянитѣ въ тъзи страна, и съ невъзможностьта, вслѣдствие на това, да стоятъ дълго въ нея, — а по море особенно — съ рѣшителното прѣвъсходство на венетитѣ и съюзницитѣ имъ надъ римлянитѣ въ всѣко отношение. Тѣ ги прѣвъсхождали 1) и по броя, и по голѣмината, и по направата и въоръжението и управлението на корабитѣ си, и 2) по знание и опитность въ морското дѣло въобще, и особенно по отличното познаване на прибрѣжнитѣ води, отайкитѣ, пристанищата и островитѣ, вѣтроветѣ, приливитѣ и отливитѣ на океана, съ една дума — по всичко що се касаяло до плаването въ него, несравненно по̀ трудно и опасно, отколкото плаването въ Срѣдиземно море, и по всичко необходимо за това плаване, които нѣща за римлянитѣ били съвсѣмъ неизвѣстни, вслѣдствие на което венетитѣ и съюзницитѣ имъ били твърдо убѣдени, че римлянитѣ не ще извлѣкѫтъ никаква полза отъ направенитѣ отъ тѣхъ кораби.

Отъ това се вижда, какви мѫчнотий прѣдстояли на Цезаря въ войната съ венетитѣ и съюзницитѣ имъ. И тѣзи мѫчнотий трѣбвало още да се увеличатъ съ това, че тѣ неминуемо би повлѣкли слѣдъ себѣ си въстанието на всички, едно слѣдъ друго, племена въ Галлия, както покоренитѣ, тъй и не покоренитѣ отъ римлянитѣ, но еднакво въодушевени отъ ненавистьта къмъ римското иго и любовьта къмъ независимостьта. Цезарь прѣдвидѣлъ всичко това, и за да раздѣли силитѣ на галлитѣ, да въспрѣпятствува на съставянието общъ или поне силенъ противъ него съюзъ отъ племената на Галлия и заедно съ това да обезпечи фланговетѣ и тила си, благоразумно рѣшилъ да раздѣли собственнитѣ си сили. Съ тъзи цѣль той испратилъ Лабиена съ конницата въ земитѣ на тревиритѣ (жители на днешния Триръ съ окржга), Красса съ 12 кохорти и голѣмъ брой конница — въ аквитанска Галлия, а Титурия Сабина съ 3 легиона — въ земитѣ на унеллитѣ, куриосолититѣ и лексовиитѣ, първия — за да удържа белгитѣ и отвъдъ — рейнскитѣ германци, втория — аквитанскитѣ галли, а третия — племената въ сѣверо-западна Галлия. На младия Децимъ Брутъ той повѣрилъ началството надъ флотата и галскитѣ кораби, които събралъ отъ пиктонитѣ (днесь Poitou), сантонитѣ (Saintonge) и други племена, които се намирали въ миръ съ римлянитѣ, и му заповѣдалъ колкото мо-

[1]) Всички тѣзи племена обитавали въ днешнитѣ Бретанъ, Нормандия и часть отъ Пикардия.

же пó скоро да плува къмъ брѣговетѣ на венетитѣ. А той съ всичката пѣхота тръгналъ къмъ земитѣ на послѣднитѣ.

Като взелъ нѣколко венетски градове и като видялъ, че неможе нито да прѣпятствува на венетитѣ да се спасяватъ отъ градъ въ градъ по море, нито да ги беспокои при тѣзи примѣствания, Цезарь рѣшилъ да чака пристиганието на флотата си. Щомъ присигнала тя венетитѣ излѣзали на срѣща ѝ съ 20 отлично снарядени и въоржжени кораби. Корабитѣ на Цезаревата флота значително отстжпвали на венетскитѣ по направата и въоржжението си, и имали на своя страна само едно прѣимущество — именно, че били въоржжени съ остри коси на дълги дървени дръжки (нѣщо като пó напрѣшния *гарванъ*, corvus). Римлянитѣ прѣвързвали съ тѣзи коси такелажа (всички вжжени принадлѣжности) на венетскитѣ кораби и, като лишавали съ това венетитѣ отъ възможностьта да управляватъ корабитѣ, сближавали се съ послѣднитѣ и ги взимали съ ржченъ бой на палубитѣ, въ който тѣ имали вече рѣшително прѣимущество надъ венетитѣ. За тѣхно щастие, тъкмо въ това време настаноло пълно безвѣтрие — и слѣдъ единъ упоритъ бой, който се продължавалъ отъ зарaньта до вечерьта, цѣлата флота на венетитѣ паднала въ ржцѣтѣ на римлянитѣ. Въ тъзи крайность, като не имъ оставало вече надѣжда за никакво спасение, венетитѣ се покорили на Цезаря — и той, за наказание и примѣръ на другитѣ, продалъ всички венети въ робство, а всичкитѣ имъ прѣдводители наказалъ съ смьрть — постжпка жестока, несправедлива, противна на здравата политика и за това съвсѣмъ не правяла честь на Цезаря.

§ 22.

Дѣйствията на легатитѣ Сабина и Красса; — 5-ия походъ на Цезаря противъ моранитѣ и менапиитѣ.

Между това Сабинъ, като дошълъ въ земитѣ на унеллитѣ[1]), расположилъ се на удобенъ и згоденъ за дѣйствие пунктъ и мѣстность, и грижливо укрѣпилъ лагера си. Прѣдводителя на унеллитѣ, Веридовиксъ, който прѣдводителствувалъ многобройнитѣ съюзни войски на въстаналитѣ жители въ тъзи часть на Галлия: унеллитѣ, авлеркитѣ[2]), ебуровикитѣ[3]), лексовиитѣ[4]) и много присъединени къмъ него избѣгали прѣстжпници, крадци и разбойници отъ цѣла Галлия, расположилъ се на 2 мили (около 3 версти) отъ Сабина и непрѣстанно му прѣдлагалъ бой. Сабинъ не излизалъ отъ лагера си, което и галлитѣ и най послѣ даже и самитѣ войски на Сабина приписали на малодушието и боязливостьта му. Но Сабинъ, считайки за неблагоразумно и непрѣдпазливо да влиза, безъ особенно благоприятни обстоятелства, въ бой съ пó многобройния неприятель въ полето, искалъ да принуди галлитѣ да го нападнатъ въ лагера му. За това той убѣдилъ единого отъ находившитѣ се въ отряда му галли, срѣщу щедра награда, да избѣга въ стана на Веридовикса и да увѣри послѣдния въ страха и малодушието на Сабина и войскитѣ му и въ намѣрението имъ още прѣзъ слѣдующата нощь тайно да отидатъ въ помощь на Це-

[1]) Le Cotentin или окржга на Кутансъ Coutances въ Нормандия.
[2]) Le Maine въ Нормандия.
[3]) Evreux съ окржга въ Нормандия.
[4]) Lisieux съ окржга въ Нормандия.

заря, който ужъ билъ обкржженъ отъ венетитѣ и се намиралъ въ голѣма опасность. Излъгани отъ това лъжовно извѣстие, галлитѣ на Веридовикса се спуснали отъ всички страни къмъ височината, на която билъ расположенъ лагера на Сабина. Но войскитѣ на Сабина, които се намирали въ пълна готовность за бой, внезапно излѣзли отъ прѣднитѣ и заднитѣ врати на лагера и, като нападнали храбро галлитѣ, които били вече уморени отъ бѣганието нагорѣ по височината, още съ пьрвия ударъ ги отблъснали, принудили ги на бѣгство и, като ги бързо прислѣдвали, пó голѣмата часть отъ тѣхъ истрѣбили. Вслѣдствие на тази побѣда, всички жители въ тази часть на Галлия[1]) се покорили на Сабина.

Въ сжщото време Крассъ, като се запасилъ съ храна и се усилилъ съ спомагателни пѣши и конни войски, набрани въ пограничнитѣ съ Аквитания земи на Талоза, Каркасонъ, Нарбонъ и други градове въ римската провинция, прѣминалъ прѣзъ Гарумна (днесъ Гаронна) и влѣзълъ въ земитѣ на сотиатитѣ[2]). Сотиатитѣ тръгнали на срѣща му съ многобройни пѣши и особенно конни опълчения, но слѣдъ единъ упоритъ и продължителенъ бой били разбити, и Крассъ обсадилъ главния имъ градъ[3]). Жителитѣ на послѣдния били много искусни въ подземна война (по причина на голѣмото число рудници въ Аквитания) и за това се отбранявали доста дълго, но най послѣ, като видѣли всичкитѣ си усилия безполезни, покорили се и дали на Красса оржжието си и заложници. Слѣдъ това Крассъ отишълъ въ земитѣ на вокатитѣ[1]) и тарузатитѣ[2]). Тѣзи двѣ племена повикали на помощь голѣмо число съсѣдни съ Аквитания испанци и въ туй число много военачалници и войници, които служили подъ началството на Сертория. Послѣднитѣ рѣшили да се расположатъ на лагеръ, укрѣпенъ по римски, и, безъ да излизатъ отъ него, да отбиватъ на Красса подвозитѣ съ хранитѣ и да чакатъ, щото глада да го принуди да се оттѣгли. Но Крассъ, за да избѣгне това, веднага и твърдѣ благоразумно нападналъ лагера имъ съ главнитѣ си сили отъ фронта и фланговетѣ, а съ конницата и съ 4 кохорти отъ тила, гдѣто лагера билъ пó слабо укрѣпенъ, и го взелъ съ приступъ. Отъ 50.000 аквитанци и испанци, които се намирали въ него, ¾ били истрѣбени въ лагера и при бѣгството отъ него — а уплашени отъ тази побѣда, пó многото племена на Аквитания[3]) се покорили на Красса.

Слѣдъ това едновременно покорение на венетитѣ и на племената въсѣверо-и юго-западна Галлия, Цезарь въ края на лѣтото тръгналъ съ главнитѣ си сили за земитѣ на моринитѣ и менапиитѣ[4]), единствени отъ племената на Галлия, които още оставали непокорени и въоржжени, и рѣшени да защищаватъ независимостьта си, като водятъ война посрѣдъ обширнитѣ гори и блата, съ които се покривала страната имъ. Като дошълъ до входа на горитѣ[5]),

[1]) Долня Нормандия.

[2]) Окржга на града *Лектура* (Lectoure) на р. Жеръ (Gers) въ Гаскония.

[3]) *Лектура*.

[1]) Окржга на града *Базасъ* (Bazas) на лѣвата страна на долня Гаронна въ Гюйенна.

[2]) *Тюрсанъ* (le Tursan) или окржга на града Еръ (Aire) на р. Адура въ Гаскония.

[3]) Трабелитѣ (днесъ окржга на града *Даксъ*), бигерронитѣ (окржга на Бигорра), вокатитѣ, тарузатитѣ, елузатитѣ (pays d'Euse), Аускитѣ (pays d'Auch) и нѣкои други (всички въ Гаскония и часть въ Гюйенна).

[4]) Окржга на Булонъ и часть отъ Фландрия и Брабантъ.

[5]) Близо до Терруанъ (Terrouane), около С-тъ Омёръ въ Артуа.

Цезарь отблъсналъ неприятелитѣ, които го нападнали, когато той укрѣпявалъ лагера си, слѣдъ което въ нѣколко дена съ извънрѣдна бързина изсѣкълъ едно обширно пространство отъ горитѣ[1], и като завладялъ добитъка и часть отъ тяжеститѣ на неприятеля, готвилъ се вече да проникне въ вжтрѣшностьта на горитѣ, но настаналитѣ проливни дъждове го принудили да спрѣ пó нататъшнитѣ си работи и дѣйствия противъ моринитѣ и менапиитѣ, и той слѣдъ като разорилъ земитѣ имъ и изгорилъ селата и домоветѣ имъ, расположилъ армията си на зимни квартири въ земитѣ на авлеркитѣ, лексовиитѣ и съсѣднитѣ съ тѣхъ племена[2], които прѣди това се покорили на Сабина. Слѣдъ туй лично заминалъ за цизалпинска Галлия.

Въ този походъ особенно внимание и похвала заслужва раздѣлението на силитѣ отъ Цезаря, но успѣхитѣ си противъ венетитѣ той дължалъ пó вечето на случая и щастието, противъ племената на сѣверо- и юго-западна Галлия — на благоразумнитѣ, прѣдпазливи и искусни дѣйствия на Сабина и Красса, а противъ всички тѣзи племена въобще — на легкомислието и необмисленната буйность на галлитѣ, разединението на племената имъ, отсжтствието въ тѣхъ на единодушие, постоянство, правилно военно устройство и воененъ рѣдъ, при всичката имъ многобройность и храбрость,— и на рѣшителното прѣвъсходство на отлично-устроената и въодушевена, макаръ и малобройна, римска армия. Колкото се касае до жестокостьта на Цезаря противъ венетитѣ, то тя съ нищо не може да бжде оправдана, а похода противъ моринитѣ и менапиитѣ билъ несправедливъ, безполезенъ, ималъ за цѣль само да удовлетвори честолюбието на Цезаря и се свършилъ безъ успѣхъ и особенна за Цезаря слава. Такива сж мнѣнията на Наполеона I и другитѣ писатели върху дѣйствията на Цезаря въ Галлия въ 56 година.

§ 23.

4-та година отъ войната въ Галлия (55).

6-ия походъ на Цезаря противъ узипетитѣ и тенхтеритѣ; — 7-ия походъ задъ Рейнъ противъ германцитѣ (1-ий).

Прѣзъ зимата въ 56 година узипетитѣ и тенхтеритѣ — двѣ германски племена, истикани отъ суевитѣ изъ земитѣ си на дѣсний брѣгъ на долний Рейнъ[3], въ свой рѣдъ истикали съсѣднитѣ менапии изъ земитѣ по двѣтѣ страни на долний Рейнъ[1], при което на брой 430.000 души прѣминали отъ дѣсния брѣгъ на тъзи рѣка на лѣвия и наскоро, по поканата на галлитѣ, които се надявали да се усилятъ съ тѣхъ противъ римлянитѣ, тръгнали за вжтрѣшностьта на Галлия по посока къмъ р. Моза (днесъ р. Маасъ, Meuse).

Щомъ получилъ извѣстие за това, Цезарь отишълъ въ армията и като се научилъ, че узипетитѣ и тенхтеритѣ дошли вече до земитѣ

[1]) Le maine, Le Perche и окржзитѣ на градоветѣ Еврё (Evreux) и Лизиё (Lisieux) въ Нормандия.

[2]) При това той пристжпвалъ напрѣдъ, като постоянно се прикривалъ отъ фронта и фланговетѣ съ засѣки отъ отсѣченитѣ дървета.

[3]) Въ окржзитѣ на градоветѣ Цютфенъ и Бергъ или въ нидерландската провинция Хелдернъ и въ прусската долнерейнска провинция, на дѣсната страна на Рейнъ.

[1]) Въ Хелдернъ на лѣвата страна на Рейнъ и въ сѣверний Брабантъ.

на ебуронитѣ[1]) и кондрузитѣ[2]) зависими отъ тревиритѣ, рѣшилъ веднага да тръгне противъ тѣхъ. Прѣди това обаче той събралъ по̀ виднитѣ галли и, безъ да ги укорява за повикването на узипетитѣ и тенхтеритѣ, безъ да имъ покаже даже, че знае тѣхнитѣ интриги, отнесълъ се съ тѣхъ твърдѣ любезно, насърдчилъ ги и имъ заповѣдалъ да набератъ конница. Слѣдъ това, като се снабдилъ съ храна и взелъ съ себѣ си 5.000 души отборна конница, той тръгналъ отъ земитѣ на авлеркитѣ, лексовитѣ и др. къмъ р. Моза[3]). При приближението му, узипетитѣ и тенхтеритѣ испратили пратеници да го срѣщнатъ и му обявятъ, че повече били истикани изъ земитѣ си отъ суевитѣ, тѣ не търсятъ освѣнъ други земи въ които да се заселятъ, а въ случай, че бѫдѫтъ нападнати, ще се защищаватъ. Цезарь отговорилъ, че до като тѣ стоятъ въ Галлия, той нѣма да имъ даде помощь противъ суевитѣ, че не може да имъ даде земи въ Галлия, защото такива незаселени нѣмало, но имъ прѣдлагалъ да се заселятъ въ земитѣ на убиянитѣ[4]), които тъкмо въ това време го викали на помощь противъ суевитѣ. Пратеницитѣ го помолили поне да не отива по̀ нататъкъ, до като тѣ се върнатъ съ отговоръ: но Цезарь имъ отказалъ и продължилъ движението си, като знаялъ, че узипетитѣ и тенхтеритѣ испратили по̀ голѣмата часть отъ конницата си[5]) на лѣвата страна на Моза[6]) за събиране храни и искали само да спечелятъ време до възвръщанието ѝ.

Като доближилъ само на 12 мили (около 17 версти) до тѣхъ, Цезарь пакъ срѣщналъ пратеницитѣ имъ съ по̀ напрѣднитѣ просби, на които той пакъ отказалъ. Тогава пратеницитѣ го молили поне 1) да заповѣда на прѣднята си конница да не напада узипетитѣ и тенхтеритѣ, 2) да имъ позволи да отидатъ въ земитѣ на убиянитѣ и 3) да имъ даде три дни примирие. Макаръ Цезарь и да не имъ вѣрвалъ, обаче обѣщалъ да измини още само половинъ миля до едно мѣсто, гдѣто имало вода, а на конницата си заповѣдалъ да не напада узипетитѣ и тенхтеритѣ, а ако тѣ я нападнатъ, то да се държи до като той пристигне. Но щомъ конницата (останалитѣ 800 души отъ нея) на узипетитѣ и тенхтеритѣ, открила Цезаревата конница, веднага първа я нападнала, (трѣбва да се прѣдполага — по недоразумѣние), отблъснала и принудила да избѣга, като ѝ нанесла загуба отъ 74 души[1]). Но Цезарь приписалъ това на злия и коваренъ умисълъ на узипетитѣ и тенхтеритѣ и рѣшилъ да не влиза вече съ тѣхъ въ никакви прѣговори, а да ги нападне ненадѣйно. На слѣдующата зарань, когато той се готвилъ да тръгне въ походъ, едно голѣмо число узипети и тенхтери, на чело съ най виднитѣ си прѣдводители и старци, дошли въ лагера му да оправдаятъ нападението на прѣдшествувавшия день и да сключатъ примирие. Но Цезарь ги задържалъ подъ стража и, като построилъ армията си въ 3 линии, а поразената на вчерашния день конница турилъ отзадъ, бързо тръгналъ напрѣдъ и, като изминалъ 8 мили (11 версти и нѣщо), нападналъ ла-

[1]) Въ Люттихската провинция.
[2]) Въ Намюрската провинция.
[3]) Отъ Нормандия къмъ р. Маасъ.
[4]) Въ окрага на Кёлнъ.
[5]) Узипетитѣ и особенно тенхтеритѣ се славили, като отлични конници.
[6]) Въ южний Брабантъ и въ Антверпенската провинция.

[1]) Причинитѣ за избѣгването на 5 хилядната Цезарева конница прѣдъ 800 души конница на узипетитѣ и тенхтеритѣ вѣроятно били: 1) отличнитѣ качества и внезапното нападение на послѣднята и 2) небрѣжността на първата и неспособността и погрѣшкитѣ на началницитѣ ѝ.

гера на узипетитѣ и тенхеритѣ[1]) съвсѣмъ неочаквано за тѣхъ. Атакувани изненадано и лишени отъ прѣдводители, тѣ уплашени и въ безрѣдица се спуснали да бѣгатъ къмъ устието на Мозелла (днесъ р. Мозель) въ Рейнъ, били прѣслѣдвани отъ Цезаревата конница и по̀ голѣмата часть избити отъ нея или се удавили въ Рейнъ, и само незначително число отъ тѣхъ се върнали задъ Рейнъ, между което и по̀ голѣмата часть отъ конницата имъ, която била испратена задъ р. Моза и не участвувала въ боя.[2])

Слѣдъ това Цезарь рѣшилъ да прѣмине прѣзъ Рейнъ, *по много*, както казва, *причини*, отъ които главни, спорѣдъ неговитѣ думи, били: 1-о намѣрението му да докаже на германцитѣ, че римската армия смѣяла и можала да прѣминува сжщо и прѣзъ Рейнъ, — да имъ внуши страхъ за нахлуване и въ тѣхната страна и еднъжъ за винаги да ги удържи отъ нахлуванията имъ въ Галлия, — 2-о отказа на сикамбритѣ[3]), германско племе, да прѣдаджтъ на Цезаря конницата на узипетитѣ и тенхеритѣ, която била намѣрила убѣжище у тѣхъ и се турила подъ тѣхна защита, — и 3-о убѣдителнитѣ молби на убиянитѣ да имъ даде помощь противъ суевитѣ, които ги угнетявали, и обѣщанието на убиянитѣ да му доставятъ голѣмо число кораби за прѣминуването на Рейнъ. Но тѣзи причини били, както по всичко се вижда, само благовидни прѣдлози за прикриване истинскитѣ честолюбиви намѣрения на Цезаря, които го подбуждали да прѣмине Рейнъ и да прѣдприеме походъ противъ германцитѣ. Прѣди всичко трѣбва да кажемъ, че той нѣмалъ право да прѣминува Рейнъ и да почва нова война съ единъ народъ, който не билъ нанесълъ никакво непосрѣдственно оскърбление на римския народъ, не билъ нападалъ Цезаря, нито пъкъ го е застрашавалъ съ нападение, и при това Цезарь не билъ упълномощенъ за това, по закона, отъ сената и народа. Сжщо толкова малко право ималъ да иска прѣдаването конницата на узипетитѣ и тенхеритѣ отъ сикамбритѣ, подъ прѣдлогъ, ужъ *че конницата на побѣдения отъ него народъ принадлѣжала нему*. А колкото се касае до помощьта противъ суевитѣ, която, спорѣдъ неговитѣ думи, *убѣдително искали отъ него* убиянитѣ, то здравата политика изисквала, мислимъ, щото той да не дразни и да не въоржжава противъ себѣ си главния и най многоброенъ, могжщъ и войнственъ народъ въ Германия — суевитѣ, които можали да му причинятъ много затруднения и пакости въ Германия и даже въ Галлия. Властьта на римлянитѣ въ тѣзи послѣднята страна била още тъй малко закрѣпена, тъй ненадѣжна, а Цезарь ималъ, сравнително съ пространството на страната и необходимостьта да се държи тя въ покорность

[1]) Въ Люттихската, а спорѣдъ други въ Люксембургската провинция.

[2]) Задържанието на непріятелскитѣ пратеници подъ стража отъ Цезаря, ненадѣйното му нападение на узипетитѣ и тенхеритѣ и жестокото имъ избиване, безъ да се съпротивляватъ, но бѣжащи, и безъ разлика на възрасть и полъ, послужило — и основателно — като причина за строгото упрѣкване на Цезаря, и въ древнитѣ, и въ новитѣ времена, въ несправедливость, явно нарушение на народното право, коварство и жестокость, които съ нищо не можали да бѫдатъ оправдани и не принасяли на Цезаря, както и кръвопролитната му побѣда, особена честь. Отъ съвременницитѣ на Цезаря, особено въставалъ противъ това строгия Катонъ, който искалъ даже да се прѣдаде главата на Цезаря на узипетитѣ и тенхеритѣ. А въ послѣдне време всички писатели, и на чело на тѣхъ Наполеонъ I, единогласно и строго порицаватъ Цезаря.

[3]) Многоброенъ и силенъ народъ, който обиталъ по брѣга на р. Зигъ (Sieg), на сѣверъ до р. Липпа, и слѣдователно заемалъ по̀ голѣмата часть отъ днешна Вестфалия, Падерборнския окржгъ и графството Марькъ.

толкова малко войски, че настжпателнитѣ дѣйствия вънъ отъ нейнитѣ прѣдѣли, въ съсѣднитѣ страни, били еднакво врѣдни, опасни и слѣдователно невъзможни както съ всичкитѣ сили, тъй и съ часть отъ тѣхъ, — и оставало само внимателно да се отбраняватъ границитѣ на Галлия и да се прѣпятствува на съсѣднитѣ народи да нахлуватъ въ тъзи страна или да даватъ помощь на жителитѣ ѝ. Съ една дума — Цезарь трѣбвало, дѣйствувайки вжтрѣ въ Галлия настжпателно, на прѣдѣлитѣ ѝ да се ограничи единственно съ отбрана и да не помислюва за настжпателни дѣйствия вънъ отъ нейнитѣ прѣдѣли. Но честолюбието му взело върхъ надъ благоразумието и прѣдпазливостьта, и слѣпо вѣрующъ въ щастието си, той турилъ намѣрението си въ испълнение: прѣминалъ прѣзъ Рейнъ и извършилъ 18-дневенъ походъ противъ германцитѣ, който нѣмалъ обаче никакъвъ важенъ и полезенъ за Цезаря резултатъ и е забѣлѣжителенъ само съ направата на единъ мостъ отъ Цезаря на Рейнъ. По думитѣ на Цезаря, той отказалъ на убиянитѣ да приеме прѣдложенитѣ отъ тѣхъ кораби, тъй като намиралъ такъвъ родъ прѣминуване на рѣката *несъгласно съ личното негово и на римския народъ достойнство*, прѣдпочиталъ да прѣмине по постояненъ мостъ, колкото и трудна да била направата му. Но нѣма съмнѣние, мислимъ, че истинската причина била прѣдпазливостьта, твърдѣ благоразумна и похвална: тъй като очевидно е, че постоянния мостъ можалъ много пó добрѣ да обезпечи, и едновременното прѣминуване на значителна часть отъ войскитѣ на дѣсния брѣгъ на Рейнъ, и отстжплението ѝ на лѣвия, и настжпателнитѣ и отбранителни, по желание, дѣйствия на една и на другия брѣгъ, отколкото прѣминуването съ кораби, което позволявало да се прѣкарватъ войскитѣ и да се въвеждатъ въ бой само въ малки части, и главно — че подобно прѣминуване било крайно ненадѣжно и даже опасно, особенно въ случай на несполука и отстжпление: защото галлитѣ можали да завладѣятъ корабитѣ и да отрѣжатъ Цезаря отъ Галлия. Цезарь не искалъ тъй сжщо да прѣминува прѣзъ Рейнъ и по мостъ на кораби, понеже се боялъ да не го развалятъ галлитѣ или да го скъса водата. За това той направилъ при сливанието на р. Мозелла съ Рейнъ[1]) мостъ на сваи, направата на който той описва много подробно и много се гордѣе съ нея, а Плутархъ и другитѣ древни писатели възхваляватъ този мостъ, като чудо, макаръ дѣйствително да заслужва удивление само обширностьта, трудностьта и скоростьта, въ тогавашно време, на подобенъ родъ работи, които римския полководецъ, любимъ отъ войскитѣ си, можалъ да извършва чрѣзъ тѣхъ. А самото устройство на моста нищо особенно удивително не прѣдставлява. Моста билъ направенъ, по тогавашното време и обстоятелства, твърдѣ скоро, именно — всичко въ 10 денонощия, и прикритъ отъ двѣтѣ страни съ прѣдмостни укрѣпления. Като миналъ прѣзъ Рейнъ и оставилъ въ прѣдмостнитѣ укрѣпления силни гарнизони (войскови отряди), Цезарь тръгналъ съ армията къмъ земитѣ на сикамбритѣ. По пжтя за тамъ, при него дошли пратеници отъ нѣкои племена, които искали миръ и приятелство съ него; той ги приелъ благосклонно и поискалъ заложници. А сикамбритѣ, заедно съ спасившата се при тѣхъ

[1]) На мѣстото гдѣто пó послѣ билъ града *Конфлюенция* (Confluentias, Confluentes), днесъ Кобленцъ, а не въ *Бингий* (днесъ Бингенъ) и не въ *Могонциакъ* или *Могунция* (днесъ Майнцъ), както нѣкои прѣдполагатъ.

конница на узипетитѣ и тенхтеритѣ, заблаговременно се отдалечили отъ земитѣ си и се скрили въ горитѣ. Като разорилъ земитѣ и жетвитѣ имъ, Цезарь тръгналъ къмъ земитѣ на убиянитѣ, обѣщалъ имъ помощьта си противъ суевитѣ и се научилъ, че всичкитѣ 100 окржга (кантони) или племена отъ тѣзи послѣднитѣ, като скрили женитѣ, дѣцата и имуществата си въ горитѣ, събрали въ срѣдоточието на обширната си страна[1]) всичкитѣ способни да се сражаватъ мжже и очаквали тамъ римлянитѣ, съ твърдо намѣрение да се сразятъ съ тѣхъ. *Като се научилъ за това,* казва Цезарь, *и като билъ достигналъ вече всичкитѣ предположени отъ него резултати съ преминуването си прѣзъ Рейнъ, именно — отмъщението на сикамбритѣ, избавлението на убиянитѣ отъ суевитѣ и изпълнението по такъвъ начинъ на всичко, което изисквали честьта и ползата на републиката, той* (Цезарь), *слѣдъ 18-дневно стоене задъ Рейнъ, прѣминалъ обратно тѣзи рѣка и развалилъ слѣдъ себѣ си моста.* Но отъ близкото, безпристрастно разглѣждание на дѣйствията му задъ Рейнъ, лесно можемъ да се убѣдимъ, че резултатитѣ имъ били твърдѣ незначителни, даже нищожни, тъй като се ограничили само съ безплодното разорение земитѣ на сикамбритѣ. А убиянитѣ Цезарь толкова малко избавилъ и обезпечилъ отъ суевитѣ, колкото малко уплашилъ този послѣдния, твърдѣ многоброенъ, можщъ и войнственъ народъ, и по̀ скоро може да се прѣдположи, че не суевитѣ се уплашили отъ Цезаря, но Цезарь счелъ — и справедливо — за по̀ благоразумно и прѣдпазливо да не се вджлбочава въ Германия и да не се срѣща съ суевитѣ. Слѣдователно може въобще да се каже, че похода му задъ Рейнъ билъ съвсѣмъ несполучливъ, безполезенъ и даже врѣденъ: тъй като всѣка несполука била, въ положението на Цезаря, врѣдна за него.

§ 24.

8-ия походъ на Цезаря въ Британия (1-ий); — 9-ия походъ противъ моринитѣ.

Отъ Рейнъ Цезарь тръгналъ къмъ брѣговетѣ на океана, въ земитѣ на моринитѣ, за да прѣмине отъ тамъ — при всичко, че лѣтото било вече къмъ края — въ Британия, жителитѣ на която, по думитѣ на Цезаря, ужъ помагали на галлитѣ почти въ всичкитѣ имъ войни съ римлянитѣ, което обаче не е достовѣрно и даже е съмнително. »Ако« — казва Цезарь — »по причина на късното време на годината, той и да не би сполучилъ напълно да извърши прѣдприятието си противъ Британия, то поне би било твърдѣ полезно за добиване нужнитѣ свѣдения за страната, жителитѣ ѝ, мѣстността, пристанищата и достжпитѣ къмъ нея, почти съвсѣмъ неизвѣстни на галлитѣ«[1]). За прѣдварително добиване на тѣзи свѣдения, той испратилъ напрѣдъ къмъ брѣговетѣ на Британия примипила Волусена, а самъ, като дошълъ на брѣговетѣ на океана[2]), въ земитѣ

[1]) По мнѣнието на нѣкои — въ юго-западна Германия или Швабия съ съсѣднитѣ земи, а по мнѣнието на други — въ срѣдата на Германия, на западъ отъ Одеръ.

[1]) Turpin de Crissé казва, че Цезарь, освѣнъ това, вѣроятно искалъ да се удостовѣри въ естественнитѣ богатства на Британия, особено въ скжпоцѣннитѣ метали и камъни. Но срѣдствата, употрѣбени отъ Цезаря за събиране на свѣденията за Британия, биле съвсѣмъ недостатъчни.

[2]) Близо до днешна Будония (Boulogne sur mer), а споредъ други Wissant, близо до Булония.

на моринитѣ, отъ кждѣто билъ, по неговитѣ думи, най късия пѫть по вода за Британия, събралъ всичкитѣ кораби, каквито можалъ да намѣри на близкитѣ брѣгове на океана, а сѫщо и флотата си, която дѣйствувала прѣдидущата година противъ венетитѣ. Като се научили за всичко това, много отъ британскитѣ племена испратили до него пратеници да изявятъ покорность и обѣщали да даджтъ заложници. Като ги убѣдилъ да останатъ твърди въ тѣзи си намѣрения, Цезарь испратилъ при тѣхъ галла Комия, когото билъ назначилъ, слѣдъ побѣдитѣ надъ атребатитѣ[1]), царь или върховенъ вождъ на това племе, человѣкъ много прѣданъ на Цезаря, смѣлъ, мждъръ и ползующъ се, по думитѣ на Цезаря, съ голѣмо уважение въ Британия (което е съмнително). Цезарь му възложилъ да посѣти колкото може по̀ много племена въ Британия, да ги убѣди да се довѣрятъ на римлянитѣ и да ги прѣдизвѣсти за скорото му идване. Отъ своя страна Волусенъ, като разглѣдалъ брѣговетѣ на Британия толкова, колкото можалъ, безъ да издиза на тѣхъ, върналъ се слѣдъ 5 дни и съобщилъ на Цезаря събранитѣ отъ него свѣдения (твърдѣ оскждни и недостатъчни), на основание на които Цезарь и взелъ надлѣжащи мѣрки за прѣплуването и десанта. Въ туй време когато той билъ заетъ съ тѣзи приготовления, моринитѣ испратили пратеници да изявятъ, че сѫ готови да испълнятъ всичко, каквото имъ бѫде заповѣдано. Радвайки се, че по този случай ще може да обезпечи тила си, безъ да прибѣгва до оржжие и война въ толкова късно време на годината, Цезарь приелъ покорността на моринитѣ и, като имъ взелъ много заложници, качилъ на туй мѣсто, гдѣто се намиралъ, два легиона (7-ия и 10-ия) на 80 товарни кораба и распрѣдѣлилъ между квестора, легатитѣ и префектитѣ си всичкитѣ останали военни кораби, а на 8 мили (11 версти) отъ тамъ, заповѣдалъ да качатъ конницата на 18 товарни кораба, които били задържани на това мѣсто отъ вѣтъра[1]. Останалата часть отъ армията подъ началството на легатитѣ Сабина и Котта испратилъ въ земитѣ на менапитѣ и на брѣговетѣ на тѣзи части отъ моринитѣ, които не му се покорили, а въ лагера на това мѣсто, гдѣто самъ сѣдналъ на корабитѣ, оставилъ легата Сулпиция Руфа съ достатъченъ отрядъ за охраната на лагера. Слѣдъ това, при първия попхтенъ вѣтъръ, прѣзъ 3-та нощна стража (между полунощь и 3 часа сутриньта) той се снелъ отъ котва, отплувалъ къмъ брѣговетѣ на Британия и на другия день около 4 часа прѣзъ деня (10 часа сутриньта) хвърлилъ котва прѣдъ едни твърдѣ високи и стръмни брѣгове на Британия, притрупани съ въоржжени британци, и то само съ корабитѣ, на които била покачена пѣхотата, тъй като корабитѣ съ конницата закъсняли да тръгнатъ и останали назадъ. Като видѣлъ неудобството и незгодностьта за десантъ на това мѣсто, той дочакалъ да се присъедини и останалата часть отъ флотата, и въ 9 часа прѣзъ деня (3 ч. слѣдъ пладнѣ), възползванъ отъ вѣтъра и прилива на морето, пристаналъ на 7 мили (10 версти) или около толкова, отъ това мѣсто, прѣдъ единъ нисъкъ и открить брѣгъ[2]).

[1]) Въ окржга на днешния Аррасъ въ Артуа.

[1]) По мнѣнието на Наполеона I — въ днешния Etaples, по мнѣнието на нѣкои — самъ Цезарь сѣдналъ на корабитѣ въ дн. Wissant, а конницата въ дн. *Булонія* (въ него време *Гезоріакъ*), а по мнѣнието на други — обратно.

[2]) Гдѣ именно — неизвѣстно: Юмъ прѣдполага, впрочемъ не положително, че около Диль (Deal). Въ всѣки случай достовѣрно е това,

Британцитѣ отишли слѣдъ него по край брѣга, като испратили напрѣдъ конницата и военнитѣ си колесници. Десанта на Цезаря билъ съпряженъ съ голѣми мжчнотии, по причина на плитководието, тяжестьта на въоржжението и товара на римскитѣ войници и упоритата отбрана на британцитѣ, които силно стрѣляли изъ лжкове и успѣшно дѣйствували съ конницата и военнитѣ си колесници, като слизали даже отъ брѣга въ водата. Но Цезарь устрѣмилъ военнитѣ си кораби къмъ брѣга по двѣтѣ страни на товарнитѣ, и съ силно дѣйствие отъ метателнитѣ оржджия и оржжие противъ фланговетѣ на британцитѣ, задържалъ послѣднитѣ и даже ги принудилъ малко да отстжпятъ. Въ сжщото време войскитѣ му, насърдчени отъ примѣра на орлоносеца на 10-ия легионъ, хвърлили се отъ корабитѣ въ водата и на брѣга и нападнали британцитѣ отъ фронта. Слѣдъ упоритъ бой, въ който всички згоди били на страната на британцитѣ и особенно на отличната имъ конница и военнитѣ колесници, Цезарь обаче най послѣ ги отблъсналъ, но, като нѣмалъ конница, не можалъ да ги прѣслѣдва и съвсѣмъ да ги разбий. При всичко това тѣ освободили Комия, когото най напрѣдъ били затворили въ окови, испратили го съ свои пратеници да моли Цезаря за миръ и по искането на Цезаря дали заложници.

Четири дена слѣдъ това 18-тѣ товарни кораби съ конницата, като стигнали вече прѣдъ брѣговетѣ, били внезапно застигнати отъ такава жестока буря, че часть отъ тѣхъ били отхвърлени назадъ къмъ брѣговетѣ на Галлия, а часть къмъ западнитѣ брѣгове на Британия. А въ слѣдующата подирь това нощь, въ време на пълнолуние, единъ извънрѣдно силенъ морски приливъ залялъ лагера на Цезаря при мѣстото на десанта и много поврѣдилъ измъкнатитѣ на брѣга военни и стоявшитѣ на котва товарни кораби, тъй щото много отъ тѣхъ били доведени въ негодность за употрѣбление и даже съвсѣмъ разбити.

Насьрдчени отъ тѣзи два едновременни, крайно врѣдни и опасни за Цезаря случаи и освѣнъ това отъ малобройностьта на Цезаревитѣ войски, британцитѣ се опомнили отъ пьрвия страхъ и почнали отново да се въоржжаватъ и събиратъ за нападение на римлянитѣ. Цезарь, макаръ нищо да не знаялъ за това, обаче взелъ необходимитѣ прѣдпазителни мѣрки, като сжщевременно постоянно и дѣятелно извьрщвалъ, съ двата легиона по рѣдъ, поправлението на флотата и събиралъ храни въ околноститѣ. Еднъжъ, когато 7-ия легионъ се намиралъ на фуражировка, британцитѣ внезапно нападнали този легионъ съ многобройни сили отъ разни страни изъ засада, окржжили го и съ силното дѣйствие на метателното оржжие, военнитѣ колесници и конницата довели го въ голѣмо растройство. За щастие Цезарь, извѣстенъ за това[1]), пристигналъ съ стражевитѣ кохорти отъ 10-ия легионъ, избавилъ 7-ия легионъ и, като нѣмалъ намѣрение да влиза съ британцитѣ въ бой, отстжпилъ въ рѣдъ въ лагера си.

Нѣколко дни слѣдъ това британцитѣ, като се събрали отново въ голѣмъ брой, тръгнали противъ самия лагеръ на Цезаря. Цезарь построилъ войскитѣ си прѣдъ него въ боенъ рѣдъ и съ пьрвия ударъ от-

че десанта на Цезаря билъ извършенъ срѣщу Бузония и Кале.

[1]) Споредъ неговитѣ думи, но въ сжщность той видѣлъ само голѣмъ прахъ, а отъ началника на 7-ия легионъ не билъ извѣстенъ за нападението на британцитѣ.

блъсналъ британцитѣ, принудилъ ги да бѣгатъ, прѣслѣдвалъ ги и много отъ тѣхъ избилъ. Британцитѣ поискали миръ, и Цезарь, като имъ взелъ двойно число заложници, наскоро слѣдъ това, малко прѣди есенното равноденствие, за да избѣгне обикновеннитѣ въ туй време бури, благополучно отплувалъ обратно за Галлия. Но два товарни кораба били отнесени къмъ брѣговетѣ на Галлия, малко по̀ на югъ отъ Цезарева лагеръ, и находившитѣ се въ тѣхъ около 300 души легионна пѣхота били заобиколени отъ прѣвъсходящи сили на моринитѣ и вѣроломно нападнати отъ тѣхъ съ надѣжда да се сдобиятъ съ плячка. Повече отъ 4 часа легионеритѣ мѫжки се отбранявали противъ моринитѣ, до като пристигнала испратената имъ отъ Цезаря конница на помощь, и тогава моринитѣ принудени да се разбѣгатъ, били прислѣдвани и много отъ тѣхъ избити. А на другия день Цезарь испратилъ въ земитѣ имъ Лабиена съ двата легиона, които се върнали отъ Британия, и тъй като, по думитѣ на Цезаря, блатата въ тъзи страна били въ това време сухи, то почти всички виновни въ нападението морини били уловени отъ Лабиена въ плѣнъ. А легионитѣ, испратени отъ Цезаря още по̀ напрѣдъ съ Сабина и Котта въ земитѣ на менапиитѣ, не можали да настигнатъ непріятелитѣ, които се скрили въ непроходимитѣ си гори, и като имъ разорили земитѣ, като имъ взели хлѣба и имъ изгорили жилищата, присъединили се къмъ Цезаря. Послѣ това Цезарь расположилъ всичкитѣ легиони на зимни квартири въ белгическа Галлия и заминалъ за цизалпинска Галлия. Отъ всички британски племена само двѣ му испратили заложници.

И тъй прѣдприятието му противъ британцитѣ било сѫщо толкова несвоевременно и несполучливо, колкото и похода му задъ Рейнъ противъ германцитѣ. Цѣлта на послѣдния не била достигната, както казахме, тъй като Цезарь не можалъ да принуди сикамбритѣ да му прѣдаджтъ конницата на узипетитѣ и тенхтеритѣ, а суевитѣ — да му се покорятъ; напротивъ суевитѣ съ грознитѣ си въоръжения принудили него да се върне задъ Рейнъ. А за важното и трудно морско прѣдприятие противъ Британия той не направилъ надлѣжнитѣ приготовления, необходими за обезпечението на успѣха му, ималъ съ себѣ си твърдѣ малко пѣхота, кораби и храна и съвсѣмъ нѣмалъ конница, напълно небходима обаче въ такава страна, каквато била Британия, и противъ такива опълчения, като британскитѣ, главната сила на които съставлявали военнитѣ колесници и конницата. А първоначалнитѣ му дѣйствия противъ узипетитѣ и тенхтеритѣ били противни на народното право и на справедливостьта, а побѣдата надъ тѣзи двѣ племена не била трудна: тъй като, ако би тѣ даже и дѣйствително да прѣминали Рейнъ на брой 430.000 души, то, отъ това число, способни да се сражаватъ мѫже вѣроятно е имало не по̀ много отъ 80.000 души, които не сѫ били въ състояние съ успѣхъ да се съпротивляватъ на 8-тѣ отлични Цезареви легиона, усилени съ спомагателни галлски войски. А за това въобще дѣйствията на Цезаря прѣзъ тъзи година, както противъ узипетитѣ и тенхтеритѣ, тъй и противъ германцитѣ и британцитѣ, били изложени до нѣкждѣ на строго порицание, до нѣкждѣ на остри подигравки отъ страна на политическитѣ врагове на Цезаря въ Римъ, които считали даже за щастие, че Цезарь успѣлъ благополучно да се избави отъ Бри-

тания. Особенно въставалъ противъ тѣзи дѣйствия Катонъ. При всичко това римския сенатъ заповѣдалъ да се принасятъ на боговетѣ тържественни общественни благодарности въ продължение на *20 дни* — примѣръ нечуванъ, тъй като до тогава продължителностьта на такъвъ родъ благодарности никога не надминувала 3 дни.

Военнитѣ писатели въ най новитѣ времена тъй сжщо се отнасятъ къмъ дѣйствията на Цезаря въ първатѣ му прѣдприятия противъ германцитѣ и британцитѣ — доста *строго*, но *справедливо*. Тѣ намиратъ, че Цезарь, въ запискитѣ си, като иска да се оправдае, излага фактитѣ и тѣхнитѣ причини и послѣдствия — *невѣрно*, че той никакъ не е ималъ прѣдъ видъ политическитѣ и военни интереси на римската република, а само *своитѣ собственни* — придобивание слава, значение и тяжесть въ работитѣ на републиката и — вѣроятно — тъй сжщо богатствата на Британия, които му трѣбвали за политическитѣ му цѣли; — че твърдѣ много увлѣченъ отъ това и доста силно надѣющъ се на щастието си, въ което слѣпо вѣрвалъ, той проявилъ много по́ вече *бързина* и *необмисленность*, отколкото необходимата и достойна за единъ великъ полководецъ *благоразумна прѣдпазливость*. Погрѣшкитѣ му, споредъ тѣхното мнѣние, въ прѣприятието противъ германцитѣ вече указахме на мѣстото имъ по́ горѣ; — а въ прѣдприятието противъ Британия се заключавали въобще въ това, че 1) испратилъ само *единъ* человѣкъ, Волусена, за събиранне на свѣдения за Британия и за жителитѣ ѝ, способа за събиранието на тѣзи свѣдения отъ Волусена и самитѣ добити отъ него свѣдения — били *крайно недостатъчни* за едно първо и такова важно, трудно и опасно прѣдприятие; 2) факта за помощьта, която ужъ британцитѣ давали на галитѣ въ войната съ римлянитѣ — е *недостовѣренъ* и даже *изложенъ на съмнѣние*, а служилъ на Цезаря само като *прѣдлогъ* да оправдае прѣдприятието му; 3) Цезарь *не взелъ* необходимитѣ и достатъчни *мѣрки за обезпечение* нито на *тила си* въ Галлия на брѣговетѣ на океана, нито на *прѣминуването* си по морето въ Британия, нито на *десанта* си на брѣговетѣ ѝ, нито за *закрѣпяването* си на тѣхъ; 4) той качилъ войскитѣ си на корабитѣ — *безъ тяжести и запаси съ храна*, не взелъ мѣрки, щото корабитѣ *съ конницата* да бѫджъ при него, нѣмалъ *запасни кораби*, нищо *незнаялъ* — споредъ неговитѣ думи — за морскитѣ вѣтрове и особенно за приливитѣ и отливитѣ въ брѣговетѣ на Британия, но по́ вѣрно е, че — *не помислилъ* за това; — 5) по́ голѣма *врѣда* причинилъ на непріятелитѣ, отколкото *полза* на себѣ си и войскитѣ си, и най послѣ 6) въ дѣйствията противъ британцитѣ и особенно противъ моринитѣ и менапиитѣ, както и противъ германцитѣ, показалъ голѣма *жестокость*. не само безполезна, но даже *врѣдна* за него и при това *несправедлива* и *недостойна за него*. Съ една дума — и двѣтѣ му първи прѣдприятия противъ германцитѣ и британцитѣ били, и съобразени, и испълнени — много *неискусно* и *несполучливо*, и за това нѣмали никакви, нито особенно *полезни*, нито особенно *славни* за него резултати, и принасятъ много по́ голѣма честь на отличнитѣ му войски и на тѣхнитѣ началници, отколкото на самия него, комуто наистина само особенното щастие помогнало да се спаси и да не загине задъ Рейнъ въ Германия и задъ морето въ Британия.

ГЛАВА V.

Войнитѣ и походитѣ на Юлий Цезаря.

(58—45 г. до Р. Х.).

(Продължение).

II. Войната въ Галлия (58—51). (Продължение). § 25. 5-та година отъ войната въ Галлия (54). — Дѣйствията на Цезаря въ Илирия и 10-ия му походъ въ земитѣ на тревиритѣ; — 11-ия му походъ въ Британия (2-ий). — § 26. 12-ия походъ на Цезаря противъ Амбиорикса (54). — § 27. 6-та година отъ войната въ Галлия (53). — 13-ия походъ на Цезаря противъ тревиритѣ, сеннонитѣ, карнутитѣ и менапиитѣ; — пораженето на тревиритѣ отъ Лабиена. — § 28. 14-ия походъ на Цезаря противъ германцитѣ (2-ий); — дѣйствията противъ Амбиорикса; — обсадата на лагера на Цицерона отъ сикамбритѣ (53).

Източници и исторически помагала — показанитѣ по̀ горѣ.

II.

Войната въ Галлия (58—51).

(Продължение).

§ 25.

5-та година отъ войната въ Галлия (54).

Дѣйствията на Цезаря въ Илирия и 10-ия му походъ въ земитѣ на тревиритѣ; — 11-ия му походъ въ Британия (2-ий).

Прѣзъ зимата Цезарь, както обикновенно, отишълъ по работитѣ на управлението въ Италия, като, прѣди заминуването си, особенно грижливо направилъ всички приготовителни распорѣждания за едно второ прѣдприятие въ Британия. Несполуката на първото прѣдприятие противъ нея подбуждала Цезаря да го поднови още веднъжъ, за да не остане то безъ полза за римската република и вѣроятно — още по̀ вече лично за него.

Той заповѣдалъ на легатитѣ си да поправятъ имѣющитѣ се морски кораби и да направятъ колкото мо-

же по̀ вече нови. По придобития опитъ, той усъвършенствувалъ вида на постройката на корабитѣ, като заповѣдалъ да се направятъ по̀ ниски, но по̀ широки, за да може по̀ удобно да се товарятъ и да се носятъ на тѣхъ по̀ вече тяжести и коне, а сжщо да могжтъ тѣ еднакво да плуватъ и съ лопати и подъ платна.

Отъ цизалпинска Галлия, гдѣто присжтствувалъ на обикновенното народно събрание, той отишълъ въ Илирия, границитѣ на която били разорявани отъ съсѣдното племе— пирусти. Той заповѣдалъ на градоветѣ на Илирия да извадятъ войски, но пируститѣ испратили пратеници съ просба за миръ и съ обѣщание да заплатятъ всичкитѣ загуби. Цезарь поискалъ заложници, които и били испратени въ опрѣдѣления день.

Като нарѣдилъ работитѣ въ едно общенародно събрание въ Илирия, Цезарь се върналъ въ сѣверна Италия, а отъ тамъ въ Галлия, гдѣто посѣтилъ всичкитѣ зимни квартири на армията и намѣрилъ около 600 товарни и 28 военни морски кораби, почти готови да излѣзатъ въ морето. Като похвалилъ усърдието на войскитѣ, той заповѣдалъ да събержтъ всичкитѣ кораби въ пристанището на Иций (Itius, днесъ Boulogne sur mer), отъ кждѣто прѣминуването въ Британия било, по причина на тѣснината на пролива, най удобно. Времето, потрѣбно за довършване на всички приготовления, той употрѣбилъ въ единъ походъ съ 4 легиона и 800 души конница, безъ тяжести, противъ тревиритѣ (гдѣто днесъ се намира града Триръ, Trier, Trèves), които не били испратили депутати въ общенародното събрание, отказвали да се повинуватъ на римлянитѣ и били повикали, както се чувало, германцитѣ изъ-отвъдъ Рейнъ.

Цезарь пиши за тревиритѣ, че изъ между всички племена, тѣ имали най много конница и въобще войски, но били раздѣлени на двѣ враждебни партии. Прѣдводителя на едната отъ тѣхъ, Цингеториксъ, дошълъ при Цезаря и го увѣрилъ въ прѣданностьта си къмъ римлянитѣ. А прѣдводителя на другата партия, Индуциомаръ, събралъ войски, испратилъ въ горитѣ (днесъ Арденскитѣ) всички неспособни да носятъ оржжие и да се сражаватъ и се приготвилъ за упорито съпротивление. Но, напуснатъ отъ своитѣ, той дошълъ при Цезаря да му изяви покорность и му даде заложници, а тайно се ожесточилъ още по̀ вече противъ римлянитѣ, когато Цезарь, като събралъ старейшинитѣ на тревиритѣ, поржчалъ имъ да пазятъ интереситѣ на Цингеторикса.

Като обезпечилъ, колкото било възможно, спокойствието отъ тази страна, Цезарь се върналъ съ войскитѣ въ Иций, гдѣто намѣрилъ вече събрана всичката си флота (освѣнъ 40 ново-направени кораби, които били принудени да се върнатъ въ Белгия) и 4.000 души галлска конница, отъ най виднитѣ землевладѣлци. При това Цезарь ималъ прѣдъ видъ да остави на сушата само най прѣданнитѣ и надѣжни, а всички други да вземе съ себѣ си, като единъ видъ заложници. Въ числото на послѣднитѣ билъ, между другитѣ, Думнориксъ — единъ отъ най виднитѣ и сжщевременно най опаснитѣ хора между галлитѣ. Цезарь, като ималъ много лоши свѣдения за него, отказалъ на молбата му да го остави въ Галлия. Думнориксъ, отъ злоба за това, тайно подбудилъ другитѣ видни галли, подъ обща клѣтва, да дѣйствуватъ заедно въ полза на общото дѣло на галлитѣ противъ римлянитѣ. Цезарь, като се научилъ за това и задържанъ 25 дена отъ

противнитѣ вѣтрове, направилъ всичко възможно да въздържи Думнорикса отъ лошитѣ му намѣрения. Но щомъ войскитѣ на Цезаря, при благоприятенъ вѣтъръ, сѣднали най послѣ на корабитѣ, Думниксъ избѣгалъ съ всичката конница отъ своето племе. Цезарь испратилъ по̀ голѣмата часть отъ конницата си да го настигне, като заповѣдалъ да го уловятъ живъ или мьртъвъ. Думниксъ искалъ да се защищава, но въ произлѣзлото сблъсквание билъ убитъ.

Цезарь оставилъ легата Лабиена съ 3 легиона и 2.000 души конница (всичко около 17.000 души) за обезпечение пристанището на Иций, за устройство на складове съ запаси, за пазение мира и тишината въ Галлия и за дѣйствие спорѣдъ обстоятелствата. А когато всички останали слѣдъ това войски (5 легиона и 2.000 души конница, всичко около 22—27.000 души) били покачени на корабитѣ, флотата, на брой по̀ вече отъ 800 кораба, при залязване на слънцето се снела отъ котва и на другата зарань пристанала при сжщото това мѣсто на брѣговетѣ на Британия, гдѣто Цезарь билъ излѣзълъ прѣдидущата година. Десанта се продължавалъ безпрѣпятственно до пладнѣ и Цезарь едва отъ пленницитѣ узналъ, че британцитѣ, като видяли многобройната флота, уплашили се и избѣгали отъ брѣга на морето въ планината.

Този втори десантъ на Цезаря се отличавалъ отъ пьрвия въ много по̀ згодни отношения. При пьрвия скоро се оказалъ недостатъкъ въ храна, тъй като по̀ голѣмата часть отъ тяжеститѣ останали назадъ. При втория, напротивъ, войскитѣ можали извѣстно време да се хранятъ на собственни срѣдства, до като Цезарь взелъ съобразни съ намѣренията си мѣрки за хранението. Войскитѣ, имайки при себѣ си тяжеститѣ, полъзвали се съ по̀ голѣми удобства, при тѣхъ се намирала конницата и тѣ били много по̀ силни на брой. Всички тѣзи прѣимущества произлѣзли вслѣдствие на опита въ прѣдидущата година.

Цезарь прѣди всичко избралъ згодно мѣсто за лагеръ, оставилъ въ послѣдния, за охраната му и тъзи на флотата, 10 кохорти и 300 души конница, подъ началството на К. Атрия, и около полунощь тръгналъ напрѣдъ да търси неприятеля. Като се отдалечилъ отъ брѣга на 25 версти, той открилъ британцитѣ. Тѣ доближили съ конницата и военнитѣ си колесници до брѣга на една рѣка, съ цѣль да прѣпятствуватъ на Цезаря да прѣмине прѣзъ нея, и отъ височината, на която били застанали, взели да прѣпятстватъ на прѣминуването на римлянитѣ и да дѣйствуватъ по тѣхъ отъ далечъ съ метателното си оржжие, но били отблъснати отъ римската конница и отстжпили въ находившата се задъ тѣхъ гора, гдѣто били направени засѣки и укрѣпенъ лагеръ. 7-ия легионъ бързо издигналъ прѣдъ тѣхъ земленъ валъ, изъ-задъ който ги обсипалъ съ стрѣли и камъни, и слѣдъ това нахлулъ въ укрѣпленията и истикалъ британцитѣ изъ тѣхъ и изъ гората: Цезарь не оставилъ да ги прѣслѣдватъ, тъй като мѣстностьта не му била позната, наближавало вече да мръкне и останалото време до вечерьта искалъ да употрѣби за устройство на укрѣпенъ лагеръ. На другия день, за да прѣслѣдва неприятеля по разни посоки, той раздѣлилъ пѣхотата и конницата на три части и ги испратилъ напрѣдъ. Но наскоро слѣдъ това получилъ отъ К. Атрия извѣстие, че нѣкои кораби отъ флотата отъ силна буря прѣзъ прѣдидущата нощь били исхвърлени на брѣга и доста поврѣдени.

Цезарь веднага събралъ всичкитѣ войски и тръгналъ назадъ. Той намѣрилъ, че дѣйствително 40 кораба били доведени въ негодность за употрѣбление, а останалитѣ можали да бѫдѫтъ поправени. Всички легионни дърводѣлци били испратени на работа, други повикани отъ Галлия, а на Лабиена било заповѣдано да направи колкото може по̀ много нови кораби. Слѣдъ това, за да не излага флотата си на повторна опасность отъ буря, Цезарь рѣшилъ, каквото и да става и колкото трудъ и работа това да струва, *да измъкне всичкитѣ кораби на брѣга и да ги огради съ укрѣпенъ лагеръ*, което и било дѣйствително испълнено въ 10 дни и 10 нощи. Слѣдъ туй, като оставилъ за охрана на флотата и лагера сѫщото число войски, каквото и по̀ напрѣдъ, Цезарь съ всички останали войски се върналъ на първото си мѣсторасположение.

Между туй британцитѣ събрали още по̀ значителни, сравнително съ по̀ напрѣдъ, сили и се считали още по̀ вече въ състояние да продължаватъ войната. Общата опасность ги накарала да избератъ за главенъ прѣдводитель едного отъ най видните и най богати мѣстни владѣтели, Кассивелауна, при всичко, че той по̀ напрѣдъ непрѣстанно воювалъ съ туземнитѣ племена. Скоро тѣ нападнали съ конницата си римлянитѣ, до като послѣднитѣ се намирали въ походъ, но римската конница отблъснала британската и я прѣслѣдвала съ голѣма за нея загуба, до лѣжавшитѣ отзадѣ ѝ гори и планини. Наскоро слѣдъ това британцитѣ отново се появили неочаквано изъ горитѣ и отблъснали една римска полска стража, но испратенитѣ отъ Цезаря подкрѣпления ги принудили да се разбѣгатъ.

Цезарь забѣлѣзва, че това сблъскване, което произлизало прѣдъ очитѣ на цѣлата римска армия, убѣдило послѣднята въ неудобството на тѣжкото въоржжение, строя и начина на дѣйствията на римската легионна пѣхота противъ такива неприятели, каквито били британцитѣ. Сѫщо тъй трудно и опасно било и за римската конница да влиза съ тѣхъ въ бой, тъй като тѣ често се разбѣгвали само за да я отвлѣкжтъ отъ легионитѣ, и за това римската конница всѣкога можала, както при отстжплението си, тъй и при прѣслѣдването на неприятеля, да бѫде изложена на поражение. Освѣнъ това британцитѣ се сражавали всѣкога не въ масси, а въ отдѣлни части, съ резерви отзадъ, като се поддържали и подкрѣпявали едни други.

Генералъ Лоссау[1]) забѣлѣзва по този поводъ, че съвсѣмъ невѣроятно е, щото Цезарь да не е можалъ, по тѣзи причини, да се опита да достави на войскитѣ си необходимия прѣвѣсъ въ боя съ британцитѣ, като заемеше отъ тѣхъ строя и начина на дѣйствията, които бихж могли да окажатъ на римскитѣ войски дѣйствителна полза. За това не може да не се съжелява — прибавя *Лоссау* — че Цезарь умълчава срѣдствата за противудѣйствието, приети отъ него противъ британцитѣ, и можало би да се прѣдположи, че той нищо не говори върху това за туй, защото съставената отъ закалени въ боветѣ и бойнитѣ трудове войници и отлично обучената римска пѣхота възнаграждавала съ смѣтливостьта и искуството си недостатъка въ прѣимуществата си прѣдъ британцитѣ, или пъкъ за туй, защото измѣнението на строя и начина на дѣйствията въ време на война е трудно и съмнително, и че началствующия полководецъ трѣбва да се откаже

[1]) G. L. Lossau: Ideale der Kriegführung. 1 B. 1 Abth. S. 372.

отъ мисъльта за измѣнението на такива бойни движения и дѣйствия, къмъ които войскитѣ вече сж привикнали и иматъ довѣрие. Колкото се касае до римската конница — казва *Лоссау* — то въ близката слѣдъ това срѣща тя показала такава смѣтливость, която можала да усили довѣрието къмъ нея.

Именно — на слѣдующия день британцитѣ се появили прѣдъ римския лагеръ и, като се расположили на извѣстно растояние отъ него, между хълмоветѣ на глѣдъ въ малъкъ брой, почнали да се сблъскватъ съ римската конница, макаръ и по́ слабо отколкото по́ напрѣдъ. Но когато по пладнѣ Цезарь испратилъ 3 легиона съ всичката конница, подъ началството на легата Требония, на фуражировка, то британцитѣ ги нападнали отъ всички страни. Римскитѣ войски рѣшително се хвърлили върху тѣхъ и ги отблъснали; а римската конница, като знаяла, че пѣхотата задъ нея е готова да я поддържи, прѣслѣдвала неприятеля, безъ да го допуща нито да се спира, нито да се събира, и му нанесла силна загуба. Подкрѣпленията, които идяли отъ всички страни къмъ неприятеля, пристигнали много късно и, при общото бѣгство, отстжпили. »Отъ туй време,« казва Цезарь, »варваритѣ не се опитвали вече да нападатъ римлянитѣ съ всичкитѣ си сили.«

Като се досѣтилъ за намѣрението имъ, той тръгналъ къмъ рѣка Темза, за да нахлуе въ владѣнията на Кассивелауна. Неприятелската войска стояла по другата страна на рѣката задъ дървена прѣграда, като прѣградила и рѣката подъ водата съ сжщо такава остра прѣграда, която не можала да се види, но за което Цезарь се научилъ отъ бѣглецитѣ. Тогава той заповѣдалъ на конницата си да прѣмине прѣзъ рѣката по еднички бродъ, който имало на нея, а на пѣхотата да върви слѣдъ конницата. Пѣхотата газила до шия въ вода, но тъй бързо прѣминала рѣката и тъй стрѣмително нападнала неприятеля, че послѣдния не можалъ да устои и се разбѣгалъ.

Това прѣминуване на Цезаря прѣзъ Темза, макаръ и оправдано отъ успѣха, дава обаче поводъ за сжщитѣ забѣлѣжки, каквито се направиха по́ горѣ по поводъ първия десантъ на брѣговетѣ на Британия.

Слѣдъ това Кассивелаунъ распусналъ войскитѣ си и задържалъ само 4.000 души, които трѣбвало да се сражаватъ въ бойнитѣ колесници и да наблюдаватъ движенията на римлянитѣ. За това той се държалъ малко по́ далечъ отъ тѣхъ, криялъ се въ горитѣ и закрититѣ мѣста и испращалъ жителитѣ и добитъка назадъ въ горитѣ, а върху римската конница, щомъ се показвала, нападалъ отъ всички страни. За тази цѣль той употрѣбявалъ бойнитѣ си колесници и, като знаялъ добрѣ всички пжтища и пжтеки, държалъ римлянитѣ въ постоянно безпокойство, тъй щото конницата имъ най послѣ не смѣяла вече да се явява за разузнаване на мѣстността и неприятеля.

Между туй племената, които обитавали въ днешнитѣ графства Ессексъ и Миддлсексъ, искали миръ. Цезарь се съгласилъ, съ условие да даджтъ 40 заложници и храна за римската армия.

Този примѣръ послѣдвали много съсѣдни племена, и на Цезаря не оставало друго, освѣнъ да вземе главното мѣсто-сѣдалище на Кассивелауна. Той и тръгналъ къмъ този градъ, заобиколенъ съ гори и блата; въ него била скрита по́ голѣмата часть отъ околнитѣ жители съ имуществата и добитъка си. Този градъ не билъ нищо друго, освѣнъ едно заградено съ земленъ

валъ и ровъ пространство въ една гѫста гора. Цезарь го атакувалъ въ двѣ мѣста и го взелъ съ пристѫпъ, слѣдъ извѣстно съпротивление. Жителитѣ му се измъкнали прѣзъ една свободна нѣгова страна; при прѣслѣдването много отъ тѣхъ били взети въ плѣнъ или убити, а въ града заловенъ много добитъкъ.

Кассивелаунъ повдигналъ жителитѣ на днешното графство Кентъ и ги испратилъ да нападнатъ приморския лагеръ на Цезаря. Ако тѣ бихѫ имали успѣхъ, то Цезарь и армията му въ Британия би загинали. Но, за тѣхно щастие, британцитѣ били отблъснати отъ римския лагеръ отъ оставенитѣ въ него войски. Тогава Кассивелаунъ, слѣдъ като понесалъ толкова несполуки и загуби, и като видялъ, че много племена отъ британцитѣ го напуснали, а страната — разорена, очаялъ се и искалъ миръ. Цезарь, рѣшенъ да прѣкара зимата въ Галлия и като не искалъ да губи време, тъй като лѣтото било вече къмъ края, поискалъ заложници, опрѣдѣлилъ данъкъ, който британцитѣ трѣбвало ежегодно да плащатъ на Римъ и запрѣтилъ на Кассивелауна да воюва съ жителитѣ на Ессексъ и Миддлсексъ и съ Мандубраций, който изявилъ покорность и прѣданность на римлянитѣ и когото Цезарь, по тъзи причина и по молбата на британцитѣ, назначилъ за тѣхенъ царь или вождъ.

Щомъ заложницитѣ пристигнали, Цезарь повелъ армията си къмъ приморския лагеръ, гдѣто ѝ заповѣдалъ да сѣдне на флотата въ двѣ отдѣления отдѣлно, понеже трѣбвало да се прѣкаратъ много пленници, а нѣкои кораби били разбити отъ бурята. Щастието не измѣнило на Цезаря, и при обратното прѣминуване въ Галлия нито единъ отъ корабитѣ на флотата му не загиналъ.

§ 26.

12-ия походъ на Цезаря противъ Амбиорикса (54).

Първата грижа на Цезаря слѣдъ възвръщанието му на брѣговетѣ на Галлия, била съхранението и обезпечението на флотата. Слѣдъ това той отишълъ въ общенародното събрание въ Самаробрива (Amiens), на р. Самара (Somme), въ земитѣ на амбиенитѣ, а армията си разположилъ на зимни квартири, пò широки, отколкото пó напрѣдъ, по причина на неплодородието въ тъзи година, а именно: единъ легионъ съ легата Фабия — въ Терруанъ (Terrouane), другъ легионъ съ легата Кв. Цицерона — между р. р. Скалдисъ (Шелда) и Сабисъ (Самбра), въ днешния Хеннегау, третий легионъ съ легата Л. Росция — въ земитѣ на саиитѣ или ессуитѣ, на р. Олинъ (днесъ Seez на р. Orne въ южна Нормандия), четвъртий легионъ съ легата Лабиена — въ Дурокорторъ (Rheims) и околноститѣ, три легиона съ квестора Красса и легатитѣ Мунация Планка и Требония — между р. р. Скалдисъ (Шелда) и Mosa (Маасъ), въ днешна Белгия, и най послѣ новонабрания легионъ и 5 кохорти съ легатитѣ Сабина и Котта — на срѣдна Mosa (Маасъ), въ околноститѣ на днешния Люттихъ, съ една дума — въ днешнитѣ: сѣверозападна Франция и южна Белгия. Самъ Цезарь стоялъ въ Галлия прѣзъ всичкото време до като зимнитѣ квартири на армията не били съвсѣмъ устроени и както трѣбва укрѣпени и обезпечени. Въ записките си той забѣлѣзва, че зимнитѣ квартири на

легионитѣ (освѣнъ легиона на легата Росция) се намирали на близо едни отъ други, на едно пространство около 150 римски мили (210 версти) дължина. Но въ това трѣбва да има нѣкаква грѣшка, тъй като странитѣ на трижгълника отъ Терруанъ до Люттихъ, Реймсъ и пакъ до Терруанъ съставляватъ всѣка пóвече отъ 190 и даже 210 версти, тъй щото зимнитѣ квартири на легионитѣ били доста отдалечени едни отъ други за да би могли легионитѣ, въ случай на въстание и внезапно нападение отъ галлитѣ, óвреме да се поддържатъ по между си (което се и случило). Защо Цезарь не прѣдвидѣлъ това и не разположилъ легионитѣ по пó напрѣшния си обичай, не може да се обясни съ лошата жетва, понеже можало да се учрѣдятъ складове съ храни.

Между това *Галлия*, особенно сѣверна, била спокойна само на видъ, а въ сжщность — ежеминутно готова да отхвърли отъ себѣ си римското иго. Не само долнитѣ съсловия на народа, но особенно пó виднитѣ и пó богатитѣ търпѣли жестоко угнетение и прѣдводителитѣ на племената се чувствували стѣснени и унижени въ значението и властьта си. Много отъ тѣхъ осиромашели, много мѣстности били разорени, на много отъ жителитѣ оставало вече твърдѣ малко какво да губятъ. По отношение на такъвъ родъ народи римлянитѣ въ тѣзи времена били твърдѣ малко снисходителни, за да би ги щадили съ доставката на храни. Икономическото и финансово положение на заетата непиятелска страна сѣвсѣмъ не влизало по него време въ съображение при дислокацията на армията въ нея. За това трѣбва да се прѣдполага, че Цезарь не взелъ въ съображение нито растоянията, нито уважителнитѣ причини за едно пó съсрѣдоточено расположение на армията, защото, може би, се е надявалъ, че нито едно отъ галскитѣ племена не ще се осмѣли да въстане, понеже на много отъ тѣхъ това струвало вече твърдѣ скжпо. Но оскърбеното народно чувство и очаянието взели върхъ надъ разсждъка. А между това отъ записките на Цезаря не се вижда, имало ли е опрѣдѣлено общо сборно мѣсто за нѣколко или за всичкитѣ легиони[1]).

При всичко, че Цезарь е можалъ да мисли, че всички прѣдпазителни мѣрки били достатъчно взети, случило се обаче едно произшествие, което внезапно нарушило спокойствието по единъ твърдѣ неприятенъ начинъ. Единъ отъ най виднитѣ владѣтели на племето, което обитавало близо до днешний Шартръ, Тасгеций билъ публично убитъ. Прадѣдитѣ му още отдавна били владѣтели на тъзи часть отъ страната, а лично той, по значението, храбростьта и услугитѣ си, оказани на римлянитѣ, билъ утвърденъ отъ Цезаря въ наслѣдството на прадѣдитѣ си. Убийството му не можало да остане не наказано, и Цезарь заповѣдалъ на легата Планка да отиде съ легиона си отъ Белгия въ днешний Шартръ, да улови и му испрати убийцитѣ.

Но едва слѣдъ двѣ седмици отъ тъзи случка, въ земитѣ на ебуронитѣ (въ днешната Люттихска область) прѣдводителитѣ на племената, Амбиориксъ и Кативолкъ, вдигнали ново въстание. Отъ една страна вслѣдствие измѣната на Амбиорикса, а отъ друга — непростителното неблагоразумие и малодушие на легата Титурия Сабина, който отхърлилъ умнитѣ съвѣти на опитнитѣ си центуриони и трибуни и влѣзълъ въ прѣговори, ебуронитѣ спо-

[1]) Lossau 1 B 1 Abth, S. 379.

лучили да нападнатъ отъ засада въ една гора легиона му, въ време на походъ, въ главата, опашката и отъ двѣтѣ страни, да истрѣбятъ цѣлия този легионъ и да убиятъ самия Сабинъ, слѣдъ мжжествено и очаяно съпротивление отъ тѣхна страна.

Слѣдъ това Амбиориксъ съ усилени прѣходи миналъ прѣзъ земитѣ на адуатикитѣ и нервиитѣ, които, било съ прѣувеличение на произлѣзлото, било съ обѣщания, увлѣкълъ да въстанатъ заедно съ него. Слѣдъ туй съ войската си, която ежедневно се увеличавала, той нападналъ легиона на легата Цицерона въ зимнитѣ му квартири. Напразно се трудилъ Цицеронъ да увѣдоми Цезаря чрѣзъ вѣстители за опасностьта, въ която се намиралъ: всичкитѣ пжтища били отрѣзани и всичкитѣ вѣстители заловени. На другия день галлитѣ подновили нападението и военната хитрость, която съ такъвъ успѣхъ употрѣбили противъ Сабина; но Цицеронъ се отбранявалъ упорито и рѣшително отхвърлилъ всѣкакви прѣговори. Галлитѣ заобиколили лагера му отъ всички страни съ землянъ валъ и ровъ, подпалили шалашитѣ и землянкитѣ на римлянитѣ съ смолисти шарове и отъ всички страни тръгнали на пристжпъ противъ лагера имъ. Но римлянитѣ се отбранявали тъй мжжки и упорито, че галлитѣ били отблъснати съ голѣма загуба. Най послѣ, слѣдъ като храбрия легионъ прѣодолялъ неимовѣрни трудове и опасности, Цицеронъ сполучилъ да извѣсти Цезаря за очаянното си положение.

Цезарь веднага се распорѣдилъ да се съсрѣдоточатъ най близкитѣ легиони на Красса, Фабия и Лабиена и съ 2 отъ тѣхъ (на брой всичко около 7.000 души пѣхота и 400 души конница) съ усилени прѣходи тръгналъ за земитѣ на нервиитѣ (въ дн. Хеннегау). Нервиитѣ, щомъ се научили за настжплението на Цезаря, снели обсадата на Цицеронова лагеръ и на брой около 60.000 души войска се обърнали противъ Цезаря. Съ прѣднамѣренни, на видъ боязливи мѣрки той още пò вече усилилъ и безъ това голѣмата имъ самоувѣренность, а когато тѣ, вслѣдствие на това, стрѣмително достигнали даже до самия ровъ на лагера му и почнали да го засипватъ и се катерятъ на вала, той внезапно излѣзълъ съ всичкитѣ си войски изъ всичкитѣ врати на лагера, отблъсналъ нервиитѣ и ги принудилъ да се разбѣгатъ съ голѣма загуба. Слѣдъ това той се съединилъ съ Цицеронова легионъ, въ който почти че всѣки 10-ий человѣкъ билъ раненъ, въздалъ му достойна похвала и наградилъ пò храбритѣ.

Тъзи рѣшителна побѣда извеснжкъ турила край на въстанието и покорила пó голѣмата часть отъ племената на Галлия подъ Цезаря, който, като расположилъ отново легионитѣ си на зимни квартири, самъ, противъ обичая си, останалъ съ 3 легиона цѣла зима въ околноститѣ на Самаробрива (дн. Amiens), за да може незабавно и бързо да потушава всѣко ново въстание.

Между това всички племена въ сѣверна Галлия били силно чъзбудени и се готвили за ново въстание. Главния и постоянния имъ подстрѣкатель, прѣдводителя на тревиритѣ, Индуциоматъ, внезапно нападналъ легиона на легата Лабиена, расположенъ въ земитѣ на ремитѣ, сѣсѣдни съ тревиритѣ (близо до Рейнъ). Но Лабиенъ взелъ такива разумни мѣрки, че успѣлъ да отблъсне и да принуди на бѣгство тревирската конница, съ голѣма за нея загуба, при което Индуциоматъ, за главата на когото Лабиенъ опрѣдѣлилъ голѣма цѣна, билъ закланъ. Като се нау-

чили за това, събранитѣ вече войски на нервиитѣ и ебуронитѣ (близо до днешнитѣ Sens и Namur) се разотишли и останалото време отъ зимата прѣминало спокойно.

Разглѣдвайки 5-та година отъ войната на Цезаря въ Галлия, може по поводъ на нея да се направятъ слѣдующитѣ бѣлѣжки:

Всички мѣрки на Цезаря до и въ време на 2-та експедиция въ Британия безспорно заслужватъ най голѣма похвала, но, както забѣлѣзва Наполеонъ I въ записките си, 2-та експедиция имала сжщо толкова малко положителни резултати, колкото и 1-та: и въ едната, и въ другата Цезарь проникналъ въ вжтрѣшността на страната само на твърдѣ малко растояние отъ морския брѣгъ, и макаръ да разбилъ и побѣдилъ британцитѣ, но се върналъ въ Галлия, безъ да остави въ Британия нито войски, нито нѣкакви здрави учрѣждения и никакъ не покорилъ Британия на Римъ, а само обезпечилъ отъ тази страна дѣйствията си въ Галлия, като наказалъ британцитѣ за съдѣйствието имъ (съмнително) на галлитѣ и като имъ взелъ заложници за това, че тѣ за напрѣдъ не ще да дѣйствуватъ враждебно противъ римлянитѣ.

Слѣдъ възвръщанието му въ Галлия, твърдѣ широкото размѣстване на армията на зимни квартири въ сѣверна Галлия — срѣдоточие на въстанията, било неблагоразумно и непрѣдпазливо, не може да бжде оправдано съ прѣдлога — за неплодородието и лошата жетва, и отъ всички военни писатели се признава за голѣма погрѣшка, която имала за послѣдствия — истрѣблението цѣлия легионъ на Сабина и насмалко още сжщо такова истрѣбление на легиона на Цицерона, и ако послѣдния се спасилъ и се прѣдварило общото въстание на галлитѣ, то трѣбва да се благодари единственно на послѣдующитѣ мѣрки и дѣйствия на Цезаря, толкова умни и искусни, колкото бързи и рѣшителни.

Колкото се отнася до легата Сабина, който прѣди това всѣкога показвалъ на дѣло мжжество и храбрость, съединени съ благоразумна прѣдпазливость, този нжть по необяснимъ начинъ направилъ твърдѣ груби погрѣшки, които и повели, както къмъ личното негово загиване, тъй и къмъ това на легиона му — първо значително поражение, нанесено на Цезаревата армия въ Галлия. Главната погрѣшка на Сабина била тази, че той не послушалъ умнитѣ съвѣти на Котта и на частнитѣ началници — да стои и се отбранява въ лагера си, но допусналъ да бжде увлѣченъ въ коварнитѣ прѣговори на Амбиорикса, тръгналъ съ всичкитѣ си войски отъ лагера си на съединение съ Лабиена, не взелъ въ похода за тамъ нужнитѣ прѣдпазителни мѣрки, испадналъ въ засадата и билъ убитъ, а легиона му истрѣбенъ. Той трѣбвало, както по̀ късно направилъ Цицеронъ, да стои и се отбранява въ лагера, който му билъ опрѣдѣленъ отъ Цезаря, и по никакъвъ начинъ да не влиза въ каквито и да било прѣговори съ галлитѣ. Мѣркитѣ, взети отъ него въ време на похода, били непростителни и имали за слѣдствие — внезапното нападение на галлитѣ върху легиона му въ гората, отъ засада, отъ всичкитѣ четири страни. Вината за всичко това падала прѣимущественно върху Сабина, но сжщо и върху Котта, който заедно съ него наравно раздѣлялъ началствуването, и особенно върху Цезаря, който не повѣрилъ само на едного отъ тѣхъ главното началство. Отъ това произлѣзло несъгласие между двамата легати, което имало още по̀

врѣдни послѣдствия вслѣдствие на излишната прибързанность на Котта и необяснимото неблагоразумие и небрѣжность на Сабина.

А дѣйствията на легата Цицерона и на легиона му, напротивъ, заслужватъ най голѣма похвала и служатъ като доказателство за отличния духъ и дисциплина на римскитѣ войски, въ него време, въ армията на Цезаря.

Всички послѣдующи слѣдъ това мѣрки и дѣйствия на Цезаря, както военни, тъй и политически, по отношение къмъ галлитѣ, въ този походъ, напълно искупватъ прѣдшествувавшитѣ му погрѣшки въ него и сж напълно достойни за такъвъ великъ полководецъ.

§ 27.

6-та година отъ войната въ Галлия (53).

13-ия походъ на Цезаря противъ тревиритѣ, сеннонитѣ, карнутитѣ и менапиитѣ; — пораженията на тревиритѣ отъ Лабиена.

Съ настжпване на пролѣтьта въ 53 година, Цезарь произвелъ значителни набори на войски въ Галлия, за попълвание загубитѣ, понесени отъ легатитѣ му въ прѣдидущата година. Освѣнь това, по негова просба, проконсула Помпей, когото дьржавнитѣ работи задьржали въ Римъ, испратилъ на Цезаря подкрѣпления отъ цизалпинска Галлия.

Между това тревиритѣ (около дн. Trêves, Trier) употрѣбили зимата тъй сжщо за значителни въоржжения и склонили нервиитѣ, адуатикитѣ и менапиитѣ (въ дн. земи Хенегау, Намюръ и Хелдернъ) и съсѣднитѣ германци да въстанатъ заедно съ тѣхъ. Освѣнъ това, сеннонитѣ (Sens) и карнутитѣ (Chartres), които неиспратили, въпрѣки строгата заповѣдь на Цезаря, свои прѣдставители на общенародното събрание въ Лютеция (днесъ Парижъ), сжщо се готвили за враждебни дѣйствия противъ римлянитѣ.

Всичко това накарало Цезаря още въ края на зимата да тръгне съ 4 легиона за земитѣ на тревиритѣ и чрѣзъ разорението имъ да принуди това племе, безъ кръвопролитие, да се покори.

Не по̀ вече време и трудъ струвало на Цезаря да принуди на сжщото сеннонитѣ и карнутитѣ. Като обезпечилъ дѣятелно и здраво спокойствието и безопасността врѣдъ страната и въ тила си, той можалъ вече надѣжно и съ по̀ голѣми сили да се обърне противъ Амбиорикса и съюзницитѣ му — тревиритѣ и другитѣ племена. Като знаялъ отъ по̀напрѣдъ, че Амбиориксъ постоянно ще избѣгва да влѣзе въ бой съ него на открито поле, той рѣшилъ прѣди всичко да нападне земитѣ на менапиитѣ[1], съюзници на ебуронитѣ[2] и Амбиорикса, и съ това да лиши този послѣдния — отъ убѣжището въ тѣхнитѣ гори и блата. Като испратилъ всичкитѣ тяжести на армията, подъ прикритието на 2 легиона, въ лагера на Лабиена, съ останалитѣ 5 легиона той бързо и неочаквано навлязълъ съ 3 колони въ земитѣ на менапиитѣ и съ разорението имъ принудилъ послѣднитѣ да искатъ миръ. Той се съгласилъ на мира съ условие, щото менапиитѣ да признаватъ Амбиорикса и съюзницитѣ му за врагове. Като оставилъ въ земитѣ на мена-

[1]) Менапиитѣ живѣяли въ днешния Хенегау (Hainaut), въ Белгия.

[2]) Ебуронитѣ — въ околноститѣ на Лютихъ (Liège).

пиитѣ атребата[1]) Коммия съ часть отъ конницата, съ останалитѣ войски се обърналъ противъ тревиритѣ, които застрашавали лагера на Лабиена. Като се спрѣли на растояние около 100 версти отъ послѣдния, тревиритѣ чакали пристигането на германскитѣ спомагателни войски. Но Лабиенъ излѣзълъ противъ тѣхъ съ 18 кохорти и конницата, и чрѣзъ една военна хитрость (умишленно отстжпление и послѣ обратно нападение) съвсѣмъ ги разбилъ. Като се научили за това, германцитѣ се върнали въ земитѣ си, а прѣдводитель на тревиритѣ билъ назначенъ Цингеториксъ, родомъ тревиръ, който отъ началото останалъ вѣренъ на римлянитѣ.

§ 28.

14-ия походъ на Цезаря противъ германцитѣ (2-ий); — дѣйствията противъ Амбиорикса; — обсадата на лагера на Цицерона отъ сикамбритѣ (53).

Като не намѣрилъ вече врагове въ земитѣ на тревиритѣ, Цезарь рѣшилъ да прѣмине прѣзъ Рейнъ, да накаже германцитѣ и заедно съ това да отрѣже на Амбиорикса отстжплението въ Германия. Прѣзъ Рейнъ билъ прѣкаранъ мостъ по̀ горѣ отъ онова мѣсто, гдѣто билъ направенъ пьрвия. Като оставилъ силни отряди за охранението на моста и главния градъ на тревиритѣ, Цезарь веднага тръгналъ за земитѣ на суевитѣ. Убиитѣ[2]), които всѣкога били приятели на римлянитѣ, увѣдомили послѣднитѣ, че суевитѣ опълчили всичкото си, способно да носи оржжие, население и отстжпили къмъ далечнитѣ прѣдѣли на земитѣ си (въ Харцъ), като разорили отзадъ лѣжавшитѣ. Тъй като дългото пространство отъ прѣдѣлитѣ на убиитѣ до непроходимитѣ гори на суевитѣ, разорено отъ послѣднитѣ, било цѣла пустиня, то Цезарь, опасавайки се отъ недостатъкъ на храна за армията, рѣшилъ да се върне обратно задъ Рейнъ. Обаче, за да не избави напълно суевитѣ отъ страха за нахлуване въ земитѣ имъ, той заповѣдалъ да снематъ само нѣколко пролета отъ моста, близо до дѣсния брѣгъ на Рейнъ, а на лѣвия да се издигне кула и укрѣпление, и оставилъ за тѣхно охранение и това на моста Волкация Тулла съ 12 кохорти.

Слѣдъ това, въ срѣдата на лѣтото, той открилъ походъ противъ Амбиорикса въ земитѣ на ебуронитѣ. Минуция Базилия съ конницата испратилъ напрѣдъ прѣзъ арденската гора, като му поржчалъ, гдѣто и както можало, съ внезапно нападение да одьржи нѣкои успѣхи надъ непріятеля, а самъ обѣщалъ да слѣдва съ пѣхотата задъ конницата.

Базилий проникналъ почти до самото мѣстонахождение на Амбиорикса, който едва съ голѣмъ трудъ успѣлъ да се спаси отъ прѣслѣдувавшата го римска конница.

Тогава Цезарь оставилъ Цицерона съ 14-ия легионъ да пази всичкитѣ тяжести на армията въ Адуатука (днесъ Тонгернъ), Лабиена съ 3 легиона испратилъ въ земитѣ на менапиитѣ (Брабантъ и Хелдернъ), Требония сжщо съ 3 легиона — да разорява земитѣ на адуатукитѣ (Намюръ), а самъ съ останалитѣ 3 легиона тръгналъ противъ Амбиорикса, който билъ събралъ извѣстно число конница на р. Скалдисъ (Шелда), въ края на арденската гора. Той

[1]) Атребатитѣ живѣяли въ околноститѣ на Аррасъ (Arras)

[2]) Убиитѣ — въ околноститѣ на Кёлнъ (Köln).

обѣщалъ да се върне слѣдъ 7 дни и къмъ това време, по възможность, заповѣдалъ на Лабиена и Требония да пристигнатъ въ Адуатука.

Между това ебуронитѣ се скрили въ горитѣ си и правили изъ тѣхъ частни нападения само върху отдѣлнитѣ римляни. Цезарь, като видялъ, че не ще може да ги срѣщне и побѣди на открито поле, повикалъ съсѣднитѣ племена свободно да грабятъ земитѣ на ебуронитѣ. Вслѣдствие на това, 2.000 конни сикамбри (германско племе, въ днешна Вестфалия), прѣминали прѣзъ Рейнъ, по̀ долу отъ римския мостъ, и въ числото на другитѣ награбили голѣма плячка. Единъ отъ плѣнениитѣ отъ тѣхъ ебурони имъ прѣдложилъ да отидатъ въ Адуатука, която лѣжала само на 3 часа растояние отъ тѣхъ, гдѣто всички тяжести и запаси на римската армия се пазили само отъ единъ слабъ отрядъ римски войски. Сикамбритѣ послушали и тръгнали за Адуатука. Тукъ Цицеронъ, като не се страхувалъ отъ никакво нападение въ разорената отъ Цезаря страна и като видѣлъ, че 7-ия день вече изминалъ, а Цезарь още не се билъ завърналъ, и нуждающъ се отъ храна, испратилъ въ най близкитѣ засѣяни полета, да накосятъ хлѣбъ, 5 кохорти, къмъ които се присъединили нестроевитѣ и оздравелитѣ, съ надѣжда за плячка. Тъкмо въ това време сикамбритѣ внезапно се появили отъ другата страна — изъзадъ гората прѣдъ лагера на Цицерона и турили слабия му гарнизонъ въ ужасъ (значи — не били взети нужнитѣ прѣдпазителни мѣрки). Но сикамбритѣ, като видяли кохортитѣ, които се възвръщали отъ косидбата, обърнали се срѣщу тѣхъ. Послѣднитѣ за щастие сполучили, слѣдъ упоритъ бой, да влѣзатъ, макаръ и съ загуба, въ лагера си, иначе войскитѣ на Цицерона би се намѣрили въ голѣма опасность. Сикамбритѣ се оттѣглили задъ Рейнъ, а скоро слѣдъ това пристигналъ и Цезарь съ войскитѣ си. Той обявилъ на Цицеронова отрядъ строго мъмрение за всичко произлѣзало по причина на пълна небрѣжность, особенно за гдѣто кохортитѣ били испратени на фуражировка. Слѣдъ туй продължилъ дѣйствията си.

Слѣдъ пълното разорение земитѣ на ебуронитѣ и истрѣблението на самитѣ жители, съ исключение на малцина, които успѣли да се спасятъ и въ туй число Амбиориксъ, Цезарь, слѣдъ като понесълъ въ продължение на този походъ една загуба отъ 2 кохорти (именно въ сблъсквањето при Адуатука), върналъ се въ Дурокорторъ (днесъ Реймсъ), въ земитѣ на ремитѣ. Слѣдъ това, като расположилъ 6 легиона въ земитѣ на сеннонитѣ (днешний Sens, между срѣдня Луара и горня Сена), 2 въ земитѣ на тревиритѣ и 2 въ земитѣ на лингонитѣ (днешний Langres, на горня Сена), той отишълъ въ Италия.

Малкитѣ походи въ тъзи година сж забѣлѣжителни съ искуснитѣ съображения и распорѣждания, и съ бързитѣ, рѣшителни дѣйствия на Цезаря, които прѣдварили значителното и опасно въстание на Амбиорикса, съ галлскитѣ и германскитѣ съюзници, въ сѣверо-източна Галия (днесъ сѣверо-източна Франция и юго-източна Белгия). Макаръ това да било съединено съ разорение и опустошение на неприятелскитѣ земи, но по него време и въ тогавашнитѣ обстоятелства, и противъ такъвъ народъ, като галлитѣ, това срѣдство не само не противурѣчило на общеприетитѣ обичаи, но и било едно отъ най дѣйствителнитѣ за устрашението и усмирението на галлскитѣ племена. Но нещастния слу-

чай при Адуатука, доста удивителенъ и рѣдъкъ въ римската войска, пада върху вината на Цицерона, всѣкога до тогава распорѣдителенъ и храбъръ, но тукъ, по необяснимъ начинъ, по стѣчение на неблагоприятни обстоятелства, показалъ голѣма нераспорѣдителность, която насмалко щела да причини още по́ голѣми нещастия.

ГЛАВА VI.

Войнитѣ и походитѣ на Юлий Цезаря.

(58—45 г. до Р. Х.).

(Продължение).

II. Войната въ Галлия (58—51). (Край). § 29. 7-та година отъ войната въ Галлия (52). — Всеобщото въстание въ Галлия; — движението на Цезаря отъ южна въ срѣдня Галлия; — дѣйствията му и тѣзи на Верцингеторикса. — § 30. Обсадата и прѣвземанието на Аварикъ и дѣйствията въ време и послѣ това. — § 31. Движението на Цезаря и Верцингеторикса покрай р. Елаверъ къмъ Герговия; — обсадата на Герговия и дѣйствията въ време на нея. — § 32. Въстанието на едуититѣ и на всички галли; — дѣйствията на Цезаря, Лабиена и легата Л. Цезаря; — Верцингеторикъ, мѣркитѣ и движението му срѣщу Цезаря, а на Цезаря, слѣдъ боя, подиръ него къмъ Алезия. — § 33. Обсадата на Алезия; — сраженията при нея, прѣвземанието ѝ и края на похода; — забѣлѣжки. — § 34. 8-та и послѣдня година отъ войната въ Галлия (51). — Новото въстание на галлитѣ; — дѣйствията на Цезаря противъ битуригитѣ, карнутитѣ и белловакитѣ. — § 35. Движението на Цезаря въ земитѣ на Амбиорикса и разоренията имъ; — дѣйствията на легатитѣ Фабия и Каниния; — обсадата на Дивона или Кадурка; — дѣйствията на Цезаря въ Аквитания.

Източници и исторически помагала — показанитѣ по́ горѣ.

II.

Войната въ Галлия (58—51).

(Край).

§ 29.

7-та година отъ войната въ Галлия (52).

Всеобщото въстание въ Галлия; — движението на Цезаря отъ южна въ срѣдня Галлия; — дѣйствията му и тѣзи на Верцингеторикса.

Въ цизалпинска Галлия Цезарь се научилъ за убийството на Клодия въ Римъ и че, вслѣдствие декрета на сената, всички младежи въ

Италия били длъжни да се въоржжатъ и да постжпятъ въ войската. За това Цезарь заповѣдалъ и въ цизалпинска Галлия да се произведе военень наборъ.

Слуха за това бързо се распространилъ въ трансалпинска Галлия, а заедно съ него и всеобщото мнѣние, че смутоветѣ въ Италия ще задържатъ въ нея Цезаря и, че по тъзи причина той за дълго време не ще може да се върне при армията си. Галлитѣ не искали да испуснатъ такъвъ благоприятенъ случай за освобождението си най послѣ отъ римското иго и рѣшили да вдигнатъ едновременно всеобщо въстание. Прѣдводителитѣ имъ се събирали въ разни тайни мѣста въ Галлия и прѣди всичко рѣшили да въспрѣпятствуватъ на Цезаря да се върне при армията си, което тѣ можали да направятъ толкозъ по̀ лесно, защото нито единъ легионъ не можалъ да напустне мѣстото на разположението си безъ негова заповѣдь и защото Цезарь не можалъ да дойде до тѣхъ самъ, безъ прикритие. Слѣдъ това карнутитѣ изявили готовность първи да открияатъ военнитѣ дѣйствия, а всички други племена се задължили съ клѣтва да не ги напущатъ и опрѣдѣлили деня за всеобщото въстание.

Въ този день карнутитѣ, подъ прѣдводителството на двама очаяни хора, Котуатъ и Конктодунъ, нападнали гр. Генабумъ (Орлеанъ) и исклали всичкитѣ въ него римляни. Слуха за това бързо като молния се распространилъ по цѣла Галлия — и всички племена се раздвижили.

Въ сжщото време единъ отъ прѣдводителитѣ на арвернитѣ (днесъ овернци, въ Оверньъ), младия Верцингеториксъ успѣлъ да привлѣче къмъ себѣ си много отъ привърженицитѣ си и особенно хората отъ простата класса, и придобилъ такова голѣмо влияние, че билъ провъзгласенъ върховенъ вождъ на общенародното опълчение. Въ късо време той привлѣкълъ въ съюзъ сеннонитѣ лютециитѣ, пиктонитѣ, кадуркитѣ туронитѣ, авлеркитѣ, лемовикитѣ, андитѣ и други приморски племена, съ една дума — всички племена, които обитавали въ днешна Франция между р. р. Сена и Луара и на западъ до океана. Всички тѣзи племена признали Верцингеторикса за върховенъ вождъ на общенародното опълчение, дали му заложници за вѣрность, обѣщали му войски и въ извѣстно време — всеобщо опълчение. Верцингеториксъ обърналъ особенно внимание за събиранието на многобройна и добра конница и за въвежданието въ войската си най строгъ военень рѣдъ. А когато тя станала вече достатъчно силна, той испратилъ часть отъ нея съ Луктерия въ южна Галлия, къмъ границитѣ на римската нарбонска провинция (Languedoc и Rouergue), а самъ съ главнитѣ сили тръгналъ за земитѣ на битуригитѣ (Berry, съ гл. градъ Bourges).

Слуха за всичко, което произлизало въ Галлия, достигналъ до Цезаря въ туй време, когато той се научилъ, че въ Римъ вече било въстановено спокойствието. За това той рѣшилъ веднага да замине за трансалпинска Галлия, но се намиралъ въ затруднение, какъ да дойде до армията си. Да я дръпне къмъ себѣ си — можало да я изложи на поражение по части, а лично да отиде при нея — самъ се излагалъ на опасность да падне въ ржцѣтѣ на галлитѣ. А между това Луктерий вече увлѣкълъ слѣдъ себѣ си, на страната на арвернитѣ — рутенитѣ, нитобригитѣ и габалитѣ, на границитѣ на римската нарбонска провинция. Тогава Цезарь, като видялъ, че не трѣбвало вече да се бави, взелъ слѣдующитѣ

мѣрки: като дошълъ лично въ нарбонската провинция, заповѣдалъ да се турятъ на границитѣ и гарнизони, а частитѣ отъ находившитѣ се въ тъзи область войски и тѣзи доведени отъ него, отъ новонабранитѣ въ цизалпинска Галлия войски да се съберѫтъ на границитѣ на земитѣ на арвернитѣ. Луктерий отстѫпилъ, а Цезарь прѣминалъ, макаръ и съ голѣми затруднения, прѣзъ севенскитѣ планини, влѣзълъ въ земитѣ на арвернитѣ, нападналъ внезапно това племе и испратилъ напрѣдъ, на значително растояние въ широчина на страната, всичката си конница, да распространи на всѣкждѣ страхъ и ужасъ. Верцингеториксъ, викнъ единодушно отъ арвернитѣ на помощь, тръгналъ съ войскитѣ си за земитѣ имъ. Цезарь, който очаквалъ това, спрѣлъ армията си и, като я оставилъ подъ началството на младия Брутъ (синъ му), самъ съ достатъчно прикритие и съ усилени прѣходи отишълъ въ Виенна на р. Родануъ (днесъ Vienne на р. Рона), гдѣто намѣрилъ новонабранната и събрана тамъ, по негова заповѣдь, конница. Слѣдъ това той съ най голѣма бързина тръгналъ нагорѣ по р. Родануъ, прѣзъ земитѣ на єдуитѣ или едуититѣ и мандубиитѣ (въ Бургония), за земитѣ на лингонитѣ, къмъ гр. Андаматунъ (днесъ Langres на р. Марна), гдѣто намѣрилъ 2-та легиона, които били прѣкарали тамъ зимата. Той заповѣдалъ и на другитѣ 6 легиона, които се намирали въ Агендикъ (днесъ Sens на р. Сена), да дойдатъ въ Андаматунъ. Извънрѣдната бързина, съ която Цезарь извьршилъ тѣзи прѣвъсходни движения и направилъ тѣзи умни распорѣждания, въспрѣпятствувала на едуититѣ и мандубиитѣ да прѣдприематъ каквото и да било нападение срѣщу него. А Верцингеториксъ, като се научилъ за движението и распорѣжданията на Цезаря, отстѫпилъ въ земитѣ на битуригитѣ (Berry) и обсадилъ въ тѣхъ града Герговия на боиитѣ (Gergovia Bojorum, близо до днешния гр. Moulins), нарѣчена тъй за различие отъ другата Герговия на арвернитѣ (Gergovia Arvernorum, днесъ гр. Clermont въ Овернъ). Първата Герговия Цезарь, слѣдъ боя съ хелветитѣ, заселилъ съ покоренитѣ боии и я прѣдалъ на едуититѣ, отъ които еднитѣ и другитѣ останали вѣрни на римлянитѣ.

Цезарь не можалъ да остави обсадата на Герговия отъ Верцингеторикса безъ внимание, безъ да бѫде изложенъ на подозрѣние отъ галлитѣ, че той не иска да защити вѣрнитѣ нему едуити, вслѣдствие на което никой въ Галлия не би можалъ да се оповава на неговата защита. Но отъ друга страна времето на годината било още твърдѣ ранно, пѫтищата лоши, прѣвозъчнитѣ срѣдства недостатъчни и вслѣдствие на това той можалъ да почувствува недостатъкъ въ храна, което много го загрижвало. Но той прѣдпочелъ да се изложи на тѣзи послѣднитѣ затруднения, отколкото на подозрѣнието и упрѣка на галлитѣ. Вслѣдствие на това той оставилъ 2 легиона и всичкитѣ тяжести на армията въ Агендикъ (Sens), заповѣдалъ на едуититѣ да му доставятъ храна и съ всички останали войски тръгналъ къмъ Герговия, като прѣдварително извѣстилъ този градъ, че му отива на помощь.

По пѫтя за тамъ, той блокиралъ града на сеннонитѣ Веллаунодунъ (Beaune), както за да не остава непріятели въ тила си, тъй и за да направи отъ този градъ промежуточенъ складъ съ храни. Въ два дни била направена контръ-валационна линия, а на третия — града се прѣдалъ. Цезарь оставилъ въ него ле-

гата Требония и тръгналъ къмъ Генабумъ (Орлеанъ), приближилъ се до него съвсѣмъ неочаквано и веднага заелъ крайрѣчната часть на града съ 2 легиона, за да не могжтъ жителитѣ да се спасятъ по р. Лигеръ (Луара). Тѣ дѣйствително се опитали да направятъ това прѣзъ нощьта, но Цезарь веднага повелъ готовитѣ легиони къмъ градскитѣ врати и завладялъ града. Въ отмъщение за избиването на находившитѣ се въ него римляни (въ началото на въстанието), жителитѣ на града били почти всички истрѣбени, а града разграбенъ. Слѣдъ това Цезарь тръгналъ по̀ нататъкъ къмъ Аварикъ (Буржъ) и близо до него обсадилъ града Новиодунъ (днесъ градеца Neuvi), но послѣдния му се прѣдалъ. Въ туй време, когато римскитѣ войски се готвили да влѣзатъ въ владѣние на този градъ и да обезоржжатъ жителитѣ му, внезапно се явила прѣдъ тѣхъ прѣднята конница на Верцингеторикса, който, като се научилъ за движението на Цезаря къмъ Герговия, снелъ обсадата и и тръгналъ на срѣща му. Жителитѣ на Новиодунъ затворили градскитѣ врати и отказали да се прѣдаджтъ. Но Цезарь испратилъ напрѣдъ конницата си, поддържана отъ 400 души съюзна германска конница и конницата на Верцингеторикса била принудена да отстжпи съ голѣма загуба; а жителитѣ на Новиодунъ толкова се изплашили, че веднага се прѣдали.

§ 30.

Обсадата и прѣвземанието на Аварикъ и дѣйствията въ време и послѣ това.

Слѣдъ това Цезарь рѣшилъ да обсади Аварикъ (Буржъ), най значителния градъ на битуригитѣ, като вѣрвалъ, съ прѣвземанието му, да покори цѣлата околна страна.

Тогава Верцингеториксъ съставилъ единъ планъ за дѣйствие, който правялъ голѣма честь на военнитѣ му дарби. Той рѣшилъ да дѣйствува противъ Цезаря по начинъ съвсѣмъ различенъ отъ този по който галлитѣ дѣйствували противъ него до тогава, а именно — да не влиза въ бой на открито поле, а да разорява и опустошава страната, да отрѣзва на римлянитѣ подвозването на храни и фуражъ, и да ги лишава отъ способитѣ за добиване на такива, особено на фуражъ, отъ какъвто многобройната имъ конница крайно се нуждаяла. Това трѣбвало да принуди римлянитѣ да прѣдприематъ далечни фуражировки, въ време на които галлитѣ можали да ги разбиватъ по части. Съ една дума — Верцингеториксъ, имайки въ тила си непокътната страна, искалъ да измори римлянитѣ отъ гладъ и, избѣгвайки боя съ тѣхъ, да ги разбива по части. Този планъ на Верцингеторикса, макаръ и жестокъ въ отношение на собствената му страна, заслужва особено внимание въ отношение на противудѣйствието на римлянитѣ.

Дѣйствително, той скоро показалъ влиянието си върху тѣхъ. По̀ много отъ 20 града въ земитѣ на битуригитѣ и селата въ околноститѣ на Аварикъ били изгорени. Аварикъ, по молбата на жителитѣ му, билъ пощаденъ, понеже ималъ згодно за отбраната си мѣстоположение. Верцингеториксъ се расположилъ на 20 версти отъ него въ укрѣпенъ лагеръ, ежедневно получавалъ вѣрни свѣдения за вървежа на обсадата, разузнавалъ околноститѣ, особенно мѣстата на римскитѣ фуражировки, и гдѣто било възможно, нападалъ фуражиритѣ.

Аварикъ билъ заобиколенъ отъ всички страни съ рѣка (днесъ р. Evre, лѣвъ притокъ на Луара) и блата, между които къмъ града водилъ само единъ тѣсенъ подстжпъ. Тукъ Цезарь заповѣдалъ да направятъ високо земляно укрѣпление, прикрито съ навѣси, и двѣ кули; а за направата на контръ-валационна линия прѣпятствувало мѣстоположението на града. Но скоро взело да се чувствува все по̀ голѣма и по̀ голѣма нужда за храна и фуражъ, тъй щото войскитѣ по нѣколко дни стояли безъ зърненъ хлѣбъ. Обаче тѣ принасяли всичкитѣ лишения съ необикновенно търпѣние и мжжество, и нито единъжъ не роптали. Цезарь имъ прѣдложилъ да снеме обсадата въ случай, че лишенията сж много тѣжки за тѣхъ. Но тѣ единодушно го молили да не прави това, като казвали, че отъ тогава, отъ когато се намирали подъ негово началство никога не се били посрамвали нищо, почнато, не имъ се случвало да довършатъ. Съ такива войски, какво не е можалъ да направи такъвъ полководецъ!

Обсаднитѣ работи се извършвали толкова скоро, колкото било възможно. Между това се получило извѣстие, че Верцингиториксъ се приближавалъ къмъ Аварикъ и съ конницата и легката си пѣхота се расположилъ въ засада близо до такова едно мѣсто, покрай което римскитѣ войски трѣбвало да минатъ за фуражировка. Вслѣдствие на това, Цезарь прѣзъ нощьта, въ най голѣма тишина, тръгналъ съ по̀ голѣмата часть отъ армията си къмъ лагера на непиятелската войска и на разсъмване приближилъ до него. Галлитѣ веднага испратили тяжеститѣ си назадъ въ една гора, а тѣ се построили на една висока мѣстность, заобиколена съ блатиста лощина, 50 фута широка, на която съборили мостоветѣ, а бродоветѣ силно заели съ войски. Цезарь, като се убѣдилъ, че не можалъ да ги нападне на такава мѣстность безъ голѣма загуба, отстжпилъ въ лагера си — и постжпилъ благоразумно и прѣдпазливо. Можало би да се забѣлѣжи само, че той би избавилъ армията си отъ безполезното движение до тамъ и обратно, ако прѣдварително би разглѣдалъ мѣстоположението на лагера на галлитѣ лично съ конницата, но въ такъвъ случай би било невъзможно ненадѣйното нападение, което той ималъ прѣдъ видъ.

Слѣдъ отстжпването му, Верцингеторикъс се върналъ отъ засадата си и билъ посрѣщнатъ съ всеобщо неудоволствие и даже обвинение въ измѣна за туй, че взелъ съ себѣ си всичката конница, приближилъ се до римлянитѣ, напусналъ войскитѣ си и ги изложилъ на опасность да бѫджтъ нападнати. Но той събралъ воененъ съвѣтъ и тъй убѣдително доказалъ подбудителнитѣ причини на постжпкитѣ си, че възбудилъ възторгъ въ войскитѣ и възстановилъ довѣрието имъ къмъ него. Този случай е любопитенъ по това, че може да служи за сравнение на двамата полководци и на войскитѣ имъ въ него време.

Обсадата на града се извършвала съ голѣми трудове отъ страна на римлянитѣ, а отбраната му — съ по̀ малко искуство отъ страна на обсаденитѣ. Между това настанали дъждове и студено време, и обсаденитѣ рѣшили да избѣгатъ изъ града при войскитѣ на Верцингеторикса, но като нѣмали възможность нито да взематъ, нито пъкъ да оставятъ женитѣ и дѣцата си, отказали се отъ намѣрението си — за тѣхно нещастие, понеже скоро послѣ това Цезарь взелъ града съ единъ сполучливо-извършенъ пристжпъ и отъ 40.000 души жители въ него, само

800 се избавили, а всички останали загинали.

Слѣдъ това Цезарь снабдилъ армията си съ намѣренитѣ въ Аварикъ храни и искалъ, съ настжпването на пролѣтьта, или да извлѣче войскитѣ на Верцингеторикса отъ горитѣ и блатата имъ, или пъкъ да ги обкржжи и ги блокира въ тѣхъ. Но едуититѣ го повикали да разрѣши нѣкакво възникнало помежду имъ спрѣчкване. Да отиде при тѣхъ, като прѣкъсне началото на военнитѣ си дѣйствия, било за Цезаря несвоевременно и опасно; но той се рѣшилъ на това, като неискалъ, въ тила му да има смутове, които би могли да даджтъ поводъ за намѣсването на Верцингеторикса. За това той отишълъ лично въ земитѣ на едуититѣ и, като уравнилъ спрѣчкването помежду имъ и имъ обѣщалъ голѣми награди слѣдъ свършване на войната, поискалъ имъ всичката тѣхна конница и 10.000 души пѣхота, които искалъ да разположи въ постове (етапи) до армията си, за да обезпечи подвоза на хранитѣ къмъ нея, което за него би било много важно и полезно, ако да бѣше испълнено.

§ 31.

Движението на Цезаря и Верцингеторикса по край р. Елаверъ къмъ Герговия; — обсадата на Герговия и дѣйствията въ време на нея.

Като се върналъ при армията, Цезарь испратиль легата Лабиена съ 4 легиона противъ сеннонитѣ и лютецитѣ, а самъ съ останалитѣ 6 легиона и конницата тръгналъ покрай р. Елаверъ (Allier) съ намѣрение да обсади Герговия на арвернитѣ (днесъ Clermont). Отъ записките му не се вижда, какъ била разположена въ туй време войската на Верцингеторикса, и за това трѣбва да се прѣдполага, че или римската армия е заобиколила дѣсното му крило, или пъкъ, че тъзи войска по̀ рано е минала прѣзъ р. Елаверъ, за да въспрѣпятствува на римската армия да я прѣмине. Знае се само, че тя унищожила всичкитѣ мостове на нея и вървяла по дѣсния ѝ брѣгъ задъ движението на Цезаря по лѣвия. И двѣтѣ войски се движали денемъ и се разполагали нощемъ — една прѣдъ друга, раздѣлени само съ рѣката. Цезарь, като искалъ да избѣгне голѣмата загуба на време отъ това, употрѣбилъ една хитрость: разположилъ армията си една нощь въ една закрита съ гора мѣстность, право срѣщу единъ разваленъ мостъ. На другата зарань той останалъ тамъ въ засада съ 2 легиона, а останалитѣ 4, съ конницата и тяжеститѣ, испратилъ напрѣдъ по лѣвия брѣгъ, като взелъ обаче отъ всѣки отъ тѣзи 4 легиона по 4 кохорти и имъ заповѣдалъ да вървятъ на мѣстото опрѣдѣлено за 2-та останали назадъ легиона, тъй че галлитѣ да не могжтъ да забѣлѣжатъ отсжтствието имъ. Щомъ римската армия и галлитѣ се отдалечили достатъчно, Цезарь заповѣдалъ бързо да поправятъ моста и слѣдъ нѣколко часа двата легиона минади по него прѣзъ рѣката и заели на дѣсния брѣгъ згодно за бой мѣстоположение. Слѣдъ това Цезарь заповѣдалъ на армията да се върне назадъ къмъ моста. Галлитѣ били тъй измамени съ това, че безъ да се спиратъ тръгнали право къмъ Герговия, понеже не искали да бжджтъ принудени да влѣзатъ въ бой. Това прѣминуване на Цезаря прѣзъ р. Елаверъ било толкова искусно съобразено и ис-

пълнено, колкото отъ друга страна дава поводъ да се прѣдполага, че Верцингеториксъ не достатъчно внимателно наблюдавалъ дѣсния брѣгъ на рѣката и допусналъ да бѫде измаменъ.

Цезарь тъй сѫщо продължавалъ движението си къмъ Герговия и, като стигналъ до нея на 5-ия день, разглѣдалъ града и мѣстоположението му — на една висока, труднодостѫпна планина, и рѣшилъ че не било възможно, прѣдъ очитѣ на галлската армия, да го прѣвземе съ внезапно нападение и открита сила. За това той се погрижилъ прѣди всичко за обезпечението на хранението на армията. А Верцингеториксъ расположилъ войскитѣ си на върха на планината и подъ стѣнитѣ на града, и ежедневно, при изгрѣване на слънцето, излизалъ съ военачалницитѣ и съ конницата си, поддържана отъ стрѣлцитѣ съ лѫкове, и се сблъсквалъ съ римскитѣ войски.

Въ политѣ на планината, на която билъ расположенъ града, се намиралъ единъ стръменъ отъ всички страни хълмъ, който позволявалъ на галлитѣ удобно да си доставляватъ вода, хлѣбъ и фуражъ, и за това тѣ го заели съ войски, но не твърдѣ силно. За Цезаря било добрѣ да завладѣе този хълмъ, за да отнеме отъ галлитѣ згодитѣ, които той имъ доставлявалъ. За това прѣзъ една нощь, съ най голѣма тишина, тръгналъ отъ лагера си съ 2 легиона, завладѣлъ този хълмъ и го съединилъ съ главния си лагеръ чрѣзъ двоенъ ровъ 12 фута дѫлбокъ.

Между това у едуититѣ пакъ произлѣзли смутове, които можали да иматъ опасни послѣдствия за Цезаря и отново го принудили да прѣкъсне едва-що почнатитѣ дѣйствия противъ Герговия и Верцингеторикса.

Единъ отъ най виднитѣ едуити, Конвиктонитанисъ, назначенъ отъ Цезаря за върховенъ вождъ на това племе, въстаналъ съ привърженицитѣ си противъ римлянитѣ и испратилъ 10.000 души войска, обѣщана на Цезаря, подъ прѣдводителството на Литавика, ужъ да се съедини съ него, а въ сѫщность да се съединятъ съ Верцингеторикса противъ Цезаря. По пѫтя отряда на Литавика избилъ римлянитѣ, които се движили съ единъ голѣмъ транспортъ, и тръгналъ право къмъ Герговия.

Напротивъ, други двама видни едуити, Епоредориксъ и Виридомаръ, които останали вѣрни на Цезаря, довели при него едуитската конница и му обяснили, че едуититѣ сѫ непричастни въ въстанието на Конвиктонитаниса. Цезарь, безъ да губи време, като оставилъ въ лагера, прѣдъ Герговия легата Фабия съ 2 легиона, самъ съ 4 легиона и всичката конница бързо тръгналъ за земитѣ на едуититѣ. Като изминалъ около 30—35 версти, срѣщналъ отряда на Литавика и му прѣградилъ пѫтя съ конницата си.

Отряда на Литавика, като се видялъ излъганъ и въ опастность за поражение, хвърлилъ оржжието си и искалъ милость, а Литавикъ съ помощницитѣ си избѣгалъ въ Герговия. Цезарь увѣдомилъ едуититѣ, че простилъ едноплеменницитѣ имъ, макаръ да ималъ право да ги накаже съ смьртъ, и слѣдъ това веднага тръгналъ назадъ къмъ Герговия. На срѣдъ пѫтя за тамъ той получилъ отъ Фабия извѣстие, че 2-та му легиона били атакувани въ лагера си отъ прѣвъсходящи непріятелски сили, съвсѣмъ изнемощели и понесли голѣма загуба, и че на другия день се очаквало ново нападение. Цезарь ускорилъ, колкото било възможно, движението си и пристигналъ въ лагера още прѣди из-

грѣване на слънцето; обаче галлитѣ не повторили нападението си.

Наскоро отъ Бибракта (Autun) се получило извѣстие, че Конвиктонитанисъ и партията му пакъ произвели безрѣдици, убили находившитѣ се въ града римляни, а другитѣ вънъ отъ него ограбили. Но другитѣ народни власти, страхувайки се отъ отмъщението на Цезаря, испратили до него пратеници съ обяснение, че тѣ и болшинството на народа не участвували въ тѣзи безрѣдици и молили да имъ се възвърнатъ даденитѣ отъ тѣхъ войски. Слѣдъ всичко това, тѣ почнали да се готвятъ за война и да убѣждаватъ къмъ това съсѣднитѣ племена. Цезарь знаялъ всичко, обаче приелъ пратеницитѣ благосклонно и ги испратилъ съ сжщо такива обѣщания. При всичко това положението му въ Галлия взело да става обезпокоително и не безопасно, и застрашавало Цезаря съ всеобщо отъ всички страни нападение. За това той взелъ да мисли за едно благовидно отстжпление отъ Герговия, тъй че то да не се покаже на галлитѣ като бѣгство прѣдъ тѣхъ.

Скоро за това му се прѣдставилъ удобенъ случай. Като прѣглѣждалъ пó малкия си лагеръ, той видялъ, че галлитѣ напуснали една височина, която до тогава силно заемали, и се научилъ отъ бѣглецитѣ, че тъзи височина отпрѣдъ не била заета, но отзадъ, близо до града, се намирало едно много тѣсно пространство, обраснало съ гора, и че Верцингеторикъс заповѣдалъ да го укрѣпятъ, за да не могжтъ римлянитѣ да го завладѣятъ и да отрѣжатъ на галлитѣ пжтя за добиване фуражъ и вода. Върху това Цезарь основалъ слѣдующия планъ — силно да застрашава този пунктъ, на който галлитѣ се страхували отъ нападение, и когато тѣ ще му отидатъ на помощь, да нападне, съ ескалада, лагера имъ, расположенъ въ планината.

Видимитѣ распорѣждания на Цезаря за застрашаването на първия пунктъ имали пъленъ успѣхъ: галлитѣ испратили къмъ този пунктъ главнитѣ си сили и съ това съвсѣмъ отслабили заеманието и отбраната на силно укрѣпения си лагеръ въ планината. Цезарь, щомъ забѣлѣзалъ това, испратилъ войскитѣ си, скрито и по части, отъ голѣмия лагеръ въ малкия и строго заповѣдалъ на легатитѣ си да не отиватъ много напрѣдъ, за да не се изложатъ на флангово нападение. Отъ описанието, въ запискитѣ на Цезаря, на произлѣзлия вслѣдствие на това бой, не може достатъчно да се обясни, какъ именно е вървяла работата, но изглѣжда, че римскитѣ войски въ време на боя дѣйствително неможали да отидатъ напрѣдъ къмъ лагера на галлитѣ, безъ да се изложатъ на флангово нападение отъ къмъ града и отъ галлската войска едновременно.

Въ самото начало, войската на Цезаря тръгнала къмъ лагера на галлитѣ и го завладяла безъ съпротивление. Цезарь веднага заповѣдалъ да тржбятъ отстжпление, прѣдполагайки, че галлитѣ, като разбрали цѣлта на лъжливата атака, ще вематъ съобразни съ това мѣрки. По сигнала 10-ия легионъ при Цезаря се спрялъ, но другитѣ не чули сигнала и продължавали да вървятъ напрѣдъ. Макаръ трибунитѣ и центурионитѣ да се трудили да спржтъ и устроятъ хората си, но, увлѣчени отъ порива, послѣднитѣ проникнали до самитѣ градски стѣни и врати, при което, както се вижда, дошли малко въ безрѣдица, — прѣднитѣ се опитвали да се искачатъ на стѣнитѣ, но напразно, тъй като нѣмали стжлби, — а заднитѣ все пó вече

напирали на тѣхъ, и, въ произлѣзлата вслѣдствие на това безрѣдица, легатитѣ вече не могли да испълнятъ заповѣдьта на Цезаря.

Въ Герговия жителитѣ дошли въ ужасъ и се разбѣгали, но галлската войска на Верцингеторикса, най напрѣдъ по части, послѣ съ прѣвъсходящи сили, се обърнала противъ атакующитѣ и ги нападнала въ флангъ и въ тилъ. Римскитѣ войски, макаръ и на незгодно за бой мѣстоположение, се отбранявали съ очаяна храбрость, като се трудили да си пробиятъ пжть. Цезарь имъ испратилъ на помощь легата Сексция съ нѣколко кохорти отъ малкия лагеръ и самъ съ 10-ия легионъ отишълъ малко напрѣдъ.

Въ туй време на дѣсния флангъ на римлянитѣ се показали, по заповѣдь на Цезаря, спомагателнитѣ войски на едуititѣ, на които било възложено да наблюдаватъ галлскитѣ войски, които се намирали на нея страна. Но римскитѣ войски въ разгара на боя ги сторили на неприятели, помислили се съвсѣмъ заобиколени и взели да отстжпватъ съ бой, извьршили чудеса отъ храбрость и най послѣ отстжпили въ лагера си, подъ прикритието на 10-ия легионъ и кохортитѣ на Сексция, но понесли жестока загуба — 46 центуриона и около 700 войници! Верцингеториксъ не продължавалъ настжплението и отвелъ войскитѣ си назадъ въ лагера.

Главната причина за несполуката въ този бой била, както изглѣжда, тъзи, че легионитѣ при прѣвземанието на неприятелския лагеръ, разстроили рѣдоветѣ си, нарушили рѣда и се увлѣкли отъ порива до самитѣ градски стѣни. Цезарь ги укорилъ за това на другия день, но заедно съ туй имъ въздалъ приличната и справедлива похвала за геройската имъ храбрость, съ което още по̀ вече повдигналъ духа имъ. При всичко това, цѣлта му — да снеме обсадата, слѣдъ като нанесе на неприятеля чувствителенъ ударъ, не била достигната и за това той излѣзълъ съ цѣлата си армия отъ лагера на открито поле, като извикалъ галлитѣ на бой. Но Верцингеториксъ не го приелъ, като справедливо прѣдпочелъ да стои въ лагера си подъ стѣнитѣ на града и увѣренъ при това, че обсадата на града не била възможна. Вслѣдствие на туй, всичко се ограничило съ прѣдни конни сблъсквания, въ които успѣха билъ на страната на римлянитѣ. На другия день Цезарь пакъ извелъ армията си въ полето, за да намали — както казва — гордостьта на неприятеля и да повдигне духа въ своитѣ войски, и когато галлитѣ пакъ не приели боя, тогава той прѣдъ очитѣ имъ, по пладнѣ, прѣдприелъ отстжпление и, безъ да бжде прѣслѣдванъ, въ 3 прѣхода стигналъ на р. Елаверъ, поправилъ единъ мостъ на нея и прѣминалъ на другия брѣгъ.

§ 32.

Въстанието на едуititѣ и на всички галли; — дѣйствията на Цезаря, Лабиена и легата Л. Цезаря; — мѣркитѣ на Верцингеторикса и движението му срѣщу Цезаря, а на Цезаря, слѣдъ боя, подиръ него къмъ Алезия.

Между това едуititѣ, къмъ които Цезарь билъ толкова благосклоненъ и снисходителенъ, напълно и рѣшително му измѣнили, въ Новиодунъ (Nevers), гдѣто се намирали Цезаревитѣ складове, убили всички римляни, разграбили всичкитѣ парични касси и часть отъ обоза и имуществата на самия Цезарь, отнели дошлитѣ отъ Италия и Испания ремонти

съ коне, най послѣ изгорили самия градъ, почнали да събиратъ войски и се трудили да отрязватъ на римлянитѣ подвозитѣ съ храни.

Цезарь, като се научилъ за това и като казвалъ, че би се покрилъ съ срамъ, ако би отстжпилъ въ римската нарбонска область, тръгналъ съ усилени прѣходи къмъ р. Лигеръ (Луара), за да я прѣмине прѣди едуититѣ да успѣятъ да събержтъ войски. При това той ималъ прѣдъ видъ тъй сжщо да не прѣдоставя легата Лабиена съ легионитѣ му на собственната му сждба, но да се съедини съ него и да дѣйствува тъй, че въстанието на галлитѣ да имъ струва твърдѣ скжпо. Този планъ билъ напълно достоенъ за него!

Слѣдвайки денемъ и нощемъ, той дошълъ съвсѣмъ неочаквано за галлитѣ до р. Лигеръ, прѣминалъ я въ бродъ, снабдилъ армията си съ зърненъ хлѣбъ и добитъкъ и бързо тръгналъ право къмъ Агендикъ (Sens), въ земитѣ на сеннонитѣ. Страха отъ името му прѣдшествувалъ неговото движение и безъ бой нанесълъ ударъ на въстанието на галлитѣ въ страната, прѣзъ която минавалъ Цезарь.

Между това Лабиенъ съ легионитѣ си тръгналъ къмъ Лютеция (днесъ Парижъ), като по пжтя оставилъ часть отъ войскитѣ въ Агендикъ, за прикритие на този градъ и на оставенитѣ въ него тяжести, складове и дошлитѣ отъ Италия новобранци. Началствувавшия надъ галлскитѣ войски въ Лютеция (състояща тогава само отъ една часть на днешния Парижъ, на острова между двата ржкава на Сена) не пусналъ Лабиена въ града и рѣшилъ да се отбранява въ него. Лабиенъ, като прѣдвидялъ трудностьта на обсадата, тръгналъ нагорѣ по дѣсния брѣгъ на р. Секвана (Сена) къмъ гр. Мелодунъ (днесъ Melun), завладялъ го, миналъ прѣзъ рѣката, направилъ мостъ отъ другата страна на града и тръгналъ надолу по лѣвия брѣгъ къмъ Лютеция. Уплашенитѣ жители на този градъ изгорили града, отстжпили на дѣсния брѣгъ и развалили мостоветѣ задъ себѣ си. Лабиенъ, като получавалъ отъ всѣкждѣ най прѣувеличени извѣстия за всеобщото въстание на галлитѣ и за крайно лошото положение на римскитѣ войски, справедливо разсждилъ, че въ тѣзи обстоятелства въпроса не се състоялъ вече въ туй, щото да се нанася на галлитѣ поражение и да се правятъ завоювания, но че трѣбвало да се запази отряда му и да се доведе обратно въ Агендикъ — въ цѣлость. Съ тѣзи цѣль той направилъ лъжовни приготовления за прѣминуването прѣзъ р. Секвана по̀ горѣ отъ Лютеция, а прѣзъ нощьта прѣминалъ по̀ долу, отблъсналъ много галлски отряди и най послѣ ги разбилъ съ голѣма за тѣхъ загуба. Слѣдъ това безпрѣпятственно дошълъ до Агендикъ и скоро се съединилъ въ него съ Цезаря. Всички тѣзи дѣйствия на Лабиена откриватъ въ него единъ опитенъ и искусенъ военачалникъ и заслужватъ пълна и справедлива похвала.

Между това едуититѣ, по̀ напрѣдъ толкозъ прѣданни на римлянитѣ, сега станали главни тѣхни врагове и поканили Верцингеторикса и прѣдводителитѣ на всичкитѣ галлски племена на общенародно събрание въ Бибракта (днесъ Autun). Тукъ, гдѣто нѣмало прѣдставители само отъ лингонитѣ (Лангръ) и ремитѣ (Реймсъ), вѣрни на римлянитѣ, и отъ тревиритѣ (Триръ), заети съ войната си съ германцитѣ, Верцингеториксъ билъ провъзгласенъ за върховенъ воененъ вождъ на всички галли (за голѣмо неудоволствие на едуититѣ, които искали тази честь за единого отъ тѣхнитѣ едноплеменници). Верцингеториксъ поискалъ отъ галлитѣ залож-

ници, 15.000 души конница и да изгорятъ полетата и жилищата си, отъ едуититѣ 10.000 души пѣхота, които съ 800 д. конница испратилъ да нападнатъ аллоброгитѣ (въ Савойя и Дофине), като имъ обѣщалъ независимость, ако тѣ въстанатъ; най послѣ на арвернитѣ (Auvergne) и на съсѣднитѣ габали заповѣдалъ да опустошатъ южната часть на Галлия (Rouergue, Quercy и Bas-Languedoc).

Аллоброгитѣ отбранявали споредъ силитѣ си р. Роданъ (Рона) и прѣградили входа въ земитѣ имъ. У тѣхъ се намирали всичко само 22 кохорти отъ новонабранитѣ римски войски, подъ началството на легата Л. Цезаря. Слабостьта на тѣзи сили и застрашавшата ги опасность накарали този легатъ да се обърне за помощь къмъ отвъдъ-рейнскитѣ германци, отъ които той и получилъ малко лоша конница и легка пѣхота. Той се намиралъ въ твърдѣ трудно и опасно положение, заобиколенъ отъ всички страни съ прѣвъсходящитѣ сили на галлитѣ и отрѣзанъ не само отъ Италия, но даже и отъ римската нарбонска область. Обаче той умялъ, колкото и както можалъ, да се държи и да дѣйствува тъй, че въ това очаяно положение никога и никждѣ да не се излага на поражение, което му направило голѣма честь.

Между това Верцингеторикъсъ, като се усилилъ доста много и като се научилъ, че Цезарь има намѣрение отъ Агендикъ да отиде прѣзъ земитѣ на лингонитѣ (Langres) и секванитѣ (Franche-Comté) на югъ, рѣшилъ да му прѣгради пжтя за тамъ и тръгналъ на срѣща му, като раздѣлилъ войскитѣ си на три части или голѣми отряди: флангобитѣ трѣбвало да нападнатъ Цезаря отъ фланговетѣ, а срѣдния отъ фронта. Цезарь сжщо раздѣлилъ конницата си на 3 части и я испратилъ противъ галлската конница, а всичката пѣхота спрѣлъ на едно мѣсто и расположилъ между нея всичкитѣ тяжести и кола. Римската пѣхота поддържала римската конница, тамъ гдѣто послѣднята била притѣснявана, до като германската конница на дѣсния флангъ на римлянитѣ не отблъснала отъ една височина галлската конница и я прѣслѣдвала до брѣговетѣ на рѣката, при която Верцингеторикъсъ стоялъ съ пѣхотата си въ разгънатъ боенъ рѣдъ. Останалата галлска конница, страхувайки се да не бжде заловена и заобиколена, разбѣгала се и въ прѣслѣдването ѝ отъ римската конница понесла голѣма загуба. Верцингеторикъсъ, като видѣлъ бѣгството и поражението на конницата, отстжпилъ въ лагера си, а отъ него веднага тръгналъ съ всичкитѣ тяжести къмъ градъ Алезиа (днесъ Mont Auxois, въ департамента Côte-d'Or, между р. р. горня Сена и горня Ионна, гл. по̀ долу). Цезарь, като оставилъ всичкитѣ си тяжести и кола, подъ прикритието на 2 легиона, на една близка височина, прѣслѣдвалъ галлитѣ до вечерьта, взелъ около 3.000 отъ тѣхъ въ плѣнъ и на другия день се расположилъ на лагеръ срѣщу Алезиа. Той веднага прѣглѣдалъ мѣстностьта и града, и заповѣдалъ да се почне направата на контръ-валационна линия. Къмъ това той прибавя въ запискитѣ си, че поражението на галлската конница, която галлитѣ считали за главенъ родъ на войскитѣ си, причинило видимо силенъ упадъкъ на духа въ тѣхнитѣ войски.

Отъ коментариитѣ на Цезаря не се вижда, гдѣ именно произлѣзълъ упомѣнатия по̀ горѣ бой, и коя била тъзи рѣка. Слѣдъ туй въобще може да се забѣлѣжи, че Верцингеторикъсъ неблагоразумно отстжпилъ отъ взетото по̀ рано рѣшение да не влиза съ армията на Цезаря въ бой

на открито поле. Да се рѣши на това, съ неустроеното, макаръ и храбро, народно опълчение на галлитѣ, противъ римската армия, правилно и отлично устроена, привикнала на маневриране, закалена въ боевете, и прѣдвождана отъ такъвъ полководецъ, като Цезаря — било крайно неблагоразумно. А Цезарь, отъ своя страна, проявилъ въ този случай високитѣ си военни дарби, остроумие и рѣшителность да дѣйствува съобразно съ главната си цѣль, обстоятелствата и срѣдствата. Главната му цѣль била да се приближи до римската нарбонска область и да отвлѣче отъ нея значителнитѣ сили на галлитѣ. Като срѣщналъ по пѫтя за тамъ прѣвъсходящата по силитѣ си галлска войска, той не помислилъ нито за отстѫпление, което можало да погуби всичкото му дѣло въ Галлия, нито да остане на едно мѣсто и да приеме отбранителенъ бой, което сѫщо не било съгласно нито съ личния му характеръ, нито съ достойнството и значението на римската армия, но на прѣдлагаемия му настѫпателенъ бой незабавно отговорилъ съ сѫщо такъвъ настѫпателенъ — и съ искуснитѣ си разпорѣждания и распрѣдѣление и дѣйствие на войскитѣ си — той отблъсналъ съ конницата, поддържана отъ пѣхотата, галлската многобройна конница, съ което принудилъ Верцингеторикса да отстѫпи и, прѣслѣдвайки го усиленно, нанесълъ му загуба и отъ хора, и нравственна, която съотвѣтствувала на пълна побѣда.

§ 33.

Обсадата на Алезиа; — сражението при нея, прѣземанието ѝ и край на похода; — забѣлѣжки.

Обсадата на Алезиа отъ Цезаря е таково майсторско дѣло на древната полиорцетика и при това въ такава блѣскава свѣтлина изважда на яве прѣвъсходството на римскитѣ войски и особенно високитѣ военни дарби на Цезаря, щото заслужва малко подробно и обстоятелно описание.

Алезиа (Alesia, днесъ Mont Auxois, близо до Sainte-Reine, на с. з. отъ Flavigny и на с. и. отъ Sémur, въ департамента Côte-d'Or) била расположена на върха на една отдѣлна, висока планина или елипсообразна плоска възвишенность, между двѣ рѣкички (днесъ Oze и Ozerain), които протичали по край планината отъ сѣверъ и югъ и се вливали близо на западъ въ третя рѣкичка (днесъ Brenn). Мѣстностьта прѣдъ Алезиа, къмъ западъ, образувала една равнина, дълга около 3.000 крачки (геометрически), а отъ другитѣ три страни била заобиколена съ планини, еднакво високи съ тъзи, на която билъ расположенъ града, и прѣсѣчени съ нѣколко джлбоки лощини (днесъ отъ сѣверъ — между паланкитѣ Menestreux-le-Pitois и Bussy-le-Grand, отъ истокъ — Mont Pévenelle и близо до паланката Darcey, а отъ югъ — Mont Druaux, близо до Flavigny).

Цезарь, като разглѣдалъ мѣстностьта и расположението на Алезиа и войскитѣ на Верцингеторикса, намѣрилъ, че расположението на послѣдния било непристѫпно, но ненамѣрилъ за невъзможно да го затвори въ планината, като го заобиколи съ укрѣпени линии, и да го принуди, или да се оттѣгли въ̀реме, или да се изложи на всички послѣдствия отъ неизбѣжния гладъ. Армията на Цезаря състояла отъ 10 легиона (около 50.000 души), набраната отъ германцитѣ конница

(споредъ Аппиана александрийски — до 10.000 души) и спомагателнитѣ галлски войски, а всичко отъ 60 до 70.000 души. А Верцингеториксъ ималъ, по показанията на историцитѣ — до 80.000 души войска. Наполеонъ I се съмнява въ това, тъй като Алезиа била малъкъ градецъ и, освѣнъ войскитѣ, вмѣствала въ себѣ си тъй сжщо и постояннитѣ си жители. Въ всѣки случай, споредъ казването на историята, Цезарь съ 60.000 войски се рѣшилъ да блокира въ Алезиа Верцингеторикса съ 80.000 войски — примѣръ, не чуванъ въ военната история и въ историята на обсадитѣ, тъй като извѣстно е, че обсаждающия, за успѣха на обсадата на една крѣпость, трѣбва да бжде поне два пжти по̀ силенъ отъ обсадения. Но тъзи именно несъразмѣрность въ силитѣ възвисява още по́ вече смѣлата рѣшителность на Цезаря, на когото високото искуство въ испълнението имало рѣшителенъ успѣхъ и влияние въ отношение не само на сждбата на Алезиа, Верцингеторикса и галскитѣ войски, но и на цѣла Галлия.

Прѣди всичко Цезарь заелъ окржжающитѣ Алезиа планини отъ сѣверъ, истокъ и югъ съ нѣколко легиона въ отдѣлни укрѣпени лагери. Сжщевременно той опрѣдѣлилъ посоката на контръ-валационната линия около планината, на която била расположена Алезиа, и мѣстата на 23 четверожгълни, високи, землянни укрѣпления.

Едва що били почнати тѣзи работи, когато Верцингеториксъ тръгналъ съ конницата си къмъ западната равнина. Тукъ произлѣзълъ твърдѣ упоритъ бой между галлската и римско-германската конница: послѣднята отблъснала и отхвърлила първата въ безрѣдица и съ загуба.

Когато високитѣ укрѣпления били свършени, Цезарь заповѣдалъ да ги съединятъ, съобразно съ мѣстностьта, съ силно-укрѣпени линии. Но това било съпряжено съ голѣми затруднения и трудове: почвата била много неудобна за земляни работи и, освѣнъ това, прѣсѣчена съ височини и лощини, на твърдѣ голѣмо пространство, а именно — по́ вече отъ 11.000 крачки (геометрически, около 7½ версти) въ окржжность. До като войскитѣ извършвали работитѣ, часть отъ тѣхъ трѣбвало постоянно да стои подъ оржжие, за да противудѣйствува на галлитѣ, расположени подъ стѣнитѣ на града. Най послѣ, много трудъ и време се искало тъй сжщо за да се съберѫтъ въ околноститѣ материали, потрѣбни за работитѣ.

Верцингеториксъ, който виждалъ отъ върха на планината работитѣ на Цезаря и разбралъ цѣлта имъ, не се осмѣлилъ обаче още о́време да отстжпи съ войската си изъ подъ стѣнитѣ на Алезиа, за да не би да бжде разбитъ въ време на похода, а рѣшилъ да стои при Алезиа, като подбуди съотечественницитѣ си по́ скоро да му даджтъ помощь. За това той испратилъ конницата си, която да държи при себѣ си, било много трудно, и ѝ поржчалъ да прѣдстави на галлскитѣ племена необходимостьта колкото може по́ скоро да го освободятъ отъ блокадата, понеже ималъ храна най много за 30 дни. Тъй като римскитѣ линии не били още съвсѣмъ довършени, то галлската конница, на брой 15.000 души, лесно успѣла да се отърве. А Верцингеториксъ, съ останалата у него пѣхота, напусналъ лагера си и се затворилъ въ града. Наполеонъ I намира и това за твърдѣ трудно и съмнително, тъй като на Верцингеторикса все още оставали около 65.000 души войска, вънъ отъ жителитѣ на Алезиа.

Цезарь, като узналъ отъ плѣнницитѣ и бѣглѣцитѣ за намѣренията на Верцингеторикса, убѣдилъ се въ трудностьта на прѣдприятието си и въ необходимостьта, вслѣдствие на това, значително още да усили укрѣпенитѣ си линии. За това той заповѣдалъ да ископаятъ, на 400 фута (геометрически) прѣдъ тѣхъ, джлбокъ ровъ, 20 фута джлбокъ и широкъ, съ отвѣсни страни, а отъ ископаната земя да се образува валъ за защита на войскитѣ отъ метателното оржжие. На 400 фута задъ този прѣденъ ровъ се намирала контръвалационната линия, съ 2 паралелни рова 15 фута джлбоки и широки. Вжтрѣшния ровъ отъ тѣхъ билъ напълненъ съ вода, прѣкарана отъ двѣтѣ рѣкички, които тѣчали около Алезиа. Задъ него билъ направенъ валъ 12 фута високъ, съ парапетъ, амбразури, дървета и дървени клонове, забити на гребена на вала. Вала се фланкиралъ отъ високи укрѣпления, направени на растояние 80 фута едно отъ друго.

Сжщевременно Цезарь заповѣдалъ да се направи, по сжщия начинъ, и циркумъ-валационна линия, въ окржжность не по̀ малко отъ 14.000 фута, за да се запази отъ нападението на галлитѣ отъ къмъ полето.

Но всичко това Цезарь намѣрилъ пакъ за недостатъчно и, за крайно затруднение на подстжпитѣ къмъ линиитѣ, изобрѣтилъ *тройна прѣграда*. Той заповѣдалъ: 1-о прѣдъ всѣка линия да се ископае *ровъ* 9 фута джлбокъ, съ *прѣграда* отъ остри стълбове, забити въ дъното на рова; 2-о прѣдъ тѣзи ровове да се ископаятъ *вълчи ями* въ 8 рѣда, въ шахматенъ рѣдъ, на 3 фута растояние една отъ друга, съ дебели, остри колове на дъното, прикрити отгорѣ съ трѣва и шубраци, — и най послѣ 3-о по цѣлата мѣстность прѣдъ вълчитѣ ями да се нахвърлятъ много желѣзни куки, прикрѣпени къмъ забити въ земята дебели колове (шострапи).

Труднодостжпнитѣ височини и лощини около Алезиа, по посока на линиитѣ, извънрѣдно затруднявали работитѣ. Обаче, независимо отъ това и отъ грамадностьта на работитѣ, протяжението имъ въ длъжъ и ширъ (контравалационната линия имала въ окржжность около $7^1/_2$, циркумвалационната — около $9^1/_2$ версти), и количеството на употрѣбенитѣ материали (въ блискитѣ гори не стигнали дърветата и трѣбвало да се носятъ такива все отъ по̀ далечъ и по̀ далечъ), Цезарь казва, че успѣлъ сѫвсѣмъ да блокира Алезиа и да се обезпечи отъ къмъ полето, съ труда на 60 или 70.000 войски — въ тѣчение на около 40 дена! Той ималъ такова довѣрие въ легионитѣ си, че съ тѣхъ можалъ — както често казвалъ — *да пръобърне небето!* Въ Римъ работитѣ му около Алезиа възбудили такъвъ възторгъ, щото казвали, че единъ смъртенъ *человѣкъ* едва-ли би се осмѣлилъ да ги прѣдприеме, но само едно *божество* можало да ги извърши!

Между това галлитѣ събрали до 240.000 души пѣхота и 8.000 души конница, подъ прѣдводителството на 4 избрани прѣдводители, но, колкото и да бързали, не можали да пристигнатъ къмъ опрѣдѣления отъ Верцингеторикса срокъ (до истичанието на 30-тѣ дни), което довело обсаденитѣ въ пълно очаяние. Като се нуждаяли отъ храна, тѣ замислявали вече най очаяни прѣдприятия и испѫдили отъ града всички лишни и безполезни хора, но Цезарь не ги пропусналъ.

Най послѣ, едва слѣдъ 6 седмици (42 дена) слѣдъ излизанието на конницата, спомагателната галлска войска се явила прѣдъ Алезиа и заела височинитѣ отъ юго-западната стра-

на (близо до днешния градецъ Mussy la-Fosse), на растояние 4.000 фута отъ римската циркумвалационна линия. Цезарь нарича тѣзи височини collis exterior (външни височини, за различие отъ вжтрѣшнитѣ, заети отъ римскитѣ линии). На другия день всичката галлска конница, поддържана отъ стрѣлцитѣ, легкитѣ войски и задъ тѣхъ цѣлата пѣхота, тръгнала къмъ западната равнина между двѣтѣ рѣкички. Цезарь, като взелъ всички нужни мѣрки за отбрана на тази часть отъ линията, испратилъ всичката си конница срѣщу галлската. Произлѣзълъ най упоритъ бой, който се продължавалъ отъ пладнѣ до вечерьта, безъ особенъ успѣхъ отъ едната и отъ другата страна. Но най послѣ германската конница съ единъ общъ, друженъ ударъ съкрушила и отблъснала галлската. Обаче галлитѣ не изгубили куражъ и цѣлата нощь се готвила за рѣшителенъ пристжпъ къмъ тази часть на циркумвалационната линия, която била обърната къмъ западната равнина: приготвяли стълби, фашини, коси и куки за сриване на прѣградитѣ и др. т. и още прѣди разсъмване тръгнали на пристжпъ. Въ сжщото време и Верцингеториксъ направилъ вилазка противъ частитѣ на контрвалационната линия, расположени въ лощинитѣ. Но безполезни били всичкитѣ усилия на галлитѣ отъ едната и отъ другата страна, и съ изгрѣване на слънцето галлитѣ и отъ двѣтѣ страни отстжпили.

Само тогава въпкашнитѣ галли се досѣтили, че сж нападнали на най силната часть отъ римскитѣ линии, и испратили знающи хора да разглѣдатъ цѣлата окржжность на тѣзи линии. На сѣверъ отъ Алезиа тѣ намѣрили единъ високъ хълмъ, на върха на който римскитѣ войски не можали да прѣкаратъ циркумвалационната линия и били принудени да я расположатъ на полѣгатия склонъ на този хълмъ (между Menestreuxle-Pitois и Bussy-le-Grand), тъй щото върха на хълма значително командвалъ надъ нея и много способствувалъ за нападението ѝ. Вслѣдствие на това, още прѣзъ слѣдующата нощь били испратени съ тази цѣль 60.000 галлски войски, подъ началството на едного отъ 4-тѣ прѣдводители, Вергасиллауна. Послѣдния, при изгрѣване на слънцето, прѣдприелъ рѣшително нападение, и въ сжщото време главнитѣ сили на галлитѣ се разгънали въ боенъ рѣдъ на равнината срѣщу западната часть на римскитѣ линии а Верцингеториксъ направилъ силна вилазка изъ града и стрѣмително нападналъ римскитѣ линии по̀ въ лѣво отъ Вергасиллауна, отъ сѣверната страна.

Най силното нападение било направено отъ страна на Вергасиллауна и не безъ успѣхъ, тъй щото римскитѣ войски (легионитѣ на Антистия и Каниния) почвали вече да отстжпватъ прѣдъ прѣвъсходящитѣ сили, Цезарь имъ испратилъ на помощь Лабиена съ 6 кохорти и съ заповѣдь да направи вилазка, ако не ще бжде въ състояние да се ограничи съ отбрана, а противъ Верцингеторикса испратилъ Брута (сина си) съ 6 и легата Фабия съ 7 кохорти, и самъ тръгналъ слѣдъ тѣхъ съ други подкрѣпления, и едва успялъ да поддържи боя — тъй силно напирали и упорито се сражавали галлитѣ на Верцингеторикса. Отъ тукъ той се обърналъ на помощь на Лабиена, който съ голѣмъ трудъ се държалъ противъ Вергасиллауна, и заповѣдалъ на по̀ голѣмата часть отъ конницата си да излѣзе отъ линиитѣ и да нападне атакующитѣ галли на Вергасиллауна въ тилъ. Между това и Лабиенъ успялъ да притѣгли къмъ

себѣ си 38 кохорти отъ лѣво, отъ линиитѣ на равнината, срѣщу които главнитѣ сили на галлитѣ стояли въ бездѣйствие и нищо не прѣдприемали. Като ги присъединилъ къмъ себѣ си, Лабиенъ направилъ вилазка едновременно съ конницата. Произлѣзълъ най упоритъ бой, който римската конница рѣшила въ полза на римлянитѣ, съ нападението си на галлитѣ въ тилъ. Тогава Цезарь се обърналъ съ всичкитѣ си сили противъ Верцингеторикса. Послѣдния извършилъ чудеса отъ храбрость, но, като видялъ отблъсването на Вергасиллауна и бездѣйствието на главнитѣ сили, билъ принуденъ да отстжпи и, като събралъ войскитѣ си, обявилъ имъ, че тѣ могжтъ да прѣдаджтъ него лично, ако искатъ да се прѣдаджтъ на згодни условия. И тѣ се прѣдали, но били продадени въ робство, а Верцингеториксъ взетъ въ плѣнъ и послѣ, при голѣмия триумфъ на Цезаря въ Римъ, вървялъ задъ неговата побѣдна колесница (което турватъ въ упрѣкъ на Цезаря, защото не почелъ въ лицето на Верцингеторикса единъ герой, макаръ и нещастенъ).

Тъй се свършила тъзи знаменита обсада на Алезиа, въ която високото искуство на Цезаря и извънрѣднитѣ доблѣсти на римскитѣ войски — отъ една страна, и бездѣйствието на главнитѣ сили на галската спомагателна войска, въ най рѣшителната минута, въпрѣки извънрѣднитѣ подвизи на мжжество и храбрость, показани отъ Вергасиллауна, Верцингеторикса и войскитѣ имъ — отъ друга страна, рѣшили сждбата не само на Алезиа и на обсадата ѝ, но и на цѣла Галлия и на войнитѣ въ нея. Обсадата на Алезиа съвсѣмъ съкрушила съпротивлението на галлитѣ, и макаръ тѣ да се опитвали пакъ да повдигатъ частни въстания, но главната имъ сила била вече съкрушена, унищожена — и слѣдъ една година Галлия напълно се покорила на римлянитѣ.

Разглѣдвайки въобще военнитѣ дѣйствия въ Галлия въ тъзи 7-та година отъ войната въ нея, неможе да не забѣлѣжимъ, че никога, прѣзъ цѣлата тъзи война, галлитѣ не сж проявили такова извънрѣдно напрежение на сили. Въ единъ мѣсецъ време тѣ събрали отъ 40 племена, изъ числото на всички 85, които обитавали въ Галлия, 240.000 войски, които, съ 80-тѣ хиляди блокирани въ Алезиа, съставлявали 320.000 души, противъ 60.000 войски на Цезаря — пó-вече отъ 5 пжти пó много! И положително може да се каже, че само отличнитѣ качества и доблѣсти на Цезаревитѣ войски и особенно неговитѣ високи дарби и искуство, а отъ друга страна недостатъка въ съгласието и умѣнието на галлитѣ, спасили Цезаря и армията му отъ извънрѣдно голѣмата опасность. Колкото и прѣкрасно да билъ устроилъ той укрѣпенитѣ линии, но ако главнитѣ сили на галлитѣ бѣхж направили едно рѣшително нападение на тѣхъ отъ западъ, едновременно съ нападението на Вергасиллауна отъ сѣверозападъ и на Верцингеторикса отъ сѣверъ, то положението на Цезаря и на армията му можало да бжде много опасно и отъ обсаждающъ той можеше самъ да се обърне въ обсаденъ. Но най послѣ, извънрѣдното му искуство и необикновенното мжжество на войскитѣ му одолѣли прѣвъсходящата на брой и храбра, но лошо устроена и управлявана въоржжена сила на галлитѣ — и повели къмъ извънрѣдни военни и политически резултати, както ще видимъ пó долу.

По тъзи причина, въобще тъзи 7-та година отъ войната на Цезаря въ Галлия е най важната и най за-

бѣлѣжителна отъ всичкитѣ 8, въ всѣко отношение, и стратегическо, и тактическо, и полиорцетическо. Особенно забѣлѣжителни по искуството на съображенията и испълнението сж: 1) движението на Цезаря отъ нарбонската область прѣзъ севенскитѣ планини къмъ границитѣ на земитѣ на арвернитѣ и отъ тамъ лично въ земитѣ на лингонитѣ, гдѣто съсрѣдоточилъ войскитѣ си на фланга и въ тилъ на Верцингеторикса; 2) движението му отъ Агендикъ къмъ Велаунодунъ, Генабъ, Новиодунъ и Аварикъ, който обсадилъ и взелъ; 3) движението му отъ него по р. Елаверъ къмъ Герговия, която обсадилъ, а слѣдъ снемането на обсадата ѝ — обратно прѣзъ р. Елаверъ и р. Лигеръ въ земитѣ на едуитѣ и сеннонитѣ и къмъ Агендикъ, близо до който се съединилъ съ Лабиена; 4) движението му прѣзъ земитѣ на лингонитѣ въ земитѣ на секванитѣ, за да се сближи съ нарбонската область, и слѣдъ разбиването на Верцингеторикса, който му прѣградилъ пжтя и отстжпилъ къмъ Алезиа — къмъ този градъ, който обсадилъ, взелъ и съ това турилъ край на похода и, може да се каже, на цѣлата война въ Галлия. Всички тѣзи 4 движения и дѣйствия за времето си сж еднакво забѣлѣжителни по високото искуство на съображенията и испълнението.

Верцингеторикъ билъ въ тъзи година достоенъ противникъ на Цезаря и проявилъ забѣлѣжителни военни дарби, съединени съ качествата на храбъръ войникъ и искусенъ полководецъ. Особенно забѣлѣжителенъ е плана му — да избѣгва боя съ Цезаря въ полето и да измори римската армия отъ гладъ, като опустошава страната. Но слѣдъ това той направилъ важна погрѣшка, като отстжпилъ отъ този планъ и се осмѣлилъ да влѣзе въ открытъ бой съ Цезаря, а като билъ разбитъ въ него, допусналъ да бжде обсаденъ и взетъ въ плѣнъ въ Алезиа. Галлитѣ проявили въ тъзи година извънрѣдно напряжение на сили, като извадили по́-вече отъ 300.000 войска, противъ 60.000 римска, но, при всичкото си нравственно възбуждение и въодушевление, не обладавайки добро военно устройство и тактическо образование, и главно — нѣмайки надлѣжаще единство и съгласие помежду си, неможали да надвиятъ на 60-хилядната отлична римска войска, храбра, прѣвъсходно устроена, опитна, закалена въ трудоветѣ и боеветѣ, и прѣдвождана отъ такъвъ великъ полководецъ, като Цезаря, и били принудени да се покорятъ. По такъвъ начинъ прѣвъсходството на отлично устроената, макаръ и по́ слаба на брой, римска войска и високото искуство на полководеца ѝ напълно въстържествували надъ неустроенитѣ, макаръ и прѣвъсходящи по сили, храбри и прѣдвождани отъ искусенъ вождъ, народни опълчения, съ една дума — искуството напълно въстържествувало надъ простата, груба сила.

Слѣдъ вземането на Алезиа отъ Цезаря, всички въстанали галлски племена отново му се покорили и той расположилъ армията си на зимни квартири. Лабиена съ 2 легиона и всичката конница испратилъ въ земитѣ на секванитѣ (Franche-Comté) на истокъ, — Фабия и Минуция Базилия съ 2 легиона — въ земитѣ на ремитѣ (Rheims) на сѣверо-истокъ, — Антистия Регина съ 1 легионъ — въ земитѣ на едуитѣ и боиитѣ (Nivernais), Сексция съ 1 легионъ — въ земитѣ на битуригитѣ (Berry), еднитѣ и другитѣ — въ срѣдня Галлия, Канинция съ 1 легионъ — въ земитѣ на долня

Гарумна (днесъ Гаронна, въ Rouergue) на юго-западъ, а Цицерона и Сулиция, за събиране храни, първия — въ Кабиллонъ (Chalons-Sur-Saône), а втория — въ Матиско (Macon), на р. Араръ (Саона). По такъвъ начинъ той расположилъ главнитѣ си сили на истокъ, сѣверо-истокъ и въ срѣдата на Галлия, а часть отъ силитѣ (1 легионъ) на югозападъ; лично той се расположилъ въ Бибракта (Autun).

§ 34.

8-та и послѣдна година отъ войната въ Галлия (51).

Ново въстание на галлитѣ; — дѣйствията на Цезаря противъ битуригитѣ, карнутитѣ и белловакитѣ.

Цезарь искалъ и се надявалъ да даде на армията си необходимата почивка на зимнитѣ квартири, слѣдъ прѣнесенитѣ отъ нея въ 52 г. трудове. Но въ началото на зимата той се научилъ, че галлитѣ замисляватъ ново въстание, на други, различни отъ тѣзи въ 52 г., основания. Именно — тѣ прѣдполагали, че макаръ общитѣ, съединени тѣхни сили и да не били въ състояние да се съпротивляватъ на Цезаря, то армията му на всѣки случай би била турена въ голѣмо затруднение, ако войната избухне отново едновременно на нѣколко разни мѣста въ Галлия, което не би позволило на Цезаря да има достатъчно време, нито войски, нито взаимна свързка по между имъ, за да може на всѣкждѣ да надвие галлитѣ. При това послѣднитѣ се надявали, че нито едно отъ племената имъ не ще се откаже отъ необходимитѣ жертви за възстановление на прѣдишната си независимость. Такъвъ единъ планъ на галлитѣ можалъ би да бѫде много опасенъ за Цезаря и армията му, ако между галлитѣ имаше единство, съгласие и искусенъ прѣдводитель, такъвъ, напримѣръ, какъвто билъ Верцингеторикъсъ. Но тъй като нѣмало нито едното, нито другото, нито третото, то плана на галлитѣ можалъ да се свърши само съ една несполука, съ още по̀ голѣма врѣда за тѣхъ. При това, до като тѣ още само замисляли и се готвили за него, Цезарь, като се научилъ за туй, веднага рѣшилъ бързо да прѣсѣче испълнението на замислитѣ имъ. Като възложилъ на квестора си М. Антония охранението на зимнитѣ квартири, той бързо тръгналъ въ послѣдния день на 52 година съ конницата отъ Бибракта (Autun) за земитѣ на битуригитѣ (Berry), гдѣто билъ расположенъ 12-ия легионъ. Като присъединилъ къмъ себѣ си най близкия 11-ия легионъ и оставилъ 2 кохорти за охранението тукъ на зимнитѣ квартири, бързо тръгналъ за вѫтрѣшностьта на земитѣ на битуригитѣ, като запрѣтилъ на конницата си да изгаря жилищата на жителитѣ, както за да расположи съ това послѣднитѣ къмъ себѣ си, тъй и за да не се затрудни въ способитѣ за храненията въ тъзи страна. Влизанието му въ земитѣ на битуригитѣ било тъй внезапно и неочаквано, че битуригитѣ, като били съвсѣмъ не готови още за въстание, и не помислили даже да се съпротивляватъ, а търсили само спасение въ бѣгството. Но Цезаревата конница, като се пръснала по цѣлата страна, заловила една часть отъ избѣгналитѣ, а на другата отрѣзала всичкитѣ пѫтища за въ земитѣ на съсѣднитѣ племена. По такъвъ начинъ, безъ бой и кръвопролитие, Цезарь защитилъ и поддържалъ привърженцитѣ на римлянитѣ, а на про-

тивницитѣ на послѣднитѣ задалъ такъвъ страхъ, че тѣ му се покорили, дали заложници и срѣщнали отъ страна на Цезаря великодушно и кротко обрьщение съ тѣхъ. Това тъй подѣйствувало върху всички съсѣдни племена (боиитѣ, едуититѣ, мандубиитѣ и др.), че и тѣ послѣдвали примѣра на битуригитѣ и всичко било свършено въ най късо време.

Слѣдъ това Цезарь далъ на войскитѣ си голѣми парични награди (по 200 сестерции или около 40 лева на всѣки рѣдникъ войникъ и по 2000 сестерции или около 400 лева на всѣки центурионъ), за извънрѣднитѣ имъ усилия и трудове въ прѣдидущата есень и зима, и ги распусналъ по квартиритѣ, а той се върналъ въ Бибракта на 40-ия день отъ излизанието си отъ този градъ.

Но 18 дена слѣдъ това (въ края на февруарий 51 година) битуригитѣ испратили до него да искатъ помощь противъ карнутитѣ (Chartres). Той веднага присъединилъ къмъ себѣ си 6-ия и 14-ия легиони на Цицерона и Сулпиция отъ Кабиллонъ (Chalons) и Матиско (Macon) на р. Араръ (Saône) въ земитѣ на секванитѣ и тръгналъ съ тѣхъ за земитѣ на карнутитѣ. Послѣднитѣ избѣгали отъ градоветѣ и селата си, и съ голѣмъ трудъ търсили съ що да се прѣхранятъ въ това, още сурово, време на годината. Като расположилъ тѣжката си пѣхота въ Генабумъ (Orléans), Цезарь заповѣдалъ на легата пѣхота и конница да прѣминатъ прѣзъ земитѣ на карнутитѣ по всички посоки, и тъй като тѣ никждѣ не срѣщнали съпротивление, то оставилъ и двата легиона, подъ началството на легата Требония, въ земитѣ на карнутитѣ, а самъ отишълъ въ Дурокорторъ (Rheims), въ земитѣ на ремитѣ. Причината за това била тъзи, че той получилъ отъ тукъ извѣстие, че беловакитѣ (Beauvais и Beauvoisis, на с. з. отъ Парижъ), едно отъ най храбритѣ племена, заедно съ съсѣдитѣ си, събирали опълчения подъ прѣдводителството на белловака Коррея и атребата (Arras) Коммия, съ цѣль да нападнатъ съюзното съ ремитѣ племе суессони (Soissons). Тъй като ремитѣ били съюзници на римлянитѣ и имъ принесли голѣми услуги, то Цезарь счелъ за дългъ да отиде да ги защити. Като повторно присъединилъ къмъ себѣ си 11-ия легионъ, а сжщо единъ отъ легионитѣ на Лабиена, той тръгналъ съ тѣхъ къмъ границитѣ на земитѣ на белловакитѣ, а на легата Фабия съ неговитѣ 2 легиона заповѣдалъ да отиде къмъ границитѣ на земитѣ на суессонитѣ. Като се спрѣлъ на границитѣ на земитѣ на белловакитѣ, той испратилъ въ тѣзи земи конницата си за разузнавание и се научилъ отъ нея, че белловакитѣ, като напуснали всичкитѣ си жилища и оставили въ тѣхъ само неспособнитѣ да се сражаватъ хора за да наблюдаватъ за римлянитѣ, тѣ, съ всички съсѣдни племена, въ съставъ на общо съюзно опълчение отъ всички способни да се сражаватъ хора, се расположили на една планина, окржжена съ блата, а тяжеститѣ си скрили въ близкитѣ гори. Освѣнъ това Цезарь се научилъ, че съюзнитѣ галли имали много прѣдводители, които ги подбудили на въстание, но че отъ тѣхъ Коррей билъ главния, а Коммий отишълъ да иска спомагателни войски отъ германцитѣ, и най послѣ, че прѣдводителитѣ на галлитѣ единогласно рѣшили: въ случай, че Цезарь има, както тѣ прѣдполагали, само 3 легиона, то да влѣзатъ съ него въ бой, ако ли пъкъ има пó вече отъ 3 легиона, то да стоятъ въ лагера си и да отрѣжатъ на Цезаря всички способи за добивание на храна и фуражъ, съ каквито и

безъ туй въ това време на годината за него било много трудно да се снабдява. Отъ всички тѣзи свѣдения Цезарь заключилъ, че въстаналитѣ галли съставили твърдѣ разуменъ и съ тѣхното положение съобразенъ планъ за дѣйствие. За това той рѣшилъ върху самия този планъ да основе собственнитѣ си дѣйствия и, като извади напрѣдъ само 3 отъ 4-тѣ си легиона, да подбуди съ това галлитѣ да го нападнатъ. Вслѣдствие на това той испратилъ напрѣдъ 7-ия, 8-ия и 9-ия легиони, съставени отъ стари и опитни войски и на които той можалъ напълно да се оповае, — задъ тѣхъ всичкитѣ тяжести, а задъ тяжеститѣ въ самата опашка 11-ия легионъ, съставенъ отъ отбрани млади войници. На всички старши частни началници въ войската съобщилъ и обяснилъ намѣренията си и далъ съгласни съ това заповѣди.

Галлитѣ, които неочаквали настжплението му, уловили се за оржжие, но не излѣзли отъ лагера си. А Цезарь, като го намѣрилъ твърдѣ згодно и силно расположенъ, застаналъ срѣщу него сжщо въ твърдѣ силно укрѣпенъ лагеръ, съ валъ 12 фута високъ, 2 рова 15 фута широки и джлбоки и съ много 3-ярусни кули, които се съединявали съ мостове и скрити ходове. Чрѣзъ устройството на такива силни укрѣпления той ималъ за цѣль да покаже на галлитѣ, на глѣдъ, ужъ че билъ много загриженъ съ обезпечението си, но заедно съ това дѣйствително да усили малката си армия срѣщу прѣвъсходящия на брой и сила неприятель и по̀ надѣжно да извършва около лагера фуражировки.

Въ такова расположение и двѣтѣ страни стояли нѣколко време, като водили съ промѣненъ успѣхъ малка война между двата лагера. Успѣхитѣ, спечелени отъ галлитѣ, както при тъзи малка война, тъй особенно противъ римскитѣ фуражири и прикривавшата ги галлска съюзна конница, и пристигането на Коммия съ 500 души германска конница — всичко това възбудило у галлитѣ чувството на гордость и увѣренность въ успѣха, но не за дълго. Цезарь, като видѣлъ, че не можалъ нито да атакува, нито да блокира галлитѣ въ лагера имъ, заповѣдалъ на легата Требония да присъедини къмъ себѣ си 13-ия легионъ на легата Секция и съ 3-тѣ легиона съ усилени прѣходи да се присъедини къмъ него, Цезаря. А между това, въ една отъ ежедневнитѣ частни срѣщи отъ двѣтѣ страни, единъ отрядъ отъ германската пѣхота, извикана отъ Цезаря изъ-отвъдъ Рейнъ, ималъ смѣлостьта да прѣмине въ бродъ прѣзъ едно блато и да прѣслѣдва галлитѣ дори до лагера имъ, което вселило въ всичкитѣ галли въ лагера чувство на безпокойствие и страхъ. Наскоро слѣдъ това извѣстието за приближението на Требония съ легионитѣ му още по̀ вече усилило това чувство и накарало галлитѣ, отъ страхъ да не испитатъ сжщата участь каквато жителитѣ и войскитѣ на Алезиа, да мислятъ вече само за по̀ скорошното си оттѣглюване. Като испратили още прѣди да се съмне напрѣдъ старцитѣ, болнитѣ и всичкитѣ си тяжести, тѣ заранъта тръгнали слѣдъ тѣхъ отъ лагера си, като оставили прѣдъ него малко войска за прикритие на отстжплението си и задържание на римлянитѣ.

Цезарь заповѣдалъ веднага да се прѣкаратъ прѣзъ едно блато мостове, повелъ прѣзъ тѣхъ легионитѣ на планината, гдѣто билъ расположенъ лагера на галлитѣ, и върналъ по̀ нататъкъ въ боенъ рѣдъ. Галлитѣ, като несмѣяли прѣдъ очитѣ му да продължаватъ отстжплението си, спрѣли се, съ намѣрение да се отбра-

нятъ въ случай, че той ги нападне, а Цезарь отъ своя страна направилъ лагеръ и построилъ войскитѣ си прѣдъ него въ боенъ рѣдъ. Тогава галлитѣ прибѣгнали къмъ хитрость: събрали колкото имали запасъ отъ слама и фашини, расхвърляли ги и ги подпалили прѣдъ цѣлия фронтъ на лагера си и, подъ прикритието на огъня и дима имъ, отстжпили прѣзъ нощьта съ най голѣма бързина.

Цезарь, като се научилъ за това, испратилъ подирѣ имъ всичката си конница, но съ голѣми прѣдпазливости, и самъ съ пѣхотата тръгналъ слѣдъ конницата. Галлитѣ, като отстжпвали по̀ бързо, отколкото римскитѣ войски вървяли слѣдъ тѣхъ, скоро отново се расположили на твърдѣ згодна позиция, като турили пѣхотни и конни части на разни мѣста скрити въ засада.

Наскоро Цезарь се научилъ, че Коррей съ 6.000 души пѣхота и 1.000 души конница отборни войски скрито се расположилъ въ засада на такова мѣсто, гдѣто прѣдполагалъ, че римлянитѣ ще испратятъ фуражири, тъй като на това мѣсто имало голѣмо изобилие отъ храни и фуражъ. Вслѣдствие на това Цезарь испратилъ напрѣдъ конницата съ стрѣлцитѣ, за прикритие на фуражиритѣ, и самъ съ легионитѣ тръгналъ слѣдъ конницата. Послѣднята скоро открила галлитѣ въ една заобиколена съ гора поляна, 1000 крачки дълга и широка и ограничена съ дълбока рѣчка. Римската конница тръгнала противъ галлитѣ, а римската пѣхота отъ всички страни къмъ поляната. Коррей най напрѣдъ се показалъ само съ часть отъ войскитѣ си и нападналъ римската конница, която се отбранявала, но не отстжпила. Тогава Коррей излѣзълъ отъ засадата съ всичкитѣ си войски и принудилъ римската конница да отстжпи. Римскитѣ стрѣлци ѝ дошли на помощь и боя, като станалъ общъ, продължавалъ се безъ рѣшителенъ успѣхъ, до като Цезарь пристигналъ съ легионитѣ. Тогава Коррей рѣшилъ да отстжпи, но намѣрилъ всичкитѣ пжтища за отстжпление вече отрѣзани, и войскитѣ му се пръснали въ всички страни, но били прѣслѣдвани и почти всички истрѣбени, а самъ Коррей, като не искалъ нито да отстжпи, нито да се прѣдаде, очаяно се защищавалъ и билъ убитъ.

Слѣдъ това Цезарь прѣминалъ прѣзъ рѣкичката и тръгналъ право срѣщу лагера на галлитѣ, расположенъ на единъ прѣходъ. Тамъ вече достигнало извѣстието за пораженнието и смъртьта на Коррея, и въстаналитѣ галли, като видяли, че не могжтъ по̀ нататъкъ да се съпротивляватъ на Цезаря, испратили до него пратенници съ изявление на покорность и молба за пощада и заложници за вѣрность. А Коммий избѣгалъ въ Германия.

Цезарь, като имъ обявилъ, че тѣ сами били виновници за всички нещастия и злини, които сполѣтели Галлия прѣзъ прѣдидущата и тази година, при всичко това простилъ ги, а слѣдъ туй всички други въстанали племена послѣдвали примѣра на белловакитѣ и изявили покорностьта си.

Тогава Цезарь можалъ вече да се счита напълно побѣдитель на галлитѣ, тъй като нито едно отъ племената имъ не можало вече, както изглѣждало, да помисли за въстание и съпротивление. А за това той размѣстилъ армията си по квартири, квестора М. Антония съ 11-ия легионъ оставилъ въ главната квартира въ Бибракта, — Фабия съ 25 кохорти испратилъ въ Рутения (Rouergue), гдѣто, както било извѣстно, нѣкои племена се въоржавали и легата Канийй Ребилъ съ 2 легио-

на не билъ достатъчно силенъ за да ги удържи въ покорность, а легата Лабиена съ 12-ия легионъ — въ римскитѣ колонии въ горня или сѣверна Италия, да ги пази отъ нахлуването на пограничнитѣ народи.

§ 35.

Движението на Цезаря въ земитѣ на Амбиорикса и разорението имъ; — дѣйствията на легатитѣ Фабия и Каниния; — обсадата на Дивона или Кадурка; — дѣйствията на Цезаря въ Аквитания (51).

Като направилъ тѣзи распорѣждания, самъ Цезарь отишълъ въ владѣнията на Амбиорикса, разорилъ земитѣ му съ огънь и мечъ, а отъ жителитѣ една часть истрѣбилъ, другата взелъ въ плѣнъ и обърналъ въ робство. Като причини за такава жестока, безчеловѣчна и при това не нужна постжпка отъ Цезаря, Хирций Панза, продължитель на записките му показва на това, че Цезарь, ужъ, билъ подбутнатъ къмъ такава постжпка отъ бѣгството на Амбиорикса, невъзможността вслѣдствие на това да го принуди на покорность и необходимостьта да разори владѣнията му тъй, че даже въ случай на възвръщанието си той да намѣри вмѣсто тѣхъ една пустиня и да не може да се въдвори въ нея. Вѣрно ли е или невѣрно това показание на Хирция Панза — не е извѣстно: въ всѣки случай факта за жестокото и пълното разорение владѣнията на Амбиорикса отъ Цезаря не подлѣжи на съмнѣние, и не му прави честь. Колкото и да билъ виновенъ Амбиориксъ за жестоката си постжпка съ легатитѣ на Цезаря Сабина и Котта и въобще въ крайно враждебнитѣ си дѣйствия по отношение на римлянитѣ, но той билъ врагъ, а не тѣхенъ подданникъ, и отмъщението нему лично не можало и не трѣбвало да се простира върху невинните жители на владѣнията му. Но въ езическата древность въобще и въ тѣзи времена особенно, даже отъ страна на такъвъ человѣкъ, като Цезаря — сжщо езичникъ, такъвъ родъ съображения, както въ новитѣ времена, разбира се, не сж можали да иматъ мѣсто. При всичко това даже въ тѣзи времена и отъ страна на Цезаря, който не веднъжъ е показвалъ великодушие къмъ побѣденитѣ или беззащитнитѣ врагове, разорението отъ него владѣнията на Амбиорикса съ нищо не може да бжде оправдано.

Като извършилъ това, Цезарь присъединилъ къмъ себѣ си Лабиена, който още не успѣлъ да испълни поржчението си, и го испратилъ съ 2 легиона въ земитѣ на треверитѣ, толкова диви, груби и войнствени, че не можало иначе да се държатъ въ покорность, освѣнъ съ силата на оржжието.

Между това легата Канинй Ребилъ отишълъ на помощь на привърженеца на римлянитѣ Дурацій, обсаденъ въ града Лимонъ, въ земитѣ на пиктитѣ или пиктонитѣ (днесъ Poitiers въ Poitou), отъ многобройна галлска войска подъ прѣдводителството на Думнака отъ градъ Андекави въ земитѣ на андитѣ (днесъ Angers въ Anjou). Думнакъ се обърналъ противъ Канинія, но билъ съ загуба отблъснатъ отъ него и отново обсадилъ Лимонъ. Но движението на легата Фабия въ помощь на този градъ и на Дурация и Канинія принудило Думнака да снеме обсадата и да отстжпи задъ р. Лигеръ (Луара). Фабий, още прѣди да се съедини съ Канинія, тръгналъ слѣдъ Думнака право къмъ мѣстото, гдѣто той прѣминавалъ прѣзъ Лигеръ, успѣлъ

да настигне опашката на войскитѣ му и му нанесълъ голѣма загуба. Прѣзъ слѣдующата нощь той живо и силно прѣслѣдвалъ Думнака съ конницата си. Въ време на дългия и распаленъ бой съ послѣднята, Думнакъ заповѣдалъ на всичката си пѣхота, бързо да отстжпва, но при пристиганието на самия Фабий съ легионитѣ той билъ отблъснатъ, а войскитѣ му пръснати, прѣслѣдвави отъ конницата и загубили до 12.000 души убити и плѣнени и всичкитѣ си тяжести.

5.000 души, които се спасили при този случай се присъединили къмъ тълпитѣ съставени отъ роби, изгнанници, крадци и разбойници, подъ прѣдводителството на нѣкой-си Драппъ отъ градъ Агендикъ (днесъ Sens), и заедно съ тѣхъ и съ сжщо такива пакъ тълпи на Луктерия отъ градъ Дивона или Кадурка въ земитѣ на кадуркитѣ (днесъ Cahors въ Guyenne) тръгнали за римска нарбонска Галлия. Каниний ги прѣслѣдвалъ съ 2-та си легиона, а Фабий отишълъ въ земитѣ на карнутитѣ (Chartres) и съсѣднитѣ съ тѣхъ племена, които поддържали Думнака. Карнутитѣ се покорили на Фабия и дали заложници, а тѣхния примѣръ послѣдвали и племената на Арморика, край брѣговетѣ на океана, а Думнакъ се спасилъ съ бѣгство на границитѣ на Галлия. А Драппъ и Луктерий, бързо прѣслѣдвани и силно притискани отъ Каниния, не можали, както искали, да нахлуятъ въ нарбонска Галлия и били принудени да се затворятъ въ Дивона или Кадурка, гдѣто имали много привьрженци. Почти непристжпното мѣстоположение на този градъ на една висока и стръмна планина не позволило на Каниния веднага да го вземе нито съ открита сила, нито съ обсада, но го принудило да го блокира наоколо съ контръ-валационна линия, която съединявала 3 укрѣпени лагера на тритѣ съсѣдни високи планини. Драппъ и Луктерий, страхувайки се отъ участьта на Алезиа, оставили часть отъ войскитѣ си въ Дивона, а съ главнитѣ сили излѣзли на голѣма фуражировка, за да събержтъ храна и фуражъ. Слѣдъ свьршванието на тъзи фуражировка, Драппъ съ часть отъ войскитѣ останалъ въ лагера си, а Луктерий съ другата часть, раздѣлена на нѣколко малки отряда, почналъ нощемъ и по части да прѣпраща кола съ храна и фуражъ, по малкитѣ горски пжтища, въ Дивона. Но римскитѣ прѣдни стражи, като чули шума отъ движението на колата, вдигнали тревога и Каниний съ караулнитѣ кохорти нападналъ Луктерия, принудилъ го да избѣга само съ една малка часть отъ войскитѣ си и, като оставилъ по 1 легионъ въ всѣки отъ тритѣ си лагера, самъ съ всички останали войски тръгналъ противъ Драппа, като испратилъ напрѣдъ всичката си конница и германската пѣхота. Тъзи конница и пѣхота внезапно нападнали Драппа и завързали съ него бой, а пристигналия слѣдъ това легионъ на Каниния заелъ наоколо лѣжавшитѣ височини — и Драппъ билъ съвсѣмъ разбитъ и взетъ въ плѣнъ съ останкитѣ отъ войскитѣ си. Слѣдъ това Каниний се вьрналъ къмъ Дивона и продължавалъ укрѣпяванието на лагеритѣ и линията си. А на другия день къмъ него се присъединилъ Фабий съ войскитѣ си.

Между това Цезарь, като оставилъ квестора си М. Антония въ земитѣ на белловакитѣ (Beauvais, dép. de l'Oise), за да наблюдава белгитѣ, заминалъ за разни мѣстности въ Галлия, да разглѣда тѣхъ и населенията имъ, и отъ всѣкждѣ вземалъ заложници. Въ земитѣ на карнутитѣ (Chartres), които възобновили войната, той поискалъ само да му

прѣдаджтъ главния инициаторъ, и прѣдводитель на въстанието, Гутурватъ, и слѣдъ прѣдаването му, по думитѣ на Хирция Панзи, билъ принуденъ да му наложи тѣлесно наказание съ пръчки, а послѣ да го накаже съ отсѣчание на главата, за справедливо съ това удовлетворение на отъмщението на римскитѣ войски за всичкитѣ понесени отъ тѣхъ нещастия и загуби.

Тукъ той се научилъ за дѣйствията на Каниния и Фабия противъ Драпна и Луктерия, и макаръ да пренебрѣвалъ тѣзи послѣднитѣ, обаче намѣрилъ за нужно колкото може по̀ скоро да свърши съ тѣхъ, за да не остава у галлитѣ надѣжда и даже мисъль за възможно още отъ тѣхна страна съпротивление, кждѣто и да било то. А за това той тръгналъ съ всичката си конница на съединение съ Каниния и Фабия, а на легата Калена съ 2 легиона заповѣдалъ да върви слѣдъ него въ малки прѣходи.

При това трѣбва да забѣлѣжимъ въобще, че макаръ Цезарь да билъ много заетъ и съ военнитѣ дѣйствия въ Галлия, и съ необходимитѣ граждански работи и распорѣждания въ нея и въ другитѣ управлявани отъ него области (нарбонска и цизалпинска Галлия и Илирия), и макаръ да ималъ подъ началството си мнозина искусни, испитани и довѣрени легати, обаче, въ случаитѣ на мѣстни въстания въ Галлия, прѣдпочиталъ веднага да се обръща тамъ лично, да съсрѣдоточава потрѣбното число войски, да управлява военнитѣ дѣйствия, да ги ускорява и съ личното, нравственното си влияние надъ въставалитѣ галли по̀ скоро и по̀ рѣшително да удържи надъ тѣхъ успѣха. Този начинъ на дѣйствията му много способствувалъ за по̀ скорото, крайно и пълно усмирение и покорение на Галлия, обяснява тъй сжщо съблюдаваната отъ него система въ съчетанието на кротостьта и строгостьта по отношение на мѣстновъстававшитѣ галли, и най послѣ изваждa на яве у самия Цезарь такова хладнокръвие, здравъ разсждъкъ, сила и присжтствие на духа, смѣлость, рѣшителность и вѣра въ щастието си, въ които той не отстжпвалъ нито на едного отъ великитѣ полководци въ древностьта.

При Дивона той пристигналъ съвсѣмъ неочаквано, когато и лагеритѣ, и контръ-валационната линия били вече съвсѣмъ укрѣпени и довършени. Като се научилъ, че въ Дивона нѣмало недостатъкъ отъ храна, той прѣдприелъ да ѝ отрѣже водата отъ рѣката, която тѣчала почти наоколо цѣлата планина, на която била расположена Дивона. При всичко, че това било много трудно, Цезарь успѣлъ да го постигне, като расположилъ стрѣлцитѣ, пращницитѣ и метателнитѣ орждия тъй, че тѣ обстрѣлвали едничкия пжть, по който обсаденитѣ можали да се спущатъ къмъ рѣката за да взематъ отъ нея вода. Но слѣдъ туй оставалъ още единъ изворъ отъ вода при подножието на градската стѣна, на туй мѣсто, гдѣто рѣката не обгръщала съ тѣчението си планината. За да отрѣже и този изворъ, Цезарь заповѣдалъ да се извършатъ извънрѣдно трудни земляни и дървени работи за да искачи войски на това мѣсто въ планината, подъ прикритието на дървени щитове (блиндажи) и едно високо укрѣпление (кавалеръ), съ 10-ярусна дървена кула на него, която макаръ и да не надминувала градската стѣна, но командвала надъ извора и го обстрѣлвала съ метателнитѣ орждия. Тѣзи голѣми и извънрѣдно трудни работи били извършени съ пъленъ успѣхъ. Доведени отъ жаждата до крайность,

обсаденитѣ се трудили да изгорятъ римскитѣ дървени постройки съ горящи вещества, направили вилазка и развалили значителна часть отъ работитѣ на обсаждавшитѣ. Но римскитѣ войски ги поправили и продължавали, и най послѣ съвсѣмъ отбили водата отъ извора и така принудили обсаденитѣ да се прѣдадѫтъ. Цезарь намѣрилъ за нужно да ги накаже строго за примѣръ на другитѣ, тъй че съ това да всели страхъ у галлитѣ и да ги накара за винаги да се откажатъ отъ всѣкаква мисъль за въстание. За това той заповѣдалъ да отрѣжатъ ржцѣтѣ на всички въоржжени жители на Дивона, Драпп добоволно си избралъ смъртьта отъ гладъ, а Луктерий, уловенъ и прѣданъ на Цезаря по̀ късно, билъ наказанъ съ смърть.

Между това Лабиенъ разбилъ въ единъ коненъ бой тревиритѣ и съсѣднитѣ съ тѣхъ германци и взелъ въ плѣнъ прѣдводителитѣ имъ.

Слѣдъ всички тѣзи щастливи успѣхи, Цезарь отишълъ съ 2 легиона въ Аквитания (Guyenne, въ югозападна Франция), гдѣто още не билъ ходилъ и часть отъ която вече покорилъ легата П. Крассъ. Тукъ всички племена испратили пратенници и заложници, и Цезарь съ конницата отишълъ въ Нарбоннъ, а армията си въ Галлия размѣстилъ на зимни квартири: М. Антония, Требония, Ватиния и Кв. Туллия съ 4 легиона — въ белгийска Галлия, 2 легиона — въ земитѣ на Бибракта (Autun), 2 легиона — на границитѣ на земитѣ на карнутитѣ и туронитѣ, близо до р. Лигеръ (Луара), а 2-та останали легиона — въ земитѣ на лемовикитѣ (Limousin), близо до арвернитѣ (Auvergne).

Въ нарбонска Галлия Цезарь прѣкаралъ само нѣколко дена, въ продължение на които посѣтилъ съсѣднитѣ племена, като ги сждилъ и разглѣждалъ расправиитѣ имъ, прѣкратявалъ спрѣчкванията по между имъ и награждавалъ тѣзи, които принесли на римлянитѣ услуги. Слѣдъ туй отишълъ въ гр. Неметукъ въ земитѣ на атребатитѣ (днесъ Arras), гдѣто и прѣкаралъ зимата въ 51 срѣщу 50 година.

Главната му грижа сега била да държи галлитѣ въ най добри отношения къмъ римлянитѣ, за да може, съ прѣдстоящето прѣкратяване на управлението му на Галлиитѣ, да избѣгне всѣкакви насилствени мѣрки. Съгласно съ това той и постжпвалъ съ покоренитѣ племена, не ги обрѣменявалъ съ нови налози, ласкаялъ и дарявалъ прѣдводителитѣ имъ и др. т. и съ това напълно постигналъ цѣлта си. А на пролѣть въ 50 година той заминалъ за сѣверна Италия и посѣтилъ всичкитѣ й главни градове — съ политическа цѣль, за да увеличи числото на привърженцитѣ си и да противудѣйствува на враговетѣ си и на партията на Помпея въ Римъ. На всѣкждѣ той билъ посрѣщанъ, като побѣдитель и триумфаторъ, отъ цѣлото народонаселение, съ тържественни празнувания и изражения на уважание и прѣданность. Слѣдъ туй той бързо се върналъ въ Неметукъ, събралъ легионитѣ на Лабиена, къмъ главния градъ на тревиритѣ (Trier), направилъ имъ прѣглѣдъ, назначилъ Лабиена, най довѣрения отъ легатитѣ си, за управитель на сѣверна Италия, и слѣдъ туй отново отишълъ въ послѣднята, въ града Равеннъ, за да бжде колкото може по близо до Римъ и да слѣди за всичко, което произлизало въ него.

ГЛАВА VII.

Общъ възглѣдъ върху войната на Цезаря въ Галлия и върху начина и искуството на воденето ѝ отъ него.

§§ 36—37. Войната на Цезаря въ Галлия въ военно-политическо и стратегическо отношение. — §§ 38—40. Начина и искуството на воденето отъ Цезаря войната въ Галлия. — Стратегическитѣ му дѣйствия. — §§ 41—43. Тактическитѣ дѣйствия на Цезаря и устройството на войскитѣ му въ Галлия. — §§ 44—45. Полската фортификация и полиорцетиката. — § 46. Заключение.

Источници и исторически помагала: коментаритѣ на Цезаря, Turpin de Crissé, Guichard, Napoléon I, Lossau, Rüstow, K. F. Untersuchungen etc. и др. показани по̀ горѣ.

---

§ 36.

Войната на Цезарь въ Галлия — въ военно-политическо отношение.

Разглѣдвайки войната на Цезаря въ Галлия, въ общата ѝ съвокупность — най напрѣдъ въ *военно-политическо* отношение и като се вземе въ съображение всичко, което се каза по̀ горѣ за Цезаря, особенно отъ времето на назначението му въ 59 г. консулъ, съ присвоенитѣ нему права и длъжности, трѣбвало би, мислимъ, да се заключи, че Цезарь билъ *законно* длъженъ само да защищава сѣвернитѣ прѣдѣли на повѣренитѣ му области отъ римската република отъ нападенията на галлитѣ, хелветитѣ и германцитѣ — народи независими и по него време не само не враждебни явно и открито на римлянитѣ, но донѣкждѣ даже съюзни съ тѣхъ (едуитѣ и Ариовистъ). Но можало ли е въ него време въ Римъ, не само да се говори, но даже и да се мисли *за законность, право и справедливость?* Римъ се намиралъ тогава въ пълната власть на тримата честолюбци — Помпея, Красса и особенно Цезаря, отъ които всѣкой тайно се стрѣмилъ къмъ нераздѣлна, неограничена, върховна власть, безъ съмнѣние (както всички отъ подобенъ родъ честолюбци) *единственно за общата полза на римската република и римския народъ!* У Цезаря, особенно тъзи мисъль напълно озрѣла още въ младитѣ му години и била главната, постоянна негова *цѣль*. Всичко друго, безъ разлика, трѣбвало да му служи като *орѫдство* за постиганието ѝ, но особенно — *армията* и *войната*. Едната трѣбвало да служи на другата: армията — да води и расшири войната, а войната —

да образува и усили армията. Ето защо Цезарь нищо не желаялъ толкова много, колкото война — и случая ли, или извънрѣдното му щастие, тъкмо въ туй време подбудили хелветитѣ да испълнятъ намисленното отъ тѣхъ още въ 61 година прѣселение отъ Хелвеция въ югоизточна трансалпинска Галлия, на границитѣ на римската нарбонска провинция. Това веднага дало на Цезаря желаемия отъ него и напълно *законенъ* поводъ за война съ хелветитѣ, които той въ никакъвъ случай неможалъ и нетрѣбвало да пусне да се въдворятъ въ трансалпинска Галлия. Щастливата звѣзда на Цезаря повела къмъ рѣдъ благоприятни за него обстоятелства едно слѣдъ друго. Отблъснати на Роданъ, хелветитѣ тръгнали прѣзъ земитѣ на *съюзнитѣ съ римлянитѣ* едуи, а тѣ, и съ тѣхъ съюзницитѣ имъ амбарритѣ и аллоброгитѣ, *повикали Цезаря на помощь!* И тъй, още отъ първата стжпка въ цизалпинска и трансалпинска Галлия, Цезарь се явява *напълно законенъ* защитникъ и на римскитѣ прѣдѣли, и на римскитѣ съюзници. Слѣдъ пораженето на хелветитѣ при Бибракта, приеманието покорностьта имъ и принуждението имъ да се върнатъ въ Хелвеция, изглѣжда, че *законната* цѣль на войната съ тѣхъ била постигната, римскитѣ граници и съюзници обезпечени и Цезарь вече нѣмалъ *законни* причини и поводи за война въ Галлия. Но щастието на Цезаря отново му прѣдставило такива — съ повикването Ариовиста съ германцитѣ изъотвъдъ Рейнъ въ помощь на секванитѣ и арвернитѣ, а Цезаря отъ едуитѣ. Макаръ Ариовистъ да билъ сжщо такъвъ съюзникъ на римлянитѣ, както и едуитѣ, но наложения отъ него данъкъ на секванитѣ, арвернитѣ и едуитѣ и завладяванието на $^1/_3$ отъ земитѣ имъ, принудило тѣзи три племена да повикатъ на помощь Цезаря. Нищо не можало по̀-добрѣ да съотвѣтствува както на *законнитѣ*, тъй и на личнитѣ, *тайни* побуждения на Цезаря да отиде въ помощь на едуитѣ, секванитѣ и арвернитѣ, а слѣдъ това и на тревиритѣ, противъ Ариовиста и задъ-рейнскитѣ германци. Като разбилъ Ариовиста и отблъсналъ германцитѣ, както и прѣди това хелветитѣ, отъ границитѣ на Галлия, Цезарь въ двата похода отъ 1-та година на управлението си толкова *законно*, колкото и бляскаво, испълнилъ дълга си — като пазитель на римскитѣ прѣдѣли и на съюзнитѣ съ Римъ галлски племена.

Но въ слѣдующата 2-а година отъ войната вече всичко се измѣнява. Ако вѣрваме Цезаря въ комментариитѣ му, *всички* послѣдующи причини и поводи за войната съ разннгѣ племена на Галлия били напълно съгласни съ интереситѣ и истинската политика на Римъ и слѣдователно напълно *законни* и *справедливи*. Но да вѣрваме въ това Цезаря е трудно или поне можемъ само толкова, колкото тѣзи причини и поводи били съгласни съ *личнитѣ му* интереси, намѣрения и побуждения. За тѣхъ, войната на Цезаря съ разнитѣ племена на Галлия била *невъзходима* — и първия случай за това се прѣдставилъ (по думитѣ на Цезаря) въ съставлението — ужъ — отъ белгитѣ и отъ много други келтически галли настжпателно-отбранителенъ съюзъ противъ римлянитѣ, което накарало Цезаря (сжщо по неговитѣ думи) да ги напрѣдвари *съ внасянето войната въ собственнитѣ имъ земи*. А това, въ военно-политическо отношение, никакъ не било нито *законно*, нито *справедливо*. Келтитѣ и особенно белгитѣ не обитавали близо до римскитѣ граници, а далечъ отъ тѣхъ, и ако бѣха ги нападна-

ли или даже тръгнали противъ тѣхъ, то Цезарь *законно* и *справедливо* би могълъ да ги отблъсне на самитѣ тѣзи граници или като тръгнеше отъ тѣхъ срѣщу галлитѣ. *Но благото на републиката, честьта и достойнството на римския народъ* — ужъ — изисквали надпрѣварването на белгитѣ — и Цезарь тръгналъ за земитѣ имъ, въ *сѣверна Галлия*, на съвсѣмъ противуположната и отъ римскитѣ прѣдѣли страна! Нѣма да слѣдимъ пóнататъкъ, стжпка по стжпка, дѣйствията на Цезаря въ Галлия, противъ разнитѣ и племена, въ разнитѣ и страни и части, тó на сѣверъ или югъ, тó на западъ, истокъ и въ срѣдата. Причинитѣ и поводитѣ, по думитѣ на Цезаря, били все едни и сжщи — съюзитѣ и въстанията на племената въ Галлия и необходимостьта да раскъсва единтѣ и да усмирява другитѣ, като че ли Галлия не била независима, а вече подвластна на Римъ страна, и като че ли работата съвсѣмъ не се касаяла до борба съ народи, въстанали за свободата и независимостьта си, а съ разбунтувани римски поддании! Тъй разбити и покорени били отъ Цезаря белгитѣ на сѣверъ, приморскитѣ венети на западъ, моринитѣ и менапиитѣ на сѣверозападъ, узипетитѣ, тенхтеритѣ и тревиритѣ на сѣвероистокъ, сеннонитѣ и карнутитѣ въ срѣдата, и най послѣ всички въобще племена въ Галлия, на всичкото ѝ пространство, слѣдъ неоднократни въстания, отъ които най общо, силно и опасно било въ 7-та година отъ войната (52).

Но вижда се, че за *напъренията на Цезаря* не били достатъчни само войнитѣ съ галлскитѣ племена въ Галлия — и той присъединилъ къмъ тѣхъ войната задъ Рейнъ съ германцитѣ и задъ морето съ британцитѣ. Нито единтѣ, нито другитѣ не го нападали и даже не го застрашавали, но — по думитѣ на Цезаря — ужъ *постоянно* помагали на галлитѣ съ войски, което не само че е съмнително, но изглѣжда просто невѣрно. И галлитѣ, и германцитѣ, и британцитѣ били многобройни, свободни и независими, полудиви или дини народи и, като се намирали въ съсѣдство помежду си, били въ постоянни, тó мирни, тó враждебни, взаимни отношения, и тó воювали, тó се помирявали. А кой ще повѣрва думитѣ на Цезаря въ записките му, че ужъ тѣзи три народа се намирали по между си въ взаимни отношения на нѣкакви-си *правилно-и благо-устроени държави!* Записките на Цезаря били писани прѣимущественно за съвременницитѣ му въ Римъ и за личнитѣ негови цѣли, които тѣ и постигнали. Но за далечното потомство, особенно въ наше време, не е мжчно, мислимъ, да раскъса тъзи тънка паяжина на прѣднамѣренно изопачаване на истината, съ лични, своекористни цѣли, както и колкото тя да бжде прикрита съ громкитѣ, но лицемѣрни фрази *за благото на републиката и честьта и достойнството на римския народъ!*

Съ една дума — отъ цѣлата 8-годишна война на Цезаря въ Галлия, въ военно-политическо отношение *напълно законни и справедливи* отъ негова страна се явяватъ само първитѣ му два похода противъ хелветитѣ и Ариовиста съ германцитѣ, въ 1-та (58) година. А всичката му останала война въ Галлия, съ четиритѣ му прѣдприятия или експедиции задъ Рейнъ противъ германцитѣ и задъ морето противъ британцитѣ, била толкова *незаконна* и *несправедлива* отъ негова страна, колкото напротивъ *законна* и *справедлива* отъ страна на галлитѣ, германцитѣ и британцитѣ. Тѣзи три народа воювали за свободата и независимостьта си, за родния си край, а Цезарь — за

орѣдствата къмъ достиганието върховната, неограничена власть въ Римъ! И за това *отъ военно-политическа* страна той се явява въ войната въ Галлия съвсѣмъ не въ бляскавъ и даже не въ свѣтълъ видъ.

§ 37.

Войната на Цезаря въ Галлия — въ стратегическо отношение.

Съвсѣмъ друго трѣбва да се каже за Цезаря, въ тази война, собственно отъ *военна* страна, въ всѣко отношение. Тукъ той напълно се явява *великъ полководецъ* по природа и рождение, макаръ и *начинающъ* и още *учащъ се*, и то́ дѣйствующъ безукоризненно, при това великодушно, кротко и человѣколюбиво, то́ правящъ голѣми и даже груби погрѣшки и постжпващъ несправедливо, жестоко и даже варварски и недостойно за единъ високо-образованъ римлянинъ въ тогавашния язически и вече крайно развратенъ Римъ. И едното, и другото, и отъ свѣтлата, и отъ тъмната страна, ний указахме вече на мѣстото му по́ горѣ и за туй, безъ да го повтаряме тукъ, ще укажемъ само на общитѣ и главни черти отъ военнитѣ дѣйствия на Цезаря въ Галлия, въ стратегическо, тактическо и др. отношения*).

Римъ, още въ началото на междуусобицитѣ си, успѣшно воювалъ въ трансалпинска Галлия. Римската политика — да покровителствува и богатия търговски градъ Массилия (днесъ **Marseille**), и съюзното галлско племе на едуитѣ — довела римската армия въ южна Галлия и направила страната между Родань, морето и Алпитѣ *римска провинция* (която по главния си градъ Нарбо, днесъ **Narbonne**, била нарѣчена Нарбонска Галлия).

*) За ржководство при това сж служили прѣимущественосъчиненията: Napoléon I: Précis des guerres de César, Lossau: Ideale der Kriegführung etc. Caesar, Rüstow: Heerwesen und Kriegführug C. Julius Caesars u K. F. Untersuchungen über die Kriegführung der Römer gegen die Deutschen etc.

Когато Цезарь въ 58 г. отворилъ войната противъ хелветитѣ въ Галлия, подъ властьта на Римъ въ нея принадлѣжала страната на истокъ отъ Родань и нагорѣ по тази рѣка до Лугдунъ (днесъ Lyon). На западъ и на сѣверъ отъ Родань обитавали съюзнитѣ съ римлянитѣ галлски племена на едуитѣ и секванитѣ, а на истокъ алпийскитѣ планински племена застрашавали да тръгнатъ по долината на Родань и враждебно заемали близкитѣ планински проходи за въ сѣверна Италия или цизалпинска Галлия.

Такова *клиновидно* било, отъ морето нагорѣ въ Галлия, стратегическото положение на римската провинция, отъ което Цезарь прѣдприелъ съсрѣдоточеното си движение въ Галлия и което Цицеронъ, въ рѣчьта си за консулскитѣ провинции, нарѣкълъ *римска тѣсна пятка*. Войната на Цезаря съ хелветитѣ и Ариовиста имала подготовителна цѣль да обезпечи дѣсния флангъ на римската армия, гдѣто страната между Вогезскитѣ планински хребети и Юра образувала за отвъдъ-рейнскитѣ германци удобенъ проходъ отъ Рейнъ за въ богатата страна на секванитѣ (**Bourgogne**). Като обезпечилъ тази страна съ кроткото си обхождение съ обитавшитѣ тамъ племена, слѣдъ пораженнето на хелветитѣ и Ариовиста и възвръщанието имъ въ Хелвеция и задъ Рейнъ, Цезарь при съдѣйствието на едуитѣ и другитѣ приятелски на Римъ племена, извършилъ сжщо такова *клиновидно*, обезпечено отдѣсно съ вогезскитѣ планини, движение противъ белгитѣ, прѣзъ водо-

раздѣлитѣ на р. р. Моза (Meuse) и Матрона (Marne) до р. р. Аксона (Aisne) и Сабисъ (Sambre). Този пѫть на Цезаря ималъ посока покрай днешнитѣ Аргонски планини и гори между р. р. Aisne и Aire, прѣзъ днешнитѣ градове Vesoul, Langres и Rheims. На брѣговетѣ на горня Моза и Мозелла въ земитѣ на приятелскитѣ левки (Toul) и лингони (Langres), били направени много римски укрѣпени лагери, за обезпечение дѣсния флангъ на римската армия. При това Цезарь усърдно поддържалъ мирнитѣ отношения съ упомѣнатитѣ племена до самото устие на Мозелла.

Това второ стратегическо разположение на Цезаря въ Галлия, при съсрѣдоточеното му движение въ вѫтрѣшностьта ѝ, повело постепенно къмъ поражението и покорението на племената и съюзитѣ отъ племена прѣимущественно въ сѣверна — белгийска Галлия, както и въ западна — приморска, юго-западна — аквитанска и юго-източна — лугдунска и секванска, а сѫщо и къмъ двѣтѣ прѣминувания прѣзъ Рейнъ въ Германия и къмъ двѣтѣ прѣплувания задъ морето въ Британия. По мнѣнието на най новитѣ изслѣдователи, и двѣтѣ прѣминувания прѣзъ Рейнъ били извършени, спорѣдъ едни — около днешния Келнъ, а спорѣдъ други по̀ вѣроятно — между днешнитѣ Кобленцъ и Андернахъ, подъ него, а двѣтѣ прѣплувания въ Британия — отъ днешна Булония.

Най послѣ, като потушилъ всеобщото въстание на галлитѣ въ централна — келтическа Галлия и като съкрушилъ послѣднитѣ въстания на белгитѣ, Цезарь довършилъ покорението на Галлия съ поражението на послѣднитѣ останки отъ войскитѣ на галлитѣ въ Аквитания.

По такъвъ начинъ въобще Цезарь, като проникналъ въ Галлия отъ Роданъ нагорѣ по Араръ къмъ Аксона, Сабисъ, Моза и Мозелла, централното си расположение ималъ прѣимущественно въ келтическа Галлия и отъ това именно централно расположение главнитѣ си дѣйствия водилъ прѣимущественно противъ разнитѣ части и племена на белгийска Галлия, понеже обитавшитѣ въ нея племена били най груби, диви и войнственни и се ползвали съ съдѣйствието на източнитѣ си съсѣди — германцитѣ, които обитавали на долний Рейнъ и били сѫщо тъй войнственни. Ето защо най труднитѣ дѣйствия на Цезаря въ Галлия били именно въ тъзи ѝ часть; а дѣйствията му на западъ, юго-западъ и особенно на юго-истокъ били по̀ лесни. Всички тѣзи дѣйствия имали характеръ на частни експедиции, въ разни посоки противъ въстававшитѣ племена или съюзи отъ племена и се разнообразили както по силитѣ и особенноститѣ на въстававшитѣ галли, тъй и по свойствата на мѣстностьта, гдѣто послѣднитѣ обитавали или дѣйствували.

Слѣдъ това, като се обрѫщаме къмъ разглѣжданието дѣйствията на Цезаря въ Галлия — въ частность, за всѣка година и походъ отдѣлно, трѣбва да забѣлѣжимъ, че въ 1-ия си походъ противъ хелветитѣ Цезарь проявилъ голѣма *прѣдпазливость* и *прѣдвидливость*, обаче, въпрѣки това, билъ нѣколко пѫти излъганъ отъ хелветитѣ и при грижитѣ си за храненето на войскитѣ и необходимостьта да напада хелветитѣ, често испадалъ въ твърдѣ трудно положение. Набора на още два нови легиона (11-ия и 12-ия, вънъ отъ 5-тѣ дадени нему въ началото), макаръ и направенъ въ повѣренната подъ управлението му цизалпинска Галлия, не се оправдавалъ отъ законното му пълномощие да има само 5 легиона, макаръ и да се оправдавалъ до нѣ-

кждѣ отъ консулската му власть и особенно отъ обстоятелствата въ които се намиралъ. Наполеонъ I казва, че въ римската провинция Цезарь най напрѣдъ ималъ само 1 легионъ (10-ия), къмъ който присъединилъ послѣ 3 стари легиона отъ Илирия и 2 нови отъ цизалпинска Галлия, което му съставило всичко 6 легиона (отъ 30 до 36.000 души) въ 1-ия походъ противъ хелветитѣ. При това Наполеонъ I забѣлѣзва, че Цезарь отказалъ на хелветитѣ да ги пусне да прѣминатъ прѣзъ Роданъ на 13 априлъ 58 г. по римския календаръ или на 23 януарий по днешния юлиянския, и тръгналъ за Лионъ и отъ тамъ за Шалонъ на Саона, като миналъ прѣзъ Саона разбилъ жителитѣ на днешний Цюрихъ, а 20 дни слѣдъ това (между 1 и 15 май) — главнитѣ сили на хелветитѣ на единъ прѣходъ отъ днешний Autun (Бибракта) и ги прѣслѣдвалъ 4 дни до днешний Лангръ, гдѣто ги простилъ и имъ заповѣдалъ да се върнатъ въ Хелвеция.

Въ 2-ия походъ противъ Ариовиста той дѣйствувалъ вече много по̀ смѣло, обаче все още съ голѣма прѣдпазливость. Но когато Ариовистъ взелъ да застрашава тила и съобщенията му, тогава Цезарь показалъ извѣстно колебание и нерѣшителность въ съображенията и дѣйствията си. Отъ това и произлѣзло нееднократното му опитване да накара Ариовиста на едно или друго движение, до като най послѣ не направилъ това, което би трѣбвало да направи още въ началото, и вслѣдствие на което разбилъ и испѫдилъ Ариовиста задъ Рейнъ. Наполеонъ I забѣлѣзва, че Ариовистъ разбилъ жителитѣ на Autun и съюзницитѣ имъ — при Pontarlier, ½ отъ земитѣ имъ раздалъ на своитѣ германци, 24.000 отъ които тръгнали отъ днешния гр. Констанцъ, а 100 кантона отъ суевитѣ вече подстѫпили до дѣсния брѣгъ на горний Рейнъ; — че Цезарь, като миналъ на лѣвата страна на Саона, заелъ Безансонъ, отъ кждѣто тръгналъ въ походъ къмъ Рейнъ и на 7-ия день срѣщналъ Ариовиста и го разбилъ на 16 лѐ (около 10 мили или 70 версти) отъ Рейнъ, близо до днешния Белфортъ, прѣзъ септември 58 г.

Въ 3-ия походъ противъ белгитѣ и нервитѣ той показва още сѫщата прѣдпазливость при похода и въ лагеритѣ, но при това и извѣстна небрѣжность слѣдъ туй, на което се рѣшавалъ, което често даже го застрашавало съ опастность, както, напримѣръ, когато той билъ атакуванъ отъ нервиитѣ неочаквано и даже съвсѣмъ изненадано. Този случай му направилъ и оставилъ въ него особенно впечатление, което се проявило въ слѣдующитѣ походи съ грижата му за съблюдение на най строги мѣрки на прѣдпазливость и особенно съ туй, че всѣкога и на всѣкждѣ, по възможность, да има задъ себѣ си резерви. Наполеонъ I забѣлѣзва, че въ началото на 57 година Цезарь набралъ още 2 легиона и прѣзъ февруарий дошълъ съ тѣхъ въ Sens, гдѣто ималъ вече 8 легиона (отъ 40 до 48.000 души пѣхота) и освѣнъ това много спомагателна галлска пѣхота и конница и легка болярска, критска и африканска пѣхота; — че белгитѣ, на брой 300.000, искали да вематъ не Fismes или Laon, а Biévres; — че Галба стоялъ съ дѣсния флангъ къмъ Craonne, а лагера на Цезаря билъ при Pont-à-Vaire, на Саона; — че сражението тукъ произлѣзло въ началото на юлий, а на Самбра, около Мобёжъ, въ края на юний по днешния календаръ; — най послѣ, че крѣпостьта на адуатукитѣ се намирала тамъ, гдѣто днесъ е Falais на р. Méhaigne, между Намюръ и Люттихъ.

Въ 4-ия походъ противъ венетитѣ и другитѣ приморски галли виждаме вече много по̀ добрѣ, отколкото до тогава, съобразенъ и испълненъ планъ на дѣйствията, но при това голѣмо щастие или сполука. Тукъ именно Цезарь за прьвъ пѫть ималъ случая да развий способноститѣ си въ военнитѣ съображения. Но, казва Наполеонъ I, дѣйствията на Цезаря противъ венетитѣ и другитѣ приморски галли били жестоки, несправедливи и неполитични; — причината за лесното покорение на тѣзи и всички други племена на Галлия било тѣхното племенно разединение, безъ едно общо управление и войска, и за отбраната имъ способствували само свойствата на страната имъ, покрита съ обширни гори и блата, съ множество голѣми и малки рѣки, но безъ пѫтища; — най послѣ той прибавя, че ако военната слава на Цезаря би се основавала само на покорението на Галлия, то тя би била още съмнителна (problématique).

Много по̀ малко забѣлѣжителенъ е 7-ия походъ задъ Рейнъ противъ германцитѣ (1-ия) и даже, освѣнъ направата на моста на Рейнъ (и то не особенно важна) съ нищо не е забѣлѣжителенъ, билъ погрѣшенъ и неискусенъ, а Наполеонъ I го нарича *прѣждевременъ* и *несполучливъ*, направата на моста прѣзъ Рейнъ— непрѣдставляюща нищо особенно и необикновенно, а дѣйствията му противъ жителитѣ на днешнитѣ Бергъ и Цютфенъ — *противни на народното право* и приносящи на Цезаря малко честь и слава, макаръ той всѣкакъ, но напразно, да се труди да ги оправдае.

8-ия походъ противъ британцитѣ или 1-то му прѣдприятие противъ Британия доказва само силата и твърдостьта на волята на Цезаря, но въ съображенията, испълнението и резултатитѣ той сѫщо толкова е неудовлетворителенъ, колкото и 1-ия походъ задъ Рейнъ. И въ двата, по мнѣнието на Наполаона I, Цезарь не сполучилъ за това, защото не направилъ необходимитѣ приготовления, и двата се обьрнали въ неговъ срамъ и враговетѣ му справедливо считали, че той все пакъ ималъ щастието да се спаси, а не загиналъ.

Но 11-ия походъ или 2-то прѣдприятие противъ Британия било вече по̀ пълно и по̀ добрѣ съобразено и испълнено, макаръ резултатитѣ му да били твърдѣ неважни и даже, може да се каже, нищожни и при това, по мнѣнието на Наполеона I, това прѣдприятие било безполезно и както то, тъй и походитѣ задъ Рейнъ не оставили никакви слѣди нито въ Британия, нито въ Германия.

Слѣдъ възвръщанието на Цезаря въ Галлия, послѣдвало онова широко и погрѣшно размѣстване на легионитѣ на зимовище, което станало причина за първото и твърдѣ чувствително за Цезаря пораженне на легатитѣ Сабина и Котта. Това било жестокъ урокъ за Цезаря, който, вслѣдствие на това, никога вече не располагалъ тъй войскитѣ си.

14-ия походъ или 2-то прѣдприятие на Цезаря противъ задъ-рейнскитѣ германци — суевитѣ, сѫщо толковъ малко е забѣлѣжителенъ и сполучливъ, колкото и 7-ия походъ или 1-ия задъ Рейнъ, и не прѣдставлява нито важни резултати, нито особенно искуство.

Въобще за всичкитѣ четири прѣдприятия или експедиции на Цезаря противъ германцитѣ задъ Рейнъ и противъ британцитѣ задъ морето може да се каже, че тѣ нито по цѣлта, нито по испълнението, нито по резултатитѣ си нѣмали никаква полза и важность, нито въ политическо, нито въ военно отношение,

и по̀ скоро били врѣдни и даже опасни. Но тѣ били нужни, важни и полезни за *личнитѣ намѣрения на Цезаря*, за увеличение на славата му и за усилване на влиянието му въ Римъ, чрѣзъ неговитѣ привърженци, въпрѣки укоритѣ и даже подигравкитѣ на враговетѣ му.

Въ 6-та година отъ войната (53) Цезарь, спорѣдъ забѣлѣжката на Наполеонъ I, набралъ още 2 легиона, и Помпей му испратилъ 1 свой легионъ, и тогава Цезарь, като попълнилъ загубата въ легионитѣ си, ималъ вече такива 10 (отъ 50 до 60.000 души легионерна пѣхота, вънъ отъ спомагателнитѣ войски).

Отъ числото на послѣдующитѣ слѣдъ това походи, най забѣлѣжителенъ билъ, безъ съмнѣние, 16-ия, въ 7-та година отъ войната, противъ всеобщото въстание на галлитѣ подъ прѣдводителството на Верцингеторикса. Въ този походъ и въ всичкитѣ дѣйствия въ него, Цезарь безспорно показалъ въ висока степень военнитѣ си дарби и искуство и извънрѣдната си съобразителность, дѣятелность, смѣлость и рѣшителность, съединени обаче съ благоразумна прѣдпазливость. Само едничкитѣ му дѣйствия въ време на обсадата на Герговия съставляватъ исключение отъ това и доказватъ, че и великитѣ полководци могатъ да правятъ погрѣшки и че не всѣкога дѣйствията имъ биватъ безукоризнени, а щастието—благоприятствующе. Цезарь при обсадата на Герговия ималъ прѣдъ видъ твърдѣ важна цѣль, но да я постигне, до като Верцингеториксъ стоялъ съ войскитѣ си при Герговия било невъзможно. Може би, че Цезарь се надявалъ да принуди Верцингеторикса на нѣкое погрѣшно движение и тогава да го нападне съ полза за себѣ си. Но и тази надѣжда исчезнала съ неполучливия и отблъснатъ приступъ къмъ Герговия. Обаче Цезарь въ този случай, както и въ други подобни, не билъ въведенъ въ заблуждение нито отъ собственнитѣ си погрѣшки, нито отъ голѣмото или малко нещастие или несполука, но се трудилъ еднитѣ и другитѣ незабавно и по възможность по̀ добрѣ да поправи, за да не би една незгода да повлѣче слѣдъ себѣ си друга. Тъй и несполуката подъ Герговия не му подѣйствувала ни най малко врѣдно и той даже простилъ едуитѣ за измѣната имъ, имайки прѣдъ видъ бъдещето — свършване на войната и че до тогава едуитѣ можали още да му бъдатъ полезни. А другитѣ галли удържалъ съ сила или страхъ.

Слѣдъ това обсадата на Алезиа и дѣйствията въ време на нея били най важни и най забѣлѣжителни, не само въ този походъ, но и въ цѣлата война. Тукъ Цезарь се явява вече несравненно въ по̀ блѣскава свѣтлина и въ по̀ значително развитие на военнитѣ си дарби и искуство, отколкото въ прѣдидущитѣ походи и особенно въ първитѣ два противъ хелветитѣ и Ариовиста. Може да се каже, че въ 6 години отъ това време той съ такъвъ успѣхъ и полза за себѣ си постепенно прѣминалъ 6-годишната си военно-практическа школа въ войната въ Галлия, че отишълъ много напрѣдъ и значително се доближилъ до онъзи висока степень, на която се издигналъ по̀ късно. Съ напряжението на силитѣ и дѣятелността си, съ съображенията си и тѣхното испълнение, той справедливо заслужилъ достойна слава. Много подробности въ дѣйствията и особенно въ фортификационнитѣ и обсаднитѣ работи при обсадата на Алезиа могатъ въ наше време да се покажатъ странни, или не съвсѣмъ понятни, или даже съмнителни. Може би, че свѣдения-

та за тѣхъ сж дошли до насъ или не пълни, или не въ надлѣжащъ видъ, било отъ страна на самия Цезарь, или пъкъ отъ изопжчение оригинала на комментариитѣ му. Но за ислѣдователя, не на дрѣбнитѣ подробности, а на общитѣ голѣми резултати, които сж имали рѣшително влияние върху цѣлата война, обсадата и вземанието на Алезиа отъ Цезаря всѣкога ще бждатъ, както и винаги сж били, едно отъ най великитѣ военни прѣдприятия и събития въ древностьта. Цезарь направилъ при това *всичко*, което можало да се очаква отъ такъвъ великъ полководецъ, който съ своитѣ военни подвизи справедливо станалъ високъ примѣръ за потомството и си спечелилъ достойната за него слава. Наполеонъ I, който въобще доста строго сжди дѣйствията на Цезаря въ Галлия, се отзовава съ похвала за дѣйствията, както на Верцингеторикса и галлитѣ, тъй и *на римлянитѣ*, като казва, че рѣшителностьта на галлитѣ, силата на войскитѣ имъ и искуството на Верцингеторикса съставляватъ славата *на римлянитѣ* въ този походъ, но безъ да казва нито дума за искуството и славата *на самия Цезарь*, като забѣлѣзва само, че той въ този походъ далъ нѣколко сражения и произвелъ три обсади, отъ които двѣтѣ съ успѣхъ, и че за прьвъ пжть му се случвало съ 80.000 свои войски (спорѣдъ мнѣнието на Наполеона) да има работа съ съединенитѣ сили на галлитѣ, 80.000 войски на Верцингеторикса и 240.000 спомагателни войски, всичко 320.000. Дѣйствията на галлитѣ, прибавя той, свидѣтелствуватъ за тѣхната рѣшителность и храбрость, но сжщо и за тѣхното безсилие, вслѣдствие отсжтствие на рѣдъ, дисциплина и умѣние.

По нататъшнитѣ опитвания на галлитѣ противъ римлянитѣ и въ полза на възстановяването независимостьта си били вече нищожни въ сравнение съ прѣдшествувавшитѣ. Тѣ би могли само да увеличатъ още по̀ вече уважението ни къмъ мѣркитѣ за противудѣйствие отъ страна на Цезаря, който се явява въ тѣхъ все по̀ вече и по̀ вече увѣренъ въ себѣ си и великъ полководецъ, ако тѣ да не бѣха помрачени съ жестокостьта и безчеловѣчието му, които и въобще, прѣзъ цѣлата война въ Галлия, често били проявявани отъ него и при това несправедливо и даже въ врѣда на собственнитѣ си интереси и слава. Тукъ трѣбва между друго да се отнесе и това, гдѣто той не уважилъ достойнствата и доблѣститѣ на Верцингеторикса — едничкия, достоенъ неговъ противникъ между галлитѣ, и за собственната си слава и даже щестлавие го задьржалъ въ плѣнъ — за триумфа си въ Римъ, а слѣдъ туй го наказалъ съ смьрть! Всичко това не правяло честь на Цезаря въ нравственно отношение. Но, съ исключение на това, сжщо както на незаконностьта и несправедливостьта въобще на войната му въ Галлия противъ галлитѣ, задъ Рейнъ противъ германцитѣ и задъ морето противъ британцитѣ, войната му въ Галлия, собственно въ военно отношение, заслужва особенно внимание, между друго и въ това отношение, че Цезарь достигналъ въ нея пълното развитие на военнитѣ си дарби и искуство, и съ това много надминалъ политическия си съперникъ Помпея, както ще видимъ по̀ долу. Наполеонъ I, по поводъ дѣйствията на Цезаря въ послѣднята (51) година отъ войната въ Галлия, казва, че Цезарь срѣщналъ въ нея доста силно съпротивление само отъ страна на жителитѣ на днешния Beauvais, които твърдѣ малко участвували въ

войната на Верцингеторикса противъ Цезаря и показали по́ голѣмо благоразумие и искуство, отъ колкото другитѣ галли; а жителитѣ на днешнитѣ Берри и Шартръ, отъ страхъ, не оказали никакво съпротивление; че Цезарь, слѣдъ прѣвземанието на Кадурка (днесъ Cohors), постжпилъ *безчеловѣчно-жестоко*, като отрѣзалъ ржцѣтѣ на защитницитѣ му, и прибавя, че въобще Цезарь билъ *жестокъ* (cruel) и често даже *свирѣпъ* (féroce) противъ галлитѣ.

§ 38.

Начина и искуството на водението отъ Цезаря войната въ Галлия.

1) Приготовителнитѣ мѣрки и съображения прѣдъ похода.

Цезарь напълно усвоилъ и най дѣятелно изразилъ въ войната въ Галлия (както и въ послѣдвалитѣ слѣдъ нея) главната цѣль на военната политика на Римъ, която отъ самото му основание състояла — въ *распространение властита си* въ Италия и вънъ отъ нея, а въ послѣднитѣ времена на републиката, особенно — въ *завоюването на цѣлия* (извѣстенъ тогава) свѣтъ, а сжщо и главното срѣдство за това — *завоювателната война*. За това той билъ не само *великъ*, но и прѣимущественно *великъ римски* полководецъ, особенно за това, че той приложилъ на дѣло, както никой другъ, военнитѣ учрѣждения на римлянитѣ въ този духъ, въ който тѣ били създадени и се развили отъ самото начало. А за това може да се каже, че въ *негова* начинъ за водението войната може да се изучи начина на водението на войната отъ *римлянитѣ* въобще, но само че въ всичката му висота и блясъкъ.

Съгласно съ това, Цезарь отлично умѣялъ, съвсѣмъ по римски, да употрѣбява и *военната политика*, като спомагателно срѣдство за водението на войната, но никога не я допущалъ да истръгва изъ ржцѣтѣ му това, което било придобито отъ него съ война.

Като почналъ по *отбранителенъ* начинъ водението на войната противъ хелветитѣ, слѣдъ това той вече всѣкога водилъ войната и дѣйствувалъ *настжпателно* въ стратегическо отношение, макаръ въ политическо винаги да се прѣдставлявалъ атакуванъ или застрашаванъ и ако не принуденъ, то поне подбуденъ къмъ война и бой. А ако и да имало случаи, когато да се явявалъ въ отбранително положение, то само временно, за да спечели време и сили и заедно съ това да може отпослѣ да води по́ силни настжпателни дѣйствия. Това се отнася еднакво и за войната, и за боя.

Вѣренъ въ всѣко отношение на *римската* система за водение на войната, Цезарь я водилъ пролѣть, лѣтѣ и есень, а зимѣ давалъ на войскитѣ почивка, като ги располагалъ по единъ или нѣколко легиона въ *укрѣпени лагери*, съвсѣмъ отдѣлно отъ населението на страната, занимавайки ги съ постоянни военни упражнения и работи и съблюдающъ въ тѣхъ строга дисциплина, което не можало да принесе друго, освѣнъ несъмнѣнна полза. Случвало се, че расположението на войскитѣ въ зимнитѣ лагери, споредъ обстоятелствата, да бжде съкратявано или и прѣкъсвано по́ рано отъ обикновенното, както напримѣръ въ Галлия, въ 54 година, вслѣдствие нападението на

белгитѣ, а въ 52 година — вслѣдствие всеобщото въстание на галлитѣ. Тогава военнитѣ дѣйствия се подновявали още въ края или и въ срѣдата на зимата.

Коментариитѣ на Цезаря свидѣтелствуватъ, че той свѣкога полагалъ особенна грижа за добиването, още прѣди откривание на похода, свѣдения *за мѣстностьта*, на която и *за непрiятеля*, противъ когото ималъ намѣрение да дѣйствува, — а сжщо и за това, че тѣзи свѣдения въ онѣзи времена и въ тогавашнитѣ обстоятелства, особенно въ Галлия, Германия и Британия, било много или малко трудно да се добиватъ въ нужната и удовлетворителна степень. Като срѣдства за добиването имъ служили: или испращанието за тѣзи цѣль особенни чинове отъ армията, римляни и прѣимущественно галли, или отряди отъ галлска или германска конница, или сношенията съ съюзнитѣ галлски племена, или пъкъ съ привързанитѣ къмъ римлянитѣ партии изъ-между тѣхъ, или най послѣ усиленитѣ разузнавания съ войскови отряди. Характеръ отъ послѣдния родъ иматъ пьрвитѣ прѣдприятия или експедиции на Цезаря задъ Рейнъ противъ германцитѣ и задъ морето противъ британцитѣ.

Цезарь въ Галлия билъ всѣкога *по̀ слабъ* отъ противницитѣ си *по броя* на войскитѣ, но много ги прѣвъсхождалъ *по военното устройство и въоржжение* на легионитѣ си, по тѣхната *вѣра въ побѣдата* и по извънрѣдната имъ, тъй да се каже, *работна сила* или способность да принасятъ неимовѣрни трудове и лишения и да извьршватъ сжщо такива неимовѣрни работи (както напримѣръ при обсадата на Герговия и особенно на Алезиа). Ясни сж тогава собственнитѣ му думи, че *съ такива войски можало цѣлото нѣбе да се пръобърне!*

Цезарь не обичалъ да усилва легионитѣ си съ голѣмъ брой съюзни или наемни, спомагателни, но неустроени войски (галлски и германски), а се задоволявалъ само съ строго-необходимото, именно съ конница и стрѣлци. Обстоятеството, че въ Галлия той нѣмалъ *римска* конница, а само спомагателна *галлска* и *германска*, началствуването надъ която повѣрявалъ — вѣроятно по политически причини — на *галлски* и *германски*, видни, но довѣрени и надѣжни прѣдводители, бѣше спомѣнато вече по̀ горѣ.

Численното прѣвъсходство въ силитѣ на непрiятелитѣ му въ Галлия, Германия и Британия го карало колкото може по̀ малко и по̀ рѣдко *да раздѣля* собственнитѣ си сили, а прѣимущественно да ги държи *съсрѣдоточени*, но ако необходимостьта и да го принуждавала понѣкога да ги *раздѣля*, то само временно, тъй че при пьрва възможность отново да ги *съсрѣдоточава*. Тъй въ походитѣ противъ хелветитѣ и Ариовиста той постоянно държалъ всичкитѣ си 6 легиона наедно, а похода противъ белгитѣ открилъ съ всичкитѣ си 8 легиона.

По сжщитѣ причини той всѣкога се трудилъ да принуждава непрiятелитѣ си *да раздѣлятъ* силитѣ си, но при това, за собственното си *съсрѣдоточение* трѣбвало да напада непрiятеля прѣди той да е успѣлъ да се въоржжи и съсрѣдоточи, — и да разбива силитѣ му по части. А за това той възнаграждавалъ съ *бързината* въ движенията и дѣйствията си относителната слабость на силитѣ си.

Прѣдмѣти за пьрвитѣ му настжпателни движения и дѣйствия били или *най близкитѣ* или *най важнитѣ* пунктове, на които силитѣ на непрiятеля били съсрѣдоточени. Тъй, въ похода противъ белгитѣ, той прѣди всичко бързо тръгналъ противъ ремитѣ, както като най близки до

него, тъй и като колебающи се още, да влѣзатъ ли въ съюзъ съ белгитѣ или не. Съ това той още отъ самото начало придобилъ значителни успѣхи и згоди, слѣдъ туй сжщо тъй обезоржжилъ белловакитѣ, суессонитѣ и сосѣдитѣ имъ, и послѣ заелъ още отбранително положение въ укрѣпенъ лагеръ по двѣтѣ страни на Аксона. Въ 52 г. за срѣдоточие на непріятелскитѣ сили служила страната между севенскитѣ планини и лѣвия брѣгъ на р. долний Лигеръ (Луара). А легионитѣ на Цезаря се намирали въ страната между р. р. Секвана (Сена) и Матрона (Марна) — и Цезарь ги повелъ по най късия пжть отъ Агендикъ (Sens) прѣзъ Генабъ (Orléans). Въ похода противъ венетитѣ и съюзницитѣ имъ той раздѣлилъ силитѣ си тъй, че самъ съ 3 легиона тръгналъ къмъ южнитѣ брѣгове на днеш. Бретань. Титурия съ 3 легиона испратилъ къмъ сѣвернитѣ и брѣгове и въ днешна Нормандия, Красса съ 12 кохорти и часть отъ конницата — въ Аквитания, Лабиена съ останалата конница — въ сѣвероисточна Галлия, а 8 кохорти вѣроятно били употрѣбени за новонаправената флота. Но и тукъ главнитѣ сили — 6 легиона се намирали на близко растояние едни отъ други, въ Бретань и Нормандия.

Цезарь раздѣлилъ силитѣ си тъй сжщо и въ случаитѣ, когато се явявало нужда да се обезпечватъ съобщенията на армията съ страната въ тила ѝ, която ѝ служила за основание на дѣйствията, ако политическитѣ съюзи съ племената въ тази страна или държанието имъ чрѣзъ заплашвания въ спокойствие и покорность не можали да служатъ за достатъчно надѣжни за това срѣдства. Тъй въ време на 2-та експедиция въ Британия Цезарь, отъ 8-тѣ си легиона, 3, съ половината конница, оставилъ въ сѣверна Галлия и на брѣговетѣ ѝ, за да обезпечи тѣхъ и цѣла Галлия, а съ себѣ си взелъ само 5 легиона и другата половина отъ конницата. Въ 52 г., въ време на всеобщото въстание на галлитѣ, римската нарбонска провинция, заета съ 22 кохорти на легата Л. Цезаря, служила за Юлий Цезаря *първо* и *главно* основание на дѣйствията, а земитѣ на ремитѣ, доста надѣжни съюзници — *второ*, свързано *съ първото* чрѣзъ земитѣ на секванитѣ, на лѣвата страна на рѣка Аррарь (Саона), сжщо доста мирни и надѣжни. Второто отъ тѣзи двѣ основания на дѣйствията станало още по̀ важно, когато кржга на въстанието на галлитѣ се разширилъ, особенно въ окржга на Лютеция (Парижъ) и въ земитѣ на едуитѣ (между р. р. Луара и Саона). Вслѣдствие на това, за обезпечение на съобщенията мѣжду 1-то и 2-то основание на дѣйствията (чрзѣъ Moulins, Nevers и Auxerre) и на всичкитѣ тяжести на армията, Цезарь и оставилъ Лабиена при Агендикъ (Sens), най напрѣдъ съ 2, а послѣ съ 4 легиона.

За подобно обезпечение на съобщенията въ тила на Цезаревата армия трѣбва да се признаятъ тъй сжщо и войсковитѣ отряди, който той оставалъ въ нѣкои пунктове въ укрѣпени лагери, съ цѣль, спорѣдъ обстоятелствата, отбранителна, или и настжпателна, както, напримѣръ особенно — въ време на експедицията въ Британия, на брѣга на морето, гдѣто тѣ пазили и мѣстото на десанта, и тяжеститѣ, и флотата, и съобщенията съ Галлия.

Цезарь по нѣкога раздѣлялъ силитѣ си и съ цѣль да прѣпятствува на галлитѣ да съсрѣдочаватъ своитѣ, или да ги отвлича отъ единъ пунктъ къмъ другъ, за по̀ успѣшно нападение слѣдъ това на първия отъ тѣхъ съ главнитѣ си сили. Тъй въ похода противъ белгитѣ, като се располо-

жилъ съ легионитѣ си въ укрѣпения лагеръ на двата брѣга на р. Аксона, той испратилъ спомагателнитѣ войски на едуитѣ да нахлуятъ въ земитѣ на белловакитѣ (Beauvais), съ което принудилъ белгитѣ да се раздѣлятъ и да се откажатъ отъ настжпателни дѣйствия противъ него. Въ 52 г., като отблъсналъ Луктерия отъ границитѣ на римската провинция, той, чрѣзъ движението си съ единъ слабъ отрядъ прѣзъ севенскитѣ планини въ земитѣ на арвернитѣ (Auvergne), принудилъ Верцингеторикса да тръгне за тамъ отъ срѣдний Лигеръ (Луара), а въ туй време той веднага лично отишълъ при легионитѣ си на р. Секвана (Сена) и съ тѣхъ се явилъ на срѣдний Лигеръ (Луара).

Отбранителни интервали на време се срѣщатъ въ дѣйствията на Цезаря всѣкога само между прѣдидущи и послѣдующи *настжпателни* дѣйствия, но и тѣ винаги съединени съ смѣлъ *настжпателно-отбранителенъ* характеръ, безъ да се прѣнебрѣгватъ обаче всички нужни мѣрки на прѣдпазливость и обезпечение отъ всички страни. Тъй прѣзъ Рейнъ той не искалъ да прѣмине на кораби, намирайки това ненадѣжно. Въ похода противъ хелветитѣ прѣди всичко и най много се трудилъ да имъ прѣгради пжтя за въ римската провинция, а самъ да притѣгли къмъ себѣ си 5-тѣ легиона отъ цизалпинска Галлия, и слѣдъ това вече прѣминалъ въ настжпление. Въ похода противъ белгитѣ, въ лагера при р. Аксона, той ималъ прѣдъ видъ да достигне собственното си *усилвание* чрѣзъ *отслабването* на белгитѣ, вслѣдствие нахлуването на едуитѣ въ земитѣ на белловакитѣ. Въ 52 г. той отстжпилъ отъ Герговия къмъ Секвана по единъ пжть, на който можалъ малко да загуби, но много да спечели, а именно да се съедини съ 4-тѣ лег. на Лабиена.

Като едно отъ срѣдствата съ успѣхъ да привежда въ испълнение искусно-съобразенитѣ си дѣйствия и да постига цѣлта имъ, служило за Цезаря, между друго, надлѣжащето *обезпечение на войскитѣ съ храна*. Грижата му за това, особенно прѣдъ откриването на походитѣ, била постоянна и най дѣятелна. И туй било добрѣ извѣстно на войскитѣ му, които, вслѣдствие на това, извънрѣдно търпѣливо принасяли лишенията, увѣрени, че тѣ произлизали не по вината на Цезаря и въпрѣки неговата воля и грижи. За обезпечение на хранението, той обикновенно съединявалъ двата способа: прѣнасяние запаситѣ отъ самитѣ войски върху себѣ си и прѣвозването имъ слѣдъ тѣхъ — чрѣзъ добиването имъ отъ заетата или отъ съсѣднитѣ съ нея страни. Само въ случай на крайна нужда той прибѣгвалъ къмъ реквизиции и то като ги ограничавалъ прѣимущественно съ събирането на фуражъ, и не почвалъ похода прѣди фуража да бжде доставенъ. Подвозитѣ отъ римската провинция били възможни само когато армията се намирала близо до нея; а когато се отдалечавала отъ нея, Цезарь сключвалъ подряди съ най близкитѣ околни племена, съ които се намиралъ въ добри отношения. А първата повинность, която той налагалъ на побѣденитѣ, всѣкога била доставянието на запаси съ храни и срѣдства за прѣвозването имъ. Ако военнитѣ дѣйствия се распространявали напрѣдъ или въ страни, то съразмѣрно съ тѣхъ се распространявали сжщо и способитѣ за събирането на храниТѣ. А ако военнитѣ дѣйствия дълго се въртяли на едно мѣсто, то въ тиа се учрѣдявали складове съ запаси, въ търговскитѣ пунктове, или възлитѣ на пжтищата, или при сливането на рѣкитѣ, и тѣзи складове

се укрѣпявали и охранявали съ гарнизони; тамъ сжщо се събирали и заложницитѣ и разнитѣ родове военни запаси, тяжести, ремонтнитѣ коне и пр. А гарнизонитѣ отъ тѣзи пунктове испращали прикрития на транспортитѣ отзадъ и отпрѣдъ.

§ 39.

2) Испълнението на съображенията; — откриването на походитѣ и понататъшнитѣ дѣйствия.

Цезарь, въ запискитѣ си, признава три рода сжществено различие между римския (разуменъ, методически) и всѣки другъ (на иноплеменнитѣ, варварски народи) начинъ за водението на войната, именно: *заемание рѣшителнитѣ пунктове, укрѣпяване лагерить* и *пръсичание съобщенията на неприятеля*. Първото служило за начало или откривание на военнитѣ дѣйствия, второто — за извикване неприятеля на бой, ако лагера се располагалъ близо до него, тъй като *боя* билъ *главното срѣдство за истрѣбляването* на неприятеля и най послѣ съ третото срѣдство неприятеля билъ принуждаванъ да промѣнява разположението си, или да влиза въ бой, или пъкъ да се прѣдава. Първото срѣдство се достигало и по море, и по сухо. При пжтуването по море, първия рѣшителенъ пунктъ се считало мѣстото на десанта и първия лагеръ на него. Цезарь само въ 1-та експедиция въ Британия направилъ десантъ прѣдъ очитѣ на неприятеля и отъ устроения тукъ лагеръ прѣдприелъ настжпателни дѣйствия. При това той се убѣдилъ отъ опита, че най удобни мѣста за десанти били плоскитѣ, открити брѣгове, а не високитѣ и стръмни и не заливитѣ или бухтитѣ. По сухо армията се движала къмъ рѣшителнитѣ пунктове или прѣзъ приятелска страна, или поне прѣзъ не враждебна, или най послѣ прѣзъ враждебна, въ която можало да се срѣщне рѣшително съпротивление. Това съпротивление, макаръ да било и най малко, трѣбвало да се съкруши, особенно за да се обезпечатъ собственнитѣ съобщения. Тъй при движението отъ Агендикъ за земитѣ на битуригитѣ Цезарь не можалъ да остави въ тила си града на сеннонитѣ Велаунодунъ — и го взелъ, за да не се лиши отъ съобщенията съ Лабиена.

Рѣшителнитѣ пунктове, казва Цезарь, биватъ отъ разно значение, но сжщественния имъ признакъ е *откриването чрезъ тѣхъ входа въ неприятелската страна*. Въ означеното пó горѣ движение такъвъ пунктъ билъ Генабъ (Orléans), съ моста на р. Лигеръ (Луара). Този пунктъ Цезарь и трѣбвало да завладѣе, за да се срѣщне съ Верцингеторикса на лѣвата страна на р. Лигеръ. Когато прѣминалъ въ настжпление противъ хелветитѣ, той се укрѣпилъ на дѣсния брѣгъ на р. Родань, въ жгъла между тази рѣка и р. Араръ (Саона), гдѣто се намиралъ пò близо до едуитѣ и между пó слабитѣ племена на Галлия, които сами страдали отъ разоренията на хелветитѣ, което и подбудило послѣднитѣ да го прѣдизвикатъ да настжпи, което той именно и желаялъ. Въ похода противъ белгитѣ той, слѣдъ прѣминуването прѣзъ р. Аксона (Aisne), би се намѣрилъ вече въ неприятелската страна, и за това лагера му на Аксона билъ рѣшителенъ пунктъ.

Не е извѣстно, цѣнилъ ли е и поддържалъ ли е Цезарь въ армията си строгото съблюдение на *тайната*. Но, както изглѣжда, той билъ

на мнѣние, че най доброто срѣдство за туй била *бързината* въ дѣйствията или испълнението веднага слѣдъ съображението.

Той ималъ срѣщу себѣ си въ Галлия немалозначущи противници. Ариовистъ билъ человѣкъ много уменъ и съ силенъ характеръ, а че Верцингеториксъ билъ необикновенъ человѣкъ, за доказателство служи това, че Цезарь го оставилъ въ плѣнъ за триумфа си въ Римъ, а слѣдъ туй го наказалъ съ смърть, понеже виждалъ въ него человѣкъ равенъ на себѣ си. И Ариовистъ, и Верцингеториксъ знаяли рѣшителнитѣ пунктове на страната въ войната сжщо тъй добрѣ, както и Цезарь, за това на послѣдния не оставало освѣнъ да ги прѣвъсхожда и ги надпрѣварва съ бързината на движенията и дѣйствията.

§ 40.

3) Рѣшението и завършването на походитѣ; — дѣйствията слѣдъ сполукитѣ и несполукитѣ.

Слѣдъ заеманието на рѣшителния пунктъ трѣбвало да се търси или очаква *бой* на открито поле, или въ лагера, или при нападението на укрѣпенъ градъ. Цезарь всѣкога прѣдпочиталъ боя на открито поле, като пó бързъ и рѣшителенъ въ случаитѣ, когато искалъ да дѣйствува настжпателно, като справедливо признавалъ, че побѣдата въ боя ще му покори много укрѣпени градове или поне ще го улесни въ покорението имъ. А ако неприятеля избѣгвалъ боя на открито поле и се затварялъ въ градоветѣ, или се располагалъ до тѣхъ въ укрѣпени лагери, то Цезарь по необходимость прибѣгвалъ къмъ блокади или и обсади, което въ войната въ Галлия се случвало твърдѣ често.

За бой на открито поле, имайки задъ себѣ си свой укрѣпенъ лагеръ, Цезарь се трудилъ да не го разполага твърдѣ близо до неприятеля, особенно ако послѣдния самъ се разполагалъ въ укрѣпенъ лагеръ. Цѣлта на Цезаря за това била, щото, слѣдъ удържана побѣда, да може най много да се възползва отъ нея съ прѣслѣдване на неприятеля, а не да бжде принуденъ отново да го атакува въ укрѣпения му лагеръ. За това той правилъ усилени, но скрити прѣходи и, като се доближавалъ до неприятеля на единъ малъкъ прѣходъ, вечерьта се разполагалъ на лагеръ и още на другия день съ малъкъ прѣходъ тръгвалъ право на бой съ неприятеля на открито поле. Тъй скрито се приближилъ той до Ариовиста, а сжщо и противъ узипетитѣ и тенхтеритѣ, до които се приближилъ вечерьта само на 16.000 крачки (пó вече отъ 10 версти), а на другия день сутриньта, като направилъ единъ полу-прѣходъ (сжщо 10 версти), нападналъ ги въ неукрѣпения имъ лагеръ и ги разбилъ.

Но случвало се, че въ прѣдвечерието на боя Цезарь идвалъ и пó близо до неприятеля, именно когато е нѣмалъ достатъчни свѣдения за расположението му или ако е билъ отдѣленъ отъ него съ значително естествено или мѣстно прѣпятствие (рѣка, планини, гори и др. т.), което не позволявало на неприятеля да прѣпятствува на Цезаря да укрѣпи лагера си, или пъкъ когато Цезарь искалъ да заеме задъ това прѣпятствие настжпателно-отбранително расположение. И двѣтѣ тѣзи причини имали еднакво влияние при избора на лагеритѣ въ похода на Цезаря противъ нервиитѣ и при дви-

жението му въ помощь на зимния лагеръ на Цицерона, а само послѣдната причина — при избора на лагера противъ белловакитѣ.

На по̀ далечно отъ неприятеля растояние Цезарь се спиралъ въ случаитѣ, когато ималъ прѣдъ видъ да избере по̀ удобна за бой мѣстность, да обезпечи съобщенията си, да има достатъчно време за безпрѣпятственно укрѣпявание на лагера си, съ една дума когато не намиралъ за възможно да дѣйствува рѣшително-настжпателно, а считалъ за нужно да дѣйствува съ по̀ голѣма прѣдпазливость отбранително. Тъй, въ похода отъ Везонций противъ Ариовиста, той се спрѣлъ на 2 малки прѣхода отъ него (отъ 30 до 40 версти) и се заелъ само съ укрѣпяванието на лагера си и съ прѣговори. Касателно мѣстото, на което Цезарь се расположилъ отъ послѣ на лагеръ близо до Ариовиста и гдѣто произлѣзълъ боя съ него, мнѣнията въобще не прѣдставляватъ нищо положително и вѣрно. Прѣдполагатъ, че това мѣсто се намирало на ис. отъ Везонций, между този градъ и Рейнъ (Наполеонъ I и др.), но *Рюстовъ* отъ описанието на Цезаря въ комментариитѣ му заключава, че това мѣсто не трѣбва да се търси никждѣ, освѣнъ въ днешна източна Лотарингия, у западното подножие на вогезскитѣ планини, примѣрно между Баденвейлеръ и Люневилъ, близо до днешния парижко-щрасбургски желѣзенъ пжть. Споредъ него, само на това заключение и съотвѣтствуватъ даннитѣ за растоянията и времето, показани отъ Цезаря въ комментариитѣ му.

При избора на мѣстото за боя и на лагера прѣди боя, Цезарь се ржководилъ тъй сжщо и отъ съображенията за дѣйствие на съобщенията на неприятеля — и за обезпечение на своитѣ съобщения, за поражение и истрѣбление на неприятеля — и за прѣдпазване себѣ си отъ сжщото, и най послѣ за заемание на рѣшителнитѣ пунктове — и за въспрѣпятствувание на неприятеля да направи сжщото. Въ това отношение не може да не се забѣлѣжи, че Цезарь въ началото на военното си поприще (въ войната въ Галлия), мислилъ по̀ вече за обезпечението на своитѣ съобщения, отколкото за отрѣзванието на неприятелскитѣ. Тъй първоначалнитѣ му дѣйствия противъ Ариовиста имали прѣдъ видъ прѣимущественно обезпечението на собственнитѣ си съобщения. Когато Ариовистъ застаналъ на съобщенията му, Цезарь взелъ отбранително положение и расположилъ часть отъ армията си въ малъкъ лагеръ на фланга на Ариовиста. Тъй и въ похода противъ белгитѣ той обезпечилъ съобщенията си съ настжпателно-отбранително расположение въ укрѣпени лагери на двата брѣга на р. Аксона. А въ Британия не той, а Кассивелаунъ искалъ да му отрѣже съобщенията съ укрѣпения му лагеръ на мѣстото на десанта, на брѣга на морето. Тъй и Верцингеториксъ, слѣдъ отстжплението на Цезаря отъ Герговия, искалъ да му отрѣже съобщенията съ римската провинция, като възбунтувалъ противъ него алоброгитѣ. А отъ страна на Цезаря такъвъ родъ движения и дѣйствия не се забѣлѣзва прѣзъ цѣлата война въ Галлия. Той се трудилъ да затруднява на неприятеля хранението, но не съ смѣли и рѣшителни дѣйствия. Тъй, при движението му слѣдъ хелветитѣ на другата страна на р. Араръ, той вървялъ съ главата на армията си на умѣренно растояние отъ опашката на хелветското опълчение и, безъ да затрудни особенно хранението на послѣднето, самъ скоро срѣщналъ въ него затруднение.

Въ лагера при р. Аксона Цезарь се държалъ въ отбранително положение, като възстановилъ и обезпечвалъ съобщенията си. А белгитѣ напротивъ взели лоши мѣрки за хранението си, били задържани и отъ това, и отъ расположението на Цезаря, и отъ нахлуването на едуитѣ — и били разбити отъ Цезаря. Освѣнъ този случай, Цезарь дѣйствувалъ на съобщенията на галлитѣ само тогава, когато блокиралъ градоветѣ имъ, а смѣли и рѣшителни движения на съобщенията въ тила имъ на открито поле не е прѣдприемалъ, по причина на благоразумна прѣдпазливость и непълна още увѣренность въ себѣ си.

Слѣдъ удържание на побѣда въ боя, на открито поле, Цезарь, стига само да не билъ истощенъ отъ боя, никога не испущалъ случая силно да прѣслѣдва разбития непріятель, като за тъзи цѣль съ успѣхъ и полза употрѣбявалъ конницата си. Въ свързка съ това, той веднага глѣдалъ да добий и политическитѣ згоди, за които била водена войната. Той постигалъ това чрѣзъ бързото появяване на легионитѣ му посрѣдъ побѣденитѣ племена — и тогава безъ съпротивление му се покорявали и градоветѣ, и управленията имъ. Като имъ възлагалъ прѣди всичко доставката на храна и прѣвозни способи, той се намѣсвалъ въ вжтрѣшнитѣ имъ работи, учрѣдявалъ общенародни събрания и др. п., съ една дума — турвалъ основа на господството си. При това той основателно расчиталъ не само на материялното, но особенно и на нравственното влияние на побѣдата си, и за това слѣдъ нея считалъ за възможно да раздѣля съединенитѣ си до тогава сили. Тъй, послѣ побѣдата на нервитѣ, той тръгналъ противъ адуатикитѣ само съ 7 легиона, а Красса съ единъ 8-ия легионъ испратилъ на долний Лигеръ (въ днешн. Бретань) гдѣто обитавшитѣ тамъ племена, при извѣстието за успѣхитѣ и побѣдитѣ на Цезаря се покорили на Красса безъ съпротивление.

Такъвъ родъ крайни успѣхи на походитѣ се случвали по̀ вечето прѣзъ есеньта, която прѣкратявала походитѣ, и слѣдъ туй войскитѣ се располагали на зимни лагери. Избора на страната или на земитѣ за тѣхъ ставалъ не безъ уважителни за това причини. Освобождавайки отъ зимнитѣ лагери римската провинция, Цезарь ги располагалъ обикновено въ разни мѣста на Галлия, като приучвалъ съ това покоренитѣ племена да търпятъ римскитѣ легиони помежду си, да ги издържатъ съ правилни контрибуции и да навикватъ на римското владичество. А ако тѣзи племена, като виждали тѣзи опасность, отново въставали, то съ това давали на Цезаря поводъ за нова война и за распространение на римското владичество въ слѣдующата година. Слѣдъ побѣдата надъ Ариовиста, Цезарь расположилъ войскитѣ си на зимовище въ източната часть на земитѣ на секванитѣ, около Везонций (Besançon), понеже тамъ имало още изобилни запаси съ храни, близо отъ тамъ се намирала римската провинция и Цезарь застрашавалъ белгитѣ, а секванитѣ стояли мирни. Въ слѣдующата 57 година, слѣдъ пораженията на белгитѣ, Цезарь расположилъ войскитѣ на зимовище на долний Лигеръ, гдѣто Крассъ достатъчно вече приготвилъ за това тамошнитѣ племена. Секванитѣ трѣбвало да се щадятъ, ремитѣ съдѣйствували на Цезаря въ войната противъ белгитѣ, тѣзи послѣднитѣ били истощени, а едуитѣ и зависимитѣ отъ тѣхъ племена Цезарь признавалъ за съюзници и доброжелатели на римлянитѣ. Освѣнъ това Цезарь ис-

калъ да испита, какво впечатление сж произвели на западъ военнитѣ му подвизи на истокъ, и не ще ли бжде потрѣбна тамъ нова война, за да се внуши нужното уважение къмъ римското оржжие.

Въ 56 г. зимнитѣ лагери били разположени на долня Секвана (въ днешна Нормандия), а въ 55 г. въ днешна югозападна Белгия — и двата пжти съ прѣдположената вече цѣль за експедиция въ Британия. А слѣдъ 2-та тази експедиция зимнитѣ лагери били разположени пакъ въ белгийска Галлия, но, по причина на неплодородието, твърдѣ на широко, макаръ Цезарь да увѣрява, че крайнитѣ легиони били отдалечени едни отъ други не по̀ вече отъ 200.000 крачки (20 нѣмски мили или 140 версти, а дѣйствително, както впослѣдствие се оказало — почти на 30 мили = 210 версти).

Вслѣдствие придобития при това опитъ, въ 53 срѣщу 52 година, въ която произлѣзло общото въстание на галлитѣ, легионитѣ вече били много по̀ вече съсрѣдоточени, тъй че 6 отъ тѣхъ стояли при Агендикъ (Sens).

При несполукитѣ си Цезарь проявявалъ не по̀ малко енергия, отколкото и при успѣхитѣ и побѣдитѣ си. И прѣди всичко той особенно се трудилъ да не допуща упадъка на духа въ войскитѣ си. За това той турвалъ въ дѣйствие всичката сила на краснорѣчието си и вземалъ всички мѣрки, за възможно по̀ скорото излизание отъ неблагоприятното положение, и при това дѣйствувалъ не като побѣденъ, а като побѣдитель, отивайки въ друга, отдалечена страна. Тъй, напримѣръ, той постжпилъ послѣ несполуката подъ Герговия, като тръгналъ на истокъ отъ нея и като се трудилъ по пжтя да удържа успѣхи въ малки, но сполучливи прѣдприятия, както, напримѣръ, успѣшното му прѣминуване при този случай прѣзъ р. Лигеръ (Луара).

§ 41.

Тактическитѣ дѣйствия на Цезаря и устройството на войскитѣ му въ Галлия.

Военнитѣ дѣйствия на Цезаря въ Галлия—въ *тактическо* отношение сж не по̀ малко забѣлѣжителни по искуството си, отколкото и въ *стратегическо*. За да може по̀ вѣрно да се сжди за това, необходимо е да се даде надлѣжаще понятие за тактическото устройство и начина на движенията и дѣйствията на римскитѣ войски въ времето на Цезаря[1]), вънъ отъ онова, което въобще и накратко бѣше казано по този прѣдмѣтъ по̀ горѣ за римскитѣ войски въ времето на римскитѣ междуусобни войни.

Тактическата единица на римската легионна пѣхота въ времето на Цезаря била *кохортата*, съ която често се опрѣдѣляла силата и разположението на войскитѣ. Кохортитѣ никога не се раздѣляли, атакитѣ и всичкитѣ еволюции въ боя се извършвали по кохорти. Всѣка отъ тѣхъ заемала по фронта, както може да се заключи отъ комментариитѣ на Цезаря, 120 фута. Тритѣ манипули на кохортата стояли рѣдомъ (по мнѣнието на *Рюстова*) или

[1]) Като се ржководимъ при това прѣимущественно отъ прѣкрасния трудъ на *Рюстова*: Heerzwesen und Kriegführung Julius Caesar (гл. по̀ горѣ), въ което автора, *въ строга система, на основание комментариитѣ на Цезаря*, е наложилъ тактическитѣ: устройство, движения и дѣйствия на войскитѣ му и стратегическитѣ дѣйствия на самия него.

една задъ друга. Въ сражението съ нервитѣ войницитѣ въ кохортитѣ толкова се стѣснили въ прѣдния фронтъ, че не можали да дѣйствуватъ съ оржжието си, за което Цезарь и заповѣдалъ да *разрѣдятъ манипулитѣ*. Когато сикамбритѣ нападнали римския лагеръ при Адуатука, римскитѣ нестроеви чинове се хвърлили, по думитѣ на Цезаря, къмъ *кохортитѣ* и *манипулитѣ*, т. е. въ интервалитѣ на кохортнитѣ манипули. И много други примѣри доказватъ, по мнѣнието на *Рюстова*, че въ бойния строй на кохортитѣ манипулитѣ стояли рѣдомъ. Всѣка манипула заемала 40 фута по фронта и имала 12 рѣда и, както изглѣжда, 10 рѣдици въ 40 фута джлбочина, слѣдователно манипулата имала еднакъвъ фронтъ и джлбочина, а кохортата, съ интервалъ 4 фута между манипулитѣ, при 120 фута по фронта имала 40 фута джлбочина и всичко 360 души, което съставлявало нормалната ѝ сила.

Бойния строй на легиона билъ или *настжпателенъ* или *отбранителенъ*. Първия — нормалния — билъ въ 2 или въ 3 линии, по 5 кохорти въ всѣка, когато билъ въ 2, или 4 кохорти въ 1-та линия и по 3 въ 2-та и 3-та, въ шахматенъ рѣдъ, съ интервали отъ 120 или и по́ вече фута между кохортитѣ и съ дистанции между линиитѣ около 250 фута, което съставлявало около 600 фута въ джлбочина, при 840 фута по фронта, когато цѣлия легионъ билъ въ 3 линии. Слѣдователно настжпателния боенъ строй на легиона билъ доста съсрѣдоточенъ, расчетенъ особенно за атака и раскъсване.

Отбранителния боенъ строй на легиона ималъ 2 вида: *въ една линия и въ масса* (orbis). Първия се употрѣбявалъ за отбрана на лагернитѣ валове или въобще на укрѣпленията, имайки задъ себѣ си резервъ само за отбрана на вратитѣ и за вилазки. При това строя можалъ да има само половинъ джлбочина — 5 рѣдици на вала, а заднитѣ 5 рѣдици при основанието му, и безъ интервали — съ 80 фута по фронта на центуриитѣ, 160 — на манипулитѣ, 320 — на кохортитѣ и 4800 фута — на цѣлия легионъ. Но този строй се употрѣбявалъ сжщо и на открито поле, когато легиона е можалъ да бжде обезпеченъ отъ обхватъ на фланговетѣ или отъ раскъсване въ центра отъ многобройната конница и легка пѣхота на непріятеля. Обаче при това кохортитѣ спазвали, както при настжпателния боенъ строй, нормалната си дължина по фронта и въ джлбочина.

Втория видъ въ *масса* (orbis) се употрѣбявалъ противъ нападения отъ по́ многоброенъ непріятель, отъ всички страни, на открито поле. Въ такива случаи, по мнѣнието на *Рюстова*, по́ голѣмитѣ части (кохортитѣ) вѣроятно се строили въ пусти вжтрѣ *четверожълници* (карета), а по́ малкитѣ (манипулитѣ и даже центуриитѣ) въ сжщо такива, кржгли *купчини*. При това легионеритѣ употрѣбявали сжщитѣ срѣдства за отбрана, каквито и при всички други отбранителни расположения и дѣйствия т. е. защищавали се отъ непріятелското метателно оржжие (съ щитоветѣ), употрѣбявали полукопията (pilum) и мечоветѣ си, и нападали (съ вилазки), когато за това се прѣдставлявали удобни случаи.

Тактическия начинъ за построенията, движенията и дѣйствията на пѣшитѣ спомагателни *войски* (auxilia) трѣбвало по необходимость да се съобразява съ легионерния. Бойния рѣдъ на стрѣлцитѣ билъ раздѣпания строй, а на спомагателнитѣ пѣши войски такъвъ, какъвто споредъ рода на въоржжението имъ, се приближавалъ или къмъ строя на

фалангата, или къмъ този на легиона.

Въ *конницата* тактическата единица била *турмата* (turma) отъ 32 конника, по 8 рѣда въ 4 рѣдици, при което, може би, конницитѣ отъ 2-та рѣдица заставали задъ интервалитѣ между конетѣ на 1-та (съгласно изслѣдванията върху по̀ послѣднята грьцка тактика). Като се счита по 5 фута на конникъ по фронта и по 10 въ джлбочина може да се прѣдположи, че дължината на фронта и джлбочинага на турмата съставлявали по 40 фута, слѣдователно правиленъ квадратъ. — 12 турми (384 – 400 конника) съставлявали *крило* (ala) или полкъ и вѣроятно се строили, както пѣхотата, въ 2 линии, съ интервали между турмитѣ, и съ дължина на фронта 440 фута. Ако е имало много конница, то вѣроятно я раздѣляли на отдѣления по̀ голѣми отъ турмитѣ, напримѣръ по 3 турми наедно (100 конника), които заемали 120 фута по фронта, а цѣлото крило имало 4 такива отдѣления въ 2 линии. Но при още по̀ го лѣмо число конница, въ голѣмитѣ сражения, за атаки, вѣроятно образували цѣли конни колони отъ конни крила (ala), напримѣръ отъ три турми (24 рѣда) по фронта и четири турми (16 рѣдици) въ джлбочина, които само слѣдъ успѣшна атака пакъ раздѣляли по турми, за прѣслѣдване на неприятеля. Впрочемъ строя и начина на движенията и дѣйствията на конницата не се опрѣдѣляли само отъ броя ѝ, но и отъ начина на дѣйствията, спорѣдъ въоржжението (метателно или ржчно нападателно), и какъвто и да билъ строя или начина на дѣйствията на конницата, назначена за атака, началника ѝ вѣроятно ималъ въ распорѣжданието си надлѣжащи резерви.

§ 42.

Походнитѣ движения на Цезаревитѣ войски въ Галлия.

Походнитѣ движения (agmen) кохортитѣ извьршвали или по рѣдове, или по отдѣления (центурии или манипули), получени отъ бойния рѣдъ, надѣсно или налѣво, въ колони отъ 40 фута широчина. Цезарь прѣминалъ Рейнъ въ походна колона по отдѣления, понеже и моста прѣзъ Рейнъ направилъ 40 фута широкъ. Ако кохортитѣ трѣбвало да вървятъ по пѫтища по̀ тѣсни отъ 40 фута, то колонитѣ по центурии и по манипули лесно можали да бжджтъ раздвоявани до 20 фута широчина. Дължината на колонитѣ се простирала: по центурии — до 120 фута, а съ раздвоени рѣдици — до 240, и по манипули — до 144, а съ раздвоени рѣдици — до 288. Отъ походенъ рѣдъ въ боенъ кохортитѣ се строили: по манипули — съ поврати, а по центурии — съ пристроения, на дѣсно или налѣво, спорѣдъ движението на налѣво или надѣсно.

Походнитѣ движения на легионитѣ или на голѣмо число кохорти се извьршвали или въ *една проста колона* (agmen pilatum), или въ *бовнъ рѣдъ* (acie instructa), или пъкъ въ *четверожгълникъ* или *квадратъ* (agmen quadratum). Въ *простата колона* кохортитѣ вървяли по рѣда на нумерата, въ колони по центурии, съ раздвоени или не рѣдици, на дѣсно (1-та кохорта напрѣдъ) или на лѣво (10-та кохорта напрѣдъ), съ дължина на всички или на цѣлия легионъ отъ 1.400 фута или 2.600 съ раздвоени рѣдици. Тяжеститѣ на единъ легионъ се прѣнасяли, нормално, на 520 товарни животни, При широчина на колоната въ 40 фута, 8 такива животни

можали да вървятъ рѣдомъ, въ 65 рѣдици, по 10 фута джлбочина на рѣдица, слѣдователно — 650 фута джлбочина за всичкитѣ легионни тяжести, а при 20 фута широчина на колоната — 1.300 фута. По такъвъ начинъ единъ легионъ съ тяжеститѣ си, въ походна колона по центурии, ималъ 2.050 или (съ раздвоени рѣдици) 3.900 фута дължина по пѫтя (отъ 300 до 550 сажена = отъ $^3/_5$ верста до 1 верста и 50 сажена или около 1.200 метра).

Походнитѣ движения на легиона въ *боенъ рѣдъ* се извършвали или по *линии* (въ 2 или 3 колони), или пъкъ по *флангове* или *фронтални отдѣления*. Въ походния рѣдъ *по линии*, кохортитѣ отъ 1—4 вървяли въ 1-та колона, отъ 5—7 въ 2-та и отъ 8—10 въ 3-та, всѣка въ колони по манипули, и съ обрѫщанието имъ на дѣсно или на лѣво можали да се прѣстроятъ въ боенъ рѣдъ. Въ походния рѣдъ по *флангове* или *фронтални отдѣления* легиона вървялъ сѫщо въ 3 колони: въ 1-та — 1-а, 5-а и 8-а кохорти отъ дѣсния флангъ, въ 2-та — 2-а, 6-а и 9-а отъ центра и въ 3-та — 4-а, 7-а и 10-а отъ лѣвия флангъ, всѣка кохорта — въ колона по центурии*).

Ако нѣколко легиона вървяли въ боенъ рѣдъ по фронтални отдѣления, то числото на колонитѣ бивало 3 пѫти по̀ голѣмо отъ числото на легионитѣ (6, 9, 12 и т. н.), всѣка колона отъ 3 или 4 кохорти.

Походния рѣдъ на четворожѣлника или квадрата (agmen quadratum) билъ сѫщото нѣщо, каквото въ бойнитѣ рѣдове билъ строя въ *масси* (orbis), и състоялъ въ слѣдующето: на чело вървяло едно отдѣление въ боенъ рѣдъ по фронтални отдѣления, задъ него — тяжеститѣ, въ опашката — друго отдѣление въ сѫщия рѣдъ, както и 1-то, а по двѣтѣ страни на тяжеститѣ — 3-о и 4-о отдѣление по фланговетѣ, имайки кохортитѣ въ колони по манипули. Въ похода противъ белловакитѣ легионитѣ не вървяли въ пълненъ походенъ рѣдъ отъ този родъ, именно — безъ флангови отдѣления по страннитѣ на тяжеститѣ. А въ похода на Цезаря отъ Герговия и послѣ съединението му съ Лабиена, прѣзъ земитѣ на лингонитѣ за земитѣ на секванитѣ и къмъ границитѣ на римската провинция, Цезарь вѣроятно искалъ да продължава движението въ походенъ рѣдъ на квадратъ, но силно притисканъ отъ галитѣ, не можалъ да го построи и неволно се построилъ и вървялъ въ боенъ рѣдъ въ *масса* (orbis). Въ коментариитѣ на Цезаря се срѣщатъ слѣдующитѣ технически наименования на походнитѣ рѣдове и построенията отъ тѣхъ бойни: *aciem instruere* — построение или въстановяване на фронта, *cohortes disponere* — разгѫване на кохортитѣ, *aciem dirigere* — направление на фронта, *legiones explicare* — разгѫване на легионитѣ, *consistere* — спиране, *torquere agmen ad dextram (ad sinistram)* — измѣнение посоката на движението на дѣсно или на лѣво, *signa convertere* — измѣнение фронта къ боя и проч.

Походния рѣдъ на крилото (или полка) на конницата отъ 400 кон-

*) Въ оригинала е казано, че въ първата колона, при *фронталнитѣ отдѣления*, вървяла 1-а, 5-а и 7-а кохорти отъ дѣсния флангъ, а въ третата колона — 4-а, 3-а и 10-а отъ лѣвия флангъ. Но това трѣбва да е погрѣшно, понеже отъ описания по̀ рано (стр. 355) строй на легиона по кохорти, както и отъ движението по *линии*, се вижда, че на дѣсния флангъ сж се намирали не 1, 5 и 7, а 1, 5 и 8 кохорти, а на лѣвия — не 4, 3 и 10, а 4, 7 и 10. За втората колона N N-та на кохортитѣ 2, 6 и 9 отъ центра — сж вѣрно показани. Освѣнъ това въ оригинала сж показани само 9 кохорти, когато легиона е ималъ 10 такива. Тъй щото мѣстото на кохортата N-о 8 споредъ оригинала или N-о 3 споредъ нашата поправка, не е показано. Безъ съмнѣние тя е влизала въ едно отъ отдѣленията на легиона. *Заб. прѣв.*

ника състоялъ въ туй, че турмитѣ вървяли една слѣдъ друга, въ 40 фута широчина по фронта, а всички заедно безъ тяжеститѣ — въ 480 фута джлбочина по пжтя. А тяжеститѣ, по̀ значителнитѣ, увеличавали колоната, безъ съмнѣние, още на половина (240 фута), тъй щото колона отъ 10 крила (или полка) или отъ 4000 конника, които Цезарь по нѣкога държалъ съвокупно, заемала до 7.200 фута (по̀ вече отъ 2 версти) въ джлбочина по пжтя.

Ако широчината на пжтя не надминувала 20 фута, то турмитѣ раздвоявали рѣдицитѣ и вървяли по 4 конника по фронта и по 8 въ джлбочина. Тогава крилото (или полка) на конницата безъ тяжеститѣ се растягало на 960 фута, а съ тяжеститѣ на 1.440, а цѣлата колона отъ 10 крила (120 турми или 4.000 конника) — на 14.400 фута (по̀ вече отъ 4 версти).

Походнитѣ движения на нѣколко легиона се смѣтали по *дневнитѣ преходи* (itinera) отъ единъ лагеръ до другъ, по броя на които се смѣтали и всичкитѣ въобще походи (напр. въ 2, въ 3 и т. н. лагера). Разположението въ полски укрѣпени лагери било непрѣменно условие въ походитѣ. Войскитѣ не влизали въ бой иначе, освѣнъ имайки задъ себѣ си свой укрѣпенъ лагеръ, и даже ако имъ се случвало да срѣщатъ непріятеля при прѣминуването отъ единъ лагеръ въ другъ, то и тогава едната половина отъ войскитѣ бързо строила лагеръ, а другата прикривала устройството му.

Нормалния, обикновенъ дневенъ прѣходъ отъ единъ лагеръ до другъ (спорѣдъ казването на Вегеция за величината и времето на прѣходитѣ на новобранцитѣ или рекрутитѣ) съставлявалъ по римска смѣтка 40.000 крачки (отъ $2^1/_2$ фута) обикновенна военна крачка (militari gradu) или 48.000 крачки бърза крачка (pleno gradu) — въ 5 лѣтни часа, което съставлява по римска смѣтка, въ първия случай 20, а въ втория 24 римски мили, а по сегашна смѣтка, въ първия случай 4 географически мили, или 28 версти, а въ втория — $4^4/_5$ географически мили или 33 версти и 300 сажена русски[1]) въ $6^2/_3$ или 7 лѣтни часа, като се брои отъ 4—5 ч. сутриньта до 11 —12 ч. по пладнѣ. Но при това необходимо е да се вземе въ смѣтка числото на войскитѣ и тяжеститѣ, свойството на проходимата мѣстность, затрудненията или прѣпятствията които сж се срѣщали, необходимото спиране за почивки, състоянието на времето, близостьта на непріятеля, най послѣ времето, нужно за излизанието отъ една лагеръ и за влизанието въ другия. По такъвъ начинъ дѣйствително-нормалния, обикновенъ римски прѣходъ, може, мислимъ, да се счита отъ 30.000 римски крачки = 15 римски мили и въ 5 римски часа пжть (по сегашна смѣтка 3 географически мили = 21 верста въ 7 часа време).

Прѣходитѣ, които надминували тъзи мѣрка били вече усилени и се извършвали облекчено безъ тяжести. Тъй Цезарь отишълъ съ 4 легиона отъ Герговия на югъ противъ Литавика, срѣщналъ го въ сжщия день на 25 римски мили (5 геогр. мили = 35 версти) отъ Герговия, въ слѣдующата нощь тръгналъ назадъ и до разсъмване се върналъ при Герговия. Прѣзъ всичкото това време легионитѣ имали само 3 часа почивка. А когато Цезарь съсрѣдоточавалъ войскитѣ, за да отиде на помощь на Цицерона, Крассъ съ единъ легионъ прѣминалъ отъ полунощь до 8 или 9 часа сутриньта

[1]) 1 римска миля = 1000 геометрически крачки отъ 5 римски фута = 75 въ 1 градусъ = $^1/_5$ географ. миля = 1 верста и 200 сажена русски = около $1^1/_2$ километръ.

25 римски мили. Сѫщо тъй и похода отъ лагера при р. Аксона къмъ Новиодунъ билъ твърдѣ усиленъ.

Тръгването отъ лагера въ походъ ставало обикновенно при изгрѣване на слънцето (около 6 ч.), но въ извънрѣдни случаи и по̀ рано — въ 4-та стража прѣзъ нощьта (отъ 3 до 6 часа зараньта) и даже въ 3-та (отъ полунощь до 3 часа зараньта).

Походнитѣ движения (маршове) били настѫпателни (iter), отстѫпателни (iter aversum) и флангови или паралелни (iter obliguum). Къмъ първитѣ принадлѣжали по̀ вечето отъ движенията на Цезаря: противъ лагера на тигуринцитѣ, а послѣ противъ лагера на узипетитѣ, — отъ лагера при р. Аксона противъ белгитѣ и др., къмъ вторитѣ — движението му къмъ Бибракта отъ мѣстото на прѣслѣдването на хелветитѣ, послѣ отъ Герговия на истокъ прѣзъ рѣка Елаверъ и др., а къмъ третитѣ — всѣкога на малки растояния, като: въ тилъ на Ариовиста, за възстановление на съобщенията си, гдѣто устроилъ малъкъ лагеръ, послѣ когато Верцингеториксъ съборилъ всичкитѣ мостове на р. Елаверъ и двѣтѣ войски вървяли паралелно по двата брѣга на тъзи рѣка, и др. т.

При настѫпателнитѣ походни движения напрѣдъ вървялъ прѣденъ отрядъ (авангардъ) отъ всичката или по̀ голѣмата часть отъ конницата и легката пѣхота, поддържани отъ антесигнанитѣ или и отъ кохорти безъ тяжести, — въ срѣдата — главнитѣ сили и на опашката — заденъ отрядъ (арриергардъ). Длъжноститѣ на прѣдния отрядъ били: да влиза въ бой съ срѣщнатия неприятель и да дава време на главнитѣ сили да се приближатъ и построятъ за бой, а на главния началникъ — да вземе нужнитѣ мѣрки, а въ случай на прѣслѣдване на неприятеля — неотстѫпно да слѣди за него и да го задържа, а сѫщо да разузнава мѣстностьта и неприятеля (чрѣзъ особени разузнавачи, exploratores, или и съ отдѣлни турми, отпрѣдъ и отъ страни) и най послѣ да избира и приготвя лагернитѣ мѣста, за което при прѣдния отрядъ се испращали центуриони съ войници, подъ началството на единъ трибунъ или особенно лице, по назначението на полководеца. Цезарь само тогава не испращалъ конницата си въ прѣдния отрядъ, когато не се оповавалъ на нея или, слѣдвайки въ боенъ рѣдъ, обезпечвалъ се съ това отъ внезапно нападение. Макаръ даже даималъ малко конница, той и тогава испращалъ напрѣдъ поне една малка часть отъ нея. Отрядитѣ при които съвсѣмъ нѣмало конница, били длъжни да испращатъ напрѣдъ пѣхотни части.

Задъ прѣдния отрядъ вървели главнитѣ сили (agmen legionum), а подирь тѣхъ заденъ отрядъ, който при настѫплениетоималъ цѣль само да съблюдава рѣда въ тила. Главнитѣ сили вървяли или въ проста колона съ раздѣлени или не тяжести, или пъкъ въ боенъ рѣдъ. Походното движение въ една колона съ раздѣлени тяжести се употрѣбявало въ приятелска страна и когато не се прѣдвиждало опасность да се срѣщне неприятеля. При това всѣки легионъ вървялъ въ колона по кохорти и центурии, съ раздвоени или не рѣдици, въ зависимость отъ широчината на пѫтищата, имайки задъ себѣ си тяжеститѣ си, за прикритие на които отзадъ послѣдния легионъ на опашката вѣроятно отдѣлялъ една или по̀ вече кохорти, които и образували задния отрядъ на цѣлата колона. Колона отъ 5 легиона, при широчина на пѫтя 40 фута, заемала въ дължина по пѫтя

10.250 фута или 4.100 крачки (4 римски мили + 100 крачки = 5 версти и 300 сажена русски = около 6 километра), а при широчина на пѫтя отъ 20 фута — двойно по̀ вече.

Въ случай на движение въ такава страна, гдѣто можало да се срѣщне неприятеля, легионитѣ вървяли въ една колона, както по̀ горѣ се каза, но не съ раздѣлени, а съ събрани тяжести, прѣдъ които вървяла по̀ голѣмата часть (обикновено $^3/_4$ отъ легионитѣ, т. е. отъ 4-тѣ — 3, отъ 8-тѣ — 6 и т. н.) безъ тяжести, а въ опашката — останалитѣ, въ видъ на заденъ отрядъ. Този походенъ рѣдъ билъ по̀ удобенъ отъ прѣдидущия за въ случай на срѣща съ противника. Но още по̀ удобно за това било походното движение въ боенъ рѣдъ (acie instructa), само че на малки растояния (до 16.000 крачки = 8 версти 200 сажена), когато можало да се срѣщне неприятеля готовъ за бой, или на мѣсто, или въ настѫпление, или когато се имало прѣдъ видъ да се извърши внезапно на него нападение. Тъй, напримѣръ, Цезарь вървялъ противъ узипетитѣ и тенхтеритѣ. При това легионитѣ вървяли въ фронтални отдѣления отъ центра и двата фланга (гл. по̀ горѣ), т. е. въ колони (отъ 3 до 4 кохорти) на брой три пѫти по-вече отъ числото на легионитѣ (15 — при 5 легиона, 18 — при 6 и т. н.), а легионеритѣ вървяли съвсѣмъ готови за бой (шлемоветѣ на глави, щитоветѣ на ржка, оржжието сжщо, безъ товаритѣ или багажитѣ си, оставени назадъ въ лагера и пр.).

Походнитѣ движения при отстѫпление се извършвали обикновенно въ проста колона съ нераздѣлени, събрани въ срѣдата тяжести (гл. по̀ горѣ), или въ квадратъ (гл. по̀ горѣ). Въ първия случай всичкитѣ тяжести се испращали най напрѣдъ назадъ, подъ прикритието до 10 кохорти (1 легионъ), които съставлявали прѣденъ отрядъ, съ центуриони и войници за обозначение на новия лагеръ. Задъ тяжеститѣ, слѣдъ нѣколко време, на извѣстно растояние, тръгвали главнитѣ сили въ една колона по кохорти и центурии, както при настѫпление, а слѣдъ тѣхъ задния отрядъ (арриергарда), съставенъ сжщо, както прѣдния отрядъ при настѫпление, но съ резерви отъ антесигнани или даже легионерни кохорти, или и цѣли легиони, и той ималъ назначение всячески да задържа неприятеля.

Походния рѣдъ въ квадратъ се употрѣбявалъ посрѣдъ частно или общо въстание въ страната, когато неприятеля застрашавалъ съ нападение отъ разни или отъ всички страни и ималъ многобройна конница. Въ този рѣдъ обикновенно всичкитѣ легиони образували единъ общъ квадратъ, но и всѣки легионъ отдѣлно можалъ да върви въ квадратъ. При това конницата, стрѣлцитѣ и антесигнанитѣ се намирали отвънъ и наоколо квадратитѣ отъ всички страни и, въ случай на нужда, били усилвани съ кохорти, които правили вилазки изъ квадратитѣ. А въ случай на много силенъ натискъ отъ неприятеля, квадрата се спиралъ и се прѣстроявалъ въ боенъ рѣдъ въ масси (orbis, гл. по̀ горѣ).

Фланговитѣ или паралелни походни движения се извършвали, както се каза по̀ горѣ, всѣкога на малки растояния и въ боенъ рѣдъ. При това легионитѣ вървяли по линии, въ 2 или 3 линии или колони, а тяжеститѣ въ противуположната на неприятеля страна, всички заедно или между легионитѣ, и всичко това въ зависимость отъ обстоятелствата. По послѣдния начинъ (т. е. въ 3 линии и колони, тяжеститѣ между легионитѣ) Цезарь испратилъ ле-

гионитѣ си нагорѣ по дѣсния брѣгъ на р. Елаверъ (Allier), за да принуди Верцингеторикса да отиде сѫщо нагорѣ по лѣвия брѣгъ ьа тъзи рѣка, както по̀ рано бѣше изложено. Фланговитѣ движения на открито отъ всѣкждѣ поле били прикривани отъ странитѣ съ сѫщо такива охранителни отряди, както прѣднитѣ при настѫпление и заднитѣ при отстѫпление. Лагернитѣ центуриони и войници (за обозначение на лагера) вървяли, по възможность, прѣдъ легионнитѣ колони, въ посоката на тѣхното движение.

При всичкитѣ въобще походни движения на нѣколко легиона заедно, рѣда на движението на легионитѣ съ дѣсния или лѣвия флангъ напрѣдъ ежедневно се измѣнявалъ.

Отъ всички естественни прѣпятствия при походнитѣ движения на нѣколко легиона, по̀ труднитѣ и по̀ обикновенни въ Галлия били *преминуванията прѣзъ рѣкитѣ, въ бродъ* или *по мостове*. Въ бродъ войскитѣ на Цезаря можали да прѣминуватъ и прѣминували често и при голѣма дълбочина (до пояса, гърдитѣ и даже до шията), тъй като не носили на себѣ си нищо, което би можало да бъде повредено отъ водата. Цезарь прѣдпочиталъ, по възможность, прѣминуването въ бродъ, отколкото прѣминуването по мостове, които трѣбвало да се правятъ. Бродоветѣ били намирани отъ прѣднята конница и прѣминуванията прѣзъ тѣхъ ставали тъй, че надъ и подъ тѣчението, напрѣки на рѣката, застават 2 линии конница, една задъ друга, а между тѣхъ прѣминувала пѣхотата. Прѣдъ неприятеля (както, напримѣръ, прѣзъ р. Темза срѣщу британцитѣ) прѣминуването въ бродъ ставало иначе—въ боенъ рѣдъ.

Кждѣто нѣмало бродове, правили *мостове*, при това значителни: *работната сила и искуството* на легионеритѣ почти напълно възнаграждавали отсѫтствието на *пръвозни мостове* (или мостови понтонни екипажи) въ легионитѣ на Цезаря (както и въобще въ него време). Въ войната въ Галлия се виждатъ най разнообразни постройки на мостове отъ войскитѣ на Цезаря, отъ най проститѣ и лесни до най сложнитѣ и трудни, както напримѣръ, два пѫти построенитѣ на сваи мостове прѣзъ Рейнъ, 1-ия пѫть — въ 10 дена, а 2-ия — още по̀ скоро. А на р. Елаверъ (Allier) той поправилъ полусрутения отъ Верцингеторикса мостъ, у който обаче били останали още цѣли сваи.

Прѣзъ р. Моза (Маасъ) противъ менапиитѣ и прѣзъ р. Араръ (Саона), слѣдъ пораженията на тигуринцитѣ, той прѣкаралъ войскитѣ си, вѣроятно, *по мостове отъ корабитѣ*, които возили запаситѣ на хранитѣ му.

За обезпечение на прѣминуванията прѣзъ рѣкитѣ, той се трудилъ да отвлича неприятеля на друга страна (както на р. Елаверъ) или внезапно да заема на другия брѣгъ нѣкой силенъ пунктъ. А прѣминуванията на кораби въ Галлия въобще не обичалъ, като намиралъ, че при настѫпление трѣбвало да мисли не само за прѣминуване напрѣдъ, но и за обратно прѣминуване, за което било необходимо здраво и надѣжно съобщение, обезпечено съ силни войскови отряди, а понѣкога и съ укрѣпления. Съ открита сила прѣдъ неприятеля той прѣминалъ само единъжъ прѣзъ р. Темза въ Британия.

§ 43.

Начина на дѣйствията на Цезаревитѣ войски въ боя — въ Галлия.

За бой на открито поле легионитѣ се располагали, въ показания по̀ горѣ настѫпателенъ боенъ рѣдъ, прѣимущественно на полѣгатитѣ склонове

на височинитѣ, за да могжтъ отъ тѣхъ да се устрѣмяватъ отъ горѣ на долу срѣщу неприятеля, който стоялъ въ подножието на тѣзи височини. На растояние по́ голѣмо отъ 240—250 крачки отъ настжпавшия неприятель или по́ голѣмо отъ 120 крачки отъ стоявшия на мѣсто и очакващъ ата-ката, кохортитѣ се движили въ обикновенна (и вѣроятно *мърна-пълна*) крачка; а като наближавали до неприятеля на едното или другото отъ означенитѣ по́ горѣ растояния — въ *бъла* крачка, първитѣ рѣдици — съ готови за хвърляние полукопия (pilum), които и хвърляли съдружно отъ растояние 10 до 20 крачки отъ противника. Слѣдъ това тѣ веднага измъквали мечоветѣ, хвърляли се въ рѣдоветѣ на неприятеля и прѣднитѣ влизали въ ржченъ бой, а заднитѣ ги поддържали. 2-та или 2-та и 3-та линии вървяли задъ 1-та и се спирали задъ нея на установени дистанции (около 200 фута) и, въ случай на нужда, кохортитѣ отъ 2-та линия влизали въ интервалитѣ на 1-та и въ бой съ неприятеля, а кохортитѣ отъ 1-та линия или продължавали боя съ него, или отстжпвали въ интервалитѣ на 2-та линия. По такъвъ начинъ 2-та или и 3-та линии на легиона постепенно влизали въ боя и се поддържали една друга.

Изложената по́ горѣ римска тактика въ Цезаревитѣ времена, при всичкитѣ си достойнства (простота, сила и пр.), имала и свои недостатъци, и свои опрѣдѣлени условия. Тя изисквала силни, пъргави и особенно храбри войници и силенъ натискъ и ударъ, но имала много незгоди въ отбраната и не правила легионитѣ напълно независими отъ мѣстностьта. При всичко, че римската легионна или тѣжка пѣхота имала свои *стрѣлци* въ спомагателната лека пѣхота и *антесигнанити* (antesignani, т. е. стоявши прѣдъ значкитѣ или знамената), които ѝ придалъ Цезарь, но напълно добри стрѣлци имало малко, антесигнанитѣ съвсѣмъ не били стрѣлци, а особенно тактическитѣ начала на легионната и лекатa пѣхота били съвсѣмъ различни. За това стройното съчетание въ дѣйствията на една родъ пѣхота въ масси, а на другия — въ разсипанъ строй, било невъзможно. Причината за това можало би да бжде, между друго, тогавашното неудовлетворително състояние на конницата, именно пълния недостатъкъ въ нея на упоритость и непоколебимость, тъй че въ нея по́ скоро и по́ лесно, отколкото въ пѣхотата, произлизало разстройство и безрѣдие и др. т. А на туй не можало да се помогне иначе, освѣнъ да се придава на конницата, за въ време на боя, тѣсно съединена съ нея пѣхота, достатъчно лека за да слѣдва задъ дѣйствията на конницата, но и достатъчно способна да дѣйствува противъ неприятелската конница, не отъ далечъ, а на близко растояние. Цезарь съ голѣма полза употрѣбявалъ за това наемната германска пѣхота и антесигнанитѣ си, като ги располагалъ въ малки отдѣления (примѣрно колкото една манипула) въ интервалитѣ на конницата. Тѣ нападали въ сгжстени тълпи атакующата неприятелска конница, или слѣдвали задъ атакитѣ на своята, проникквали въ интервалитѣ на неприятелската и ѝ нанисали голѣма врѣда, особенно съ избивание на конетѣ ѝ.

Собственно бойнитѣ войски на римлянитѣ въобще и у Цезаря въ Галлия били *легионити*. Тѣ можали да водятъ бой съвсѣмъ самостоятелно, безъ съдѣйствието и подкрѣплението на другитѣ родове войски и — ако отъ послѣднитѣ нѣмало подъ ржка — това положително се изисквало отъ тѣхъ. А тъй като въ тактиката имъ господствующата чер-

та била *натиска, то римския нормаленъ бой* билъ всѣкога *настжпателния бой*, а *отбранителния* — само исключение.

Нормалния строй на легионитѣ за настжпателенъ бой билъ *строя въ 3 линии* (acies triplex), единъ легионъ до другъ, тъй че въ една армия отъ 6 легиона, въ 1-та линия се намирали 24 кохорти, а въ 2-та и 3-та — по 18 въ всѣка. Но само 1-та и 2-та линии били дѣйствующи, а 3-та резервъ въ распорѣжданието на полководеца. Главната цѣль за употрѣблението на първитѣ 2 линии била да се атакува съ тѣхъ неприятеля право отъ фронта, каквато дължина и да би ималъ той, и да се отблъсне, разбий и истрѣби съ послѣдователно смѣнявание на линиитѣ една съ друга. А 3-та линия (резерва) имала, спорѣдъ обстоятелствата и вървежа на боя, или настжпателно, или отбранително назначение, първото — за нанисание рѣшителенъ ударъ, второто — за прикритие и обезпечение фланговетѣ на 1-та и 2-та линии, въ случай на залавянието имъ отъ неприятеля. Въ сражението съ хелветитѣ при Бибракта, 3-та линия не влѣзла въ бой до тогава, до когато боиитѣ и турингитѣ не се показали на дѣсния флангъ на 1-та и 2-та линии. Тогава Цезарь испратилъ противъ тѣхъ бодрата 3-та линия, която и дала на 1-та и 2-та възможность да продължатъ и довършатъ боя. Въ сражението съ Ариовиста дѣсното римско крило издържало побѣда, но лѣвото било силно притискано — и въ помощь на него Цезарь испратилъ цѣлата бодра 3-а линия, която и съдѣйствувала за побѣдата му. А въ дѣйствията, които прѣдшествували това сражение, 3-та линия, подъ прикритието на 1-та и 2-та, укрѣпявала лагера и, ако би се оказало нужда, можало би веднага отъ работата да бжде въведена въ боя.

Отъ това слѣдва, че, спорѣдъ обстоятелствата, армията можала да се строи за бой, или въ 2 линии (acies duplex), или въ 4 (acies quadruplex): въ 2 линии — когато 3-та можало да се състави отъ други (не легионерни) войски или когато отъ нея съвсѣмъ нѣмало нужда, по разни причини. Тъй Крассъ, при атакуването лагера на аквитанцитѣ, построилъ само 8 кохорти въ 2 линии, а 4 оставилъ въ лагера си въ резервъ и най послѣ ги испратилъ да атакуватъ неприятелския лагеръ въ тила. А въ 4 линии строили легионитѣ или кохортитѣ тогава, когато на резервитѣ — 3-та и 4-та линии — прѣдстояло да дѣйствуватъ и настжпателно, и отбранително, било отъ фронта, било на фланговетѣ. При това 3-та линия се назначавала всѣкога за атака отъ фронта, а 4-та за отбрана на фланговетѣ, като се разполагала не задъ 3-та линия, а спорѣдъ обстоятелствата — рѣдомъ или и прѣдъ нея.

Забѣлѣжително е, че въобще при расположението въ 2, 3 и 4 линии, старшитѣ по **№ №** и сжщевременно по̀ добри кохорти стояли и се сражавали въ 1-та линия, а срѣднитѣ и младшитѣ, по̀ малко добри или надѣжни — въ 2-та, 3-та и 4-та линии, тъкмо противното на онова, което се правяло по̀ напрѣдъ въ строя по манипули.

Назначението на конницата въ общия строй на боя било да отблъсва атакитѣ на фланговата неприятелска конница, да залавя неприятеля отъ фланговетѣ и да го прѣслѣдва въ случай на побѣда. Конницата обикновенно се строила на двата фланга на легионитѣ, или по равно, или на една по̀ много, на другия по̀ малко, или всичката на една флангъ, или пъкъ задъ легионитѣ, въ зависимость отъ обстоятелствата, нуждата, мѣстностьта и пр. Тъй била тя построена всичката

задъ легионитѣ, при Бибракта — понеже не била надѣжна, и противъ Ариовиста — защото войската му била заградена отъ фланговетѣ и тила съ кола.

Легката пѣхота се распрѣдѣляла, или въ интервалитѣ на конницата, или на легионитѣ, по цѣлата линия на фронта, или прѣдъ нея, а прѣимущественно по фланговетѣ на легионитѣ, за да прѣпятствува на залавянието имъ и сама да залавя непріятеля. При атаката тя била малко полезна, но при очакванието на непріятелската атака — напротивъ, твърдѣ много полезна.

Цѣлия боенъ рѣдъ на армията се раздѣлялъ на центръ (acies media) и на дѣсно и лѣво крило (cornu dextrum, cornu sinistrum), но съставлявалъ едно общо, съвокупно цѣло. Дѣйствителни фронтални части или отдѣления били най напрѣдъ крилата на конницата, а послѣ отдѣлнитѣ легиони, за началници на които Цезарь назначилъ, слѣдъ сраженіето съ Ариовиста, легатитѣ си. На фланговетѣ всѣкога се турвали старшитѣ по № № и по̀ добри легиони, а въ центра младшитѣ и по̀ малко надѣжни. Боя почвало и атаката извършвало по нѣкога дѣсното крило (както противъ Ариовиста), а по нѣкога лѣвото, спорѣдъ обстоятелствата. Но когато нѣмало никакви особенни причини за едното или другото, Цезарь, както Александръ Великий, прѣдпочиталъ да почва атаката съ дѣсното крило. На атакующето крило се распоолагали най добритѣ, особенно прѣдпочитани легиони, напримѣръ 10-ия, вѣроятно пръвъ, който Цезарь намѣрилъ въ римската провинция и съ него открилъ дѣйствията на р. Родань противъ хелветитѣ.

Нормалния вървежъ на самия бой състоялъ въ това, че прѣдъ началото на боя полководеца обикалялъ легионитѣ и произнасялъ прѣдъ тѣхъ кратка *рѣчь* (cohortatio), като имъ напомнювалъ миналитѣ подвизи, дѣлото, което тѣ защищавали, послѣдствията отъ побѣдата или пораженіето и съ това възбуждалъ мжжеството и храбростьта имъ. Слѣдъ това той отивалъ на фланга на атакующето крило и тукъ подавалъ, съ тржби, *сигналъ* (signum) за бой: този сигналъ се повтарялъ отъ всички легионни тржбачи. Въ сжщото време атакующето крило тръгвало въ атака съ боенъ викъ (baritus), а слѣдъ него тръгвали въ атака и другитѣ легиони отъ 1-та и 2-та линии. Между това конницата съ придадената й легка пѣхота оставала въ очакващо положеніе, въ страна отъ прѣднята линия на легионитѣ, готова да отблъсва фланговитѣ атаки на непріятеля, или пъкъ сама атакувала стоявшата срѣщу нея конница, за да я отхвърли и да атакува непріятелската пѣхота въ флангъ. Полководеца управлявалъ боя, извеждалъ изъ него едни войски и въвеждалъ други, или лично, или чрѣзъ състоявшитѣ при него военни чинове, или пъкъ чрѣзъ сигнали съ тржбитѣ или съ знамето. Ако побѣдата била рѣшена, то конницата се спущала въ прѣслѣдване, а слѣдъ нея вървяли и легионитѣ. Ако ли боя се свършвалъ съ несполука или пораженіе, то се извършвало отстжпление къмъ находившия се отзадъ лагеръ, въ който войскитѣ се събирали и отново се устроявали.

Отбранителния бой ималъ всѣкога за цѣль, ползующъ се отъ мѣстностьта, по възможность по̀ вече да прѣдставлява на непріятеля затруднения за подстжпъ, да го задържа, между това да го поражава отъ далечъ съ метателното оржжие, да го отслабва и да се ползва отъ всѣки удобенъ случай и време за прѣминуване въ частно или общо нас-

тжпление. Но отъ тѣзи двѣ отбранителни срѣдства, по причина на малкото число и удовлетворителность на легката пѣхота и стрѣлцитѣ, главното било сполучливо и згодно избраната мѣстность. А ако такава нѣмало, то въ помощь се явявало единственно искуството съ всичкитѣ му спомагателни срѣдства. Всичко това може ясно да се види въ отбранителната позиция, избрана отъ Цезаря на дѣсния брѣгъ на р. Аксона. Лагера му билъ расположенъ на една височина, ограничена на югъ съ Аксона; на сѣверъ отъ него се намирала една плоска възвишенность (платò), съ доста стръмни склонове къмъ истокъ и западъ, а къмъ сѣверъ, къмъ страната на непріятеля, имала полѣгатъ склонъ къмъ едно малко блато. На тъзи възвишенность и на склона ѝ къмъ блатото Цезарь построилъ находившитѣ се у него 6 легиона, съ фронта къмъ блатото, прѣзъ което непріятеля трѣбвало да мине за да атакува и при това да дойде въ разстройство, а тогава за легионитѣ било много удобно и згодно да го атакуватъ отгорѣ надолу. Но това блато било на ширъ тѣсно, и белгитѣ, като били многобройни, избиколили блатото отъ двѣтѣ страни, за да атакуватъ легионитѣ въ флангъ. Но Цезарь отъ пó рано усилилъ обезпечението на легионитѣ отъ фланговетѣ, освѣнъ съ стръмнитѣ склонове, още съ два рова до блатото, съ високи укрѣпления на четиритѣ имъ краища. Пó горѣ казахме, че белгитѣ минали отдѣсно и отлѣво прѣзъ Аксона, но били отблъснати, отхвърлени, прѣслѣдвани и разбити. Подобно на боя при Аксона, и всички въобще отбранителни дѣйствия на Цезаревитѣ войски въ Галлия задъ отворени и затворени укрѣпления (както при Герговия, Алезиа и пр.) трѣбва тъй сжщо да се причислятъ къмъ видоветѣ на отбранителния бой, въ който пó голѣмата или пó малка часть отъ отбранявшитѣ се войски трѣбвало да прави вилазки, а другата — да заема и охранява укрѣпленията. А на открито поле, гдѣто нито мѣстностьта, нито искуственнитѣ укрѣпления можали да прѣдставятъ достатъчни срѣдства за отбрана, всичката работа се заключавала въ умѣнието искусно да се дочакатъ при отбраната удобнитѣ случаи и време за прѣминуване въ настжпление и да се атакува непріятеля на единъ или нѣколко пункта. Подобенъ родъ бой Цезарь ималъ съ Верцингеторикса, който тръгналъ да го срѣщне на югъ въ земитѣ на арвернитѣ, и въ нѣкои други случаи.

§ 44.

Полската фортификация; — полскитѣ лагери и укрѣпления.

У Цезаря въ Галлия, както у римлянитѣ въобще въ това време, полската фортификация имала два рода: *полски лагери* и *полски укрѣпления*, и по два вида отъ всѣки родъ: *лѣтни* (castra aestiva) и *зимни* (castra hiberna) лагери, и *отворени* и *затворени полски укрѣпления*. За еднитѣ и другитѣ дадохме вече свѣдения въобще — пó горѣ въ началото. А тукъ ще прибавимъ нѣкои допълнителни свѣдения, относящи се собственно до войната на Цезаря въ Галлия.

За вънкашния видъ и вжтрѣшното устройство на римскитѣ лагери въ това време свѣдения нѣма. Специялнитѣ описания на римскитѣ лагери, които сж достигнали до насъ, принадлѣжатъ на *Полибия* и *Иосиф*

и се отнасятъ, първитѣ — къмъ времената на републиката и прѣимущественно на пуническитѣ войни, а вторитѣ — къмъ времената на империята и именно на Траяна, Адриана, Антонина и Маркъ Аврелия. Еднитѣ и другитѣ прѣдставляватъ тъзи сжщественна разлика отъ вида и устройството на римскитѣ лагери въ времето на Цезаря, че *състава и устройството на римскитѣ войски*, които имъ служили за основание, били съвсѣмъ различни въ всѣки отъ тѣзи три периода на времето. Въ времето на Цезаря тъзи разлика се заключавала въ това, че въ състава на римскитѣ армии въобще и на Цезаревата особенно имало отъ разенъ родъ и устройство *спомагателни войски*, които въ времето на Полибия и Игина имали съвсѣмъ другъ съставъ и устройство. Но отношенията имъ къмъ състава и устройството на римскитѣ легиони въ времето на Цезаря прѣдставляватъ, по мнѣнието на *Рюстова*, по́ голѣмо сходство съ тѣхъ въ времето на *Игина*, отколкото въ времето на *Полибия*. Твърдѣ естественно, това не е можало да не се отрази *въ особенноститѣ* на вида и устройството на римскитѣ лагери, макаръ *главнитѣ основания* въ всичкитѣ три периода да били сжщитѣ. А за това тамъ, гдѣто Полибий и Игинъ сж съгласни въ главнитѣ основания, съ вѣроятность може да се прѣдположи, че тѣ сж били сжщитѣ и въ времето на Цезаря, слѣдователно излишно ще бжде да се повтаря тукъ онова, което бѣше казано вече върху тѣхъ по́ рано. А тамъ, гдѣто между Полибия и Игина има разлика, по́ естественно изглѣжда, по мнѣнието на Рюстова, да се държимъ по́ вече до *Игиновото* описание, отколкото до *Полибиевото*, като само не испущаме изъ видъ *разликата въ отношенията на численната сила на легионитѣ и спомагателнитѣ войски* въ времето на Цезаря и въ времето на Траяна, Адриана и др.

Въ лѣтния лагеръ въ времето на Цезаря войскитѣ се распрѣдѣляли примѣрно по слѣдующия начинъ:

Въ прѣднята или *претентурната* часть на лагера — отъ $^1/_4$ до $^1/_5$ отъ всичкитѣ кохорти, по равно отъ двѣтѣ страни на *преторианския* пжть. Палаткитѣ на кохортитѣ били обърнати съ фронта къмъ прѣдния и страничнитѣ валове. Покрай *главния*, напрѣченъ *пжть*, съ фронта къмъ него и къмъ срѣднята *преторианска* часть на лагера, се намирали палаткитѣ на легатитѣ и военнитѣ трибуни. Освѣнъ това, въ двѣтѣ половини на прѣдния лагеръ, между палаткитѣ на кохортитѣ, легатитѣ и трибунитѣ и продолния, *преторианския* пжть, се намирали палаткитѣ на $^1/_4$ отъ цѣлата конница и $^1/_2$ отъ всичкитѣ стрѣлци.

Въ срѣднята или *преторианската* часть на лагера, срѣщу двата странични вала — $^1/_5$ отъ всичкитѣ кохорти, по равно (по $^1/_{10}$) отъ двѣтѣ страни. Въ срѣдата, въ видъ на дълъгъ четворожгълникъ, се намиралъ *претория* или площадьта на главната квартира, съ палатката на полководеца по срѣдата и палаткитѣ на всички висши и нисши военни чинове, сжщо и на войскитѣ, които състояли при него — отдѣсно и отлѣво по край претория. Между кохортитѣ срѣщу страничнитѣ валове и войскитѣ на претория се намирали палаткитѣ на $^1/_2$ отъ цѣлата конница по равно (по $^1/_4$) отъ двѣтѣ страни.

Най послѣ, въ заднята или *ретентурната* часть на лагера се намирали: по срѣдата, въ видъ на дълъгъ четворожгълникъ, подобно на претория — *квестория* или площадьта на всички висши и нисши чинове отъ военно-домакинската часть, като се

почне *отъ квестора* (ковчежника и интенданта); по двѣтѣ страни на квестория — палаткитѣ на всички останали (½) кохорти, по равно (¼) по двѣтѣ страни, съ фронта къмъ страничнитѣ валове, — а между квестория отъ двѣтѣ му страни, *5-шепния пѫть* (via quintana) и кохортитѣ — палаткитѣ на спомагателната пѣхота, съ исключение на стрѣлцитѣ.

Покрай всичкитѣ четири страни на лагера, отвѫтрѣ, единъ широкъ пѫть отдѣлялъ палаткитѣ на войскитѣ отъ валоветѣ и служилъ за събиране и построение на войскитѣ въ случай на отбрана на лагера. *Полибий* го показва 200 фута широкъ, а *Игнъ* само 60, но въ времето на Цезаря, по мнѣнието на *Рюстова*, трѣбва да еималъ, вѣроятно, не по̀ малко отъ 120 фута.

Величината на цѣлия лагеръ зависила отъ числото на располагаемитѣ въ него кохорти или легиони, конница, спомагателни войски, тяжести и пр. и можала, спорѣдъ обстоятелствата, да бѫде умалявана (напримѣръ за скриване истинското число на войскитѣ и въвеждане неприятеля въ заблуждение) и то само на ¼ или най много на ½ отъ продълговатата или странична дължина. А увеличавана тя не можела да бѫде въ никакъвъ случай.

Избора на мѣстата за лагери, независимо отъ стратегическитѣ и тактически условия, се обусловлявалъ още отъ расположението имъ: 1) *на високи мѣста*, прѣимущественно на *полегатитѣ* имъ *склонове*, при това тъй, че прѣдъ лагера да остава не по̀ малко отъ половината на склона и, по възможность, да има рѣка или рѣчица или пъкъ блато, а заднята часть на лагера да се намира на върха на височината; 2) близо до *тѣкуща вода* — рѣка или рѣчица, и ако тѣ прѣсичали пѫтя на движението, то прѣимущественно отсамната имъ страна, съ исключение може би на случайтѣ, когато и на оттаташната страна можало да се намѣри мѣстность, удобна за лагеръ и за боѝ прѣдъ него (както напримѣръ лагера на Цезаря на оттаташната, дѣсната страна на р. Аксона), и 3) близо до *гора*, необходима за добиване дървенъ материялъ за разнитѣ лагерни нужди (готвение на храна, стражеви огневе, укрѣпяване на лагера съ стоборъ, фашини и пр.), обаче на такова растояние, че неприятель да не може скрито да заеме гората и отъ нея да нападне лагера.

Само по себѣ си се разбира, че всички тѣзи нормални условия не можали всѣкога да бѫдѫтъ напълно и точно съблюдавани, и необходимо било лагера да се располага само по възможность по̀ съгласно съ тѣхъ, особенно съ расположението му на високи мѣста (противното, т. е. расположението на ниски мѣста, се считало за *варварско*, т. е. прилично само за *варваритѣ* — дивитѣ или полудиви народи). Но располагането по̀ отдалечено отъ горитѣ не всѣкога се спазвало строго.

За избирание на мѣстата за лагера се испращали, съ прѣднитѣ отреди, особенни центуриони и войници, подъ началството на воененъ трибунъ. Като избирали мѣстото, тѣ веднага обозначавали съ голѣми и малка вѣхи и колове всичкитѣ му части подъ прикритието на прѣднитѣ войски.

Съ пристиганието на главнитѣ сили на това мѣсто, разнитѣ родове и части отъ войската веднага заемали опрѣдѣленитѣ имъ мѣста, снимали въоръжението си (освѣнъ мечоветѣ) и се строили задъ опрѣдѣленитѣ линии за палаткитѣ (освѣнъ карауднитѣ кохорти, които веднага се отвеждали и заемали лагернитѣ караули). Слѣдъ това часть отъ войскитѣ се отдѣляла за работа по укрѣпяването и устрой-

ството на лагера, а другата за разни лагерни служби (носение вода, дърва и пр., стъкмяване палаткитѣ на началницитѣ и др. т.). Палаткитѣ на самитѣ войски се стъкмявали само слѣдъ пълното укрѣпяване на лагера, съ исключение на случаитѣ когато неприятеля не билъ наблизо, когато валялъ силенъ дъждъ и др. т. Слѣдъ това вече, т. е. слѣдъ укрѣпяването на лагера, влизала въ него и по̀ голѣмата часть отъ конницата (по̀ малката оставала вънъ отъ лагера, за испълнение на полската лагерна служба), но ако нѣмало фуражъ или имало малко такъвъ, то тя бързо отивала на фуражировка.

Всѣки легионъ по рѣдъ давалъ една кохорта въ караулъ къмъ всѣка отъ 4-тѣ врати, съ всичкитѣ при тѣхъ постове. Въ особенно важни и опасни случаи, караулитѣ на вратитѣ били усилвани даже до 3 кохорти при всѣка. Освѣнъ това, поне 1 кохорта съдържала караулитѣ и постоветѣ вжтрѣ въ лагера, въ претория, квестория и пр.

Когато лагера билъ съвсѣмъ укрѣпенъ, тогава войскитѣ обѣдвали, а чиноветѣ отъ главното управление се събирали въ претория, гдѣто получавали дневнитѣ заповѣди отъ полководеца. Сжщо тукъ, на мръквание (1-а нощна стража — въ 6 ч.) се събирали всички свободни отъ нарядъ тржбачи и музиканти, тржбили и свирили вечерний сигналъ (или вечерна заря), по който се раставяли нощнитѣ караули и постове и се почвала нощната, вжтрѣшна и външна, лагерна служба (рундове, разѣзди, патрули и пр.). Сигналитѣ за смѣна на постоветѣ и часовитѣ всѣки пжть се подавали съ валторни.

На разсъмване (въ 4-а нощна стража — 3 ч. сутриньта) се подавалъ утрѣнний сигналъ (утрѣнна заря) съ тржби, и дневнитѣ караули, постове и часови смѣнявали нощнитѣ, ако войскитѣ не напущали лагера за да вървятъ по̀ нататъкъ.

Такъвъ билъ рѣда за влизанието на войскитѣ въ лагера далечъ отъ неприятеля. А на близо или прѣдъ очитѣ му, както се каза по̀ горѣ, 3-та линия укрѣпявала лагера, а 1-а и 2-а въ боенъ рѣдъ прикривали работитѣ ѝ.

Излизанието изъ лагера ставало: 1) за по̀ нататъшно движение: по 1-ий сигналъ за вдигание — сваляли палаткитѣ, по 2-ий — палаткитѣ и всичкитѣ тяжести натоварвали на товарнитѣ животни, а по 3-ий — войскитѣ тръгвали въ опрѣдѣления походенъ рѣдъ; тѣзи сигнали се подавали даже близо до неприятеля и Цезарь никога не отстжпвалъ отъ това, съ исключение само за прѣднамѣрени скрити движения, — и 2) за влизание въ бой съ неприятеля; тогава палаткитѣ не се сваляли и цѣлия лагеръ оставалъ непокътнатъ, както и всички тяжести въ него подъ прикритието поне на 2 до 5 кохорти, т. е. ¼ или ½ легионъ, а по нѣкога и 1 или по̀ много легиони, прѣимущественно отъ новонабранитѣ.

Нормалния начинъ за укрѣпяването на полскитѣ лѣтни лагери билъ слѣдующия:

Четверожгълника, правожгълника или квадрата били основнитѣ, нормални и единственни форми на римскитѣ полски лагери и затворени укрѣпления Най малкитѣ отъ послѣднитѣ (castella) вѣроятно били квадратни, отъ 120 фута (дължина на фронта на кохортата) всѣка страна и можали да бжджтъ заемани и отбранявани отъ една кохорта. Жглитѣ на затворенитѣ укрѣпления се закржглявали, за да не прѣдставляватъ (остритѣ жгли) удобни пунктове за неприятелска атака. Вратитѣ на лагеритѣ и укрѣпленията, широ

ки не по̀ малко отъ фронта на една манипула, били прикривани съ вънкашни полукржгли или и прави валове съ ровъ отпрѣдъ. Въ случай на отбрана въ лагеритѣ и укрѣпленията, понѣкога запушвали 1, 2, 3 или всичкитѣ врати.

Главнитѣ части на всѣко римско полско укрѣпление били *валъ* и *ровъ*. Земята, ископана отъ рова, образувала вала, за това прѣди всичко трѣбва да се опрѣдѣли широчината и джлбочината на рова, а послѣ дебелината и височината на вала въ времето на Цезаря.

Нормалната широчина и джлбочина на рова били (както изглѣжда, по казването на *Вегеция*), първата — 9 или 12 римски фута на хоризонта, а втората — въ 1-ия случай 7, а въ послѣдния — 9 фута подъ хоризонта. А у Цезаря се забѣлѣзва широчина на рововетѣ въ 12, 15, 18 и само единъ пѫть подъ Алезия въ 20 римски фута. Както у него, тъй и у Вегеция, изглѣжда, че пропорцията между горнята широчина и джлбочината на рова била нормално опрѣдѣлена. По такъвъ начинъ у Цезаря при широчина на рова въ 12, 15 и 18 фута съотвѣтствувала джлбочина въ 9, 11 и 13 фута. Но въ обикновенни случаи при широчина на рова въ 9 фута съотвѣтствувала джлбочина 7 фута. *Игинъ* указва 2 форми на ровове *fossa fastigata* — съ *полѣгатъ* ескарпъ и контръескарпъ и *fossa punica* — съ *полѣгатъ* ескарпъ и *отвѣсенъ* контръ-ескарпъ. Но у Цезаря се вижда 3-та форма — съ *отвѣсни* ескарпъ и контръескарпъ, тъй щото дъното на рова и горнята му часть имали еднаква широчина. Но за обикновенна, нормална форма на рова у Цезаря трѣбва да се счита 1-та форма на *Игина*, т. е съ еднакво полѣгати ескарпъ и контръ-ескарпъ.

Колкото се касае до *вала*, то въ древностьта не се прѣдставлявала особенна нужда да се прави той много високъ: войницитѣ били добрѣ прикрити съ отбранителното си въоржжение, а метателното оржжие не било за тѣхъ толкова дѣйствително и врѣдно. За тѣхъ било по̀ важно да заематъ на вала *по̀ високо* надъ неприятеля положение, което и имъ доставлявала присипаната задъ вала земя, въ широчина за една рѣдица войници, а височина — съразмѣрно съ широчината и джлбочината на рова и съ височината и дебелината на вала. Но въ голѣмитѣ укрѣпления широчината на валганга и всички други размѣри се увеличавали пропорционално. Обикновената височина на вала съставлявала вѣроятно $^2/_3$ отъ горнята широчина на рова. Тъй у Цезаря се забѣлѣзва при 15 фута широчина на рова — 10 фута височина на вала, а при 18 — 12. Тогава дебелината на вала, можала да бжде еднаква съ височината му или малко по̀ голѣма. Външния наклонъ на вала можало да се прави доста стръменъ, но той се усилвалъ съ чимове, съ дрѣвесни клонища, фашини и др. т. или, освѣнъ това, и съ плѣтъ. Вжтрѣшния наклонъ на вала или валганга се усилвалъ по сжщия начинъ, тъй щото въобще за римскитѣ полски укрѣпления било потрѣбно твърдѣ много дървенъ материалъ и толкозъ по̀ много, колкото по̀ значителни били укрѣпленията и всичкитѣ имъ размѣри. Въ случай на нужда за още по̀ голѣмо усилване на укрѣпленията, на вала правяли ограда отъ дебели остри дървета, на които оставали и приплитали горнитѣ клонища. Оградата се правяла висока отъ 4 до 5 фута, тъй че войницитѣ можали надъ нея да виждатъ неприятеля и да хвърлятъ въ него полукопията си, или пъкъ въ оградата правили за това отвърстия (бойници

или амбразури). Най послѣ, въ голѣмитѣ укрѣпления вала усилвали още съ високи, землянни, затворени укрѣпления (castella), или съ дървени кули, на извѣстно растояние едни отъ други. Такъвъ родъ укрѣпления се срѣщатъ у Цезаря въ Галлия твърдѣ често и въ най разнообразни форми и размѣри, особенно при обсадитѣ му.

За устройството на полскитѣ укрѣпления отъ нормалнитѣ, малки размѣри (съ ровъ 9 ф. широкъ и 7 ф. джлбокъ), по числото на войскитѣ (напр. 2 легиона) и назначенитѣ отъ тѣхъ работници въ 2 или 3 смѣни и пр., било потрѣбно примѣрно отъ 4 до 5 часа време, тъй че ако войскитѣ пристигали на мѣстото къмъ пладнѣ, то къмъ 4 или 5 часа лагера вече можалъ да бѫде съсѣмъ готовъ. Съ увеличение числото на войскитѣ и размѣритѣ на лагеритѣ и укрѣпленията за тѣхъ, трѣбвало пропорционално да се увеличава и времето, потрѣбно за устройството на тѣзи лагери и укрѣпления.

Рѣда за размѣстването на кохортитѣ и другитѣ войски въ лагера, съотвѣтственно рѣда на походното движение, до нѣкждѣ указахме по̀ горѣ. А мѣстата си въ лагера войскитѣ заемали съотвѣтственно съ строя си: кохортата — пространство отъ 120 ф. по фронта и 180 ф. въ джлбочина, раздѣлено напрѣки на 6 части съ 120 фута широчина и 30 фута джлбочина за всѣка отъ 6-тѣ центурии. Първитѣ 3 центурии отъ тритѣ манипули били обърнати съ фронта къмъ вала, а вторитѣ 3 центурии отъ сѫщитѣ манипули — съ тила си къмъ него, тъй щото едни центурии били обърнати съ фронта, а други — съ тила едни къмъ други, като се отдѣляли едни отъ други съ пѫтища 12 фута широки. Турмата отъ конницата заемала въ лагера пространство 120 ф. по фронта и 30 ф. въ джлбочина, слѣдователно толкова, колкото една центурия отъ пѣхотата, а крилото отъ конницата или 12 турми — колкото 2 легионни кохорти.

Полскитѣ зимни лагери (castra hiberna), въ които римскитѣ войски въ времето на Цезаря били разполагани въ Галлия, съвсѣмъ отдѣлно отъ населението на страната, били, по всѣка вѣроятность, устроявани сѫщо тъй, както и лѣтнитѣ, но само че съ по̀ голѣми удобства за всички чинове отъ войската, отъ най висшитѣ до най нисшитѣ. Заемало се по̀ широко пространство, палаткитѣ се замѣнявали съ дървени шалаши, въ които се пазило и оржжието, товарнитѣ животни се държали въ закрити здания, и др. т.

§ 45.

Полиорцетиката.

Въ допълнение на това, което казахме по̀ горѣ въ началото, въобще за полиорцетиката у римлянитѣ, тукъ трѣбва да спомѣнемъ само за тѣзи особенности, които се отнасятъ къмъ нея въ време на войнитѣ на Цезаря въ Галлия.

Както въобще у римлянитѣ, тъй и у Цезаря въ Галлия се забѣлѣзватъ 3 способа за завладяване укрѣпенитѣ градове или други пунктове: *блокиранив* (obsidio), *вземанив съ открита сила* (oppugnatio repentina) и *обсада* (oppugnatio).

Най забѣлѣжителното блокиране въ време на войнитѣ на Цезаря въ Галлия било, безъ съмнѣние, блокирането на Алезиа, описано по̀ горѣ (§ 33). За вземането на този градъ, той избралъ блокирането за

туй, защото особенното мѣстоположение на града прѣдставлявало голѣми затруднения и даже прѣпятствия за правилна обсада. По сжщитѣ причини и по сжщия способъ той искалъ да завладѣе и Герговия, но за блокирането ѝ въспрѣпятствували мѣркитѣ, които взелъ Верцингеторикъсъ, а именно силното му расположение съ войскитѣ си до Герговия.

Съ открита сила Цезарь взелъ нѣколко градове въ Галлия, а съ обсада, съединена съ блокиране — града Веллаунодунъ и др. Но свойствата на мѣстностьта около Аварикъ не позволили на Цезаря да блокира този градъ, и той го взелъ, слѣдъ трудна обсада, съ открита сила.

Срѣдство за блокиране служила *циркумвалационната линия* (circumvallatio), състоявша отъ затворени укрѣпления (castella), съединени съ прави укрѣпени линии, задъ които къмъ страната на полето се устроявали нѣколко укрѣпени лагери за войскитѣ, които блокирали града. Всички тѣзи укрѣпления бивали толкозъ по́ значителни и по́ силни, колкото по́ силенъ билъ неприятелския гарнизонъ и колкото относително по́ слаби били блокаднитѣ войски. Най голѣми размѣри на работи отъ този родъ били извършени при блокирането на Алезиа отъ Цезаря.

Ако се очаквало нападение отъ неприятеля отъ къмъ полето, то съ фронта къмъ него се устроявала друга линия, подобна на първата, но по́ дълга отъ нея. Сега първата е прието да се нарича *контравалационна*, а втората *циркумвалационна*, но Цезарь не правилъ тъзи разлика въ названието имъ.

Затворенитѣ укрѣпления (castella) се заемали съ силни гарнизони и се обезпечвали съ полски карауди, а нощемъ и съ особенни постове (пикети), и се снабдявали съ всичко нужно за дневни и нощни сигнали, въ случай, че неприятеля нападне нѣкоя часть отъ линиитѣ.

Главно срѣдство за вземание на града съ открита сила било искачването върху стѣнитѣ (ескалада) съ *щурмови стжлби*, при помощьта сжщо на *скрити тарани* (musculi), за разбиване тѣжкитѣ и събарянне горнитѣ части на стѣнитѣ, слѣдъ прѣдварително засипване на роветѣ съ земя, фашини, чимове и пр. Подъ прикритието на стрѣлцитѣ и пращницитѣ, легионната пѣхота въ нѣколко колони приближавала до разни пунктове на стѣнитѣ и на единъ отъ тѣхъ произвеждала рѣшителенъ пристжпъ и ескалада, заемала стѣната и вала и отваряла най близката врата за да влѣзатъ другитѣ войски.

А главно срѣдство за вземание градоветѣ съ правилна обсада билъ *земляния насипъ* (agger), който се залагалъ вънъ отъ дѣйствието на метателното оржжие и постепенно се присипвалъ отпрѣдъ и отгорѣ, по посока къмъ града, до височина, равна на тъзи на градскитѣ стѣни, а по нѣкога и по́ голѣма отъ нея. Слѣдъ довеждането на насипа, подъ разни родове прикрития на работитѣ, до самитѣ градски стѣни, войскитѣ се искачвали на тѣхъ и прѣвземала вала, вратитѣ и цѣлия градъ съ пристжпъ. Височината на насипа по нѣкога била твърдѣ значителна, при Аварикъ — до 80 римски фута. Дължината обикновенно надминувала лѣтението на метателнитѣ снаряди отъ стѣнитѣ и се считала не по́ близо отъ 400—500 фута отъ градскитѣ стѣни. Горнята дебелина трѣбвало да бжде достатъчна за построението на щурмовитѣ колони, широка примѣрно колкото дължината на фронта на една манипула, съ излишекъ отъ двѣтѣ страни, всичко до 50 фута. А долнята дебелина можала да бж-

де само малко по́ значителна, 70 фута и даже 60. При Аварикъ тя е показана у Цезаря 330 фута, но това трѣбва да е или погрѣшка при по́ късното описание или се отнася къмъ дължината на насипа.

Всички обсадни работи имали прѣимущественно за цѣль устройството на насипа. Тукъ принадлѣжали по рѣдъ: 1) уравнението на земята въ основата на насипа, подъ прикритието на *костенурки* (testudines) отъ разенъ видъ и устройство; 2) насипването на земя, подъ прикритието, както на костенурки, тъй и на *скрити ходове* (vineae musculi), *щитове* (plutei) и др. т.; 3) обстрѣлването на градскитѣ стѣни отъ стрѣлцитѣ и пращницитѣ или и *съ подвижни дървени кули* (turres ambulatoriae) отъ разни величини; 4) скрититѣ ходове (vineae, musculi), както къмъ насипа, тъй и къмъ градскитѣ стѣни, за прикриване на работницитѣ и подвозването на пръсть и разенъ родъ материали, и най послѣ 5) *стѣнобойнитѣ* орждия (terebrae) отъ разни: видъ, величина и устройство, за произвеждание на пукнатини въ стѣнитѣ (впрочемъ въ Галлия никждѣ не се вижда употрѣбяването на *тарана*, aries). Такива били въобще нормалнитѣ обсадни работи, но тѣ се разнообразили много или малко, въ зависимость отъ обстоятелствата, свойствата на градоветѣ, стѣнитѣ имъ, окржжавшата ги мѣстность и особенно — отъ личнитѣ съображения и искуство на полководеца. По нѣкога впрочемъ, въ видъ на исключение (като, напримѣръ, при обсадата на града или крѣпостьта на адуатикитѣ), когато къмъ града водила постепенно възвишавша се мѣстность, насипа най напрѣдъ правили много високъ, а послѣ го продължавали хоризонтално и на горнята му площадь устроявали и приближавали къмъ стѣната скрита подвижна кула. При Укселлодунъ на насипа била тъй сжщо устроена такъвъ родъ кула, но тя не била приближавана до стѣната, а служила само за обстрѣлване извора или ключа, отъ който жителитѣ на града се снабдявали съ вода. Въобще кулитѣ служили прѣимущественно за тъзи послѣднята цѣль, т. е. за обстрѣлване. На всѣки насипъ обикновенно се смѣтало по една кула, но при Аварикъ имало двѣ такива, по една отъ всѣка страна.

Нормалния вървежъ на правилната обсада въобще билъ слѣдующия: 1) прѣди всичко се избиралъ, чрѣзъ прѣдварително разузнавание, единъ, а по нѣкога и два или по́ много фронта отъ града за атака, спорѣдъ обстоятелствата, свойствата на мѣстността и проч.; 2) съобразно съ това се располагали, вънъ отъ дѣйствието на метателното орржие, на извѣстни растояния, въ укрѣпени лалери, обсаднитѣ войски; 3) събирали, донасяли и прѣвозвали всички нужни за обсаднитѣ работи, землянни, дървени, каменни и др. материали; 4) елѣдвало устройството на разни родове искуствени прикрития (щитове, скрити ходове, кули и пр.); 5) устройство на контрвалационна, а по нѣкога и на циркумвалационна линия; 6) устройство на землянни, надлъжъ и напрѣчни скрити ходове къмъ града; 7) устройство на насипитѣ (agger), както и на всички въобще работи въ кржга на дѣйствието на неприятелското метателно орржие — отъ легионернитѣ войски, въ туй време, когато вънъ отъ този кржгъ работили другитѣ войски и прѣимущественно околнитѣ жители, и 8) устройство на кулитѣ, едновременно съ устройството на насипа. Когато всички тѣзи работи били довършени и насипа доведенъ до градската стѣна, тогава войскитѣ се строили за пристжпъ и го извършвали подъ прикритието на силното

метателно дѣйствие на стрѣлцитѣ и пращницитѣ отъ скрититѣ ходове и кулитѣ, или и при съдѣйствието на лъжовни пристѫпи на единъ, два или по̀ много други пунктове. Но такъвъ пристѫпъ отъ насипа се извършвалъ, както изглѣжда, доста рѣдко, само въ исключителни обстоятелства. Цезарь взелъ Аварикъ съ внезапно, въ време на силенъ дъждъ, открито нападение и вѣроятно — чрѣзъ ескалада съ стѫлби, като довелъ насипа до градската стѣна и като доста сполучливо отблъсналъ силната вилазка отъ града.

§. 46.

Заключение.

Цезарь, армията и противницитѣ му, характера и резултатитѣ отъ войната въ Галлия.

Такива били въобще: тактическото устройство и начина на движенията и дѣйствията на рискитѣ войски, полската имъ фортификация и полиорцетиката—въ войната на Цезаря въ Галлия, и личнитѣ негови стратегически дѣйствия въ нея. Тѣ могѫтъ да дадѫтъ понятие и за начина и искуството на воденето отъ него тази война, и за личното му искуство въ нея, като полководецъ, и за свойствата на войскитѣ и противницитѣ му, и за характера на цѣлата въобще война въ Галлия.

Несправедлива въ военно-политическо отношение, тя заслужва особенно внимание въ стратегическо: 1) като *военно-практическа школа* за Цезаря и войскитѣ му, въ която той развилъ високитѣ си природни военни дарби и достигналъ степеньта на великъ полководецъ, а армията му — тъй сѫщо разнообразно развила военнитѣ и бойнитѣ си способности и особенно нравственнитѣ си сили, усъвършенствувала се въ всѣкакъвъ родъ военни движения и дѣйствия и, подъ негово прѣдводителство, напълно нему покорна и прѣданна, се явила готово и най могѫщо военно-политическо орждие въ неговитѣ рѫцѣ.

Като *начинающъ* военното си поприще и *учащъ се* да води война, при това голѣма, трудна, опасна и извънрѣдно важна за него, Цезарь не билъ чуждъ на много погрѣшки въ нея. Но всички тѣ послужили въ полза нему и на войскитѣ му, и били много надминати, и по количество и особенно по качество, отъ искуснитѣ съображения, движения и дѣйствия на Цезаря, които въ 8 години го издигнали на степеньта първостепененъ великъ полководецъ, напълно увѣренъ вече въ себѣ си и който си създалъ отъ Галлия и войната въ нея здрава и надѣжна основа за по̀ нататъшнитѣ си дѣйствия и стѫпало за бѫдѫщитѣ си успѣхи — съ лични свои политически цѣли. И прѣвъсходството му въ тази война е еднакво въ всѣко военно отношение — и въ управлението и въ началствуването на войскитѣ, и въ тактическо, и въ фортификационно, и въ полиорцетическо, и въ стратегическо, и особенно въ нравственно, т. е. нравственното влияние и върху своитѣ войски, и върху своитѣ неприятели.

За армията му въ Галлия не може да се отзовемъ иначе, освѣнъ съ чувство на истинско удивление и дълбоко уважение. Тя, въ цѣлия си съставъ — отъ висши и низши частни началници и прости войници, по всичкитѣ си отличия военни

качества: тактическо устройство, способность за движения и дѣйствия отъ всѣкакъвъ родъ, износливость въ трудоветѣ и лишенията, непоколебимость и храбрость въ боеветѣ, мжжество и прѣданность, уважение и довѣрие къмъ любимия си полководецъ — наистина била *примѣрна*, въ тѣзи смутни времена на Римъ, крайно вече развратенъ въ всѣко отношение! — И такова могжщо било влиянието на Цезаря върху войскитѣ му, щото даже спомагателнитѣ отъ всѣкакъвъ родъ и племе, и галски, и германски, и други не отстжпвали на легионернитѣ въ означенитѣ по̀ горѣ отлични качества, прѣданность и довѣрие къмъ Цезаря. И той ималъ право, като казвалъ, че съ такива войски можало било да се прѣобърне цѣлото небо!

Противницитѣ му — галлитѣ, германцитѣ и британцитѣ, и прѣдводителитѣ имъ — Верцингеторикъ, Ариовистъ, Кассивелаунъ — справедливо казано, не може да не се признаятъ достойни за него. Напразно нѣкои нови военни писатели се отзоваватъ за тѣхъ съ прѣнебрѣжение и даже съ прѣзрение, каквото не проявявалъ къмъ тѣхъ даже самъ Цезарь. Нѣка тѣ да били полудиви или диви народи (а галлитѣ не може да се нарѣкжтъ даже и полудиви), но тѣ и дѣйствията имъ заслужватъ пълно уважение. Народи отдавна време свободни и независими, които отъ всичко най много цѣнили свободата и независимостьта си, тѣ мжжки, храбро, безъ нищо да щадятъ, упорито воювали за тѣхъ и за родната си страна, противъ всесвѣтнитѣ римски завоеватели, отъ които всички се страхували и още по̀ вече ненавиждали. И естественнитѣ, възвишеннитѣ имъ побуждения, при всичкото несъвършенство на военното искуство отъ тѣхна страна, много прѣвъсхождали въ това отношение личнитѣ, своекористни побуждения на Цезаря (а не на армията му, която била само негово послушно орждие), при всичкото прѣвъсходство на военнитѣ му дарби и искуство.

Съ тѣзи двѣ противуположни отношения може да се опрѣдѣли и общия характеръ, и общитѣ резултати на войната въ Галлия. Естественното и законно-справедливо, силно нравственно въодушевление на галлитѣ и на една малка часть отъ германцитѣ и британцитѣ, при необикновенно напряжение на материалнитѣ и нравственнитѣ имъ сили, но при една груба сила, не ржководена нито отъ единство, нито отъ съгласие, нито отъ правилно искуство — неминуемо трѣбвало, рано или късно, да отстжпи прѣдъ сжщо толкова необикновенното напряжение на сили и нравствено въодушевление на такава отлично устроена армия, каквато била римската, ржководена отъ такъвъ пьрвостепененъ полководецъ, като Цезаря, и съ такова високо искуство, каквото обладавалъ и проявилъ той въ тъзи война завоювателна, но несправедлива отъ негова страна и отбранителна, но справедлива отъ другата.

А крайнитѣ ѝ резултати били — покорението на Галлия подъ властьта на Римъ и особенно — прѣвъзнасяние въ могжществото и славата тогова, който прѣдприелъ и извьршилъ този подвигъ, и придобилъ както съ това, тъй и въ лицето на отличната си армия, срѣдствата, необходими нему за да приобрете върховната власть въ Римъ и въ цѣлата римска република, която прѣживявала послѣднитѣ си дни, спорѣдъ тайнитѣ замисли на Цезаря.

ГЛАВА VIII.

3-та Римска Междуусобна война на Цезаря и Помпея (49—48 до Р. Х.).

§ 47. Причинитѣ на войната; политическото и стратегическо положение на двѣтѣ противни страни, на Цезаря и Помпея. — I. Междуусобната война (49—48). — Дѣйствията въ Италия (§§ 48—52). — Дѣйствията въ Испания (§§ 53—57). — § 58. Резултатитѣ отъ дѣйствията въ Италия и Испания и забѣлѣжки. — § 59. Обсадата на Массилия, — пораженията на Куриона въ Африка.

Източници и исторически помагала — показанитѣ по̀ горѣ.

---

§ 47.

Причинитѣ на войната.

Политическото и стратегическо положение на двѣтѣ противни страни, на Цезаря и Помпея.

Намѣренията на Цезаря се испълнили: той си образувалъ независима и грозна сила, а положението на работитѣ въ Римъ и римскитѣ владѣния му доставило удобенъ случай да я употрѣби.

Осемъ години водящъ войната въ Галлия, той не испущалъ обаче изъ видъ Римъ, но внимателно слѣдилъ за всичко, което произлизало въ него и дѣятелно дѣйствувалъ тамъ чрѣзъ привърженцитѣ си, особенно чрѣзъ трибуна Клодия, а послѣ чрѣзъ трибуна и знаменития ораторъ Куриона. Водителитѣ на сената Катонъ и Цицеронъ били отстранени отъ Римъ, първия — за да обърне ос. Критъ въ римска провинция, втория — на заточение въ Македония. Това било направено по влиянието на Цезаря, още прѣди заминуването му въ Галлия — за здравото утвърждение властьта на триумвиритѣ. Но слѣдъ отдалечението на Цезаря, въ 58 година, въ Галлия, Помпей и Крассъ видяли, че такъвъ смѣлъ демагогъ, като Клодия, не било възможно да бѫде употрѣбяванъ като орждие единственно на честолюбието на Цезаря. И за това Помпей, за собственото си самоохранение, извикалъ Цицерона отъ заточение, макаръ и слѣдъ жестоки смутове и безрѣдици, възбудени по този поводъ въ Римъ отъ трибуна Милона. Обаче влиянието на Клодия било малко отслабено съ това, тъй щото Помпей, за прѣ-

кратяване на безрѣдицитѣ и възстановление на популярностьта си, накаралъ да го назначатъ префектъ на продоволствието (praefectus annonae) или интендантъ на републиката.

Но отсжтствувавшия Цезарь умѣялъ да поддържа такава дѣятелность у привърженицитѣ си въ Римъ, че Помпей и Крассъ, завиждайки му, мислили само за поддържание на влиянието си, чрѣзъ добиване на сжщо такива отстжпки, каквито били направени на Цезаря. Обаче този пжть съгласието между триумвиритѣ, благодарение на грижитѣ на Красса, било още запазено и обезпечено за 56-а г. съ договора между тѣхъ въ Лукка, по който на Цезаря било продължено управлението още за 5 години (56—51 г.), съ 8 легиона, а на Помпея и Красса било обезпечено консулството за 55-а г. и послѣ това управлението на Испания — за пърдия и на Сирия — за послѣдния.

Въ 55 г. Помпей и Крассъ достигнали цѣлитѣ си, но едва слѣдъ нови и жестоки смутове и безрѣдици въ Римъ, за обладанието — отъ една или другия — Форума (Forum) въ Римъ, за което Катонъ, който се билъ върналъ вече отъ ос. Кипръ, оказалъ съ привърженицитѣ си силно съпротивление и на двамата.

Въ 54 г. Крассъ, като искалъ по примѣра на Цезаря да си образува една опитна и прѣданна нему войска, рѣшилъ да отвори война съ партянитѣ, царь на които въ това време билъ Ородъ I или Арзакъ XIV. Но Крассъ срѣщналъ отъ страна на партянитѣ не само една храбрость, но и съвсѣмъ новъ за римскитѣ войски начинъ въ воденето на войната. Въ 53 г. той проникналъ задъ Ефратъ, но, като послушалъ нѣкои измѣнници, тръгналъ по равнинитѣ, гдѣто партянската конница дѣйствувала тъй искусно и нанесла на римската армия такава загуба, че Крассъ билъ принуденъ да прѣдприеме отстжпление. Но това още по̀ вече увеличило трудностьта, опасностьта и врѣдата на движението на армията му, тъй че най послѣ Крассъ влѣзълъ въ прѣговори. Въ време на тѣзи прѣговори и произлѣзлитѣ при това безрѣдици между партянитѣ, Крассъ билъ убитъ, а армията му била часть истрѣбена, а часть взета въ плѣнъ, тъй че отъ 100.000 души, които тя броила, едва 10.000 подъ прѣдводителството на Кассия се върнали въ Сирия. А партянитѣ заели цѣла Мессопотамия, нахлули въ Сирия и отъ туй време почнали съ римлянитѣ война, която се продължила много дълго и най послѣ се свършила съ паданието на царството имъ (въ 226 г. сл. Р. Х.).

Крассъ, до като билъ живъ, все поддържалъ съгласието между Цезаря и Помпея и при всѣки случай прѣпятствувалъ на съперничеството по между имъ. Но, слѣдъ смъртьта му, въ 53 година триумвирата въ Римъ се обърналъ вече въ дуумвиратъ — и Цезарь и Помпей застанали лице срѣщу лице. И тогазъ, когато Цезарь дѣйствувалъ лично, всѣкога дѣятелно, и съ политика, и съ оржжие, и съ интриги, и съ сплетни, и съ подкупи, Помпей управлявалъ своитѣ провинции чрѣзъ легатитѣ си, а самъ стоялъ въ Римъ и, посрѣдъ продължавшитѣ се въ него и поддържани отъ самия Помпей смутове и безрѣдици, най послѣ слѣдъ единъ силенъ бунтъ произлѣзълъ вслѣдствие убийството на Клодия отъ Милона — оржжие на Помпея, накаралъ да го признаятъ, въпрѣки съпротивлението на Катона, за *единственъ консулъ*, почти съ *диктаторска власть*.

Наскоро и послѣднята роднинска

връзка между Цезаря и Помпея била прѣкъсната съ смъртьта на дъщерята на първия и жена на послѣдния, Юлия, съ брака на Помпея съ Корнелия, дъщеря на Метелла Сципиона, най важния отъ сенаторитѣ и заклѣтъ врагъ на Цезаря, и съ влиянието на Корнелия надъ Помпея. Аристокрацията, и-майки надѣжда въ Помпея, взела да дѣйствува по́ смѣло и всячески търсила случай за спрѣчкване между Помпея и Цезаря. Безъ да размисли, че послѣдния отдавна и дълго вече се готви за това, тя издавала едно слѣдъ друго силни постановления противъ него и сама му дала поводъ да се тури въ положение на несправедливо притѣсненъ въ правата си и защитникъ на закона и народа.

Въ 52 г., слѣдъ 7-мѣсечно консулство, Помпей си назначилъ за другарь, втори консулъ, тъста си, Метелла Сципиона, и накаралъ да продължатъ срока на управлението му въ Испания и Африка още на 5 години (52—47).

Тогава вече междуусобната война станала неизбѣжна, толкозъ по́ вече, че не само Помпей и Цезарь, но и привърженицитѣ имъ я желаяли. Приближението срока на Цезаревото управление трѣбвало да я рѣши. Макаръ отъ двѣтѣ страни и да били правени опити за сближение и съглашение, но това ставало само защото всѣка отъ странитѣ искала да избѣгне инициативата за войната. А между туй, когато Цезарь продължавалъ дѣятелно да дѣйствува, облягайки се само на собственнитѣ си сили и срѣдства и избѣгвайки да покаже на яве незаконното заграбване на властьта, а само се явявалъ като защитникъ на народа отъ враговетѣ му, — Помпей, напротивъ, при извънмѣрната увѣренность въ себѣ си и при диктаторската си власть, прѣнебрѣгналъ всичко необходимо за защитата си.

Като начало на явни несъгласия между него и Цезаря послужило искането на послѣдния, въ 52 година, да го назначатъ, въ отсѫтствието му, консулъ. Съ значителни подкупи, особенно на трибуна Куриона, Цезарь още по́ вече увеличилъ числото на привърженицитѣ си въ Римъ. Въ 51 г. Курионъ му внушилъ мисъльта — да се откаже отъ управлението си и да се съгласи да му назначатъ приемникъ, но съ условие, и Помпей да направи сѫщото. Съ това Курионъ далъ на работитѣ на Цезаря най згодния за него обратъ. Вслѣдствие на това станали взаимни прѣдложения, които обаче и отъ двѣтѣ страни били присторени, до като най послѣ сената прѣдизвикалъ рѣшително спрѣчкване.

На 7 януарий 49 г. той издалъ едно постановление, въ силата на което Цезарь билъ длъженъ до опрѣдѣленъ день да снѣме отъ себѣ си началството надъ войскитѣ и да напусне армията, подъ страхъ да бѫде обявенъ врагъ на републиката. Напразно трибунитѣ М. Антоний и Кв. Кассий, привърженци на Цезаря, въставали противъ това: на тѣхъ не обрѫщали внимание и даже прѣдложили на Помпея началството надъ двата легиона (1-ия на Помпея и 15-ия на Цезаря), опрѣдѣлени за въ Сирия и задържани въ Римъ. Тогава трибунитѣ М. Антоний, Кв. Кассий и др., които държали страната на Цезаря, избѣгали при него въ Равена, гдѣто той се намиралъ тогава съ единъ 13-ия легионъ и съ 300 души конница, и това имъ бѣгство придало на партията му видъ на законность и извънрѣдна популярность.

Тогава вече на Цезаря не оставало нищо друго освѣнъ или да се

покори и — да загине безплодно за републиката и лично за себѣ си, или — да въстане съ оржжие въ ржка противъ Помпея, сената и аристокрацията, въ защита на републиката, законитѣ ѝ и правата на народа. Тъй като всичко зависило отъ бързината и внезапностьта на дѣйствията, то Цезарь испратилъ на другитѣ си легиони заповѣдь бързо да тръгнатъ за Италия, а самъ, като се явилъ прѣдъ 13-ия легионъ, държалъ му една рѣчь, на която легиона съ възторгъ отговорилъ, че е готовъ да защищава *оскърбения си полководецъ и оскърбенитѣ народни трибуни*. Цезарь прѣди всичко рѣшилъ внезапно да завладѣе града Ариминий (Rimini), назначилъ за това единъ отрядъ войска, прѣдалъ началството надъ войската на Хортензия, съ нужнитѣ заповѣди, а той цѣль день се показвалъ публично въ Равенна, присжтствувалъ на боя на гладиаторитѣ и вечерьта прѣкаралъ въ весело общество. Но късно вечерьта, той тайно се качилъ на една наемна кола и по околни пжтища заминалъ за Ариминий. На слѣдующата зарань, като пристигналъ при рѣкичката Рубиконъ (днесъ Fiumicino), намѣрилъ вече тамъ 13-ия легионъ и 300-та души конница и, прѣди да даде знакъ за прѣминуването на Рубиконъ, спорѣдъ казването на Плутарха, замислилъ се и се поколебалъ прѣдъ изгледа на тази важна стжпка, която прѣдприемалъ. . . . Но това колебание за такъвъ человѣкъ, като Цезаря, и въ тѣзи обстоятелства, въ които се намиралъ, било само минутно — и съ думитѣ: alea jacta est! (жребия е хвърленъ!) далъ знакъ за прѣминуването и — за началото на междуусобната война. . . .

Съвсѣмъ несъразмѣрни били силитѣ, срѣдствата и способитѣ на двѣтѣ страни въ това време. Цезарь ималъ само 12-тѣ си легиона и собственнитѣ си срѣдства и способи, и нѣмалъ никаква флота. А Помпей ималъ въ пълната власть не само своитѣ легиони въ Испания и Африка, но и всички останали въоржжени сили, сухопжтни и морски, и всички военни срѣдства и способи на републиката въ Италия, Гърция и на истокъ. Цезарь господствувалъ само въ тритѣ Галлии (цизалпинска, нарбонска и едва-що покорената трансалпинска) и въ Илирия, а Помпей — въ всичка останала обширна територия на републиката въ Европа, Африка и Азия. Изгледа за защитата на свободата на републиката отъ самовластието на едно лице билъ еднакво и на страната на Цезаря, и на страната на Помпея; но Цезарь стоялъ осамотенъ, имайки задъ себѣ си само привърженцитѣ си и подвластния народъ, а Помпей — сената, всичката аристокрация и най първитѣ хора на републиката, които заемали най високитѣ и почетни длъжности въ нея. Но що значили всички тѣзи прѣимущества на Помпея прѣдъ далечъ прѣвъсходившитѣ ги, другъ родъ прѣимущества на Цезаря! Послѣдния съ войната въ Галлия доказалъ, че билъ необикновенъ человѣкъ и великъ полководецъ. Той ималъ само 12 легиона, но, подъ негово прѣдводителство, *побѣдоносни, непобѣдими*, закалени въ трудоветѣ и боеветѣ, възторжно прѣданни на *императора си* (Imperator — тъй още отдавна наричали римскитѣ войски полководцитѣ си) и на всичко готови за него. Па и всички още не били при него (както по̀ долу е обяснено). Но, както всички велики полководци, той лично струвалъ цѣла армия! Думитѣ му вече довеждали въ възторгъ всичкитѣ римски войници и граждани, а името му задавало сграхъ на вра-

говетѣ му. Достатъчно било за него само да се яви въ Италия — и войската и народа несъмнѣнно бихж взели неговата страна, а враговетѣ му, власть имѣвшитѣ, съ Помпея на чело, бихж се пръснали въ ужасъ, като му прѣдоставятъ и властьта, и силитѣ, и срѣдствата, и способитѣ на републиката, поне въ Италия, а това било най главното. Явявайки се защитникъ на републиката, законитѣ ѝ и народа, той ималъ на своя страна всичкото законно право, извънрѣдна нравственна сила, най послѣ — той дѣйствувалъ самъ, лично, съ необикновенъ умъ и енергия и билъ съвсѣмъ свободенъ въ дѣйствията си, безъ никому да се подчинява, но повелевающъ на всички, които слѣпо се покорявали подъ влиянието му. А Помпей, напротивъ, ималъ задъ себѣ си меншинството — сената и аристокрацията, макаръ и видни, и силни, и богати, но противъ себѣ си болшинството — народа и неговата и на Цазаря партия. Па и самия сенатъ и аристокрацията, които окржжавали Помпея, били по́ скоро нещастие отколкото сила за него. Той трѣбвало напълно да се съобразява съ тѣхнитѣ побуждения, намѣрения и мнѣния и не му било възможно да дѣйствува съвсѣмъ свободно, по свое усмотрѣние и воля. А при това сената, аристокрацията и привърженцитѣ на Помпея — врагове на Цезаря, до толкова били заслѣпени отъ силата си и слабостьта на Цезаря, че ни най малко не се съмнявали въ побѣдата, и като прѣнебрѣгнали заблаговременнитѣ мѣрки за защитата си, въ рѣшителната минута — прѣминуването на Цезаря прѣзъ Рубиконъ — били съвсѣмъ изненадани.

И тъй, безъ съмнѣние, материалния прѣвѣсъ билъ на страната на Помпея, но нравственния, който значително прѣвъсхождалъ материалния, — рѣшително на страната на Цезаря.

Въ заключение трѣбва да се кажатъ нѣколко думи за числото на легионитѣ у Цезаря въ Галлия, прѣдъ началото на междуусобната война. По́ горѣ казахме вече, че при назначението му въ 59 г. консулъ, той получилъ 3 легиона и слѣдъ това още 1, всичко 4. Съ влизанието си подирь хелветитѣ въ Галлия, той набралъ още 2 легиона въ цизалпинска Галлия, и по́ послѣ, постепенно, още 7, и Помпей (когато билъ още въ добри отношения) му испратилъ отъ Италия 1 легионъ (1-ия). По такъвъ начинъ Цезарь ималъ най напрѣдъ 4, послѣ 6, 8, 10, 12 и най послѣ 14 легиона (срѣдне число по 5.000 = 70.000) въ всичкитѣ провинции подъ негово управление, отъ тѣхъ 12 (60.000) въ 51—50 г. г. се намирали въ Галлия отвъдъ Алпитѣ, а въ цизалпинска Галлия и въ Илирия 2 легиона (10.000), отъ които 15-ия — въ Равенна. Слѣдъ свършването на войната въ Галлия, сената постановилъ, щото Помпей и Цезарь да даджтъ всѣкий по 1 легионъ, за испращанието имъ въ Сирия противъ партянитѣ. Въ испълнение на това, Цезарь испратилъ въ Римъ 1-ия легионъ на Помпея и 15-ия отъ своитѣ, а на мѣстото на послѣдния испратилъ въ Равенна 13-ия, и слѣдъ туй му останали 12 легиона (60.000). Но когато взаимнитѣ отношения между него и Помпея станали враждебни, 1-ия и 15-ия легиони не се испратили въ Сирия, а били задържани въ Римъ, и се оказало, че това било само една коварна хитрость на сената и аристокрацията, съ цѣль да отслабятъ армията на Цезаря и да усилятъ своята. Но тъзи хитрость съвсѣмъ не постигнала цѣльта си, тъй като 1-ия и 15-ия легиони били напълно прѣдани на Цезаря и, при влизанието му въ Италия, прѣминали на негова страна.

I.

Междуусобната война (49—48 год.)*)

§ 48.

Дѣйствията въ Италия.

Прѣминуването на Цезаря прѣзъ Рубиконъ и движението му къмъ Ариминий и Брундузий.

Като прѣминалъ Рубиконъ (въ срѣдата на януарий 49 г.), Цезарь тръгналъ къмъ Ариминий и го взелъ безъ съпротивление. Извѣстието за това довело всички въ Римъ въ изумление и ужасъ. Помпей, сената и аристокрацията избѣгали въ Капуа, а Римъ дошълъ въ пълна анархия.

Въ Ариминий при Цезаря дошли избѣгалитѣ отъ Римъ трибуни М. Антоний и Кассий, претора Росций и младия Цезарь, синъ на легата въ армията на Юлий Цезаря, Л. Цезарь. Послѣднитѣ двама заявили, че Помпей ги упълномощилъ да влѣзатъ въ прѣговори съ Цезаря, за миролюбиво съглашение въ полза на благото на републиката. Цезарь ги върналъ при Помпея да му изложатъ неговитѣ оплаквания и да му прѣдложатъ общо обезоржжване и лични прѣговори между двамата. Тѣ скоро се върнали съ отговора на Помпея и консулитѣ, който се заключавалъ въ това, щото Цезарь да се върне въ Галлия и да распусне армията си, слѣдъ което Помпей щелъ да се оттѣгли въ Испания, а до извършването на това войскитѣ въ Италия не можало да бѫдѫтъ распуснати.

Подобни прѣдложения Цезарь, разбира се, по никакъвъ начинъ не можалъ да приеме и за това прѣкъсналъ прѣговоритѣ и испратилъ М. Антония съ 5 кохорти въ Арреций (днесъ Arezzo), а самъ съ 2 легиона останалъ въ Ариминий, заповѣдалъ да събератъ войски и заелъ Пизавръ (днесъ Pesaro), Фанъ (Fanum, днесъ Fano) и Анкона, съ по една кохорта. Като се научилъ, че претора Термъ заелъ Угубия съ 5 кохорти и я укрѣпилъ, той испратилъ Куриона съ 3 кохорти да заеме този градъ. Термъ напусналъ града, а войскитѣ му се разотишли, понеже не искали да дѣйствуватъ противъ Цезаря. Послѣдния тръгналъ слѣдъ това съ нѣколко кохорти отъ 13-ия легионъ къмъ градъ Ауксимъ (днесъ Osimo), гдѣто Аттий Варъ билъ учрѣдилъ мѣсто за наборъ на войски за Помпея. Но декурионитѣ на Аттия отворили на Цезаря градскитѣ врати и го пуснали въ града. Аттий Варъ напусналъ града, а една часть отъ войскитѣ му се разотишла, другата се присъединила къмъ Цезаря.

Страха въ Римъ станалъ още по́ голѣмъ, консулитѣ избѣгали отъ града, наборитѣ на войскитѣ били отмѣнени и партията на Помпея не се считала вече въ безопасность даже и въ Капуа. Въ Ауксимъ отъ Цезаря се отказалъ най вѣрния му до тогава легатъ Лабиенъ, вижда се, отъ завистъ къмъ славата на Цезаря. Послѣдния не го задържалъ, пусналъ го да отиде при Помпея и даже

*) При всичко, че цѣлата война отъ 49 г. до 45 г. включително била *междуусобна*, но въ коментаритѣ на Цезаря тя е раздѣлена на 4 войни: I. *Междуусобна*, въ 49—48 г. г. (отъ коментаритѣ книги 1—2—3). — II. *Александрийска*, въ 48—47 г. г. (ком. 1 книга), — III. *Африканска*, въ 47—46 г. г. (ком. 1 книга), — и IV. *Испанска*, 46—45 г. г. (ком. 1 кн.). — Къмъ това раздѣление се придържатъ всички военни писатели: то е прието и тукъ.

му испратилъ паритѣ и имуществата му.

Отъ Ауксимъ Цезарь миналъ прѣзъ цѣлата анконска область (Marche d'Ancone), всички градове на която съ готовность го пуснали и го снабдили съ всичко потрѣбно, а гр. Цингулъ (Cingulum, дн. Cingolo) даже му далъ нѣколко въоржжени войници.

Между туй къмъ Цезаря се присъединилъ 12-ия му легионъ, и той съ него и съ 13-ия тръгналъ къмъ Аскулъ (дн. Ascoli). Находившия се тукъ съ 10 кохорти Лентулъ Спинтеръ искалъ да отстжпи, но по̀ голѣмата часть отъ войскитѣ му се разотишла. Отъ Аскулъ Цезарь тръгналъ къмъ Корфиний (близо до дн. Salmone), на ю. з. отъ Аскулъ. Корфиний билъ заетъ отъ Домиция Агенобарба съ 10 кохорти*), 5 отъ които Домиций билъ испратилъ да развалятъ моста на рѣката на ½ миля отъ града. Но тѣзи 5 кохорти били отблъснати и Цезарь се разположилъ на лагеръ близо до Корфиний. Домиций се приготвилъ за отбрана и искалъ отъ Помпея да му испрати подкрѣпления. А Цезарь испратилъ М. Антония съ 5 кохорти къмъ Сулмона (дн. Sulmona), на ю. ис. отъ Корфиний, гдѣто се намирали сенаторитѣ К. Лукреций и Аттий Пелигнъ съ 7 кохорти. Но тѣзи послѣднитѣ и жителитѣ на града пуснали М. Антония, който довелъ тѣзи 7 кохорти и плѣнения Аттий при Цезаря. Аттий билъ освободенъ отъ Цезаря и скоро къмъ послѣдния се присъединили 8-ия легионъ, 22 новонабрани кохорти и 300 души спомагателна конница отъ Норика (на с. ис. граници на сѣверна Италия и Илирия).

Обсаднитѣ работи били вече свършени, когато Домиций получилъ отъ Помпея отговоръ, че той не може да го подкрѣпи и го укорявалъ за гдѣто се билъ затворилъ въ Корфиний. Домиций, очаянъ, искалъ да избѣга, но войскитѣ му го задържали и прѣдали на Цезаря. Послѣдния ги накаралъ да даджтъ клѣтва за вѣрность нему, а Домиций и всички сенатори, трибуни и конници, които се намирали въ Корфиний, пусналъ на свобода. Слѣдъ туй въ сжщия день, слѣдъ 7-дневно стоение пдѣдъ Корфиний, той тръгналъ покрай брѣга на Адриатическо море на югъ къмъ Апулия, вижда се, защото се досѣтилъ или се научилъ за намѣрението на Помпея да се оттѣгли отъ Италия въ Гърция, за което той искалъ да го надпрѣдвари въ Брундузий (дн. Brindisi) — главенъ пунктъ за прѣминуването отъ Италия въ Диррахий, въ Гърция, и по този начинъ да задържи Помпея въ Италия и по̀ скоро да рѣши борбата съ него. Обаче Помпей, като видялъ, че много отъ войсковитѣ части и жители въ Италия прѣминали на страната на Цезаря, страхувайки се, че може още по̀ много такива да прѣминатъ и имайки при себѣ си само 2 легиона и 30.000 войски близо до Римъ, намиралъ за по̀ надѣжно да избѣгне въоржженото сблъсквание съ Цезаря въ Италия и да се оттѣгли въ Гърция, гдѣто можалъ да събере значителни сили и съ тѣхъ да задави Цезаря. Но съ това той оставялъ Италия въ властьта на Цезаря и му давалъ възможность, отъ своя страна, да събере въ нея значителни сили и да не допуща вече Помпея въ нея. По такъвъ начинъ смѣтката на Помпея била погрѣшна и трѣбвало да се обърне въ негова врѣда и въ полза на Цезаря, толкозъ по̀ вече, че *отплуването* на Помпея отъ Италия не можало да има, освѣнъ изглѣдъ на *бягство* отъ нея. Не приготвенъ отъ по̀ рано за отбрана въ

*) Спорѣдъ Наполеона I — 30 кохорти, т. е. 3 легиона, което е невѣроятно.

Италия, изненаданъ и поддаденъ на страха, нерѣшителностьта и бездѣйствието, той съ това още отъ самото начало, по собственна негова вина, давалъ на работитѣ крайно незгоденъ за себѣ си и згоденъ за Цезаря обратъ.

И дѣйствително, въ всичкитѣ му постжпки се виждало не благоразумие, а само страхъ прѣдъ Цезаря. Отъ Капуа той се оттѣглилъ най напрѣдъ въ Луцериа (дн. Lucera), отъ тамъ въ Канузий (дн. Canosa) и най послѣ въ Брундузий. Тукъ той събралъ всичкитѣ си войски, въоржжилъ всичкитѣ роби и отъ пастиритѣ образувалъ 300 души конница. Претора Метелла Сципиона съ пó стария си синъ испратилъ въ Сирия, за събирание на истокъ сухопжтни и морски военни сили. Двамата консули, въ които по причина на пó напрѣшнитѣ имъ отношения съ Цезаря, нѣмалъ довѣрие, принудилъ да заминатъ съ 30 кохорти по море за Дирахий, като обѣщалъ наскоро да тръгне и той слѣдъ тѣхъ. Но двамата му претори, Манлий съ 6 кохорти и Рутилъ Лупъ съ 3, се прѣдали на Цезаря. Послѣдния, при движението си къмъ Брундузий, отново прѣдлагалъ на Помпей да влѣзе въ лични прѣговори съ него; а съ пристигането си при Брундузий съ 6 легиона, узналъ, че консулитѣ съ 30 кохорти, по настоятелната заповѣдь на Помпея отплували вече по море за Диррахий, а Помпей съ 20 кохорти се намиралъ още въ Брундузий. Тогава Цезарь, имайки прѣдъ видъ да му отрѣже съобщенията и съ Италия, и съ Гърция, рѣшилъ да го затвори въ Брундузий, и по сухо, и по море.

§ 49.

Блокирането на Помпея отъ Цезаря въ Брундузий; — оттѣглюването на Помпея въ Диррахий, въ Гърция.

Цезарь блокиралъ Помпея по сухо съ 6-тѣхъ легиона, а на морето направилъ плотина, на най тѣсното мѣсто при входа въ пристанището; а тамъ, гдѣто водитѣ били много джлбоки, турилъ и закрѣпилъ на котва плотове, прикрити съ земя и фашини, и освѣнъ това направилъ валове и 2-ярусни кули. Помпей, отъ своя страна, взелъ всички възможни мѣрки за противудѣйствие, направилъ на голѣмитѣ си кораби 3-ярусни кули, въоржжилъ ги съ метателни орждия и всячески се трудилъ да прѣпятствува на работитѣ на Цезаря и да ги развали.

Цезарь третий пжть му прѣдложилъ да влѣзе въ лични прѣговори, но, като получилъ отговоръ, че въ отсжтствието на консулитѣ прѣговоритѣ били невъзможни, призналъ, че направилъ всичко възможно и потрѣбно за мирно съглашение и че не му оставало вече нищо друго, освѣнъ рѣшително да поведе войната.

На 9-ия день отъ началото на работитѣ му, корабитѣ, които прѣкарали консулитѣ и войскитѣ имъ въ Диррахий, се върнали при Брундузий. Помпей веднага се распорѣдилъ да се качатъ на тѣзи кораби всички находивши се при него войски и да се прѣгради на Цезаря входа въ Брундузий по сухо, слѣдъ което самъ той се качилъ на корабитѣ и успѣлъ да излѣзе на морето и да се опжти за Диррахий (17 мартъ 49 г.). Войскитѣ на Цезаря, извѣстени за това отъ жителитѣ още когато Помпеевитѣ войски се качвали на корабитѣ, искачили се съ

стѫлби на стѣнитѣ на Брундузий и прѣслѣдвали войскитѣ на Помпея колкото и както можали, но да имъ прѣпятствуватъ за излизанието въ морето не било вече възможно.

По такъвъ начинъ въ мартъ[1]) — 60 дни слѣдъ прѣминуването прѣзъ Рубиконъ — Цезарьималъ въ своя власть цѣла Италия. Смѣлостьта и бързината на движенията му съставляватъ силна противуположность съ нерѣшителностьта и погрѣшностьта въ дѣйствията на Помпея.

§ 50.

Плановетѣ за дѣйствията на Помпея и Цезаря.

Помпей, въведенъ отъ мнѣнията на сената и аристокрацията, враждебни на Цезаря, въ заблуждение касателно расположението на народа и надлѣжащия, най згодния за него, Помпея, начинъ на дѣйствията, рѣшилъ (струва ни се още по̀ рано) *да съсрѣдоточи главнитѣ си сили въ Гърция и тамъ да надвий Цезаря.* А Цезарь, отъ своя страна (по думитѣ му въ неговитѣ записки), като нѣмалъ флота и възможность да прѣмине слѣдъ Помпея въ Гърция и страхувайки се, да не би 6-тѣ стари легиона на Помпея въ Испания да нападнатъ отъ тамъ Галлия или да прѣминатъ въ Италия, рѣшилъ (тъй сѫщо струва ни се още по̀ рано) *да се обърне по̀ напрѣдъ противъ тѣхъ въ Испания.* Слѣдователно и двамата въ едно и сѫщо време рѣшили да се обърнатъ въ противуположни страни, една — въ Гърция, а другия — въ Испания, но причинитѣ на една и другия били, мислимъ, не еднакво основателни и вѣрни.

Колкото се отнася до Помпея, то за него направо може да се каже, че той, подъ влиянието на сената и аристокрацията и, освѣнъ това, на страха отъ Цезаря, съвсѣмъ се забъркалъ и направилъ голѣма погрѣшка въ политическо и военно отношение, като рѣшилъ да съсрѣдоточи силитѣ си не въ Италия, а въ Гърция. Испания, Гърция, Африка, Египетъ, Мала Азия и Сирия, съ находившитѣ се въ тѣхъ войски, флотата и морето — били въ негова власть, и той трѣбвало и можалъ лесно и скоро да съсрѣдоточи главнитѣ и прѣвъсходящитѣ си на брой сили въ Италия, при Римъ, за да владѣе първата и особенно послѣдния, слѣдователно — и цѣлата република: тъй като, който владѣялъ Римъ, той владѣялъ и републиката. А до съсрѣдоточението на главнитѣ си сили въ Италия, Помпей, имайки при себѣ си 2 легиона, 30.000 войски при Римъ и 10 кохорти на Домиция въ Корфиний, би трѣбвало и би можалъ да води отбранителна война въ срѣдня и послѣ въ южна Италия, а слѣдъ пристигането на войскитѣ отъ Испания, Гърция, Африка и проч., биималъ прѣвъсходството въ силитѣ на своя страна и, като минеше въ настѫпление, би можалъ да се надѣва да задави Цезаря. Но, съ оттѣглюването си въ Гърция, той доброволно се лишавалъ отъ всички изброени згоди и, отстѫпвайки Италия и особенно Римъ на Цезаря, той само съ това му отстѫпвалъ вече единъ видъ и власть-

[1]) Наполеонъ I пакъ казва, че римския календаръ въ него време билъ много разбъркавъ непреварвалъ днешния (юлиянския) съ 18 седмици или 4½ мѣсеци, и на това отпася времето на издаването сенатския декретъ и прѣминуването на Цезаря прѣзъ Рубиконъ не къмъ срѣдата на януарий 49 г., а къмъ края на октомврий 50 г., а отплуването на Помпея отъ Брундузий — къмъ началото на януарий 49 г. Но новитѣ писатели водятъ смѣтка по стария римски календаръ, поправенъ по̀ късно отъ Юлий Цезаря.

та въ републиката. По такъвъ начинъ, още отъ самото начало като направилъ една важна погрѣшка, гдѣто не взелъ о́време мѣрки за защитата на Италия, Римъ и себѣ си, той присъединилъ къмъ нея послѣ и друга, още по́ важна и пагубна за него, като се оттѣглилъ отъ Италия въ Гърция.

Колкото се отнася до Цезаря, то нѣма и не може да има, мислимъ, никакво съмнѣние, че той, който 9 години се готвилъ за достигането на цѣлта си и джлбоко, всестранно обмислилъ всичкитѣ си дѣйствия, ималъ напълно достатъчни и уважителни причини да не отиде слѣдъ Помпея въ Гърция, а да се обърне по́ напрѣдъ въ Испания. Но обяснението на тѣзи причини въ запискитѣ му — не е пълно и не е тъй удовлетворително, и нито единъ отъ древнитѣ и новитѣ писатели не само не ги обяснява, но даже не се распространява върху тѣхъ, повтаряйки само изложенитѣ по́ горѣ думи на Цезаря въ запискитѣ му — *нѣмането на флота и опасението, да не би Помпеевитѣ легиони въ Испания да нападнатъ Галлия*. Тѣзи двѣ причини — сж основателни, но не напълно, и не сж достатъчни. Цезарь казва, че флота, за прѣминуване слѣдъ Помпея въ Гърция, можалъ да получи, но не лесно и скоро, само отъ Галлия, Анкона и Сицилия. Но защо той прѣдпочелъ да отиде отъ Италия по сухо, не противъ Помпея въ Гърция, а противъ 6-тѣ му легиона въ Испания? — Въ една и въ другия случай той се отдалечавалъ отъ Римъ и Италия, но, отивайки въ Испания, отдалечавалъ се и отъ Помпея, а отивайки въ Гърция, напротивъ, сближавалъ се съ него, а това било много важно и необходимо за Цезаря, за да може да слѣди стжпка по стжпка за Помпея, да бжде колкото може по́ близо до него и да не го остава да се опомни и да събере сили, срѣдства и способи за воденето на войната. А каква по́ важна причина е можало да има за него да отиде не въ Гърция, а въ Испания, гдѣто се намирали само 6 Помпееви легиона? И защо той, още съ тръгването си за Италия, испратилъ вече легатитѣ си: Фабия съ 3 легиона отъ Бибракта (Autun) и Требония съ 2 легиона отъ сѣверо-западна Галлия (днешна Пикардия) — къмъ Пиринеитѣ на границитѣ на Испания? Отъ това трѣбва, мислимъ, да се заключи, че той още отъ по́ рано ималъ намѣрение да отиде, по́ напрѣдъ въ Италия, и послѣ въ Испания, може би за туй, щото да обезпечи Италия и Галлия отъ нападението било на едната, или на другата отъ страна на 6-тѣ стари и най добри Помпееви легиони въ Испания, а главно, за да завладѣе, освѣнъ Италия, но и Испания, която считалъ твърдѣ важна и необходима за себѣ си. Нея, както се вижда, той считалъ за срѣдоточие на военната сила на Помпея, — въ нея той искалъ прѣди всичко да съкруши тъзи сила и да има, заедно съ Галлия, здраво и надѣжно основание за по́ нататъшнитѣ си дѣйствия противъ Помпея, и една страна, богата съ всѣкакви срѣдства, способи и особенно пари, необходими за воденето на войната съ Помпея. Най послѣ, нѣма съмнѣние, че той не искалъ да остави въ тила си 6-тѣ Помпееви легиона въ Испания, прѣди още да се обърне противъ самия Помпей въ Гърция, и се надявалъ скоро да се расправи съ тѣхъ. Всичко това е твърдѣ естественно и ясно, но отъ друга страна мжчно може да бжде съгласувано съ прѣдоставянието на Помпея, за много или малко продължително време, пълна свобода да съсрѣдоточи въ Гърция значител-

ни военни сили, сухопѫтни и морски, и да заеме въ нея силно и трудно-одолимо въ послѣдствие, отбранително положение, или даже, въ отсѫтствието на Цезаря отъ Италия, да прѣнесе срѣдоточието на военната си сила въ послѣднята и да направи обладанието ѝ за Цезаря трудно и съмнително. Но Цезарь, като познавалъ добрѣ Помпея и характера му, билъ, вижда се, увѣренъ, че той не ще се рѣши да прѣнесе войната въ Италия.

Въ всѣки случай, отъ която страна и да се погледне на намѣренията на Помпея и Цезаря да се обърнатъ, първия въ Гърция, а втория въ Испания, не може да не се признае въобще, че намѣренията на първия били, както се каза, голѣма отъ негова страна погрѣшка, но не е тъй ясно и понятно, защо такъвъ великъ полководецъ, като Цезаря, рѣшилъ да отиде по̀ напрѣдъ въ Испания. А причинитѣ, показани отъ него въ записките му, съвсѣмъ не раскриватъ пълнотата на мисъльта му, а такава, безъ съмнѣние, е имало въ него, и при това дѫлбоко съобразена и вѣрно расчетена.

Както и да било, той и послѣ, както и прѣди оттѣглюването на Помпея въ Гърция, дѣятелно продължавалъ да привежда въ испълнение прѣдначертаното си прѣдприятие.

§ 51.

Мѣркитѣ на Цезаря въ Италия.

Слѣдъ оттѣглюването на Помпея въ Гърция, Цезарь, като заелъ Брундузий, заповѣдалъ да събератъ при него потрѣбнитѣ кораби за прѣкарването на войскитѣ му въ Гърция, расположилъ послѣднитѣ, за почивка, въ околноститѣ на квартири и испратилъ легата Валерия съ 1 легионъ въ Сардиния, а пропретора Куриона съ 3 легиона въ Сицилия — за завладяването имъ (послѣднята имала особенна важность за това, че снабдявала Римъ съ хлѣбъ и служила за прѣминуването въ Африка). Сардиния и Сицилия, съ приближението на Валерия и Куриона, веднага се отказали отъ Помпея и се покорили на Цезаря, а Помпеевитѣ управители въ тѣхъ избѣгали, Котта — отъ Сардиния въ Африка, а Катонъ — отъ Сицилия на ос. Корцира и отъ тукъ въ Диррахий.

Между това Цезарь лично отишълъ въ Римъ, събралъ сената отъ останалитѣ въ него и бивши на негова страна сенатори, изложилъ прѣдъ тѣхъ всичката оказана нему несправедливость, оправдалъ поведението си, показалъ умѣренността си и, щадящъ формитѣ на държавното устройство, накаралъ претора М. Лепида да го провъзгласи, Цезаря, за диктаторъ и въ този си санъ назначилъ себѣ си и П. Сервилия Исаврика за консули. На прѣдложенията му да се испратятъ до Помпея пратеници за прѣговори и да се даде нему, на Цезаря, отъ държавната хазна значителна сумма пари за расходи — смѣло и рѣшително се въспротивилъ младия народенъ трибунъ Л. Метеллъ. Обаче Цезарь, като го заплашилъ съ смърть, взелъ отъ хазната нужнитѣ нему пари, съ което възбудилъ незадоволството на народа и, вѣроятно самъ съзнавайки всичката незаконность на такава една постѫпка, нито дума не спомѣналъ за нея въ записките си, а на друго мѣсто въ тѣхъ изложилъ единъ невѣроятенъ разказъ, ужъ »за разграбване на хазната по небрѣжността на консула Катула,« съ цѣль да отклони отъ себѣ си подозрѣнието въ това.

Въобще неговото положение и

това на работитѣ въ Римъ било доста трудно и неприятно за него, и за да не губи дълго и напразно времето въ Римъ и пó скоро да замине за Испания, той се распорѣдилъ за обезпечението на Римъ и Италия. Имайки вече 16 легиона въ Галлия, Италия, Илирия, Корсика, Сардиния и Сицилия, той размѣстилъ новонабранитѣ войски въ Апулия и покрай брѣговетѣ на Адриатическо море, като турилъ силни гарнизони въ Брундузий, Хидрунтъ (дн. Otranto) и Тарентъ, а старитѣ легиони — на границитѣ на цизалпинска Галлия и часть въ Ариминий, а пó голѣмата часть въ Плаценция и околноститѣ ѝ. На Лепида повѣрилъ главното началство въ Римъ, а на М. Антония — защитата на брѣговетѣ на Италия, брата му К. Антония испратилъ управитель въ Илирия, а Лициния Красса въ Галлия; на брѣговетѣ на Адриатическо и Тирренско море заповѣдалъ да съберѫтъ 2 флоти подъ началството на Долабелла и Хортензия; а на иудейския царь Аристовулъ, който се намиралъ въ Римъ, въ плѣнъ, той далъ свобода, съ надѣжда, че въ благодарность за това той съ въоржжена сила ще противустои на Метелла Сципиона въ Сирия. Слѣдъ това съ 3 нови легиона той тръгналъ (въ априлъ 49 г.) по край брѣговетѣ на морето за Испания.

§ 52.

Движението на Цезаря къмъ р. Родань — обсадата на Массилия; — движението на Цезаря въ Испания.

»Отивамъ да воювамъ противъ армия безъ полководецъ, за туй, щото послѣ да воювамъ противъ полководецъ безъ армия« — казалъ Цезарь въ Римъ, заминувайки за Испания. Дѣйствително, въ Испания надъ легионитѣ на Помпея (въ туй време вече 7) началствували отдѣлно и всѣкий самостоятелно 3 негови легати: Афраний — 3 легиона въ сѣвероисточна Испания (дн. Каталония), Петреий — 2 легиона на югозападъ отъ тамъ до р. Анасъ (дн. Guadiana) и Варронъ — 2 легиона въ сѣверозападна Испания (дн. Леонъ и Галиция). Тѣ се условили, щото Петреий да се съедини съ Афрания при Илерда на р. Сикоррисъ (дн. Lerida, на р. Сегръ), а Варронъ да пази западна Испания, и всички да наберѫтъ спомагателни испански, пѣши и конни войски (каквито дѣйствително и набрали 80 кохорти или 8 легиона — около 40.000 души пѣхота и 5.000 души конница, тъй че всичко войски у 3-та легати въ Испания имало до 80.000 души).

Приближавайки се къмъ Массилия, Цезарь се научилъ, че Помпей повдигналъ противъ него жителитѣ на този голѣмъ, търговски градъ, които се приготвили за упорито съпротивление. Цезарь повикалъ при себѣ си 15 отъ най виднитѣ граждани на Массилия и ги убѣждавалъ да не се съпротивляватъ, но да послѣдватъ примѣра на Италия. Безполезни били всичкитѣ му убѣждения: жителитѣ на Массилия продължавали да се готвятъ за съпротивление и назначили Домиция (освободенния отъ Цезаря въ Корфиний) за воененъ началникъ въ Массилия.

Между туй Цезарева легатъ Фабий пристигналъ съ 3 легиона при Нарбонъ, а Требоний съ 2 легиона се намиралъ още на пѫть отъ сѣверна Галлия.

Принуденъ да обсади Массилия, за да не я остава въ тила си при движението за Испания, Цезарь веднага взелъ всички потрѣбни за това мѣрки, сѫщо и за направата на

30 военни кораба въ гр. Арелатъ на р. Роданъ (дн. Arles на р. Рона). Слѣдъ 30 дни, тѣзи кораби били направени, въоржжени, дошли при Массилия и били повѣрени подъ началството на Д. Брута, а воденето обсадата на Массилия — на легата Требония. Самъ Цезарь тръгналъ за Испания, като испратилъ напрѣдъ легата Фабия съ 3 стари легиона, за да завладѣе проходитѣ прѣзъ Пиринеитѣ, заети отъ войскитѣ на Афрания. Фабий сполучливо испълнилъ това и безъ да се спира заминалъ къмъ Илерда. Слѣдъ него тръгнали 2-та легиона, които дошли (съ Требония) отъ Галлия, 6-хилядния легионъ, подъ название Alauda (чучулига), набранъ въ Галлия, голѣмо число легка пѣхота, набрана въ югозападна Галлия, 6.000 души галлска и германска конница и много видни и храбри галлски конници (тъй че всичко Цезареви войски влѣзли въ Испания до 60.000 души).

Цезарь, като се научилъ по слухъ, че Помпей ужъ ималъ намѣрение скоро лично да дойде въ Испания, употрѣбилъ особенно срѣдство за да може, още при първото въ тази война сблъсквание на *римски* войски съ *римски*, да се обезпечи съ вѣрностьта и прѣданностьта на войскитѣ си. Именно — той заелъ отъ трибунитѣ и центурионитѣ всичкитѣ пари, които тѣ били събрали въ време на войната въ Галлия, и ги раздалъ на легионитѣ си. Съ това той не само, че спазилъ значителни суммы пари, потрѣбни нему за расходитѣ, но и се сдобилъ съ залози за вѣрностьта на трибунитѣ и центурионитѣ си — въ тѣхното достояние, а на легионеритѣ си — въ благодарностьта имъ за неговата щедрость (иначе — съ паритѣ на първитѣ подкупилъ послѣднитѣ — срѣдство, въ положението на Цезаря, макаръ и понятно, но въ всѣки случай не тъй благовидно).

§ 53.

Дѣйствията въ Испания.

Дѣйствията на легатитѣ Фабия и Афрания при Илерда на р. Сикоррисъ.

Между това Фабий, като пристигналъ до Илерда, намѣрилъ Афрания твърдѣ згодно расположенъ въ укрѣпенъ лагеръ на една височина на 700—800 крачки отъ този градъ, на дѣсния брѣгъ на р Сикоррисъ (Сегра). Града Илерда билъ расположенъ сѫщо на една височина, а между него и лагера на Афрания, по̀ близо до послѣдния, отколкото до първия, се намирала още една третя височина. Въ това расположение Афраний и Петрей рѣшили да се ограничатъ съ отбрана, до пристигането може би на Помпея, и за това събрали въ Лерида значителни запаси храни, но недостатъчни за многобройнитѣ имъ войски за прѣзъ цѣлия походъ въ тази година. Тѣ не успѣли да съберѫтъ такива въ голѣми количества, както за туй, че времето на годината било още много ранно, тъй и защото се намирали въ неизвѣстность за всичко, което произлѣзло въ Италия, не очаквали Цезарь да пристигне тъй скоро, и не били получавали никакви особенни запопѣди отъ Помпея. За това тѣ считали за достатъчно здравото и силното си расположение при Илерда и прикритието отъ тѣхъ страната на дѣсния брѣгъ на р. Сикоррисъ и прѣминуването прѣзъ р. Иберъ, противъ

движението на Цезаря въ вжтрѣшностьта на Испания.

Фабий, отъ своя страна, се расположилъ въ укрѣпенъ лагеръ съ лѣвия флангъ къмъ р. Сикоррисъ, между двѣ рѣкички или вади, които се вливали въ тъзи рѣка и отъ които тъзи, която се намирала прѣдъ фронта на лагера, имала малка широчина. Фабий заповѣдалъ да направятъ прѣзъ р. Сикоррисъ 2 моста, една — близо до лѣвия флангъ на лагера му, а другия на 1.000 крачки задъ него. Лагера му се намиралъ на растояние около 1 римска миля (1½ кил. отъ лагера на Афрания). Като хранилъ войскитѣ си съ фуражировки и въ скоро време истощилъ страната на дѣсния брѣгъ на р. Сикоррисъ, Фабий взелъ да испраща фуражиритѣ си на лѣвия. Афраний, отъ своя страна, правилъ тъй сжщо фуражировки на дѣсната и послѣ на лѣвата страна на рѣката, вслѣдствие на което произлизала малка война отъ двѣтѣ страни. За да достави на фуражиритѣ си опоренъ пунктъ на лѣвата страна на рѣката, Фабий испратилъ тамъ прѣзъ пърдия мостъ 2 легиона подъ началството на легата Планка. Слѣдъ тѣхъ тръгнала и конницата, но не можала да прѣмине рѣката по моста, понеже той билъ внезапно отнесенъ отъ придошлата въ рѣката вода. Афраний се възползвалъ отъ това и, като прѣминалъ при Илерда по единъ камененъ мостъ прѣзъ рѣката съ 4 легиона, атакувалъ съ тѣхъ 2-та легиона на Планка, отрѣзани отъ Фабия съ рѣката. Планкъ, който не билъ успѣлъ още да се окопае и нѣмалъ при себѣ си конница, построилъ единъ легионъ съ фронта къмъ Афрания, а другия отзадъ, съ фронта назадъ. Въ такъвъ строй той се отбранявалъ до като Фабий му испратилъ, прѣзъ 2-ия, задния мостъ, силно подкрѣпление, слѣдъ което Афраний отстжпилъ.

§ 54.

Дѣйствията на Цезаря противъ Афрания и Петрея при Илерда на р. Сикоррисъ.

Три дни слѣдъ това (въ май 49 г.) пристигналъ Цезарь подъ прикритието на 900 души конница, заповѣдалъ веднага да поправятъ разваления мостъ и разглѣдалъ околната мѣстность. Като намѣрилъ за необходимо, за по̀ скорото разрѣшение на работата, да промѣни расположението на армията си, той още на другия день рано сутриньта тръгналъ въ 3 колони срѣщу лагера на Афрания, като оставилъ 6 кохорти да заематъ прѣдишния лагеръ и мостоветѣ. Като се приближилъ до лагера на Афрания на 400 крачки, той построилъ войскитѣ си въ 3 линии. Афраний извелъ войскитѣ си изъ лагера и ги построилъ прѣдъ него, но безъ намѣрение да влиза въ бой. Войскитѣ прѣстояли тъй, едни срѣщу други, цѣлия день и на мръкване Афраний влѣзълъ обратно въ лагера си, а Цезарь рѣшилъ да остане на туй мѣсто, гдѣто стоялъ, въ укрѣпенъ лагеръ.

Съ тъзи цѣль той заповѣдалъ на 3-та линия да укрѣпява лагера подъ прикритието на 1-та и 2-та, които останали въ боенъ рѣдъ — прѣдприятие твърдѣ смѣло на такова близко растояние отъ лагера на Афрания, расположенъ на височината Но тъй като 1-та и 2-та линии стояли на близо една задъ друга, а 3-та линия извършвала работитѣ токо-що задъ 2-та, при което Цезарь й заповѣдалъ да ископае само ровъ 15 фута джлбокъ, безъ валъ, то тъзи рабо-

та и можала да бѫде скрита отъ неприятеля. Надвечерь рововетѣ били ископани и всичката войска, като отстѫпила задъ тѣхъ безъ прѣпятствие отъ страна на неприятеля, цѣлата нощь прѣкарала подъ оржжие. На слѣдующия день били укрѣпени страничнитѣ фасове на лагера, подъ прикритието на неработившитѣ войски, които стояли подъ оржжие. Афраний излѣзълъ изъ лагера си и построилъ войскитѣ си прѣдъ него, но скоро пакъ отстѫпилъ обратно. Това се продължило отъ двѣтѣ страни и на слѣдующия день, а на 4-ия день лагера на Цезаря билъ вече съвсѣмъ укрѣпенъ и той прѣкаралъ въ него всичкитѣ войски и тяжести отъ първия си лагеръ отзадъ.

Слѣдъ това Цезарь испратилъ 3 легиона да завладѣятъ височината, която се намирала между лагера на Афрания и Илерда и която Афраний, по небрѣжность, оставилъ незаета и за това би можалъ да бѫде отрѣзанъ отъ Илерда. Обаче Цезарь не сполучилъ да направи това, понеже Афраний испратилъ напрѣдъ караулнитѣ кохорти, които и заели височината прѣди Цезаревитѣ войски. И Афраний, и Цезарь испращали на войскитѣ си подкрѣпления, но най послѣ войскитѣ на Цезаря отстѫпили въ доста голѣма безрѣдица. Цезарь, за да поправи тъзи неприятна за него работа, испратилъ напрѣдъ 9-ия легионъ, прикрилъ отстѫплението на войскитѣ си, а неприятеля, който настѫпвалъ въ безрѣдица, принудилъ бързо да отстѫпи къмъ стѣнитѣ на Илерда. Но при това 9-ия легионъ се увлѣкълъ твърдѣ далечъ, испадналъ на незгодна мѣстность и въ началото билъ отблъснатъ, но най послѣ въ свой рѣдъ накаралъ неприятеля да отстѫпи. Въ първитѣ тѣзи срѣщи Цезарь загубилъ единъ военачалникъ и 600 ранени войници (числото на убититѣ не е показано), а Афраний — 4 центуриона и 200 войници убити. Тъзи загуба за такава распалена срѣща, която се продължила пó вече отъ 5 часа, не била още тъй значителна.

Врочемъ Цезарь, съ расположението на новия си лагеръ, придобилъ тъзи згода, че завладялъ изобилната страна между Сикоррисъ и вливавшата се въ него пó долу отъ Илерда рѣкичка Цинка (Cinca) и съ многобройната си конница лишилъ Афрания отъ всички срѣдства за добиване храна чрѣзъ фуражировки. Двата нови моста му давали възможность да дѣйствува по двѣтѣ страни на р. Сикоррисъ и обезпечвали съобщенията между тѣхъ. А понеже той стоялъ много близо до Афрания, то и затруднявалъ послѣдния въ всѣкакви скрити движения и още отъ пó рано прѣдвидѣлъ, че той, по недостатъкъ на храна, скоро ще бѫде принуденъ да промѣни расположението си.

Но Афраний заповѣдалъ да укрѣпятъ височината, която лѣжала между лагера му и Илерда — и Цезарь, въпрѣки всичко туй, което говори въ записките си, несъмненно билъ много недоволенъ отъ това, че *щастието му*, въ което той тъй слѣпо вѣрвалъ, *пръвъ пжть* му измѣнило при *първото* сблъсквание съ *римските* войски, прѣдвождани отъ полководецъ, който по искуство стоялъ, по негово мнѣние, *пó долу отъ него*. Нито да остави височината въ властьта на Афрания, нито да я атакува, нито да бѫде въвлѣченъ отъ това въ общъ бой, при туй на незгодна за него мѣстность — той еднакво не желаялъ, и като вземемъ всичко това въ съображение, то не ще може да не се съгласимъ съ думитѣ на *Гишара*, че »ако щастието и да му измѣнило въ този случай, то поне

той го испиталъ, като великъ человѣкъ« (si la fortune lui manqua cette fois, il l'avait au moins tentée en grand homme).

Два дни слѣдъ първия бой произлѣзло друго неприятно обстоятелство, което можало да има още пó врѣдни и опасни за Цезаря послѣдствия. Силна буря повдигнала водата въ Сикоррисъ и Цинка, вслѣдствие на което водата се разляла и съборила и двата Цезареви моста. А Афраний завладялъ прѣди това всичкитѣ кораби на двѣтѣ рѣки — и Цезарь се видялъ заобиколенъ отъ всѣкждѣ съ вода, и понеже нѣмалъ възможность да се снабдява съ храна и фуражъ, той почувствувалъ недостатъкъ въ тѣхъ. А армията на Афрания, напротивъ, намирала се въ много пó добро положение, понеже била расположена на високо мѣсто, имала запаси отъ храна и фуражъ и можала да добива нови такива отъ лѣвата страна на Сикоррисъ, прѣзъ постоянния каменен мостъ на него при Илерда.

Разлива на рѣкитѣ се продължавалъ нѣколко дена, а заедно съ туй и положението на Цезаря ставало отъ день на день пó лошо. Наскоро къмъ това се присъединило още едно ново и неприятно за Цезаря обстоятелство. Отъ Галлия му идялъ единъ голѣмъ транспортъ съ много кола, товари и разни нестроеви хора отъ всѣкакво звание (до 6.000 души), подъ прикритието на стрѣлци и силенъ отрядъ конница, но безъ общъ главенъ началникъ и безъ надлѣжащи мѣрки на прѣдпазливость и рѣдъ. Разлива на рѣкитѣ спрѣлъ движението на тъзи масса хора, животни, кола и товари. Афраний отишълъ противъ нея съ всичката си конница и съ 3 легиона и я атакувалъ. Галлската конница храбро защищавала извѣстно време транспорта и съ това дала време на всички да се спасятъ, тъй щото загубата се ограничила само съ нѣколко кола и колари, 200 стрѣлци и часть отъ конницата. При всичко това положението на Цезаревата армия ставало все пó трудно и опасно, и въ нея настаналъ вече просто гладъ. Много отряди, испратени на фуражировка, съвсѣмъ не се върнали, а тяжеститѣ на армията били оставени назадъ. Всичко това станало извѣстно и на Афрания, и въ Римъ, и даже на Помпея, който би трѣбвало и би можалъ, но нѣмалъ благоразумието — самъ да дойде въ Испания.

Обаче невъзможно било да не се прѣдполага, че такъвъ полководецъ, като Цезаря, не ще измисли нѣкое срѣдство да излѣзе отъ трудното си положение. И дѣйствително — той заповѣдалъ да направятъ нѣколко легки кораби, часть отъ дърво и часть отъ плѣтъ, обвити съ кожи и намазани съ смола. Тѣзи кораби нощемъ били прѣкарани съ коля до брѣга на Сикоррисъ и тамъ спуснати въ водата. Единъ отрядъ войска прѣминалъ съ тѣхъ на лѣвия брѣгъ и още прѣди разсъмване се укрѣпилъ на него, на една височина. Слѣдъ това Цезарь испратилъ тамъ цѣлъ легионъ — и въ 2 дни на това мѣсто билъ направенъ мостъ, по който можало да се испращатъ фуражири и да се доведе транспорта. Въ сжщия день, когато се искаралъ моста, пó голѣмата часть отъ Цезаревата конница минала по него прѣзъ Сикоррисъ, нападнала фуражиритѣ на Афрания и взела отъ тѣхъ много коне и хора въ плѣнъ. Афраний испратилъ на помощь отличната си испанска пѣхота, но часть отъ Цезаревата конница я отблъснала и даже искала 1 кохорта, а другата въ туй време си отишла съ взетата плячка.

Между това едно обстоятелство имало голѣмо влияние върху събитията, които произлизали при Илер-

да. Жителитѣ на обсадената Масилия приготвили 17 военни кораба и много други по̀ малки, качили на тѣхъ алпийски планински стрѣлци и ги испратили противъ Цезаревата римска ескадра на Брута, която стояла на котва при едно островче близо до Масилия. Римската ескадра, макаръ и по̀ слаба по броя на корабитѣ си, но много по̀ добрѣ въоржжена, тръгнала срѣщу неприятелската и въ единъ распаленъ бой най послѣ я разбила и я принудила да се върне въ пристанището на Масилия, съ загуба на 9 военни кораба и много хора.

Тази побѣда на морето, заедно съ успѣха на Цезаревата конница, смутила Афраниевитѣ войски, умалила увѣренността, смѣлостьта и даже дързостьта имъ, и ги принудила да дѣйствуватъ вече съ по̀ голѣма прѣдпазливость и даже боязливость. По такъвъ начинъ нравственния прѣвѣсъ прѣминалъ вече на страната на Цезаря и щастието му отново взело пакъ постепенно по̀ вече и по̀ вече да му благоприятствува. Жителитѣ на близкитѣ и далечни отъ Илерда земи (въ околноститѣ на днешнитѣ Huesca, Calahorra, Tarragona и отъ другитѣ мѣста на Каталония и Валенсия) взели да пращатъ до Цезаря пратеници за да изявятъ покорность и да прѣдложатъ услугитѣ си. Цезарь поискалъ отъ тѣхъ зърненъ хлѣбъ, който да му прѣнесѫтъ съ тѣхни товарни животни. Една испанска кохорта отъ тѣзи мѣста даже се прѣдала на Цезаря. Наскоро и силитѣ и срѣдствата на Цезаря се увеличили, храни ималъ въ изобилие и въ армията му вече съвсѣмъ прѣстанали да мислятъ за Помпея, идването на когото най-напрѣдъ очаквали прѣзъ Африка, но той, въ туй време си стоялъ въ Гърция, въ пълно бездѣйствие, и не прѣдприемалъ нищо нито противъ Италия, нито противъ Испания.

Цезарь не се задоволилъ съ придобититѣ отъ него згоди, но, въ неисчерпаемата си изобрѣтателность, намислилъ — *да отбий водата отъ Сикоррисъ!* Съ тази цѣль той заповѣдалъ да копаятъ ровове или канали 30 фута широки, и басейнъ съ водоотводенъ каналъ, по посока къмъ една тѣкуща въ околноститѣ рѣчица, тъй че да отбий отъ Сикоррисъ водата и, като го направи плитъкъ, да намѣри въ него бродове, които би позволявали на конницата му да прѣминува рѣката, безъ да ходи на далечна обиколка прѣзъ моста.

Когато тѣзи извънрѣдно голѣми и трудни работи били свършени, Афраний и Петреий, въ свой рѣдъ, били доведени до такова трудно, даже очаяно положение, че дѣйствително, както Цезарь прѣдвидѣлъ, рѣшили да отстѫпятъ и да прѣнесѫтъ мѣстото на дѣйствията си на западъ отъ Илерда (въ днешна Арагония). Тамъ нѣкои отъ племената останали вѣрни на Помпея, а другитѣ се страхували само отъ името му, а името на Цезаря било почти съвсѣмъ непознато за тѣхъ, и легатитѣ на Помпея се надявали да получатъ отъ тѣхъ и войска, и храна, и да се удържатъ до зимата. А за това тѣ заповѣдали да съберѫтъ на р. Иберъ, при гр. Октогеза (близо до днешна Mequinenza, при устието на Сегра въ Ебро), около 4 римски мили по̀ горѣ отъ Илерда, всички кораби, каквито можало да се намѣрятъ на тази рѣка, за да се направи тамъ мостъ прѣзъ Сикоррисъ. Слѣдъ искарването му, 2 легиона трѣбвало да прѣминатъ на лѣвата страна на Сикоррисъ, и да се укрѣпятъ срѣщу Илерда. Тамъ Афраний и Петреий се надявали да иматъ много по̀ голѣма свобода въ дѣйствията и много други згоди, като: да се ползватъ отъ прѣданността на туземнитѣ жители, да получаватъ отъ тѣхъ храни, пѣши и конни спо-

магателни войски, да попълнятъ лошата си конница съ коне отъ целтиберянитѣ и др. т. Но, вмѣсто веднага да почнатъ отстжплението си, Афраний и Петрей тръгнали *день по̀ късно* и това закъснение послужило напълно въ тѣхна врѣда и въ полза на Цезаря. День по̀ рано на Сикоррисъ още не били намѣрени бродове за Цезаревата конница, но день по̀ късно билъ намѣренъ вече единъ бродъ, по който Цезарь, който се научилъ отъ съглѣдателитѣ за намѣрението на Помпеевитѣ легати, можалъ да прѣкара конницата си.

§ 55.

Движението на Афрания и Петрея, и задъ тѣхъ на Цезаря, отъ Илерда къмъ Иберъ.

Прѣзъ нощьта на 30 срѣщу 31 май (споредъ *Гишара*) Афраний, като оставилъ въ Илерда 2 кохорти, прѣминалъ по̀ моста при този градъ прѣзъ Сикоррисъ съ всичкитѣ си войски, които носили и возили съ тѣхъ си храна за 22 дена, и присъединилъ къмъ себѣ си 2-та легиона, които се намирали срѣщу Илерда на лѣвата страна на Сикоррисъ. Цезарь, като се научилъ за тръгването на Афрания въ походъ, испратилъ слѣдъ него всичката си конница да го безпокои отзадъ, отстрани и даже отпрѣдъ. Тъзи конница, като прѣминала въ сжщата нощь прѣзъ Сикоррисъ въ бродъ, показала се на равнината на лѣвата страна на тъзи рѣка почти едновременно съ движението на Афраниевата армия по височинитѣ въ сжщата страна, и като прѣвъзхождала неприятелската конница и на брой, и по качество, сполучливо испълнила назначението си. А Цезаревата пѣхота, за която още не били намѣрени бродове на Сикоррисъ, като видѣла на разсъмване отъ височинитѣ на дѣсния брѣгъ успѣхитѣ на конницата си и бавностьта вслѣдствие на това въ движението на Афрания, дошла въ голѣмо въодушевление и нетърпѣние да прѣмине на лѣвата страна на Сикоррисъ и въ единъ бой съ Афрания по̀ скоро да рѣши войната съ него, като високо заявявала, че отъ нищо не се бояла и била готова на всичко. Цезарь, като видѣлъ това въодушевление въ нея, рѣшилъ да се възползва отъ него и да се опита да влѣзе въ бой съ Афрания*). Като оставилъ въ лагера си, за охраната му, нѣколко центурии отъ най силни и смѣли войници, съ всички останали войски той благополучно миналъ прѣзъ Сикоррисъ въ бродъ, като прѣпрѣчилъ рѣката надъ и подъ тѣхъ съ товарни животни, макаръ и да употрѣбилъ за това много време. Слѣдъ туй той построилъ армията си въ 3 линии и въ 3 часа слѣдъ пладнѣ тръгналъ въ обходъ на 1 миля (по свойството на мѣстностьта) противъ неприятеля, за да заеме височинитѣ на негова дѣсенъ и на своя лѣви флангъ. Въ туй време конницата му тъй сполучливо задържала неприятеля, че той въ продължение на 16 часа успѣлъ да измини не повече отъ 1½ римска миля (2 версти) — и това дало на

*) Трѣбва да се забѣлѣжи, че въ това *първо* сблъскване *на римскитѣ* войски *съ римски* въ Испания, Цезарь ималъ прѣдъ видъ да надвие Помпеевитѣ легати и войскитѣ имъ — по възможность *безъ бой, само съ едно маневриране*, справедливо прѣдпочитайки *да не изтрѣбява* римскитѣ войски на Афрания и Петрея, *а да ги привлѣче на своя страна*. Съ това се обясняватъ всичкитѣ му дѣйствия противъ тѣхъ, за което необходимо е постоянно да се има то прѣдъ видъ.

Цезаря време да го настигне. Афраний и Петреий построили войскитѣ си въ боенъ рѣдъ и отишли малко напрѣдъ. Но войскитѣ на Цезаря били толкова уморени, а Цезарь тъй не расположенъ да атакува неприятеля, щото спрѣлъ армията си. Сжщото и по сжщитѣ причини направили и Помпеевитѣ легати, и двѣтѣ армии, като отпочинали нѣколко време, продължили едната — да отстжпва, а другата — да я прѣслѣдва. Като наближили на 2½ мили до р. Иберъ, Афраний се расположилъ въ укрѣпенъ лагеръ на една височина, а Цезарь — на друга срѣщу него. По срѣдъ нощь той се научилъ отъ плѣнницитѣ, че Афраний и Петреий искали прѣзъ нощьта тихо и скрито да отстжпятъ. За да ги задържи, Цезарь заповѣдалъ силно да тржбятъ съ всичкитѣ тржби сигналъ за походъ. Като чули това и за да избѣгнатъ нощния бой, особенно по причина на много голѣмия обозъ при армията си, Афраний и Петреий останали въ лагера си, очаквайки по̀ удобенъ случай за по̀ нататъшно отстжпление. Къмъ всичко това трѣбва да се прибави, че и двѣтѣ страни съвсѣмъ не познавали околната мѣстность. За разузнаването ѝ, отъ двѣтѣ страни били испратени особенни чинове отъ армиитѣ, които извѣстили, че мѣстностьта до самия Иберъ била много прѣсѣчена съ планини и тѣсни планински тѣснини и че този, който по напрѣдъ я заеме, лесно ще отрѣже противника отъ Иберъ. Вслѣдствие на това, Помпеевитѣ легати събрали воененъ съвѣтъ, който рѣшилъ още на слѣдующата зарань да се продължава отстжплението. А Цезарь отъ своя страна, на разсъмване тръгналъ вече въ обходъ на лѣво и успѣлъ съвсѣмъ да заобиколи неприятеля. Послѣдния, като видѣлъ това при изгрѣване на слънцето, най напрѣдъ помислилъ, че Цезарь, по недостатъкъ на храна, отстжпва къмъ Илерда. Но послѣ, като се увѣрили, че войскитѣ на Цезаря вече ги заобикалятъ отдѣсно, Афраний и Петреий оставили въ лагера си всичкитѣ тяжести подъ прикритието на 2 кохорти, а съ другитѣ войски облегчени тръгнали къмъ Иберъ. Цезарь продължавалъ обходното си движение съ пѣхотата, прѣслѣдвайки и задържайки неприятеля отъ къмъ тила съ конницата. Извънрѣдно трудната и прѣсѣчена планинска мѣстность твърдѣ много задържала движението и на двѣтѣ страни, а конницата на Цезаря, освѣнъ това — движението на неприятеля. Послѣдния въ всѣки случай се намиралъ въ много по̀ незгодно положение, въ всѣко отношение.

Най послѣ Цезарь достигналъ онѣзи мѣста, гдѣто вече можалъ да прѣгради на неприятеля по̀ нататъшното отстжпление, и, като построилъ армията си въ боенъ рѣдъ на намѣрената тукъ една малка равнина, тръгналъ срѣщу противника. Послѣдния, имайки прѣдъ себѣ си Цезаря, а задъ себѣ си — конницата му, спрѣлъ се на една височина, отъ която Афраний испратилъ 4 кохорти испанска пѣхота, да заеме мѣсто за лагеръ на една висока планина прѣдъ очитѣ и на двѣтѣ армии. Но тѣзи 4 кохорти били забѣлѣзани, атакувани, заобиколени и исклани отъ Цезаревата конница, която вече успяла да залови неприятелската армия отъ три страни. Всички обстоятелства вече извънрѣдно благоприятствували на Цезаря за една рѣшителна атака противъ неприятеля, и легатитѣ и трибунитѣ му го убѣждавали да я прѣдприеме. Но Цезарь не склонилъ на убѣжденията имъ, понеже, както казва въ запискѝтѣ си, 1) надявалъ се безъ бой да свърши съ неприятеля, комуто отрѣзалъ

възможностьта за хранение, и нѣмалъ нужда безполезно да вкарва войскитѣ си въ бой; 2) че той скжпо, но безполезно би издържалъ побѣдата, въ която билъ увѣренъ и безъ бой, и 3) че той ималъ насрѣща си не чужди, но пакъ свои съграждани и съотечественници. Като се научили за това, войскитѣ му взели силно да роптаятъ и да заплашватъ, че нѣма да го послушатъ, когато той другъ пжть ще ги поведе противъ неприятеля Но Цезарь не обърналъ внимание на това и даже отстжпилъ малко, за да »успокои,« както казва той, »неприятеля.« Афраний и Петреий се възползвали отъ това и заели прѣдназначения отъ тѣхъ лагеръ на планината. А Цезарь заповѣдалъ да се заематъ всички височини около него и всички пжтища къмъ р. Иберъ, и самъ се разположилъ на лагеръ колкото може по̀ близо до неприятелския.

Всичко това е обяснимо отъ страна на Цезаря, но съвсѣмъ необяснимо отъ страна на такива опитни полководци, като Афрания и Петреия. Всичкитѣ имъ, безъ исключение, движения и дѣйствия били до толкова погрѣшни, че тѣ съ нищо друго немогжтъ да се обяснятъ, освѣнъ, че Афраний и Петреий съвсѣмъ се забъркали и изгубили присжтствие на духа. Вслѣдствие на грубитѣ си погрѣшки, тѣ, по своя вина, се турили най послѣ въ такова положение, отъ което имъ оставало само два исхода — да загинатъ въ бой или пъкъ да сложатъ оржжие.

На другия день тѣ събрали воененъ съвѣтъ, за да рѣшатъ, да тръгнатъ ли обратно къмъ Илерда или къмъ Тарраконъ? Но въ туй време се научили, че неприятеля нападналъ хората, които били испратени за вода къмъ р. Сикоррисъ, находившъ се на 2.000 крачки въ дѣсно отъ лагера имъ. Тѣ отишли тамъ и расположили между лагера и рѣката нѣколко пѣши и конни отряди и слѣдъ туй заповѣдали да се направи валъ съ ровъ отпрѣдъ по продължение на всичкото това растояние. Между това, въ отсжтствието имъ, войскитѣ отъ двата близорасположени лагери се събрали и се смѣсили въ тѣхъ, влѣзли по между си въ приятелски прѣговори, и въ лагера на Помпеевитѣ легати, войскитѣ имъ, както римскитѣ, тъй и испанскитѣ, проститѣ войници и началницитѣ, и даже сина на Афрания, исказали най живо желание да рѣшатъ най послѣ работата миролюбиво, вѣрвайки въ великодушието на Цезаря, при когото даже испратили отъ себѣ си депутати нѣколко центуриони, трибуни, испански заложници и др.

Като се научили за това, Афраний и Петреий побързали да се върнатъ въ лагера и първия отъ тѣхъ билъ, на глѣдъ, расположенъ да даде на взетия обратъ на работитѣ по̀ нататъшенъ ходъ. Но Петреий турилъ войницитѣ си подъ оржжие, извадилъ една преториянска испанска кохорта и часть отъ спомагателната конница, испждилъ Цезаревитѣ войници отъ лагера и нѣкои отъ тѣхъ даже искаралъ, слѣдъ туй накаралъ войскитѣ и убѣдилъ самия Афраний да даджтъ клѣтва, че тѣ нѣма да измѣнятъ на Помпея и нѣма да напустнатъ орлитѣ и другаритѣ си — и съ това съкрушилъ отъ единъ пжть всичкитѣ надѣжди, които вече били породени.

А Цезарь постжпилъ съвсѣмъ инакъ: той събралъ всичкитѣ Афраниеви войници и началници, отнесълъ се съ тѣхъ любезно и благосклонно, и ги пусналъ да отидатъ въ лагера си твърдѣ доволни. А нѣкои отъ трибунитѣ и центурионитѣ доброволно останали въ лагера на Цезаря.

§ 56.

Движението на Афрания и Петрея, и задъ тѣхъ на Цезаря, обратно къмъ Илерда.

Афраний и Петрей, нуждающи се за фуражъ, съ трудъ добивайки вода и като видяли, че спомагателнитѣ имъ войски, турени въ крайна нужда, ежедневно се прѣдавали на Цезаря, рѣшили най послѣ да се върнатъ къмъ Илерда. Но за по̀ добро обезпечение отъ Цезаревата конница, тѣ прѣдприели движението си за тамъ по височинитѣ и планинитѣ.

Цезарь тръгналъ слѣдъ тѣхъ пакъ по сжщия рѣдъ, т. е. съ конницата — отзадъ, а съ пѣхотата — отдѣсно. По този поводъ той подробно излага въ запискѝтѣ си всичкитѣ разнородни трудности на това движение на Афраниевата и Петреневата армия прѣзъ планинитѣ, както причиняванитѣ отъ страна на мѣстностьта, тъй и създаванитѣ отъ неговата конница, тогазъ когато неприятелската конница била толкова малобройна и лоша, че даже вървяла въ срѣдата на армията, между легионитѣ, безъ да смѣе да се явява прѣдъ конницата на Цезаря.

Афраний често се спиралъ и губилъ много хора въ сблъсквания̀та на задния отрядъ съ конницата на Цезаря. А послѣдния вървялъ неотстжпно слѣдъ Афрания, спиралъ се и се движилъ едновременно съ него, по нѣкога настжпвалъ противъ него въ боенъ рѣдъ, но безъ намѣрение да влѣзе въ бой, който продължавалъ да избѣгва по сжщитѣ причини, както и по̀ напрѣдъ. Такъвъ начинъ на дѣйствия̀та на Цезаря принуждавалъ Афрания да се движи и располага тъй, както обстоятелствата му позволявали, вслѣдствие на което той постепенно се отдалечавалъ отъ Сикоррисъ и взелъ вече да чувствува голѣма нужда за вода и фуражъ. Най послѣ Афраний устроилъ укрѣпенъ лагеръ въ една планина и, като оставилъ въ него само лагернитѣ караули, тръгналъ къмъ Сикоррисъ, но не сполучилъ да дойде до него. Долината на Сикоррисъ била вече заета отъ Цезаревата конница, а легионитѣ на Цезаря почнали да окржжаватъ армията на Афрания съ укрѣпена линия, въ видъ на голѣма джга, краищата на която се допирали до Сикоррисъ. Тѣзи голѣми и трудни работи се извършвали полегка-легка и застрашавали съвсѣмъ да прѣградятъ на Афрания и достжпа до Сикоррисъ, и движението му по край него къмъ Илерда. За това Афраний рѣшилъ най послѣ да продължи пжтя си къмъ Илерда. Той ималъ 5 стари римски легиона (около 25.000) голѣмо количество испански войски и малобройна лоша конница. Той построилъ легионитѣ си въ 2 линии, а спомагателнитѣ войски въ 3-а. Цазарь събралъ всичкитѣ си работници и построилъ 5-тѣ си легиона въ 3 линии, отъ които въ 1-та имало 20 кохорти, а въ 2-та и 3-та по 15, леката пѣхота — въ интервалитѣ на легионитѣ, а конницата по фланговетѣ. Двѣтѣ армии били построени много близо (не по̀ далечъ отъ 300 крачки) една отъ друга. Но и Афраний, и Цезарь, всѣки отъ своя страна по свои особенни причини, нѣмали никакво намѣрение да влизатъ въ бой, и за това армиитѣ имъ, като прѣстояли до вечерьта, една срѣщу друга, върнали се обратно въ лагеритѣ си. Цезарь на другия день подновилъ работитѣ си.

Недостатъка на вода породилъ у Афрания мисъльта да намѣри въ Сикоррисъ бродъ. Но Цезарь, като се нау-

чилъ за това, усилилъ отрядитѣ по край Сикоррисъ и даже разположилъ часть отъ леката пѣхота и конница на противуположния (дѣсния) брѣгъ. Тогава всички надѣжди за достигането на Илерда били рѣшително отнети отъ Афрания, а да си пробие пжть съ сила не се рѣшавалъ: войскитѣ му съвсѣмъ паднали духомъ, въ всичко чувствували крайна нужда и, вѣроятно, били вече напълно наклонни да прѣминатъ на страната на Цезаря. Въ това крайно трудно положение, Афраний и Петреий били най послѣ принудени да се рѣшатъ на това, което желаялъ Цезарь, и на 9 юний поискали позволение да влѣзатъ въ лични прѣговори съ него. Цезарь се съгласилъ съ условие, щото прѣговоритѣ да се водятъ явно, прѣдъ двѣтѣ армии. Афраний и Петреий приели това условие и първия далъ сина си за заложникъ.

Въ време на тѣзи прѣговори, които се слушали отъ по̀ близкитѣ войски отъ двѣтѣ страни, Цезарь обявилъ, че Афраний испълнилъ дълга си, сжщо както и той, Цезарь, испълнилъ своя, тъй като не искалъ да влиза съ него въ бой. Като се произнесълъ снисходително за случая, когато войницитѣ отъ двѣтѣ армии се събрали и смѣсили въ лагеритѣ си, той поискалъ само, щото армията на Помпея да се распусне, а Афраний и Петреий да се оттѣглятъ отъ Испания и Галлия, при което обявилъ, че никого не ще прѣслѣдва, и изложилъ несправедливитѣ постжпки на Помпея противъ него и своитѣ справедливи оплаквания по този поводъ.

Войскитѣ на Афрания, които слушали всичко това, останали извънрѣдно благодарни отъ великодушието и кротостьта на Цезаря и настоятелно поискали да ги распуснатъ незабавно. Вслѣдствие на туй рѣшено било всички туземни, испански войски да се распуснатъ още тукъ веднага, а останалитѣ — на р. Варъ. При това Цезарь обѣщалъ да не принуждава никого да влиза на служба въ армията му, никому да не врѣди съ нищо, да храни римскитѣ войски до р. Варъ, и заповѣдалъ да имъ се възвърне всичко, каквото били отнели отъ тѣхъ войскитѣ му, на които обѣщалъ да заплати това съ пари. Всичко това произвело такъвъ възторгъ въ войскитѣ на Афрания, че тѣ даже избрали Цезаря за сждия въ взаимнитѣ си несъгласия и расправий, даже съ Афрания и Петреия, касателно недоплатената имъ отъ тѣхъ заплата.

Около $^1/_3$ отъ войскитѣ на Афрания били распуснати още въ слѣдующитѣ два дена (10 и 11 юний). Послѣ това Цезарь испратилъ напрѣдъ 2 легиона, а слѣдъ тѣхъ още 2, съ заповѣдь да вървятъ и се располагатъ на лагеръ на близо едни отъ други. Цезарь опрѣдѣлилъ тѣзи 4 легиона да придружаватъ распуснатитѣ войски на Афрания до р. Варъ и слѣдъ туй да влѣзатъ въ Италия въ състава на армията, която се прѣдназначавала противъ Помпея. Останалитѣ си войски Цезарь повѣрилъ на легата Калена, а лично той заминалъ къмъ р. Варъ.

§ 57.

Движението на Цезаря въ южна Испания противъ Варрона.

Слѣдъ распущанието войскитѣ на Афрания и Петреия на р. Варъ и заминуването на прикривавшитѣ ги 4 легиона за Италия, Цезарь испратилъ легата Кассия съ останалитѣ 2 легиона противъ третия Помпеевъ

легатъ Варрона, който се намиралъ въ южна или Бетическа Испания (дн. Андалузия) и лично той тръгналъ слѣдъ Кассия, подъ прикритието на 600 души конница. Цѣлта му била — да принуди и Варрона да сложи оржжие и по този начинъ съвсѣмъ да очисти Испания отъ Помпеевитѣ войски, да я подчини на себѣ си и да се закрѣпи въ нея. Причинитѣ, по които той намѣрилъ за възможно да се обърне противъ Варрона, а не веднага да отиде противъ Помпея, безъ съмнѣние сж били напълно основателни и уважителни, основани на знанието характера на Помпея и на проницателното убѣждение, че послѣдния нѣма да прѣдприеме, както до тогава не прѣдприелъ, никакви рѣшителни дѣйствия нито въ Италия, нито въ Испания, и че той, Цезарь, ще успѣе да се разправи и съ Варрона, и съ Массилия.

Варронъ, по думитѣ на Цезаря, билъ человѣкъ, който клонилъ то на негова страна, то на страната на Помпея, въ зависимость отъ това, кому, отъ началото на войната, спорѣдъ слуховетѣ, по̀ вече благоприятствувало щастието, но, както почти несъмнѣнно изглѣжда, той клонилъ много по̀ вече на страната на Цезаря, отколкото на Помпея. Като се научилъ отъ Афрания за трудното, въ началото, положение на Цезаря при Илерда, той извършилъ голѣми набори на войски, усилилъ 2-та си легиона съ 30 кохорти, събралъ голѣми запаси съ храни, за да ги изпрати въ Илерда и Массилия, заповѣдалъ на жителитѣ на Гадесъ (дн. Cadix) да извадятъ 10 морски кораба и да направятъ други въ Испалисъ на р. Бетисъ (дн. Sevilla на р. Guadalquivir), заповѣдалъ да събержтъ въ Гадесъ голѣми суммы пари и хазната на Херкулесова храмъ, и турилъ въ Гадесъ гарнизонъ отъ 6 кохорти. Слѣдъ това той, на глѣдъ, рѣшително се показалъ неприятель на Цезаря, наложилъ на всичкитѣ римски граждани и на жителитѣ на южна Испания, разположени въ полза на Цезаря, силни контрибуции въ пари и храни, и се приготвилъ за упорита война, но не на открито поле, а въ Гадесъ, гдѣто се надявалъ да проточи войната за дълго време. Обаче всичката му дѣятелность се ограничила само съ това, и той не само, че не помислилъ да помогне на Афрания и Петреия при Илерда, но даже не събралъ войскитѣ си при приближението на Цезаря само съ 2 легиона. Отъ това се вижда, че Цезарь е знаялъ и разбиралъ двусмисленното расположение на Варрона и взетитѣ отъ него за очи мѣрки. Той свикалъ въ Кордуба (дн. Cordova) градскитѣ и селски мѣстни власти на южна Испания, които не само, че отишли тамъ, но и затворили входа въ градоветѣ и селата си за войскитѣ на Варрона и изпждили гарнизона му отъ укрѣпения замъкъ (цитадель) на Кармона. Варронъ заминалъ съ легионитѣ си къмъ Гадесъ, но по пжтя за тамъ се научилъ, че жителитѣ на този градъ, въ съгласие съ трибунитѣ на кохортитѣ въ гарнизона, изпждили военния началникъ на града и рѣшили да прѣдаджтъ послѣдния на Цезаря. При извѣстието за това, една отъ двата легиона на Варрона, цѣлъ съставенъ отъ испанци, отдѣлилъ се отъ него и отишълъ въ Испалисъ (Sevilla). Варронъ отстжпилъ къмъ града Италика, но не билъ пуснатъ въ него. Тогава, като видялъ, че всичкитѣ пжтища му били заградени, той съобщилъ на Цезаря, че е готовъ да прѣдаде останалия легионъ на тогова, когото изпрати Цезарь. Послѣдния изпратилъ Секста Цезаря, и тогава Варронъ лично отишълъ въ Кордуба, далъ на

Цезаря отчетъ по всичко, което се касаяло до Бетика (Андалузия), и му прѣдалъ всичкитѣ пари, събрани въ нея съ контрибуция.

Слѣдъ това Цезарь, съ великодушното си обрьщение въ едно общенародно събрание въ Кордуба, като се обезпечилъ съ расположението на цѣлата страна, отишълъ въ Гадесъ, възвърналъ на Херкулесова храмъ хазната му, назначилъ легата Кассия за пропреторъ на южна Испания, оставилъ му 2 свои и 2-та Варронови легиона и отплувалъ по море на корабитѣ, направени по заповѣдь на Варрона, за Тарраконъ. Тукъ вече го чакали депутати отъ цѣла Испания и той ѝ назначилъ за управитель Марка Лепида, който се намиралъ въ Римъ, а слѣдъ това заминалъ по сухо за Нарбонъ и отъ тамъ за Массилия, гдѣто се научилъ, че по прѣдложението на Лепида, билъ назначенъ въ Римъ за диктаторъ.

§ 58.

Резултатитѣ отъ дѣйствията на Цезаря въ Италия и Испания и забѣлѣжки.

На 24 ноември 50 г. (по юлианския или днешния календаръ[1]) Цезарь, като миналъ прѣзъ Рубиконъ, тръгналъ за Италия, на 16 януарий 49 г. дошълъ при Брундузий, отъ кждѣто на 24 януарий Помпей отплувалъ за Епиръ. На 2 май Цезарь пристигналъ при Илерда, а на 9 юний Афраний и Петреий и прѣзъ юлий Варронъ му се прѣдали. По такъвъ начинъ Цезарь въ 60 дни завладялъ цѣла Италия, въ 40 дни принудилъ Афрания и Петреия да му се прѣдаджтъ, а всичко въ 2 мѣсеца (май и юний) покорилъ цѣла Испания. Такива били резултатитѣ отъ 8-мѣсечнитѣ му дѣйствия въ Италия и Испания. Още съ първитѣ си стжпки въ Италия той несравнено надминалъ противницитѣ си — Помпея, сената и аристокрацията на Римъ, съвършенно развалилъ тѣхнитѣ смѣтки и съображения — и между тѣхъ, които напълно държали властьта, не се намѣрилъ нито единъ, който да дър-зне да влѣзе въ борба съ Цезаря за Римъ и Италия! Вмѣсто това — тѣ всички се оттѣглили или по̀ добрѣ да се каже избѣгали въ Гърция, а Цезарь, като влѣзълъ въ Римъ и като обезпечилъ за себѣ си негового и това на Италия обладание — чрѣзъ отбранителни мѣрки противъ Помпея, тръгналъ — не за Гърция противъ него, а за Испания, противъ легатитѣ му. И въ продължение на 6 мѣсеца отъ тогава Помпей не прѣдприелъ противъ него, нито въ Италия, нито въ Испания — рѣшително *нищо!* Подобно бездѣйствие наистина е необяснимо, и не напразно Цезарь вѣрвалъ въ *щастието си*. Дѣйствително, то извънрѣдно му благоприятствувало, безъ обаче ни най малко да намалява съ това нито искуството, нито славата на дѣйствията му. Не само нему, но и на всички велики полководци, като него, щастието всѣкога много или малко е благоприятствувало, но не по влиянието на слѣпия случай, а защото лично тѣ сж притѣжавали, между друго, особенно искуство да прѣдотгадаватъ, да прѣдвиждатъ щастието, да го склоняватъ на своя страна, да го завладяватъ, здраво да го обезпечватъ за себѣ си и да се ползуватъ отъ

[1]) Щѐ горѣ забѣлѣзахме вече нѣколко пжти, че римския, до юлианския календаръ надпрѣварвалъ юлианския съ 80 дена = 11 седмици и 3 дена = почти на 3 мѣсеца, по която смѣтка и трѣбва да се изчисляватъ всички военни събития въ това време.

него въ най голѣма степень Всичко това въ точность е испълнилъ и Цезарь, и това му спечелило достойна честь и слава, каквито и да би били впрочемъ тайнитѣ му побуждения, намѣрения и цѣли. Бездѣйствието на Помпея, вслѣдствие слабостьта и упадъка на духа му, и пагубното за него влияние на едното и другото върху привърженцитѣ му въ Италия и Испания, и особенно върху Афрания, Петреия и Варрона, било тъй сжщо щастие за Цезаря, но щастие отъ което той умялъ да се възползува като истински великъ человѣкъ. Не Афраний, Петреий и Варронъ, но Помпей съ бездѣйствието си билъ виновенъ, за гдѣто тримата тѣзи негови легати, съ 7 стари, най добри легиони, не могли да се удържатъ противъ Цезаря въ Испания. Можали ли тѣ да прѣдположатъ, че Помпей ще признае Испания по̀ малко важна за себѣ си, отколкото Цезарь? Но и Афраний и Петреий, отъ своя страна, били виновни, за гдѣто имали съвсѣмъ лъжливъ възглѣдъ върху своето и Цезаревото относително положение и не разбрали, на какво билъ способенъ Цезарь, даже въ трудното му и почти очаяно положение при Илерда. Като го видѣли обкржженъ съ вода и отрѣзанъ отъ всичко, тѣ мислили, че той ще загине, безъ да размислятъ, че той билъ — Цезарь, а не нѣкой обикновенъ полководецъ, и вмѣсто нетовата пропасть скоро видѣли сами себѣ си на края на пропастьта. Къмъ това се присъединило още извѣстието за морската побѣда на Брута при Массилия — и Помпеевитѣ легати, съвсѣмъ забъркани, взели да правятъ само погрѣшки слѣдъ погрѣшки и не умѣли да се възползуватъ отъ отличнитѣ качества на старитѣ си и най добри Помпееви легиони. А на Цезаря, въ това относително положение, не оставало освѣнъ да продължава плана си за обходното движение и прѣимущественно дѣйствията съ отличната си конница. И колкото времето минавало, толкова по̀ вече Помпеевитѣ легиони се считали съвсѣмъ загинали и даже не помислили да си пробиятъ пжть съ сила или поне да испитатъ щастието си въ единъ бой. Въ случай на несполука, тѣ не можали да загубятъ по̀ вече, отколкото Цезарь, а въ случай на побѣда — би спечелили по̀ вече отъ него. Но, като не се рѣшили нито на едното, нито на другото, тѣ всичко загубили и не имъ останало нищо друго, освѣнъ да прѣдпочтатъ живота — прѣдъ поражението или смьртьта — прѣдъ позора.

Съ една дума — Цезарь не испусналъ нищо отъ това, което било най важно и рѣшително, но направилъ всичко, което трѣбвало да доведе до желаемия и прѣдначертания отъ него край. Ако той бѣше по̀ силенъ, то би обсадилъ или блокиралъ Илерда, и края щеше да бжде сжщия. Но, като нѣмалъ възможность да направи това, той останалъ тамъ, гдѣто билъ, до тогава, до когато Помпеевитѣ легати не можали вече да се снабдяватъ нито съ храна, нито съ вода. Щастие за Цезаря било сжщо и това, че тѣ забавили отстжплението си съ цѣло денонощие, но и отъ това щастие Цезарь умялъ прѣвъсходно да се възползва.

Наполеонъ I, по поводъ дѣйствията при Сикоррисъ, забѣлѣзва, че Цезарь побѣдилъ една армия равносилна на своята — само съ едно прѣвъсходство на *маневрирането* си, — че подобни резултати могжтъ да се добиватъ само въ *междуусобните войни*, — и най послѣ, че земляните работи, които Цезарь извършилъ при Илерда, за отбиването на

водата отъ Сикоррисъ, били *твърдѣ важни*. — Достигането отъ Цезаря цѣлта си единственно чрѣзъ маневриране, съ постоянно избѣгване на боя — дѣйствително заслужва особено внимание. Въ древнитѣ времена това било голѣма рѣдкость и исключение отъ правилото, особенно у римлянитѣ — и на война и въ боя да се дѣйствува *настжпателно* съ цѣль за *бой* и рѣшително *поражение* и даже *истрѣбление* на неприятеля. Но въ Испания, както противъ Афрания и Петреия, тъй и противъ Варрона, Цезарь ималъ за цѣль, не пораженето и истрѣблението на войскитѣ имъ, а напротивъ спазването имъ и испразването на Испания отъ тѣхъ или прѣминуването имъ на негова страна, и тъзи цѣль той напълно достигналъ само съ маневрирането си. А колкото се касае до работитѣ му за отбиването на водата отъ Сикоррисъ, то тѣ принадлѣжатъ къмъ числото на най забѣлѣжителнитѣ въ древностьта работи отъ този родъ.

§ 59.

Обсадата на Массилия; — пораженето на Курнона въ Африка.

Пó горѣ казахме, че Цезарь, като дошълъ при Массилия въ началото на априлий 49 г. (по днешно броение), заповѣдалъ да се блокира тя съ 3-тѣ легиона на легата Требония и да се направятъ всички потрѣбни приготовления за обсадата ѝ по сухо и за направа на кораби за блокирането ѝ по море; — слѣдъ което самъ той, за да не губи време, заминалъ за Испания. А въ § 54 спомѣнахме за морската побѣда на Брута при Массилия. Тукъ трѣбва да изложимъ на късо самата обсада на Массилия[1]), която принадлѣжи къмъ най забѣлѣжителнитѣ въ древностьта и макаръ да не била водена лично отъ Цезаря, но безъ съмнѣние по неговитѣ прѣдначертания и указания.

Массилия била тогава единъ отъ най значителнитѣ градове на брѣговетѣ на Срѣдиземно море, по обширностьта, населенностьта, търговията и богатството си. Тя била расположена при устията на Роданъ (Рона), на полуострова между тѣхъ. Обсадата ѝ можала да бжде почната отъ Требония не пó рано отъ май 49 г., когато всичкитѣ приготовителни за нея работи били свършени. Требоний повелъ двѣ атаки срѣщу града: една — между пристанището и верфитѣ, а друга — отъ противуположната страна на устията на р. Роданъ, по пжтя за Испания, съ цѣль да се приближи до градската стѣна. Отбранявшитѣ се, имайки голѣмо количество метателни орждия отъ голѣмъ размѣръ, които хвърляли оковани съ желѣзо греди 12 фута дълги, пробивали и събаряли най здравитѣ щитове и мантелети на обсаждавшитѣ. Тогава Требоний заповѣдалъ да прикриятъ ходоветѣ къмъ града съ дървета 2 фута дебели и, подъ прикритието на подвижни скрити ходове и на единъ голѣмъ щитъ (мантелетъ), да правятъ землянъ насипъ. Обсаденитѣ противудѣйствували и спирали Требония на всѣка крачка съ силни вилазки и съ дѣйствието на катапултитѣ и баллиститѣ. Мжжеството и упоритостьта имъ станали още пó голѣми вслѣдствие пристиганието на Посидия, испратенъ отъ Помпея на помощь на Массилия, съ 16 военни кораба, снабдени съ желѣзни тарани на носа. Посидий атакувалъ Брута, но билъ разбитъ отъ него и загу-

[1]) **Въ комментаритѣ на Цезаря, тя е описана много подробно.**

билъ 5 кораба потопени и 4 взети въ плѣнъ, а съ останалитѣ се спасилъ къмъ брѣговетѣ на Испания.

Между това Требоний за да прикрий подстжпитѣ си отдѣсно, още въ началото на обсадата направилъ при самия контръ-ескарпъ на градския ровъ едно 4-жгълно укрѣпление отъ кирпичъ. Но послѣ заповѣдалъ да издигнатъ на неговото мѣсто една 6-ярусна каменна кула, 30 фута висока, която да надминува градската стѣна, тъй че, безъ да се страхува вече отъ метателнитѣ орждия и запалителни снаряди на отбраняващитѣ се, да може да испжди послѣднитѣ отъ стѣнитѣ, да засипи рова имъ и да доближи таранитѣ си. Прикривайки се съ дървени щитове (мантелети) и завѣси отъ мокри кожи и сплѣтени дебели вжжя, и повдигайки тѣхъ и покрива на кулата заедно съ издигането на послѣднята, обсаждавшитѣ, съ извънрѣдно искуство, дѣятелность и търпѣние, испълнили тъзи голѣма и трудна работа въ 3 седмици. Като снабдили кулата съ бойници и плоска покривка (платформа) съ жбци, и като я въоржжили съ метателни орждия и стрѣлци, тѣ подъ тѣхното прикритие, прѣкарали прѣзъ рова насипъ и скритъ ходъ отъ най здрава направа, дълъгъ 60 фута. Напразно обсаденитѣ се трудили да спржтъ обсаждавшитѣ, като хвърляли върху скрития ходъ запалителни снаряди и голѣми камъни: тѣ безврѣдно се търкаляли надолу по полѣгатия покривъ отъ дебели дървета, прикрити съ единъ пластъ кирпичи и мокри завѣси. А между това стрѣлцитѣ отъ кулата и отъ платформата ѝ поражавали обсаденитѣ съ метателното си оржжие, причинявали имъ извънрѣдно голѣма врѣда и най послѣ съвсѣмъ ги испждили отъ стѣната. Тогава обсаждавшитѣ почнали да разбиватъ стѣната, която скоро се и срутила. Уплашенитѣ жители на Массилия, които почнали да страдатъ вече отъ гладъ, хвърлили оржжието си, излѣзли отъ града и искали милость. Требоний, който ималъ заповѣдь отъ Цезаря да щади Массилия, сключилъ временно примирие, до пристигането на Цезаря, и далъ на войскитѣ си почивка. Но обсаденитѣ се възползвали отъ това и, като нападнали вѣроломно обсаждавшитѣ, изгорили обсаднитѣ имъ машини и развалили по̀ голѣмата часть отъ обсаднитѣ имъ работи, а на другия день направили обща, силна вилазка, но били съ голѣма загуба отхвърлени обратно въ града. Требоний веднага пристжпилъ къмъ направата на нови обсадни машини и работи, и успѣлъ да направи това въ нѣколко дена, при усърдието на войскитѣ си, ожесточени противъ обсаденитѣ. Въ туй време Цезарь дошълъ отъ Испания, и обсаденитѣ жестоко страдающи отъ гладъ и заразителни болѣсти и съвсѣмъ очаяни, най послѣ се прѣдали (въ августъ 49 г., слѣдъ 5-мѣсечна обсада и блокада[1]), а Домиций, който началствувалъ въ Массилия, успѣлъ да избѣга по море. Цезарь казва, че постжпилъ съ Массилия милостиво, повече отъ уважение къмъ древната ѝ слава, отколкото за това, че тя заслужвала милость. Но той обезоржжилъ жителитѣ ѝ, отнелъ флотата и хазната имъ, оставилъ въ Массилия 2 легиона, другитѣ испра-

[1]) Наполеонъ I казва, че Цезарь прѣминалъ Рубиконъ въ *юлий* 49 год., завладѣлъ Италия въ *августъ*, Испания и Массилия въ *октомврий*, а въ *ноемврий* билъ въ Римъ диктаторъ. Но исчислението на времето отъ Гиширара е по̀ вѣрно и е служило за ржководство при настоящето изложение. Впрочемъ въобще трѣбва да се каже, че времеисчислението у Цезаря и древнитѣ писатели е твърдѣ неопрѣдѣлено, а у новитѣ е различно, но Гиширарово, както казахме, е най вѣроятното отъ всички други.

тилъ въ Италия, а самъ отишълъ въ Римъ.

Въ туй време въ Африка се случило едно събитие, незгодно и неприятно за Цезаря. По̀ горѣ казахме, че слѣдъ отплуването на Помпея въ Гърция, Цезарь, между друго, испратилъ Куриона съ 3-тѣ Помпееви легиона, които стояли въ Корфиний и прѣминали на негова, Цезарева, страна, — въ Сицилия, въ звание преторъ, съ цѣль, щото Курионъ да прѣмине въ Африка, гдѣто Аттий Варъ началствувалъ надъ една армия на Помпея. Курионъ, прѣзирающъ, по думитѣ на Цезаря, военнитѣ сили на Помпея въ Африка, прѣминалъ въ нея само съ 2 легиона и 500 души конница, излѣзълъ близо до едно мѣсто, което Цезарь нарича Аквилария, ималъ нѣколко сполучливи срѣщи въ околноститѣ на Утика и се готвилъ вече да обсади този градъ, когато мавританския царь Юба съ силна спомагателна войска пристигналъ въ помощь на Аттия Вара. Курионъ тръгналъ срѣщу Юба и, като повѣрвалъ на лъжливитѣ слухове, че той не се намиралъ лично при отряда, който билъ испратилъ въ помощь на Утика, атакувалъ този отрядъ. Но слѣдъ послѣдния вървялъ и Юба съ главнитѣ сили, и макаръ Курионъ най напрѣдъ да отблъсналъ и разбилъ неприятелската конница, обаче слѣдъ това, нападнатъ отъ прѣвъсходящитѣ сили на Юба, билъ съвсѣмъ разбитъ и самъ той убитъ, а отъ армията му малцина успѣли да се спасятъ по море въ Сицилия. Виновникъ на това поражение билъ самъ Курионъ, понеже направилъ много груби погрѣшки, отъ които послѣднята и главна била тъзи, че намѣсто да се расположи въ стария лагеръ на Сципиона при Утика и да чака въ него пристигането на още 2 легиона отъ Сицилия, както искалъ да направи най напрѣдъ, той повѣрвалъ лъжливитѣ слухове за движението противъ него само на единъ отрядъ на Юба и, безъ да се удостовѣри въ истинността на тѣзи слухове, безразсѫдно тръгналъ противъ него. Но, като се натъкналъ на главнитѣ, по̀ многобройни отъ неговитѣ сили на Юба, той загиналъ съ войската си въ жертва на своето легкомислие, което Цезарь нарича »младежка буйность, прѣдприимчивъ духъ и щастие до това време за Куриона.« Но даже и като се натъкналъ на Юба, Курионъ би можалъ да даде другъ обратъ на работата, ако би дѣйствувалъ по̀ обмислено и разумно. Както и да било, поражението му, тъкмо въ туй време, когато Цезарь, като покорилъ Испания и Массилия, готвилъ се да прѣмине въ Гърция, било и незгодно, и неприятно за послѣдния.

ГЛАВА IX.

3-та Римска Междуусобна война на Цезаря съ Помпея и партията му (49—45 г. до Р. Х.).

(Продължение).

I. Междуусобната война (продължение). — § 60. Цезарь — диктаторъ въ Римъ; — силитѣ и плановетѣ му и тѣзи на Помпея. — §§ 61—65. Дѣйствията по морето, въ Гърция, при Диррахий и въ Тесалия; — сраженията при Фарсалъ и прѣслѣдването на Помпея. — § 66. Забѣлѣжки.

Източници и исторически помагала — показанитѣ по̀ горѣ.

I.

Междуусобната война.

(Продължение).

§ 60.

Цезарь — диктаторъ въ Римъ; — силитѣ и плановетѣ му и тѣзи на Помпея.

Като дошълъ въ Римъ, Цезарь, въ качество на диктаторъ, свикалъ общо събрание за обикновеннитѣ избори и билъ избранъ, заедно съ П. Сервилия за консулъ. Но 11 дни слѣдъ това той се отказалъ отъ сана диктаторъ, като запазилъ само консулското звание, и заминалъ за Брундузий. Тукъ той намѣрилъ вече събрана армията си, въ съставъ 12 легиона (отъ 50 до 60.000 души легионна пѣхота, безъ да се брои конницата и легката пѣхота*). Но за прѣкарването имъ по море въ Гърция имало твърдѣ малко товарни кораби, именно само за 20.000 души пѣхота и 600 души конница. Цезарь въ комментариитѣ си казва, че билъ качилъ на корабитѣ 7 легиона, слѣдователно тѣ би трѣбвало да бѫдѫтъ твърдѣ слаби. Като казва, че нѣмало достатъчно кораби, Цезарь нито дума не спомѣнува за причинитѣ на това. Туй е толкова

*) Численната сила на всѣки Цезаревъ легионъ и на цѣлата му армия не може точно да се опрѣдѣли. Двата новонабрани легиона били, безъ съмнѣние, комплектни (до 5 и може би 6.000 души), по 10-тѣ стари, напротивъ, много или малко некомплектни, особенно 4-тѣ, които били въ Галлия и Испания. Ако се вземе за срѣдня сила за всичкитѣ легиони числото 4.000, то легионна пѣхота трѣбвало да има около 50.000 души, а съ конницата и легката пѣхота може би около 55.000.

пó удивително, защото още прѣди 9 мѣсеца, въ края на януарий 49 г. той заповѣдалъ да съберѫтъ въ Брундузий, колкото може пó много военни и особенно товарни кораби, и въобще всѣкога и много се грижилъ за всички потрѣбности, необходими за войскитѣ и военнитѣ дѣйствия.

Въ Брундузий Цезарь се трудилъ да вдъхне въ войскитѣ си сѫщия духъ, който въодушевявалъ самия него, и вѣроятно успѣлъ въ това. Войскитѣ му състояли пò вечето отъ стари ветерани, извършивши съ него походитѣ въ Галлия, а нѣкои и въ Испания. Тѣ го добрѣ познавали, разбирали, обичали и високо уважавали, напълно вѣрвали въ него и били прѣданни нему и подъ негово прѣдводителство издържали много и важни побѣди. Цезарь, отъ своя страна, ималъ пълно довѣрие въ тѣхъ, както и въ себѣ си, и най послѣ, на 5 октомврий 49 г., съ половината отъ армията си (както казахме пó горѣ — съ 7 легиона, на брой 20.000 души пѣхота и 600 души конница) сѣдналъ на товарнитѣ кораби и излѣзълъ отъ Брундузий въ морето.

Между това Помпей цѣли 9 мѣсеца (отъ февруарий до ноември) стоялъ въ пълно и съвършенно бездѣйствие въ Гърция, като само събиралъ въ нея значителни, сухопѫтни и морски, военни сили. И той успѣлъ да ги събере въ такъвъ брой, че тѣ надминали силитѣ на Цезаря. Като ималъ, при идването си въ Епиръ, само 5 легиона, сега вече разполагалъ съ такива 9 римски, комплектни, и очаквалъ още два, които Метеллъ Сципионъ му водилъ отъ Сирия. Освѣнъ това Помпей ималъ 3.000 стрѣлци, 1200 прашници, 7000 души конница и, както изглѣжда, много спомагателни войски. Нѣкои писатели исчисляватъ силата на армията му въ 90.000 души, но пó голѣмата часть е съгласна само съ това, че Помпей въ всичкитѣ родове войска билъ много пó силенъ отъ Цезаря. А колкото се касае до флотата, то въ това отношение той рѣшително прѣвъзхождалъ Цезаря, понеже събралъ отъ Гърция, Азия и Египетъ до 500 кораба и освѣнъ това заповѣдалъ да правятъ нови. Военноморскитѣ сили на Помпея стояли въ всичкитѣ приморски пристанища на Гърция и се намирали подъ главното началство на Бибула, който стоялъ съ 110 голѣми кораба на котва при о. Корцира (дн. Корфу). Помпей събралъ тъй сѫщо значителни суммы пари въ Мала Азия, Сирия и отъ съюзнитѣ владѣтели, и учрѣдилъ голѣми складове съ храни въ Тессалия, Азия, Египетъ и други страни. Съ една дума — той нѣмалъ недостатъкъ нито въ сили, нито въ срѣдства за енергично водение на войната съ Цезаря и за истръгване на властьта изъ ржцѣтѣ му. Но самъ Помпей — този, който пó напрѣдъ всѣкога и всѣкиго побѣждавалъ, който тържествувалъ при триумфа и, по думитѣ на Плутарха, *побъдилъ всичкитѣ три части на свѣта*, ималъ характеръ много пó мегкъ или пó малко твърдъ, отъ този на Цезаря, по природа и рождение билъ прѣданъ на раскошъ, изнеженость, плътски наслаждения и при извънмѣрна гордость и честолюбие ималъ слаба воля, лесно се подчинявалъ на чуждо влияние и падналъ въ душевна слабость и безсилие. Въ това време, особенно, у него не останала нито сѣнка отъ пó напрѣшния Помпей и человѣкъ едва можалъ да познае въ него *побъдителя на тритѣ части на свѣта*. А между това той, владѣющъ Гърция, Мала Азия, Сирия, Египетъ и Африка, разполагающъ съ огромни военни сили и срѣдства, заобиколенъ съ най видните римляни и иннородци, и даже

съ царе и други владѣтелни лица, самъ приличалъ пóвечето на царь, отколкото на римски диктаторъ, и гордата му самоувѣренность нѣмала прѣдѣлъ, но — само до онъзи минута, въ която прѣдъ него застаналъ лице срѣщу лице, като грозенъ призракъ, страшния му противникъ — Цезарь. Отъ тъзи минута всичко се измѣнило и бързо тръгнало къмъ края.

Деветь мѣсеца и даже (отъ 50 г.) пó вече отъ година стоящъ въ пълно военно бездѣйствие, прѣнебрѣгвайки óвреме да се приготви за самоохранение и защита и да истръгне отъ Цезаря Италия и Испания, убѣденъ, че никаква сила не ще надвие огромнитѣ му сили и срѣдства, той дѣятелно се занимавалъ само съ обучение на войскитѣ си, като лично, въ неговитѣ години (58) имъ давалъ, по думитѣ на Плутарха, примѣръ, и пѣшъ, и на конь, и съ меча, и съ полукопието. Но, при такава тѣлесна дѣятелность, той не проявявалъ ни най малка душевна дѣятелность и си съставилъ най лъжливо понятие за положението си, безъ да помисли даже, че върховенъ властитель на римската република можалъ да бѫде само онзи, който владѣялъ Италия и особенно Римъ, но не и този който малодушно ги напусналъ и избѣгалъ отъ тѣхъ. Вслѣдствие на всичко това, и плана на войната, съставенъ отъ него, билъ съвсѣмъ невѣренъ: вмѣсто, възползванъ отъ прѣвъсходството на силитѣ си и господството по море, отново да завоюва Италия и Римъ, той рѣшилъ да се ограничи съ чиста отбрана въ Гърция и да води войната по способа на Фабия, като избѣгва боя и отрѣзва на Цезаря срѣдствата за хранение.

Но Цезарь глѣдалъ на своето положение иначе и много пó вѣрно: още отъ самото начало показвайки на глѣдъ, че е извадилъ меча единственно за правото на своето дѣло, той твърдо и неуклонно, по най енергиченъ начинъ вървялъ къмъ цѣлта си. Като се обезпечилъ напълно отъ тила въ Галлия, Испания и Италия, тойималъ намѣрение да дѣйствува противъ Помпея по най рѣшителенъ, настжпателенъ начинъ до тогава, до когато съ оржжие не рѣши дѣлото — въ своя полза, въ което напълно го утвърдявали, и вжтрѣшното чувство на личното му прѣвъсходство надъ Помпея, и вѣрата въ своето щастие.

§ 61.

Дѣйствията по морето и въ Гърция.

Прѣминуването на Цезаря отъ Брундузий въ Епиръ. — Дѣйствията по морето и въ Епиръ, Етолия, Тесалия и Македония.

Като отплувалъ отъ Брундузий на 5 ноември 49 г., Цезарь на другия день благополучно излѣзълъ при тѣснинитѣ на планината Химера отъ акро-цераунския планински хребетъ, на югъ отъ Диррахий (дн. Дураццо) въ Епиръ. Забѣлѣжително е, че Цезарь излѣзълъ на мѣстността, наричана Палеста или *Фарсалия*, като че ли въ прѣдсказание на онова мѣсто, гдѣто пó късно сждбата трѣбвало да рѣши борбата между него и Помпея! Прѣминуването му прѣзъ морето и десанта били извършени съвсѣмъ безпрѣпятственно отъ страна на флотата и войскитѣ на Помпея: Цезарь не срѣщналъ нито единъ неприятелски корабъ въ морето и ни най малъкъ отрядъ неприятелска войска на мѣстото на десанта — такава била небрѣжностьта на Помпея и щастието на Цезаря! Даже само

това обстоятелство вече показвало, че Помпей, имѣющъ голѣма флота, господствующъ на морето и очакващъ прѣплуването на Цезаря отъ Брундузий, не взелъ мѣрки за недопущането му до брѣговетѣ на Гърция. Бибулъ съ 110 кораба стоялъ при ос. Корцира, а двама подчинени нему началници на ескадри отъ 18 кораба, Лукреций Веспилло и Минуций Руфъ, стояли на котва при Орикъ (Oricum, дн. Орко), на 7 до 14 версти отъ Палеста, но въ морския заливъ задъ едно островче, отъ кждѣто не можали да слѣдятъ за брѣговетѣ. Цезарь казва, че Лукреций и Минуций не се осмѣлили да атакуватъ флотата му, че Бибулъ не можалъ да излѣзе въ морето, понеже кормилницитѣ му ги нѣмало, и че Помпей се научилъ за десанта му, на Цезаря, едва когато Цезарь билъ испратилъ до него ново прѣдложение за лични прѣговори (гл. по̀ долу). Такава непростителна била небрѣжностьта на Помпея и на началницитѣ на флотата му, която малко обѣщавала за Помпея, но много за Цезаря.

Щомъ всички войски на Цезаря излѣзли на брѣга, той веднага испратилъ всичкитѣ кораби назадъ въ Брундузий, за прѣкарване на останалитѣ войски. Тогава едва се явилъ на морето Бибулъ и, като нападналъ празнитѣ кораби на Цезаря, срѣщнати отъ противенъ вѣтъръ, 30 отъ тѣхъ взелъ и изгорилъ съ всичкитѣ находивши се въ тѣхъ хора. Чакъ тогава той намислилъ да наблюдава всичкитѣ пристанища на Илирия и Епиръ, отъ Салона (дн. Салона близо до Спалатро) до Орикъ. Въ сжщото време Помпеева военачалникъ Октавий се опитвалъ да лиши Цезаря отъ Салона и обсадилъ този градъ, но билъ отблъснатъ съ 5-кратнитѣ силни вилазки отъ жителитѣ. И това тъй сжщо доказва, колко небрѣжно се съблюдавалъ вжтрѣшния рѣдъ и стражевата служба въ войскитѣ на Помпея.

Прѣдложението за лични прѣговори, направено отъ Цезаря на Помпея искренно и съ добро намѣрение, прѣди да рѣши работата съ война, състояло въ туй, щото и двамата да сложатъ оржжие и да прѣдоставятъ рѣшението на несъгласията помежду имъ на римския сенатъ и народъ. Цезарь испратилъ до Помпея съ това прѣдложение Помпеева легатъ Вибуллия Руфа, взетъ въ плѣнъ и пуснатъ на свобода въ Корфиний и послѣ повторно взетъ въ плѣнъ въ Испания. Вибуллий веднага отишълъ при Помпея, но го намѣрилъ далечъ въ Македония. Помпей, като се научилъ отъ него най напрѣдъ за десанта на Цезаря, веднага тръгналъ за Апполония, при устието на р. Апсъ (днесъ въ Албания), гдѣто се намирали зимнитѣ квартири на войскитѣ му.

А Цезарь тръгналъ въ сжщия день на десанта (6 ноември) къмъ Орикъ. Македонския гарнизонъ на Помпея въ този градъ отказалъ да пусни Цезаря, но жителитѣ му отворили вратитѣ, и гарнизона се прѣдалъ. Отъ тукъ Цезарь тръгналъ къмъ Аполлония, гдѣто произлѣзло сжщото: жителитѣ били за Цезаря, а Помпеева гарнизонъ отстжпилъ. Примѣра на Аполлония послѣдвали всички градове на Епиръ и се покорили на Цезаря.

Помпей, като се научилъ за това по пжтя за Аполлония, отишълъ въ Диррахий. Но още прѣди да пристигне тамъ, въ армията му, при извѣстието за идването на Цезаря, се распространилъ такъвъ страхъ, че много войници хвърлили оржжието си и избѣгали въ Епиръ и околнитѣ мѣста. Най послѣ Помпей пристигналъ въ Диррахий и заелъ при него укрѣпенъ лагеръ. Като сви-

дѣтелство за страха и колебанието въ Помпеевата армия може да служи и това, че Лабиенъ пръвъ, а слѣдъ него всички легати, трибуни, центуриони и най послѣ проститѣ войници дали клѣтва *за върность на Помпея, каквото и да се сбѫднело.* Ако да нѣмаше опасность и страхъ, то нѣмаше и защо да даватъ такава клѣтва.

Цезарь, като се научилъ, че Помпей заелъ лагеръ при Диррахий, разположилъ войскитѣ си сѫщо на лагеръ прѣдъ Аполлония, на лѣвия брѣгъ на р. Апсъ, за да прикрий съ това града и страната задъ него, и тукъ да дочака пристиганието на останалитѣ си войски отъ Италия.

Тогава Помпей се разположилъ на лагеръ срѣщу Цезаря, на дѣсния брѣгъ на р. Апсъ, и заповѣдалъ на всичкитѣ си войски да се присъединятъ къмъ него. Въ това време той толкова прѣвъзхождалъ Цезаря по силитѣ си, че можалъ и би трѣбвало да дѣйствува съ всички способи по най рѣшителенъ настжпателенъ начинъ. Но, вмѣсто това, той цѣли два мѣсеца (ноември и декември 49 г.) прѣкаралъ въ пълно бездѣйствие, като че ли той, а не Цезарь, се намиралъ въ опасность. Най простата смѣтка изисквала, щото той да се възползва отъ такова благоприятно и згодно за него положение, когато Цезарь ималъ още само половината отъ армията си, а другата половина флотата на Помпея можала и би трѣбвало да не допусне да отплува отъ Брундузий и да излѣзе на брѣговетѣ на Епиръ, като съ една часть блокира брѣговетѣ на Италия и Епиръ, а съ друга крейсирува между тѣхъ. А по сухо Помпей въ сѫщото време можеше и би трѣбвало да истика Цезаря отъ брѣговетѣ на Епиръ, въ вжтрѣшностьта на страната. Но той нищо подобно не направилъ и продължавалъ да стои въ бездѣйствие.

Между това Цезарева легатъ Каленъ въ Брундузий качилъ останалитѣ войски на корабитѣ, но не можалъ да излѣзе въ морето, понеже Бибулъ стоялъ въ пристанището на Орикъ и блокиралъ брѣговетѣ на Епиръ. Но тъй като тѣзи брѣгове били заети отъ Цезаря и Бибулъ не можалъ да се снабдява на тѣхъ нито съ вода, нито съ дърва, съ каквито, както се вижда, не билъ помислилъ по рано да се запаси, той прибѣгналъ къмъ хитрость. Испратилъ да кажатъ на Цезаревитѣ легати въ Орикъ, че ималъ да съобщи лично на Цезаря твърдѣ важни свѣдения и за това искалъ примирие, на което легатитѣ на Цезаря се съгласили легковѣрно. Но Цезарь, като дошълъ лично въ Орикъ, разбралъ хитростьта на Бубила и отказалъ примирието. Наскоро послѣ това Бибулъ се разболѣлъ и умрѣлъ, но на мѣстото му никой не билъ назначенъ и всѣки отдѣленъ началникъ отъ Помпеевата флота взелъ да дѣйствува самостоятелно, и слѣдователно въ дѣйствията на тъзи флота, за щастие на Цезаря, имало още по̀ малко единство, отколкото по̀ напрѣдъ.

При този случай Цезарь забѣлѣзва, че на прѣдложението му, прѣдадено отъ Вибуллия, Помпей отговорилъ на послѣдния: »какво би стрували за него, Помпея, и Римъ, и живота, ако той би ги дължалъ на великодушието на Цезаря? — и можалоли би да се искорени такова едно мнѣние, ако той, Помпей, би се върналъ въ Италия безъ да е довършилъ войната съ честь?« — Цезарь казва, че се научилъ за този отговоръ едва слѣдъ свършването на войната, а нему той не билъ съобщенъ и за това прѣдложението му останало безъ послѣдствие. Имало другъ случай, който свидѣтелствувалъ за крайното ожесточение на хората, които окржжавали Помпея и ржководили дѣй-

ствията му. Цезарь, като не получавалъ отъ Помпея отговоръ, искалъ да се възползва за прѣговори отъ честитѣ разговори на военачалницитѣ отъ двѣтѣ армии, близко стоявши една срѣщу друга и възложилъ това на легата си Ватания. Послѣдния, прѣговаряйки се съ Лабиена, ненадѣйно билъ обсипанъ съ стрѣли, а Лабиенъ високо обявилъ: »стига! миръ нѣма да има, до като не ни донесжтъ главата на Цезаря!«

Между това Либонъ, единъ отъ частнитѣ началници на Помпеевата флота, заелъ едно островче при входа въ пристанището на Брундузий и съ това затворилъ послѣднето. Слѣдъ това той отишълъ да срѣщне нѣколко кораби, идящи отъ пристанището, и се увлѣкълъ слѣдъ тѣхъ въ вжтрѣшностьта му, гдѣто билъ заобиколенъ и принуденъ да избѣга, съ загуба на 5 голѣми кораба. По такъвъ начинъ пристанището на Брундузий било отново отворено.

Цезарь, отъ своя страна, още прѣди това билъ извършилъ съ 1 легионъ едно прѣдприятие (експедиция) къмъ Бутронтъ (Buthrontum, дн. Бутринто) и околнитѣ брѣгове срѣщу о. Корцира, за събиране на храни. Но зимата вече бриближавала къмъ края (прѣзъ февруарий 48 г.), войскитѣ отъ Брундузий все още ги нѣмало. За това Цезарь заповѣдалъ на легатитѣ си въ Брундузий — при първия попжтенъ вѣтръ непрѣменно да излѣзатъ въ морето съ всичкитѣ войски и да излѣзатъ при Аполлония, у брѣговетѣ на която Помпеевитѣ кораби не стояли на котва и не крейсирували въ морето. Но, въ нетърпѣнието си, не считайки това за достатъчно, той рѣшилъ самъ да отиде въ Брундузий въ една 12-лопатна лодка. Кормилника й, като забѣлѣзалъ, че има силно вълнение въ морето, побоялъ се да се впусне съ такава малка лодка на открито море. Тогава Цезарь му казалъ слѣдующитѣ достопамятни думи: *„що се боишъ? — ти караешъ Цезаря и щастието му“* [1]). Обаче той не можалъ да испълни намѣрението си и се върналъ въ Аполлония, гдѣто всички се намирали въ голѣмо безпокойствие за него.

Той забѣлѣзва, и Плутархъ казва сжщото, че войскитѣ му въ Брундузий настоятелно молили началницитѣ си по́-скоро да ги испратятъ въ Епиръ. И най послѣ вече въ мартъ 48 г. (5 мѣсеца слѣдъ десанта на Цезаря въ Епиръ), легатитѣ М. Антоний и Каленъ съ войскитѣ, при единъ попжтенъ вѣтъръ, сѣднали на корабитѣ и благополучно излѣзли въ морето, прѣплували го и на другия день вече се намирали прѣдъ брѣговетѣ на Аполлония и Диррахий. Това накарало началника на Помпеевата ескадра въ пристанището на Диррахий, Копоний, да излѣзе въ морето и най силно да прѣслѣдва десанта на Цезаря. Въ туй време вѣтъра се усилилъ и принудилъ този десантъ да влѣзе въ пристанището на Нимфей. Тукъ той билъ укритъ отъ западния вѣтъръ, но не отъ южния, и за това, при бурята, която се повдигала, той се намиралъ въ опасно положение. Но и тукъ, като че нарочно, за щастие на Цезаря, вѣтъра изведнъжъ се обърналъ отъ югъ на западъ — и Копоний, въ свой рѣдъ, се изложилъ на голѣма опасность: бурята пръснала корабитѣ му и 16 отъ тѣхъ исхвърлила на брѣга. Тѣзи отъ хората имъ, които успѣли да се спасятъ, били взети въ плѣнъ, но послѣ освободени отъ Цезаря.

По такъвъ начинъ 3 стари и 1

[1]) По грѣцки: „τολμια καὶ δέδιθι μηδὲν. Καίσαρα φέρεις καὶ τὴν τοῦ Καίσαρος τυχὴν συμπλέουσαν“, а по латински: „quid times? Caesarem vehis et suam fortunam“. — Цезарь казалъ тѣзи думи на грѣцкия кормилникъ, безъ съмнѣние, по грѣцки, тъй като отлично владѣялъ грѣцкия языкъ.

новъ легионъ и 800 души конница (всичко примѣрно около 20.000 души) най послѣ излѣзли на брѣговетѣ на Епиръ, прѣдъ очитѣ на двѣтѣ армии. Сега работата състояла въ туй, щото Цезарь да се съедини съ тѣхъ, а Помпей да побърка на това и да нападне десанта на Цезаря. — За това и двѣтѣ армии излѣзли отъ лагеритѣ си, Помпеевата — прѣзъ нощьта, а Цезаревата — прѣзъ деня, но първата — право къмъ мѣстото на излизанието на десанта, а Цезаревата — съ голѣмъ обходъ нагорѣ по р. Апсъ, за да мине прѣзъ него въ бродъ. Антоний между това заелъ града Лиссъ (Lissus, дн. Алессио), на сѣверъ отъ Диррахий и р. Дрина, и извѣстилъ за това на Цезаря. Помпей лесно можалъ да надпрѣвари Цезаря и да нападне Антония, но се спрѣлъ и прѣкаралъ нощьта до зараньта безъ движение. А Антоний, като се научилъ за това, съобщилъ го на Цезаря, а самъ не излизалъ отъ лагера си. На 4-ий день слѣдъ десанта, Цезарь благополучно се съединилъ съ Антония. Помпей веднага отстжпилъ къмъ Аспарагий на р. Генузъ (Genusus), въ околноститѣ на Диррахий, заелъ тамъ лагеръ на една згодна мѣстность и по такъвъ начинъ нищо не направилъ ѳвреме и испусналъ удобния случай да разбий Антония отдѣлно, или поне да му побърка да се съедини съ Цезаря. Изложенитѣ тукъ дѣйствия могжтъ да служатъ като ново доказателство, до каква степень билъ остарялъ Помпей, ако и не тѣлесно, то душевно, въ отношение на волята и енергията, а отъ друга страна — какъ *щастието на Цезаря* на всѣка крачка му благоприятствувало, а той се ползвалъ отъ него. Помпей, при всичкото си прѣвъсходство въ силитѣ, все още се считалъ недостатъчно силенъ противъ Цезаря и заповѣдалъ на легата си Сципиона да тръгне отъ Македония и да се присъедин къмъ него. А Цезарь отъ своя страна, напротивъ, рѣшилъ да се възползва отъ съединението съ Антония, за да привлѣче на страната си съсѣднитѣ области на Гърция. Отъ Тессалия, Етолия и Македония дошли вече при него депутации да го увѣрятъ въ прѣданностьта и готовностьта си да служатъ нему, само ако той имъ даде малко войска. За това, като присъединилъ къмъ себѣ си 1 легионъ отъ Орикъ и отъ съсѣднитѣ брѣгове на морето, Цезарь испратилъ легата Кассия Лонгина съ 1 новъ легионъ и 200 души конница въ Тессалия, легата Колвизия Сабина съ 5 кохорти и една часть конница въ Етолия, а легата Кн. Домиция съ 2 стари легиона и 500 души конница въ Македония, съ заповѣдь да вематъ тамъ мѣрки за хранението на армията. Слѣдъ отдѣлянието на тѣзи войски, Цезарь ималъ само единъ легионъ пó много, отколкото прѣди съединението си съ Антония (т. е. 8 легиона) и, при всичко това, той намислилъ да отрѣже Помпея отъ Гърция и да го притисни при Диррахий къмъ брѣга на морето.

Отъ испратенитѣ отъ него легати, Калвизий въ Етолия билъ добрѣ приетъ отъ жителитѣ, истикалъ Помпеевитѣ войски и заелъ цѣла Етолия. Кассий намѣрилъ жителитѣ на Тессалия раздѣлени на двѣ партии, едната — въ полза на Цезаря, а другата — на Помпея и слѣдователно все-пакъ се намиралъ въ страна, не враждебна на Цезаря. Най послѣ Домиций въ Македония билъ тъй сжщо добрѣ приетъ, но се научилъ, че Сципионъ идялъ срѣщу него съ 2 Помпееви легиона. Като се приближилъ до него вече на 4 мили (5½ версти), Сци-

пионъ отведнъжъ се обърналъ срѣщу Кассия въ Тессалия и, за да върви по́ легко и по́ бързо, оставилъ всичкитѣ си тяжести на р. Халиакмонъ (която се вливала въ Тесалоникийския заливъ), подъ прикритието на 8 кохорти подъ началството на Фавония, комуто заповѣдалъ да се укрѣпи. Въ сжщото време прѣдъ лагера на Кассия се появила конницата на царя Котиса (Cotys), която често налитала на границитѣ на Тессалия. Кассий я сторилъ на конницата на Сципиона и, считайки се твърдѣ слабъ прѣдъ послѣдния, отстжпилъ въ планинитѣ между Тессалия и Епиръ и се опжтилъ къмъ гр. Амвракия (дн. Арта). Сципионъ вървялъ неотстжпно слѣдъ него, когато по едно време получилъ извѣстие отъ Фавония, че Домиций иде срѣщу него съ всичкитѣ си войски, противъ които той, Фавоний, не можалъ да се удържи. За това Сципионъ веднага се върналъ назадъ и прѣдния му отрядъ се приближилъ до Фавония едновременно съ прѣдния отрядъ на Домиция. Сципионъ и Домиций стояли два дни единъ срѣщу другъ, на двата брѣга на Халиакмонъ. На 3-ия день Сципионъ прѣминалъ рѣката въ бродъ и прѣдложилъ на Домиция бой. Домиций не се отказалъ отъ него и се приближилъ до лагера на Сципиона. Обаче боя непроизлѣзълъ и прѣзъ нощьта Сципионъ прѣминалъ обратно задъ рѣката. Слѣдъ това и той, и Домиций глѣдали да излъжатъ единъ другиго съ хитрости и да се завлѣкжтъ въ засада, но отъ това нищо рѣшително не произлѣзло, макаръ успѣха, както изглѣжда, да билъ на страната на Домиция. Въ това положение и двѣтѣ страни стояли още нѣколко време.

Между това Цезарь, като присъединилъ къмъ себѣ си легиона отъ Орикъ, оставилъ тамъ легата Ацилия съ 3 кохорти, да пази града, пристанището и корабитѣ въ него. Сина на Помпея, Кней Помпей, съ една ескадра отъ египетската флота, атакувалъ пристанището на Орикъ, взелъ 4 караба, изгорилъ останалитѣ и, като оставилъ Лелия да блокира пристанището, обърналъ се къмъ Лисса, изгорилъ 30 товарни кораба, оставени тамъ отъ Антония, атакувалъ, макаръ и безполезно, града и слѣдъ туй се върналъ пакъ въ морето. Тѣзи дѣйствия на Кнеия Помпея показватъ прѣдприимчивость, която не била свойственна на всички военачалници на Помпея, и за това заслужватъ внимание. Загубата на корабитѣ била за Цезаря, макаръ и не важна, но все пакъ неприятна.

§ 62.

Движението на Помпея и Цезаря къмъ Аспарагий и Диррахий; — дѣйствията и сраженията при Диррахий.

Когато Помпей отстжпилъ къмъ Аспарагий на р. Генузъ, въ околноститѣ на Диррахий, то и Цезарь тръгналъ сжщо за тамъ съ цѣлата си армия и се расположилъ на лагеръ близо до лагера на Помпея. Гдѣ се съединилъ той съ Антония и по кой пжть вървялъ за Аспарагий — не може точно да се опрѣдѣли. Но, както изглѣжда, съединението съ Антония станало въ околноститѣ на Албанополъ (дн. Албассано), отъ кждѣто Цезарь въ обходъ между извора на Генузъ и Апсъ, дошълъ до Аспарагий, който лѣжалъ на лѣвия брѣгъ на Генузъ, близо до устието му въ морето (тамъ гдѣто днесъ е Янина).

На другия день Цезарь извелъ армията си отъ лагера и я построилъ за бой. Но Помпей не излѣзълъ отъ лагера си, и тогава Цезарь рѣшилъ да прѣдприеме едно такова движение, което по искуството на съображението и испълнението правило голѣма честь на Цезаря и въ нова свѣтлина извадило на яве характера на двамата противници. Именно — Цезарь ималъ прѣдъ видъ отъ всѣкждѣ да заобиколи Помпея, слѣдъ което да отиде право къмъ Диррахий, гдѣто се намирали всичкитѣ му складове, и да ги завладѣе или поне да отрѣже Помпея отъ тѣхъ и морето, съ една дума — да тръгне противъ съобщенията му.

Цезарь казва, че Помпей, както изглѣждало, съвсѣмъ не разбралъ намѣрението му, понеже като видѣлъ, че той отстжпва по посока не къмъ Диррахий, спокойно останалъ въ лагера си, прѣдполагайки, може би, че Цезарь искалъ само да промѣни мѣстото на расположението си по недостатъкъ на храна. Но щомъ прѣдната конница го увѣдомила, че Цезарь, слѣдъ обхода, тръгналъ къмъ Диррахий, то Помпей на другия день самъ тръгналъ сжщо за тамъ, увѣренъ, че ако отиде по най късия пжть, ще надпрѣвари Цезаря.

А послѣдния, като прѣдвидѣлъ това, вървялъ много бързо, далъ на войскитѣ си само една малка почивка прѣзъ нощьта и рано сутриньта, пристигналъ до Диррахий въ туй време, когато едва надалечъ се виждало приближението на прѣднитѣ войски на Помпея. Тогава Помпей, като се видѣлъ отрѣзанъ отъ Диррахий, расположилъ се на лагеръ близо до него, на брѣга на морския заливъ, на скалата подъ название Петра (камъкъ). Тукъ той заповѣдалъ да прѣкаратъ часть отъ корабитѣ му и да събержтъ отъ Азия и други мѣста запаси съ храни.

Цезарь видѣлъ, че войната дълго ще се продължи, и това било толкова по̀ непріятно за него, защото нѣмалъ флота подъ ржка, тъй като корабитѣ, които той прѣзъ зимата заповѣдалъ да направятъ и събержтъ още не били дошли. А Помпей, напротивъ, ималъ флота, която въ това време взела по̀ дѣятелно, отколкото по̀ напрѣдъ, да блокира брѣговетѣ на Епиръ и да крейсирува въ морето. Вслѣдствие на това, Цезарь взелъ мѣрки да се събержтъ храни въ околноститѣ на Диррахий и съ тъзи цѣлъ испратилъ легата Кануленя въ вжтрѣшностьта на Епиръ, като му заповѣдалъ да учрѣди отъ тамъ до Диррахий линия съ междинни складове съ храни. А расположението на двѣтѣ армии трѣбвало, по необходимость, да бжде силно укрѣпено съ искуствени способи, съобразно съ мѣстностьта. Цезарь казва, че лагера на Помпея билъ заобиколенъ съ планини и стръмни височини, които той, Цезарь, заелъ прѣди Помпея и ги прикрилъ съ 26 отдѣлни укрѣпления, съединени съ контрвалационна линия, дълга около 4 географически мили или 28 версти, отъ дѣсния флангъ на брѣга на морето, между Диррахий и лагеритѣ на Цезаря и Помпея, до лѣвия флангъ, сжщо на брѣга на морето, отвъдъ р. Апсъ (дн. Аспро). Цѣлта му при това била: 1) отъ всѣкждѣ да блокира лагера на Помпея и да прѣпятствува на прѣвъсходящата му конница да събира въ околноститѣ храна и да отрѣзва неговитѣ, на Цезаря, подвози, а заедно съ това 2) да прикрива своята армия и 3) да пръсне на всѣкждѣ мълва, че той блокиралъ Помпея въ лагера му, и съ това да произведе лошо за Помпея и добро за себѣ си впечатление.

Помпей и тукъ допусналъ Цезаря безпрѣпятственно да испълни всич-

ко, каквото намислилъ, и да го блокира отъ всички страни. Той не искалъ да се отдалечава нито отъ Диррахий, нито отъ брѣговетѣ на морето, и не се рѣшавалъ съ сила да прѣпятствува на работитѣ на Цезаря. За това не му оставало нищо друго, освѣнъ самъ да се прикрий сѫщо съ контрвалационна линия, съ 24 отдѣлни укрѣпления, сѫщо отъ брѣга до брѣга на морето, на длъжъ около 3 геогр. мили или 21 верста. Вжтрѣ въ това пространство той ималъ на своя страна голѣми прѣимущества: намиралъ се въ централно расположение, можалъ удобно да се движи отъ лагера си по всички посоки по най къси пжтища, особенно отъ единъ край на линията си до другия, ималъ на всѣкждѣ около себѣ си засѣяни полета и ливади (това било въ май), а задъ тила си — морето и на него своя флота и свободни съобщения, най послѣ войскитѣ и особенно конницата му били по̀ многобройни отъ Цезаревитѣ.

Стрѣмлението на Цезаря все по̀ вече и по̀ вече да стѣснява Помпея, а на Помпея, напротивъ, да отблъсва Цезаря, давало поводъ за ежедневни частни сблъсквания. Въ едно отъ тѣхъ, 9-ия легионъ на Цезаря, като завладялъ една височина на югъ отъ лагера и линията на Помпея, на лѣвата страна на р. Апсъ, взелъ да се укрѣпява на нея, но билъ изложенъ подъ силното дѣйствие на Помпеевитѣ стрѣлци и метателнитѣ му орждия. Цезарь, за да извади този легионъ изъ подъ дѣйствието имъ, заповѣдалъ да направятъ на върха на височината силни плѣтища, а задъ тѣхъ единъ ровъ отъ срѣдня широчина, прѣграденъ отъ двата края. Задъ тѣзи плѣтища и ровъ той турилъ стрѣлцитѣ си и подъ тѣхното прикритие заповѣдалъ на легиона да отстжпва на друга една височина отзадъ. Неприятеля се спусналъ слѣдъ 9-ия легионъ, съборилъ плѣтищата, но билъ отблъснатъ отъ обърналия се назадъ 9-ий легионъ, който слѣдъ това безпрѣпятственно отстжпилъ на височината отзадъ и се укрѣпилъ на нея. Изложението на това сблъсквание въ комментариитѣ на Цезаря не е пълно и ясно, тъй като най напрѣдъ се спомѣнува за една частна срѣща на 9-ия легионъ съ стрѣлцитѣ и пращницитѣ на Помпея, а послѣ за едно по̀ общо сблъсквание на нѣколко легиона, едни противъ други, отъ което трѣбва да се заключи, че и двѣтѣ страни подкрѣпявали войскитѣ си, вслѣдствие на което произлѣзълъ доста общъ и важенъ бой. А направата на плѣтищата и ровa въ самия бой доказва, до каква степень римскитѣ войски въ това време лесно и скоро извършвали фортификационнитѣ работи, даже въ време на боя.

Цезарь описва положението си послѣ този бой тъй, че то се прѣдставлява странно и необикновено. При всичко, че той блокиралъ Помпея, а Помпей билъ отъ всѣкждѣ заобиколенъ отъ него, положението на послѣдния било по̀ добро, отколкото на първия, както по изложенитѣ по̀ горѣ причини, тъй и за това, че Цезарь трѣбвало да направи, а послѣ да заема и отбранява една 28-верстна укрѣпена линия и 26 укрѣпления на нея, но главното — да търпи при това отъ день на день все по̀ голѣмъ и по̀ голѣмъ недостатъкъ въ храна. Труда и опасността за войскитѣ му били голѣми, а почивка и храна имало много малко. Обаче тѣ прѣнасяли това съ голѣмо търпѣние, като се задоволявали съ малкитѣ дажби на грахъ и друга зърнена храна, а сѫщо съ коренитѣ на едно растение, подъ название *хара* (chara), които, като се сваряли, давали нѣщо подобно на хлѣбни

питки. Нѣколко стада живъ добитъкъ, доведени отъ Епиръ, били твърдѣ полезни, макаръ и недостатъчни за цѣлата армия. А въ Помпеевата армия, напротивъ, всичко имало въ изобилие, съ исключение на вода и фуражъ, какъвто въ скоро време съвсѣмъ недостигалъ за многобройната конница, тъй щото строевитѣ коне слабѣяли, а товарнитѣ животни измрѣли. При това стѣснението на войскитѣ на Помпея вжтрѣ въ линиитѣ, непрѣстаннитѣ работи, на каквито тѣ не били привикнали, множеството трупове на животнитѣ, които заразявали въздуха — всичко това правило и положението на Помпеевата армия много трудно. Освѣнъ това, Цезарь отбилъ водата отъ всичкитѣ рѣкички и вади, които тѣчали прѣзъ линията на Помпея въ морето, тъй че Помпеевитѣ войски били принудени да копаятъ джлбоки кладенци, но и тѣ били далечъ отъ лагера и скоро исъхнали отъ лѣтната горѣщина. А въ Цезаревата армия вода и фуражъ имало достатъчно, а пъкъ близостьта на жетвата и очакването на храни отъ Епиръ давали надѣжда за скоро подобрѣние на положението. Въобще и отъ двѣтѣ страни имало извѣстни згоди, но и още по̀ вече незгоди, и трудно е да се рѣши, на коя отъ двѣтѣ страни положението било по̀ незгодно.

Въ тѣзи обстоятелства, отъ двѣтѣ страни продължавали ежедневно да произлизатъ покрай линиитѣ частни сблъсквания. Цезарь не можалъ на всѣкждѣ и всѣкого лично да присжтствува при тѣзи случаи, тъй като по нѣкога по необходимость отсжтствувалъ отъ лагера си. При едно отъ тѣзи отсжтствия на Цезаря, легата П. Сулла или Силла, комуто той повѣрилъ временно началствуването надъ армията, отишълъ съ 2 легиона на помощь на една кохорта и принудилъ неприятеля да се разбѣга, но се ограничилъ съ това, безъ да завързва общъ бой, за което Цезарь въ записките си го похвалилъ, макаръ, както изглѣжда, Силла да можалъ да удържи рѣшителна побѣда въ единъ общъ бой съ главнитѣ сили на Помпея, които произвели двѣ отдѣлни атаки. Но въ записките на Цезаря нѣма никакви подробности върху това. Забѣлѣжително е само туй, че въ сжщия този день произлѣзли 6 отдѣлни срѣщи, три — при Дирахий и три въ укрѣпенитѣ линии, при което Помпей загубилъ до 2.000 души и много висши и частни началници, а войскитѣ на Цезаря взели 6 знамена и загубили не по̀ много отъ 20 души убити, но твърдѣ много ранени, особенно въ туй укрѣпление, срѣщу което била устрѣмена главната атака на Помпея. По какви причини или поводи Помпей произвелъ тѣзи атаки — отъ записките на Цезаря не се вижда, сжщо както и причинитѣ по които Помпей слѣдъ нѣколко дни заелъ и силно укрѣпилъ (съ валъ до 15 фута високъ) новъ лагеръ, а 5 дни слѣдъ това отново заелъ първия си лагеръ.

Между това Цезарь рѣшилъ, освѣнъ испратенитѣ легати Кассий и Калвизий съ отряди да заематъ Етолия и Акарнания (гл. по̀ горѣ), да испрати още и легата Калена, който да вземе главното началство надъ тѣзи отряди и да заеме съ тѣхъ тъй сжщо и Ахаия въ Пелопонесъ, съ цѣль колкото може по̀вече да ограничи Помпея, а да расшири за себѣ си властьта въ по̀ отдалеченитѣ краища на Гърция. Въ Ахаия и по̀ близкитѣ мѣстности се намирали Помпееви гарнизони подъ началството на легата Рутилия Лупа. Послѣдния се опитвалъ, но както се вижда безполезно, да прѣгради коринтския провлакъ съ укрѣпена линия. А между това Делфа, Тива и Орхоменъ въ

Виотия се прѣдали на легатитѣ на Цезаря.

А при Диррахий, слѣдъ изложения по́ горѣ бой, Цезарь, като искалъ да излѣзе отъ трудното си положение, нѣколко дни извѣждалъ армията си отъ лагера, извиквайки Помпея на бой. Помпей, макаръ да правилъ сѫщото, но както се виждало не искалъ да влиза въ общъ бой, а за това такъвъ и не произлизалъ.

Тогава Цезарь отново поискалъ да прибѣгне къмъ мирни прѣговори, за което вѣроятно ималъ основателни причини. Съ тѣзи цѣль той испратилъ при Помпеева легатъ Сципиона, въ Македония, приятеля му, Клодия, съ писмо, въ което молилъ Сципиона да стане посрѣдникъ между него, Цезаря, и Помпея. Клодий най напрѣдъ ималъ нѣколко прѣговори съ Сципиона, но послѣ не билъ вече допущанъ при него и се върналъ при Цезаря безъ всѣкакъвъ отговоръ. Тогава вече Цезарь се убѣдилъ, че съ такива хора, като неговитѣ противници, не му оставало да прави нищо друго, освѣнъ съ силата на оржжието да ги принуди на съглашение.

Вслѣдствие на това той заповѣдалъ да се направятъ силни укрѣпления при Диррахий, срѣщу единственнитѣ още два исхода, прѣзъ които конницата на Помпея можала да излиза на фуражировка. Това принудило Помпея да събере всичката си конница въ лагера, гдѣто тя скоро се изложила на най крайна нужда. Тогава Помпей рѣшилъ най послѣ да испита щастието си въ една вилазка. Тъкмо въ туй време при него избѣгали отъ конницата на Цезаря двама галли-алоброги, които съобщили на Помпея мѣстнитѣ свойства на Цезаревитѣ линии и на лагера му и послужили на Помпея за проводници. Плана на Помпея се състоялъ въ туй, щото да залови отъ къмъ морето и атакува отъ тила края на лѣвия флангъ на Цезаревата линия, който се допиралъ до брѣга на морето, но не билъ укрѣпенъ по край него и се намиралъ далечъ отъ Цезарева лагеръ. Вслѣдствие на това, Помпей прѣзъ една нощь испратилъ за тамъ 60 кохорти покрай морския брѣгъ, а другъ единъ силенъ отрядъ пѣхота и стрѣлци — по морето на кораби. На първитѣ (т. е. на 60-тѣ кохорти) той заповѣдалъ, за прѣдпазване отъ дѣйствието на стрѣлцитѣ и пращницитѣ, да прикриятъ шлемоветѣ си съ сплѣтена тръстика и да се снабдятъ съ фашини.

Пункта за атаката, показанъ отъ двамата бѣглеци-алоброги, билъ сполучливо избранъ отъ Помпея. Лѣвия край на укрѣпената Цезарева линия се допиралъ именно до това мѣсто на морския брѣгъ и завивалъ покрай него само на малко продължение, на което линията още не била напълно довършена. Укрѣпленията му състояли отъ единъ валъ 10 фута високъ и ровъ 15 фута дълбокъ. Тъзи часть отъ укрѣпленията близо до морето била заета отъ войскитѣ на 9-ия легионъ и се намирала далечъ отъ лагера на Цезаря, който билъ расположенъ на дѣсния край на линията му, прѣдъ Диррахий.

Атаката била произведена на 24 май на разсъмване и имала пъленъ успѣхъ. Силно атакуванъ отъ фронта и тила, 9-ия легионъ билъ отхвърленъ отъ укрѣпленията, взети отъ неприятеля съ бой, и отблъснатъ въ безрѣдица, разстройство и съ загуба. Легата М. Антоний, който началствувалъ надъ войскитѣ въ най близкитѣ укрѣпления, побързалъ да отиде съ 12 кохорти на помощь на 9-ия легионъ и задържалъ, даже отблъсналъ неприятеля. Цезарь, увѣдоменъ за това въ лагера си, веднага дошълъ на мѣстото на боя съ подкрѣпления. Слѣдъ

туй изложението на по̀ нататъшнитѣ дѣйствия отъ двѣтѣ страни, въ запискитѣ на Цезаря, не е ясно и понятно. Цезарь казва, че щомъ Помпей излѣзълъ изъ лагера си и завладѣлъ лѣвия край на линията му, Цезаревата, то той, Цезарь, се отказалъ вече отъ прѣдишния си планъ — блокирането на Помпея и заелъ лагеръ близо до лагера на Помпея. По̀ нататъкъ казва, че отъ разузнавачитѣ се научилъ за движението на единъ Помпеевъ легионъ задъ близо-лѣжавшата гора, за да заеме лагеръ близо до морето, и че вслѣдствие на това, като оставилъ въ новия си лагеръ само 2 кохорти, тръгналъ съ 33 кохорти въ 2 колони въ обходъ, срѣщу избрания отъ легиона на Помпея пунктъ. Всичко това, безъ планъ или поне ясно описание на тогавашната мѣстность и укрѣпленията на нея, е непонятно, толкозъ по̀ вече, че и двѣтѣ страни често устроявали нѣколко малки лагери въ разни мѣста. Достатъчно е да кажеме, че Цезарь атакувалъ лагера или укрѣплението на Помпеева легионъ, като водилъ лично лѣвото крило на войскитѣ си и отхвърлилъ Помпеева легионъ отъ едно по̀ голѣмо укрѣпление въ друго по̀ малко, прѣди още Помпей да успѣе да пристигне на помощь. Но при това войскитѣ отъ дѣсното Цезарево крило и слѣдъ тѣхъ всичката Цезарева конница, не познавайки добрѣ нито мѣстността, нито срѣщнатитѣ отъ тѣхъ укрѣпления, вървяли все по̀ нататъкъ и по̀ нататъкъ прѣзъ линията на тѣзи укрѣпления, безъ да срѣщатъ въ тѣхъ непріятеля. Между туй Помпей пристигналъ на помощь съ единъ легионъ и конницата и испратилъ послѣднята противъ конницата на Цезаря. Послѣднята понеже била разстроила рѣдоветѣ си, при прѣминуването прѣзъ укрѣпленията, дръпнала се назадъ, за да се устрои. Отблъснатия Помпеевъ легионъ, насърдченъ отъ приближението на Помпея, прѣминалъ въ настжпление. Дѣсно-фланговата пѣхота на Цезаря, като се отдалечила много отъ лѣво-фланговата, взела да отстжпва обратно прѣзъ линията на непріятелскитѣ укрѣпления, но при това дошла въ разстройство, безрѣдица и най послѣ въ бѣгство. Сжщото произлѣзло и съ лѣво-фланговата пѣхота на Цезаря. Напразно послѣдния, като грабналъ едно знаме, трудилъ се да задържи и събере бѣгающитѣ: всичкитѣ му войски, които били съ него, бѣгали въ пълна безрѣдица и не били съвършенно истрѣбени само за това, защото 1-о Помпей се боялъ, ако прѣслѣдва непріятеля, да не испадне въ засада и самъ да бжде разбитъ, за което и не се осмѣлявалъ да доближава до Цезаревитѣ укрѣпления, — а 2-о Помпеевата конница, прѣслѣдвайки бѣгущитѣ, била задържана отъ тѣзи войски на Цезаря, които пазили подстжпитѣ и вратитѣ на укрѣпленията си. Въ всѣки случай трудно е да си съставимъ напълно ясно понятие за вървежа на този бой и послѣдвалото слѣдъ него бѣгство на Цезаревитѣ войски и прѣслѣдването имъ отъ Помпеевитѣ. Обаче вижда се, че по̀ малката часть отъ Цезаревитѣ войски останала въ рѣдъ и прикрила бѣгството на по̀ голѣмата имъ часть.

Този резултатъ отъ боя произвелъ на Помпеевата армия извънрѣдно благопріятно впечатление и билъ празднуванъ отъ нея като пълна побѣда. Но Цезарь въ запискитѣ си се трудилъ да намали значението ѝ, като обяснява несполуката си съ малкото число войски, които участвували въ боя[1]), незгодната, прѣ-

[1]) Това не е вѣрно, понеже той ималъ 33 кохорти (3½ легиона) въ боя и 2 кохорти въ резервъ въ лагера, а Помпей само 2 легиона.

сѣчена и тѣсна между укрѣпленията мѣстность и отдѣлението на дѣсното му крило съ конницата отъ лѣвото. Както и да било той *билъ разбитъ*, както никога до тогава. Насмалко самъ той щелъ да бжде убитъ отъ единъ измѣнникъ, но билъ спасенъ отъ конюха си, който се намиралъ при него. Вечерьта, по казването на Плутарха, той казалъ, че »въ този день побѣдата би била на страната на неприятеля, ако у послѣдния се намираше человѣкъ, който да би разбиралъ, какъ да побѣждава.« Загубата му въ този день възлизала, по неговитѣ показания, до 960 души пѣхота, много римски конници, 30 трибуни и центуриони и 32 знамена.

А Помпей отъ този день приелъ титлата *императоръ* и »позволявалъ,« казва Цезарь, »да го величаятъ съ тъзи титла, безъ обаче да си възлага лавровъ вѣнецъ.« Лабиенъ измолилъ Помпея да му прѣдаде всичкитѣ Цезареви плѣнници и, като се поругалъ надъ тѣхъ, заповѣдалъ до единъ да ги убиятъ! — Такова било озлоблението противъ Цезаря на този бившъ, най любимъ и довѣренъ неговъ легатъ!

§ 63.

Движението на Цезаря и слѣдъ него на Помпея въ Тесалия.

Слѣдъ несполучливия бой при Диррахий Цезарь обстоятелно обсждилъ положението си, а сжщо и въпроса, какво трѣбвало да прѣдприеме и какъ да дѣйствува. И дошълъ до заключение, че било необходимо да излѣзе отъ трудното си положение, да се откаже съвършено отъ пó напрѣшното си намѣрение да блокира Помпея и да прѣдприеме съвсѣмъ другъ родъ дѣйствия, а именно — да увлѣче Помпея *въ маневриранив на открито поле*, при което се надявалъ да употрѣби съ полза искуството си въ този родъ дѣйствия и най послѣ сполучливо да ги рѣши съ помощьта на надѣжнитѣ и храбритѣ си войски. За това, като събралъ, успокоилъ, утѣшилъ и насърдчилъ послѣднитѣ, и като наказалъ онѣзи отъ тѣхъ, които не испълнили дълга си, вечерьта въ сжщия день, т. е. на 24 май, рѣшилъ: още на другия день да тръгне за Аполлония, да остави въ нея всичкитѣ си ранени и болни подъ прикритието на единъ гарнизонъ, да се съедини съ Домиция въ Македония, да съсрѣдоточи тамъ всичкитѣ си сили, съ исключение само на гарнизонитѣ въ Лисса, Орикъ и Аполлония, и да отвлѣче Помпея отъ брѣговетѣ на морето слѣдъ себѣ си. Ако Помпей би тръгналъ не слѣдъ него, а за Италия, то и той рѣшилъ да отиде сжщо тамъ прѣзъ Илирия. А ако Помпей би се опиталъ да му отнеме Лисса, Орикъ и Аполлония и да го отрѣже отъ брѣговетѣ на морето, то той щелъ да се обърне противъ Сципиона и съ това да принуди Помпея да му дойде на помощь. За този планъ Цезарь увѣдомилъ Домиция и рѣшилъ, като остави въ Лисса 4, въ Орикъ 3 и въ Аполлония 8, всичко 15 кохорти (1½ легионъ), съ всички останали войски да тръгне прѣзъ Епиръ и Акарнания.

Войскитѣ му и началницитѣ имъ били тъй расположени къмъ него и толкова искали боя, че го молили да остане при Диррахий и да влѣзе въ сражение. Но той не намѣрилъ за добрѣ, слѣдъ прѣтърпяната несполука, веднага отново да вкара войскитѣ въ бой и при това боялъ се отъ недостатъкъ на храна.

Вслѣдствие на това, съ настжпване на нощьта на 24 срѣщу 25 май, той испратилъ напрѣдъ къмъ Аполлония (отъ 60 до 70 версти) всичкитѣ тяжести, ранени и болни отъ армията, подъ прикритието на 1 легионъ, съ заповѣдь да не се спиратъ по пжтя; 2 легиона оставилъ при себѣ си, останалитѣ 7 легиона въ 3 ч. зараньта испратилъ тихо, безъ сигнали, по разни пжтища, слѣдъ тяжеститѣ. Малко подирь тѣхното тръгване, той заповѣдалъ да се тржби обикновенния сигналъ за тръгване въ походъ, и веднага тръгналъ слѣдъ задния отрядъ (ариергарда) на легионитѣ.

Помпей веднага тръгналъ слѣдъ него, като испратилъ напрѣдъ конницата си, но тя настигнала задния отрядъ (арриергарда) на Цезаря едва когато той прѣминувалъ прѣзъ р. Генузъ, понеже вървялъ много бърже, а при прѣминуването прѣзъ тъзи рѣка, която имала много стръмни брѣгове, и по нѣмание на кораби нито на рѣката, нито съ себѣ си, билъ задьржанъ. Но Цезарь испратилъ противъ Помпеевата конница своята, съ 400 души отборна пѣхота, и я отблѣсналъ. Слѣдъ това той въ сжщия день дошълъ до прѣдишния си лагеръ при Аспарагий, заповѣдалъ на конницата бързо да фуражира, а на останалитѣ войски запрѣтилъ да излизатъ отъ лагера по отдѣлно. Помпей вървялъ по сжщия пжть и сжщо тъй заелъ прѣдишния си лагеръ при Аспарагий. Тъй като войскитѣ и отъ двѣтѣ страни нѣмали нужда на ново да устрояватъ и укрѣпяватъ лагеритѣ си, а Помпей испратилъ часть отъ войскитѣ си за вода, дърва и на фураживовка, а друга часть отишла назадъ въ лагера при Дирахий, за оставенитѣ въ него вещи, то Цезарь, който прѣдвидѣлъ и очаквалъ това, веднага далъ сигналъ за походъ, направилъ двоенъ усиленъ прѣходъ и се расположилъ на лагеръ. По такъвъ начинъ Помпей не билъ въ състояние веднага да тръгне слѣдъ него и останалъ въ твърдѣ неблаговидно положение.

На другия день Цезарь постжпилъ по сжщия начинъ: прѣзъ нощьта испратилъ всичкитѣ си тяжести напрѣдъ, а въ 3 ч. сутриньта тръгналъ съ цѣлата си армия. Тъй продължавалъ той да прави и въ слѣдующитѣ дни, и тъй надминалъ Помпея, че послѣдния на 4-ия день вече билъ принуденъ да се откаже отъ прѣслѣдването.

Въ лагера при Аполлония Цезарь прѣстоялъ на 28 май само най необходимото време и отново тръгналъ съ усилени прѣходи за Македония, на съединение съ Домиция.

Тогава само Помпей, въ свой рѣдъ, рѣшилъ колкото може по̀ скоро да се съедини съ Сципиона. При това Цезарь забѣлѣзва, че Помпей дѣйствително ималъ намѣрение да нападне съ всичкитѣ си сили Домиция, ако Цезарь би рѣшилъ да чака на брѣговетѣ на Епиръ пристигането на останалитѣ войски отъ Италия. Но, ще прибавимъ, че ако Помпей и да ималъ това намѣрение, то, споредъ изложения по̀ горѣ личенъ неговъ характеръ и този на дѣйствията му, едва-ли би извършилъ това, тъй като не билъ въ състояние да се рѣши на него прѣдъ Цезаря, комуто много отстжпвалъ въ туй време по смѣлостьта и искуството въ съображенията и дѣйствията.

И тъй, и Цезарь, и Помпей, всѣки отъ своя страна, имали прѣдъ видъ колкото може по̀ скоро да се съединятъ въ Македония, първия — съ Домиция, а втория — съ Сципиона, и всичкия въпросъ се заключавалъ въ това, кой кого ще надпрѣвари. Но още отъ по̀ рано можало да се прѣдвиди, че успѣха

нѣмало да бѫде на страната на Помпея. Цезарь отивалъ за Македония съ обходъ прѣзъ Аполлония, а Помпей, отъ 4-ия день на прѣслѣдването си, можалъ да отиде въ Македония по най правия и късия пѫть, съ усилени прѣходи, да се съедини съ Сципиона и да разбий Домиция. Но по обикновенната си небрѣжность и бездѣятелность, той нищо такова не направилъ и испусналъ прѣкрасния случай да разбий Домиция, даже прѣди съединението си съ Сципиона, понеже тъкмо въ туй време, когато Цезарь отивалъ къмъ Аполлония и отъ тамъ за Македония, а Помпей слѣдъ него на 3—4 прѣхода, Домиций, който дълго стоялъ срѣщу Сципиона при р. Халиакмонъ (гл. по̀ горѣ), но тъй, че се намиралъ между Сципиона и Помпея, най послѣ, вслѣдствие на недостатъкъ въ храна, тръгналъ къмъ Хераклея (Heraclea—Sentica) въ Кандавия, т. е. право срѣщу Помпея, безъ да знае, че съ това не само затруднявалъ съединението си съ Цезаря, но и се излагалъ на опасность да се натъкне на цѣлата Помпеева армия и да бѫде разбитъ отъ нея. А съобщенията между Цезаря и Домиция били крайно затруднени и даже може да се каже прѣкъснати, вслѣдствие на това, че слѣдъ несполучливия за Цезаря бой при Дирахий и отстѫплението на армията му отъ този градъ, противницитѣ му на всѣкждѣ пръснали слухъ, че той *билъ съвсѣмъ разбитъ, лишенъ отъ цѣлата си армия и се трудилъ да се спаси отъ Помпея чрезъ бѣгство!* — За това не само не било възможно, нито за Цезаря, нито за Домиция, да испращатъ единъ другиму отдѣлни вѣстители и отдѣлни отряди, но даже много градове по пѫтя между една и друга, отказали да иматъ съобщение съ тѣхъ. Обаче за щастие на Цезаря, единъ разѣздъ на Домиция сполучилъ да залови нѣколко бѣглеци отъ Цезаря къмъ Помпея и да се научи отъ тѣхъ за сѫщинското положение на работитѣ. Вслѣдствие на това Домиций, който вече се намиралъ само на 4 часа пѫть отъ Помпея, веднага свърналъ на югъ, бързо тръгналъ къмъ Егиний (Aeginium), градъ на границата на Тесалия, и на 5 юний благополучно се съединилъ при Гомфи (Gomphi) съ Цезаря, който сѫщо толкова бързо билъ тръгналъ да го срѣщне. За съжеление, Цезарь нищо не казва, по кои именно пѫтища вървяли до и слѣдъ това Домиций, той — Цезарь и Помпей.

Жителитѣ на гр. Гомфи отказали да пуснатъ Цезаря, комуто, въ това положение, не оставало друго, освѣнъ да вземе града съ приставъ, слѣдъ което за сплашване на другитѣ, го прѣдалъ на войскитѣ си на разграбване. Отъ тукъ той веднага тръгналъ къмъ Метрополъ (Metropolis), който най напрѣдъ сѫщо искалъ да се откаже да пусне Цезаря, но, като се научилъ за участьта на Гомфи, отворилъ вратитѣ си. Цезарь постѫпилъ съ жителитѣ му много строго, и тѣзи два примѣра съ Гомфи и Метрополъ тъй подѣйствували на другитѣ градове въ Тесалия, че тѣ всички се покорили на Цезаря, освѣнъ Лариса (Larissa), на р. Пенеа, гдѣто Сципионъ се разположилъ на лагеръ. По такъвъ начинъ Цезарь съ Домиция при Метрополъ се намирали въ централно разположение между Сципиона при Ларисса и Помпея, който отивалъ отъ Хераклея за Тесалия. Ето до какво довели искуснитѣ и бързи движения на Цезаря и Домиция и, напротивъ, неискуснитѣ и бавни движения на Помпея и Сципиона. И вмѣсто послѣднитѣ двама лесно и удобно да задавятъ отъ двѣ страни Домиция и слѣдъ това съ съеди-

нени сили да нападнатъ Цезаря, сами се видѣли раздѣлени отъ централното расположение между тѣхъ на Цезаря, съединенъ съ Домиция. Ето защо искусното съединение на послѣднитѣ двама между първитѣ двама заслужва особенно внимание и похвала.

Извънрѣдната занимателность на взаимното относително положение на двѣтѣ противни страни, още отъ началото на движението отъ Диррахий за Македония и Тесалия, постепенно расте все пó вече и пó вече и ни кара да слѣдимъ съ напрѣгнато внимание всѣка пó нататъшна стжпка на Цезаря и Помпея, но да очакваме рѣшението не отъ Помпея, а отъ Цезаря. Въ негови ржцѣ видимо била сега сждбата, не само на похода въ Гърция, но и на цѣлата война, и съ неволно нетърпѣние очаква человѣкъ да види, какъ ще постжпи Цезарь?

И той рѣшилъ — да чака Помпея при Метрополъ и да влѣзе въ война съ него въ Тесалия. Тъзи страна била пó вечето равнинна, отколкото планинска, и въ нея настжпвало време за жетва (началото на юний). Цезарь при Метрополъ се намиралъ на не пó вече отъ единъ голѣмъ прѣходъ (около 25 версти) отъ Сципиона при Ларисса. Защо той не го атакувалъ до пристигането на Помпея, както искалъ да направи това най напрѣдъ — не е извѣстно. Да-ли защото града Ларисса билъ твърдѣ силно укрѣпенъ или за туй, че Цезарь ималъ за това нѣкои особени политически причини? — Несъмнѣнно, че или тъзи, или друга нѣкоя причина го е задържала, но да се прѣдположи, че това е станало безъ всѣкаква причина — не е възможно.

Необяснимо е тъй сжщо, че нѣколко дни слѣдъ 5 юний (т. е. съединението на Цезаря съ Домиция) Помпей, като дошълъ най послѣ въ Тесалия, *съединил се съ Сципиона*, но по кой пжть и гдѣ именно — не е извѣстно. Той вървялъ отъ Хераклея въ западна Македония къмъ Ларисса въ сѣверо-източна Тесалия, тогазъ когато Цезарь се намиралъ при Метрополъ, на единъ прѣходъ на западъ отъ Ларисса. А по какъвъ начинъ Помпей е можалъ безпрѣпятствие отъ страна на Цезаря да се съедини съ Сципиона? — и още еднажъ — защо Цезарь не разбилъ още прѣди това Сципиона или поне не побъркълъ на Помпея да се съедини съ него? Любопитни въпроси, но отговоръ за тѣхъ въ запискитѣ на Цезаря, за удивление и съжаление, нѣма, което не може да не се покаже странно. Причини несъмнѣнно трѣбва да е имало и то уважителни, но какви? — не е извѣстно.

А между това съединението на Помпея съ Сципиона имало такова влияние върху армията на първия, че тя вече била несъмнѣнно убѣдена въ побѣдата, горяла отъ нетърпѣние незабавно да влѣзе въ бой и даже, като виждала бавението на Помпея, роптаяла, като казвала, че той иска да проточи войната само за да запази пó дълго главното началство и да бжде заобиколенъ съ консули и претори. Впрочемъ това настроение съвсѣмъ непроникнало отъ самитѣ войски на Помпея, но отъ окржжавшия го сенатъ и римски първенци, на които продължителната война вече съвсѣмъ омръзнала и тѣ искали пó скоро да се завърнатъ побѣдители въ Римъ, като отъ сега още распрѣдѣляли помежду си щедритѣ награди и назначения на високи звания и длъжности, и расправяли други отъ подобенъ родъ глупости, съ една дума — всички били жедни за награди, почести, особенно за пари, а сжщо и за от-

мьщение на политическитѣ си врагове! Такъвъ билъ тогава *този окаянъ Римъ въ лагера на Помпея!* — Цезарь знаялъ всичко това и той подробно и безпощадно го описва въ запискитѣ си, и не може да не се вѣрва на него: всичко това би трѣбвало да бжде дѣйствително тъй, а не иначе. Но не трѣбва обаче да си въобразяваме, че всичко произлизало изключително вслѣдствие влиянието върху Помпея отъ страна на окржжавшитѣ го: не, самъ той, упоенъ отъ извънмѣрната си гордость, щеславие, властолюбие и самонадѣянность, билъ до токлова заслѣпенъ отъ тѣхъ, че не можалъ хладнокръвно, здраво и разумно да обсѫди положението си срѣщу такъвъ человѣкъ, като Цезаря, и да прѣсмѣтне всичкитѣ вѣрни и невѣрни случайности на единъ рѣшителенъ бой съ него, на който прѣдстояло да рѣши — сѫществуването на една или другия. Той не умѣялъ и не можалъ самъ да завладѣе умоветѣ на тѣзи, които го окржжавали, и да ги ржководи, а напротивъ като напълно имъ съчувствувалъ и се съгласявалъ съ тѣхъ, мислилъ само за побѣдата, но никакъ не и за надлѣжащитѣ срѣдства за издържанието ѝ: виждало му се достатъчно да атакува Цезаря, за да го разбий! Най много отъ всичкитѣ го подстрѣкавалъ за това Лабиенъ — този извергъ на неблагодарность къмъ Цезаря, заклѣтъ неговъ врагъ и, заедно съ това, злия духъ на Помпея, когото увѣрявалъ, че армията и особенно конницата му били значително по̀ прѣвъсходни отъ Цезаревитѣ въ всѣко отношение, че Цезарь нѣмалъ вече стари ветерани отъ Галлия, а ималъ само млади войски, и други подобни лъжи. Но при това нито Помпей, нито Лабиенъ, нито всички други, въ заслѣплението си, непомислювали за главното — че срѣщу тѣхъ стоялъ Цезарь! — Като че ли това било съвсѣмъ второстепененъ въпросъ. Съ една дума — всички се намирали въ сѫщо такова заслѣпление и разсѫждавали сѫщо тъй, както нѣкогажъ Дарий и окржжавшитѣ го, срѣщу Александра Великий, прѣдъ сражението при Иссъ и Арбела!

Съвсѣмъ друго било отъ страна на Цезаря. Той билъ единственната *глава* на всичко и отъ *него*, отъ *неговата глава* исхождало всичко и то съ такава могѫща сила и влияние върху всички окржжавши го, отъ най високитѣ до най долнитѣ чинове, напълно и безусловно вѣрующи въ искуството и щастието му, че цѣлата му армия, съ него на чело, съставлявала като че ли *едно тѣло* и *една душа*, испълнени съ неодолима сила и противъ които нищожна била армията на Помпея и безумни били всичкитѣ ѝ ржководители.

И Цезарь разсѫдилъ, че той и армията му се намирали най послѣ въ такова положение, въ което вече били въ състояние да се осмѣлятъ на рѣшителни дѣйствия. Несполукитѣ при Диррахий били забравени, силитѣ били съсрѣдоточени, храната — обезпечена, армията горяла отъ нетърпѣние да се срази — и Цезарь рѣшилъ да испита, искалъ ли или можалъ ли Помпей да приеме боя. Съ тъзи цѣль той извеждалъ армията си отъ лагера и я приближавалъ напрѣдъ въ боенъ рѣдъ отъ день на день по̀ близо и по̀ близо къмъ лагера на Помпея, до като се приближилъ до основанието на височината, на която той билъ разположенъ.

Впрочемъ Цезарь не казва, гдѣ именно се намиралъ лагера на Помпея и даже никждѣ не упомѣнува названието на града *Фарсалъ*, и въобще въ запискитѣ му нѣма точни данни касателно мѣстностьта, расположението, движенията и дѣйствията на

Помпея до тъзи минута, когато произлѣзло рѣшителното сблъсквание между двѣтѣ армии. Несъмнѣнно е само това, че лагера на Помпея се намиралъ не при Ларисса, но, както отъ послѣдующето се вижда, близо до града *Фарсалъ* на р. Енипей въ Тессалия (днесъ *Салтаджи* на р. *Салтаджи-Потамосъ*, въ областьта на *Трикала*) и че къмъ това мѣсто Цезарь пристигналъ на 6-ий или 7-ий, а Помпей на 10-ий Юний.

§ 64.

Сраженіето при Фарсалъ (на 29 юний 48 год.).[1])

Помпей ималъ 110 кохорти легионна пѣхота[1]) (11 легиона = около 47.000 души), 7.000 души римска и спомагателна конница, и много спомагателни пѣши и конни войски, всичко примѣрно 90.000 души. А Цезарь ималъ 3 легиона и 82 кохорти — 22.000 души легионна пѣхота[1]), само 1000 души конница и спомагателни пѣши и конни войски, но въ по̀ малко число, отколкото Помпей, а всичко примѣрно отъ 42 до 43.000 души. Общото число на войскитѣ отъ едната и отъ другата страна не е точно извѣстно, достовѣрно е само това, че Помпей билъ почти два пѫти по̀ силенъ, а Цезарь два пѫти по̀ слабъ по броя на войскитѣ си. Непонятно е, какъ тъй Цезарь, който тръгналъ отъ Диррахий съ 10 легиона и се съединилъ съ 2-та легиона и 500 души конница на Домиция, ималъ при Фарсалъ само 3 легиона и 82 кохорти. Въ едното или другото трѣбва да има нѣкаква погрѣшка, но въ какво и защо — мжчно е да се рѣши.

Лагеритѣ на Помпея и на Цезаря били расположени на височинигѣ на дѣсната страна на р. Енипея, първия — съ дѣсния, а втория — съ лѣвия фасъ къмъ тъзи рѣка. Между двата лагера се простирала обширна равнина. Като слѣзълъ на нея (на 29 юний), Цезарь построилъ армията си въ боенъ рѣдъ въ 3 линии, като турилъ храбритѣ, но силно пострадали подъ Диррахий легиони тъй: 10-ия, подъ началството на Сила — на края на дѣсния флангъ, 8-ия и 9-ия, съединени заедно, подъ началството на Антония — на лѣвия флангъ, а въ центра — 80 кохорти подъ началството на Домиция. 6 отборни кохорти, взети отъ 3-та линия, той турилъ въ видъ на резервъ задъ дѣсното крило, за да го усили и подкрѣпи и да го запази отъ атаката на Помпеевата конница отъ къмъ откритата страна на равнината. Всичката си малобройна конница усилилъ съ кохорти отъ най добрата си пѣхота, които расположилъ между отдѣленията на конницата, като казвалъ, че по такъвъ начинъ 1000-та души негова конница можала смѣло да противудѣйствува на 7-хилядната Помпеева. 2 кохорти били оставени въ лагера[2]). Цезарь обп-

[1]) Числото и мѣсеца, въ които произлѣзло сраженіето при Фарсалъ, и числото на войскитѣ въ него на Помпея и Цезаря, у древнитѣ писатели се показва много неопрѣдѣлено, а у новитѣ разно. Нѣкои отъ послѣднитѣ показватъ, че това сражение произлѣзло на 20 юлий, а общото число на войскитѣ отъ двѣтѣ страни покачватъ даже до 300—400.000 души, но почти всички сж съгласни съ това, че Помпей ималъ легионна пѣхота 110 кохорти, а Цезарь 3 легиона и 82 кохорти и че спомагателни войски у двамата, особенно у Помпея, имало твърдѣ много. Тукъ времето и числото на войскитѣ сж показани по *Гишара*, коментаритѣ на когото върху коментаритѣ на Цезаря се признаватъ за най добри въ критическо отношение.

[2]) Наполеонъ I казва, че Помпей ималъ 110 кохорти = 45.000 римски войски въ строя, а Цезарь — 30.000 римски войски, отъ които 8-ия 9-ия и 10-ия легиони турилъ на дѣсното крило,

колилъ всичката си войска, насърдчилъ я и я въодушевилъ съ една кратка рѣчь, казалъ на 6-тѣ кохорти на дѣсното крило, че отъ тѣхъ ще зависи рѣшението на сждбата на боя, съвѣтвалъ войницитѣ, при дѣйствията противъ изнеженитѣ римски конници, да имъ нанисатъ удари право въ *лицето*, за по̀ скоро да ги принудятъ на бѣгство, и слѣдъ това застаналъ на дѣсния флангъ.

Помпей тъй сжщо, като излѣзълъ отъ лагера си и се спусналъ на равнината, построилъ армията си въ 3 линии: на лѣвото крило, подъ личното си началство — 1-ия и 3-ия легиони, прѣдадени нему въ 50 г. отъ Цезаря по постановлението на сената, въ срѣдата — 2-та сирийски легиона на Сципиона, а на дѣсното крило, къмъ рѣка Енипей — 1 киликийски легионъ и надѣжнитѣ испански кохорти подъ началството на Афрания, който ги довелъ отъ Испания. 2.000 ветерани-волонтери били распрѣдѣлени по край цѣлата линия. Всичката конница била турена на лѣвия флангъ. 7 кохорти били оставени въ лагера. Помпей заповѣдалъ на всичкитѣ войски да чакатъ неприятеля безъ да напущатъ мѣстата си и само тогава да ударятъ върху него, когато той съвсѣмъ ще доближи до тѣхъ, въ неизбѣжно, при настжплението, разстройство. 1-тѣ линии на двѣтѣ армии стояли много близо една отъ друга (не по̀ вече отъ 250—300 крачки).

Цезарь пръвъ повелъ армията си напрѣдъ; но старитѣ му и опитни легиони, като видяли, че Помпеевитѣ войски стояли неподвижно на мѣстото си, сами се спрѣли близко до тѣхъ, събрали силитѣ си, устроили рѣдоветѣ си и, като хвърлили дружно полукопията си (pilum) въ неприятеля, стрѣмително ударили съ мечоветѣ. Тъкмо въ туй време всичката конница на Помпея, имайки задъ себѣ си стрѣлци и пращници, истикала находившата се срѣщу нея конница на Цезаря и съ заѣздъ на дѣсно искала да удари въ флангъ на дѣснофланговата пѣхота на Цезаря. Но 6-тѣ резервни кохорти, като промѣнили фронта на дѣсно, атакували я тъй неочаквано и тъй силно, че всичката Помпеева конница дошла въ растройство и безрѣдица, била отблъсната и принудена да бѣга до самитѣ височини, на които билъ расположенъ лагера на Помпея. Стрѣлцитѣ и пращницитѣ, които се намирали задъ нея, били истрѣбени и 6-тѣ резервни кохорти, съ завиване на лѣво, ударили въ флангъ и въ тилъ на 1-ия и 3-ия лѣвофлангови легиони на Помпея, а 3-та линия на Цезаря подкрѣпила атаката на 1-та и 2-та линии отъ фронта и на 6-тѣ резервни кохорти въ фланга и тила. Тогава армията на Помпея, като не била въ състояние да противустои на силната атака на Цезаревата армия отъ фронта, фланга и въ тила, била принудена да избѣга къмъ лагера си. Самъ Помпей се спусналъ сжщо за тамъ и, като заповѣдалъ на 7-тѣ кохорти въ лагера упорито да го отбраняватъ, до толкова се слисалъ, че дошълъ до пълно вцѣпенение и не давалъ никакви распорѣждания. А Цезарь живо и силно прѣслѣдвалъ бѣгущитѣ и, безъ да глѣда на горѣщината и умората на войскитѣ си (боя се продължавалъ отъ сутринья до пладнѣ), насърдчавалъ ги веднага да вървятъ на пристжпъ срѣщу Помпеева лагеръ. Съ радостни викове се хвърлили тѣ въ рова и на вала, отблъснали и разбили храбро и упорито

80 кохорти въ центра, по една кохорта отъ всѣки легионъ отъ 3-та линия — задъ дѣсното крило задъ конницата, и 2 кохорти оставилъ въ лагера, което би съставило всичко, считайки по 10 кохорти въ легионъ, 172 кохорти, които съотвѣтствували на по̀ вече отъ 17 легиона. Но това не е вѣрно.

сражавшитѣ се кохорти и тракийски спомагателни войски на Помпея и взели лагера съ пристжпъ. Помпей въ ужасъ, бързо снелъ отъ себѣ си всичкитѣ външни знаци на сана си и облѣченъ въ просто облѣкло на единъ робъ избѣгалъ въ Ларисса. Останкитѣ отъ разбитата му армия се събрали на близо-лѣжавшитѣ височини, но, като видяли движението на Цезаревитѣ войски срѣщу тѣхъ отъ три страни, спуснали се по̀ нататъкъ по пжтя за Ларисса. Тогава Цезарь оставилъ една часть отъ армията си въ взетия лагеръ на Помпея, друга испратилъ назадъ въ своя лагеръ, а третя (4 легиона) повелъ подирь бѣгующитѣ. Послѣднитѣ се събрали на една височина, но прѣзъ нощьта били блокирани на нея отъ Цезаря съ една укрѣпена линия и зараньта на другия день сложили оржжието си, като на колѣни молили Цезаря да пощади живота имъ. Цезарь не само, че имъ подарилъ живота, но ги и успокоилъ и заповѣдалъ на войскитѣ си да не имъ правятъ ни най малка пакость и нищо да не отнематъ отъ тѣхъ. Слѣдъ това, като присъединилъ къмъ себѣ си легионитѣ, оставени въ лагера на Помпея, а находившитѣ се при него испратилъ на тѣхно мѣсто, той бързо тръгналъ съ конницата, задъ която вървяли легионитѣ, къмъ Ларисса (която отстояла отъ Фарсалъ примѣрно на 3 римски мили или по̀ вече отъ 4 версти).

Удивително, даже невѣроятно изглѣжда, че всичката загуба на Цезаря, по неговитѣ думи, възлизала само до 30 центуриона и 200 души прости войници! А загубата на Помпеевата армия възлизала, по думитѣ на Цезаря, до 15.000 души убити и ранени и 24.000 души взети въ плѣнъ; останалитѣ слѣдъ това войски на Помпея се пръснали по всички страни. Вънъ отъ това 9 орли и 180 знамена били трофеи на Цезаря.

Такъвъ билъ исхода на знаменитото сражение при Фарсалъ, въ което Цезарь удържалъ най рѣшителната отъ всичкитѣ си побѣди. Той съ явно удоволствие забѣлѣзва въ записките си, че прѣдположението му за ползата въ дѣйствията на 4-та линия (или 6-тѣ резервни кохорти) се оправдало и че тѣзи войски прокарали пжтя къмъ побѣдата. Това е напълно вѣрно, тъй като туй распорѣждание на Цезаря било въ всѣко отношение прѣвъсходно. Обаче успѣха му билъ улесненъ първо съ това, че многобройната конница на Помпея, на която той възлагалъ всичката си надѣжда, не само не испълнила дълга си, но отведнъжъ позорно обърнала гърбъ и избѣгала, а второ съ туй, че тя съвсѣмъ не очаквала атаката на 6-тѣ резервни кохорти на Цезаря противъ нея и била атакувана отъ тѣхъ не само отъ фронта, но и въ флангъ и тилъ. Всичко това станало тъй неочаквано за нея и при това тъй скоро, че тя съвсѣмъ се смаяла и се спуснала да бѣга.

Слѣдъ вземанието на Помпеевя лагеръ съ пристжпъ, Цезаревитѣ войски намѣрили въ него свидѣтелства за пълната безгрижность, раскошъ и изнеженность на Помпеевата армия и особенно на началницитѣ ѝ, и за несъмнѣнната имъ увѣреность въ побѣдата. А между това тѣ постоянно укорявали въ раскошъ и изнеженность Цезаревата армия, която, напротивъ, много често търпяла най голѣмъ недостатъкъ, даже въ най необходимото, и мжжественно принасяла необходимитѣ лишения и трудове.

§ 65.

Бѣгството, прѣслѣдването и смъртьта на Помпея.

Помпей не стоялъ дълго време въ Ларисса, но придруженъ отъ нѣколцина отъ окржжавшитѣ го лица бѣгалъ пó нататъкъ, денемъ и нощемъ, до брѣговетѣ на морето, гдѣто се качилъ на единъ товаренъ корабъ, натоваренъ съ хлѣбъ, и бързо заминалъ за Амфиполъ. Но и тукъ не стоялъ дълго: направилъ само нѣкои распорѣждания, вѣроятно пó вечето за да скрий по възможность пó дълго бѣгството си, заелъ отъ привърженцитѣ си пари и, като се научилъ за приближението на Цезаря, отново се пусналъ въ морето. Но никждѣ вече не искали да го приматъ; обаче той събралъ още нѣколко кораба, войски и пари и, най послѣ, пристигналъ до Пелузий, на границата на Египетъ, тъкмо въ туй време, когато несъвършеннолѣтния египетски царь Птоломей Дионисий, синъ на умрѣлия въ 51 г. царь Птоломей XI Авлетъ, стоялъ тукъ съ една армия срѣщу пó голѣмата си сестра Клеопатра, която събрала на границитѣ на Сирия и Египетъ войски и идяла срѣщу него да воюва за обладанието на египетския прѣстолъ. Евнуха Потинъ, въ звание опекунъ на Птоломея Дионисий, който билъ заграбилъ властьта въ свои ржцѣ, вѣроломно се възползвалъ отъ довѣрчивостьта на Помпея, който търсилъ убѣжище въ Египетъ, коварно го примамилъ да отиде у него и заповѣдалъ да го убиятъ, за да спечели съ това благоволението на побѣдителя на Помпея — Цезаря, къмъ себѣ си и къмъ младия царь.

Между това Цезарь отъ Ларисса бързо тръгналъ съ всичката си конница подиръ Помпея, за да не го допусне да събере нова армия и даже да го улови лично. Слѣдъ конницата той заповѣдалъ да върви единъ легионъ. Наскоро, като се досѣщалъ или се научилъ, че Помпей избѣгалъ въ Египетъ, той се качилъ съ 800 души конница и 2 легиона (всичко не пó вече отъ 3.000 души) на 10 родосски и нѣколко малоазиатски кораби и заминалъ за Александрия. Едва той пристигналъ тамъ и стжпилъ на брѣга, когато му била поднесена отсѣчената глава на Помпея. При изглѣда ѝ, той не можалъ да задържи сълзитѣ си, и макаръ да не билъ отъ чувствителнитѣ хора, обаче несправедливо приписватъ сълзитѣ му на лицемѣрието. Той би билъ съвсѣмъ безчувственъ, ако при изглѣда на Помпеевата глава не билъ трогнатъ отъ възпоминанието за пó напрѣшнитѣ си отношения съ него, за нещастната му сждба и отъ съзнанието на нетрайностьта на земното величие.

Въ Александрия той не намѣрилъ обаче радостна срѣща: египетскитѣ войски на Птоломея били недоволни отъ идването му, и даже нѣколко души отъ войскитѣ му били убити отъ тѣхъ. А войска Цезарь ималъ много малко: той обяснява това съ туй, че се уповавалъ на прѣдшествувавшата го слава, като побѣдитель и на личната си безопасность на всѣкждѣ, кждѣто и да се обърнелъ. При всичко това той трѣбвало да има пó много войска и за това направилъ распорѣждание да се повикатъ отъ Мала Азия нѣколко легиона, съставени отъ останкитѣ на Помпеевата армия.

Изглѣжда, че съ смъртьта на Помпея войната била свършена и Цезарь можалъ и трѣбвало веднага да се върне въ Гърция и отъ тамъ въ Римъ, гдѣто присжтствието му било необходимо. Прѣди всичко трѣбвало да на-

рѣди и затвърди работитѣ въ Римъ, а слѣдъ това вече въ Египетъ, ако обстоятелствата биха поискали и позволили това. Но Цезарь поискалъ прѣди да се върне въ Римъ, да нарѣди работитѣ въ Египетъ, като рѣши спора между Клеопатра и Птоломея Дионисий и като се надявалъ да успѣе въ това въ непродължително време. Но той се излъгалъ въ надѣждитѣ си и цѣли 5 мѣсеца билъ въвлѣченъ въ тъй-нарѣчената *Александрийска война* (гл. пó долу) и задържанъ отъ нея и отъ други обстоятелства въ Египетъ.

Въ туй време, когато той дѣйствувалъ въ Гърция, на други двѣ мѣста прѣтърпялъ несполуки. Началника на една Помпеева ескадра Лелий се явилъ прѣдъ Брундузий, завладялъ острова прѣдъ пристанището и блокиралъ послѣднето. Друга една Помпеева ескадра, подъ началството на Кассия, прѣплувала при гр. Мессена (дн. Мессина) въ Сицилия, гдѣто изгорила 30 Цезареви кораба и 5 други тамъ наблизо, и се отдалечила само слѣдъ распространението на извѣстието за побѣдата при Фарсалъ.

§ 66.

Общъ прѣглѣдъ и забѣлѣжки.

Разглѣжданието дѣйствията на Цезаря и Помпея въ Гърция довежда до слѣдующитѣ заключения и забѣлѣжки:

Цѣлта и на двѣтѣ страни била да се надвие и свали противника съ силата на оржжието и да се постигне едноличната върховна власть въ Римъ. А нееднократнитѣ опитвания на Цезаря да дойде до съглашение съ Помпея трѣбва да се разбиратъ не иначе, освѣнъ въ смисъль на особенна политика отъ страна на първия — именно да има видимата справедливость на своя страна: но той вдигна оржжието и възбуди междуусобната война не за туй, щото да сподѣли съ Помпея властьта и да учрѣди дуумвиратъ. Това е било невъзможно за оногова, който е казалъ, че »прѣдпочита да бжде прьвъ въ село, отколкото вторий въ Римъ.« Па и не къмъ тъзи цѣль се стрѣмилъ той постоянно и неуклонно още отъ най младитѣ си години.

Но срѣдствата, употрѣбени отъ двѣтѣ страни за постиганието на тъзи цѣль, били сжществено различни. Отъ страна на Цезаря въ това отношение се вижда извънрѣдна далновидность и основателность, настойчивость и послѣдователность, мждрость и сила въ всичкитѣ му съображения и дѣйствия. Осемь години (58—51) той си готвилъ надѣжно орждие и основание на дѣйствията за прѣдначертаната въ ума му война, която трѣбвало да рѣши въпроса между него и Помпея. И той ги прицобилъ въ прѣвъсходна степень — както въ 10-легионната си, побѣдоносна армия, закалена въ трудоветѣ и боевегѣ, напълно прѣданна и вѣрна нему, готова на всичко подъ негово прѣдводителство, тъй и въ покорената отъ него Галлия, която трѣбвало и можала да му служи за първо и отлично основание на дѣйствията противъ Италия и Испания.

Но Помпей, въ летаргията си, не взелъ своевременно никакви мѣрки за противудѣйствие. Обладающъ, съ исключение областитѣ на Цезаря (3-тѣ Галлии и Илирия), всичката територия и моретата на републиката, съ всичкитѣ ѝ военни сили и срѣдства, той като че ли за нищо не зачиталъ вѣроятното въстание на Цезаря противъ него съ война. Възлагайки особенни надѣжди на области-

тѣ си — Испания и Африка и на находившитѣ се въ тѣхъ войски, той не помислилъ за усилването и закрѣпяването си въ Италия и Римъ, и като че ли забравилъ, че тѣ съставлявали срѣдоточието на републиката и че който владѣялъ тѣхъ, той владѣялъ и нея. Бързия вървежъ на работитѣ и прѣминуването на Цезаря прѣзъ Рубиконъ съвсѣмъ го изненадали и още тогазъ доказали, че той билъ прѣживялъ себѣ си и славата си и не билъ вече онзи Помпей, какъвто билъ по̀ напрѣдъ. Първото му чувство било — страха, първото му дѣйствие — бѣгството отъ Римъ въ Капуа и най послѣ въ Брундузий, за да избѣга отъ тамъ въ Гърция, гдѣто да събере сили и да противустане на Цезаря. Всичко това не може даже да се нарѣче неблагоразумие, но трѣбва да се признае за чиста глупость. Безъ бой да отстжпва на Цезаря Италия и Римъ и като побѣденъ позорно да избѣга въ Гърция значило — да отстжпва вече на Цезаря половината отъ побѣдата.

Цезарь, въ 60 дни като завладялъ почти безъ бой Италия и Римъ и по нѣмание на флота като не можалъ да отиде слѣдъ Помпея въ Гърция, а като не искалъ да остави Испания и легионитѣ на Помпея въ нея въ тила си, обезпечилъ се противъ послѣдния съ отбранителни мѣрки по край източнитѣ брѣгове на Италия и смѣло тръгналъ за Испания. Вжтрѣ въ 2 мѣсеца той принудилъ да му се покорятъ и легатитѣ на Помпея въ Испания, и цѣла Испания, и Массилия, и тогава вече имайки за твърдо и надѣжно основание на дѣйствията си, не само Галлия, но и Испания, и Италия, прѣминалъ по море въ Епиръ, но по недостатъкъ на кораби, само съ една часть отъ армията си, излагайки се на опасность да бжде разбитъ на морето, или отъ буря, или отъ флотата на Помпея. Петь мѣсеца слѣдъ това той стоялъ на брѣговетѣ на Епиръ срѣщу прѣвъсходящитѣ сили на Помпея, които лесно можали да го задавятъ, и едва слѣдъ изминуването на това време успѣлъ да се съедини съ Антония и останалата часть отъ армията си. Съ това той показалъ и вѣрата въ щастието си, което дѣйствително му помогнало, и силата на волята си, но не показалъ надлѣжаще, отъ страна на такъвъ великъ полководецъ, равновѣсие на ума и волята. Прѣминуването му по море въ Гърция, съ части отъ армията си, въ продължение на 5 мѣсеца, не може да се нарѣче нито благоразумно, нито безпогрѣшно, но трѣбва де се признае за твърдѣ смѣло и даже рискувано до неблагоразумие. — »12 легиона, които Цезарь събралъ при Брундузий,« — казва Наполеонъ I — »дошли отъ Испания, Галлия и отъ брѣговетѣ на р. Падъ (По), за това мислимъ, че по̀ добрѣ би било за него, ако ги опжтеше прѣзъ Илирия за Македония; отъ Плаценция не е имало прѣсичание на два пжтя и растоянието било еднакво за пристигането въ Епиръ; армията му би дошла тамъ цѣлата заедно; той не трѣбвало да прѣминува по море — важно прѣпятствие, което насмалко щело да бжде пагубно за него срѣщу прѣвъсходившата го на брой флота.« — И това е безусловно вѣрно и безспорно. »Наистина« — прибавя Наполеонъ I — »че мореплаването било тогава въ дѣтството си: корабитѣ не можали да плуватъ по вѣтъра и да крейсеруватъ, и трѣбвало да се снабдяватъ на брѣговетѣ съ вода, дърва и храна.« Слѣдователно згодитѣ и незгодитѣ били еднакви и за двѣтѣ страни. Наполеонъ I осжжда дѣйствията на Помпея до съединението на Цезаря съ Антония, а Цезаревитѣ — отъ това време до отстжплението отъ Диррахий. »Пом-

пей« — казва той — »съ такава силна армия не трѣбвало да позволи на Цезаря да го държи, Помпея, единъ видъ въ обсадно положение. А дѣйствията на Цезаря, слѣдъ съединението му съ Антония, т. е. обсаждането на Помпея, той нарича *крайно смѣли* или *дързки* (témeraires), »за което« — прибавилъ Наполеонъ — »той и билъ наказанъ. Какъ е можалъ той да се надява съ успѣхъ да се държи по продължението на обширната си контрвалационна линия, окржжавайки армията на Помпея, която заемала централно положение и имала въ тила си свободно море? — Слѣдъ извънрѣдно голѣмитѣ работи, той ималъ несполука, билъ разбитъ, загубилъ най добритѣ си войски и билъ принуденъ да напусне бойното поле. А Помпей се задоволилъ само съ това, че противупоставилъ на обширната му контрвалационна линия по̀ малко обширна циркумвалационна, и дѣйствително, можалъ ли той да постжпи иначе, като неискалъ да влиза въ бой? — Но той трѣбвало по̀ добрѣ и по̀ вече да се възползва отъ боя при Диррахий: въ този день той би можалъ да достави *на републиката побѣда.*« — Нѣкои по̀ нови военни писатели, безусловни и възторжни възхвалители на всичко, каквото и да направилъ Цезарь, не порицаватъ, а само се удивляватъ на необикновенната *смѣлость* на прѣплуването му прѣзъ морето въ Епиръ и на блокирането на Помпея при Диррахий. Но мнѣнието на Наполеона I е много по̀ вѣрно за такова увлѣчение, и несъмнѣнно е, че Цезарь въ тѣзи два случая твърдѣ много се уповавалъ на щастието си и показалъ по̀ голѣма сила на волята, отколкото сила на ума или благоразумие, иначе — направилъ *голѣми погрѣшки*, за които, както справедливо казва Наполеонъ I, билъ наказанъ.

Касателно извънрѣдно голѣмитѣ фортификационни работи на Цезаря при Диррахий, Наполеонъ I казва, че, при тогавашното бѣло и метателно оржжие, тѣ напълно достигали цѣлта, която не би достигнали въ наше време. Лопатата и търнокопа — прибавя той — били въ него време толкова нужни за войника, колкото щита и меча.

Генералъ *Лоссау* (Ideale der Kriegführung etc.) казва, че отъ всички дѣйствия на Цезаря въ Гърция, особенно внимание заслужватъ два момента: *съображенията* му при Диррахий и *рѣшителностьта* му при Фарсалъ. По отношение на първитѣ, »странно изглѣжда« — казва *Лоссау* — »че такъвъ полководецъ като Цезаря, въ туй относително положение, въ което се намиралъ той и Помпей, рѣшилъ и се надявалъ да надвий послѣдния, не съ бой, а само чрѣзъ блокиране съ укрѣпена линия. Но това било извънрѣдно трудно за него съ една армия, недостатъчна да заеме и отбранява твърдѣ обширната линия, на която той никждѣ не билъ достатъчно силенъ. За това несполуката и пораженението му били нещастие за армията му, но щастие за него лично, тъй като тѣ го извели отъ лъжовния пжть на истинския. Щастие за него било сжщо и това, че противъ него се намиралъ Помпей, който постоянно избѣгвалъ боя и само случайно разбилъ съ часть отъ силитѣ си часть отъ армията на Цезаря на единъ пунктъ отъ линията му, тогазъ когато лесно можеше съ главнитѣ сили да я раскъса на кой и да е пунктъ и да нанесе на Цезаря силно и дажерѣшително поражение.« — А по отношение рѣшителностьта на Цезаря да влѣзе въ бой съ Помпея при Фарсалъ, генералъ *Лоссау* казва, че отъ 24 май — деня на боя при

Диррахий, до 29 юний — деня на сражението при Фарсалъ[1]) тази рѣшителность на Цезаря имала достатъчно време да озрѣе, но, при всичко това, заслужва пълно одобрѣние, тъй като не всѣкой полководецъ ще се рѣши, въ първата благоприятна минута, съ една по̀ слаба армия да атакува една по̀ силна, даже прѣдвождана отъ такъвъ нерѣшителенъ человѣкъ, какъвто се показалъ Помпей. Тази рѣшителность била много важна за Цезаря, тъй като съ нея било свързано рѣшението на въпроса: *да сжществува* или *не* той, Цезарь. Сега той вече ясно виждалъ крайната своя цѣль и необходимостьта рѣшително да се устрѣми къмъ нея. Тукъ била необходима необикновенна сила на волята, а такъвъ человѣкъ, като Цезаря, не билъ лишенъ отъ нея и въ този случай напълно я проявилъ, а останалото — прѣдоставилъ на *щастието си*. А съображенията на ума ставали вече спомагателни, но второстепенни срѣдства. Съ една дума, отъ разсѫжденията на генерала *Лоссау* върху този прѣдмѣтъ слѣдва, че Цезарь, въ този случай, както Александръ Великий, Аннибалъ и всички вилики полководци въ подобни случаи, показалъ прѣвѣсъ въ силата на волята надъ силата на ума и взетата рѣшителность турилъ по̀ горѣ отъ всички косвенни съображения, съединени съ недоумѣние, съмнѣние, колебание и др. т. — Тази рѣшителность, споредъ забѣлѣжката на генерала *Лоссау*, и опѫтила Цезаря по истинския пѫть, по който той и тръгналъ вече съ извънрѣдна енергия. Като застаналъ при Метрополъ, той чакалъ Помпея, най напрѣдъ за да маневрира срѣщу него и послѣ въ благоприятна минута да го атакува. Но Помпей самъ тръгналъ насрѣща му и тогава Цезарь, приближавайки се къмъ него, почналъ да го извиква на бой, на който Помпей най послѣ се рѣшилъ и който произлѣзълъ при Фарсалъ, тъй както бѣше описано по̀ горѣ. Въ това сражение, отъ страна на Цезаря особенно внимание заслужватъ 1) назначението и расположението на 6-тѣ резервни кохорти и 2) напълно своевременно подадения отъ Цезаря сигналъ за атакуването на Помпеевата конница, което и рѣшило побѣдата. Въобще — заключава генерала *Лоссау* — способа за въззарѣнието на Цезаря, неговата проницателность, рѣшителность и дѣятелность въ тѣчение на всичкото време отъ боя при Диррахий до и слѣдъ сраженето при Фарсалъ — се явяватъ безспорно и въ пъленъ блясъкъ. Сѫщо такъвъ характеръ имало и бързото, неуморимо прѣслѣдване на Помпея отъ Цезаря до самия Египетъ.

Касателно загубата отъ двѣтѣ страни при Фарсалъ, Наполеонъ I забѣлѣжилъ, че тя, както и въобще въ всичкитѣ сражения въ древнитѣ времена, е твърдѣ понятна, тоже по свойството на тогавашното бѣло и метателно орѫжие. Армиитѣ въ древно време изисквали съставъ отъ хора, добрѣ подготвени въ тѣлеснитѣ упражнения, а онѣзи армии, които състояли отъ стари и опитни въ това войски, всѣкога имали прѣимуществото. При Фарсалъ и двѣтѣ армии състояли отъ римски и спомагателни войски, но Цезаревитѣ войски били свикнали съ войната на сѣверъ, а Помпеевитѣ — на югъ.

Помпей въ сражението при Фар-

[1]) По броението на *Гишара*, което не е съгласно впрочемъ съ броението на Наполеона I и другитѣ по̀ нови писатели, които отбѣлѣзватъ сражението при Фарсалъ да е произлѣзло на 20 юлий по юлиянския календаръ, за което боя при Диррахий се пада на 15 юний.

салъ, показалъ необясними: самонадѣянность, непрѣдвидливость и, когато конницата му, главната негова надѣжда, била отблъсната и избѣгала — упадъкъ на духа, който почти го лишилъ отъ разсѫдъкъ. »Той горчиво се оплаквалъ послѣ,« забѣлѣзва генералъ Лоссау, »че много билъ излъганъ въ надѣждитѣ си и че тѣзи, на които той най много се надявалъ (разбирайки конницата, въ която били най виднитѣ римляни), измѣнили му и се прѣдали на бѣгство. Но той самъ билъ виновенъ за всичко това, понеже погрѣшно се распорѣдилъ съ атаката на конницата си и главно — че самъ се слисълъ и оставилъ армията си, тогазъ когато би трѣбвало и би можалъ още да употрѣби всичко до послѣдня крайность, за да прѣдотврати или поне да умали поражението си.

Нещастната му смьрть внушила на Наполеона I слѣдующитѣ думи, които служатъ за характеристика на продължителното и забѣлѣжително, държавно и военно поприще на този человѣкъ:

»Тъй загиналъ великия Помпей, на 58 годишна възрасть, който 35 години испълнявалъ най висшитѣ длъжности въ републиката. Той извършилъ 17 военни похода: въ 83, 82, 77, 49, 48 години противъ римлянитѣ на Мариянската и Цезаревата партии; въ 81 г. въ Африка, въ 76, 75, 74, 73, 72 и 71 г. г. въ Испания; въ 67 г. противъ морскитѣ разбойници; въ 65, 64 и 63 г. г. противъ Митридата; той въстържествувалъ (т. е. билъ удостоенъ съ триумфи) въ 81 г. надъ Африка, въ 71 г. надъ Испания и въ 61 г. надъ Азия; три тѫпи билъ консулъ, въ 70 и 55 г. г. заедно съ Красса, а въ 52 г. съ Метелла Сципиона; — Помпей, когото най много отъ всички обичали римлянитѣ и го нарѣкли *Великъ*, още когато билъ само на 26 годишна възрасть.«

И този человѣкъ, въ борбата си съ Цезаря за властьта, падналъ на такава ниска степень, каквато бѣше описана по̀-горѣ и която го довела до печалното загинване!

Въ заключение остава да кажемъ това, което Наполеонъ I забѣлѣзва касателно времето на дѣйствията въ Гърция. »Похода на Цезаря въ нея« — казва той — »който направилъ Цезаря владѣтель на свѣта, се продължавалъ 10 мѣсеца, считайки отъ срѣдата на октомврий до сраженіето при Фарсалъ прѣзъ юлий (т. е. по юлиянския календаръ или по старія стилъ), единъ мѣсецъ слѣдъ жетвата. Помпей билъ убитъ въ края на септемврий (този билъ мѣсеца на рожденіето му), 1 мѣсецъ или 6 седмици слѣдъ сраженіето. Историцитѣ даватъ малко свѣдения за числата и времето на събитията; извѣстно е само, че Антоний се съединилъ съ Цезаря въ края на зимата, т. е. въ мартъ[1]) или, по тогавашния римски календаръ, въ май; и че до като двѣтѣ армии се намирали при Диррахий, жетвата била озрѣла, слѣдователно това било въ юний по нашия календаръ или въ края на септемврий по тогавашния римски.

[1]) По̀ право — въ февруарий.

ГЛАВА X.

3-та Римска Междуусобна война на Цезаря съ Помпея и послѣ съ партията му (49—45).

(Продължение).

II.

Александрийската война, похода противъ Фарнака и дѣйствията въ Гърция (48—47).

II. Александрийската война (48—47). — §§ 67—68. Причинитѣ и цѣлта на войната; — блокирането на Цезаря отъ египтянитѣ въ Александрия; — дѣйствията отъ двѣтѣ страни по сухо и по море. — § 69. Пристигането на Митридата пергамски съ войски въ Египетъ; — сражението при р. Нилъ; — прѣдаването Александрия на Цезаря и края на войната. — § 70. Забѣлѣжки. — §§ 71—73. Похода на Цезаря противъ Фарнака и сражението при Зела. — § 74. Дѣйствията въ Илирия, Гърция и на морето. — § 75. Цезарь въ Римъ. — § 76. Забѣлѣжки.

Источници и исторически помагала — показанитѣ по̀ горѣ.

II.

Александрийската война (48—47).

§ 67.

Причинитѣ и цѣлта на войната; — блокирането на Цезаря отъ Египтянитѣ въ Александрия; — дѣйствията на двѣтѣ страни по сухо и по море.

Цезарь, прѣслѣдвайки Помпея, дошълъ, три дни слѣдъ убийството му, въ срѣдата на августъ 48 г., при Александрия, на 10 военни кораба, на които били качени 2 легиона и 800 души конница, всичко не по̀ вече отъ 5.000 души (съ екипажитѣ на корабитѣ). Той хвърлилъ котва въ новото пристанище и заелъ царския дворецъ, расположенъ срѣщу носа, който отдѣлялъ новото и старото пристанище отъ театра и цирка, и който служилъ за цитадель.

По̀ горѣ казахме, че тъкмо въ туй

време дѣцата на умрѣлия египетски царь Птоломей XI Авлетъ, 17-годишната му дъщеря Клеопатра и 13-годишния му синъ Птоломей се намирали въ война по между си за обладанието на прѣстола и стояли едната срѣщу другия съ войски при Пелузий, на границата на Египетъ и Сирия.

Споредъ завѣщанието на баща имъ, испълнитель на което той назначилъ римския народъ, Клеопатра и Птоломей трѣбвало да царуватъ заедно. Цезарь казва, че на римския народъ и слѣдователно нему, на Цезаря, като на консулъ, принадлѣжало правото за прѣкратяването на войната между сестрата и брата за обладанието на прѣстола, толкозъ по̀ вече, че съюза на Римъ съ умрѣлия царь билъ утвърденъ съ законъ отъ сената въ времето на неговото, Цезаревото, консулство. Вслѣдствие на това, той прѣдложилъ на Клеопатра и Птоломея, да распуснатъ войскитѣ си и да рѣшатъ спора по между си прѣдъ него.

Но евнуха Потинъ, опекунъ на Птоломея и управитель на царството, въстаналъ противъ това и повикалъ отъ Пелузий въ Александрия 20.000 души добрѣ устроени, опитни и храбри войски подъ началството на полководеца Ахилла. Въ числото на тѣзи войски влизали 18.000 души пѣхота и 2.000 души конница, по̀ вечето римски, които служили въ армията на Помпея.

Като се научилъ за движението на Ахилла къмъ Александрия, Цезарь затворилъ подъ стража младия Птоломей и Потина и привелъ заетата отъ него, Цезаря, часть на Александрия въ отбранително положение. Ахиллъ, като влѣзълъ въ Александрия, опитвалъ се да вземе заетата отъ Цезаря часть на града съ открита сила, но билъ отблъснатъ, слѣдъ което тѣсно блокиралъ въ нея Цезаря по сухо. За да го отрѣже и отъ морето и да залови въ новото и старото пристанища находившитѣ се въ тѣхъ 72 египетски кораба, а въ новото — и корабитѣ на Цезаря, египетската флота отъ 70 голѣми кораба се опѫтила къмъ едното и другото пристанище. Ако тя би успѣла въ прѣдприятието си, то Цезарь би билъ отрѣзанъ отъ морето и съвсѣмъ блокиранъ въ Александрия. Но, за щастие на Цезаря, той успѣлъ, макаръ и съ голѣмъ трудъ, да отрази египетската флота и даже да изгори всичкитѣ египетски кораби въ двѣтѣ пристанища. А за да лиши египтянитѣ отъ възможностьта да проникватъ за напрѣдъ въ новото пристанище, той заелъ съ гарнизонъ сигналната кула на островчето, лѣжавше прѣдъ входа въ това пристанище и съединено съ града съ една плотина. По такъвъ начинъ той обезпечилъ съобщенията си съ морето и испратилъ въ по̀ близкитѣ приморски мѣста за храни. А отъ къмъ града той взелъ всички възможни мѣрки за прикриването и усилването си съ укрѣпления, а сѫщо и за добиване на храна и фуражъ. Като владѣлъ царския дворецъ и, въ свързка съ него, театра и цирка, той силно ги укрѣпилъ и заелъ съ войски; заелъ тъй сѫщо (и нѣкои отъ тѣхъ съборилъ) всичкитѣ кѫщи, които го отдѣляли отъ срѣднитѣ градски врати, прокаралъ свободно съобщение съ езерото Мареотисъ и се снабдявалъ отъ него съ прѣсна вода, а отъ околноститѣ му съ храна и фуражъ. Той взелъ тъй сѫщо мѣрки за по̀ скорото събиране на най голѣмо число войски и кораби при него въ Александрия. Съ тѣзи цѣль, той испратилъ прѣданния нему Митридатъ пергамски въ Мала Азия, да събере въ нея войски и да ги доведе по сухо прѣзъ Сирия въ Египетъ. Той

заповѣдалъ да му испратятъ морски кораби отъ ос. Родосъ и отъ Сирия и Киликия, а отъ ос. Критъ стрѣлци. Отъ Малха, царь на едно отъ племената на Аравия, той поискалъ конница, а отъ подвластнитѣ му градове — военни орждия и машини, храна и въоржжени хора. А отъ главния си врагъ, Потина, Цезарь се избавилъ, като заповѣдалъ да го накажатъ съ смьрть, понеже той, Цезарь, открилъ, както казва, тайна прѣписка между него, Потина, и Ахилла.

Египтянитѣ, отъ своя страна, тъй сжщо дѣятелно се укрѣпявали и заградили всичкитѣ исходи и проходи въ града, отъ къмъ Цезаря, съ високи и дебели стѣни съ зжбци и съ високи до 10-яруса кули. Главнитѣ имъ дѣятели явно говорили, че тъзи война прѣдставлявала най удобенъ случай да се избавятъ отъ римското владичество и че ако въ туй време не се употрѣбятъ всички възможни срѣдства за това, то Египетъ неизбѣжно ще бжде обърнатъ въ римска провинция.

Наскоро по̀ малката сестра на Клеопатра и Птоломея, Арсиноя, успѣла да избѣга отъ царския дворецъ, заетъ отъ Цезаря, въ града, заповѣдала да убиятъ Ахилла и прѣдала началството надъ египетската армия на евнуха си Ганимеда. Първото прѣдприятие на послѣдния било да отрѣже на Цезаря прѣсната вода, съ която заетата отъ него часть на града се снабдявала отъ вънъ чрѣзъ подземни тржби, и да развали водата въ кладенцитѣ на тъзи часть на града, като я смѣси съ морска вода. Това повело къмъ голѣми и трудни работи, но не постигнало цѣлта си, тъй като Цезарь успѣлъ да се снабдява съ прѣсна вода отъ нѣкои извори и отъ ископани кладенци на брѣга на морето.

§ 68.

Пристиганието на 37-ия легионъ при Цезаря; — дѣйствията и побѣдитѣ на Цезаря на морето при Александрия.

Наскоро при Цезаря пристигналъ по море отъ ос. Родосъ 37-ия легионъ, съставенъ отъ останкитѣ на Помпеевата армия и испратенъ отъ Домиция съ храна, оржжие, орждия, машини и проч. Тъзи ескадра отъ кораби, застанала на котва на западъ отъ Александрия (близо до мѣстото гдѣто по̀ късно била кулата на арабитѣ), тъй като господствующитѣ въ това време на годината източни вѣтрове не я допуснали да влѣзе въ новото пристанище. За да я спаси и вкара въ това пристанище, Цезарь излѣзълъ отъ него съ всичкитѣ кораби, които ималъ, но безъ войски въ тѣхъ. Египтянитѣ, като се научили за това, испратили противъ Цезаря всичкитѣ си кораби, но съ войски на тѣхъ. Вслѣдствие на това произлѣзълъ морски бой, въ който Цезарь взелъ на египтянитѣ единъ голѣмъ воененъ корабъ, другъ потопилъ и, ако не било мръкнало, то би истрѣбилъ или би взелъ цѣлата египетска флота, но тя успѣла да се спаси въ старото пристанище, а Цезарь тържественно прѣкаралъ покрай нея ескадрата си въ новото.

Тъзи несполука на египтянитѣ накарала Ганимеда значително да усили флотата си. Той заповѣдалъ дѣятелно да поправляватъ всичкитѣ кораби, които останали още въ старото пристанище, да събиратъ потрѣбнитѣ за това материали, събралъ всичкитѣ кораби, които стояли въ седемтѣхъ устия на Нилъ за защитата имъ, и въ скоро време ималъ

вече 22 кораба съ 4 рѣда лопати, 5 — съ 5 рѣда и голѣмо число по̀ малки отъ разна величина, съ опитни и искусни екипажи на тѣхъ.

Цезарь отъ своя страна ималъ 9 родосски, 8 понтийски, 5 сирийски и 12 малоазиатски кораби, всичко 34, отъ които само 5 били съ по 5 и 10 съ по 4 рѣда лопати, а останалитѣ 19 били отъ по̀ малки размѣри. При всичко това, той излѣзълъ съ тѣхъ отъ новото пристанище, заобиколилъ сигналната кула и построилъ флотата си въ боенъ рѣдъ срѣщу старото пристанище, имайки родосскитѣ кораби на дѣсния флангъ, а понтийскитѣ на лѣвия. Като видѣла това, египетската флота се приготвила за бой, но за да влѣзе въ него, било едната или другата флота трѣбвало първа да прѣмине прѣзъ тритѣ опасни прохода между каменни грѣди, които затваряли по всичката широчина входа въ старото пристанище, при това тъзи отъ двѣтѣ флоти, която, прѣдъ очитѣ на другата, първа би се рѣшила на това, би се изложила на голѣма опасность. Но началника на родосскитѣ кораби Евфраноръ пръвъ исказалъ готовность да прѣмине съ 4 отъ корабитѣ си прѣзъ срѣдния проходъ, извършилъ това смѣло, искусно и сполучливо и по този начинъ открилъ на цѣлата Цезарева флота входа въ старото пристанище. Цезарь веднага и рѣшително атакувалъ въ него египетската флота и, въпрѣки всичкото ѝ прѣвъсходство въ броя на корабитѣ и опитностьта и искуството на екипажитѣ имъ, слѣдъ единъ упоритъ бой одържалъ пълна и съвършенна побѣда надъ нея, взелъ 2 и потопилъ 2 голѣми кораба, а останалитѣ се спасили у брѣговетѣ на пристанището, подъ прикритието на плотинитѣ и стрѣлцитѣ, расположени по покривитѣ на кжщитѣ.

Като одържалъ тъзи побѣда, Цезарь рѣшилъ да завладѣе цѣлото островче, на което заемалъ само сигналната кула, сжщо и плотината, която го съединявала съ града. Това повело къмъ упоритъ бой на плотината и на островчето: Цезарь завладялъ послѣдното и градеца на него и взелъ 600 души въ плѣнъ. Но египтянитѣ задържали за себѣ си по̀ близката до града половина отъ плотината и укрѣпения замъкъ на нейния край отъ къмъ града. Цезарь нѣколко пжти се опитвалъ да ги отнеме, но билъ отблъснатъ съ голѣма загуба и при това насмалко самъ щелъ да потъне въ морето. Кораба, на който се намиралъ той, като билъ прѣпълненъ съ спасавши се, потъналъ въ водата, и той билъ принуденъ да се спасява плувайки къмъ по̀ отдалеченитѣ кораби, въ което обаче успѣлъ. Впрочемъ тъзи несполука не само не лишила войскитѣ му отъ бодрость, но и още по̀ вече повдигнала духа въ тѣхъ и въобще нѣмала никакви лоши послѣдствия за Цезаря.

Слѣдъ това при Цезаря се явили отъ града пратеници съ молба отъ народа да му възвърни царя, Птоломея, и съ обѣщание да се подчини на рѣшението на послѣдния, каквото и да би било то. Макаръ Цезарь добрѣ да познавалъ хитростьта и коварството на египтянитѣ, обаче склонилъ на молбата имъ, надѣвайки се, че Птоломей ще ги удържи въ покорность, при всичко, че тъзи надѣжда била съвсѣмъ неоснователна, което и доказали послѣствията. Младия Птоломей най-прѣдъ никакъ не искалъ да се раздѣли съ Цезаря и съ сълзи на очи го увѣрявалъ въ прѣданностьта си, но най послѣ се съгласилъ — и едващо се отдалечилъ отъ него, той проявилъ най враждебни къмъ Це-

заря и римлянитѣ чувства и дѣйствия*).

Египтянитѣ скоро видяли, че малко спечелили отъ възвръщанието на Птоломея, толкозъ пó вече, че се научили за скорото пристигание на силни подкрѣпления Цезарю. За да могжтъ поне да ги залавятъ на морето или да не ги допущатъ до Цезаря, тѣ, като успѣли въ туй време отново да усилятъ и снарядатъ флотата си, испратили я къмъ днешния Канапъ, на Абукирското пристанище. Началника на Цезаревата флота, Неронъ, отишълъ сжщо тамъ и вслѣдствие на това произлѣзълъ новъ бой, впрочемъ нерѣшителенъ, въ който храбрия Ефраноръ се самоубилъ.

§ 69.

Пристиганието на Митридата пергамски съ войски въ Египетъ; — сраженията при р. Нилъ; — прѣдаванието Александрия на Цезаря и край на войната.

Осемь мѣсеца вече (отъ срѣдата на августъ 48 г. до срѣдата на априлъ 47 г.) Цезарь водилъ тъзи нещастна война, въ която тъй неочаквано и противъ волята си билъ увлѣченъ, когато най послѣ Митридатъ пергамский съ войскитѣ, събрани отъ него въ Мала Азия (но въ какъвъ брой — не се знае), пристигналъ при Пелузий, укрѣпенъ египетски градъ на границата на Сирия, който се считалъ за *ключъ на Египетъ*. Митридатъ го атакувалъ и взелъ съ приступъ и веднага тръгналъ съ усилени прѣходи къмъ Мемфисъ, кждѣто пристигналъ на 7-ия день, а отъ тукъ на долу по лѣвия брѣгъ на Нилъ — къмъ Александрия. По думитѣ на Хирций Панза, Митридатъ отъ Пелузий тръгналъ къмъ Александрия, а Птоломей и Цезарь, като се научили за това, и двамата едновременно тръгнали отъ Александрия да го срѣщнатъ, но по какъвъ начинъ и по какви пжтища — Хирций Панза не обяснява. Нѣма съмнѣние, че Птоломей оставилъ часть отъ силитѣ си въ Александрия противъ Цезаря, а самъ съ главнитѣ сили тръгналъ срѣщу Митридата. Но какъ тъй Цезарь блокиранъ въ Александрия, можалъ тъй сжщо да тръгне за тамъ — е необяснимо. Наполеонъ I, който самъ е ходилъ въ Египетъ и Александрия и знаялъ добрѣ мѣстностьта въ устията на Нилъ, обяснява това тъй, че Митридатъ тръгналъ отъ Пелузий за Мемфисъ, кждѣто пристигналъ на 7-ия день, а отъ Мемфисъ на долу по лѣвия брѣгъ на Нилъ къмъ Александрия; — че Птоломей съ армията си сѣдналъ на кораби на Нилъ и се съединилъ съ войскитѣ си, които отстжпвали прѣдъ Митридата, почти на една височина съ делтата на Нилъ (т. е. началото на разклонението му); — че Цезарь, отъ своя страна, отплувалъ съ главнитѣ си сили отъ Александрия по морето на кораби къмъ дн. *кула на арабитѣ* (tour des Arabes), на западъ отъ Александрия, излѣзълъ тамъ, избиколилъ езерото Наркотесъ, тръгналъ право къмъ армията на Митридата

*) Цезарь казва, че Птоломей, макаръ и много младъ, увѣрилъ го въ желанието и надѣждата си да усмири въстанието въ Александрия и съ това да тури край на войната. Но въ това можемъ да вѣрваме Цезаря сжщо толкова малко, колкото и той е можалъ да вѣрва въ увѣренията на Птоломея. Turpin de Crissé прѣдполага, и не безъ вѣроятность, че Клеопатра въ туй време била идвала вече тайно въ Александрия, за да ходатайствува прѣдъ Цезаря лично за себѣ си, и че послѣдния освободилъ Птоломея съ тъзи именно цѣль, за да даде явно покровителството си на Клеопатра, тъй като още отъ пó рано билъ увѣренъ, че Птоломей нѣма да удържи думата си. Съ една дума — Цезарь билъ въ този случай не пó малко коваренъ отъ Птоломея.

и се съединилъ съ нея, безъ бой съ Птоломея, на мѣстото гдѣто тя била расположена покрай единъ каналъ, прѣкаранъ отъ Нилъ, почти на една височина съ дн. Алкамъ.

По́ нататъкъ, по думитѣ на Хирций Панза, Птоломей най напрѣдъ испратилъ срѣщу Митридата силенъ отрядъ войска, който билъ отблъснатъ, а послѣ самъ тръгналъ съ главнитѣ сили и нѣколко пжти атакувалъ Митридата, но сжщо билъ отблъснатъ отъ него. А Цезарь, като се съединилъ безъ бой съ Митридата, тръгналъ срѣщу лагера на Птоломея, при всичко, че близо до него трѣбвало да прѣминува прѣзъ една рѣка (вѣроятно — този каналъ, за който говори Наполеонъ I). Тъй като войскитѣ му извършили единъ уморителенъ прѣходъ, то той отложилъ до слѣдующата зарань атаката на Птоломеева лагеръ, расположенъ на много силна и згодна позиция. А на слѣдующата зарань той го атакувалъ съ главнитѣ си сили отъ фронта, а съ нѣколко кохорти въ обходъ отъ фланга, съ което и рѣшилъ побѣдата. Армията на Птоломея била разбита и принудена да бѣга на корабитѣ, които стояли на Нилъ. Този отъ тѣхъ, на който билъ сѣдналъ Птоломей, отъ многото спасавши се хора на него потъналъ въ водата и Птоломей се удавилъ.

Цезарь веднага тръгналъ съ конницата си къмъ Александрия. Жителитѣ ѝ излѣзли да го посрѣщнатъ съ всичкитѣ си съкровища, за да го омилостивятъ, и смиренно молили да ги пощади. Цезарь ги успокоилъ и тържествено влѣзълъ въ града прѣзъ неприятелскитѣ укрѣпления, поздравляванъ, като побѣдитель, отъ войскитѣ си, които билъ оставилъ въ Александрия. Слѣдъ това той привелъ въ испълнение завѣщанието на Птоломея Авлета, като, по случай смъртьта на сина му, Птоломея, назначилъ за царь по́ малкия му малолѣтенъ братъ, въ съвмѣстно управление съ по̀ голѣмата му сестра Клеопатра, а по́ малката имъ сестра Арсиноя осждилъ на изгнание отъ Египетъ. Два мѣсеца слѣдъ това той стоялъ въ Александрия, а послѣ тръгналъ за Сирия съ 6-ия легионъ, съставенъ отъ 1.200 стари ветерани, като оставилъ всичкитѣ си други войски въ Александрия и Египетъ, за държанието имъ въ рѣдъ и покорность.

§ 70.

Забѣлѣжки.

Тъй се свършила Александрийската война, която се продължавала 9 мѣсеца (отъ срѣдата на августъ 48 г. до срѣдата на май 47 г.). Първитѣ 8 мѣсеца прѣминали въ настжпателно-отбранителни дѣйствия отъ страна на Цезаря въ Александрия и прѣимущественно на морето, а 9-ия мѣсецъ въ дѣйствия противъ Птоломея вънъ отъ Александрия, въ полето, които се свършили съ побѣдата въ сражението при р. Нилъ. А слѣдующитѣ два мѣсеца Цезарь прѣкаралъ въ Александрия, ужъ за урѣждание работитѣ на Египетъ, но въ сжщность за това, че билъ увлѣченъ въ страстьта си къмъ Клеопатра.

Въ самото начало, като дошълъ при Александрия само съ 5.000 души войска на кораби, той билъ блокиранъ въ заетата отъ него часть на града, по сухо и по море, съ прѣвъсходящитѣ на брой войски и флота на египтянитѣ. Като се убѣдилъ, че тъзи война, въ която билъ въвлѣченъ тъй неочаквано, можала да бжде рѣшена само слѣдъ като

съсрѣдоточи въ Александрия нужнитѣ за това сухопжтни и морски военни сили и срѣдства, той се покорилъ на необходимостьта да чака това съ търпѣние. А до това време взелъ всички възможни нему мѣрки, най напрѣдъ чисто отбранителни, послѣ съединени съ настжпателни и най сѣтнѣ прѣимущественно-настжпателни. Но при това главнитѣ дѣйствия произлизали не на сушата и отъ къмъ града, а прѣимущественно на морето, двѣтѣ пристанища, плотината и сигналната кула. На сушата и отъ къмъ града не произлѣзли значителни дѣйствия, но на морето станали три важни боя, отъ които една най важния въ старото пристанище, гдѣто Цезарь, прѣдводителствувайки лично флотата си, разбилъ египетската. По навика си — всичко да прави лично, а не чрѣзъ други, той всѣкога и на всѣкждѣ се явявалъ главенъ дѣятель, и на сушата и на морето, и съ личното си присжтствие и извънрѣдна дѣятелность, въодушевявайки всичкитѣ, ржководилъ всичко и всички.

Наполеонъ I по поводъ Александрийската война прави слѣдующитѣ забѣлѣжки:

1) Тъзи война дала на Помпеевата партия 9 мѣсеца време да се усили и да се затвърди въ Африка и поискала два нови и трудни похода отъ Цезаря, въ тъзи страна и послѣ въ Испания, за пълното надвиване на тъзи партия, което не би се случило, ако Цезарь, слѣдъ сражението при Фарсалъ, веднага заминеше за Африка, или, като отишълъ вече подиръ Помпея въ Александрия, то поне да вземеше съ себѣ си 4 или 5 легиона, за прѣкарване на които по море той ималъ достатъчно кораби или, най послѣ, да се задоволеше съ мнимата покорность на Птоломея и да отложеше отмъщението си къмъ него за една година.

2) 5.000 войски и 10 кораба съ 4.000 екипажъ били твърдѣ слаби и недостатъчни за водение война съ Египетъ и за покорението на такъвъ градъ, като Александрия. Но Цезарь ималъ двояко щастие — да завладѣе двореца, цирка или цитаделя и сигналната кула и да изгори египетската флота. Едва слѣдъ единъ мѣсецъ отъ пристигането му въ Александрия, въ нея влѣзла египетската армия, която дошла отъ Пелузий, а той наскоро слѣдъ това получилъ до 24 морски кораба съ подкрѣпления и запаси. Слѣдователно прѣзъ цѣлата му Александрийска война нѣма нищо необикновенно (merveilleux), всичкитѣ планове, съставени отъ комментаторитѣ му за обяснение на тъзи война, сж лъжливи. Александрия, и тогава, както сега, имала двѣ пристанища: ново, зает отъ Цезаря, заобиколено съ градскитѣ крайбрѣжия и входа въ което защищавала една сигнална кула, и старо, зает отъ александрийцитѣ и образувало обширно пристанище въ видъ на джга, кордата на която се простира до 6.000 тоаза (около 5.000 сажена[1]), а града Александрия не заемалъ и една третя отъ тъзи дължина на западъ.

3) Цезарь, въ войната въ Галлия, никога не означава нито силитѣ на армията си, нито мѣстата, гдѣто се сражавалъ; сраженията му нѣматъ названия; продължителя на записките му е сжщо толкова тъменъ; наистина, той разказва, че Митридатъ взелъ Пелузий, но нищо не казва за по̀ нататъшното му движение, а напротивъ намира се въ противурѣчие съ съвременнитѣ писатели, които казватъ, че отъ Пелузий Митридатъ тръгналъ за Мемфисъ, взелъ го, спусналъ се по лѣ-

[1]) Тоазъ = 6 ф. = около 2 метра.

вия брѣгъ на Нилъ до Александрия и билъ спрѣнъ отъ армията на Птоломея, почти на една височина съ Алкамъ. За това сражението е станало, както се вижда, на този пунктъ, гдѣто съ Нилъ се съединявалъ канала, слѣдитѣ на който се виждатъ още и сега. Комментатора на Цезаря нарича този каналъ рѣка, но извѣстно е, че въ Египетъ рѣки нѣма (освѣнъ Нилъ), а има само канали. Историцитѣ, по обичая си, оставатъ ни въ неизвѣстность за времето на сражението; обаче изглѣжда то да е произлѣзло въ края на май или въ началото на юний; въ това време водата въ Нилъ не е тъй ниска, а това ни кара да прѣдполагаме, че армията на Митридата е минала по пустинята прѣзъ априлъ.

Генералъ Лоссау забѣлѣзва, че Египетъ лесно можалъ да стане гробница на Цезаревата слава, ако послѣдния би се усъмнилъ въ щастието си, т. е., по неговитѣ понятия, въ себѣ си, — и че не безъ основание го обвинили сжщо и за това, че той въ прѣклоннитѣ си години се прѣдалъ на страстьта си къмъ Клеопатра; но че природната негова нечувствителность му служила за щитъ, прѣзъ който не можало дълбоко да проникне сърдечното чувство, и ако той и да ималъ мимолѣтни минути на слабость, то послѣдствията доказали, че Клеопатра толкова малко, колкото и други, можала да го задържи въ властьта си.

Но генералъ Лоссау, толкова възторженъ и снисходителенъ почитатель на Цезаря, колкото Наполеонъ I, напротивъ, доста строгъ, макаръ и справедливъ, неговъ сждия, — твърдѣ снисходително сжди за мимолѣтнитѣ минути на слабостьта му. За такъвъ человѣкъ и полководецъ, като Цезаря, който си задалъ за цѣль да бжде владика на обширната римска република или, по понятията на онова време, *на вселенната*, при тогавашнитѣ обстоятелства въ Римъ и провинциитѣ му, най послѣ въ годинитѣ на Цезаря — 53, цѣли два мѣсеца, прѣкарани отъ него въ Александрия, заради страстьта си къмъ Клеопатра и страсть съвсѣмъ не сърдечна, а плътска, съ нищо не могжтъ да бжджтъ оправдани, съставляватъ не само пятно, но и позоръ за Цезаря и доказватъ, че макаръ той да билъ великъ человѣкъ и великъ полководецъ, но заедно съ това и человѣкъ на своето, до крайность развратено време.

§ 71.

Похода на Цезаря противъ Фарнака.

Дѣйствията на Фарнака и Домиция въ Мала Азия; — сраженията при Никополъ.

Фарнакъ билъ синъ на Митридата Великий. Въ началото на 63 г. той възбунтувалъ противъ него войскитѣ му и, провъзгласенъ отъ тѣхъ за царь, блокиралъ баща си въ Пантикапейския замъкъ, съ което го принудилъ да се самоубие, а слѣдъ това изявилъ покорность на Помпея, за което послѣдния му запазилъ Воспорското царство, съ исключение на Фанагория[1]). А когато, 16 години слѣдъ това, Фарнакъ видѣлъ, че римската република била распокъсвана отъ междуусобната война на Цезаря съ Помпея, то,

[1]) Наполеонъ I казва, че Фарнакъ билъ едно отъ оржднята, които послужили на Помпея за да се избави отъ Митридата, а въ награда за това, той получилъ отъ Помпея Воспорското царство.

слѣдъ смъртьта на послѣдния, рѣшилъ да се възползва отъ това, за да си възвърне всичкитѣ владѣния, които нѣкогажъ съставлявали обширното царство на баща му. Той завладялъ Колхида, Понтийското царство, столица на което билъ Синопъ, любимото мѣстостоение на Митридата, и най послѣ нападналъ Мала Армения и Каппадокия. Царя на пьрвата отъ тѣхъ — Деиотаръ и на втората — Ариобарзанъ се обърнали за помощь къмъ Цезарева легатъ Домиция, който началствувалъ въ Мала Азия. Послѣдния ималъ 3 легиона, отъ които 2, по заповѣдь на Цезаря, испратилъ нему въ Египетъ, а у него останалъ само единъ 36-ия. За това той набързо събралъ 1 легионъ въ понтийското царство, присъединилъ къмъ него 2 легиона, събрани отъ Деиотара въ Мала Армения и устроени отъ него по римски, и събралъ тѣзи 4 легиона при града Комана въ Каппадокия. Отъ Комана пжтя на съобщението съ Мала Армения минувалъ прѣзъ единъ гористъ планински хребетъ. Домиций тръгналъ покрай този хребетъ и се разположилъ на лагеръ близо до града Никополъ. На другия день той приближилъ до Никополъ и видѣлъ тукъ армията на Фарнака, построена вече въ боенъ рѣдъ въ една линия, но съ три резерви задъ центра и двѣтѣ крила. Домиций почналъ да укрѣпява лагера си прѣдъ очитѣ на неприятеля и, като го укрѣпилъ, разположилъ се въ него. Фарнакъ, отъ своя страна, като искалъ да проточи войната и надявайки се, че положението на Цезаря въ Александрия ще принуди Домиция да се отслаби съ испращанието на подкрѣпления нему, прикрилъ двѣтѣ си крила съ укрѣпления. Но слѣдъ нѣколко дена Домиций тръгналъ срѣщу него въ боенъ рѣдъ. Въ произлѣзлото вслѣдствие на това сражение, двата легиона на Деиотара се разбѣгали, понтийския легионъ се сражавалъ много лошо и всичкия бой издържалъ само единъ 36-ия легионъ, но, заобиколенъ отъ всички страни, той билъ принуденъ да отстжпи въ лагера си. Фарнакъ издържалъ пълна побѣда и останалъ обладатель на Понтъ, Мала Армения и Каппадокия, а Домиций бързо отстжпилъ въ вжтрѣшностьта на Мала Азия. И тъй Фарнакъ възстановилъ царството на Митридата въ пълния му обемъ, увѣренъ, че Цезарь ще загини въ Александрия. А въ Понтъ и Каппадокия постжпилъ сжщо тъй, както нѣкогажъ баща му — като заповѣдалъ да убиятъ или осакатятъ всичкитѣ римски граждани и заграбилъ всичкитѣ имъ имущества.

§ 72.

Движението на Цезаря отъ Египетъ прѣзъ Сирия за Мала Азия.

Цезарь, като дошълъ съ 6-ия легионъ въ Сирия, урѣдилъ работитѣ ѝ, оставилъ въ нея легата и сродника си, Секста Цезаря, слѣдъ това сѣдналъ съ 6-ия легионъ на кораби и отишълъ по море въ Киликия. Тукъ въ Тарсъ той събралъ прѣдставители отъ нѣкои части на Мала Азия и тъй сжщо урѣдилъ работитѣ ѝ. Присжтствието му въ Римъ било крайно необходимо, той знаялъ това, но разсждилъ, че прѣди да се възвърне тамъ, още по́необходимо било за него да усмири Фарнака и напълно да се обезпечи отъ тъзи страна. За това той тръгналъ съ 4 легиона: 6-ия, 36-ия и двата на Деиотара и съ конни-

цата къмъ Комана. Фарнакъ се трудилъ да го омилостиви съ всевъзможни прѣдложения на покорность, срѣщу което Цезарь му обявилъ условията си, на които се съгласявалъ да я приеме. Но Фарнакъ вмѣсто това расположилъ се съ многобройната си армия въ силно-укрѣпенъ лагеръ на височинитѣ на дѣсната страна на града Зела, Зила или Зилеа въ Понтъ (близо до дн. Амазия, главенъ градъ на Сиваския пашалжкъ въ Азиятска Турция), гдѣто въ 67 г. Митридатъ В. разбилъ съвършенно римската армия на претора Триария. Цезарь, който отъ Комана идялъ къмъ Зела, расположилъ се на лагеръ на 5 мили (7 версти) отъ нея, но слѣдъ нѣколко дни се приближилъ до нея на 1 миля (около 1¹/₂ версти). Прѣдъ лагера на Фарнака се намирала една верига отъ височини, а между нея и височинитѣ, на които билъ расположенъ лагера на Фарнака, се простирала една равнина, 2 версти широка. Втората тъзи, прѣдня верига отъ височини съставлявала твърдѣ згодна позиция. Митридатъ я заемалъ въ 67 г., когато разбилъ Триария, но Фарнакъ не се възползувалъ да я заеме. Цезарь, като забѣлѣзалъ тъзи погрѣшка, заелъ прѣзъ нощьта тъзи верига височини и заповѣдалъ на войскитѣ си да укрѣпяватъ на тѣхъ лагеръ.

§ 73.

Сражението при Зела.

На 31 май на разсъмване, Фарнакъ, като видялъ Цезаря толкова близо да себѣ си и оповающъ се на прѣвъсходството на силитѣ си, рѣшилъ веднага да атакува римската армия, прѣди тя да успѣе да укрѣпи лагера си. Той построилъ армията си въ боенъ рѣдъ, въ 4 линии, имайки отпрѣдъ военни колесници, спусналъ се на равнината, а отъ нея тръгналъ къмъ височинитѣ, на които се намирала армията на Цезаря. Послѣдния не искалъ да вѣрва, че това било дѣйствителна атака, но считалъ настжплението на Фарнака само лъжливо движение, съ цѣль да въспрѣпятствува на укрѣпяването на римския лагеръ. За това той заповѣдалъ само на 1-та линия да стои подъ оржжие и да прикрива укрѣпяването на лагера. Обаче наскоро приближението на военнитѣ колесници, задъ които съ силни викове вървяли всичкитѣ 4 линии отъ армията на Фарнака, убѣдили Цезаря, че той се излъгалъ. За това всичката войска, която била заета съ укрѣпяването на лагера, трябвало да напусне работитѣ, да се въоржжи и се построи въ боенъ рѣдъ между 1-та линия, която вече влѣзла въ бой, и между недовършения лагеръ. Тѣ още неуспѣли да се построятъ, когато 1-та линия била вече раскъсана въ срѣдата отъ военнитѣ колесници. Положението на Цезаря ставало опасно, но, за щастие, 6-ия легионъ, който съставлявалъ дѣсното крило и макаръ да състоялъ само отъ 1.200 души, но стари, опитни и храбри ветерани, отблъсналъ, слѣдъ упоритъ бой, лѣвото крило на Фарнака, което вече се искачвало на височината, и го довелъ въ пълно разстройство. Отстжплението на това крило послужило като знакъ за общо бѣгство на армията на Фарнака. Цезарь живо и силно прѣслѣдвалъ бѣгущитѣ до самия имъ лагеръ и завладѣлъ него и всичкитѣ тяжести, хазната и съкровищата на Фарнака. Послѣдния едва успѣлъ да се спаси и нѣколко мѣсеца слѣдъ това

загиналъ въ единъ бой противъ едного отъ подвластнитѣ нему владѣтели. Армията му се пръснала, а Мала Армения, Каппадокия, Понтъ, Воспоръ и Колхида се покорили на Цезаря. Войната съ Фарнака била рѣшена съ едно сражение и Цезарь увѣдомилъ за това единъ свой приятель въ Римъ съ три думи: *veni*, *vidi*, *vici* (дойдохъ, видяхъ, побѣдихъ), които станали исторически. »Щастливий Помпей!« — казалъ Цезарь слѣдъ сражението при Зела — »ето тѣзи неприятели, пораженията надъ които ти достави името Великъ!« — Въ награда за услугитѣ, които Митридатъ пергамски принесълъ на Цезаря въ Египетъ, послѣдния му подарилъ Воспорското царство.

На другия день слѣдъ сражението при Зела, Цезарь бързо заминалъ за Римъ, подъ прикритие на единъ отрядъ конница.

§. 74.

Дѣйствията въ Илирия, Гърция и на морето.

Въ туй време когато Цезарь дѣйствувалъ противъ Помпея въ Епиръ и Тесалия, а послѣ противъ египтянитѣ въ Александрия и противъ Фарнака въ Мала Азия, привърженцитѣ на Помпея, отъ своя страна, дѣйствували въ Африка, Илирия, Гърция и на морето. Дѣйствията имъ въ 48 и 47 година въ Африка, които се заключавали въ значителното имъ усилване въ нея, сж изложени по̀ долу (§ 77). А дѣйствията имъ въ Илирия, Гърция и на морето се заключавали въ слѣдующето:

Илирия въ него време състояла отъ *Панноня* (днешна Австрия и часть отъ Унгария и Сърбия), *Либурния* (днешна Истрия и Кроация) и *Далмация*, по брѣга на Адриятическо море, която се простирала до границитѣ на Македония и имала за главенъ градъ Салона (днесъ Спалатро). Слѣдъ сражението при Фарсалъ Помпеева легатъ Октавий отишълъ съ часть отъ Помпеевата флота къмъ брѣговетѣ на Илирия, въ която се намиралъ Цезарева легатъ Корнифиций съ 2 легиона. По̀ късно Цезарь, като се научилъ, че въ Илирия се събиратъ останкитѣ отъ армията на Помпея, испратилъ тамъ легата Габиния съ 2 новонабрани легиона. Послѣдния, да-ли защото дѣйствувалъ непрѣдпазливо, или защото войскитѣ му нѣмали още достатъчно опитность и твърдость, билъ разбитъ отъ иллирийцитѣ и блокиранъ отъ тѣхъ въ градъ Саларъ, гдѣто и умрѣлъ. Октавий, като владѣялъ морето, възползвалъ се отъ пораженията на Габиния и покорилъ ¾ отъ Илирия, тъй щото Корнифиций едва можалъ да се държи въ нея. Цезарь, блокиранъ въ Александрия, неможалъ да му даде никаква помощъ, но легата му Ватиний, който началствувалъ въ Брундузий, качилъ тамъ на товарни кораби нѣколко хиляди ветерани, които принадлѣжали къмъ 12-тѣ легиона на Цезаря, излѣзли слѣдъ болѣститѣ си изъ болницитѣ и чакали случай да се присъединятъ къмъ легионитѣ си. Като излѣзълъ съ тѣхъ на морето, подъ прикритието на нѣколко военни кораби, той срѣщналъ флотата на Октавия, разбилъ я и завладялъ и морето, и Илирия, а Октавий съ останкитѣ отъ флотата си се оттѣглилъ къмъ Сицилия.

Въ Гърция легата на Цезаря Каленъ обсадилъ Атина, която държала страната на Помпея, и, слѣдъ упорито съпротивление, завладялъ я. Цезарь помилвалъ атинянитѣ и ка-

залъ на прѣдставителитѣ имъ: »Нѣмà вий, достойни за загинване, всѣкога ще дължите спасението си само на памятьта на вашитѣ прадѣди?« Мегара била тъй сѫщо обсадена, но се съпротивлявала пó упорито, до като жителитѣ ѝ, доведени до крайность, пуснали срѣщу обсаждавшитѣ множество левове, събрани въ града още отъ Кассия, за испращанието имъ въ Римъ, гдѣто щели да бѫджтъ употрѣбени за боевете въ цирка. Но тѣзи левове се хвърлили върху самитѣ жители и много отъ тѣхъ раскъсали. Слѣдъ това Мегара се прѣдала и жителитѣ ѝ били продадени въ робство. Единъ отъ легатитѣ на Помпея прѣградилъ съ стѣна Коринтския провлакъ, което въспрѣпятствувало на Калена да влѣзе въ Пелопонесъ. Но слѣдъ сражението при Фарсалъ това прѣпятствие било отстранено и Каленъ заелъ Пелопонесъ, а слѣдъ пристигането му въ Патра (дн. Патрасъ), Катонъ, който се намиралъ въ пристанището му съ флотата на Помпея, оттѣглилъ се къмъ брѣговетѣ на Африка.

По такъвъ начинъ въ 47 г. Илирия, Гърция и морето били вече напълно подъ властьта на Цезаря.

§ 75.

Цезарь въ Римъ.

Най послѣ въ юлий 47 г., слѣдъ почти 2½ годишно отсѫтствие отъ Римъ, Цезарь дошълъ въ него — и отдавна било време за това. Отъ една страна, Римъ продължавалъ да бѫде напълно покоренъ на Цезаря; консула го назначилъ, когато той билъ въ Александрия, диктаторъ, а Антония — за неговъ началникъ на конницата, тъй щото въ 47 г., при отсѫтствието на Цезаря, пълната власть въ Римъ се намирала въ ржцѣтѣ само на Антония. Но отъ друга страна Антоний довелъ всичкитѣ въ Римъ въ съблазънъ и негодуване съ разврата, безнравственностьта и грабителствата си. Младия народенъ трибунъ Долабелла, стрѣмящъ се къмъ извѣстность и слава и, както Антония, обрѣмененъ съ дългове, прѣдложилъ на народа единъ законъ за унищожението на всичкитѣ дългове. Това турило цѣлия Римъ въ страшно вълнение и прѣдизвикало въ него голѣми безрѣдици. Къмъ това се присъединило още и туй, че легионитѣ, които се сражавали въ Галлия и Гърция и били расположени около Римъ, като не получавали обѣщанитѣ имъ награди, възбунтували се. 2-ия легионъ се отказалъ да замине за Сицилия, а примѣра му послѣдвали и другитѣ легиони. Тъкмо въ туй време Цезарь пристигналъ въ Римъ и веднага наложилъ такса върху недвижимитѣ имоти, цѣната на които паднала извънрѣдно ниско, опростилъ всичкитѣ недобори и лихви на дълговетѣ отъ самото начало на межуусобната война, заповѣдалъ да се продаджтъ всичкитѣ имущества на враговетѣ му, употрѣбилъ всевъзможни мѣрки за добиване на пари, и даже имотитѣ на Помпея били продадени на публиченъ търгъ. Тѣ били купени отъ Антония, съ надѣжда, че той нищо не ще плати за тѣхъ, но това възбудило неудоволствието на Цезаря. Сената и народа заявили пълна готовность да испълняватъ всичкитѣ искания и заповѣди на Цезаря, и вънъ отъ многото почести, назначени нему по опрѣдѣлението на сената, прѣдоставено му било тъй сѫщо правото да обявява война и да сключва миръ.

Колкото се отнася до легионитѣ, то тѣ, слѣдъ пристигането на Це-

заря, се усмирили, но наскоро се разбунтували още пó яростно, убили всичкитѣ си частни началници, които искали да ги усмирятъ, заграбили орлитѣ си и тръгнали къмъ Римъ, застрашавайки самия Цезарь. Послѣдния заповѣдалъ да затворятъ градскитѣ врати, но когато мятежницитѣ дошли на Марсово поле, той излѣзълъ прѣдъ тѣхъ, сѣдналъ на трибуна и строго ги попиталъ, какво искатъ? — »Ний сме покрити съ рани« — отговорили тѣ — »доста време се скитаме вече по свѣта и проливаме кръвьта си и искаме уволнение.« — »Давамъ ви го« — късо и хладнокръвно отговорилъ Цезарь и слѣдъ това прибавилъ, че слѣдъ нѣколко седмици ще замине отъ Римъ и, като побѣди непрiятеля съ други, нови войски, слѣдъ възвръщанието си ще даде на старитѣ легиони всичко, което имъ билъ обѣщалъ. Слѣдъ това той искалъ да се оттѣгли, но легатитѣ го измолили да каже нѣколко добри думи на старитѣ си бойни другари, съ които той прѣодолялъ толкова опасности и придобилъ толкова слава. Цезарь сѣдналъ и, противъ обичая си — да ги нарича *другари*, почналъ рѣчьта си съ думитѣ: »*Граждани* . . . .« — Въ войската се зачуло общо роптание: »ний не сме граждани, а войници« — възразили тѣ. Работата се свършила съ това, че тѣ искали прошка и позволение да продължаватъ службата. Цезарь най послѣ ги простилъ, освѣнъ бившия любимия неговъ 10-ий легионъ. Но този легионъ самъ, безъ позволението на Цезаря, тръгналъ слѣдъ него въ Африка*).

*) Тази сцена се разсказва и иначе. Войскитѣ мислили, че Цезарь не може безъ тѣхъ и че, като му откажатъ покорностьта си, тѣ ще измъкнатъ отъ него още пó голѣми награди. Но Цезарь не е можалъ да слѣзе до такава зависимость отъ войскитѣ си и ги попиталъ: „Какво искате, *другари?*“ — „Уволнение“ — отговорили тѣ. — „Давамъ ви го, *граждани*“ възразилъ Цезарь. Това название *граждани*, толкова ги огорчило, че тѣ веднага се раскаяли и искали прошка. Твърдостьта му ги изумила, а хладнокръвието му ги наскърбило; но Цезарь слѣдъ повторна, убѣдителна отъ тѣхна страна молба далъ имъ прошка. Пó вѣроятно е обаче това, че той още отъ самото начало ги нарѣкълъ *граждани*, а *не другари*.

§ 76.

Забѣлѣжки.

Наполеонъ I прави слѣдующитѣ забѣлѣжки, касателно дѣйствията противъ Фарнака, въ Илирия, Гърция и на морето:

1) Успѣха, одържанъ отъ Фарнака надъ Домиция, доказва, каква разлика имало между добритѣ и лошитѣ войски. Три легиона (2 арменски и 1 понтийски) нито една минута не устояли срѣщу войскитѣ на Фарнака, а единъ римски издържалъ боя и отстжпилъ въ рѣдъ.

2) Дѣйствията на 6-ия легионъ, само отъ 1200 стари ветерани, въ сражението при Зела, гдѣто той отблъсналъ цѣлото лѣво крило на Фарнака, сжщо тъй доказватъ, какво значи една шепа храбри, добрѣ устроени войски.

3) Побѣдата на Витиния на морето, съ товарни кораби, надъ военнитѣ кораби на Октавия, е твърдѣ забѣлѣжителна. Морскитѣ сражения въ древностьта били съвсѣмъ подобни на сухопжтнитѣ, и храбритѣ римски ветерани, съ мечъ въ ржка, били почти винаги увѣрени въ побѣдата и на морето, както и на сушата. Това произлизало отъ способа на направата и управлението на тогавашнитѣ морски военни кораби, които били твърдѣ дълги, движими съ лопати, имали малко мачти, принадлѣжности и платна и не можали нито да дѣй-

ствуватъ по вѣтъра, нито да крейсируватъ, нито да блокиратъ.

Генералъ Лоссау забѣлѣзва, че макаръ Цезарь и да виждалъ, че присѫтствието му въ Римъ било крайно необходимо, обаче искалъ, прѣди още да урѣди вѫтрѣшнитѣ работи на републиката, да доведе работитѣ въ Мале Азия въ такова положение, щото въ тъзи страна да има пълно спокойствие и особенно да нѣма поводи за междуусобна война, народитѣ въ нея напълно да уважаватъ римскитѣ закони и сѫщевременно да нѣматъ опасность отъ страна на въшнитѣ врагове. Въ Сирия, Киликия и Мала Азия да се достигне това не било тъй мѫчно, както въ Понтъ, гдѣто Фарнакъ разбилъ Домиция и завладялъ чузди области. Като урѣдилъ работитѣ на Сирия, Киликия и Мала Азия, Цезарь тръгналъ за Понтъ съ 4 легиона, отъ които само единъ 6-ия римски билъ напълно надѣженъ, слѣдователно силитѣ му били твърдѣ незначителни. Като срѣщналъ пратенницитѣ на Фарнака, испратени отъ него съ прѣдложения и увѣрения въ покорностьта му, Цезарь поискалъ, той да докаже това съ незабавното испразвание на Понтъ, освобождението на взетитѣ въ плѣнъ римски граждани и възвръщанието на всички отнети отъ тѣхъ имущества. Фарнакъ обѣщалъ да испълни всичко това, надѣвайки се, че Цезарь ще се задоволи съ обѣщанията му и ще побърза да замине за Римъ, а за това протакалъ да испълни обѣщаното. Тогава Цезарь рѣшилъ колкото може по скоро да свърши работата съ силата на оржжието — и рѣшителностьта му да извърши това съ малобройнитѣ си и малонадѣжни сили, противъ многобройната армия на Фарнака, заслужва особенно внимание. Тя доказва, че Цезарь прѣзиралъ многобройностьта на варварската, азиятска войска на Фарнака и се опиралъ не на малката си армия или по добрѣ да се каже на 6-ия легионъ, но лично на себѣ си, и върху това негово довѣрие къмъ себѣ си, върху неговата воля, опитность и присѫтствие на духа именно и била основана рѣшителностата му. За това тя проявява такава черта въ характера на Цезаря, която не трѣбва да се испуща изъ видъ. Въобще не било по негова духъ въ подобни случаи да се стрѣми къмъ цѣльта слабо и бавно, и по думитѣ на Хирций Панза, ако той обикновенно по склонность, то противъ Фарнака по неоходимость — търсилъ рѣшението на войната съ силата на оржжието.

ГЛАВА XI.

3-та Римска Междуусобна война на Цезаря съ Помпея и послѣ съ партията му (49—45).

(Продължение).

III.

Африканската война (47—46).

§ 77. Раздѣлението на Африка; — силитѣ и плана на Помпеевитѣ привърженци въ нея. — § 78. Прѣминуването на Цезаря въ Африка и дѣйствията му въ нея при Руспина. — § 79. Дѣйствията на Цезаря въ Африка при Руспина и Уцита. — § 80. Движението на Цезаря и Сципиона къмъ Тапсъ. — § 81. Сраженията при Тапсъ и резултатитѣ му. — § 82. Забѣлѣжки.

Источници и исторически помагала — показанитѣ по̀ горѣ.

§ 77.

Раздѣлението на Африка; — силитѣ, расположението имъ и плана на дѣйствията на Сципиона въ нея.

На древнитѣ хора била извѣстна само сѣверната часть на Африка или *Ливия* въ широка смисъль на думата. Тѣ обикновенно я раздѣляли на *обитаема, изобилна съ звѣрове* и *пустинна*. Първата се простирала отъ Срѣдиземно море до планинския хребетъ на Атласъ, втората — отъ Атласъ до пустинята Сахара, изобилствувавша само съ диви звѣрове, и най послѣ третята — на югъ отъ Сахара, която състояла отъ безплодни, песачливи пустини, срѣдъ които тукъ-тамъ се срѣщали малки пространства съ плодородна почва и растителность, наричани *оазиси* или *оази*. Малоизвѣстнитѣ страни ощѐ по̀ на югъ носили общо название *Етиопия*. Въ сѣверна или обитаема Африка влизали:

1) *Мавритания* (Mauretania, днесъ Марокко, Фесъ и западната часть на Алжирската область), която се раздѣляла на *западна* или *Тингитанска Мавритания* (Tingitana) отъ брѣговетѣ на океана до р. Малуя, и на *източна* или *Цезарийска* (Caesariensis), която заключавала страната на массесилянитѣ. Въ Мавритания имало планини — Голѣмий и Малкий Атласъ; рѣки — на западъ *Малуя, Ликъ, Субуръ, Сала, Куса* или *Ана-*

тисъ и *Талуда*, а на истокъ — *Сига* (днесъ *Тафна*), *Картенъ* и много други; — градове: на западъ — *Тингисъ* (днесъ Тангеръ), *Зилия* и *Ликса*; на истокъ *Ховатъ* (дн. Бужия), *Салда*, *Икасионъ* (мислимъ дн. Оранъ), *Иолъ*, по̀ късно *Цезарея* (дн. Алжиръ), и *Сига*, столица на Сифакса, — а въ вжтрѣшностьта на страната — *Ламида*, (дн. Медея), *Бида* (дн. Блида) и *Ситифисъ*.

2) *Нумидия* (Numidia), днешната Алжирска область, се раздѣляла отъ р. *Амисага* на *западна*, въ която обитавали массесилянитѣ (гл. по̀ горѣ) и на *източна* или *собствена Нумидия* (Numidia propria), наричана отъ римлянитѣ *нова*, въ която обитавали массилиянитѣ. Въ Нумидия имало градове: *Цирта* (дн. Константина), столица, *Иппонъ царский* (Hippo regius, близо до дн. Бона), *Зама*, *Тагаста* и *Мадура*.

3) *Гетулия* (Gaetulia), на югъ отъ Мавритания и Нумидия, страна малко извѣстна; въ нея имало: рѣки *Ниперъ*, *Гиръ* и Дарадъ (дн. Сенегалъ), поселения: *Магура* при Дарадъ, *Перифосийского пристанища* (Perifosius portus), на югъ отъ Пессадийския носъ, а по тѣчението на Ниперъ *Пессида* (дн. Тумбукту).

4) *Собствена* или бивша *Картагенска Африка* (Africa propria vel Carthaginensis), раздѣляла се на *Зевгитанска* (regio Zeugitanis), *Бизаценска* (regis Bisacena) и Сиртска (regio Syrtica). Въ *Зевгитанската* или собствено *Картагенската*, по край брѣга на Срѣдиземно море, отъ Малкий Сиртъ до Нумидия, имало много приморски градове — бивши финикийски и грьцки колонии, и главенъ отъ тѣхъ Картагенъ, послѣ *Утика*, *Тунесъ* (дн. Тунисъ), *Асписъ* или *Клипея*, отъ кждѣто се извършвало плуването за *Сицилия*, *Неаполъ* и *Афродисий*. Въ *Бизаценска Африка* (дн. Тунисъ), която принадлѣжала на Картагенъ, имало градове *Адруметь* (Hadrumetum), *Тапсъ* (Thapsus), *Руспина*, а на югъ отъ нея *Анибаловата Кула* (Turris Hannibalis). Въ *Сиртска Африка* (дн. Триполи) имало рѣки *Тритонъ* и *Цинипсъ*, градове *Автомала*, *Неаполъ* или *Голѣма Лепта* (Leptis magna), *Еа (Ова*, дн. Триполи) и *Цидамъ*.

5) *Ливия* (Lybia) — въ широка смисъль цѣла Африка, въ по̀ тѣсна страната между Сиртъ и Египетъ и въ най тѣсна само Ливийския окржгъ, съпрѣдѣленъ съ Египетъ.

6) *Египетъ:* Долний или *Делтата на Нилъ*, Срѣдний или Хептаномида, отъ раздѣлението на Нилъ на 7 ржкава на горѣ до Тива, и Горний или Тиваида.

и 7) *Етиопия* (Aethiopia), на югъ отъ Египетъ до индийското море (днесъ Нубия, Абисиния, Аделъ и пр.).

Рѣкитѣ и градоветѣ на Ливия, Египетъ и Етиопия тукъ не сж показани, тъй като тѣзи три страни били вънъ отъ кржга на дѣйствията въ Африканската война.

Освѣнъ това въ Срѣдиземно море, близо до брѣговетѣ на Африка се намирали, отъ истокъ къмъ западъ островетѣ: *Мелита* (днесъ Малта), *Коссира* между Африка и Сицилия, *Церцина* съ градъ по сжщото име и *Менингсъ*, и двата въ залива на Малкий Сиртъ, и други въ Атлантическия океанъ.

Римлянитѣ, слѣдъ прѣвземанието и разрушението на Картагенъ, обърнали бившитѣ му владѣния въ римска провинция *Африка*, подъ управлението на единъ преторъ въ Утика. Въ Мавритания тѣ проникнали по̀ късно, при императора Клавдия. Въ 48 и 47 г. римската провинция Африка се намирала подъ властьта и управлението на Помпеева легатъ Варъ. Въ Нумидия цару-

валъ Юба, привърженецъ на Помпея. Слѣдъ сражението при Фарсалъ, Метеллъ Сципионъ прѣкаралъ останкитѣ отъ Помпеевата армия въ Африка. Тамъ отишълъ и Лабиенъ. Катонъ въ време на сражението при Фарсалъ началствувалъ въ Дирахий, а слѣдъ това се оттѣглилъ съ флотата въ Патра, въ Пелопонесъ, а отъ тамъ къмъ Цирена, на брѣговетѣ на Африка. Отъ Цирена той съ 10.000 души войска въ 30 дена миналъ прѣзъ пустинята на Голѣмий Сиртъ, като возилъ вода на магарета. Зимата прѣкаралъ въ Лептисъ или Лепта, гдѣто се съединилъ съ Сципиона, Вара, Лабиена и синоветѣ на Помпея. Юба, като царь, признавалъ себѣ си най горенъ отъ всички тѣхъ. Катонъ билъ преторъ въ Утика. Сципионъ, като бивши пó напрѣдъ консулъ, билъ признатъ за главенъ началникъ на войскитѣ. Въ 47 г. той ималъ всичко 10 легиона, много легки пѣши войски и многобройна конница. Юба ималъ 4 легиона, въоржжени и устроени по римски и многобройна нумидийска конница. Освѣнъ това при армията имало 120 обучени и въоржжени слона. Сципионъ ималъ тъй сжщо голѣма флота и владѣялъ морето близо до брѣговетѣ на Африка и Сицилия. Всички въобще сухопжтни и морски военни сили били тъй значителни и грозни, че враговетѣ на Цезаря въ Италия даже очаквали идването на Сципиона въ нея. Ето до колко се усилила въ Африка партията на Помпея въ 49, 48 и 47 г. и до колко Цезарь я допусналъ да се усили, особенно слѣдъ сражението при Фарсалъ! Тритѣ години на постепенното ѝ усилване въ Африка изгладили отъ паметьта поражението при Фарсалъ, и сждбинитѣ на римската република още би можали да се измѣнятъ, ако срѣщу привърженцитѣ на Помпея не стоеше Цезарь, а срѣщу Цезаря не бѣше Сципионъ, прочутъ по име, но безъ военни дарби. Съ тѣзи прѣвъсходящи на брой, сухопжтни и морски военни сили, които Сципионъ ималъ подъ расположението си, той би можалъ съ успѣхъ и згодно да прѣмине въ Сицилия и отъ нея въ Италия, въ туй време, когато Цезарь се намиралъ въ Александрия и Мала Азия. Съ това той би можалъ твърдѣ много да напакости на Цезаря и даже да направи прѣминуването му въ Африка невъзможно, а между туй да запази неприкосновенна тъзи страна, която съставлявала главното основание за неговитѣ, на Сципиона, дѣйствия. Вмѣсто това, той и всичкитѣ му сподвижници, фалшиво разбирайки положението си въ отношение къмъ Цезаря и римската република и имайки невѣренъ възглѣдъ върху него, избрали съвсѣмъ другъ способъ за дѣйствия, именно — *отбранителенъ въ Африка*. При това Сципионъ искалъ: 1) да лиши Цезаря отъ всичкитѣ способи за хранение на открито поле, а за себѣ си да събере запаси съ храни въ градоветѣ, и 2) да приведе всичкитѣ приморски градове въ отбранително състояние. Но за това той би трѣбвало постоянно да владѣе морето и да отрѣзва на него всичкитѣ подвози на Цезаря. А да приведе всичкитѣ приморски градове въ отбранително състояние било почти невъзможно и само би раздробило силитѣ на Сципиона. При това пó голѣмата часть отъ приморскитѣ градове, особенно Утика, били прѣданни на Цезаря. Сципионъ даже не се погрижилъ да вземе заложници за вѣрность отъ градоветѣ. По такъвъ начинъ мѣркитѣ, които взелъ Сципионъ, не били нищо друго, освѣнъ посрѣдственни и нерѣ-

шателни полумѣрки, които не обѣщавали особенъ успѣхъ противъ такъвъ полководецъ, като Цезаря. Сжщото трѣбва да се каже и за распрѣдѣлението на войскитѣ отъ Сципиона. Съ главнитѣ сили той се расположилъ въ околноститѣ на Утика, т. е. въ срѣдата на страната, която искалъ да отбранява, и съ това расположение прикривалъ складоветѣ. А нѣкои други сили, отдѣлни отряди, подъ началството на легатитѣ Афраний, Петрей и други, той испратилъ къмъ брѣговетѣ на морето, тъй че тѣ се намирали въ свързка по между си и можали, въ случай на нужда, да се съединяватъ. Освѣнъ това, всичката легка конница наблюдавала морскитѣ брѣгове, по цѣлата имъ дължина. Подобно расположение на силитѣ само по себѣ си било цѣлисъобразно и би било удовлетворително, ако легката конница наблюдаваше брѣговетѣ съ най голѣма бдителность и въобще ако разузнавателната и охранителна служби строго се испълняваха отъ нея. Но послѣдствията доказали, че това именно отсжтствувало. При това Сципионъ раздѣлилъ флотата си на нѣколко ескадри и само най силната отъ тѣхъ назначилъ за наблюдение брѣговетѣ на Сицилия. Между това наблюдението за непріятелскитѣ брѣгове трѣбвало би да бжде главния и най важния прѣдмѣтъ, а покрай африканскитѣ брѣгове наблюдателната служба би трѣбвало да испълняватъ легкитѣ кораби въ достатъчно число.

При такива сили, при това имъ распрѣдѣление и при този планъ за дѣйствие отъ Сципиона, начина на дѣйствията на Цезаря противъ него прѣдставлява голѣма занимателность.

§ 78.

Мѣркитѣ на Цезаря, прѣминуването му въ Сицилия и Африка и отбранителнитѣ му дѣйствия при Руспина.

Като въстановилъ спокойствието въ Римъ, като укомплектувалъ старитѣ легиони и набралъ нѣколко нови, Цезарь заповѣдалъ да наематъ и приготвятъ въ пристанищата на Италия товарни кораби, испратилъ войскитѣ къмъ сборния пунктъ — Лилибей въ Сицилия, отъ кждѣто до носа Меркурий (днесъ Бонъ) въ Африка имало около 24 мили (около 34 версти), а слѣдъ това и самъ пристигналъ тамъ на 30 септемврий 47 г. Въ нетърпѣнието си по̀ скоро да качи войскитѣ на корабитѣ, той заповѣдалъ веднага да качатъ на тѣхъ находившия се въ Лилибей единъ новонабранъ легионъ съ 600 души конница. А за да има личенъ надзоръ за това и да покаже, каква особенна цѣна той придавалъ на туй, макаръ да имало противенъ вѣтъръ и въобще времето на годината за мореплаване да било не съвсѣмъ благоприятно, той заповѣдалъ да расположатъ шатрата му на самия брѣгъ на морето и никому не позволявалъ да слиза отъ корабитѣ на брѣга. Между това всѣки день пристигали и военни и товарни кораби и легиони, и когато Цезарь събралъ и качилъ на корабитѣ 6 легиона и 2.000 конница, заповѣдалъ имъ да отплуватъ напрѣдъ къмъ острова Апониана (днесъ Favagnana), единъ отъ Егатскитѣ, и тамъ да чакатъ пристиганието на другитѣ кораби отъ всичкитѣ пристанища на Сицилия. Слѣдъ това, като далъ на претора на Сицилия нужнитѣ заповѣди за прѣкарването на останалитѣ войски, самъ тръгналъ на 8 октомврий за ос. Апо-

ниана и отъ тамъ съ всичкитѣ кораби и войски на тѣхъ право къмъ носа Меркурий. Пѫтуването за тамъ не било благополучно: есеннитѣ равноденствени, противни вѣтрове пръснали флотата на Цезаря до такава степень, че той изгубилъ отъ очитѣ си почти всички товарни кораби и запазилъ при себѣ си само нѣколко военни. За нещастие този пѫть той не далъ на началницитѣ на ескадритѣ, както обикновенно правилъ, писменни заповѣди, на кждѣ да вървятъ, тъй като самъ не знаялъ разположението на неприятеля на брѣговетѣ на Африка и не можалъ да назначи общъ сборенъ пунктъ на тѣхъ. Обаче най послѣ духналъ попѫтенъ вѣтъръ и слѣдъ 4 дена Цезарь видѣлъ носа Тафитисъ (Taphitis), на югоистокъ отъ носа Меркурий. Като не намѣрилъ за удобно да излѣзе тукъ, той тръгналъ по край брѣга на югъ и застаналъ временно на котва срѣщу пристанището на Херкла или Адруметъ, за да събере тукъ корабитѣ си. Като разглѣдалъ брѣга и *не намѣрилъ на него непрятеля*, рѣшилъ да излѣзе тукъ. Той ималъ при себѣ си само 3.000 души пѣхота и 150 конница, които и били извадени благополучно, макаръ въ Адруметъ да имало 2 Сципионови легиона (10.000) подъ началството на Консидия, а на брѣга скоро се показалъ Кней Визо съ 3.000 маври и градската конница. Цезарь се разположилъ на лагеръ срѣщу Адруметъ и се укрѣпилъ — безъ всѣкакво прѣпятствие отъ страна на неприятеля. Той лично разглѣдалъ мѣстностьта около Адруметъ, а Консидий не само не атакувалъ войскитѣ му, но, вѣроятно считайки ги много силни на брой, самъ взелъ отбранителни мѣрки. Такива били противницитѣ на Цезаря, които той срѣщналъ още съ първата си стѫпка въ Африка! При всичко това десанта на Цезаря била работа твърдѣ смѣла, а положението му много трудно и даже опасно, особенно въ първата нощь слѣдъ десанта. Нито единъ отъ корабитѣ на пръснатата му флота още не се показвалъ. Независимо отъ това, за него било необходимо да има надѣжно пристанище и убѣжище за флотата си и за това рѣшилъ да тръгне по край брѣга по̀ нататъкъ къмъ югъ, съ надѣжда да намѣри тамъ прѣданни нему градове и по̀ малко неприятелски войски. Консидий излѣзълъ отъ Адруметъ и тръгналъ слѣдъ него съ пѣхота и конница. Цезарь спрѣлъ войската си и испратената отъ него конница отблъснала мавританската, тъй че Консидий отстѫпилъ обратно въ Адруметъ, а Цезарь продължавалъ движението си. Много градове и селения го снабдили съ храна и му изявили прѣданностьта си. На 2 януарий 46 г. по римския календаръ или на 15 октомврий 47 г. по сегашния той дошълъ до града Лептисъ или Лепта на 2 мили (около 3 версти) отъ града Руспина. Града Лепта не билъ заетъ отъ неприятеля и жителитѣ му приели Цезаря доста любезно. Послѣдния се разположилъ на лагеръ близо до града и тукъ най послѣ дошла по̀ голѣмата часть отъ товарнитѣ му кораби и нѣколко военни, съ извѣстие, че останалитѣ кораби вѣроятно сѫ отишли да го търсятъ около Утика. Вслѣдствие на това той рѣшилъ да не се отдалечава отъ морския брѣгъ и испратилъ 10 военни кораба да съберѫтъ останалитѣ пръснати кораби и, подъ свое прикритие, да ги доведѫтъ при него. Заедно съ това той взелъ строги мѣрки, щото войскитѣ му никакъ да не излизатъ изъ лагера за въ вѫтрѣшностьта на страната. Когато десанта билъ съвсѣмъ свършенъ, той испратилъ нѣ-

колко кораба въ Сардиния и по̀ близкитѣ провинции, съ заповѣдь до управителитѣ имъ незабавно да му испратятъ войски и храни; други испратилъ въ Сицилия да прѣкаратъ останалитѣ войски; най послѣ възложилъ на претора Саллустия да завладѣе неприятелскитѣ складове на ос. Церцина; всичко това той заповѣдалъ да се испълни съ най голѣма дѣятелность, бързина и точность. А самъ рѣшилъ да заеме Лепта и Руспина и даже, въ случай на нужда, да ги отбранява до събиранието на всичката флота. Сципионъ, както той се научилъ, въ туй време се намиралъ още въ Утика, на 24 мили (около 34 версти) отъ него.

Като оставилъ въ Лепта Сарсена съ 6 кохорти, съ останалитѣ войски (9.000) заелъ Руспина и на другия день произвелъ голѣма фуражировка и прѣкаралъ въ града голѣмо количество зърненъ фуражъ и сѣно.

Извънрѣдно загриженъ обаче за останалитѣ кораби отъ флотата си, той оставилъ въ Руспина П. Сарсена (братъ на тогова, когото оставилъ въ Лепта за началникъ на войскитѣ), а самъ съ 7 кохорти отборни ветерани тръгналъ къмъ едно близко пристанище, гдѣто надвечерь самъ, безъ войска, тайно отишълъ по море да намѣри корабитѣ отъ флотата си. Но, за негово щастие, почти всички тѣзи кораби (съ исключение на нѣколко) още на другия день пристигнали при Руспина. Излѣзлитѣ отъ тѣхъ войски Цезарь веднага въвелъ въ Руспина и заповѣдалъ да устроятъ укрѣпенъ лагеръ между града и морето. Ако отъ една страна той билъ успокоенъ отъ събиранието на корабитѣ и войскитѣ си, то отъ друга страна билъ много затрудненъ и загриженъ съ добиванието на храна. По сухо страната била истощена отъ неприятелската иррегулярна конница, а по море въ това време на годината било мжчно да се получаватъ подвози. Ето защо положението на Цезаря било, макаръ и по̀ добро отъ по̀ напрѣшното, но все пакъ не напълно обезпечено.

Когато лагера билъ съвсѣмъ укрѣпенъ и войскитѣ расположени въ него, Цезарь отново прѣдприелъ съ 30 кохорти голѣма фуражировка. Но този пжть, съвсѣмъ неочаквано за него, неприятеля му прѣградилъ пжтя.

Сципионъ, като получилъ отъ Консидия извѣстие за десанта на Цезаря, веднага почналъ да събира армията си, въ което успѣлъ обаче не по̀ рано отъ три дни, тъй като тя била расположена на голѣмо протяжение въ страната, а отъ този пунктъ, гдѣто се събрала, трѣбвало да прѣмине още около 20 мили (28 версти). Напрѣдъ вървялъ Лабиенъ, съ часть отъ пѣхотата, 1.600 души галлска и 8.000 нумидийска конница, а Петреий, Афраний и др. вървяли слѣдъ него. Цѣлата армия на Сципиона състояла отъ 40.000 души тѣжка и легка пѣхота, голѣмо число стрѣлци и прашници, 8.000 души нумидийска и 1.600 души галлска и германска конница, доведени отъ Лабиена въ Африка слѣдъ сражението при Фарсалъ, и освѣнъ това 1.100 души отъ конницата на Петреия, слѣдователно по̀ вече отъ 50.000 души войска. Лабиенъ вече прѣдричалъ на Цезаря участьта на Куриона и умѣлъ тъй да скрие движението си, че Цезарь нищо не знаялъ за него и още не успѣлъ да почне фуражировката си и даже да се отдалечи на ¼ миля отъ лагера си, когато получилъ отъ прѣдния си отрядъ извѣстие за приближението на противника. Мѣстностьта, гдѣто се намиралъ той, образувала една равнина, заобиколена съ пла-

нини. Той мислилъ, че срѣщу него идяла само нумидийската конница и искалъ да продължава движението си, като заповѣдалъ само да се присъедини къмъ него отъ лагера конницата съ нѣколко стотинъ стрѣлци. Но, като разглѣдалъ лично непріятеля и видѣлъ силитѣ му, той спрѣлъ кохортитѣ си и се приготвилъ за бой. Лабиенъ разгъналъ войскитѣ си тъй, че линията имъ била значително по̀ дълга отъ линията на Цезаревитѣ войски. Имайки прѣдъ видъ да залови послѣдния отъ двата фланга, той турилъ часть отъ нумидийската си конница между пѣхотата, а другата на фланговетѣ заедно съ тѣжката конница, всичкитѣ родове войски въ джлбокъ строй.

Цезарь, по причина на малобройностьта на войскитѣ си, можалъ да ги построи само въ една линия, пѣхотата въ срѣдата, а конницата по фланговетѣ, като се допиралъ съ лѣвия флангъ (а Лабиенъ съ дѣсния) до рѣдъ хълмове.

Като се сближили двѣтѣ страни, пѣхотата на Цезаря тръгнала противъ непріятеля и отблъснала нумидийцитѣ, които се намирали между пѣхотата на Лабиена, но тѣ веднага се обърнали назадъ и отново тръгнали въ атака. Въ туй време на двата фланга конницата на Цезаря била принудена да отстжпи прѣдъ конницата на Лабиена, като тѣсно се допрѣла до пѣхотата, а всички въобще войски на Цезаря — да се построятъ съ фронта на всички страни и тъй продължавали боя, но безъ още да влизатъ въ ржченъ бой. Положението на Цезаря било крайно трудно и опасно, тъй че той ежеминутно очаквалъ да бжде съвсѣмъ заобиколенъ и да види строя си раскъсанъ. Но въ тъзи опасна минута той, съ необикновенно присжтствие на духа, заповѣдалъ да се извърши една еволюция, която го спасила и рѣшила участьта на боя въ негова полза. Именно — заповѣдалъ на 3-тѣ срѣдни рѣдици отъ кохортитѣ на дѣсния флангъ да се обърнатъ на дѣсно, а на лѣвия — на лѣво, и да тръгнатъ, първитѣ на дѣсно, а вторитѣ на лѣво, за да удължатъ линията на фронта. Сжщевременно заповѣдалъ на конницата си отъ двата фланга да пропжди нумидийцитѣ и съ това да прикрий спомѣнатитѣ по̀ горѣ движения на пѣхотата, слѣдъ което да пропжди и нумидийцитѣ прѣдъ фронта на линията си и да се построи прѣдъ кохортитѣ, съ интервали за прѣминуване на пѣхотата, въ шахматенъ рѣдъ. Когато всичко това било извършено, както отпрѣдъ, тъй и отзадъ, съ най голѣма бързина, тогава и двѣтѣ линии, отведнъжъ се хвърлили бѣгомъ срѣщу непріятеля и го обърнали въ бѣгство. При това вижда се, че дѣсния флангъ на Цезаря по̀ рано или по̀ силно атакувалъ непріятеля, тъй като послѣдния уклонилъ лѣвия си флангъ и го отвелъ къмъ рѣда на хълметѣ, къмъ който се допиралъ дѣсния му флангъ[1]). Резултата отъ този распаленъ бой (произлѣзълъ на 4 януарий 46 г. по тогашния календаръ или на 17 октомврий 47 г. по юлиянския) билъ този, че войскитѣ на Лабиена бързо отстжпили по хълметѣ въ дѣсно отъ тѣхъ, а Цезарь ги прѣслѣдвалъ само до тѣзи хълмове и слѣдъ това отстжпилъ въ лагера си при Руспина, слѣдъ като успѣшно отблъсналъ послѣдвалия задъ него Лабиенъ. Като се

[1]) Изложението на всички тѣзи еволюции на Цезаря въ записките му е твърдѣ тъмно и неудобопонятно, при всичките старания на Гишара да го изясни. Вижда се, войскитѣ на Лабиена твърдѣ много да сж се растѣгнали и раскъсали и не сж могли да издържатъ удара на старитѣ римски кохорти въ тѣсно сгжстенъ строй.

цата къмъ Комана. Фарнакъ се трудилъ да го омилостиви съ всевъзможни прѣдложения на покорность, срѣщу което Цезарь му обявилъ условията си, на които се съгласявалъ да я приеме. Но Фарнакъ вмѣсто това расположилъ се съ многобройната си армия въ силно-укрѣпенъ лагеръ на височинитѣ на дѣсната страна на града Зела, Зила или Зилеа въ Понтъ (близо до дн. Амазия, главенъ градъ на Сиваския пашалжкъ въ Азиятска Турция), гдѣто въ 67 г. Митридатъ В. разбилъ съвършенно римската армия на претора Триария. Цезарь, който отъ Комана идялъ къмъ Зела, расположилъ се на лагеръ на 5 мили (7 версти) отъ нея, но слѣдъ нѣколко дни се приближилъ до нея на 1 миля (около 1½ версти). Прѣдъ лагера на Фарнака се намирала една верига отъ височини, а между нея и височинитѣ, на които билъ расположенъ лагера на Фарнака, се простирала една равнина, 2 версти широка. Втората тъзи, прѣдня верига отъ височини съставлявала твърдѣ згодна позиция. Митридатъ я заемалъ въ 67 г., когато разбилъ Триария, но Фарнакъ не се възползувалъ да я заеме. Цезарь, като забѣлѣзалъ тъзи погрѣшка, заелъ прѣзъ нощьта тъзи верига височини и заповѣдалъ на войскитѣ си да укрѣпяватъ на тѣхъ лагеръ.

§ 73.

Сражението при Зела.

На 31 май на разсъмване, Фарнакъ, като видялъ Цезаря толкова близо да себѣ си и оповающъ се на прѣвъсходството на силитѣ си, рѣшилъ веднага да атакува римската армия, прѣди тя да успѣе да укрѣпи лагера си. Той построилъ армията си въ боенъ рѣдъ, въ 4 линии, имайки отпрѣдъ военни колесници, спусналъ се на равнината, а отъ нея тръгналъ къмъ височинитѣ, на които се намирала армията на Цезаря. Послѣдния не искалъ да вѣрва, че това било дѣйствителна атака, но считалъ настжплението на Фарнака само лъжливо движение, съ цѣль да въспрѣпятствува на укрѣпяването на римския лагеръ. За това той заповѣдалъ само на 1-та линия да стои подъ оржжие и да прикрива укрѣпяването на лагера. Обаче наскоро приближението на военнитѣ колесници, задъ които съ силни викове вървяли всичкитѣ 4 линии отъ армията на Фарнака, убѣдили Цезаря, че той се излъгалъ. За това всичката войска, която била заета съ укрѣпяването на лагера, трябвало да напусне работитѣ, да се въоржжи и се построи въ боенъ рѣдъ между 1-та линия, която вече влѣзла въ бой, и между недовършения лагеръ. Тѣ още неуспѣли да се построятъ, когато 1-та линия била вече раскъсана въ срѣдата отъ военнитѣ колесници. Положението на Цезаря ставало опасно, но, за щастие, 6-ия легионъ, който съставлявалъ дѣсното крило и макаръ да състоялъ само отъ 1.200 души, но стари, опитни и храбри ветерани, отблъсналъ, слѣдъ упоритъ бой, лѣвото крило на Фарнака, което вече се искачвало на височината, и го довелъ въ пълно разстройство. Отстжплението на това крило послужило като знакъ за общо бѣгство на армията на Фарнака. Цезарь живо и силно прѣслѣдвалъ бѣгущитѣ до самия имъ лагеръ и завладялъ него и всичкитѣ тяжести, хазната и съкровищата на Фарнака. Послѣдния едва успѣлъ да се спаси и нѣколко мѣсеца слѣдъ това

загиналъ въ единъ бой противъ едного отъ подвластнитѣ нему владѣтели. Армията му се пръснала, а Мала Армения, Каппадокия, Понтъ, Воспоръ и Колхида се покорили на Цезаря. Войната съ Фарнака била рѣшена съ едно сражение и Цезарь увѣдомилъ за това единъ свой приятель въ Римъ съ три думи: *veni, vidi, vici* (дойдохъ, видяхъ, побѣдихъ), които станали исторически. »Щастливий Помпей!« — казалъ Цезарь слѣдъ сражението при Зела — »ето тѣзи неприятели, поражението надъ които ти достави името Великъ!« — Въ награда за услугитѣ, които Митридатъ пергамски принесълъ на Цезаря въ Египетъ, послѣдния му подарилъ Воспорското царство.

На другия день слѣдъ сражението при Зела, Цезарь бързо заминалъ за Римъ, подъ прикритие на единъ отрядъ конница.

§. 74.

Дѣйствията въ Иллирия, Гърция и на морето.

Въ туй време когато Цезарь дѣйствувалъ противъ Помпея въ Епиръ и Тессалия, а послѣ противъ египтянитѣ въ Александрия и противъ Фарнака въ Мала Азия, привърженцитѣ на Помпея, отъ своя страна, дѣйствували въ Африка, Иллирия, Гърция и на морето. Дѣйствията имъ въ 48 и 47 година въ Африка, които се заключавали въ значителното имъ усилване въ нея, сж изложени по́ долу (§ 77). А дѣйствията имъ въ Иллирия, Гърция и на морето се заключавали въ слѣдующето:

Иллирия въ него време състояла отъ *Панноня* (днешна Австрия и часть отъ Унгария и Сърбия), *Либурния* (днешна Истрия и Кроация) и *Далмация*, по брѣга на Адриятическо море, която се простирала до границитѣ на Македония и имала за главенъ градъ Салона (днесъ Спалатро). Слѣдъ сражението при Фарсалъ Помпеева легатъ Октавий отишълъ съ часть отъ Помпеевата флота къмъ брѣговетѣ на Иллирия, въ която се намиралъ Цезарева легатъ Корнифиций съ 2 легиона. По́ късно Цезарь, като се научилъ, че въ Иллирия се събиратъ останкитѣ отъ армията на Помпея, испратилъ тамъ легата Габиния съ 2 новонабрани легиона. Послѣдния, да-ли защото дѣйствувалъ непрѣдпазливо, или защото войскитѣ му нѣмали още достатъчно опитность и твърдость, билъ разбитъ отъ иллирийцитѣ и блокиранъ отъ тѣхъ въ градъ Саларъ, гдѣто и умрѣлъ. Октавий, като владѣялъ морето, възползвалъ се отъ поражението на Габиния и покорилъ ¾ отъ Иллирия, тъй щото Корнифиций едва можалъ да се държи въ нея. Цезарь, блокиранъ въ Александрия, неможалъ да му даде никаква помощъ, но легата му Ватиний, който началствувалъ въ Брундузий, качилъ тамъ на товарни кораби нѣколко хиляди ветерани, които принадлѣжали къмъ 12-тѣ легиона на Цезаря, излѣзли слѣдъ болѣститѣ си изъ болницитѣ и чакали случай да се присъединятъ къмъ легионитѣ си. Като излѣзълъ съ тѣхъ на морето, подъ прикритието на нѣколко военни кораби, той срѣщналъ флотата на Октавия, разбилъ я и завладялъ и морето, и Иллирия, а Октавий съ останкитѣ отъ флотата си се оттѣглилъ къмъ Сицилия.

Въ Гърция легата на Цезаря Каленъ обсадилъ Атина, която държала страната на Помпея, и, слѣдъ упорито съпротивление, завладялъ я. Цезарь помилвалъ атинянитѣ и ка-

залъ на прѣдставителитѣ имъ: »Нѣмà вий, достойни за загинване, всѣкога ще дължите спасението си само на памятьта на вашитѣ прадѣди?« Мегара била тъй сжщо обсадена, но се съпротивлявала пó упорито, до като жителитѣ ѝ, доведени до крайность, пуснали срѣщу обсаждавшитѣ множество левове, събрани въ града още отъ Кассия, за испращанието имъ въ Римъ, гдѣто щели да бждатъ употрѣбени за боевете въ цирка. Но тѣзи левове се хвърлили върху самитѣ жители и много отъ тѣхъ раскъсали. Слѣдъ това Мегара се прѣдала и жителитѣ ѝ били продадени въ робство. Единъ отъ легатитѣ на Помпея прѣградилъ съ стѣна Коринтския провлакъ, което въспрѣпятствувало на Калена да влѣзе въ Пелопонесъ. Но слѣдъ сражението при Фарсалъ това прѣпятствие било отстранено и Каленъ заелъ Пелопонесъ, а слѣдъ пристиганието му въ Патра (дн. Патрасъ), Катонъ, който се намиралъ въ пристанището му съ флотата на Помпея, оттѣглилъ се къмъ брѣговетѣ на Африка.

По такъвъ начинъ въ 47 г. Илирия, Гърция и морето били вече напълно подъ властьта на Цезаря.

§ 75.

Цезарь въ Римъ.

Най послѣ въ юлий 47 г., слѣдъ почти 2½ годишно отсжтствие отъ Римъ, Цезарь дошълъ въ него — и отдавна било време за това. Отъ една страна, Римъ продължавалъ да бжде напълно покоренъ на Цезаря; консула го назначилъ, когато той билъ въ Александрия, диктаторъ, а Антония — за неговъ началникъ на конницата, тъй щото въ 47 г., при отсжтствието на Цезаря, пълната власть въ Римъ се намирала въ ржцѣтѣ само на Антония. Но отъ друга страна Антоний довелъ всичкитѣ въ Римъ въ съблазнъ и негодувание съ разврата, безнравственностьта и грабителствата си. Младия народенъ трибунъ Долабелла, стрѣмящъ се къмъ извѣстность и слава и, както Антония, обрѣмененъ съ дългове, прѣдложилъ на народа единъ законъ за унищожението на всичкитѣ дългове. Това турило цѣлия Римъ въ страшно вълнение и прѣдизвикало въ него голѣми безрѣдици. Къмъ това се присъединило още и туй, че легионитѣ, които се сражавали въ Галлия и Гърция и били расположени около Римъ, като не получавали обѣщанитѣ имъ награди, възбунтували се. 2-ия легионъ се отказалъ да замине за Сицилия, а примѣра му послѣдвали и другитѣ легиони. Тъкмо въ туй време Цезарь пристигналъ въ Римъ и веднага наложилъ такса върху недвижимитѣ имоти, цѣната на които паднала извънрѣдно ниско, опростилъ всичкитѣ недобори и лихви на дълговетѣ отъ самото начало на межуусобната война, заповѣдалъ да се продаджтъ всичкитѣ имущества на враговетѣ му, употрѣбилъ всевъзможни мѣрки за добиване на пари, и даже имотитѣ на Помпея били продадени на публиченъ търгъ. Тѣ били купени отъ Антония, съ надѣжда, че той нищо не ще плати за тѣхъ, но това възбудило неудоволствието на Цезаря. Сената и народа изявили пълна готовность да испълняватъ всичкитѣ искания и заповѣди на Цезаря, и вънъ отъ многото почести, назначени нему по опрѣдѣлението на сената, прѣдоставено му било тъй сжщо правото да обявява война и да сключва миръ.

Колкото се отнася до легионитѣ, то тѣ, слѣдъ пристиганието на Це-

заря, се усмирили, но наскоро се разбунтували още по́ яростно, убили всичкитѣ си частни началници, които искали да ги усмирятъ, заграбили орлитѣ си и тръгнали къмъ Римъ, застрашавайки самия Цезарь. Послѣдния заповѣдалъ да затворятъ градскитѣ врати, но когато мятежницитѣ дошли на Марсово поле, той излѣзълъ прѣдъ тѣхъ, сѣдналъ на трибуна и строго ги попиталъ, какво искатъ? — »Ний сме покрити съ рани« — отговорили тѣ — »доста време се скитаме вече по свѣта и проливаме кръвьта си и искаме уволнение.« — »Давамъ ви го« — късо и хладнокръвно отговорилъ Цезарь и слѣдъ това прибавилъ, че слѣдъ нѣколко седмици ще замине отъ Римъ и, като побѣди неприятеля съ други, нови войски, слѣдъ възвръщанието си ще даде на старитѣ легиони всичко, което имъ билъ обѣщалъ. Слѣдъ това той искалъ да се оттѣгли, но легатитѣ го измолили да каже нѣколко добри думи на старитѣ си бойни другари, съ които той прѣодолялъ толкова опасности и придобилъ толкова слава. Цезарь сѣдналъ и, противъ обичая си — да ги нарича *другари*, почналъ рѣчьта си съ думитѣ: »*Граждани . . . .*« — Въ войската се зачуло общо роптание: »ний не сме граждани, а войници« — възразили тѣ. Работата се свършила съ това, че тѣ искали прошка и позволение да продължаватъ службата. Цезарь най послѣ ги простилъ, освѣнъ бившия любимия неговъ 10-ий легионъ. Но този легионъ самъ, безъ позволението на Цезаря, тръгналъ слѣдъ него въ Африка*).

*) Тъзи сцена се разсказва и иначе. Войскитѣ мислили, че Цезарь не може безъ тѣхъ и че, като му откажатъ покорностьта си, тѣ ще измъкнатъ отъ него още по́ голѣми награди. Но Цезарь не е можалъ да слѣзе до такава зависимость отъ войскитѣ си и ги попиталъ: „Какво искате, *другари*?“ — „Уволнение“ — отговорили тѣ. — „Давамъ ви го, *граждани*“ възразилъ Цезарь. Това название *граждани*, толкова ги огорчило, че тѣ веднага се разкаяли и искали прошка. Твърдостьта му ги изумила, а хладнокръвието му ги наскърбило; но Цезарь слѣдъ повторна, убѣдителна отъ тѣхна страна молба далъ имъ прошка. По́ вѣроятно е обаче това, че той още отъ самото начало ги нарѣкълъ *граждани*, а *не другари*.

§ 76.

Забѣлѣжки.

Наполеонъ I прави слѣдующитѣ забѣлѣжки, касателно дѣйствията противъ Фарнака, въ Илирия, Гърция и на морето:

1) Успѣха, одържанъ отъ Фарнака надъ Домиция, доказва, каква разлика имало между добритѣ и лошитѣ войски. Три легиона (2 арменски и 1 понтийски) нито една минута не устояли срѣщу войскитѣ на Фарнака, а единъ римски издържалъ боя и отстжпилъ въ рѣдъ.

2) Дѣйствията на 6-ия легионъ, само отъ 1200 стари ветерани, въ сражението при Зела, гдѣто той отблъсналъ цѣлото лѣво крило на Фарнака, сжщо тъй доказватъ, какво значи една шепа храбри, добрѣ устроени войски.

3) Побѣдата на Витиния на морето, съ товарни кораби, надъ военнитѣ кораби на Октавия, е твърдѣ забѣлѣжителна. Морскитѣ сражения въ древностьта били съвсѣмъ подобни на сухопжтнитѣ, и храбритѣ римски ветерани, съ мечъ въ ржка, били почти винаги увѣрени въ побѣдата и на морето, както и на сушата. Това произлизало отъ способа на направата и управлението на тогавашнитѣ морски военни кораби, които били твърдѣ дълги, движими съ лопати, имали малко мачти, принадлѣжности и платна и не можали нито да дѣй-

ствуватъ по вѣтъра, нито да крейсируватъ, нито да блокиратъ.

Генералъ Лоссау забѣлѣзва, че макаръ Цезарь и да виждалъ, че присѫтствието му въ Римъ било крайно необходимо, обаче искалъ, прѣди още да урѣди вѫтрѣшнитѣ работи на републиката, да доведе работитѣ въ Малѫ Азия въ такова положение, щото въ тъзи страна да има пълно спокойствие и особенно да нѣма поводи за междуусобна война, народитѣ въ нея напълно да уважаватъ римскитѣ закони и сѫщевременно да нѣматъ опасность отъ страна на външнитѣ врагове. Въ Сирия, Киликия и Мала Азия да се достигне това не било тъй мѫчно, както въ Понтъ, гдѣто Фарнакъ разбилъ Домиция и завладялъ чужди области. Като урѣдилъ работитѣ на Сирия, Киликия и Мала Азия, Цезарь тръгналъ за Понтъ съ 4 легиона, отъ които само единъ 6-ия римски билъ напълно надѣженъ, слѣдователно силитѣ му били твърдѣ незначителни. Като срѣщналъ пратеницитѣ на Фарнака, испратени отъ него съ прѣдложения и увѣрения въ покорностьта му, Цезарь поискалъ, той да докаже това съ незабавното испразване на Понтъ, освобождението на взетитѣ въ плѣнъ римски граждани и възвръщанието на всички отнети отъ тѣхъ имущества. Фарнакъ обѣщалъ да испълни всичко това, надѣвайки се, че Цезарь ще се задоволи съ обѣщанията му и ще побърза да замине за Римъ, а за това протакалъ да испълни обѣщаното. Тогава Цезарь рѣшилъ колкото може пò скоро да свърши работата съ силата на оржжието — и рѣшителностьта му да извърши това съ малобройнитѣ си и малонадѣжни сили, противъ многобройната армия на Фарнака, заслужва особенно внимание. Тя доказва, че Цезарь прѣзиралъ многобройностьта на *варварската*, азиятска войска на Фарнака и се опиралъ не на малката си армия или пò добрѣ да се каже на 6-ия легионъ, но лично на себѣ си, и върху това негово довѣрие къмъ себѣ си, върху неговата воля, опитность и присѫтствие на духа именно и била основана рѣшителностата му. За това тя проявява такава черта въ характера на Цезаря, която не трѣбва да се испуща изъ видъ. Въобще не било по негова духъ въ подобни случаи да се стрѣми къмъ цѣлта слабо и бавно, и по думитѣ на Хирций Панза, ако той обикновенно по склонность, то противъ Фарнака по неоходимость — търсилъ рѣшението на войната съ силата на оржжието.

ГЛАВА XI.

3-та Римска Междуусобна война на Цезаря съ Помпея и послѣ съ партията му (49—45).

(Продължение).

III.

Африканската война (47—46).

§ 77. Раздѣлението на Африка; — силитѣ и плана на Помпеевитѣ привърженци въ нея. — § 78. Прѣминуването на Цезаря въ Африка и дѣйствията му въ нея при Руспина. — § 79. Дѣйствията на Цезаря въ Африка при Руспина и Уцита. — § 80. Движението на Цезаря и Сципиона къмъ Тапсъ. — § 81. Сраженията при Тапсъ и резултатитѣ му. — § 82. Забѣлѣжки.

Източници и исторически помагала — показанитѣ по̀ горѣ.

---

§ 77.

Раздѣлението на Африка; — силитѣ, расположението имъ и плана на дѣйствията на Сципиона въ нея.

На древнитѣ хора била извѣстна само сѣверната часть на Африка или *Ливия* въ широка смисъль на думата. Тѣ обикновенно я раздѣляли на *обитаема*, *изобилна съ звѣрове* и *пустинна*. Първата се простирала отъ Срѣдиземно море до планинския хребетъ на Атласъ, втората — отъ Атласъ до пустинята Сахара, изобилствувавша само съ диви звѣрове, и най послѣ третята — на югъ отъ Сахара, която състояла отъ безплодни, песачливи пустини, срѣдъ които тукъ-тамъ се срѣщали малки пространства съ плодородна почва и растителность, наричани *оазиси* или *оази*. Малоизвѣстнитѣ страни ощѐ по̀ на югъ носили общо название *Етиопия*. Въ сѣверна или обитаема Африка влизали:

1) *Мавритания* (Mauretania, днесъ Марокко, Фесъ и западната часть на Алжирската область), която се раздѣляла на *западна* или *Тингитанска Мавритания* (Tingitana) отъ брѣговетѣ на океана до р. Малуя, и на *източна* или *Цезарийска* (Caesariensis), която заключавала страната на массесилянитѣ. Въ Мавритания имало планини — Голѣмий и Малкий Атласъ; рѣки — на западъ *Малуя*, *Ликъ*, *Субуръ*, *Сала*, *Куса* или *Ака-*

тисъ и *Талуда*, а на истокъ — *Сига* (днесъ *Тафна*), *Картенъ* и много други; — градове: на западъ — *Тингисъ* (днесъ Тангеръ), *Зилия* и *Ликса*; на истокъ *Ховатъ* (дн. Бужия), *Салда*, *Икасионъ* (мислимъ дн. Оранъ), *Иолъ*, по̀ късно *Цезарея* (дн. Алжиръ), и *Сига*, столица на Сифакса, — а въ вжтрѣшностьта на страната — *Ламида*, (дн. Медея), *Бида* (дн. Блида) и *Ситифисъ*.

2) *Нумидия* (Numidia), днешната Алжирска область, се раздѣляла отъ р. *Амисага* на *западна*, въ която обитавали массесилянитѣ (гл. по̀ горѣ) и на *източна* или *собствена Нумидия* (Numidia propria), наричана отъ римлянитѣ *нова*, въ която обитавали массилиянитѣ. Въ Нумидия имало градове: *Цирта* (дн. Константина), столица, *Иппонъ царский* (Hippo regius, близо до дн. Бона), *Зама*, *Тагаста* и *Мадура*.

3) *Гетулия* (Gaetulia), на югъ отъ Мавритания и Нумидия, страна малко извѣстна; въ нея имало: рѣки *Ниперъ*, *Гиръ* и Дарадъ (дн. Сенегалъ), поселения: *Магура* при Дарадъ, *Перифосийского пристанища* (Perifosius portus), на югъ отъ Пессадийския носъ, а по тѣчението на Ниперъ *Пессиде* (дн. Тумбукту).

4) *Собствена* или бивша *Картагенска Африка* (Africa propria vel Carthaginensis), раздѣляла се на *Зевгитанска* (regio Zeugitanis), *Бизаценска* (regis Bisacena) и Сиртска (regio Syrtica). Въ *Зевгитанската* или собствено *Картагенската*, по край брѣга на Срѣдиземно море, отъ Малкий Сиртъ до Нумидия, имало много приморски градове — бивши финикийски и грьцки колонии, и главенъ отъ тѣхъ Картагенъ, послѣ *Утика*, *Тунесъ* (дн. Тунисъ), *Асписъ* или *Клипея*, отъ кждѣто се извършвало плуването за *Сицилия*, *Неаполъ* и *Афродисий*. Въ *Бизаценска Африка* (дн. Тунисъ), която принадлѣжала на Картагенъ, имало градове *Адруметь* (Hadrumetum), *Тапсъ* (Thapsus), *Руспина*, а на югъ отъ нея *Анибаловата Кула* (Turris Hannibalis). Въ *Сиртска Африка* (дн. Триполи) имало рѣки *Тритонъ* и *Цинипсъ*, градове *Автомаха*, *Неаполъ* или *Голѣма Лепта* (Leptis magna), *Еа (Ова*, дн. Триполи) и *Цидамъ*.

5) *Ливия* (Lybia) — въ широка смисъль цѣла Африка, въ по̀ тѣсна страната между Сиртъ и Египетъ и въ най тѣсна само Ливийския окржгъ, съпрѣдѣленъ съ Египетъ.

6) *Египетъ:* Долний или *Делтата на Нилъ*, Срѣдний или Хептаномида, отъ раздѣлението на Нилъ на 7 ржкава на горѣ до Тива, и Горний или Тиваида.

и 7) *Етиопия* (Aethiopia), на югъ отъ Египетъ до индийското море (днесъ Нубия, Абисиния, Аделъ и пр.).

Рѣкитѣ и градоветѣ на Ливия, Египетъ и Етиопия тукъ не сж показани, тъй като тѣзи три страни били вънъ отъ кржга на дѣйствията въ Африканската война.

Освѣнъ това въ Срѣдиземно море, близо до брѣговетѣ на Африка се намирали, отъ истокъ къмъ западъ островетѣ: *Мелита* (днесъ Малта), *Коссира* между Африка и Сицилия, *Церцина* съ градъ по сжщото име и *Менинксъ*, и двата въ залива на Малкий Сиртъ, и други въ Атлантическия океанъ.

Римлянитѣ, слѣдъ прѣвземанието и разрушението на Картагенъ, обърнали бившитѣ му владѣния въ римска провинция *Африка*, подъ управлението на единъ преторъ въ Утика. Въ Мавритания тѣ проникнали по̀ късно, при императора Клавдия. Въ 48 и 47 г. римската провинция Африка се намирала подъ властьта и управлението на Помпеева легатъ Варъ. Въ Нумидия цару-

валъ Юба, привърженецъ на Помпея. Слѣдъ сражението при Фарсалъ, Метеллъ Сципионъ прѣкаралъ останкитѣ отъ Помпеевата армия въ Африка. Тамъ отишълъ и Лабиенъ. Катонъ въ време на сраженията при Фарсалъ началствувалъ въ Дирахий, а слѣдъ това се оттѣглилъ съ флотата въ Патра, въ Пелопонесъ, а отъ тамъ къмъ Цирена, на брѣговетѣ на Африка. Отъ Цирена той съ 10.000 души войска въ 30 дена миналъ прѣзъ пустинята на Голѣмий Сиртъ, като возилъ вода на магарета. Зимата прѣкаралъ въ Лептисъ или Лепта, гдѣто се съединилъ съ Сципиона, Вара, Лабиена и синоветѣ на Помпея. Юба, като царь, признавалъ себѣ си най горенъ отъ всички тѣхъ. Катонъ билъ преторъ въ Утика. Сципионъ, като бивши по̀ напрѣдъ консулъ, билъ признатъ за главенъ началникъ на войскитѣ. Въ 47 г. той ималъ всичко 10 легиона, много легки пѣши войски и многобройна конница. Юба ималъ 4 легиона, въоржжени и устроени по римски и многобройна нумидийска конница. Освѣнъ това при армията имало 120 обучени и въоржжени слона. Сципионъ ималъ тъй сжщо голѣма флота и владѣялъ морето близо до брѣговетѣ на Африка и Сицилия. Всички въобще сухопжтни и морски военни сили били тъй значителни и грозни, че враговетѣ на Цезаря въ Италия даже очаквали идванието на Сципиона въ нея. Ето до колко се усилила въ Африка партията на Помпея въ 49, 48 и 47 г. и до колко Цезарь я допусналъ да се усили, особенно слѣдъ сражението при Фарсалъ! Тритѣ години на постепенното ѝ усилване въ Африка изгладили отъ паметьта поражението при Фарсалъ, и сждбинитѣ на римската република още би можали да се измѣнятъ, ако срѣщу привърженцитѣ на Помпея не стоеше Цезарь, а срѣщу Цезаря не бѣше Сципионъ, прочутъ по име, но безъ военни дарби. Съ тѣзи прѣвъсходящи на брой, сухопжтни и морски военни сили, които Сципионъ ималъ подъ расположението си, той би можалъ съ успѣхъ и згодно да прѣмине въ Сицилия и отъ нея въ Италия, въ туй време, когато Цезарь се намиралъ въ Александрия и Мала Азия. Съ това той би можалъ твърдѣ много да напакости на Цезаря и даже да направи прѣминуването му въ Африка невъзможно, а между туй да запази неприкосновенна тъзи страна, която съставлявала главното основание за неговитѣ, на Сципиона, дѣйствия. Вмѣсто това, той и всичкитѣ му сподвижници, фалшиво разбирайки положението си въ отношение къмъ Цезаря и римската република и имайки невѣренъ възглѣдъ върху него, избрали съвсѣмъ другъ способъ за дѣйствия, именно — *отбранителенъ въ Африка*. При това Сципионъ искалъ: 1) да лиши Цезаря отъ всичкитѣ способи за хранение на открито поле, а за себѣ си да събере запаси съ храни въ градоветѣ, и 2) да приведе всичкитѣ приморски градове въ отбранително състояние. Но за това той би трѣбвало постоянно да владѣе морето и да отрѣзва на него всичкитѣ подвози на Цезаря. А да приведе всичкитѣ приморски градове въ отбранително състояние било почти невъзможно и само би раздробило силитѣ на Сципиона. При това по̀ голѣмата часть отъ приморскитѣ градове, особенно Утика, били прѣданни на Цезаря. Сципионъ даже не се погрижилъ да вземе заложници за вѣрность отъ градоветѣ. По такъвъ начинъ мѣркитѣ, които взелъ Сципионъ, не били нищо друго, освѣнъ посрѣдственни и нерѣ-

шителни полумѣрки, които не обѣщавали особенъ успѣхъ противъ такъвъ полководецъ, като Цезаря. Сжщото трѣбва да се каже и за распрѣдѣлението на войскитѣ отъ Сципиона. Съ главнитѣ сили той се расположилъ въ околноститѣ на Утика, т. е. въ срѣдата на страната, която искалъ да отбранява, и съ това расположение прикривалъ складоветѣ. А много други сили, отдѣлни отряди, подъ началството на легатитѣ Афрания, Петреия и други, той испратилъ къмъ брѣговетѣ на морето, тъй че тѣ се намирали въ свързка по между си и можали, въ случай на нужда, да се съединяватъ. Освѣнъ това, всичката легка конница наблюдавала морскитѣ брѣгове, по цѣлата имъ дължина. Подобно расположение на силитѣ само по себѣ си било цѣлисъобразно и би било удовлетворително, ако легката конница наблюдаваше брѣговетѣ съ най голѣма бдителность и въобще ако разузнавателната и охранителна служби строго се испълняваха отъ нея. Но послѣдствията доказали, че това именно отсжтствувало. При това Сципионъ раздѣлилъ флотата си на нѣколко ескадри и само най силната отъ тѣхъ назначилъ за наблюдение брѣговетѣ на Сицилия. Между това наблюдението за непріятелскитѣ брѣгове трѣбвало би да бжде главния и най важния прѣдмѣтъ, а покрай африканскитѣ брѣгове наблюдателната служба би трѣбвало да испълняватъ легкитѣ кораби въ достатъчно число.

При такива сили, при това имъ распрѣдѣление и при този планъ за дѣйствие отъ Сципиона, начина на дѣйствията на Цезаря противъ него прѣдставлява голѣма занимателность.

§ 78.

Мѣркитѣ на Цезаря, прѣминуването му въ Сицилия и Африка и отбранителнитѣ му дѣйствия при Руспина.

Като въстановилъ спокойствието въ Римъ, като укомплектувалъ старитѣ легиони и набралъ нѣколко нови, Цезарь заповѣдалъ да наематъ и приготвятъ въ пристанищата на Италия товарни кораби, испратилъ войскитѣ къмъ сборния пунктъ — Лилибей въ Сицилия, отъ кждѣто до носа Меркурий (днесъ Бонъ) въ Африка имало около 24 мили (около 34 версти), а слѣдъ това и самъ пристигналъ тамъ на 30 септемврий 47 г. Въ нетърпѣнието си по̀ скоро да качи войскитѣ на корабитѣ, той заповѣдалъ веднага да качатъ на тѣхъ находившия се въ Лилибей единъ новонабранъ легионъ съ 600 души конница. А за да има личенъ надзоръ за това и да покаже, каква особенна цѣна той придавалъ на туй, макаръ да имало противенъ вѣтъръ и въобще времето на годината за мореплаване да било не съвсѣмъ благоприятно, той заповѣдалъ да расположатъ шатрата му на самия брѣгъ на морето и никому не позволявалъ да слиза отъ корабитѣ на брѣга. Между това всѣки день пристигали и военни и товарни кораби и легиони, и когато Цезарь събралъ и качилъ на корабитѣ 6 легиона и 2.000 конница, заповѣдалъ имъ да отплуватъ напрѣдъ къмъ острова Апониана (днесъ Favagnana), единъ отъ Егатскитѣ, и тамъ да чакатъ пристигането на другитѣ кораби отъ всичкитѣ пристанища на Сицилия. Слѣдъ това, като далъ на претора на Сицилия нужнитѣ заповѣди за прѣкарването на останалитѣ войски, самъ тръгналъ на 8 октомврий за ос. Апо-

нпана и отъ тамъ съ всичкитѣ кораби и войски на тѣхъ право къмъ носа Меркурий. Пѫтуването за тамъ не било благополучно: есеннитѣ равноденствени, противни вѣтрове пръснали флотата на Цезаря до такава степень, че той изгубилъ отъ очитѣ си почти всички товарни кораби и запазилъ при себѣ си само нѣколко военни. За нещастие този пѫть той не далъ на началницитѣ на ескадритѣ, както обикновенно правилъ, писменни заповѣди, на кждѣ да вървятъ, тъй като самъ не знаялъ расположението на неприятеля на брѣговетѣ на Африка и не можалъ да назначи общъ сборенъ пунктъ на тѣхъ. Обаче най послѣ духналъ попѫтенъ вѣтъръ и слѣдъ 4 дена Цезарь видѣлъ носа Тафитисъ (Taphitis), на югоистокъ отъ носа Меркурий. Като не намѣрилъ за удобно да излѣзе тукъ, той тръгналъ по край брѣга на югъ и застаналъ временно на котва срѣщу пристанището на Херкла или Адруметъ, за да събере тукъ корабитѣ си. Като разглѣдалъ брѣга и *не намѣрилъ на него непріятеля*, рѣшилъ да излѣзе тукъ. Той ималъ при себѣ си само 3.000 души пѣхота и 150 конница, които и били извадени благополучно, макаръ въ Адруметъ да имало 2 Сципионови легиона (10.000) подъ началството на Консидия, а на брѣга скоро се показалъ Кней Визо съ 3.000 маври и градската конница. Цезарь се расположилъ на лагеръ срѣщу Адруметъ и се укрѣпилъ — безъ всѣкакво прѣпятствие отъ страна на неприятеля. Той лично разглѣдалъ мѣстностьта около Адруметъ, а Консидий не само не атакувалъ войскитѣ му, но, вѣроятно считайки ги много силни на брой, самъ взелъ отбранителни мѣрки. Такива били противницитѣ на Цезаря, които той срѣщналъ още съ първата си стѫпка въ Африка! При всичко това десанта на Цезаря била работа твърдѣ смѣла, а положението му много трудно и даже опасно, особенно въ първата нощь слѣдъ десанта. Нито единъ отъ корабитѣ на пръснатата му флота още не се показвалъ. Независимо отъ това, за него било необходимо да има надѣжно пристанище и убѣжище за флотата си и за това рѣшилъ да тръгне по край брѣга по̀ нататъкъ къмъ югъ, съ надѣжда да намѣри тамъ прѣданни нему градове и по̀ малко неприятелски войски. Консидий излѣзълъ отъ Адруметъ и тръгналъ слѣдъ него съ пѣхота и конница. Цезарь спрѣлъ войската си и испратената отъ него конница отблъснала мавританската, тъй че Консидий отстѫпилъ обратно въ Адруметъ, а Цезарь продължавалъ движението си. Много градове и селения го снабдили съ храна и му изявили прѣданностьта си. На 2 януарий 46 г. по римския календаръ или на 15 октомврий 47 г. по сегашния той дошълъ до града Лептисъ или Лепта на 2 мили (около 3 версти) отъ града Руспина. Града Лепта не билъ заетъ отъ неприятеля и жителитѣ му приели Цезаря доста любезно. Послѣдния се расположилъ на лагеръ близо до града и тукъ най послѣ дошла по̀ голѣмата часть отъ товарнитѣ му кораби и нѣколко военни, съ извѣстие, че останалитѣ кораби вѣроятно сѫ отишли да го търсятъ около Утика. Вслѣдствие на това той рѣшилъ да не се отдалечава отъ морския брѣгъ и испратилъ 10 военни кораба да съберѫтъ останалитѣ пръснати кораби и, подъ свое прикритие, да ги доведѫтъ при него. Заедно съ това той взелъ строги мѣрки, щото войскитѣ му никакъ да не излизатъ изъ лагера за въ вѫтрѣшностьта на страната. Когато десанта билъ съвсѣмъ свършенъ, той испратилъ нѣ-

колко кораба въ Сардиния и по̀ близкитѣ провинции, съ заповѣдь до управителитѣ имъ незабавно да му испратятъ войски и храни; други испратилъ въ Сицилия да прѣкаратъ останалитѣ войски; най послѣ възложилъ на претора Саллустия да завладѣе неприятелскитѣ складове на ос. Церцина; всичко това той заповѣдалъ да се испълни съ най голѣма дѣятелность, бързина и точность. А самъ рѣшилъ да заеме Лепта и Руспина и даже, въ случай на нужда, да ги отбранява до събиранието на всичката флота. Сципионъ, както той се научилъ, въ туй време се намиралъ още въ Утика, на 24 мили (около 34 версти) отъ него.

Като оставилъ въ Лепта Сарсена съ 6 кохорти, съ останалитѣ войски (9.000) заелъ Руспина и на другия день произвелъ голѣма фуражировка и прѣкаралъ въ града голѣмо количество зърненъ фуражъ и сѣно.

Извънрѣдно загриженъ обаче за останалитѣ кораби отъ флотата си, той оставилъ въ Руспина П. Сарсена (братъ на тогова, когото оставилъ въ Лепта за началникъ на войскитѣ), а самъ съ 7 кохорти отборни ветерани тръгналъ къмъ едно близко пристанище, гдѣто надвечерь самъ, безъ войска, тайно отишълъ по море да намѣри корабитѣ отъ флотата си. Но, за негово щастие, почти всички тѣзи кораби (съ исключение на нѣколко) още на другия день пристигнали при Руспина. Излѣзлитѣ отъ тѣхъ войски Цезарь веднага въвелъ въ Руспина и заповѣдалъ да устроятъ укрѣпенъ лагеръ между града и морето. Ако отъ една страна той билъ успокоенъ отъ събиранието на корабитѣ и войскитѣ си, то отъ друга страна билъ много затрудненъ и загриженъ съ добиванието на храна. По сухо страната била истощена отъ неприятелската иррегулярна конница, а по море въ това време на годината било мжчно да се получаватъ подвози. Ето защо положението на Цезаря било, макаръ и по̀ добро отъ по̀ напрѣшното, но все пакъ не напълно обезпечено.

Когато лагера билъ съвсѣмъ укрѣпенъ и войскитѣ расположени въ него, Цезарь отново прѣдприелъ съ 30 кохорти голѣма фуражировка. Но този пжть, съвсѣмъ неочаквано за него, неприятеля му прѣградилъ пжтя.

Сципионъ, като получилъ отъ Консидия извѣстие за десанта на Цезаря, веднага почналъ да събира армията си, въ което успѣлъ обаче не по̀ рано отъ три дни, тъй като тя била расположена на голѣмо протяжение въ страната, а отъ този пунктъ, гдѣто се събрала, трѣбвало да прѣмине още около 20 мили (28 версти). Напрѣдъ вървялъ Лабиенъ, съ часть отъ пѣхотата, 1.600 души галлска и 8.000 нумидийска конница, а Петреий, Афраний и др. вървяли слѣдъ него. Цѣлата армия на Сципиона състояла отъ 40.000 души тѣжка и легка пѣхота, голѣмо число стрѣлци и пращници, 8.000 души нумидийска и 1.600 души галлска и германска конница, доведени отъ Лабиена въ Африка слѣдъ сражението при Фарсалъ, и освѣнъ това 1.100 души отъ конницата на Петреия, слѣдователно по̀ вече отъ 50.000 души войска. Лабиенъ вече прѣдричалъ на Цезаря участьта на Куриона и умѣлъ тъй да скрий движението си, че Цезарь нищо не знаялъ за него и още не успѣлъ да почне фуражировката си и даже да се отдалечи на ¼ миля отъ лагера си, когато получилъ отъ прѣдния си отрядъ извѣстие за приближението на противника. Мѣстностьта, гдѣто се намиралъ той, образувала една равнина, заобиколена съ пла-

нини. Той мислилъ, че срѣщу него щдяла само нумидийската конница и искалъ да продължава движението си, като заповѣдалъ само да се присъедини къмъ него отъ лагера конницата съ нѣколко стотинъ стрѣлци. Но, като разглѣдалъ лично непріятеля и видѣлъ силитѣ му, той спрѣлъ кохортитѣ си и се приготвилъ за бой. Лабиенъ разгъналъ войскитѣ си тъй, че линията имъ била значително по́ дълга отъ линията на Цезаревитѣ войски. Имайки прѣдъ видъ да залови послѣдния отъ двата фланга, той турилъ часть отъ нумидийската си конница между пѣхотата, а другата на фланговетѣ заедно съ тѣжката конница, всичкитѣ родове войски въ джлбокъ строй.

Цезарь, по причина на малобройностьта на войскитѣ си, можалъ да ги построи само въ една линия, пѣхотата въ срѣдата, а конницата по фланговетѣ, като се допиралъ съ лѣвия флангъ (а Лабиенъ съ дѣсния) до рѣдъ хълмове.

Като се сближили двѣтѣ страни, пѣхотата на Цезаря тръгнала противъ непріятеля и отблъснала нумидийцитѣ, които се намирали между пѣхотата на Лабиена, но тѣ веднага се обърнали назадъ и отново тръгнали въ атака. Въ туй време на двата фланга конницата на Цезаря била принудена да отстжпи прѣдъ конницата на Лабиена, като тѣсно се допрѣла до пѣхотата, а всички въобще войски на Цезаря — да се построятъ съ фронта на всички страни и тъй продължавали боя, но безъ още да влизатъ въ ржченъ бой. Положението на Цезаря било крайно трудно и опасно, тъй че той ежеминутно очаквалъ да бжде съвсѣмъ заобиколенъ и да види строя си раскъсанъ. Но въ тъзи опасна минута той, съ необикновенно присжтствие на духа, заповѣдалъ да се извърши една еволюция, която го спасила и рѣшила участьта на боя въ негова полза. Именно — заповѣдалъ на 3-тѣ срѣдни рѣдици отъ кохортитѣ на дѣсния флангъ да се обърнатъ на дѣсно, а на лѣвия — на лѣво, и да тръгнатъ, първитѣ на дѣсно, а вторитѣ на лѣво, за да удължатъ линията на фронта. Сжщевременно заповѣдалъ на конницата си отъ двата фланга да пропжди нумидийцитѣ и съ това да прикрий спомѣнатитѣ по́ горѣ движения на пѣхотата, слѣдъ което да пропжди и нумидийцитѣ прѣдъ фронта на линията си и да се построи прѣдъ кохортитѣ, съ интервали за прѣминуване на пѣхотата, въ шахматенъ рѣдъ. Когато всичко това било извършено, както отпрѣдъ, тъй и отзадъ, съ най голѣма бързина, тогава и двѣтѣ линии, отведнъжъ се хвърлили бѣгомъ срѣщу непріятеля и го обърнали въ бѣгство. При това вижда се, че дѣсния флангъ на Цезаря по́ рано или по́ силно атакувалъ непріятеля, тъй като послѣдния уклонилъ лѣвия си флангъ и го отвелъ къмъ рѣда на хълметѣ, къмъ който се допиралъ дѣсния му флангъ[1]). Резултата отъ този распаленъ бой (произлѣзълъ на 4 януарий 46 г. по тогашния календаръ или на 17 октомврий 47 г. по юлиянския) билъ този, че войскитѣ на Лабиена бързо отстжпили по хълметѣ въ дѣсно отъ тѣхъ, а Цезарь ги прѣслѣдвалъ само до тѣзи хълмове и слѣдъ това отстжпилъ въ лагера си при Руспина, слѣдъ като успѣшно отблъсналъ послѣдвалия задъ него Лабиенъ. Като се

[1]) Изложението на всички тѣзи еволюции на Цезаря въ записките му е твърдѣ тъмно и неудобопонятно, при всичките старания на Гишара да го изясни. Вижда се, войскитѣ на Лабиена твърдѣ много да сж се растѣгнали и раскъсали и не сж могли да издържатъ удара на старитѣ римски кохорти въ тѣсно сгжстенъ строй.

вземе въ внимание, че на прѣдвечерието на този бой той щелъ да се впусне въ морето за да намѣри останалитѣ кораби отъ флотата си, но не испълнилъ това, понеже въ туй време тѣзи кораби пристигнали вече при него, то не може да не се признае това обстоятелство за особенно щастие за Цезаря. Ако Лабиенъ атакуваше войскитѣ му въ негово отсѫтствие, то, въ случай на поражение, можеше да го тури въ очаяно положение. Щастие за Цезаря било и това, че той успѣлъ да отблъсне прѣвъсходящитѣ сили на Лабиена, но странно и необяснимо е, какъ можалъ той нищо да не знае, нито за силитѣ на Сципиона, нито за неговото и това на Лабиена настѫпление съ прѣвъсходящи сили, за което и се натъкналъ на послѣдния съвсѣмъ неочаквано.

Лабиенъ отстѫпилъ къмъ Адруметъ, на съединение съ Сципиона, който се приближавалъ къмъ този градъ. На хълмоветѣ, които окрѫжавали лагера на значително разстояние, той расположилъ отряди отъ легка конница, за да залавятъ подвозитѣ съ храни, които идатъ отъ вѫтрѣшностьта на страната. Главната цѣль на Сципиона била да нападне Цезаря съ всичкитѣ си сили и да го разбий прѣди още той да успѣе да се закрѣпи при Руспина. Но той трѣбвало да направи това много по̀ рано и по̀ скоро, тъй като Цезарь успѣлъ вече да се укрѣпи и да събере армията и флотата си при Руспина. Като не се осмѣлявалъ да излѣзе въ полето съ армията си, силитѣ на която невъзлизали още даже до 30.000 души, Цезарь укрѣпилъ лагера си колкото можало по̀ силно, като го съединилъ съ Руспина и съ морето съ укрѣпени линии, съ кули на тѣхъ, и взелъ всички възможни мѣрки за отблъсването атакитѣ на Сципиона. Между друго той образувалъ отъ гребцитѣ и войницитѣ отъ корабитѣ на флотата единъ отрядъ легка пѣхота, прѣнесълъ отъ нѣкои лишни кораби военнитѣ машини на валоветѣ на укрѣпленията, учрѣдилъ разнородни работилници, испратилъ въ Сицилия за разни необходими нему потрѣбности и пр., съ една дума — не прѣнебрѣгналъ никакви, даже най малкитѣ, дрѣболии и лично се вмѣсвалъ въ всичко. Заедно съ това той строго съблюдавалъ всичката лагерна и особенно караулна служба. Само хранението на войскитѣ много го безпокояло, тъй като на морето имало много Сципионови кораби, които залавяли подвозитѣ му отъ Сицилия. Той се трудилъ да помогне на това съ употрѣблението запаситѣ съ хранѝтѣ на Руспинскитѣ търговци, но това не можало за дълго да обезпечи хранението на армията.

Между това Сципионъ пристигналъ най послѣ при Адруметъ, но стоялъ тукъ 2 дена, а слѣдъ това се съединилъ съ Лабиена и Петрея и на другия день дошълъ на равнинитѣ на Руспина. Изглѣжда, че той намѣрилъ за твърдѣ рискувано да атакува лагера на Цезаря и прѣпочелъ да го блокира и да принуди Цезаря да го напусне по недостатъкъ на храна, съ една дума — да направи това, което Цезарь направилъ противъ Помпея при Диррахий. Но той никакъ не направилъ туй, което отъ него можало и трѣбвало да се очаква. Прѣди всичко той се расположилъ на растояние по̀ голѣмо отъ една миля (около 1½ верста) отъ Руспина, а освѣнъ това не взелъ много пунктове, съ заемането на които можалъ напълно да блокира лагера на Цезаря и да му отрѣже съобщенията съ вѫтрѣшностьта на страната, и не съблюдавалъ строго лагерната и полската служба, осо-

бенно между иррегулярната, легката си конница, която много лошо испълнявала длъжноститѣ си.

А Цезарь, напротивъ, употрѣбявалъ всички възможни срѣдства за да пакости на неприятеля. Съ тъзи цѣль, той привлякълъ къмъ себѣ си единъ бивши римски частенъ военеченъ началникъ, по име Сиций (Sitius), замѣсенъ въ заговора на Катилина, избѣгалъ въ Африка, събралъ въ нея една тълпа въоржжени селени и служилъ съ тѣхъ за пари на малкитѣ владѣтели въ страната. Сиций склонилъ мавританския царь Бокха (Bocchus) да нахлуй въ Нумидия, за да принуди съ това Юба да се отдѣли отъ Сципиона. Това постигнало жалаемия успѣхъ: Юба дѣйствително се върналъ въ Нумидия, като оставилъ на Сципиона само 30 слона. Съ това армията на Сципиона била отслабена, макаръ все още да надминавала на брой Цезаревата. Освѣнъ това, Цезарь распратилъ въ всички по̀ важни градове въ страната окржжни послания съ извѣстие, че той лично е дошълъ съ армията си при Руспина, а не само единъ неговъ легатъ съ единъ отрядъ, както най напрѣдъ се било пръснало слухъ. Това произвело общо и благоприятно впечатление и подбудило много почетни жители отъ страната да отиджтъ въ лагера на Цезаря, да го увѣрятъ въ прѣданностьта си и да заявятъ, че само страха отъ Сципиона ги въздьржалъ явно да се обявятъ въ негова, на Цезаря, полза, тъй като страната била истощена и жестоко разорена отъ неприятеля. Най послѣ, Цезарь испратилъ пакъ нови и настоятелни заповѣди да му испратятъ толкова войска, колкото би можало да бжде събрана.

Между това Сципионъ всѣки день извеждалъ армията си отъ лагера ѝ и пакъ я въвеждалъ въ него, тъй като Цезарь не обрьщалъ на това никакво внимание и билъ толкова увѣренъ, че Сципионъ нѣма да го атакува, щото еднъжъ, когато послѣдния приближилъ до самия му лагеръ, той даже не излѣзълъ отъ шатрата си. Лабиенъ се опиталъ да нападне Лепта, но билъ отблъснатъ, понеже гарнизона билъ на щрекъ, а града добрѣ укрѣпенъ.

При това на страната на Цезаря всѣки день взели да прѣминаватъ много градове, примѣръ на които далъ града Ахилла. Тъй като послѣдния билъ много згоденъ за Цезаря въ много отношения, то той го и заелъ съ войски подъ началството на Мессия, като надпрѣварилъ въ това Консидия, който искалъ да направи сжщото. Даже въ самия лагеръ на Сципиона той ималъ съглѣдатели и при него прибѣгвали много бѣглеци.

Най послѣ въ края на януарий, при него благополучно пристигнали по море, най напрѣдъ — претора Саллустий съ храни, събрани на ос. Церцина, а послѣ — Алиенъ съ 2 легиона (13-ия и 14-ия), 800 души галлска конница, 1000 стрѣлци и голѣми военни и съ храни запаси отъ Сицилия. Освѣнъ това Цезарь се научилъ, че останалитѣ кораби отъ флотата му се носили още отъ вѣтроветѣ по морето, но нито единъ отъ тѣхъ не билъ взетъ отъ неприятеля.

§ 79.

Настжпателнитѣ дѣйствия на Цезаря при Руспина и Утата.

Пристиганието на подкрѣпленията на Цезаря дало възможность на послѣдния да прѣдприеме настжпателни дѣйствия, макаръ да билъ още по̀ слабъ отъ Сципиона. Най важно за него било да завладѣе равнината,

на която Сципионъ расположилъ лагера си и можалъ да заобиколи Руспина и лагера на Цезаря и да затрудни съобщенията му съ Лепта и вжтрѣшностьта на страната, както и всичкитѣ му дѣйствия. Морския брѣгъ, при който лѣжали Руспина и Лепта ималъ посока отъ сѣверъ на югъ, тъй щото, при расположението на Цезаря съ дѣсния флангъ къмъ морето, а съ лѣвия къмъ Руспина, означената равнина оставала на сѣверъ отъ него. Тя била джгообразно окржжена съ хълмове, които започвали отъ брѣга на морето, отивали на сѣверъ отъ Руспина и на продължение 1 миля (около 1 ½ верста) отново се допирали до морето, тамъ именно гдѣто Сципионъ расположилъ лагера си имайки въ срѣдата на тъзи джга отъ хълмове, на западъ, единъ прѣденъ коненъ караулъ, а на самата срѣда на равнината, нѣколко хиляди крачки прѣдъ лагера на Сципиона, лѣжалъ града Уцита, силно заетъ отъ Сципиона.

Като оставилъ въ лагера 2-та пристигнали легиона, Цезарь съ всички останали и конницата тръгналъ нощемъ, въ най голѣма тишина, съ лѣвия флангъ напрѣдъ прѣзъ Руспина и покрай хълмоветѣ на сѣверъ отъ нея, и вървялъ до тогава, до като вървящата въ главата лѣвофлангова конница се приближила до спомѣнатия пó горѣ Сципионовъ коненъ караулъ. Тукъ той спрѣлъ тъзи конница, а на пѣхотата заповѣдалъ веднага да почне да строи по край гребена на хълмоветѣ укрѣпена линия.

Като се съмнало, лагера на Сципиона се раздвижилъ и Сципионъ построилъ войскитѣ си въ боенъ рѣдъ, но тъй, че конницата искаралъ напрѣдъ и съ нея рѣшилъ да произведе пьрвото нападение, вѣроятно за да нападне изненадано армията на Цезаря, уморена отъ нощното движение и работитѣ по укрѣпяването на линията. Лабиенъ взелъ на себѣ си грижата да поведе конницата, а пѣхотата останала отзадъ на мѣстото си.

Въ това време Цезарь, безъ да прѣкратява работитѣ, заповѣдалъ да нападнатъ прѣдния коненъ караулъ, който и билъ лесно отблъснатъ. Лабиенъ съ челната конница побързалъ да му дойде на помощь, при което се отдѣлилъ отъ останалата конница. Между това Цезарь расположилъ конницата си въ засада задъ едно малко село, въ една лощина, межу два хълма, една този, гдѣто по напрѣдъ стоялъ Сципионова коненъ караулъ, а другия противуположенъ нему. Щомъ Лабиенъ съ конницата се спусналъ въ лощината и съ лѣвия флангъ минувалъ покрай селото, конницата на Цезаря ударила върху него въ флангъ и въ тилъ, отхвърлила конницата му и я довела въ разстройство, което се прѣдало и на останалата конница на Сципиона — и тя всичката, а съ нея и самъ Лабиенъ, се спуснали назадъ къмъ пѣхотата си. Послѣднята, при тъзи глѣдка, загубила всѣкаква охота да се сражава и бързо отстжпила или пó добрѣ да се каже, избѣгала въ лагера си.

Подобно сполучливо начало на настжпателнитѣ дѣйствия на Цезаря доставило на послѣдния голѣми прѣимущества и нравственно прѣвъсходство. Той достигналъ равнината и турилъ въ страхъ и разстройство цѣлата Сципионова армия. Слѣдъ това той въвелъ войскитѣ си въ новия лагеръ или укрѣпената линия, която скоро била съвсѣмъ довършена, имала до 6.000 крачки дължина и напълно прикривала и обезпечвала съобщенията съ Руспина и Лепта. Като се расположилъ въ нея, той вече застаналъ въ застрашающе положение относително армията на Сципиона.

На другия день той извелъ цѣлата си армия отъ укрѣпената линия, спусналъ се въ боенъ рѣдъ на равнината и тръгналъ право къмъ Уцита, като искалъ да види, какво ще прѣдприеме Сципионъ слѣдъ работитѣ на прѣдидущия день, и да завладѣе, по възможность, Уцита, къмъ която и се приближилъ на 1000 крачки.

Сципионъ тръгналъ на срѣща му, имайки конницата въ 1 линия, а пѣхотата задъ нея въ три линии, за което се и лишилъ отъ згодитѣ да залови Цезаря отъ двата фланга. Двѣтѣ армии прѣстояли тъй една срѣщу друга, имайки Уцита по между си, чакъ до вечерьта. Може би, че Сципионъ не се надявалъ твърдѣ на войскитѣ си, а Цезарь не намиралъ за згодно да мине покрай града, заетъ отъ неприятеля, и да атакува послѣдния съ войски, които били уморени отъ движенията и работитѣ и още нищо не яли въ този день. Съ захождание на слънцето и двѣтѣ армии отстжпили въ лагеритѣ си.

Въ сжщото време Консидий билъ принуденъ да се откаже отъ обсадата на града Ахилла и отстжпилъ много неискусно и съ загуба.

Три дни слѣдъ излизанието на Цезаревата армия отъ Руспина (около 4 декемврий по юлиянския календаръ), прѣзъ нощьта тя много пострадала отъ една силна буря съ градъ. Това спряло за нѣколко дни и работитѣ, и дѣйствията ѝ, а къмъ това се присъединило и друго, врѣдно за Цезаря обстоятелство, именно — пристиганието на Юба съ голѣмо число войски при армията на Сципиона. Макаръ нахлуванието на Бокха въ Нумидия и да отвлѣкло часть отъ силитѣ на Юба, но той все пакъ ималъ още много войски и довелъ при Сципиона 3 легиона, 800 души тѣжка конница, много иррегулярни легки, пѣши и конни войски и 30 слона. На другия день Сципионъ и Юба излѣзли отъ лагера, но Цезарь останалъ въ своя, заетъ съ мисъльта не за боя, а за завладяванието на всичкитѣ хълмове, които окржжавали равнината. Съ това той можалъ да достигне много згоди: 1) да пропжди стоявшитѣ на тѣзи хълмове неприятелски прѣдни конни войски, които му затруднявали да добива вода отъ равнината; 2) да въспрѣпятствува на неприятеля да залови лѣвия му, на Цезаря, флангъ, при настжплението му на равнината; 3) да проникне въ страната отвъдъ хълмоветѣ и най послѣ 4) да стѣсни неприятеля въ лагера му тъй, че той да не може спокойно нито да стои на едно мѣсто, нито да отстжпи. Тѣзи цѣли Цезарь, по своитѣ възглѣди, намиралъ за възможно да достигне чрѣзъ устройството на нови укрѣпени линии и укрѣпления, и за това рѣшилъ да продължи линията на укрѣпленията си по̀ нататъкъ въ лѣво. Но тукъ се прѣкъсвала веригата на хълмоветѣ и между два отъ тѣхъ се намирала една лощина, по другата страна на която, на единъ високъ хълмъ, Сципионъ турилъ силенъ отрядъ отъ пѣхота и нумидийска конница, а въ лощината Лабиенъ нагласилъ засада, за да нападне Цезаря въ туй време, когато той ще тръгне да атакува хълма. Но Цезаревата конница открила засадата, и войскитѣ, които се намирали въ нея, взели да отстжпватъ на върха на хълма, силно прѣслѣдвани отъ Цезаревата конница. Нумидийцитѣ обърнали на бѣгъ, побъркали на пѣхотата си да се защищава и я увлѣкли слѣдъ себѣ си. Цезарь испратилъ слѣдъ конницата си пѣхота, която усилилъ още съ нѣколко кохорти отъ лагера, направилъ на заетия хълмъ отдѣлно, затворено укрѣпление и турилъ въ него гарнизонъ.

Но Сципионъ владѣялъ още Уци-

та и слѣдователно равнината. За това Цезарь рѣшилъ да се приближи посрѣдствомъ двѣ продълговати, укрѣпени линии до Уцита и да я обсади. И той отново прибѣгналъ къмъ онѣзи голѣми фортификационни работи, които тъй често се извършвали по него време въобще и отъ него, Цезаря, особенно, въ всичкитѣ страни гдѣто и да водилъ той война. Освѣнъ гдѣто това било по духа на тогавашния начинъ за водението на войната, но Цезарь въ този случай намиралъ това за необходимо противъ прѣвъсходящия го по сили непріятель, тъй че, стѣснявайки него, колкото можало по̀ вече да обезпечва и себѣ си, съ една дума — да дѣйствува настжпателно-отбранително, до благопріятенъ случай да прѣмине въ рѣшително настжпление.

Вслѣдствие на това, още прѣзъ другата нощь той направилъ дѣсната продълговата укрѣпена линия отъ основанието на хълмоветѣ, покрай които била направена 1-та му напрѣчна линия. Къмъ зарањта тя била готова и въ нея били вкарани войскитѣ отъ дѣсното крило на армията. Сципіонъ излѣзълъ отъ лагера си, но се спрялъ отвъдъ Уцита. А въ слѣдующата подирь това нощь Цезарь направилъ и лѣвата продълговата линия и сутриньта вкаралъ въ нея лѣвото си крило. Въ туй време между конницитѣ отъ двѣтѣ страни ежедневно произлизали много или малко значителни сблъсквания, въ които успѣха билъ почти всѣкога на страната на Цезаря. Конницата му, макаръ и по̀ малобройна, но била много по̀ добрѣ устроена, прѣдвождана и употрѣбявана, отколкото многобройната конница на Сципіона, която нито самъ той, нито Лабиенъ, нито частнитѣ началници не умѣяли да употрѣбяватъ както трѣбвало. Въ едно по̀ важно отъ тѣзи сблъсквания, конницата на Сципіона въ началото била отблъснала конницата на Цезаря, но послѣ послѣднята, поддържана отъ пѣхотата, въ свой рѣдъ отблъснала и разбила конницата на Сципіона и ѝ нанесла голѣма загуба. Послѣ това Сципіонъ станалъ още по̀ прѣдпазливъ, толкозъ по̀ вече, че се научилъ за пристигането нови подкрѣпления Цезарю.

Тѣ били 9-ия и 10-ия легіони, пристигнали отъ Сицилия въ пристанището на Руспина. Слѣдъ десанта имъ, Цезарь имъ направилъ прѣглѣдъ и, въ присжтствието на всичкитѣ трибуни и центуріони отъ армията, безъ сждъ лишилъ отъ звание 2 трибуна и 3 центуріона отъ 10-ия легіонъ (по̀ напрѣдъ толкова любимъ отъ него, но послѣ въ Римъ си навлякълъ крайното му незадоволствие за бунта), като веднага отстранилъ лишенитѣ отъ армията и отъ Африка. Този примѣръ на строгость доказва, каква власть имали още въ него време римскитѣ полководци въ републиканскитѣ армии.

Слѣдъ присъединението на 9-ия и 10-ия легіони къмъ Цезаря, силитѣ на двѣтѣ страни почти че се изравнили: Сципіонъ ималъ само по̀ много легки войски и единъ легіонъ по̀ вече отъ Цезаря; но послѣдния очаквалъ още 2 легіона отъ Сицилия, а Юба, вслѣдствие на смутоветѣ и безрѣдицитѣ въ Нумидия, испратилъ тамъ 6 кохорти.

Между това двѣтѣ продълговати, паралелни, укрѣпени линии на Цезаря били вече доведени до стѣнитѣ на Уцита на растояние единъ хвърлей отъ стрѣла, затворени отъ къмъ града съ напрѣчна линия и заети съ 5 легіона отъ голѣмия лагеръ. При това достойно за забѣлѣзване и удивление е, че Цезарь разположилъ армията си на такова обширно пространство, безъ обаче да да-

де на Сципиона случай да я нападне на нѣкой слабъ пунктъ. Но това лесно се обяснява съ извънрѣдната дѣятелность, прѣдпазливость и прѣдвидливость на Цезаря и съ сжществувавшето тогава мнѣние за неодолимостьта на силнитѣ, макаръ и обширни укрѣпления.

Сципионъ, отъ своя страна, сжщо, както Цезарь, укрѣпявалъ всичкитѣ пунктове, които намиралъ згодни за себѣ си около своя лагеръ. Впрочемъ, независимо отъ извършването на фортификационнитѣ работи, двѣтѣ армии ежедневно излизали изъ укрѣпленията си и се строяли една срѣщу друга. Еднъжъ Сципионъ построилъ армията си даже на открито поле, съ лѣвия флангъ къмъ Утица, а съ дѣсния къмъ хълмоветѣ. Цезарь, като видялъ това, построилъ и своята армия срѣщу Сципионовата, съ дѣсния флангъ къмъ Утица, а съ лѣвия къмъ хълмоветѣ, не по̀ далечъ отъ 300 крачки отъ линията на фронта на Сципионовата армия. Само единъ не дълбокъ оврагъ раздѣлялъ двѣтѣ армии, и отъ двѣтѣ страни всички очаквали най послѣ рѣшително сражение, но то пакъ не произлѣзло, тъй като нито едната, нито другата армия нѣмала намѣрение първа да прѣмине прѣзъ врага. Всичко се ограничило само съ едно сблъскване на лѣвофланговата Цезарева конница съ нумидийцитѣ и не въ полза на първата, слѣдъ което и двѣтѣ армии се върнали въ линиитѣ си и продължавали да се укрѣпяватъ, а Цезаревата освѣнъ това и да се готви за обсада на Утица.

Скоро Цезарь се научилъ, че Сципионова легатъ Варъ съ 50 кораба се явилъ на пристанището на Лепта, изгорилъ много кораби и взелъ единъ отъ най голѣмитѣ военни. Това било много важно извѣстие за Цезаря, тъй като той, като очаквалъ ежедневно пристигането на двата легиона отъ Сицилия, за обезпечението му расположилъ една ескадра, подъ началството на Аквила, прѣдъ Адруметъ, а друга, подъ началството на Циспия, прѣдъ Тапсъ, и за това прѣдполагалъ, че Варъ разбилъ Аквила. За да се освѣтли въ туй, той лично заминалъ за Лепта и се научилъ, че Варъ дошълъ отъ Утика при Адруметъ нарочно за да прѣгради пѫтя на 2-та му, Цезареви, легиона, че ескадрата на Аквила била отхвърлена отъ една бура отъ Адруметъ и нѣкои кораби отъ нея даже били завлѣчени къмъ Лепта. Цезарь, безъ да се бави ни най малко, сѣдналъ на единъ отъ военнитѣ кораби въ Лепта и, като заповѣдалъ на всички други, които се намирали въ нейното пристанище, да вървятъ слѣдъ него, излѣзълъ въ морето, настигналъ Вара, който прѣслѣдвалъ Аквила, и отбилъ взетия отъ него голѣмъ воененъ корабъ и още единъ отъ неговитѣ кораби. Варъ се спасилъ отъ него задъ най близкия носъ, отъ кждѣто влѣзълъ въ пристанището на Адруметъ. Цезарь по причина на противния вѣтъръ не можалъ да послѣдва слѣдъ него и прѣкаралъ нощьта на котва при спомѣнатия по̀ горѣ носъ, а на слѣдующата зарань тръгналъ къмъ Адруметъ, гдѣто въ пристанището му изгорилъ, безъ всѣко прѣпятствие отъ страна на Вара, всичкитѣ му тамъ намѣрени кораби и слѣдъ туй се върналъ въ лагера си. Съ тъзи бърза рѣшителность и лични дѣйствия на морето Цезарь прѣдотвратилъ голѣмитѣ нещастия за себѣ си, именно истрѣблението на двѣтѣ му ескадри при Адруметъ и Тапсъ, и тъзи, която трѣбвало да доведе 2-та легиона отъ Сицилия, и най послѣ голѣмия транспортъ, който той чакалъ сжщо отъ тамъ. А всичко това, мо-

же би, той не би достигналъ, ако най малко бѣ се забавилъ или би възложилъ испълнението му другиму.

При всичко това, положението му все още било доста затруднително, защото зависяло отъ подвозитѣ на подкрѣпленията и запаситѣ по морето, на което въ това време на годината (зимѣ) ставали чести и силни бури, а на сушата страната, въ която тъй дълго се намирала армията му, била вече съвсѣмъ истощена и се чувствувалъ голѣмъ недостатъкъ отъ храна. Това го накарало да испрати единъ отрядъ войска да намѣри запаси отъ зърненъ хлѣбъ, които туземнитѣ жители имали обичай да пазятъ въ земляни ями. Този отрядъ успѣлъ да намѣри и да донесе въ лагера голѣмо количество зърненъ хлѣбъ. Лабиенъ, като се научилъ за това, турилъ 2 легиона съ конница въ засада, съ цѣль да нападне изненадано Цезаревитѣ фуражири при слѣдующе подобно прѣдприятие. Но Цезарь взелъ най добритѣ си 3 легиона съ конницата, повелъ ги къмъ Лабиеновата засада, нападналъ и разбилъ находившитѣ се въ нея войски.

Обаче всичко това малко помагало на крайната нужда за храна, тъй че най послѣ на Цезаря не оставало вече нищо друго, освѣнъ да промѣни мѣсторасположението на армията си или пъкъ да атакува неприятеля. Послѣднето срѣдство било още доста рискувано и трудно, и за това Цезарь рѣшилъ да отиде по̀ нататъкъ на югъ къмъ Тапсъ, гдѣто се надявалъ да намѣри страната по̀ малко истощена и градоветѣ добрѣ расположени къмъ него. Тѣзи съображения взели върхъ въ неговитѣ очи прѣдъ укора, на който той би можалъ да се изложи за туй, че недовьршилъ до края прѣдприятието си, съпряжено съ такива трудове, лишения и жертви.

§ 80.

Движението на Цезаря и Сципиона къмъ Тапсъ и дѣйствията имъ.

Въ началото на декемврий 47 г. (по днешния календаръ) въ 3 часа зарaньта армията на Цезаря тръгнала съ дѣсния флангъ и въ една колона прѣзъ Руспина, по край брѣга на морето, на югъ прѣзъ Лепта, имайки отдѣсно веригата отъ хълмоветѣ, а отъ лѣвата страна между нея и морето всичкитѣ тяжести въ една колона. Въ Руспина, Лепта и Ахилла, добрѣ укрѣпени, били оставени силни гарнизони. Ескадритѣ на Аквила при Адруметъ и на Циспия при Тапсъ били усилени и обезпечвали пристиганието на транспортитѣ по море. Първия прѣходъ билъ само до Агаръ, който лѣжалъ наблизо задъ Лепта, на една равнина, въ извѣстно растояние отъ прибрѣжнитѣ височини.

Сципионъ, като се научилъ за движението на Цезаря, не помислилъ толкова да го затрудни чрѣзъ прѣслѣдване съ нумидийцитѣ си, колкото постоянно да го придружава отъ дѣсната страна по височинитѣ, за да не му позволява да прониква въ вжтрѣшностьта на страната и да добива отъ нея храна. Първия му лагеръ билъ сжщо близо до Агаръ, на отдалеченитѣ отъ морето височини, въ три отдѣлни отдѣления, отъ които това, въ което се намиралъ лично Сципионъ, лѣжало само на ½ миля (700 метра) отъ Агаръ, а другитѣ двѣ близо до първото. Нумидийската конница трѣбвало да заеме всичкитѣ згодни пунктове въ околноститѣ, отъ близко да наблюдава неприятеля и да му

прѣгражда всичкитѣ пѫтища за въ вѫтрѣшностьта на страната.

Въпрѣки това, Цезарь произвелъ съ единъ силенъ отрядъ войска голѣма и сполучлива фуражировка и благополучно се върналъ въ лагера си съ голѣмъ транспортъ разнородни запаси съ храни, съ исключение на зърненъ хлѣбъ, какъвто билъ събранъ въ недостатъчно количество.

Слѣдъ това Цезарь извършилъ друго, толкова смѣло и даже рискувано и едва вѣроятно прѣдприятие, което може да се обясни и да служи като доказателство само за крайния му недостатъкъ въ храната. Съ единъ голѣмъ отрядъ пѣхота и почти съ всичката си конница той произвелъ, въ *единъ* день, дѣйствителенъ *партизански набѣгъ*, прѣдъ очитѣ на прѣвъсходившата го на брой неприятелска армия, която се намирала въ походно движение! Това произлѣзло по слѣдующия случай:

Сципионъ заповѣдалъ да учрѣдятъ на около 1 миля (1 ½ верста) въ тила на армията му въ града Зета (Zeta), голѣмъ складъ съ запаси отъ храни, за събирание на които отъ околноститѣ испратилъ 2 легиона. Цезарь, щомъ се научилъ за това, веднага рѣшилъ да завладѣе града Зета и склада въ него. За да извърши това той трѣбвало да прѣмине прѣзъ цѣлото расположение на неприятелската армия, но туй не го уплашило и не го спрѣло. Той прѣмѣстилъ лагера си отъ равнината на височинитѣ и заповѣдалъ да го приведатъ въ такова силно отбранително положение, щото оставенитѣ въ него войски да могѫтъ да отблъснатъ всичкитѣ нападения на неприятеля, до като самъ той ще дѣйствува вънъ отъ лагера. Слѣдъ това рано сутриньта той излѣзълъ отъ него съ означенитѣ пó горѣ войски, избиколилъ по най късия пѫть неприятелския лагеръ, тръгналъ право къмъ града Зета (въ тила на лагера) и завладялъ и града, и складоветѣ съ запаситѣ въ него безъ съпротивление, тъй като 2-та Сципионови легиона били пръснати по околноститѣ за събирание на храни. Незадоволенъ отъ това, той искалъ да нападне и тѣзи два легиона, но пó голѣмата часть отъ армията на Сципиона идяла вече къмъ Зета. При всичко това, той оставилъ въ този градъ гарнизонъ, макаръ, че, при отдалечението му, послѣдния щелъ да бѫде съвсѣмъ отрязанъ отъ него и прѣдоставенъ самъ на себѣ си, на произвола на сѫдбата. Съ приближението на неприятеля, Цезарь тръгналъ по сѫщия пѫть обратно и успялъ благополучно, безъ бой, да прѣмине прѣзъ равнината, на която се намиралъ града Зета. Но когато дошълъ до планинската и прѣсѣчена мѣстность, той билъ отъ всички страни атакуванъ отъ Лабиена съ многобройна нумидийска конница, легка пѣхота, стрѣлци и пращеници, които били извънрѣдно пъргави и храбри. Лабиенъ приелъ при това начина на дѣйствията на нумидийската конница: щомъ легионерната пѣхота на Цезаря, атакувана отъ всички страни и поражавана съ градъ стрѣли и камъни, се движала съ бѣгла крачка противъ атакующитѣ, тѣ веднага и бързо се обрѫщали назадъ и се пръскали, но отново се врѫщали въ атака, щомъ легионеритѣ продължавали движението си. А конницата на Цезаря, на измѫчени коне, поражавани и убивани отъ стрѣлитѣ, трѣбвало най послѣ даже съвсѣмъ да се извади изъ боя и да се испрати напрѣдъ. По такъвъ начинъ обратното движение на Цезаря по планинската мѣстность се продължавало съ голѣмъ трудъ, бавность и загуба чакъ до вечерьта, въ строй на голѣмъ, дългообразенъ четверожгълникъ (agmen quadratum), вѫтрѣ въ който се намирали всичкитѣ взети въ Зета запаси.

Въ такъвъ рѣдъ Цезарь на мръкване успѣлъ най послѣ макаръ и съ голѣмъ трудъ, но благополучно да се върне въ лагера си.

Този случай показалъ очевидната разлика между Цезаря и Сципиона. Прѣдприятието на първия било дѣйствително извънрѣдно смѣло и даже може да бѫде оправдано само съ благополучния му исходъ и съ това, че Цезарь се рѣшилъ да се осмѣли на него, имайки насрѣща си такъвъ полководецъ, като Сципиона. А послѣдния доказалъ, че той не билъ способенъ нито да оцѣни положението си, нито да държи постоянно прѣдъ видъ главната цѣль на дѣйствията си, нито да взема незабавно съотвѣтствующитѣ ней рѣшителни мѣрки. Гишаръ казва, че на Сципиона не достигнало присѫтствие на духа и че той взелъ избранитѣ отъ него мѣрки съ излишна прибързанность. Той билъ извѣстенъ за прѣдприятието на Цезаря доста своевременно, билъ пó силенъ отъ Цезаря, можалъ съвсѣмъ да му отрѣже отстѫплението и ималъ прѣвъсходенъ случай да го атакува, съ значителната часть на армията му, обрѣменена отъ транспорта, въ време на похода и при това на планинска и неудобна за движение и дѣйствия мѣстность. Вмѣсто това, той не само, че испусналъ този толкозъ благоприятенъ за него случай да разбий Цезаря, но прѣдоставилъ прѣслѣдването му на Лабиена съ легкитѣ войски, а самъ съ легионитѣ отишълъ на помощь на двата си легиона въ Зета. Това не може съ нищо да се оправдае, а да се обясни би можало само съ туй, че отъ ненадѣйностьта на случая той билъ туренъ въ недоумѣние и заблуждение и вмѣсто главната цѣль избралъ второстепенната, съ една дума — доказалъ неспособностьта си, макаръ и да ималъ голѣма военна опитность. Но и Лабиенъ тъй сѫщо въ този случай не показалъ особенно искуство въ съображенията и съвѣтитѣ си давани на Сципиона, и безъ прѣувеличение можало би да се каже, че щастието на Цезаря съвсѣмъ заслѣпило тѣзи двама негови противници.

Трудното отстѫпление на Цезаря му показало, че противъ такъвъ начинъ на дѣйствия отъ страна на неприятеля, какъвто употрѣбения отъ войскитѣ на Лабиена, еволюцииѣ на легионерната пѣхота и способа за употрѣблението отъ нея оржжието си не всѣкога достигали своята цѣль. За това той направилъ въ тѣхъ нѣкои измѣнения и самъ упражнявалъ на тѣхъ войскитѣ си и частнитѣ имъ началници. А тъй като Сципионъ и Юба имали слонове, то и той заповѣдалъ да му се доставятъ нѣколко отъ Италия и почти ежедневно упражнявалъ войскитѣ си да дѣйствуватъ съ тѣхъ и противъ тѣхъ, като особенно се трудилъ да приучи къмъ това конницата си и конетѣ ѝ.

Между това, понеже армията му се увеличила вече до 12 легиона, а хранението ѝ, съразмѣрно съ това, станало още пó трудно и за добиването на храна необходимо било ежедневно да има сбѫскване и често да прави голѣми фуражировки, той вече почналъ още пó силно да иска пó скорото разрѣшение на войната съ бой. Съ тъзи цѣль той се приближилъ съ цѣлата си армия до самия лагеръ на Сципиона (на 21 мартъ до юлиянския или на 12 януарий по юлиянския календаръ, 46 година). Но Сципионъ не заблагоразсѫдилъ да излѣзе отъ лагера си и да приеме боя, а Цезарь не намѣрилъ за възможно да атакува лагера му. Това се повтаряло нѣколко дена и най послѣ Цезарь, като му дотѣгнала подобна война, при това нуждающъ се отъ храна

и вода, рѣшилъ непрѣменно да доведе работата до рѣшително сражение, за което — да обсади града Тапсъ, който се намиралъ на разстояние около 3 мили (по̀ вече отъ 4 версти) отъ лагера му. Тапсъ билъ много важенъ пунктъ за Сципиона, който учрѣдилъ въ него складъ съ оржжия, подъ защитата на силенъ гарнизонъ, а въ пристанището му ималъ много кораби, които блокирали флотата на Цезаря, расположена между Лепта и Тапсъ. Обсадата на послѣдния прѣдставлявала обаче двойно затруднение: първо въ отношение на хранението на армията, тъй като нѣманието складове съ запаси не позволявало дълго да се стои на едно мѣсто, и второ, че близо до Тапсъ се намирали градоветѣ Сарсура и Тиздра, заети съ силни гарнизони и изобилно снабдени съ храни. Като съобразилъ всичко това и оповавайки се на щастието си, Цезарь рѣшилъ най напрѣдъ да завладѣе Сарсура, която лѣжала на 3 мили на западъ отъ Тапсъ.

Вслѣдствие на това, на 4 априлий (14 януарий по юлиянския календаръ) на разсъмване той тръгналъ съ по̀ голѣмата часть отъ армията си отъ лагера при Агаръ, покрай височинитѣ отъ дѣсната страна, къмъ Сарсура. Сципионъ тръгналъ слѣдъ него съ най добритѣ си войски, по другата страна на височинитѣ, като въ̀заложилъ на Лабиена съ легкитѣ войски да задържа Цезаря. Но послѣдния взелъ мѣрки противъ това, като съставилъ заденъ отрядъ (арриергардъ) отъ разни родове войски и като позволилъ на много търговци и маркитанти съ колата си да вървятъ задъ армията. Нумидийцитѣ прѣди всичко се хвърлили върху тѣзи кола и ги разграбили, но слѣдъ това били тъй жестоко отблъснати отъ войскитѣ на задния отрядъ, че не се осмѣлявали по̀ вече да нападатъ. Като дошълъ при Сарсура, Цезарь заповѣдалъ незабавно да се атакува този градъ и веднага го взелъ съ пристжпъ, прѣдъ очитѣ на Сципиона, който, като не се осмѣлявалъ да влѣзе въ бой, отстжпилъ на близо-лѣжавшитѣ височини и се расположилъ на тѣхъ на лагеръ.

Слѣдъ това Цезарь искалъ да завладѣе и Тиздра, но не било възможно да я вземе нито съ пристжпъ, нито съ обсада, тъй като Консидий, който началствувалъ въ този градъ, привелъ го въ твърдѣ силно отбранително положение. За това пъкъ, вмѣсто Тиздра, Цезарь завладѣлъ безъ бой другъ единъ градъ Табена (Thabena), който лѣжалъ на югъ отъ Тапсъ. Жителитѣ му изклали находившия се въ него гарнизонъ на Юба и прѣдали града на Цезаря, който, по тѣхна молба и за охраната на намѣренитѣ въ града запаси съ храни, турилъ въ него 1 кохорта съ единъ отрядъ стрѣлци и метателни орждия.

Въ туй време му пристигнали по море: единъ голѣмъ транспортъ съ храни, 4.000 души оздравели войници и 1.000 стрѣлци, което му давало възможность да пристжпи къмъ обсадата на Тапсъ, за да може съ това да принуди най послѣ Сципиона на рѣшително сражение. Обаче, колкото важно и да му се виждало това срѣдство, той все пакъ искалъ по̀ напрѣдъ да испита друго, по̀ право и по̀ скоро, именно да привлѣче Сципиона на открито поле и тукъ да го принуди на бой. Съ тъзи цѣль той извършилъ съ цѣлата си армия едно движение на по̀ вече отъ 2 мили (3 версти), въ обходъ на Сципиона, къмъ една згодна за бой мѣстность близо до града Тегеа (Tegea), заетъ съ Сципионовъ гарнизонъ. Сципионъ излѣзълъ отъ лагера си, но се распо-

ложилъ на такава силна позиция, че Цезарь не намѣрилъ за удобно да го атакува на нея. Именно — лѣвия флангъ на Сципиона допиралъ до Тегеа, а прѣдъ него, сжщо допирающи се съ лѣвитѣ флангове до този градъ, стояли два силни конни отряда, поддьржани отзадъ отъ всичката лѣвофлангова конница. Обаче Цезарь се приближилъ по̀ вече и, за да завърже бой, заповѣдалъ да се атакува прѣднята конница на Сципиона. Въ време на боя съ нея, часть отъ стоявшата задъ нея, лѣвофлангова конница на Сципиона била испратена въ обходъ на дѣсния флангъ на Цезаря. Вслѣдствие на това, отъ двѣтѣ страни взели постепенно да вкарватъ въ боя подкрѣпления и най послѣ Цезарь, съ всичката си дѣснофлангова конница, лично побързалъ да поддьржи сражавшитѣ се свои войски. По такъвъ начинъ боя на дѣсния флангъ на Цезаря и на лѣвия на Сципиона се распалвалъ все по̀ вече и по̀ вече и то съ успѣхъ за Цезаря, тъй като конницата на Сципиона била отблъсната съ голѣма загуба. Изглѣждало, че въ тъзи рѣшителна минута, Сципионъ би трѣбвало по̀ силно да поддьржи войскитѣ си, които се намирали въ боя; но той останалъ въ бездѣйствие, а Цезарь, като намиралъ незгодно за себѣ си да го атакува въ позицията му, прѣкратилъ боя и отвелъ армията си обратно въ лагера ѝ.

Като се разглѣдатъ тѣзи дѣйствия и побуждения на Сципиона и Цезаря, може да се дойде до заключение, че пьрвия искалъ да се ограничи съ чиста отбрана на силната си позиция, безъ да излиза отъ нея и безъ да се увлича въ общъ бой, — а Цезарь, напротивъ, искалъ да го измъкне отъ тъзи позиция и да го въвлѣче въ общъ бой на равнината, но, като видялъ, че не сполучилъ да постигне това, намѣрилъ незгодно за себѣ си да атакува Сципиона въ позицията му и прѣдпочелъ да прѣкъсне боя и да отстжпи, при всичката вѣра въ щастието си, знающъ отъ опитъ, че не всѣкога можало насила да се испитва то и да се прѣдвиди, до какво то ще доведе.

§ 81.

Блокирането и обсадата на Тапсъ отъ Цезаря; — сражението при Тапсъ и край на войната

Като не успѣлъ да принуди Сципиона на общъ бой на открито поле, Цезарь веднага направилъ всички распорѣждания за обсадата на Тапсъ, а на другия день, 26 февруарий,*) въ три часа зараньта, той тръгналъ съ цѣлата си армия къмъ Тапсъ, който се намиралъ на 3 мили (по̀ вече отъ 4 версти) на югъ отъ Агаръ, на единъ низменъ приморски язикъ, и ималъ твърдѣ добро пристанище. На растояние около 2½ мили (3½ версти) на западъ отъ него лѣжало едно солено езеро, между източния край на което и морето имало около 1500 крачки (около 1 верста) растояние. Цезарь, като се приближилъ до Тапсъ, веднага заелъ всички згодни пунктове въ околноститѣ му и заповѣдалъ да устрояватъ укрѣпенъ лагеръ за армията — на западъ отъ Тапсъ, контрвалационна и циркумвалационна линии — срѣщу него, между лагера и морето, и отдѣлно затворено укрѣпление (фортъ) — между езерото и морето, за да прѣгради на

*) А по мнѣнието на Наполеона I — на 4 априлий до юлианския календаръ или на 14 януарий по юлианския.

Сципиона подстжпа къмъ Тапсъ отъ къмъ тъзи страна.

Важностьта на Тапсъ за Сципиона подбудила послѣдния да отиде на помощь на този градъ и, слѣдъ дълги съвѣщания въ събрания воененъ съвѣтъ, рѣшено било да се тръгне слѣдъ Цезаря по планинскитѣ височини. Като се приближилъ до Тапсъ, Сципионъ се расположилъ на растояние ¾ мили (по̀ вече отъ 1 верста) отъ него въ два лагера, отъ които въ една — самъ той съ армията си, а въ другия — Юба съ войскитѣ си. Слѣдъ нови съвѣщания въ военния съвѣтъ, рѣшено било да се промѣни расположението на армията тъй, че съ едно флангово движение влѣво да се заеме другъ лагеръ между соленото езеро и морето, да се влѣзе въ съобщение съ Тапсъ, да се прѣкъсне съобщението на Цезаря съ Лепта, а лагера на Юба да се остави на прѣдишното мѣсто. Вслѣдствие на това, Сципионъ тръгналъ съ армията си влѣво, но билъ крайно изуменъ, като срѣщналъ между соленото езеро и морето затвореното укрѣпление, което било устроено отъ Цезаря и му прѣградило, на Сципиона, пжтя. Това неочаквано обстоятелство го турило въ такова недоумѣние, че той не знаялъ, какво да прави, и безъ да отиде нито напрѣдъ, нито назадъ, спрѣлъ се на това мѣсто, гдѣто стоялъ, до вечерьта, и чакъ тогава отстжпилъ, далъ на войскитѣ нѣколко часа почивка и на слѣдующата зарань почналъ да укрѣпява лагеръ на 1000 крачки отъ морето и около 1500 крачки отъ лагера, линиитѣ и укрѣпленията на Цезаря.

Цезарь, като видялъ това, намѣрилъ за невъзможно да допусне Сципиона да се укрѣпи на такова близко растояние отъ Тапсъ и обсаднитѣ линии срѣщу него, и рѣшилъ да атакува Сципиона прѣди той да успѣе да се укрѣпи, макаръ и да прѣдпочиталъ да отложи боя до вземанието на Тапсъ. Вслѣдствие на това, като оставилъ 2 легиона да заематъ укрѣпенитѣ му линии, съ всички останали войски той веднага излѣзълъ отъ лагера си и ги построилъ прѣдъ него въ 3 линии, 10-ия и 2-ия легиони — на дѣсния флангъ, 8-ия и 9-ия — на лѣвия, останалитѣ 5 въ срѣдата, легката пѣхота — между отдѣленията на конницата, а на фланговетѣ турилъ 2 особенни отряда, всѣкий отъ по 5 отборни кохорти и голѣмо число стрѣлци, за дѣйствие исключително противъ слоноветѣ. На часть отъ корабитѣ си, които стояли въ пристанището на Тапсъ, той заповѣдалъ да плуватъ къмъ югъ, колкото може по близо до брѣга на морето, и по извѣстенъ сигналъ, съ силенъ викъ да извадятъ малко войска въ тилъ на неприятеля.

Между това 3-та линия отъ армията на Сципиона укрѣпявала лагера, а 1-та и 2-та я прикривали, имайки на фланговетѣ 64 слона съ кули и задъ тѣхъ легка пѣхота; нумидийската конница стояла на лѣвия флангъ, а всичката останала, съ легката пѣхота между отдѣленията ѝ — на дѣсния.

Когато армията на Цезаря, като излѣзла отъ лагера и се построила както се каза, тръгнала напрѣдъ, Сципионъ падналъ въ безпокойствие и съмнѣние касателно рѣда за построението на армията си за боя и заповѣдалъ на нѣкои войски отъ 2-та и 3-та линии да отстжпятъ и се построятъ отзадъ, а на други да настжпятъ и застанатъ отпрѣдъ. Тѣзи несвоевременни размѣствания, въ най рѣшителната минута, произвели лошо впечатление на Сципионовата армия и смущение въ нея. Това било забѣлѣзано отъ Цезаря и отъ цѣлата му армия, и тогава висшитѣ

военачалници и всички окржжавши Цезаря убѣдително го молили веднага да подаде сигналъ за атака, за да се възползва отъ видимата безрѣдица въ неприятелската армия. Но той не бързалъ да подаде сигналъ, като казвалъ, че »подобенъ родъ атака не му се харесва«, и даже се трудилъ да успокои порива имъ, когато ненадѣйно на крайния дѣсенъ флангъ се раздалъ единиченъ тржбенъ сигналъ за атака... Стоявшия тамъ 10-ий легионъ накаралъ тржбача си да подаде сигналъ, който веднага билъ повторенъ по цѣлата армия — и тя незабавно тръгнала напрѣдъ, въпрѣки всичкитѣ усилия на частнитѣ началници да удържатъ войскитѣ до подаването на сигналъ лично отъ Цезаря. Тогава вече Цезарь, като видѣлъ невъзможностьта да спрѣ порива на войскитѣ, сѣдналъ на коня си, подалъ своя сигналъ и съ бойния отзивъ »щастие«, повелъ легионитѣ си напрѣдъ.

Боя почнали двата отдѣлни отряда, опрѣдѣлени да атакуватъ слоноветѣ, и ги обсипали съ градъ отъ стрѣли и камъни. Доведени отъ това въ ярость, слоноветѣ на лѣвия флангъ отъ армията на Сципиона се обърнали назадъ, завлѣкли своята пѣхота и се хвърлили къмъ лагера си, като заприщили входоветѣ въ него. Нумидийската конница на сжщия флангъ, уплашена отъ това неочаквано обстоятелство, обърнала на бѣгъ и съ това раскрила лѣвия флангъ на армията си, доведенъ въ разстройство и безрѣдица. Дѣснофланговата конница, а послѣ и пѣхотата въ центра на Сципионовата армия, като видѣли това, дошли въ смущение и взели да отстжпватъ къмъ лагера си, въ началото въ рѣдъ и съ бой. Но когато висшитѣ началници на Сципиона, отъ страхъ да не паднатъ въ ржцѣтѣ на Цезаря и загрижени само за своята безопасность, обърнали на бѣгъ, тогава вече цѣлата армия на Сципиона дошла въ страхъ, разстройство и безрѣдие, спуснала се да бѣга къмъ лагера си и, прѣслѣдвана по петитѣ, понесла извънрѣдно голѣма загуба. Лагера още не билъ довършенъ и укрѣпенъ и билъ безъ трудъ взетъ отъ Цезаревитѣ войски. Тѣзи, които искали да се защищаватъ въ него, били до единъ избити, а останалитѣ се спуснали да бѣгатъ къмъ лагера, който заемали на вчерашния день. Но понеже при тѣхъ не се нахѣрилъ нито единъ отъ началницитѣ, то, прѣдполагайки, че послѣднитѣ сж отишли въ отдѣлния лагеръ на Юба, тѣ се спуснали да бѣгатъ къмъ него, но го намѣрили вече заетъ отъ войскитѣ на Цезаря и въ ужасъ, като не виждали никждѣ спасение, събрали се на най близката височина. Скоро, заобиколени на нея отъ войскитѣ на Цезаря, тѣ хвърлили оржжието си и искали милость. Но войскитѣ на Цезаря били толкова раздразнени и ожесточени, че, въпрѣки заповѣдьта на Цезаря да щадятъ съотечественницитѣ и другаритѣ си по оржжие и при всичкитѣ усилия на частнитѣ имъ началници да ги въздържатъ, не се смилили надъ никого и ги избили до единъ. И съ това не се ограничило още кръвопролитието: побѣденитѣ, които се пръснали на всѣкждѣ, никждѣ не можали да намѣрятъ спасение и на всѣкждѣ били прѣслѣдвани и истрѣбвани. Безуспѣшни били всичкитѣ усилия на самия Цезарь да въздържи войскитѣ си и той не можалъ даже да защити много римски граждани, които се намирали при него и противъ които войскитѣ били силно настроени, подозирайки ги въ привързаность къмъ Помпеевата партия. 10,000 души убити останали на бойното поле,

останалитѣ били избити при прѣслѣдването и само малцина успѣли да се спасятъ. Лабиенъ, Афраний, Петрей и други военачалници отъ Сципионовата армия били едни отъ първатѣ, които избѣгали, и глѣдали да се спасятъ по сухо или по море. Сципионъ сполучилъ да се примъкне до брѣга на морето и съ нѣколко кораба се опжтилъ къмъ брѣговетѣ на Испания, но срѣщнатъ и атакуванъ отъ корабитѣ на Цезаря близо до носа Меркурий (днесъ Бонъ), загиналъ въ боя.

Загубата на Цезаря възлизала само до 50 души убити и малко число ранени. Въ време на сраженията гарнизона на Тапсъ направилъ вилазка, но билъ отблъснатъ съ загуба. На другия день Цезарь пристжпилъ къмъ Тапсъ, имайки на чело на армията си, въ видъ на побѣдни трофеи, всичкитѣ 64 слона, взети въ сраженията, и поискалъ прѣдаването на града. Но като не успѣлъ да склони началника на гарнизона да прѣдаде града, той оставилъ противъ него, за продължение на обсадата, 3 легиона подъ началството на проконсула Ребила, легата Домиция съ 2 легиона испратилъ да вземе града Тиздра, а самъ съ останалитѣ войски тръгналъ най напрѣдъ къмъ Адруметъ, който взелъ и въ него заловилъ цѣлата хазна на Сципиона, а послѣ къмъ Утика. Тукъ, между това, Катонъ напразно се трудилъ да склони жителитѣ за отбрана: тѣ били расположени въ полза на Цезаря и Катонъ успѣлъ да ги склони само на туй, щото да позволятъ на привърженцитѣ на Помпеевата партия да заминатъ за Испания, и слѣдъ това се самоубилъ.

Юба, придруженъ отъ нѣколцина бѣглеци, като не билъ пуснатъ отъ жителитѣ да влѣзе въ столицата си, Замора, гдѣто се намирали семейството и съкровищата му, оттѣглилъ се въ двореца си вънъ отъ града и тамъ тъй сжщо се самоубилъ.

Цезарь, като влѣзълъ тържествено въ Утика, на другия день получилъ извѣстие за прѣдаването на Тапсъ, а на третия день тръгналъ за Замора. Като обърналъ владѣнието на Юба, Нумидия, въ римска провинция, той се върналъ въ Утика, наложилъ на много градове контрибуции, урѣдилъ управлението на Африка и на 10 мартъ (по мнѣнието на Наполеона I — на 13 юний до юлиянския или 23 мартъ по юлиянския календаръ) тръгналъ отъ Утика по море за Каралисъ (Caralis, днесъ Cagliari) на ос. Сардиния, а отъ тамъ за Римъ, кждѣто и пристигналъ въ началото на юлий (въ априлий по юлиянския календаръ), слѣдъ 6 мѣсечно отсжтствие и 4½ мѣсеца война въ Африка.

§ 82.

Забѣлѣжки.

Африканската война, почната твърдѣ късно и водена несвоевременно, при неблагоприятни обстоятелства, била за това една отъ най труднитѣ за Цезаря, и потрѣбно било всичкото прѣвъсходство на военнитѣ му дарби за туй, щото да излѣзе отъ нея побѣдитель. Наполеонъ I много вѣрно обяснява това въ забѣлѣжкитѣ си върху Александрийската война. »Тъзи *нещастна* (както той справедливо я нарича) война продължила съ 9 мѣсеца живота на Помпеевата партия, възстановила надѣждитѣ ѝ и я довела въ състояние да издържи още нѣколко похода, което принудило Цезаря въ слѣдующата година да извърши похода

въ Африка, а двѣ години слѣдъ това още единъ въ Испания. Тѣзи два похода, въ които му били потрѣбни *гения* и *щастието му*, за да *излѣзе отъ тѣхъ побѣдитель*, не би били, ако *слѣдъ сраженията при Фарсалъ той веднага бѣше отишълъ на брѣговетѣ на Африка и надпрѣварѣше на тѣхъ Катона и Сципиона*, или, когато вече, отивайки, както той направилъ това, къмъ Александрия, би заповѣдалъ да тръгнатъ съ него 4 или 5 легиона, за прѣкарването на които ималъ достатъчно кораби. А и да не бждеше тъй, той би можалъ безъ врѣда за себѣ си да се задоволи отъ видимата покорность на Птоломея и да отложи за една година отмъщението си къмъ него.» Това е съвсѣмъ вѣрно и то било главната причина и за несвоевременността, и за трудността на Африканската война. Но не само *нещастната* Александрийска война забавила Африканската, но и цѣлия рѣдъ войни и походи на Цезаря още отъ времето когато той заелъ Италия. Противника му Помпей ималъ тогава главнитѣ си сили въ Гърция и на истокъ, а часть отъ силитѣ въ Испания и Африка. Безъ съмнѣние, по волята на Цезаря било да се обърне най напрѣдъ или въ Гърция, или въ Испания, или въ Африка. По неговитѣ съображения той се обърналъ прѣди всичко въ Испания, когато, както изглѣжда, за пó добрѣ и пó право къмъ цѣлта би трѣбвало да се обърне противъ Помпея въ Гърция и при това по сухо, а не по море, на което мнѣние билъ и Наполеонъ I. Но дѣйствията въ Испания, обсадата на Масилия, работитѣ въ Римъ и Италия и недостатъка на флота го *задържали* до края на 49 г. и той прѣминалъ *по морѣ* въ Епиръ, само съ *часть отъ армията си* и, до съединението си съ Антония и съ останалата часть отъ армията, принуденъ билъ да дѣйствува *настжпателно-отбранително* противъ прѣвъсходящитѣ сили на Помпея, при *неблагоприятни* за себѣ си обстоятелства, до като съ движението си въ Тессалия и побѣдата при Фарсалъ не успѣлъ най послѣ да надвий Помпея. Но всичко това отново го *задържало* на три четвърти отъ годината, а послѣ той, прѣслѣдвайки Помпея съ *часть* отъ силитѣ си, отзовалъ се въ Александрия, всрѣдъ въстаналитѣ противъ него въ прѣвъсходящи сили египтяне, само съ 5.000 души войска и 10 военни кораба, и противъ волята и очакванията си билъ въвлѣченъ въ трудна и продължителна война, въ която отново билъ принуденъ да дѣйствува *настжпателно-отбранително*, до като пристигането на подкрѣпления не му позволило да рѣши тъзи война съ настжпателни дѣйствия и съ побѣдата надъ Птоломея. А слѣдъ това 2-та мѣсеца, които, по недостоенъ за него начинъ, прѣкаралъ въ бездѣйствие въ Александрия, похода отъ Египетъ прѣзъ Сирия въ Мала Азия противъ Фарнака, отиването му слѣдъ това въ Римъ, урѣждането работитѣ въ него — отново го *задържали* отъ да нанесе послѣдния ударъ на Помпеевата партия въ Африка, т. е. тамъ, гдѣто той би трѣбвало да бжде нанесенъ веднага слѣдъ сражението при Фарсалъ. А тамъ именно, въ тѣчение на 1¼ година отъ това сражение до излизането на Цезаря въ Африка, партията на Помпея успѣла да се усили и да се закрѣпи сжщо тъй, както прѣди това Помпей въ Гърция, и за да я събори, на Цезаря били потрѣбни и съразмѣрни съ нея сили и особенно всичкото му искуство. И това не би било тъй, ако, споредъ мнѣнието на Наполеона I, изложено пó горѣ, Цезарь, като побѣдилъ Помпеевитѣ легати въ Ис-

пания, а послѣ самия Помпей въ Гърция, би отишълъ веднага въ Африка и, като побѣдеше лесно въ нея само една Помпеевъ легатъ Варъ, 3 години по́ рано би рѣшилъ войната въ своя полза. А на какво да се отдаде това, че произлѣзло съвсѣмъ друго? *Да-ли на особенното стѣчение на обстоятелствата*, т. е. *на слѣпия случай?* — или *на погрѣшкитѣ* на Цезаря? — или на *неговото искуство?* — или най послѣ на *щастието му?* — Но участието на слѣпия случай въ дѣйствията на такъвъ великъ полководецъ, като Цезаря, не може да се допусне; искуството и особенно щастието му били несъмнѣнни; но не може да не се отдѣли въ това и извѣстна часть погрѣшки отъ негова страна, защото, макаръ той да билъ и *великъ человѣкъ*, но все пакъ билъ *человѣкъ* и, като человѣкъ, не е можалъ да бжде и не билъ изключенъ отъ человѣческата слабость да прави погрѣшки. Самъ той въ запискитѣ си и до нѣкждѣ неговитѣ безусловни възхвалители отъ числото на комментаоритѣ му, или замалчаватъ за погрѣшкитѣ му, макаръ и видимо да ги съзнаватъ, или всячески ги извиняватъ и оправдаватъ. Но нѣкои отъ неговитѣ комментатори, и на чело на тѣхъ Наполеонъ I, а сжщо Гишаръ и др. нѣкои, не криятъ, не извиняватъ и не оправдаватъ волнитѣ и неволни негови погрѣшки. И, въ смисъль на историческа истина, справедливо би било да се придържаме до благоразумната срѣда и, като изваждаме на яве всичко дѣйствително *искусно*, да не крийме и *погрѣшното*. А въ Африканската война се срѣща и едното, и другото, едва-ли не по́ вече отколкото въ прѣдшествувавшитѣ войни и походи на Цезаря.

За първата и главната му погрѣшка — тъзи, че той слѣдъ сражението при Фарсалъ не отишълъ веднага въ Африка — говорихме вече по́ горѣ. Слѣдъ възвръщанието си отъ Мала Азия въ Римъ, въ началото на есеньта 47 г. *той се пробудилъ* най послѣ *при шума на опасностьта* (César se réveilla au bruit du danger) — забѣлѣжително вѣрно и сполучливо казва Наполеонъ I, слѣдователно — *пробудилъ се отъ дрѣмката*: иначе да се нарѣче това не може. И отново, макаръ и късно, закипяла дѣятелностьта му, като че въ награда за изгубеното време, но закипяла вече доста силно и не твърдѣ благоразумно — прѣдпазливо. Явната необходимость и крайното нетърпѣние, колкото може по́ скоро да се яви и побѣди въ Африка, може би тъй, както побѣдилъ Фарнака (т. е. да дойде, види и побѣди), отново го повела къмъ сжщото това, което той вече испиталъ съ такава незгодность за себѣ си на морето и въ Епиръ противъ Помпея въ 49—48 г. Само съ 6 легиона и 2.000 души конница, т. е. само съ часть отъ силитѣ си, на флота относително по́ слаба отъ Сципионата, тръгналъ той отъ Лилибей въ Сицилия къмъ брѣговетѣ на Африка — въ най бурното, есенно време на годината, когато и самъ знаялъ и всички му казвали, че плаванието било опасно. И този пжть *щастието му*, като че за наказание, се отмѣтнало отъ него: бурята пръснала флотата му — и той едва съ 4.000 души войска на нѣколко кораба излѣзълъ близо до Руспина. И пакъ за негово щастие се случило, тукъ да се намира само една слаба часть отъ силитѣ на Сципиона, и тя подъ началството на Консидия, който, вмѣсто отведнъжъ да задави Цезаря, самъ се затворилъ и укрѣпилъ въ Адруметъ. Но, при първата тревога, Сципионъ вече почналъ да събира прѣвъсходящата си на брой армия и я опжтилъ къмъ Руспина, като испра-

тилъ напрѣдъ половината отъ нея съ Лабиена — заклѣтъ врагъ на Цезаря.

Но по̀ напрѣдъ трѣбва още да кажемъ нѣколко думи за прѣминуването на Цезаря въ Африка. Гишаръ го укорява за туй, че той не дочакалъ съсрѣдоточението на всичкитѣ си военни сили, сухопѫтни и морски, и не тръгналъ съ всички тѣхъ заедно. Съ това той щеше да прѣчака да мине най бурното на морето време и при десанта щеше да има всичкитѣ си сили съ себѣ си. Слѣдъ изгубването на 1¼ година време, по̀ добрѣ би било да загуби още 1 или даже 2 мѣсеца и да се яви въ Африка съ всичкитѣ си сили, отколкото, като прѣбързалъ, да стои 4 мѣсеца въ нея почти постоянно по̀ слабъ отъ Сципиона. Но генералъ Лоссау въстава противъ това, като казва, че това било невъзможно и би поискало твърдѣ много време. Отъ тѣзи двѣ мнѣния, по̀ скоро можемъ да се съгласимъ обаче съ мнѣнието на Гишара.

Хирций Панза, съставитель на книгата върху комментариитѣ на Цезаря за Африканската война, казва, че ужъ Цезарь не опрѣдѣлилъ на флотата си сборно мѣсто на брѣговетѣ на Африка, понеже не знаялъ, кой пунктъ на тѣхъ да опрѣдѣли, който да би билъ свободенъ отъ неприятелската флота. Но Наполеонъ I възразява, че това мнѣние на такъвъ неспособенъ описатель на дѣйствията на Цезаря, като Хирций Панза, е *нелѣпость, която не заслужва опроверженія*. »Сципионъ« — казва той — »билъ въ Утика и владѣялъ всичкитѣ сѣверни брѣгове на Африка до владѣнията на Юба, а Цезарь опрѣдѣлилъ на армията и флотата си сборно мѣсто на югъ отъ носа Меркурий (дн. носъ Бонъ, Bon) до Голѣмий Сиртъ, гдѣто цѣлия морски брѣгъ билъ свободенъ отъ неприятелски войски, а за неприятелскитѣ ескадри било невъзможно въ това време на годината да крейсеруватъ тукъ. Но флотата на Цезаря била пръсната отъ бурята и расхвърлена отъ нея на сѣверъ отъ носа Меркурий, и се събрала само по̀ късно и постепенно.«

Десанта на Цезаря, както и прѣплуването му, било дѣйствие извънрѣдно смѣло и даже рискувано и не би имало, може би, успѣхъ, ако противъ Цезаря на това мѣсто стоеше не Консидий, а Лабиенъ. Но смѣлостьта и рѣшителностьта на Цезаря били съединени съ благоразумна проницателность и прѣдпазливость, не само при десанта, но и прѣзъ всичкото време на стоението при Руспина, до боя съ Лабиена, при отстѫплението отъ Зета[1]).

При всичко това положението на Цезаря, въ тѣчение на цѣлъ мѣсецъ послѣ десанта, било твърдѣ трудно и критическо и той дължалъ спасението си само на искуственитѣ укрѣпления и на безсилието на нападателното оржжие за прѣвземането укрѣпленията съ открита сила. Четири дни слѣдъ десанта, имайки още твърдѣ малко войски (по̀ малко отъ 4.000), той, въпрѣки това, гурилъ гарнизони въ единственитѣ два града (Руспина и Лепта), които ималъ на този брѣгъ, и, за да се отклони отъ Лабиена, излѣзълъ съ кохорти въ морето, за да намѣри флотата си, по̀ голѣмата часть отъ която обаче се присъединила къмъ него тъкмо въ туй време[2]).

Въ боя съ Лабиена, нѣколко време слѣдъ това, той очевидно ималъ несполука, при всичко че Хирций Панза твърди противното. Лабиенъ употрѣбилъ при това начина на дѣйствията на партянитѣ противъ Крас-

[1]) Лоссау.
[2]) Наполеонъ I

са, не съ бѣлото, но съ метателното оржжие, силното дѣйствие съ което, отъ искуснитѣ въ него, пъргави, живи и храбри иррегулярни пѣхота и конница, всѣкога имало прѣимущество и успѣхъ противъ регулярнитѣ войски, които се сражавали въ сгжстенъ строй[1]).

Мѣркитѣ на Цезаря да привлѣче непріятеля отъ планината на равнината и прѣдпріятието му противъ Уцита били, очевидно и понятно, твърдѣ искусни. Не сж тъй понятни за насъ само честитѣ, почти непрѣстанни, извънрѣдно голѣми фортификационни работи на Цезаря, толковъ по́ вече, че въ незгодитѣ, както и въ згодитѣ имъ той придобилъ вече достатъчна опитность въ Испания и Гърция. А морската му експедиция отъ Лепта въ Адруметъ (за която по́ горѣ говори Наполеонъ I), напротивъ, толкова е оригинална по характера си, че заслужва да се обърне на нея особенно внимание. Всички останали слѣдъ това дѣйствия на Цезаря, до самото сражение при Тапсъ, раскриватъ въ него, Цезаря, полководецъ съ силна воля и опитенъ, а експедицията къмъ Зета, освѣнъ това, такава дързка смѣлость, каквато не се срѣща нито по́ напрѣдъ, нито по́ послѣ въ дѣйствията на Цезаря и даже най новата военна история едва-ли може да прѣдстави подобни примѣри отъ страна на партизански отряди, камо-ли на цѣли армии[2]).

Слѣдъ съсрѣдоточението армията на Цезаря до 12 легиона, той твърдѣ дълго протакалъ да влѣзе въ сражение, като че ли не довѣрявалъ на щастието си. Той вадилъ незгодни за себѣ си прѣдвѣщания отъ нѣколкото трудни сблъсквания съ непріятеля, въ които билъ въвлѣченъ. Но това не можало да се отнася до общото сражение, тъй като легионитѣ на Сципиона и Юба, въ рѣшителния бой, много отстжпвали на легионитѣ на Цезаря, за да би можали да имъ противустоятъ[3]).

Въобще трѣбва да се каже, че дѣйствията на Цезаря въ Африка прѣдставляватъ нѣкои черти и на разлика, и на сходство съ дѣйствията му въ Испания и Гърция, т. е. въ междуусобната война на римскитѣ войски противъ римски. И въ Африка, както въ Испания и Гърция, той се стрѣмилъ да надвива противницитѣ не съ рѣшителни дѣйсивия съ цѣль на бой, но прѣимущественно съ маневриране на фланговетѣ и съобщенията имъ, съ цѣль било да завладѣе складоветѣ съ запаситѣ имъ, било да ги лиши отъ възможность да добиватъ храни, било прѣимущественно да ги накара отъ планинска, прѣсѣчена мѣстность да излѣзатъ на равнинна или да извършатъ нѣкое погрѣшно движение и, възползванъ отъ това, да ги нападне и разбий. Послѣднята тъзи цѣль на Цезаря, отъ една страна изглѣжда несъмнѣнна, тъй като иначе и войната не можало да се рѣши, но отъ друга страна очевидно показва извѣстно недовѣрие, съмнѣние или нежелание и вслѣдствие на това колебание. Това най явно се забѣлѣзва въ най рѣшителния моментъ прѣзъ цѣлата война — прѣдъ началото на сражението при Тапсъ. Двѣтѣ армии били вече построени една срѣщу друга, Цезарь вече взелъ всички мѣрки за най вѣрното надвиване на противника, обиколилъ и насърдчилъ войскитѣ си съ рѣчь — и бавилъ да даде сигналъ за атака, въпрѣки молбитѣ и убѣжденията на военачалницитѣ си и на нетърпѣнието, даже незадоволствието на войскитѣ си, като казвалъ, че *подобенъ родъ атака* (т. е. противъ непріятель,

[1]) Наполеонъ I.
[2]) Лоссау.
[3]) Наполеонъ I.

който се намиралъ въ смущение и разстройство) *не му се харесвала*. Какъ да се обясни това желание на боя и колебанието прѣдъ самото му начало? Отъ краткитѣ думи на Хирций Панза върху това, такова обяснение не може да се извади, па и трѣбва още да се знае, може ли да имаме пълно довѣрие къмъ тѣхъ. Въ всѣки случай факта за колебанието на Цезаря, сигнала за атаката, самоволно подаденъ именно отъ знаменития 10-ий легионъ на крайния дѣсенъ флангъ, атаката вслѣдствие на това не по волята на Цезаря, крайното раздразнение и ожесточение на войскитѣ му, които не давали пощада на побѣденитѣ, и рѣшението на продължителната, трудна и уморителна война съ единъ жестокъ ударъ и съ истрѣблението почти на всичката непріятелска армия — заслужватъ особенно внимание. Изглѣжда, като че ли Цезарь и искалъ, и не искалъ рѣшително сражение и поражение на армията на Сципиона, но тѣ произлѣзли въпрѣки неговата воля, по твърдѣ естественния и понятенъ поривъ на войскитѣ му, на които до крайность дотѣгнала този родъ война. Тъй или инакъ, побѣдата при Тапсъ била искусно подготвена отъ Цезаря, но удържана отъ армията му, безъ особенно отъ негова страна участие.

Въ отношение на честитѣ и фортификационни работи на Цезаря въ тъзи война, не може да не забѣлѣжимъ, че макаръ такъвъ родъ работи да били въ общо употрѣбление и, тъй да се каже, по вкуса или модата въ него време, обаче тѣ показватъ единъ видъ особенна страсть на Цезаря къмъ тѣхъ. Отъ изложеното по̀ горѣ (§ 44) описание на този родъ работи може да се сѫди, колко време и трудъ тѣ сѫ стрували, и при всичко това, едва-що едни отъ тѣхъ бивали довършвани, когато веднага се почвали други подобни или още по̀ значителни, въпрѣки честото промѣнение на мѣсторасположенията на укрѣпенитѣ лагери. За това не можемъ да не се съгласимъ съ генерала Лоссау, че такъвъ родъ работи, за насъ, въ наше време, служатъ като *проблема* или *загатка*.

Най послѣ, колкото се касае до дѣйствията на Сципиона и на всичкитѣ му сподвижници и помощници, съ Лабиена на чело, трѣбва да кажемъ, че тѣ ни най малко не умѣяли да се възползватъ нито отъ прѣвъсходството на силитѣ си по сухо и по море, нито отъ относителното си положение въ Африка, първоначалната слабость на силитѣ на Цезаря и трудното, даже опасното му положение на края на морето. И макаръ тѣ много пѫти да му нанисали частни поражения и чувствителна врѣда, но никакъ не можали да го надвиятъ нито съ единa, нито съ другия способъ, дѣйствували по̀ вечето твърдѣ погрѣшно и неискусно, боязливо и безъ енергия, макаръ всички да имали много или малко продължителна военна и бойна опитность. А крайното имъ малодушие, бѣгството и жалката имъ смьрть слѣдъ поражението при *Тапсъ* завършватъ картината на неспособностьта и нищожеството имъ прѣдъ такъвъ человѣкъ и полководецъ, като Цезаря. *Щастието му* и тукъ, както въ Италия, Испания, Гърция, Александрия и Мала Азия, го турило лице срѣщу лице съ противници, които стояли неизмѣримо по̀ долу отъ неговитѣ дарби и искуство, и които обаче му причинили не малко трудове за надвиването имъ — до нѣкждѣ вслѣдствие собственнитѣ му погрѣшки. Но, въ общъ резултатъ, каквито и да били и противницитѣ му, и тѣхнитѣ и неговитѣ погрѣшки, и щастието му, при всичко това той и въ

Африканската война се явява великъ полководецъ и войната му въ Африка била и ще бжде една отъ най забѣлѣжителнитѣ негови и въобще въ древностьта войни.

ГЛАВА XII.

3-та Римска Междуусобна война на Цезаря съ Помпея и послѣ съ партията му (49—45).

(Край).

§ 83. Цезарь въ Римъ. — IV. Испанската война (46—45 г.). — § 84. Раздѣлението на Испания и положението на работитѣ въ нея въ 48, 47 и 46 година. — § 85. Прѣминуването на Цезаря отъ Италия въ южна Испания и военнитѣ дѣйствия въ нея. — § 86. Сражението при Мунда. — § 87. Послѣднитѣ военни дѣйствия на Цезаря въ Испания. — § 88. Забѣлѣжки.

Источници и исторически помагала — показанитѣ по̀ горѣ.

§ 83.

Цезарь въ Римъ.

Възвръщанието си отъ Африка въ Римъ (въ юний 46 г. по стария календаръ или въ края на мартъ по юлиянския) Цезарь отпразнувалъ съ 4-дневенъ голѣмъ триумфъ надъ 4-тѣ чужди страни: Галлия, Египетъ, Понтъ и Нумидия. Въ тѣзи четири дни на триумфа той устроилъ за народа великолѣпни игри въ цирка, които послужили за начало на любимитѣ народни игри въ послѣдующитѣ времена на империята: между друго, за увеселение на народа въ цирка били пуснати 400 лева и 50 слона. На слѣдующата 45 година Цезарь билъ избранъ за консулъ и за 10 години диктаторъ. Запазвайки послѣднето звание за себѣ си, той приелъ консулското само за да го прѣдаде на друго лице, което искалъ да задължи съ това, макаръ то да нѣмало вече друго значение, освѣнъ, че давало на облѣчения съ него титла и права на консулска особа. Впрочемъ Цезарь не се радвалъ дълго време на спокойствие въ Римъ: четири мѣсеца слѣдъ възвръщанието си отъ Африка (слѣдователно въ октомврий или августъ) той билъ принуденъ да замине за Испания, гдѣто синоветѣ на Помпея, Кней и Секстъ, съ останкитѣ отъ Помпеевата партия, събирали голѣми сили.

IV.

Испанската война (46—45 год.).

§ 84.

Раздѣлението на Испания и положението на работитѣ въ нея въ 48, 47 и 46 година.

Гърцитѣ наричали Испания *Иберия*, а сжщо и *Есперия*, тъй като тя по отношение на тѣхъ, лѣжала на западъ. Картагенцитѣ проникнали въ нея прѣзъ Гадесъ (дн. Cadix), Малака (дн. Malaga) и съградения отъ тѣхъ въ послѣдствие Новий Картагенъ (дн. Cartagena). Римлянитѣ раздѣляли Испания на *Бетическа* (южна), *Лузитанска* (западна) и *Тарраконска* (сѣверна). Първата (дн. Естремадура, Андалузия, Гренада и Малага) брояла до 200 града. Втората (дн. Португалия) лѣжала между рѣкитѣ Анасъ (дн. Guadiana) и Дурий (дн. Duro). Третата (дн. Мурсия, Валенсия, Каталония, Арагония, Наварра, Астурия, часть отъ стара Кастилия, Леонъ и Галиция) обемала останалата часть отъ Испания.

Цезарь, като покорилъ Испания въ 49 г., оставилъ въ нея, въ звание пропреторъ, Кассия Лонгина. Послѣдния, человѣкъ користолюбивъ и извѣстенъ въ Испания по злоупотрѣбленията си въ нея, когато по̀ рано билъ назначенъ тамъ квесторъ (ковчежникъ и интендантъ) повдигналъ противъ себѣ си испанцитѣ. Тѣ, въ съгласие съ часть отъ войскитѣ, съставили заговоръ противъ него и го ранили съ два удара отъ ятаганъ. Но той останалъ живъ, събралъ часть отъ войскитѣ и наказалъ съ смъртъ заговорницитѣ. Мавританския царь Бохудъ прѣминалъ отъ Мавритания въ Испания, а Лепидъ, който началствувалъ отъ името на Цезаря въ Тарраконска Испания, прѣминалъ съ 36 кохорти прѣзъ планинитѣ въ Бетика — и двамата на помощь на Кассия. Отъ друга страна квестора Марцеллъ застаналъ на чело на враждебната на Кассия партия и я привлякълъ на страната на Цезаря. Послѣдния, слѣдъ сражението при Фарсалъ, испратилъ легата си Требония, въ звание проконсулъ, въ Испания, да въстанови въ нея рѣда. Кассий се качилъ на кораби и се опжтилъ по край брѣговетѣ на Испания къмъ сѣверъ, но въ устието на Иберъ потърпялъ корабокрушение и загиналъ заедно съ награбенитѣ отъ него съкровища. Но нѣколко мѣсеца слѣдъ това, по̀ голѣмия синъ на Помпея Кнеий дошълъ въ Испания и испждилъ изъ нея Требония. А слѣдъ сражението при Тапсъ, братъ му Секстъ, Лабиенъ, Варъ и всички други, останали живи привърженци на Помпея, съ останкитѣ отъ разбитата въ Африка армия, присъединили се къмъ Кнеия Помпея въ Испания. Скоро тѣ образували въ южна, Бетическа Испания силна армия отъ 13 легиона подъ главното началство на Кнеия Помпея, младъ человѣкъ много смѣлъ и прѣдприимчивъ и не безъ военни дарби. Впрочемъ, отъ 13-тѣ му легиона, само 4 били съставени отъ старитѣ и опитни войски и частнитѣ имъ началници. Въ състава на армията имало много лека пѣхота и конница. Кнеий Помпей и сподвижницитѣ му имали пълна възможность да водятъ и протакатъ една отбранителна война въ твърдѣ планинската и прѣсѣчена съ планини и рѣки Бетическа Испания, която изобилствувала и съ градове, и съ сил-

ни естествени позиции, и съ срѣдства за хранение и издържание на армията. Освѣнъ това, по̀ голѣмата часть отъ градоветѣ въ нея лѣжали на труднодостжпни планини или височини, и множество силни пунктове, сжщо въ планини или височини, били укрѣпени съ отдѣлни, затворени укрѣпления, съ високи кули. Но Кнеий Помпей не щадилъ нито страната, нито жителитѣ ѝ, постжпвалъ съ тѣхъ крайно сурово, вземалъ имъ голѣми контрибуции, насилственно събиралъ войски и др. т. и съ това възбудилъ въ тѣхъ силно незадоволствие, тъй че нѣкои градове затворили вратитѣ си за него и се обърнали за помощь къмъ Цезаря.

Всичко това послужило за послѣдния като твърдѣ важно побуждение за по̀ скоро да отиде въ Испания, за да не допусне още по̀ голѣмо усилване и закрѣпяване въ нея останкитѣ на Помпеевата партия и нейната армия, и да имъ нанесе послѣденъ, окончателенъ ударъ.

§ 85.

Прѣминуването на Цезаря отъ Италия въ южна Испания и военнитѣ дѣйствия въ нея.

Хирций Панза, съставителя на послѣднята книга на комментариитѣ на Цезаря върху испанската война, не дава никакви свѣдения нито за времето когато Цезарь е прѣминалъ по сухо или по море отъ Италия въ Испания, нито за мѣстата, отъ които и въ които е прѣминалъ, нито за броя на войскитѣ и корабитѣ му. Новитѣ писатели прѣдполагатъ впрочемъ, че Цезарь вѣроятно е прѣминалъ по море въ октомврий 46 г. по̀ стария календаръ или въ августъ по юлианския, отъ Остиа или отъ Сицилия, и излѣзълъ въ бившия градъ Новий Картагенъ (дн. Cartagena), съ не по̀вече отъ 8 легиона (които ималъ по̀ късно въ южна Испания), съ флота, достатъчна да ги прѣкара по морето.

Слѣдъ 23 дни отъ тръгването си отъ Италия, Цезарь вече се намиралъ на р. Бетисъ (дн. Guadalquivir), гъкмо въ туй време, когато Кней Помпей обсаждалъ града Улиа (Ulia днесъ Montilla на р. Cabra, а спорѣдъ други Montemayor), единственъ, който още се държалъ противъ него въ Бетика, а Секстъ Помпей се намиралъ съ войски въ Кордуба на р. Бетисъ (дн. Cordova на р. Guadalquivir). Жителитѣ на послѣдния испратили при Цезаря депутация съ извѣстие, че Секстъ Помпей нищо още не знаялъ за пристигането му, на Цезаря, билъ много безгриженъ и небрѣженъ, и че Кордуба лесно можало да се завладѣе още прѣзъ слѣдующата нощь. Вслѣдствие на това Цезарь заповѣдалъ на легатитѣ си Педия и Фабия Максима, на които билъ възложилъ началството надъ войскитѣ въ тъзи страна, да оповѣстятъ на всѣкждѣ въ нея за пристигането му, на Цезаря, и да му испратятъ единъ коненъ отрядъ за прикритие, а за да спечели време самъ отишълъ въ лагера имъ. Слѣдъ това и жителитѣ на обсадената Улиа успѣли да испратятъ при него депутация съ молба за по̀ скорошна помощь. Цезарь испратилъ къмъ Улиа Юния Пациека съ 6 кохорти и 6 турми конница. Тѣзи войски, ползвайки се отъ тъмната и бурна нощь, успѣли, неузнати отъ неприятеля, безпрѣпятствено да се примъкнатъ прѣзъ обсаднимѣ му линии, ужъ за нощно нападение на града

и щомъ влѣзли въ него, веднага направили заедно съ жителитѣ силна вилазка, която струвала на неприятеля голѣма загуба. Между туй Цезарь отъ своя страна тръгналъ съ войскитѣ си къмъ Кордуба. Прѣдния му отрядъ отблъсналъ излѣзлия на срѣща му отъ Кордуба непріятель, като го накаралъ съ загуба да влѣзе обратно въ града, слѣдъ което веднага почналъ да прави приготовления за обсада.

Отъ това се вижда, че и двамата Помпеи били твърдѣ много небрѣжни, а жителитѣ на Кордуба и Улиа били расположени противъ тѣхъ и въ полза на Цезаря. При извѣстието за приближението на послѣдния, Секстъ Помпей дошълъ въ голѣмо смущение и повикалъ на помощь брата си, който и снелъ обсадата на Улиа (това било вече въ края на 46 г. по стария календаръ или въ края на октомврий по юлианския).

Цезарь, като дошълъ при р. Бетисъ, билъ принуденъ да направи на него мостъ на козли и да го съедини съ лагера си съ укрѣпления. По̀ нататъшнитѣ слѣдъ това военни дѣйствия на туй мѣсто, отъ двѣтѣ страни, сж прѣдставени отъ Хирций Панза тъй непонятно и даже противурѣчиво, че само по резултатитѣ имъ можемъ да се досѣщаме за причинитѣ на послѣдующитѣ дѣйствия на Цезаря. По думитѣ на Хирция, ежедневно произлизали частни срѣщи изъ-задъ моста на Бетисъ, които стрували голѣма загуба, и, както се вижда, принудили най послѣ Цезаря да напусне лагера си и да тръгне къмъ града Атегуа (Ategua, днесъ Tebala veja), за да го обсади, при което Секстъ Помпей послѣдвалъ задъ него и на другия день зараньта, възползванъ отъ гжстата мъгла, нападналъ изненадано на часть отъ конницата му и почти всичката я истрѣбилъ. Намѣрението му да прѣдвари обсадата на Атегуа срѣщнало прѣпятствие въ силната позиция на Цезаря, и за това Секстъ Помпей прѣминалъ прѣзъ дн. р. Гуадахосъ (Guadajos), която се влива въ Гвадалквивиръ (Бетисъ) подъ Кордова (Кордуба), и се расположилъ между градоветѣ Атегуа и Укуби (дн. Lucubi). Отъ тукъ той прѣдприемалъ разни движения и атакувалъ главния укрѣпенъ постъ на Цезаря, но билъ отблъснатъ и отстжпилъ къмъ Кордуба, при което произлѣзли много частни сблъсквания, по̀ вечето въ полза на Цезаря, отколкото на Секста. Цезарь обсадилъ Атегуа и тъй го стѣснилъ, щото гарнизона най послѣ прѣдложилъ да прѣдаде града, съ условие на свободенъ исходъ. Но Цезарь отказалъ и направилъ пристжпъ, който обаче билъ отблъснатъ, и гарнизона, ожесточенъ противъ жителитѣ на града, исклалъ по̀ вечето отъ тѣхъ. Секстъ Помпей се приближилъ до обсаднитѣ линии на Цезаря и, до колкото изглѣжда, дѣйствувалъ доста смѣло и не безискусно, безъ да се бои да влѣзе въ бой съ Цезаря. Гарнизона на Атегуа, като разграбилъ този градъ, искалъ да си пробий пжть за въ лагера на Помпея, но билъ отблъснатъ и съ загуба отхвърленъ обратно въ града. Най послѣ, слѣдъ много прѣговори и сблъсквания, града билъ прѣданъ, а съ гарнизона му Цезарь постжпилъ великодушно.

Секстъ Помпей останалъ въ Кордуба, а Кней Помпей отстжпилъ къмъ гр. Укуби и заелъ близо до него много силна позиция. Цезарь отишълъ слѣдъ него и се расположилъ много близо до него. И двѣтѣ армии нѣколко пжти промѣнявали расположението си, при което Кней Помпей избѣгналъ боя на равнината и само случайно билъ въвлѣченъ въ една доста значителна срѣща, въ

която часть отъ конницата и легката пѣхота на Цезаря тъй много се отличила, че той я наградилъ съ голѣми подаръци, а прѣдводителя ѝ — съ 5 златни вериги.

Послѣ това Кней Помпей отишълъ къмъ Испалисъ (Hispalis, дн. Севилия), а отъ тамъ къмъ Укуби и най послѣ къмъ Мунда (дн. гр. Ronda la vieja, близо до селението Monda въ Гренада, на западъ отъ Малага и на сѣверъ отъ Марбела, Marbella, на брѣга на морето). Цезарь тръгналъ слѣдъ него, взелъ Вентиспонтъ, слѣдъ туй отишълъ къмъ Карука или Карула и най послѣ къмъ Мунда, гдѣто се расположилъ срѣщу Кнеия Помпея.

§ 86.

Сраженията при Мунда.

На другия день (17 мартъ 45 г. по стария календаръ или въ края на декември 46 г. по юлиянския) Цезарь искалъ да замине по̀ нататъкъ (кждѣ и защо — Хирций не обяснява), когато му извѣстили, че Кней Помпей излѣзълъ отъ лагера си. Позицията, избрана отъ Кнеия Помпея, била, както изглѣжда, много силна, згодна и значително усилена съ укрѣпленията на града Мунда на дѣсния флангъ и отъ планинската, прѣсѣчена мѣстность. 13-тѣ легиона на Кнеия Помпея били построени въ боенъ рѣдъ на височинитѣ влѣво отъ Мунда, въ политѣ на които протичала една рѣкичка, която съ блатиститѣ и неравнитѣ си брѣгове затруднявала подстжпа къмъ позицията. На лѣвото крило на легионитѣ била турена конницата (колко — неизвѣстно), 6 000 души легки и толкова спомагателни войски. Цезарь, който съ нетърпѣние искалъ по̀ скоро да рѣши войната съ едно общо сражение, построилъ армията си — 80 кохорти (8 легиона) и 8.000 души конница — на равнината, имайки 10-ия легионъ на дѣсния флангъ, а 3-ия и 5-ия, съ конницата и мавританскитѣ спомагателни войски на царя Бохуда, на лѣвия. Войскитѣ на Цезаря нетърпѣливо чакали боя, за да свършатъ съ него войната. Но тъй като Цезарь намиралъ позицията на Кнеия Помпея непристжпна, то, за да го примами на равнината, повелъ армията си напрѣдъ, обаче спрялъ я при рѣкичката. Кней Помпей, като взелъ това за боязливость отъ страна на Цезаря да атакува позицията му, ималъ неблагоразумието да се спусне отъ височинитѣ на равнината и съ това да жертва всичкитѣ си прѣимущества.

Скоро се завързалъ общъ и най упоритъ бой. Първото нападение на Помпеевитѣ войски било тъй стрѣмително и силно, че Цезаревитѣ войски взели да се колебаятъ и никога до тогазъ побѣдата не е бивала тъй съмнителна за Цезаря. Неоднократно той лично се хвърлялъ въ мѣстата на най жестокото клане, заклѣвалъ ветеранитѣ си да не го прѣдаватъ въ жертва на *дѣцата* и самъ съзнавалъ въ послѣдствие, че въ всички по̀ напрѣшни сражения се сражавалъ за да одържи побѣда, но при Мунда — за спасението на живота си. Примѣра и думитѣ му силно подѣйствували върху войскитѣ му, които удвоили усилията си. Неприятеля силно страдалъ отъ стрѣлбата на легката пѣхота на Цезаря, а 10-ия легионъ тъй притискалъ лѣвото му крило, че Кней Помпей, страхувайки се отъ атака въ флангъ, испратилъ тамъ 1 легионъ въ подкрѣпление. Най послѣ единъ особенъ случай рѣшилъ побѣдата: Бо-

худъ съ нумидийцитѣ си се спусналъ отдѣсно къмъ лагера на Помпея, а Лабиенъ испратилъ на помощь на лагера 5 кохорти. Като видялъ движението на тѣзи 5 кохорти назадъ, Цезарь извикалъ »бѣгатъ!« и стрѣмително ударилъ съ въодушевенитѣ си отъ това легиони върху неприятеля; въ сѫщото време и конницата му произвела силна атака. Войскитѣ му били напълно увѣрени, че неприятеля отстѫпва, а войскитѣ на Помпея, като видѣли движението на 5-тѣхъ свои кохорти назадъ, взели това за начало на отстѫпление, дошли въ смущение, разстройство и бъркотия, хвърлили се една часть къмъ лагера си, а пó голѣмата часть къмъ Мунда, и били силно прѣслѣдвани и жестоко истрѣбвани. Кръвопролитието било извънрѣдно: 30.000 убити останали на бойното поле, въ туй число Лабиенъ, Варъ и 3.000 римски конници, а подъ стѣнитѣ на Мунда, по думитѣ на Хирция, се образувалъ, ужъ, цѣлъ валъ отъ тѣла на убити войници! Орлитѣ на всичкитѣ 13 легиона, пó голѣмата часть отъ знамената и 17 висши началници отъ войскитѣ на Помпея били трофеи на побѣдата на Цезаря, загубата на когото възлизала, по думитѣ на Хирция, само до 1000 убити и 500 ранени. Кней Помпей съ една малка часть конница искалъ да избѣга къмъ съсѣдното езеро, но, като срѣщналъ на всѣкждѣ привърженци на Цезаря, хвърлилъ се въ планината и тамъ билъ настигнатъ и убитъ. Секстъ Помпей, като се научилъ въ Кордуба за исхода на сражението, избѣгалъ при целтиберянитѣ и впослѣдствие пакъ успѣлъ да повдигне и възстанови оржжието на партията си.

Макаръ Хирций да описва това сражение съвсѣмъ непълно, неясно и неудовлетворително, но отъ това, което той, Плутархъ и Дионъ Касий казвать, въобще може, мислимъ, да се заключи, че и отъ двѣтѣ страни всичкитѣ резерви, поне отъ страна на Цезаря, били въведени въ бой и въ него имало единъ моментъ, когато единъ ударъ на прѣсни войски можалъ и трѣбвало да рѣши побѣдата, която и рѣшилъ удара на Цезаревата конница, а спорѣдъ други — нападението, което Бохудъ направилъ противъ лагера на Помпея.

§ 87.

Послѣднитѣ военни дѣйствия на Цезаря въ Испания.

Слѣдъ побѣдата при Мунда, Цезарь билъ принуденъ да обсади този градъ, въ който се затворили останкитѣ отъ разбитата армия. Като възложилъ обсадата му на легата си Фабия Максима, съ останалитѣ войски той тръгналъ къмъ Кордуба и я прѣвзелъ, при което и отъ двѣтѣ страни били извършени извънрѣдни жестокости, и Цезаревитѣ войски истрѣбили до 22.000 души. Завладяванието на другитѣ градове, които се намирали още подъ властьта на неприятеля, причинило на Цезаря доста затруднения и грижи, което доказва, че партията на Помпея, въпрѣки поражението при Мунда, била още многобройна въ Испания и твърдо се държала до намѣрението упорито да се съпротивлява до послѣдня крайность. Градоветѣ, въ които гарнизонитѣ и жителитѣ дѣйствували единодушно — се отбранявали много упорито, но и въ тѣхъ пó вечето се вмъквала измѣната, която водила най послѣ къмъ покорението на тѣзи градове отъ Цезаря. Описание на пълното довършвание на испанската война у Хирция не се срѣща и извѣстно

е само, че Цезарь, отъ мартъ до септемврий (отъ края на декемврий до юлий по юлианския календаръ), като унищожилъ напълно партията на Помпея въ Испания и покорилъ послѣднята, върналъ се въ Римъ и тържествувалъ въ него триумфъ — този пѫть не вече надъ иноплѣменни народи и страни, но надъ *римляни и синоветь на Помпея*, което произвело голѣмо незадоволствие, особенно у привърженцитѣ на републиканската форма на управление и у враговетѣ на Цезаря.

Въ заключение трѣбва да забѣлѣжимъ, че въ испанската война, прѣдъ очитѣ на Цезаря, извършилъ *първия* си походъ любимия му плѣмянникъ, 17-годишния *Октавий*, въ послѣдствие *Цезарь Октавианъ и императоръ Августъ*.

§ 88.

Забѣлѣжки.

По поводъ испанската война, Наполеонъ I прави слѣдующитѣ бѣлѣжки:

1) Че Цезарь употрѣбилъ 23 дена за пѫть *по сухо* отъ Римъ до планината Сиерра Морена въ Испания. Не се знае, отъ кѫдѣ той е почерпалъ тѣзи свѣдения. У Хирция Панза тѣ не се срѣщатъ, а и отъ другитѣ източници това не се вижда, и невѣроятно е, Цезарь, който много бързалъ да свърши войната въ Испания, да е тръгналъ за тамъ не по море, а по сухо. Guichard и Turpin de Crissé, най добри комментатори на Цезаря, нищо не казватъ върху това. Най новитѣ военни писатели прѣдполагатъ, че Цезарь прѣминалъ по море и излѣзълъ на югоизточния брѣгъ на Испания, вѣроятно тамъ, гдѣто пó напрѣдъ е бидъ Новий Картагенъ (дн. Cartagena), тъй като отъ тамъ е най близо до източницитѣ на р. Бетисъ (дн. Guadalquivir).

2) Че Катонъ, който ималъ голѣма тяжесть, значение и влияние върху умоветѣ и общественото мнѣние, би постѫпилъ много пó добрѣ, ако, вмѣсто глупавото самоубийство, което било голѣмо нещастие за партията на Помпея, отидеше въ Кордуба, въ лагера на Помпеевитѣ синове, на които би можалъ да бѫде много полезенъ.

3) Че сражението при Мунда било единственното отъ всичкитѣ сражения на Цезаря, въ което той самъ атакувалъ неприятеля, въпрѣки силната му позиция; — движението на Лабиена съ 5 кохорти къмъ лагера, само по себѣ си добро, рѣшило боя въ полза на Цезаря — случай, който често се случва въ сраженията, когато и най малкото движение, еволюция или др. т. моментално даватъ прѣвѣсъ и рѣшаватъ побѣдата.

4) Че при Фарсалъ Цезарь загубилъ 200 души, при Тапсъ 50, а при Мунда 1000, тогазъ когато неприятелитѣ му загубили въ тѣхъ *цѣлитѣ си армии* — огромна несъразмѣрность, която произлизала единственно отъ въоръжението, строя и начина на дѣйствията въ боя — на войскитѣ въ древнитѣ времена, които прѣдставляватъ голѣма разлика съ новитѣ. Сравнявайки сраженията въ древнитѣ и новитѣ времена, Наполеонъ I опровергава сѫществующето невѣрно мнѣние, че ужъ първитѣ били пó кръвопролитни отъ послѣднитѣ, и казва, че, напротивъ, първитѣ се случвали пó рѣдко и били пó малко кръвопролитни въ обща съвокупность, отколкото ежедневнитѣ, разни родове боеве, отъ най малкитѣ до най значителнитѣ,

въ новитѣ времена, които въ общата си съвокупность сж много по́ кръвопролитни.

И най послѣ 5) той обсѫжда мнѣнието на нѣкои, ужъ че Цезарь въ време на сражението при Мунда *насмалко щелъ да се самоубие отъ очаяние*, и казва, че такава постѫпка би била пагубна за партията му, че армията му би била разбита, че главата на една политическа партия не може самопроизволно да я напусне, най послѣ, че самоубийството (разбира се — отъ глѣдна точка на древнитѣ язичници) въ такива случаи съ нищо не се оправдава, защото кой, кога и какъ може да бѫде безъ всѣкаква надѣжда на измѣнчивия театръ на свѣта, гдѣто смъртьта на единъ человѣкъ въ единъ мигъ измѣнява положението на работитѣ?

Генералъ Лоссау, отъ своя страна, забѣлѣзва, че синоветѣ на Помпея имали въ началото всички или поне най многото разнородни прѣимущества на своя страна и искали, но не умѣли да се възползватъ отъ тѣхъ. Главната имъ погрѣшка била тъзи, че тѣ не щадили нито страната, въ която се намирали, нито жителитѣ ѝ, отъ които едната половина била расположена въ полза на Цезаря, а другата въ полза на синоветѣ и партията на Помпея, и съ това възбудили крайното незадоволствие противъ себѣ си на първитѣ и улеснили на Цезаря срѣдствата да надвий послѣднитѣ. Вънъ отъ това тѣ въобще показали голѣмо нерадѣние, безгрижность, нераспорѣдителность и неискуство въ съображенията и дѣйствията си, а когато застанали вече лице срѣщу лице съ Цезаря, то съвсѣмъ се слисали, почнали да се движатъ и да дѣйствуватъ погрѣшно, и отъ тѣхъ Кней — по посока къмъ брѣга на морето, гдѣто, притиснатъ съ тила къмъ него, макаръ и да се расположилъ въ отлична позиция, въ която лесно можалъ не само да отблъсне, но и да разбий Цезаря, обаче вслѣдствие атаката на лагера му, Кнеева, отъ Бохуда, движението къмъ него на 5-тѣ кохорти на Лабиена и страха, зададенъ отъ това на армията му, Кнеевата, и т. н., самъ билъ разбитъ тъй, че загубилъ цѣлата си армия и опропастилъ дѣлото си. Но и слѣдъ това той би можалъ още да се оттѣгли въ тъзи часть на Испания, жителитѣ на която били расположени въ полза на Помпеевата партия, да събере тамъ останкитѣ отъ войскитѣ си, да ги усили съ нови набори, да принуди Цезаря на новъ походъ противъ него, да му причини много трудове и пакости, и ако не рѣшеше най послѣ войната въ своя полза, то поне да я проточи за дълго време, което би било много незгодно за Цезаря. Но, като не направилъ нищо подобно, той доказалъ, че, като баща си, далечъ не билъ равносиленъ и способенъ противникъ на Цезаря, и сѫщо като него се забъркалъ, избѣгалъ и прѣдоставилъ Испания на Цезаря. Сѫщо и братъ му Секстъ, слѣдъ сражението при Мунда, избѣгалъ и нищо не неправилъ за по́нататъшно съпротивление на Цезаря.

Къмъ това трѣбва да прибавимъ, че петь мѣсеца, употрѣбени отъ Цезаря, слѣдъ сражението при Мунда, за пълното покорение на Испания, очевидно доказали, до каква степень синоветѣ на Помпея и партията имъ доброволно пропуснали благоприятнитѣ за тѣхъ обстоятелства и възможность още дълго да се задьржатъ въ тъзи страна. И щастие за Цезаря било въ нея, както и въ всички страни и случаи въ време на междуусобната война, да има подобни противници. Но Цезарь умѣялъ искусно да се полза

отъ това щастие и доказателство за това служи обстоятелството, че той побѣдилъ всичкитѣ си противници не съ малъкъ трудъ, съ исключение на Фарнака, за надвиването на когото дѣйствително достатъчно му било да *дойде, види* и *побѣди* тогазъ когато за другитѣ той не е можалъ да каже това.

ГЛАВА XIII.

Начина и искуството на воденето Междуусобната война отъ Цезаря.

§ 89. Въ военно-политическо отношение. — § 90. Въ стратегическо отношение. — § 91. Въ тактическо отношение. — § 92. Въ фортификационно и полиорцетическо отношение. — § 93. Заключение.

Източници и исторически помагала — показанитѣ по̀ горѣ въ глава I и отъ най новитѣ особенно Turpin de Crissé, Guischard, Napoléon I, Lossau и Rüstow.

§ 89.

Въ военно-политическо отношение.

3-та римска междуусобна война на Цезаря съ Помпея и, слѣдъ смъртьта му, съ неговата партия, имало отъ едната и отъ другата страна *цѣли* — еднакви, но *причини* и *срѣдства* — различни. *Цѣлитѣ* били, както въ 1-та и 2-та междуусобни войни, одоляването и свалянието на политическия противникъ и неговата партия, и завладяване нераздѣлната върховна власть въ Римъ и римската република. *Но причинитѣ били, явнитѣ* — неиспълнението отъ Цезаря неприятнитѣ и несправедливи, тѣжки и унизителни за него постановления на Помпея, сената и аристокрацията въ Римъ, *а тайнитѣ* — политическото съперничество на двамата честолюбци, Цезаря и Помпея, и стрѣмлението на всѣки отъ тѣхъ къмъ едноличната, неразцѣлна власть въ държавата, въпрѣки нееднократнитѣ, искренни или неискренни, но невъзможни и за това несполучливи опитвания на Цезаря за примирение и съглашение съ Помпея — невъзможни вече за това, защото нито една, нито другия не можали да иматъ и нѣмали намѣрение отново да установятъ *двумвирата*. Още по̀-различни били *срѣдствата* на двѣтѣ страни: за такива имъ служили тѣзи политически партии, които били на страната на Помпея и Цезаря и ги поддържали и на които сами тѣ се опирали. Партията на Помпея се съставлявала отъ значителното болшинство, както между римския сенатъ и аристокрацията, т. е. отъ най виднитѣ и почетни лица въ Римъ и римската република, облѣчени въ най важнитѣ звания въ тѣхъ и имѣющи въ ржцѣтѣ си всичката власть и всички сили, срѣдства и способи на държавата, — тъй и отъ подвластнитѣ и подчинени тѣмъ, по закона, народи и войски, макаръ тайно расположени по̀ вече въ полза на Цезаря, отколкото на Помпея. А партията на Цезаря се съставля-

вала, макаръ и отъ меншинството на римския сенатъ и аристокрацията, но отъ значително болшинтво между народа и войската, отъ които първия въ Римъ, цѣла Италия и цѣлата република, билъ цѣлия и напълно на страната на Цезаря, а отъ послѣднята най напрѣдъ — ядрото, най добрата часть и главната и сила, т. е. 12 легионната, отлична бойна армия, съ която Цезарь завоювалъ Галлия, а послѣ и всички войски, които се присъединили къмъ нея.

Но първостепеннитѣ срѣдства безспорно били *личностить* на Помпея, прѣдводителитѣ на партията му слѣдъ неговата смьрть, и на Цезаря. Помпей, озаренъ съ извънрѣдния блясъкъ на по̀ напрѣшнитѣ си подвизи, побѣди и заслуги къмъ републиката Помпей, по думитѣ на Наполеона I, толкозъ обичанъ отъ римлянитѣ и провъзгласенъ отъ тѣхъ *Великъ*, съвсѣмъ не приличалъ вече на онзи Помпей, какъвто билъ по̀ напрѣдъ, и, може да се каже, билъ *пръживялъ самъ себь си*. Извънмѣрно гордъ, самонадѣянъ, честолюбивъ и властолюбивъ, той нѣмалъ вече прѣдишната енергия и билъ само орждие на сената и аристокрацията, които управлявали всичкитѣ му дѣйствия и, които въ безразсѫдното си заслѣпление отъ силата и ненавистьта си къмъ Цезаря, подбуждали Помпея само къмъ погрѣшки и довели най послѣ и него, и себѣ си до пропастьта. Сѫщото или почти сѫщото трѣбва да се каже и за прѣдводителитѣ на Помпеевата партия, слѣдъ смьртьта му. Главния отъ тѣхъ — Сципионъ, подобно на Помпея, не показалъ нито енергия, нито искуство. Катонъ, който отъ всички най много ималъ и умъ, и характеръ, и нравственно влияние, не направилъ отъ тѣхъ всичко, което трѣбвало да направи и, като се лишилъ отъ всѣка надѣжда, малодушно и безполезно се самоубилъ. Лабиенъ проявилъ много енергия, но малко благоразумие и искуство и само твърдѣ много злоба и ненависть къмъ Цезаря. Отъ синоветѣ на Помпея, Секстъ и особенно Кнеий въ началото проявили доста енергия, прѣдприимчивость и смѣлость и обѣщали, на глѣдъ, да направятъ много въ полза на партията си, но свършили съ погрѣшки, упадъкъ на духа и малодушно бѣгство, прѣди още да бѫде всичко загубено. Всички останали прѣдводители на Помпеевата партия и тѣхнитѣ дѣйствия били второстепенни и малозначущи.

Неизмѣримо по̀ високо стояла великата личность на Цезаря, и по необикновенната сила на ума и волята, и по могѫщето, непрѣодолимо нравственно влияние върху всичко и всички, и по първостепенното искуство въ съображенията и дѣйствията. Твърдо опирающъ се на безусловното расположение и довѣрие на народа и войската къмъ него, бидейки на всичко и всички единственна и мѫдра глава, искусенъ и твърдъ ржководитель, дѣйствующъ напълно самостоятелно и свободно, по личното си усмотрѣние и побуждение, съ необикновенна енергия и дѣятелность, проницателность и мѫдрость, смѣлость и даже рискъ, но съ благоразумна прѣдпазливость, Цезарь тъй значително прѣвъсхождалъ противницитѣ си, че рано или късно не можалъ да не вземе върхъ надъ тѣхъ, макаръ и да постигналъ това не безъ опасность за себѣ си. Като человѣкъ, макаръ и великъ, той не билъ чуждъ на нѣкои политически погрѣшки, като, напримѣръ, оставането безъ внимание и противудѣйствие, може би твърдѣ за дълго време, Помпея въ Гърция, а послѣ, вслѣдствие на Александрийската война, партията му въ Африка. Но ако и да признаемъ това за погрѣшки, то все пакъ тѣ били нищожни въ сравнение съ

много по̀ голѣмитѣ и по̀ важнитѣ, които ознаменували почти всичкитѣ дѣйствия на противницитѣ му.

И тъй, като съпоставихме и сравнихме, отъ двѣтѣ страни, въ военно-политическо отношение, цѣлитѣ, причинитѣ и срѣдствата на 3-та римска междуусобна война на Цезаря съ Помпея и партията му, не можемъ да не дойдемъ до заключение за рѣшителното прѣвъсходство на първия и на всичкитѣ условия за въстържествуването му надъ послѣднитѣ въ тъзи война.

§. 90.

Въ стратегическо отношение.

Въ допълнение на изложеното въ това отношение по̀ горѣ въ глава VII § § 37—40, касателно начина и искуството на воденето войната въ Галлия отъ Цезаря, тукъ ще изложимъ, въ сжщия рѣдъ, това, което се касае до сжщия прѣдмѣтъ въ междуусобната война на Цезаря съ Помпея и партията му.

И прѣди всичко трѣбва да кажемъ, че и въ тъзи война Цезарь се явява напълно *великъ полководецъ* по природа и рождение, но вече въ пълно развитие и сила на необикновенитѣ си военни дарби и съ голѣма военна опитность, придобита въ трудната война въ Галлия. Макаръ и въ междуусобната война той да не билъ съвсѣмъ чуждъ на нѣкои погрѣшки, указани на мѣстото имъ по̀ горѣ, но такива погрѣшки имало вече много по̀ малко, отколкото въ войната въ Галлия, и дѣйствията му почти исключително или поне прѣимущественно могжтъ да се признаятъ за безукоризненни. Въ самото начало той избралъ за прьвъ прѣдмѣтъ на настжпателнитѣ дѣйствия, твърдѣ естетсвенно и понятно, Италия и въ нея Римъ, които и завладялъ, почти безъ бой, въ 60 дни или два мѣсеца. Слѣдъ това, отъ тритѣ страни, въ които се намирали: Помпей съ главнитѣ си сили въ Гърция, а легатитѣ му съ часть отъ силитѣ — въ Испания и Африка, той избралъ Испания кждѣто и устрѣмилъ послѣдующитѣ си настжпателни дѣйствия, като обезпечилъ Италия отъ истокъ и югъ, отъ страна на Помпея въ Гърция и на Вара въ Африка, съ отбранителни мѣрки. Причинитѣ за това, макаръ и недостатъчно обяснени отъ Цезаря въ запискѝтѣ му, но безъ съмнѣние сж били за него напълно уважителни, понеже се касаяли до собственнитѣ му интереси и згоди, и за това най новитѣ разсжждения върху въпроса, кждѣ било по̀ добрѣ за него да устрѣми дѣйствията си, въ Гърция, Испания или Африка, трѣбва да отстжпятъ мѣсто на рѣшението на самия Цезарь — да отиде по̀ напрѣдъ въ Испания, а послѣ въ Гърция.

Но дѣйствията въ Испания, обсадата на Массилия, работитѣ въ Римъ и нѣманието на флота го задържали по̀ дълго време, отколкото прѣдполагалъ, и той прѣминалъ въ Епиръ — само съ половината отъ армията си, въ най неблагоприятни за него обстоятелства и време на годината, когато флотата на Помпея или буритѣ на морето можали да истрѣбятъ десантнитѣ му войски. И макаръ щастието му да позволило благополучно да излѣзе на брѣговетѣ на Епиръ, но 5 мѣсеца той се намиралъ на тѣхъ въ трудно и опасно положение противъ прѣвъсходящитѣ на брой сили на Помпея. Щастието и искуството му и тукъ му позволили съ успѣхъ да се задържи противъ недѣятелния Помпей и даже да го застрашава съ настжпа-

телни дѣйствия, а слѣдъ 5 мѣсеца — да се съедини съ Антония и останалата половина отъ армията си и да блокира Помпея при Диррахий.

Но това твърдѣ смѣло и даже рискувано прѣдприятие се свършило съ частно поражение на Цезаря, слѣдствие отъ което било извънрѣдно искусното му движение въ Тессалия, съединението въ нея съ Домиция и най послѣ — поражението на Помпея при Фарсалъ, съ искуснитѣ му, на Цезаря, распорѣждания въ това сражение.

Усиленото и бързо прѣслѣдване на Помпея до Александрия, само съ една малка часть войска и кораби, несвоевременното му вмѣсване въ работитѣ на Египетъ, похода противъ Фарнака и работитѣ въ Римъ отново го задържали на цѣла година, което дало на Помпеевата партия време да се усили и закрѣпи въ Африка. Това било голѣма погрѣшка отъ негова страна и му струвало много пó голѣмъ трудъ да побѣди тъзи партия въ Африка, отколкото една година пó рано — веднага слѣдъ сраженията при Фарсалъ.

По причина на това закъснение той отново трѣбвало да прѣплува въ Африка есенно време, когато буритѣ можали да съкрушатъ флотата му, а морето се намирало подъ властьта на Сципиона. Дѣйствително, бурята пръснала флотата му, и на брѣговетѣ на Африка се повторило сжщото, каквото станало на брѣга на Епиръ, но съ много пó голѣмо затруднение, опасность и незгодность за Цезаря. Съ незначителни сили едва постепенно подкрѣпявани, искусно дѣйствувалъ той отбранително противъ прѣвъсходящитѣ сили на Сципиона, до като, слѣдъ уравновѣсяването на силитѣ, прѣминалъ въ дѣятелна настжпателна отбрана при Руспина и Уцита. Но недостатъка въ храната го принудилъ да извърши едно настжпателно движение къмъ Тапсъ, и тукъ, слѣдъ много несполучливи опити да принуди Сципиона да влѣзе въ бой на равнината, той сполучилъ най послѣ да одържи надъ него рѣшителна побѣда — съ минутния поривъ на войскитѣ си, въпрѣки неговата воля.

Останкитѣ отъ Помпеевата партия, съ синоветѣ му на чело, се хвърлили въ Испания — и тамъ Цезарь устрѣмилъ противъ тѣхъ послѣднитѣ си настжпателни дѣйствия, които се свършили, слѣдъ искусното маневриране при р. Бетисъ, съ една рѣшителна побѣда въ трудното сражение при Мунда и съ покорението на цѣла Испания, което обаче всичко заедно поискало пó вече отъ половинъ година.

Такъвъ въобще билъ вървежа на междуусобната война, която би можала да бжде свършена въ полза на Цезаря два пжти пó скоро, ако за това не бѣхж побъркали три обстоятелства: 1) и 2) къснитѣ му прѣплувания прѣзъ есеньта и зимата въ Епиръ и Африка и особенно 3) Александрийската война, съ похода противъ Фарнака — между тѣхъ. И почти всички тѣзи три обстоятелства сж произлѣзли не толкова по случайно стѣчение, отколкото по погрѣшкитѣ на Цезаря. Прѣплуването му въ Епиръ до есеньта 49. г. и отъ тамъ въ Африка прѣзъ пролѣтьта 48 г. би му позволили, може би, да въстържествува надъ Помпея и партията му още до края на 48 г. Но къснитѣ прѣминувания въ Епиръ и Африка и особенно Александрийската война, справедливо наричана отъ Наполеона I *нещастна*, въ смисъль на съвсѣмъ несвоевременна, продължили войната на цѣли петь години и стрували на Цезаря, освѣнъ голѣмата загуба на време, твърдѣ много трудъ и жертви. И ако той въстържествувалъ на всѣкждѣ надъ всичко, то единственно благодарение на не-

гового необикновенно искуство, противупоставено на неискуснитѣ и погрѣшни дѣйствия на противницитѣ му.

Забѣлѣжкитѣ по поводъ на всѣка отъ неговитѣ войни: междуусобната въ Италия, Испания и Гърция, александрийската, африканската и послѣднята испанска ний изложихме вече на мѣстото имъ по̀ горѣ. А тукъ трѣбва да разглѣдаме собственно начина и искуството на воденето междуусобната война отъ Цезаря.

Цезарь и въ междуусобната война билъ вѣренъ на правилата, които слѣдвалъ въ Галлия, като водилъ *завоювателна* война, искусно употрѣбляющъ, като спомагателно срѣдство за това, *военната политика* и дѣйствующъ, споредъ обстоятелствата, временно — *отбранително*, но по́ вечето — *настжпателно-отбранително* и прѣимущественно *настжпателно*, и не само пролѣть, лѣтѣ и есень, но и зимѣ, поводъ за което служило стрѣмлението му да надпрѣварва противницитѣ си и да ги напада прѣди тѣ да успѣвали да се закрѣпятъ и усилятъ. Тъй той зимно време открилъ походитѣ противъ Помпея въ Италия и Епиръ, противъ Сципиона въ Африка и синоветѣ на Помпея въ Испания. Но това било исключения отъ правилото да разполага войскитѣ си прѣзъ зимата въ лагери или на квартири.

Добиването на свѣдения за мѣстността и непиятеля, до и въ време на походитѣ, било за него по́ малко затруднително, отколкото въ Галлия, Германия и Британия, тъй като страницѣ, въ които произлизала войната, били римски области или, както Египетъ, съюзни съ тѣхъ, и за това по́ вече извѣстни, а въ войската и народа Цезарь винаги намиралъ привърженци, които му доставлявали единъ или другъ родъ свѣдения, като шпионитѣ, бѣглецитѣ и др. т. Но сѫщата згода, макаръ и въ по́ малка мѣрка, ималъ въ това отношение и Помпей, и партията му (както, напримѣръ, свѣденията, които получилъ първия при Диррахий отъ двамата бѣглеци галли-аллоброги). Срѣдства за добиване свѣдения за мѣстността и непиятеля въобще на Цезаря служили сѫщитѣ, каквито и въ войната въ Галлия, но прѣимущественно твърдѣ добрата му прѣдня конница, която той употрѣбявалъ съ тъзи и други цѣли много по́ добрѣ, отколкото противницитѣ му.

При всичко, че не само въ Испания, Гърция и Африка, но и въ Египетъ той ималъ насрѣща си войски благоустроени по римски и само въ походитѣ противъ Фарнака и въ Африка *варварски*, т. е. азиятски и африкански, но всѣкога билъ по́ слабъ отъ тѣхъ на брой, като ги прѣвъсхождалъ обаче съ тактическитѣ и нравственнитѣ качества на войскитѣ си, съ които, както той казвалъ, можало *цѣлото небе да се пръобърне*.

Въ междуусобната война той ималъ всѣкога по́ много римски войски, отколкото спомагателни пѣши и конни, както по причина на обстоятелствата, тъй и защото не искалъ да нарушава стройното единство на първитѣ и съ присъединението къмъ тѣхъ на послѣднитѣ да имъ принася по́ голѣма врѣда, отколкото полза.

Численното прѣвъсходство на непиятелитѣ го принуждавало, сѫщо както въ Галлия, по възможность по́ малко и по́ рѣдко да раздѣля силитѣ си, но да дѣйствува съ тѣхъ прѣимущественно съсрѣдоточено, при всичко, че, имайки вече много по́ голѣма опитность и довѣрие лично къмъ себѣ си и къмъ легатитѣ и войскитѣ си — той по́ малко, отколкото въ Галлия, се боялъ да раздѣля послѣднитѣ. Най много той ги раздѣлялъ въ началото на между-

усобната война, слѣдъ като Помпей се оттѣглилъ отъ Брундузий въ Гърция. Тогава той съсрѣдоточилъ при себѣ си въ Испания само 6 легиона, тогазъ когато 3 обсаждали Массилия, 4 отишли въ Сицилия и Африка, 1 въ Сардиния, а другитѣ останали въ Италия, при Брундузий и на брѣговетѣ на морето. Въ Епиръ той съсрѣдоточилъ срѣщу Помпея 10 легиона и отъ тѣхъ 82 кохорти при Фарсалъ.

А противницитѣ си, както и въ Галлия, той се трудилъ да принуждава да раздѣлятъ силитѣ си, за да ги разбива по части, дѣйствувайки бързо и рѣшително.

По тѣзи причини, и прѣдмѣтитѣ за настжпателнитѣ му дѣйствия били, както въ Галлия, по̀ близкитѣ или по̀ важнитѣ пунктове, на които силитѣ на противницитѣ му били съсрѣдоточени. Тъй въ 49 г. той тръгналъ право къмъ този пунктъ, гдѣто Помпей съсрѣдоточилъ силитѣ си, т. е. къмъ Брундузий, и съ това си обезпечилъ обладанието на Римъ. А когато Помпей се оттѣглилъ въ Гърция, то, по нѣмание на флота да прѣплува тамъ, той се ограничилъ само съ обезпечението си отъ страна на Помпея на источнитѣ брѣгове на Италия.

Въ другитѣ отношения, изложени по̀ горѣ въ § 38 на страница 465—469, той и въ междуусобната война дѣйствувалъ сжщо тъй, както въ Галлия. Ще забѣлѣжимъ само, че въ отношение на хранението на войскитѣ той въ междуусобната война много по̀ често, отколкото въ Галлия, испадалъ въ много или малко трудно положение, вслѣдствие на недостатъкъ въ храна, което имало много или малко влияние и върху дѣйствията му, но показвало и извънрѣдната му грижа за добиване на храна и снабдяването съ нея войскитѣ си.

Това, което бѣше казано въ § 39 на стр. 469—470 върху испълнението на съображенията, откриването на походитѣ и по̀ нататъшнитѣ дѣйствия, може да бжде приложено и къмъ междуусобната война. Заемането на рѣшителнитѣ пунктове въ нея се достигало както по сухо, тъй и особенно често по море: въ 49 г. — отъ Брундузий въ Епиръ, въ 48 г. — отъ Гърция въ Александрия, въ 47 г. — отъ Сицилия въ Африка и въ 46 г. — отъ Италия въ южна Испания. А по сухо рѣшителнитѣ пунктове за дѣйствията на Цезаря били Брундузий и послѣ планинскитѣ проходи въ Пиринеитѣ, Илерда, Диррахий и Фарсалъ въ 49—48 г. г., Александрия и послѣ мѣсторасположението на Птоломеевата армия на брѣга на Нилъ и Зела въ Мала Азия въ 48—47 г. г., Руспина, Уцита и Тапсъ въ Африка въ 47—46 г. г. и най послѣ Улиа, Кордуба и Мунда въ южна Испания въ 46—45 г. г.

Колкото се отнася до противницитѣ на Цезаря въ междуусобната война, тѣ всички стояли много по̀ долу отъ него, като се почне отъ незначущитѣ египетски подководци и Фарнака до самия Помпей и главнитѣ му сподвижници и военачалници: Афраний, Петрей, Варъ, Лабиенъ, Сципионъ и синоветѣ на Помпея, Кнеий и Секстъ. Всички показали малко искуство срѣщу Цезаря, комуто при всичко това пакъ струвало много или малко трудъ за да ги надвий напълно, потрѣбвало му много искуство и това му принася голѣма честь.

Както въ Галлия, Цезарь прѣпочиталъ *бой на открито поле*, но твърдѣ често билъ принуждаванъ отъ обстоятелствата да *маневрира* или да прибѣгва къмъ *блокада* и голѣми *фортификационни работи*. Въ отношение на открития бой, много

по́ често се срѣща расположението му твърдѣ близо до неприятеля, като, напримѣръ, при Илерда, Дирахий, Фарсалъ, въ Александрия, при р. Нилъ, Зела, Руспина, Уцита, Тапсъ, Улиа, Кордуба, Мунда и много други случаи въ разни страни въ време на междуусобната война. Причинитѣ за това сж обяснени на мѣстото си по́ горѣ. Но особенно богати сж походитѣ на Цезаря въ междуусобната война съ *маневриране* и *блокади* въ голѣми размѣри. Маневрирането му имало за цѣль да дѣйствува на съобщенията на неприятеля съ неговитѣ отряди и особенно съ складоветѣ съ храни или съ мѣстата, отъ които неприятеля добивалъ или можалъ да добива храна, фуражъ или вода. Съ такъвъ родъ маневриране, сжщо както и съ голѣми фортификационни работи, особенно се отличаватъ дѣйствията на Цезаря при Илерда, Диррахий, въ Епиръ и Тесалия, въ Африка при Руспина, Уцита и Тапсъ, и въ Испания на р. Бетисъ. Въ междуусобната война Цезарь много по́ често, отколкото въ Галлия, прибѣгвалъ къмъ рѣшителни дѣйствия съ маневриране противъ съобщенията на неприятеля, по тъзи главна причина, че, въ случай на бой съ неприятеля на съобщенията му, той ималъ вече много по́ голѣмо довѣрие лично къмъ себѣ си, къмъ войскитѣ си и началницитѣ имъ. Прьвъ примѣръ отъ такъвъ родъ прѣдставляватъ дѣйствията му при Илерда, забѣлѣжителни съ това, че почнати съ маневриране, тѣ се свьршили съ блокиране чрѣзъ фортификационни работи. Сжщия вървежъ на дѣйствията въ сжщность се забѣлѣзва и при Диррахий, Руспина и Уцита, и на р. Бетисъ. Къмъ сжщия родъ дѣйствия принадлѣжи и смѣлото движение на Цезаря въ Африка отъ Руспина къмъ Зела въ тилъ на Сципиона.

Въ случай на рѣшителна побѣда въ открить бой, като напримѣръ при Фарсалъ, Зела, Тапсъ и Мунда, Цезарь прѣслѣдвалъ разбития неприятель съ крайно напряжение на силитѣ, бързина и рѣшителность, и съ това удвоявалъ важнитѣ резултати, които се придобивали отъ побѣдата, както въ военно отношение, тъй и особенно въ политическо.

А въ случай на несполука, той, сжщо както въ Галлия, проявявалъ голѣма енергия, като се грижалъ прѣди всичко да насьрдчи войскитѣ си, да поддьржи у тѣхъ твьрдостьта на духа, и като, слѣдъ това, прѣдприемалъ движение, не като побѣденъ, а като побѣдитель, въ друга посока. Тъй, напримѣръ, постжпилъ той слѣдъ несполуката при Диррахий, като тръгналъ за Тесалия и се трудилъ по пжтя за тамъ да одьржа успѣхи въ малки, но сполучливи прѣдприятия, както, напримѣръ, вземанието на града Гомфи при движението къмъ Фарсалъ.

§ 91.

Въ тактическо отношение.

Тактическия строй и начинъ на движенията и дѣйствията на Цезаревитѣ войски въ междуусобната война имали сжщитѣ общи и главни черти, които сж описани по́ горѣ въ §§ 41—43. Но тъй като *римскитѣ* войски на Цезаря се сражавали вече противъ сжщо такива *римски*, по сжщия начинъ устроени тактически, то твърдѣ естествено е, че въ тактическия имъ строй, движения и дѣйствия често се забѣлѣзватъ разнообразни, въ зависимость отъ обстоятелствата, но съгласни съ

духа на римската тактика, особенности. Тъй, напримѣръ, при Илерда, въ самото начало, цѣли 5 часа нарѣдъ се сражавали кохорти срѣщу кохорти, то настжпвайки, то отстжпвайки — изключително съ метателното оржжие (полукопия, pilum) и само къмъ края съ мечове. Прѣдъ началото на сражението при Фарсалъ, Помпей не безъ причини заповѣдалъ на пѣхотата си да дочака, стояща на мѣсто, атаката на Цезаря, за да отслаби и даже да унищожи съ това първото ѝ дѣйствие съ метателното оржжие въ време на бѣганието. За това именно и Цезаревитѣ легионери, като видѣли, че Помпеевитѣ стояли на мѣсто, а не идяли на срѣща имъ, сами се спрѣли, за да се ободрятъ, устроятъ, сгжстятъ и отново да се хвърлятъ върху Помпеевитѣ легионери съ полукопията въ ржка, за пó вѣрно да умѣрятъ съ тѣхъ въ неприятеля. Иначе тѣ би трѣбвало да бѣгатъ твърдѣ далечъ и дълго, тъй щото значително да се уморятъ и разстроятъ.

При атакитѣ на римската пѣхота сжщо противъ римска пѣхота, атакувавшитѣ кохорти се хвърляли не въ интервалитѣ на неприятелскитѣ кохорти, но право срѣщу цѣлия имъ фронтъ, и не на отдѣлнитѣ флангове на кохортитѣ, а на фланговетѣ на цѣлата неприятелска линия. Причината за това била тъзи, че строя на римската пѣхота ималъ добри, макаръ и прости, срѣдства за противудѣйствие на такъвъ родъ атаки, при всичко, че тактическия начинъ на дѣйствията на римската пѣхота въобще билъ напълно расчетенъ на раскъсването на неприятелския строй.

Строя въ масса (orbis) билъ отбранителенъ боенъ рѣдъ противъ атакитѣ на неприятеля отъ много или отъ всички страни. Тъй въ сраженнето при Никополъ 36-ия легионъ отстжпилъ отъ боя къмъ политѣ на височинитѣ и тамъ се построилъ въ отбранителенъ боенъ рѣдъ въ масса. Тъй и Цезарь, при обратното движение отъ Зета въ Африка къмъ лагера си при Уцита, билъ принуденъ най послѣ да се построи и върви въ сжщо такъвъ рѣдъ.

Въ отношение на строя и начина на дѣйствията на римската конница, сражението при Фарсалъ прѣдставлява, отъ страна на Помпея, примѣръ за употрѣбление на голѣма масса конница, съставена и устроена тъй, както бѣше показано пó горѣ въ края на § 41 т. е. въ колони отъ конни крила (ala), примѣрно отъ три турми (24 рѣда) по фронта и четири турми (16 рѣдици) въ джлбочина. У Цезаря тъй сжщо се срѣщатъ въ съвокупность до 10 крила или полка конница, въ сила до 4.000 души, и Цезарь умѣялъ отлично да употрѣбява конницата както въ боя, тъй и въ полето за охранителна и разузнавателна служба, както при отстжпление, тъй особенно при прѣслѣдване на неприятеля. Въобще трѣбва да се каже, че тактиката и начина на дѣйствията на римската конница въ това време били значително развити и усъвършенствувани сравнително съ пó напрѣдъ.

Междуусобната война прѣдставлява тъй сжщо много примѣри за прави, настжпателни и отстжпателни, и странични или флангови движения на Цезаревитѣ армии и за рѣда на движението на легионитѣ, конницата, легката пѣхота и тяжеститѣ. Къмъ числото на най много забѣлѣжителнитѣ принадлѣжи прѣвъсходното отстжпателно и флангово движение отъ Диррахий къмъ Аполония и отъ тамъ въ Тесалия, а сжщо движението отъ Руспина къмъ Агаръ и послѣ къмъ Тапсъ и пр. Забѣлѣжително е тъй сжщо на-

стжпателното движение на Цезаревата армия, при Илерда на р. Сикоррисъ, противъ лагера на Афрания и Петреия — въ боенъ рѣдъ (acie instructa), което обикновенно се произвеждало само на къси растояния — не по̀ вече отъ 16.000 крачки или около 3 часа време.

При отстжпленията Цезарь по нѣкога строилъ армиитѣ или отрядитѣ си въ голѣмъ четверожгълникъ (agmen quadratum) и даже въ затворенъ отъ всѣкждѣ рѣдъ (orbis), както, напримѣръ, при отстжплението отъ Зета къмъ Уцита и Руспина въ Африка, въ 46 г.

Въ фланговитѣ движения, на къси растояния, всѣкога въ боенъ рѣдъ (acie instructa), легионитѣ му вървяли по линии, или въ три (acie triplice), или въ двѣ (acie duplice), както е показано по̀ горѣ (§ 42). Тъй, напримѣръ, вървяли тѣ въ Испания, при Илерда на р. Сикоррисъ, въ 49 г., при Диррахий въ 48 г. и въ Африка нѣколко пжти при Руспина и Уцита и отъ Руспина къмъ Агаръ и Тапсъ, въ 47—46 г. При това, на открита мѣстность, както между Руспина, Агаръ и Тапсъ, на фланга на колоната, обърнатъ къмъ неприятеля, вървялъ особенъ охранителенъ отрядъ, подобенъ на прѣдния (авангарда) или задния (арриергарда).

При тръгването на армията отъ лагера въ по̀ нататъшенъ походъ, прѣдъ неприятеля, макаръ и да можало да не се подава за това сигналъ, но туй се считало противно на честьта и Цезарь не испущалъ случай, като тръгвала вече цѣлата армия отъ лагера, да подава обикновенния сигналъ, за да оповѣсти явно за това на неприятеля, както, напримѣръ, при движението отъ Диррахий къмъ Аполлония и отъ тамъ въ Тесалия и др.

При прѣминуване прѣзъ рѣки въ бродъ, Цезарь турвалъ двѣ линии напрѣки на рѣката, срѣщу тѣчението, а между тѣхъ прѣкарвалъ пѣхотата. При Илерда той турилъ напрѣки на р. Сикоррисъ, по̀ горѣ — товарнитѣ животни, а по̀ долу — конницата.

Мостове прѣзъ рѣкитѣ той правилъ, споредъ обстоятелствата, или на кораби, както на р. Сикоррисъ при Илерда, или на кошове напълнени съ камъни и спуснати на дъното на рѣката и надъ уровена на водата, както, напримѣръ, на р. Бетисъ въ Испания, въ 45 г.

Въ настжпателнитѣ сражения 3-та линия или резерва се употрѣбявала или съ настжпателна, или съ отбранителна цѣль (гл. § 43). Тъй, напримѣръ, при Фарсалъ, когато 1-та и 2-та линии вече поколебали линията на Помпея, но още не я били отблъснали, а 4-та линия (или 6-тѣ флангови резервни кохорти) обезпечила дѣсния флангъ на Цезаря и атакувала лѣвия флангъ на Помпея, 3-та линия на Цезаря, по личното му распорѣждание, минала прѣзъ интервалитѣ на 1-та и 2-та и съ прѣснитѣ си сили нанесла послѣдния, рѣшителенъ ударъ на линията на Помпея.

При всичкитѣ атаки, съ цѣль да се нападне неприятеля внезапно, едновременно по всичкитѣ пунктове отъ линията му и да се рѣши сблъскването съ единъ ударъ, отъ 3-та линия или резерва нѣмало нужда. Тъй Цезарь атакувалъ стария или първия лагеръ на Помпея при Диррахий само съ двѣ линии. Помпей, слѣдъ отбитата му атака противъ южнитѣ укрѣпления на Цезаря, укрѣпилъ се вънъ отъ послѣднитѣ, за да има упоренъ пунктъ и по̀ голѣма свобода за добиване на храна. Цезарь отъ своя страна се укрѣпилъ твърдѣ близо срѣщу него, за да му въспрѣпятствува въ това, и като се научилъ, че войскитѣ на Помпея —

на глѣдъ около единъ легионъ — тръгнали къмъ стария Помпеевъ лагеръ, повелъ противъ тѣхъ 33 кохорти, т. е. *тройно* по̀ много войски, за да ги атакува и отъ фронта и отъ фланговетѣ, да ги заобиколи и вземе въ плѣнъ или да ги разбий. За това му трѣбвало дълъгъ фронтъ, а отъ 3-та линия или резерва нѣмалъ нужда. При това Цезарь въ нищо не се излъгалъ, съ исключение само на туй, че не очаквалъ резервитѣ на Помпея да пристигнатъ тъй скоро на помощь, за което атаката на Цезаря и не сполучила.

4-та линия образували: при Фарсалъ — 6-тѣ дѣснофлангови резервни кохорти на Цезаря, при Уцита — 5-ия легионъ на лѣвия флангъ на бойния рѣдъ на Цезаря, и при Тапсъ — сѫщия легионъ, по равно раздѣленъ на двата фланга, срѣщу слоноветѣ на Сципиона.

Ако неприятеля усилвалъ едното си крило много по̀ вече отъ другото, то и Цезарь строилъ срѣщу първото 4, а срѣщу послѣднето 3 и даже 2 линии, както, напримѣръ, при Уцита, гдѣто на дѣсния флангъ имало само 2 линии, а на лѣвия 3 и освѣнъ това 5-ия легионъ, както се каза, образувалъ 4-а.

Конницата Цезарь строилъ разно, споредъ обстоятелствата: или по равно на двата фланга, или всичката на една (както, напримѣръ, при Фарсалъ на дѣсния, а при Уцита на лѣвия), въ тѣсна свързка съ 4-та линия, — или най послѣ цѣлата задъ линиитѣ на пѣхотата, както, напримѣръ, при атаката на стария лагеръ на Помпея при Диррахий.

Легката пѣхота била малко полезна при рѣшителнитѣ атаки на легионерната пѣхота, но много полезна въ случаитѣ, когато, макаръ и съ цѣль на атака, имало се обаче прѣдъ видъ по̀ напрѣдъ да се дочака, какво ще прѣдприеме неприятеля, както, напримѣръ, при расположението на Цезаря срѣщу Афрания при Илерда на р. Сикоррисъ и срѣщу Сципиона при Уцита, гдѣто произлѣзълъ частенъ, а не общъ бой.

Бойнитѣ рѣдове на Цезаревата армия въ междуусобната война, когато той вече ималъ събрани до 10 и 12 легиона и не му било възможно, както въ Галлия, да възлага отдѣлно началството на всѣки легионъ на единъ отъ легатитѣ си, — се раздѣляли прѣимущественно вече на центръ и двѣ крила, всѣки отъ които се намирали подъ началството на единъ легатъ, както, напримѣръ, на Антония, Силла и Домиция при Фарсалъ. При това трѣбва да забѣлѣжимъ, че въ записките на Цезаря 1-та, 2-та и 3-та линии (въ дълбочина) всѣкога се наричатъ *acies prima, secunda, tertia*, а крилото и фланговетѣ — еднакво *cornu (dextrum — sinistrum* дѣсно — лѣво). Тъй, напримѣръ, Цезарь описва расположението си и това на Афрания между лагеритѣ имъ при Илерда на р. Сикоррисъ.

Боя почвало, понѣкога дѣсното крило и на него най добрия, 10-ия легионъ прѣимущественно, както при Фарсалъ и Тапсъ, а по нѣкога лѣвото и на него сѫщо най добрия или най добритѣ легиони, както при Уцита. На фланга на атакующето крило заставалъ самъ Цезарь и подавалъ 1-ия сигналъ за боя.

Въ отношение на отбранителния бой въ открито поле, въ време на движенията напрѣдъ и назадъ, казаното по̀ горѣ (§ 43) може да се приложи къмъ боя на Цезаря противъ Лабиена при Руспина въ Африка, въ 47 г. Въ този бой Цезарь, като видялъ на срѣща си голѣмитѣ масси конница и легка пѣхота въ една дълга линия, искалъ да спаси сравнително по̀ слабитѣ си сили и, до появяването имъ, да забави боя,

и за това намѣрилъ за по̀ згодно да построи кохортитѣ си не съ интервали, а безъ тѣхъ. Слѣдователно 30-тѣ кохорти, които ималъ, построени въ 2 линии, по 15 кохорти въ всѣка, безъ интервалитѣ, заемали само 1.800 фута по фронта. Това накарало Цезаря, по обяснението на Гишара (гл. § 78), да изведе срѣднитѣ 3 рѣдици отъ кохортитѣ на дѣсно и на лѣво, за да продължи фронта, а по обяснението на Рюстова — да вкара 15 кохорти отъ 2-та линия въ интервалитѣ на 15-тѣ кохорти отъ 1-та, което съставило една линия дълга 3.600 или до 4.000 фута, продължена още на 1000 фута съ построението на 400 души конница по равно на фланговетѣ, а 150 стрѣлци да распрѣдѣли прѣдъ фронта на пѣхотата и конницата. По такъвъ начинъ, спорѣдъ обяснението на Рюстова, Цезарь построилъ войскитѣ си въ една линия (acies simplex). Но неприятеля (Лабиенъ), като билъ много по̀ силенъ на брой и имайки по̀ дълга линия на фронта, все по̀ вече и по̀ вече залавялъ линията на Цезаря и заплашвалъ съвсѣмъ да я залови отъ фланговетѣ и тила. Тогава Цезарь намѣрилъ за необходимо да прѣдвари това като прѣмине въ настжпление и атакува по слѣдующия начинъ: на всичкитѣ четни кохорти отъ 2-та линия заповѣдалъ да се обърнатъ назадъ и да излѣзатъ изъ интервалитѣ на нечетнитѣ кохорти отъ 1-та линия; — слѣдъ това на 2-а, 4-а, 6-а, 8-а, 10-а, 12-а и 14-а кохорти отъ дѣсното крило на 2-та линия да завиятъ на дѣсно и да атакуватъ неприятелската конница, която отблъснала дѣснофланговата конница на Цезаря, която и отстжпила задъ тѣзи кохорти; — а на 16-а, 18-а, 20-а, 22-а, 24-а, 26-а, 28-а и 30-а кохорти отъ лѣвото крило на 2-а линия да завиятъ на лѣво и да атакуватъ неприятелската конница, която отблъснала лѣвофланговата конница на Цезаря, която тъй сжщо отстжпила задъ тѣзи кохорти. Въ сжщото време 1-а, 3-а, 5-а, 7-а, 9-а, 11-а, 13-а и 15-а кохорти отъ дѣсното крило на 1-та линия завили на дѣсно, а 17-а, 19-а, 21-а, 23-а, 25-а, 27-а и 29-а кохорти отъ лѣвото крило на 1-та линия — на лѣво. Въ туй време когато пѣхотата на Цезаря, въ двѣ отдѣлни линии, тръгнала на дѣсно и на лѣво въ атака противъ лѣвата и дѣсната флангова конница на неприятеля и я отхвърлила въ противуположни посоки, Цезарь събралъ всичката си конница (400 души) въ двѣ отдѣления (по 200 души), атакувалъ съ нея центра на неприятеля и го отхвърлилъ въ трета посока. Когато по този начинъ неприятеля билъ отблъснатъ и на фланговетѣ, и въ центра, Цезарь събралъ войскитѣ си, построилъ ги отново въ боенъ рѣдъ и отстжпилъ въ лагера си. Това обяснение отъ Рюстова на искусната еволюция на Цезаря противъ Лабиена е по̀ понятно и по̀ цѣлисъобразно отъ колкото обяснението ѝ отъ Гишара, изложено по горѣ (§ 78) и което, трѣбва да признаемъ, е малопонятно и маловѣроятно.

§ 92.

Въ фортификационно и полиорцетическо отношение.

Полскитѣ лагери и полскитѣ укрѣпления се правяли и всичкитѣ фортификационни и обсадни работи при блокадитѣ и обсадитѣ се извършвали отъ Цезаря въ междуусобната война въобще съгласно нормалнитѣ правила, изложени по̀ горѣ въ § 44. Къмъ нѣкои изключения отъ тѣхъ,

съобразно съ обстоятелствата, се отнасятъ слѣдующитѣ:

Когато Цезарь заелъ при Илерда лагера си много на близо до лагера на Афрания и Петреия, заповѣдалъ най напрѣдъ да не издигатъ вала въ височина, но ископаната отъ рова земя да расхвърлятъ на ширъ, — понеже нѣмалъ подъ ржка дърменъ материялъ за да облѣче вала съ плѣтъ, а да испраща хора за такъвъ на далечъ не искалъ, до като войскитѣ му на такова близко растояние отъ неприятеля не бѫджтъ достатъчно обезпечени отъ него поне съ ровове.

Цезарь често употрѣбявалъ блокиранието на неприятелскитѣ армии на открито поле — и въ междуусобната война, както и въ войната въ Галлия, по нѣкога съ успѣхъ, както противъ Афрания и Петреия между Илерда и Иберъ, а по нѣкога безъ успѣхъ, както противъ Помпея при Диррахий, гдѣто пълното блокиране било невъзможно, тъй като Помпей ималъ въ тила си морето и голѣма флота на него.

Малкитѣ градове, но твърдѣ силно укрѣпени и съ незначителни гарнизони, както, напримѣръ, Гомфи въ Тесалия, Тиздра и др. близо до Тапсъ въ Африка, Цезарь прѣвземалъ съ открита сила съ приставъ (oppugnatio repentina). А силно укрѣпенитѣ градове, достатъчно снабдени съ войски и храна и които не можало да се вематъ нито съ открита сила, нито съ блокиране, той прѣвземалъ съ правилна обсада (oppugnatio). Но въ междуусобната война такива примѣри сж рѣдки и обсаднитѣ работи противъ Александрия, едничката голѣма обсада на Массилия и малкитѣ обсади на Тапсъ, Мунда и др. съставляватъ само исключения, които съвсѣмъ не могжтъ да се сравнятъ съ честитѣ и голѣми Цезареви обсади на градоветѣ въ Галлия. За туй пъкъ честитѣ и голѣми фортификационни работи, по направата на обширни укрѣпени линии и затворени укрѣпления, отъ разенъ родъ и видъ, се срѣщатъ отъ страна на Цезаря въ междуусобната война, въ всичкитѣ му походи, особенно въ Испания, Гърция и Африка, още по́ често, отколкото въ Галлия.

Отъ числото на обсаднитѣ работи на Цезаря въ междуусобната война може да се отбѣлѣжатъ слѣдующитѣ особенни:

По́ горѣ (§ 45) казахме, че долнята широчина на обсадния насипъ (agger), отъ височина 80 фута, имала обикновенно около 60 фута, а горнята около 50, и съ това напълно се съгласува широчината въ 60 фута на насипната земляна костенурка (testudo), която при обсадата на Массилия се движила напрѣдъ прѣдъ обсадния насипъ. Отъ направата на каменната кула, съ която при Массилия замѣнили изгорената дървена, може вече де се заключи, че обсадния насипъ ималъ само умѣренна широчина.

Силата на разнитѣ способи прикрития на обсаднитѣ работи, като: костенуркитѣ, скрититѣ ходове, щитоветѣ и др. т., зависила отъ дѣйствието на неприятелскитѣ метателни орждия. Стѣнитѣ на скрититѣ ходове обикновенно се правяли отъ дебели и здрави плѣтища; но при обсадата на Массилия това не било достатъчно и всички прикрития трѣбвало да се правятъ отъ голѣми и дебели дървета и грѣди.

Кули (turres) се правяли поне по една на всѣки обсаденъ насипъ: тъй при обсадата на Массилия на всѣки отъ двата насипа имало по една кула.

Насипитѣ изисквали много дърменъ материалъ и за това често били изгаряни. По тъзи причина и при обсадата на Массилия, слѣдъ изгарянието на първатѣ насипи, когато отъ никждѣ вече въ околности-

тѣ не можало да се достави дървенъ материалъ, Требоний билъ принуденъ да направи каменен насипъ или поне съ каменни странични стѣни, и при това не пълен или празенъ, а съ вжтрѣшни, голѣми или малки, празнини, за прѣдпазване отъ подземнитѣ работи на неприятеля, и най послѣ — издиганъ не изведнъжъ въ цѣлата височина, но постепенно или по-ярусно.

Да се направи пристжпъ къмъ обсадения градъ отъ горѣ на насипа, доведенъ до самата градска стѣна, се случвало рѣдко: обикновенно града се прѣдавалъ прѣди това, както напримѣръ Массилия — прѣди насипа да бжде доведенъ до стѣнитѣ, и именно по причина на съвършенната безнадѣжность на жителитѣ и крайния недостатъкъ въ храната имъ.

§ 93.

Заключение.

Отъ всичко изложено пó горѣ можемъ да си съставимъ общо понятие за начина и искуството на воденето междуусобната война отъ Цезаря, за личното негово искуство, като полководецъ, за свойствата на войскитѣ му и на противницитѣ въ нея, и за характера на самата тази война и на походитѣ ѝ въ всичкитѣ показани пó горѣ отношения.

Като разглѣдахме, на мѣстото му пó горѣ, всѣки отъ походитѣ на Цезаря въ междуусобната война, а сжщо александрийската война и похода противъ Фарнака — въ частность, тукъ ще хвърлимъ единъ общъ поглѣдъ върху тѣхъ:[1])

Твърдѣ естествено и понятно е, че извънрѣднитѣ военни успѣхи, придобити отъ Цезаря въ Галлия, не сж можали да не възбудятъ и дѣйствително възбудили завистьта на враговетѣ му въ Римъ и че едничкия человѣкъ, който можалъ да въстане противъ него, като политически противникъ, именно Помпей, трѣбвало да дойде до такова положение, въ което, ако само той не би поискалъ доброволно да се откаже отъ властьта, всичко се свежда къмъ въпроса — да *сжществува* или *не*. Да отстжпи на Помпея за Цезаря, разбира се, нѣмало никаква възможность и за това послѣдния билъ увлѣченъ отъ неизбѣжната и непрѣодолима сждба. Ако даже прѣдположимъ, че Помпей, слѣдъ като напълно съзналъ взаимнитѣ отношения между него и Цезаря, пó скоро, отколкото послѣдния, би билъ въ състояние да се откаже отъ властьта, то и въ такъвъ случай на Цезаря би прѣдстояло да влѣзе въ война съ тѣзи отъ римскитѣ републиканци, които би виждали въ него само похититель на властьта и врагъ на свободата и, може би, наскоро бихж избрали другиго на неговото мѣсто. А Цезарь, напротивъ, ако би поискалъ да отложи испълнението на замислитѣ си и да отстжпи мѣсто на своя, на глѣдъ пó слабъ противникъ, би трѣбвало, или да изложи на отрѣчение несъмнѣннитѣ, касающи се до него, Цезаря, факти, или да ги остави на забравяние. Изглѣжда, че Помпей все пакъ ималъ свободенъ изборъ, а Цезарь, напротивъ, никакъвъ другъ, освѣнъ смьртьта, ако не би искалъ да се сражава за живота си, т. е., спорѣдъ неговитѣ понятия, за върховната власть[1]). Пом-

[1]) Като се ржководимъ прѣимущественно отъ съчинението на генерала *Лоссау*: Ideale der Kriegführung etc. I B. II. Abth. Caesar.

[1]) Цезарь чувствувалъ и разбиралъ това, когато, по думитѣ на Плутарха, като влѣзълъ

пей, при своя изборъ, не можеше да избѣгне рано или късно падането си, каквито събития и да би прѣживялъ. А Цезарь, напротивъ, можалъ да бѫде застрашаванъ само отъ едно насилственно прѣкъсване отъ сѫдбата плановетѣ на цѣлия му животъ. Може би той прѣдчувствувалъ това, когато малко прѣди смъртьта си, на въпроса »коя е най добрата смърть?« — веднага високо отговорилъ: »най малко очакваната«.

Ако разглѣдаме въобще постѫпкитѣ на Цезаря и Помпея, то очевидно става, че послѣдния съвсѣмъ не билъ приготвенъ къмъ избухването на събитията и самъ не разбиралъ ясно, какво искалъ. А Цезарь, напротивъ, не само виждалъ приближението на рѣшителната минута, но и ясно съзнавалъ всичкитѣ подбудителни причини на постѫпкитѣ си. А това трѣбвало да има съвсѣмъ различно влияние върху волята на всѣкиго отъ противницитѣ. Времето за напряжение на силитѣ отдавна било изминало за Помпея и цѣлия рѣдъ години, прѣкарани отъ него въ миръ и всрѣдъ политически интриги, можало да му подѣйствува само въ врѣдна въ всѣко отношение смисълъ. А Цезарь, напротивъ, едва-що билъ излѣзълъ отъ войната, която 8 години го държала въ напряжение на всичкитѣ му сили. Най послѣ, ако присъединимъ къмъ това дарбитѣ и силата на волята на двамата противници, въ което Цезарь, безъ съмнѣние, прѣвъзхождалъ Помпея, то едва-ли ще бѫде съмнително, че първия отъ тѣхъ пристѫпвалъ къмъ работата съ пълно съзнание и билъ подкрѣпяванъ отъ силата на характера си и отъ значителната, придобита отъ него опитность.

Енергическитѣ дѣйствия на Цезаря отъ Рубиконъ до Брундузий били именно отъ такъвъ родъ, каквито трѣбвало да бѫджтъ противъ единъ слабъ противникъ и противъ единъ народъ, по̀ голѣмата часть отъ който билъ вече расположенъ въ негова, на Цезаря, полза. Внезапностьта на нападението вече довършила побѣдата, когато цѣлата партия на Помпея още не разбирала ясно, какво е произлѣзло съ нея. Отъ всичко най забѣлѣжително е това, което свидѣтелствува за съвършенното безсилие на Помпеева духъ, именно — че той можалъ да стои въ бездѣйствие и да допусне Цезаря да завоюва Испания. Неразрѣшенъ остава тъй сѫщо въпроса, защо Цезарь отложилъ нападението на Помпея въ Гърция. А между това нѣма, мислимъ, съмнѣние, че ако побѣдата при Фарсалъ бѣше послѣдвала веднага слѣдъ отстѫплението на Помпея отъ Италия въ Гърция, то послѣдующитѣ войни и походи на Цезаря би били значително улеснени и ускорени. Враговетѣ на Цезаря щехѫ да се лишатъ отъ главата и водителя на партията си, и макаръ Помпей да направилъ твърдѣ малко или нищо за да доведе до единство всичкитѣ си срѣдства за съпротивление и дѣйствие, но даже и това малко направено трѣбвало въ такъвъ случай съвсѣмъ да падне, и Цезарь можеше съ по̀ голѣмо право да признава себѣ си за върховенъ властитель на всичкитѣ сили на Римъ, а противницитѣ му — себѣ си само водители на политическитѣ партии.

Въ 1-ия походъ на Цезаря противъ Афрания и Петрея въ Испания особенно забѣлѣжителенъ е краят му, когато Цезарь прѣслѣдвалъ тѣзи легати къмъ Иберъ и обратно,

---

въ взетия при Фарсалъ лагеръ на Помпея, казалъ: „и азъ, Цезарь, послѣ толкова побѣди и съ честь свършени войни, ако бѣхъ распусналъ войскитѣ си, щехъ да бѫда осѫденъ на смърть!“

като дѣйствувалъ противъ тѣхъ съ маневриране и фортификационни блокади и давалъ доказателства за извънрѣдната си дѣятелность и увѣренность въ дѣйствията си, а сжщо и за великодушието си — отъ лични свои, политически побуждения. Ако той имаше на срѣща си не римляни, то едва-ли би постжпилъ съ тѣхъ тъй великодушно.

Въ похода противъ самия Помпей въ Гърция особенно ясно и силно се проявяватъ смѣлостьта, силата на волята и високитѣ военни дарби на Цезаря. Десанта му въ Епиръ съ не по̀ вече отъ 20.000 души билъ такъвъ смѣлъ, даже рискуванъ подвигъ, че на неговата сполука би можало даже да се припиши послѣдующата, сжщо толкова рискувана мисъль на Цезаря — слѣдъ съединението му съ Антония, да блокира Помпея съ обширни укрѣпени линии при Диррахий, къмъ което го подбудила тъй сжщо и бездѣятелностьта на Помпея, до като несполуката въ частния бой съ него расколебала довѣрието му, на Цезаря, къмъ блокадата и го вкарала пакъ въ правия пжть на дѣйствията. Но еднъжъ влѣзълъ въ него, той вече продължавалъ да дѣйствува съ енергия и безъ най малки колебания и бавения.

Отстжплението му отъ Диррахий къмъ Аполлония, движението отъ тамъ за Тесалия и съединението съ Домиция, между Сципиона и Помпея, принадлѣжатъ къмъ най прѣвъсходнитѣ и забѣлѣжителни негови дѣйствия. Но слѣдъ това съвсѣмъ необяснимо е, какъ тъй той допусналъ Помпея да се съедини съ Сципиона. Очаквайки първия при Метрополъ, той вѣроятно би почналъ да дѣйствува противъ него съ маневриране, до удобенъ случай за бой, ако Помпей самъ не би тръгналъ срѣщу него. Цезарь се сближилъ съ него и, като разглѣдалъ построението му за боя, веднага разбралъ най слабата и опасна за себѣ си часть отъ своя боенъ рѣдъ — дѣсния флангъ, и чрѣзъ прѣвъсходни тактически распорѣждания, особенно съ расположението на 6-тѣхъ резервни кохорти задъ конницата на дѣсния флангъ, обезпечилъ си вѣрна побѣда. Нито рано, нито късно, но тъкмо въ нужния моментъ той подалъ сигнала за атаката, и нищо не може да се възрази противъ удоволствието, което той самъ изразилъ въ записките си, касателно цѣлисъобразността на приетитѣ отъ него мѣрки. Въобще, въ продължение на всичкото време отъ отстжплението отъ Диррахий до и слѣдъ сражението при Фарсалъ, способитѣ на въззрѣнията на Цезаря, неговата проницателность, дѣятелность, искуство въ съображенията, распорѣжданията, движенията и дѣйствията и най послѣ мъгновенната рѣшителность се явяватъ въ пъленъ блясъкъ и откриватъ великия полководецъ въ бляскава свѣтлина.

Въ сжщия този родъ и духъ той прѣслѣдвалъ, съ крайно напряжение на силитѣ, разбития Помпей, даже до Египетъ. Но тукъ, вслѣдствие именно на това, самъ той, съ слабитѣ си сили, испадналъ въ твърдѣ трудно и опасно положение. Обаче спомагателнитѣ срѣдства, развити отъ неистощимия му гений, вѣрата му въ себѣ си и геройската смѣлость и храбрость достойно заставатъ на рѣдъ съ прѣдишнитѣ му, най добри военни подвизи. Египетъ лесно би можалъ да стане прѣдѣлъ на военната му слава, ако той, Цезарь, макаръ на минута се усъмнеше въ щастието си т. е. въ себѣ си. При всичко това, отиването му въ Александрия съ твърдѣ слаби сили, произлѣзлата отъ това продължителность на александрийската война и особенно 2-мѣсечното му бездѣй-

ствие слѣдъ нея въ Александрия, не може да не се признаятъ за погрѣшки, които само продължили междуусобната война и му стрували нови походи и много усилия, трудове и жертви.

Похода му противъ Фарнака билъ, макаръ и политическа необходимость, но по причина на другитѣ, още по̀ важни политически обстоятелства въ Римъ и Африка — твърдѣ несвоевременень и още по̀ вече забавилъ и затруднилъ довьршването на междуусобната война. А бързата и лесна побѣда надъ такъвъ нещастенъ противникъ, като Фарнака, и надъ *варварската* му, азиятска армия самъ Цезарь не считалъ за особенно важенъ военень подвигъ, макаръ тя да била много важна въ политическо отношение.

Голѣмо, безъ съмнѣние, било впечатлението, което Цезарь произвеждалъ на хората въ своето време, но едва-ли не още по̀ значителни били дълбоко-вкорененитѣ понятия у много римляни за републиканската свобода. Тѣ виждали въ Помпея мжченикъ на политическитѣ имъ вѣрвания и по̀ тѣсно съединили силнитѣ още останки на партията му. Тѣ никакъ не вземали въ внимание, че Цезарь не по̀ малко отъ петь пжти прѣдлагалъ на Помпея мирни прѣговори и получилъ рѣшителни, оскърбителни откази. Тѣ вѣроятно придавали на тѣзи прѣдложения неблаговидни побуждения; но, отъ която страна и да се разглѣждатъ тѣ, не може да не се признае, че Цезарь не е можалъ да постжпи по̀ съобразно съ цѣльта и че ако отъ негова страна и да се е криела нѣкоя хитрость, то поне мжчно било да се открие тя. Всичко, което би можало да се забѣлѣжи въ това отношение, се ограничава съ туй, че Цезарь, при опитванията си за примирение съ Помпея, считалъ за най съобразно съ интереситѣ си — прьвъ той да прѣдлага мирни прѣговори.

Всичко това може да послужи за обяснение на причинитѣ на Африканската война. Цезарь, като загубилъ много време въ Александрийската война и въ похода противъ Фарнака, мислилъ да възнагради това съ бързото прѣплувание въ Африка, съ часть отъ силитѣ си, есень, въ най бурното на морето време на годината и — вслѣдствие на една буря, която пръснала флотата му, за трети пжть испадналъ въ сжщо такова трудно и опасно положение, какъвто въ Епиръ и Александрия. При всичко, че, отъ една страна, дѣйствително не му било възможно да се бави, но, отъ друга страна, като се сжди по прѣдшествувавшитѣ примѣри и послѣдвалитѣ обстоятелства, може да се прѣдполага, че по̀ добрѣ би било за него, или да дочака да се мине есенното и зимно време, или поне да замине за Африка съ всичкитѣ си сили заедно, като вземеше най добритѣ потрѣбни мѣрки за въ случай на буря. Мнѣнията за и противъ това изложихме вече по̀ горѣ. Десанта на Цезаря близо до Адруметъ, съ едно малко число войски, билъ извьршенъ съ извънрѣдна смѣлость и — щастие било въ това отношение, че срѣщу Цезаря стоялъ Консидий и че Цезарь взелъ всички възможни прѣдпазителни мѣрки, прѣзъ всичкото време на стоенето си при Руспина. Дѣйствията му при този градъ и Утита, съ цѣль да привлѣче Сципиона на равнината, да го блокира и принуди да влѣзе въ бой, се отличаватъ съ такова искуство, което е ясно само по себѣ си и не иска доказателства. Само огромнитѣ фортификационни работи на Цезаря съставляватъ загадка, толковъ по̀ трудно разрѣшима, защото Цезарь при Диррахий ис-

питалъ незгодата на такива работи именно въ туй отношение, че съ по̀ слаби сили искалъ да блокира по̀ силенъ неприятелъ, който владѣлъ морето и флотата на него. Но морската му експедиция отъ Лепта за пристанището на Адруметъ е особенно забѣлѣжителна по смѣлостьта, енергията и бързината си. Всички останали слѣдъ това дѣйствия на Цезаря въ Африка, до сражението при Тапсъ включително, показватъ силенъ по воля и опитность полководецъ, а експедицията му къмъ Зета въ тила на Сципиона — такава дързка смѣлость, за каквато военната история прѣдставлява твърдѣ малко примѣри отъ подобенъ родъ дѣйствия, не съ единъ отрядъ, а съ голѣмо число войски, почти съ половината армия, па и самъ Цезарь нито по́ напрѣдъ, нито послѣ е извършвалъ такъвъ смѣлъ подвигъ.

Най послѣ послѣдния му походъ въ Испания, макаръ и по́ малко обиленъ съ подвизи, обаче доста е забѣлѣжителенъ по дѣйствията на Цезаря на р. Бетисъ, съ които той постепенно истикалъ Секста, а послѣ Кнеия Помпея, послѣдния — до Мунда, близо до морето, съ тила къмъ него, и тукъ, слѣдъ упоритъ бой, почнатъ по собственния поривъ на войскитѣ му, Цезаревитѣ, и въ който той се сражавалъ за *запазване на живота си*, успѣлъ най послѣ, вслѣдствие на едно случайно обстоятелство, да одържи побѣда и да нанесе на Помпеевата партия послѣдния ударъ.

Въобще въ междуусобната война Цезарь, като полководецъ, се явява вече въ пълно развитие и сила на военнитѣ си дарби и искуство, основитѣ на което били турнати въ войната въ Галлия. Ако внимателно прослѣдимъ всичкитѣ му войни и походи отъ началото (въ 58 г.) до края (въ 45 г.), то лесно ще забѣлѣжимъ, че той постепенно, отъ година на година, се е повдигалъ отъ сила въ сила, все по̀ горѣ и по́ горѣ и най послѣ се издигналъ на онъзи степень, която е достжпна само на най великитѣ полководци. Съобразно съ това се възвисявало и искуството му, като на полководецъ, въ всѣко отношение, и стратегическо, и тактическо, и фортификационно, и полиорцетическо, и нравственно, т. е. необикновенното нравственно влияние на Цезаря върху войскитѣ си и върху своитѣ противници.

Войскитѣ му, сжщо както и въ Галлия, се отличавали съ прѣвъсходно тактическо устройство и извънрѣдна способность къмъ всѣкакъвъ родъ движения и дѣйствия, и въ полето, и въ боя, търпѣливость и износливость въ трудоветѣ и лишенията, непоколибимость и храбрость въ боеветѣ, прѣданность и довѣрие къмъ него лично, съ една дума — съ всичкитѣ качества на една отлично-устроена и въодушевена, опитна и бойна войска, която принасяла честь на тѣзи послѣдни времена на римската република и даже била достойна за най добритѣ ѝ времена, но особенно — лично на Цезаря, комуто изключително длъжала това. Доказателство за това служи обстоятелството, че сжщитѣ римски войски на Помпея и послѣ на партията му съвсѣмъ не можали да се сравняватъ съ Цезаревитѣ въ показанитѣ по́ горѣ достойнства. А прѣдводителитѣ имъ — Помпей, Афраний, Петреий, Варъ, Лабиенъ, Сципионъ, синоветѣ на Помпея и др. — още по́ малко можали, като полководци, да се сравняватъ съ Цезаря, макаръ и да притѣжавали голѣма военна опитность. И при всичко, че надвиването имъ струвало на Цезаря голѣмъ трудъ, но рѣшителното лично негово прѣвъс-

ходство надъ тѣхъ ги довеждало всѣкого до лишение отъ всѣкаква съобразителность, упадъкъ на духа, малодушие и очаяние. Между това той, Цезарь, въ всичкитѣ трудни, опасни, даже очаяни положения, всѣкого оставалъ твърдъ и непоколебимъ, и намирайки въ ума и волята си неистощими срѣдства да си помогне, винаги на края излизалъ побѣдитель.

По всичкитѣ тѣзи причини, дѣйствията на Цезаря въ междуусобната война, още по̀ вече отколкото дѣйствията му въ Галлия, сж напълно достойни за особенно внимание и подробно изслѣдване и изучване, толкозъ по̀ вече, че били *послѣднитѣ* дѣйствия на *послѣдния* великъ полководецъ отъ древнитѣ времена.

ГЛАВА XIV.

Края на Цезарева животъ

и общъ изводъ за него, като полководецъ.

§ 94. Цезарь — пожизненъ диктаторъ — въ Римъ (45—44 г.). — § 95. Смъртьта на Цезаря (44 г.). — § 96. Общъ изводъ за Цезаря, като полководецъ.

Источници и йсторически помагала — показанитѣ по̀ горѣ.

§ 94.

Цезарь — пожизненъ диктаторъ — въ Римъ (45—44 г.).

Като се върналъ отъ Испания въ Римъ — въ октомврий 45 г. (по поправения вече тогава, спорѣдъ думитѣ на Наполеона I, римски календаръ), Цезарь допусналъ раболѣпнопокорния нему сенатъ да го обсипва съ извънмѣрни почести и прѣимущества. Тъй, вънъ отъ всички, по̀ рано вече нему дарувани такива[1]), сената го удостоилъ съ *голѣмъ триумфъ*, провъзласилъ го *пожизненъ диктаторъ*, *баща на отечеството* и *императоръ*, съ право всѣкога да носи *лавровъ вѣнецъ*[1]), опрѣдѣлилъ [*50-дневно* благодарственно празнуване и по̀ послѣ, великолѣпни игри въ цирка за народа, сжщо такова празнуване за годишнината на побѣдата при Мунда, нарѣкълъ 5-ия мѣсецъ въ годината (Quintilis), по името му, *Юлий* или июдъ, и пр. Цезарь показалъ на глѣдъ, че ужъ приелъ всички тѣзи почести и прѣимущества само по убѣдителнитѣ молби на сената. Но той възбудилъ съ това и особенно съ триумфа надъ знаменития и все още обичанъ отъ римлянитѣ родъ на Помпея, синоветѣ и партията му и надъ римскитѣ граждани, сжщо както и съ това, че удостоилъ съ триумфъ

[1]) Въ 48 г., слѣдъ побѣдата при Фарсалъ — дадената на Цезаря диктаторска власть за 1 година и консулска за 5 години, съ трибунска власть и право да обявява война, да сключва миръ и да управлява всичкитѣ провинции, — а въ 47 г. — назначението му диктаторъ за 10 години, съ главната власть на цензурата (praefectura morum).

[1]) Отъ тогава той постоянно носилъ на главата си лавровъ вѣнецъ, а въ правителствени и тържествени дни се обличалъ въ порфира.

легатитѣ си Фабия и Педия — голѣмо незадоволствие, особенно между крайнитѣ привърженци на републиканската партия.

Като станалъ пълномощенъ, неограниченъ властитель на обширната римска република, която обнемала, по тогавашнитѣ понятия, *вселенната* — въ Европа, Азия и Африка, съ всичкитѣ ѝ голѣми сили и срѣдства, Цезарь почналъ да дѣйствува съгласно съ това, като замисловалъ и до нѣкждѣ турвалъ въ испълнение обширнитѣ си държавни прѣдначертания. Той назначилъ голѣмо число сенатори и патриции, но прѣобърналъ сената въ свой съвѣтъ, приятелитѣ си искалъ да направи свои министри, а правителственнитѣ лица — свои чиновници. Като прѣдприелъ междуусобната война и въстържествувалъ въ нея — съ помощьта на народната партия и войската, които му служили за опора, Цезарь, слѣдъ свършването на войната, когато тѣ, въ очакването си да бждгтъ наградени за това, повдигнали гласа и прѣтенциитѣ си, за противувѣсъ на тѣхъ и за да ги въздържи прибѣгналъ къмъ аристокрацията, взелъ да търси въ нея опора и облѣкълъ прѣдставителитѣ отъ най виднитѣ ѝ родове въ висши звания и длъжности. Като простилъ всичкитѣ си, останали отъ Помпеевата партия, врагове, той твърдѣ довѣрчиво се отнесълъ къмъ тѣхъ и не взелъ никакви особенни мѣрки за личното си самоохранение. А между това всичкитѣ му дѣйствия еднакво и явно показвали прѣнебрѣжението му къмъ републиканскитѣ форми и стрѣмлението му за постигание не само царската власть, но и названието и знаковетѣ ѝ, съ което той все по̀ вече и по̀ вече възбуждалъ противъ себѣ си ненавистьта на републиканцитѣ. Нѣкои писатели, като съпоставляватъ тѣзи чувства къмъ него съ извънмѣрнитѣ оказани нему почести и дарувани прѣимущества, исказватъ мисъльта, че въ нѣкои отъ тѣхъ, особенно въ прѣдложенитѣ отъ Цицерона, ужъ се крияла ирония или, още по̀ вече, намѣрение да се направи Цезарь още по̀ много ненавистенъ. Римския историкъ Флоръ даже ясно изражава тъзи мисъль, като казва, че Цезаря украшавали съ тѣзи знакове на почести, като *жертва прѣдъ заколение.*

Държавнитѣ планове и мѣрки на Цезаря били, спорѣдъ обширностьта на замислитѣ и свойственната му дѣятелность, отъ най разнообразенъ родъ и важность. Грижащъ се въобще и прѣимущественно за въдворението на рѣда въ Римъ и Италия, той възобновилъ законитѣ за расходитѣ (или противъ расточителностьта), установилъ налози върху прѣдмѣтитѣ на раскоша, заповѣдалъ да съставляватъ новъ кодексъ за гражданскитѣ и углавни закони, обща карта и статистика на държавата, принесълъ голѣма услуга съ поправлението (съ помощьта на извикания отъ него за това отъ Александрия астрономъ *Созигенъ*) на римския календаръ, който и билъ нарѣченъ, по името му, *Юлиянски*, и обявилъ намѣренията си: да украси Римъ съ многобройни великолѣпни здания, да исуши близо до него понтийскитѣ блата, да ископае ново корито на Тибръ отъ Римъ до морето, да направи въ Остиа обширно пристанище за най голѣми военни кораби, да учрѣди колонии въ Коринтъ и Картагенъ, за въстановление на тѣзи градове, и най послѣ — да прѣдприеме война противъ партянитѣ, за да отмьсти за поражението, което тѣ нанесли на Красса, да пронесе римското оржжие до р. Индъ и да открий непознатитѣ още страни и богатства на далечния истокъ! Съ тъзи цѣль, още прѣзъ зимата въ 45 срѣщу 44 година той почналъ да

прави голѣми приготовления за войната противъ партянитѣ, която считалъ необходима за себѣ си и за държавата, за сливанието на всичкитѣ партии и за прѣобразуванието на армията слѣдъ междуусобната война, и даже съставилъ планъ за тъзи война. По този поводъ, Наполеонъ I казва, че войната противъ партянитѣ прѣдставлявала два рода затруднения: 1) начина на дѣйствията на партянитѣ съ метателното оржжие (както не еднъжъ обяснихме пó горѣ), и 2) мѣстнитѣ свойства на театра на войната, а именно: при движение прѣзъ Горня Армения — страната била планинска, а при движение прѣзъ Ефратъ и Мессопотамия — низменна, блатиста, изложена на наводнения, или пъкъ — безплодна пустиня. Наполеонъ I прибавя, че гения на Цезаря би въстържествувалъ надъ тѣзи затруднения, съ наборъ на много стрѣлци отъ островитѣ Критъ и Болярскитѣ, отъ Испания и Африка, съ снарѣдявание на голѣма флотилия на Тигръ и Ефратъ и набавяние на голѣмо число камили за прѣнасяние вода въ мѣхове, и за това той вѣроятно би сполучилъ да пронесе римскитѣ орли до брѣговетѣ на Индъ — ако само щастието, което благоприятствувало на Сципиона въ 6 похода, на Александра въ 11, на Помпея въ 15, на Анибала въ 16, а на Цезаря въ 13, би останало още вѣрно нему.

§ 95.

Смъртьта на Цезаря.

Но на Цезаря не било отсждено да приведе въ испълнение нито войната съ партянитѣ, нито другитѣ си държавни прѣдначертания. Противната нему партия отъ нетърпящитѣ монархическата власть била много силна, което достатъчно доказала междуусобната война. А Цезарь, както казахме пó горѣ, като помилвалъ пó голѣмата часть отъ враговетѣ си, съ увѣренность, че тѣ не ще бждтъ неблагодарни отъ него и ще разберѫтъ, че за държавата било най полезно да задържи той върховната власть, не вземалъ никакви мѣрки за прѣдпазване и лична безопасность и не се окржжавалъ съ тѣлохранители. А между това явното му стрѣмление да постигне званието царь повдигнало противъ него врагове, толкозъ пó опасни за него, защото главнитѣ отъ тѣхъ били изъ между приятелитѣ и най близкитѣ му хора. Около 57 аристократи се присъединили къмъ главнитѣ заговорници, Кассия и двамата Брутовци, Марко и Децимъ[1]), за освобождението на републиката, както тѣ се изразявали, отъ тиранията на Цезаря. Когато най послѣ Цезарь взелъ да приема сената сѣдналъ и поискалъ (както казвали) да му се даде царско достойнство вънъ отъ прѣдѣлитѣ на Италия, необходимо нему за похода противъ партянитѣ и за здравото закрѣпявание на влиянието си на истокъ, тогава заговорницитѣ рѣшили непрѣменно да го убиятъ. Цезаря прѣдупрѣждавали за това отъ много страни, но той се надявалъ на щастието си и, вѣрующъ въ фатализма или прѣдопрѣдѣлението, убѣденъ, че нѣма да умрѣ пó рано отъ опрѣдѣленото нему отъ сждбата време, а когато часа на смъртьта му удари, то никаква человѣческа прѣдпазителность не ще

[1]) Отъ тѣхъ Марко Брутъ, усиновенъ и особенно любимъ отъ Цезаря, който два пати спасилъ живота му, билъ стоикъ, ученикъ на Катона, върлъ републиканецъ и между това най близькъ на Цезаря человѣкъ.

го отврати — прѣнебрѣгналъ всѣкакви прѣдпазливости. На 15 мартъ (въ мартенскитѣ иди) 44 г., когато той отивалъ по обичая си въ сената, нѣкой-си му подалъ едно писмо, въ което били показани имената и намѣрението на заговорницитѣ, но Цезарь, безъ да го прочете, турилъ го въ джеба си. Плутархъ казва, че Цезарь, при влизането си въ сената, не обърналъ никакво внимание на думитѣ на единъ прѣдвѣстител, който го прѣдупрѣждавалъ да се пази отъ мартенскитѣ иди. Когато влѣзълъ въ сената и заелъ мѣстото си, заговорницитѣ, подъ прѣдлогъ да подкрѣпятъ просбата на Туллия Цимбра за помилване на брата му, заобиколили го отъ всички страни и, когато той имъ отказалъ, Каста прьвъ му нанесълъ единъ ударъ съ ятаганъ въ тила, а слѣдъ него и другитѣ заговорници измъкнали ятаганитѣ си. Като видѣлъ между тѣхъ и Марка Брута, той му казалъ по гръцки: καὶ σὺ τέκνον (и ти ли, дѣте или сине мой!) — тѣзи били послѣднитѣ му думи ... Като видѣлъ неизбѣжната смьрть, той се завилъ прѣзъ глава съ горнята си дрѣха, не казалъ по̀ вече нито дума, не направилъ ни най малко движение за защитата си — и поразенъ съ 23 удара отъ ятагани падналъ бездушенъ у подножието на статуята на бившия си съперникъ Помпея ... [1]).

Тъй загиналъ Цезарь на 15 мартъ 44 година, на 56 годишна възрасть...

Отъ всички нови писатели, които сѫ разсѫждавали вьрху смьртьта на Цезаря, Наполеонъ I, въ съчинението си: Précis des guerres de César, я разглѣжда отъ особенна, твърдѣ забѣлѣжителна отъ страна на такова лице, глѣдна точка. Доста *строгъ*, макаръ по̀ вечето *справедливъ* сѫдия на военнитѣ дѣйствия на Цезаря, като полководецъ, Наполеонъ I *особенно снисходително* се произнася за него, като държавенъ мѫжъ и прѣимуществено като пожизненъ диктаторъ въ тѣчение на 6-тѣ послѣдни мѣсеца отъ живота му. Той напълно оправдава политическитѣ дѣйствия на Цезаря, казва, че той не можалъ и не трѣбвало да постѫпва иначе, пространно и съ негодование опровергава съ много факти мисъльта, че ужъ той искалъ да стане *царь*, по най положителенъ начинъ твърди, *че той никога не е мислилъ даже за това* (il n'a jamais pensé à se faire roi), че заговорницитѣ и привьрженцитѣ имъ, за да оправдаятъ *безчестного и не политическо убийство* (lache et impolitique assassinat), твърдили, че ужъ Цезарь искалъ да стане царь, което било очевидна нелѣпость и клѣвета, които обаче прѣминали отъ родъ въ родъ и днесъ (т. е. въ времето на Наполеона I) сѫ признати за историческа истина, и проч.

Това мнѣние на Наполеона I вьрху този прѣдмѣтъ, съвсѣмъ противно на общеприетото, привеждаме безъ всѣкакви коментарии. Нѣка всѣки самъ да разсѫди, до колко може да бѫде вѣрно мнѣнието на *Цезаря отъ новитѣ времена за намѣренията на Цезаря отъ древнитѣ времена*, и какви вѫтрѣшни, тайни побуждения е можало да има за излагането на такова мнѣние.

§ 96.

Общъ изводъ за Цезаря, като полководецъ.

Въ заключение на изложението войнитѣ и походитѣ на Юлия Цезаря, нѣка съединимъ всичкитѣ черти на характера и дѣйствията му, като самостоятеленъ полководецъ, и да ги сравнимъ съ тѣзи, които принадлѣжали на двамата прѣдше-

[1]) Най простото и достовѣрно описание за убийството на Цезаря се намира у Суетония (in Caesar стр. 82).

ствувавши велики полководци въ древностьта, Александра Великий и Аннибала, и бѣхж описани на мѣстото си пó напрѣдъ.

Генералъ *Лоссау*, въ съчинението си Ideale der Kriegführung etc I B. 2-te Abth. Caesar, казва, че сжжденията за Цезаря се распадатъ на два главни отдѣла, въ зависимость отъ това, имаме ли прѣдъ видъ да ислѣдваме дѣятелностьта на Цезаря, като полководецъ и дьржавенъ мжжъ, което въ него било нераздѣлно, или пъкъ нравственната стойность на побужденията и дѣйствията и въобще на характера му. Послѣднето, казва той, принадлѣжи къмъ биографията на Цезаря, която не влиза въ цѣлта на автора, а отъ първото той намира за нужно да се ограничи само съ това, което непосрѣдственно се касае до главнитѣ черти и главнитѣ пружини на дѣйствията, съ помощьта на които Цезарь достигналъ величието си, а на наблюдателя може да даде ясно понятие за личностьта на великия полководецъ. Между това, прибавя той, двата отдѣла не могжтъ да бжджтъ тъй строго отдѣлени единъ отъ другъ, за да бжде възможно съвсѣмъ да се избѣгне прѣминуването отъ една въ другия, което впрочемъ и не съставлява особенно неудобство.

Тѣзи мисли сж съвсѣмъ вѣрни. Даже можало би да се каже, че полководеца и дьржавния мжжъ и всички побуждения на една и другия до такава степень били слѣти въ Цезаря, че и невъзможно се вижда послѣдния да се разглѣжда иначе, освѣнъ и въ двѣтѣ отношения нераздѣлно и едновременно, много пó вече, отколкото Александръ Великий и особенно Аннибалъ. Цезарь не билъ, както Александра, монархъ и въ време на войната въ Галлия билъ още само консулъ, управитель на три провинции и главенъ началникъ на армията въ тѣхъ, подчиненъ на правителството, и едва слѣдъ заеманието на Италия и Римъ и особенно послѣ побѣдата при Фарсалъ и смьртьта на Помпея станалъ диктаторъ, пó вече и пó вече пълновластенъ и, заедно съ това, независимъ, самостоятеленъ владика и воененъ вождъ на римската дьржава, съ власть почти монархическа, макаръ още и безъ звание на царь. Обаче всичкитѣ му побуждения и дѣйствия, политически и военни нераздѣлно, до най малкитѣ, още отъ най младата му възрасть били всецѣло устрѣмени къмъ *единствената цьль за достигането на върховната, неограничена власть въ римската дьржава*. Слѣдователно, вжтрѣшно той билъ подбужданъ и дѣйствувалъ вече, може да се каже, напълно като монархъ, най напрѣдъ още като бжджщъ, а слѣдъ Фарсалъ — пó вече и пó вече като дѣйствителенъ. Но между неговитѣ побуждения и дѣйствия и тѣзи на Александра, въ такъвъ духъ и смисъль, имало голѣма разлика, както отъ изображението на послѣдния ясно се вижда. А колкото се касае до Аннибала, то въ това отношение не може и да сравняваме Цезаря съ него, тъй като Аннибалъ билъ напълно подвластенъ на правителството си и зависимъ отъ него полководецъ, който ималъ само една цѣль — да съкруши Римъ и да възвиси надъ него Картагенъ, а други никакви властолюбиви замисли нѣмалъ.

Отъ такава именно глѣдна точка и трѣбва да разглѣждаме всичкитѣ дѣйствия на Цезаря, политически и военни нераздѣлно, прѣзъ всичкото време на войнитѣ и походитѣ му, даже още отъ първото му началствуване, въ звание преторъ, въ 60 г., въ Испания. Но корена на всичко се криялъ пó джлбоко — въ най младитѣ години на Цезаря, ко-

като той едва-що билъ излѣзълъ отъ дѣтинството.

Нарѣдъ съ необикновеннитѣ природни дарби, които били най грижливо развити съ възпитанието и образованието на Цезаря въ най младата му възрасть, у него вече рано се породило стрѣмлението къмъ самостоятелность, слѣдъ това къмъ независимость и най послѣ къмъ власть и господство. Това било естественно и понятно, тъй като Цезарь, отъ рано вече чувствувалъ самъ въ себѣ си душевната енергия, която била изложена на тѣжко испитание въ време на гоненията на Силла, и силата на разсждъка, чрѣзъ която той добрѣ изучилъ хората и съзналъ, че тѣ не били въ състояние да направятъ това, което той направилъ въ време на тѣзи гонения. За това и ранното му честолюбие — да се възвиси надъ тълпата, тъй сжщо било естественно и при това не било увлѣчение на младитѣ години, понеже имало вече достатъчно основание. Свидѣтелство за това, че Цезарь вече и въ туй време на ранната си младость значително излизълъ изъ рѣда на обикновеннитѣ хора, служило вѣрното оцѣнение за него на Силла и Цицерона, и това, че той обърналъ върху себѣ си вниманието и привлѣкълъ къмъ себѣ си расположението на общественното мнѣние въ Римъ.

Плана му, въ това време вече правилно съставенъ и съ постоянство и твърдость испълняванъ отъ него, се заключавалъ въ туй, щото по какъвто и да било начинъ да върви напрѣдъ, да се възвишава, на съперницитѣ да прѣгражда пжтя и да привлича къмъ себѣ си расположението на народа. Всички срѣдства къмъ това били еднакви за него и той не ги избиралъ, стига тѣ да го водили къмъ цѣлта. Тъй той ги търсилъ въ външнитѣ, привлѣкателни форми (раскоша, вѣжливостьта, достжпностьта, приятностьта въ обращенията и др. т.), въ развитието на голѣмитѣ си дарби (дара на словото, краснорѣчието и пр.), въ щедростьта до расточителность, която надминувала срѣдствата му и пр. Въ послѣднето отношение е забѣлѣжително обаче това, че Цезарь прѣзъ цѣлия си животъ глѣдалъ на паритѣ и богатството исключително отъ тъзи глѣдна точка, а не като на срѣдство за жизненни наслаждения. Не тѣ, а *обладанието на властьта* било за него *висшето благо въ живота*, а на всичко друго глѣдалъ съ философско равнодушие.

Всичкитѣ му постжпки и дѣйствия, съгласно съ този планъ, още отъ рано се придружавали съ необикновенно щастие — щастие, въ което той отъ млади години слѣпо вѣрвалъ и самъ го наричалъ *свое щастие* и което прѣминало и въ историята подъ названието *щастието на Цезаря*. А главния му источникъ несъмнѣнно трѣбвало да се заключава лично въ Цезаря, който, тó съ мегкость и отстжпчивость, тó съ твърдо противудѣйствие на противницитѣ, тó съ привлѣкателни форми, рѣчи, расточителность и др. т., умѣялъ да дѣйствува върху болшинството на народа и сената тъй, че въ него виждали единъ даровитъ, много обѣщающъ младъ человѣкъ, способенъ да извърши велики дѣла и за това достоенъ да заема важни звания и длъжности.

Расположението и довѣрието на народа къмъ него вече силно се проявило, когато той смѣло възбудилъ и защитилъ публично памятьта на Мария и съ това рѣшителю се обявилъ противъ партията на Силла. Той сполучилъ въ това и то възбудило всеобщо внимание, и отъ тогава постоянно правило за

Цезаря станало — да дѣйствува смѣло и на много нѣща да се рѣшава, за да може още по̀ вече да печели. По̀ късно, съ тѣчение на годинитѣ, той станалъ малко по̀ прѣдпазливъ, но смѣлостьта и постепенно възраставшето довѣрие къмъ себѣ си всѣкога били и оставали главни негови побуждения, чрѣзъ които той умѣялъ да осѫществява даже на глѣдъ невъзможното. Тъй еднѫжъ на единъ свой политически съперникъ, който му прѣдложилъ една значителна сумма отстѫпни[1]) пари, той смѣло възразилъ, че ще заеме и ще му даде много по̀ голѣма сумма. Тъй другъ пѫть той казалъ на майка си: »Днесъ ще ме видишъ или върховенъ жрецъ (pontifex maximus), или изгоненъ отъ Римъ.« Такъвъ противникъ можалъ за мнозина да изглѣжда опасенъ, и той дѣйствително билъ такъвъ. Такова съчетание на високи качества и дарби, привлѣкателно обрьщение, щедрость и неистощимость на външни и вѫтрѣшни срѣдства взело да се вижда на нѣкои лица отъ сената и въ висшитѣ слоеве на обществото опасно, но на всички — да внушава уважение и на мнозина да служи като срѣдоточие, къмъ което тѣ искали да се присъединятъ отъ потрѣбность или надѣжда да достигнатъ цѣлитѣ си. Но радушното обращение на Цезаря, кротостьта и человѣчностьта (хуманностьта) на мнѣнията и съвѣтитѣ му, когато той си пробилъ пѫть въ сената, засрамили и отстранили всичкитѣ опасения и усилили Цезаря въ общественното му положение, въ което той и почналъ вече бързо да прѣминава къмъ по̀ вече и по̀ вече важни обществени длъжности. По̀ горѣ се каза вече, какъ той постепенно прѣминувалъ отъ една къмъ друга. Първата, въ която той се явява вече като самостоятеленъ граждански управитель и началникъ на войски, била претурата му въ южна Испания, въ 60 г., за кждѣто той можалъ да замине само слѣдъ като Крассъ, който ималъ нужда отъ него за противувѣсъ на Помпея, поржчителствувалъ за $^1/_6$ отъ голѣмитѣ му дългове[1]), което доказва, че той признавалъ опората на Цезаря твърдѣ важна за себѣ си.

Впрочемъ както тѣзи, тъй и отъ другъ родъ връзки на Цезаря съ хората имали за него съвсѣмъ друго значение, различно отъ това, което обикновенно иматъ за всички. У него тѣ проистичали не отъ чувството, а отъ разсждъка и расчета. Тъй той се отказалъ отъ първата си згодеица, за да се ожени за дъщерята на могжщия Цинна, която не напусналъ само за да не се покори на Силла. Въобще склонноститѣ му къмъ хората проистичали не отъ сърдечно чувство, а отъ разсждъка и расчета по отношение къмъ себѣ си. Той обичалъ само себѣ си, а другитѣ — до колкото тѣ му били потрѣбни. Всички не глѣдатъ еднакво на това: едни виждатъ въ туй особенна сила и твърдость на душата, каквито на рѣдки хора природата дарува, но други — въ по̀ голѣмо число и по̀ справедливо — само сухъ и грубъ егоизъмъ, който има за цѣль исключително лично себѣ си, а другитѣ счита само за свои орждия и за това нѣма истинска, сърдечна привързанность къмъ тѣхъ. Такъвъ именно билъ Це-

[1]) Възнаграждение давано отъ единъ на другъ за да се откаже отъ нѣкой търгъ, длъжность или др. п. Заб. Прѣв.

[1]) По̀ горѣ (§ 15) казахме, че Крассъ поржчителствувалъ за петата часть отъ дълговетѣ на Цезаря, които възлизали до 1.300 таланта (около 3.825.000 лева), слѣдователно за 260 таланта (около 765.000 лева). Но генералъ Лоссъ казва, че Крассъ поржчителствувалъ за не по̀ малко отъ 830 таланта (по̀ много отъ 660.000 талера или по̀ много отъ 1.820.000 лева).

арь, каквото и да казватъ неговитѣ безусловни възхвалители, каквито е имало по́ много, отколкото справедливи, макаръ и строги, негови цѣнители. Па и можало ли е да бѫде иначе въ тѣзи мрачни времена на Римъ, когато всички възвишени, честни и благородни чувства се изгарили и надъ тѣхъ неограничено царувалъ най чудовищния егоизмъ. А Цезарь билъ пълно и съвършенно произведение и отпечатъкъ на това време, толкозъ по́ вече, че природата снабдила съ необикновенни дарби ума и волята му.

Ако личнитѣ му склонности и привързанности се съразмѣрявали съ това, то наградитѣ и наказанията му още по́ вече. При наградитѣ той ималъ прѣдъ видъ признанието на принесенитѣ услуги, да оказва назидателенъ примѣръ на другитѣ и съ това да привлича къмъ себѣ и да удържа за себѣ си общото разположение. Умножавайки числото на благодарнитѣ нему, той умножавалъ съ това числото на привързаницитѣ си и по́ тѣсно и здраво ги свързвалъ съ себѣ си, тогазъ когато военнитѣ му дарби и щастието му приковавали къмъ него войскитѣ му. Съ послѣднитѣ той особенно постѫпвалъ, като голѣмъ познавачъ на хората, и умѣялъ да ги поощрява съ вида на почетнитѣ награди, повишенията и придобиването на пари и имущества или да ги държи въ извѣстно напряжение съ строгость, когато и кѫдѣто тя била потрѣбна и на която той ималъ толкозъ по́ голѣмо право, защото не щадилъ себѣ си и за това можалъ да изисква сѫщото и отъ другитѣ. Въобще той ималъ въ висока степень рѣдката дарба да придобива разположението на войскитѣ си, безъ ни най малко да уронва и безъ да губи при това достойнството на властьта си надъ тѣхъ. Той полагалъ извънрѣдна грижа за тѣхъ, добрѣ ги обличалъ, подарявалъ имъ оръжие, украсено съ злато и сребро, доставлявалъ имъ единъ видъ раскошъ въ добри коне, богати сѫдове и скѫпоцѣнно оръжие и често казвалъ, че войницитѣ му, ако даже и да се мажали съ благовония, все пакъ можали прѣвъсходно да се сражаватъ. Той говорилъ съ тѣхъ любезно и, ако не се намиралъ близо до неприятеля, позволявалъ имъ всѣкакъвъ родъ развлѣчения и забавления, а въ нещастнитѣ имъ случаи вземалъ най живо участие. Тъй послѣ нещастния случай на Сабина и Котта въ Галлия той пусналъ косата и брадата си и се заклѣлъ да не ги остриже прѣди да отмъсти и получи удовлетворение. За това и фанатическата прѣданность на войскитѣ къмъ него и въсторга, възбуденъ въ тѣхъ отъ военнитѣ му подвизи, били безгранични.

Но близо до неприятеля той билъ особенно строгъ въ изискванията по службата. Тогава искалъ безгранична дѣятелность и не давалъ на войскитѣ покой нито денемъ, нито нощемъ, въ всѣко време на годината и въ всѣко добро или лошо време: тѣ трѣбвало да бѫдѫтъ приучени и всѣкога готови за това. Малодушието, което по нѣкога се явявало между тѣхъ, той наказвалъ съ прѣзрѣние. Тъй високо стояло въ неговитѣ очи и въ армията му званието и значението на »войника«: това достатъчно било доказано при бунта на 10-ия и другитѣ легиони въ Римъ, въ 47 г., когато той нарѣкълъ войницитѣ не *другари*, а *граждани*. Съ такава гордость и величие той умѣялъ да владѣе и управлява отношенията на хората и толкозъ по́ могѫщественно именно тогава, когато тѣ искали да се исхлъзнатъ отъ волята му. Той не се боялъ отъ нищо, но заслужвалъ да се боятъ отъ него. Къмъ малки-

тѣ потрѣшки се отнасялъ внимателно и снисходително, но въ случаитѣ, противни въ нѣщо на военния духъ, особенно отъ страна на военачалницитѣ, той лишавалъ послѣднитѣ отъ довѣрието си. Отъ строгитѣ наказания, особенно отъ смъртното наказание, той рѣдко се нуждаялъ въ армията си, както, напримѣръ, когато *децимиралъ* (наказалъ съ смърть всѣки 10-ий человѣкъ) 9-ия легионъ и заповѣдалъ незабавно да се испълни смъртното наказание надъ прѣстжпницитѣ за това, че тѣ се осмѣлили да искатъ пари и заплашвали да напуснатъ знамената. Но най строги наказания по̀ вечето пжти били лишението отъ звание и изгонването изъ армията, както, напримѣръ, той още на мѣсто лишилъ отъ звание и изгонилъ нѣколко трибуна и центуриона отъ 10-ия легионъ въ Африка, въ 46 година. А побѣдения непріятель, напротивъ, той ни най малко не щадилъ, а ако и да се случвало противното, то за това е имало политически причини. Отъ това произлизала нечуваната строгость и жестокость въ много случаи противъ галлитѣ и голѣмата кротость по отношение на нѣкои отъ тѣхнитѣ племена и особенно къмъ римскитѣ войски въ междуусобната война. Неговото безстрастие и нечувствителность се простирали даже върху великодушието му, къмъ което той, като необикновенно уменъ человѣкъ, билъ дѣйствително склоненъ и често го проявявалъ, но само тогава, когато съ това можало да бжде постигната нѣкоя важна цѣль. Въ противенъ случай, както напримѣръ противъ Амбиорикса и Верцингеторикса, никакви съображения не се вземали въ расчетъ. Земята на първия била немилосърдно и безпощадно разорена, а послѣдния по недостоенъ начинъ унищоженъ и наказанъ съ смърть.

Още отъ първото му появание вече на политическото и военно поприще, въ 60 година, като преторъ въ Испания, лесно може да се извади заключение, какво именно, при по̀ важнитѣ поводи, е било по̀ пълно развито у Цезаря. Още тогава, въ Испания, той чувствувалъ единъ видъ неприятна неудобность въ положението си и съ прискърбие (а споредъ Плутарха — даже съ сълзи, което е съмнително) помислилъ, като видѣлъ статуята на Александра Великий, какво послѣдния билъ успѣлъ вече да направи въ неговитѣ, на Цезаря, години. Той, Цезарь, билъ републиканецъ, но даже като републиканецъ чувствувалъ такава разлика между високото положение на чело на народа и пълната нищожность въ тая-та, че по неговитѣ думи, »предпочиталъ да бжде пръвъ въ село, отколкото вторий въ Римъ.« Съобразно съ това той и почналъ да дѣйствува тогава въ Испания. Като се убѣдилъ въ скоро време, че за прѣслѣдването на цѣлитѣ въ живота си не му оставало никакво друго срѣдство, освѣнъ войната, той почналъ съ това, като освѣнъ заваренитѣ отъ него въ Испания 20 кохорти (2 легиона), набралъ още 10 (1 легионъ) и съ тѣзи малка армия тръгналъ за южна или Бетическа Испания. Като укротилъ дивитѣ лузитанци и ги покорилъ на Римъ, като установилъ много и добри учрѣждения въ гражданското управление на Испания, като спечелилъ вече съ това и довѣрие, и слава и като обогатилъ войскитѣ си, той се върналъ въ Римъ и се отказалъ отъ триумфа, за който ималъ право, само за да бжде избранъ за консулъ, което за него било много по̀ важно отъ триумфа.

Слѣдъ туй, много искусна, майсторска работа било отъ негова страна примирението, което направилъ между Помпея и Красса. Имайки вли-

ние върху двамата, той съ това изведнъжъ привлякълъ и съсрѣдоточилъ въ себѣ си влиянието и на двамата и станалъ главното дѣйствующе лице въ триумвирата.

Слѣдъ това послѣдвала женидбата на дъщеря му Юлия съ Помпея, два пѫти по́ старъ отъ нея, като за това върналъ по́ напрѣшния ѝ згодениkъ. И до като Юлия била жива, тя поддържала съгласието между Помпея и Цезаря; а когато обстоятелствата се измѣнили, тя умрѣла, като че ли тъкмо на време, тъй като Цезарь вече нѣмалъ нужда отъ интереситѣ на роднинскитѣ си връзки съ Помпея.

Въ тѣзи обстоятелства, бързото му повишение не подлѣжало вече на съмнѣние. Той получилъ важното управление на Галлиитѣ и на Илирия — и войната му въ Галлия, водена противъ диви и полудиви племена и за това сама по себѣ си малко занимателна, важна е само по това, че послужила като въведение къмъ послѣдующитѣ главни стѫпки на Цезаря къмъ неограничената власть. При всичко това тя прѣдставлява картина за постепенното развитие отъ Цезаря военнитѣ си дарби, изострявание военния си възглядъ и достигание навика — мъгновенно да схваща и прониква съ единъ поглѣдъ въ онова, което въ всѣки случай било най главно и сѫществено.

По́ нататъшнитѣ му дѣйствия, политически и военни съвокупно и нераздѣлно, бѣхѫ достатъчно прѣдставени и обяснени на мѣстото си по́ горѣ.

Плутархъ, въ своето жизнеописание на Цезаря, особенно разказва много такова, което рисува личността на Цезаря и отъ което може да се заключи, какви понятия сѫществували за него въ неговото и въ послѣдующитѣ времена. Тъй той, между друго, привежда примѣри за личната прѣданность къмъ Цезаря на нѣкои частни началници отъ войската му и прибавя, че даже онѣзи отъ тѣхъ, които, подъ прѣдводителството на други полководци, не бихѫ заслужили отличие, подъ началството на Цезаря ставали непобѣдими. Цезарь ималъ дарба да възбужда и поддържа мѫжеството и честолюбието съ награди, повишения и голѣми почести. Той на дѣло доказалъ, че съкровищата и богатствата, които придобивалъ чрѣзъ война, употрѣбявалъ не за свое обогатявание, раскошъ и жизненни наслаждения, но за награда на другитѣ и само тогава и съ това считалъ себѣ си богатъ, когато можалъ достойно да награждава своитѣ заслужили войници. А това трѣбвало да има извънрѣдно голѣмо влияние, даже и при прѣдположението, че Цезарь ималъ при това своитѣ обикновенни, особенни съображения.

Забѣлѣжително е, че мощната душа, властолюбивитѣ стрѣмления и кипящата дѣятелность на Цезаря съвсѣмъ не били съединени и поддържани отъ тѣлесна здравина и сила. По казването на Плутарха, Цезарь билъ, напротивъ, слабъ и истощенъ по тѣлосложение, слабосиленъ и страдающъ отъ често и силно главоболие и даже отъ епилептически припадъци (падуща болѣсть), което всичко заедно означавало по́ вече нервозенъ темпераментъ, отколкото мускулна сила. Въ зрѣлитѣ си години, въ времето на политическата и военната си дѣятелность, той водилъ много умѣренъ животъ, намиралъ се въ непрѣстанно и голѣмо движение и, въпрѣки слабитѣ си сили, извънмѣрно заягчилъ тѣлото си. Той малко се грижилъ за почивка, сънь и храна, нищо не му струвало да пѫтува, имайки при себѣ си само единъ писмоводитель, комуто диктувалъ по пѫтя, и единъ войникъ вѣстовой. Той

билъ отличенъ ѣздачъ и ѣздилъ на конь много смѣло и бързо.

Вънкашностьта му, по казванието на всички очевидци, произвеждала извънрѣдно внушително впечатление[1]). Постжпката му съ разбунтуванитѣ легиони въ Римъ показва, какъ умѣялъ той да се ползва отъ това. Ясно е, че туй впечатление, още пó вече, отколкото личното появявание, вида и думитѣ на Цезаря, и при това въспоминанието за великитѣ му военни подвизи, имали мъгновенно, потрясающе влияние върху грубитѣ умове на войницитѣ и веднага ги накарали да се раскаятъ и покорятъ.

И тъй, — »Цезарь« — казва генералъ *Лоссау* — »свободенъ отъ обикновеннитѣ страсти, съ исключение на едничката, голѣма и извънрѣдна (т. е. властолюбието), »и въ всичкитѣ жизнени бури твърдо опирающъ се лично на себѣ си полководецъ, дѣлата на когото пó вече, отколкото замислитѣ му, го издигнали въ степень герой на римската държава, станалъ най послѣ« (трѣбва да се разбира въ очитѣ на римлянитѣ — язичници) »като единъ отъ безсмъртнитѣ« (т. е. отъ язическитѣ богове), »като висше сжщество, за малцина безпристрастни хора — образъ на человѣческо величие, за массата или тълпата — кумиръ, за републиканцитѣ — ужасъ и отвръщение. Спомѣна на военнитѣ му подвизи озарилъ образа му съ вълшебна свѣтлина и направилъ, щото уважаваната, почитана и щедро награждавана отъ него войска сама да се чувствува, чрѣзъ него, прѣвъзнесена. Тя била прѣданна нему и не трѣбва да ни изумлява, че *такъвъ полководецъ* билъ удостоенъ съ най високитѣ почести. Тъй тържествувалъ той триумфитѣ си и далъ на двѣстѣ хиляди римляни народни празнувания. За него, въ най високата степень на величието му, би можало да се каже това, което нѣкогажъ единъ французки писатель казалъ за краля си: „*Tout brille en lui, tout est Roi!*“ Но Римъ още не билъ озрѣлъ до толкова, щото да прѣтърпи да има владика надъ себѣ си. Той трѣбвало да клони къмъ падание, тъй като нито самъ себѣ си можалъ да управлява, нито пъкъ искалъ да допусне да го управлява великия человѣкъ. Но величието на Цезаря, като полководецъ, никога вече не било достигнато нито отъ единъ римлянинъ.«

Тѣзи мисли и чувства въ сжщность сж вѣрни, макаръ и до нѣкждѣ прѣувеличени и изразени видуто, което впрочемъ не е удивително отъ страна на такъвъ въсхитенъ почитатель и въсхвалитель на Цезаря-полководецъ. Подобни на него е имало много въ всѣко време, но много е имало и такива, които сждили за Цезаря хладнокръвно и разсждително, а нѣкои даже и строго, макаръ и справедливо. Тъй, между друго, извѣстния историкъ *Хеерень*, въ началото на сегашния вѣкъ, казалъ, че »намъ не достига още едно жизнеописание на Цезаря, въ което той да би билъ достойно оцѣненъ[1]), тъй като въ най ново време той билъ толкова непомѣрно въсхваленъ, колкото Александръ Великий, напротивъ, униженъ. Като полководци и завоеватели, и една и другия били еднакво велики и еднакво малки. Обаче Александръ, като человѣкъ, въ блѣскавата епоха на живота си, на глѣдъ

[1]) Вънкашностьта му е изобразена на приложенитѣ къмъ тази часть снимки отъ една древна камея и бюстъ.

[1]) При това *Хеерень* указва на двѣ съчиненія за Цезаря: Histoire de la vie de Jules Cesar, par M. de Bury. 2 v. 8 Paris 1758, и Leben von C. Julius Caesar, von A. G. Meissner, fortgesetzt von I. Ch. L. Haken, 1811, послѣдното — на времето си най доброто.

възхождалъ Цезаря: великитѣ
итически идеи, които развилъ
ксандръ, не се забѣлѣзватъ отъ
ана на Цезаря: той по̀ добрѣ
всѣкиго разбиралъ срѣдствата
остигането на властьта, но мал-
— за запазването ѝ.«
умитѣ на Хеерена заключаватъ
себѣ си велика истина, но ис-
ь извѣстно обяснение. Тримата
ики полководци въ древностьта,
бенно Александръ и Цезарь, отъ
а страна били извънрѣдно мно-
възхвалени и прѣвъзнесени, а
друга — били изложени на мно-
или малко строга критика и стро-
осжждание, но не въ еднаква
ка и не еднакво справедливо.
чки тѣ еднакво и напълно спра-
ливо и достойно сж възхвалени
прѣвъзнесени, като *полководци*:
това нѣма и не може и да има
най малко разногласие и неспра-
ивость. Но Александръ и Це-
ь, които прѣдставляватъ сходни
ги по между си по своето поли-
ческо положение, замисли и прѣд-
ятия, били много или малко,
то казва Хееренъ, *унижени* или
дени, като *завоеватели*, а Це-
ь, освѣнъ това, като *похититель*
властьта. Александръ Великий
ъ даже нарѣченъ *безумецъ* (умо-
ърканъ), понеже билъ намислилъ
завоюва свѣта и да учрѣди все-
на монархия и всемирна тър-
ия, а Цезарь — *узурпаторъ*, кой-
ималъ още по̀ обширни замисли
да завоюва и западъ, и истокъ
извѣстния тогава свѣтъ и да у-
ди сжщинска всемирна монар-
. Но великата, чиста и чест-
личность на Александра, чужда
своекористието, и великитѣ му
итически мисли и побуждения
ъ войната съ персийцитѣ и къмъ
ода задъ Индъ и по̀ нататъкъ на
окъ (достатъчно разяснени по̀
ѣ, I. Александръ Великий) не
заслужватъ укоритѣ, направени на Александра, като на *завоеватели*. Съвсѣмъ друга е работата — за осжждането на Цезаря въ сжщото отношение. Ако съединимъ въ едно общо цѣло и да съпоставимъ *началото* на неговото политическо и военно поприще въ 60 г., въ време на първото му преторство въ Испания (когато той заплакалъ, по думитѣ на Плутарха, прѣдъ изображението на Александра Великий, гл. по̀ горѣ), *продължението* му (отъ началото на войната въ Галлия до края на войната въ Испания) и *края* (послѣднитѣ 6 мѣсеца прѣдъ смьртьта му), то можемъ, мислимъ, да направимъ заключение, че, възбуденъ отъ великитѣ подвизи и славата на Александра, той намислилъ най напрѣдъ да завладѣе върховната, неограничена власть въ Римъ, а послѣ, въ звание царь-монархъ, да завоюва, както Александръ, истока и да достигне още по̀ голѣми, отколкото Александръ, резултати, като съедини подъ властьта си и запада, и истока на извѣстния тогава свѣтъ. Но при това, както справедливо забѣлѣзва Хееренъ, отъ негова, на Цезаря, страна, не се забѣлѣзватъ онѣзи велики политески мисли, които били развити отъ Александра. Напротивъ, въ послѣднитѣ 6 мѣсеца отъ негова животъ, едновременното му явно стрѣмление къмъ царската власть, сжщо явното му прѣнебрѣжение къмъ републиканскитѣ форми и неблагоразумното му довѣрие къмъ републиканцитѣ и къмъ по̀ напрѣшнитѣ си врагове, и не вземането отъ него никакви мѣрки за самоохранение — всичко това, взето заедно, подтвърдяватъ думитѣ на Хеерена, че той »по добрѣ отъ всѣкиго разбиралъ срѣдствата за завладяването на върховната власть, но малко разбиралъ срѣдствата за запазването ѝ.« За това той билъ толкова спра-

ведливо осѫденъ като *властолюбецъ, похититель на властьта и завоюватель*, колкото възхваленъ и прѣвъзнесенъ, като *полководецъ*. Въ послѣднето отношение той стои на еднаква степень съ Александра, но въ първото — по̀ долу. А да се отдѣля въ него полководеца и политическия дѣятель е твърдѣ трудно, много по̀ трудно отколкото у Александра. Всичкитѣ му военни дѣйствия, отъ най важнитѣ до най малкитѣ, всѣкога сѫ били тѣсно свързани съ политическитѣ му замисли и цѣли, които имали за источникъ непомѣрното му властолюбие. За това, при всичко, че при разглѣжданието на войнитѣ и походитѣ му въ частность и въобще бѣхѫ изобразени начина и искуството на водението войната отъ него въ разни военни отношения, но, за пълнотата на това изображение, разглѣжданието на подбудителнитѣ политически причини за военнитѣ му дѣйствия е сѫществено необходимо и много по̀ вече, отколкото разглѣжданието на сѫщото въ военнитѣ дѣйствия на Александра. А колкото се касае до Аннибала, то той отъ тъзи глѣдна точка прѣдставлява голѣмо отличие отъ Цезаря. Като полководецъ, той стои на съвършенно равна съ него и Александра степень, но, като политически дѣятель, той не билъ нито монархъ-завоюватель, като Александра, нито властолюбецъ-завоюватель, като Цезаря, нито даже своекористенъ честолюбецъ. Напротивъ той билъ само напълно подчиненъ на правителството си и зависимъ отъ него полководецъ и ималъ само една, безкористна, възвишена цѣль — да одолѣе врага на отечеството си — Римъ и да възвиси надъ него Картаген. При това неговата личность, чиста и безупрѣчна, стои по̀ горѣ отъ Цезаревата и даже до нѣкждѣ и отъ Александровата (въ края на живота му) въ най високо нравственно значение.

По тѣзи причини, нѣка разглѣдаме Цезаря, като полководецъ, и да го сравнимъ съ Александра и Аннибала — по възможность по̀ многостранно, въ съвокупность съ тѣхнитѣ достоинства и недостатъци въ умственно, нравственно и тѣлесно, общечеловѣческо и държавно, политическо и военно отношение.

Въ умственно и душевно отношение, т. е. въ отношение на силата на *ума* и *волята*, всички трима стоятъ на еднаква степень. Но въ тѣлесно и всички други отношения съвокупно, най високо отъ всичка трѣбва да се тури Александръ, а въ нравственно — Аннибалъ.

Александръ и Аннибалъ отъ кади години водили умѣренъ и въздържанъ животъ и съ това закрѣпили въ себѣ си тѣлесната бодрость, пъргавина и сила. А младостьта на Цезаря, напротивъ, била много бурна, а живота — неумѣренъ и невъздържанъ, което, при неговото не твърдѣ здраво по природа тѣлосложение, било причина за слабосилностьта и даже болѣзненностьта му, при всичко, че въ време на войнитѣ и походитѣ му, умѣренностьта, въздържанието и дѣятелностьта усилили тѣлото му и го направили способно да принася трудоветѣ, лишенията и лошото време.

Силата на ума и волята въ всѣкиго отъ тѣхъ била еднакво голѣма, но по пламенностьта и възторженостьта на душата Александръ прѣвъсхождалъ „другитѣ двама“; — Аннибалъ съединявалъ въ себѣ си много по̀ спокойна разсѫдителность и благоразумна прѣдпазливость; — а въ Цезаря прѣобладавали: безстрастието (съ исключение на единствата и силна негова страсть — властолюбието), нечувствителностьта, себѣлю-

ето и постоянния студенъ и своеристенъ въ всичко расчетъ.

Силата на ума и волята у всѣкибила въ надлѣжаще равновѣсие, обходимо за полководеца. Но у лександра волята често вземала рхъ надъ разсждъка, у Аннибала, противъ, разсждъка — надъ воля, а у Цезаря, споредъ времето и стоятелствата, то разсждъка, то лята, но послѣднята много по често ъ първия. Причинитѣ за разлието имъ въ това отношение произлизали както отъ личнитѣ имъ рактери, тъй и отъ възрастьта, въ ято тѣ извършили подвизитѣ си: лександръ между 20 и 32-та година отъ живота си, Аннибалъ между 25 и 44, а Цезарь — между 42 55, слѣдователно първия — въ й младитѣ, а послѣдния въ най ѣлитѣ си години.

Необикновенния природенъ умъ всѣкиго отъ тѣхъ се отличавалъ що тъй съ необикновенна обширость, джлбочина, сила, бистрота, еобемляемость и проницателность, у Александра се съединявалъ съ голѣма пламенность, у Аннибала съ острота, тънкость и хитрость, у Цезаря — съ особенна расчетивость. У всѣкиго отъ тѣхъ той алъ значително развитъ и истънъ съ въспитанието и образованието, най много — у Александра, слѣ — у Цезаря и най послѣ у ннибала.

У всѣкиго отъ тѣхъ силата на ма се проявявала въ основателстьта, обмисленностьта и искуство на съображенията, а силата на олята, съединена съ прѣдприимчивость, смѣлость, даже рискъ, и съ ърдость и присжтствие на духа, проявявала въ най труднитѣ и асни обстоятелства съ рѣшителость, постоянство, настойчивость и же упоритость въ испълнението. Всички тѣ били еднакво надарени съ мощна и твърда душа, но у Александра и Аннибала тя била при това възвишена и благородна, а у Александра — и извънрѣдно пламенна. А у Цезаря величието на душата имало своя, свойственна нему особенность, която се заключавала въ съгласието само съ личнитѣ му цѣли, подъ булото на любовьта къмъ народа и законната справедливость. Но той, подобно на Аннибала, нѣмалъ буйностьта и раздразителностьта на Александра, а всичкитѣ си чувства, приятни и неприятни, умѣялъ да скрива въ джлбочината на душата си и всѣкога билъ невъзмутимо спокоенъ.

Всички тѣ били еднакво и необикновенно дѣятелни, неуморими въ трудоветѣ, търпѣливи въ лишенията и нуждата, въ опасноститѣ били неустрашими и показвали пълно присжтствие на духа, а въ боя — необикновенно мжжество и храбрость. Но у Александра распалената, буйна, смѣла до дързость храбрость често го увличала задъ прѣдѣлитѣ на разсждъка, Цезарь въ боя показвалъ необикновенна, но по спокойна храбрость, а Аннибалъ не забравялъ дълга на полководеца и, безъ особенна нужда и полза, не се хвърлялъ легкомисленно въ ржчния бой и не се сражавалъ като простъ войникъ.

Всички тѣ еднакво имали необикновенно нравственно влияние върху войскитѣ си, дарба да съблюдаватъ между тѣхъ строга военна подчиненность и рѣдъ, да ги насърдчаватъ, въодушевляватъ, да ги подбуждатъ къмъ най трудни и опасни подвизи, къмъ търпѣливо принасяние на всички трудове и лишения на военния и походенъ животъ, и да имъ внушаватъ неограничена любовь и уважение, прѣданность и довѣрие къмъ себѣ си, мжжество, твърдость и търпѣние, и блѣскава храбрость въ бое-

ветѣ. Всички тѣ постигнали това съ постоянна и неуморна грижа за войскитѣ си и нуждитѣ имъ, съ кротко, ласкаво, любезно отнасяние съ тѣхъ, съ справедливость въ наградитѣ и наказанията, щедрость — въ първитѣ и умѣренность — въ послѣднитѣ, най послѣ съ личенъ примѣръ и необикновенна дарба на рѣчьта. Силата и увлѣкателностьта на послѣднята у всѣкиго били еднакви, но имали свои особенности, съгласно съ личния характеръ на всѣкиго отъ тѣхъ. У Александра и Аннибала дарбата на рѣчьта се заключавала въ джлбокитѣ и вѣрни мисли, изразявани съ малко, но силни думи. А Цезарь билъ въ пълна смисъль на думата прѣкрасенъ ораторъ, който още прѣди войната въ Галлия на дѣло проявилъ високата степень на ораторското си искуство.

Но ако всички тѣ съ еднакви срѣдства достигали любовьта, довѣрието и повиновението на войскитѣ си, то за Александра и Цезаря това било много по̀ лесно, отколкото за Аннибала, който въ това отношение и се отличава отъ тѣхъ твърдѣ много.

Нито Александръ, нито Аннибалъ не били природно нито жестоки, нито отмьстителни, нито лукави, нито коварни, но въ всичкитѣ си дѣйствия показвали непристорено человѣколюбие и великодушие (съ тѣзи малки исключения, които бѣхж показани въ характеристикитѣ имъ). Но у Цезаря, който ималъ само една страсть — властолюбието, а чувствителность нѣмалъ, който познавалъ и — не уважавалъ хората, а ги употрѣбявалъ за своитѣ цѣли,— истински, душевни и сърдечни чувства на человѣколюбие и великодушие нѣмало. Отнасяйки всичко къмъ себѣ си и къмъ своитѣ цѣли, той съ едни хора и въ едни случаи показвалъ и человѣколюбие, и великодушие, а съ други и въ други случаи бивалъ *студено* и даже, по изражението на Наполеонъ I, *звѣрски-жестокъ*, каквото и да казватъ безусловнитѣ му възхвалители, които го прѣдставляватъ като агнецъ на доброта и кротость. Но не напразно той билъ истински синъ на своето време!

Александръ и Аннибалъ били честолюбиви, но честолюбието имъ било благородно и възвишено. А Цезарь билъ не честолюбецъ, а властолюбецъ: той не прѣнебрѣгналъ почеститѣ и ги търсилъ, но не тѣ съставлявали главната цѣль на живота му, а властьта, най широка и неограничена, и ако той би я достигналъ, то едва-ли щеше да бжде такъвъ монархъ, като Александра Великий, тъй като въ него имало голѣмъ деспотизмъ, прикритъ само съ маската на уважението къмъ законната свобода. Но, подобно на Александра и Аннибала, той не билъ користолюбивъ, паритѣ считалъ само като срѣдство да привлича хората къмъ себѣ си за свои цѣли и въ тѣхното раздаване, както и въ това на наградитѣ билъ щедъръ до расточителность.

Подобно на Александра и Аннибала, той сжщо показвалъ въ всичкитѣ си дѣйствия мждра и вскусна политика, но, не тъй както Александра, всѣкога открита, благородна и блага за другитѣ, а скрита, тънка, хитра, по нѣкога коварна, но винаги полезна за него лично. При това той едва-ли не още по̀ искусно отъ Аннибала умѣялъ да завързва тайни сношения, да води прѣговори и да склонява хората на своя страна, съ всички възможни срѣдства, отъ крайнитѣ ласкателства до крайнитѣ заплашвания.

Несъразмѣрностьта на силитѣ, срѣдствата и способитѣ, съ които той почналъ и водилъ до половина междуусобната война — и обшир-

а на прѣдприятията му, мно-
ностьта на успѣхитѣ и побѣ-
у и важностьта на придоби-
отъ него резултати, заслуж-
е по̀ малко внимание въ не-
войни и походи, отколкото
ксандровитѣ и Аннибаловитѣ.
слѣдъ побѣдата при Фарсалъ
, срѣдствата и способитѣ му
бързо да растѫтъ, но и то-
както и по̀ напрѣдъ, имало
а и случаи (както въ Египетъ,
а и даже въ Испания), когато
ло съ по̀ слаби сили да се
ротивъ по̀ силни и да ги у-
ѣсява само съ мѫжеството,
стьта, търпѣнието и особенно
битѣ и искуството си.
осително пощадата и спазва-
на войскитѣ си, когато рабо-
е отивала до рѣшителни дѣй-
противъ непріятеля, сѫщо и
лно постоянното имъ усилва-
нови набори и др. т., на Це-
остойно подобава сѫщо така-
ть и слава, каквато и на Алек-
, и Аннибала.
астието — този обикновенъ
икъ на великитѣ полководци,
умѣятъ могѫщо да го прико-
къмъ себѣ си и които дѫлъ-
твърдо вѣрватъ въ него — не
ріятствувало еднакво всѣкога
сички случаи на Цезаря и осо-
на Аннибала, тъй както на
ндра. Едва-ли нѣкой отъ ве-
полководци е ималъ такава
а участь — никога и отъ ни-
а не бѫде побѣденъ, но всѣ-
надъ всички да бѫде побѣ-
, както Александръ. Макаръ
сѫщо да побѣдилъ всички
чително, но за него не може
каже, че никога и отъ никого
ъ побѣденъ. Той билъ побѣжда-
е само отъ римлянитѣ, но да-
отъ галлитѣ, и насмалко щелъ
е побѣденъ отъ Верцингето-
който за това и заплатилъ
съ позора и смъртното си наказа-
ние. Па и побѣдитѣ му (съ исключе-
ние надъ Фарнака) не били лесни
и евтини, което впрочемъ не само
не унижава, но и още по̀ вече въз-
вишава славата му. Щастието, въ кое-
то той вѣрвалъ слѣпо, до фатализмъ,
всѣкога много или малко му благо-
пріятствувало и помагало, както и
на Александра. Но Аннибалъ . . . . .
рѣдко е имало полководецъ — както
вече казахме по̀ горѣ — при необи-
кновенни военни дарби и всички
права за сполука, да е билъ по̀ вече
отъ него подхвърленъ на прѣвратно-
ститѣ на сѫдбата и измѣнчивостьта
на щастието, — рѣдко е имало
по̀ нещастливъ, но и по̀ великъ въ
нещастието си, — рѣдко, най послѣ,
нѣкой възбужда съ това по̀ голѣмо
съчувствие къмъ себѣ си. Въ това
именно и се заключава най порази-
телната разлика между него и между
Александра и Цезаря, между негово-
то и тѣхното положение, сили, срѣд-
ства, способи и проч. Отъ това не
слѣдва обаче, че Александръ стои
по̀ горѣ отъ Цезаря, а Цезарь по̀
горѣ отъ Аннибала: тѣ всички сѫ
еднакво велики като полководци, но
всѣки въ свой родъ и въ особенни
отношения, една — въ постоянното
щастие, другия — въ щастието, но
не безъ нещастие, а третия — прѣи-
мущественно въ нещастието.

Начина и искуството на водението
войната отъ тѣхъ, въ всѣко военно
отношение въобще и въ частность,
бѣхѫ достатъчно прѣдставени въ из-
ложението на войнитѣ и походитѣ
имъ. А въ общъ изводъ, за тѣхъ мо-
же да се каже слѣдующето:

Едната имъ половина била *обща*
за всички тѣзи трима велики пол-
ководци въ древността, другата —
принадлѣжала на всѣкиго отъ тѣхъ
отдѣлно, единъ видъ *лична* негова.

Общо за тѣхъ било *правилното*,
систематическо водение на война,

или по изражението на Цезаря — *римско*, т. е. противуположно на *варварското* (азиятското или африканското), а по изражението на Наполеона I — *методическо*, т. е. основано на прѣдварително съобразенъ и съставенъ планъ, испълняванъ неизмѣнно съгласно съ главната прѣдположена цѣль, но съ измѣнения въ подробноститѣ съгласно съ обстоятелствата, силитѣ, срѣдствата, способитѣ, мѣстностьта и проч.

Тѣ водили войната не иначе, освѣнъ опирайки се на мѣстно основание на дѣйствията — страната или края, като обезпечвали тила, фланговетѣ и съобщенията си, устрѣмявайки съвокупно силитѣ си право къмъ рѣшителнитѣ пунктове на театра на войната или на военнитѣ дѣйствия, прѣимущественно къмъ онѣзи, гдѣто се намирали главнитѣ сили на неприятеля, — но раздѣляйки силитѣ си, когато обстоятелствата това изискали, съ намѣрение обаче, щото послѣ отново да ги съединятъ. Движенията и дѣйствията имъ били смѣли, бързи и рѣшителни, имѣющи за цѣль прѣимущественно боя, но понѣкога маневрирането съ една или друга цѣль, а крайната цѣль — все пакъ билъ боя. Войната за тѣхъ била *дѣйствие*, а не *бездѣйствие*, и за това тѣ всѣкога я водили много или малко дѣятелно, но понѣкога медлили и чакали, за да могжтъ послѣ да дѣйствуватъ по̀ бързо, рѣшително и вѣрно. Всички времена на годината, всички свойства на мѣстностьта били еднакви за воденето отъ тѣхъ войната и военнитѣ дѣйствия, и често тогава и тамъ, гдѣто прѣдстояли най много затруднения, прѣпятствия, трудове, лишения и опасности, тѣ прѣдвиждали по̀ голѣма честь и слава за себѣ си. При всичко това тѣ умѣяли разумно да спазватъ силитѣ, срѣдствата и способитѣ си и не само да не ги отслабватъ, но и да ги усилватъ, съотвѣтственно съ дѣятелността и усилията си. Грижата имъ за надлѣжащето, достатъчно издържание на войскитѣ си и снабдяването имъ съ всичко нужно, особенно с храна, била всѣкога и въ всѣкакъвъ случай постоянна, неизмѣнна, неуморно-дѣятелна. Като срѣдства за това имъ служили контрибуциитѣ и реквизициитѣ, но правилни и справедливи, чужди на насилието и грабежа, учрѣждаването въ тила — складове съ военни запаси и храни и обезпеченото имъ подвозване по сухо или вода, по рѣки или по море.

Сраженията имъ, при многото разнообразни особенности, иматъ общи черти и характеръ — въ строя на благоустроенитѣ грьцко-македонски или римски армии, по правила та на грьцко-македонската или римската тактика, а дѣйствията въ боя — въ косия боенъ рѣдъ, съ едното или другото крило, или пъкъ съ двѣтѣ едновременно, съ надлѣжащи резерви, разумно съчетание на строя, рѣда и начина на движенията и дѣйствията на войскитѣ отъ разнитѣ родове и видове, тъй че едни други се поддържали и едни на други съдѣйствували, въ строгото единство и съгласие на цѣлото.

Въ случай на побѣда, тѣ прѣвъсходно умѣяли да се ползватъ отъ нея, прѣслѣдвайки побѣдения, често пжти съ неимовѣрно напряжение на силитѣ и дѣятелността, но безъ да прѣнебрѣгватъ прѣдпазливостьта и даже удвоявайки я. А въ случайтѣ на несполука, тѣ я удвоявали още по̀ вече и или (както Анибала) прибѣгвали до хитрости и скрити движения и дѣйствия, или (както Цезаря) даже на отстжплението придавали видъ на настжпление или пъкъ на застрашающе движение, прѣимущественно фланговo въ друга страна. Само Александръ, който не знаялъ несполуки, не знаялъ

отстжпления, освѣнъ прѣднамѣ-ени съ цѣль на бой.

Въ полското фортификационно ис-уство най високо стои безпорно езарь и слѣдъ него Аннибалъ; а лександръ ималъ по̀ малко случаи а прибѣгва къмъ него. Но въ по-иорцетическо отношение най ви-око отъ всички и на еднаква сте-ень стояли Александръ и Цезарь, сѣки съотвѣтственно съ състояние-о на това искуство въ своето вре-е; а Аннибалъ не обичалъ нито локадитѣ, нито обсадитѣ и нѣмалъ ито срѣдства, нито възможность а това.

Тѣзи сж чертитѣ, много или мал-о *общи* на Александра, Аннибала и Цезаря. А колкото се касае до *осо-ѣнитѣ* или *личнитѣ* у всѣкиго отъ ѣхъ, то тѣ напълно зависили отъ ичния характеръ и личнитѣ цѣли а всѣкиго, отъ обстоятелствата, въ оито тѣ дѣйствували, и отъ срѣдствата, съ които располагали, и слѣдователно, по извънрѣдното имъ разнообразие, и сами се разнообразили извънрѣдно, носящи върху себѣ си прѣимущественно силния отпечатъкъ на личния характеръ на всѣки полководецъ. Тѣзи особенности сж показани вече на своитѣ мѣста и за това повтарянието имъ тукъ е излишно.

Въ заключение на общия изводъ за Цезаря, като полководецъ, както отвлѣчено, тъй и сравнително съ Александра и Аннибала, трѣбва да кажемъ, че, какъвто и да билъ той, като *человѣкъ* и *държавенъ, политически дѣятель*, но като *полководецъ*, той по всички права и напълно справедливо стои, *на равно съ Александра* и *Аннибала*, на високата степень на *великий полководецъ* въ древнитѣ и всичкитѣ въобще времена, и е *образецъ*, напълно достоенъ за изучване и подражание.

ЗАБѢЛѢЖКА. Слѣдъ напечатването на книгата се появи въ „*Военния Журналъ*“ година XI кн. IX стр. 1134 въ прѣводъ, извлѣчение отъ съставената въ 1898 г. книга отъ подполковника отъ главния генераленъ щабъ въ Прусия графъ Максимилианъ Йоркъ фонъ-Вартенбургъ, подъ заглавие: „*Къмъ прѣглѣдъ на походитѣ на Александра Великий*“, което извлѣчение се отнася собственно до маршрута на Александра Великий прѣзъ Балкана. Понеже този маршрутъ ще интересува читателя въобще, и особенно защото се отнася до пѣтищата прѣзъ нашата земя, намѣрихме за добрѣ да го включимъ тукъ съ нѣколко думи за попълнение на § 7 отъ книгата — за походитѣ на Александра Великий.

Съгласно изслѣдванията и разсажденията на Вартенбурга, Александръ Великий, като потѣглилъ отъ Амфиполъ (близо до Орфано въ Македония) по долното тѣчение на Струма, най вѣроятно било, че той миналъ прѣзъ Неврокопъ (220 к. м.) — Батакъ (65 кл.) — Пещера — Пловдивъ (55 кл., — Шипка (95 кл.) — Габрово (20 кл.) — Севлиево — Ловечъ — Плѣвенъ — Дунава (130 кл.) и се върналъ прѣзъ — Долни-Дъбникъ — Телишъ (55 кл.) — Долината на малкий Искъръ — Орхание (90 кл.) — Араба-Конакъ — София (50 кл.) — Кюстендилъ — Кратово — Скопие (200 кл.) — въ Плиасса (Пелионъ) (180 кл.). Отъ тукъ прѣзъ Горна Саламврия (180 кл.) — Термопилитѣ — заминалъ за Тива § 8 (190 кл.) — всичко 1530 к. м.

Печатни погрѣшки

които измѣняватъ значението или смисъльта на думитѣ.

стр.	колона	рѣдъ		напечатано	да се чете.
11	—	7	отъ долу	Сонмъ	сонмъ
63	II	3	» горѣ	Явбея	Евбея
77	II	22	» »	кратера	Кратера
96	I	17	» долу	показанията	показаната
121	II	3	» »	заюванието	завоюванието
192	II	1	» »	(послѣднята дума)	испратятъ
247	II	26 и 27	» горѣ	историци	, историцитѣ
261	II	3	» »	Семпроний	Семпрония
295	II	3	» »	ѝ отборни	и отборнитѣ
300	II	22	» »	пръсналъ	пръскалъ
303	II	3	» »	Аннибаловитѣ	Аздрубаловитѣ
327	I	12	» долу	паритя	партия
396	II	10	» »	Триумвира	триумвира
467	I	15	» »	раздѣлилъ	раздѣлялъ
478	II	27	» горѣ	заденъ	задния
509	II	6	» долу	искала	исклала
618	II	1	» горѣ	армията	армитѣ

Синтагма
или Ксенагія
64 часть фаланги
256 солдатовъ
2,048 ч.
1024
4,096 ч.
Простая или малая фаланга
128
Тагмархія
Кельмволонъ
или
ножницы клещи

План на сражението
на р. Аксона (AISNE)
въ 57 г. пр Р. Х.

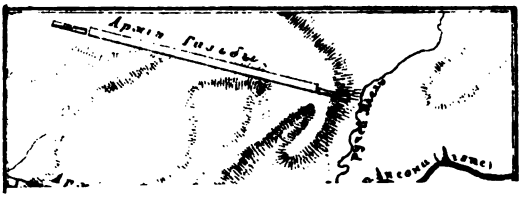

[redacted]

N.D. 127,

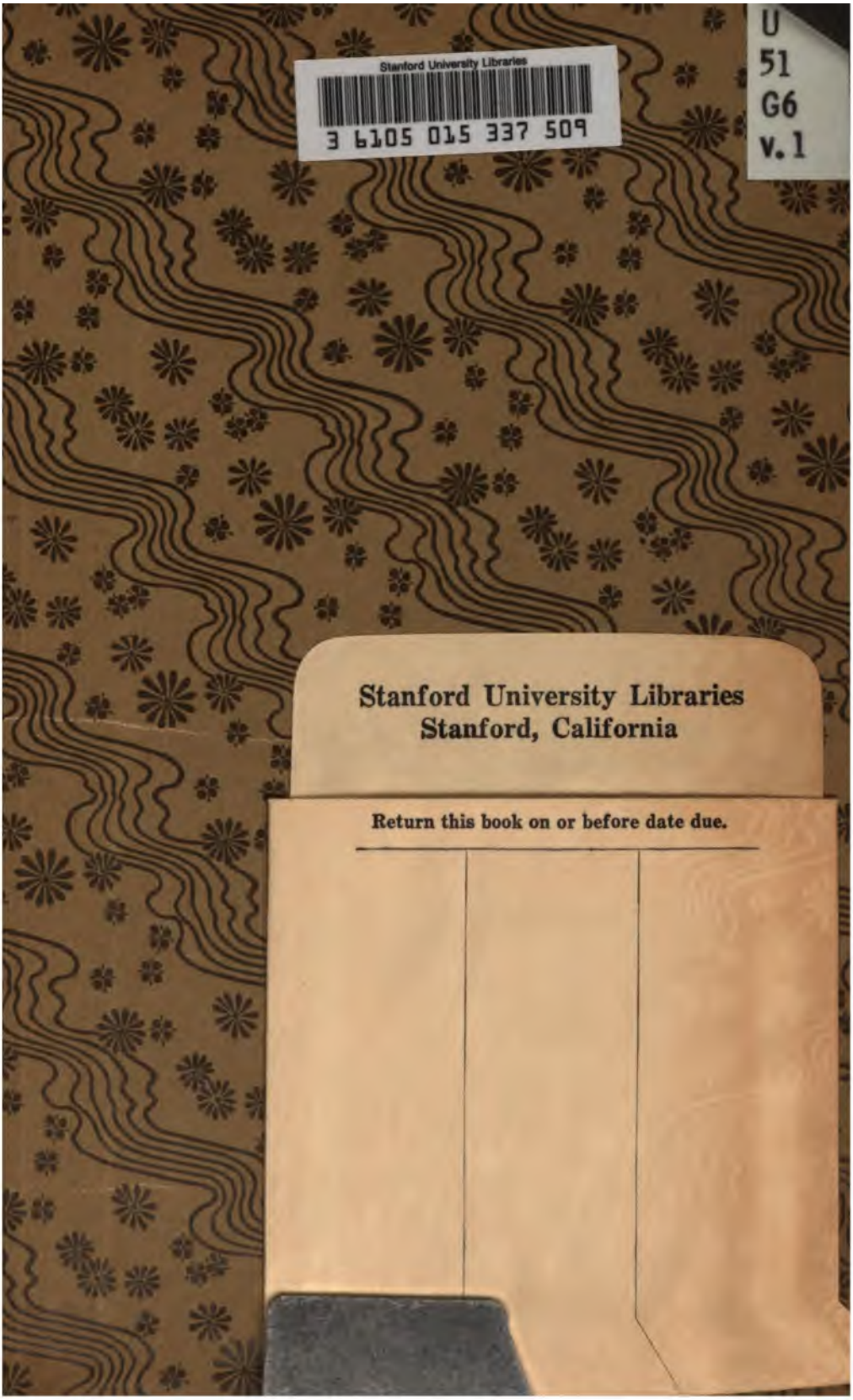
Stanford University Libraries
3 6105 015 337 509
U
51
G6
v.1
Stanford University Libraries
Stanford, California
Return this book on or before date due.